

МИНИСТЕРСТВО ОБРАЗОВАНИЯ И НАУКИ,
МОЛОДЕЖИ И СПОРТА УКРАИНЫ

НАЦИОНАЛЬНЫЙ ТЕХНИЧЕСКИЙ УНИВЕРСИТЕТ
«ХАРЬКОВСКИЙ ПОЛИТЕХНИЧЕСКИЙ ИНСТИТУТ»

**ПЕРЕЯСЛАВСКАЯ РАДА:
ЕЁ ИСТОРИЧЕСКОЕ ЗНАЧЕНИЕ
И ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ
ВОСТОЧНОСЛАВЯНСКОЙ ЦИВИЛИЗАЦИИ**

Сборник научных трудов

По материалам
VI Международной научно-практической конференции
15–16 декабря 2011 года

Под редакцией доктора педагогических наук, профессора *Романовского А. Г.*,
кандидата психологических наук, доцента *Панфилова Ю. И.*

Харьков
НТУ «ХПИ»
2012

УДК 94(477) “312”
ББК 63.3:66.2
П27

Рецензенти: С. О. Заветний, доктор філософських наук, професор
С.М. Пазиніч, доктор філософії, професор

Друкується за рішенням Вченої ради Національного технічного університету
«Харківський політехнічний інститут» (протокол № 7 від 6.07.2012 р.)

Розглянуто єдність культурно-історичних коренів україно-російських відносин у соціально-економічній, політичній і духовній сферах, проблеми науково-освітньої співпраці. У полі зору політико-правові проблеми та особливості розвитку україно-російських відносин в умовах трансформації та їх перспективи.

Адресовано науковим співробітникам, педагогам, аспірантам, усім тим, хто займається дослідженням історії взаємовідносин України і Росії у соціально-економічній та духовно-культурній сферах.

Переяславская рада: ее историческое значение и перспективы развития восточно-П27 славянской цивилизации: сб. науч. трудов: по матер. VI Междунар. науч.-практ. конф. 15–16 декабря 2011 г. / Под ред. А. Г. Романовского, Ю. И. Панфилова. – Харьков: НТУ «ХПИ», 2011. – 632 с.

ISBN

Рассмотрена общность культурно-исторических корней украино-российских отношений в социально-экономической, политической и духовной сферах, проблемы научно-образовательного сотрудничества. В центре внимания политико-правовые проблемы и экономические аспекты развития украино-российских отношений в условиях трансформации и их перспективы.

Адресовано научным сотрудникам, педагогам, аспирантам, всем тем кто занимается исследованием истории взаимоотношений Украины и России в социально-экономической и духовно-культурной сферах.

ББК 63.3:66.2

ISBN

Національний технічний університет «ХПИ», 2012

РАЗДЕЛ 1

НЕРАЗРЫВНОСТЬ ИСТОКОВ СЛАВЯН

*Товажнянский Л. Л.
г. Харьков, Украина*

РОЛЬ НАУКИ И ОБРАЗОВАНИЯ В ГАРМОНИЗАЦИИ УКРАИНО-РОССИЙСКИХ ОТНОШЕНИЙ

На современном геополитическом пространстве Россия и Украина в совокупности являются крупнейшими государствами Европы и мира, занимающие территорию с населением свыше 200 млн. человек. Обладая мощным экономическим, военным, научным потенциалом, наши страны играют заглавную экономическую и политическую роль на постсоветском пространстве.

Затрагивая проблему украино-российских отношений, нельзя не упомянуть о глубочайших духовных и культурных связях народов наших стран, берущих начало в Киевской Руси – колыбели восточнославянской православной цивилизации. На протяжении многих столетий наши народы имели общую историческую судьбу.

Множество уроженцев Украины по праву занимали высокое положение в обществе, вошли в плеяду выдающихся государственных, политических, военных деятелей, достигли блестящих результатов в области науки и искусства. Генералы-фельдмаршалы К. Г. Розумовский и И. Ф. Паскевич, канцлер А. А. Безбородько, писатели Н. В. Гоголь и М. А. Булгаков, учёные И. И. Мечников, Н. П. Барабашов, В. И. Даль, С. П. Королёв, Б. Е. Патон, авиаконструктор И. И. Сикорский, маршалы Советского Союза Р. Я. Малиновский и С. К. Тимошенко, Дважды Герой Советского Союза генерал И. Д. Черняховский, Трижды Герой Советского Союза И. Н. Кожедуб – этот список поистине великих украинцев можно продолжать бесконечно.

После распада СССР, наши государства столкнулись с целым рядом серьёзных разногласий – проблемами Крымского полуострова, Черноморского флота, статуса города Севастополь, таможенными противоречиями, так называемыми «газовыми конфликтами», едва не переросшими в «газовые войны». Пик обострения ситуации пришёлся на 2005–2009 гг., поскольку односторонняя ориентация правительства президента В. Ющенко на Запад, курс на вступление в НАТО и ЕС были болезненно восприняты в российских политических кругах. Положение усугублялось попытками украинской власти внедрить новые трактовки отдельных исторических событий и персонажей, таких как Голодомор 1932–1933 гг., борьба ОУН-УПА, деятельность И. Мазепы и Р. Шухевича.

Ответная реакция правительства России также часто не отличалась политической корректностью. Так, в декабре 2010 г. прозвучало высказывание премьер-министра В. В. Путина относительно того, что Великая Отечественная война была «выиграна, ... в основном, за счет человеческих и промышленных ресурсов Российской Федерации», что вызвало негативную реакцию в Украине. И это неудивительно для страны, потевшей в борьбе с фашизмом около 4 млн. мирного населения и около 4,5 млн. призванных в действующую армию.

Однако, несмотря на охлаждение в отношениях, межгосударственный диалог и усиленные попытки обеих сторон преодолеть политическую напряжённость на пути к эффективному сотрудничеству, никогда не прекращались.

В борьбу за преодоление двустороннего кризиса вступила прогрессивная российская общественность. Представители интеллигенции, военной и научной элиты, в ответ на очередную эскалацию «газового» конфликта, обратились в сентябре 2011 г. с открытым письмом к президенту Д. А. Медведеву. «Мы глубоко убеждены: безопасность России не может быть обеспечена без дружественной Украины. И наоборот. Победа Виктора Януковича на президентских выборах ... была встречена с воодушевлением в России. Мы были уверены, что мрачный период наших взаимоотношений ... завершился. Нам, россиянам, придется нести свою часть ответственности за то, что идеи славянского единства оказались дискредитированы, а высокие принципы стратегического партнерства свелись к банальному базарному торгу» – говорилось в письме.

Период экономических и политических разногласий радикальным образом не повлиял на национальные симпатии нашего народа. Наоборот, по данным социологических опросов, число украинцев, считающих Российскую Федерацию дружественной страной, возросло с 67 % в 2009 г. до 90 % в 2010 г.

Правовую базу современных украино-российских отношений составляют:

- договор о дружбе, сотрудничестве и партнерстве, подписанный в 1997 г. и продлённый в 2008 г. на 10 лет;

- программа экономического сотрудничества Российской Федерации и Украины на 2011–2020 гг.;

- харьковские соглашения 2010 г., предусматривающие сохранение базы российского флота в Севастополе до 2042 г. и снижение для Украины цены на российский газ.

Именно в рамках этих соглашений осуществляется всестороннее партнёрство наших государств.

Прямым наследием общей истории является теснейшее украино-российское *сотрудничество в области экономики*. Особый характер экономических отношений Украины с Российской Федерацией определяется тем, что экономики двух стран теснейшим образом переплетены, а это, в свою очередь, непосредственно влияет на развитие каждого из государств и жизненный уровень их граждан. По мнению российских экспертов, с точки зрения рыночных процессов в экономике и менталитета ведения бизнеса, Украина – самая близкая России страна на постсоветском пространстве. Данная закономерность приобретает особую актуальность в условиях первого за последние 70 лет синхронного экономического и финансового кризиса.

Сегодня экономическое сотрудничество Украины и России определяют три основных фактора: 1) динамика двусторонней торговли; 2) транспортирование энергоносителей по территории Украины; 3) интеграционные процессы на постсоветском пространстве.

Основу украинского экспорта в Россию составляет продукция машиностроения, химической промышленности, черной металлургии и пищевой промышленности. Преобладающая доля импорта из России состоит из энергоносителей и различных видов сырья.

Значительные возможности для углубления украино-российского экономического сотрудничества кроются в совместном развитии международных *транспортных коридоров*, увеличении объёмов транзитных потоков.

Правительства двух стран добились существенного продвижения в реализации проектов по *упрощению пограничного таможенного контроля*, что в значительной степени увеличило объёмы перевозок железнодорожно-паромной переправой Крым-Кавказ, облегчило передвижение «Столичного экспресса» Москва-Киев и сооружение транспортного перехода через Керченский пролив. Успешно развивается сотрудничество в агропромышленном комплексе, позволяющее решать задачи, связанные с обеспечением продовольственной безопасности обеих стран.

**ПЕРЕЯСЛАВСКАЯ РАДА: ЕЁ ИСТОРИЧЕСКОЕ ЗНАЧЕНИЕ
И ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ ВОСТОЧНОСЛАВЯНСКОЙ ЦИВИЛИЗАЦИИ**

Расширяется сотрудничество в области судостроения, авиастроения и авиационного двигателестроения, в строительной, банковской, инвестиционной сферах, в сфере высоких технологий.

Тогово-экономические контакты двух стран демонстрируют устойчивую и позитивную динамику. Быстрыми темпами растёт взаимный товарооборот. В 2010 г. он прибавил 62 % и составил 37 млрд. долларов США. К концу 2011 года прогнозируется превышение докризисных показателей, тем более, что уже в I квартале они увеличились на 70 %, а к концу года достигнут 50 млрд. долларов.

Стабильно расширяется сотрудничество наших государств в военно-политической сфере. Современной российской армией накоплен мощный практический опыт, обусловленный её участием в военных действиях. Данный опыт украинские военнослужащие перенимают во время проведения совместных командно-штабных и тактических учений с привлечением войск. В 2011 г. были проведены военноморские учения «Фарватер мира», учение дежурных сил противовоздушной обороны, учение механизированных подразделений. Украина получила от российской стороны приглашение принять участие в запланированных на 2013 г. учениях сил противовоздушной обороны на российском полигоне «Ашулук» в Астраханской области. Подобное сотрудничество способствует повышению боеспособности и оперативных возможностей армий.

Эффективно осуществляются и *совместные проекты*, составляющие ядро военно-технического взаимодействия Украины с Российской Федерацией. Так, российские вертолеты семейства «Миль» и «Камов», а также Як-130 и Бе-200, оснащаются двигателями запорожского предприятия «Мотор Сич»; российские военные корабли функционируют на газовых турбинах предприятия г. Николаев «Зоря-Машпроект»; Днепропетровские конструкторское бюро «Южное» и «Южмаш» обслуживают российские межбаллистические ракеты; результативно используется опыт совместного использования тяжелых транспортных самолетов Ан-124 «Руслан» в рамках совместного проекта в интересах НАТО «Ruslan-Salis»; Украина составляет достойную конкуренцию российскому партнёру в производстве бронетанковой и автомобильной техники.

Военный опыт Российской Федерации изучается и в Национальном техническом университете «Харьковский политехнический институт», в структуру которого входят Гвардейский ордена Красной Звезды факультет военной подготовки им. Верховной Рады Украины и Военный Колледж сержантского состава. Курсантам читаются специальные военные дисциплины – «Тактика» и «Боевое обеспечение», теоретически основанные, главным образом, на методах проведения российских военных компаний последних десятилетий (в том числе, в Чечне и Южной Осетии), поскольку аналогичный опыт европейских государств и Соединённых Штатов Америки принципиально расходится с традициями и спецификой украинской военной подготовки.

Продолжением давних исторических связей, толчком к началу нового этапа в добрососедском взаимоотношении двух стран, безусловно, является *культурно-гуманитарное партнёрство Украины и России*. Прежде всего, это касается сферы образования, развивающегося в русле Болонского процесса. Принимая во внимание европейскую ориентацию украинской высшей школы и науки, министр образования Д. В. Табачник отметил, что сотрудничество со странами Европейского Союза в рамках совместных гуманитарных проектов больше всего пока похоже на «отмывание наших лучших мозгов», тогда как украинороссийские гуманитарные проекты в большей степени *равноправны*.

В 2005 г. было подписано двустороннее заявление о намерении укреплять такие приоритетные направления, как:

- взаимобмен учеными и студентами;
- расширение научных контактов;
- проведение совместных научных исследований;
- изучение русского языка в Украине и украинского в России.

Сегодня в Украине функционирует 13 филиалов российских вузов, среди которых:

- Севастопольский филиал Московского государственного университета;
- филиал Российского Открытого Университета в Чернигове;
- филиал Новороссийского мореходного Института в Севастополе.

Растёт и количество россиян, желающих получить образование в Украине. На сегодняшний день более 6 тысяч молодых граждан Российской Федерации, преимущественно из южных регионов, а также из Курской, Брянской, Воронежской областей, обучаются в украинских высших учебных заведениях на контрактной основе.

В 2010–2011 учебном году Россия предоставила Украине 300 бюджетных мест в своих вузах, а Украина россиянам – 120.

Министерство образования и науки, молодёжи и спорта Украины поддерживает тесные связи с украинскими общинами в Тюмени, Москве, Башкирии, Краснодарском крае, Якутии и Республики Коми.

Сделаны первые шаги на пути переосмысления ключевых событий в истории наших государств, ищутся точки соприкосновения в трактовке наиболее дискуссионных, а иногда и откровенно «конфликтных» исторических фактов. В связи с этим, крупнейшие украинские исследователи, в числе которых – академик В. А. Смолий и член Национальной академии наук, профессор С. В. Кульчицкий, вместе с российскими и белорусскими коллегами инициировали ряд крупных научных проектов. Один из них – подготовка академического издания «1941 год. Страна в огне», где каждое государство изложит своё видение причин и результатов начального этапа Великой Отечественной войны.

Началась работа над энциклопедией с условным названием «*Дискуссионные вопросы общей истории Украины и России*». Её авторы параллельно, в отдельных статьях, изложат исторические факты, трактовку событий и оценку исторических деятелей так, как это принято в научно-исторических кругах Украины и России. Особое внимание будет уделено наиболее противоречивым вопросам, в частности, роли в истории С. Бандеры, С. Петлюры, Р. Шухевича и др.

Анализируя всё вышесказанное, невольно задаёшься вопросами – существуют ли в сложных современных условиях перспективы восточнославянской цивилизации? Возможно ли в век глобализма и мультикультурности объединить наши народы? На эти вопросы можно с уверенностью дать только один ответ – да, возможно! Украинцы, русские, белорусы – братские народы с общей историей и культурой, могут и должны вести совместное, равноправное сосуществование в едином цивилизационном континууме!

Однако для достижения данной цели необходима реализация нескольких важнейших факторов.

Во-первых, не может быть и речи о восточнославянской цивилизации *без торжества демократии* в наших странах. Только в условиях правового государства и гражданского общества возможно формирование эффективного, равноправного межгосударственного союза.

Следующим фактором является необходимость обеспечения *взаимовыгодного распределения природных ресурсов* между братскими государствами. Решение этой проблемы гармонизирует украино-российские отношения, позволит избежать неравномерного развития национальных регионов, лишит противников самой идеи восточнославянского единения нежелательной аргументации.

**ПЕРЕЯСЛАВСКАЯ РАДА: ЕЁ ИСТОРИЧЕСКОЕ ЗНАЧЕНИЕ
И ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ ВОСТОЧНОСЛАВЯНСКОЙ ЦИВИЛИЗАЦИИ**

Наконец, в контексте построения восточнославянской цивилизации нашим странам необходимо *всесторонне развивать, укреплять и координировать научное и культурное сотрудничество.*

Таким образом, украинно-российские отношения должны развиваться и крепнуть. Необходимо настойчиво препятствовать попыткам *демонстративного дистанцирования межгосударственных отношений*, от которых зависит не только стабильность нашего общества, но и стабильная ситуация в Центральной и Восточной Европе.

Взаимное доверие восстанавливается медленными темпами, существуют большие дефициты в наших отношениях с Россией. Вместе с тем, открывается масса возможностей для того, чтобы плодотворно сотрудничать, но не на основе полностью изжившей себя формулы «старший – младший брат», а на паритетных началах, при сохранении национальной идентификации.

В этом направлении ведётся планомерная работа правительств, общественных и политических организаций, деятелей культуры. Общая воля братских народов неизбежно приведёт нас к цивилизационному единению, несмотря на все препятствия, чинимые деструктивными политическими силами как в России, так и в Украине.

В подтверждение этому, обнадеживающе и оптимистично звучат слова Президента Украины В. Ф. Януковича: «Пульс украинно-российских отношений бьётся ровно и уверенно»! Наглядно это видно на примере сотрудничества нашего университета и российских вузов, НИИ, промышленных предприятий и организаций.

Национальный технический университет «Харьковский политехнический институт» не словом, а делом способствует укреплению партнёрского сотрудничества с Российской Федерацией, расширяя научные связи с российскими коллегами, налаживая конструктивный диалог в области научных исследований, образования и воспитания студенческой молодежи в духе патриотизма, уважения к истории, традициям и культуре братских народов!

На сегодняшний день НТУ «ХПИ» сотрудничает с ведущими вузами и научно-исследовательскими институтами и предприятиями РФ: МВТУ им. Баумана, Московский государственный университет, Московский химико-технологический институт, Московский институт химического машиностроения, Ленинградский политехнический институт, Томский политехнический институт, Институт космических исследований, Институт прикладной химии, Институт химии связанного азота, Институт физики Земли, Институт прикладной физики, Атоммаш, Белэнергомаш, Стерлитамакский химкомбинат, Автоваз, Кировский завод и т.д.

Совместные проекты НТУ «ХПИ» с организациями РФ: проект по реконструкции производства кальцинированной соды на ОАО «Сода» (Башкортостан), работы в области разработки новых турбин разных классов и комплектующих к ним для обеспечения потребности действующих электростанций (Санкт-Петербургский турбинный завод), совместный проект по комплексному освоению нефтяных и газовых месторождений Ямало-Ненецкого автономного округа (НИИ нефти и газа г. Москва), участие в консорциуме Евразийских университетов.

Направления сотрудничества НТУ «ХПИ» и российских организаций: энергомашиностроение, химическая промышленность, металлургия, электротехника, промышленная и биомедицинская электроника, гидропневмоавтоматика и гидропривод.

НТУ «ХПИ» совместно с:

- *Центром «Наноструктурных материалов и нанотехнологий» БелГУ* разрабатываются технологии использования наноразмерных слоев и частиц в вакуум-плазменных упрочняющих и защитных покрытиях на режущем инструменте и деталях

в машиностроении с целью повышения их прочности; создали международный центр (Украина, Россия, Германия) по сертификации и исследованию наночастиц; разрабатываются технологии получения на основе нанокomпозиций лечебно-профилактических препаратов для ветеринарии и сельского хозяйства.

- *Белгородской государственной технологической академией строительных материалов (БелГТАСМ)* осуществляется подготовка специалистов и выполнение научных исследований (с 2002 года); организуются ежегодные международные научно-технические конференции «Проблемы информатики и моделирования» (с 2001 года); проводятся работы в области информационных технологий, математического моделирования, теории и применения нейронных систем; издаются совместные учебные пособия: В. Д. Дмитриенко (г. Харьков), Н. И. Корсунов (г. Белгород) «Основы теории нейронных систем» и «Применение нейронных систем в экономике».

- *Лабораторией механических свойств наноструктурных и жаропрочных материалов БелГУ* проводятся научные стажировки ученых (1 чел.), аспирантов (1 чел.); разрабатываются двойные программы подготовки магистров и аспирантов по направлению кафедры; осуществляется повышение квалификации научных и научно-педагогических работников (2 стажера в год); разрабатываются научные проекты и программы; проводятся симпозиумы, семинары и конференции (4–5 в год); осуществляется обмен публикациями и материалами по ведущим исследованиям, передовыми методами обучения в отрасли материаловедения (сборник научных трудов, программы подготовки специалистов).

- *НИУ «Белгородский государственный университет»* разрабатывают нового класса наноструктурные материалы на основе несмешивающихся металлических систем; изучают природу и механизмы динамической рекристаллизации, а также процессов, происходящих при отжиге наноструктурных материалов; осуществляют прецизионные рентгеноструктурные исследования (идентификация фаз, структура, субструктура, микро- и макронапряжения) – в работах по различным типам объектов и воздействий (равноканальное угловое прессование, многократная ковка, ротационная вытяжка).

- *Институтом строительного материаловедения БГТУ им. В.Г. Шухова* проводятся: совместные научно-технические и научно-практические конференции (1 в год) и семинары (2 в год), конкурсы студенческих работ (1 в год); совместное рецензирование и оппонирование кандидатских (2 в 2010 г.) и докторских диссертаций (1 в 2010 г.). Публикуются материалы научных докладов (6–8 в год), происходит обмен современной технической литературой («Химическая технология тугоплавких неметаллических материалов», учебное пособие; сборник научных трудов – 2010 г.). *А также ведется научная работа по направлениям:* утилизация газовых выбросов (NO, SO₂, CO) в различных производствах; уменьшение выбросов «парниковообразующего газа» – закиси азота – N₂O при сжигании топлива в печах обжига керамических изделий; минералогические исследования низкосортных фосфоритов Украины для производства минеральных удобрений.

В НТУ «ХПИ» обучаются 154 студена из Российской Федерации, из них 51 на бюджете. Из Белгородской области – 81, на бюджете – 32.

Проводится большая работа по гармонизации украино-российских отношений. С этой целью на базе университета ежегодно проводятся конференции:

- Международная научно-практическая конференция «Переяславская рада: ее историческое значение и перспективы развития восточнославянской цивилизации».

- Международная научно-практическая конференция «Пространство литературы, искусства и образования – путь к миру, согласию и сотрудничеству между славянскими народами».

Эти конференции играют важную роль в укреплении единства культурно-исторических корней славянских народов, поиску путей гармонизации украино-российских отношений в духовной, социально-экономической, политической сферах, активизации политико-правовых и психолого-педагогических контактов наших государств, интенсификации культурных и духовных связей научной и педагогической общности.

Организаторами конференций являются: Министерство образования и науки, молодежи и спорта Украины, Харьковская облгосадминистрация, Харьковский областной совет, НТУ «ХПИ», Институт восточнославянской цивилизации, Харьковское отделение Союза писателей России.

Важное значение для укрепления сотрудничества между Украиной и Россией имеет Международная научно-теоретическая конференция студентов и аспирантов «Україна і світ: гуманітарно-технічна еліта і соціальний прогрес», где регулярно принимают участие российские аспиранты и студенты из Москвы, Белгорода, Воронежа, Ростова-на-Дону, Свердловска и других городов.

Необходимо отметить, что одной из форм сотрудничества являются выездные конференции, такие как: Международная научная конференция (Кримські педагогічні читання), которые традиционно проходят в городе Алушта на базе Спортивно-оздоровительного комплекса НТУ «ХПИ» «Студенческий». В работе конференции принимают участие делегации из Румынии, Польши, Грузии, Молдовы, Республики Беларусь. Это форум, на котором собираются ведущие педагоги названных стран и обсуждают проблемы современного образования, вырабатывают практические рекомендации улучшения системы обучения и воспитания молодых специалистов – будущей гуманитарно-технической элиты наших государств. Такой формат сотрудничества позволяет нам делиться своими успехами, наработками, совместно вырабатывать пути решения общих проблем.

Несмотря на то, что НТУ «ХПИ» является техническим вузом, мы регулярно проводим мероприятия направленные на повышение методического мастерства преподавателей. Так мы провели уже 10 Международных школ-семинаров «Новые технологии в образовании», которые проходят в форме мастер-классов, педагогических мастерских, практических занятий, презентаций и т.д. Только в этом году в ней приняли участие более 772 участников. И в этом вопросе мы сотрудничаем с российскими преподавателями-методистами. К нам за опытом с удовольствием едут не только представители педагогической общественности из различных городов Украины, но и из России. А со многими вузами России и дальнего зарубежья мы работаем в режиме видеоконференций. На школах-семинарах происходит обмен не только методиками преподавания, но и инновационными методами обучения.

Одна из форм сотрудничества и гармонизации украино-российских отношений – это издание сборников научных статей по материалам выше перечисленных конференций.

В рамках укрепления дружеских отношений Украины и России в НТУ «ХПИ» ежегодно проходит Фестиваль духовной музыки и поэзии «Колокольный звон пасхальный...» при поддержке: Харьковского областного совета, Харьковской областной государственной администрации, Харьковской епархии Украинской православной церкви, Белгородской областной думы, Белгородской и Старооскольской епархии Русской православной церкви, Союза писателей России. Этот Фестиваль – событие в духовной жизни нашего города. Чтобы испытать возвышенные чувства, получить заряд положительных эмоций к нам с удовольствием приезжают лучшие писатели и поэты, представители науки и творческой элиты России, который объединяет творческую элиту и православных поэтов, преподавателей и студентов Украины и России. Почетными гос-

тами Фестиваля из Москвы были: Председатель Правления Союза писателей России В. Н. Ганичев, секретарь Союза писателей России С. И. Котьяло, писательница, главный редактор детского журнала «О, русская земля» М. В. Ганичева.

Вечер духовной музыки и поэзии «Колокольный звон пасхальный» – это заряд добра, милосердия, любви, профессионального мастерства, который дал возможность соприкоснуться с великой православной культурой и мироощущением. Мы хотим, чтобы на наших мероприятиях было больше представителей Беларуси.

Лишь плодотворное и равноправное сотрудничество Украины и России может гарантировать развитие демократических прав и свобод, экономический и культурный подъем братских народов. Единение культур и духовности славянских народов позволит нам быть конкурентоспособными на мировых рынках труда, образования, спорта, искусства и быть достойными партнерами высокоразвитых стран мира.

*Ганичев В. Н.
г. Москва, Россия*

ДОБРЫЕ ЛЮДИ, СОЗИДАТЕЛИ, ПОДВИЖНИКИ, МИЛОСТИВЦЫ, БЛАГОТВОРИТЕЛИ

В общество, в мир вбрасываются миллионы частиц информации, многие из которых полезны и усваиваются человеком, некоторые просеиваются сквозь сознание, по причине своей ненужности, другие же оседают в умах и сердцах, накапливаясь и превращаясь в определенную критическую, отравляющую душу массу. То, что делают с нами СМИ, телевидение, поистине ужасно. Они с утра до вечера куют апокалиптический образ нашей жизни, издеваются над верой и нравственностью, они утверждают образ торжествующего мирового Зла, они показывают лишь сцены смерти, порнографии, смакуют кровавые казни и пытки, они занимаются пропагандой порока, стреляют в человеческие души ядом распада, тления, разложения. Они, а вернее их бесовские хозяева, хотят вытравить из нашего сознания понятия и примеры Добра, Подвижничества, Героизма, истинного служения Богу, отечестволюбия и любви к ближнему.

А ведь человеку, входящему в жизнь подростку, школьнику, студенту нужно представлять, что мир отнюдь не находится только в руках зла, что история нашего Отечества полна подвигами, подвижничеством, добрыми делами. И задача наших православных педагогов, преподавателей, ученых, писателей, журналистов, издателей, подлинных заботников Родины – населять учебники, книги, уроки этими живительными образами и примерами из отечественной истории и нашей окружающей жизни. Конечно, это святые, это мученики и подвижники нашей Церкви. Ведь всего навсего каких-нибудь десять лет назад первые русские святые Борис и Глеб, Сергей Радонежский, Серафим Саровский, Ксения Петербургская не могли попасть на страницы учебника или хрестоматии. Ибо, заявляли ревнители советского светского образования: церковь отделена от государства. Предлог надуманный и лукавый. Как будто не Сергей Радонежский пекся о державном единении русских земель, не он благословил Дмитрия Донского на судьбоносную битву, не он дал ему в знак соединения Церкви и Государства двух своих иноков. Так может, и Дмитрия Донского надо было от государства отделить?

Как будто не митрополиты, первоиерархи Московские Алексей, Петр, Иона, Макарий вложили весь свой православный Дух, свой недюжинный ум, свои великие спо-

собности в то, чтобы превратить Московское княжество в Святую Русь, великую державу на Восточно-Европейской равнине.

И эта логика отделения героического подвижнического прошлого от сегодняшнего дня существовала долго. В одном случае – до 1941 года, когда смертельный враг был в сорока километрах от Москвы. И тогда прозвучало перед уходящими в бой полками: «Пусть вдохновляет вас образ великих предков...». Затем, уже в советское послевоенное время эта логика рухнула вместе с провозглашавшей ее системой.

Хорошие, добрые люди должны быть в нашем сердце, знании, ведь христианская Церковь имеет своей целью воспитывать хороших, добрых, святых людей. Есть же русская пословица – «Земля стоит святыми людьми». И если они исчезают из нашей жизни, если их не знают, не замечают – значит будет плохо, значит грядут большие беды.

Конечно, мы понимаем, что понятия «святой», «добрый», «хороший» не всегда совпадают. Если святой – то он всегда добрый и хороший, и таких, конечно, не так уж много. Но тех, кто борется со злом, с грехом, кто утверждает добро – их значительно больше, и их воздействие на мир безусловно положительно.

Добрые люди, хорошие люди, как много их среди нас, как много их в нашем Отечестве! Но кто знает их, кто рассказывает о них? Конечно, с точки зрения православного христианина, о добре, сделанном тобой не следует много говорить, а тем более хвалиться, или требовать благодарения. Это так, но окружающие-то люди могут знать, могут приводить в назидание хорошие примеры. Ведь Первоучитель наш не забывал отметить хорошие поступки и деяния встречающихся ему людей.

К сожалению, создать художественный образ положительного человека, хорошего, да еще постоянно хорошего и доброго не так легко. Епископ Вениамин (Федченков), издавший в Париже книгу «Хорошие люди», писал: «...Большую часть в книгах изображаются дурные, грешные, страстные... Я однажды обратился с таким вопросом к второстепенному, правда, писателю. И он сказал мне, что таких хороших людей, очевидно, очень мало в жизни. И это, конечно, верно с христианской точки зрения. Церковь на то и создана, чтобы из грешных, плохих людей выделять лучших. Но эти лучшие должны быть на примете наряду с плохими, еще не сделавшимися хорошими. Несомненно, но тут есть и другая причина, – писал епископ. – Она в самих писателях. Действительно, в написанной писателем книге отражается, преломляется биография самого писателя, человека тоже грешного. Он и выводит их, пишет о подобных же грешниках со знанием, убеждением, пониманием». И далее: «Конечно же, им хотелось выводить идеальных, то есть хороших людей (и здесь гоголевские метания понятны – В.Г.), поэтому эти идеальные типы в нашей литературе были далеко не часты, несмотря на добрые пожелания писателей». Русская литература и вывела этих людей из народа – каратаевы, няни, касьяны из Красивой Мечи и т.д. Что же касается церковных людей, то это должна делать Церковь, – говорил епископ. И с одной стороны, это сделано и делается «Житиями святых», «Патериками», «Отчениками», с другой – утверждается проповедями, традициями, преданиями. И нет сомнения, что ученик, молодой человек должен знать эти книги, читать, слушать проповеди, вникая в предания. Это для него не мифология Древней Греции, а своего рода панорама и кодекс заветных образов и мыслей, с которыми мы должны его знакомить.

Многому повредила в знании и воспитании зловередная практика исторического разрыва: всему, что было до 1917 года, давалась отрицательная оценка, святые люди и подвижники Святой Руси и России чернились и предавались забвению. Достаточно вспомнить небезызвестных академиков Покровского и Минца. Затем, за 10–15 лет «перестройки» постарались забыть героев и подвижников советского периода и что, ко-

нечно, совсем прискорбно, была попытка предать забвению матросовых, космодемьянских, молодогвардейцев, бросить тень на Гагарина, Жукова, Карбышева. Я был одним из тех, кто организовывал в Советском Союзе «Поход по местам боевой и трудовой славы молодежи». Это был впечатляющий поход тысяч и миллионов молодых людей, школьников, студентов, которые разыскивали могилы павших воинов, встречались с Героями Великой Отечественной войны, выпускали стенгазеты, создавали музеи славы. За 15 лет была создана мощная духовная связь между героическим подвигом отцов и дедов и миллионами детей, подростков, юношей 60-х и 70-х годов. Потом поток движения сузился, а затем и вовсе иссяк. Но герои-то безусловны! Неужели либеральные реформы должны зачеркнуть мужество Александра Матросова, бесстрашие Зои Космодемьянской, преданность Родине молодогвардейцев, стойкость воинов Бреста, Севастополя, Сталинграда и Ленинграда? Наш долг и обязанность вернуть их на страницы учебников, в сердца и души юношества. И, конечно, наш долг и святая обязанность рассказать о духовных подвигах и подвижничестве Сергея Радонежского и Серафима Саровского, Нила Сорского и патриарха Гермогена, святителя Иннокентия и патриарха Тихона, Ксении Петербургской и оптинских старцах. У нас в ряду великих русских святых воителей, защитников Отечества, так необходимых для укрепления духа армии, – Александр Невский и Дмитрий Донской. Рад сообщить, что недавно духовно рассмотрены деяния великого адмирала и милосердца Федора Федоровича Ушакова и в июне состоится его церковное прославление как святого в Санаксарском монастыре, где он упокоен.

Я рад этому всем сердцем, потому что, изучая жизнь и деятельность адмирала, написав книгу о нем в серии «Жизнь замечательных людей», видел и чувствовал, сколь духовно высок был подвиг русского адмирала, как отдавал он силы русскому морю, одерживая с ним великие победы, как строил храмы, создал первую греческую православную республику после трехсотлетнего османского ига, как роздал свои богатства морякам и солдатам 1812 года. Он долго и усердно молился в Санаксарском монастыре, у стен которого и погребен.

«Добрый человек», согласно словарю В. Даля, определяется как человек «дельный, сведущий, умеющий, усердный, исправный; добро любящий, добро творящий, склонный к добру, ко благу; мягкосердечный, жалостливый...» Правда, добавляется в словаре, – иногда «слабый умом и волей». Вот в этом, скорее всего, подчеркивалась некая бесхитрость, а по-современному – отсутствие прагматизма. А в таких народных поговорках, как «Час в добре побудешь, все горе забудешь», «Лихо помнится, а добро век не забудется» – оно прославляется.

В других, «За добро не жди добра», «Добро не лихо, бродит в мире тихо» – подчеркивается бескорыщность добра. Ведь добро отметит Сам Бог («За добро Господь плательщик»). Деятельное стремление человека к Добру подчеркивалось такими качествами на Руси, как «добродетельность» и «добродетель» – синонимы благотворительности и добротворства. «Но именно добра и милосердия не достает сейчас всему миру», – сказал при открытии Рождественских чтений Святейший Патриарх всея Руси.

Ну а сегодня-то, спрашивает молодой человек, сегодня-то где они, эти хорошие, добрые люди? Да их немало, может быть тысячи, может быть миллионы.

Мы во Всемирном Русском Народном Соборе, в Союзе писателей, в «Роман-журнале XXI век», в ряде других наших изданий задумались: как нам все-таки открыть для общества, для школы, для читателя хороших людей, добродетелей, благотворителей, милосердцев, сегодня существующих, как их обнаружить, как рассказать о них, как сделать, чтобы их пример вдохновлял молодых, находил продолжение.

- Предполагается провести Соборную встречу «Добрые люди России».

- Направить письма в газеты, журналы, телевидение с просьбой рассказать о добрых людях, подвижниках, благотворителях – собрать сведения о них, завести при «Роман-журнале XXI век» картотеку добрых дел, выпустить брошюры и книги об их делах.

- Давайте напишем сочинения в младших и старших классах о добрых и хороших людях. Пусть школьники оглянутся вокруг, пусть вспомнят исторические примеры. Надеюсь, мы проведем всероссийский конкурс «Добрые люди».

- Давайте создадим Всероссийскую общественную организацию «Добрые люди». Взносом при вступлении в нее пусть будет доброе, бескорыстное дело помощи людям и Отечеству.

- Пусть детские, школьные организации, объединятся в одном бескорыстном деле (как раньше были тимуровцы или «витязи» в русском зарубежье) помощи старикам, инвалидам, воинам Отечественной, Афганской, Чеченской войны.

- Через «Роман-журнал XXI век» мы будем регулярно выпускать информационный бюллетень и готовить обзоры печати.

Хватит чернить наш народ, выливать на него ушаты грязи, видеть в нем носителей зла, пьянства, разврата. У нас много добрых, талантливых и отзывчивых людей. За ними будущее.

Давайте соединим добрых людей и их дела в единое духовное поле нашего Отечества!

Святейший Патриарх сказал о современной России: «Множество обездоленных, страждущих людей, лишенных полнокровной и достойной жизни, взывают о помощи. И церковь, восстающая после долгих десятилетий гонений, хотя и находится в тяжелейшем положении, всеми силами стремится помочь им. Она ищет любую возможность соработничества с государством и обществом в делах добра и милосердия. Эти дела нельзя откладывать, надо помнить, что не оскудеет рука дающего. «Всегда ищите добра и друг другу и всем» – как никогда актуальны эти апостольские слова».

Всемирный Русский Народный Собор и Союз писателей России начинает свою часть работы по объединению и соединению добрых людей и благотворителей, представления молодым хороших примеров для подражания и достойных граждан России.

Да поможет им и всем нам в совершении добрых дел Господь!

*Романовский А. Г.
г. Харьков, Украина*

УКРАИНА: ПРОБЛЕМА ЦИВИЛИЗАЦИОННОГО ВЫБОРА

Конец XX – начало XXI веков с полным правом можно назвать эпохой перемен. Еще сравнительно недавно казалось, что противостояние двух социальных систем устойчиво определит ход истории по крайней мере на ближайшие десятилетия. Мало кто предполагал, что реформы, получившие название «перестройки», приведут к распаду СССР, возникновению новой геополитической ситуации и множеству проблем, связанных с демократизацией общества и переходом к рыночной экономике.

Стремление получить быстрые позитивные результаты путем простого заимствования западного опыта привело к углублению кризисных процессов на постсоветском пространстве. И вновь, как это не раз случалось в переломные периоды нашей истории, встают вопросы: куда идем, какое общество строим, что ждет Украину в будущем?

Эти вопросы сегодня имеют не только украинское, но и общечеловеческое измерение.

Многочисленные кризисы, конца XX в. и первого десятилетия XXI в. остро ставят вопросы, связанные с проблемами выбора стратегии цивилизационного развития. Из набора сценариев возможного будущего, человечеству предстоит отыскать наиболее благоприятные, обеспечивающие не только его выживание, но и устойчивое развитие.

В этом случае проблема выбора, которая стоит перед странами на постсоветском пространстве, соединяется с более широким и сложным полем проблем, которые связаны с возможными путями развития общечеловеческой цивилизации. Ответ на эти вопросы не может быть строго однозначным.

Когда ставится задача предсказать возможные варианты развития сложного исторического процесса, даже когда имеется знание о тенденциях его развития, то всё равно выстраивается несколько сценариев будущего. Какой из них реализуется, заранее определить невозможно, так как превращение потенциальных возможностей в действительность зависит от множества факторов, в том числе и случайных. Анализируя прошлое, можно указать причины, реализации того или иного сценария. Но, прогнозируя будущее, мы можем обозначить лишь определённые возможности и в лучшем случае определить, какие из них более или менее вероятны.

Значит ли это, что история вообще непредсказуема, что бессмысленно ставить вопрос о будущем? Разумеется нет. Сценарии будущего, которые познание стремится выявить, опираясь на анализ тенденций развития, это и есть предсказание, хотя и неоднозначное.

Именно такой этап качественного преобразования проходит сегодня Украина, и выявление возможных путей ее дальнейшего исторического развития может способствовать выработке оптимальной стратегии реформ. Сегодня как никогда требуются совместные усилия социологов, политологов, экономистов.

Наша конференция ставит перед собой поиск решения этих сложных задач. Она должна внести свой вклад в эту работу, анализируя общие тенденции современного цивилизационного развития. Может быть, именно этого и не хватает сегодня, в новой стратегии Украины для определения путей экономического и социального развития, с учётом глобальных изменений мирового цивилизационного процесса.

В пространственно-временном измерении цивилизации являются целостными системами, характеризующимися определенными внутренними связями и закономерностями развития, представляющими собой комплекс экономических, политических, социальных и духовных подсистем и развивающиеся по законам витальных циклов.

Первым очертил картину мировых цивилизаций М. Я. Данилевский, который включил в нее десять типов цивилизаций: 1) египетскую; 2) китайскую; 3) древне-семитскую; 4) индийскую; 5) иранскую; 6) европейскую; 7) греческую; 8) римскую; 9) арабскую; 10) германо-романскую.

О. Шпенглер насчитывает лишь 8 типов цивилизаций: 1) китайскую; 2) вавилонскую; 3) египетскую; 4) античную; 5) арабскую; 6) западную; 7) майя; 8) русскую.

А. Тойнби насчитывает в истории человечества свыше 30 цивилизаций, с которых до нашего времени сохранилось лишь 6: 1) западная; 2) византийско-ортодоксальная; 3) русско-ортодоксальная; 4) арабская; 5) индийская; 6) дальневосточная (китайская и японо-корейская).

Цивилизации, как правило, различают по расовым, культурным, временным и тому подобным основаниям, однако, больше всего их характеризует именно духовная сфера.

На нынешнем этапе развития эта сфера более всего проявляется в религии, что позволяет ныне уверенно говорить как минимум о четырех основных цивилизациях со-

временности: буддистской, мусульманской, христианско-католически-протестантской и христианско-православной.

Обособленно от названных групп стоит иудаизм, однако, несмотря на его гигантскую роль в нынешнем мире отдельно выделить иудаистскую цивилизацию мы не можем.

Оперирование религиозными терминами в названиях нынешних цивилизаций во все не определяет религиозный аспект как главный, а только даёт возможность их структурировать.

Парадоксально, но развитие науки и образования, которые противоречат догматам религии, никак не ослабляют влияния последней на жизнь определенной группы общества. Более того, религиозный аспект в некоторых цивилизациях, в частности, мусульманской и христианско-православной, в последнее время приобретает все большую силу. А это значит, что и другие религии будут активизироваться в ответ. И поэтому можно с уверенностью прогнозировать, что XXI век пройдет под знаком противостояния четырех основных цивилизационных групп. И в этом аспекте очень важно определить для нашего государства его цивилизационный выбор.

В современной трактовке цивилизационного подхода главным является не ранжирование цивилизаций от более «низкой» к более «высокой», а рассмотрение их как равноценных, самобытных, неповторимых, исторических образований – в которых олицетворяется весь всемирно-исторический процесс.

Опыт развития человечества показывает, что многие проблемы, встречающиеся на пути определенных народов можно преодолеть легче, если обратиться к опыту других народов и культурам. Значение этого особенно возрастает в периоды кризисов, когда возникает острое недовольство итогами собственного пути развития. И тогда чувство нехватки собственного опыта ведет наше сознание к поиску приемлемого опыта других цивилизаций и культур.

Первый опыт стратегического выбора в истории Украины был выбор Великим князем Владимиром религии для Киевской Руси. И это была проблема цивилизационного выбора, выбора стратегического.

В кризисное для Киевской Руси время у князя Владимира и его окружения возникло чувство нехватки собственного политического и духовного опыта. Это чувство детерминировало проблему выбора веры.

Была ли альтернатива византийскому христианству на Руси? Безусловно да. Киевская Русь была знакомая с религиями пограничных государств – иудейской, христианской, мусульманской. Но вопрос, какую именно веру принять, не был сурово детерминированным.

Владимир мог искать в исламе путь к союзу с Арабским халифатом против Византии. Он мог принять иудаизм ради укрепления торговых связей с Хазарией и объединения с ней своих усилий против нашествия с востока кочевых народов. Был вариант выбора католического христианства.

Суверенное право Киевской Руси в этом выборе никем не быть ограничено. Как известно, Владимир в своем выборе склонился к византийскому православию. Здесь, конечно, сыграли роль политическое величие Византии, ее военное могущество и высокий уровень культуры, стремления Владимира породниться с императорами Византии, приблизиться к идеалу вселенского государства.

Избрание веры не было актом подчинения Руси Византии. Киевский князь проводил политику равноправного партнерства, как в политической, так и экономической областях. Православная церковь Руси с самого начала строилась как национальная с богослужением на церковно-славянском языке и славянском обряде. Но имя Христа соединяло Русь и Европу. Киевская Русь как наследница Византии становится право-

славным Востоком для неправославного, но христианского Запада внутри единой культурно-исторической формы.

Цивилизационный выбор славянские народы делали и в период реформ Петра, и в период Переяславской рады, и в период последующих эволюционных реформ 18–19 веков.

Великая Октябрьская революция 1917 года произошла во многом под влиянием немецкой классической философии, английской политической экономики и французского утопического социализма. Тогда выбор был сделан в пользу теории марксизма – ленинизма.

В наше время украинский народ тоже стоит перед выбором. Но делая выбор, мы должны изучить и оценить опыт организации государственной власти, гражданского общества, экономики, общественной жизни, других цивилизаций, понять, почему одни из них достигают прогресса, а другие отстают, определиться, что из этого мы можем использовать у себя.

Несмотря на нашу фактическую принадлежность к православной группе, в Украине очень сильны стремления вхождения в христианско-католически-протестантскую цивилизацию. Выбирая нашу стратегию развития, мы должны быть мудрыми, взвешенными, очень толерантными, чтобы сохранить единство нации.

Мы не можем отказаться от наших ценностей восточнославянской цивилизации. Но мы также не должны создавать условий для конфликта цивилизаций.

Наш выбор сегодня является выбором будущего, но одновременно в нём должны остаться наши исконные ценности, ценности нашей культуры, традиций, православной веры, то есть цивилизации наших предков.

В экономике наш выбор склоняется к ценностям европейской цивилизации: свободному рынку и свободной конкуренции, неприкосновенности частной собственности и охраны ее законом, праву на предпринимательскую деятельность и творческую инициативу.

В политике наш выбор склоняется: к европейским стандартам прав человека, свободе слова, равноправию, принципам распределения власти, демократизации основных институтов власти.

В социальной политике мы стремимся к европейским стандартам поддержания доходов и уровня жизни населения, обеспечения занятости, поддержки отраслей социальной сферы, финансирования в области образования, здравоохранения, занятости и социально-трудовых отношений;

Историческая неудача в цивилизационном выборе может привести к расколу, а возможно, и к гибели страны. Но отсутствие проекта может привести к тому же. И здесь главное – понимать, что в основе выбора должны лежать идеи объединительного характера. Тогда и раскола не будет. Пока же, в деле сохранения единства Украины работает больше административный, идеологический ресурс. А должен работать ресурс социокультурный, которого пока явно не хватает.

А это и свободное развитие культуры всех народов населяющих Украину, возможность разговаривать и обучаться по выбору на родном языке, объективное отношение к исторической правде, уважения национальных и исторических особенностей каждого народа, определение национальной идеи, ненасильственное формирование единого национального менталитета и многое другое.

Ненасилие – важнейший и безошибочный показатель уровня нравственного развития человека и общества. Вместе с тем оно является прагматическим императивом нашего времени. Вся логика развития современной цивилизации приводит к пониманию ненасилия как важнейшего условия дальнейшего прогресса и процветания человечества.

Используя преимущества такого подхода к цивилизационному выбору мы сможем приблизить себя к странам представителями других культур при этом не теряя своей самобытности, что отвечает стремлению Украины к многовекторности своей внешней политики, главным приоритетом которой является содействие развитию национальной экономики в условиях глобализации посредством обеспечения равноправных позиций страны в системе мирохозяйственных связей.

Далеко не претендуя на полный перечень факторов нашего прогресса, особо хотел бы обратить внимание на необходимость наведения порядка в государстве, ужесточение борьбы с коррупцией, *всестороннее развитие науки и образования, особенно нужно делать ставку на развитие наукоемких технологий*. Стыдно сказать, но сейчас в Украине ученый получает зарплату в 5–10 раз ниже рабочего, который строит виллу для олигарха.

Но самое главное нужно формировать у людей потребность в духовности и нравственности.

Чтобы этого достичь нам в первую очередь нужно сформировать плеяду моральных авторитетов, которые и должны стать арбитрами, которые способны сказать на плохое – плохо, а на хорошее – хорошо, и что самое важное, которым поверят граждане Украины. Именно по реакции этих авторитетов мы должны формировать свое отношение к тем или иным политическим событиям или деятелям. Нация больна. И нация нуждается в лечении. Лечение путем наведения элементарного порядка. Хотя бы такого как в России.

Сегодня Украина который раз стоит перед необходимостью своего выбора, выбора судьбоносного, ибо он определит вектор нашего развития как минимум на десятилетия. И этот выбор должен быть осознанным.

*Архиереев С. И.
г. Харьков, Украина*

СТАРЕЙШИЕ УНИВЕРСИТЕТЫ – ЕДИНОЕ ПРОСТРАНСТВО ИСТОРИЧЕСКОЙ ПРЕЕМСТВЕННОСТИ

Университеты являются гражданским общественным институтом в наибольшей степени поддерживающими традиции. Пожалуй, большую степень преемственности, правда, в совершенно иной сфере, могут продемонстрировать лишь традиционные церковные организации. Их преимущество, по нашему мнению, связано с преемственностью традиций не в рамках отдельной обособленной единицы – общины, а всей церковной организации в целом.

Этого обстоятельства как раз не хватает для полноценной преемственности старейших университетов Украины. Каждый из них делает самостоятельные попытки поддерживать преемственность (хотя, по нашему мнению, их совершенно недостаточно), но в обществе в целом такой механизм фактически отсутствует. В то же время в других странах действуют объединения университетов, способствующие сохранению традиций в каждом из них благодаря формированию *единого пространства исторической преемственности*.

Так, в Великобритании неформально существует группа Старинные университеты, в которую входят: Оксфордский университет – 1117, Кембриджский университет –

1209, Сент-Эндрюсский университет – 1410, Университет Глазго – 1451, Университет Абердина – 1495, Эдинбургский университет – 1582, Дублинский университет – 1592.

К неформальной группе университетов из красного кирпича относятся: Манчестерский университет – 1851, Бирмингемский университет – 1900, Ливерпульский университет – 1903, Лидский университет – 1904, Шеффилдский университет – 1905, Бристольский университет – 1909.

Кстати «Краснокирпичный стиль» был широко распространён во времена правления Александра Третьего, когда был открыт Харьковский технологический институт, старые корпуса которого построены именно в этом стиле.

Группа Рассел формально учреждена в 1994 с тем, чтобы представлять интересы крупнейших университетов-членов перед правительством, парламентом и другими influentialными органами Британии. С теми же целями в том же году создана Группа 1994, в которую вошли преимущественно, созданные позднее университеты из листового стекла.

В Австралии с 1999г. действует объединение старейших университетов-«Группа восьми» лоббирующая интересы входящих в неё университетов. Неформально существует группа старейших университетов – т.н. Песчаные университеты: Университет Сиднея – 1850, Университет Мельбурна – 1853, Университет Аделаиды – 1874, Университет Тасмании – 1890, Университет Квинсленда – 1909, Университет Западной Австралии – 1911.

В США, термин Лига плюща часто используется в отношении восьми американских университетов как единой группы. Он подразумевает исключительность в качестве образования, избирательность при поступлении и принадлежность выпускников к социальной элите.

Университетов-членов Лиги восемь: Гарвардский университет – 1636, Йельский университет – 1701, Пенсильванский университет – 1740, Принстонский университет – 1746, Колумбийский университет – 1754, Брауновский университет – 1764, Дартмутский колледж – 1769, Корнелльский университет – 1865.

Таким образом, формирование групп университетов происходит в значительной степени в соответствии с историей их образования, что обусловлено близостью традиций в университетах, сформированных в одну эпоху. Этот принцип поддерживает сохранение преемственности и его имеет смысл применить его и в Украине.

Для Украины было бы целесообразно создать *свою Лигу плюща* с целью поддержания традиций старейших университетов и представления их интересов перед общественностью и органами государственной власти. Ее целесообразно создать в виде *общественной организации университетов, основанных ранее 20 в.* и существовавших с периода основания без существенных перерывов. Фактически таких ВУЗов на Украине порядка десяти, и НТУ ХПИ безусловно входит в их число. Их ядро составляют классические и политехнические университеты:

1. Львовский университет – 1661.
2. Харьковский университет – 1805.
3. Киевский университет – 1834.
4. Львовский политехнический институт – 1844.
5. Новороссийский университет в Одессе – 1865.
6. Черновицкий университет – 1874.
7. Харьковский технологический институт – 1885.
8. Киевский политехнический институт – 1898.

Возможно объединение в виде Лиги плюща названных восьми вузов, но в этом случае критерии отбора должны исключать узкоспециальные ВУЗы, среди которых

первым заслушивает быть названным Харьковский ветеринарный институт (1851). В тоже время приписывают себе более ранние годы основания чуть ли не более 100 украинских вузов, ссылаясь на происхождение от других ВУЗов, существование в далеком прошлом ВУЗов с подобным названием (преемственность с которыми напрочь утеряна), или приводя дату основания учебного заведения, которое вообще не носило характер высшего. Поэтому старейшие университеты заинтересованы в отстаивании своего приоритета и поддержат данную инициативу, т.к. в Украине только создание официального объединения может подтвердить их статус по сравнению с остальными.

Создание общественного объединения придаст больший вес входящим в него ВУЗам и даст возможность высказывать свое консолидированное мнение даже в полемике с министерством. Также это будет способствовать привлечению абитуриентов. (Члены Лиги плюща могут рассчитывать на использование ее символики в целях рекламы.)

Единственным спорным моментом является наличие в перечне как классических, так и политехнических ВУЗов. Однако, как легко можно заметить, большинство университетов и политехникумов Украины учреждалось примерно в один исторический период, а сегодня все они получили статус исследовательских.

Кроме того, по нашему мнению, должны быть учтены тенденции развития технических ВУЗов стран с наиболее развитым университетским образованием. Практически во всех странах они характеризуются расширением числа непрофильных для технического ВУЗа специальностей.

В США к примеру наиболее известный Массачусетский технологический институт расширил свою первоначальную специализацию за счет биологии, экономики, лингвистики, политологии и менеджмента. Такое же положение наблюдается и в менее известных технических ВУЗах США.

В Германии почти все технические университеты имеют факультеты экономики и менеджмента, и в значительном числе случаев – факультеты гуманитарных и социальных наук. Более того, не менее трех технических ВУЗов вообще имеют в своем составе медицинские факультеты. Поэтому неудивительно, что два из 17 немецких технических университета не имеют слова «технический» в своем названии. Это Штутгартский университет и Ганноверский университет имени Лейбница. Три других бывших технических университета приблизились к классическим. Это университеты Дуйсбурга-Эссена, Ростока и хорошо известный в Украине, в частности, благодаря длительному сотрудничеству с НТУ ХПИ, Магдебургский университет имени Отто фон Герике.

Еще более радикально к проблеме подобного ребрендинга подошла Англия, в которой 20 лет назад все политехникумы получили статус и название университетов без указания на их технический характер. Это и понятно, учитывая широкую специализацию этих ВУЗов. К примеру, ведущий свое происхождение от Северного политехнического института Лондонский городской университет, который не является исключением из общего правила, имеет в своем составе факультеты социальных наук, права, психологии, школы экономики и искусства, на фоне которых подразделения компьютерных наук и полимеров уже не выглядят единственными профилирующими.

Таким образом, в мире наблюдаются разные тенденции относительно сохранения или упразднения в названии ссылки на технический характер университета. Однако дублирование такой ссылки в названии, например, в сочетании технический и политехнический вряд ли рационально. В связи с получением НТУ ХПИ статуса исследовательского было бы целесообразно закрепить это обстоятельство в его названии – НДУ (*дослідницький*) «ХПИ», как это сделали некоторые российские ВУЗы, к примеру, Национальный исследовательский университет (Белгородский Государственный университет) «Высшая школа экономики».

Это отразило бы суть НТУ «ХПИ» как современного исследовательского университета, осуществляющего междисциплинарную интеграцию знаний, которая делает невозможной существование изолированного технического образования, не подкрепленного значительным числом социальных и, в первую очередь, экономических дисциплин. Современный исследовательский университет представляет собой комплекс, возникший на основе политехнического образования, но сегодня включающий наряду с областями, обеспечивающими технический прогресс, также преподавание дисциплин, отражающих влияние достигнутого прогресса на экономику производства.

В практическом плане это направлено на преодоление подхода, согласно которому экономические и некоторые другие специальности являются для *исследовательских политехнических университетов* непрофильными. На сегодня это неверно, т.к. эти университеты сегодня являются *политехникумами нового, универсального типа*, обеспечивающим производство полным комплексом необходимых специалистов, лишь часть которых составляют носители технических знаний. В связи с этим для *исследовательских политехнических университетов* целесообразно вернуть госзаказ, в частности по практическим экономическим специальностям, ошибочно признанными непрофильными, на уровень 2008 г. Это будет лишь признанием существующей близости старейших технических университетов с современными классическими университетами.

Последние в современных условиях революционных изменений на производстве также испытывают определенные изменения, не характерные для них в прошлом. Во многих классических ВУЗах возникают технологические факультеты, в качестве примера могут быть приведены австрийские университеты Линца, Инсбрука и Клагенфурта (тесно сотрудничающий с НТУ «ХПИ»), или чешские университеты Западной Богемии, Пардубице и Усти-на-Лабее.

Таким образом, *конвергенция* технических и классических университетов представляет собой двухсторонний процесс, в результате которого структура университетов приобретает больше черт подобия. Различия сохраняются не столько между университетами, сколько между специальностями, часть которых по-прежнему требует более практического подхода.

Во всяком случае, между классическими и политехническими университетами Украины, представленными в списке предлагаемой общественной организации, различия гораздо менее весомы, чем то, что их объединяет – наличие исторической преемственности на протяжении более 100 лет. С учетом этого обстоятельства, особую важность приобретает отражение исторических корней в титульном названии ВУЗа.

Пример успешного, выражаясь современным языком, ребрендинга университета демонстрирует Харьковский национальный университет, которому имя его основателя – В. Н. Каразина присвоено лишь в 1999 году, вместе с наделением университета статусом «национального».

Всего лишь за несколько лет имя В. Н. Каразина, ранее известное преимущественно только выпускникам ХГУ или узкому кругу специалистов, стало популярным не только среди всех харьковчан, но и далеко за пределами города. Таким образом, с одной стороны, университет поддержал сохранение памяти своего основателя и его популярности. С другой стороны, имя основателя сегодня превратилось в бренд, приносящий университету дополнительный имидж и способствующий повышению его престижа. Самым распространенным в обиходе названием сегодня является университет Каразина, точно так же как университет Шевченко, Франко, Федьковича или Мечникова. Это связано с наличием в каждом крупном городе Украины множества ВУЗов, имеющих ныне статус университета.

По нашему мнению стратегией переименования с присвоением имени, с целью увековечивания памяти своего основателя – *В. Л. Кирпичова*, мог бы воспользоваться и НТУ «ХПИ». Эта задача не терпит отлагательства, так как на это имя может претендовать и НТУУ КПИ, по отношению к которому В. Л. Кирпичов сыграл аналогичную роль. Однако это произошло значительно позднее и имело существенно меньшую продолжительность, в связи, с чем ХПИ имеет безусловное преимущество в данном вопросе, которое, однако, может быть утеряно в соперничестве со столичным ВУЗом, находящимся и в прямом и в переносном смысле, ближе к власти преобладающим.

Новое название «*Національний дослідницький університет імені В. Л. Кирпичова (ХПИ)*» только в первые пару лет потребует ссылок на старое название, но уже через несколько лет оно получит самостоятельную известность, а в скоро само начнет работать на престиж ВУЗа. В этом смысле положительную роль переходного бренда сыграло действующее название НТУ «ХПИ».

Естественно дело не только и не столько в названии, сколько в сопровождающих его реальных переменах, без которых ребрендинг теряет всякий смысл. Сопровождающее реальные перемены предлагаемое переименование может решить все основные задачи ребрендинга. Прежде всего, это *усиление бренда* вследствие ссылки на исследовательский характер ВУЗа (естественно подкрепляемое реальными изменениями) и заботу о поддержании на его исторической преемственности. Во-вторых, это *увеличение целевой аудитории* в виде студентов, обучающихся не по инженерным специальностям, для которых ссылка на технический характер ВУЗа может служить сдерживающим фактором.

Важность такого *репозиционирования* трудно переоценить в свете той популярности, которую продолжают сохранять экономические и гуманитарные специальности. Кроме того, репозиционирование важно и с административной точки зрения, чтобы преодолеть представления министерства о ХПИ, как о чисто техническом ВУЗе с соответствующими последствиями в виде формирования госзаказа. Наконец, за счет присвоения имени основателя – *В. Л. Кирпичова*, однозначно произойдет *усиление уникальности* бренда, за счет его дифференциации от схожих названий типа НТУУ КПИ. Таким образом, ребрендинг может стать важной составляющей комплекса мер по совершенствованию имиджа университета, которые создадут необходимые условия для вступления в ассоциацию старейших университетов Украины в качестве полноправного члена или даже одного из ее учредителей.

*Беспалов С. В.
г. Москва, Россия*

ПЕРСПЕКТИВЫ ПОВЫШЕНИЯ ЭФФЕКТИВНОСТИ ПОЛИТИКИ РОССИИ НА ПОСТСОВЕТСКОМ ПРОСТРАНСТВЕ В УСЛОВИЯХ МИРОВОГО КРИЗИСА

Беспримерная кризисная ситуация, в которой оказались все страны постсоветского пространства, включая Россию, начиная со второй половины 2008 г., разумеется, во многих отношениях усложнила планирование и осуществление российской политики по отношению к странам ближнего зарубежья. Однако, как нам представляется, глобальный кризис и уже проявившиеся (в разной степени) его последствия открывают и

новые возможности политики России на пространстве СНГ вследствие целого ряда обстоятельств. Отметим лишь некоторые:

1) дискредитация неолиберальной модели экономического развития, казавшейся до недавнего времени политическими – особенно – интеллектуальным элитам новых независимых государств наиболее привлекательной;

2) наметившийся кризис западно-центричной модели глобализации;

3) сокращение финансирования (как внешнего, так и внутреннего) националистических сил в странах СНГ;

4) дискредитация в глазах населения националистических элит и движений, суливших своим гражданам скорое процветание в случае выбора модели развития, предполагавшей максимальное отчуждение от России; кризис доверия к националистическим режимам и начало переосмысления гражданами итогов их политики;

5) снижение активности западных и прозападных сетевых структур, действующих в новых независимых государствах;

6) как следствие в ряде стран ближнего зарубежья налицо рост влияния политических сил и движений, ориентированных на сближение с Российской Федерацией.

Наряду с этим, в условиях резкого сокращения притока западных капиталов в экономики новых независимых государств и «преддефолтного» состояния, в котором оказались некоторые правительства, возможности России как потенциального кредитора этих стран, способного увязывать предоставление финансовых ресурсов с корректировкой как внешней, так и внутренней политики постсоветских режимов, возрастают многократно. Разумеется, финансовые резервы самой России отнюдь небезграничны, и в ближайшие месяцы, а, возможно, и годы будет происходить их дальнейшее сокращение. Однако средства, способные оказать существенное или даже определяющее влияние на экономическую ситуацию в ряде стран ближнего зарубежья, настолько мизерны сравнительно с масштабами уже осуществлённых (заметим – далеко не всегда с должным эффектом) и планируемых вливаний в российскую экономику, что представившейся уникальной возможностью кардинально усилить влияние России на соседние страны воспользоваться необходимо.

В 2009 складывалось впечатление, что Россия (в отличие от Китая и некоторых других стран) восприняла кризис исключительно как угрозу, но не как открывающийся перед ней спектр новых возможностей. Однако в условиях затягивания кризиса и определённой адаптации (пусть и не слишком быстрой) российской элиты к новой ситуации, с одной стороны, и в результате произошедших на Украине после избрания нового Президента изменений, с другой стороны, весной 2010 г. политика России на постсоветском пространстве заметно активизировалась. Важнейшим результатом стал пакет заключённых в Харькове российско-украинских соглашений (которые, впрочем, вопреки ожиданиям российских властей, не получили должного развития; как следствие – новый раунд обострения отношений Украины и России в 2011 г.). Однако экономические и традиционные геополитические инструменты влияния могут и должны быть подкреплены активными действиями на других направлениях.

После событий 2008 г., когда «нижняя точка» в отношениях России с Западом была очевидным образом пройдена и стороны перестали испытывать друг друга «на прочность», а в ещё большей степени – после избрания В. Януковича Президентом Украины, острота противостояния существенно снизилась, однако говорить о принципиальном изменении характера межгосударственных отношений на постсоветском пространстве пока преждевременно. Несмотря на отмеченное выше появление у России определённого «окна возможностей» в проведении более активной политики на пост-

советском пространстве, нам представляется, что встречающиеся в последнее время утверждения о том, что Запад надолго утратил интерес к государствам, возникшим на территории бывшего СССР, являются явным преувеличением. Действительно, внимание американской дипломатии сконцентрировано сейчас прежде всего на ближневосточных событиях, а Евросоюз всерьёз и надолго увяз в своих внутренних проблемах. Однако рассчитывать на то, что США вовсе выпустят из поля зрения события на постсоветском пространстве и не сделают всё возможное, чтобы закрепить достигнутые в минувшие 20 лет успехи, не приходится, памятуя о «тотальном» характере американской внешней политики (как с точки зрения арсенала используемых инструментов, так и в плане географического охвата). Что же касается Европейского Союза, то для его руководящих органов в нынешней ситуации особенно важно продемонстрировать единство действий ЕС хоть на каких-то направлениях; политика в отношении России, судя по всему, представляется евробюрократии одним из эффективных способов обеспечения такой консолидации. Не будем также забывать об озабоченности руководства ЕС диверсификацией источников энергоснабжения Европы, что, с точки зрения Европейской комиссии, подразумевает противодействие интеграционным процессам на пространстве бывшего СССР.

В сложившейся ситуации возможности России оказывать влияние на страны ближнего зарубежья, а также перспективы политической, военной и экономической интеграции на постсоветском пространстве с участием России будут определяться не только традиционными геополитическими факторами, не только способностью России и в дальнейшем поддерживать более или менее дружественные себе режимы в отдельных странах СНГ, не только результатом усилий РФ, направленных на урегулирование ряда региональных конфликтов, но и – не в последнюю очередь – отношением к России и её политике граждан стран СНГ. В свою очередь, проведение политики, направленной на формирование позитивного образа нашей страны у граждан стран ближнего зарубежья, должно стать одной из важнейших составляющих внешнеполитического курса РФ по отношению к этим странам. Ведь, несмотря на то, что геополитическая конкуренция не носит, в отличие от периода холодной войны, характера идеологического противостояния двух систем, внешнеполитическая пропаганда и публичная дипломатия играют и сегодня далеко не последнюю роль.

Итак, опыт минувшего десятилетия свидетельствует о том, что России необходимо активнее использовать гуманитарные технологии воздействия на процессы, политику, общественное мнение стран ближнего зарубежья, используя разнообразные инструменты, эффективность которых доказана событиями последнего времени (поддержка дружественных СМИ, предоставление грантов некоммерческим организациям, возможность бесплатного обучения и переподготовки в России граждан стран СНГ и т.д.). Это является и необходимым условием выполнения важнейшей задачи – формирования позитивного образа России в странах ближнего зарубежья.

В теории и практике международных отношений вопросы субъективного восприятия стран давно уже перестали считаться второстепенными [3]. Необходимость использования этого ресурса в последние годы осознана и российской элитой. Однако, если формированию позитивного образа России в странах Европы и США уделяется в последние годы значительное внимание, то улучшение имиджа страны в общественном мнении государств ближнего зарубежья пока не осознано и не артикулировано российской элитой в качестве приоритетной задачи, несмотря на то, что именно в отношениях с новыми независимыми государствами «отдача» от такой политики может быть максимальной при относительно небольших затратах.

Особенности информационного противоборства в современном мире обуславливают необходимость решения ряда задач в целях проведения эффективной политики на постсоветском пространстве, направленной на улучшение имиджа России.

Прежде всего, России в своей внешнеполитической практике следует учитывать новые возможности, предоставляемые системами электронной коммуникации и сетевыми технологиями. Значимость этих факторов демонстрируют, в частности, феномены «цветных» революций, не последнюю роль в организации которых сыграли новые сетевые технологии.

Контроль российского государства над каналами коммуникаций, включая международные, должен соответствовать стандартам постиндустриального общества. России следует предпринять все возможные усилия для создания авторитетных в мире и – особенно – в постсоветском регионе источниками информации: телеканалами (сопоставимыми с «Аль-Джазирой», которой удалось буквально за несколько лет приобрести колоссальное влияние) и авторитетными Интернет-изданиями. Необходимо предоставление всем желающим максимально широкой информации обо всех аспектах внешней политики России в исчерпывающем объеме, – лишь в этих условиях возможно эффективное использование инструментов информационной политики.

Борьба между глобализацией и ее альтернативами в различных формах разворачивается и на постсоветском пространстве. При этом идеология глобализма выступает, прежде всего, в форме ориентации постсоветских элит на евроатлантическое пространство. В этом плане она противоречит интересам России. В противостоянии с носителями глобалистской идеологии эффективным будет подчеркивание внутренних противоречий в содержании этой идеологии и методах ее реализации. В то же время следует помнить о том, что и ускоренное построение элитами постсоветских государств новых национальных идентичностей (по понятным причинам формирующихся, главным образом, явно на антироссийской основе) не отвечает российским национальным интересам [1, С. 32–40].

Если формированию позитивного образа России в странах Европы и США уделяется в последние годы значительное внимание, то улучшение имиджа страны в общественном мнении государств ближнего зарубежья пока не осознано и не артикулировано российской элитой в качестве приоритетной задачи, несмотря на то, что именно в отношениях с новыми независимыми государствами «отдача» от такой политики может быть максимальной при относительно небольших затратах.

Обеспечение экономической интеграции справедливо провозглашается российской элитой в качестве приоритетной задачи российской политики на постсоветском пространстве. При этом следует отметить, что всевозможные проекты экономической интеграции стран постсоветского пространства без участия России являются достаточно искусственными, и потому их жизнеспособность весьма сомнительна; издержки от их реализации объективно могут оказаться большими, чем выгоды от сотрудничества. Как отмечает П. Бурмистров, «у бывших советских республик настолько разные экономические интересы, что если согласовать их на двустороннем уровне еще как-то можно, то даже четыре стороны уже образуют слишком неповоротливую и негибкую структуру. Подписание любого практического соглашения в торгово-экономической сфере наталкивается на слишком большое количество поправок и оговорок каждой из сторон. Это приводит к выхолащиванию эффективности соглашения, поскольку исключений становится едва ли не больше, чем правил». Это связано с крайне низкой конкурентоспособностью большинства отраслей экономик постсоветских государств, которые не могут эффективно функционировать в отсутствии таможенной защиты, что предопределяет достаточно высокий уровень государственного протекционизма; имен-

но он во многом препятствует реальной экономической интеграции. К тому же большинство стран СНГ имеют одну или несколько системообразующих отраслей, которые они стремятся защитить от международной конкуренции мерами тарифного или нетарифного ограничения во избежание серьезного ущерба для национальной экономики. «Посему эти страны не готовы отказываться от существующих ограничений, согласование, снижение и, в конечном итоге, снятие которых и является основной целью региональных интеграционных группировок» [2, С. 41–42]; в полной мере это было характерно, например, для блока ГУАМ. А без налаживания эффективного экономического взаимодействия подобные группировки обречены оставаться неустойчивыми и, в известной мере, искусственными образованиями, не имеющими шансов трансформироваться в сколь-нибудь успешные интеграционные структуры.

Однако ситуация становится принципиально иной, когда речь идет об экономических интеграционных проектах с участием России. Принимая во внимание масштаб российской экономики, а также то очевидное обстоятельство, что именно РФ являлась сердцевинной единого народнохозяйственного комплекса бывшего СССР, присовокупив сохраняющийся, несмотря на увеличение за последние полтора десятилетия сырьевой составляющей экономики России, серьезный научно-технический потенциал и неплохие перспективы развития целого ряда несырьевых отраслей, очевидный прогресс российской банковской системы, углубление многостороннего экономического сотрудничества при участии России объективно способно оказаться взаимовыгодным. Позиции России усиливает также и то, что именно ее автомобильные и железные дороги, а также система трубопроводов являются основой единой транспортной системы, созданной в советский период. Поэтому стремление РФ стать локомотивом процесса экономической интеграции вполне закономерно.

Определенные успехи в этом направлении в последние годы достигнуты, прежде всего, по линии ЕврАзЭС, Таможенного союза; наиболее же значимыми событиями стали подписание 9 декабря 2010 года Россией, Казахстаном и Белоруссией 17 документов по созданию Единого экономического пространства, а также достигнутые в октябре 2011 г. соглашения о создании Зоны свободной торговли, объединяющей большинство государств СНГ, и, наконец, сделанные в ноябре 2011 г. первые шаги в направлении создания Евразийского союза России, Белоруссии и Казахстана. Прогрессируют по некоторым направлениям экономические отношения России и с иными странами ближнего зарубежья, включая Украину. В любом случае в процессе возможной интеграции (и/или реинтеграции) естественные преимущества России не реализуются сами по себе. Отметим, что, наряду с продуманным внешнеэкономическим курсом, важную роль в современном экономическом взаимодействии опять же играет репутация страны, которая в известной степени влияет и на то, насколько охотно власти стран ближнего зарубежья допускают российские компании на свои рынки; на то, будут ли для российского бизнеса создаваться некие (пусть и неформализованные) преференции, будут ли обеспечены как минимум равноправные с западными компаниями условия, или же российский бизнес будет подвергаться более или менее очевидной дискриминации, как это происходило на протяжении ряда лет в странах Центрально-Восточной Европы, Казахстане, Азербайджане и т.д.

Для продвижения интересов РФ на постсоветском пространстве и, в то же время, для обеспечения благоприятных условий проникновения российского бизнеса на рынки стран СНГ необходимо, чтобы крупнейшие российские компании теснейшим образом координировали свои действия с государством (в т.ч. и с внешнеполитическим ведомством и подразделениями Администрации Президента, ответственными за политику на

постсоветском пространстве), не допуская проведения крупными российскими корпорациями собственной «внешней политики», идущей вразрез с государственными интересами. Государство, в свою очередь, должно обеспечивать должную поддержку деятельности российских государственных корпораций и крупных частных компаний, включающую как административное, так и имиджевое содействие; при этом в большинстве случаев *пресекать публичную демонстрацию силы бизнес-структурами* и, в целом, препятствовать формированию представления о России как стране, чья политика, в особенности экономическая, на постсоветском пространстве носит сугубо эгоистический характер, поскольку это крайне негативно воспринимается общественным мнением стран ближнего (и не только ближнего) зарубежья.

Список литературы: 1. Беспалов С. В., Власов А. В. и др. Механизмы формирования позитивного образа России в странах постсоветского пространства. М., 2007. 2. Бурмистров П.. Постсоветский фантом. Стоит ли России опасаться ГУАМ // Политический журнал. 2006. № 2 (97). 3. Казанцев А. А., Меркушев В. Н. Россия и постсоветское пространство: перспективы использования «мягкой силы» / А. А. Казанцев, В. Н. Меркушев // Полис. 2008. № 2.

*Бобр А. М., Новиков В. Т.
г. Минск, Республика Беларусь*

ПРОБЛЕМА СОХРАНЕНИЯ ИДЕНТИЧНОСТИ СЛАВЯНСКОЙ ЦИВИЛИЗАЦИИ В ГЛОБАЛИЗИРУЮЩЕМСЯ МИРЕ

Восточнославянский мир – особая цивилизация, существование которой в мировой истории неоднократно ставилось под сомнение и которой в современном общественном процессе, осуществляющемся по сценарию глобализма, отводится место периферии. Осознание этого факта порождает у восточнославянских народов потребность в изменении стратегии глобализации, которая учитывала бы традиционные для них ценности и идеалы.

Данное обстоятельство актуализирует такую проблему социальной философии как проблема сохранения культурной и религиозно-конфессиональной идентичности. Для ее адекватной интерпретации необходимо рассмотреть историю становления цивилизационных общностей. В Новое время человек западноевропейской цивилизации идентифицировал себя в качестве, прежде всего, представителя белой расы, определенного этноса, христианина, гражданина государства и члена гражданского общества. При этом в индустриальном обществе Запада складывание цивилизационных общностей с характерными для них образом жизни и культурой происходило двумя основными путями.

Первая модель – «плавильного тигля», характерна для стран, в возникновении и развитии которых, решающее значение имела массовая эмиграция людей. В них процесс интеграции представителей различных этносов сопровождался социально-культурной «переплавкой», приведшей к образованию новых политических наций, квалифицируемых как народы США, Канады, Австралии. Их возникновение могло включать элементы насилия и миссионерства в отношении местного населения (например, американских индейцев и австралийских аборигенов), но, в целом, происходило мирным и эволюционным путем. В итоге эти новообразования, не отменяя этническое многообразие этих обществ, способствовали их объединению в рамках «политической нации».

Вторая модель социокультурной интеграции – «томатного супа», характерна для западноевропейских государств. Она фиксирует возникновение в индустриальном обществе интегрированной социальной общности на основе доминирования титульного этноса и системы его политических и культурных ценностей и традиций. Ценности титульного этноса являются базовыми, определяя социальное бытие национального государства, а ценности других проживающих в нем этнических групп выполняют функцию «приправы», дополняющей вкусовыми нюансами возникший продукт социокультурной интеграции, но не меняющей его основы.

Глобализация и начавшийся переход к постиндустриальному обществу способствовали интенсификации социальной мобильности в современном мире, имевшей как позитивные, так и негативные последствия. В частности, современный Запад пришел к осознанию остроты вставшей перед ним проблемы социокультурного диалога между проживающими на территории их национальных государств социальными общностями, представляющими разные типы цивилизаций.

Известно, что заметно усилившийся в 60–70 годы XX приток в Западную Европу эмигрантов из развивающихся стран первоначально расценивался коренными жителями как позитивное явление, продиктованное потребностью в новой рабочей силе. Не вызывал тревоги и факт равноправного существования в одной стране разнообразных этнических групп со своеобразными культурными и религиозными ценностями, поскольку предполагалось, что они, адаптировавшись и впитав ценности титульной, государственной нации, естественным путем вольются в нее, добавив, согласно привычной модели «томатного супа», еще одну «специю», не более. Именно такой сценарий социально-культурной интеграции был положен в основу возникшей в конце 60-х гг. концепции мультикультурализма.

Однако развитие событий привело к существенно иным результатам. В Германии, Франции, Великобритании сформировались достаточно мощные этнические диаспоры, которые, вопреки ожиданиям, не растворились в либерально-демократическом государстве с его христианскими корнями, а составили «параллельный мир». Он пользуется гарантированными государством материальными благами, социально-экономическими и политическими правами, но, в то же время, для него характерно непринятие христианских ценностей, агрессивность по отношению к традициям титульного этноса, воспроизводство идентичности, характерной не для нового отечества, а для религиозной и национально-культурной диаспоры.

В результате вместо реальной интеграции культур в современном европейском обществе наблюдается их сосуществование и конкуренция. При этом конкуренция культур тем более сильная, чем больше различия в типах цивилизаций, к которым принадлежат этносоциальные общности. Не случайно, эта модель социокультурной интеграции получила название «слоеного пирога», где каждый слой автономен и отличен от других.

Таким образом, в современном обществе существует реальная проблема сохранения национально-культурной идентичности, как отдельного человека, так и социальной общности, к которой он принадлежит.

Для локальных цивилизаций, не являющихся очевидными (по крайней мере, пока) лидерами глобализационного процесса, например, китайской, индийской или исламской цивилизации, эта проблема сопряжена с отстаиванием основ своего образа жизни и противостоянием, претендующим на роль универсальных ценностей ценностям цивилизации Запада.

Для западноевропейских стран, представляющих цивилизацию Запада, как мы видели, проблема сохранения национально-культурной идентичности стоит не менее остро. Особую остроту ей придают, с одной стороны, низкий уровень рождаемости,

старение коренного населения западного общества и его превращение в потребительское общество, с другой – высокий уровень рождаемости в семьях эмигрантов из Азии и Африки, их консолидация на почве религиозного фундаментализма. Это ведет к тому, что проблема сохранения культурной идентичности человека Запада трансформируется в проблему выживания коренных европейцев как представителей цивилизации.

Рассматриваемая проблема национально-культурной идентичности характерна и для восточнославянской цивилизации, которая может рассматриваться как региональная цивилизация. Ее отношения с цивилизациями Запада и Востока во многом способствуют социально-культурной интеграции и укреплению единства мирового сообщества. Эту роль восточнославянская цивилизация может выполнять постольку, поскольку ее культурные ценности и социальные идеалы, имея много общего с характерными как для Востока, так и для Запада ценностно-нормативными системами, способны быть своеобразным связывающим их «мостиком».

Во-первых, это традиционные экосоциальные ценности. Эти ценности, предполагающие уважительное и бережное отношение к природе и, вместе с тем, отражающие стремление не только приспособиться к ней, но и изменить ее, являются своеобразным «мостиком» между «покорительской» стратегией цивилизации Запада и традиционалистским «вживанием» в природу цивилизации Востока. Осуществлявшийся в работах русских «космистов», в концепциях биосферы В. И. Вернадского и коэволюции человека и природы поиск гармонизации отношений между ними свидетельствует о значимости для восточнославянской цивилизации экосоциальных ценностей.

Во-вторых, это культурно-исторические ценности, которые также имеют непреходящий характер и являются системообразующими элементами восточнославянской цивилизации. Они придают ей неповторимый характер и тоже могут служить связующим звеном между цивилизациями Запада и Востока. Основанием для этого является их синтетическая природа, способствующая преодолению ригоризма ценностных установок, как Запада, так и Востока.

Среди социокультурных ценностей восточнославянской цивилизации особо выделяется ценность коллективизма как установки на гармонизацию интересов личности, коллектива и общества в целом. Достижение этой гармонии – фундаментальная проблема и было бы самонадеянно утверждать, что в развитии восточнославянской цивилизации она была однозначно решена. В ее прошлом известны периоды доминирования общинного, затем общественного, над индивидуальным и личностным началами. Но и в этом случае в общественном мнении, художественной и философской литературе существовало понимание неестественности или, как минимум, проблемности таких отношений. Отметим, что как в западной, так и в восточной философско-культурологических традициях оппозиция личностного и коллективного начал жизни общества вплоть до новейшей истории рассматривалась как естественное явление.

Большинство русских философов исходило из невозможности противопоставления духовных интересов индивида и социума, осознавая, что лишь в их дополнении и взаимопроникновении только и может состояться личность. Наиболее отчетливо это проявилось в творчестве В. С. Соловьева, отмечавшего, что общество есть дополненная или расширенная личность, а личность – сжатое, или сосредоточенное, общество. Подобная позиция характерна и для Н. А. Бердяева, напрямую связавшего смысл истории со смыслом жизни человека и, тем самым, придавшего проблеме интерпретации феномена человека историософский характер.

Еще одна ценность – ценность государства как оплота и гаранта стабильности общества. Само становление восточнославянской цивилизации стало возможным благодаря

созданию сильного, способного обеспечить безопасность границ государства. Вместе с тем, отношение к государству на всем протяжении существования восточнославянской цивилизации было двойственным, что нашло отражение в характерной для русской философско-правовой мысли бинарной оппозиции «государство как орган» и «государство как организм». Первое выражение имело негативное значение, фиксируя бюрократическую сущность управленческого аппарата как инстанции принуждения; смысл второго был позитивным, связанным с оценкой государства как организатора всей общественной жизни.

Отсюда в качестве особой ценности восточнославянской цивилизации вытекает ценность гармонии государства и гражданского общества. Речь идет о «естественном» гражданском обществе, зачатки которого появляются до возникновения государства, и которое в период оформления национальных государств в XVII–XIX вв., перерастает в дополняющее государство «позитивное» гражданское общество. Показательно, что в философско-политической мысли восточнославянских народов, сквозным являлся идеал «народного государства» – государства как организма, вырастающего из гражданского общества и дополняющего его.

Среди других ценностей восточнославянской цивилизации необходимо назвать ценности веры, социальной справедливости и равенства. Эти традиционные ценности восточнославянских народов невозможно рационализировать, уподобив их нормам формального права. Характерный для традиционалистской цивилизации Востока акцент на роли морали как регулятора межличностных отношений и присущая цивилизации Запада артикуляция правовой нормативной системы, фактически разрывали единство этих двух основных систем социализации человека и регуляции отношений в обществе.

Для восточнославянских народов характерно осознание необходимости гармонизации этих двух нормативных систем, но при этом, признавая важность права, они не могли смириться с его формально-обезличенным характером. Отсюда – знаковая для отечественной философской мысли дилемма «правды-истины» и «правды-справедливости», решаемая, как правило, в пользу последней.

Наконец, самоценностью является сама восточнославянская цивилизация, определившая возможность существования современных восточнославянских народов и являющаяся гарантом их суверенного положения в будущем. Поэтому сохранение и приумножение ее традиционных ценностей и приоритетов – условие цивилизационной идентичности и самого существования восточных славян как этносоциальных общностей.

При несомненном единстве и общности исторической судьбы восточнославянской цивилизации очевидно своеобразие цивилизационной динамики белорусского, русского и украинского народов, игнорирование которого является причиной возникающего временами взаимонепонимания и, как следствие, недоверия друг к другу. Это различие, учитывая вариативность исторического процесса, вполне естественно и выступает одним из объективных оснований идеологии белорусского государства, призванной способствовать укреплению национально-государственной, культурной и цивилизационной идентичности белорусского народа.

Тем не менее, жизнь современного общества весьма динамична и наше общество, как и человечество в целом ждут перемены. Очевидно, что процессам глобализации нет альтернативы, однако пути и перспективы ее могут быть различными. Будущее восточнославянской цивилизации в целом и Беларуси в частности во многом зависит от зрелости их коллективного и индивидуального самосознания, развития их государственно-правовой, национально-культурной и цивилизационной идентичности.

*Лыкошина Л. С.
г. Москва, Россия*

ПРАВОСЛАВИЕ В СОВРЕМЕННОЙ ПОЛЬШЕ

Образ Польши в религиозном контексте ассоциируется, прежде всего, с католицизмом. В общественном сознании широко распространен стереотип «поляк-католик». Действительно Польша – страна практически однородная как в национальном, так и в религиозном отношении. Но это еще и страна, на востоке которой, на территории нынешнего Подляшского воеводства издавна жили восточные славяне, уже в IX в. исповедовавшие христианство «восточного обряда», придерживающиеся такового более чем за столетие до принятия Мешко I в 966 г. христианства по западному образцу. Польша избрала свой путь веры, и это не был путь восточного христианства.

В истории страны немало эпизодов, свидетельствующих о сложности и неоднозначности этого пути. Ведь население Речи Посполитой всегда включало в себя не только католиков, но и православных, принадлежащих к разным социальным слоям польского общества. Отношения между конфессиями складывались весьма драматично и судьба оказалась неблагоприятной к польскому православию. Для подтверждения этого постулата, не уходя в глубь веков, не поднимая вопроса о преследовании православных в I Речи Посполитой, достаточно вспомнить не столь давнее межвоенное двадцатилетие, разрушение сотен православных храмов, среди которых величественный собор Александра Невского в Варшаве с росписями Васнецова, закрытие монастырей, активные попытки полонизации православного населения [1].

Однако и в настоящее время, несмотря на все перипетии, в Польше теплится огонь православной веры и ветры истории его не погасили.

В нынешней Польше православных в не так уж много: по разным данным от 400 до 700 тысяч. В автокефальной польской церкви насчитывается 6 епархий, 250 приходов, 11 монастырей, 11 епископов. Есть духовная семинария и академия [2].

Права православной церкви защищены законом и с формально-правовой точки зрения православные такие же граждане Польши, как и католики. Это зафиксировано и в специальном законе о взаимоотношениях церкви и государства, принятом в 1991 г., и в конституции 1997 г., и в законе о национальных меньшинствах 2005 г. Православные священники имеют возможность осуществлять свою миссию в армии, больницах, тюрьмах, пожарной охране. В епархиях действуют центры социальной защиты, дома милосердия. В школах налажено изучение основ православной религии, ведущееся преподавателями, получающими зарплату от государства. В тех районах Польши, где православных детей не так много, уроки религии проводятся в случае наличия группы не менее семи человек.

В стране действуют православные братства, история которых уходит в глубокое прошлое. Братства сохранялись и в межвоенной Польше, и в социалистической. В их задачу входит благотворительная деятельность, просвещение, издание религиозной литературы. Центром деятельности православных братств является г. Белосток. Одним из инициаторов возрождения братств в Белостоке, был в свое время нынешний глава польской православной церкви митрополит Савва.

Неплохо складываются отношения православных с нынешними польскими властями. В 2011 г. святую гору Грабарку, место поклонения православных, где есть святой источник и хранятся чудотворные иконы посетил президент Б.Коморовский, в своем выступлении отметивший роль православия в польской истории и вспомнивший одну из самых часто повторяемых сентенций Иоанна Павла II, о том, что

Европа должна дышать двумя легкими: католическим и православным [3]. Дышать с одинаковой глубиной в Польше не всегда получается: свидетельством тому не столь давний эпизод: по традиции паломники, идущие на святую гору Грабарку, приносят на своих плечах кресты, обходят с ними храм, а затем устанавливают около монастыря. Преображенский монастырь окружен настоящим лесом крестов. Это святое для православных место в 1990 г. пережило разрушительный пожар, устроенный одним местным жителем. Сгорела и старинная церковь и многие святыни. Но к настоящему моменту все восстановлено. Местные жители нередко сами участвуют в крестных ходах. Хотя случаи агрессии по отношению к православным святыням бывали в Польше и после пожара на Грабарке [4].

Гора Грабарка расположена на территории Подляшского воеводства, где проживает в основном белорусское население. Однако вопрос о национальной принадлежности православных этого региона отнюдь непрост. Е. Чиквин единственный православный депутат польского сейма последнего созыва (прошедший по списку социал-демократов) на вопрос о национальности отвечает следующим образом: «Я себя отношу к восточным славянам. По документам я белорус, потому что эта культура и эта традиция мне самая близкая. Но для меня также близка и русская культура, и украинская. В моей деревне на свадьбах, на гулянках, на крестинах всегда пели песни белорусские, русские и украинские. И все они принимались за «наши». Главным было определение, что «мы – не поляки» [5].

На территории, где компактно проживают православные, – район Белостока, Гайновки, вблизи Беловежской пуши, – государственные границы за последнее столетие передвигались несколько раз. С 1939 по 1941 годы Белосток даже входил в состав СССР. Жить в таких условиях было непросто. Отец Чиквина родился в Российской империи в 1914 году. И за его жизнь границы менялись девять раз! Но, несмотря на все сложности, люди всегда были очень привязаны к своей вере и своему этническому самоопределению, к «русскости». «Мы – замечает Чиквин, – своего рода феномен, за столько веков нажима западной цивилизации, римско-католической церкви, мы сберегли свою тождественность как в религиозном смысле, так и в национальном» [6].

Однако далеко не всегда религиозная принадлежность predeterminedлена национальностью: белорусами декларируют себя около 30 % жителей подляшского воеводства, исповедующих православие. Вместе с тем, около 60 % православных жителей этого воеводства считают себя поляками [7]. Вокруг православной церкви, церковных братств и издания «Православное обозрение» группируются те жители воеводства, которые основой самоидентификации считают религиозный фактор, привлекая к своей деятельности не только белорусов, но и украинцев, лемков, православных поляков. Представители данной общности сотрудничают с минской интеллигенцией, считают неправомерной критику белорусских властей.

Вместе с тем, в том же Белостоцком воеводстве вокруг Белорусского общественно-культурного товарищества, Белорусского союза, а также журналов «Нива» и «Часопис» сформировалась общность, акцентирующая прежде всего национальную, белорусскую принадлежность. Данная группировка всемерно поддерживает суверенитет Белоруссии, независимость ее от России, весьма критически оценивая при этом деятельность президента Лукашенко [8].

Несмотря на отсутствие явной, открытой дискриминации быть в Польше не поляком и не католиком не так то просто. Исследования показывают, что уже с детства многие белорусы ощущают свою уязвимость. Белорусские дети стараются в школе говорить по-польски, учителя очень часто порицают детей за то, что они разговаривают «по-простому», т.е. по-

белорусски. Белорусские фамилии нарочито произносят по слогам, занижают оценки. Дети испытывают трудности в связи с тем, что православные праздники отмечаются не в те дни, что католические, и нередко слышат от учителей, что «живя в Польше, надо отмечать праздники в те дни, что и все поляки, а не придумывать себе какие-то иные праздники».

Правда по закону православные имеют право 7 дней в году отмечать праздники по своему календарю, беря выходные за свой счет. Но закон это одно, а реальная жизнь другое. Вовсе не всегда администрация терпима к сотрудникам, не выходящих на работу в те дни, когда все другие работают. Не говоря уже о школьниках, которые к раздражению учителей осмеливаются праздновать какие-то другие, не польские и не католические праздники.

Заметим, что «календарные проблемы» касаются не всех польских православных. Хотя бы потому, что в стране используется сразу два календаря и митрополит Савва, возглавляющий автокефальную польскую православную церковь, на Рождество проводит обычно две службы: сначала 25 декабря по новому стилю в Варшаве, а потом в Белостоке 7 января.

«Непольскость» (а значит, как правило, и не католическое вероисповедание) могут стать препятствием и при поступлении в вузы и при приеме на работу. Поэтому православные подчас пытаются выдать себя за поляков, дабы не подвергнуться дискриминации. В школах иной раз таковой подвергаются православные учителя под тем предлогом, что они не смогут ходить вместе с детьми в костел, отмечать религиозные праздники. Нередки насмешки над православными обрядами раздражающе не похожими на католические.

Таким образом, благородное желание хранить свой язык и культуру, нередко требует от православных немалых сил и самой настоящей жертвенности: ведь именно хороший польский, причастность к польской культуре открывают дорогу в жизни, возможность карьеры.

Православный священник М. Сынак считает, что меньшинствам «необходимо иметь внутреннее смирение», ибо меньшинствам всегда трудно [9].

Трудностей хватает. К их числу относятся и не столь легко, как у католиков решаемые материальные проблемы жизни православной церкви: трудности с возвращением земель, некогда принадлежавших церкви, с выплатой компенсаций за храмы, разрушенные в межвоенный период. Естественно, не всегда отношения с государством складываются идеально. Доказательством этому является жалоба, поданная в 2003 году Митрополитом Варшавским и всея Польши Саввой в Европейский суд по правам человека в Страсбурге. В ней высказано требование отмены постановления польского Конституционного трибунала, в силу которого Православная церковь не получила права собственности на 22 православных храма. Правда, иск митрополита был удовлетворен.

По мнению главы Польской автокефальной церкви, «жизнь стабильная», хотя и есть «борение с разными гражданскими органами» [10].

Достаточно специфические трудности связаны с языком богослужения в православной церкви. Прихожане, в силу особенностей своего национального состава, требуют особого внимания к этому вопросу. Ведь язык богослужения должен быть понятным для всех. В науке используется термин «православный вариант польского языка». Имеется в виду польский с «многочисленными вкраплениями конфессиональной православной лексики, с определенными модификациями в элементах грамматических структур, а также своей спецификой произношения» [11].

В повседневной церковной практике богослужение нередко ведется на церковнославянском языке, а проповедь читается по-польски или по-русски. Это обусловлено

тем обстоятельством, что русский понимают все православные, он традиционно использовался для проповедей, он един, тогда как белорусский имеет множество диалектов и подчас жители соседних деревень говорят по-разному.

Этнические белорусы все более утрачивают язык отцов и дедов. Это результат, прежде всего, массовой миграции в города в связи с отсутствием жизненных перспектив в деревне. Даже живущие в деревне белорусы, говоря на родном языке, читают и пишут, как правило, по-польски. Белорусский язык ассоциируется с домом, природой, молитвой, польский – с городом, карьерой. «Бог создал деревню, а человек – город» гласит белорусское присловье. Первое поколение мигрантов еще помнит свой язык, а второе обычно забывает. Препятствием для полной ассимиляции является православная церковь.

Католики и православные не только по-разному молятся, но по-разному воспринимают и земные реалии. В качестве примера можно вспомнить о том, что популярная среди поляков в начале 80-х годов «Солидарность» отнюдь не столь восторженно воспринималась православным населением страны, так как в идеологии движения явно акцентировалась польская и католическая составляющие.

В свое время Л.Валенса во время визита в Японию имел неосторожность заявить: «В Польше не так, как в России, у нас нет национальных меньшинств» [12]. Правда, на первом съезде «Солидарности» была принята специальная резолюция, посвященная проблеме национальных меньшинств, но использованные формулировки были как минимум неудачными.

В частности в Белостокском (ныне Подляшском) воеводстве православные не стремились присоединиться к «Солидарности», более того испытывали настоящий страх перед новым и неизвестным явлением жизни. Впрочем, для страха были и известные основания: некоторые белорусы вспоминают, что на домах православных католики рисовали мелом крестики. Конечно, Варфоломеевская ночь белорусам вряд ли грозила, но настороженное и подозрительное отношение к себе со стороны польских соседей многие из них испытали на протяжении жизни. Православие, непольские имена, непольский язык, непольские обычаи далеко не всегда воспринимались с уважением и пониманием. В восприятии многих поляков белорусы ассоциировались с советской властью, СССР, тоталитаризмом – всем тем, с чем боролась «Солидарность». Для белорусов же коммунистическая власть вовсе не была уж столь однозначным злом, а порою воспринималась и как некая защита от не всегда благосклонно настроенного по отношению к белорусам польского населения. В этой связи не удивительно, что стремясь засвидетельствовать свою лояльность власти, многие представители национальных меньшинств, особенно белорусы и литовцы вступали в ПОРП. Со второй половины 50-х до конца 80-х годов число представителей национальных меньшинств – членов партии значительно превосходило число поляков – членов ПОРП, живущих на этих же территориях [13].

В среде украинского населения отношение к «Солидарности» было более благосклонным. По сравнению с белорусами, гораздо большее число украинцев присоединилось к движению, а некоторые из них сыграли в истории «Солидарности» достаточно заметную роль, например В. Мокры. Он был депутатом сейма, избранного в 1991 г., хотя и попал в сейм как депутат от «Солидарности», а не от украинского меньшинства. Активность украинцев имела для них и тяжелые последствия: многие деятели украинского движения оказались интернированы в период военного положения.

В отличие от белорусов, украинцы проявляют, несомненно, больше упорства и стремления сохранить свою национальную идентично: в 113 учебных заведениях ве-

дятся преподавание на украинском языке, украинцы имеют несколько периодических изданий, целый ряд организаций, созданных преимущественно в 80-90-е годы. Это, прежде всего Союз украинцев в Польше, Союз независимой украинской молодежи, Фонд святого Владимира крестителя Киевской Руси.

Украинцы опровергают закон об этнической ассимиляции, согласно которому, чем более социальная структура меньшинства становится подобной социальной структуре большинства, тем быстрее происходит процесс культурной ассимиляции и соответственно – исчезновение меньшинства. Украинцы же, даже переселившись в города и оставив занятие своих предков – сельское хозяйство – сохранили достаточно ярко выраженную национальную специфику.

До операции «Висла» украинцы проживали главным образом в юго-восточных регионах Польши. После этой операции они были насильственно перемещены в северные и западные регионы, т.е. Варминско-Мазурское, Западнопоморское и Нижнесилезское воеводство.

Операцию «Висла» с полным основанием можно причислить к трагическим страницам польского православия. Ведь в ходе этой операции около 150 тыс. человек были вынуждены покинуть родные места. В качестве официальной причины выселения Варшава называла необходимость ликвидации действовавших в юго-восточных регионах отрядов УПА, которые, по версии польских властей, пользовались широкой поддержкой местного населения. Операция проводилась жестко:

Спецслужбы составляли подробные списки депортируемых и проводили фильтрацию переселенцев, выявляя среди них подозреваемых в связях с УПА. Те переселенцы, которые не прошли фильтрацию и подозревались в связях с украинским националистическим подпольем, подвергались аресту и отправлялись в концлагерь в г. Явожно в южной Польше. Примечательно, что польский концлагерь в Явожно располагался в бараках, ранее относившихся к печально известному концлагерю Аушвиц. Помимо украинцев под тяжелую руку польских властей попали и представители еще одного восточнославянского небольшого и загадочного народа лемков. Проблема их идентификации весьма сложна. Хотя бы потому, что сами лемки решают ее по-разному: некоторые из них твердо уверены в том, что лемки – особый народ, близкий к русскому, другие столь же уверенно относят себя к украинцам, а третьи, считая себя таковыми, не отрекаются при этом от своего лемковского происхождения. Представители каждого из названных направлений имеют свои организации. Украинцы, как правило, не желают признавать самобытности лемков, считая, что претензии на таковую ослабляют украинское сообщество и без того не очень многочисленное. Сторонники украинской идентификации чаще придерживаются унитарства, лемковской, исходящей из того, что лемки – часть русского народа исповедуют православие [14].

В Силезии и Поморье лемки и украинцы были расселены властями таким образом, чтобы как можно быстрее ассимилировать их в польско-язычном окружении. Количество переселенцев отдельных населенных пунктах не должно было превышать 10 % от общей численности их населения. Однако ассимиляционные планы польских властей в полной мере реализовать не удалось. Уже в 50-е годы лемки и украинцы начали возвращаться в родные места. Процесс этот продолжается и по сей день. И лемки, и украинцы пытаются добиться компенсации за утраченное имущество, но не очень это удается. Польские власти объявили Бещады – горы, где издавна проживали лемки – заповедником, а значит компенсации стали практически нереальным.

С концентрационными лагерями проживающие на территории Польши восточные славяне столкнулись не только в ходе операции «Висла»: в годы Первой мировой войны

около двух тысяч лемков, цвет лемковской интеллигенции погибло в концентрационном лагере Таллергоф, попав туда по воле австрийских властей за свои пророссийские настроения. Именно в этот период совершил свой подвиг верности православию отец Максим Сандович, расстрелянный австрийцами на глазах у беременной жены, уже в Талер-гофе родившей сына Максима, тоже ставшего священником.

После окончания войны, в 1918 г. лемки попытались было реализовать стремление соединить свою судьбу с Россией, создав Восточнолемковскую республику с центром в г. Команча и Восточнолемковскую русскую республику с центром в г. Новы Сондч. Но обеим республикам суждена была недолгая жизнь, и очень скоро они исчезли, а Лемковщина, то есть земля лемков, вошла в состав Польши.

После войны надежды части лемков на вхождение в состав СССР не оправдались, а вышеупомянутая операция «Висла» нанесла серьезный удар по лемковской идентичности. Ибо переселенные на запад Польши лемки растворились во многом среди недоброжелательно настроенного к ним как польского, так и украинского населения. Ни для поляков, ни для украинцев лемки в тот период так и не стали «своими», хотя общность судьбы в какой-то мере способствовала украинско-лемковскому сближению.

В нынешней Польше издается значительное число публикаций лемковских авторов как на польском, так и на лемковском языках. Последний до конца XIX века считался диалектом украинского, каковым его считают и ныне многие лингвисты. Но такой подход не является единственным. В 90-е годы XX века предпринимались попытки кодификации лемковского языка, именно на этом языке издаются периодические издания, на нем пишут лемковские писатели и поэты. Поиски лемками своей идентичности стали возможными только в настоящее время, так как прежде не было условий даже для обсуждения таковой.

Нынешняя интеллигенция лемковского происхождения проявляет интерес к проблеме национального самоопределения, от интеллигенции в первую очередь и зависит ее решение. Тем более, что никогда прежде лемки не имели столь многочисленной интеллигенции чему, как это ни парадоксально, во многом способствовали переселения 40-х годов, в результате которых значительная часть лемков оказалась на Западных землях и сумела получить хорошее образование.

Итак, рассмотрение только некоторых аспектов жизни православных в современной Польше дает основание для заключения о том, что несмотря на непростую, временами драматическую жизнь самые западные в Европе исповедники восточнохристианского обряда сумели сохранить веру предков и стать оплотом восточнославянской цивилизации.

Список литературы: 1. Свитич А. Православная церковь в Польше и ее автокефалия // Православная церковь на Украине и в Польше в XX столетии. – М., 1997. – С. 87–290. 2. Быть православным в Польше. – Режим доступа: <http://www.zip.org.ua/2009/01/savva/>. 3. Президент Польши посетил Святую гору Грабарку. – Режим доступа: http://sobor.by/page/Prezident_Polshi_posetil_Svyatuyu_goru_Grabarkufull. 4. Boltryk M. Napad na skit. – Режим доступа: http://www.przeglادprawoslawny.pl/articles.php?id_n=2731&id=8. 5. Чиквин Е. «В Польше украинцы и белорусы называют себя «русскими людьми» или «православными». – Режим доступа: <http://slon.ru/articles/260676/>. 6. Там же. 7. Czykwin E. Bialoruska mniejszocs narodowa jako grupa stygmatyzowana. – Bialystok, 2000. – S. 53. 8. Budyta – Budzyńska M. Mniejszości narodowe-bogatstwo czy problem?. – W-wa, 2003. – S. 182–183. 9. Свентохович М., Янковская А. Польский перекресток // Новая Польша. – Варшава, 2011. – №1. – С. 7. 10. Быть православным в Польше. – Режим доступа: <http://www.zip.org.ua/2009/01/savva/> 11. Федюкина Е. Православная культура современной Польши – Автореф. дисс. канд. культурологии. – М., 2009. – С. 20. 12. Цит. по: Czykwin E. Białoruska

mniejszość narodowa jako grupa stygmatyzowana. – Białystok, 2000. – S. 196. 13. Mironowicz E. Polityka narodowościowa PRL. – Białystok, 2000. – S. 263. 14. Zurko J. Lemkowie-między grupą etniczną a narodem // Mniejszości narodowe w Polsce. – Wrocław, 1997. – S. 54–55.

*Олейник Н. Н.
г. Белгород, Россия*

К ИСТОРИИ СОЗДАНИЯ НА СЛОБОЖАНЩИНЕ УКРАИНСКИХ КАЗАЧЬИХ ПОЛКОВ

На освоенных землях «Дикого поля» переселенцы создали своеобразную административно-территориальную и военную организацию, получившую наименование слободских черкасских полков. «Название полков слободскими, – писал один из первых их историков Г. Квитка, – произошло от поселившихся слобод, кои переименованы местечками, а названные черкасами, потому что первоначальные семейства, пришедшие для поселения вышли из повета Черкасского».

Следует отметить, что в XVII в. термин «слободской» применительно к полкам и краю в целом известен не был. А с момента своего появления полки именовались просто по городам и с непременно добавлением «черкасский».

Понятие «слободской полк» включало в себя определенную территорию со всеми находящимися на ней городами, селами и хуторами, объединенную под верховенством выборного лица – полковника, обладавшего в пределах полка фактически неограниченной властью. Он ведал всеми военными, административно-хозяйственными и судебными делами. Издаваемые им указы – универсалы имели силу закона. Власть полковника символизировали так называемые клейноды: полковничья булава – пернач, украшенная золотом или серебром с драгоценными камнями, знамя с изображением святого покровителя полка, полковая печать и полковая музыка.

Первым в 1652 году возник Острогожский или Рыбинский полк, в 1658 г. – Ахтырский, в 1659 г. – Сумской, в 1660 г. – Харьковской. Изюмский полк как самостоятельная единица выделился из Харьковской в 1688 году.

Слободские полки являлись своеобразными военно-административными округами с казацким самоуправлением. Основы такого самоуправления были заложены на Слобожанщине еще северскими казаками или севрюками в XV–XVI вв. Богатые традиции казацкого самоуправления так же принесли с собой на Слобожанщину украинские переселенцы и донские казаки. Российское правительство решило сохранить эту систему военно-административного устройства, так как она была удобным и испытанным средством противодействия татарским нападениям. При этом самоуправление в слободских казацких полках не контролировало внутреннее устройство Запорожского или Донского казачества, располагавшихся относительно недалеко, а отличалось своеобразием как и многие другие стороны жизни слобожан.

У слободских казаков органы полковой власти находились в руках полковника и старшин. Полковник был командиром военных сил и главным административно-судебным лицом полка. На территории своего полка полковник утверждал судебные приговоры по уголовным делам и имел право раздавать казакам свободные земли. Власть полковника значительно усиливалась тем, что он избирался как правило на пожизненный срок, а его выборщиками была только казацкая старшина, то есть небольшая группа влиятельных и экономически крепких многоземельных казаков. После из-

брани кандидатура полковника утверждалась Белгородским воеводой, который представлял на Слобожанщине интересы российского правительства. Довольно часто центральными властями практиковалось назначение на вакантную полковничью должность по рекомендации царского воеводы без проведения выборов.

В дальнейшем должность полковника начала передаваться по наследству. Например, в Харьковском и Изюмском полках полковники часто назначались из рода Донцов, основателем которого был донкой казак Григорий Донец. В Сумском полку чаще всего полковники были из рода Кондратьевых, происходивших из Правобережной Украины. В Ахтырском все большее значение вначале имели представители рода Перекрестовых, позже Лесевицких, в Острогожском полку – из рода Тевляшовых. Казацкими полковниками на Слобожанщине часто становились также представители таких фамилий, как Квитки, Шидловские, Куликовские.

В своей деятельности полковник непосредственно опирался на полковую старшину: обозного, судью, есаула, хорунжего, писарей. Обозный был вторым лицом по занимаемой должности. В его ведении находилась полковая артиллерия и крепости. Он же мог замещать полковника в случае болезни или отъезда. Есаул выступал в качестве помощника в чисто военных делах. Хорунжий командовал полковой гвардией – хорунжевыми казаками, полковой музыкой и оберегал полковое знамя. Судья принимал окончательное решение по гражданским судебным делам, а по уголовным отправлял на утверждение полковника. Два полковых писаря – секретаря вели один военные, другой гражданский дела. Для решения важных вопросов жизни полка старшина во главе с полковником собиралась на совет – полковую раду, где все имели при голосовании один голос, а полковник – два. Старшины вначале избирались в кругу старшин, а с конца XVII в. они в большинстве случаев назначались.

Полк в административном и военном отношении делился на сотни, представлявшие своеобразные военно-административные округа. Численность сотен и их количество в полку были в разное время неодинаковы. Например, в 1734 г. Изюмский полк состоял из 22 сотен, Ахтырский и Сумской полки – из 20 сотен, Харьковский и Острогожский полки из 18, а всего в слободских казацких полках в этом году насчитывалось 98 сотен.

Управление каждой сотней было построено по образцу полкового управления. Вся военная и гражданская власть здесь принадлежала сотнику, который назначался полковой старшиной.

В отличие от полковника сотник не имел права раздавать земли. Помощниками сотника в военных вопросах были есаул и хорунжий, которые назначались на свои должности самим сотником. Сотенная старшина состояла из сотника, есаула, хорунжего и писаря и ведала сотенными военными и административно-судебными делами. В каждой слободе и селе местным населением избирался атаман, исполнявший административно-полицейские функции. Городское население сотни избирало своего войта.

Все население полка составляли казаки, мещане и крестьяне. Основным сословием были конечно казаки. Они делились на две большие группы: выборные казаки (они же ранговые, реестровые или регистровые, они же компанейцы) и подпомощники. Первые должны были нести военную службу, вторые – снаряжать их для несения службы. На одного выборного казака приходилось от двух до восьми подпомощников. Вооруженные пиками, саблями, пистолетами и ружьями, конные компанейцы и составляли собственно полк как военную единицу.

Несколько по иному возник Чугуевский полк. Начало ему было положено основанием Чугуевской крепости по указу царя Михаила Федоровича от 20 февраля 1626 г. Крепость, предназначенная охранять южные рубежи Московского государства была

населена стрельцами и служилыми людьми Белгородского воеводства. В 1638 г. в Чугуеве появилась большая группа украинских казаков во главе с гетманом Яковом Остряницей. Пребывание их было недолгим. В 1641 г. вследствие раздоров гетман был убит, а большая часть украинских переселенцев покинула Чугуев. Тогда Михаил Федорович повелел «черкасские дворы в Чугуевском остроге со всякими пожитками» отдать стрельцам, которые пожелают поселиться там «навечно». Таким образом, Чугуев возник и развивался как русский город. Оружие, порох и хлебное жалование его жители получали от казны. За это их называли «царскими кормовыми казаками».

Вновь украинские казаки появляются в Чугуеве в середине XVII в. Значительную роль в процессе формирования из чугуевцев особого военно-служилого сословия сыграло введение в середине XVIII в. так называемых «поручных записей». Казаки перед именем царя поручались друг за друга, чтобы им «с Чугуева не сбежать и Государю не переменить». В отличие от слободских казаков чугуевцы прямо подчинялись Белгородскому воеводе и числились в составе Белгородского полка.

В 1658 году чугуевские казаки участвовали в походах русского войска под Смоленск. В этот поход они выступили под собственным знаменем из алой тахты с изображением святых угодников Дмитрия Солунского и Георгия Победоносца. Это свидетельствовало о том, что они представляли собой самостоятельную военную дисциплину.

Хотя территория Слободской Украины считалась частью Российского государства, первое время слободские полки, за исключением чугуевцев, пользовались практически полной внутренней автономией. Властные функции российской царской администрации ограничивались полномочиями Белгородского воеводы, позже специальными царскими грамотами.

В дальнейшем контроль за слободскими полками усилился. Возросли полномочия Главного Белгородского воеводы, а царские воеводы стали назначаться и в каждый полковой город. В результате параллельно с казацким самоуправлением функционировала центральная государственная власть в лице воевод. Им принадлежала военная и административная власть над городом и крепостью, где несли службу казаки городской службы и отряды служивых людей. Кроме этого, полковой воевода собирал в царскую казну денежные налоги и таможенные сборы, а так же осуществлял полицейские функции, для чего имел в своей власти городскую тюрьму. Воеводе не подчинялись только казаки полевой службы, во главе со своим полковником. И в этом смысле можно говорить об определенном двоевластии на территории полка. Все это приводило к противоречиям и сложными отношениям, а иногда и конфликтам которые возникали между воеводами и полковниками.

В административном отношении территории всех пяти слободских казацких полков из Чугуевского уезда в 1656–1700 гг. входили в состав Белгородского разряда и подчинялись Главному Белгородскому воеводе. В военном отношении слободские казачьи полки сначала также подчинялись Белгородскому воеводе, и через него Разрядному приказу. С 1698 г. слободские полки были переподчинены Посольскому приказу в Москве. В 1700 г. по военным вопросам все слободские полки были подчинены начальнику Украинской дивизии, в административном и финансовом отношении остались подведомственны Главному Белгородскому воеводе.

Вначале XVIII в. начинается процесс, направленный на ограничение казацкого самоуправления на территории Слободской Украины, сопровождающийся укреплением контроля царского правительства за внутренней жизнью слобожан. Это потребовало провести изменения в административно-территориальном устройстве Слобожанщины. С разделением в 1708 г. России на губернии Сумской, Ахтырский и Харьковский полки, а также Чугуевский уезд и значительные части современных Белгородской и Курской областей были включены в состав Киевской губернии, а Острогжский, Изюмский

полки и почти все Воронежские земли в состав Азовской губернии, которая в 1725 г. была переименована в Воронежскую губернию.

В 1726 г. все слобожанские полки были переданы в ведение Военной коллегии, а земли Слободской Украины вошли в 1728 г. в состав Белгородской губернии.

Проводя политику централизации власти и дальнейшего ограничения казацкого самоуправления, царское правительство в (1730–1740 гг.) Анны Иоановны провело новую реформу слободских полков. Перепись населения и хозяйств Слобожанщины в 1732 г. завершилось созданием нового руководящего органа слободских полков – «Канцелярии комиссий и учреждения Слободских полков». Она находилась в Сумах. Полковые ратуши были переименованы в полковые канцелярии, которые имели такие же права, как и канцелярии провинций российских губерний. Все судебные дела в полках теперь рассматривались на основании «Уложения законов Российского государства» и по указам царского правительства. Большая часть населения была обложена подушной податью. Часть подпомощников и подсоседков были закреплены за старшинами.

Одновременно с этим был четко определен личный состав всех слободских полков. В частности, в Ахтырском полку должно было быть не более 1 тыс. человек, а в Харьковском, Изюмском, Сумском и Острогожском полках по 800 человек. Каждый полк получил свой орган и печатку с российским государственным гербом. Это означало, что они были превращены в регулярные армейские полки.

Этот процесс реформирования имел следствием массовое бегство слобожан на Дон и Кавказ. В царствование Елизаветы Петровны (1741–1761 гг.) в связи со сложностью внешнеполитического положения Российского государства (обострение отношений с Турцией и Пруссией) и с целью привлечь на свою сторону казачество, царским правительством были сделаны уступки для казаков Слобожанщины. В октябре 1743 г. упразднена «Канцелярия комиссий и учреждения слободских полков» и восстановлены казацкие полки, которые как и прежде стали подчиняться Военной коллегии. Увеличился и личный состав полков – с 4200 чел. до 5 тыс. чел. в 1732 г., а в 1746 г. до 7500 чел. В судебных делах полки стали подчиняться Белгородскому губернатору. Казацкой старшине как и раньше разрешалось беспопытно заниматься различными промыслами, торговлей, другими видами хозяйственной деятельности.

Однако во второй половине XVIII в., когда была ликвидирована вновь непосредственная угроза турецко-татарских набегов, царское правительство активизировало деятельность по введению на Слобожанщине общероссийских порядков и ликвидации остатков казацкого самоуправления. Царским манифестом от 28 июля 1765 г. казацкое самоуправление на Слободской Украине было ликвидировано. Вместо реформированных слободских казацких полков были созданы Харьковский и Чугуевский уланские полки, Сумской, Острогожский, Ахтырский и Изюмский гусарские полки. Казаки, их родственники и подпомощники были отнесены к разряду войсковых обывателей и обложены подушной податью. Казацкая старшина получила право либо остаться на командирских должностях в образованных регулярных полках, либо уйти в отставку дворянами.

Территория Слободской Украины в 1765 г. вошла в состав Слободско-Украинской губернии, поделенной на провинции – Ахтырскую, Изюмскую, Сумскую, Острогожскую и Харьковскую. В каждой провинции имелось шесть комиссарств. В 1775 г. Слободско-Украинская губерния была объединена с Воронежской губернией в генерал-губернаторство с центром в Харькове. В 1790 г. Слободско-Украинскую губернию преобразовали, в Харьковское наместничество с разделением его на 15 уездов. В 1796 г. вместо Харьковского наместничества создана Слободско-Украинская (1835 г. Харьковская) губерния. Она включала в себя 11 уездов. В 1797 г. все уезды были разделены на

волости. Такие же административно-территориальные нововведения и изменения в общественном строе были осуществлены на слободских землях, которые вошли в состав Воронежской и Курской губерний. Таким образом, в последней трети XVIII в. закончился процесс ликвидации своеобразного слобожанско-казацкого самоуправления. На Слобожанщине и в Белгородском крае закрепились общероссийские порядки.

С момента своего появления на колонизируемых территориях слободские и чугуевские казаки оказались на переднем рубеже борьбы Русского государства с турецко-татарской агрессией. Большие и малые набеги крымских татар на слободские земли, а через них и на территорию других российских регионов были регулярными. Наиболее опустошительными стали набеги в 1661, 1662, 1680, 1691 гг. Местное население несло огромный урон. В ходе только набега 1691 г. было уведено в плен более 2000 человек и угнано почти 10 тысяч голов скота, сожжено много домов.

Несмотря на большие людские потери и материальный урон в продолжительных войнах росла и сила ответного сопротивления. Слободские казаки с каждым годом наносили по врагу все более ощутимые удары. Заметно усовершенствовалось воинское искусство казаков. Они научились совершать быстрые многодневные переходы и внезапные нападения, действовать из засады, а если придется «сидеть в осаде». Очень быстро Слобожанщина стала непреодолимым форпостом защиты южных рубежей Московского государства.

Слободские казаки не ограничивались только защитой собственных очагов от вражеских нападений. В составе русского войска они принимали активное участие в Крымских походах 1687 г. и 1689 г. Казаки Слобожанщины принимали участие в масштабных Азовских походах Петра I (1695, 1696 гг.).

После начала Северной войны слободские полки были отправлены на борьбу со шведами в Ливонию. Здесь они с блеском применили свой опыт и умение, выработанные в войнах с татарами и нанесли шведским войскам огромный урон.

Слободские казаки принимали активное участие в отражении похода Карла XII в 1709 г. на Слобожанщину. Их решительное сопротивление привело к огромным потерям в армии шведов и она вынуждена была повернуть на юг – к Полтаве, где русская армия наголову разгромила шведские войска. В Полтавской битве слободские казаки не участвовали, а после неё были оставлены охранять южные границы, на которые снова стали покушаться татары и нашедшие убежище у турок запорожцы – мазепенцы.

В 1736–1739 гг. во время русско-турецкой войны после превращения слободских полков в регулярные войска они в составе российской армии принимали участие в двух походах на Крым, где слободские казаки показали себя с наилучшей стороны.

Население Слобожанщины должно было не только выделять средства на содержание служилых казаков и старшины, но и снабжало всем необходимым восемь драгунских и два гусарских полков регулярных российских войск.

Чугуевский и пять слободских казацких полков в составе русской армии принимали участие в войне со Швецией в 1741–1743 гг. и в крупнейшем европейском конфликте – Семилетней войне. Полки продемонстрировали храбрость и умение воевать.

После превращения в 1765 г. слободских казачих полков в гусарские регулярные полки они принимали участие в русско-турецкой войне 1768–1774 гг. Особенно отличился в этой войне Харьковский гусарский полк. За проявленную храбрость его командир Н. И. Чорба был награжден орденом Св. Георгия 3-й степени.

Все слобожанские полки приняли активное участие в подавлении восстания под предводительством Е. И. Пугачева. Особенно отличились в сравнении с пугачевцами чугуевский, харьковский и изюмский полки.

В дальнейшем Харьковской, Изюмской и Сумской гусарские полки были включены в Екатеринославскую армию Г. А. Потемкина. В составе этой армии они своей храбростью отличились при штурме Очакова и в военной операции под Бендерами. Изюмский и особенно Чугуевский полк отличился в битве на реке Римнике и штурме Измаила, где войсками командовал А. В. Суворов.

После победоносного окончания русско-турецкой войны, слободские гусарские полки в составе русской армии в 1794 г. принимали активное участие в подавлении восстания в Польше.

Начало XIX в. было ознаменовано для России чередой почти непрерывных войн с Ираном, Турцией, Швецией. Но главным и самым серьезным противником была равнявшаяся к европейскому и мировому господству наполеоновская Франция. С ней пришлось воевать дважды: в 1805 г. и 1806–1807 гг. Активное участие в войнах с Наполеоном принимали изюмский и харьковский полки. Чугуевский полк с 1806 г. храбро сражался с турками на придунайских долинах, где в битве под Ращуком 22 августа 1811 г. сыграл решающую роль в достижении победы под турецкой армией.

Таким же активным было участие всех слободских полков в Отечественной войне 1812 г. Особо отличились в ней изюмский и харьковский полки. Первый своей храбростью отличился в Смоленском сражении, второй в Бородинской битве. Храбро воевали слободские полки в сражениях с армией Наполеона в 1813–1814 гг. За участие в освободительном походе в Европу все слободские полки были награждены почетными штандартами, другими наградами. Многие гусары и командиры слободских полков были награждены за личное мужество и отвагу.

В 1848 г. Харьковской и Изюмской полки принимали участие в походе русской армии в Венгрию для подавления революции.

В 1851 г. Харьковской, Изюмской, Сумской и Ахтырской слободские полки одними из первых в русской армии отпраздновали свой двухсотлетний юбилей. По этому поводу им были пожалованы штандарты и юбилейные ленты с царскими вензелями и датами 1651–1851 гг.

Слободские полки принимали участие в Крымской войне. Однако особых успехов в этой войне в отличие от предыдущих батальев не имели.

Зато высокую активность и храбрость слободские полки продемонстрировали в русско-турецкой войне 1877–1878 гг. Чугуевский и Харьковской полки храбро воевали под Плевной. Героизм слободских полков в этой знаменитой компании служил благородному делу освобождения Болгарии. Кроме орденов и медалей, которыми были удостоены многие слобожане, полкам вручили коллективные боевые награды. Чугуевский полк был награжден Георгиевским штандартом с надписью «За отличие в Турецкую войну» 1877–1878 гг. Харьковскому улланскому полку были пожалованы 17 георгиевских серебряных труб с аналогичной надписью. Изюмскому полку были присвоены в качестве отличия шнуры на венгерки гвардейского образца. В Болгарии имена воинов слободских полков увековечены на многих памятниках воздвигнутых болгарским народом в местах военных действий этой войны.

Слободские полки принимали активное участие в составе Русской армии и в годы Первой мировой войны. Они отличились во многих сражениях, в том числе и в знаменитом Брусиловском прорыве Юго-Западного фронта.

Однако Февральская и позже Октябрьская революции 1917 г. привели к распаду Русской армии. В этот период перестали существовать и слободские полки, как составная часть регулярных войск России, которые около трех столетий защищали нашу страну от чужеземных врагов, прославляя себя и Слободжанщину.

Список литературы: 1. Багалій Д. І. Історія Слобідської України. Харків. Изд-во «Дельта», 1993, 225 с. 2. История Слобожанщины и Белгородского края. Учебное пособие / Под общей редакцией В. В. Овчинникова и Н. Н. Олейника. Белгород: Белгород. Облтип, 2011. – 336 с. 3. Історія Слобідської України. Харків: Основа, 1998. – 367 с. 4. Слюсарский А. Г. Слобідска Украина. Харків, 1954 – 297 с.

*Чернов С. И.
г. Харьков, Украина*

ПРИГРАНИЧНОЕ СОТРУДНИЧЕСТВО КАК ОСНОВА УСТОЙЧИВЫХ И ВЗАИМОВЫГОДНЫХ СВЯЗЕЙ УКРАИНЫ И РОССИИ

Харьковский регион сравнительно недавно обрел статус приграничного, что поставило перед нами новые задачи, прежде всего, использовать преимущества и перспективы, открывающиеся перед нами, для социально-экономического развития края, включения в орбиту новых трансграничных отношений территорий, непосредственно прилегающих к приграничью, и населения, проживающего там.

Экономико-географическое положение Харьковской области в украино-российском пограничье выгодно отличается наличием трансграничных магистральных осей транспортных коммуникаций, близостью расположения областных центров – Харькова и Белгорода, историческими и культурными традициями добрососедства. Харьковская область имеет государственную границу общей протяженностью 315,8 км, граничит с Белгородской областью Российской Федерации. Шесть районов области общей площадью 7,47 тыс. кв. км (23,78% площади области) являются пограничными. На этой территории проживает 378 тыс. жителей области, что составляет 13,05% от общего их количества.

Естественно, что построение эффективной системы приграничных отношений на региональном уровне было бы невозможно без становления прочных и стабильных связей с нашими соседями по ту сторону границы на взаимовыгодных принципах добрососедства. Где действует здоровый прагматизм, а также экономические и социальные аспекты, исключают политическую составляющую, закладываются основы для дальнейшего роста.

Обязательно стоит отметить и то, что в этих вопросах мы всегда находили понимание с нашими партнерами из смежных с Харьковщиной приграничных областей Российской Федерации, которые всегда разделяли нашу точку зрения на развитие приграничного сотрудничества.

Сегодня Харьковской областной совет уже традиционно отводит приграничному сотрудничеству место в авангарде социально-экономического развития региона, при полной поддержке исполнительной власти в лице областной государственной администрации. Это хорошо отразилось в Стратегии устойчивого экономического развития Харьковской области до 2020 года, принятой областным советом в декабре минувшего года. В соответствии со Стратегией, Харьковской областной совет утвердил Программу трансграничного сотрудничества Харьковской области на 2011–2016 годы. Эта Программа, которая стала логическим продолжением Программы развития приграничного сотрудничества в Харьковской области на 2005–2011 годы, предполагает создание современной и устойчивой системы взаимовыгодных экономических, научно-технических и культурных связей Харьковской области с регионами сопредельных государств на основе европейских инструментов интеграции и механизмов государственно-частного партнерства.

Программа охватывает широкий круг проектов, как социально-экономического характера, так и касающихся решения экологических проблем, развития сотрудниче-

ва в гуманитарной сфере. Ведущая роль в реализации задач, поставленных Программой, принадлежит еврорегиону «Слобожанщина».

Развивая приграничное сотрудничество, мы также обратились к опыту наших коллег из Центральной и Западной Европы по созданию еврорегионов, как успешно зарекомендовавшего себя института интеграции. С ноября 2003 года начинает свою историю еврорегион «Слобожанщина», созданный Харьковской и Белгородской областями. Успехи, которых добилась «Слобожанщина» за годы своего существования, обеспечили еврорегиону уважение среди коллег и позволяют нам связывать с ним будущее трансграничного сотрудничества Харьковщины и Белгородщины.

Мы ожидаем, что реализация Программы позволит создать вертикально и горизонтально интегрированную систему трансграничного сотрудничества в Харьковской области, а также значительно расширить практику использования механизмов государственно-частного партнерства при реализации инфраструктурных проектов еврорегиона «Слобожанщина».

Кроме того, с целью реализации общих трансграничных проектов, углубления приграничного сотрудничества и решения проблем жителей пограничных районов в феврале 2008 года была создана Междепутатская рабочая группа по сотрудничеству между Харьковским областным советом и Белгородской областной Думой. Группа, в сферу деятельности которой входит налаживание и поддержка взаимовыгодных связей между депутатами всех уровней с целью организации и эффективной реализации мероприятий приграничного сотрудничества, активно работает и регулярно проводит встречи, привлекая к работе другие органы местного самоуправления.

Именно органы местного самоуправления, как это показывает опыт европейского трансграничного сотрудничества, в том числе, развития еврорегионов, наиболее способны эффективно развивать и делать прочными трансграничные горизонтальные связи, широко вовлекая в них население и инвесторов, стимулируя инициативу, исходящую «снизу».

Опираясь на этот опыт, мы с белгородскими коллегами предприняли попытку найти новый подход к развитию приграничного сотрудничества в рамках еврорегиона «Слобожанщина», когда в феврале этого года подписали соглашение между Советом муниципальных образований Белгородской области, Ассоциацией органов местного самоуправления Харьковской области и общественной организацией «Еврорегион «Слобожанщина». Двумя сторонами, подписавшимися под этим документом, стали организации, выступающие от имени органов самоуправления пограничных областей.

Для Украины такая форма сотрудничества тем более имеет значение, поскольку около 80% территории государства подпадает под статус приграничных регионов.

Вопросы трансграничного сотрудничества также среди основных в повестке дня работы Украинской ассоциации районных и областных советов. В Ассоциации создана Комиссия по вопросам европейской интеграции, трансграничного и межрегионального сотрудничества. Ассоциация была представлена на мероприятиях, посвященных развитию межрегиональных и приграничных отношений, таких как «Устойчивое развитие Карпат и других горных регионов Европы», прошедшей в минувшем году в Ужгороде, на Ежегодной конференции местных и региональных властей Восточного партнерства в Познани, прошедшей в сентябре текущего года.

Сегодня уже совершенно ясно, что трансграничное сотрудничество является важнейшим фактором, обеспечивающим устойчивое развитие приграничных регионов, и в то же время, прочной основой для укрепления международных отношений на всем европейском пространстве, стимулом для становления новой инфраструктуры, экономики знаний и инноваций.

РАЗДЕЛ 2

ПРОБЛЕМЫ ОБЩЕГО И ОСОБЕННОГО В ИСТОРИИ ВОСТОЧНОСЛАВЯНСКИХ НАРОДОВ

*Бондаренко К. М.
г. Могилев, Республика Беларусь*

СОВРЕМЕННАЯ БЕЛОРУССКАЯ ИСТОРИОГРАФИЯ МОНАРХИЧЕСКОГО ДВИЖЕНИЯ В РОССИЙСКОЙ ИМПЕРИИ НАЧАЛА XX ВЕКА

С начала 90-х гг. прошлого века, в связи с развалом Советского Союза и образованием на территориях бывших союзных республик самостоятельных независимых государств, оживает интерес к политической истории, в том числе и к одной из ее составляющих – истории политических партий и движений. В связи с этим встал вопрос о введении в вузах Беларуси специальных курсов по истории политических партий, преподавание которых потребовало создания учебных пособий, публикации программных документов и проведения отдельных исследований научного характера прежде всего по истории политических партий несоциалистической ориентации [1, 2, 3, 4, 5, 6].

По примеру Белгосуниверситета спецкурсы по истории общественных движений и политических партий России и Беларуси, как впрочем и на всем постсоветском пространстве, становятся своеобразной модой и вводятся в качестве обязательной дисциплины практически всеми историческими факультетами высших учебных заведений республики, а также кафедрами философии и политологии военных вузов. В качестве учебно-методического и, в определенной мере (по причине отсутствия учебников и специальной литературы – К.Б.) научного обеспечения читаемых курсов, в региональных институтах и университетах в массовом порядке издаются методические и учебные пособия, среди которых следует выделить работы К. М. Бондаренко [7], Н. Г. Насенника [8], В. И. Вернигорова [9], Е. Н. Суваловой [10], Г. И. Ермашкевича и др. [11], Ф. Турука [12].

Результатом возрастающего интереса белорусских историков к правоконсервативным, монархическим партиям, а также необходимости обобщения опубликованного в 90-е годы прошлого столетия материала, стала первая в республике диссертация «Крайне правые организации в Беларуси: формирование и деятельность (1903–1914 гг.)», защищенная в 2001 г. В. А. Михедько [13]. В первом в отечественной исторической науке комплексном исследовании проблемы были поставлены и в меру представившихся возможностей, в связи с открывшимся доступом к архивным документам, рассмотрены многие важные вопросы, связанные с возникновением и деятельностью крайне правых монархических организаций на территории белорусских губерний Российской империи в начале XX века.

В работе всесторонне проанализирована известная автору литература по данной проблематике, включая и труды белорусских историков, занимавшихся и занимающихся изучением общественно-политических движений и политических партий, противостоящих в начале XX в. социал-демократическим и либеральным силам российского общества [13, С. 6–9]. В. Михедько, на наш взгляд, обстоятельно рассмотрел социально-экономические и политические предпосылки консолидации правых сил и образования их ор-

ганизаций, что дает возможность последующим отечественным исследователям монархического движения в Беларуси отказаться от обращения к данному вопросу, чтобы избежать излишних и ненужных повторений [14, С. 21–29]. Значительное место в диссертации отведено описанию погромов, прокатившихся по белорусским губерниям в 1903–1905 гг. Автор совершенно справедливо заметил, что участие в погромах правых сил являлось своеобразной ответной реакцией на рост агрессивности леворадикальных, революционных партий, стремящихся силой низвергнуть привычные для большинства белорусского населения традиционные устои бытия [14, С. 50, 58]. Третья глава рассматриваемого исследования содержит сведения по организационной структуре крайне правых образований, их территориальному размещению, социальному составу и численности. Отдавая должное исследователю за богатый, собранный из различных источников, фактический материал, следует все же отметить, что автор, как нам представляется, не совсем обоснованно относит к крайне правым СРН-обновленческий, Русский Народный Союз имени Михаила Архангела (хотя и называет их «умеренными» – К.Б.), чьи позиции по отдельным принципиальным вопросам программного характера существенно отличались от СРН (до 1910 г.) и тем более от ВДСРН [14, С. 61–62; 15, С. 375–377; 16, С. 82–83; 17, С. 440, 442, 449].

В 2003 году вышла из печати первая в Беларуси коллективная монография «Русские и белорусские монархисты в начале XX века», в которой на основе разностороннего фактического материала дан развернутый анализ возникновения, территориального размещения, численности, социального состава, идеологии, программных положений, отдельных сторон практической деятельности общероссийских и белорусских монархических партий, союзов и других правоконсервативных организаций на территории белорусских губерний Северо-Западного края от начала XX в. до свержения царского режима в феврале 1917 г. [18]. Несомненным достоинством работы можно считать обращение ее авторов к исследованию предпосылок, причин возникновения, особенностей организационного построения, агитационно-пропагандистской, благотворительной и культурно-просветительской деятельности местных монархических образований: «Северо-Западного Русского Вече», общества «Крестьянин», «Русского Окраинного Союза», «Белорусского общества», Виленского и Минского отделов «Русского Окраинного Общества» и др. Вместе с тем, архивный материал, которым располагали авторы книги, не позволил им более детально изучить и проанализировать деятельность белорусских губернских, уездных и сельских отделов и подотделов общероссийских монархических партий.

В последнее десятилетие стали появляться работы, в которых, в той или иной мере, находили отражение отдельные направления деятельности белорусских правоконсервативных сил и их организаций. Так, участие белорусских правых в предвыборной борьбе и деятельности Государственной думы России I – IV созывов нашло освещение в совместной книге Н. М. Забавского и В. С. Путика «Прадстаўніцтва ад Беларусі ў Дзяржаўнай думе Расіі» (1906–1917 гг.) (1998 г.). Здесь же приведены сведения о депутатах от белорусских губерний и копии официальных документов периода думской монархии в России [19]. Эти же вопросы были всесторонне рассмотрены в монографии Н. М. Забавского «Расійская Дзяржаўная дума ў грамадска-палітычным жыцці Беларусі (1906–1917гг.)» [20]. Отдельные проблемы истории белорусского дворянства, как одной из категорий социального состава правых партий в Северо-Западном крае, получили освещение в монографии А. П. Жытко «Дваранства Беларусі перыяду капіталізму. 1861–

1914 гг.» [21]. Изучению объединительных тенденций в монархическом движении и участия в этом процессе белорусских правых посвящены работы К. М. Бондаренко [22], им же предпринята попытка выявить причины кризиса и политического банкротства правых после поражения революции 1905–1907 гг. [23]. Идеология и тактика Русского Крайнего Союза, Русского Крайнего Общества и «Северо-Западного Русского Вече» в Беларуси начала XX века рассмотрены в статьях Д. С. Лавриновича [24]. Он же обратил внимание и на такую сторону проблемы как участие в монархическом движении на территории Беларуси старообрядцев [25].

Объектом исследования белорусских историков в последнее время стали отдельные монархические партии и их местные отделы, созданные и действующие на территории Беларуси [26, 27]. Статьи справочного характера по истории ряда монархических партий и организаций в Беларуси содержатся в шеститомной отечественной исторической энциклопедии, вышедшей из печати в 1993–2003 гг. [28, 29, 30, 31].

В 2009 году была опубликована первая и пока единственная в отечественной историографии хрестоматия по истории монархического движения в России и Беларуси в 1905–1917 гг. [32]. В нее включены полные тексты и извлечения из программных документов, других основополагающих материалов общероссийских монархических партий, имевших свои отделы и подотделы на территории пяти белорусских губерний, а также правоконсервативных союзов и обществ, возникших в это же время в самой Беларуси. Подбор документов той или иной партии предваряется краткой исторической справкой или статьей, как правило, освещающей процесс возникновения, развития и деятельности данной организации вплоть до ее политического краха и ухода с арены политической борьбы.

Проведенный выше исторический обзор монархического движения начала XX века свидетельствует о наличии общих черт, характерных для правых партий как в центре Российской империи так и на ее окраинах. Не является в этом плане исключением и Беларусь, хотя мы вправе говорить об имеющихся здесь определенных особенностях.

Список литературы: 1. З гісторыі палітычных партый: вучэб. дапаможнік для студэнтаў / У. К. Коршук [и др.]; пад рэд. У. К. Коршука. – Мн.: Белдзяржуніверсітэт, 1993. – 110 с. 2. Праграмныя дакументы палітычных партый: вучэб. дапаможнік для студэнтаў / П. І. Брыгадзін, У. К. Коршук, І. Ф. Раманоўскі; адказ. рэд. У. К. Коршук. – Мн.: Белдзяржуніверсітэт, 1994. – 100 с. 3. Октябрь 1917 и судьбы политической оппозиции / Совместное российско-белорусское исследование: в 3 ч.: под общ. ред. Э. М. Энтина. – Гомель.: Издатель: Белорусское Агентство научно-технической и деловой информации, 1993. – Ч. I. – 184 с.; Ч. II. – 224 с.; Ч. III. – 256 с. 4. Октябрь 1917 и судьбы политической оппозиции / Совместное российско-белорусское исследование: в 3 ч.: под общ. ред. Э. М. Энтина. – Гомель.: Издатель: Белорусское Агентство научно-технической и деловой информации, 1993. – Ч. II.: У истоков политического противостояния. Материалы и документы по истории общественных движений и политических партий Республики Беларусь. – 224 с. 5. Помещичье-монархические партии и организации в Беларуси / Н. С. Шашкевич, И. Ф. Романовский // Палітычныя партыі Беларусі. Дапаможнік для вывучаючых гісторыю Беларусі – Мінск: «Згода», – 1994. – 262 с. 6. Шашкевіч, М. С. Манархічныя партыі і арганізацыі на Беларусі / М. С. Шашкевіч, І. Ф. Раманоўскі // Веснік БДУ. Серыя 3. – 1993. – №2. – С. 3–6.

7. Бондаренко, К. М. Из истории возникновения и деятельности непролетарских политических партий России: методическое пособие к спецкурсу: в 2-х ч. / К. М. Бондаренко. – Могилев, МГПИ им. А. А. Кулешова, 1993. – Ч. I. – 14 с.; 1994. – Ч. II. – 25 с.; Бондаренко, К. М. Политические партии России. Конец XIX – первая четверть XX вв.: учеб. пособие / К. М. Бондаренко. – Могилев: МГУ им. А. А. Кулешова, 2004. – Ч. I. – 172 с. 8. Программные документы политических партий и организаций России: учеб. пособие: авт. сост. Н. Г. Насенник. – Минск.: ГЭНИ ЗАО «Веды», 1997. – 120 с. 9. Вернигоров, В. И. Политические партии и общественные движения в России и Беларуси: вторая половина XIX – первая треть XX века: пособие / В. И. Вернигоров. – Минск.: «Амалфея», 2001. – 176 с.; Вернигоров, В. И. Политические партии и общественные движения в России и Беларуси: вторая половина XIX – первая треть XX века: пособие / В. И. Вернигоров. – 2 изд. – Минск.: – «Амалфея», 2003. – 176 с.; Вернигоров, В. И. Политические партии России и Беларуси: страницы истории: пособие для студентов вузов / В. И. Вернигоров. – Минск.: Тесей, 2006. – 416 с.; Вернигоров, В. И. Политические партии России и Беларуси: страницы истории: пособие для студентов вузов / В. И. Вернигоров. – 2-е изд. доп. и перераб. – Минск.: «Тесей», 2008. – 432 с. 10. Сувалова, Е. Н. История общественных движений и политических партий: учеб. пособие / Е. Н. Сувалова. – Мн.: Акад. МВД Респ. Беларусь, 2004. – 215 с.; Сувалова, Е. Н. История общественных движений и политических партий: учеб. пособие / Е. Н. Сувалова. – 2-е изд., испр. и доп. – Мн.: Акад. МВД Респ. Беларусь, 2005. – 216 с. 11. Ермашкевич, Г. И. История общественных движений и политических партий: вопросы и ответы / Г. И. Ермашкевич, В. К. Коршук, И. Ф. Романовский. – Минск: ТетраСистемс, 2008. – 224 с. 12. Турук, Ф. Ф. Белорусское движение. Очерк истории национального и революционного движения белорусов / Ф. Ф. Турук. – Минск: Картограф. фаб-ка «Белгеодезии», 1994. – 144 с. 13. Михецько, В. А. Крайне правые организации в Беларуси: формирование и деятельность (1903–1914 гг.): автореф. дис... канд. ист. наук: 07.00.02 / В. А. Михецько. – Минск: Бел. гос. ун-верситет, 2001. – 23 с. 14. Михецько, В. А. Крайне правые организации в Беларуси: формирование и деятельность (1903–1914 гг.): дис. канд. ист. наук: 07.00.02 / В. А. Михецько. – Минск: 2001. – 134 с. 15. Правые партии. 1905–1917. Документы и материалы. В 2 т.т. / Т. I. 1905–1910 гг. – М.: «Российская политическая энциклопедия» (РОССПЭН), 1998. – 720 с. 16. Правые партии. 1905–1917. Документы и материалы. В 2 т.т. / Т. II. 1911–1917 гг. – М.: «Российская политическая энциклопедия» (РОССПЭН), 1998. – 816 с. 17. Программы политических партий России. Конец XIX – начало XX в.в. – М.: «Российская политическая энциклопедия» (РОССПЭН), 1995. – 464 с. 18. Бондаренко, К. М. Русские и белорусские монархисты в начале XX века: Монография / К. М. Бондаренко, Д. С. Лавринович. – Могилев: МГУ им. А. А. Кулешова, 2003. – 212 с. 19. Забаўскі, М. М. Прадстаўніцтва аб Беларусі ў Дзяржаўнай думе Расіі (1906–1917 гг.) / М. М. Забаўскі, У. С. Пуцік. – Мінск: БДПУ імя М. Танка, 1998. – 158 с. 20. Забаўскі, М. М. Расійская Дзяржаўная дума ў градска-палітычным жыцці Беларусі (1906–1917 гг.) / М. М. Забаўскі. – Мн.: БДПУ імя М. Танка, 1999. – 212 с. 21. Жытко, А. П. Дваранства Беларусі перыяду капіталізму. 1861–1914 гг. / А. П. Жытко. – Мн.: БДПУ імя М. Танка, 2003. – 233 с. 22. Бандарэнка, К. М. Удзел беларускіх манархістаў у аб'яднальных з'ездах усерасійскіх манархістскіх саюзаў і партый (1906–1917 гг.) / К. М. Бандарэнка // Беларускі гістарычны часопіс. – 2006. – № 2. – С. 3–11; Бонда-

ренко, К. М. Политические партии России. Конец XIX – первая четверть XX вв. / К. М. Бондаренко: Учеб. пособие – Могилев: МГУ им. А. А. Кулешова, 2004. – Ч.1. – С. 53–62. 23. Бондаренко, К. М. Причины кризиса и политического банкротства правых партий в России после поражения революции 1905–1907 гг. / К. М. Бондаренко // Куляшоўскія чытанні. Матэрыялы Міжнароднай навуковай канферэнцыі. 11–12 снежня 2003 г. Тэзісы дакладаў. У 2-х ч. – Магілёў: МДУ імя А. А. Куляшова, 2004. – Ч.2. – С. 107–109. 24. Лавринович, Д. С. Идеология и тактика Русского Крайнего союза и Русского Крайнего общества в Беларуси начала XX века / Д. С. Лавринович // Мінулая і сучасная гісторыя Магілёва: зб. мат. Міжнароднай навуковай канферэнцыі. – Магілёў, 2003. – Частка 1. – С. 151–159; Лавринович, Д. С. Идеология и тактика «Северо-Западного Русского Веча» (1905–1906 гг.) / Д. С. Лавринович // Беларуская дзяржаўнасць: вопыт XX стагоддзя: матэрыялы Міжнароднай навукова-тэарэтычнай канферэнцыі, 18–19 красавіка 2003 г. / БДПУ імя М. Танка. – Мн.: БДПУ імя М. Танка, 2004. – С. 37–38. 25. Лавринович, Д. С. Участие старообрядцев в монархическом движении в Беларуси (1905–1907 гг.) / Д. С. Лавринович // Старообрядчество как историко-культурный феномен: материалы Международной научно-практической конференции 27–28 февраля 2003 г. / ГГУ им. Ф. Скорины. – Гомель, ГГУ им. Ф. Скорины, 2003. – С. 148–150. 26. Бондаренко, К. М. Русское Крайнее Общество: возникновение, политические цели и задачи / К. М. Бондаренко // Романовские чтения: сбор. трудов Международной научной конференции 21 октября 2004 года, г. Могилев: под ред. О. В. Дьяченко. – Могилев, МГУ им. А. А. Кулешова, 2005. – С. 27–34; Бондаренко, К. М. Союз русских людей и Союз Русского Народа на территории Могилевской губернии в начале XX века / К. М. Бондаренко: сбор. навук. прац. удзельн. IV Міжнароднай навуковай канферэнцыі “Гісторыя Магілёва: мінулае і сучаснасць”: уклад. І. А. Пушкін, В. В. Юдзін. – Магілёў: Могилев. обл. укр. тип., 2005. – С. 205–208; Бондаренко, К. М. Отечественный патриотический союз в России и Беларуси в 1915–1917 гг. / К. М. Бондаренко // Общественное движение и партии в России XIX – начала XX вв.: сб. науч. статей. По материалам VII Международной научной конференции в г. Брянске / Брянский гос. ун-т им. И. Г. Петровского. – Брянск: «Курсив», 2006 – С. 60–62; Бандарэнка, К. М. «Русское Собрание» і яго Віленскі аддзел у гады першай рускай рэвалюцыі / К. М. Бандарэнка // Беларускі гістарычны часопіс. – 2007. – № 1. – С. 41–45; Бондаренко, К. М. Всероссийский национальный Союз в России и Беларуси (1908 – 1917 гг.) / К. М. Бондаренко // Куляшоўскія чытанні: мат-лы Міжнароднай навуковай канф., 26–27 красавіка 2007 г. // МДУ імя А. А. Куляшова. – Магілёў: МДУ імя А. А. Куляшова, 2007. – С. 191–195. 27. Лавринович, Д. С. Русские женские кружки в Северо-Западном крае Российской империи начала XX в. / Д. С. Лавринович // История и культура Европы в контексте становления и развития региональных цивилизаций и культур: актуальные проблемы из исторического прошлого и современности: материалы Международной научно-теоретической конференции 30–31 октября 2003 г. / ВГУ им. П. М. Машерова. – Витебск, 2003. – С. 319–321; Лавринович, Д. С. Витебский отдел Отечественного патриотического союза в борьбе с Прогрессивным блоком IV Государственной думы России (1916 – февраль 1917 г.) / Д. С. Лавринович // Беларусь и Европа: взаимодействие культур (история, уроки, опыт, современность). Материалы международной научно-практической конференции. 30 ноября – 1 декабря 2000 г. – Витебск: Витебский гос. ун-т им. П. М. Машерова, 2000. –

С. 222–225; Лавринович, Д. С. Из истории деятельности Всероссийского национального союза в Могилевской губернии начала XX века / Д. С. Лавринович // Проблемы истории и культуры Верхнего Поднепровья. Международная научно-практическая конференция: 25–26 октября 2001 г. Тезисы докладов. – Могилев: Могилевский гос. ун-т им. А. А. Кулешова, 2001. – С. 40–42; Лавринович, Д. С. «Белорусское общество»: либеральный вариант западноруссизма / Д. С. Лавринович // Деятельность консти-туционно-демократической партии и «Союза 17 октября» в Беларуси (1905–1918 гг.) / Д. С. Лавринович. Монография – Могилев: УО «МГУ им. А. А. Кулешова», 2009. – С. 199–230. 28. Забаўскі, М. М. Беларускае таварыства / М. М. Забаўскі // Энцыклапедыя Гісторыі Беларусі / рэд. калегія: М. В. Біч і інш. – Мн.: БелЭн., 1993. – Т.1. – С. 359; Забаўскі, М. Дзяржаўная дума / М. М. Забаўскі // Энцыклапедыя гісторыі Беларусі / рэд. калегія: М. В. Біч і інш. – Мн.: БелЭн., 1996. – Т.3. – С. 240–243; Забаўскі, М. Рускі Ёскаінны Саюз / М. Забаўскі // Энцыклапедыя гісторыі Беларусі / рэд. калегія: Г. П. Пашков і інш. – Мн.: БелЭн., 2001. – Т.6. – Кн.1 – С. 143. 29. Валахановіч, А. Саюз Міхаіла Архангела / А. Валахановіч // Энцыклапедыя гісторыі Беларусі / ред. калегія: Г. П. Пашкоў і інш. – Мн.: БелЭн., 2001. – Т.6. – Кн.1. – С. 250. 30. Ліпецкі, Э. Саюз Рускага Народа / Э. Ліпецкі // Энцыклапедыя гісторыі Беларусі / ред. калегія: Г. П. Пашкоў і інш. – Мн.: БелЭн., 2001. – Т.6. – Кн.1. – С. 251–252. 31. Міхнюк, У “Селянін” / У. Міхнюк // Энцыклапедыя гісторыі Беларусі / ред. калегія: Г. П. Пашкоў і інш. – Мн.: БелЭн., 2001. – Т.6. – Кн.1. – С. 282–283. 32. Бондаренко, К. М. Монархическое движение в России и Беларуси в 1905–1917 гг.: Хрестоматия: учеб. метод. пособие / авт. – сост. К. М. Бондаренко. – Могилев: УО «МГУ им.А.А.Кулешова», 2009. – 296 с.

*Британ В. Т., Савич А. В.
г. Днепрпетровск, Украина*

СОТРУДНИЧЕСТВО УКРАИНСКИХ И РОССИЙСКИХ УЧЕНЫХ В РАЗВИТИИ МЕТАЛЛУРГИЧЕСКОЙ НАУКИ (XX – НАЧАЛО XXI В.)

Становление сотрудничества украинских и российских ученых в области металлургической науки и образования уходит своими корнями во вторую половину XIX в., когда на украинских землях происходит формирование горно-металлургического комплекса, который к 1900 г. производил чугуна, стали и железа вдвое больше, чем Урал [6, С. 66].

Вместе со становлением и развитием металлургической отрасли происходило становление и развитие металлургической науки. При этом металлургическая наука в Украине создавалась не только теми учеными, которые работали непосредственно в Украине, но и видными российскими учеными.

Значительный прогресс в технологии производства стали связан с именем выдающегося русского исследователя-металлурга, горного инженера Павла Петровича Аносова (1797–1851), заложившего основы качественной металлургии, получившей широкое развитие в конце XIX в. и особенно в XX в.

Первым профессором металлургии чугуна и стали в Украине был известный металлург, горный инженер Аполлон Федорович Мевуис (1820–1898), автор много-численных печатных работ, происходивший из потомственного рода металлургов.

В 1887 г. А. Ф. Мевуис был назначен преподавателем металлургии на механическом отделении Харьковского технологического института, где он стал первым заведующим кафедрой металлургии чугуна и стали в Украине.

Значительный вклад в развитие металлургической науки в Украине в XIX – начале XX в. внес Василий Петрович Ижевский (1863–1926). С 1899 г. научная деятельность Ижевского связана с Киевским политехническим институтом. Здесь он начал работать преподавателем, а затем стал профессором, провел важные исследования, посвященные доменному производству, электрометаллургии, термообработке, металлографии.

Научная жизнь в одном из основных центров металлургии Украины – дореволюционном Екатеринославе, в основном, была связана с деятельностью тогда единственного в Украине высшего учебного заведения горно-металлургического профиля – Екатеринославского высшего горного училища (ЕВГУ), ставшего впоследствии Екатеринославским горным институтом (ЕГИ).

Следует отметить, что основателями научных школ в металлургической отрасли и металлургического высшего образования в ЕВГУ стали выпускники Петербургского горного института. Так, на должность заведующего заводским отделением училища и одновременно ординарного профессора металлургии в конце 1899 г. был приглашен выпускник указанного института, инженер-металлург Михаил Александрович Павлов (1863–1958), который к этому времени зарекомендовал себя как высококвалифицированный творческий специалист.

М.А.Павловым положено начало металлургическому образованию в Екатеринославе и в целом в Украине. Величайшей его заслугой было создание принципов и методик, заложивших основы высшего металлургического образования.

М.А.Павлов, впоследствии академик АН СССР (1935), Герой Социалистического Труда (1945), крупнейший ученый-металлург, проработал в училище до 1904 г. Его творческий вклад в металлургическую науку исключительно велик.

С 1904 г. преподавание курса металлургии стали и проведение научных исследований возглавил его бывший коллега по работе на Сулинском металлургическом заводе, горный инженер Лев Михайлович Фортунато (1861–1931), окончивший Петербургский горный институт в 1895 г. Он был крупным специалистом в области томасовского процесса производства стали.

С 1900 г. в ЕВГУ работал еще один выпускник Петербургского горного института – Павел Германович Рубин (1874–1960), окончивший вуз с высшим балом. Являясь с 1905 г. руководителем кабинета металлургии, а впоследствии и деканом металлургического факультета горного института (1925–1929), П. Г. Рубин многое делает для совершенствования металлургического образования в Екатеринославе, расширения направлений подготовки инженеров-металлургов, формирования научно-педагогических школ.

Заложенные в дореволюционный период основы сотрудничества российских и украинских ученых-металлургов получили развитие в новых исторических реалиях.

Известно, что 20-е – 30-е годы XX в. – это период формирования, как в целом в СССР, так и в Украине в частности, высшей технической школы, академической, вузовской и отраслевой науки. Именно в процессе индустриализации страны вступили в строй гиганты металлургического производства, была создана система подготовки инженерных кадров и научно-технической интеллигенции.

В частности, как отмечалось ранее, еще на металлургическом факультете Екатеринославского горного института закладываются основы научно-педагогических школ в сфере металлургии, а с образованием в 1930 г. Днепропетровского металлургического института (ДМетИ) они завершают организационное оформление и разворачивают свою деятельность.

В ДМетИ сформировалось 13 таких школ: школа теоретических концепций современных технологий производства чугуна и окисления металлургического сырья (существует с 1899 г.); промышленной теплоэнергетики (с 1923 г.); теории и технологии электрометаллургического производства (с 1924 г.); фундаментальной теории и практики металлургии стали (с 1930 г.); теории и технологии обработки металлов давлением (с 1930 г.); термической и деформационно-термической обработки сталей (с 1931 г.); теоретического и прикладного металловедения (с 1932 г.); металлургической теплотехники и теплофизики (с 1934 г.); теории и практики литейного производства (с 1943 г.); теории металлургических процессов (с 1945 г.); металлургии сталей и сплавов специального назначения (с 1960 г.); технологии машиностроения (с 1970 г.); высокоэффективных процессов порошковой металлургии и противокоррозионной защиты металлов (с 1978 г.) [5, С. 19–20].

Основателями и руководителями названных школ были всемирно известные ученые-металлурги М. А. Павлов, П. Г. Рубин, Л. М. Фортунато, В. А. Каменский, И. И. Доброхотов, А. Н. Похвиснев, А. Д. Готлиб, А. П. Виноградов, З. И. Некрасов, А. П. Чекмарев, П. Т. Емельяненко, В. Н. Свечников, К. Ф. Стародубов, С. И. Тельный, И. Д. Семикин, Н. Ю. Тайц, К. П. Бунин, С. И. Хитрик, С. Т. Ростовцев, П. Н. Острик, М. И. Гасик, В. И. Баптизманский, Ю. Н. Таран-Жовнир, В. И. Лапицкий, Ю. Н. Яковлев и многие другие.

Научные школы сыграли важную роль в решении задач индустриализации страны, развитии металлургической науки, поднятии научно-технического уровня и эффективности металлургического производства, подготовке инженерных и научных кадров для отрасли. При этом крепили взаимосвязи научно-педагогических коллективов высших учебных заведений всех союзных республик и, прежде всего, вузов Украины и России. В частности, коллектив ДМетИ установил тесные связи с коллегами из Ленинградских горного и политехнического институтов, Московского института стали и сплавов, Магнитогорского горно-металлургического и Сибирского металлургического институтов.

Небезынтересно отметить, что один из самых известных в мире ученых в области обработки металлов давлением А. П. Чекмарев, возглавлявший кафедру ОМД ДМетИ в 30-е – первой половине 70-х годов, в мае 1940 г. защищал свою докторскую диссертацию именно в Ленинградском политехническом институте. В Ученый Совет входили самые видные ученые-металлурги Союза, известные своей эрудицией и принципиальностью к соискателям ученых степеней. Накануне они «завалили» защиту докторской диссертации сотрудником

ЛПИ. Как пишет очевидец, «днепропетровский диссертант приятно удивил членов Ученого Совета, лаконично изложив основное содержание работы в отведенные полчаса. Затем около часа довольно лихо «отбивался» от каверзных и непростых вопросов». Все выступавшие высоко оценили работу А. П. Чекмарева, и Ученый Совет единогласно тайным голосованием присудил ему степень доктора технических наук [1, С. 27].

Впоследствии выяснилось, что Александр Петрович стал первым в Днепропетровске доктором технических наук советского периода истории Украины. В дальнейшем он станет академиком АН УССР и АН СССР, ему будет присвоено высокое звание Героя Социалистического Труда.

Полезность сотрудничества ученых-металлургов России и Украины особенно ярко проявилась в тяжелые годы Великой Отечественной войны. Известно, что более 70 вузов Украины в начале войны были эвакуированы на Урал, в Сибирь и республики Средней Азии. Ученые ДМетИ влились в коллективы Магнитогорского горно-металлургического (МГМИ), Уральского индустриального и Сибирского металлургического институтов. Вместе с коллегами из России украинские ученые ковали победу над врагом, оказали значительное влияние на повышение эффективности научно-исследовательской работы российских вузов.

В частности, если за первые 9 лет существования МГМИ (1932–1941 гг.) в институте было выполнено всего около 10 научно-исследовательских работ (НИР), то за последующие четыре военных года (1942–1945 гг.) было выполнено около 200 хозяйственных и госбюджетных НИР. Их тематика была направлена как на повышение эффективности металлургического производства, так и на решение проблем военного характера, например, на улучшение качества снарядной стали; повышение стойкости инструмента из быстрорежущей стали, что позволило в несколько раз увеличить выпуск боеприпасов; увеличение стойкости штампов для горячей штамповки снарядных корпусов и т.п. [4, С. 28–30].

В послевоенный период деятельность ученых-металлургов была нацелена на восстановление металлургической отрасли, разработку и внедрение современной техники и технологий металлургического производства. Большую помощь в этом украинским ученым оказывали их российские коллеги. В настоящий центр металлургической науки и техники превратился в этот период Днепропетровск. Эффективные научные изыскания в области металлургии здесь проводили коллективы ученых и специалистов металлургического института, Института черной металлургии АН УССР, Всесоюзного научно-исследовательского трубного института, НИИ Ачермета, Укркипромеца.

Возобновили свою работу научно-педагогические школы доменщиков, сталеплавателей, электрометаллургов, прокатчиков, металлургов, термистов, механиков и др. Об эффективности их деятельности можно судить по изысканиям Южной школы термистов, основанной видным ученым-металлургом Кириллом Федоровичем Стародубовым. Родившись в Москве, он в десятилетнем возрасте вместе с родителями переезжает в Екатеринослав, где в 1921 году по направлению Екатеринославского губернского совета профсоюзов поступает на учебу на металлургический факультет местного горного института. Это и предопределило дальнейшую судьбу К. Ф. Стародубова.

В 1925 г. К. Ф. Стародубов начал свою научную деятельность. Большое научное и промышленное значение многочисленных исследований проведенных К. Ф. Староду-

бовым в 1925–1938 гг., дали основание Днепропетровскому металлургическому институту, в котором Кирилл Федорович читал лекции в качестве доцента, ходатайствовать о присвоении ему ученой степени кандидата технических наук. Символично, что эта степень была присуждена ему без защиты диссертации в 1938 году Ученым Советом Московского института стали. С этого времени К.Ф.Стародубов тесно сотрудничал с российскими учеными-металлургами, в частности, с академиками Н. Т. Гудцовым и Г. В. Курдюмовым. Здесь же в Москве, в Институте металлургии Академии наук СССР, в июне 1946 г. К. Ф. Стародубов защитил докторскую диссертацию.

Широким был круг научных интересов К. Ф. Стародубова и его школы. Но в 1948 году, когда ему, тогда уже члену-корреспонденту АН УССР, предложили руководить лабораторией термической обработки металлов в Институте черной металлургии (ИЧМ) УССР, Кирилл Федорович полностью отдает себя решению проблемы термического упрочнения проката. Еще не были начаты работы в Японии, Англии, Италии, а в Днепропетровске в ИЧМ УССР и на кафедре термообработки ДМетИ под руководством К. Ф. Стародубова был создан большой молодой коллектив ученых-энтузиастов термического упрочнения проката. Были разработаны теория термического упрочнения проката, технология и оборудование для всех видов упрочняющихся прокатных изделий.

Советские металлурги первыми в мире начали упрочнять в массовом количестве прокат из низкоуглеродистой стали. Многие годы Кирилл Федорович был научным руководителем ведущих в СССР работ по этой проблеме. Признанием заслуг ученого, его значительного вклада в науку о металлах явилось избрание в 1957 г. К. Ф. Стародубова действительным членом Академии наук УССР.

Научные разработки К. Ф. Стародубова и его школы по термическому упрочнению проката принесли стране огромную выгоду. Первая в мире промышленная установка для термического упрочнения проката была введена в эксплуатацию в 1967 г. на «Криворожстали». За последующие 10 лет завод упрочнил более 2 млн. тонн арматуры, что дало народному хозяйству экономию около 10 млн. руб. В России термическое отделение для термоупрочнения труб большого диаметра было создано на Волжском трубном заводе (г. Волжский).

Термическое упрочнение проката в СССР приобрело большой размах. За период 1966 по 1973 г. упрочнено более 25 млн. тонн проката, а в основных направлениях экономического и социального развития СССР на 1984–1985 гг. и на период до 1990 г. ставилась задача увеличения производства проката с упрочняющей термической обработкой в 1,5–2,5 раза [3, С. 1–20].

После ухода К.Ф.Стародубова из жизни его коллеги по научной школе и ученики продолжили дело, которому он посвятил всю свою жизнь. Научные проблемы, связанные с термическим упрочнением проката, занимали и занимают важное место в тематике научных работ ИЧМ и ДМетИ (сейчас – НМетАУ). Новое научное направление, связанное с разработкой методики испытаний и контроля за качеством применяемых в строительном производстве металлоконструкций, изготовленных из термоупрочненных сталей, возглавил ученик К.Ф.Стародубова Владимир Иванович Большаков.

Символично, что, обучаясь в ДМетИ, В. И. Большаков как студент-отличник и активист студенческого научного общества получает возможность готовиться к защите диплома

ма в Институте металлофизики (ИМФ) и Центральном научно-исследовательском институте черной металлургии им. И.П.Бардина (ЦНИИЧМ) в Москве. После успешной защиты диплома В. И. Большаков по рекомендации заведующего кафедрой металловедения ДМетИ, члена-корреспондента АН УССР К. П. Бунина поступает в аспирантуру Московского инженерно-строительного института, где работает над диссертацией под руководством видных российских ученых-металлургов. Благодаря огромной работоспособности и великолепной подготовленности Владимир Иванович за два года написал кандидатскую диссертацию «Исследование структуры и свойств высокопрочной строительной стали». Защищал кандидатскую диссертацию В. И. Большаков в Институте черной металлургии МЧМ СССР. Оппонентами на защите выступали представители Южной научной школы металловедов-термистов член-корреспондент АН УССР Ю. Н. Таран-Жовнир и доктор технических наук Э. Н. Погребной.

В дальнейшем была работа на кафедре металлических конструкций Днепропетровского инженерно-строительного института, в коллективе молодых ученых, занимавшихся повышением прочности применяемого в строительстве термически закаленного малоуглеродистого проката, 10-месячная стажировка в Институте науки и технологии (ЮМИСТ) при Манчестерском университете, работа над докторской диссертацией под руководством известных российских ученых-металлургов профессоров М. А. Тылкина, М. Л. Бернштейна, Л. И. Тушинского, М. Г. Воробьева. Защита диссертации состоялась в декабре 1985 г. в ДМетИ.

С 1987 г. доктор технических наук, профессор, В. И. Большаков – ректор Днепропетровского инженерно-строительного института. Его неоспоримой заслугой является создание в институте научной школы по материаловедению. Начиная с конца 80-х годов, в ДИСИ (сейчас Приднепровская государственная академия строительства и архитектуры – ПГАСА) ежегодно проводятся Международные научные конференции, получившие название в честь академика К. Ф. Стародубова «Стародубовские чтения». Активные участники этих конференций – российские ученые-металлурги [2, С. 8–15].

В. И. Большаков подготовил 10 докторов и 17 кандидатов технических наук в области металловедения и термической обработки металлов. Среди них – Леонид Николаевич Дейнеко, который после защиты докторской диссертации возглавил кафедру термической обработки металлов Национальной металлургической академии Украины. Как известно, с 1939 по 1978 гг. этой кафедрой заведовал академик К. Ф. Стародубов. В своей деятельности профессор Л. Н. Дейнеко продолжает традиции, заложенные на кафедре К. Ф. Стародубовым.

Одна из этих традиций – расширение международного сотрудничества кафедры с учеными других стран, особенно с российскими металловедами-термистами. Даже в сложные 90-е годы XX в. после распада СССР, кафедра не порывала связей со своими российскими коллегами. В начале XXI в. это сотрудничество получило новый импульс.

Символично, что именно в год 100-летия со дня рождения К. Ф. Стародубова – в 2004 году – на базе Челябинского завода «Трубосталь» был введен в строй самый современный в СНГ цех по термическому упрочнению толстостенных соединительных деталей (диаметром 530–1430 мм) магистральных трубопроводов. Технологию и конструктивные параметры печного и закалочного оборудования для него разработали украинские ученые – ученики и продолжатели дела К. Ф. Стародубова (доктора технических наук, профессора Л. Н. Дейнеко, В. И. Большаков, А. Г. Величко). Впоследствии

еще несколько трубных заводов Российской Федерации создали термические мощности для практического воплощения указанной научно-технической разработки.

Об огромном экономическом значении этой работы, выполненной украинскими учеными в содружестве со своими российскими коллегами, свидетельствует тот факт, что в 2011 году по случаю 80-летия кафедры термообработки Национальной металлургической академии Украины Наградной Комитет стран СНГ по согласованию с государственными структурами и руководителями стран Содружества наградил 16 научно-педагогических работников НМетАУ орденами и знаками и медалями Наградного Комитета.

Таким образом, укрепление научных связей и сотрудничества украинских и российских ученых открывает широкие возможности для решения важных народнохозяйственных научно-технических проблем в обеих странах.

Список литературы: 1. Ахматов Ю. С. Все остается людям. Биографический очерк. // Век академика А. П. Чекмарева 1902–2002. – Днепропетровск, 2002. – 224 с. 2. Владимир Иванович Большаков / Сост.: Е. А. Тимошенко. – Днепропетровск: РИА «Днепр-VAL», 2008. – 262 с. 3. Кирилл Федорович Стародубов / Под общ. ред. В. И. Большакова. – Днепропетровск: РИА «Днепр-VAL», 2004. – 124 с. 4. Материалы о деятельности Днепропетровского металлургического института в период Великой Отечественной войны (1941–1945 гг.). – Днепропетровск, 2011. – 93 с. 5. Національна металургійна академія України в іменах. Енциклопедичний довідник. – Дніпропетровськ: АРТ-ПРЕС, 2008. – 320 с. 6. Предпринимательство и предприниматели России. От истоков до XX века. – М.: «Российская политическая энциклопедия, (РОССПЭН)», 1997. – 351 с.

*Висоцький О. Ю.
м. Дніпропетровськ, Україна*

ЦІННІСНІ ОСНОВИ ТЕХНОЛОГІЙ ЛЕГІТИМАЦІЇ ПОЛІТИЧНОЇ ВЛАДИ В КОНТЕКСТІ СХІДНОСЛОВ'ЯНСЬКОЇ ЦИВІЛІЗАЦІЇ

Цінності є одним з головних чинників, що визначають ефективність та результативність технологій легітимації політичної влади. До теперішнього часу як у політико-науковому, так і в філософському дискурсах, не було приділено достатньої уваги дослідженню ціннісного виміру здійснення легітимаційних технологій в умовах східнослов'янської цивілізації. Значною мірою це обумовило *мету цієї статті* – осмислити ціннісні основи, які визначають результативність та ефективність здійснення технологій легітимації політичної влади в умовах східнослов'янської цивілізації.

Проблема ціннісних основ легітимаційних технологій в контексті східнослов'янської цивілізації має декілька аспектів розгляду.

По-перше, важливим моментом у легітимаційно-технологічних практиках є питання відповідності ціннісних ієрархій різних суб'єктів соціальної творчості. Будь-яка розбіжність у ціннісно-ієрархічному каркасі взаємодіючих сторін може бути набагато сильнішим чинником роз'єднання, ніж всі разом взяті чинники об'єднання.

По-друге, активізація загальних для східнослов'янської цивілізації цінностей як свого роду об'єднуючого політичного чинника можливе лише шляхом усвідомлення реальної загрози існуванню східнослов'янської цивілізації в умовах глобалізації.

По-третє, вагомим є аспект умов, коли ті або інші цінності стають достатніми для мотивації певної соціально-політичної практики.

По-четверте, мотивуюча сила тих чи інших цінностей залежить від реалістичності стратегій втілення соціально-політичних проєктів, що базуються на цих цінностях.

На базі цих чотирьох аспектів можна сформулювати основні принципи здійснення легітимаційних технологій, зокрема, в умовах східнослов'янської цивілізації: 1) принцип ієрархічно-ціннісної відповідності; 2) принцип спільного ворога; 3) принцип умов мотивуючої достатності; 4) принцип реалістичності певним чином ціннісно-детермінованої політичної стратегії.

Примітно, що віра людини у важливість тих чи інших цінностей здатна перетворювати соціально-політичну реальність. Виходячи з цього, легітимаційні технології спрямовуються перш за все на перетворення ціннісних ієрархій, щоб перетворити існуючу дійсність. Коли соціальні маси припиняють вірити, що соціальна, національна, релігійна нерівність виправдані, справедливі, легітимні, починається процес соціального шумування, неприйняття, опору наявним соціально-політичним відносинам. Починаючи з різноманітних релігійних доктрин, які використовувались соціально невдоволеними (наприклад даосизм був ідейною основою руху «жовтих пов'язок» у Стародавньому Китаї) та закінчуючи творцями та пропагандистами політичних ідеологій – легітимаційні технології, насамперед, змінювали ціннісну карту світосприйняття. І релігійні, і ідеологічні доктрини, позбавляючи соціально-політичний світ ціннісної аргументації, позбавляли політичний порядок соціальної підтримки. Головним змістом ключового повідомлення всіх релігійних та ідеологічних доктрин є таке: треба позбутись ненависної дійсності, яка суперечить істині, добру та красі, щоб вищі, омріяні цінності втілились у майбутньому соціально-політичному устрої.

Як відомо, до цінності не можна застосувати критерій істинності та хибності. Сила цінності як чинника політики залежить від її визнання в рамках соціальної групи, яка визначає громадську думку, користується найбільшою довірою у суспільстві. До сфери легітимаційних технологій відноситься конструювання такої групи у вигляді різного роду експертів та авторитетних діячів, які можуть націлювати масову аудиторію на сприйняття нових цінностей або на збереження довіри до вже засвоєних.

Природним явищем є те, що людина починає цінувати лише те, чого позбулась чи може позбутись, але вже не може без цього обходитись, оскільки це стало визначати її життя. Іншими словами, страх на несвідомому рівні, що людина може бути позбавлена їжі, безпеки, статусу, свободи чи надії на краще майбутнє, майже навечно робить її прибічником певних політичних чи релігійних доктрин.

Велику роль в установленні ціннісних ієрархій грають міфи. Пануючий міф про новий порядок, свого роду Царство Боже на Землі, який дуже часто використовується в різноманітних варіаціях політиками як Росії, так і України, стверджує невмирущість ідеї абсолютного добра, справедливості. Під час радянського режиму ця ідея подавалась як неминучість настання комунізму. В нинішніх умовах, акценти дещо зсунулись. Масовій свідомості східнослов'янських країн нав'язується міф про особистий, самостійно побудований рай у вигляді реалізації бажань та комунікації через необмеженість

споживання. По суті, це апофеоз індивідуалізму, який суперечить головним цінностям східнослов'янської цивілізації – колективізму та взаємодопомозі. Ситуація ускладнюється внаслідок позиції більшості політиків як в Україні, так і в Росії, які формально проголошують гасла східнослов'янської єдності, а фактично реалізують перспективу індивідуалістично-прагматичних відносин у дусі дикого лібералізму.

Як на нашу думку, цінності східнослов'янської цивілізації, головним чином така цінність як східнослов'янська єдність, можуть бути активізовані лише в сполученні з цінностями соціального визволення. Ефективність та результативність легітимаційних технологій будується за логікою взаємодії прихованих та наявних бажань. Це означає, що ідеали східнослов'янської єдності мають бути щільно пов'язані з ідеалами побудови держави добробуту.

Важливу роль у формуванні ціннісних орієнтацій масової свідомості грає соціально-економічна та суспільно-політична ситуація. Сама ситуація, принаймні її осмислення масовою свідомістю, формує потреби та бажання, які з одного боку пов'язані з прагненням позбутись негативних чинників індивідуального та колективного існування, а з іншого боку – досягти омріяного майбутнього. Тут на перше місце як інструмент політичного управління виходить репрезентативістсько-конструктивістська легітимаційна технологія. До її функцій відноситься конструювання об'єктивної картини реальності (репрезентація), виходячи з наявних проблемних моментів ситуації, причин її формування та можливих шляхів покращення цієї ситуації у майбутньому. Відповідно, в ході реалізації цієї технології велике місце мають цінності, які виступають основою ідеалів, що проголошуються політичним лідером.

Політичний лідер є необхідною складовою реалізації будь-якої легітимаційної технології, що обумовлено такою особливістю масової свідомості як персоналізація політичних процесів. Масова свідомість схильна приписувати заходи, що здійснюються державою та її інститутами, волі тих чи інших політичних лідерів. Тому, хоча цього політичний лідер чи ні, він зобов'язаний брати на себе відповідальність за всі процеси, що відбуваються в країні та за її межами. Якщо він прагне цього уникати, то позбавляє себе підтримки виборців та своїх прибічників, які несвідомо намагаються знайти того, хто міг би гарантувати їм своєю діяльністю безхмарне майбутнє. Це дуже стійкий стереотип, який безумовно використовується в легітимації політичної влади. Його витoki – у месіанському міфі. Як зазначає О.Г.Дугін, «Білий Російський Цар ототожнювався з Царем Світу, а російський народ ставав вибраною посудиною благодаті, спасителем, бононосцем, нацією Святого Духа» [2, С. 32]. Тут важливо підкреслити, що претензії політичного лідера на втілення суспільно-політичного ідеалу певним чином визначають і тих, хто його підтримує, надаючи їм високий ціннісний статус – героїв та спасителів.

Кожен політичний лідер намагається здобути та утримати владу через створення та підтримку відповідного іміджу, що є також реалізацією однією з груп легітимаційних технологій. Іміджеві легітимаційні технології мають найбільший потенціал впливу на масову свідомість, оскільки зачпають сферу масової пам'яті та уяви. Разом з тим, будь-які іміджі політичних лідерів безпосередньо пов'язані з певними цінностями. Публічні образи, іміджі орієнтовані на нехватки, тобто бажання та цінності суб'єктів легітимації. Іміджі політиків покликані грати роль значимих Інших, що стверджують ті чи інші інтерпретації суспільно-політичного світу. Легітимність політичних іміджів залежить від того, наскільки емоціональна ідентифікація з ними суб'єктів суспільного визнання дозволяє їм

компенсувати чи долати власні нехватки (страхи, невпевненість, безсилля і т.п.), тим самим набувати цінності в своєму суб'єктивному сприйнятті та знаходити смисл свого індивідуального існування через вписування себе в соціальну реальність в більш привабливої та поважної якості, ніж раніше.

Як соціальні ідеї, так і публічні образи (віртуальні репрезентації речей, явищ та діючих осіб) відносяться до цінностей-знаків, які здатні викликати бажання суб'єктів легітимації. Ланцюжки-системи знаків включають і ідеї, і образи, і принципи їх кон'юнкції (зв'язування), і сценарії їх розгортання. Проте центральним моментом їх дієвості, індуктором смислопороджуючого потенціалу виступає або сакральність, тобто їх уявлюваний зв'язок з вищим рівнем буття; або будь-яке трансцендентне (поза межне) взагалі, тобто те, що онтологічно перевершує людину та тим самим легітимує і визначає її індивідуальне існування. Наприклад, для даосів такою трансцендентною основою був принцип Дао (шляху), відповідність якому означала звільнення від будь-якої даності, передданості й зумовленості та здобуття через це особливої чудесної сили, благодаті Де [1, С. 140].

Трансцендентними (поза межними) для індивіда можуть виступати і ідеали, і міфичні образи, і архетипи, і будь-які прояви ірраціонального в цілому, що змушують індивіда виходити за рамки власного «Я» у прагненні до смислу. Французький вчений М.Маффесолі навіть обґрунтовує поняття «іманентна трансцендентність», яким позначає чудесне соціальне, що викликає спільність почуття соціальної групи чи суспільства в цілому й екстатичний стан індивідів, обумовлюючи тим самим підвищене значення певних цінностей. Він зауважує, що «воно частіше за все зустрічається в революційних вибухах» [3, С. 279], але може вбачатися в коханні, комерції, насильстві, території, виробничій діяльності, їжі, красі, тобто в тому, що змушує людину йти на жертви, щоб оволодіти «реальним» існуванням, здобути свою суверенність [3, С. 281–282].

У цьому значенні привнесення та демонстрація чудесного соціального в політичному дає ініціюючим це силам вагомий шанс на здобуття легітимності, тобто підпорядкування суб'єктами легітимації своїх зусиль та очікувань цим політичним силам як свого роду жертви заради здобуття своєї суверенності, влади над своїм життям. Проте лише *те* чудесне соціальне в політичному може мобілізувати легітимність, яке орієнтоване на нехватки суверенності суб'єктів соціального визнання, вказуючи перспективи їх подолання чи компенсації.

Роль трансцендентного (чудесного соціального чи потойбічного) полягає у пригніченні свідомих процесів та вивільненні бажань із сфери несвідомого. Умовами «спрацювання» трансцендентного виступають замішання, пересичення, подив та психологічний шок. Замішання може викликатись парадоксальною, антиномічною інформацією, пересичення – надмірною деталізацією, фрагментарністю, багатоплановістю, незавершеністю, браком структурованості інтерпретацій соціально-політичної реальності, подив – появою незвичного чи новою переінтерпретацією соціально-політичної реальності, психологічний шок – загрозами, що збуджують екзистенціальний страх. Оскільки кожному індивіду необхідно відчувати себе певною мірою захищеним, упевненим та достатньо мотивованим, щоб спрямовано та плідно діяти, особливо, коли свідомі процеси пригнічені та, внаслідок цього, стає неможливим раціональне сприйняття подій та ситуацій, трансцендентне стає тією опорою, віра в реальність якого надає людині особливу силу діяти. Це може бути віра в харизму (божий дар, месіанську роль) вождя, щасливу долю, удачу, божу благодать, обрану націю, ідеали загального блага, соціальної

справедливості, правової держави, суспільства рівних можливостей, справжньої демократії. Віра в трансцендентне виникає не сама по собі, а на основі емоційного сприйняття повсякденного досвіду, його переживання як обумовленого впливом трансцендентного, де наміри та бажання індивіда чи соціальної групи видаються за єдино можливий план дій, санкціонований вищою силою чи виправданий великою соціальною необхідністю. Цікаво, що і комуністи, і ліберали, і націоналісти однаково вірять, що втілення саме їх ідейних настанов та програмних положень вкрай необхідно суспільству. Символічна модель світу, незалежно від її ідеологічної забарвленості чи міри радикальної безапеляційності оцінок, завжди знаходить достатньо підтверджень своїй правомірності в реальному політичному житті. Але найбільшу легітимність в суспільстві набуває лише та модель, яка збуджує найбільш сильні емоції, пов'язані з нереалізованими бажаннями та ущемленою гідністю особистості.

Легітимність політичного проекту розвитку передбачає впевненість в ньому. Ця впевненість досягається через зацікавлену комунікацію, яка за допомогою впровадження нової інтерпретації соціально-політичної реальності стверджує більш привабливий статус тих, хто не мав можливості претендувати на нього в умовах старих інтерпретацій соціально-політичного світу. Пропонується свого роду варіація обіцянки: «хто був нічим, той стане всім!». Саме завдяки зацікавленій комунікації, яка орієнтована на пошук причин втраченої гідності індивіда в перекрученому чи хибному, ілюзорному характері старих інтерпретацій реальності, легітимаційні технології найбільш ефективні щодо досягнення визнання тих інтерпретацій суспільно-політичного світу, що обумовлюють отримання легітимності тими політичними силами, в інтересах яких здійснюються легітимаційні технології. Чим більше сумнівів в реальності старих інтерпретацій суспільно-політичного світу, тим менше легітимності отримують ті політичні сили, які намагаються виступати в рамках структур цих інтерпретацій. Якщо у суб'єкта суспільного визнання є вибір між приєднанням до тієї чи іншої інтерпретації, він обирає ту, яка дає йому найбільше підстав для самоповаги. При цьому свідомо чи несвідомо він позбавляє значення та легітимності ті політичні сили, які намагаються виходити з інших інтерпретацій. Такі сили можуть демонізуватись, а їх аргументи витлумачуватись як позбавлені логіки, смислу, суперечливі та такі, що спотворюють реальність.

Висновки. Таким чином, здійснення легітимаційних технологій багато в чому обумовлено ціннісними основами, які визначають їх результативність та ефективність. В умовах східнослов'янської цивілізації центральної цінностями виступають ідеї спасіння та єдності, які мають великий легітимаційний потенціал. Проте, якщо ці цінності не наповнюються емоційно-життєвим змістом, не мають точок застосування в суспільно-політичній практиці, вони залишаються лише порожніми знаками в політичній грі за вплив на масову свідомість.

Список літератури: 1. Высоцкий А. Ю. Следование Дао как стратегия легитимации политики // Грани. – 2004. – №5. – С. 140–144. 2. Дугин А. Г. Тамплиеры Пролетариата (национал-большевизм и инициация). – М.: Арктогея, 1997. – 328 с. 3. Маффесоли М. Околдованность мира или божественное социальное // СОЦИО-ЛОГОС. – М.: Прогресс, 1991. – С. 274–283.

*Гужовська З. І.
м. Харків, Україна*

ВИВЧЕННЯ СПІЛЬНОГО ІСТОРИЧНОГО МИНУЛОГО ЯК НЕОБХІДНИЙ ЕЛЕМЕНТ УЧАСТІ МОЛОДІ В ГАРМОНІЗАЦІЇ УКРАЇНО-РОСІЙСЬКИХ ВІДНОСИН

Перспективи розвитку сучасних російсько-українських відносин багато в чому залежать від активної громадської позиції та спрямованості сучасної молоді. Саме участь молоді, особливо її авангарду, студентської молоді, постає запорукою гармонізації та досконалості україно-російських відносин.

Майбутнє відносин двох слов'янських народів і, відповідно, всієї східнослов'янської цивілізації, тісно пов'язано з відношенням молоді до свого спільного історичного минулого. В епоху глобалізації і інтернаціоналізації суспільства велике значення надається збереженню і вивченню рідної історії і культури, звичних традицій. Через вивчення і дослідження історії формується ставлення молодої людини до сучасності та бажання збудувати гармонічне майбутнє.

Вивчення спільної історії формує в молоді історико-політичну культуру, виховує любов до своїх корінь та почуття гордості за героїчні сторінки минулого. Молода людина починає усвідомлювати, що спільна історія та енергійна сучасність формують суспільну свідомість та активну громадянську позицію. В спогадах про історичне минуле молодь проймається любов'ю та повагою до своїх предків. Спільне минуле викликає у молоді готовність продовжувати справи і заповіти батьків і дідів, виховує почуття гідності за долю рідної країни. Знання своєї історії формує національну свідомість, активну життєву позицію, моральність, готовність до творчої праці на благо Батьківщини.

При вивченні спільного минулого сучасна молода людина обов'язково наводить свої паралелі із сучасністю, робить висновки, знаходить свої інновації, які вона можливо використає у своєму житті, при реалізації своїх життєвих установ та позицій.

Історія України та Росії нараховує багато спільних сторінок, при вивченні яких у сучасної молодої людини формуються уявлення о нерозривності вікових традицій, бажання їх продовжувати, будувати сучасні україно-російські відносини у душі гармонізації та толерантності. Молодь яскраво усвідомлює, що без минулого ніколи не збудуєш майбутнє суспільство – вільне, розвинуте, демократичне та гармонічне.

Кожний період в історії східнослов'янської цивілізації визиває зацікавленість молоді тому, що вона знаходить там багато спільного, але чим ближче до нас історичні події, тим більший інтерес вони викликають в широких колах молоді.

Важливою віхою у вивченні спільної історії постає епоха Київської Русі. Київська Русь є колыскою слов'янських народів. Саме в ті стародавні часи закладалися основи всієї східнослов'янської культури, мови, традицій, якими може пишатися сучасна молодь. Почуття гордості за ті прекрасні часи сприяє зміцненню суспільної свідомості.

Дуже добре сприймаються і яскраво запам'ятовуються студентами теми по історії українського козацтва і його боротьби за незалежність.

Особливу роль для молоді грає вивчення трагічного історичного періоду, пов'язаного з експансією Речі Посполитої в українські та російські землі, яке призвело до посилення гноблення народу. В ті часи заборонялося все корінне, слов'янське, що

навпроти, вплинуло на формування національної свідомості і призвело до розгортання боротьби за незалежність. Довга національно-визвольна війна проти Польщі сприяла зміцненню україно-російських відносин, кульмінацією яких стала Переяславська рада та україно-російський договір 1654 р. Ця подія значною мірою обумовила тривалі братні стосунки України та Росії.

Найбільшу зацікавленість у студентської молоді визивають сторінки нещодавньої спільної історії, пов'язані з Великою Вітчизняною війною. Ця тема не втрачає свого інтересу та значення тому, що й досі живі учасники тих подій, а в багатьох родинах ретельно зберігають всі пам'ятки минулої війни.

Український народ зіграв помітну роль в боротьбі з фашизмом і розгромі гітлерівської Німеччини. Українці, росіяни та інші народи Радянського Союзу пліч о пліч воювали на фронтах Вітчизняної війни, шаг за шагом приближаючи велику Перемогу. Самопожертвування народів гідно захоплення і наслідування сучасної молоді. На прикладах героїчних подвигів тих років необхідно виховувати у студентів почуття поваги до минулого та бажання зберегти пам'ять про ті героїчні часи.

Залучення студентської молоді до вивчення спільної історії відбувається насамперед у вищій школі під час навчального процесу. Сучасна вища школа є могутнім фактором виховання молоді, формування її життєвих орієнтирів, духовності, моральності, національної гідності і патріотизму. Велике значення має той фактор, що навчальний процес ставить в одну площину спілкування студентів перших курсів майже шкільного віку та студентів старших курсів, вже достатньо дорослих та самостійних людей. Таке широке коло студентської молоді сприяє формуванню спільних та толерантних поглядів на історичне минуле.

В навчальному процесі вищої школи особливу роль грає така дисципліна суспільно-гуманітарного циклу як «Історія України», яка є складовою державного стандарту освіти.

Саме на заняттях з історії України студентська молодь отримує знання про героїчне та трагічне минуле своєї країни, яке іноді нерозривно пов'язано з історією Росії. В ході навчального процесу студенти мають оволодіти базовими знаннями з дисципліни про історичні епохи та їх хронологію; суспільно-економічні, політичні, культурні процеси історичного розвитку слов'янських народів; історичні події; зародження та розвиток слов'янського етносу; становлення державності та національно-державного відродження; діяльність історичних осіб та політичних партій.

Ці знання дозволяють молодій людині визначити своє ставлення до спільного історичного минулого, усвідомити значення історії та її вплив на сучасність і перспективи подальшого розвитку суспільства, яке залежить від гармонізації стосунків всіх східнослов'янських народів.

Вивчення історії у межах вищої школи – це безперервний і дуже трудомісткий навчально-педагогічний процес, який включає в себе багато форм і методів навчальної і виховної роботи, що вимагає творчої співпраці викладачів із студентами. Підхід до вивчення історії, по-перше, як до процесу отримання знань, а, по-друге, – усвідомлення історії як процесу глобального дослідження минулого, що базується на опрацюванні різноманітних фактів, які розглядаються з різних точок зору, може суттєво вплинути на формування системи цінностей студентської молоді. Викладання історії у вищих навчальних закладах освіти вимагає від викладача творчого підходу, особливо у виборі

методичних прийомів і засобів навчання. Тільки таким чином можливо пробудити у студентській молоді інтерес до спільної історії, сформувані у молодих людей бажання якимось впливати на розвиток суспільства і суспільної свідомості.

Викладач історії повинен ефективно використовувати як аудиторні заняття, так і різні форми поза аудиторної роботи. Також важливим є вибір форм і засобів роботи викладача із студентською аудиторією.

Такими формами роботи можуть бути історичні читання, конкурси, виставки студентських рефератів, наукові конференції, олімпіади. Дуже зацікавлено студенти ставляться до перегляду фільмів на історичну тематику. Доцільно після перегляду фільму на проблемні історичні теми провести обговорення або диспут за участю не тільки студентів, а й викладача, який, наприклад буде відстоювати офіційну точку зору, а студенти будуть висловлювати свої думки про зазначену тему. Тому при історичних кафедрах та кабінетах історії потрібно формувати фільмотеку із відповідними фільмами. Особливим інтересом користуються, наприклад, фільми про війну, про сталінські судові репресії 30-х років, про Голодомор 1932–1933 рр.

Традиційною формою вивчення історичного минулого є зустрічі студентів із ветеранами та учасниками війни, ветеранами праці. Такі зустрічі розширюють світогляд студентської молоді, допомагають краще зрозуміти старших за віком людей, знімають якоюсь мірою конфлікт поколінь. Під час зустріч молоді люди набувають основ етичного толерантного спілкування, вчаться задавати питання та відстоювати свою думку, не ображаючи літнього чоловіка, незалежно від його поглядів.

Сучасні вимоги освітніх стандартів змушують викладачів історії шукати нові інноваційні методи роботи з метою залучення студентів до процесу досліджень, який може стати більш цікавим, ніж звичайне накопичення емпіричних знань.

Найбільш ефективною формою залучення студентів до вивчення спільного історичного минулого постає безпосередня творча робота студентів в різноманітних дослідних проектах, присвячених тим чи іншим історичним подіям.

Під час ретельної дослідницької роботи студенти захоплюються історичним матеріалом, починають шукати для себе нові ланки досліджень. Учасники дослідних проектів використовують наукову літературу, історичні джерела, фотографії та матеріали із архівів, електронних архівів, доступних в Інтернеті. В такий засіб студенти здійснюють пізнавальну та науково-дослідну діяльність і безпосередньо приймають участь у вивченні спільного історичного минулого, що позитивно впливає на перспективи розвитку україно-російських відносин. Головним завданням для викладача-керівника проекту постає окреслення історичної теми, саме яка буде дуже цікавою для студентів і перспективною в плані розвитку суспільної свідомості.

Вдячною темою для молоді виявляється тема, присвячена Великій Вітчизняній війні. Особливу зацікавленість проявляють студенти, коли йде мова не про класичні події, а про їх близьких – безпосередніх учасників війни. З великою повагою студенти проводять дослідну роботу і складають реферати або доповіді, які стосуються їх родин.

Збираючи необхідний фактичний матеріал для рефератів, студенти звертаються до своїх батьків та інших старших родичів. Розпитуючи їх, молоді люди не тільки отримують інформацію про відомі історичні події, але й самі залучаються до історії. Деякі студенти були здивовані героїчним минулим своїх предків, узнали багато цікавого. Коли студенти виступали на семінарських заняттях або студентських конфе-

ренціях зі своїми рефератами, аудиторія з великою увагою слухала їхні розповіді про своїх родичів, тому, що для них історія виявилася не далекою та академічною, а близькою та живою, отримавши конкретні імена та образи.

Вивчаючи таким чином спільну історію, молодь проймається думкою, що шляхи подальшого розвитку не можуть бути розірваними та розрізненими. Перспективи розвитку східнослов'янської цивілізації залежать від активної участі сучасної молоді в будіванні гармонічного майбутнього суспільства, а це виявляється можливим лише при умовах поважного та толерантного ставлення до нашого спільного історичного минулого.

*Дворкін І. В.
м. Харків, Україна*

НАЦІОНАЛЬНА ПОЛІТИКА РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ ТА УКРАЇНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ РУХ У ХІХ СТ.: ДЕЯКІ АСПЕКТИ СУЧАСНОЇ ІСТОРІОГРАФІЇ

Метою нашої статті є аналіз сучасних публікацій, які висвітлюють національну політику Російської імперії на українських землях, що їм належали у ХІХ ст., а також ставлення імперської влади до українофілів – представників українського національного руху. Запропонована розвідка не претендує на вичерпність і розглядає лише деякі роботи та концепції, що їх висунули західні та російські україністи. Вони в основному є приступними в Україні (або ж опубліковані тут) та мають значний вплив на вітчизняний науковий дискурс. Ці роботи написані з використанням сучасних західних підходів (переважно у модерністському ключі).

Зважаючи на це, вважаємо за доцільне в загальних рисах розглянути модерністську концепцію націотворення. Згідно з нею, формування української нації, так само як й інших націй, відбувається протягом ХІХ – початку ХХ ст. В якості альтернативи широко вживаній концепції національного відродження модерністи пропонують концепцію «націотворення», тобто формування якісно нової спільноти – української нації [1, С. 274–284].

Згідно з концепцією «уявлених спільнот» відомого англійського дослідника Бенедикта Андерсона, нація це уявлена політична спільнота – при тому уявлена як генетично обмежена і суверенна. Вона уявлена тому, що представники навіть найменшої нації ніколи не знатимуть більшості зі своїх співвітчизників, не зустрічатимуть і навіть не чутимуть нічого про них, і все ж в уяві кожного житиме образ їх співпричетності. Вочевидь, тут ідеться не про те, що уявлені спільноти існують лише в людській уяві. Але саме як спільноти вони існують значною мірою завдяки цій уяві, здатності індивідуума осягнути, усвідомити себе як частину певної спільноти і зрозуміти факт наявності цієї спільноти.

Нація, стверджує Андерсон, уявляється як суверенна спільнота, яка має право і мусить існувати незалежно. Неодмінним елементом існування нації як уявленої спільноти є її обмеженість у просторі. Навіть найбільша з існуючих націй має свої кордони, реальні чи уявлені (не обов'язково державні), поза якими існують інші нації. Нація уявляється спільнотою, адже, незважаючи на фактичну нерівність і експлуатацію, які там панують, нація завжди сприймається як глибоке й солідарне братерство [2, С. 22–24].

Серед запропонованих західними вченими досить цікавою є концепція «українського проекту» Романа Шпорлюка (заснована на концепції «уявлених спільнот» Бенедикта Андерсона), згідно з якою у XIX ст. «український проект» виникає на противагу сформованим у той час «польському» та «російському» проекту. Саме в цей час відбувається перетворення російського і польського суспільств у національні. Процес формування нації у цій концепції виглядає як процес створення певною соціальною групою (інтелігенцією) образу нового уявлення суспільства про себе. У разі успіху «національний проект» реалізується у вигляді формування модерної нації.

Українці мали певну історичну, культурну і навіть державницьку традицію, а також нечисленну, проте досить високоосвічену еліту з традиціями локального патріотизму. Відповідно, розпочалося творення «України» – уявленої спільноти, але не як чиеїсь «окраїни», а як окремої соціально-культурної і в перспективі – політичної спільноти. Цей процес, вважає Роман Шпорлюк, свідчив не тільки про творення нації, а й про розпад і трансформацію інших націй, у даному випадку польської і російської, оскільки останні претендували на те, щоб українці залишалися інтегральною частиною цих націй, вже як модерних [1, С. 277].

Безпосередньо практику політики Російської імперії щодо українців розглядає російський дослідник Олексій Міллер у своїй монографії «Українське питання» в політиці влади та російській громадській думці (друга половина XIX ст.)). Автор вводить до наукового обігу термін «проект большой русской нации». Запропонуємо визначення мовою оригіналу: «Понятие русский оказывалось таким образом более широким, чем его современное значение. Оно относилось ко всем восточным славянам и обозначало ту цель проекта национального строительства, которую мы будем условно называть «большой русской нацией». Будучи этнической концепцией и проводя четкую грань между русскими и другими народами империи, этот проект в то же время отрицал качественный характер этнических различий между велико-, мало- и белорусами, включая всех их в единую этническую общность» [3, С. 37].

Наведемо деякі аргументи О. Міллера, що він пропонує для обґрунтування своєї концепції. Так, ані «малороси», ані білоруси ніколи не дискримінувалися в Російській імперії на індивідуальному рівні. Таке ставлення до них як до частини російського народу зберігалось на рівні офіційної позиції держави, а також, як переконання більшості освічених росіян протягом XIX ст. На початку XX ст., у період посилення шовіністичних та ксенофобських настроїв тільки українці та білоруси ніколи не розглядалися як «інородці».

Культурна та історична специфіка Малоросії, так само як особливий регіональний патріотизм малоросів, були цілком прийнятні в очах прихильників концепції «великої російської нації» до поки вони не входили з нею в протиріччя. Ставлення імперії до малоросів і білорусів передбачало, таким чином, інтеграцію, засновану на принципі рівності окремих індивідів з одночасною відмовою у визнанні їх як національних меншин. Водночас, політика по відношенню до неслов'янських народів та поляків була протилежною: принцип індивідуальної рівності заперечувався, але статус національної меншини не ставилося під сумнів [3, С. 37–41].

Відповідно можна сказати, що, національна політика Російської імперії була спрямована переважно проти саме українофілів, які формували власну концепцію української нації, що конкурувала, в цьому випадку, з концепцією «великої російської на-

ції». Міллер пише: «Можна стверджувати, що влада лише поступово приходили до усвідомлення природи та масштабу загрози – аж до 1862 р. вони, за рідкісним винятком, не протидіяли прагненню до Емансипації української мови, а окремі відомства (насамперед МНП) деколи навіть надавали цим зусиллям підтримку» [3, С. 227]. Головною метою імперських дій, зокрема й Валуєвського циркуляра, було блокування зусиль, спрямованих на емансипацію української мови та поширення грамотності українською серед українських селян. Чого, відповідно, прагнули українофіли [3, С. 228].

Німецька дослідниця Рикарда Вульпіус переважно погоджується із висновками Олексія Міллера, зазначаючи, що частина російського суспільства наприкінці ХІХ – на початку ХХ століть цілком вірила в існування давньої триєдиної «загальноросійської» нації. Відповідно, засуджуючи сепаратизм українофілів (у тому числі і культурний) як протиприродний, викликаний зовнішнім впливом.

З іншого боку, зазначає дослідниця, існували громадські кола, які дотримувалися думки, що «загальноросійська» нація є не чим іншим, як проектом, успіх якого залежить виключно від цілеспрямованих дій. Цей погляд отримав поширення насамперед серед правлячих політичних еліт членів уряду, ієрархів православної церкви і високопоставлених чиновників.

Успіх проекту безпосередньо залежав від того, чи вдасться запобігти розвитку самостійної української мови. Реалізовані (або заплановані) акції свідчать про те, що сновники поділяли поточний стан та плани їх опонентів, які вони намагалися розладнати. У свою чергу, українці і українофіли у Наддніпрянщини також усвідомлювали цю перспективну, сторону проекту великої російської нації [4, С. 354, 355].

Відомий австрійський дослідник історії Росії та України Андреас Каппелер відзначає зв'язок між українським питанням і формуванням російської нації та національної ідентичності. Дослідник розглядає російську національну політику, зокрема звертаючись до Валуєвського циркуляру 1863 р. що був проявом політики мовної русифікації щодо українців. Незважаючи на те, що українці не брали активної участі у польському повстанні 1863 р., політика щодо їхньої асиміляції була більш глибокою. Вчений пов'язує цей факт із тим, що російський уряд і суспільство надалі розглядали українську проблему в тісному контексті з польською, «намагаючись позбавити «Малоросів», а також білорусів і литовців необхідно шкідливого впливу бунтівних поляків і повністю повернути в лоно російського народу. Можливе відокремлення українців, вагомим кількісно, з їхньою стратегічно й економічно важливою територією, загрожувало вирішальним чином послабити не тільки російську державу, а й російську націю» [5, С. 115].

Отже, у запропонованому невеликому огляді були розглянуті деякі сучасні концепції, що досліджують політику російської імперської влади на українських землях та її взаємодію з українським національним рухом. Ці розвідки засновані на модерністському сприйнятті націотворення, що відбувалося у ХІХ ст. Дослідники відзначають прямий зв'язок між політикою російської влади на українських землях із процесом формування української та російської націй.

Список літератури: 1. Касьянов Г. В. Теорії нації та націоналізму / Г. В. Касьянов. – К., 1999. 2. Андерсон Б. Уявлені спільноти. Міркування щодо походження й поширення націоналізму / Б. Андерсон.– К., 2001. 3. «Украинский вопрос» в политике властей и русском общественном мнении (вторая половина ХІХ в.) / Миллер А. И. – Санкт-Петербург, 2000. 4. Вульпиус Р. Слова и люди в империи: к дискуссии о «проек-

те большой русской нации», украино- и русофилах, наречиях и народностях... / Р. Вульпиус // *Ab Imperio*. – 2006. – №1. – С. 358. 5. Каппелер А. Мала історія України / А. Каппелер. – К., 2007.

*Древаль Ю. Д.
м. Харків, Україна*

ДО ПИТАННЯ ПРО МЕТОДИ ОЦІНЮВАННЯ ПЕРСОНАЛУ ПУБЛІЧНОЇ СЛУЖБИ

Методами оцінювання персоналу є сукупність операційних прийомів, за допомогою яких досягається мета повноцінного з'ясування ефективності функціонування конкретного колективу та його посадових осіб. Сукупно такі методи дозволяють отримати інформацію, необхідну для розвитку та вдосконалення конкретного оцінювального середовища. Основними функціями оцінювання є стимулювальна (яка виявляється у формуванні методів, здатних ефективно впливати на виконання працівником власних обов'язків), коригувальна (що зводиться до уточнення працівником власної поведінки, а також визначення пріоритетів і основних напрямків майбутньої діяльності на основі самооцінки, внутрішнього та зовнішнього оцінювання професійної діяльності) та контролююча (нагляд та контроль за виконанням і дотриманням певних норм та правил професійної діяльності).

Проблема методів оцінювання персоналу традиційно знаходиться у полі уваги фахівців з організаційного менеджменту та теорії організації. Її досліджували І. Ансофф, М. Аокі, Т. Базаров та Б. Єрґомін, Н. Беяцький та С. Велесько, Ст. Бір, У. Бреддік, Х. Віссема, Дж. Л. Гібсон, Р. Дафт, П. Дізель, А. Колот, М. Х. Мескон, М. Альберт та Ф. Хедоурі, І. Процик, В. Томілов, В. Федосєєв та С. Капустін, П. Форсіф та деякі інші вчені. На увагу заслуговують, насамперед, праці М. Х. Мескона та його колег, а також В. Весніна, в яких закладено основи сучасного розуміння підходів до формулювання мети та механізмів такого оцінювання [1, 2]. Проте поки що немає остаточної ясності у питанні систематизації та оптимального відбору методів, на основі яких і має проводитися ефективне оцінювання персоналу.

Сучасними фахівцями опрацьовується декілька груп чи блоків методів оцінювання, які розділяються залежно від кількісних та якісних характеристик, а також результатів з'ясування компетентностей конкретного управлінського колективу. Так, Н. Беяцький та С. Велесько розділяють: оцінювання за діловими якостями, оцінювання за результатами діяльності та систему тестових методів оцінювання [3, С. 179]. Натомість П. Форсіф пропонує розділяти методи відповідно до оцінок здійснюваної роботи, оцінок результатів та оцінок ефективності навчання [4, С. 38, 69, 154]. Відповідно ж до напрацювань В. Федосєєва та С. Капустіна розділяються якісні, кількісні та комбіновані методи оцінювання [5, С. 101–102]. Якраз в руслі такого групування і вдається досягти максимальної чіткості у питанні композиції методів оцінювання персоналу публічної служби, адже гармонійне співвідношення якісних та кількісних методів охоплює всю оцінювальну матрицю.

Якісними характеристиками позначаються методи складання біографій, ділові характеристики, самозвіти, групові дискусії, експертні оцінки, спостереження, спеціальні

усні та письмові відгуки. Кількісними характеристиками позначаються усі методи з числовою оцінкою якостей службовця (методи заданої бальної оцінки, градації, матричний, попарного порівняння, еталону, примусового розподілу, класифікації по порядку, вільної коефіцієнтної оцінки, ситуативної оцінки тощо). Комбінованими характеристиками позначаються різнобічні методи, що ґрунтуються на певній комбінації принципів двох попередніх груп (різнобічні методи експертних оцінок, частоти прояву певних якостей, спеціальних тестів та деякі інші комбінації якісних та кількісних методів, що будуються на попередньому описуванні та оцінці певних ознак, з якими порівнюються фактичні якості об'єкта оцінювання).

Якраз завдяки залученню комбінованих методів і видається можливим досягти поставлених цілей оцінювання, адже вони дозволяють комплексно та всебічно оцінити спроможність посадової особи ефективно працювати в рамках відведених повноважень.

Запровадження ефективного оцінювання сприяє як вдосконаленню публічної служби, так і виявленню та кореляції недоліків в діяльності персоналу публічної служби. Саме оцінка персоналу дає можливість об'єктивно оцінити ситуацію, знайти індивідуальний підхід щодо вдосконалення того чи іншого показника, покращити стиль керівництва, методи впливу на працівників та комплексні показники діяльності управлінського колективу.

Список літератури: 1. Мескон М. Основы менеджмента / Майкл Мескон, Майкл Альберт, Франклин Хедоури; пер. с англ. М. А. Майорова и др. – 2-е изд. – М.: Дело, 2001. – 800 с. 2. Веснин В. Р. Практический менеджмент персонала : пособие по кадровой работе / В. Р. Веснин. – М.: Юрист, 2003. – 495 с. 3. Беляцкий Н. П. Управление персоналом: учеб. пособие / Н. П. Беляцкий, С. Е. Велесько, П. Ройш. – Мн.: Интерпресссервис, Экоперспектива, 2003. – 352 с. 4. Форсиф П. Развитие и обучение персонала / П. Форсиф; пер. с англ. под ред. В. А. Спивака. – СПб.: Издат. Дом «Нева», 2003. – 192 с. 5. Федосеев В. Н. Управление персоналом организации: учеб. пособие / В. Н. Федосеев, С. И. Капустин. – М.: Изд-во «Экзамен», 2003. – 368 с.

*Кабачек В. В.
м. Харків, Україна*

ВІДОБРАЖЕННЯ ІСТОРІЇ УКРАЇНО-РОСІЙСЬКИХ ВЗАЄМОСТОСУНКІВ У СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ ШКІЛЬНІЙ ЛІТЕРАТУРІ

На засіданнях історичної секції попередніх конференцій неодноразово велася мова про світоглядні уявлення молодих українців, про те, яке саме сприйняття історії україно-російських взаєможносунків формують в них шкільні підручники з історії. Проте, поруч з ними, досить важливе значення для формування певних усталених історичних стереотипів у школярів мають і навчальні посібники з української літератури: в них прямо чи опосередковано зачіпається досить широке коло історичних проблем (у т.ч. – україно-російських взаєможносунків на різних етапах історичного розвитку двох народів), а кількість годин, що відводиться на вивчення вказаного предмету у шкільних програмах, принаймні не поступається історичному циклу.

Проаналізовані нами різні за характером навчальні посібники з української літератури містять великі історичні довідки, що виходять далеко за межі історико-літературних. Проте ані серед їх авторів, ані серед рецензентів, фахові історики не значаться. При цьому, якщо автори сучасних українських підручників з історії хоча б намагаються в цілому бути історично об'єктивними (інша річ – чи завжди їм це вдається) [1, С. 32–36], то філологи, вочевидь, такими проблемами взагалі не переймаються.

Зокрема, Київська Русь у їх змалюванні фігурує здебільшого як «давньоукраїнська держава», а її літературні пам'ятки – це виключно «давньоукраїнська література» [2, С. 35; 3, С. 47–66; 4, С. 3, 63, 64–75; 5, С. 68; 6, С. 482, 500]. Лише в деяких підручниках з української літератури поруч з названими подекуди фігурують терміни «Київська Русь» та «давньоруська писемність» [2, С. 53, 56]. Зрозуміло, і «Слово про похід Ігорів» – це пам'ятка виключно цієї ж «давньоукраїнської» літератури. З цього приводу особливо вражає досить популярний довідник з української мови та літератури, який чимало провідних вчителів-мовознавців вважають чи не найкращим при підготовці до ЗНО. Фрагмент, присвячений «Слову...», що міститься в ньому, спрямований не стільки на літературний аналіз цієї дійсної перлини давньоруської культури, скільки на спроби довести його виключну «українськість» і заперечити будь-яке право росіян вважати і себе спадкоємцями славетного невідомого автора: «Щоб нав'язати Києву роль васала Московії, московські ідеологи вибирали зі «Слова...» лише те, що можна було пристосувати до провідної імперської ідеї Росії». Автори довідника чимало іронізують з приводу спроб «російської науки» пропагувати цей твір як «національний літературний шедевр» [6, С. 505].

До речі, до «давньоукраїнської» літератури у вказаному посібнику віднесено і досить сумнівну з точки зору джерелознавства «Велесову книгу». Їй присвячено докладний літературний аналіз, лише наприкінці якого міститься одне речення про «дискусійність» щодо достовірності і автентичності цього твору [6, С. 497–500]. (От де б точно авторам не завадив хоч один фаховий історик!).

Досить вільну трактовку спостерігаємо в навчальних посібниках з української літератури і при змалюванні подальших історичних подій. Зокрема в одному з них у якості історичної довідки читаємо: «У XIV – XV ст. українські землі були спустошені *турецькими* [виділено нами, оскільки які «турецькі орди» на українських землях діяли у XIV ст. – не зовсім зрозуміло – В.К.] й татарськими ордами, унаслідок чого розгромлена країна [яка саме – не роз'яснюється, вочевидь, мається на увазі Україна, якої в цей час реально не існувало – В.К.] була поділена сусідами: Галичину захопили поляки, Закарпаття – угорці» [2, С. 59]. Знов таки, не зовсім зрозуміло: чи Галичина і Закарпаття – це всі Українські землі з точки зору авторів-філологів, а якщо все ж таки – ні, що ж з рештою? В іншому підручнику щодо трагедії М. Старицького «Маруся Богуславка» бачимо наступне: «Дія п'єси відбувається в той час, коли Україна щороку зазнавала нападів татаро-турецьких орд і польської шляхти [7, С. 73]. Тобто, перебування українських земель у складі Литви і Польщі, а згодом – Речі Посполитої трактується як «напади польської шляхти».

Зрозуміло, подібні «роз'яснення» і «довідки» не стільки роз'яснюють, скільки заплутують учнів. Проте, вочевидь, це дуже мало турбує їх авторів. Навіть неодноразові цитати з висловлювань професійних істориків, притаманні за структурою підручникам з української літератури видавництва «Грамота», серед авторів яких неодмінно фігурує О. М. Авраменко, присвячені не історичним фактам, а виключно їх інтерпретаціям, при

чому – у «потрібному» напрямку. Невипадково, цитується переважно М. Грушевський, а не сучасні фахівці-історики [7, С. 78, 80]. Тобто, для авторів-літературознавців, які беруться трактувати історичні події, розвиток історичної науки зупинився сто років тому. До речі, серед тих, чиї висловлювання вшановані честю бути цитованими у згаданих підручниках, неодноразово фігурує такий «авторитет» у тлумаченні громадсько-політичного значення творчості українських поетів і письменників як С. Петлюра [7, С. 111, 245] та відомий галицький ксенофоб С. Томашівський, якого позиціоновано як «історика» і «літературознавця». Цитата з останнього, що наводиться без серйозних коментарів, стверджує зокрема: образ Антося Корецького з твору М. Старицького «Облога Буші» (польський магнат, який намагався примирити українців і поляків під час буремних подій Визвольної війни) – взагалі нереальний (таких поляків в принципі бути не могло), а М. Старицький погано знає історію [7, С. 81].

Що ж до Визвольної війни під проводом Б. Хмельницького та однієї з її важливих подій – Переяславсько-Московської угоди 1654 р., у яку поєднують січневі двосторонні переговори і козацьку раду в Переяславі та певний «другий раунд» переговорів у Москві, що завершився підписанням жалуваної грамоти царя Олексія Михайловича, відомої під назвою «Березневі статті» – то для авторів-літературознавців цей величезний вибух народного незадоволення, який призвів до фактичної ліквідації феодальних порядків, цікавий лише одним – тим, що «український народ *відновив* [виділено нами – В.К.] свою державність» [2, С. 210]. Події ж 1654 р., як вони намагаються переконати школярів, носили фатальний, виключно негативний характер, бо «після підписання Переяславської угоди 1654 року Україна... стала колонією, сировинною базою Москви, а народ був перетворений на «малоросів» [6, С. 512; 2, С. 59].

Те саме спостерігаємо практично у всій навчальній літературі з даного шкільного предмету. Ось, наприклад, ще одна цитата: «Угода між Росією та Україною, підписана в місті Переяславі, дістала назву Переяславська й проголошувала возз'єднання цих двох держав на рівноправних засадах, проте Росія не дотримувалася цього договору» [2, С. 210–211]. Знов бачимо досить «вільне» поводження з історичними фактами. Ніякої угоди в Переяславі не підписувалося (це було зроблено пізніше в Москві), «Переяславською» найчастіше називають угоду не Богдана Хмельницького, а його сина – Юрка («Переяславські статті» 1659 р.), ніякого «возз'єднання» не проголошувалося (цар погодився взяти Військо Запорозьке під свою «високу руку»), тим більше угода не була «рівноправною» (вона передбачала зверхність московського царя при збереженні значної самостійності Війська Запорізького та його гетьмана у внутрішніх і зовнішніх справах), а «не дотримувалася цього договору» в подальшому не тільки «Росія» (Московське царство), його неодноразово порушували і українські гетьмани (не надто дотримувався вказаної угоди і сам Б. Хмельницький).

Вочевидь, стільки фактологічних помилок в одному реченні – не випадковість. Головне для наших літературознавців, що взяли за історію – не факти, а їх оцінка, яка в даному випадку зводиться до цілковитої демонізації Переяславсько-Московської угоди, що є нічим іншим, як вкрай спрощеною антитезою позиції офіційної російської монархічної історіографії, яка її, навпаки, фетишизувала. Подібні досить примітивні підходи були характерними для істориків певних ідеологічних спрямувань ХІХ ст., що виконували, насамперед, конкретне політичне замовлення – чи то українських націоналістів, чи то великоросійських шовіністів.

Подекуди явна поверховість у галузі історичних знань призводить до досить комічних речей. Зокрема, упорядник однієї з шкільних літературних хрестоматій, який тримається вищесказаного націонал-державницького підходу, говорить про «Визвольну війну 1648–1654 років» [5, С. 78], і тим самим, мимоволі, стає на позиції, насамперед, «імперських» та, почасти, радянських істориків, що зводили всі прагнення українського народу у вказаних подіях саме до «возз'єднання» з Росією (власне, це і символізувало події 1654 р., які й обиралися як верхня межа «Хмельниччини»). Проте вже досить давно переважна більшість істориків, незалежно від їх методологічних позицій, вважають Переяславсько-Московську угоду 1654 р. лише одним з багатьох, хоча і важливим, епізодом Визвольної війни середини XVII ст. та, відповідно, визначають її хронологічні межі (чи то як самостійного явища, чи то як першого етапу так званої «Української революції» – не принципово) як 1648–1657 рр. Небажання розбиратися у таких історичних «дрібницях» призводить шановних філологів до ситуації, у якій вони суперечать самі собі, застосовуючи хронологію своїх прямих опонентів.

І це стосується не лише історичних «довідок», а й власне літературної спадщини. Мабуть, найбільш показовим, з точки зору тематики нашої конференції, є поради щодо вивчення творчості М. Старицького, з якою учні здебільшого знайомляться у 10-му класі. У вже згадуваному аналізі «Облоги Буші» в шкільному підручнику його автори безапеляційно стверджують, що «Михайло Старицький ставить за мету виховувати українську за духом [курсив авторів – В.К.] людину, долати імперські упередження і стереотипи». На доказ цього наводиться уривок із «зачину» самого роману, в якому йдеться про зовсім інше: про трагізм взаєностосунків «двох кривих народів» – українців і поляків, які вчинили розраду та братовбивство, а також міститься нейтрально-позитивна згадка про царя Олексія Михайловича та наслідки Переяславсько-Московської угоди [7, С. 78].

Що ж до найбільшої за обсягом у творчості цього митця трилогії «Богдан Хмельницький», їй приділено значно менше уваги. У підручнику навіть не згадується, що вона написана російською мовою. Головне в трилогії, як запевняють учнів – це «глибока віра в історичну перспективу державності України» [7, С. 75]. Вочевидь, це розраховано виключно на тих, хто ніколи не читав і не збирається читати вказаний роман-епопею. Зокрема, М. Старицький, при змалюванні Переяславської Ради та подій, що їй передували, зображує позицію Б. Хмельницького як однозначно проросійську та, як на нашу думку, аж занадто вірнопідданську стосовно «царя православного», що важко пояснити виключно цензурними міркуваннями. Досить символічними є і назви всіх трьох частин роману (особливо – третьої): «Перед бурей», «Буря» і «У пристани», які чітко символізують позицію автора щодо кінцевої мети повстання (цілком відповідно до офіційної точки зору за часів Російської імперії). Дійсно, важко шукати чорну кішку у темній кімнаті, особливо якщо вона там відсутня!

Ще помітніший відверто антиросійський запал, який видається за нібито «патріотизм» у історичних довідках щодо трагічних часів Руїни. Тут автори навчальної літератури однозначно тримаються сумнозвісної логіки: «Ті українські гетьмани (і представники старшини), що служили Москві – зрадники і запроданці, а ті, що воювали з Московою (при цьому плазуючи перед Варшавою і Стамбулом, про що краще не згадувати) – справжні герої і патріоти України». Зокрема, у коментарях до роману Ю. Мушкетика «На брата брат», учням роз'яснюється, що він присвячений часам, «коли гетьман Іван

Виговський зробив відчайдушну спробу повернути Україні втрачену незалежність» [8, С. 659]. Зрозуміло, ані про його профеодальну політику, яка викликала чисельні козацько-селянські повстання, ані про надзвичайно криваві розправи з незадоволеними діяльністю цього гетьмана, ані про те, що так звана «незалежність» була не чим іншим, ніж розривом з Московією і поверненням до складу Речі Посполитої, не згадується.

У такому ж ключі інтерпретується і історичне тло, на якому розгортаються події драматичної поеми Л. Українки «Бояриня». Цей, вочевидь, далеко не найсильніший з художньої точки зору, написаний поспіхом, твір видатної української поетеси включено до обов'язкового вивчення школярами (поруч із блискучою «Лісовою піснею») далеко не випадково. З точки зору наставників українських учнів, в ньому Л. Українка «осягає психологічну природу імперського поневолення, національної зради» [7, С. 210], вона «рішуче засудила будь які компроміси з ворогом, проголосила гасло збройної боротьби за обстоювання національних інтересів» [6, С. 684]. Хто є цим ворогом – запитувати зайве: зрозуміло – «кляті москалі». Як запевняють школярів, події драми відбуваються «саме тоді, коли після смерті Б. Хмельницького Московщина порушила угоди, укладені на Переяславській раді. Через войовничу політику царизму [зрозуміло – це найважливіше! – В.К.] й розбрат між окремими представниками козацької старшини [а це – прикрі дрібниці – В.К.] Україна перетворилася на руїну».

Відповідно, козацька родина головної героїні Олени викликає захоплення, бо в ній «нормою були державні настрої» [7, С. 210], а її брат Іван «залишається [на відміну від «підмоскаленка» Степана – чоловіка Олени – В.К.] справжнім патріотом рідного краю» [7, С. 211], тобто – обстоює антимосковські позиції і служить гетьманові П. Дорошенку. Останній же передав Україну «під відносно символічну зверхність Туреччини» [6, С. 683]. Про те, що останнє призвело до страшних турецько-татарських погромів на Правобережжі, чисельних насильств над українським населенням і наруги над християнською вірою (все це, власне, призвело до стрімкого падіння авторитету П. Дорошенка, який вимушений був скласти гетьманську булаву і здатися на милість московському цареві), автори посібників не згадують. А ось Степан – це «пристосуванець», бо служить Москві, де й проживає, бо отримав боярство. Але «навіть таким вірним прислужникам Москва не вірить, ... вони завжди перебувають під пильним наглядом» [7, С. 211]. Зрозуміло, про те, що Степан опинився у Москві, рятуючись від розправи з боку пропольськи орієнтованого І. Виговського, який відібрав у його батька і землю, і майно – практично не згадується. І, дійсно, навіщо перевантажувати пам'ять школярів «зайвими» історичними або сюжетними «деталлями»!?

Тобто, в наявності – свідоме перекручення, примітивізація і історичних подій, і змісту літературних творів, які їм присвячені. Виявляється, проблема – не у трагедії українців, що через власний розбрат і драматичні обставини вимушені служити не своїй Батьківщині, а іноземним володарям, які рвуть багатостраждальну, спливаючу кров'ю в муках Руїни, Україну на шматки. Власне, це бачили і Л. Українка, і Ю. Мушкетик, проте вперто не хочуть помічати автори шкільних посібників, що намагаються по-своєму тлумачити їх творчість. З точки зору цих «знавців» історії, проблема у «діаметрально протилежному ставленні до факту Переяславської угоди», бо ті, хто її схвалюють – «пристосуванці», а хто ні – «національно свідомі». Відтак, Іван і Степан – це «дві полярно протилежні життєві настанови [курсив авторів – В.К.] української еліти – войовниче патріотична і пристосованська» [7, С. 211].

У подібному ж дусі у вказаних підручниках з української літератури (всі, до речі, мають гриф Міністерства освіти і науки) згадуються і складні події вітчизняної історії XVIII–XX ст. Вони інтерпретуються авторами з певних ідеологічних позицій, які проголошуються досить відверто: «Розмови про національні (інтернаціональні) цінності на противагу національним – це, як правило, усього лише засіб маскування імперських зазіхань тієї чи тієї [так в тексті – В.К.] нації». Загальнолюдські ж цінності у такому контексті фігурують лише з епітетом «так звані» [7, С. 6]. Тобто: нація – понад усе, а національні інтереси – понад інтереси особистості, понад природні права людини, понад загальнолюдські цінності. Тільки ось хто визначає: що відповідає «національним інтересам», а що ні (так само – «класовим інтересам» і т. ін.)? Черговий «вождь всіх народів», «фюрер», «великий кормчій»?

Найголовнішою ж метою і досягненням людства для наших шановних авторів є незалежна держава, бо вона «єдина є найважливішим гарантом виживання культури та повноправного входження нації до європейської та міжнародної спільноти» [8, С. 6]. Питання про те яка саме держава є тим «гарантом» в принципі не ставиться, головне щоб вона була «незалежною». Проте, здається, одна з провідних європейських націй у 1933–1945 рр. мала власну цілком незалежну державу, а ось яким «гарантом виживання культури» чи то «повноцінного входження до європейської та міжнародної спільноти» вона була – запитувати зайве.

Отже, хоча школа і освіта взагалі в Україні офіційно відокремлені від політики, ми бачимо цілком свідому спробу нав'язування молодому поколінню певної націонал-тоталітарної ідеологічної доктрини, згідно якої держава вища за суспільство, нація вища за особистість, а патріотизм підмінюється ксенофобією. Саме під таким кутом зору пропонують шановні філологи юним українцям дивитися на вітчизняну історію взагалі та на україно-російські взаємостосунки зокрема. Якщо ж історичні факти або реальний зміст літературних творів засвідчують протилежне – тим гірше для фактів та літературних творів: їх знати не обов'язково. Особливо небезпечним є подібне виховання, якщо згадати: останнім часом ми маємо справу з «нечитаючим» поколінням. Здебільшого учні читають дуже мало, у тому числі майже не читають художні твори українських митців. А ось вказані підручники, довідники та глави з хрестоматій (з усіма їх перекрученими інтерпретаціями) прочитає переважна більшість: готуватися ж до ЗНО якось треба! Проте, навряд чи сучасній Україні потрібні такі «плоди просвещения», що базуються на досить примітивних «державницьких» і «народницьких» схемах, притаманних XIX ст.: на дворі вже століття XXI!

Список літератури: 1. Переяславская рада: ее историческое значение и перспективы развития восточно-славянской цивилизации: сб. науч. трудов: по материалам IV Междунар. науч.-практ. конф. 9–11 декабря 2009 г. / Под ред. А. Г. Романовского, Ю. И. Панфилова. – Харьков: НТУ «ХПИ», 2010. 2. Авраменко О. М., Дмитренко Г. К. Українська література підручн. для 9 кл. загальноосвіт. навч. закладів. – К.: Грамота, 2009. 3. Авраменко О. М., Дмитренко Г. К. Українська література: підручн. для 8 кл. загальноосвіт. навч. закладів. – К.: Грамота, 2008. 4. Міщенко О. Українська література: підручн. для 8 кл. загальноосвіт. навч. закладів. – К.: Генеза, 2008. 5. Українська література. 9 клас: Хрестоматія – довідник / Упорядник О. І. Борзенко. – Харків: Ранок, 2011. 6. Новий довідник: Українська мова. Українська література: 5-е вид. – К.: ТОВ «Казка»,

2008. 7. Авраменко О. М. Пахаренко В. І. Українська література: підручн. для 10 кл. загальноосвітн. навч. закладів. – К.: Грамота, 2011. 8. Українська література. 11 клас. Хрестоматія / Упорядники О. І. Борзенко, М. П. Сподарець. – Харків: Ранок, 2005.

*Качахідзе Д. М.
м. Харків, Україна*

УКРАЇНСЬКО-РОСІЙСЬКЕ ЗБЛИЖЕННЯ 2000–2004 РР.

За два десятиріччя свого розвитку українсько-російські відносини були відзначені певними позитивними досягненнями, але й разом з тим виявили ряд суперечностей, які було важко подолати з огляду на їх історичну обумовленість та різницю у геополітичних орієнтаціях обох країн.

Обидві країни можна віднести до найбільших європейських держав. Росія є також світовою державою у Євразійському геополітичному просторі з притаманними цьому статусові особливими інтересами, тоді як Україна є державою суто європейською, тобто її власні національні інтереси більш дієво можуть виявляти себе через структури загальноєвропейських інтересів.

Об'єктивно Росії потрібна саме незалежна, сильна, демократична Україна, так само, як і Україна потребує, щоб на її північно-східних кордонах існувала сильна демократична держава з прозорими і толерантними правилами зовнішньополітичної поведінки. Тенденції демократичного розвитку обох держав підтримує і вся європейська спільнота, яка чудово розуміє, що стабільність у східній частині Європи залежить насамперед від стабільності і прозорості українсько-російських відносин.

Восени 2000 року намітився поворот української зовнішньої політики в бік більш тісного економічного співробітництва з Росією, який і набув визначених рис в січні-квітні 2001 р. У вересні 2000 р. представляючи в МЗС нового міністра закордонних справ А. Зленка, на зміну занадто прозахідного Б. Тарасюка, президент Л. Кучма зажадав нарешті знайти позитивний алгоритм у відношеннях із Росією, що буде спрямований не на конфронтацію, а на взаємовигідне співробітництво. Ілюзії і стереотипи, що виникли за десять років суверенітету України і Росії, повинні бути замінені реалізмом і прагматизмом у зовнішній політиці обох країн [2, С. 4].

Період 2001–2004 характеризується масштабним зростанням російської економічної і політичної експансії у відповідності до обраної новою владою РФ стратегії на реінтеграцію пострадянського простору [1, С. 3].

Важливим елементом політики Кремля є використання економічного тиску на ті держави СНД, які відмовляються від більш тісної інтеграції. Серед пріоритетів зовнішньої політики одним з головних залишається захист прав російськомовного населення та підвищення ролі російської мови у пострадянських країнах [5, С. 36].

Російські фінансово-промислові угруповання мають істотні економічні інтереси в Україні, що стимулює їх прагнення будь-якими шляхами закріпити та поширити свої впливи на Україну, насамперед, створити систему лобіювання своїх інтересів в українському політикумі.

У 2001–2004 рр. в українсько-російських відносинах спостерігалось пожвавлення економічного співробітництва, підвищувався товарообіг. Навіть застарілі болючі точки ро-

сійсько-українських відносин, які не змінювалися роками – рівень співробітництва України з НАТО, борг за російські енергоносії, статус і дислокація російського Чорноморського флоту в Севастополі, стан та статус російської мови в Україні, демаркація та делімітація кордонів – в цілому не виходили за межі звичайних рутинних процесів [5, С. 38].

«Росії потрібна сильна Україна, а Україні – сильна Росія», заявляв у своєму виступі президент В. Путін, напередодні переобрання на другий строк президентства. Ствердження «сильної Росії» вимагало й певних кроків для відповідного ствердження такої «сильної України», в якій російський бізнес відчуває себе досить впевнено. Зрозуміло, що росіяни були зацікавлені, щоб майбутній президент України усіляко сприяв цьому.

Певне розчарування у ефективності такої жорсткої інтеграційної моделі як Союз Росії та Білорусі, у спроможності СНД як пострадянського залишку та й власне ЄврАзЕсу, від участі у якому України постійно відхрещувалася, привело російське керівництво до думки щодо необхідності впровадження моделі «різномірневої та різношвидкісної» Інтеграції у вигляді проекту *Єдиного Економічного Простору*, складеного з чотирьох найбільш важливих держав СНД – РФ, України, Білорусі і Казахстану. У практичній політиці це означало Зміну концептуального підходу до інтеграції, який полягав у тому, що головною політичною лінією російських державних органів стає підтримка співробітництва «знизу» – інтеграція ринків товарів, послуг, створення транснаціональних фінансово-промислових груп, обмін боргів на власність тощо. При цьому, із створенням ЄСП, Москва хоча дещо і втрачатиме від скасування протекціоністських бар'єрів, але виграє значно вагомніше стратегічно – посилює свій вплив на ситуацію в «економічно єдиних» сусідів [7, С. 26].

Наполеглива праця російської влади над просуванням проекту ЄСП призвела до потрібних результатів, коли на початку вересня 2003 р. на зустрічі Л. Кучми та В. Путіна у Ново-Огарьово обидва керівники досягли принципової домовленості про якнайшвидше підписання документу про створення ЄСП на найближчому саміті СНД. Проект ЄСП з самого початку було зорієнтовано саме на залучення України до російських інтеграційних задумів, оскільки Казахстан та Білорусь ще раніше були включені у російську інтеграцію у різних Інших формах, принципово мало чим відмінних від ЄСП – Митний Союз, ЄврАзЕС, Союз РФ і Білорусі, тощо.

У кінцевому підсумку, під час Ялтинського саміту СНД (18-19 вересня 2003 р.) відбулося підписання Угоди про створення Єдиного економічного простору Білорусі, Казахстану, Російської Федерації та України, яка мала вступити в силу після ратифікації національними парламентами. Українська Верховна Рада ратифікувала угоду про створення ЄСП синхронно з Російською Держдумою 20 квітня 2004 р. [8, С. 44].

З боку українського керівництва необхідність утворення ЄСП аргументувалася переважно економічними обставинами, потребами полегшити доступ на ринки інших країн, посиленнями на стратегічне партнерство та дружбу між народами. Детального ж опрацювання усіх наслідків, здобутків та втрат України від участі у ЄСП, як економічних так і політичних, так і не було попередньо зроблено, що надавало підстави опонентам ЄСП знаходити тут скоріше політичні мотиви.

Практично ж Україна пригальмувала свій вступ до СОТ, тобто інтеграцію у світову економічну систему. Український прем'єр-міністр В. Янукович у травні 2004 р. прямо заявив, що вступ України до СОТ має бути синхронізований з Росією, з огляду на тісні економічні взаємозв'язки обох країн. При цьому, шанси на які-небудь успіхи у на-

прямку європейської інтеграції робляться для України зовсім примарним. Більш того, не менш ілюзорними виявилися й обіцянки буцімто Росія на взамін до вступ України до ЄП погодиться на преференції у сфері постачання енергоносіїв. Так само мало переконливим видається і аргумент, буцімто Україна сама обиратиме для себе той рівень участі у ЄП, який відповідає її національним інтересам і може обмежитися лише рівнем зони вільної торгівлі. Російська позиція полягає в тому, що нижчий рівень інтеграції має починатися саме з утворення митного а потім валютного союзу. В ЄП формується регулюючий орган, в якому безперечно домінуватиме РФ згідно з запропонованим принципом розподілу голосів по обсягам ВВП країн-учасниць. Отже проект ЄП фактично означає створення відносно замкненого простору, більш або менш ізольованого від іншого світу, в якому Москва встановлює ті або інші правила поведінки – спочатку економічної, а згодом і політичної [8, С. 46].

Енергетичні питання традиційно посідають одне з провідних місць в українсько-російських відносинах. Україна обіймає 40 % в російському експорті нафти і понад 70% по газу. Російські нафтові компанії прагнуть зберегти та посилити своє монопольне положення на українському ринку енергоносіїв. Росії важливо подолати конкуренцію постачальників газу у Європі, а переможцем тут може стати лише той учасник ринку, який не тільки має великі запаси газу для експорту та незначні затрати на його видобуток, але й має низьку вартість транспортування. Саме контроль за українською розгалуженою мережею газопроводів є необхідною для «Газпрому», який різними заходами прагне домінувати на європейському ринку газу.

Робота зі створення консорціуму затягується через неузгодженість позицій між Україною та Росією. Основне протиріччя – тарифна політика, контрольний пакет акцій та місце третьої сторони (Німеччини). Лише на початку червня 2004 р. внаслідок тристоронніх переговорів було досягнуто домовленість про ступінь участі кожної зі сторін у проекті, хоча принципові питання у сфері управління та власності так і не були вирішені.

Навколо новозбудованого українського нафтопроводу «Одеса – Броди» велася не менш запекла боротьба, аніж навколо проекту ЄП. Його використання за прямим призначенням явно затягувалося, що стало підставою для російської компанії ТНК виступити з досить «альтруїстичною» пропозицією використати його у реверсному напрямі з наступним перевезенням танкерами через Босфор до європейських ринків. У геополітичному сенсі, ця проблема постала як вибір Україною головного вектору її зовнішніх орієнтацій – між декларованим курсом на євроінтеграцію, та більш реальним курсом на російську інтеграцію, оскільки реверс практично сприяв переходу нафтопроводу під російський контроль [10, С. 31].

До проекту «Одеса-Броди», як складової політики диверсифікації енергопостачання і елемент енергетичної безпеки Європи, була залучена Польща, зацікавлена у продовженні нафтопроводу до Гданська. На відміну від Заходу російський варіант передбачав певні тактичні переваги на період, поки не буде можливим запустити нафтопровід у прямому режимі. Але спроможність російської компанії ТНК, попри усі обіцянки, надати повні обсяги нафти для реверсу викликали значні сумніви з огляду на нестачу нафтових потужностей. Крім того, якщо навіть Існують додаткові обсяги нафти ТНК чомусь не погоджувалася на використання дніпровських нафтопроводів, що було б для них значно дешевше. Пропускні потужності чорноморських проток не є такими значними, щоб витримати нові масштабні перевезення і Туреччина усіяко намагається їх обмежити, маючи на увазі екологічні про-

блеми. Отже, дійсною причиною реверсного використання нафтопроводу «Одеса-Броди» було його стратегічне блокування шляхом надання тактичних преференцій. Домігшись реверса, Росія могла остаточно монополізувати постачання енергоносіїв на Україну, створити передумови для реалізації проекту ЄЕП, дистанціювати Україну від ЄС і, як наслідок, одержати додаткові можливості впливу.

Важливим питанням розбудови українсько-російських взаємин стало договірно-правове оформлення спільного державного кордону. Тривали також українсько-російські переговори з розмежування Азовського і Чорного морів, а також Керченської протоки. У питанні українсько-російського кордону Москва зайняла позицію, за якою принципово не вважає за потрібне проводити його демаркацію. Фактично ж українсько-російський кордон існує скоріше на папері, оскільки його режим та невлаштованість сприяє проникненню кримінальних елементів, нелегальній міграції, тощо, що створює значні проблеми для національної безпеки України [10, С. 33].

24 грудня 2003 р. президенти України та Росії підписали договір про співробітництво у використанні Азовського моря і Керченської протоки, в якому ця акваторія визначається як «внутрішні води» обох держав, а отже військові кораблі третіх країн можуть заходити сюди лише за погодженням з іншою державою. Права на експлуатацію Керч-Снікальського каналу передаються спільній українсько-російській корпорації, тоді як міждержавний кордон у Керченській протоці має бути встановлений окремою угодою. Єдина поступка Україні полягала в тому, що кордон має пролягати по дну й по водній поверхні.

У січні 2004 р. підписано угоду про державний кордон, який нарешті легалізував лінію проходження суходільного кордону. 20 квітня 2004 р. Верховною Радою України були ратифіковані договори про українсько-російський кордон та про співробітництво у використанні Керченської протоки і Азовського моря. Таким чином внаслідок Тузлинських подій Росія здобула важелі геополітичного контролю над Керченською протокою.

Разом з тим, зближення України з Росією у 2001–2004 рр. не набуло настільки визначених форм, щоб говорити про стратегічний характер дрейфу України в бік Москви за аналогією із «білоруським варіантом». Протягом усього періоду розвитку українсько-російських відносин склалися декілька вузлів протиріч, які актуалізуються у відповідності до змін зовнішньополітичних реалій і внутрішньополітичної ситуації в державах. Серед них можна виокремити територіальні претензії, економічні проблеми, гуманітарні закиди і інформаційний тиск. У цій площині слід очікувати нових проявів російського наступу на стратегічні інтереси України по різних напрямках як двостороннього спілкування Україна – РФ, так і в рамках СНД та інших регіональних структур.

Національні інтереси України у відносинах з Російською Федерацією полягають в збереженні миру і стабільності, в запобіганні будь-якої гострої конфронтації, що може бути спровокованою з тієї або іншої сторони. Конфронтація з Росією для України є також небажаною з огляду на внутрішньополітичну нестабільність української держави і нечітку позицію зарубіжних партнерів. Незахищеність північно-східних кордонів, значна взаємозалежність економічного життя країн регіону, ментальна спорідненість населення робить будь-які конфлікти тут вкрай небажаними. Масштабний конфлікт може привести до ситуації, що загрожуватиме існуванню незалежної України. Враховуючи, історичний досвід, який свідчить про ймовірність за певних умов приходу до влади в Росії радикально налаштованих, шовіністичних сил, в інтересах України створити стра-

тегічну систему противаг для запобігання можливим загрозам з їх боку. У ситуації, що складається в українське-російських відносинах, необхідно працювати на випередження у прийнятті необхідних рішень і запроваджувати відповідні гнучкі заходи щодо вразливих ланок у відносинах з північним сусідом.

Список літератури: 1. Мадіссон В. Сучасна українська геополітика / Мадіссон В., Шахов В. – К.: 2003. 2. Час «Новин» // Політика і час. – 2007. – № 1. 3. Украина в современном геополитическом пространстве. Приложение № 5 (10) к журналу «Персонал». – 2000. – №2. 4. Манжола В. Квадратура інтеграційного кола. (Актуальні проблеми європейської політики України) / Манжола В. // Політика і час. – 2007. – №4. 5. Дергачов О. Небезпека як атрибут державності / Дергачов О. // Політична думка. – 1997. – №1. 6. Російська енергетична політика: обриси експансії // Політика і час. – 2007. – № 2. 7. Гречанінов В. Після розпаду біполярної системи. Новий світовий порядок та глобалізація на початку ХХІ століття / Гречанінов В. // Політика і час. – 2002. – №1. 8. Шпек Р. Україна-ЄС: крок до членства / Шпек Р. // Політика і час. – 2007. – № 5. 9. Бжезинський З. Велика шахівниця / Бжезинський З. // Всесвіт. – 1999. – № 2, 3. 10. Дергачов О. День усіх закоханих, або навіки разом / Дергачов О. // Політика і час. – 2007. – № 3.

*Лавринович Д. С.
г. Могилев, Республіка Беларусь*

«СОЮЗ 17 ОКТЯБРЯ» И НАЦИОНАЛЬНЫЙ ВОПРОС В СЕВЕРО-ЗАПАДНОМ КРАЕ РОССИЙСКОЙ ИМПЕРИИ (1905–1915 ГГ.)

Партия октябристов являлась одной из наиболее сильных и влиятельных в России начала XX в. В исторической литературе сравнительно хорошо исследована деятельность центральных органов «Союза 17 октября» и его думской фракции. История же октябристской периферии попала в поле зрения ученых сравнительно недавно. Целью данной статьи является изучение на примере Северо-Западного края стратегии и тактики октябристов по национальному вопросу.

В конце 1905 – начале 1906 г. происходит формирование отделов «Союза 17 октября»: в Виленской губернии – в Вильно, Вилейке, Молодечно, Свенцянах; в Витебской губернии – в Витебске, Велиже, Двинске, Лепеле, Режице; в Гродненской губернии – в Гродно, Бельске, Слониме; в Минской губернии – в Минске, Бобруйске, Борисове; в Могилевской губернии – в Могилеве, Гомеле и Рогачеве. Деятельностью октябристов была охвачена и сельская местность: ячейки партии существовали в 6 населенных пунктах Двинского и в 1 населенном пункте Бобруйского уездов [1, С. 114–126].

Социальный состав партии октябристов состоял из чиновников, православной интеллигенции, представителей духовенства, старообрядцев. В некоторых отделах была значительная доля крестьян. Помещиков в «Союзе 17 октября» на территории Северо-Западного края, за исключением Могилевской губернии, было мало. Сведения о численности отделов сохранились не полностью. Некоторые из них были довольно значительными: в Витебске и Гомеле в октябристы записалось около 1000 человек, в Гродно –

434, в Могилеве – 100. В результате пропагандистской кампании Минского отдела «Союза 17 октября» к началу 1907 г. численность октябристов в Минской губернии достигла максимальной отметки и составила 21300 человек. В целом, на рубеже 1906/1907 гг. численность «Союза 17 октября» в Белоруссии достигла примерно 26–28 тыс. человек, хотя активно из них действовало не более 5 тысяч [1, С. 126–127].

В многонациональных и поликонфессиональных губерниях Северо-Западного края некоторые из требований «Союза 17 октября» получили особое, отличное от общероссийского, звучание. Местные октябристы делали бóльший упор на сохранение сильной царской власти, причем порой их риторика была созвучна пропаганде Союза русского народа. В частности, в одной из листовок Витебского отдела прямо указывалось: «...нашему отчеству быть без Царя невозможно. Царь имеет глубокое для России и русского народа значение... Русский царь покровитель всякого благого начинания, душа и совесть народа, носитель идей высшей справедливости, славы и могущества Империи» [2, Л. 34]. Октябристы категорически отвергали республиканскую форму правления. «Республика нам не годится, потому что в ней может одна партия путем подкупа и обмана забрать все дела в свои руки, так что остальным придется плохо», – мотивировали свою позицию идеологи «Союза 17 октября» [2, Л. 36].

Октябристы позиционировали себя как правительственную партию. Помещик С. И. Казанович, выступая перед собранием Могилевского отдела в феврале 1906 г., утверждал: «Задачи союза, как политической партии, заключаются не в предвзятой борьбе с правительством – нет, требование его сводится лишь к одному, чтобы правительство шло точно по пути, намеченному Высочайшей волей, согласно с началами свобод, дарованных Манифестом Монарха». Октябристы выступали за сильное, «разумно строгое, знающее жизнь» правительство [3, С. 2].

Более сильно, чем в общей программе, белорусские октябристы подчеркивали необходимость сохранения и усиления унитарного характера государства, сходу отвергая идею образования национальных автономий. Лидер Минского отдела Г.К. Шмидт, выступая на общем собрании в марте 1906 г., отметил, что хотя программа «Союза 17 октября» широка и прогрессивна и вокруг нее могли бы объединиться представители всех национальностей, партия останется преимущественно русской, т. к. другие народы добиваются автономии, а одним из главных принципов октябристов является неделимость России. «Между нами и другими партиями стоит непреодолимым препятствием принцип автономии. Только поэтому никто, кроме русских, не присоединился и не присоединится к отделу...», – полагал Шмидт [4, Л. 72–72 об.].

Белорусские октябристы настаивали на усилении русского (православного) присутствия на национальных окраинах. В одном из своих первых воззваний руководители Витебского отдела союза утверждали: «...финны, поляки и прочие в коренной России занимают разные должности..., русские же вытесняются с окраин... Это противоречие нестерпимое для русского человека» [2, Л. 34 об.]. В то же время приверженцы «Союза 17 октября» декларировали признание за отдельными национальностями «самого широкого права на удовлетворение и защиту их культурных нужд, в пределах, допустимых идеей государственности и интересами других национальностей». Минский октябрист Д. В. Родзевич полагал, что нужно избегать открытой конфронтации между национальностями в Северо-Западном крае. По его мнению, «русские должны сознавать, что им следует бороться не за подавление других национальностей, а лишь в защиту

своей народности и стремиться к определению своих прав и своих обязанностей к полякам и евреям» [4, Л. 72 об.].

Наиболее четко позицию белорусских октябристов по национальному вопросу обозначил видный ученый-краевед А. П. Сапунов. В крайнем вопросе, по его мнению, во главе всего должен был стоять принцип единой и неделимой России. «Русский человек везде, во всех углах, во всех окраинах нашего отечества должен чувствовать себя дома», – заявлял Сапунов, – «везде он должен пользоваться такими же правами и в том же объеме, как и туземцы; ни на йоту меньше». В качестве примера витебский краевед привел Финляндию. Финны в России пользовались такими же правами, как и русские, занимая иногда даже высшие государственные посты и покупая землю в любом месте империи. В то же время, отмечал он, «русский человек в Финляндии лишен всего этого: по крайней мере, дело идет к этому». В еврейском вопросе витеблянин выступал против черты оседлости, доказывая ее абсурдность: если евреи «плохи» то зачем же налагать такое бремя на плечи одного белоруса, если же они «хороши», к чему тогда стеснения. С другой стороны, Сапунов указывал, что изучение положения высших слоев еврейства – купечества, банкиров, промышленников и т. п. – приводит к выводу, что они не находятся в положении угнетенных. По его мнению, следовало подумать о низших слоях еврейства, положение которых было близко к крестьянскому [5, С. 4].

В январе 1906 г. на заседании бюро Витебского отдела «Союза 17 октября» в присутствии представителя ЦК Е. А. Гагемейстера было решено, что уравнивание всех национальностей в политических правах допускается лишь настолько, насколько это не противоречит интересам русского народа. Вопрос же о еврейском равноправии бюро вообще постановило не поднимать [6, С. 4]. Таким образом, национальный сепаратизм, наравне с революционным, стал главным объектом борьбы октябристов.

«Союз 17 октября» решительно осуждал притязания поляков на белорусские земли. Наиболее последовательно антипольскую линию проводил один из активнейших деятелей Минского отдела «Союза 17 октября» Д. В. Скрынченко. Уроженец Воронежской губернии, выпускник Казанской духовной академии, он с 1903 г. жил в Минске, преподавая историю и латинский язык в Минской духовной семинарии, одновременно редактируя «Минские епархиальные ведомости». С 1906 г. Д. В. Скрынченко также являлся постоянным автором, а затем и редактором главного органа местных октябристов газеты «Минское слово». Со страниц печати он активно выступал за укрепление позиций православной церкви и государственной власти в Северо-Западном крае. Д. В. Скрынченко разработал проект мероприятий по ослаблению польского влияния на Беларусь, который предложил для реализации правительству. Проект предполагал, во-первых, обязательное преподавание в школах истории местного края для того, чтобы внушить детям, что белорусские земли были искони русскими и православными, что белорусы вовсе не поляки, что «изменниками родному народу и истории явились паны, раньше бывшие русскими и православными». Во-вторых, по мнению Д. В. Скрынченко, необходимо было наладить издание миллионов листовок по краевой истории, обязав все церкви и школы края на них подписаться. В-третьих, надо было уволить с государственных должностей в крае всех католиков, чтобы «местная власть, чиновники и военные были все православными» [7, С. 10–12]. Таким образом, проект, по сути, носил не только антипольский, но и антикатолический характер. Д. В. Скрынченко отказывал белорусам-католикам в праве называться белорусами, записывая их в поляки.

Белорусов октябристы вообще не считали отдельным народом, полагая, что они являются частью русского суперэтноса. Так, А. П. Сапунов в одной из своих краеведческих работ писал: «Говоря о Белоруссии, мы говорим: русский край, русская народность; говорим мы так потому, что белорусская народность – одна из основных народностей русского племени» [8, С. 28]. В то же время, он поддерживал стремления белорусов к национальному самоопределению, полагая, что «упрочение национального среди белорусской массы, несомненно, поведет к теснейшему единению с остальной Русью» [9, С. 1]. Но, считая белорусский язык диалектом русского, А. П. Сапунов подчеркивал древность первого, утверждая, что «главнейшие особенности современных белорусских говоров в большей или меньшей степени сложились не позже XIII в.» [9, С. 16]. Тем самым, историк опровергал мнения о неисторичности белорусов, подчеркивал самостоятельное развитие белорусского народа, наличие у него своей истории, особенностей в общественной и культурной жизни. «Было и у нас, белорусов, золотое время, славное прошлое», – писал А. П. Сапунов, имея в виду Великое княжество Литовское, – «каково же будет наше будущее – это уже, в значительной степени, в наших руках и зависит от нашего сознательного отношения к нашему долгу перед дорогой родиной» [9, С. 20]. Идеолог витебских октябристов ратовал за объединение белорусов, как силы способной противостоять сепаратистским устремлениям поляков, литовцев, латышей и евреев, проживавших в Северо-Западном крае [9, С. 20].

«Союз 17 октября» боролся с польскими и литовскими политиками, которые соответственно зачисляли белорусов в состав польской или литовской нации. Оригинальную теорию выдвинул журналист М. Левицкий в статье «Кто белорусы?», напечатанной в октябристской газете «Минская речь». Он утверждал: «Белорусы ни литовцами, ни поляками не бывали...». Это коренное восточнославянское племя в прошлом отличалось от прочих только религиозным культом: оно приняло верования древних литовцев, признавало власть бога Кривэ-Кривейты [10, С. 3].

Наиболее правая группа октябристов, в частности Г. К. Шмидт и его сторонники, осуждали всех ученых и общественных деятелей, даже соратников по партии, употреблявших названия «белорусский язык» и «Беларусь». Критикуя белорусские национальные организации, они заявляли: «Не надо нам ни белорусского, ни малорусского, ни великорусского языков, а довольно с нас одного общего языка русского, который мы любим и отлично понимаем, в десять раз лучше, чем тот белорусский язык, который преподносят нам невежды» [11, С. 4].

Г. К. Шмидт решительно выступал и против идеи краевой автономии, которую отстаивали местные польские и белорусские партии и организации. На съезде «Союза 17 октября» в феврале 1906 г. он от имени минских октябристов объявил: «...автономии окраин, под какой бы кличкой она нам ни преподносилась, каким бы, по кулинаруму выражению, «гарниром» она ни сдабривалась, мы безусловно отвергаем по глубокому и неистребимому убеждению». На партийных собраниях Шмидт: «...звал русских людей стать на определенную позицию, не стыдиться своего имени, считать за почетное прозвание «черносотенец»» [12, С. 2]. В «Минском слове» он не стеснялся делать выпады и в адрес местных властей, которые, по его мнению, были «подкуплены» поляками. Досталось даже губернатору Я. Е. Эрдели, который после этого стал относиться к Г. К. Шмидту довольно враждебно [13].

Подтверждением антипольской и антикатолической направленности деятельности белорусских октябристов и их региональных сторонников является организация съездов западнорусских православных братств. Первый съезд состоялся в Минске в помещении Свято-Духовского монастыря 29–31 августа 1908 г. На него прибыло около 150 делегатов из всех губерний Северо-Западного края. Активную роль в подготовке и проведении съезда играли минские октябристы Д. В. Скрынченко, А. Н. Беляев, С. А. Некрасов, а также Г. К. Шмидт [14]. Главной составляющей их выступлений были призывы к борьбе с католической пропагандой и ополячиванием белорусов. Именно на этом съезде Д. В. Скрынченко предложил вышеупомянутую программу борьбы с «польским засильем» в крае, изданную впоследствии отдельной брошюрой под названием «Трагедия белорусского народа» [7]. Со 2 по 5 августа 1909 г. в Вильно прошел второй братский съезд [15]. В нем наряду с правыми монархистами снова приняли участие представители «Союза 17 октября». В виду разгоревшихся накануне в законодательных палатах дебатов о судьбе церковно-приходских школ (предполагалось передать их из-под контроля Св. Синода и в систему Министерства народного просвещения), делегаты постановили ходатайствовать перед Николаем II об изъятии из ведения Государственной думы и Государственного совета вероисповедальных вопросов. Д. В. Скрынченко предложил создать Западно-Русское противокатолическое общество. Делегаты одобрили идею минчанина, но отложили детальное обсуждение данного проекта на будущее. Тогда, по инициативе Д. В. Скрынченко, съезд постановил обратиться с ходатайством в Св. Синод об установлении однодневного сбора по всей России на дело развития православной миссионерской деятельности в Северо-Западном крае для противодействия костелу и ополячиванию белорусов [16].

В конце 1909 г. Д. В. Скрынченко написал открытое письмо думской фракции «Союза 17 октября» по поводу обсуждения в Государственной думе законопроекта о свободе перехода из православия в другие исповедания. Минский октябрист указывал на опасность данного законопроекта для Северо-Западного края, т. к. крестьянство, находившееся, по его мнению, в зависимости от польских помещиков, легко могло поддаться католической пропаганде. Д. В. Скрынченко четко обозначил позицию местных октябристов: «пусть люди не терпят стеснений в исповедании своей веры, как это признано актами 17 апреля 1905 г., но пусть и не думают о свободе пропаганды» [13]. Развивая свои рассуждения по польскому вопросу, он вновь напоминал лидерам союза о том, что Польша фактически объявила войну России за Северо-Западный край и поэтому любые уступки, пусть и нечаянные, полякам являются предательством русских национальных интересов [13].

Руководство «Союза 17 октября» не прислушалось к мнению из провинции. Фракция октябристов проголосовала за списание с Царства Польского долгов в размере 2,5 млн. руб. Данный акт Д. В. Скрынченко оценил как очередное «преступление» против русского народа. В итоге в феврале 1910 г. он покинул ряды партии, объясняя свой поступок тем, что октябристы встали на «космополитическую почву», превратившись «кадетов 2-го сорта» [13].

С 1908 г. численность «Союза 17 октября» начала резко сокращаться. Этому способствовала увлечение думской тактикой, была «заброшена» работа с отделами на местах. Отделы партии октябристов продолжали функционировать в Вильно, Вилейке, Витебске, Двинске, Лепеле, Режице, Гродно, Бельске, Слониме, Минске, Могилеве, Гоме-

ле и Рогачеве [1, С. 332–333]. Ухудшение отношений между фракцией «Союза 17 октября» и Советом министров привело к тому, что в 1910–1911 гг. некоторые отделы перешли в состав новой проправительственной партии – Всероссийского национального союза. В 1913 г. состоялось последнее всероссийское совещание «Союза 17 октября» в Санкт-Петербурге с участием представителей из Витебска, Лепеля, Режицы, Могилева и Бельска [17, С. 2–5]. После него единая партийная фракция раскололась на группы беспартийных, земцев-октябристов и левых октябристов. Это привело к окончательному упадку периферии «Союза 17 октября». В 1914–1915 гг. его структуры вне Государственной думы полностью распадаются.

Список литературы: 1. Лавринович Д. С. Деятельность Конституционно-демократической партии и «Союза 17 октября» в Беларуси (1905–1918 гг.) / Д. С. Лавринович. – Могилев: УО «МГУ им. А. А. Кулешова», 2009. – 336 с.: ил. 2. Переписка ЦК «Союза 17 октября» с октябристами Витебской губернии (1905–1906 гг.) // Государственный архив Российской Федерации. – Фонд 115. – Оп. 1. – Д. 59. 3. Доклад о всероссийском Московском съезде представителей Союза 17-го Октября уполномоченного Могилевского отдела союза С. И. Казановича / Могилевский отдел Союза 17-го Октября. – М.: Тов-во «Печатня С. П. Яковлева», 1906. – 20 с. 4. Материалы по истории выборов в первую Государственную Думу, собранные по поручению Председателя Совета министров Графа С. Ю. Витте Графом В. А. Дмитриевым-Мамоновым // Отдел рукописей Российской Национальной библиотеки. – Фонд 1072. – Том 5. 5. По краю // Белая Русь. – 1906 – 15 марта. – С. 4. 6. Местная хроника // Витебская жизнь. – 1906. – 1 февраля. – С. 4. 7. Скрынченко Д. В. Трагедия белорусского народа / Д. В. Скрынченко. – Мн.: Тип. С. А. Некрасова, 1908. – 18 с. 8. Сапунов А. П. Очерк исторических судеб православия и русской народности в Белоруссии вообще и в пределах Полоцкой епархии в частности / А. П. Сапунов. – Витебск: Губ. типография, 1910. – 30 с. 9. Сапунов А. П. Белоруссия и белорусы / А. П. Сапунов. – Витебск: Губ. типография, 1910. – 21 с. 10. Левицкий М. Кто белорусы? / М. Левицкий // Минская речь. – 1906. – 11 января. – С. 3. 11. И. С. Русские или белорусы? / И. С. // Минское слово. – 1906. – 8 ноября. – С. 4. 12. Памяти Михаила-Густава Карловича Шмидта (Статьи и заметки из «Минского Слова» от 29 ноября 1909 г. № 867). – Мн., 1910. 13. Колмаков В. Дмитрий Васильевич Скрынченко: страницы жизни / В. Колмаков // Православное информационное агентство [Электронный ресурс] – 2007 – Режим доступа: <http://ros.borda.ru/?1-3-20-00000010-000-0-0> – Дата доступа: 12.05.2008. 14. Труды первого съезда представителей западно-русских православных братств в г. Минске, 29 – 31 августа 1908 г. // Минские епархиальные ведомости. – 1908. – 1 октября. – С. 594–713. 15. О съезде представителей западно-русских православных братств в г. Вильно // Российский государственный исторический архив. – Фонд 1284. – Оп. 187. – 1909 г. – Д. 118. 16. 2-й Братский съезд в Вильне, его значение и недостатки // Минские епархиальные ведомости. – 1909. – 15 августа. – С. 217–371. 17. Список участников Совещания «Союза 17 октября» в Санкт-Петербурге 7 ноября 1913 года (по предварительным данным). – СПб.: Тип. Тов-ва А. С. Суворина – «Новое время», 1913. – 6 с.

*Леонов М. Я.
м. Харків, Україна*

ВІДНОСИНИ ДАВНЬОЇ РУСІ З КРАЇНАМИ ЄВРОПИ

Давня Русь весь час свого існування розвивала інтенсивні зв'язки з країнами Європи. Прийняття візантійського варіанту християнства обумовило її входження до православної цивілізації, але не спричинило припинення контактів з західноєвропейським світом. Якщо проаналізувати сукупність матримоніальних зв'язків династії Рюриковичів в домонгольську добу, то виявиться, що найбільша їх кількість припадає якраз на країни Центральної та Західної Європи. «Тестем Європи» історики називають Ярослава Мудрого. Сини та внуки «кагана» Руської землі продовжили в цьому напрямку політику свого славного попередника. На рубежі XI–XII ст. Київ залишається вагомим гравцем на європейській політичній шахівниці, і чи не найбільше зусиль для цього приклав внук Ярослава, Володимир Мономах та його нащадки – Мономаховичі.

На жаль, стан джерел не завжди дозволяє з точністю простежити усі напрямки міжнародної діяльності Русі того часу. Наче змовившись з митрополитами, давньоруські літописці воліють мовчати про відносини з «латинянами». Повість временних літ нічого не свідчить ані про долю Анни Ярославни у Франції, ані про пізніший шлюб Євпраксії Всеволодівни та її горезвісні поневіряння Європою, фіксуючи лише нещасливий кінець князівни. Так само літописець уникає розповідати і про Гіду Гаральдівну, дружину Володимира Мономаха і дочку останнього саксонського правителя Англії, про яку ми довідуємось з скандинавських саг та західних наративних джерел.

Шлюбний союз Володимира Всеволодовича з донькою Гаральда не може розглядатися поза політичним контекстом епохи. Він співпадає з горезвісною «котоною в Ярославічях», котра, за повідомленням літопису, сталася 1073 р., але є підстави вважати, що передумови цього конфлікту склалися значно раніше, ще наприкінці 60-х – на початку 70-х рр. Час початку політичної та військової кар'єри Володимира Мономаха – період посилення протиріч серед київських «тріумвірів» – синів Ярослава Мудрого Ізяслава, Святослава і Всеволода, яким батько заповідав «мати в собі любов» [2, Стб. 161]. Станом на 1073 р. складається коаліція двох молодших учасників тріумвірату – Святослава та Всеволода проти найстаршого, Ізяслава, котрий позбавляється київського «стола». Конфлікт набув міжнародного характеру, оскільки вигнанець «емігрував» в Польщу, а потім і до Генріха IV, імператора Священної Римської імперії. Більшість істориків датують шлюб з Гідою 1074/75 рр., О. В. Назаренко коригує цей хронологічний проміжок до 1072–1074 рр. [4, С. 523–524] Знаменно, що посередником для молодят виступив датський король Свен Естрідсен (1047–1075/6), двоюрідний брата Гаральда та опікун його сім'ї після загибелі останнього в битві при Гастінгсі 1066 р. Як свідчить Саксон Грамматик, «Свен прийняв їх (синів Гаральда) милостиво за звичаєм кровної спорідненості, а дівчину одружив з королем Русі Вальдемаром». Причину несподіваного шлюбу можна знайти у політичних розрахунках європейських сюзеренів: німецько-данській за участі двох Ярославичів спілці проти Ізяслава та польського короля Болеслава II, його спільника. До 1073–1074 рр. протистояння з Польщею через Ізяслава було урегульоване [4, С. 524–525].

Без сумніву, політичні мотиви вплинули й на один з перших кроків у військовій кар'єрі Мономаха. У 1076 р. (на думку В. А. Кучкіна, восени 1075 р.) Володимир ходив

до Польщі «за Глогови, до Чеського лісу» [3, С. 21–34; 2, Стб. 247]; цей похід був здійснений «Ляхомь в помочь на Чехъ» разом з сином тодішнього київського князя Святослава Олегом, майбутнім своїм найзапеклішим ворогом. В. Н. Татищев передав мальовничі подробиці цієї кампанії: Святослав на прохання польського князя вислав військо проти чеського правителя Вратислава, котрий, почувши це, запропонував сусідові мир. Поляки взяли з чехів 1000 гривен сребра, і, помирившись, мали намір разом воювати з прусами. Дізнавшись про це, руські князі відправили таку відповідь: «Ми вам залишаємо на вашу волю, але, оскільки уже в Богемії з'явилися супротивниками, не можемо без миру повернутися та сором батькам нашим і державі руській залишити». Олег і Володимир захопили місто Глац з околицями, уклали з князем Вратиславом мир, узявши й собі 1000 гривен сребра на військо [6, С. 92]. Звичайно, достовірність даних, використаних в «Історії російській», залишається сумнівною, але видається, що ця звістка передає характерний світогляд епохи. Як і їх знамениті попередники, Святослав Хоробрий та Володимир Великий, руські князі в цьому епізоді виступають перш за все в якості ватажків дружини, проявляючи військову доблесть, що відповідало епічному образу ідеального князя.

Польща й Угорщина приймали активну участь в руських справах в останній третині XI ст. Рід старшого з Ярославичів завжди відзначався «західною орієнтацією» – полячкою була мати Ярополка Ізяславича, дружина Ізяслава Київського Гертруда, чий молитовник є унікальною пам'яткою тих часів. Сам Ярополк за часів вигнання батька їздив до Папської курії, де обіцяв за політичну підтримку підкорити свою країну престолові Св. Петра. Папа Григорій VII відправив польському королеві Болеславу II послання з вимогою повернути руському князеві його добро та сприяти у поверненні престолу. На польсько-руському прикордонні точилися перманентні конфлікти, а іноді й кроволитні війни. Примітно, що осліплений в 1097 р. волинський князь Василько Ростиславич готувався створити цілу антипольську коаліцію у спілці з торками, берендеями та печенігами і «мстити за Руську землю» [1, Стб. 240].

Відносини з «ближнім європейським зарубіжжям» – Польщею, Угорщиною та Чехією – залишалися пріоритетними в західному напрямку зовнішньої політики Володимира Мономаха. З одного боку, ці держави були конкурентами за вплив на землях «Червоної Русі», князі земель котрої, формально підкоряючись Києву, не раз прагнули лавіювати між політичними гравцями, захищаючи свої інтереси. З іншого боку, Русь в цілому була зацікавлена у розширенні контактів з центральноєвропейським регіоном. На початку XII ст. зав'язалася нова усобиця між родом Мономаха та волинським князем Ярославом Святополчицем, котрий отримував підтримку Польщі й Угорщини. В 1119 р. київському князеві вдалося схилити волинське боярство на свій бік, і замість Ярослава ті оголосили правителем сина Мономаха, Андрія. В 1120–1123 рр. Польща, Чехія й Угорщина відверто підтримують сина Святополка в його претензіях на волинські землі. Натомість князь Андрій з «поганими» за вказівкою батька повоював Польщу. 1123 р. польсько-угорські війська знову з'явилися під стінами Володимира, і лише смерть схильного до авантур Ярослава Святополчича визначила перемогу «прокиївської» партії [5, С. 151–152]. Відносини з Угорщиною ускладнилися після вигнання дочки Мономаха Євфимії, що ще 1112 р. була одружена з королем Кальманом. Народжений нею Борис Коломанович потім не раз виступав претендентом на угорський престол. Швидше за все, справжні причини сварки в угорській королівській сім'ї знову були політичними, а под-

ружня невірність, буцімто вчинена Євфимією, стала лише приводом. Угорщина, як і Польща, в цей час активно заохочують самостійні прагнення Волині й Галичини, що су-перечило централізаторським планам Володимира Мономаха [5, С. 167].

Відносини з скандинавськими країнами були, як можна гадати, дружніми, про що свідчить шлюб Мстислава Володимировича, котрий одружився з дочкою шведського короля Інґа Стейнкельса Христині. Дочки від цього шлюбу – Малфрід та Інґеборґ – також були видані в королівські родини Північної Європи: перша – за сина норвезького короля Магнуса III Сігурда, а згодом за данського короля Еріка Емуна; друга – за данського принца Кнута Лаварда. Син Інґеборґ Мстиславни, майбутній король Данії Вальдемар I, мабуть, був так названий на честь свого прадіда, Володимира Мономаха [5, С. 146–147].

Західноєвропейські країни також залишалися в спектрі інтересів Києва, хоча, звичайно, стосунки з ними були менш інтенсивними, аніж з найближчими сусідами. Нещаслива сестра Мономаха Євпраксія Всеволодівна в 1083 р. була видана за Генріха Штаденського, а одвоївши, стала дружиною імператора Генріха IV. Переживши наругу з боку чоловіка, в 1106 р. вона повертається на Русь, стає черницею і невдовзі помирає. В агіографічному «Чуді Св. Пантелеймона» розповідається про зцілення руського короля Гаральда (він же Мстислав-Феодор Володимирович), котрий був тяжко поранений на полюванні. Матір правителя Гіда, «котра ще раніше удостоїлась стати сестрою в тій Св. обителі... що служить Христу в Кельні», пояснює синові, що він одужав через заступництво Пантелеймона Цілителя і просить відпустити її в Єрусалим. [4, С. 588–589]. Навіть якщо не сприймати дані кельнського агіографа Руперта як достовірні, наявність тісних контактів з німецькими землями може бути поза сумнівом. Русь і Францію дипломатичні стосунки єднали з часів шлюбу Анни Ярославни та Генріха I, а товариші її сина, Гуго де Крепі, доброзичливо зустріли на Св. Землі ігумена Данила. Без сумніву, тісні контакти єднали державу Рюриковичів і з Англією, що доводить шлюб Мономаха на доньці короля Гаральда.

Таким чином, в останній третині XI – першій чверті XII ст. Русь залишалася активною учасницею європейської політики. Її міжнародну активність особливо яскраво демонструють династичні шлюби та участь руських князів у боротьбі європейських володарів. Західні джерела добре знають «короля Вальдемара», його дружину Гіту та сина Мстислава-Гаральда; з іншого боку, справи західних сусідів не залишалися непоміченими на Русі. Скупі свідчення джерел дозволяють визнати, що Володимир Мономах був одним з найвпливовіших діячів європейського середньовіччя. Недарма автор Повісті временних літ фіксує, що слава руських князів після переможного походу 1111 р. дійшла «ко всимъ странамъ далнимъ... къ Грекомъ и Оугромъ и Ляхомъ и Чехомъ дондеже и до Рима проиде» [1, Стб. 273]. Русь часів Володимира Мономаха була вагомим партнером західних християнських держав.

Список літератури: 1. Ипатьевская летопись // Полное собрание русских летописей. – М.: Изд-во восточной литературы, 1962. – Т. 2. – 1962. – 938, 94 с. 2. Лаврентьевская летопись // Полное собрание русских летописей. – М.: Изд-во восточной литературы, 1962. – Т. 1. – 1962. – VIII, 579 с. 3. Кучкин В. А. «Поучение» Владимира Мономаха и русско-польско-немецкие отношения 60-70-х гг. XI в. / В. А. Кучкин // Советское славяноведение. – 1971. – № 2. – С. 94–108. 4. Назаренко А. В. Древняя Русь на международных путях. Междисциплинарные очерки культурных, торговых, политиче-

ских связей IX–XII вв. / А. В. Назаренко. – М.: Языки русской культуры, 2001. – 784 с.
5. Пашуто В. Т. Внешняя политика Древней Руси / В. Т. Пашуто. – М.: Наука, 1968. – 471 с.
6. Татищев В. Н. История российская / В. Н. Татищев. – М.: Издательство «АСТ», 2003. – Т. 2. – 2003. – 732 с.

*Леонова Н. В.
м. Дніпропетровськ, Україна*

ДО ПИТАННЯ ГАРМОНІЙНОГО СПІВРОЗВИТКУ СХІДНОСЛОВ'ЯНСЬКИХ МОВ

Усі слов'янські мови мають єдине спільне джерело походження, адже вони належать до праіндоєвропейської мовної родини. Це може стати шляхом до їх гармонійного співрозвитку як близьких лексично, семантично й граматично лінгвістичних систем [5, С. 24]. Територіально східнослов'янські мови (українська, білоруська, російська) тривалий час розвивались у межах однієї країни, що стало ініціюючим фактором їх зближення більшою мірою в лексичному складі [3, С. 78].

Актуальність вивчення цієї проблеми обумовлена тим, що східнослов'янський лінгво-культурний простір відчуває на собі вплив європейської культури та активно збагачується за рахунок європейських мов (здебільшого у сфері термінології). Цей процес є взаємним і передбачає лінгвообмін без лінгвонівелювання.

Починаючи з III ст. до н.е. по V ст. н.е. в діалектах праслов'янської мови виникають і формуються лексичні, фонетичні та граматичні відмінності, які поділили цей мовний простір на східний та західний. Так утворилися дві групи мов: східнослов'янські діалекти та західнослов'янські діалекти. До східнослов'янських належать українська, російська та білоруська, а також мертва писемна т.зв. давньоруська. До західнослов'янських належать: польська, чеська, словацька, верхньолужицька, нижньолужицька та мертва усна полабська мови. До південнослов'янських належать: болгарська, сербська, хорватська, словенська, македонська та мертва писемна старослов'янська [8, С. 34].

Провідні лінгвісти вважають, що три східнослов'янські мови виникли не з писемної давньоруської мови (вона була мовою канцелярії Русі X–XIII ст., населення нею не розмовляло), а з трьох давньоруських наріч: південного, західного та північного, які поступово сформувалися після розпаду праслов'янської мови. [10, С. 23]. Внаслідок дивергентних процесів на основі південного наріччя сформувалася мова українська, на основі західного – білоруська, на основі північного – російська [1, С. 12–18].

Паралельно в лінгвістиці поширена точка зору, згідно з якою давньоруської мови не існувало, а східнослов'янські мови розвинулися безпосередньо з різних діалектів праслов'янської мови, починаючи з VII ст. [13, С. 54].

Коли мова йде про передумови виникнення порівняльного історичного мовознавства як науки, що вивчає мови шляхом їх зіставлення й аналізу процесів історичних змін, що в них відбуваються, то однією з цих передумов є відкриття для себе європейською лінгвістикою санскриту. Остаточне відкриття санскриту пов'язано з ім'ям англійського вченого У. Джоунса, який описав граматику та лексику цієї прамови для порівняно з класичною латиною, грецькою та кельтськими мовами тощо. Він організував

у Калькутті «Бенгальське азіатське королівське товариство» з вивчення стародавніх рукописів. У Джоунз характеризував санскрит як мову, що володіє дивною структурою, досконалішою за грецьку, багатшою, ніж латина і більш витонченою ніж дві класичні мови, а її корені і граматичні форми – дуже близькими до них. Близькість, вважав він, очевидна і не є збігом для кожного філолога як і те, що вони вийшли з одного джерела, до якого санскрит, як більш давніший, був ближчим. Тільки на початку 19 століття з'явився жвавий інтерес до санскриту. У «Британській Енциклопедії» у статті «Англійська мова» знаменитий послідовник Джоунза вчений-філолог Річард Білсон пише: «Англійська мова та більшість індоєвропейських мов походять із прамови, що нею розмовляли десь 5000 років тому на сучасній території України».

Видатний граматист стародавньої Індії, Паніні в IV в. до н.е. створив знаменитий трактат з граматики «Граматику Паніні». Вона розкриває всі особливості граматичної будови санскриту. Паніні виділяє чотири частини мови: дві основних – ім'я й дієслово і дві службових. До категорії імені потрапляли всі імена, у тому числі й прикметник. Частини мови виділялися за функціональною ознакою. В імені автор розрізняв сім відмінків, що не мали назв і позначалися номерами. Слід зазначити, що подана систематизація відображена в усіх граматиках європейських мов [6, С. 34–42]. Таким чином санскрит є одним з базових й об'єднуючих факторів також для всіх слов'янських мов і, зокрема, східнослов'янської лінгвотриади. Доказово-ілюстративними є численні спільні й близькі фонетично, семантично, морфологічно лексеми, що зустрічаються в санскриті й наприклад, деяких східнослов'янських мовах: А: *агна* (недоторканий) – *агнець* – *агнець*; *агни* – *вогонь* – *огонь*; *акша* – *око* – *глаз*; *асте* – *останній* – *последний*; *астра* (спис) – *гострий* – *острый*; *ашма* (камінь) – *яшма* – *яшма*. / Б: *бабхру* – *бобер* – *бобёр*; *бахутва* – *багато* – *много*; *бхаванія* – *бування* – *бывание*; *бхагати* – *бігати* – *бегать*; *бхратар* – *брат* – *брат*. / В: *вад* – *водити* – *водитъ*; *вадх* – *вади* – *повреждения*; *валика* – *валик* – *валик*; *ватар* – *вітер* – *ветер*; *вирани* – *вир* – *омут*; *врана* – *рана* – *рана*. / Г: *гирі* – *гора* – *гора*; *грабх* – *грабувати* – *грабитель*; *грива* – *грива* – *грива*; *гула* – *гуля* – *шар*; *гхрі* – *горіти* – *гореть*; *гху* – *гукати* – *звать*. / Д: *да*, *дай* – *дати* – *дать*; *дада* – *дід* – *дід*; *дадмух* (засурмив) – *дмухнув* – *дунул*; *дам* – *дім* – *дом*; *дара* – *діра* – *дыра*; *два* – *два* – *два*; *дваре* – *двери* – *дверь*; *двая* – *двоє* – *двое*; *дві* – *дві* – *две*; *джити* – *жити* – *жить*. / Ж: *жур* – *журитися* – *печалиться*. / І: *і* – *йти* – *идти*. / К: *кавала* – *кавелок* – *кусок*; *каз* – *казитися* – *беситься*; *каса* (волос) – *коса* – *коса*; *кахати* – *казати* – *говорить*; *крунча* – *кручений* – *крученный*; *кула* – *коло* – *круг*; *кулака* (*п'ять разом*) – *кулак* – *кулак*; *кхаліни* – *калина* – *калина*. / Л: *лагху* – *легкий* – *легкий*; *лата* – *латаття*; *леша* (тільки це (невелика кількість)) – *лише* – *лишь*; *лубх* – *любити* – *любить*; *люл* (*колихати*) – *люлька*; *лют* – *лютий* – *беиеный*. / М: *малин* – *малина* – *малина*; *манса*, *мас* – *м'ясо* – *мясо*; *матри*, *мата* – *матір* – *мать*; *машака* – *мішок* – *мешок*; *мур* (*огорожа*) – *мур* – *ограда*; *мушка* – *мишка* – *мышка*. / Н: *набха* – *небо* – *небо*; *набхаса* – *небеса* – *небеса*; *навина* – *новина* – *новость*; *насіка* (*ніс*) – *носик* – *носик*; *наштати* – *нищити* – *уничтожатъ*; *ни* – *ні* – *нет*; *нища* – *ніч* – *ночь*. / П: *пака* – *спека* – *духота*, *жара*; *палита* – *палити* – *жечь*; *парада* – *порадити* – *передать совет*; *параплавате* – *переплывати* – *переплывать*; *пардада* – *прадід* – *прадед*; *плавана* – *плавання* – *плаванье*; *праматри* – *праматір* – *праматерь*; *прапити* – *пропити* – *пропить*; *прастара* – *простір* – *простор*. / Р: *рудати* – *ридати* – *рыдать*; *руш* – *рушати* – *выдвигаться*. / С: *сва* – *свій* – *свой*; *свакар* – *свекор* – *свёкор*; *свара* (*крик, голосний звук*) – *сварка* – *ссора*; *свая* – *свій* –

свой; смаяти – сміятися – смеяться; суна – син – сын; суха – сухо – сухо. / Т: та – та – та; тада – тоді – твой тогда; така – такий – такой; тата (шановний) – тато; тіміра – темрява – темнота; трая – троє – трое; трета – третій – третий; трі – три – три; тритій – третій – третий. / У: удра – видра – выдра. / Х: хима – зима – зима; хлас – глас – глас; ход – ходити – ходить. / Ч: чару – чари – волишебство; чатвара – четверо – четверо; чатура – чотири – четыре; чашака – чашка – чашка. / Ш: шула – шило – шило; шуи – сушити – сушить; шуика – сушка – сушка. / Ю: юна – юний – юный; юша – юшка – похлебка. / Я: ява – проява, явище – являться, явление; яджна (жертвовне ягня) – ягня – ягненок; яма (глибина, закінчення) – яма – яма [14, С. 2–17].

Доказовими прикладами, що підтверджують теорію спільного походження слов'янської родини мов є переклад однакових текстів різними слов'янськими мовами. Наприклад, «Заповіт» Т. Г. Шевченка болгарською мовою (переклад Димитра Методієва): *Щом умра, ме погребете / Нейде на могила / Посред степите широки / На Украйна мила /.../ И в семейството велико / Свободно и ново / Не забравяйте, споменете / И мен с добро слово* [12]. «Заповіт» Т. Г. Шевченка сербською мовою (переклад Радослава Пайковича): *Кад умрем, сахраните ме / Тамо у могили / Сред степе предивне / На милој Украјини /.../ А мене у породици / Великој, слободној, новој / Помените у прилици / Добрим, тихим словом* [12]. «Заповіт» Т. Шевченка словенською мовою (переклад Йосипа Абрама): *Ko umrjem, pokopljite / Mene na gomili / Sredi stepe neizmerne / V Ukrajini mili /.../ Mene pa v družini novi / Prosti in veliki / Ne zabite se spomniti / Z nezlim tihim slovom* [12]. «Заповіт» Т. Шевченка словацькою мовою (переклад Юліуса Кокавеця): *Kedy ja zomriem, zahrabte ma / Bratia, na mohyle / Prostred stepi širo-širej / V Ukrajine milej /.../ A na mňa vo veľkom rode / V rode vol'nom, novom / Pamätajte, spomeňte si / Dobrým, tichým slovom* [12]. «Заповіт» Т. Г. Шевченка польською мовою (переклад Б. Пастернака): *Kiedy umrę to na wzgórzu / Wzniescie mi mogiłę / Pośród stepu szerokiego / Ukrainy milej /.../ Mnie zaś w wielkiej już rodzinie / W kraju wolnym, nowym / Pamiętajcie wspomnieć czasem / Dobrym, cichym słowem* [12].

Результати дослідження можуть бути використані в історичному порівняльному мовознавстві в системному лінгвістичному аналізі слов'янських мов.

Список літератури: 1. Булаховський Л. А. Питання походження української мови. Історичний коментар до української мови // Вибрані праці: У 5 т. – К.: Наук. думка, 1977. – Т. 2. 2. Жовтобрюх М. А. Нариси історії українського радянського мовознавства (1918–1941), К.: Наук. думка, 1991. 3. Іванишин В., Радевич-Винницький Я. Мова і нація: Тези про місце і роль мови в національному відродженні України. – Дрогобич: Відродження, 1994. 4. Книш Ю. Тасмниця початкової Русі в Києві. – К.: Вінніпег, 1991. 5. Кочерган М. П. Вступ до мовознавства. – К.: Видавничий центр «Академія», 2005. 6. Порівняльне мовознавство. Конспект лекцій. /Укл.: Дмитрієва Т. А. – Маріуполь: 2004. 7. Удовиченко Г. М. Загальне мовознавство. Історія лінгвістичних учень. – К.: Вища школа, 1980. 8. Филін Ф. П. Происхождение русского, украинского и белорусского языков. – Л.: Наука, 1972. 9. Цонев Б. История на български език. – София: – 1940. – Т. 1. http://uk.wikipedia.org/wiki/Праслов'янська_мова. 10. Шахматов О. О. До питання про початок української мови // Україна. – К., 1914. – Кн. I. 11. Шевельов Ю. Чому общеруський язык, а не віборуська мова? – К.: КМ Academia, 1994. 12. Шевченко Т. Г. Заповіт мовами народів світу, – К.: Наук. думка, 1989. 13. Юшук І. П. Лекції

зі вступу до мовознавства: Навчальний посібник. – К.: Вид. Міжнар. ін-ту лінгвістики і права, 1995. 14. <http://semiletov.ho.ua/another/sanscrit.html>.

*Мищенко В. И.
г. Харьков, Украина*

РОССИЙСКО-УКРАИНСКИЕ ОТНОШЕНИЯ: ИСТОРИЧЕСКАЯ РЕТРОСПЕКТИВА И ИХ РАЗВИТИЕ В III ТЫСЯЧЕЛЕТИИ

В течение двух последних десятилетий народам Восточнославянской цивилизации пришлось пройти ряд тяжёлых испытаний. Не было войн, стихийных бедствий, социальных катаклизмов и эпидемий. Но на протяжении последних лет каждый из нас не только ощутил тяжесть трансформационных преобразований, но и испытывал чувство горечи и духовной опустошённости, размышляя о будущем. Каждый из нас не мог не ощущать этот груз моральной ответственности перед Историей и новыми поколениями за то, какое наследство мы оставим нашим детям и внукам в III тысячелетии. Двадцать лет конфронтации и взаимных обид остались в прошлом. Позитивные политические изменения, отражающие волю украинского народа, изменения, которые мы ждали, победу, которую мы «приближали как могли», дали нам исторический шанс, дали надежду. Но это не окончательная победа: контуры её просматриваются, но за неё ещё необходимо бороться. Сегодня мы должны осмыслить всё, что произошло, проанализировать эту историческую ретроспективу, для того, чтобы выработать правильную стратегию в будущее.

Украина и Россия имеют общую раннюю историю, а Киев называется «матерью городов русских» и рассматривается как колыбель восточнославянской православной цивилизации. Киевская Русь считается обеими странами своим историческим предшественником. После монголо-татарского нашествия на Русь судьбы русского и украинского народов начали расходиться. Северо-восточной Руси удалось преодолеть феодальную раздробленность, приведшую к распаду Руси киевской, и сформировать мощное и единое Русское государство. Юго-западная Русь попала под польско-литовское владычество. В 1648 году запорожские казаки подняли восстание из-за усилившегося притеснения казаков польскими магнатами. Восстание возглавил казацкий полковник Богдан Хмельницкий. В 1654 году была создана Переяславская Рада, заявившая о переходе подконтрольных восставшим территорий под протекторат России. После Переяславской Рады Украина была постепенно интегрирована в Российскую империю и этот процесс был завершён в конце XVIII века, когда была разделена Польша и расформирована Запорожская Сечь. Множество уроженцев Украины, называвшейся тогда Малороссией, достигло выдающегося положения в Российской империи, считаясь частью титульной нации.

Под давлением германской оккупации Украины в конце Первой мировой войны, захватившие в России власть большевики согласились на отделение Украины от России. Были сформированы границы между обоими государствами, хотя никогда в истории их не существовало, как не существовало чёткой географической границы между территориями расселения украинского и русского народов. Во многих областях население было смешанным, а культурные различия минимальными. Слобожанщина, Донбасс и большая часть Новороссии вошли в состав Украины. Украина стала ареной боевых действий в

Гражданской войне. В 1922 году Украина и Россия стали основательницами Союза Советских Социалистических Республик. Благодаря героическим усилиям братских народов Украина была освобождена от фашизма, в её состав были включены западные территории. Кризис политического руководства СССР был использован националистическими силами. В 1991 было подписано соглашение о роспуске СССР.

С момента формирования независимого украинского государства в отношениях между нашими странами можно выделить следующие этапы:

1. *Дезорганизация экономического взаимодействия и дезориентация мировоззрения людей (декабрь 1991 – июль 1994).* В этот период, отмеченный деятельностью первого президента Украины Леонида Кравчука, произошло резкое падение жизненного уровня людей, обострение политических отношений, связанное с борьбой за раздел черноморского флота, свёртывание экономической и научно-технической интеграции, планомерной манипуляции общественным сознанием. Постепенно ослабевают жизненно важные технологические цепочки, утрачиваются традиционные рынки сбыта, в том числе и целые сегменты рынков друг друга.

1 декабря 1991 г. избранный на пост президента Украины Л. М. Кравчук, заявил о категорическом отказе Киева дать свое согласие на какой бы то ни было союзный договор – не только политический, но и экономический. В мае 1992 г. Киев отказался подписать Договор о коллективной безопасности государств СНГ и вообще участвовать в каком-либо военном союзе Содружества. В 1993 г. украинское руководство не пошло дальше ассоциированного членства и не подписало соглашения об образовании Межгосударственного экономического комитета – первого наднационального органа СНГ. Не подписала Украина Устав СНГ, тем самым в техническом смысле отказавшись от членства в Содружестве. Л. М. Кравчук является одним из инициаторов создания украинской автокефальной церкви, разрушения единства православной веры.

Возникают конфронтации в экономической сфере, связанные с приостановкой поставки газа на Украину из-за неуплаты (в феврале 1993 года ограничение поставок продлилось сутки, на тот момент долг Украины за газ составлял более 138 млрд. рублей. В марте 1994 года «Газпром» опять приостанавливает поставки газа на Украину. На тот момент долг Украины за газ превышает 1 трлн. рублей).

Результатом этой политики явилось не только массовое обнищание народа, падение национального бюджета с 80 до 30 млрд. дол., разрушение отечественной науки, девальвация моральных ценностей с одной стороны и стимулирование деятельности националистических антироссийских сил.

2. Во время президентства Леонида Кучмы (июль 1994 – январь 2005) Украина придерживались «многовекторного» геополитического курса, благодаря чему отношения между Украиной и Россией оставались на приемлемом уровне. Однако, отсутствие стратегического плана экономической интеграции, реальных экономических реформ в Украине привело к тому, что данный этап можно охарактеризовать как *период экономической стагнации и духовной автаркии*. Ущерб отношениям двух стран был нанесён как подчёркнутым экономическим прагматизмом российской стороны, так и философией «хуторского местничества» в политике руководства Украины, невыполнением Президентом своих предвыборных обещаний в отношении русского языка. Символом данного исторического периода стала известная книга Леонида Даниловича «Украина – не Россия», где автор подчёркивал не духовное родство, близость языков и культурных ценностей, а демонстрировал имеющиеся различия.

3. *Период конфронтации (январь 2005 по февраль 2010)*. Ситуация обострилась со времён так называемой «Оранжевой революции» 2004 года, рассматриваемой многими как проплаченная акция. Новая власть объявила об односторонней ориентации на Запад, и продолжения курса на вступление в НАТО и ЕС, несмотря на то, что, в особенности, первое отвергается большей частью населения Украины. Значительное место в российско-украинских отношениях этого периода занимали «газовые конфликты» (2005–2006 гг., 2007–2008 гг., 2008–2009 гг.).

Нестабильность политической ситуации на Украине заставила российскую сторону выйти из некоторых крупных совместных промышленных проектов в сфере авиации и оборонной промышленности. Комментируя в марте 2010 года факт снижения в 2009 году товарооборота более чем на 40 % практически по всему спектру товаров – и по сырью, и по промышленной продукции, премьер-министр России В. В. Путин, отметил, что главной причиной сложившейся ситуации явились абсолютно абсурдные попытки отгородиться от России, нарушить сложившиеся десятилетиями наши торгово-экономические связи, разорвать их. Все это, добавил он, имело свои негативные последствия.

Существенным моментом, особенно ярко раскрывающим волюнтаризм одного из лидеров «оранжевой революции» экс-премьера Тимошенко, явились попытки реприватизации собственности российских предприятий, которые в соответствии с Законами Украины вели свою хозяйственную деятельность на её территории. Для того, чтобы облегчить себе деятельность в этом направлении проводится антироссийская кампания, особенностью которой является широкое освещение описанных процессов реприватизации российского имущества в контексте формирования негативного образа России в общественном мнении (наряду с голодомором 1931–1933 гг. как геноцидом украинского народа, борьбой воинов УПА за независимость Украины и т.п.). Дополнительное напряжение с одной стороны внесли попытки украинской власти внедрить новые трактовки различных персонажей, таких как гетман Мазепа, Шухевич, Бандера. Следует отметить, что подобная деятельность не могла не вызвать стремление отстаивать историческую правду, защитить наши исконные духовные ценности, принадлежащие как русскому, так и украинскому народам. Пять лет назад, в разгар антироссийской истерии мы начали проводить наши мероприятия, целью которых являлось сохранение дружбы между славянскими народами, исторической перспективы развития Восточнославянской цивилизации.

4. *Этап развёртывания сотрудничества и поиска взаимопонимания* был ознаменован победой на президентских выборах лидера Партии Регионов Виктора Фёдоровича Януковича, подтверждён победой прогрессивных сил на региональных выборах. В течении двух лет, до декабря 2011 года необходимо завершить процесс стабилизации, замкнуть 20-ти летний период хаоса и политической нестабильности, выйти на новые рубежи интеграции братских народов: *перейти от сотрудничества к взаимопониманию и дружбе*. Снятию политической напряжённости способствовали заключённые в апреле 2010 года Харьковские соглашения, предусматривающие сохранение базы российского флота в Севастополе до 2042 года, активизацию экономического и культурного сотрудничества, достижение жизненно необходимой для Украины скидки на российский газ. В июле 2010 года премьер-министр Украины Н. Я. Азаров сделал важное заявление о том, что правительство Украины ведёт переговоры о создании газотранспортного консорциума между Украиной, ЕС и Россией. Начали происходить долго-

жданые изменения и в гуманитарной сфере. Министр образования Украины Дмитрий Владимирович Табачник отменил введенный его предшественником Вакарчуком госэкзамен по украинскому языку. Вакарчук подготовил, а тогдашний премьер Тимошенко приняла постановление о запрете русского языка на школьных переменах. Эпоха Вакарчука и Тимошенко кончилась. Дмитрий Табачник сделал первый шаг к русско-украинскому государственному двуязычию на Украине.

Эти шаги следует признать как необходимые условия устранения возникших девиаций уходящей эпохи. Для того, чтобы отвечать стандартам ускоренно развивающегося современного общества, сохранить присущую нашим народам духовность, необходимо видеть стратегию нашего развития, сформировать Программу духовного единения славянских народов. Я предлагаю в ходе работы конференции, на пленарном заседании и работы по секциям обсудить основные Предложения по формированию Программы. Эти предложения должны быть переданы руководителям наших государств, как выражение мнения народов, требующее учёта в реальной политике. В своём выступлении я хотел бы остановиться на следующих, наиболее важных проблемах:

1. *Анализ общественного мнения.* В борьбе за умы, в борьбе против наслоений манипулятивных технологий нам следует знать, с чем придётся столкнуться. Результаты двадцатилетней конфронтации поражают воображение. В опросах общественного мнения, проведённые в 2008–2009 годах среди российских респондентов отмечается, что они имеют более негативное отношение к Украине, чем позитивное.

Отношение россиян к Украине

Мнение	Октябрь 2008	Июнь 2009
Позитивное	38 %	34 %
Негативное	53 %	56 %

Основными причинами, которые повлияли на взгляды россиян к Украине называют:

- возможное членство Украины в НАТО;
- попытки добиться признания Голодомора геноцидом украинского народа;
- попытки чтить Украинскую повстанческую армию.

Такого негативного отношения к Украине не отмечалось на протяжении всех этапов 20-летней истории международных отношений Украины и России. Мы можем надеяться на то, что в результате действий нового руководства данный анализ претерпит существенные изменения. Но от наших действий, прямых контактов учёных и творческой интеллигенции зависит многое.

2. Общество – это взаимосвязанная система, и поэтому нам необходим *системный подход*, учитывающий влияние внешней среды на общественное сознание. Нормальные отношения добрососедства поддерживают практически все европейские страны, заинтересованные в устойчивости энергетической системы наших стран. Необходимо согласовать наш подход к НАТО, оценив все элементы складывающейся системы безопасности, в том числе последние заявления, сделанные в этом году в Португалии о корректировке стратегии данного военного блока. Почему Россия и Украина не могут вы-

работать общую позицию к проблемам национальной безопасности, для того, чтобы внешние факторы не препятствовали, а укрепляли наше единение?

3. *Проблемные вопросы.* К числу таких вопросов, которые затрагивают Программу единения относится проблема заключения Союзного договора России и Беларуси. Осмысление причин дестабилизации отношений в этом направлении необходимо, для нашего дальнейшего продвижения по пути дружбы и всестороннего сотрудничества братских народов.

4. *Дифференциация позиций общества и бизнеса.* Представители деловых кругов России и Украины в целом заинтересованы в укреплении делового сотрудничества. Но иногда (и это тоже должны мы видеть) корпоративные интересы становятся выше, чем интересы народов наших стран. Необходим механизм диалога, открытое обсуждения, дискуссия. Только так мы сможем обеспечить поступательное движение вперёд.

5. *СМИ.* Нет необходимости говорить об их роли в условиях информационного общества. Мы знаем и том, что большая часть СМИ в настоящее время имеют частный характер и отчётливую тенденциозность того или иного телеканала мы все довольно отчётливо воспринимаем. Формирование общественного телеканала, который смог бы объективно выражать волю людей – важное условие нашего взаимодействия.

6. *Молодёжь.* Если представители старшего поколения имели опыт практического взаимодействия в рамках единого государства, то современные молодые люди не имеют возможность общаться, участвовать в международных студенческих конференциях, интернациональных студенческих строительных отрядах, спортивных соревнованиях. Надо помнить, что молодёжь – наше будущее. Молодёжь должна знать правду о нашей истории.

7. *Совместные проекты.* Деятельность – важнейшее условие единения. Подготовка и проведение чемпионатов мира и Европы по футболу, Зимние олимпийские игры, студенческие соревнования должны стать нашим общим делом.

8. *Деятельность творческих союзов.* Мы имеем большой опыт взаимодействия в области литературы. Эту деятельность мы осуществляем в региональном масштабе. Она требует своего развития.

9. *Формирование единого образовательного пространства.* Дипломы наших стран должны признаны в наших странах, молодые люди должны иметь возможность получать образование в любом учебном заведении.

10. *Тамозженный режим.* Наши границы должны стать европейскими – такими, которые не разъединяют, а соединяют. Люди должны получить возможность к беспрепятственному перемещению, туризму, деловым контактам. Необходимо формирование реформирование в этом отношении банковской системы, страховых компаний, медицинских учреждений.

11. Необходимо стремиться к расширению контактов с представителями *всего славянского мира.* Мы сформировали институт Восточнославянской цивилизации, под эгидой которого осуществляется выпуск журнала «Славянин». Необходимо существенное расширения спектра деятельности в этом направлении.

12. *Православие.* Мы всегда находили духовную опору в деятельности русской православной церкви. Необходимо помнить: и мы должны поддерживать и укреплять православную Церковь, как оплот духовного воспитания.

Таковы итоги и задачи нашего движения по укреплению дружбы между славянскими народами. Выражаю надежду, что в ходе дальнейшего проведения нашей конфе-

ренции мы сможем существенно расширить спектр рассматриваемых проблем и выработать Предложения для формирования Программы их единения в III тысячелетии.

*Мотенко Я. В., Шишкіна Є. К.
м. Харків, Україна*

ОЦІНКА НАСЛІДКІВ УКРАЇНСЬКОЇ ЄВРОАТЛАНТИЧНОЇ ІНТЕГРАЦІЇ В ПРАЦЯХ РОСІЙСЬКИХ НАУКОВЦІВ ПОЧАТКУ ХХІ СТ.

На початку ХХІ ст. питання української євроатлантичної інтеграції є одним з найбільш жваво обговорюваних широкою громадськістю і в наукових колах. Певний науковий інтерес становить дослідження процесу співробітництва Україна – НАТО російськими науковцями, оскільки його результати можуть мати опосередкований вплив на формування зовнішньополітичного курсу керівної еліти одного з найважливіших геополітичних партнерів України.

Пропонована наукова розвідка охоплює низку робіт з політології, історії, соціальної філософії та економіки, автори яких спробували проаналізувати віддалені наслідки реалізації євроатлантичного вектору зовнішньої політики України. Умовно їх можна розділити на наступні групи: а) ментальні; б) політичні; в) економічні.

Отже, розглядаючи наслідки першої групи, російські науковці, передусім наголошують на докорінній відмінності світоглядних цінностей Східної (країни СНД) і Західної (країни Західної Європи та Північної Америки) цивілізацій. Так, наприклад Суркова Л. А. зазначає: «На Заході – суспільство для людини; у Росії – людина для суспільства. На Заході боротьба партій; у Росії – установ. На Заході роль центрів; у Росії – центра. На Заході воля внизу; у Росії – нагорі. На Заході лібералізм; у Росії – візантизм. На Заході єдність культури влади і громадян на основі права; у нас його немає. На Заході індивідоорієнтованість; у Росії общиноорієнтованість. На Заході підприємництво, у нас його не було» [2, С. 13]. Як наслідок, соціум Східної цивілізації в системі цінностей надає першість боротьбі за виживання, у якій «Росія вдавалася до централізму, адміністрування, бюрократизму і навіть до корупції» [2, С. 12]. На думку автора, індустриально розвинутий Захід, виходячи із власних інтересів, вибірково трансформує інший світ. У Росії, зважаючи на її величезні розміри, крайню зношеність інфраструктури й бідність населення, процес глобалізації, запроваджений країнами «золотого мільярда», руйнівно розчленовує країну на «острови» модернізації й деградууючу периферію. При входженні Росії в світову систему поділу праці їй у глобальному економічному просторі не буде надано роль лідера. Місце Росії визначено як країни, що постачає сировину й ресурси. Розвиненим країнам Заходу Росія не потрібна як рівноправний конкурент у сфері промислових технологій. Росія потрібна Заходу як ринок збуту товарів. Тому, для реалізації цього завдання, Захід через засоби масової інформації постійно намагається змінити «культурний вигляд» Росії, формуючи культуру споживання за західним зразком [2, С. 14]. З огляду на вищеназвані чинники політичні еліти держав Східної цивілізації мають усвідомити, що зараз «не демократія, але принцип соціальної справедливості може виступити консенсусною цінністю (...). Здоров'я, пенсії (зарплата), житло і освіта – чотири найважливіших цінності особистості, що визначають її матеріальне

благополуччя. Для досягнення єдності нації, солідарності всіх шарів суспільства доцільно не намагатися «впроваджувати» (...) західні цінності, а повернутися до збережених в особистості моделі уявлень про соціальну справедливість» [2, С. 9].

Проте, російські дослідники звертають увагу на те, що світоглядні цінності населення України лише частково «вписуються» в запропоновану модель «візантійських» суспільно-політичних відносин. Адже, як наголошує Катая Д. В. «у той час як жителі Східної України традиційно орієнтуються на Росію і по суті становлять із нею єдину культурну спільність, населення Західної України багато століть було складовою частиною Центральної Європи, незмінно тяжіючи до західних культурних цінностей» [1, С. 1].

Аналізуючи політичні наслідки спроб української євроінтеграції, російські дослідники однак не у негативній оцінці міжнародної ситуації, що склалася на початку ХХІ ст. Російські науковці вважають не вигідними і для України і для Російської Федерації умови однополярного світопорядку [1, С. 1-2]. Так, наприклад, Торопигін А. В. у своїй праці «Спільний простір безпеки СНД: специфіка і основні напрямки формування» зазначає, що «перехід від біполярної системи міжнародних відносин до однополярної сприяв загальному підвищенню нестабільності у світі» [4, С. 38]. Суголосними є висновки Мухаметова Р. С. [7, С. 13, 15–16] і Шульгіна М. В., останній, зокрема, зазначає: «Саме розширення НАТО на Схід зіграло ключову роль у процесі формування нової системи безпеки в Європі. Приєднання до Північноатлантичного договору ряду країн Центральної й Східної Європи привело до розширення зони відповідальності НАТО й порушенню колишнього військово-політичного балансу між Росією й країнами Заходу, установленого в рамках Договору про звичайні збройні сили в Європі» [5, С. 3]. Автор наголошує на тому, що Росії не вдалося зупинити розширення НАТО на Схід, як наслідок «Захід вибудував систему безпеки в Європі всупереч інтересам найбільшої держави на континенті. Як наслідок, постраждала вся європейська безпека в цілому. (...) Зросло значення ядерного стримування, почалося відродження ознак гонитви озброєнь і колишньої конфронтації між Заходом і Сходом. Європейська система безпеки без участі Росії є потенційно нестабільною» [4, С. 28].

Якразим прикладом негативного наслідку східної експансії Північноатлантичного альянсу деякі російські науковці схильні вважати події, пов'язані з українсько-російським розподілом Військово-морського Чорноморського Флоту. Так, Федорових А. П. у своїй праці «Проблема Чорноморського флоту в російсько-українських відносинах (1991–2000 рр.)» зазначає: «Абсолютно логічна й продумана політика західних держав-членів НАТО (...) увінчалася успіхом після розпаду Союзу РСР, коли незалежна Україна, не без підказки ззовні, оголосила свої претензії на весь Чорноморський флот і Севастополь. (...) Почався слабо контрольований деструктивний процес поділу флоту і його інфраструктури між двома країнами-колишніми республіками СРСР, під час якого більша частина ЧФ була безповоротно втрачена, а самі країни виявилися на порозі відкритої конфронтації» [3, С. 14].

Втім, на наш погляд, найчіткіше охарактеризовано політичні наслідки української євроатлантичної інтеграції в дисертаційному дослідженні Єфремової М. В. «Роль зовнішнього чинника в російсько-українських відносинах» де автор зазначає: «Вступ України в Європейський Союз і НАТО може змінити баланс сил у регіоні Центральної й Східної Європи і Європи в цілому на користь Заходу внаслідок наступних основних причин.

По-перше, погіршилося б геополітичне й геостратегічне становище Росії і її союзника – Білорусії (остання, наприклад, була б узята в «кліщі», а в російську територію

вбили б «клин», що впритул підходить до самого центра європейської частини країни). Прийняття України в НАТО стимулювало б пронатовські амбіції деяких інших пострадянських країн (Грузії, Азербайджану, Молдови) і стало б реальною загрозою створенню натовської «дуги» уздовж західних і південних кордонів Росії.

По-друге, у військовому відношенні позиції Росії були б ослаблені в силу того, що сили НАТО виходили б на позиції прямого оперативного-тактичного удару по важливих об'єктах і пунктах дислокації військ та військової інфраструктури.

Вступ України в НАТО спричинив би необхідність ревізії російської військової стратегії, до числа важливих складових якої належить, (...) базування Чорноморського флоту в Севастополі та співробітництво з українським військово-промисловим комплексом.

Для Росії найгіршим варіантом розвитку подій був би швидкий вступ України в НАТО (сьогодні це може відбутися набагато швидше, ніж вступ у ЄС)» [6, С. 18].

Економічні наслідки української євроатлантичної інтеграції на думку російських науковців теж будуть мати важкі наслідки, як для Росії так і для України, передусім у сфері кооперації військово-промислових комплексів цих країн [1, С. 17–18; 9, С. 18–19]. Привертає увагу робота Дудко Д. Г. «Торгово – економічні відносини Росії з країнами СНД в області природного газу», у якій автор спробував дати практичні рекомендації, щодо використання торгівлі «блакитним» паливом, як інструменту геополітичного впливу: «З огляду на прозахідну орієнтацію керівництва України (її євроатлантичний вектор), Москві варто вибудовувати відносини в газовій сфері з Києвом згідно цим реаліям, послідовно і твердо відстоюючи свої національні інтереси. Через те, що геостратегічне та цивілізаційне значення російсько-українських відносин дуже велике, Росії необхідно навчитися використовувати «газовий важіль» у своїх цілях для одержання реальних геоекономічних вигід. Треба при цьому пам'ятати, що між нашими країнами, як і раніше, зберігаються тісні економічні зв'язки: коопераційні зв'язки в машинобудуванні, у тому числі в авіаційних, ракетно-космічних галузях і ВПК (до 60 % вартості української машинобудівної продукції становить російська комплектація). Тому різкий перехід на світові ціни по газу може привести до кризи української промисловості, серйозним проблемами у хіміко-металургійному комплексі і машинобудуванні країни, що у свою чергу спричинить різке погіршення платіжного балансу та знецінення національної валюти. Все це безліччю зворотних зв'язків негативно відіб'ється на російських промислових підприємствах, що постачають сировину і комплектуючі в Україну. Тому в газовій взаємодії з Україною пропонується шукати такий варіант, який би, з одного боку, гарантував виконання Києвом своїх зобов'язань по оплаті імпортованих обсягів і по транзиті російського газу в ЄС, а з іншого, не обрушив базові енергоємні галузі країни і зберіг двосторонні коопераційні зв'язки, що є важливим для підтримки проросійськи налаштованої частини українського населення та бізнесу» [8, С. 19].

Таким чином, підбиваючи підсумки ми приходимо до наступних висновків:

По-перше, певні наукові кола Російської Федерації на даний момент переконані у концептуальній несумісності політичних і соціально-економічних моделей розвитку держав блоку НАТО і держав – колишніх республік СРСР. Відповідно протилежними трактуються і їхні національні інтереси.

По-друге, російські дослідники вважають, що євроатлантичний вектор зовнішньої політики України цілком може бути реалізованим. Однак, на їхню думку, віддаленим наслідком входження України до Північноатлантичного альянсу буде не гарантування

її національної безпеки, а лише перетворення на геополітичний буфер НАТО у ймовірному протистоянні з Росією.

Список літератури: 1. Катая Д. В. Россия и Украина в новом геополитическом пространстве: Автореф. дис. канд.полит.наук: 23.00.04 / Российская академия государственной службы при Президенте Российской Федерации. – Москва, 2000 – 23 с. 2. Суркова Л. А. Трансформация ценностных ориентаций личности в процессе модернизации русской цивилизации: Автореф. дис. канд. фил. наук: 09.00.11 / ФГОУ ВПО «Южный федеральный университет». – Ростов-на-Дону, 2007. – 21 с. 3. Федоровых А. П. Проблема Черноморского флота в российско-украинских отношениях (1991–2000 гг.): Автореф. дис. канд. ист. наук. 07.00.02 / Институт российской истории РАН. – Москва, 2008 – 28 с. 4. Торопыгин А. В. Общее пространство безопасности СНГ: специфика и основные направления формирования (политологический анализ): Автореф. дис. д. полит. наук: 23.00.04 / Российский государственный педагогический университет имени А. И. Герцена – Санкт-Петербург, 2008 – 41 с. 5. Шульгин М. В. Первая волна расширения НАТО на Восток (1990–1999 гг.): Автореф. дис. канд. ист. наук: 07.00.03 / Южный федеральный университет. – Ростов-на-Дону, 2009. – 30 с. 6. Ефремова М. В. Роль внешнего фактора в российско-украинских отношениях: Автореф. дис.канд. полит.наук: 23.00.04 / Центр СНГ Дипломатической академии МИД России – Москва, 2009 – 23 с. 7. Мухаметов Р. С. Национальные интересы России на постсоветском пространстве: сущность и основные средства реализации: Автореф. дис. канд. полит. наук: 23.00.02 / Уральский государственный университет им. А. М. Горького – Екатеринбург, 2009. – 20 с. 8. Дудко Д. Г. Торгово-экономические отношения России со странами СНГ в области природного газа: Автореф. дис. канд. экон. наук: 08.00.14 / Всероссийская академия Дружбы народов академия внешней торговли – Москва, 2010. – 30 с. 9. Усова Л. С. Политика евроатлантической интеграции Украины в контексте российско-украинских отношений (конец XX – начало XXI вв.): Автореф. дис. канд. ист. наук: 07.00.03 / МГУ им. М. В. Ломоносова – Москва, 2011. – 21 с.

*Николаенко В. И.
г. Харьков, Украина*

УКРАИНА: «ЗОНА СВОБОДНОЙ ТОРГОВЛИ – ИЛИ ТАМОЖЕННЫЙ СОЮЗ» (К РОССИЙСКО-УКРАИНСКИМ ОТНОШЕНИЯМ)

В выборе политико-экономического вектора движения Украины имеется на сегодня три варианта: *Евросоюз с ЗСТ; Единое экономическое пространство с ТС; и третий – «никуда не идти».*

Опираясь на соответствующие источники я попытался посмотреть какой вариант предпочтительнее для нас украинцев.

Для сопоставления того или другого варианта необходимы профессиональные данные, наиболее достоверная статистика и расчеты. Найти их можно в опубликованном в апреле 2011 г. *Совместном докладе* экспертных рабочих групп *Института экономики и прогнозирования Национальной академии наук Украины* (руководитель групп

пы академик *Валерий Геец*) и *Института народнохозяйственного прогнозирования РАН* (руководитель группы академик *Виктор Ивантер*), а также расчетах замминистра экономики Украины *Валерия Мунтияна*, опубликованных в июле 2011 г.; в оценках *отечественных и зарубежных экспертов*, которые специально занимаются этими проблемами. Среди них, например, известный киевский публицист, политолог и философ *Андрей Ваджра*; *Ростислав Ищенко* – президент Центра системного анализа и прогнозирования (г.Киев); политический публицист и общественный деятель Италии *Лука Бьонда*; другой итальянец *Тиберио Грациани* – директор Института изучения геополитики и смежных дисциплин; *Лешек Сыкульский* – директор польского Института геополитики; польский политолог и обозреватель *Эмиль Зин* и др.

Начну с последнего варианта – «*никуда не идти*» – здесь однозначный ответ: в Киеве уже немалая часть властной и экономической элиты понимает, что в одиночестве в сегодняшнем мире прожить невозможно. И прислоняться к кому-то надо, хотя бы экономически. То есть так или иначе в какие-то союзы входить, с кем-то и на каких-то условиях договариваться и объединяться. Следовательно: Надо идти !!! Куда?

ЕЭП и ТС (Евразийский ЭС) – в нечто подобном – СССР – мы уже были и нас снова туда зовут. Таможенный союз России, Белоруссии и Казахстана, его идеологи хорошо понимают, что без участия Украины он окажется малоэффективным и непривлекательным для других участников создаваемого Единого экономического пространства. Поэтому и зовут. А для Украины, по мнению многих экспертов, он (ТС) как раз и будет экономически наиболее предпочтительным.

Присоединение Украины к ТС:

- даёт прирост экспорта украинских товаров только в РФ на 4,6–8,8 млрд долл в год (больше всего вырастет экспорт нашей машиностроительной и металлургической продукции);

- рост товарооборота Украины (без учета углеводородов) составит от 13,5 до 16,4 % ВВП Украины;

- внутренняя цена газа снизится до 180 долл за тыс куб м (прирост сальдо торгового баланса Украины составит 5,1 млрд долл в год);

- рост объема украинского экспорта в первый год составит 1,02 % ВВП страны, во второй – 2,72 %, в третий – 3,4 %.

- компенсационная плата за нарушение торгового режима ВТО (Украина член этой организации) будет весьма умеренная по сравнению с «прибутками» – всего 1,9 млрд долл в год.

А еще будут:

- расширение производства и увеличение объема рынка (отсюда дополнительные рабочие места и рост доходов бюджета);

- рост транзитной активности стран ТС через территорию Украины (опять таки доходы от платы за транзит);

- восстановление и укрепление кооперационных связей между предприятиями стран ТС (повысит технологический уровень и конкурентоспособность украинской продукции);

- укрепление позиций в мировой торговле в результате согласованных действий группировки ТС (на международных переговорах).

И еще будут:

- и обеспечение устойчивой параллельной работы энергосистем;
- и снижение потерь от колебаний валютных курсов и других коммерческих рисков в результате перехода на расчеты в национальных валютах;
- и общие крупные и сверхкрупные проекты, которые уже намечаются;
- и совместная подготовка специалистов, и совместные фундаментальные и прикладные научные исследования, и общие программы коммерциализации научно-технологических результатов, т.д., и т.п.

Такие же расчеты показывают, что приобретения России и других членов ТС в случае эффективной интеграции с Украиной не менее значимы и по масштабам, и по содержанию.

Теперь – предусмотрен и вариант отказа Украины от ТС:

- объем украинского экспорта в Россию сразу сократится на 1,4–1,9 млрд долл в год (за счет необходимости преодоления тарифов ТС);

- сохранение (или даже прогнозируемое повышение) цен на газ приведет к тому, что наши энергоемкие металлургический и химический комплексы – опора национального бюджета, выйдут из зоны рентабельности и будут сворачивать производство;

- торговый и платежный баланс Украины резко ухудшатся. Это приведет к снижению трудовой занятости, неустойчивости системы социального обеспечения, массовому падению покупательной способности и уровня жизни населения.

Вступление в Евразийский Союз могло бы помочь Украине и это была бы помощь политическая (союз с государствами-соседями, к тому же еще и славянской культуры и языка) и помощь экономическая (создание пространства свободной торговли и свободной циркуляции товаров).

Таможенный Союз России, Белоруссии и Казахстана – не только экономическая структура, но, прежде всего, *фундаментальный механизм интеграции евразийского пространства*, как шаг к многополярному миру. С учетом этих нюансов, Украина в перспективе могла бы играть в этой системе важную роль в силу своего географического положения. Включенность в Таможенный Союз Украины позволила бы сбалансировать его восточный вектор, направленный на Казахстан, и дало Украине шанс выполнять функцию *«трансмиссии»* между Евразией и Европейским Союзом.

В противном случае, т.е., если Киев откажется от присоединения к Таможенному Союзу, он будет зажат между уже существующей геополитической конструкцией по линии *Минск – Москва – Астана* и атлантической осью *Брюссель – Лондон – Вашингтон*, что губительно и с геоэкономической, и с геостратегической точки зрения.

Наконец – Евросоюз и ЗСТ.

Хотим! *«Безусловно, – заявлял нынешний президент В. Ф. Янукович 26 июня 2011 г. – для нас является важнейшим приоритетом ускорение интеграции Украины в Европейский Союз».*

Но нас неохотно приглашают. Да и вступают в Евросоюз в силу объективно сложившихся для этого условий, а не исключительно по желанию – *«хотим – не хотим».*

Вступление в ЕС всегда происходило по факту культурного, исторического, ментального, финансового и экономического соответствия странам-членам этой организации.

Украина не соответствует ни одному европейскому параметру. И не будет соответствовать. Она – из другой реальности, из другого мира, чужого, чуждого и непонятного европейцам.

Перспектива европейской интеграции для Украины действительно крайне важна с точки зрения того, чтобы формировать уровень социальных стандартов, развития государственных структур и гражданского общества. Это наш основной приоритет, но мы к этому, в силу разных причин, идём очень медленно.

Уже в 2007 г. Евросоюз предельно ясно объяснил Киеву, что до вступления в ЕС Украине предстоит пройти долгий и трудный путь экономических и политических реформ.

А в феврале 2011 г. посол ЕС в Украине *Жозе Терейра* еще раз подчеркнул, что «Украина не соответствует минимальным условиям для обсуждения членства в ЕС».

Присоединение к ЗСТ может иметь для нашей страны катастрофические последствия. Структура экспорта в страны Таможенного Союза для Украины более выгодна, чем в Европу. Сегодня рынки Евросоюза для Украины в принципе неперспективны.

Потенциал рынка ЕС очень большой – \$16 трлн., но он полностью занят и закрыт. Наши товары там не нужны, да нам и нечего предложить...

Все то, что сейчас наша страна продает в ЕС (сырье и продукция первого уровня переработки) – это единственно возможная форма присутствия Украины на внутреннем рынке Евросоюза.

Ни ракеты, ни самолеты, ни станки, ни прочая высокотехнологическая продукция машиностроения Украины в ЕС не нужна.

Там не нужен даже украинский металл, от которого ЕС отгородилась высокими таможенными пошлинами. Наша страна обречена на роль сырьевого придатка в Европейском Союзе.

Польский политолог и обозреватель *Эмиль Зин*, отвечая на вопрос «Какова будет роль Украины в ЕС?», уверяет: «Это резервуар дешевой рабочей силы, дешевого сырья, приватизированных западными концернами натуральных богатств, и рынок сбыта дешевых продуктов по завышенным ценам. И еще – резервуар солдат для участия в стратегических операциях НАТО в Азии».

Казалось бы, реальный геоэкономический шанс для Украины – это модернизация с учетом реальной геополитической обстановки. Интеграция с Москвой – для Киева это был бы естественный выбор.

Однако, перед принятием окончательного решения следует задуматься и о том, что в Евросоюзе нет недемократических стран, а в Таможенном союзе нет уже стран демократических.

Пару недель назад, в ходе последнего раунда переговоров в Брюсселе Украина согласовала практически все нерешенные вопросы по подготовке *Соглашения об ассоциации* с ЕС. И как заявил тогда Премьер *Николай Азаров*, Соглашение о создании Зоны свободной торговли между Украиной и ЕС практически готово.

Правда, по его же словам, это Соглашение не полностью устраивает Украину: «Мы видим и минусы, и плюсы. Но плюсы более значительны. И поэтому мы приняли решение, что в исторической перспективе договор о ЗСТ сыграет большую положительную роль для развития нашей экономики и европейской интеграции».

Но до 19 декабря ещё далеко – четыре дня, когда будут рассматриваться эти вопросы (куда идти и с кем быть?) в Киеве на саммите Украина – ЕС и Московском совещании членов Евразийского экономического союза, и ситуация может измениться, как уже было неоднократно. Поэтому поживём увидим!

PS: так оно и вышло...

Список литературы: 1. Что выгоднее: Зона Свободной Торговли или Таможенный Союз? – <http://alternatio.org/articles/item/1289>. 2. <http://nbnews.com.ua/tema/16525/>. 3. Российско-украинские отношения – от ситуативной прагматики к полноценной стратегии. Аналитический доклад – <http://www.kurginyan.ru/publ.shtml?cmd=art&theme=12&auth=&id=2316>.

*Олейник А. Н.
г. Харьков, Украина*

ПОЛИТИКА ЗАРАБОТНОЙ ПЛАТЫ БОЛЬШЕВИКОВ В 1930-Е ГГ. В УКРАИНЕ

Безусловно, проблема оплаты труда одна из древнейших в мире. Она существует с тех пор как появляется наемный труд. Любая власть пыталась решить эту проблему, недостатки в ее решении приводили к революциям и переворотам. Поэтому очень важно проанализировать исторический опыт в этой сфере, чтобы не повторять ошибки.

Перманентной проблемой всего советского периода был поиск наиболее приемлемых способов оплаты труда. И хотя официально декларировался принцип «повышения благосостояния трудящихся», на практике это могло быть совсем по другому. Все зависело от конкретной экономической ситуации и тех задач, которые решало в данный момент руководство страны. В 1930-е гг. заработная плата прямо была связана с производительностью труда, причем устанавливается тенденция преобладающего роста производительности труда над увеличением оплаты труда [6, С. 8].

Развитие института «оплаты труда» в 1930-е гг. относится к достаточно малоисследованным научным проблемам. Это объясняется тем, что начиная со второй половины 1930-х гг. объективное освещение этого периода истории было под запретом, и более или менее полные научные исследования начинают появляться только с 1991 года, то есть с распадом СССР. Среди работ, которые появились в настоящее время и были посвящены изучению некоторых аспектов избранной темы, можно выделить научные работы Божко В. Н. [1], Журавлева С. В. и Мухина М. Ю. [4], Иванова С. А. [5], Ильюхова А. А. [6], Киселева И. Я. [7], Копайгора И. И. [9] и др.

На размер заработной платы в определенной степени влияет занятость, соотношение спроса и предложения на рабочую силу. В 20-е гг. при большом уровне безработицы рабочего часто устраивала и небольшая зарплата, которая не соответствовала количеству и качеству его труда. Наоборот, в 30-е гг., при некотором дефиците рабочей силы, требования рабочих к размеру оплаты труда увеличиваются потому, что рабочие (особенно квалифицированные), могут выбирать и искать более оплачиваемое или менее тяжелое (во всех его смыслах) рабочее место.

Характерной особенностью института оплаты труда 30-х гг. были многочисленные и постоянные изменения в ее организации. Это объясняется как изменениями в экономической ситуации, так и поиском таких способов оплаты труда, которые бы отвечали принципу социальной справедливости, и в то же время не позволяли расти ей быстро.

Действенным средством борьбы именно с такими трудовыми миграциями стал государственное принуждение. Так, в случае самовольного невыхода на работу или пе-

рехода работника с одного предприятия на другое, согласно Постановлению ЦИК и СНК СССР от 15 декабря 1930 г. была установлена уголовная ответственность в виде лишения свободы на срок от двух до четырех месяцев [12]. Кроме того Постановлением ЦИК СССР от 10 января 1931 г. по докладу Народного комиссариата труда СССР были поставлены новые задачи перед государственными органами в сфере труда, а именно: органы труда от механической регистрации рабочих и направления на работу, должны были перейти к активному выявлению и систематическому учету новых ресурсов рабочей силы, прежде всего с числа членов семей рабочих и служащих в городах и с колхозников на селе. Также они должны были обеспечить плановое распределение новых трудовых ресурсов и перераспределение уже занятой рабочей силы между отдельными отраслями народного хозяйства с учетом необходимости первоочередного и полного удовлетворения рабочей силой наиболее важных ведущих отраслей [13].

Очередные признаки изменения политики в сфере оплаты труда можно проследить в выступлении И. В. Сталина перед руководителями самых больших предприятий страны 23 июня 1931 года. Сталин призвал к «осуществлению более организованного набора работников, ликвидации текучести кадров и уравниловки в оплате труда, внедрение в производство хозрасчетных принципов чтобы обеспечить эффективность действующей экономики, изменить политику заработной платы» [16, С. 51].

Основные тезисы этого выступления известные в литературе как «шесть условий товарища Сталина» для построения социализма в СССР, нашли свое отражение в большом количестве нормативных актов. Последнее, шестое условие предусматривало перестройку системы оплаты труда. Поэтому в 1932–1934 году была проведенная новая тарифная реформа, в результате которой устанавливалось четкое то значительное отличие между высшими и низшими разрядами, вводилась премиально-прогрессивная система и неограниченная сдельная система [6, С. 217]. Была повышена заработная плата высококвалифицированным работникам и внедрены отдельные тарифные сетки для сдельных и почасовых работников. Первая была приблизительно на 15 % выше второй. Этот разрыв был еще значительно больше в некоторых отраслях, например рабочие «ведущих производств» в машиностроении получали в среднем на 37 % больше чем рабочие вспомогательных цехов и на 80% по сравнению с работающими на почасовых работах [17].

Отдельные предприятия и объединения после издания этого постановления начали также пересматривать установленные тарифы и подтягивать уровень зарплаты рабочим других отраслей народного хозяйства (Москва, Ленинград, Закавказье, Украина и др.). В результате имело место перерасход фондов зарплаты [2, оп. 1, д. 359, л. 312–324]. Поэтому Постановлением СНК СССР «О неправильном увеличении фондов заработной платы на местах» от 17 ноября 1931 г. руководителям хозяйственных органов было запрещено при реформировании вознаграждения за труд превышать установленные фонды заработной платы» [14].

Благодаря этим мерам, уже в первом квартале 1932 г. большинство предприятий сумели выполнить промфинплан. Рабочие в целом поддерживали переход на сдельную систему оплаты труда. Удельный вес такой системы возрос в 1933 году в промышленности до 67,3 % [1, С. 231]. Это привело к соответствующему росту и средней заработной платы.

Указанные меры, хотя и экономически обусловленные послужили причиной несуразицы в оплате труда именно на «ведущих производствах». Например, выявилась такая ненормальность в оплате труда, как «фиктивная сдельность». В частности, ко-

миссия Наркомата труда Украины и ВЦСПС в ноябре 1932 г. обследовала шахту №1 «Щегловка» Красногвардейского рудоуправления, и установила, что здесь сдельностью охвачено 65,9 % рабочих, хотя по колдоговору должно быть не менее 72,3 %. Но главной бедой было не это, а то, что комиссия нашла эти данные сильно преувеличенными, из-за низкого качественного уровня сдельности и наличия массовых фактов фиктивной сдельности (что особенно характеризуется массовым применением различных доплат, удельный вес которых у сдельщиков достигает 22 % от зарплаты).

Анализ заработной платы сдельщиков свидетельствует о несоответствии увеличения заработной платы отдельных квалификаций, их производственной значимости, вследствие чего создается неправильное соотношение в зарплате разных профессий [3, оп. 18, д. 10, л. 92].

Комиссия «решительно осудила» наличие в зарплате «массовых искусственных доплат, ... подавляющее большинство рабочих систематически свыше своего сдельного заработка по основной работе получают те или иные доплаты за выполнение посторонних работ, чаще всего вне соответствия с фактическим объемом работы» [3, оп. 18, д. 10, л. 93]. Выводы комиссии легли в основу специального Постановления СНК СССР и ЦК ВКП(б) «О работе угольной промышленности Донбасса» от 8 апреля 1933 г. В нем отмечалось, что угольные тресты Донбасса, руководство Народного комиссариата труда промышленности и Донецкий обком ВКП(б) до сих пор не работают по-новому: «надо изменить полностью организацию зарплаты, ее надо организовать так, чтобы более высокую зарплату получили не трестовские канцеляристы, а работники в шахте» [8, С. 39–44].

Методы борьбы с уравниловкой и вообще установление систем оплаты труда определяло также совместное Постановление СНК СССР и ЦК ВКП(б) от 21 мая 1933 г. «О заработной плате рабочих и инженерно-технических кругов угольной промышленности Донбасса» [15]. Было очевидно, что меры, предложенные в этих постановлениях, были адресованы не только шахтерам Донбасса, а всей промышленности страны.

Тенденция к поднятию оплаты труда рабочих «ведущих профессий» по инерции породила прямо противоположную проблему – слишком быстрый и масштабный рост зарплаты отдельных категорий рабочих на некоторых предприятиях, особенно в тех же ведущих отраслях. В частности «если в среднем зарплата угольного рабочего в октябре 1931 г. составляла 137 руб., то по отдельным рудоуправлениям нередко были случаи, когда забойщики, крепильщики и др. ведущие профессии зарабатывали по 400, 500, и даже 600 руб. в месяц. Заметим для сравнения, что заработная плата профессора с 1930 г. составляла 300 руб.

Такое же положение мы имеем и по черной металлургии, где заработок в IV квартале 1931 г. в сравнении с III кварталом вырос на 25,5 % в Донбассе. Эти явления назывались «извращениями в оплате труда» и их ликвидировали, путем уменьшения зарплаты на таких производствах.

Вообще, создается такое впечатление, что угольная промышленность Донбасса была своеобразным испытательным полигоном, социальной «лабораторией» для определения положения с выплатой зарплаты и нахождением способов повышения ее стимулирующей роли в повышении производительности труда. В частности 31 марта 1940 г. принимается очередное Постановление СНК и ЦК ВКП(б) «О работе угольной промышленности Донбасса» [11]. Причиной появления этого документа авторы назы-

вают то, что руководители шахт и угольной промышленности забыли постановления 1933 г. «Более того, наперекор указанным решениям, в Донбассе были допущены в организации заработной платы, в обеспечении инженерно-техническими кадрами подземных работ и в руководстве работой шахт те же перекосы, которые были раскрыты и осуждены предыдущими решениями СНК и ЦК ВКП(б)».

То, что даже после 5–6 лет руководители шахт и отрасли в целом «забыли Постановления 1933 г.» свидетельствует о том, что и система оплаты труда, который был предложена еще в 1933 г. не совсем подходила к специфике шахтерской работы. Но критика в адрес хозяйственных руководителей была в целом справедлива – действительно в период с 1934 по 1939 г. роль основной ставки в заработной плате неуклонно падала. Это на конкретных примерах и достаточно убедительно показал тогдашний глава ВЦСПС Н. М. Шверник, выступая на II съезде профсоюзов рабочих тяжелого машиностроения 17 октября 1939 г.: «Решающее значение в зарплате рабочих сейчас имеет прогрессивка, потому что применение ее происходит не за перевыполнение норм выработки, соответствующих государственному плану, а за перевыполнение норм, которые не обеспечивают выполнения государственного плана угледобычи. ...А мы не должны мириться с таким положением, когда удельный вес основной заработной платы в общем заработке рабочего – 30–40 %, а 60–70 % составляет прогрессивка и другие доплаты. Прогрессивка при этих условиях утратила свое значение, как стимул для поднятия производительности труда [10, С. 25–26].

Можно сделать вывод, что в результате реформы заработной платы начала 30-х гг. было введено ее централизованное регулирование. Госплан устанавливал лимит роста заработной платы по разным отраслям. В свою очередь хозяйственные наркоматы распределяли выделенные лимиты между подведомственными отраслями, которые уже в свою очередь распоряжались ими по собственному усмотрению. Хозяйственные же объединения не занимались межрайонным планированием зарплаты, что и было главным недостатком этой системы. На протяжении 30-х гг. так и не была создана методология определения заработной платы. Это было связано с тем, что сама оплата труда зависела не от экономических категорий, а от политической воли или конкретных целей руководства страны в данный момент времени.

Список литературы: 1. Божко В. М. Генеза правового регулирования оплаты праці. – Полтава: Полтавський національний технічний університет імені Юрія Кондратюка, 2010. – 400 с. 2. Государственный архив Российской Федерации (далее ГАРФ). Ф. 5451. – Всесоюзный Центральный Совет Профессиональных Союзов СССР. 3. ГАРФ – Ф. 5515. – Народный Комиссариат труда СССР. 4. Журавлев С. В., Мухин М. Ю. «Крепость социализма»: Повседневность и мотивация труда на советском предприятии. 1928–1938 гг. – М.: РОССПЭН 2004. – С. 115–137. 5. Иванов С. А. Российское трудовое право: история и современность // Государство и право. – 1999. – № 5. – С. 36–45. 6. Ильюхов А. А. Как платили большевики: Политика советской власти в сфере оплаты труда в 1917–1941 гг. – М., 2010. – 415 с. 7. Киселев И. Я. Трудовое право в тоталитарном обществе (Из истории права XX века). – М.: ИНИОН РАН, 2003. – 84 с. 8. КПСС в резолюциях и решениях съездов, конференций пленумов ЦК в 14 т. (1898–1986) / [Под общей редакцией А. Г. Егорова и К. М. Боголюбова] – Изд. 9. – М.: изд-во пол. лит-ры, 1985 – Т. 6: 1933–1937. – 1984. – 431 с. 9. Копайгора І. І. Законодав-

ство про оплату праці в Україні другої половини ХІХ–ХХ ст. (історико-правове дослідження): Автореф. дис. канд. юрид. наук. – Харків, 2006. – 22 с. 10. Профсоюзы СССР. – 1939. – № 10–11. 11. Решения партии и правительства по хозяйственным вопросам. 1917–1967 гг. Сборник документов за 50 лет. – М.: Политиздат, 1967. – Т. 2: 1929–1940 гг. – С. 732–737. 12. Собрание законов и распоряжений рабоче-крестьянского Правительства СССР (далее СЗ СССР) – 1930. – № 60. – ст. 641. 13. СЗ СССР. – 1931. – № 5. – ст. 63. 14. СЗ СССР. – 1931. – №67. – ст. 447. 15. СЗ СССР – 1933 . – № 31. – ст. 182. 16. Сталин И. В. Новая обстановка – новые задачи хозяйственные строительства. Речь на совещании хозяйственников 23 июня 1931 г. // Сочинения. – М.: Гос. изд. полит. лит. – Т. 17. – 1946. – 428 с. 17. Постановление ВЦСПС и ВСНХ СССР от 21 сентября 1931 г. «О перестройке системы зарплаты в металлургии и угольной промышленности» – Труд. – 1931. – 23 сентября.

*Пономаренко Р. О.
г. Харьков, Украина*

ВОЙНА В ИРАКЕ И ГЕОПОЛИТИЧЕСКИЙ ВЫБОР УКРАИНЫ

Предыстория войны

Окончание Холодной войны и распад Советского Союза привели к изменению мирового баланса сил и появлению единственной планетарной сверхдержавы – США. На рубеже тысячелетий США начали борьбу за создание единого миропорядка по образцу евроатлантической цивилизации. Понятно, что такие намерения США не вызывают восторга у многих представителей мирового сообщества.

В конце ХХ века регион Персидского залива становится объектом пристального внимания мировых новостных агентств, как постоянный очаг напряженности. Межгосударственные, межэтнические и межконфессиональные противоречия, постоянные внутривнутриполитические обострения в ряде государств, глубокая милитаризация, активная деятельность исламских фундаменталистов и различного рода экстремистских организаций и группировок способствовали превращению этого богатейшего региона в «пороховую бочку».

Во многом, своим превращением в перманентную конфликтную зону, район Персидского залива был обязан Ираку. Эта ближневосточная страна имеет выгодное геополитическое положение – через Ирак проходят международные сухопутные и воздушные пути, связывающие Европу со странами Среднего Востока и Южной Азии. Ирак – это 60 % территории всего Ближнего Востока, на которой проживает 42 % населения всего региона. Но, кроме этого, Ирак занимает одно из ведущих мест в мире по запасам сырой нефти, и богат другими полезными ископаемыми.

Однако эта богатая и перспективная страна являлась одним из мировых изгоев. Правивший в Ираке одиозный, деспотичный режим диктатора Саддама Хусейна, «прославившийся» широкими репрессиями против внутренней оппозиции и применением химического оружия (цианистый и горчичный газ) для усмирения собственного народа (отравляющие вещества были применены в 1980-е годы против курдов, которые в Ирано-Иракской войне поддерживали Иран), претендовал на лидирующие позиции в арабском мире, и принимал активное участие в формировании и развитии военно-поли-

тической ситуации в регионе Персидского залива. Попытка Хусейна завоевать соседний Кувейт в 1991 году закончилась созданием международной антииракской коалиции под эгидой ООН и «Бурей в пустыне». Ирак потерпел поражение и был загнан в тиски международных санкций. Показательно, что в 90-е годы XX столетия саддамовский Ирак имел враждебные отношения практически со всеми своими соседями, в том числе и с Иорданией, которая оказывала Хусейну поддержку в 1991 году [1, С. 423].

На протяжении 90-х годов во всем мире активно муссировались слухи касательно ведущихся в Ираке работ по созданию ядерного, химического и бактериологического вооружений. Ситуация усугублялась постоянными конфронтациями Хусейна с ооновскими инспекциями, призванными прояснить этот вопрос. Положение накалялось год от года, достигнув точки кипения в конце 2002 года. На этом фоне выбор Ирака для демонстрации геополитической мощи США был вполне оправдан. Мир настолько устал от Саддама Хусейна, что действия президента Д. Буша нашли поддержку у многих государств.

Одним из самых распространенных мифов о войне в Ираке, является утверждение, что это была сугубо «нефтяная война». Однако этот тезис, при всей его, на первый взгляд, логичности, не только не раскрывает всю суть проблемы, но даже уводит в сторону от основных причин войны. Главным является то, что контроль над этим регионом имеет важнейшее стратегическое значение, прежде всего, в геополитическом плане. Как мы увидели, авторитарный режим Саддама Хусейна являлся постоянным очагом дестабилизации в столь значимом ближневосточном регионе. Ликвидация враждебного режима в Ираке и установление там «демократии подобной американской», давала США исключительную возможность закрепиться на Ближнем Востоке и, тем самым, создать стратегический плацдарм для будущего противостояния с Китаем, отстранить Россию с планетарной геополитической арены и создать энергетический рычаг влияния на Евросоюз [6, С. 218]. В контексте этих целей становится понятной крайне жесткая позиция, занятая Китаем, Россией, Францией и Германией по отношению к иракской войне – политики этих стран сразу же просчитали все американские перспективы в случае успеха, перспективы крайне невыгодные их государствам.

Одновременно с этими геополитическими целями США намеревались «переделывать» такой малопонятный, но, как казалось, определенно представляющий угрозу для США арабский мир. Здесь не стоит недооценивать фактор ведущейся с 2001 года войны с «международным терроризмом», который олицетворяли различные исламистские группировки во главе с Аль-Каидой. Как считает американский профессор Р. Снайдер: «США напали на Ирак в наказание за то, что Бен Ладен был продуктом политики арабского мира, арабы сочувствовали ему» [3, С. 53]. Враждебная политика Хусейна наложилась на слухи о предполагаемых разработках оружия массового поражения в Ираке (которое могло оказаться в руках Аль Каиды!), что автоматически занесло эту страну в список стран поддерживающих терроризм. В этом смысле, война в Ираке подавалась как важный этап в антитеррористической борьбе. Фактически, она стала продолжением военной кампании в Афганистане, имея целью воевать с террористами на их территории (стоит отметить, что связь между режимом Саддама Хусейна и Аль-Каидой в итоге не подтвердилась). Что касается нефти в виде экономической величины, как причины войны, то мы вообще не рассматриваем ее в качестве весомого фактора. Как отметил Р. Снайдер: «Если бы США было нужно больше нефти, то давно уже следовало снять санкции на продажу иракской нефти» [3, С. 53].

Саддам Хусейн заставил поверить многих в силу и мощь своего политического режима, и в боеспособность своих вооруженных сил [5, С. 251]. Например, тон настроений российской прессы однозначно наводил на мысль, что в случае вторжения в Ирак, американцы быстро потерпят сокрушительное и позорное поражение. Однако в ходе военной операции оказалось, что Хусейн больше блефовал, чем опирался на реальность. Народ Ирака не захотел умирать за своего президента и его режим рухнул как гнилое дерево меньше чем за месяц, под ударами ракет «Томогавок», гусеницами «Абрамсов» и колесами «Хаммеров» американской морской пехоты.

Саму по себе войну в Ираке условно можно разделить на два этапа. Первый этап (20 марта – 1 мая 2003 года) – непосредственно война возглавляемой США международной коалиции против режима Саддама Хусейна. С мая 2003 года начался новый этап иракского конфликта – гражданская война, которая характеризуется ростом религиозного фанатизма, и заострением противоречий внутри Ирака между шиитами, суннитами и курдами. Дислоцировавшиеся в Ираке войска коалиции постепенно оказались втянуты в многочисленные политические и силовые выяснения отношений. К тому же с 2004 года стратегия коалиционных войск направлена на создание и поддержку в Ираке нового демократического правительства и постепенную передачу ему функций управления страной [4, С. 14].

Предпосылки ввода украинских войск в Ирак

Готовясь к войне, США рассчитывали привлечь к антииракской коалиции как можно больше государств. Как выразился украинский военный аналитик П. Черник, для этого США «очень грамотно и гибко применяли политику «кнута и пряника». Странам, которые присоединялись к коалиции, было обещано участие в послевоенном восстановлении Ирака, а тем, кто откажется – серьезные изменения в отношениях с Вашингтоном» [6, С. 220]. Касательно Европы это даже привело к некоторому расколу. Так, европейские гранды, незаинтересованные в росте могущества США, выступили против войны, в то время как страны Восточной Европы, зависимые от США и одновременно не слишком жалюемые ведущими европейскими странами, поддержали вторжение в Ирак. Активно действовала в иракском вопросе и традиционно дружественная Украине Польша, выступившая одним из самых явных союзников США и даже направившая свой вооруженный контингент для непосредственного участия в боевых действиях против войск Хусейна.

Тем временем, Украина под президентством Леонида Кучмы, после серии международных скандалов, связанными с убийством журналиста Г. Гонгадзе, коррупционными проблемами, притеснениями свободы слова и так далее, фактически оказалась в международной политической изоляции. В довершение, «кольчужное дело» резко осложнило взаимоотношения между Киевом и Вашингтоном. До поры до времени Украина не вмешивалась в иракский вопрос, пока украинская политическая элита не увидела в нем благоприятную возможность вырваться из изоляционного круга и вывести Украину на мировую геополитическую арену. Своей косвенной поддержкой созданной США антисаддамовской коалиции, путем отправки в Кувейт украинского батальона радиационной, химической и бактериологической защиты, Украина частично возвратила себе утраченный кредит доверия со стороны США [2, С. 93], некоторые авторы даже считают, что это положило конец «кольчужному скандалу» [6, С. 221]. Вдобавок, Киев показал, что готов стать союзником Вашингтона, на фоне откровенно просаддамовской позиции Москвы.

После того как режим Хусейна пал, и Ирак был фактически оккупирован, президент США Д. Буш призвал мировое сообщество принять участие в «установлении демократии» в Ираке. Всего этот призыв поддержали 37 стран – чтобы не говорили, но создание и антисадамаовской, а затем и «оккупационной» коалиции следует признать крупным внешнеполитическим успехом США.

На этом фоне некоторые украинские аналитики пришли к выводу, что для поднятия уровня сотрудничества с США на действительно стратегический уровень, Украине необходимо последовать польскому примеру и «ограниченно участвовать в операции» [6, С. 222]. Пользуясь благоприятным моментом, президент Кучма предложил направить в Ирак украинские войска. За исключением социалистов и коммунистов, все остальные парламентские фракции Верховной Рады поддержали инициативу президента. Понятно, что любое другое решение украинского парламента привело бы к резкому похолоданию в украино-американских отношениях, в которых только-только наметилось потепление. Тем самым Украина стала непосредственным участником военной кампании в Ираке. Отношения между США и Украиной вышли на новый этап.

Здесь подчеркнем, что стратегически Украина была самым непосредственным образом заинтересована в победе США и ее союзников, поскольку их поражение автоматически передавало инициативу в руки Германии, Франции и России, от которых Киеву ничего хорошего ожидать не приходилось. Действительно, Германия всегда более ориентировалась на Россию, чем на Украину; Франция была одной из тех, кто желала, чтобы Украина и дальше оставалась на «европейских окраинах»; ну и Россия, само собой, всегда стремилась видеть Украину своим послушным сателлитом в евразийской зоне, чем полновесным игроком на европейской арене, не говоря уже о мировой. Анализ показывает, что только США является подлинным стратегическим союзником Украины, который действительно заинтересован в сильной Украине. Следовательно, тесные дружественные отношения с США, как и американские успехи, отвечали интересам Украины.

В чем можно быть точно уверенным, так это в том, что и президент Кучма, и парламент, при принятии решения о вводе в Ирак украинских войск руководствовались, прежде всего, интересами Украины, и только ими. Политические дивиденды от принятия этого решения были огромны. Этот шаг еще раз четко отделил политику Украины от политики России, направив страну в сторону НАТО и тесных союзнических отношений с США. Вводя войска в Ирак, Украина сближалась с США, Великобританией и Польшей, которые могли поддержать (и поддерживали!) ее евроатлантические устремления. Но, что куда более важно, весь мир увидел, что Украина может самостоятельно принимать важнейшие решения, не оглядываясь на Кремль, что достойным образом оценили в Вашингтоне. Фактически Украина неожиданно для всех вышла на глобальные уровни мировой политики. Военное взаимодействие в Ираке в те годы стало одним из основных факторов налаживания тесного сотрудничества Украины и США. Не следует также забывать, что активность Украины в борьбе с «международным терроризмом» в Ираке, самым позитивным образом воздействовала на имидж нашей страны.

Важно помнить, что практически все участники коалиции получили вознаграждение, кто в виде конкретных контрактов, а кто в сугубо политической плоскости. Но, увы, столь широко открывшиеся перед Украиной возможности так и не были реализованы. Четко определенная стратегия касательно Ирака у тогдашней политической элиты страны отсутствовала. Как следствие, закрепиться в одном из важнейших геополитических

тических регионов планеты Украина не сумела, в силу «профессиональной неготовности защищать свои интересы на таком высоком уровне» [6, С. 226]. Быстрых экономических дивидендов по объективным причинам достичь также не удалось, а в борьбе за конкретные экономические проекты украинской стороной была проявлена весьма малая активность, если не сказать – нерешительность.

Тем не менее, исходя из вышеизложенных данных, для Украины участие в Иракской кампании все же являлось положительным моментом. На сегодняшний день это едва ли не самый яркий эпизод украинской внешней политики за весь период независимости.

Список литературы: 1. Географія: світи, регіони, концепти. – К.: Либідь, 2004. – 740 с. 2. Жовква І. І. Стратегічне партнерство України. Теорія і практика / Жовква І. І. – К.: Євроатлатікінформ, 2006. – 154 с. 3. Иракский кризис и его последствия. – М., 2004. – 200 с. 4. Локальні та регіональні конфлікти: загроза миру. – К.: Знання України, 2007. – 20 с. 5. Попов И. Америка против всех / Попов И. – М.: Аст, 2004. – 444 с. 6. Черник П. П. Україна – Ірак: геополітичне тестування / Черник П. П. // Військово-науковий вісник Львівського інституту Сухопутних військ Національного університету «Львівська політехніка», № 10, 2008. – С. 214–228.

*Савченко Л. П.
г. Харьков, Украина*

ЛОМОНОСОВ И ИСТОРИЧЕСКАЯ НАУКА

Многие историки достаточно справедливо высказывают сомнение в возможности глубинного постижения истории по юбилейным маркерам, с ориентацией исследовательской проблематики на «круглые даты». И все таки, учитывая укоренённость этой традиции в восприятии и переживании прошлого, следует признать, что юбилейная актуализация некоторых тем, помимо понятных мотивов чествования и прославления, иногда позволяет поднять более сложные и разноречивые пласты исторической информации. В ходе празднования 300-летия М. В. Ломоносова тема «Ломоносов и историческая наука» заметно не акцентировалась. Между тем, этот сюжет его творческой биографии несет в себе определенный отпечаток драматизма и неоднозначности.

Ломоносов к истории как к профессиональному занятию приступил достаточно поздно. Побудительным мотивом к этому стало обостренное чувство патриотизма, стремление защитить честь России от всех возможных на нее покушений. Правда, как замечал академик Греков, стремление защитить честь отечества от «покушений не только реальных, но даже и мнимых» [1, С. 18]. Именно эти чувства подвигли Ломоносова к участию в дискуссии по диссертации Герхарда Миллера «Происхождение народа и имени Русского». Эта дискуссия создала Ломоносову репутацию человека, занимающегося историческими изысканиями с твердых патриотических позиций.

Поэтому, приблизительно через год после окончания истории с диссертацией Миллера, в 1851 году, через своего покровителя И.Шувалова Ломоносов получил «Высочайшее повеление» императрицы Елизаветы с указанием приступить к написанию российской истории. Елизавета «изволила объявить ..., что Её Величество охотно же-

лала бы видеть российскую историю его штилем...» [2, С. 43]. Некоторые исследователи жизни Ломоносова считают, что из-за этого повеления он стал «историком поневоле». Мы считаем, что в силу давней увлеченности исторической литературой, Ломоносов не был в полной мере «историком поневоле», но царское повеление определенно осложнило его жизнь, ввело в состояние постоянного цейтнота. Императрица и Шувалов не понимали, какой объем работы возлагают на Ломоносова, да и он сам вначале его недооценил. Лишь погрузившись в изучение источников, Ломоносов это осознал. Сроки были выставлены жесткие, и, не смотря на все усердие, он в них не укладывался, отставал. Именно на это часто указываю, как на причину того, что в последние годы жизни он все меньше и меньше уделял времени химии и физике, хотя и проводил исследования до последних своих дней [2, С. 47]. Однако ему приходилось оправдываться перед Шуваловым, который советовал ему бросить занятия физикой и химией, за то, что он на них отвлекается, оставляя на время занятия историей. Иногда эти оправдания носили даже казусный характер. Так Ломоносов объяснял необходимость переключения своей деятельности с бумажной работы историка на химические и физические опыты настоятельной потребностью поддержания своего физического здоровья, ибо они ему «вместо лекарства служить имеют» [2, С. 53].

Главным плодом этих усилий М. В. Ломоносова на исторической ниве стал труд о древней российской истории, в изложении событий хронологически доведенный до 1054 года [4]. К сожалению, публичного резонанса, достойного труда авторства Ломоносова, книга не получила. Основная причина состояла видимо в том, что это был лишь первый, относительно небольшой фрагмент далеко не законченного амбициозного исторического проекта. Поэтому, в историю исторической науки Ломоносов вошел, прежде всего, как основной участник дискуссии с Миллером и первый антинорманист.

Дискуссия продолжалась около года, только с 23 октября 1749 года по 8 марта 1750 года состоялась 29 заседаний чрезвычайного собрания академиков, посвященного этому вопросу. Кроме Ломоносова возражения на диссертацию Миллера представляли Попов, Третьяковский, Крашенинников, Фишер, Штрубе де Пирмон. Однако ключевая роль Ломоносова в этом процессе не вызывает сомнений как у современников, так и у историков, изучавших материалы этой дискуссии. Для Ломоносова этот спор стал своеобразной экспресс-школой овладения профессиональными навыками исторического исследования.

Как известно, полемика между Миллером и Ломоносовым развернулась вокруг двух основных вопросов: происхождение династии Рюриковичей и происхождение названия государства – Русь. Ломоносов отстаивал славянское происхождение и того, и другого.

На протяжении уже нескольких столетий спор норманистов и антинорманистов периодически вспыхивал, усложнялся, вовлекая в свою орбиту новых историков. Лишь к концу XX века могло сложиться впечатление, что он стал заметно исчерпываться. Во второй половине 1980-х годов сразу несколько ведущих специалистов заявили о том, что эта дискуссия потеряла свой научно-политический смысл. Ведь, по современным представлениям о возникновении первоначального государства того или иного народа, вопросы: «Кто по национальности основатель династии?» и «Откуда пошло название государства?», не имеют решающего значения в деле его становления. Значительно более важную роль играли подготовительные социально-экономические процессы, протекающие внутри самого народа. К тому же, династии иностранного происхождения

имелись и в некоторых других европейских государствах. И никто сейчас не считает это обстоятельство унижительным для национальной гордости населения данных стран.

Но это сейчас, – а в середине XVIII века, после того, как становление империи сопровождалось такими громкими победами над Швецией, тезис о том, что в основании Киевской державы по сути стояли те же шведы – воспринималось совсем иначе.

Профессор химии Ломоносов вступил в научный исторический спор с профессором истории Миллером. Следует учесть, что уже с начала XIX века Миллер в сообществе отечественных историков был почитаем как один из родоначальников российской исторической науки, или, по крайней мере основоположник российского исторического источниковедения и исторической географии. По итогу своей жизни он имел определённые заслуги перед Россией. Обвиняя его в антироссийских взглядах и намерениях, Ломоносов, в запале полемики, нередко был несправедлив.

В литературе неоднократно высказывалось мнение о том, что доводы Ломоносова в значительной мере опирались на патриотические, а не научные аргументы. В этой связи часто приводится следующая оценка этих выступлений Ломоносова П. С. Биллярским: «неисторическая критика исторического сочинения» [3]. Следует признать, что М. В. Ломоносов дал немало материала для подобных выводов. Определенный драматизм этой ситуации был определен тем, что, несмотря на свои величайшие разносторонние дарования, Ломоносов обратился к историческим исследованиям в пору, когда стремительно происходила профессионализация исторической науки. Достаточно яркими выразителями этой тенденции были и Миллер, и Шлёцер. Превосходя их в целом по масштабу личности, Ломоносов, не имея многих изначальных навыков историка, овладевая ими, иногда запоздало, в ходе дискуссии с Миллером и после нее. Вместе с тем, безусловно, неправ был и давний недруг Ломоносова Третьяковский, объявляя его «самоназвавшимся историком, который не знает ни аза». Ломоносов в силу своих неординарных способностей сумел и обнаружить некоторые действительные ошибки Г. Миллера, и, сформулировать свою, достаточно последовательную, хотя и не лишённую существенных изъянов, систему аргументации.

Уже в XXI веке мы наблюдаем новый виток интереса к норманнской дискуссии. Отталкиваясь непосредственно от идей Ломоносова, доктор исторических наук В. В. Фомин и активно поддерживающий его член-корреспондент РАН А. Н. Сахаров, развивают концепцию, базирующуюся на отождествлении южнобалтийских славян с варягами [5, 6, 7]. И хотя мы не во всем склонны соглашаться с этими авторитетными учеными, следует признать данное обстоятельство подтверждением того, что некоторые идеи Ломоносова и поныне возникают в качестве рабочих идей для современных исследователей. А это может значить, что его историческое наследие не только относится к разряду исторических памятников, но и сохраняет свою общественную, а возможно и научную актуальность.

Список литературы: 1. Греков Б. Ломоносов – историк // Историк-марксист. – 1940 – № 1. – С. 18–34. 2. Львович-Кострица А. И. Михаил Ломоносов. Его жизнь, научная, литературная и общественная жизнь. – СПб: тип. Ю. Н. Эрлих, 1892, 86 с. 3. Биллярский П. С. Материалы для биографии Ломоносова. – СПб: тип. Императорской Академии наук, 1865 – 820 с. 4. Ломоносов М. В. Древняя Российская история от начала российского народа до кончины великого князя Ярослава Первого или до 1054 года,

сочиненная Михаилом Ломоносовым, статским советником, профессором химии и членом Санктпетербургской императорской и королевской Шведской Академии наук // Ломоносов М. В. Полное собрание сочинений // АН ССР. – М; Л; – 1950 – 1983. Т. 6. Труды по русской истории, общественно-экономическим вопросам и географии. 1747–1765 гг. – М; Л: Изд-во АН ССР, – 1952. – С. 162–286. 5. Фомин В. В. Южнобалтийское происхождение варяжской Руси // Вопросы истории. – 2004. – № 4. – С. 149–163. 6. Фомин В. В. Варяги и варяжская Русь. К итогам дискуссии по варяжскому вопросу. – М.: Русская панорама, 2005. – 488 с. 7. Сахаров А. Н., Фомин В. В. Обзор развития норманистской теории с позиций антинорманизма // Изгнание норманнов из Русской истории. Выпуск 1. Сборник / Институт российской истории Российской академии наук – М.: Русская панорама 2010 – 552 с.

*Скляр В. М.
м. Харків, Україна*

ЗМІНИ ЧИСЕЛЬНОСТІ РОСІЯН В УКРАЇНІ НАПРИКІНЦІ ХХ – НА ПОЧАТКУ ХХІ СТ.

Етнічні процеси в Україні як у минулому, так і на сучасному етапі безпосередньо взаємопов'язані з суспільно-політичними. За часів здобуття Україною незалежності відбулися зміни в етнічному складі її населення. Результати переписів населення є найбільш повними і достовірними статистичними матеріалами для проведення дослідження цих змін. Аналіз матеріалів переписів 1989 та 2001 рр. дозволяє встановити основні тенденції в динаміці чисельності всього населення, українців та етнічних меншин напередодні здобуття та в перше десятиліття незалежності.

Етнічні процеси в сучасній Україні знайшли відображення в науковому доробку етнологів, етнодемографів, етносоціологів, етногеографів та етнополітологів: В. Л. Арбеніної [1], В. К. Борисенко [2], М. С. Дністрянського [3], В. Б. Євтуха [4], В. Т. Зіничча [5], В. П. Капелюшного [6], В. О. Котигоренка [7], В. С. Крисаченка [8], В. І. Наулка [9], Ю. А. Огульчанського [10], В. О. Романцова [11]. Монографія І. Я. Терлюка безпосередньо присвячена росіянам, зосередженим у Західній Україні [12]. Але ця праця опублікована ще в 1997 році, тому її автор не міг враховувати результатів перепису 2001 року. Серед російських етнологів варто звернути увагу на науковий доробок В. М. Кабузана, до речі родом з України. В його фундаментальних працях знайшли відображення етнічні процеси в Україні у XVIII–XX ст., у тому числі і зміни чисельності росіян [13, 14].

Однак окремого дослідження змін чисельності росіян за 1989–2001 рр., насамперед у просторовому вимірі України поки-що немає. На основі аналізу статистичних матеріалів переписів населення 1989 та 2001 рр. [15, 16] автором підготовлені таблиці, в яких відображена динаміка чисельності росіян на тлі змін чисельності всього населення, українців та етнічних меншин як у цілому в Україні, так і за окремими регіонами та областями. Опираючись на статистичні матеріали переписів населення і було проведено дослідження змін чисельності росіян в Україні наприкінці ХХ – на початку ХХІ ст.

Визначальною тенденцією етнічних процесів доби незалежності України стало інтенсивне скорочення чисельності етнічних меншин, насамперед росіян. Навпаки, впро-

довж 1959–1989 рр. за підрахунками українського демографа О. У. Хомри за рахунок міграцій та асиміляції чисельність росіян в Україні збільшилася на 2 230,3 тис. осіб, а чисельність українців зменшилася на 1 297,8 тис. осіб [17, С. 33]. Тобто, вплив асиміляційних та міграційних процесів на зміни чисельності українців та росіян істотно відрізнявся як за радянських часів, так і в добу незалежності. Ці відмінності спричинені зміною статусних позицій українців та росіян в Україні в умовах відродження реальної української державності, не формальної, як за часів УРСР.

За визначенням американського дослідника Р. Скемергона домінантне становище в суспільстві може займати як більшість, так і меншість. В умовах бездержавності домінантною може бути «група меншості», більшість займає підпорядковане становище, тобто є «масовим етносом» [18, С. 456]. До здобуття Україною незалежності українці залишалися «масовим етносом», а росіяни зберігали статус домінантної меншини. Безпосереднім наслідком такого становища було те, що росіяни в Україні за радянських часів не зазнавали природної мовної асиміляції, навіть в умовах дисперсного розселення. І, навпаки, українці, хоча й склали більшість, асимілювалися за мовою, насамперед у містах. У мовному середовищі інших етносів переважали процеси зросійщення, а не українізації.

За радянських часів, за оцінкою російських етносоціологів Ю. В. Арутюняна та Л. М. Дробижевої, «росіяни, де б вони не жили, більше відчували, що вони живуть «в своєму Союзі», а не республіці». Тому і «адаптація більшості росіян до інших етнічних середовищ національних республік була досить «неглибокою» і тому нестійкою» [19, С. 446]. Розпад СРСР сприяв перетворенню росіян на етнічну меншину і втрату ними колишнього домінантного становища. Внаслідок цього, росіяни в нових державах переживають кризу етнічної ідентичності.

За слушною думкою українського етносоціолога В. А. Арбеніної «найбільш розповсюдженою травматичною проблемою для більшості представників російської діаспори в країнах нового зарубіжжя стала втрата звичної для них «першої ролі» в багатонаціональній державі. Характерно це і для значної частини росіян – громадян України» [20, С. 122]. Зміна статусних позицій росіян впливала на те, що вони «починають гостро відчувати необхідність або переміни середовища, або більш повній і всебічній адаптації до «іншого етнічного середовища», в якому вони живуть» [21, С. 446].

Інтенсивне скорочення чисельності росіян в Україні за досить короткий термін (лише 12 років) викликане декількома чинниками. Насамперед, *депопуляційними процесами*, які розпочалися з 1992 року, в результаті зменшення рівня народжуваності та збільшенням коефіцієнта смертності [22, С. 264]. Вплинуло також і припинення масової міграції росіян в Україну і навіть часткове переселення частини їх на історичну Батьківщину, особливо на початку 90-х рр. в умовах загострення соціально-економічної кризи. Але на відміну від країн Середньої Азії та Закавказзя, де зменшення чисельності росіян відбулося в результаті *міграційних процесів*, міграційні втрати росіян в Україні досить незначні. Міграційне сальдо росіян стало від'ємним у 1993 та 1994 рр., відповідно, 15,8 тис. осіб та 85,5 тис. осіб [23, С. 147].

Найбільш істотний вплив на скорочення чисельності росіян мали не міграційні, а *етнічні процеси*. Процеси етнічної асиміляції росіян мали найбільш істотний вплив на скорочення їхньої чисельності за 1989–2001 рр. Серед росіян значне розповсюдження мали не лише ендогамні (моноетнічні), але й екзогамні (міжетнічні) родини. За даними перепису населення 2001 року лише 56,50 % росіян проживали в моноетнічних (ендо-

гамних) родинах [24]. У результаті відродження української державності етнічні процеси набули природного характеру, коли корінна більшість асимілює етнічну меншість, насамперед через міжетнічні шлюби.

Діти в таких сім'ях мають подвійну етнічну ідентичність, але переважно визначають власне етнічне походження на користь домінантного етносу. Частина росіян, які мали змішане етнічне походження, тобто були народжені в українсько-російських родинах, у 1989 році записалися росіянами, а в 2001 році визнали свою належність до українців, що означало зміну їхньої етнічної самоідентифікації. Тому, загальна чисельність українців за 1989–2001 рр. збільшилася *винятково* за рахунок російськомовних українців. Формально визнати власне українське етнічне походження значно простіше, ніж відновити втрачену раніше рідну мову.

Приріст чисельності українців за рахунок зміни етнічної самоідентифікації представників етнічних меншинних груп, насамперед росіян, компенсував скорочення їхньої чисельності внаслідок депопуляційних процесів. Депопуляція серед українців розпочалася ще з 1991 року, а серед сільського населення – з 1979 року [25, С. 264]. Тобто, на зміни чисельності як українців, так і росіян за 1989–2001 рр. найбільший вплив мали етнічні процеси. Варто підкреслити також, що переважна більшість росіян є мігрантами радянської доби та їхніми нащадками в першому поколінні. Так, за переписом 2001 року 40,45 % чисельності росіян, які мешкали в Україні, народилися за її межами [26, С. 214]. При цьому, в 18-ти областях із 24-х серед росіян переважали мігранти в першому поколінні. Лише в Донецькій, Запорізькій, Луганській, Одеській, Харківській областях, а також у Криму більшість серед них складала народжені в Україні [27].

До 1991 року росіяни не відчували себе етнічною меншиною, і в дійсності вони стали нею лише після здобуття незалежності України. З цих міркувань, росіяни в Україні фактично є меншиною в першому поколінні, насамперед з точки зору самоусвідомлення ними свого реального статусу.

За 1989–2001 рр. зменшення чисельності росіян спостерігалось в усіх без винятку регіонах та областях, але досить різними темпами. Серед чотирьох регіонів найбільш високими темпами у відносних показниках скорочувалася їхня чисельність в *Західній Україні*, що було спричинене процесами зміни етнічної самоідентифікації в умовах дисперсного типу розселення. За 12 років їхня чисельність зменшилася майже наполовину: з 491 789 осіб у 1989 році до 255 819 осіб у 2001 році, тобто на 47,98 % (235 970 осіб). Темпи скорочення чисельності росіян у Західному регіоні істотно вищі, ніж у цілому в Україні – 26,61 % [28]. Незважаючи на ці відмінності, рівень частки регіону серед скорочення загальної чисельності росіян в Україні за 1989–2001 рр. досить незначний – лише 7,81 % [29].

Скорочення чисельності росіян у Західній Україні відбулося в умовах зростання числа українців – на 1,61 % (139 406 осіб). Внаслідок зменшення чисельності росіян, скоротилася і загальна чисельність населення Західного регіону на 1,66 % (160 807 осіб). Тобто, темпи зменшення чисельності росіян не лише у відносних, але й в абсолютних показниках, були істотно вищими, ніж усього населення. До того ж, темпи скорочення їхнього числа були майже вдвічі вищими, ніж загальної чисельності етнічних меншин у регіоні, відповідно, 47,98 % та 28,60 % [30]. Із загального скорочення чисельності етнічних меншин у регіоні за 1989–2001 рр. частка росіян становила 78,34 %, і це при тому, що їхня питома вага серед етнічних меншин була вдвічі меншою – 34,13 %

у 2001 році [31]. Тобто, не лише загальна чисельність населення, але й сукупна чисельність етнічних меншинних груп, скоротилася головним чином за рахунок росіян.

Динаміка чисельності росіян за 1989–2001 рр. відрізнялася за окремими областями Західної України. Зокрема, найбільш інтенсивно, не лише в регіоні, але й серед усіх областей України, скорочувалася їхня чисельність в Галичині та на Волині: в Івано-Франківській області – на 56,28 % (32 080 осіб), Львівській – на 52,56 % (102 551 особу), Тернопільській – на 46,66 % (12 416 осіб), Волинській – на 46,11 % (21 768 осіб), Рівненській – на 43,82 % (23 505 осіб). Дещо меншими темпами скорочувалася чисельність росіян на Буковині – на 39,93 % (25 185 осіб) та Закарпатті – на 37,33 % (18 465 осіб). У всіх західних областях, окрім Тернопільської, чисельність росіян скорочувалася на тлі зростання чисельності українців. У Тернопільській області чисельність росіян скорочувалася швидше, ніж українців. У п'яти областях: Волинській, Івано-Франківській, Львівській, Тернопільській та Чернівецькій чисельність росіян зменшувалася інтенсивніше, ніж загальна чисельність населення. При цьому, в усіх семи областях темпи скорочення числа росіян були вищими, ніж загальної чисельності етнічних меншин [32].

Отже, в Західній Україні чисельність росіян була найменшою, але за 1989–2001 рр. скоротилася найбільш інтенсивно, порівняно з іншими регіонами. За короткий проміжок часу їхня чисельність у регіоні зменшилася майже наполовину. За рахунок росіян скоротилася як загальна чисельність населення регіону, так і сукупна чисельність етнічних меншинних груп.

Темпи скорочення чисельності росіян за 1989–2001 рр. у *Центральній Україні* були нижчими у відносних показниках, але вищими в абсолютних, порівняно із Західним регіоном. Так, у 1989 році їхня чисельність в Центральному регіоні становила 1 758 551 особу, а в 2001 році зменшилася до 1 094 122 осіб, тобто на 37,78 % (664 429 осіб) [33]. Частка регіону серед скорочення чисельності росіян в Україні за цей час становила 22,00 % [34].

Скорочення числа росіян у Центральному регіоні у відносних та абсолютних показниках були істотно вищими, ніж українців – 2,35 % (341 455 осіб), а у відносних показниках більшими, ніж усього населення – 7,04 % (1 185 010 осіб) [35]. Тому, переважно за рахунок росіян скоротилася і загальна чисельність населення регіону. Їхня частка серед скорочення чисельності всього населення становила 56,07 %. Для порівняння, питома вага росіян серед усього населення складала в 2001 році лише 6,99 % [36].

Темпи скорочення чисельності росіян в центральних областях у відносних показниках складали від 34,58 % у Полтавській до 43,31 % у Житомирській, а в абсолютних показниках від 34 355 осіб у Сумській до 68 395 осіб у Чернігівській. Істотного скорочення чисельності зазнали росіяни в столиці України – на 37,15 % (199 384 особи), з 536 707 осіб до 337 323 осіб. У всіх областях регіону число росіян у відносних показниках скорочувалася швидше, ніж українців та всього населення. У Києві скорочення числа росіян відбулося на тлі досить значного приросту числа українців – на 13,26 % (247 093 особи) [37].

Отже, чисельність всього населення центральних областей зменшилася за 1989–2001 рр. не лише за рахунок українців, але й за рахунок росіян, бо частка останніх серед цього скорочення була непропорційно великою. У Центральному регіоні спостерігалася істотне скорочення чисельності росіян, більше навіть в абсолютних показниках, ніж у Західному.

У цілому в *Західній та Центральній Україні* чисельність росіян зменшилася з 2 250 340 осіб у 1989 році до 1 349 941 особи в 2001 році, тобто на 40,01 % (900 339 осіб). Особливо контрастувало це скорочення на тлі досить незначного зменшення чи-

сельності українців та всього населення цих двох регіонів, відповідно, на 0,87 % та 5,07 % [38]. Частка росіян серед скорочення загальної чисельності населення Західного та Центрального регіонів становила 66,90 %. Для порівняння, їхня питома вага серед усього населення цих двох регіонів становила лише 5,36 % у 2001 році [39].

Чисельність росіян на Заході та в Центрі України за 1989–2001 рр. скорочувалася помітно швидше, ніж сукупна чисельність етнічних меншин, відповідно, 40,01 % та 33,93 % [40]. Частка росіян серед скорочення загальної чисельності етнічних меншин у цих двох регіонах становила 78,72 %. При цьому, їхня частка в структурі етнічних меншин Заходу та Центру України залишалася істотно нижчою – 60,61 % [41]. Отже, за 1989–2001 рр. спостерігалася інтенсивне зменшення числа росіян у Західному та Центральному регіонах. Скорочення загальної чисельності всього населення та етнічних меншин відбулося переважно за рахунок росіян.

Чисельність росіян у *Південній Україні* істотно більша, ніж у Західному та Центральному регіонах разом взятих. Зокрема, якщо в 1989 році в Південному регіоні нараховувалося 4 455 901 осіб, то в 2001 році – 3 405 951 осіб. За 1989–2001 рр. їхня чисельність скоротилася на 23,56 % (1 049 950 осіб). Скорочення числа росіян на Півдні у відносних показниках були істотно меншими, але значно більшими в абсолютних, ніж на Заході та в Центрі. У Південному регіоні, як і в цілому в Україні, зменшення чисельності росіян за 1989–2001 рр. відбувалося на тлі зростання числа українців на 2,82 %. До того ж, скорочення чисельності росіян в абсолютних показниках переважало приріст чисельності українців, відповідно, 1 049 950 осіб та 228 105 осіб. Тому за рахунок росіян скоротилася і загальна чисельність населення Південного регіону на 5,78 % (783 395 осіб) [42].

Скорочення чисельності росіян було навіть інтенсивніше, ніж загальної чисельності етнічних меншин Півдня України, відповідно 23,56 % та 18,43 % [43]. Перевага була навіть в абсолютних показниках, бо на Півдні збільшилася чисельність представників інших етносів, насамперед завдяки кримським татарам. Тобто, і загальна чисельність етнічних меншин у регіоні, як і всього населення, скоротилася за цей час винятково за рахунок росіян.

У всіх південних областях, окрім Криму, темпи скорочення чисельності росіян досить близькі у відносних показниках (28–33 %), але істотно різняться в абсолютних. Так, їхня чисельність зменшилася в Херсонській – на 33,79 % (84 311 осіб), Дніпропетровській – на 32,94 % (308 218 осіб – найбільш істотне скорочення в абсолютних показниках серед усіх областей України, крім Донецької), Миколаївській – на 31,18 % (80 434 особи), Одеській – на 29,28 % (210 502 особи), Запорізькій – на 28,21 % (187 337 осіб) [44].

Найнижчі темпи скорочення чисельності росіян не лише в Південному регіоні, але й серед усіх областей України, спостерігалися в Криму (АР Крим і Севастополь) – 10,99 % (179 148 осіб). Хоча в Криму зосереджувалося найбільше росіян – 1 629 542 особи в 1989 році та 1 450 394 особи у 2001 році. У Криму темпи скорочення чисельності росіян були вищими, ніж українців – 7,87 %, на відміну від інших областей Півдня, де зростання числа українців супроводжувалося зменшенням числа росіян. При цьому, в АР Крим чисельність росіян зменшилася на 11,71 %, а українців – на 9,65 %. Однак, у всіх південних областях, а також у Севастополі відбулося скорочення числа росіян на тлі збільшення числа українців [45].

У всіх областях регіону темпи скорочення числа росіян були більш інтенсивними, ніж усього населення. Навіть в абсолютних показниках воно було вищим у всіх облас-

тях, окрім Дніпропетровської. Тобто, загальна чисельність населення кожної області регіону, а також Криму, зменшилася за 1989–2001 рр. переважно за рахунок росіян. Крім того, темпи скорочення чисельності росіян були вищими, ніж загальної чисельності етнічних меншин. У Криму чисельність росіян скорочувалася на тлі зростання числа етнічних меншинних груп, насамперед завдяки поверненню кримських татар.

Отже, в Південному регіоні за 1989–2001 рр. відбулося скорочення чисельності росіян – більше в абсолютних показниках, але менше у відносних, ніж на Заході та в Центрі України. Темпи скорочення чисельності росіян були істотно вищими, ніж усього населення та загального числа етнічних меншин. Фактично за рахунок росіян зменшилася як чисельність усього населення, так і чисельність етнічних меншин. При цьому, на Півдні України за цей час чисельність українців, навпаки, збільшилася.

Із чотирьох регіонів найменші темпи скорочення чисельності росіян за 1989–2001 рр. у відносних показниках, але найбільші в абсолютних, спостерігалися в *Східній Україні* – 23,04 % (1 071 092 особи). Однак, незважаючи на це скорочення, східні області залишалися *основним ареалом зосередження* росіян в Україні – 4 649 341 особа в 1989 році та 3 578 249 осіб у 2001 році. Як і на Півдні, в Східному регіоні чисельність росіян зменшувалася на тлі зростання числа українців, хоча й досить незначного – 1,57 % (96 584 особи) [46]. За рахунок росіян скоротилася чисельність всього населення та етнічних меншин. Частка росіян серед скорочення загальної чисельності населення регіону за 1989–2001 рр. становила 99,00 % [47].

Найменші темпи скорочення чисельності росіян у відносних показниках серед усіх областей України, але найвищі в абсолютних спостерігалися в Донецькій області – 20,37 % (471 692 особи). Донеччина залишалася найбільшим ареалом зосередження росіян в Україні, чисельність яких становила 2 316 091 особу в 1989 році та 1 844 399 осіб у 2001 році. Дещо вищими темпами скорочувалася чисельність росіян в інших двох областях регіону: Луганській – на 22,46 % (287 218 осіб) та Харківській – на 29,61 % (312 182 особи). У Донецькій та Харківській областях зменшення чисельності росіян відбувалося на тлі приросту числа українців, у Луганській чисельність росіян скорочувалася інтенсивніше, ніж українців [48].

Отже, за 1989–2001 рр. серед усіх чотирьох регіонів України найбільш істотне скорочення чисельності росіян в абсолютних показниках спостерігалось на Сході, але найменше у відносних показниках. Темпи скорочення числа росіян були вищими, ніж усього населення та етнічних меншин. За рахунок росіян скоротилася загальна чисельність населення та етнічних меншин. Навпаки, чисельність українців у Східному регіоні зросла.

Загальна чисельність росіян у *Південно-Східній Україні* зменшилася на 23,29 % (2 121 042 особи), з 9 105 242 осіб у 1989 році до 6 984 200 осіб у 2001 році. Темпи скорочення їхньої чисельності на Півдні та Сході були суттєво нижчими, ніж на Заході та в Центрі України у відносних показниках, але більшими в абсолютних, відповідно 40,01 % та 900 339 осіб. Темпи скорочення чисельності росіян за 1989–2001 рр. у Південно-Східній Україні як у відносних, так і в абсолютних показниках були вищими, ніж усього населення, відповідно, 23,29 % (2 121 042 особи) та 7,49 % (1 865 315 осіб). Навпаки, чисельність українців на цих теренах збільшилася на 2,28 % (324 689 осіб). До того ж, чисельність росіян скорочувалася в цих двох регіонах швидше, ніж загальна чисельність етнічних меншин, відповідно, 23,29 % та 20,54 % [49]. Частка росіян серед загального скорочення числа етнічних меншин на Півдні та Сході за 1989–2001 рр. становила 96,85 % [50].

Отже, хоча темпи скорочення числа росіян у Південному та Східному регіонах були нижчими, ніж у цілому в Україні, але їхня загальна чисельність в абсолютних показниках за 1989–2001 рр. зменшилася переважно завдяки південним та східним областям. Загальна чисельність населення, а також етнічних меншин Півдня та Сходу України скоротилася за цей час насамперед за рахунок росіян. Аналіз статистичних матеріалів переписів засвідчує таку закономірність: *у тих областях (західних та центральних), де була меншою чисельність росіян, спостерігалися вищі темпи скорочення їхнього числа. І, навпаки, у тих областях (східних та південних), де їхня чисельність була значно більшою, темпи скорочення були істотно нижчими.*

Україна. Загальна чисельність росіян в Україні становила в 1989 році 11 355 582 особи, а в 2001 році скоротилася до 8 334 141 особи, тобто на 26,61 % (3 021 441 особу). Скорочення чисельності росіян особливо контрастувало на тлі зростання чисельності українців – на 0,33 % (122 640 осіб). *В основному за рахунок скорочення чисельності росіян за 1989–2001 рр. зменшилася і загальна чисельність населення України – на 6,24 % (3 211 132 особи) [51].* Частка росіян серед скорочення чисельності всього населення України за 1989–2001 рр. складала 94,09 % [52]. Темпи скорочення чисельності росіян за цей час були вищими, ніж загального числа етнічних меншин, відповідно, 26,61 % та 23,76 % [53]. Доволі високою була також і частка росіян серед скорочення сукупного числа етнічних меншин в Україні за 1989–2001 рр. – 90,63 % [54]. Тобто, *загальна чисельність етнічних меншин в Україні скорочувалася переважно за рахунок однієї з них – росіян.*

Таким чином, упродовж 1989–2001 рр. відбулися істотні зміни етнічного складу населення України, які були спричинені відмінностями в динаміці чисельності українців та етнічних меншин, насамперед росіян. Окрім депопуляції та міграцій, найбільший вплив на зменшення чисельності росіян в Україні за часів незалежності мали природні етнічні процеси, тобто зміни етнічної самоідентифікації на користь українців, чому сприяло широке розповсюдження екзогамних шлюбів.

Таблиця 1 – Чисельність всього населення (1), українців (2), етнічних меншин (3), росіян (4) у 1989 та 2001 рр. (осіб)

	1989	2001	1989	2001	1989	2001	1989	2001
	1	1	2	2	3	3	4	4
<i>Україна</i>	51452034	48240902	37419053	37541693	14032981	10699209	11355582	8334141
<i>Захід і Центр</i>	26544655	25198838	23173624	22971575	3371031	2227263	2250340	1349941
<i>Захід</i>	9 713 693	9 552 886	8 663 924	8803330	1049769	749 556	491789	255819
Волинська	1 058 438	1 057 214	1 001 329	1 024 955	57 109	32 259	46 900	25 132
Закарпатська	1 245 618	1 254 614	976 749	1 010 127	268 869	244 487	49 458	30 993
Івано-Франківська	1 413 211	1 406 129	1 342 888	1 371 242	70 323	34 887	57 005	24 925
Львівська	2 727 410	2 605 956	2 464 739	2 471 033	262 671	134 923	195 116	92 565
Рівненська	1 164 241	1 171 445	1 085 729	1 123 401	78 512	48 044	53 634	30 129
Тернопільська	1 163 974	1 138 500	1 126 395	1 113 516	37 579	24 984	26 610	14 194
Чернівецька	940 801	919 028	666 095	689 056	274 706	229 972	63 066	37 881
<i>Центр</i>	16830962	15645245	14509700	14168245	2321262	1477707	1758551	1094122
Вінницька	1 920 783	1 763 944	1 757 948	1 674 135	162 835	89 809	112 484	67 501
Житомирська	1 537 604	1 389 393	1 306 140	1 254 855	231 464	134 538	121 443	68 851
Київ	2 572 212	2 566 953	1 863 674	2 110 767	708 538	456 186	536 707	337323
Київська	1 934 369	1 821 061	1 729 240	1 684 803	205 129	136 258	167 938	109322

**ПЕРЕЯСЛАВСКАЯ РАДА: ЕЁ ИСТОРИЧЕСКОЕ ЗНАЧЕНИЕ
И ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ ВОСТОЧНОСЛАВЯНСКОЙ ЦИВИЛИЗАЦИИ**

Кіровоградська	1 228 093	1 125 704	1 046 984	1 014 616	181 109	111 088	144 076	83 929
Полтавська	1 748 716	1 621 207	1 536 630	1 481 167	212 086	140 040	178 965	117071
Сумська	1 427 498	1 296 763	1 220 487	1 152 034	207 011	144 729	190 050	121655
Хмельницька	1 521 564	1 426 649	1 374 749	1 339 331	146 815	87 318	88 018	50 686
Черкаська	1 527 353	1 398 313	1 381 742	1 301 183	145 611	97 130	122 308	75 577
Чернігівська	1 412 770	1 236 065	1 292 106	1 155 354	120 664	80 711	96 562	62 207
<i>Південь і Схід</i>	<i>24907379</i>	<i>23042064</i>	<i>14245429</i>	<i>14570118</i>	<i>10661950</i>	<i>8471946</i>	<i>9105242</i>	<i>6984200</i>
<i>Південь</i>	<i>13563892</i>	<i>12780497</i>	<i>8076789</i>	<i>8304894</i>	<i>5487103</i>	<i>4475603</i>	<i>4455901</i>	<i>3405951</i>
Дніпропетровська	3 869 858	3 561 224	2 769 560	2 825 781	1100298	735 443	935 749	627531
Запорізька	2 074 018	1 926 810	1 308 038	1 364 095	765 980	562 715	664 085	476748
Миколаївська	1 328 306	1 262 899	1 003 591	1 034 446	324 715	228 453	257 964	177530
Одеська	2 624 245	2 455 666	1 432 737	1 542 341	1191508	913 325	719 039	508537
Херсонська	1 236 970	1 172 689	936 944	961 584	300 026	211 105	249 522	165211
Крим:	2 430 495	2 401 209	625 919	576 647	1804576	1824562	1629542	1450394
АР Крим	2 037 480	2 024 056	544 772	492 227	1492708	1531829	1336937	1180441
Севастополь	393 015	377 153	81 147	84 420	311 868	292 733	292 605	269953
<i>Схід</i>	<i>11343487</i>	<i>10261567</i>	<i>6168640</i>	<i>6265224</i>	<i>5174847</i>	<i>3996343</i>	<i>4649341</i>	<i>3578249</i>
Донецька	5 311 781	4 825 563	2 693 432	2 744 149	2618349	2081414	2316091	1844399
Луганська	2 857 031	2 540 191	1 482 232	1 472 376	1374799	1067815	1279043	991825
Харківська	3 174 675	2 895 813	1 992 976	2 048 699	1181699	847 114	1054207	742025

Таблиця 2 – Зміни чисельності всього населення (1), українців (2), етнічних меншин (3), росіян (4) за 1989–2001 рр. (осіб, у %)

	1	1	2	2	3	3	4	4
	осіб	%	осіб	%	осіб	%	осіб	%
<i>Україна</i>	-3 211 132	-6,24	+122 640	+0,33	-3 333 772	-23,76	-3 021 441	-26,61
<i>Захід і Центр</i>	-1 345 817	-5,07	-202 049	-0,87	-1 143 768	-33,93	-900 339	-40,01
<i>Захід</i>	-160 807	-1,66	+139 406	+1,61	-300 213	-28,60	-235 970	-47,98
Волинська	-1 224	-0,12	+23 626	+2,36	-24 850	-43,51	-21 768	-46,41
Закарпатська	+8 926	+0,72	+33 378	+3,42	-24 382	-9,07	-18 465	-37,33
Івано-Франківська	-7 082	-0,50	+28 354	+2,11	-35 436	-50,39	-32 080	-56,28
Львівська	-121 454	-4,45	+6 294	+0,26	-127 748	-48,63	-102 551	-52,56
Рівненська	+7 204	+0,62	+37 672	+3,47	-30 468	-38,81	-23 505	-43,82
Тернопільська	-25 474	-2,19	-12 879	-1,14	-12 595	-33,52	-12 416	-46,66
Чернівецька	-21 773	-2,31	+22 961	+3,45	-44 734	-16,28	-25 185	-39,93
<i>Центр</i>	-1 185 010	-7,04	-341 455	-2,35	-843 555	-36,34	-664 429	-37,78
Вінницька	-156 839	-8,17	-83 813	-4,77	-73 026	-44,85	-44 983	-39,99
Житомирська	-148 211	-9,64	-51 285	-3,93	-96 926	-41,88	-52 592	-43,31
Київ	-5 259	-0,20	+247 093	+13,26	-252 352	-35,62	-199 384	-37,15
Київська	-113 308	-5,86	-44 437	-2,57	-68 871	-33,57	-58 616	-34,90
Кіровоградська	-102 389	-8,34	-32 368	-3,09	-70 021	-38,66	-60 147	-41,75
Полтавська	-127 509	-7,29	-55 463	-3,61	-72 046	-33,97	-61 894	-34,58
Сумська	-130 735	-9,16	-68 453	-5,61	-62 282	-30,09	-68 395	-35,99
Хмельницька	-94 915	-6,24	-35 418	-2,58	-59 497	-40,53	-37 332	-42,41

**ПЕРЕЯСЛАВСКАЯ РАДА: ЕЁ ИСТОРИЧЕСКОЕ ЗНАЧЕНИЕ
И ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ ВОСТОЧНОСЛАВЯНСКОЙ ЦИВИЛИЗАЦИИ**

Черкаська	-129 040	-8,45	-80 559	-5,83	-48 481	-33,29	-46 731	-38,21
Чернігівська	-176 705	-12,51	-136 752	-10,58	-39 953	-33,11	-34 355	-35,58
<i>Південь і Схід</i>	<i>-1 865 315</i>	<i>-7,49</i>	<i>+324 689</i>	<i>+2,28</i>	<i>-2 190 004</i>	<i>-20,54</i>	<i>-2 121 042</i>	<i>-23,29</i>
<i>Південь</i>	<i>-783 395</i>	<i>-5,78</i>	<i>+228 105</i>	<i>+2,82</i>	<i>-1 011 500</i>	<i>-18,43</i>	<i>-1 049 950</i>	<i>-23,56</i>
Дніпропетровська	-308 634	-7,98	+56 221	+2,03	-364 855	-33,16	-308 218	-32,94
Запорізька	-147 208	-7,10	+56 057	+4,29	-203 265	-26,54	-187 337	-28,21
Миколаївська	-65 407	-4,92	+30 855	+3,07	-96 262	-29,65	-80 434	-31,18
Одеська	-168 579	-6,42	+109 604	+7,65	-278 183	-23,35	-210 502	-29,28
Херсонська	-64 281	-5,20	+24 640	+2,63	-88 921	-29,64	-84 311	-33,79
Крим:	-29 286	-1,20	-49 272	-7,87	+19 986	+1,11	-179 148	-10,99
АР Крим	-13 424	-0,66	-52 545	-9,65	+39 121	+2,62	-156 496	-11,71
Севастополь	-15 862	-4,04	+3 273	+4,03	-19 135	-6,14	-22 652	-7,74
<i>Схід</i>	<i>-1 081 920</i>	<i>-9,54</i>	<i>+96 584</i>	<i>+1,57</i>	<i>-1 178 504</i>	<i>-22,77</i>	<i>-1 071 092</i>	<i>-23,04</i>
Донецька	-486 218	-9,15	+50 717	+1,88	-536 935	-20,51	-471 692	-20,37
Луганська	-316 840	-11,09	-9 856	-0,66	-306 984	-22,33	-287 218	-22,46
Харківська	-278 862	-8,78	+55 723	+2,80	-334 585	-28,32	-312 182	-29,61

Список літератури: 1. Арбеніна В. Л. Етносоціологія / В. Л. Арбеніна. – Харків: ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2007. – 314 с. 2. Борисенко В. К. Етнічний склад населення України / В. К. Борисенко // Українська етнологія / За ред. В. К. Борисенко. – К.: Либідь, 2007. – С. 60–69. 3. Дністрянський М. С. Етнополітична географія України: проблеми теорії, методології, практики / М. С. Дністрянський. – Львів: Літопис, 2006. – 490 с. 4. Євтух В. Б. Етнонаціональна структура українського суспільства: довідник / В. Б. Євтух, В. П. Трощинський., К. Ю. Галушко, К. О. Чернова. – К.: Наукова думка, 2004. – 344 с. 5. Зінич В. Т. Сучасні етнODEMOграфічні процеси в Україні / В. Т. Зінич. – К.: РВПС України НАН України, 2004. – 67 с. 6. Капелюшний В. П. Історичні та етнічні основи розвитку української нації у ХХ – на початку ХХІ ст. / В. П. Капелюшний. // Українська етнологія / За ред. В. К. Борисенко. – К.: Либідь, 2007. – С. 27–43. 7. Котигоренко В. О. Етнічні протиріччя і конфлікти в сучасній Україні: політологічний концепт / В. О. Котигоренко. – К.: Світогляд, 2004. – 726 с. 8. Крисаченко В. С. Динаміка населення: популяційні, етнічні та глобальні виміри / В. С. Крисаченко. – К.: НІСД, 2005. – 368 с. 9. Наулко В. І. Хто і відколи живе в Україні / В. І. Наулко. – К.: Гол. спец. ред. літ. мовами нац. меншин України, 1998. – 80 с. 10. Огульчанський Ю. А. Етнічна структура українського суспільства: уявні та дійсні проблеми / Ю. А. Огульчанський. – К.: Вид. дім «КМА», 2006. – 68 с. 11. Романцов В. О. Український етнос: на одвічних землях / В. О. Романцов. – К.: Вид-во ім. О. Теліги, 2004. – 200 с. 12. Терлюк І. А. Росіяни західних областей України (1944–1996 рр.): Етносоціологічне дослідження / І. А. Терлюк. – Львів: Світ, 1997. – 175 с. 13. Кабузан В. М. Русские в мире: динамика численности и расселения (1719–1989). Формирование этнических и политических границ русского народа / В. М. Кабузан. – С.-Петербург: Изд-во «Блиц», 1996. – 250 с. 14. Кабузан В. М. Украинцы в мире: динамика численности и расселения 20-е годы XVIII в. – 1989 г. Формирование этнических и политических границ украинского этноса / В. М. Кабузан. – М.: Наука, 2006. – 657 с. 15. Національний склад населення України. – Ч. 1. (за даними Всесоюзного перепису населення 1989 року). – К.: Мінстат України, 1991. – 219 с.; Національний склад населення України. Частина II (по Кримській АРСР та областях): за даними Всесоюзного перепису населення 1989 року. – К.: ООП

ГВЦ Мінстат. України, 1992. – 509 с. 16. Національний склад населення України та його мовні ознаки за даними Всеукраїнського перепису населення 2001 року / За ред. О. Г. Осауленка. – К.: Держкомстат України, 2003. – 246 с. 17. Хомра О. У. Міграції на Україні: етнодемографічні аспекти / О. У. Хомра // Вісник АН України. – 1992. – № 2. – С. 33–37. 18. Скемергон Р. Етнічність і меншини / Р. Скемергон // Націоналізм: Антологія / Упоряд. О. Проценко, В. Лісовий. – К.: Смолоскип, 2000. – С. 456–457. 19. Арутюнян Ю. В. Русские: Этносоциологические очерки / Ю. В. Арутюнян, Л. М. Дробышева. – М.: Наука, 1992. – 464 с. 20. Арбеніна В. Л. Етносоціологія / В. Л. Арбеніна. – Харків: ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2007. – 314 с. 21. Арутюнян Ю. В. Русские: Этносоциологические очерки / Ю. В. Арутюнян, Л. М. Дробышева. – М.: Наука, 1992. – 464 с. 22. Піскунов С. Відтворення населення України: етнічний аспект (демо-статистичний аналіз) / С. Піскунов // Етнонаціональний розвиток в Україні та стан української етнічності в діаспорі: сутність, реалії конфліктності, проблеми та прогноз и на порозі ХХІ століття. Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції. – Київ–Чернівці: КВГІ, 1997. – С. 258–265. 23. Євтух В. Б. Етнонаціональна структура українського суспільства: довідник / В. Б. Євтух, В. П. Трощинський., К. Ю. Галушко, К. О. Чернова. – К.: Наукова думка, 2004. – 344 с. 24. Розрахунки за даними архіву Держкомстату України. 25. Піс-кунов С. Відтворення населення України: етнічний аспект (демо-статистичний аналіз) / С. Піскунов // Етнонаціональний розвиток в Україні та стан української етнічності в діаспорі: сутність, реалії конфліктності, проблеми та прогноз и на порозі ХХІ століття. Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції. – Київ–Чернівці: КВГІ, 1997. – С. 258–265. 26. Розрахунки за даними: Населення України за місцем народження та громадянства: За даними Всеукраїнського перепису населення 2001 року / О. Г. Осауленка (ред.) – К.: Держкомстат України, 2004. – 223 с. 27. Розрахунки за даними архіву Держкомстату України. 28. Таблиці 1, 2. 29. Розрахунки за даними таблиці 2. 30. Таблиці 1, 2. 31. Розрахунки за даними таблиці 2. 32. Таблиці 1, 2. 33. Там само. 34. Розрахунки за даними таблиці 2. 35. Таблиця 2. 36. Розрахунки за даними таблиці 2. 37. Таблиці 1, 2. 38. Там само. 39. Розрахунки за даними таблиці 2. 40. Таблиця 2. 41. Розрахунки за даними таблиці 2. 42. Таблиці 1, 2. 43. Таблиця 2. 44. Там само. 45. Таблиці 1, 2. 46. Там само. 47. Розрахунки за даними таблиці 2. 48. Таблиці 1, 2. 49. Там само. 50. Розрахунки за даними таблиці 2. 51. Таблиці 1, 2. 52. Розрахунки за даними таблиці 2. 53. Таблиця 2. 54. Розрахунки за даними таблиці 2.

*Телуха С. С.
м. Харків, Україна*

РЕСТАВРАЦІЯ ПАТРІАРШЕСТВА РПЦ В КОНТЕКСТІ ОСОБИСТИХ ІНІЦІАТИВ МИТРОПОЛИТА АНТОНІЯ (ХРАПОВИЦЬКОГО) НАПЕРЕДОДНІ ТА ПІД ЧАС РОБОТИ ВСЕРОСІЙСЬКОГО ПОМІСТНОГО СОБОРУ (1917–1918 РР.)

Революційні події лютого 1917 року призвели до поглиблення кризової ситуації в церковно-релігійному житті країни. Мова йде, у першу чергу, про втрату Православною Церквою державної підтримки, активізацію сектантських рухів, загрозу розколу виникнення «обновленських» настроїв в Православній Церкві та боротьбу за утворення національних помісних церков. На думку В.І.Ульянівського, революція загострила ста-

рі суперечності та негаразди в Церкві: протиріччя між білим і чорним духовенством, антимонашеські й антиєпископські настрої [19, С. 33].

За цих умов пріоритетним напрямком діяльності Антонія (Храповицького) стало цілеспрямоване прагнення до реставрації соборно-патріаршої форми управління Російською Православною Церквою і відродження її незалежності від держави. Особливої актуальності це питання набуло після зречення престолу Миколою II, оскільки після цього Православна Церква, яка тривалий час не мала канонічного голови, залишилася і без світського керівника. Антоній (Храповицький) став одним з ініціаторів і найактивнішим прихильником ідеї скасування синодальної форми церковного управління і повернення до патріаршества.

Дискусії, пастирські з'їзди, складання єпархіальними преосвященими розгорнутих програм не призвели до скликання Помісного Собору і здійснення широких перетворень у релігійно-духовній сфері. З 8 березня по 15 грудня 1906 року, за наказом Синоду, працювало лише так зване «Передсоборне Присутствіє», під час роботи якого Антоній (Храповицький) акцентував увагу на необхідності відродження Патріаршества та неканонічності синодального управління, отримавши підтримку більшості церковних ієрархів. Проте позитивне рішення «Присутствія» подальшого втілення у життя не отримало, та й взагалі не мало юридичної сили.

Поштовхом для рішучих дій церковних ієрархів щодо відродження Патріаршества стала Лютнева революція 1917 року. Фактично, вони використали ситуацію політичного хаосу у власних інтересах і скористалися тимчасовим міжвладдям (або певним безвладдям) для скликання Загальноросійського Помісного Собору. Особливого протистояння з боку Тимчасового Уряду не спостерігалось. Навпаки, саме за його ініціативою 29 квітня (12 травня) Синод підписав звернення до Церкви з пропозицією відновити давній православний принцип обрання єпископату і створив Передсоборну Раду для підготовки Помісного Собору [15, С. 37]. Міністри демонстрували лояльність до Церкви та небажання головувати над нею, а також визнали її «першою серед рівних», хоча ідею відтворення Патріаршества все ж таки сприйняли стримано, вважаючи це «пережитком глибокої старовини», «відсталого Московського життя і щойно знищеного самодержавства» [13, С. 176].

В офіційному зверненні Святішого Синоду до всіх православних віруючих від 29 квітня 1917 року говорилося: «Давно вже в умах православних людей існувала думка про необхідність ... кардинальних змін в системі управління Російською Православною Церквою та взагалі для упорядкування нашого церковного життя, як сказано в Святому Писанні та як було за часів Вселенських Соборів...» [3, С. 54]. У документі відверто зазначалося, що нові, вільні шляхи для церковного управління намітилися саме після революційного перевороту в умовах формування принципово нової суспільно-політичної ситуації [3, С. 54].

Подібну думку продублював інший документ – резолюція Передсоборної комісії, яка була скликана для підготовки матеріалів Собору (доповідей, резолюцій, проектів): «Зміна державного устрою призвела до створення нових умов державного та суспільного життя, які потребують згоди і з церковним життям» [3, С. 54].

Нарешті, 15 (28) серпня 1917 року, в день Успіня Пресвятої Богородиці, в Москві, в Успенському соборі відкрився перший за 217 років Всеросійський Помісний Собор Російської Православної Церкви на чолі з Головою Собору митрополитом Московсь-

ким Тихоном (Белавінім) [5, арк. 1; 16, С. 17]. Крім білого та чорного духовенства. в роботі Собору брали участь і представники вищих світських кіл, які вперше отримали таке значне представництво в церковних зібраннях. Всього на Соборі було присутньо 564 делегата, з них – 10 митрополитів, 17 архієпископів, 52 єпископа, 2 протопресвітера, 15 архімандритів, 2 ігумена, 3 ієромонаха, 4 митрофорних протоієрея, 64 протоієрея, 54 священника, 2 протодиякона, 8 дияконів, 26 псаломщиків та 278 світських осіб, серед яких – колишній обер-прокурор Синоду О. Д. Самарін, міністр сповідань в діючому Тимчасовому уряді А. В. Карташов, відомі російські філософи С. М. Булгаков та Е. М. Трубецький [3, С. 54]. Антоній (Храповицький) був обраний делегатом від «ученого чернецтва» [22, С. 41]. У ході роботи Собору Владика був обраний товаришем голови Собору, а також головою одного з його робочих відділів – «відділу єдиновір'я та старообрядства» [20, С. 241]. У цілому робота Собору тривала з перервами більш ніж рік, до жовтня 1918 року На нього покладалися сподівання на вирішення багатьох найважливіших церковних і суспільно-політичних питань, перш за все, питання вищого церковного управління, статусу Православної Церкви в державі, внутрішнього церковного устрою, управління церковним майном [10; 6; 4; 8; 14, С. 67]. Всі вони були обговорені напередодні відкриття Собору та отримали відображення в законопроектах, які підготували передсоборні комітети.

Найактивнішим учасником обговорення головного законопроекту про реформу вищого церковного управління став архієпископ Антоній. Історик російської діаспори О. Казем вважав, що роль Владики на Соборі взагалі була центральною [11, С. 2]. І хоча на момент відкриття Собору, через монархічні погляди і прихильність до царської родини, моральна атмосфера навколо Владики виявилася дуже складною, але це не завадило йому стати керуючим ідейним лідером з питання реставрації Патріаршества, проводити наполегливу агітацію і збільшити кількість своїх прихильників, передусім, за рахунок молодих священнослужителів і церковних діячів [13, С. 176].

Жодного противника Патріаршества не знайшлося і серед делегатів від селянства. «У нас немає більше Царя. Немає батька, якого ми могли б любити. Синод любити неможливо. А тому нам потрібен Патріарх» – ось так висловився один з делегатів-селян на підтримку відродження Патріаршої влади [18, С. 86].

Дуже скоро пропатріарша аргументація архієпископа Антонія набула незаперечного авторитету, а керівництво зновствореного Відділу про найвище церковне управління поділяло погляди Антонія [13, С. 177].

Взагалі, всі прихильники реставрації патріаршої влади дотримувалися точки зору про те, що «Російський Патріарх – ... символ того, що з падінням царської влади не пала Свята Русь» [18, С. 86].

Однак не обійшлося без запеклих дискусій, оскільки не всі делегати поділяли думку про доцільність відродження Патріаршества в умовах ліквідації монархії і формування республіканської системи влади. Опозиціонери наполягали на тому, що Патріарх здатний якісно взаємодіяти виключно з міцною імператорською владою [2, С. 95].

Собор до останнього вагався, не беручи на себе сміливість здійснити рішучий крок. Тільки за сім днів до більшовицького перевороту кількість прибічників відродження патріаршої влади, нарешті, переважила кількість противників за рахунок делегатів-консерваторів, так званих «поміrkованих делегатів», які виступали за збереження

при Патріарху дорадчого представництва у складі архієреїв, духовенства і мирян, а також депутатів-інтелектуалів на зразок професора С. Булгакова [15, С. 38–39].

Вирішення питання вкрай затягнулося. У середині жовтня 1917 року, в умовах повної політичної катастрофи, дискусії поновилися з новою силою. На засіданні 19 жовтня більшість ораторів висловилися за відновлення Патріаршества [2, С. 95]. За словами єпископа Астраханського Митрофана, вирішення цього питання більш не можна було відкладати, бо «коли йде війна, необхідний єдиний ватажок, без якого воїнство йде уроздріб» [12, С. 29].

Російський філософ князь Е. М. Трубецький висловив думку про те, що «соборна свідомість примирила колишніх противників з прихильниками Патріаршества. Як і належало Собору, різнодумства вирішилися в дусі єднання і любові» [18, С. 86]. Лише невелика кількість делегатів так і залишилася на антипатріарших позиціях; згодом більшість з них долучилися до так званої «живої», обновленської церкви. Антоній (Храповицький) жартівливо називав їх «Ракітіни» – за іменем персонажа роману Ф. М. Достоевського «Брати Карамазови» семінариста Ракітіна, який з одного боку вважався «новою людиною», лібералом і прогресистом, а з іншого – відрізнявся надмірною нерішучістю [18, С. 86].

Реальних претендентів на Патріарший престол було три: архієпископ Новгородський Арсеній (Стадницький), митрополит Московський Тихон (Белавін), архієпископ Харківський та Охтирський Антоній (Храповицький). Останній вважався безсумнівним фаворитом, користувався підтримкою абсолютної більшості делегатів Собору, і, здавалося, не мав серйозних суперників у змаганні за високу посаду. Було прийняте рішення обирати Патріарха у два етапи: «У повному ... складі ... Священна Рада обирала трьох кандидатів у патріархи. Потім – за звичаєм, який надав Апостол Матфей, – кинули жереб, який і вирішив, хто з трьох буде патріархом» [14, С. 40]. Всю ніч напередодні вибору ковчег з білетами, на яких були вказані імена трьох претендентів, стояв біля ікони Володимирської Божої Матері, а вранці «рука монаха-затворника, що його було висунуто церковним собором на роль «руки всевишнього», витягнула з «... ковчежця записку з ім'ям московського митрополита Тихона» [18, С. 86; 21, С. 37]. За саркастичним ствердженням історика О. Шамаро, «все зруйнувалося у столбового дворянина Олексія Храповицького в одну мить! Все життя пішло прахом! І слабкою втіхою був сан Митрополита, який надав йому одразу... зновобраний патріарх» [21, С. 37].

Втім, в подібних ситуаціях владики Антоній умів триматися гідно і «треба віддати Митрополиту ... належне: як би круто не повертався потік історичних подій, він завжди зберігав ... своєрідну першість, не кривдячи при цьому самого себе» [21, С. 37]. До кінця життя Владика жодного разу не прокоментував цю подію а ні в приватних розмовах, а ні в публікаціях. За відсутністю документальних підстав, справжнє відчуття владики Антонія після рішення Собору – можливо, розчарування, образи, сильного удару по самолюбству – залишається тільки уявляти. Впевнено можна стверджувати лише те, що він першим привітав Патріарха Тихона з обранням на високу посаду земним укланом і словами: «Ти, Святіший Патріарх, подарований нам Божим чудом і в цьому світла запорука благої надії на те, що не дивлячись на всі скорботи ... буде служіння переможним для віри і благочиння, як служіння, що ознаменувалося безсумнівним проявом серед нас перста Божого Промислу» [1, С. 50; 11, С. 2].

28 листопада 1917 року Синод підписав наступний наказ: «Святіший Синод, беручи до уваги важливість та святість в служіннях названих архіпастирів визначив: ввести в сан

митрополита товарища головующего Святішого Собору архієпископа Новгородського Арсенія та Харківського Антонія, які були одними з кандидатів на патріарший престол та надати їм право на носіння білого клобука та митр з хрестами» [9, арк. 1–2].

Отже, перебуваючи на посаді архієпископа Харківського і Охтирського, Антоній (Храповицький) не припиняв участі у загальноцерковному житті, висловлював думки щодо ключових церковно-релігійних проблем свого часу, головною з яких було відродження Патріаршества і повернення Російській Православній Церкві незалежності від держави. У складних революційних умовах Владика Антоній, відрізняючись гострим відчуттям реалій свого часу, став одним з ініціаторів та активних учасників Загальноросійського Помісного Собору, найважливішим підсумком якого стало обрання Патріарха. Помісний Собор 1917–1918 років мав велике історичне значення і поклав край синодальному періоду в історії Російської Православної Церкви.

Список літератури: 1. Архимандрит Киприан (Керн). Митрополит Антоний Храповицкий / Архимандрит Киприан (Керн) // ЖМП. – 1996. – С. 52–59. 2. Введенский А. И. Церковь и государство: (Очерк взаимоотношений церкви и государства в России 1918–1922 гг.) / А. И. Введенский. – М.: Красный пролетарий, 1923. – 252 с. 3. Введенский А. И. Церковь патриарха Тихона / А. И. Введенский. – М.: [Б.и.], 1923. – 77 с. 4. Державний архів Російської Федерації (ДАРФ). – Ф. 3431. – Оп. 1. – Спр. 167. Протокол і стенограма засідання Собора від 13 вересня 1918 р., присвячена розгляду питань про надання автокефалії українській церкві (1918 р.). 5. ДАРФ. – Ф. 3431. – Оп. 1. – Спр. 16. Помісний собор Всеросійської Православної Церкви (1917 р.). 6. ДАРФ. – Ф. 3431. – Оп. 1. – Спр. 47. Про засідання Собора 20 листопада 1917 р. (1917 р.). 7. ДАРФ. – Ф. 3431. – Оп. 1. – Спр. 489. Заява групи членів Собора з пропозицією про возведення в сан митрополита Антонія і Арсенія та постанова Собора і Синода по цьому питанню (1917 р.). 8. ДАРФ. – Ф. 3431. – Оп. 1. – Спр. 605. Доклад відділу та проект положення про тимчасове вище керівництво українськими церквами. Постанова Собора по проекту та інші матеріали про відокремлення Української церкви від Російської (1918 р.). 9. ДАРФ. – Ф. 3431. – Оп. 1. – Спр. 66. Протокол і стенограма засідання Собора від 9 грудня, присвячена розгляду питання про автокефалію української церкви, про закриття газети «Церковно-суспільний вісник», тощо. (1917 р.). 10. ДАРФ. – Ф. 3431. – Оп. 1. – Спр. 28. Протокол про відновлення патріаршества в Росії (1917 р.). 11. Казем–Бэк А. Митрополит Антоний / А. Казем–Бэк // Бодрость. – 1936. – № 95. – С. 2. 12. Кривелев И. А. Русская православная церковь в первой четверти XX века / И. А. Кривелев. – М.: Знание, 1982. – 64 с. 13. Никон (Рклицкий), еп. Жизнеописание Блаженнейшего Антония, митрополита Киевского и Галицкого / Никон (Рклицкий). – Нью-Йорк, 1958. – Т. 4. – 248 с. 14. Письма Блаженнейшего Митрополита Антония (Храповицкого). – Джорданвилль: Тип. преп. Иова Почаевского Свято-Троицкий монастырь, 1988. – 290 с. 15. Поспеловский Д. Русская православная церковь в XX веке / Д. Поспеловский. – М.: Республика, 1995. – 511 с. 16. Православная энциклопедия Харьковщины / Автор идеи и руководитель проекта В. В. Петровский. Сост., отв. ред. А. Д. Каплин. – Х.: Майдан, 2009. – 564 с. 17. Речь о Патриаршестве Владыки Антония // Никон (Рклицкий), еп. Жизнеописание Блаженнейшего Антония, митрополита Киевского и Галицкого / Никон (Рклицкий). – Нью-Йорк, 1958. – Т. 4. – С. 184–187. 18. Трубецкой Г. Н. Памяти Святейшего патриарха Тихона / Г. Н. Трубецкой / Путь.

Орган русской религиозной мысли.: В 6-ти кн.– Кн. 1.– М.: Информ–Прогрес, 1992. – С. 86–92. 19. Ульяновський В. І. Церква в Українській Державі 1917–1920 рр. (доба Української Центральної Ради): Навч. посібник / В. І. Ульяновський. –К.: Либідь, 1997. – 200 с. 20. Цыпин В. История Русской церкви. 1917–1997. – М.: Издательство Спасо-Преображенского Валаамского монастыря, 1997. – 831 с. [Електронний ресурс] / В. Цыпин – Режим доступу: <http://www.krotov.info/history/20/tsypin/tsyp13.htm>. 21. Шамаро А. Житие несостоявшегося патриарха / А. Шамаро // Наука и религия. – 1983. – С. 36–52. 22. Южаков Р. Антоний Храповицкий / Р. Южаков // Русское Зарубежье. Золотая книга эмиграции. Первая треть 20 века. Энциклопедический биографический словарь. – М., 1997. – С. 41–43.

*Харченко А. В.
м. Харків, Україна*

НАСЛІДКИ ПЕРЕЯСЛАВСЬКОЇ УГОДИ В МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИНАХ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ XVII СТ.

Історія української держави, і в цьому вона не відрізняється від історій інших політичних утворень, великою мірою є історією її взаємовідносин з сусідніми державами і народами. Беззаперечним здається вплив такої взаємодії на процеси внутрішнього розвитку нашої Батьківщини. Але бувають випадки, коли зовнішнє втручання стає чинником просто таки доленосних змін в історії країни. В історії України Переяславські домовленості 1654 р. стали мабуть саме такою знаковою віхою.

Поява напівнезалежного козацького державного утворення у середині XVII ст. дає змогу говорити про його міжнародну діяльність у звичному розумінні державної політики і дипломатії. У зверненні до традиційної теми вітчизняної політичної історії важко очікувати відкриттів. Втім, на думку З. Когути на дослідженні політичної історії так різьоме позначився кінцевий результат – поглинення Росією України та Білорусії, що і сьогодні є сенс в нових інтерпретаціях місця східних слов'ян на міжнародній політичній арені в цей період [6, С. 16].

На теренах геополітичного простору, що він в сучасній історіографії отримав назву Центрально-Східної Європи [2], перетинались інтереси Великого князівства Литовського і Польщі (що на час «Переяслава» представляли дуалістичну державу – Річ Посполиту), Кримського ханата, Османської імперії, Московського царства, Шведського королівства тощо. В цей період чотири провідні держави визначали конфігурацію сил в регіоні. На Балтійському узбережжі розташовувалась протестантська Швеція, що претендувала на землі польсько-литовської держави і знаходилась у перманентних територіальних суперечках з Московським царством. На південь від неї лежала переважно католицька Річ Посполита, в якій простежувалась дуалістична зовнішньополітична позиція – інтереси Литви, занепокоєної просуванням Московії та Швеції, та Польщі – зорієнтованої в бік степу, проти Османської імперії, та її васала – Кримського ханата. На північному сході від Річі Посполитої знаходилась православна Московська держава, що проводила експансію коштом Литви і здобувала вихід до Балтійського моря, долаючи перешкоди Швеції. Чорноморське узбережжя, через посередників контролювала Осман-

ська імперія, яка в свою чергу часто конфліктувала з Габсбургами. Між великими державами лежала смуга напівзалежних державних утворень: Трансильванія, Молдавія, Валахія, Крим. Саме в цій прикордонній смузі і змогла з'явитись козацька держава. Аби вона могла існувати, доводилось підтримувати добрі стосунки принаймні з двома із своїх могутніх сусідів. Однак, інколи на цих позиціях було дуже важко встояти.

На середину XVII ст. Річ Посполита відігравала провідну роль в регіоні. Австрія, отримавши великий потенціал з утвердженням Габсбургської династії, тільки набирала силу. Шведське королівство, що намагалось контролювати Балтійську торгівлю мало сильні економічні позиції, однак було суттєво обмеженим людськими ресурсами. Османська Порта вже втрачала колишню могутність, опікуючись лише утриманням своїх величезних володінь. Кримський ханат, в цілому діючи в фарватері зовнішньої політики Блискучої Порти, нерідко керувався і особистими інтересами. Московське царство, досить маргінальний чинник європейської політики на початках доби Нового часу, витримавши часи Смути стрімко набирало політичну вагу.

В цей час, українські землі не були суб'єктом міжнародної політичної гри, представляючи собою складову інших держав, переважно Річі Посполитої. Предметом нашого розгляду стали наслідки Переяславського договору в контексті міжнародних відносин держав Центрально-Східної Європи в другій половині XVII ст.

В польсько-литовській державі, що мала назву Річ Посполита, XVII ст. визначалось основною політичною тенденцією – тяжінням до олігархічного управління. Втім, за час до початку громадянської війни 1648 р. не було відтворено жодного зразка олігархічної ідеології чи спроби зробити якусь з державних інституцій (наприклад Сенат) владною базою [2, С. 111]. Однак, якщо на території етнічних польських земель магнати надавали перевагу системі балансу між олігархами і правителем (тобто польським королем), то в Литовському князівстві, а також на території українських земель вони майже монополізували владу, завдаючи утисків дрібній шляхті. Всю першу половину XVII ст. економіка Речі Посполитої виснажувалась величезними військовими витратами, що сягали 90 % бюджету країни (для прикладу. У Франції ці витрати становили 62 %, а в Московському царстві 60 %) [14]. Але, все має межі, про що і дізнались польські магнати 1648 р. В ході розпочатої війни польсько-литовська держава зазнала надзвичайно важких втрат і навіть перемога 1651 р. під Берестечком не зламала ситуації на її користь, тільки продемонструвавши обопільне виснаження сторін.

Переговори у Переяславі, що відбулись на початку 1654 р., доповнені підписанням так званих Березневих статей у Москві, порушили складну систему регіональної геополітичної рівноваги в Центрально-Східній Європі [3, С. 53]. В наступні роки, у вихорі військових і дипломатичних зіткнень було закладено підвалини нової системи, яка і стабілізувала ситуацію в регіоні до часів Північної війни.

Вже зимою-весною 1654 р. Москва активно шукає союзників і намагається перекрити Варшаві можливі канали зовнішньої допомоги, спрямовуючи посольства до Австрії, Франції, Швеції, Данії, Нідерландів, Курляндії, Бранденбурга, Молдавії, Валахії. Зб. Вуйцик писав, що постпереяславська політика Варшави в свою чергу, розвивалася в трьох наступних напрямках: по-перше, використовувались воєнні акції проти українських земель; по-друге, відбувались акції спрямовані на зрив переяславсько-московських домовленостей; по-третє, намагались вдрівати Кримський ханат від союзу з гетьманською державою і створити антимосковську коаліцію [14, С. 82]. Аналіз джерел дово-

дять, що саме політичний характер розв'язання «української проблеми» був прийнятним в нових умовах і в середовищі польсько-литовської еліти. Польський король був готовий до суттєвих поступок козацькій стороні [1, С. 77].

На фоні небезпечного розвитку відносин гетьманської держави з Московським царством відбувалось польсько-кримське зближення, свідченням якого стали кам'янецькі домовленості Іслам-Гірея і Яна Казимира. Посередником у справі розірвання козацько-кримського союзу керівництво Речі Посполитої обрало Трансільванського володаря Дьйордя II Ракоці. З тією ж пропозицією було відправлено посла до Молдавії. Від останньої перш за все вимагалось донесення інформації про загрозу кримсько-козацького союзу до свого сюзерена – Отоманської Порти. В свою чергу, Богдан Хмельницький намагався провести зміну молдавського володаря, відсторонивши пропольського господаря С. Георгіцу. В березні 1654 р. посол Речі Посполитої надав Дивану інформацію про альянс царя і гетьмана, та передав копію грамоти надісланої з Москви до Молдавського господаря з пропозицією присягнути цареві [11, С. 102].

Переживаючи невдачу війну з Венеціанською республікою керівництво Порти не тільки запроторило до в'язниці претендента на Молдавське господарство – В. Лупула, але і спробувало заблокувати можливі кроки гетьманських дипломатів в Кримському чи Османському напрямку. В результаті, грамота Мегмеда-Гірея IV восени 1655 р. фактично несла ультимативний характер, визначаючи умовою подальшого «братерства» з Військом Запорозьким розірвання союзу з Московським царством. Натомість, його невиконання тягнуло б за собою військову інтервенцію: «угорців, мунтян, волохів і сам (Кримський хан), з'єднавшись з поляками» [7, С. 125]. На думку Зб. Вуйцика військово-політичне зближення між Річчю Посполитою та Кримським ханством стане актуальним у постперяславські часи [14, С. 20].

Навесні 1655 р. конфігурація сил в регіоні починає змінюватись, предусім завдяки військово-політичній активізації Шведського королівства, на чолі з амбітним Карлом X Густавом. У квітні 1655 р. в польському сенаті була вручена нота про наміри Швеції воювати з Річчю Посполитою. Як це не дивно, але саме таким шляхом Швеція намагалась випередити зростаючу загрозу від посилення Московського царства, загородивши йому дорогу на Балтику.

У хвилях геополітичних перегрупувань в Центрально-Східній Європі детермінованих укладенням угоди 1654 р. пріоритетним завданням української зовнішньої політики залишалась боротьба з Річчю Посполитою. Аби гарантувати безпеку південним кордонам довелось активізувати дипломатичні контакти з Османської імперією та Придунайськими князівствами. У відносинах із Кримом превалювали спроби опосередкованого дипломатичного тиску через Стамбул.

Значні воєнні успіхи шведів ускладнювали політичну ситуацію для польсько-литовської держави. На додачу, польська шляхта визнала протекцію Карла X Густава, відкинувши кандидатуру Алексея Михайловича, як можливого претендента на польський трон. В цих умовах Б. Хмельницький намагався відтворити біполярну модель зовнішньополітичної орієнтації, налагоджуючи союзницькі взаємини з Кримським ханатом (тримаючи на думці присутність його сюзерена) і зберігаючи царську протекцію. При цьому, користуючись «Потопом» гетьманські дипломати проводили консультації з оточенням Яна Казимира, з метою домогтись визнання здобутків козацького повстання. Саме навколо останніх пропозицій формувалась зовнішньополітична концепція Війсь-

ка Запорозького у 1656–57 рр. Ситуацію для гетьманської держави погіршив Віленський трактат, від листопада 1656 р., що встановив перемир'я між Річчю Посполитою та Московським царством і запропонував трон польсько-литовської держави московському царю. Я. Качмарчик вважає, що Б. Хмельницький тільки і чекав такої нагоди: «медовий місяць царської вірності закінчився» [5, С. 288]. В. Смолій і В. Степанков констатують, що гетьман розчарувавшись у політиці Москви суттєво змінив зовнішньополітичний курс Війська Запорозького [10, С. 445].

Радноутська угода визначила новий розклад сил на 1657 р., поставивши з одного боку Швецію, Трансильванію і Бранденбург, до яких схилились Молдавія, Валахія та Військо Запорозьке, а з іншого Реч Посполиту, Московське царство, Австрію. Подальше наростання кризи у відносинах козацької держави з Московським царством спонукало частину української еліти до розриву Переяславських домовленостей і спроби домовитись з польською стороною. Втім, вже внутрішня слабкість Війська Запорозького, відсутність єдності в позиції еліти, посилена смертю Б. Хмельницького (на нашу думку, ситуація яскраво продемонструвала значення особистості в історії), стали на заваді цим намірам. Можлива альтернатива Переяславській угоді – Гадяцька унія 1658 р. з ідеєю створення Руського князівства, як третього члена польсько-литовської держави, так і не була зреалізована.

«Потоп» закінчився Олівським договором 1660 р., що став відповідником Вестфальського договору 1648 р. та Піренейського миру 1659 р., і встановив загальний спокій в регіоні. Таким чином, Переяславські домовленості стали складовою частиною тих змін, що відбулись в Центрально-Східній Європі у другій половині XVII ст. Наслідком цих змін стало перетворення провідної держави регіону Речі Посполитої на другорядну. На перші ролі висунулись Шведське королівство, Московське царство та Австрія. Османська імперія залишалась у політичній та соціально-економічній стагнації. Суперечливі наслідки мала Переяславська угода для держави Війська Запорозького. Втім, здається безсумнівним, що на той час, союз з Московським царством дав можливість гетьманській державі вижити в якості автономного політичного організму.

Список літератури: 1. Апанович О. Українсько-російський договір 1654 р.: Міфи і реальність / Апанович О. – К., 1994. 2. Вандич П. Ціна свободи: історія Центрально-Східної Європи від Середньовіччя до сьогодення / Вандич П. – К., 2004. 3. Горобець В. М. «Волимо царя східного...» / Горобець В. М. – К., 2007. 4. Журавльов Д. В. Україна та Росія: як брати горщики побили / Журавльов Д. В. – Х., 2009. 5. Качмарчик Я. Гетьман Богдан Хмельницький / Качмарчик Я. – Перемишль – Львів, 1996. 6. Когут З. Коріння ідентичності / Когут З. – К., 2004. 7. Переяславська рада 1654 р. (історіографія та дослідження). – К., 2003. 8. Сас П. Політична культура українського суспільства (кінець XVI – перша половина XVII ст.) / Сас П. – К., 1998. 9. Смолій В. А., Степанков В. С. Богдан Хмельницький. Соціально-політичний портрет / Смолій В. А., Степанков В. С. – К., 1995. 10. Федорук Я. Зовнішньополітична діяльність Богдана Хмельницького і формування його політичної програми (1648 – серпень 1649 рр.) / Федорук Я. – Львів, 1993. 11. Федорук Я. Міжнародна дипломатія і політика України 1654–1657 рр. / Федорук Я. – Львів, 1996. 12. Bieford O'Brien Muscovy and the Ukraine. – Berkeley, 1963. 13. Wojcik Z. Feudalna Rzeczpospolita wobec umowy w Perejaslawiu «Kwartalnik Historyczny» / Wojcik Z. – W., 1954.

*Шепеленко О. Г.
м. Харків, Україна*

НАУКОВО-ТЕХНОЛОГІЧНА ВЗАЄМОДІЯ РОСІЇ ТА УКРАЇНИ

Прикордонне співробітництво є однією з найбільш ранніх форм міжнародної діяльності регіонів. Необхідність подолання кордонів та розвитку економічних зв'язків визначало і визначає історичні функції прикордонних регіонів. Про потенціал прикордонного та міжрегіонального співробітництва може свідчити той факт, що розрив міжрегіональних зв'язків на пострадянському просторі на початку 90-х років, за оцінками експертів, обумовив не менш 50 % загального спаду виробництва в колишніх республіках СРСР. Ми відчуваємо важливість прикордонного розвитку і зараз, у час глобальних інтеграційних процесів. Європейські розвинуті країни вже визнали необхідність проводити узгоджену регіональну інноваційну політику з ціллю досягнення ще більшого синергетичного ефекту, побудови конкурентоспроможної економіки у світі, яка ґрунтувалась би на знаннях.

Діяльність організацій прикордонних регіонів багатогранна та має різний вплив на економічне, політичне та культурне життя прикордонних регіонів. З одного боку, діяльність організацій прикордонних регіонів пов'язана з вирішенням суто місцевих проблем – здійснення соціальних і культурних зв'язків населення прикордонних регіонів, прикордонна торгівля, спільне вирішення комунальних та екологічних питань, надання медичних, освітніх та культурних послуг і т.д. На більш високому рівні організації прикордонних регіонів виконують загальнодержавні функції такі, як транспортні, охорона кордонів та забезпечення захисту національного економічного простору, запобігання і ліквідація наслідків стихійних лих і т.д. Ще одне завдання організацій прикордонних регіонів пов'язане з прямою і посередницькою зовнішньоекономічною діяльністю прикордонних регіонів, обсяги якої залежать від економічного потенціалу, структури господарства, розвитку міжнародної транспортної інфраструктури в порубіжних регіонах [9].

Зникнення прикордонних бар'єрів між країнами Європи багато в чому стало результатом розвитку прикордонних регіонів на основі Європейської Рамкової Конвенції про транскордонне співробітництво між територіальними общинами або властями від 1980 р. Підписання цієї Конвенції, в свою чергу, стало наслідком створення митного союзу. Надалі діяльність транскордонних регіонів та транскордонних інституцій, однією з форм яких є широко відомі єврорегіони, стала стимулювати європейську інтеграцію. Перший єврорегіон заснований в 1958 році («EUREGIO»). Цікаво, що експерти Ради Європи використали поняття «єврорегіон» тому, що в римському праві поняття «регіон» (Regio) використовувалося для географічного позначення будь-якої територіальної ідентичності, але не її державної приналежності та / або адміністративного устрою [9].

На відміну від Європи, розпад СРСР спричинив появу безлічі міждержавних кордонів, що поділили єдиний в минулому економічний простір. Повністю контактні в умовах СРСР міжреспубліканські кордони набули властивості бар'єрності міждержавних кордонів. Регіональні організації, що виникли на пострадянському просторі – СНД, ЄврАзЕС, та інші, не змогли зупинити зростання нових прикордонних бар'єрів [5]. Міжнародне науково-технічне та інноваційно-технологічне співробітництво позитивно впливає на конкурентоспроможність підприємств і просування сучасних передових технологій на внутрішні ринки. Прико-

рдонне співробітництво та сениргетика знань дозволили б країнам колишнього СРСР вийти на новий рівень знань, досягнути сталого економічного розвитку.

На цей час потребує досконального вивчення процес адаптації Росії та України до глобальних тенденцій технологічної інтеграції, а також актуальними є дослідження досвіду країн східної Європи з цього питання з метою удосконалення та застосування в Україні.

Процес трансплантації інститутів єврорегіонів країнами східної Європи відбувається у два етапи. Спочатку формуються єврорегіони на кордонах з країнами-членами ЄС (Польща-Німеччина, Чехія-Німеччина, Австрія-Угорщина, Болгарія-Греція тощо), а потім починається процес формування єврорегіонів на інших кордонах (Польща-Чехія / Словаччина / Україна / Білорусія / Росія; Чехія-Словаччина / Польща, Угорщина-Румунія / Югославія / Україна / Словаччина тощо). Таким чином, досвід, набутий на кордонах з країнами-членами ЄС переноситься на інші прикордонні території. Подібний процес спостерігається і в Україні – досвід формування єврорегіонів на західному кордоні («Карпатський єврорегіон», єврорегіони «Буг», «Нижній Дунай», «Верхній Прут») переноситься на північний, східний і південний кордони, де потім засновуються єврорегіони «Дніпро», «Слобожанщина» та інші [4].

У 1995 Україна підписала Європейську Рамкову конвенцію про транскордонне співробітництво між територіальними громадами або властями, а парламентські слухання «Про інтенсифікацію співробітництва з Європейським Союзом у рамках єврорегіонів та перспективи транскордонного співробітництва», які відбулися 16 травня 2007 року у Верховній Раді України, визначили основні проблеми транскордонного співробітництва і створили основу для прийняття подальших рішень щодо перспектив їх розвитку [2]. У 2004 році був прийнятий базовий Закон України «Про транскордонне співробітництво» [3], який визначив єврорегіон як організаційну форму співробітництва адміністративно-територіальних одиниць європейських держав, що здійснюють транскордонне співробітництво на основі багатосторонніх угод. Таким чином поступово напрацьовується досвід функціонування єврорегіонів в Україні [1]. Так, починаючи з 1993 року, в Україну було засновано вісім єврорегіонів: «Буг», «Верхній Прут», «Нижній Дунай», «Карпатський», «Дніпро», «Ярославна», «Донбас» та «Слобожанщина». На цей час активно розвиваються єврорегіони за участю України та Росії: «Слобожанщина» (2003 р.), до складу якого входить Харківська та Белгородська області, «Ярославна» (2006 р.) у складі Курської області та Сумської областей, «Дніпро» (2003 р.) у складі Гомельської, Чернігівської та Брянської областей, «Донбас» (2010 р.) у складі Ростовської та Луганської областей. Розглядається питання створення єврорегіону «Санкт-Петербург – Львів – Краків». Органи влади Львова і Санкт-Петербурга підписали договір про співпрацю, одним з пунктів якого є розвиток туристичних відносин між містами. Як ми бачимо, Росія входить майже у половину усіх євро регіонів, до складу яких входить Україна. Аналогічна ситуація склалась і з російськими євро регіонами, і це не дивно. Відносини України і Росії завжди були близькими та обумовлені такими факторами [8]:

- високий ступінь виробничої інтеграції, що склалася протягом багатьох десятиліть, загальна система галузевого та територіального поділу праці та кооперування виробництва;

- активне співробітництво українських і російських підприємств військово-промислових комплексів, співробітництво в галузі авіапромисловості, суднобудування, автомобілебудування, аерокосмічній галузі і т.д.;

- висока залежність від постачання паливно-енергетичних ресурсів (ПЕР). За рахунок російських енергоносіїв покривається 100 % потреби України в ядерному паливі, близько 75 % – сирій нафти і майже 50 % – природному газі. Власний видобуток покриває 10–12 % потреби в нафті та 20–25 % – у природному газі.

Як і Україна, у 2003 році Росія підписала Європейську Рамкову конвенцію про транскордонне співробітництво між територіальними общинами або властями, а у 2008 році Російська Федерація ратифікувала Додатковий протокол і Протокол № 2 до Мадридської конвенції. На цей час в Росії функціонують наступні євро регіони: «Карелія» (Республіка Карелія), «Псков-Лівонія» (муніципальні заклади освіти Псковської області), «Балтика», «Саулі», «Німан», «Лина-Лава», «Шешупе» (усі – муніципальні заклади освіти Калінінградської області), «Дніпро» (Брянська область), «Слобожанщина» (Білгородська область), «Ярославна» (Курська область), «Донбас» (Ростовська область). Останні два євро регіону активно співпрацюють з Асоціацією європейських прикордонних регіонів. Можна сказати, що Рада керівників прикордонних областей Республіки Білорусь, Російської Федерації та України також є євро регіоном. У 1994 році Рада прийняла статут і створила робочий орган (Виконком), що є характерним для прикордонного співтовариства по типу євро регіону.

Представники ради Європи, політичної еліти України та Росії відзначають, що загалом євро регіони сприяють розвитку співпраці між органами влади, але органи управління нижчих ланок фактично вилучені з системи транскордонного співробітництва у євро регіонах Росії та України. У них відсутні підрозділи, метою яких є робота з населенням та сприянню залученню коштів для реалізації транскордонних проектів окремими організаціями, підприємствами, а також моніторингові комісії. Поточну діяльність ведуть підрозділи органів влади, а не відокремлені структури.

Крім організаційних проблем, існують і концептуальні проблеми розвитку регіонів. В час, коли наука перетворилася в одну з головних ланок системи продуктивних сил, євро регіони за участю України та Росії не вважають за необхідне залучати наукові досягнення для подальшого розвитку регіонів. Науково-технічний прогрес став рушійною силою інтенсивного економічного росту, відтіснивши на другий план традиційні фактори екстенсивного розвитку – працю та капітал, чисельність населення, запаси корисних копалин, клімат тощо. Добробут тієї чи іншої країни або регіону, тривалість і якість життя громадян, позиції на світовому ринку, національна безпека – все це визначається головним чином її науково-технічним потенціалом (НТП).

Нажаль, в Україні та Росії, як і в інших країнах СНД, напрямок розвитку на основі інвестицій характеризується вкладеннями капіталу не в підвищення конкурентоздатності окремих галузей країни, а в їхнє просте відтворення. У свою чергу, в українській економіці інвестицій не вистачає навіть на просте відтворення, унаслідок чого зростає питома вага зношених основних фондів, підвищується їхня аварійність.

Пріоритет повинен бути відданий не розвитку країни на основі факторів виробництва та інвестицій, а розвитку на основі активізації інноваційної діяльності в області базових наукомістких галузей народного господарства, що є рушіями розвитку економіки. Фактори виробництва й інвестиції є засобами науково обґрунтованої інноваційної діяльності, а не її метою.

З появою нових активних учасників світової економіки стійкий розподіл інвестицій між країнами, де домінували Євросоюз, Японія та США, перетворюється у багатополнос-

ний світ із значною кількістю наукових центрів у різних країнах світу. Динамічно в області наукових розробок розвиваються країни Азії, що має вираз, перш за все, в значному підвищенні витрат на наукові дослідження. Країни Азії (в першу чергу, Китай, Індія, Південна Корея) з 2002 по 2007 рік збільшили свою частку в загальносвітовому обсязі з 27 до 32 відсотків. У той же час Євросоюз, Японія та США констатували спад.

З 2000 по 2007 рік доля у витратах на НІОКР по відношенню до ВВП збільшилася в Китаю, Сінгапурі, та особливо, в Північній Кореї. Але у Німеччині, Франції, Великій Британії вона залишалася стабільною та знизилася в США та Росії [10].

У економіці, що є глобалізованою, інтелект став новою формою власності й основою для створення та накопичення багатства. Таким чином, глобальна економіка вступила в період інтелектуальної економіки («економіки знань»). Одним з найголовніших механізмів фінансування ЄС у підтримці та забезпеченні суспільної дослідницької роботи у межах ЕС є Рамочні Програми. З їх допомогою ЄС надає гранти підприємствам або організаціям (приватним чи державним) усіх розмірів для суспільних досліджень та розробок. На цей час проходить Сьома Рамочна Програма (РП7, 2007–2013).

Моніторинг передових міжнародних досліджень за участю українських партнерів являє собою великий стратегічний інтерес. У рамках РП4-РП6 було ідентифіковано 24 проекти, у яких брали участь українські підприємства та організації. За нашими оцінками, це являє близько четвертої частини усіх українських учасників у Рамкових програмах ЄС по НДДКР. До 50 % українських учасників у цих програмах приходиться на київські організації та підприємства, на другому місці йдуть севастопольські академічні та відомчі НДІ – 20 % учасників. Російські підприємства та організації приймали участь у 32 проектах.

Багато проектів за участю українських організацій були пов'язані з галуззю вивчення, прогнозування та управління навколишнім середовищем (одинадцять проектів). Нанонауки та нанотехнології були представлені у шістьох проектах. Майже усі проекти ґрунтуються на використанні або розвитку сучасних інформаційно-телекомунікаційних технологій. Така тенденція просліджується і у російських проектах. По закінченню РП 6, українські та російські організації отримали більше можливостей для співробітництва з європейськими організаціями. Сьома рамкова програма Євросоюзу (РП7), що розпочалась 1 січня 2007 р., має за мету збільшення темпів економічного зростання та підвищення конкурентоспроможності об'єднаної Європи в знаннях, інноваціях, використанні людського капіталу. Як і Шоста рамкова програма, вона призначена для розвитку Європейського дослідницького простору (European Research Area – ERA). Механізми функціонування програми відкривають широкі можливості для міжнародної співпраці. У 2007 році Росія та Україна підписали накази про створення національних контактних пунктів Сьомої рамкової програми Єврокомісії. Таким чином, рамкові програми ЄС – найголовніший з інструментів, що забезпечують інтеграцію вчених до європейського дослідницького простору. Крім цього, вступ до наукового інноваційного простору – це один з кроків до вступу у Євросоюз. За підсумками РП6 Росія стала першою серед країн, що не є членами ЄС, по кількості виконаних проектів (402 наукові установи брали участь у проектах РП6 із загальним фінансуванням понад 45 млн. євро). Україна зайняла 10-е місце у списку, виконавши 93 проекти із загальним обсягом фінансування 6 млн. євро.

Сьома рамкова програма стане важливим механізмом інтеграції України та Росії в Європейський економічний простір, розвитку партнерства з Європейським Союзом, сприяє підвищенню стандартів життя в країні. Досвід країн Центральної, Східної Європи і Бал-

тії свідчить про те, що вони ефективно впоралися з євроінтеграційними завданнями, і як результат – зараз ці держави успішно вирішують питання свого сталого розвитку.

Список літератури: 1. Внукова Н. Транскордонні кластери і транскордонні об'єднання як форми транскордонного співробітництва // Вісник Львів. УН-ТУ Серія міжнародні відносини. – 2008. – № 25. – С. 295–303. 2. Комков Н. И., Балаян Г. Г., Бондарева Н. Н. Проблемы и перспективы информационно-технологического сотрудничества РФ и Украины в условиях глобального экономического кризиса // Научные труды УРАН ИНП РАН. М: МАКС-Пресс, 2009. 3. Комков Н. И., Федулова Л. И., Балаян Г. Г., Бондарева Н. Н. Состояние и перспективы инновационно-технологического сотрудничества предприятий РФ и Украины // Научно-аналитический журнал. 2010. № 2. 4. Мікула Н. Єврорегіони: досвід та перспективи. – Львів: ІРД НАН України, 2003. – 222 с. 5. Научно-технологическое взаимодействие России и Украины: прогнозирование возможностей и механизмы их реализации. – ИНП РАН России, 2011. № 4. 6. Федулова Л. И. Состояние и перспективы инновационно-технологического взаимодействия Украины и России: потенциал Украины // Проблемы прогнозирования. 2009. № 4. 7. Федулова Л. И. Технологический императив сотрудничества Украины и России // Научно-практический журнал. Модернизация, инновации, развитие. 2010. № 3. 8. Цветков В. А. Россия и Украина: перспективы сотрудничества. Украина – Информационно-аналитический мониторинг. – Февраль 2009. – № 3 (23). 9. Концепция межрегионального и приграничного сотрудничества государств – участников Содружества Независимых Государств. URL: <http://sngcom.ru/key-issues/cross-border-cooperation/concept-cis>. 10. Economist Intelligence Unit. URL: <http://www.eiu.com/public/>.

*Юрченко Н. С.
г. Харьков, Украина*

ИСТОРИЧЕСКАЯ ПАМЯТЬ О ВЕЛИКОЙ ОТЕЧЕСТВЕННОЙ ВОЙНЕ: ТЕНДЕНЦИИ И ФАКТОРЫ ЕЕ СОХРАНЕНИЯ ДЛЯ ЕДИНСТВА БРАТСКИХ НАРОДОВ

Вот уже 70 лет отсчитал календарь с того дня, когда началась Великая Отечественная война советского народа (1941–1945 гг.) против фашистской Германии. Уходят из жизни её активные участники, в массовое сознание всё чаще внедряются искаженные факты и события тех трагических и победных лет, забвению предаются истинные герои Великой Победы и дегероизируются иные личности.

Что сегодняшнее общество знает об этом эпохальном событии XX века, что оно пытается сделать для сохранения памяти о войне для будущего поколения?... К сожалению, сегодня над этими и другими вопросами задумываются далеко не многие [1]. Уроки Великой Отечественной войны имеют огромное значение для нас, особенно сейчас, когда есть такое сильное стремление их принизить, извратить и забыть как в нашем государстве, так и в других. С этой целью и наносится ощутимый удар по исторической памяти о войне.

Память о Великой Отечественной – это память, прежде всего о великом советском народе, защитившем своё Отечество и внесшем огромный вклад в разгром фашистских

агрессоров; это память о подвигах, героизме, тяжелых испытаниях на фронтах и в тылу всех представителей многонационального Советского Союза; это память о наших близких, всех тех, кто отдал жизнь за спасение мира от чудовищных планов нацистских главарей. Те, кто призывает сегодня забыть о прошлом и о преступлениях фашизма, сознательно предают память миллионов жертв агрессоров, объективно способствуют возрождению неофашизма в разных его проявлениях.

Предать забвению злодеяния нацистов? Принизить величие подвига, совершенно советским народом? – это невозможно! Поколение, не помнящее прошлого, не знающее всей правды о Великой Отечественной войне, не может учесть уроков истории, сделать правильные выводы на будущее. Чтобы не допустить этого, надо постоянно, а не только к юбилейным военным датам боевых сражений, познавать исторический процесс периода Второй мировой и её составной части Великой Отечественной войны, помнить о вкладе братских народов СНГ и союзниках в достижении Победы. Мы в неоплатном долгу перед теми, кто ценой своей жизни отстоял Отечество. Именно поэтому тема статьи актуальна в современном мире как никогда.

Анализируя литературу по данной проблеме, мы можем отметить, что большинство авторов выводят понятие «историческая память» из общего психологического определения памяти как психического процесса, который отображает опыт человека путем запоминания, сбережения и обновления. Она связывает прошлое субъекта с его сегодняшним и будущим и есть необходимым условием единства психологической жизни человека, единства его личности. Историческая память – наиважнейшая функция, которая создает возможности для обучения и воспитания. Благодаря ей индивид в форме знаний приобретает достижения предыдущих поколений, овладевает продуктами культуры, связывает прошлое, настоящее и будущее.

Историческая память, в том числе и о войне, это чрезвычайно сложный, противоречивый, разноплановый, во многом даже парадоксальный феномен, который трудно обозреть в черно-белом спектре и более-менее однозначно оценить. Больше того, историческая память имеет двойственное содержание, которое проявляется как на индивидуальном уровне, так и на идеологическом («живая память» и «написанная память»). Мы постоянно сталкиваемся с различными ее проявлениями. Так, на индивидуальном уровне возможны совсем не схожие восприятия военных событий, которые пережили их участники (служили в Действующей армии, были в плену, на оккупированной территории и т.д.). Что уже говорить про тех, кого война разделила идеологическими и военно-политическими барьерами: они и сегодня находятся на передовой, хотя воюют не оружием, а словом [2].

Историческая память о Великой Отечественной войне и сегодня – важный фактор жизни общества и отношений между народами бывшего Советского Союза. И поэтому цель данной статьи – выделить основные тенденции и некоторые факторы исторической памяти о ней, которые остаются важнейшими для теснейшего сближения братских народов бывшего Советского Союза.

В сегодняшней действительности проявляются различные подходы к исторической памяти о Великой Отечественной войне. С одной стороны – задача всех поколений Украины, России и других государств сохранять на века память о подвигах Великой Отечественной войны, о единстве наших народов в борьбе с врагом, передавать ее из поколения в поколение. С другой – усиление натиска исправлений, фальсификации, подмены понятий...

Прежде всего структурно-функциональный анализ исторической памяти связан с сохранением исторической правды. Стремление по-новому взглянуть на прошлое вполне объяснимо: спустя годы многое воспринимается иначе, появляются и вводятся в научный оборот новые ранее неизвестные документы. Оправдано и намерение восстановить так называемые «белые пятна» войны, а их еще достаточно много. Это одно из элементарных требований к исторической науке, необходимое условие её объективности. Но с восстановлением исторической правды, объективным освещением исторического прошлого ничего общего не имеет замалчивание важных событий войны, замена их оценок и личностей со знака «плюс» на знак «минус» или наоборот. Как только из истории вычеркиваются те или иные страницы, тем более знаковые, их место сразу же занимают всякого рода мифы, на щит поднимаются разного рода предатели и среди них коллаборанты. Хотелось бы, чтобы это учитывалось в исторических исследованиях, в деятельности политических, государственных и общественных деятелей как в Украине, так и в России.

Сохранение исторической правды о Великой Отечественной войне вытекает из тех тенденций, которые непосредственно проявляются в диалектике возможного и действительного. Нам хотелось бы выделить некоторые из них.

С течением времени война становится всё более далеким событием, участники её уходят из жизни – следовательно, живая память ослабевает. Историческая память складывается из памяти каждого отдельного человека. В этом смысле мемуарные работы военачальников, деятелей партии и Советского государства играли огромную роль в сохранении исторической памяти о Великой Отечественной. Однако надо отметить, что они изучали её в основном на макроуровне. Масштабные боевые действия, перемещение производительных сил и трудовых ресурсов, партизанское движение, оккупационный режим, потери в годы войны и т.д., – всё это преобладало в данных воспоминаниях. На периферии исследовательского интереса оставались «незначительные жизненные ситуации», судьба различных категорий населения и отдельного человека. Низкая эффективность макроисторических подходов для объяснения глубинных механизмов и тенденций, которые действовали в обществе, а также идентификация людей с большими группами (нация, народ, партия...) способствовали повышению интереса до микроистории. Такое направление имеет название в зарубежной историографии – нарративная методология, то есть описание, изображение социального феномена во времени со всеми обстоятельствами [3].

Эта выстраданная собственная жизнь выходит на бумагу как документ души и чем дальше уходят годы, тем неоценимым и значительным становится тогда свидетельство прямого участника великих событий, оставившего для потомков память о пережитом. Общественная значимость таких работ актуальна и необходима сегодня. Лучшим подтверждением этому служит книга воспоминаний «Память сердца», выпущенная к 65-й годовщине победы Великой Отечественной войны Харьковским областным советом ветеранов, тиражом 35 тыс. экземпляров. В ней, в рамках Концепции сохранения исторической правды содержатся воспоминания очевидцев боевых действий в каждом районе и городе области, а также фотографии военных лет. Но, к сожалению, как показывает опыт, пока такие книги не доходят до молодежи. Вышли в свет и другие сборники, очерки ветеранов, детей войны, живущих и живших рядом с нами.

Следующая тенденция связана с тем, что в следствие политических, идеологических причин и, конечно, прежде всего распада Советского Союза, идет острая борьба между правдой и фальсификацией в исторической памяти о войне. На одно из первых

мест этого противостояния ставят тезис о том, что, мол, Советский Союз сам агрессор и несет ответственность за развязывание войны. Нелепость этих утверждений уже в том, что в этом случае фашистская Германия оказывается жертвой агрессии, а сам миф – косвенным оправданием нацистской агрессии против народов Европы. Но он не нов. Версия о «превентивном» характере войны гитлеровской Германии против СССР сфабрикована в меморандуме, врученном министром иностранных дел Германии Риббентропом советскому послу в Берлине 22 июня 1941 г., уже после вторжения немецких войск на советскую территорию. Она была запущена для оправдания вероломного нападения, её пытались также использовать и главные военные немецкие преступники на Нюрнбергском процессе.

В последнее время возникла полемика вокруг содержания понятия «Великая Отечественная война». Понятие «Отечественная война» впервые употребил И. Сталин в выступлении по радио 3 июля 1941 г. В его последующих документах и выступлениях использовано понятие «Великая Отечественная война». Дискуссия вокруг названия войны вымышлена. Фашизм вел масштабную войну на тотальное уничтожение многих народов, и прежде всего, славян. Война советского народа была справедливой, народной, за спасение Отечества от уничтожения фашистским агрессором.

И, наконец, еще об одной важной тенденции, которая прямо воздействует на молодое поколение – это фальсификация, господствующая в учебниках и официальных СМИ. В 2008 г. ученые Московского государственного университета проанализировали 187 школьных учебников в 12 странах бывшего СССР. Исследование показало, что очень часто авторы учебников, презрев исторические факты, и отдав предпочтение мифам, стараются представить свой народ как можно более древним, наделенным культурной миссией. Еще одна характерная черта учебников бывших советских республик – образ заклятого врага. Русские и Россия – источник бедствий. И в этом смысле исключения составляют лишь учебники Белоруссии и Армении. Что же касается периода СССР, то тут в учебниках сплошная борьба народов против оккупантов. Учебники Украины, Грузии, Молдовы и Прибалтийский стран связывают начало Второй мировой войны с Пактом 23 августа 1939 г. Только об одном из главных источников разгрома фашизма – дружбе народов, учебники умалчивают. А реальные факты говорят о другом. Поэтому нужен единый подход и в этом очень важном направлении.

Историческая тематика современного телевидения разнообразна. Если говорить сугубо теоретически, то телевидение способно и должно рассказывать зрителю правду об их истории, потому что именно через СМИ формируется массовая культура, и даже такое понятие как патриотизм, которое включает в себя понимание своей истории, культуры и гордость за это. Чем больше будет исторических программ, тем больше это будет стимулировать гордость за прошлое, за свой народ. Но если говорить практически, то к сожалению пока что особого движения в этом направлении не видно. Новые проекты о Великой Отечественной войне на российском телевидении (документальные фильмы А. Пивоварова) поднимают интерес у молодежи к этим событиям, на украинском – практически отсутствуют такие работы, хотя значительная часть военных событий 1941–1945 гг. проходила на нашей территории. Предстоит еще кропотливая творческая работа, чтобы достойно осветить пути к Великой Победе.

Факторов сохранения исторической памяти о Великой Отечественной войне достаточно много. Важнейшим из них остается наука. За годы после окончания войны накоп-

лена богатейшая историография, включающая сегодня более 20 000 названий монографий, книг, брошюр о военных днях 1939–1945 годов. При определенных изъянах качества всей этой литературы, прежде всего необходимо видеть позитив, который направлен на воспитание патриотизма, готовности к подвигу, раскрытию зверств фашизма, правдивый показ реального вклада СССР и его Вооруженных сил в разгром «Третьего рейха». Наибольший изъян советской историографии – политическая заангажированность, в результате чего сформировалась жесткая схема – конструкция, отступление от которой не допускалось и постепенно она приобрела черты мифологизации.

Сегодня усилиями научных работников, военными историками, публицистами разных стран продолжается изучение проблем Второй мировой и Великой Отечественной войн. В современной украинской историографии проблемы исторической памяти войны исследованы в работах М. В. Коваля, О. Е. Лысенко, Г. И. Костакова и др. [4]. Однако война 1939–1945 гг. в мировой литературе остается неизученной. Исследованы лишь отдельные аспекты. Главная причина – в опасном невнимании современных авторов к методологии конкретно-исторических трудов. Особенно это относится к публицистической литературе. Вторжение в историографию политики, точнее политической конъюнктуры искажает освещение прошлого не в меньшей степени, чем отсталая методология. Именно по этим причинам обильная литература о Великой Отечественной войне, издающаяся в России и других странах не поднимается до научного уровня. Научная методология подавлена, без неё нет знания. Это фактически вернуло ученых к 50–60-м годам, побуждает их доказывать давно доказанное, в том числе и такие уже принятые западными учеными истины как: нацистская Германия – главный виновник Второй мировой войны; СССР не собирался нападать на западный мир; Восточный фронт был главным [5].

Однако есть группы проблем, которые требуют обстоятельного изучения без пристрастий и на высоком научном уровне. К ним можно отнести темы, которые или исследовались поверхностно, или совсем не изучались по целому ряду причин. Современный читатель не найдет в историографии Великой Отечественной войны таких серьезных трудов обобщающего и документального плана, как, например, «Государственный Комитет Оборона» и «Институт уполномоченных ГКО»; «Ставка Верховного Главнокомандования» и «Институт представителей Ставки»; «Главпур в Великой Отечественной войне» и т.д. Исходя из новых исторических реалий серьезного изучения требуют исследования про участие стран бывшего СССР в разгроме врага.

Методология исторической науки предъявляет высокие требования как к организационной стороне подготовки новых изданий, так и логической культуре исследователей. В Украине сегодня единым профильным научным центром, который занимается изучением Второй мировой войны, остается отдел истории Украины периода Второй мировой войны (до конца 1990-х гг. – истории Великой Отечественной войны) Института истории Украины НАНУ; в течение последних 10 лет тематика войны специально изучалась на кафедре всемирной истории Черкасского национального университета; также существуют два специализированных ученых совета (Киев – Национальный университет обороны; Львов – академия сухопутных войск им. гетмана П. Сагайдачного), где защищаются специалисты по специальностям «военная история». В других специализированных советах – сотни диссертаций по периоду 1939–1945 гг. защищены по специальностям: «история Украины», «всемирная история», «украиноведение». Существуют в Украине и специализированные журналы, такие, как: «Военно-исторический альманах» (издает Центральный

музей ВС Украины), «Военная история Украины» (издает Украинский институт военной истории) и некоторые другие. К сожалению, их тираж небольшой и проблемы Великой Отечественной войны не всегда находят отражение на их страницах.

Действует Всеукраинская общественная организация «Украинский институт военной истории», но он не есть такой оформленной с юридической точки зрения структурой как Институт военной истории в Российской Федерации. Мы можем лишь априорно говорить, что военная история как наука глубоко изучается нашими учеными и она вносит вклад в военно-патриотическое воспитание. В Российской Федерации военно-исторические структуры (военно-исторические отделы) пронизывают все вооруженные силы на разных уровнях и, кроме того, в них насчитывается около 2 500 тысяч внештатных военных историков. Такая умело организованная и эффективно действующая работа способствует военно-патриотическому воспитанию гражданской и армейской молодежи.

В сфере логической культуры исследователей обнаруживается наибольшая неряшливость. Многие из авторов не задумываются над названиями своих работ, не понимают, что заглавие должно раскрывать тему, ещё лучше – концепцию работы. Заглавие многих сегодняшних трудов и глав о Великой Отечественной войне часто не согласованы друг с другом и заявленными задачами, как и выводами авторов. Часто неверный выбор цели, которую преследует ученый (автор) влечет за собой тенденциозный подбор источников. Многие выбирают нечто развлекательное, ещё лучше – сенсационное, искажая многие события военной истории [6].

Выдающимся памятником, являющимся важным фактором сбережения исторической памяти о войне, есть историко-мемориальный сериал «Книга Памяти Украины» (на сегодня издано 264 тома) и аналогичное издание в Российской Федерации (издано более 700 книг). Они имеют три направления – потери военных, гражданского населения, а также погибших в военных конфликтах на чужбине. Остается очень серьезной проблемой человеческие потери в 1939–1945 гг. Многим известна фраза А. В. Суворова по окончанию Рымникского сражения 1789 г.: «Пока не будет предан земле последний павший солдат, война не окончена». Обнародованные руководителем Главной редакционной коллегии украинской «Книги Памяти» генералом армии И. Герасимовым потери за период 1941–1945 гг. составляют: безвозвратные – 16,2 млн. рядовых и сержантов, 1,2 млн. лиц офицерского состава, 3–4 млн. тех, кто пропал без вести. В последние годы появились и другие данные, но они не только не внесли ясности в животрепещущую проблему, а наоборот обострили её. Она и сегодня остается открытой [7].

Поисковая работа по обнаружению и перезахоронению воинов ведется в странах СНГ, хотя выполнить суворовское предначертание очень трудно. В Российской Федерации эта работа приобрела оформленный юридический статус. В Вооруженных силах РФ создан батальон, непосредственно занимающийся этой работой. Хотелось бы отметить москвича С. С. Кашурко – бывшего порученца маршала Конева, руководителя поискового центра «Подвиг» Международного союза ветеранов войны и вооруженных сил. На счету руководителя этого центра 25 000 имен погибших и пропавших без вести в Великую Отечественную войну солдат, сержантов и генералов Советской армии родом из Украины, которых он буквально вернул из небытия. Эти данные переданы Организации ветеранов Украины со сведениями о том, где, как и при каких обстоятельствах погибли наши земляки на земле России, Белоруссии, Украины [8].

Активная работа ведется известным харьковским поисковиком В. Старченко. К сожалению, в ней много трудностей как организационных, так и финансовой поддержки. Ещё в 2000 г. Кабинет министров Украины принял Комплексную программу поиска и захоронения жертв войны и политических репрессий, но практического воплощения она не получила. В 2003 г. Харьковским областным советом была принята региональная программа по поиску и перезахоронению советских воинов на территории Харьковщины. В преамбуле данной программы сказано, что официально на Харьковщине погибло 600 000 воинов, но захоронено только 123 000 человек [9]. И тут ещё государственным структурам, облвоенкомату, областной Книге памяти и другим поисковым структурам предстоит кропотливая работа. Этому должны сопутствовать и объединенная база данных Министерства обороны Российской Федерации «Мемориал», а также создающий к 70-летию Победы архив Великой Отечественной войны. В нём должны быть сосредоточены все цифровые ресурсы, которые создаются сегодня и будут создаваться дальше на базе данных «Мемориал» обо всех погибших воинах как на территории СССР, так и на территории стран Восточной Европы. Возможно тогда и будет выполнен наказ О. Берггольц «Никто не забыт и ничто не забыто» и будет свято храниться память о погибших за свободу и независимость своей Родины.

Чем дальше уходит от нас драматическое время Великой Отечественной войны, тем сильнее должны быть чувства благодарности и долга перед всеми, кто защитил Родину от фашизма, освободил народы Европы от порабощения. Историческая память должна сохранить для потомков их усилия, упорство, самоотверженность, подвиг... Это был один из главнейших источников победы над врагом и он должен оставаться в основе взаимоотношений постсоветских государств, тогда будут преодолены временные трудности и будет прогресс в процветании наших народов.

Представителем государственной власти и общественности нужно сегодня, четко раз и навсегда определиться в отношении к Победе в Великой Отечественной войне. Без этого трудно добиться единства и согласия в обществе. Всем, независимо от политических позиций, необходимо понять: без добротного, прочного исторического фундамента невозможно построить новое достойное общество и государство.

Наконец, нужно определенное сплочение историков, работников СМИ, ветеранов войны и труда, всех людей, стоящих на здравых, объективных, а, следовательно, патриотических позициях. Надо сосредоточиться на главном – отстаивании правды о войне, что позволит эффективно содействовать формированию исторической памяти, национального самосознания, патриотизма, противостоянию фальсификации о Великой Отечественной войне.

Список литературы: 1. В Российской Федерации накануне 65-летия Победы проведено социологическое исследование «Великая Отечественная война в исторической памяти россиян». Интерес респондентов распределился по-разному: если в поколении старше 60 лет отсутствуют те, кого война мало интересует; в поколении 51–60-летних таковых всего 5 %, а в младшем поколении таких насчитывается от 10 до 20 % // (Электронный ресурс) <http://rae.ru/forum>. 2. См.: Ільїна Н. М. Загальна психологія. Навчальний посібник. – Суми, 2009. – С. 121–132; Соколова М. В. Что такое историческая память? // Преподавание истории в школе. – 2008. – № 6; Тощенко К. В. Историческое сознание и историческая память. Анализ современного состояния // Новая и

***ПЕРЕЯСЛАВСКАЯ РАДА: ЕЁ ИСТОРИЧЕСКОЕ ЗНАЧЕНИЕ
И ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ ВОСТОЧНОСЛАВЯНСКОЙ ЦИВИЛИЗАЦИИ***

новейшая история. – 2001. – № 4 и др. 3. О. Є. Лисенко. Друга світова війна як предмет наукових досліджень та феномен історичної пам'яті // Укр.іст.журн.. – 2004. – № 5 – С. 9. 4. См.: М. В. Коваль. 1941-й рік. Проблеми історичної пам'яті // Укр.іст.журн.. – 2001. – № 3; він же. Друга світова війна та історична пам'ять // Укр.іст.журн.. – 2000. – № 3; О. Є. Лисенко. Дослідження історії Другої світової війни у сучасній країні: основні тенденції та перспективи // Укр.іст.журн.. – 2011. – № 4; Костаков Г. И. Некоторые новые моменты в истории Великой Отечественной войны. – Харьков: ВИРТА ПВО, 1991. – 120 с. и др. 5. См.: А. Н. Мерцалов. Подходы к изучению прошлого (по новейшим трудам о войне 1939–1945 гг.) // Военно-исторический архив. – 2005. – № 12. – С. 145–146. 6. Н. В. Агеев. Почему и как происходит искажение истории // Военная мысль – 2006.– № 9. – С. 60–65. 7. М. В. Коваль. Друга світова війна та історична пам'ять // Укр.іст.журн.. – 2000. – № 3. – С. 15. 8. Е. Зеленина. Война не окончена, пока не похоронен последний павший солдат // Время. – 2003. – 11 октября. 9. Ю. Ровчак. А завтра и дальше века длится поиск // Время. – 2011. – 21 июня.

РАЗДЕЛ 3

ОБРАЗОВАНИЕ В СИСТЕМЕ ВЗАИМОДЕЙСТВИЯ СЛАВЯНСКИХ КУЛЬТУР

*Арабаджи Т. Д.
м. Харків, Україна*

КАР'ЄРА І ПРОФЕСІЙНЕ САМОВИЗНАЧЕННЯ СПОРТСМЕНА

Постійно зростаюча популярність і привабливість спорту, престиж та відносно висока оплата спортсменів високого класу зумовлюють все більше прагнення потрапити до їх складу перспективну молодь. Ця тенденція особливо проявляється у студентському середовищі. В результаті досить частими стають випадки, коли випускник вищого навчального закладу, якому вдалося досягнути високих спортивних результатів всерйоз замислюється про те, чому ж все-таки присвятити своє подальше життя – служінню отриманій професії чи спорту. І частіш за все, особливо в наш складний кризовий час, його вибір виявляється не на користь тієї сфери діяльності, для якої його готували, і тієї спеціальності, за якою він отримав диплом. При цьому його ще абсолютно не турбує той факт, що насправді професійна спортивна діяльність являє собою не тільки один з найбільш престижних, але й один з травмонебезпечних та непередбачуваних видів людської діяльності. Не хвилює його й фактична відсутність її правового регулювання і соціального захисту, в тому числі відсутність оплати лікарняних у випадку травм чи захворювань, а також відсутність пенсійного забезпечення.

Як приклад, можна навести свідчення такої авторитетної людини, як перший секретар Харківського обкому партії, за радянських часів фактичного керівника області В. П. Мисніченка. У свої студентські роки він успішно грав у волейбольній команді «Наука», яка виступала у змаганнях вищої ліги країни, де завойовувала досить престижні місця. Він чесно визнає, що тоді у нього «навіть виникла дилема: чи грати у волейбол на найвищому рівні, чи продовжувати навчання в інституті». Однак серйозну спокусу він подолав і все ж обрав навчання. Увесь його подальший життєвий шлях, професійні та особистісні досягнення свідчать про правильність цього вибору [1, С. 14].

У молодому віці людині не хочеться замислюватися про труднощі й небезпеки, які його можуть підстерігати у житті й професійній діяльності. Навіть та широко відома інформація про отримані спортсменами тяжкі травми, каліцтва і захворювання, які часто назавжди відлучають людину від світу мира великого спорту, не зупиняють випускника вищого навчального закладу, який прийняв тверде рішення присвятити себе спортивній кар'єрі. Адже йому завжди уявляється, що подібні неприємності чи нещастя являють собою суто випадкове явище, і його вони не торкнуться, оскільки він досить обачливий і взагалі доля завжди була прихильна до нього.

Хоча можна навести численні приклади справді тяжких випадків. Так, широко відома найтрагічніша доля в історії світової гімнастики, яка спіткала феноменально талановиту спортсменку Олену Мухіну. Вона стала знаменитою в 1978 році у віці 18 років, коли несподівано для багатьох виграла абсолютну першість світу. Через два роки Спортсменка отримала надзвичайно важку травму, після якої протягом 26 років була прикута до ліжка і померла інвалідом. Через надмірні навантаження в період активних

занять спортом Олексій Король – лікар, кандидат медичних наук, доцент кафедри Харківської медичної академії післядипломної освіти, чемпіон СРСР і України з баскетболу, учасник чемпіонатів світу і Європи серед ветеранів, помер у віці 46 років. Всього 49 років прожив знаменитий бразильський футболіст Гарринча, який практично спився і помер від цирозу печінки. Прямо під час хокейного матчу втратив свідомість, а потім помер в реанімації через гостру серцеву недостатність і набряк легенів 19-річний російський спортсмен Олексій Черепанов.

Часто тренери і навіть спортивні лікарі не хочуть враховувати стан здоров'я спортсмена і, прагнучи будь-що отримати бажаний результат, буквально примушують його інтенсивно тренуватися для того, щоб успішно виступити на змаганнях. Наприклад, легендарний український баскетболіст, олімпійський чемпіон Анатолій Поливода розповідає про те, що у нього була уроджена хвороба серця. За його словами, «з таким діагнозом мені категорично не можна було займатися спортом. Перший приступ стався в 19 років – я, як стояв, двохметровий, так и звалився навзнаки». Лікарі ж вважали його помисливим и закривали очі на подібні приступи. На жаль, інколи й самі спортсмени, отримуючи високі зарплати, прагнуть приховати хронічні хвороби, бо бояться, щоб їх не відрахували з команди.

Звичайно молода людина мало замислюється і над тим, що спортивна кар'єра є швидкоплинною, що вона вимагає максимальної самовіддачі. И навіть у тому випадку, коли травм та інших неприємностей спортсмену вдається щасливо уникнути і коли він уже, здається, досяг вершини своєї майстерності й купається у променях слави, він починає розуміти, що сили і можливості у нього вже не ті і що перед ним замерехтіло закінчення спортивної кар'єри. Адже здається, що і вік у нього ще достатньо молодий, є і сили, і енергія, і нагромаджено певний життєвий і спортивний досвід, набуто необхідної майстерності. Однак навантаження в сучасному світі спорту високих досягнень постійно зростають, і людина вже не в змозі відповідати новим вимогам. Тому спортсменам знов доводиться опинитися на роздоріжжі перед необхідністю нового професійного самовизначення.

Цього разу перед ними постає ще більш серйозна проблема, що полягає у тому, як їм жити далі. Адже зміна звичного способу життя і фактична відсутність психологічної готовності до цієї зміни зажди є досить болісною для будь-якої людини. Тим більш це стосується спортсменів, які звикли до виступів, до своєї популярності, набіли високої майстерності. До того ж, у багатьох на цей час вже є свої сім'ї, які звикли до відносно високого рівня добробуту, що забезпечувався завдяки успішним виступам батьків. Тож відповідальність за добробут дітей, за можливість отримання ними якісної освіти також лягає додатковим тягарем на психологічне самопочуття людини напередодні неминучого закінчення нею своєї спортивної кар'єри.

Ось чому виключно важливого значення набуває створення в команді, у складі якої виступає спортсмен, чіткої системи не тільки навчально-тренувальної, але й виховної роботи, які б формували не тільки морально-вольові якості, але й підводили б спортсменів до розуміння обмеженості їх вікових можливостей та усвідомлення необхідності заздалегідь подбати про своє постспортивне майбутнє. Вони повинні спокійно і свідомо сприймати думку про неминучість завершення спортивної кар'єри і належним чином готуватися у психологічному, фінансовому, матеріальному і організаційному плані до ефективного використання набутих фізичних кондицій і морально-вольових якостей та накопичених коштів.

Безперечно, на професійне самовизначення молодого людини впливають багато чинників, в тому числі поради батьків, тренерів, друзів по команді та інших авторитетних для неї людей. Однак остаточне рішення приймає сама людина, саме вона обирає свій життєвий шлях, сферу своєї професійної і кар'єрної самореалізації. При цьому спортсмен керується своїми знаннями і своїм досвідом, своєю власною системою життєвих цілей і цінностей, своїм світобаченням. Як справедливо зазначає один з видатних філософів ХХ століття М. К. Мамардашвілі, «знання не може бути пересажене з голови в голову в силу однієї простої онтологічної обставини: ніхто замість іншого не може нічого розуміти, зрозуміти маєш сам, і, більш того, якщо вже не зрозумів, то взагалі не зрозумієш того, що тобі повідомляється: зрозуміти можна лише те, що вже збагнув» [2, С. 22].

Все це цілком справедливо, однак не можна принижувати і ролі впливу на особистість спортсмена з боку достатньо авторитетних людей. Перш за все слід підкреслити потужний педагогічний вплив самої особистості викладача або тренера, їх уміння переконливо аргументувати свої думки і пропозиції. Та і взагалі вся система освіти (у самому широкому її розумінні) ґрунтується на прагненні педагога передати своїм вихованцям знання і кращі досягнення матеріальної і духовної культури людства. При цьому вважається, що учні чи студенти не просто сприймають навчальний матеріал, а й розуміють та засвоюють його. Безумовно, для цього необхідна їх відповідна розумова діяльність, результатом самої якої і стає це його розуміння.

Активізація самої цієї діяльності залежить від стану, змісту і характеру духовно-культурної, соціально-психологічної і морально-вольової складових в системі виховної роботи в команді чи спортивному клубі, від її інтелектуальної спрямованості. Тому важливим завданням тренерсько-педагогічного складу постає індивідуалізація виховного впливу. А для цього необхідне поглиблене вивчення особливостей психологічного простору кожного спортсмена, вивчення і урахування.

Відомі російські дослідники А. Л. Журавльов та А. Б. Купрейченко підкреслюють, що «психологічний простір людини являє собою сформовану суб'єктом систему позитивно, нейтрально або негативно значущих об'єктів чи явищ (включаючи його самого), які займають конкретні позиції в структурі, перебувають у специфічних зв'язках і відносинах один з одним і виконують деякі функції або ролі у відповідності з певними нормами, правилами, стандартами, еталонами, закономірностями і т.ін.» [3, С. 47].

Власний життєвий і педагогічний досвід автора переконливо свідчить, що для проникнення у психологічний простір спортсмена з метою здійснення належного впливу на нього, в тому числі для допомоги у його професійному самовизначенні, перш за все необхідно завоювати його довіру. А для цього тренер-педагог повинен бути не просто професіоналом, а й виступати взірцем моральності і культури. Можливість спілкування з ним повинна розглядатися спортсменами з ціннісних позицій. Адже, за словами О. С. Пономарьова, «людська активність, у тому числі і в комунікативній сфері, носить не несвідомий, а усвідомлений характер, який і породжує ціннісне відношення не лише до тих чи інших об'єктів і результатів діяльності, але й до самого процесу діяльності і пов'язаного з її виконанням спілкування» [4, С. 57].

На глибоке переконання автора, саме завдяки ціннісному сприйняттю спортсменами процесу спілкування з педагогом, в якому він ненав'язливо висловлює свої поради стосовно важливості професійного самовизначення та належної системної підготовки до вибору стратегії життя після завершення спортивної кар'єри та наступної рішучої і послідовної реалізації цієї стратегії заради максимально можливого використання свого творчого особистісного потенціалу і набутих і розвинених під час активних знят

спортом досвіду і морально-вольових якостей. При цьому надзвичайно важливо підтримати у спортсмена впевненість у своїх силах і здібностях, необхідних для успішного початку нового життя і досягнення успіхів, навіть не менших, ніж у спорті. Це стане важливим спонукальним мотивом для прищеплення спортсменові активного прагнення до максимально можливої особистісної і професійної самореалізації після завершення ним своєї спортивної кар'єри.

Розв'язання проблеми професійного самовизначення спортсмена стає істотним чинником у вибудовуванні ним своєї життєвої стратегії, оскільки воно тісно пов'язане з можливими шляхами його особистісної самореалізації. Уявлення про самореалізацію, або самоактуалізацію особистості уведено до наукового обігу в гуманістичній психології й були пов'язані загостренням соціокультурних проблем людського буття, яке виникло в середині минулого століття. Витоки концепції самореалізації пов'язані з працями К. Роджерса, К. Гольдштейна, А. Маслоу, Д. Леонтьєва та інших. Сутність самореалізації полягає в інтелектуальній, емоційній, вольовій і фізичній готовності людини якнайповніше реалізувати свої можливості у відповідності з її здібностями та особистісним творчим потенціалом. Саме таке уявлення має бути прийняте тренером як один з важливих інструментів в арсеналі його психолого-педагогічних засобів цілеспрямованого впливу на своїх підопчних.

Як зазначає у зв'язку з цим І. Г. Шендрік, «в центрі педагогічної концепції самореалізації лежить віра в індивідуальний досвід людини, у її здатність до саморозкриття, у можливість виявлення у собі унікальної й неповторної сутності, у визначенні напрямку і засобів особистісного зростання. Причина самореалізації полягає в необхідності узгоджувати внутрішні інтенції людини і умови, в яких вона живе». Дослідник підкреслює, що «педагогічний аспект проблеми самореалізації особистості передбачає розробку засобів і умов, які б стимулювали процеси самопізнання, ціле покладання, проектування перспектив індивідуальної життєдіяльності. Таким чином, теоретична за свою суттю проблема самореалізації особистості носить практико-орієнтований характер» [5, С. 41]. Саме орієнтований на практичну діяльність і буде дієвим вплив тренера.

Відомо, що успішність досягнення заздалегідь визначеної мети будь-яким цілеспрямованим впливом істотно посилюється, якщо засоби переконання містять посилення на відомі факти, на приклади відомих, особливо авторитетних для об'єкта впливу особистостей. Тому важливо знати численні факти успішного життя і діяльності колишніх відомих спортсменів в різних сферах суспільного виробництва і належним чином використовувати їх у виховній роботі. Серед них в першу чергу слід назвати ім'я олімпійського чемпіона у стрибках з жердиною, який першим в світі подолав висоту 6 метрів, Героя України С. Н. Бубку. Він став політиком і успішним бізнесменом, Президентом Національного олімпійського комітету України. Був народним депутатом України.

У сучасної молоді великим авторитетом користуються абсолютні чемпіони світу за різними версіями брати Віталій та Володимир Клички. Але не всі знають, що вони – добре освічені люди, вільно володіють чотирма мовами, обидва є кандидатами наук, успішними бізнесменами, ведуть соціальні проекти, в тому числі в рамках свого «Фонду братів Кличків». Віталій ще є й активним політиком, лідером партії «УДАР». Народними депутатами були й такі видатні у минулому спортсмени, як Валерій Борзов та Олег Блохін. Останній став також відомим тренером.

Відомим вченим, доктором медичних наук, професором, а згодом і ректором Московського обласного інституту фізичної культури і головним тренером збірної команди країни був колишній важкоатлет, дворазовий олімпійський чемпіон Аркадій Вороб-

йов. Йому ж належить низка серйозних теоретичних робіт з психолого-педагогічних проблем ефективної підготовки спортсменів високого класу.

Багато подібних прикладів можна навести і з життя харківських спортсменів. Так, свого часу був відомим спортсменом – тенісистом та волейболістом тепер не менш відомий лікар, доктор медичних наук, професор Г. Х. Грунтовський. Серйозно займалися волейболом нині відомі вчені доктори технічних наук, професори ректор Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут» Л. Л. Товажнянський та проректор Є. І. Сокол. Став доктором технічних наук, професором і завідувачем кафедри і майстер спорту з боротьби Федір Абрамчук. Відомим альпіністом, заслуженим майстром спорту був колишній проректор М. С. Борушко. Майстром спорту з альпінізму є й академік НАН України, доктор технічних наук Ю. М. Мацевитий. Таких прикладів можна наводити дуже багато. Для тих же, хто вже не бачить свого життя поза спортом, можна також навести приклади видатних тренерів. Серед них однією з найбільш яскравих уявляється постать легендарного Валерія Лобановського. Цікавим є й факт, коли деякі досвідчені спортсмени стають «граючими тренерами».

Належне подання і глибоке переконливе подання такої інформації дає істотний психологічний ефект. Воно здатне допомогти людині, яка майже зневірилася у можливості успішної організації свого життя й цікавої сфери діяльності після закінчення професійної спортивної кар'єри, впевнитися у тому, що перед нею відкриті цілком сприятливі перспективи для плідної реалізації її здібностей, морально-вольових якостей, сил та енергії. Саме ця впевненість і постає одним з основних завдань навчально-тренувальної і виховної роботи зі спортсменами старшого віку, які виявляються напередодні закінчення своєї спортивної кар'єри.

Список літератури: 1. Мысниченко В. П. Смотреть правде в глаза: Воспоминания первого секретаря Харьковского обкома Компартии Украины. – Харьков: С-С.Э, Майдан, 2004. – 584 с. 2. Мамардашвили М. К. Классический и неклассический идеалы рациональности. – СПб.: Азбука-Аттикус, 2010. – 288 с. 3. Журавлев А. Л., Купрейченко А. Б. Психологическое и социально-психологическое пространство личности и группы: понимание, виды и тенденции исследования // Психологический журнал. – 2011. – Т. 32. – № 4. – С. 45–56. 4. Пономарьев О. С. Аксиологичні аспекти спілкування // Філософія спілкування. – 2011. – № 4. – С. 55–62. 5. Шендрік І. Г. Самореалізація особистості в контексті проектування освіти // Педагогіка. – 2004. – № 4. – С. 36–42.

*Бабічев Є. Р.
м. Харків, Україна*

ФОРМУВАННЯ ПОЛІТИЧНОЇ ТА НАЦІОНАЛЬНО-ПАТРІОТИЧНОЇ ПОЗИЦІЇ СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ В КОНТЕКСТІ ВИКЛАДАННЯ ПОЛІТОЛОГІЇ

В сучасних умовах соціально-політичного розвитку України всебічний розвиток можливий при таких спеціалістах які спроможні забезпечити прогрес на основі впровадження сучасних технологій і яким притаманні такі людські якості, як порядність, чесність, громадянська відповідальність, патріотизм. Є необхідність деталізувати сутність авторського розуміння категорії «патріотизм». Під цією дефініцією тлумачиться «любов до батьківщини, почуття відповідальності за її долю, готовність і здатність

служити її інтересам та сприяння її успіхам у сферах внутрішнього життя й на міжнародній арені» [1, С. 477].

У повсякденному житті роль патріотизму важко перебільшити. Він виконує цілий ряд суспільно корисних функцій, таких як творча, регуляторна, інтегрувальна, державотворча. Патріотизм сприяє згуртованості нації, її єдності, є аргументом що зміцнює стабільність суспільства. Не можна не погодитись з точкою зору М. Сапіжак «здоровий і свідомий патріотизм – це гуманізм, який підносить людину, народ на вищий шабель культури, духовності. Свідомий патріотизм втілює в собі гуманне ставлення до інших народів, підтримку їхньої боротьби за свою свободу і незалежність» [2, С. 4].

Тепер торкнемося категорії національна свідомість. В сучасній політології під цією категорією розуміється «сукупність соціальних, економічних, політичних, моральних, етичних, філософських, релігійних поглядів, норм поведінки, звичаїв і традицій, ціннісних орієнтацій та ідеалів, які відображають особливості життєдіяльності націй і народностей» [1, С. 390–391]. Національна свідомість включає в себе усвідомлення національно-етнічної належності, певне ставлення до історії та культури своєї нації. За змістом національна свідомість не заперечує, а навпаки, знаходиться в діалектичному зв'язку з загальнолюдськими та гуманістичними цінностями.

Відомо, із цим погоджуються більшість науковців, що основою національної свідомості є національна самосвідомість. Під цією категорією автор статті бачить особисте, індивідуальне почуття українця, як громадянина держави, так і тієї людини, особистості, яка мешкає в інших країнах, але відчуває себе причетною до нашої політичної нації та етносу.

Національна самосвідомість притаманна націям, що діалектично розвиваються як культурна економічна та політична спільнота. Вона в сучасному глобалізованому світі відіграє, в цілому консолідує і прогресивну роль. Але при певних умовах може відігравати роль негативу. Це в тому випадку, якщо національна самосвідомість ототожнюється шовінізмом і агресивним радикальним націоналізмом.

Формування громадянських рис починається у майбутнього спеціаліста в період навчання у вищому навчальному закладі. Значна роль в процесі формування патріотичних якостей належить державі та суспільству. Саме вони найбільш ретельно вивчаються в курсі політології і тому роль цієї дисципліни в формуванні патріотизму є значною. Проблема викладання політології в вищій школі України досліджується досить довгий час і має значну та об'ємну наукову методологічну базу. Є дослідження нової хвилі науковців та методистів по проблемам оптимізації викладання політології. Значною є база дослідження шляхів активізації патріотичної позиції та національної свідомості людини в тому числі і студентської молоді.

Аналізуючи наукову та науково-методичну літературу з питань формування патріотизму можна констатувати, що в нашій державі і суспільстві, в своєму розвитку, патріотизм базується на таких принципах як акумуляція і збереження традицій не тільки українства, але інших країн та народів. Всі ми пам'ятаємо заповіт Т. Шевченка “своєму навчатись і чужого не цуратись”. Треба ще більш наполегливо утверджувати в свідомості громадян України, і насамперед у молоді, почуття гордості за свою суверенну державу, готовність стати на захист інтересів народу.

На погляд автора є певний дефіцит праць на тему безпосереднього впливу гуманітарних наук, і політології зокрема, на життєву та громадянську позицію студентства. Є певний запит на дослідження шляхів та методів формування патріотизму та національної свідомості у студентства в умовах Болонського процесу і сучасного стану культури,

науки, духовності. Автор в цій статті намагатиметься розкрити вплив саме політології на формування патріотизму та національної свідомості, бо саме в викладанні цієї дисципліни у автора накопичився певний педагогічний та життєвий досвід.

Вивчаючи та аналізуючи проблему формування патріотизму в середовищі українського студентства треба визначитись в деяких категоріях. В даній статті прояв громадянської та політичної активності студентів буде роздивлятися як результат формування патріотизму та національної свідомості. Ознаками політичної та громадянської активності можуть бути звернення з усними та письмовими заявами в органи державного управління, робота в партійних та політичних організаціях, виступи в засобах масової інформації з питань виховання почуття любові та поваги до України, її тисячолітньої історії, гордості від самого факту бути громадянином України.

Демократична держава, і Українська в їх числі, об'єктивно зацікавлена в розвитку політичної активності, підвищенню патріотизму громадян і молоді особливо, тому що вбачає в політичній активності громадян одну із основних умов здійснення своєї політики, досягнення і забезпечення політичної стабільності.

Політична активність в сучасній політології визначається як «одна із форм суспільної активності, яка має на меті впливати на прийняття політичних здійснень своїх інтересів» [1, С. 22] необхідність політичної активності особистості обумовлена деякими причинами. По-перше, політична активність особистості сприяє підвищенню ефективності політичної системи суспільства. По-друге, допомагає молодій людині і студенту зокрема, знайти своє місце в соціумі. По-третє, позбутись таких рис як байдужість до політики національної свідомості та суспільної активності в житті. На превеликий жаль елементи абсентеїзму притаманні певній частині студентської молоді.

Громадянська та політична активність формується в найбільшій мірі саме політологією в ході навчального процесу в вищому навчальному закладі. Оволодіння політологічними знаннями сприяють формуванню у наших вихованців певної життєвої позиції та вміння аналізувати певні суспільно-політичні явища не тільки на основі особистих інтересів але і з позиції громадянських та загально державних інтересів, на основі особистих переконань, що будується на науковому світогляді. Якість виховної роботи залежить від політичної позиції як студентів так і викладача.

Важливо визначитися в категорії політична позиція. Під нею слід розуміти ставлення індивіда до політики і політичної діяльності через що особа «виявляє свої ідеали, цінності, інтереси і здійснює власну діяльність в сфері політики, визначає спрямованість вчинків, вибір цілей і засобів її досягнення, характер ставлення до різноманітних політичних явищ» [1, С. 495].

Можна констатувати, що політична позиція і національна свідомість особистості формується під впливом таких факторів, як діючі політичні процеси, правові норми, національні традиції, оточуюче середовище. Політична позиція громадян є одним із показників рівня розвитку політичної свідомості і культури в державі і суспільстві.

В сучасній Україні однією з значних проблем в процесі формування національної свідомості громадян України є почуття меншовартості замість бачення місця України в міжнародній спільноті, як важливого і провідного.

Національна самосвідомість нашої людини і особливо студентської молоді формується в складних умовах кризи багатьох сфер нашого життя, і духовності зокрема. Але труднощі мають тенденцію найбільш віддану частину українства загартовувати і давати наснагу на шляху глобальної модернізації що відбуваються в світі, Європі і вже частково в Україні. Під час формування національної свідомості в ході навчального

процесу викладач контактує з великою кількістю студентів. Не є секретом, що у студентів з різних регіонів України є деякі розбіжності в ментальності.

Взагалі ментальність тлумачиться як сформована, та відносно стабільна, система елементів духовного життя і світосприймання, яка зумовлює твій стереотип поведінки діяльності, способи життя індивідів. Ця категорія виділена для позначення глобального рівня людського мислення, що не обмежується сферою усвідомленого і сягає в підсвідоме. Ментальність є сукупністю ціннісних, символічних як свідомих так і підсвідомих відчуттів, уявлень, настроїв, поглядів, що визначають здатність особистості діяти так чи інакше в відповідних життєвих і суспільно значущих ситуаціях. Можна констатувати що в сучасних історичних та суспільно-політичних умовах є підстави стверджувати про певні особливості української ментальності і про факти своєрідності їх проявів в різних районах України.

Аналізуючи досвід що мається в цілому ряді провідних вищих навчальних закладів Харкова, можна стверджувати, що сама структура сучасного навчального процесу об'єктивно закладає підвалини тих життєвих установ та принципів, що зазначені в назві статті, як завдання викладача політології. В цьому контексті дуже важлива сама постать викладача, його професіоналізм, рівень та глибина світогляду, педагогічний хист, власний патріотизм, вміння слухати і переконувати аудиторію.

До процесу формування патріотизму у молоді, необхідно підходити з позиції коли студент виступає не тільки як об'єкт виховання і навчання, а і як суб'єкт, який активно визначає свою позицію до держави і її політики, політичної системи, Конституції, інших символів державності. Він активно бере участь в діалозі з викладачем в ході семінарських занять, постійно і свідомо працює під час лекцій, в ході самостійної та індивідуальної роботи над теоретичними і практичними питаннями сучасної політології.

В вищій школі України накопичено солідний досвід викладання політології з використанням методики стимулювання розумової активності студентів, який стимулює прагнення до саморозвитку, пізнання дійсності, до активного громадянського і політичного життя. Основним інструментом в цій методиці є обговорення в ході вивчення навчального матеріалу і категорій політології, основних напрямків майбутньої професії та громадянської діяльності. В самому проблемному методі навчання і пізнання закладений ключ, що стимулює у студентській молоді громадянську і патріотичну активність через активність пізнавальну.

Принципи Болонського процесу вимагають від викладачів приділяти більше уваги індивідуальній та самостійній роботі студентів. Саме факт пізнання матеріалу і вивчення предмету через самостійні зусилля вже є свідченням пізнавальної інтелектуальної активності.

Значну роль в процесі стимулювання студентів до навчання грають оцінки, виставлені викладачем в процесі перевірки контрольних робіт, здачі модулів, заліків, іспитів. Пізнання предмета, що вивчає політику та політичні процеси, значно підвищує можливість та вірогідність того, що у цієї особистості сформується патріотизм та національна свідомість на основі наукового світогляду.

Заняття науковими дослідженнями також сприяє формуванню у студента рис, які притаманні патріоту та громадянину. Сам метод наукового пізнання в гносеології вважається таким, що сприяє розвитку у особистості потреби самостійно розібратися в глибинній сутності речей. Пізнаючи загальнополітичні процеси через вивчення політологічних законів та категорій студент самостійно пізнає політичне та історичне минуле і сьогодення України. А це є передумовою до бажання розібратися в глибинних проце-

сах розвитку української історії та державності, що, безумовно, формує у особистості патріотичні почуття.

В цілому, на основі аналізу, що був викладений в статті, можна зробити певні висновки.

По-перше. В українському суспільстві є потреба в вихованні патріотизму в середовищі студентства – майбутніх будівничих Української держави.

По-друге. Головним середовищем де виховуються та загартовуються молоді патріоти України можуть бути вищі навчальні заклади держави всіх рівнів акредитування, особливо III та IV рівнів.

По-третє. Одним із основних шляхів формування у студентської молоді патріотизму є високий рівень викладання гуманітарних предметів. В зв'язку з тим, що патріотизм є невід'ємною частиною політичної активності, то роль такого предмету як політологія, важко перебільшити.

По-четверте. Одним із чинників, які є вирішальними в справі виховання патріотизму є постать та особистість викладача, його загальнокультурний, професійний, моральний рівень.

По-п'яте. В Україні і в Харкові висококваліфікованими викладачами багатьох вищих навчальних закладів накопичено значний досвід по національно-патріотичному вихованню студентства, який необхідно активно акумулювати і застосовувати всім, хто причетний до роботи зі студентською молоддю.

В шосте. В рамках навчального процесу є можливості для більш якісної підготовки з гуманітарних наук. Для цього треба підвищити кількість годин викладання політології в аудиторних умовах, тобто на лекційних та семінарських заняттях.

Автор не вважає, що в даній статті роздивляються всі проблеми викладання політології, як засобу виховання у студентської молоді патріотизму. Позиції, що викладені, є лише підставами для обговорення і дискутування в професійному середовищі.

Список літератури: 1. Політологічний енциклопедичний словник за редакцією Ю. С. Шемшученка, В. Д. Бабкіна, В. П. Горбатенка. Вид.2 Київ Генеза 2004 р. 735 с. 2. Формування національного менталітету. Збірник наукових праць за матеріалами Регіональної науково практичної конференції Луганськ ДЗ «ЛНУ ім. Т. Швченка», 2009. – 87 с.

Беркутова Т. И., Тычина Н. В.

ИНТЕРАКТИВНЫЙ ПОДХОД В КОМПЛЕКСНОМ ОБУЧЕНИИ ИНОСТРАННЫМ ЯЗЫКАМ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ОРИЕНТАЦИИ

Свой вклад в решение одной из основных задач высшей школы – профессиональную подготовку высококвалифицированных, компетентных специалистов вносит и иностранный язык. Специфика будущей профессиональной деятельности определяет особенности практического овладения иностранным языком студентами всех профилей. Государственные требования, выдвигаемые к содержанию и уровню подготовки выпускников, предполагают высокий уровень профессиональной компетенции. Таким образом, во главу угла ставятся не узкоспециализированные знания, умения, навыки, а сформированность комплекса ключевых компетенций: информационной (способы приёма, хранения, оформления и передачи информации), проектировочной (способы определения целей и ресурсов их достижения, действий, сроков), оценочной (способы

сравнения результатов с целями, классификации, абстрагирования, систематизации, конкретизации), коммуникативной (способы передачи информации) и интерактивной (эффективное взаимодействие и привлечение ресурсов других людей для достижения согласованных целей). Это означает, что и обучение (изучение) иностранному языку должно также носить целостный, комплексный характер.

В конце прошлого столетия наметился переход в преподавании иностранных языков от коммуникативного подхода к интерактивному.

Анализ научной литературы свидетельствует о том, что основное внимание специалистов в разработке методов и приемов интерактивного обучения чаще всего сосредоточено на исследовании лишь одной составляющей интерактивного подхода – на взаимодействии участников интерактивного общения [3, 4]. Другие составляющие, а именно: взаимодействие студентов с предметом деятельности и взаимодействие видов деятельности друг с другом в процессе интерактивного обучения, до сих пор остаются недостаточно исследованными и реализованными. Представляется важным, на наш взгляд, использовать целостный, комплексный подход к проблеме взаимодействия (интеракции) в процессе обучения профессионально-ориентированной иноязычной речевой деятельности студентов.

Комплексное обучение иноязычной профессионально-ориентированной деятельности в контексте интерактивного подхода требует не только взаимосвязи, но и взаиморазвития всех видов речевой деятельности, их переплетенности, особенно при решении сложных профессиональных задач. Недооценка работы по формированию и развитию одного вида речевой деятельности порождает множество ошибок в реализации других видов речевой деятельности. Поэтому формирование и развитие профессионально-ориентированной деятельности средствами иностранного языка должно осуществляться с учетом механизмов формирования навыков и умений всех видов речевой деятельности [1].

Основной предметной деятельностью студентов в иноязычном профессионально-ориентированном обучении является текстовая деятельность, обнаруживающаяся в интерпретации и порождении вторичных текстов, носящая ярко выраженный интерактивный характер.

При этом деятельность по обработке (понимание, осознание, присвоение, оценивание и т. д.) интерактивного текста служит ориентировочной основой для другой деятельности и становится структурным компонентом других видов деятельности. Работа студента с предметным содержанием, в основе которой чаще всего лежит научный текст, предполагает не репродуктивную, а активную продуктивную деятельность, позволяющую переводить смысл исходного текста в любую другую форму его воспроизведения. Получение нового продукта, вторичного текста, возможно лишь при условии нахождения студента в постоянном интерактивном общении с автором исходного текста, в заочном диалоге с ним. В процессе такого диалога у студента может появиться желание обменяться своими мыслями с другими участниками профессионального общения, разрешая уже в процессе непосредственного взаимодействия (интеракции) возникшие противоречия, отвечая на открытые вопросы. Это взаимодействие может осуществляться в процессе рецептивной (аудирование, чтение) и (или) продуктивной деятельности (говорение, письмо) [2]. Взаимодействие видов речевой деятельности студента в процессе его взаимодействия с текстом: понимание, интерпретация и порождение вторичного текста (интерактивная текстовая деятельность) позволяет будущему специалисту воспринимать предметный мир в его целостности.

Текстовая деятельность, осуществляемая в процессе рецептивных видов речевой деятельности, чаще всего реализуется в профессионально-ориентированном чтении.

Чтение научных текстов рассматривается не просто как активное вербальное письменное общение, а как чтение-диалог, беседа, молчаливый спор читателя с автором. Это не простой обмен, акт передачи информации, определенных результатов той или иной деятельности от одного к другому, а это беседа, диалог с авторами теорий, учений, различных открытий и т.д.. Диалогичность чтения обуславливает вовлечение читателя в коллективную мыслительную деятельность, ориентирует на поиск, выработку, формирование собственного решения той или иной проблемы.

В результате специально организованного профессионально-ориентированного чтения в процессе читательской деятельности происходит смысловое взаимодействие между участниками общения.

Формирование и развитие умений текстовой деятельности требует использования комплекса стратегий работы с текстом: стратегии оценивания и присвоения информации и стратегии создания нового продукта (вторичного текста) [5].

Использование комплекса стратегий при работе с текстом позволяет эффективно формировать и развивать умения интерактивной текстовой деятельности, т.е. чрезвычайно важной составляющей профессиональной деятельности компетентного специалиста.

Эффективность комплексного интерактивного профессионально-ориентированного обучения иноязычной речевой деятельности зависит от ряда условий.

Одним из обязательных условий эффективности комплексного интерактивного профессионально-ориентированного обучения речевой деятельности являются целенаправленный отбор, организация и создание учебных материалов.

Компонентный состав учебных материалов для целостного профессионально-ориентированного обучения представлен:

– рецептивным материалом – это любой информационно-наполненный отрывок (письменный текст, аудио-, видео-, мультимедийные материалы), который представляет интерес с точки зрения интерактивной работы с ним;

– содержанием – профессионально-ориентированное содержание первичного речевого продукта, позволяющее его использовать для реализации необходимых условий интерактивного общения;

– языковой и речевой практикой, включающей работу над развитием интерактивных навыков и умений и формированием интерактивной компетенции [5].

Профессионально-ориентированное чтение/аудирование, а также культура речевого взаимодействия в процессе партнерского и группового общения при работе над одним и тем же текстом/разными текстами, посвященными одной проблеме, становится ключевым компонентом комплексного профессионально-ориентированного обучения иностранным языкам. Целенаправленные действия с языковым и речевым материалом и формируемые на их основе лексико-грамматические и структурно-композиционные навыки выступают базой для развития творческих интерактивных умений всех видов речевой деятельности, развивающих культуру как опосредованного, так и непосредственного общения.

Приведенный выше комплекс стратегий работы с текстом позволил вычленил три группы специфических интерактивных умений комплексной иноязычной профессионально-ориентированной речевой деятельности:

- интерактивные умения, способствующие оцениванию извлекаемой информации;
- интерактивные умения, способствующие присвоению извлекаемой информации;

– интерактивные умения, способствующие созданию нового продукта.

Специфика интерактивных навыков и умений профессионально-ориентированной речевой деятельности определяется не только спецификой специальным образом отобранных текстов, спецификой целей, которые ставит перед собой студент в процессе речевой деятельности, но и спецификой ситуаций профессионально-ориентированного общения.

Описанная технология комплексного обучения профессионально-ориентированной иноязычной речевой деятельности в контексте интерактивного подхода успешно реализуется кафедрой иностранных языков НТУ «ХПИ» в течение последних нескольких лет.

*Интерактивный подход в комплексном обучении иностранным языкам
профессиональной ориентации*

Беркутова Т. И., г. Харьков, Украина

Тычина Н. В., г. Харьков, Украина

Рассматриваются механизмы, обеспечивающие обучение иностранным языкам профессиональной ориентации. Обсуждаются содержание, методы и средства комплексного интерактивного обучения профессионально-ориентированной иноязычной речевой деятельности.

*Інтерактивний підхід до комплексного навчання іноземним мовам
професійного спрямування*

Беркутова Т. І., м. Харків, Україна

Тичина Н. В., м. Харків, Україна

Розглядаються механізми, що забезпечують навчання іноземним мовам професійного спрямування. Обговорюються зміст, методи та засоби комплексного інтерактивного навчання професійно-спрямованій іномовній мовленнєвій діяльності.

Interactive approach in the complex teaching of English for specific purposes

Berkutova T. I., Kharkov, Ukraine

Tychina N. V., Kharkov, Ukraine

Mechanisms, providing the teaching of English for specific purposes are considered. The content, methods and means of the complex interactive teaching of foreign speech activities are discussed.

Список литературы: 1. Боголюбов В. И. Технологизация образования: теория и опыт // Школьные технологии. 2004. № 5. С. 18–31. 2. Глазман М. С. Научное творчество как диалог // Научное творчество. М., 1969. С. 221–232. 3. Гузеев В. В. Образовательная технология: от приема до философии. М., 1996. 4. Кожина М. Н. О диалогичности письменной научной речи: учеб. пособие по спецкурсу. Пермь, 1986. 5. Мосина М. А. Реализация интерактивного подхода в комплексном обучении профессионально-ориентированной иноязычной речевой деятельности. 2009., Пермь.

*Брославська Г. М.
м. Харків, Україна*

ВИХОВНА СКЛАДОВА ВИКЛАДАННЯ ФУНДАМЕНТАЛЬНИХ ДИСЦИПЛІН

На рубежі другого і третього тисячоліть людство опинилося перед принципово новими цивілізаційними викликами, які потребують відповідних знань, внутрішньої готовності особистості, уміння адекватно оцінювати ситуацію і діяти. Усе це пред'являє принци-

пово нові вимоги до людини сучасного, як його називають – постіндустріального, інформаційного суспільства.

Перед педагогами постала проблема у формуванні людини, якій притаманна духовність, усвідомлення своєї відповідальності, прагнення до досконалості. Розв'язанням та її дослідженням займалося безліч визначних науковців, викладачів тощо.

Видатний чеський педагог-гуманіст, засновник дидактики Я.-А. Коменський вважав, що людина є найдосконалішим творінням, «дивовижним мікрокосмом». Усе, що у ній закладене природою, має розвинути освіта. Особливу роль він відводив принципу природовідповідності виховання і навчання, який має бути заснованим на «власне людській природі». Коменський вважав, що будь-яку дію природа починає зсередини. Цю тезу він ілюстрував тим, що садівник, прищеплюючи дерево, не прикладає живець зовні до кори, а глибоко розщеплює стовбур. Тому помиляються ті наставники, які багато диктують і змушують заучувати напам'ять «без ретельного роз'яснення речей», як і ті, хто без міри роз'яснює, «не знаючи, як потрібно відкрити корінь і ввести паросток наук». Справжній педагог, за його твердженнями, повинен вчасно і вміло, всіма способами розкривати пізнавальні здібності й доцільно застосовувати їх [5].

Психолог Л. Виготський вважає що «... найширша у світі проблема – проблема життя та творчості...» розгортається у виховуючому навчанні. Бо саме воно уособлює суспільний ідеал – уявлення про те, яка особистість відповідає вимогам суспільства. Актуальним для сучасного виховання у навчальних закладах є прилучення студентів до національних і загальнолюдських цінностей, захист їх інтересів, забезпечення умов для індивідуального творчого розвитку.

Головною метою виховання є допомога кожному стати всебічно розвиненою, гармонійною особистістю. Такою вона мислиться з давніх часів, відколи люди стали перейматися проблемами виховання підрастаючого покоління, турбуватися про своє майбутнє.

Автор статті поставила собі за мету показати, що під час викладання студентам вищих навчальних закладів фундаментальних дисциплін здійснюється не тільки процес навчання, а й виховання. Тобто, на заняттях з фізики та математики може відбуватися виховуюче навчання, яке передбачає єдність освітніх і виховних завдань.

Виховний ефект навчання забезпечують:

1. Емоційна насиченість навчання. Завдяки їй утримується увага студентів на об'єкті пізнання, власній дії, поведінці викладача, виникає інтерес до засвоєння змісту навчання. Наприклад, при вивченні з фізики теми «Енергія зв'язку атомних ядер» студенти дізнаються про «дефект мас». Це їх цікавить, вони стараються знайти відповідь на причину різниці в масах.

2. Поєднання ігрових та неігрових моментів. Ігрові моменти у навчанні формують культуру пізнання, волю й почуття. Наприклад, при вивченні просторових фігур, викладач застосовує модельний каркас і пропонує гру «Побудуй і представ». Студенти зображають фігури (призми, піраміди), вчать будувати їх перерізи, пояснюють як вони це роблять. При цьому в них формується вміння спілкуватися, самостійність у виборі і побудові математичної моделі, просторове мислення тощо.

3. Взаємоперехід позицій студента і викладача. Навчальні зусилля краще спрямувати не на дисциплінуючий мотив «так потрібно», а на усвідомлення студентом значення навчання для себе. Під час вивчення фізико-математичних дисциплін, викладач має можливість запропонувати студенту провести якесь дослідження, а потім поділитись одержаними результатами з іншими. Наприклад, дослідити явище електромагнітної індукції, розказати про те, що вони спостерігати, пояснити причину змін...

Стосунки між студентом і викладачем, що складаються в процесі навчальної діяльності, впливають на формування їх моральних якостей, закріплюються і розвиваються в інших видах діяльності. Вони одночасно спрямовані на формування позитивного ставлення до навчання, пізнавальної активності, потреби самостійного пошуку відповідей на конкретні питання, прагнення вчитися; на розвиток морально-вольових якостей (наполегливості, відповідальності, старанності), а також на виховання чуйного, доброзичливого ставлення до одногрупників, формування досвіду спільної діяльності.

Виховна сила навчання зумовлена не лише роллю викладача, а й потребою студента в отриманні нових вражень, знань і способів пізнавальної діяльності. Задоволення цієї потреби позитивно впливає на розвиток особистості.

Я.-А. Коменський був непохитним у своїх переконаннях, що люди можуть пізнати істину і діяти на основі її принципів, тому виховання і навчання є необхідною умовою вдосконалення життя суспільства. Виховання і навчання спрямовані на те, щоб студенти, які вивчають точні науки та суспільно-історичний досвід, були підготовленими до самостійної життєдіяльності, цивілізованого ставлення до природи, культури, інших людей, адаптації у світі, який динамічно змінюється [4].

Цілеспрямований виховний процес на заняттях з фізики та математики неможливий без передбачення його результатів. Йдеться не тільки про розвиток фундаментальних дисциплін, їх методичне забезпечення, а й про формування необхідних людині майбутнього особистісних якостей, умінь і навичок, основи яких закладаються не тільки у дитинстві, школі, а й у більш зрілому віці – під час навчання в інших навчальних закладах (училищі, коледжі, академії тощо).

Під час вивчення математики і фізики викладач ставить перед собою три цілі: навчати, розвивати та виховувати майбутнє нашої держати – всесторонньо-розвинену особистість.

Оскільки виховання є складовою вивчення фундаментальних дисциплін, то його потрібно розглядати як спеціально організований процес, взаємодію викладача і студента, спрямовану на формування у нього необхідних уявлень, навичок, якостей. У цій взаємодії студент є не тільки об'єктом, а й суб'єктом виховання, що означає рівноцінність особистісних якостей студента і педагога, визнання їх рівноправними учасниками виховного процесу.

К. Ушинський з цього приводу говорить, що студент – це «... джерело і результат педагогічної діяльності». Викладач ніколи не повинен забувати, що він виховує «не раба собі та іншим», а вільну, самостійну людину, яка з часом керувалася б своїм розумом і совістю та мала достатньо енергії для того, щоб виконувати вимоги і взагалі досягати того, чого прагне. Для цього потрібно розглядати особистість молодої людини не лише як елемент (нехай і центральний) навчального процесу, а як самостійне педагогічне явище [3].

У будь-якому заснованому на демократичних засадах суспільстві молодь слід виховувати так, щоб вона мала такі цілі життя, які усвідомлює як цінності і втілення яких прагне.

Філософія розглядає виховання як необхідну умову соціалізації особистості, соціально обумовлений процес. На нього покладено функції збереження, відтворення і розвитку культури, забезпечення історичного процесу зміни поколінь, формування людини майбутнього.

Повноцінна реалізація функцій виховання залежить від стабільності, цивілізованості суспільства, уваги, яку воно приділяє проблемам розвитку освіти й культури.

Виховання є головним чинником формування особистості студента, завдяки якому реалізується програма її соціалізації, розвиваються природні задатки і здібності. Задатки можуть бути реалізовані лише в активній життєдіяльності індивіда, у сприятливому середовищі, під впливом правильного виховання і навчання.

Російський психолог П. Блонський вважає, що студент «... не схожий на діамант, якому байдуже, як його шліфують, і який не є ємкістю, яку можна наповнити будь-яким змістом. Як і рослина, він засвоює з навколишнього середовища лише те, що відповідає його природі. Жодна людська якість не може бути розвиненою ...» в студента без виховання [5].

Опанування нових знань і вмінь, формування здібностей відбувається в процесі активної участі студента в різних видах діяльності, які запропонує викладач на своєму занятті: пізнавальній, предметній, ігровій, трудовій, навчальній та у спілкуванні. Молодь виховується не тоді, коли з нею ведуть розмови, повчають її, а коли вона отримує відповіді на питання, які її цікавлять, свідомо і самостійно бере участь у діяльності.

Розвиток активності досягається створенням ситуації, яка вимагає самостійного пошуку шляхів задоволення інтересів і потреб. Студент повинен розуміти корисність і доцільність своєї діяльності, бачити її результати. Від педагога, який прагне позитивно впливати на нього, вимагається багато знань, творчості і терпіння. Викладач, який навчає математики чи фізики має бути не лише вихованим, а й здатним до самовдосконалення.

За словами вітчизняного вченого Івана Беха, лише особистісно-орієнтоване виховання досягає розвивальної мети, оскільки воно спрямоване на усвідомлення вихованцем себе як особистості, на вільне і відповідальне самовираження [5].

Викладач на заняттях з математики та фізики повинен розвивати дослідництво, експериментування, самостійний пошук відповідей на різноманітні питання, цілеспрямованість поведінки і діяльності студентів, заохочувати до довірливих стосунків і вчити усвідомлювати їх свою роль у спілкуванні. Він дає студенту можливість відчувати себе господарем становища. Значущими для виховання є лише ті істини, які молоді люди здобувають самі. Це зобов'язує викладача налаштовувати молодь на самостійний пошук істини. Наприклад, перед вивченням теми «Закони відбивання та заломлення світла» можна запропонувати студентам підшукати матеріал (фільми, зображення) про ці явища у природі, створити презентацію і на занятті, на якому вивчатиметься вищеназвана тема представити її. Викладач обов'язково повинен звернути увагу інших студентів на той факт, що представлена робота виконана самостійно, відповідає тематиці, похвалити автора проекту.

Як висновок, доречно буде згадати у статті видатного давньоримського педагога, теоретика ораторського мистецтва Марка Фабія Квінтіліана, який наголошував на особливе значення виховного впливу викладачів на молодь, необхідність формування позитивних емоцій у студентів в процесі пізнання ними навколишнього світу. Педагоги, за його словами, повинні бути глибоко обізнаними в науках, бо немає нічого гіршого для виховання, як малограмотні люди, котрі вважають себе неабиякими знавцями і намагаються нав'язати своє нецтво іншим. Квінтіліан виступав проти примусу до навчання у будь-якому віці, бо це може відвернути людину від нього назавжди. Краще, щоб навчання було для студентів грою. Виправданою він вважав похвалу, яка дає змогу радіти від своїх успіхів, перемог у змаганні з ровесниками. Для цього варто використовувати різноманітні нагороди. А якщо молодь не хоче вчитися, нехай заздрить чийось успіхам [3].

ВИХОВНА СКЛАДОВА ВИКЛАДАННЯ ФУНДАМЕНТАЛЬНИХ ДИСЦИПЛІН

Брославська Г. М.,

комунальний заклад «Харківська гуманітарно-педагогічна академія»

Під час викладання студентам вищих навчальних закладів фундаментальних дисциплін здійснюється не тільки процес навчання, а й виховання. Тобто, на заняттях з фізики та математики може відбуватися виховуюче навчання, яке передбачає єдність освітніх і виховних завдань.

**ВОСПИТАТЕЛЬНАЯ СОСТАВЛЯЮЩАЯ ПРЕПОДАВАНИЯ
ФУНДАМЕНТАЛЬНЫХ ДИСЦИПЛИН**

Брославская Г. М.,

коммунальное заведение «Харьковская гуманитарно-педагогическая академия»

Во время преподавания студентам высших учебных заведений фундаментальных дисциплин осуществляется не только процесс обучения, а и воспитания. Т.е., на занятиях физики и математики может происходить воспитательное обучение, которое предусматривает единство образовательных и воспитательных задач.

- Список літератури:** 1. Амонашвили Ш. А. Здравствуйте, дети! – М., 1983.
2. Кузьмина Н. В. Методы исследования педагогической деятельности. – М., 1970.
3. Левківський М. В. Історія педагогіки. – К., 2003. 4. Педагогічний пошук. – К., 1988.
5. <http://konserg.ucoz.ua/index>.

*Васильєва І. Г.
м. Харків, Україна*

**ПЕДАГОГІЧНІ ТЕХНОЛОГІЇ ЯК ЗАСІБ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ
ЦІЛЕЙ ОСВІТНЬОЇ ПРОГРАМИ**

Зростання ролі інформації, розвиток сучасної цивілізації з притаманними йому швидкими змінами технологій, розширення свободи людини ставлять перед вищою школою ХХІ століття завдання актуалізації її змісту та використання інноваційних освітніх технологій, спрямованих на розвиток і саморозвиток конкурентоздатної особистості.

Сучасні культурологічна та психолого-педагогічна науки виробили значну кількість теоретико-практичних знань із питань організації навчально-виховного процесу в вищих навчальних закладах. Впровадження сучасних освітніх технологій потребує нових підходів до управління, залучення до традиційної системи навчання і виховання принципово нових елементів, оскільки цей процес не зводиться лише до збільшення суми знань та розвитку професійної спрямованості майбутніх фахівців, а передбачає досягнення нової якості організації навчально-виховного процесу, урахування сучасних підходів до організації суб'єктів діяльності в процесі професійної підготовки.

Спрямування навчально-виховного процесу в розвивальному напрямку вимагає, насамперед, усунення деструктивних комунікативних домінант. А особливої актуальності в навчально-виховному процесі набуває створення розвивальної ситуації (під ситуацією ми розуміємо сукупність психолого-освітніх умов). Основним функціональним полем розвивальної ситуації у вищих навчальних закладах освіти є аудиторні та практичні заняття, де взаємодіють викладач та студент.

Теоретико-методологічною основою дослідження психолого-освітніх проблем вищої школи та психолого-генетичний підхід до розробки та впровадження сучасних технологій навчання в освіті стали дослідження відомих вчених В.Афанасьєва, Г.Балла, О.Винославської, М.Євтуха, В.Кременя, С.Максименка, Е.Машбиця, А.Пригожина, М.Поташніка, В.Садовського, М.Смульсон, А.Фурмана, Ю.Швалба та ін.

Безпосередньо впровадження сучасних технологій навчання у вищих навчальних закладах різного рівня вивчали В.Беспалько, В.Бондар, Г.Бордовський, О.Гаврилук, О.Долженко, М.Кларін, Н.Корсунська, І.Прокопенко, А.Слободянюк, Д.Чернилевський, Ф.Янушкевич та ін.

Теоретичні й практичні аспекти сучасних технологій організації навчально-виховного процесу у вищих навчальних закладах розглядалися в дослідженнях О.Гохберг, О.Євдокимова, А.Слободянюка та ін.

Оскільки сьогодні в педагогічній і психологічній літературі часто зустрічається поняття «технологія», то ми легко можемо встановити, що означає слово «технологія»: утворене від латинських слів «технос», – мистецтво, майстерність, ремесло і «логос» – наука. Технологією зазвичай називають процес переробки початкового матеріалу з метою отримання продукту із заздальгідь заданими властивостями. Під технологією також розуміють сукупність і послідовність методів і процесів перетворення початкових матеріалів, що дозволяють отримати продукцію із заданими параметрами.

У психолого-педагогічній літературі можна зустріти декілька поглядів на поняття «технологія», які сильно відрізняються один від одного.

Зародження ідеї технології педагогічного процесу пов'язане, перш за все, з впровадженням досягнень науково-технічного прогресу в різні галузі теоретичної і практичної діяльності. Потрібно відзначити, що у витоків технологізації в педагогіці стояв А. С. Макаренко. У своїй всесвітньо відомій «Педагогічній поемі» він писав, що «наше педагогічне виробництво ніколи не будувалося по технологічній логіці, а завжди за логікою моральної проповіді». Він вважав, що саме тому у нас просто відсутні всі важливі відділи педагогічного виробництва: технологічний процес, облік операцій, конструкторська робота, застосування конструкторів і пристосувань, нормування, контроль, допуски і бракування. Будь-яка діяльність, у тому числі і педагогічна, може бути технологією. Мистецтво засноване на інтуїції, технологія на науці. З мистецтва все починається, а технологією закінчується, щоб потім все почалося з початку. А в рамках її будь-яке планування суперечит експромту, діям з інтуїції, тобто є початком технології.

Масове впровадження педагогічних технологій дослідники відносять на початок 1960-х рр. і пов'язують його з реформуванням на початку американської, а потім і європейської шкіл. До найбільш відомих авторів сучасних педагогічних технологій відносяться за кордоном Дж. Керолл, Би. Блум, Д. Брунер, Д. Хамблін, Грам. Гейс, Ст. Коськареллі. Сучасна теорія і практика здійснення технологічних підходів до освіти відбита в наукових працях П. Я. Гальперіна, Н. Ф. Тализіной, А. Г. Рівіна, Л. Н. Ланда, Ю. К. Бабанського, П. М. Ерднієва, І. П. Раченко, Л. Я. Зоріной, В. П. Беспалько, М. В. Кларіна і ін.

Систематизація різних точок зору дозволяє виділити 3 основних підходу до визначення технології навчання. При першому підході під технологією часто мають на увазі приватну методику по досягненню окремо поставленої цілі. Використання поняття «технологія» в цьому сенсі не дає педагогіці чогось нового, не конкретизуючи процес навчання. Відбувається просто підміна одного поняття другим. Прихильники другого підходу під технологією мають на увазі педагогічну систему в цілому. Проте

необхідно відмітити, що найважливішими елементами педагогічної системи, згідно трактуванню В. П. Беспалько, є те, що вчать і викладачі [2].

Термін «технологія» в третьому трактуванні, на наш погляд, краще підходить педагогові, тому, що зберігає первинний сенс, який надійшов з промислового виробництва. Вперше цей термін з'явився декілька сторіч тому, в період становлення промисловості. Розгляд історії розвитку виробництва дозволяє припустити, що розвиток будь-якої сфери діяльності людини відбувається по ланцюжку: випадковий досвід > ремесло > технологія.

У педагогіці термін «технологія» з'явився відносно недавно, в 60-е роки ХІХ ст. Під технологією навчання мається на увазі певний спосіб навчання, в якому основне навантаження по реалізації функції навчання виконує засіб навчання під управлінням людини. Кажучи по-другому, в технології навчання провідна роль повинна відводитися засобу навчання.

При технології навчання педагог не навчає учнів, а виконує функцію управління засобами навчання, а також функції стимулювання і координації діяльності учнів. Отже, в технологіях навчання найважливішу і провідну роль грає засіб навчання. Досвід фахівців показує, що структура технології навчання включає наступні основні компоненти:

1. Попередня діагностика рівня засвоєння учбового матеріалу і відбір студентів в групи з однорідним рівнем. Результати широкого застосування попереднього діагностування доказали необхідність включення цього елемента в практику. Попередня діагностика і відбір необхідні в більшості випадків при початку вивчення будь-якого курсу або предмету.

2. Мотивація і організація учбової діяльності студентів. При введенні технології навчання цей напрям у роботі викладача набуває особливо важливого значення. Взаємодія педагога зі студентом не завжди може приносити радість і задоволення. Тому основне завдання викладача при впровадженні технології навчання – залучення студентів до занять пізнавальною діяльністю і підтримка цього інтересу.

3. Дія засобів навчання. Цей етап і є власне процес навчання, що здійснюється через взаємодію студентів із засобами навчання. На цьому етапі відбувається засвоєння учбового матеріалу учнем при взаємодії не з вчителем, як при фронтальному або індивідуальному навчанні, а із засобом навчання.

4. Контроль якості засвоєння матеріалу. Технологія приділяє значну увагу процесу контролю. У технології компоненти організації діяльності і контролю рівнозначні – це два взаємозв'язаних і взаємодоповнюючих один одного блоків.

Необхідно зауважити, що використання засобів навчання можливе на будь-якому етапі навчального процесу, проте технологією процес навчання стає тільки у тому випадку, коли засіб навчання використовується на ключовому етапі – етапі учбової діяльності. Використання засобів навчання на всіх інших етапах говорить тільки про той або інший ступінь повноти використовуваної технології.

В деяких випадках процес навчання, що містить значний елемент спілкування і взаємодії людей, можна назвати технологічним процесом. Це стає можливим, якщо засоби навчання грають провідну роль. Погляд на технологію як на процес навчання, побудований на основі засобів навчання, ставить ряд принципів обмежень на його використання в педагогіці. З огляду на те, що технологія припускає попереднє визначення педагогічної мети. Як така може виступати певний об'єм учбового матеріалу, способів дій, які необхідні людині надалі при підготовці до професійної діяльності. Таким чином, в навчанні можлива побудова і використання на практиці технологій. По-перше,

вони підвищують продуктивність праці викладача. По-друге, контроль результативності навчання що кожного вчиться і система зворотного зв'язку дозволяють навчати що вчаться відповідно до їх індивідуальних можливостей і складу характеру. По-третє, перекладання основної функції навчання на засоби навчання звільняє час вчителя, в результаті він більше уваги може приділити питанням індивідуального і особового розвитку учнів. По-четверте, оскільки для будь-якої технології мета визначається дуже точно, то використання об'єктивних методів контролю дає можливість понизити роль суб'єктивного чинника при проведенні контролю (упередженість або схильність вчителя). По-п'яте, створення технології навчання дозволяє понизити залежність результату навчання від рівня кваліфікації вчителя, що відкриває можливості для вирівнювання рівнів освоєння учбових дисциплін таким, що вчиться у всіх освітніх установах. По-шосте, технологізація створює передумови для вирішення проблеми спадкоємності освітніх програм шкільної та професійної освіти. Провідною ланкою будь-якої технології є засіб навчання, це дозволяє зробити висновок, що технології навчання формуються на цих же рівнях. Відповідно до класифікації засобів навчання після 3-го рівням (учбове заняття, предмет, весь процес навчання) технології навчання також можна розділити на 3 рівні: технологія заняття; технологія предмету; технологія процесу навчання.

Із занять, що проводяться в учбових закладах, до технологічних повною мірою відносяться:

- заняття або елементи занять по контролю засвоєння знань з використанням різних технічних засобів контролю, що дозволяють відразу оцінити якість знань;
- лабораторні і практичні роботи, що проводяться що вчаться самостійно з використанням розробок.

У системі загальної професійної освіти, «технологія» формує у учнів систему технологічних знань і умінь, що закладає основи для успішної професійної діяльності.

Надзвичайно важливо, що «технологія» може стати вершиною освітнього процесу, якщо правильно розуміти суть освіти і технологічність дисципліни. Вона вінчає освіту не тільки, в тому сенсі, що акумулює знання всіх дисциплін, а теоретичне знання перетворює на діяльність, в конкретну дію, які утілюють в створених предметах навколишнього світу.

Таким чином, сучасний сенс термінів «педагогічна технологія», «технологія навчання» розкривається при акценті на провідну ланку «технології» – засіб(а) навчання.

В даний час педагогічну технологію розуміють як послідовну, взаємозв'язану систему дій педагога, направлених на рішення педагогічних завдань, або планомірне і послідовне втілення на практиці заздалегідь спроектованого педагогічного процесу.

Педагогічна технологія- це строго наукове проектування і точне відтворення педагогічних дій, що гарантують успіх. Педагогічна технологія може розглядатися як сукупність зовнішніх і внутрішніх дій, направлених на послідовне здійснення цих принципів в їх об'єктивному взаємозв'язку, де цілком виявляється особа педагога. Будь-яке педагогічне завдання ефективно може бути дозволена тільки за допомогою адекватної технології, що реалізовується кваліфікованим педагогом-професіоналом.

Уявлення про педагогічну технологію припускає: можливість розробки різних вивіренних педагогічних технологій фахівцями, що мають високий рівень теоретичної підготовки і багатий практичний досвід та можливість вільного вибору педагогічних технологій відповідно до цілей, можливостей і умов взаємозв'язаної діяльності вчителя і що вчаться.

Але ж педагогічні технології можуть бути представлені як технології навчання і технології виховання. В. В. Пікан виділяє найбільш істотні ознаки таких технологій:

- технологія розробляється під конкретний педагогічний задум, в основі її лежить певна методологічна, філософська позиція автора;

- технологічний ланцюжок педагогічних дій, операцій комунікацій шикується строго відповідно до цільових установок, що мають форму конкретного очікуваного результату;

- технологія передбачає взаємозв'язану діяльність викладача і що вчать на договірній основі з урахуванням принципів індивідуалізації і диференціації, оптимальної реалізації людських і технічних можливостей, діалогічного спілкування;

- елементи педагогічної технології повинні бути, з одного боку, відтворні будь-яким викладачем, а з другої – гарантувати досягнення планованих результатів (державного стандарту) всіма школярами.

- органічною частиною педагогічної технології є діагностичні процедури, зміст критеріїв, показники і інструментарій вимірювання результатів діяльності.

Відповідно етапам рішення педагогічних завдань, незалежно від їх змісту і тимчасових рамок, можна розрізнити взаємозв'язані загальні і приватні технології. До загальних відносяться технології конструювання, наприклад, процесу навчання і його здійснення. Приватні технології вирішення таких завдань навчання і виховання, як педагогічне стимулювання діяльності що вчать, контроль і оцінка її результатів, і конкретніших – типу аналізу учбової ситуації, організації початку заняття та інші.

Педагогічне проектування це вищий рівень педагогічної діяльності, що виявляється в творчості вчителя, в постійному вдосконаленні мистецтва навчання, виховання і розвитку людини. Педагогічна творчість розглядається як стан педагогічної діяльності, при якому відбувається створення принципово нового в змісті, організації учбово-виховного процесу, у вирішенні науково-практичних проблем.

Педагогічне проектування – прояв постійної різносторонньої творчості. Вона припускає наявність у педагога сукупності творчих здібностей, якостей, дослідницьких умінь, серед яких важливе місце займають ініціативність і активність, глибока увага і спостережливість, мистецтво нестандартно мислити, багата уява і інтуїція, дослідницький підхід до аналізу учбово-виховних ситуацій, вирішення педагогічних завдань, самостійність думок і висновків. Педагогічне проектування з технологічної точки зору – це система, основними компонентами якої є висока загальна культура, гуманістична спрямованість, професійні знання і уміння, творчість і педагогічні здібності, технологічна компетентність.

Технологічна підсистема педагогічного проектування включає:

- Інформаційно-змістовна технологія.
- Педагогічна техніка.
- Набір різних методів і прийомів педагогічної дії і взаємодії.
- Уміння проектування і конструювання нових педагогічних технологій.
- Творчість (творча уява, інтуїція, імпровізація, співтворчість).

Технологічність додає педагогічному проектуванню іншу якість, іншу сутність – майстерність володіння педагогічними технологіями, проектуванням і організацією діалогу, диференціацією, інтеграцією і іншими, а не методикою передачі інформації. Володіння педагогічними технологіями удосконалює педагогічне проектування. Навіть маючи середні здібності, викладач може стати педагогом майстром.

Рівень педагогічного проектування залежить від рівня технологічної компетентності і визначається на основі наступних основних критеріїв:

- 1) доцільності (по спрямованості);
- 2) творчості (за змістом діяльності);
- 3) технологічності (по рівню педтехніки);
- 4) оптимальності (по вибиранню ефективних засобів);
- 5) продуктивності (по результату).

Таким чином, можливе безпосередньо впровадження сучасних технологій навчання та організації навчально-виховного процесу у вищих навчальних закладах різного рівня, завдяки педагогічному проектуванню як сукупності практичних умінь та необхідної складової для організації творчої діяльності педагога. Чим вище технологічність педагога, тим вище рівень його педагогічного проектування. Педагог повинен володіти технологіями проектування, тому що проектування педагогічного процесу може бути використано ним у будь-якому вигляді творчій діяльності та направлено на вирішення будь-якої проблеми в роботі педагогічної системи, в учбово-виховному процесі, взаємодії педагогів та студентів і тощо.

Отже завдання кожного сучасного педагога на етапі становлення педагогічної майстерності: формувати власну гуманістичну спрямованість і педагогічну культуру, придбати необхідні знання і уміння, щоб розвинути педагогічні здібності при оволодінні педагогічним проектуванням.

Список літератури: 1. Александров Г. Н. Програмоване навчання і нові інформаційні технології навчання. // Информатика і освіта № 5, 1993, С. 7–21. 2. Беспалько В. П. Додатки педагогічної технології. – М., 1989. 3. Гершунський Б. С. Філософія освіти. – М.: Московський психолого-соціальний інститут, Флінта, 1998 – 432 с. 4. Горленко В. П. Педагогічна практика студентів: нові наукові підходи // Педагогіка. – 1995. – № 5. – С. 63–69. 5. Гусинський Є. Н., Турчанінова Ю. І. Введення у філософію освіти. – М.: Видавнича корпорація «Логос», 2000. – 224 с. 6. Зайцев В. Н. Практическа дидактика. Навчальний посібник. Для педагогічних спеціальностей університетів і інститутів підвищення кваліфікації працівників освіти. – М.: Народна освіта, 1999. – 224 с. 7. Ковальов А. І. Розробка освітнього проекту як джерело розвитку педагогічного знання: Дис... канд. пед. наук. Ростов-н/д, 1993. – 128 с. 8. Льовітес Д. Г. Практика навчання: сучасні освітні технології. – М.: Видавництво «Інститут практичної психології»; Вороніж: НВО «МОДЕК», 1998. – 288 с. 9. Макаренко А. С. Педагогічні твори – М., 1986. – С. 277. 10. Симонов В. П. Педагогічний менеджмент (50 НОУ-ХАУ в управлінні педагогічними системами): Навчальний посібник. – 3-е видавництво, испр. і доп. – М.: Педагогічне суспільство Росії, 1999. – 430 с.

*Гаврилюк Ю. Р., Сладких І. А.
м. Харків, Україна*

ІСТОРИКО-ПЕДАГОГІЧНИЙ АНАЛІЗ РОЗВИТКУ СИСТЕМИ ПІДГОТОВКИ ІНОЗЕМНИХ ГРОМАДЯН НА ТЕРЕНАХ КОЛИШНЬОГО СРСР

Історія навчання іноземних громадян як основного контингенту студентів західноєвропейських університетів бере початок у XII столітті. Вагомою причиною популярності західноєвропейської системи освіти того часу була єдина мова навчання – латинь. Майбутню іноземну еліту також приваблювали досить цивілізовані умови проживання.

Державні освітні міжнародні відносини на теренах СРСР мали початок з урегулювання статусу іноземних студентів, що стало однією із причин видання Петром I грамоти від 11 січня 1694 року, яка надавала право на навчання у Києві дітям всіх соціальних станів не тільки з України й Росії, але й з-за кордону й затвердила за Київською колегією право на внутрішню автономію. Але справжня історія підготовки студентів-іноземців починається з XIX століття в країнах Середньої Європи.

Успішна спроба конкретизації поняття «іноземний студент» була зроблена у дослідженні з історія педагогіки Рибаченко Л. І. [7]. Вона визначила цю дефініцію, таким чином, «іноземні студенти – це іноземці, які знаходяться в країні навчання з метою одержання освіти, підвищення її рівня, або виконують дослідження при науково-дослідних установах чи в навчальних закладах».

Отже, це надає право вважати американських інженерно-технічних фахівців, які з 1815 по 1914 роки підвищували кваліфікацію в університетах Германії, де на той час були створені всі умови для навчання, науково-дослідницької діяльності, популяризації винаходів та міжнародного наукового товариства, іноземними студентами. Їх навчання за межами батьківщини сприяло активізації міжнародної освітньої політики Північно-Американських Сполучених Штатів. Вже з 1912 року до Америки на навчання прибувають студенти-іноземці з країн Далекого Сходу. Наприклад [7], у 1912–1921 роках в США навчалось 1443 китайців, 857 філіппінців, 535 японців і 563 латиноамериканців. Ідеологізація системи освіти того часу призвела до «вестернізації» японських та китайських студентів, які по прибуттю на батьківщину популяризували культуру та систему освіти Америки. Більшість фахівців, які навчалися в університетах Америки отримали керівні посади та сприяли науковому, культурному та політичному розвитку співвідносин своїх країн та США. Це зміцнювало вплив американського способу життя на держави-постачальники студентства.

На території царської Росії з 1840-х років навчаються болгари, серби, румуни, чорногорці, греки, сирійці, чехи і японці. У Київську духовну академію (КДА) з 1839 приїздять молдавани й румуни. Збільшилася кількість іноземних студентів у Києві в останні півтора десятиліття XI століття завдяки комфортним кліматичним умовам у порівнянні з Петербургом та Москвою. Так, якщо в 1883 році у КДА навчалось лише 6 іноземців (4 болгарина, 1 чорногорець і 1 грек), то вже в 1887 році – 25 студентів-іноземців (11 сербів, 7 болгар, 6 румун і 1 японець), в 1897 році в КДА навчалось 43 іноземця (10 греків, 11 болгар, 13 сербів, 5 румун, 2 чорногорця й 2 сирійці). Якщо врахувати, що в 1890-ті роки загальна кількість студентів КДА коливалось від 180 до 190 осіб, то очевидно, що іноземці могли становити майже чверть від загального числа студентів академії [4]. Після того, як в 1865 році на засіданні Ради при міністрі народної освіти було визнано доцільним почати підготовку іноземних громадянам у навчальних закладах Росії, в Петербурзький, Московський, а також у Новоросійський (м. Одеса) університети прибули на навчання громадяни Болгарії, Албанії, Сербії, Боснії. Урядом імператора Олександра II було призначено державні стипендії, тож студенти-іноземці звільнялися від плати за навчання.

В 1897 році Міністр закордонних справ Росії затвердив нові правила відбору «слов'янських уродженців» у вищі навчальні заклади Російської імперії, які впорядковували й помітно посилювали існуючу практику набору іноземців на навчання до Росії. В 1901 році за пропозицією прокурора Святішого Синоду ці правила були поширені й на духовні навчальні заклади. Але у дореволюційній Росії й Україні навчання іноземців не досягло великого розвитку.

Радянський уряд, який прийшов до влади в 1918 році не залишив без уваги проблему навчання іноземців у Радянській Росії за політико-ідеологічними причинами. У ВНЗ Радянської Росії здійснювалася підготовка фахівців, насамперед, для держав, у яких нещодавно відбулися національно-визвольні революції – для Монголії (з 1921), для Туреччини (з 1922), для Ірану (з 1923). Обрані спеціальності: вчителі, лікарі, ветеринарі, агрономи, економісти, які були необхідні народному господарству молодих незалежних держав. Актуальною була підготовка і працівників державних органів. У ті роки навчання іноземних громадян у СРСР було частиною міжнародної політики молодого країни.

В усі часи система підготовки студентів-іноземців має не тільки освітянську та наукову функції. Іноземні громадяни, які навчаються протягом кількох років за межами своєї країни, сприяють запозиченню не лише культурного надбання, наукових знань та передових технологій, а поряд із цим пропагують й ідеологію країни навчання, незалежно від прийняття її особисто.

Поступове збільшення потоків іноземних громадян і цілеспрямований державний обмін СРСР іноземними студентами та викладачами вимагало організованої системи довузівської підготовки іноземних громадян. Наприкінці 50-х років минулого століття у провідних університетах та інститутах СРСР почали свою освітню, комунікативну та ідеологічну діяльність підготовчі факультети для іноземних громадян (ПФ). Ця чітко організована та контрольована з боку держави структура досі не має аналогів у світовому освітньому просторі.

Перший ПФ був заснований в Московському державному університеті в 1955 році [5]. З вересня 1961 почалися заняття з російської мови в Університеті Дружби Народів імені Патріса Лумумби. З 1962 року функціонували ПФ у Ленінградському державному університеті імені А. О. Жданова і Ленінградському державному гідрометеорологічному інституті, а з 1965 – у Московському автомобільно-дорожньому інституті.

У сучасній Україні довузівська система підготовки іноземних фахівців почала формуватися в 60-ті роки ХХ століття. Так, у Київський політехнічний інститут перші іноземці приїхали в 1952 році, у Київський національний університет ім. Т. Шевченка – в 1959 році, у Львівський національний медичний університет ім. Д. Галицького – в 1961 році, у Харківський політехнічний інститут ім. В. І. Леніна – в 1973 році.

Студентська молодь із країн Азії, Латинської Америки, Куби та країн Близького Сходу прагнула отримати фундаментальну освіту у СРСР. Статус провідних в СРСР з підготовки студентів-іноземців до навчання у ВНЗ набули Росія та Україна. Єдиною мовою навчання стала російська мова. Фундаментальне завдання ПФ того періоду – формування готовності до подальшого навчання у ВНЗ, як вирішальної умови швидкої адаптації до навчання й праці, подальшого професійного вдосконалювання. На думку провідних ПФ [2], Державного університету (Київ) та Університету дружби народів (Москва), для підвищення готовності випускників ПФ, викладачам природничо-наукових і соціально-гуманітарних дисциплін у межах навчання предмету, необхідно реалізувати три мети: мовного характеру, світоглядного (або ідейно-виховного) і предметно-змістового навчання.

З початку заснування ПФ, система довузівської підготовки мала етапи свого розвитку [1, 5, 6, 7]:

І етап (1955–1975 роки): аналіз систем середньої освіти країн-замовників, розробка технологій навчання, створення системи управління роботою зі студентами-іноземцями груп довузівської підготовки (СІГДП), розробка навчальних планів, програм, систематизація введення ідеологічної складової до навчального процесу.

**ПЕРЕЯСЛАВСКАЯ РАДА: ЕЁ ИСТОРИЧЕСКОЕ ЗНАЧЕНИЕ
И ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ ВОСТОЧНОСЛАВЯНСКОЙ ЦИВИЛИЗАЦИИ**

II етап (1975–1985 роки): розвиток науково-дослідної роботи з оптимізації навчання; організація самостійної роботи студентів; розвинення матеріальної бази ПФ; комп'ютеризація навчального процесу; заходи щодо подальшого удосконалення діяльності ПФ.

III етап (1985–1990 роки): перехід від екстенсивного до інтенсивного розвитку системи довузівської підготовки іноземних громадян; збільшення переліку спеціальностей довузівського навчання іноземних студентів.

IV етап (1990–2000 роки): самостійність від регламентації директивних документів Міносвіти СРСР та інструктивних листів Інституту російської мови імені О. С. Пушкіна; розробка освітніх програм; активізація навчально-методичної роботи; пошук фірм-постачальників; оформлення контрактів, вироблення цінової політики; розробка системи розподілу випускників.

V етап (2000–2010 роки): затвердження «статусу студента-іноземця»; підтримання Болонської системи освіти; надання можливості щодо вибору студентами-іноземцями мови навчання.

VI етап (2010 рік – теперішній час): організація навчального процесу, розробка педагогічних технологій та методик навчання студентів-іноземців груп пізнього заїзду (СІГПЗ); розробка та удосконалення методичного забезпечення мовами навчання (англійська, українська); оптимізація організації навчального процесу, щодо подолання розбіжностей у базовій підготовці СІГДП.

На кожному з етапів, формування готовності СІГДП до подальшого навчання проводилось згідно до політичної ситуації, ідеологічної спрямованості у світовому суспільстві та до вимог освітньої системи країни навчання. Належна увага приділялася культурному та соціальному вихованню особистості студента-іноземця.

Системний аналіз сучасних тенденцій та перспектив розвитку свідчить, що у світовій практиці навчання іноземних студентів розглядається кожною державою як питання престижу не тільки окремого ВНЗ, а й країни в цілому. З початку 90 років минулого століття система довузівської підготовки країн колишнього СРСР увійшла у найскладніший період з початку свого формування. Децентралізація міждержавних форм зарахування студентів-іноземців на навчання, значне скорочення держбюджетних студентів-іноземців, перехід ВНЗ колишніх республік СРСР на національні мови навчання призвело до виходу Латвії, Естонії, Литви, Туркменістану й Таджикистану з системи освіти іноземних громадян. У теперішній час підготовка іноземців ведеться у ВНЗ Узбекистану (російською, узбецькою мовами), Азербайджану (російською, азербайджанською, англійською мовами), Вірменії (російською, вірменською, англійською мовами), Грузії (російською, грузинською, англійською мовами), Казахстану (російською і казахською мовами), Киргизстану (російською, киргизькою мовами), Молдови (російською, румунською, англійською мовами), Білорусії (російською, білоруською мовами). Розвиток цими країнами міжнародних освітніх відносин сприяє зміцненню взаєморозуміння й дружби між народами, культурному обміну, збереженню й розвитку демократичних традицій студентства. Деякі університети в цих державах тільки мають за мету створення ПФ. Як і раніше, лідируючі позиції з підготовки студентів-іноземців, а саме, довузівської підготовки мають Україна (російська, українська, англійська мови навчання) й Російська Федерація (російська, англійська мови навчання).

Російська освіта сьогодні значно дешевше західної: середня вартість року навчання в США становить 25-30 тисяч доларів, в Україні приблизно 2 тисячі доларів. Найбільше активно працюють із закордонними учнями МГУ ім. М. В. Ломоносова, Російський університет дружби народів, Санкт-Петербурзький держуніверситет, Санкт-

Петербурзька академія економіки й фінансів, Воронежський і Казанський держуніверситети, активізують свою діяльність у цьому напрямку й багато інших ВНЗ країни. З 1996 року в Росії відновлене навчання іноземних громадян за рахунок федерального бюджету, по державній лінії. Найбільше приваблює іноземців традиційно високий рівень російської інженерної та природничо-наукової освіти [8, С. 97].

Довузівської підготовки є базовим етапом неперервної вищої освіти, оскільки СІГДП вивчають російську мову, яка є мовою подальшого навчання. Основними завданнями таких спеціалізованих підрозділів ВНЗ є: розвиток особистості іноземного студента; його адаптація до іншомовного соціокультурного середовища; забезпечення якісної підготовки з загальнонаукових і загальнопрофесійних дисциплін; оволодіння російською мовою як мовою навчання, міжкультурної й етнічної взаємодії.

У цілому, «міжнародне співробітництво російських і закордонних ВНЗ реалізується за наступними напрямками: програма подвійного диплома; філії іноземних ВНЗ; самостійна освітня діяльність; спільні наукові центри, освітні програми; програми МВА. Основні партнери іноземних ВНЗ – великі регіональні державні ВНЗ; в основному співробітництво здійснюється за наступними напрямками: економіка, юриспруденція, лінгвістика, інженерно-технічні спеціальності (аерокосмічна, високі технології), МВА» [8, С. 99]. Незважаючи на це, існує загальна тенденція зниження кількості іноземців у навчальних закладах країн СНД. На це є багато причин: погіршення соціально-економічної ситуації, зниження рівня життя, орієнтація на підвищення значимості освіти з національним ухилом, конкуренція з країнами Західної Європи, США й інше.

Українська освіта посідає гідне місце в освітньому просторі серед таких розвинених країн, як Німеччина, Франція, Англія. Перше місце за кількістю іноземних студентів займає Харків. Велику популярність серед іноземців мають Луганський Державний Медичний Університет, Харківський Національний Медичний Університет, Кримський Державний Медичний Університет ім. С. І. Георгіївського, Харківський Національний Університет ім. Василя Каразіна, Національний Медичний Університет ім. О. О. Богомольця, Національний Авіаційний Університет, Національний Технічний Університет «Харківський політехнічний інститут», Національний Технічний Університет України «Київський політехнічний інститут».

Наша країна чітко визначила свій вектор зовнішньоекономічної політики та освітньої діяльності, який направлений на Європейську інтеграцію, на входження в освітній простір Європи та практичне приєднання до Болонського процесу. Міністерство освіти і науки, молоді та спорту України здійснило низку масштабних заходів зі створення нової національно-правової нормативної бази вищої освіти. В основних законодавчих документах визначені такі стратегічні пріоритети реформування освіти: відродження і розбудова національної системи освіти як найважливішої ланки забезпечення пріоритетності розвитку людини, виведення освіти України на рівень розвинених країн світу завдяки докорінному реформуванню її концептуальних, організаційних засад, подоланню монопольного становища держави в освітній сфері; глибокій демократизації традиційних навчально-виховних закладів; формуванню багатоваріантної інвестиційної політики в галузі освіти [3]. Передбачається удосконалення системи вищої освіти, підвищення якості професійної підготовки фахівців як вітчизняних, так й закордонних. Незважаючи на об'єктивні труднощі, пов'язані з політичними та соціально-економічними обставинами, що склалися, українська вища освіта не втратила колишнього авторитету та залишається привабливою для іноземців і продовжує зберігати стабільні позиції у світовій освітній системі.

Список літератури: 1. Булгакова Н. Б. Система пропедевтической подготовки иностранных граждан по естественнонаучным дисциплинам в техническом университете: дис... доктора пед. наук: 13.00.04 / Булгакова Наталия Борисовна. –К., 2002. – 446 с. 2. Головашина Л. С. Роль межпредметной координации в повышении качества подготовки выпускников подготовительного факультета / Головашина Л. С., Табенская Т. В. // Вест. КГУ, 1979. – № 3. – С. 19–25. 3. Закон України «Про освіту» – К.: Генеза. – 1996. – 36 с. 4. Мансур Хассан История подготовки иностранных студентов в Украине и России / Мансур Хассан // Україна і світ: гуманітарно-технічна еліта та соціальний прогрес: [Текст]: тези міжнар. наук.-теор. конф. студ. та аспір.: 14–15 квітня 2011 р.: у 2-х ч. / редкол. Л. Л. ТОВАЖНЯНСЬКИЙ, О. Г. РОМАНОВСЬКИЙ [та ін.]. –Харків: НТУ «ХПІ», 2011.– Ч. 2. – С. 204–206. 5. Обучение и воспитание иностранных студентов в вузах Российской Федерации: история и современность (к 45-летию программы предвузовской подготовки иностранных студентов в СПбГПУ): матер. между. науч.-метод. конф. – СПб.: Изд-во Полторака, 2010. – 130 с. 6. Реализация традиционных методов и поиск инноваций в процессе подготовки иностранных студентов в современном высшем учебном заведении», посвященная 35-летию Подготовительного факультета Центра подготовки иностранных граждан НТУ «ХПИ»: междунар. науч.-метод. конф., (Харьков, 22–23 мая 2008 г.). – Х.: НТУ «ХПИ», 2008. – 362 с. 7. Рибаченко Л. І. Підготовка іноземних студентів у навчальних закладах України (1946–2000 рр.): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: спец. 13.00.01 «Загальна педагогіка та історія педагогіки» / Л. І. Рибаченко. – Луганськ, 2001. – 20 с. 8. Чинаева Т. Студенческая мобильность: мировые тенденции / Т. Чинаева // Высшее образование в России. – 2002. – № 3. – С. 93–99.

*Генькіна М. А.
м. Харків, Україна*

ДОСВІД ПІДГОТОВКИ ІНЖЕНЕРІВ-ТЕПЛОТЕХНІКІВ У ВИЩІЙ ШКОЛІ УКРАЇНИ ТА РОСІЇ

Роль теплотехніки в життєдіяльності суспільства надзвичайна. Теплотехніки – це важливий елемент в її забезпеченні та у виробничій сфері також.

Теплота використовується в різноманітних галузях народного господарства. Це й використання холодильної техніки вдома та в промисловості. Криогенні технології дають можливість втручатися в кінетику реакцій та синтезувати нові унікальні речовини. А нові кріобіологічні технології заслуговують особливої уваги. Вони дозволяють виділяти з рослин та тканин молекулярні комплекси з особливими властивостями та високою біологічною активністю. Препарати на основі цих комплексів мають силу.

Жодне приміщення не обходиться без засобів вентиляції та кондиціонування повітря. Теплотехніка – це й теплопостачання та опалення житла та підприємств. Таке теплотехнічне обладнання, як сушильне, є просто необхідним в обробці зернових в сільському господарстві, у виробництві концентратів, у виробництві моделей лопаток для турбін, що теж є теплотехнічним обладнанням та інш.

За допомогою теплоізоляційних матеріалів (що є одним із предметів вивчення дисципліни «теплотехніка») зберігається тепло: на виробництві (коли ізоляція покриває таке обладнання, як трубопроводи, промислові печі та інш.), вдома (мається на увазі збереження тепла за допомогою утеплення ізоляційними матеріалами стін свого житла).

Головна мета всього, чим займається теплотехніка, це раціональне використання тепла, тобто ресурсів. Енергозбереження – те, що лежить в основі і є стратегічною метою. Підготовка гідних фахівців цього напрямку – це стратегічна мета педагогічного процесу на всіх енергетичних кафедрах вищих навчальних закладів.

Підготовка інженерів-теплотехників в Україні та Росії завжди був успішним, а вчені, що залишили в історії теплоенергетики назавжди свої імена, часто ставали і великими викладачами, педагогами, що допомагали народжуватись наступним поколінням вчених та інженерів-теплотехників.

Порівнюючи програму підготовки спеціалістів-теплотехників російських ВНЗ та українських, розумію, що вони практично не відрізняються. Відрізняється тільки статистикою кількості випускників, що готуються. Кожного року російські ВНЗ випускають близько двохсот тисяч випускників інженерних спеціальностей, в Україні кожного року число випускників всіх ВНЗ країни складає понад 500 тисяч. Одні лише Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут» та Київський політехнічний інститут випускають кожного року по 5 000 спеціалістів-інженерів різних напрямків. То великі цифри і означають вони й те, що педагогічні ресурси ВНЗів мають теж бути великими, а головне якісними. Ця робота присвячена тим, хто будував, будує науку та лишає своєю працею слід і в педагогіці.

Внески і російських і українських вчених стали елементами спільної структури, універсальної, не пофарбованої національно. Ця структура – теплотехніка.

Історія науки термодинаміки тягнеться з імені Ломоносова. Тому що, саме він, що мислив, випереджуючи події і відкриття років на сто, на стільки ж раніше прийшов до формулювання закону збереження енергії. Він писав це у своїх листах до Ейлера «...все изменения, совершающиеся в природе происходят таким образом, что сколько к чему прибавилось, столько же отнимается от другого. Так, сколько к одному телу прибавится вещества, столько же отнимается от другого. Этот закон природы является настолько всеобщим, что простирается и на правила движения; тело, побуждающее толчком к движению другое, столько же теряет своего движения, сколько отдаёт от себя этого движения другому телу». [ястр]

Його дисертація за темою: «роздум про твердість та родинність тіл» серйозна праця з термодинаміки, один з камінь фундаменту термодинамічної науки.

Звертаючись до історії, зустрічаємо ще одне російське ім'я в теплотехніці: це – Іван Ползунов. Хоча, слід зазначити, що в той час термодинаміки ще не було. Уся парадоксальність цієї науки полягає в тому, що, на відміну від, наприклад, теоретичної фізики та її розділів, спочатку з'явилася машина (річ йде про парову машину та паровоз), а потім вже з'явилася сама наука, оскільки в ній, тобто в теоретичному обґрунтуванні процесів та явищ, що відбуваються у паровозі, вже з'явилася гостра необхідність.

Перші російські підручники з термодинаміки були створені наприкінці 60-х – на початку 70-х XIX сторіччя. З тих пір була написана велика кількість чудових підручників, більшість з яких, на жаль, давно забуті, хоча вони у свій час були першокласними підручниками, що багато дали для розвитку та побудови термодинаміки та її курсів. Вивчення цих підручників дає великий різнобічний та виключно цінний матеріал з історії термодинаміки та розвитку методів досліджень та доказів її основних положень. Ці дані переносять нас до творчої, наукової та методичної роботи наших попередників, що здійснювалася багато десятиріч тому, результати якої мають не тільки відображення у сучасних підручниках, але й часом використовуються без будь яких істотних змін. Ці дані дозволять також встановити принципові та найбільш цікаві напрямки розвитку са-

мих підручників. Сьогодні, коли до лекцій та підручників пред'являються виключно високі вимоги, знання цих історичних даних стає особливо важливим, оскільки не менш необхідно уявляти собі основні етапи розвитку науки, а також ті обставини, що в свій час їх визивали [Андрей Станиславович Ястржембский / Термодинамика и история её развития. – М.-Л., «Энергия». 1966 – 668 с].

Минуло 150 років з моменту утворення нової науки – термодинаміки. За цей час на зведення цього храму віддали свої сили багато вчених всього світу, серед яких є російські та українські вчені. Врахування історичного розвитку, врахування внесків великих учених має колосальне виховне значення. Педагогічно доцільно ознайомлювати з історією розвитку науки, з її коріннями та батьками студентів спеціальності «теплотехніка». Такого ж погляду тримається і російський професор А. С. Ястржембський, що опрацював дивовижно великий та значний матеріал та структурував отриману інформацію створив книгу «Термодинаміка та історія її розвитку». Інший вчений, професор М. П. Вукалович, що створив таблицю властивостей води та пари, так писав про цю працю: «Мы часто забываем, а иногда и не знаем этих бесценных сокровищ русского ума» російської людини, які автор монографії в одній області науки – термодинаміці витягнув з архівів історії та переконливо показав, що вони ще не втратили ані своєї цінності, ані свіжості та краси, і, що ще багато поколінь можуть ними користуватися з великою користю для науки та педагогіки [ястр, Вукалович].

Для підготовки навчально-педагогічної бази для теплотехнічних спеціальностей дуже багато зробив один з ректорів Ленінградського (тоді ще, а сьогодні – Петербурзького) політехнічного інституту, Олександр Олександрович Радциг (1869-1941), що став, як його називали засновником вітчизняного паротурбобудування. Він був професором кафедри «Термічні машини», а потім завідуючим кафедрою «Парові турбіни». О. О. Радциг приймав участь у створенні Всерадянського котлотурбінного інституту, а потім при об'єднанні галузевих інститутів в індустріальний – енергомашинобудівельного факультету, який в перше в країні почав випускати фахівців такого профілю.

Радциг створив (1930) першу в країні спеціальну кафедру парових котлів, за прикладом та подобою якої був організований ряд кафедр в інших інститутах. Відомо, що підготовка кваліфікованих інженерів визначається навчальними програмами. Всі програми, що були складані О. О. Радцигом за спеціальністю «Парові машини», у 1934 році були затверджені в якості всерадянських для енергетичних вузів.

Серед багаточисельних праць О. О. Радцига стосовно парових турбін підручники, навчальні та довідкові посібники для студентів вищої школи, що працюють у галузі турбобудування. У 1926 року був виданий курс «Парові турбіни», за який Олександр Олександровичу присуджена премія Народного комісаріату важкої промисловості. Багато років інженера-теплотехніки користувалися довідковим матеріалом «Формули, таблиці й діаграми для водяної пари», що тричі перевидавався. Чотири рази перевидавався курс прикладної механіки й двічі – курс конденсаційних установок паротурбінних станцій.

У результаті багаторічної діяльності А. А. Радцига в Ленінградському політехнічному інституті склалася сильна наукова школа по паротурбобудуванню. Ця школа дала країні добре підготовлених фахівців, які вже незабаром зайняли провідні посади у промисловості, склали основне ядро працівників конструкторських бюро турбобудівних заводів.

Його лекції завжди були глибокі за змістом, насичені новими думками та ідеями, причому головну увагу він приділяв основам теорії, вважаючи, що з описовою частиною курсу студенти ознайомляться й самостійно. Особлива увага, і це завжди було традиційним для Політехнічного інституту, А. А. Радциг приділяв лабораторним заняттям зі студентами.

Велике значення він надавав курсовому й дипломному проектуванню. Дипломні проекти, що виконувалися студентами під керівництвом Олександра Олександровича, відрізнялися більшим розмаїттям і відібражали новітні тенденції в розробці парових двигунів. При дипломному проектуванні його студентами було створено чимало оригінальних конструкцій парових турбін. Це були перші дипломні проекти, що захищалися в Радянському Союзі після значної перерви, коли випуск фахівців проходив без захисту дипломних робіт.

О. О. Радциг бачив необхідність у вивченні історії науки і техніки, пояснюючи це тим, що вникаючи в історію та джерела появи, розвитку наукових теорій, відкриттів, студент переймається інтересом, а це означає, вивчення історії науки і техніки може служити стимулююче-мотиваційним фактором успішності студента, і, можливо, як наслідок, фактором ефективної професійної діяльності.

Його праця «Історія теплотехніки» вважається працею, що заклала «перші каміни нової споруди дійсно наукової історії енергетики» [6].

Він також займався організацією різного роду циклів лекцій з історії техніки, присвячених ювілейним датам. Загалом, робив все, щоб історію науки й техніки, і в першу чергу вітчизняну, зробити надбанням інженерно-технічної інтелігенції й наукової громадськості.

О. О. Радциг займався педагогічною діяльністю навіть у військові роки, його учні в 1940-і післявоєнні роки розробили серію турбін високого тиску – самих потужних у світі, його наукові праці довгі роки використалися спеціалістами-турбінобудівниками.

Серед російських учених, що залишили значний слід, як в теплотехнічній науці, так і в галузі педагогічної майстерності, можна назвати: К. І. Страхович, Г. С. Жирицький, В. М. Бородянський, А. П. Меркулов, Л. Н. Сидельковський, В. І. Марочек, В. В. Померанцев, В. А. Іванов, І. І. Кирилов, А. Н. Штим. Унікальний вчений та великий педагог С. С. Кутателадзе (1945 р.) створив довідник з теплотехніки, яким користуються всі, хто гордо вважає себе теплотехніком.

Константин Иванович Страхович (1904–1968), спеціаліст в області термодинамики, компресоростроєння, гидромеханики, баллистики, был одним из организаторов Всесоюзного котлотурбинного института, создателем первой в стране кафедры компрессорных машин и станций. Многие разработки К. И. Страховича носили новаторский характер и опередили аналогичные работы зарубежных ученых. В его курсе «Прикладная гидродинамика», опубликованной в 1937, впервые в мировой литературе излагаются основы этой науки.

Ім'я заслуженого діяеля науки Російської Федерації Віктора Михайловича Бродянського (1919 р. відомо в теплотехніці тим, що він займався дослідженням ексергетичного методу термодинамічного аналізу і його застосування в техніці низьких температур В. М. Бродянський вважає важливим знання історії та техніки. Серед його публікацій можна зустріти такі, як «Саді Карно. Наукова біографія», «Лазар Карно. 1753–1823».

Заслуженный деятель науки и техники РСФСР Жирицкий Георгий Сергеевич (1893–1966 гг) был специалистом в области теории конструирования газовых турбин авиационной и ракетной техники. Преподавал в Киевском политехническом институте (1918 г), а также в Московском высшем техническом училище, Московском энергетическом институте, Казанском авиационном институте.

В. М. Кошельник – заведующий и профессор кафедрой теплотехники Харьковского политехнического института. Преподаватель, грамотно и результативно пользующийся педагогическими приёмами в подготовке и стимулировании студентов-теплотехников.

Інший український вчений і спеціаліст у галузі теплотехніки В. С. Фокін був інженером в УкрНДІХімМаш, а в останні роки життя був професором кафедри теплотехніки Харківського політехнічного інституту. Він був ведучим спеціалістом з випарювальних установок у Радянському Союзі, великолепно володів довідковими даними та проявив себе як педагог. Його досвід та глибоке розуміння всіх процесів, вміння майже наочно пояснити та доступність і простота визивали завжди зацікавленість у слухачів.

За багаторічну творчу діяльність професора кафедри теплотехніки Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут» Е. Г. Братути у вищій школі йому було присуджено звання «Заслуженний робітник освіти України».

Починаючи з 1995 р. Е. Г. Братута бере активну участь у процесі гуманізації інженерного утворення, будучи членом Президії Національного центру гуманізації інженерного утворення при НТУ «ХПІ», співробітником Інституту природознавства, техніки й людини.

В 2000 р. із грифом Міністерства освіти і науки України вийшла у світло перша книга «Поезія термодинаміки», що поклала початок наступної серії книг, підготовлених у відповідності з програмою гуманізації інженерного утворення України. У цій книзі суворість наукових положень одного з основних розділів фізики сполучається з поетичною формою. Натхненний успіхом цього видання, що стало широко відомим в Україні, у ближнім і далекому зарубіжжі, Е. Г. Братута в 2002 р. видає книгу «Великі винаходи в сонетах від колеса до Інтернету». Це суто поетичний виклад всієї історії технічної цивілізації. Книга супроводжується безліччю посилань, що стосуються біографій великих винахідників і додаткових технічних особливостей великих винаходів.

Широкопрофільні наукові дослідження Е. Г. Братути з'явилися фундаментом для його лекторської майстерності. Протягом багатьох років він є одним з найкращих викладачів ВНЗ, користується незмінною повагою колег і студентів. Курси, що він викладає, «Технічна термодинаміка», «Кондиціонування повітря», «Діагностика теплофізичних процесів та апаратів» завжди викликають у студентів жвавий інтерес, тому що багато чого із цих курсів у теоретичному і експериментальному аспектах було предметом особистої творчої діяльності лектора [библиогр. Покажчик + ист в инт про Братуте].

Це йому належать наступні слова про викладацьку діяльність: «Прилюдная профессиональная несостоятельность, вероятно, относится к какой-то особой категории опасности, от которой защиты не существует». Так він згадає свою першу лекцію у великій аудиторії [Э. Г. Братута / Поезія термодинаміки. – Харків, 2010. – 292 з].

Підбиваючи проміжний підсумок своєї просвітительської й освітньої роботи, в одному зі своїх віршів Едуард Георгійович писав:

Я полстолетия вложил
В строку студенческих конспектов,
Что приобрел, то и дарил,
Мир наполняя интеллектом.

Когда студенчества гурьба
Внимает мне, я вновь моложе,
И понимаю: их судьба
И от меня зависит тоже.

Свершая лекторский обряд,
Теперь смотрю на них в тревоге:
Неужто жизни камнепад
Нельзя унять на их дороге.

Аудитория – мой Храм,
Где я свершаю откровенье,
Где обучаюсь я и сам –
От поколенья к поколенью.

Я на студенческих весах,
Себя с волнением проверяя,
Свой «вес» читаю в их глазах,
На пониманье уповая.

И, подавив в себе тоску,
Что энтропия нас изринет,
Благодарю свою Судьбу:
Ведь с юными я юн поныне!

Кожен з перелічених вчених зробив внесок. Особливу увагу треба приділити тому, що ці особистості представляють собою приклад не тільки вчених, а й викладачів. Добре відомо про вплив особистісного чинника на весь навчальний процес та його ефективність. Важливим фактором ефективного засвоєння знань та успішності студентів, а значить, і майбутніх фахівців є єдність теорії з практикою, а це насправді добре може зробити лише той викладач, що є, в першу чергу фахівцем, що є обізнаним у виробництві. А знання історії науки, що є основою певної професійної діяльності, – це продовження теми необхідності знання історії свого народу, своєї культури та своєї батьківщини.

Список літератури: 1. М. П. Вукалович / Термодинамические свойства воды и водяного пара, Машгиз, 1964.

*Гончаренко Т. Є.
м. Харків, Україна*

ПРОБЛЕМИ ПІДГОТОВКИ СТУДЕНТІВ ВИЩИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ, ЩО НАВЧАЮТЬСЯ АНГЛІЙСЬКОЮ МОВОЮ

Інтеграція нашої держави у європейський соціокультурний і освітній простір висуває нові вимоги до змісту, характеру і структури професійної підготовки студентів вищих навчальних закладів. По-перше, Болонська система, що передбачає формування єдиного освітнього простору, дає можливість студентам вищих навчальних закладів вільно пересуватись і обирати той вуз, де, на їх думку, якість навчання найвища і найкраща. Для того, щоб отримати навчання за кордоном, студентам необхідне глибоке фахове знання іноземної мови, частіше англійської, тому що багато європейських вузів пропонують своїм студентам викладання саме цією мовою. По-друге, глобалізація дає реальну можливість випускникам вузів отримати роботу не тільки в Україні, а й за її межами, що не-

минуче спричиняє за собою спілкування англійською мовою на професійному рівні, тобто ефективно спілкування з іноземними колегами. За цих умов володіння іноземною мовою та користування нею у професійному середовищі трансформується з елемента загальної культури в невід’ємну складову професійної компетентності фахівця.

Ці два чинники сприяли появі та реалізації ідеї освіти студентів вищих навчальних закладів англійською мовою в Україні. Аналіз наукової літератури з досліджуваної проблеми переконливо свідчить про те, що проблема організації та оптимізації навчального процесу, удосконалення методів навчання завжди була однією з найбільш актуальних проблем освіти [4, 5].

Ця ідея не є новою в світі – більшість західноєвропейських вузів пропонують підготовку студентів різних спеціальностей англійською мовою. Однак в нашій країні така підготовка ще не стала масовою і, можливо, у зв’язку з цим не привертає належної уваги педагогічної теорії до аналізу її специфічних проблем, до вивчення та узагальнення набутого досвіду. Таким чином, виникає педагогічна проблема ефективно організації навчально-виховного процесу студентів вищих навчальних закладів, що навчаються англійською мовою, а саме, яким чином організувати процес навчання студентів, де одним із базових, початкових елементів підготовки є знання англійської мови.

На думку автора, в системі вищого навчального закладу існують різні рівні, де необхідно здійснювати управління якістю. Якість освіти має визначатися за ієрархічною системою показників, на першому рівні якої є показники, які характеризують якість організації навчально-виховного процесу в навчальному закладі у цілому. Другий рівень утворюють показники навчальної діяльності відповідного факультету, третій – кафедри, четвертий – спеціальності. На п’ятому рівні мають розглядатися показники якості оволодіння студентами знаннями з кожної окремої навчальної дисципліни. При цьому підпорядкованість зазначених рівнів відповідає наведеному тут порядку, тобто зверху вниз. Практичне ж забезпечення якості освіти відбувається у зворотному порядку, тобто знизу вверх.

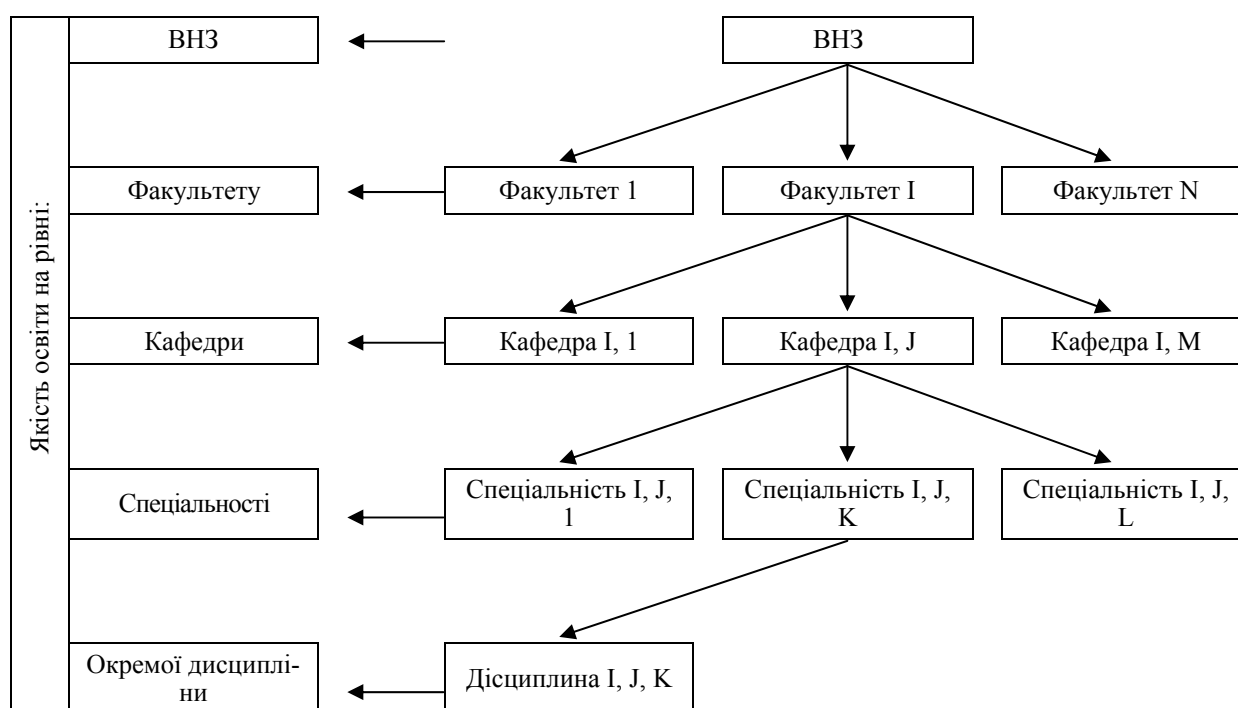

Рисунок 1 – Рівні управління якістю освіти

На кожному рівні управління якістю навчального процесу здійснюється згідно підходу TQM (Total Quality Management – тотальне управління якістю), загальна схема якої представлена на рис. 2.

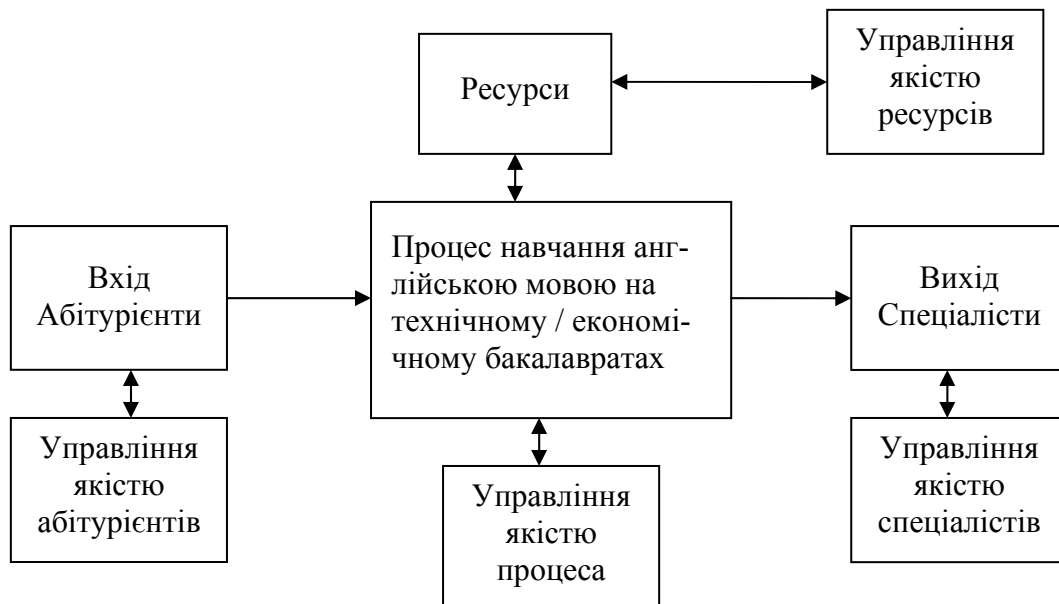

Рисунок 2 – Схема управління якістю за TQM.

Існує безліч управлінських впливів для кожної складової. Однак, у нашому випадку, коли розглядається процес навчання англійською мовою на технічному бакалавраті, то одним з найбільш важливих управлінських впливів є якість знань англійської мови. Від знання англійської мови залежить сприйняття і розуміння студентами спеціальних дисциплін. Тому в системі професійної підготовки інженера важливу роль відіграє цілеспрямована організація процесу навчання іноземній мові, а саме, навчання дисципліні «Англійська мова професійного спілкування» і супроводження навчального процесу спеціальних дисциплін.

Отже, іноземна мова стає одним з чинників забезпечення високої якості освіти і має розглядатись як актуальне, важливе і надто перспективне завдання. Забезпечити його рішення може розробка організаціо-педагогічних засад, що повинні привести до певної методики управління якістю підготовки спеціалістів технічних бакалавратів, що навчаються англійською мовою через такий управлінський вплив як якість знання англійської мови. При цьому зазначений управлінський вплив є обов'язково присутнім в усіх чотирьох складових системи управління якістю підготовки спеціалістів, що навчаються англійською мовою.

Дійсно, низька якість оволодіння студентом хоча б однією з дисциплін навчального плану обраної ним спеціальності істотно знижує рівень його майбутньої професійної компетенції. Тому побудова системи управління якістю підготовки фахівців та оцінка реальних показників цієї якості мають починатися з формування ефективної системи викладання кожної конкретної навчальної дисципліни. Ця система має включати мотивацію студентів на оволодіння нею, дидактично обґрунтований відбір змісту навчання,

створення сприятливих педагогічних умов для його сприйняття, засвоєння та розуміння, а також послідовне застосування високоефективних педагогічних технологій. Надзвичайно важливо, щоб студент усвідомлював внутрішню структуру дисципліни та її зв'язок з іншими дисциплінами навчального плану, її місце і роль в системі його професійної підготовки і майбутньої професійної діяльності.

Забезпечення таких умов та їх ефективна реалізація визначальною мірою залежать від викладача, від його власної професійної компетенції і педагогічної майстерності, від психологічної спрямованості на педагогічну діяльність і загальної культури. Надзвичайно важливу роль відіграє також володіння ним сучасними педагогічними технологіями та уміле їх використання. При цьому не можна не погодитися зі слушною думкою І. А. Зязюна, що технологічність і творчість у педагогічній діяльності мають бути у розумному поєднанні. За його словами, «педагогічний досвід виключає копіювання чужого досвіду, лише та його частина, яка піддається відтворенню, може стати надбанням учителя». Вчений підкреслює, що «ця частина повинна чітко окреслитись, технологічно виокремитись у вигляді прийомів, операцій, процедур, які піддаються численному повторенню. Педагогічна технологія відтворюється в режимі взаємодії конкретного вчителя і конкретного учня, а отже, неповторна, і, отже, творчо переосмислена» [1, С. 10].

У свою чергу, С. О. Сисоєва впевнена в тому, що «педагогічні технології, орієнтовані на творчий розвиток особистості, є невід'ємною складовою особистісно орієнтованої освіти, тобто знаходяться в центрі навчального процесу, в якому навчально-пізнавальна діяльність, а не викладання, є провідною у тандемі вчитель-учень, і у якій традиційна парадигма освіти вчитель-підручник-учень замінюється на нову: учень-підручник-вчитель» [3, С. 50–51]. Автор цілком згодна з цими положеннями і вважає, що вони певною мірою можуть бути застосовані і в педагогіці вищої школи, де технологічність навчального процесу і творчість педагога виступають важливими передумовами забезпечення належної якості професійної освіти. Це пов'язано з тим, що творчий підхід викладача, його висока культура, професіоналізм і педагогічна майстерність активізують мотиваційну сферу студента на оволодіння дисципліною і стимулюють його навчально-пізнавальну діяльність [2, С. 4–17].

Зміст і характер професійної діяльності автора і сфера її наукових інтересів зумовили вибір проблематики дослідження з якості вивчення студентами англійської мови професійного спілкування. Метою подальших досліджень є підвищення ефективності підготовки студентів вищих навчальних закладів, що навчаються англійською мовою на основі організаційно-педагогічних чинників, що покращують якість проведення навчання з дисципліни «Англійська мова професійного спілкування». Досягненню поставленої мети буде сприяти розв'язання наступних завдань:

- 1) аналіз існуючих організаційно-педагогічних чинників з точки зору TQM при вивченні дисципліни англійська мова професійного спілкування;
- 2) розробка управлінських впливів організаційно-педагогічних чинників з метою забезпечення якісної підготовки абітурієнтів;
- 3) розробка управлінських впливів для забезпечення якості ресурсів, що використовуються в процесі вивчення дисципліни англійська мова професійного спілкування;
- 4) розробка управлінських впливів для забезпечення якісного процесу навчання за дисципліною англійська мова професійного спілкування;
- 5) перевірка розроблених організаційно-педагогічних чинників при вивченні англійської мови професійного спілкування на прикладі груп, що навчаються англійською мовою на бакалавраті «Програмна інженерія»;

б) розробка управлінських впливів з метою якісного відбору спеціалістів.

Список літератури: 1. Зязюн І. Гуманістична стратегія теорії і практики навчального процесу // Рідна школа, 2000. – № 8. – С. 8–13. 2. Кремень В. Якісна освіта: сучасні вимоги // Педагогічна преса. – 2006. – № 14. – С. 4–17. 3. Сисоева С. О. Освіта і особистість в умовах постіндустріального світу: Монографія. – Хмельницький: ХГПД. 2008. – 324 с. 4. Bonstling, J. The Quality Revolution in Education // Education Leadership 50(3). 1992 – 4–9 November. 5. Ishikava, K. What is Total Quality Control? The Japanese Way // Prentice Hall: Englewood Cliffs, New Jersey – 1985.

*Проблемы подготовки студентов высших учебных заведений,
обучающихся на английском языке*

Т. Гончаренко

Исследуется педагогическая проблема эффективной организации учебного процесса студентов высших учебных заведений, обучающихся на английском языке. Рассматриваются составляющие управления качеством подготовки специалистов, обучающихся на английском языке.

Training Problems of Higher Educational Institutions Students Studying in English

T. Goncharenko

A pedagogical problem of training process effective organization for the students studying in English is investigated. The components of the specialists training studying in English are considered in detail.

*Грень Л. Н.
г. Харьков, Украина*

СИТУАЦИЯ УСПЕХА: ЕЁ ЗНАЧЕНИЕ И ПРИНЦИПЫ ОРГАНИЗАЦИИ

Сегодняшняя практика образования нуждается в современной концепции гуманизации образования, направленной на личностное саморазвитие включенных в него людей. Необходимо осмысление идей и опыта ведущих зарубежных и отечественных педагогов в рамках нового педагогического мышления. «Вузовский образовательный процесс со всеми его реалиями, если он гуманистически выстроен, становится новым контекстом развития человека, дающим ему множество особых условий для самопознания, постоянным источником его нарастающей рефлексивности».

Мера гуманизации воспитательного процесса в вузе определяется тем, насколько этот процесс создаёт предпосылки для саморазвития личности, раскрытия заложенных в ней природных задатков и самореализации, формирования ответственности и творчества. В соответствии с этим должны быть скорректированы цели учебно-воспитательного процесса, который должен быть ориентирован на интересы каждого конкретного студента, удовлетворение его потребностей, создание условий для реализации им своего разностороннего потенциала. При этом данная идея выступает системообразующей по отношению ко всем остальным.

Для достижения поставленных целей в образовательном процессе необходима разработка его организационно-содержательной модели, в которой на каждой ступени должны создаваться условия для формирования успешности, социального оптимизма обучающихся.

ся, что требует использования технологий создания ситуаций успеха. Это предполагает проектирование и реализацию на практике такой педагогической системы, которая была бы адекватна когнитивным и эмоционально-волевым состояниям учащихся.

В связи с этим актуальным является понимание сущности ситуаций успеха и педагогических условий, необходимых для её создания.

Ситуация успеха – это целенаправленный, специально организованный комплекс условий, позволяющий достичь значительных результатов в деятельности учащегося, которые сопровождаются позитивными эмоциональными, психологическими переживаниями [2].

Концепция создания ситуаций успеха была предложена в 80-е годы XX столетия группой ученых, которыми руководил А. С. Белкин. Они исходили из того, что чувство переживаемого успеха способствует развитию уверенности человека в себе, повышению его самооценки, собственной значимости. Оно может коренным образом изменить состояние учащегося, изменить ритм и стиль его жизнедеятельности, взаимоотношений с окружающими. Таким образом, состоявшийся успех предусматривает оптимальное соотношение между ожиданиями окружающих, личности и результатами ее деятельности [3, С. 81].

Ситуация успеха, по мнению В. А. Сластенина, стимулирует учебную деятельность. Надежным путем создания такой ситуации он считает дифференцированный подход к определению содержания деятельности и характера помощи обучающимся при ее осуществлении. На базе этого состояния формируются новые, более сильные мотивы деятельности, меняются уровни самооценки, самоуважения. В том случае, когда успех становится устойчивым, постоянным, может начаться своего рода реакция, высвобождающая огромные, скрытые до поры возможности личности, её резервы и потенциал [5].

Результаты исследований, проведенных в педагогических коллективах, где активно используются технологии создания ситуаций успеха, свидетельствует о том, что успех в том или ином виде деятельности является активным формирующим началом. Переживание радости, удовлетворения, признания сглаживает аффективные реакции, последствия конфликтных ситуаций. При этом состояние успеха – это эмоциональная удовлетворённость человеком процессом и результатами деятельности, а также своим социальным статусом и ролью в коллективе. Оно создаёт отношения позитивного сотрудничества между студентами и преподавателями.

В процессе теоретического и практического поиска эти коллективы создают условия для полноценного развития обучающихся благодаря удовлетворению их потребности в самореализации и самоутверждении. Они строят свою образовательную систему, исходя из положения о том, что для развития человека необходимо постоянное стимулирование и направленное педагогическое подкрепление. Достижение успеха рассматривается как получение конкретного результата, признанного значимым для индивида. Поэтому создание ситуаций успеха является необходимым условием процесса обучения и воспитания, способом формирования и развития мотивации достижения учеников.

Известно, что важным условием творческого развития человека является вера в свои силы, что невозможно без получения опыта достижения и переживания успеха. Организуя ситуации успеха и различные мероприятия, в которых может проявить себя каждая личность, педагоги оказывают помощь в её саморазвитии. В связи с поставленными задачами в этих коллективах разрабатывается психолого-педагогическое сопровождение образовательного процесса, которое обеспечивает условия для успешной деятельности субъекта обучения, формирования его социального оптимизма. Авторами был сделан вывод о том, что создание целенаправленных ситуаций успеха является способом активизации личностного потенциала тех, кто обучается.

Организация сотрудничества между преподавателями и учащимися, создание отношений доверия и взаимопонимания, переживание радости и успеха активизируют процесс обучения, формируя уверенность в себе и уважение друг к другу. Оно позволяет преподавателю ориентироваться на успех студента и создавать специальные ситуации, способствующие переживанию им эмоционального подъема. Такое сотрудничество способствует личностному росту обучающихся, а также даёт возможность реализовать одну из главных задач учебно-воспитательного процесса – помочь им осознать свои возможности и поверить в себя.

Известно, что возраст от 18 до 25 лет является одним из наиболее сензитивных периодов, который характеризуется наиболее высокой степенью принятия социального и профессионального опыта, активизацией памяти, внимания, мышления. Это возраст является благоприятным для формирования качеств успешного специалиста. По мнению Б. Г. Ананьева, который внес большой вклад в изучение студенчества, изменение мотивации, всей системы ценностных ориентаций, с одной стороны, интенсивное формирование специальных способностей в связи с профессионализацией, с другой, – выделяют этот возраст как центральный период формирования характера и интеллекта» [1].

Большую роль при этом играет процесс самопознания и профессионального самоопределения. Студент в процессе обучения имеет благоприятные возможности для понимания самого себя, смены своей Я-концепции, саморазвития и самосовершенствования. Коррекция Я и его позитивное подкрепление помогает студентам преодолеть внутренние барьеры и способствует их личностному росту, успешной интеграции в социуме, что обязательно проявится в реализации их потенциала. Успешное овладение специальностью означает сегодня не только наличие профессиональных знаний и умений, но и собственный личностный рост студента.

Эффективность подготовки будущего специалиста, реализация его личностного потенциала связана также с формированием способности студентов к самооценке, самопрограммированию, самоконтролю, саморазвитию и самосовершенствованию. Этому способствует организация систематического мониторинга его личностного и профессионального развития с помощью анкетного опроса. Необходимо выявить параметры, измеряя и анализируя которые преподаватель может следить за процессом обучения, влиять на него, оценивать его эффективность, моделировать его содержание, выбирать наиболее эффективные способы педагогического влияния на этот процесс.

Г. В. Никишина, Л. В. Чуприна предложили перечень качеств личности, способствующих или препятствующих достижению успеха [5], которые приведены в табл. 1.

Таблица 1 – Качества личности, способствующие или препятствующие достижению успеха

<i>Качества личности, способствующие достижению успеха</i>	<i>Качества личности, препятствующие достижению успеха</i>
Интернальность – высокая ответственность за жизненные ситуации, рассмотрение себя, своих действий как источник и причину успехов и неудач	Экстернальность – процесс и результат рассмотрения внешних факторов в качестве причин и источников собственных успехов и неудач
Средний или высокий уровень потребности в достижениях	Низкий уровень потребности в достижениях
Умеренная личностная тревожность	Низкая или высокая личностная тревожность

**ПЕРЕЯСЛАВСКАЯ РАДА: ЕЁ ИСТОРИЧЕСКОЕ ЗНАЧЕНИЕ
И ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ ВОСТОЧНОСЛАВЯНСКОЙ ЦИВИЛИЗАЦИИ**

<i>Качества личности, способствующие достижению успеха</i>	<i>Качества личности, препятствующие достижению успеха</i>
Адекватная самооценка	Завышенная или заниженная самооценка
Общечеловеческие ценности – доброта, гуманизм, справедливость, сострадание по отношению к ближним	Эгоизм, подозрительность, закрытость, ориентация на собственное Я
Высокий уровень физического и психологического здоровья	Низкий уровень физического и психологического здоровья
Высокий или средний уровень коммуникативных умений	Низкий уровень коммуникативных умений
Умения самостоятельной оценочной и рефлексивной деятельности учащихся	Низкий уровень рефлексивных и оценочных умений
Интегрированное качество – социальный оптимизм, стремление к достижению успеха	Интегрированное качество – социальный пессимизм

Цель любой педагогической системы – достижение успеха самореализации, как обучающимся, так и преподавателем. Программа индивидуализированной педагогической помощи со стороны преподавателя, осуществляется с помощью постановки целей и задач, создания той или иной ситуации успеха, выбора форм, методов и приёмов, которые бы активизировали потенциально существующие положительные качества личности.

Известно, что необходимыми условиями успешности в любой деятельности являются также духовное здоровье и эмоциональное благополучие человека. «Сфера интеллектуальной жизни тесно сливается со сферой моральной, и каждая неудача в обучении воспринимается как горькая неприятность» – писал В. А. Сухомлинский. Учитывая это, основную задачу педагога он усматривал в том, чтобы постоянно развивать у детей положительное чувство удовлетворения учением, чтобы из того чувства возникло и утвердилось эмоциональное состояние – страстное желание учиться [6, С. 588].

Для этого педагог должен организовать учебно-воспитательный процесс так, чтобы, удовлетворяя природные потребности учеников в познании окружающего мира, общении и самореализации, обеспечить получение ими положительных эмоций. Переживание радости, успеха – явления, которые вызывают чувство самодостаточности, психологической комфортности, эмоциональной стабильности. Целенаправленно создавая такие ситуации, учебное заведение закладывает фундамент этичной и духовной стойкости личности, способной противостоять жизненным невзгодам. Для этого надо побуждать обучающихся к активной деятельности, создавать такие условия, которые дадут им возможность ощутить вкус победы над трудностью, формировать у них убеждение в том, что им все по силам, что они владеют неограниченными возможностями духовного и физического роста. При этом понимание мотивов своих действий побуждает обучающихся ставить перед собой цели и не жалеть усилий для их достижения.

Усилия преподавателя должны быть направлены на формирование устойчивой мотивации достижения успеха, с одной стороны, и развитие учебных интересов – с другой. Это повысит самооценку и уверенность в себе, помогая студентам утвердиться в выполняемых ими видах деятельности. Достижение успеха в учебной деятельности затруднено рядом обстоятельств, среди которых можно назвать недостаток знаний и

умений ученика, психологические и физиологические особенности его развития, слабая саморегуляция и др.

Поэтому создание ситуации успеха необходимо для субъективного переживания обучающимися удовлетворения от процесса и результата самостоятельно выполненной работы. В этом случае ситуация успеха является своеобразным «пусковым механизмом» дальнейшего развития личности. Создавая целенаправленно воспроизводимые ситуации проживаемого успеха, вуз, таким образом, закладывает фундамент нравственной и духовной устойчивости личности, готовой к творческой самореализации и способной противостоять жизненным невзгодам.

Развитие установок на достижение успеха предусматривает приобретение опыта совместной деятельности преподавателей и студентов по достижению образовательных целей. Технологически эта помощь обеспечивается рядом операций, которые осуществляются в психологической атмосфере радости и одобрения, создаваемыми вербальными и невербальными средствами. При этом подбадривающие слова и мягкие интонации, мелодичность речи и корректность обращений так же, как открытая поза и доброжелательная мимика, создают в их сочетании благоприятный психологический фон, помогающий студенту справиться с поставленной перед ними задачей.

Для достижения желаемых результатов используют различные ситуации успеха: «Снятие страха», «Персональная исключительность», «Оценка», «Авансирование успешного результата», «Внесение мотива», «Мобилизация усилий или педагогическое внушение», «Ориентация на другого», «Персональная ответственность» и другие. Примером могут служить видеуроки, уроки-тренинги по выявлению мотивации достижения, открытые уроки с дальнейшим анализом и самоанализом, познавательные-воспитательные мероприятия и т.п.

Большую роль в раскрытии и развитии потенциала личности играет студенческое самоуправление и различные сообщества в рамках учебного заведения, работа которых направлена на решение проблем вуза, связанных с организацией коллективного труда и досуга студентов. Студенческое самоуправление предоставляет возможность для воплощения в жизнь собственных идей и желаний, способствует адаптации к новым условиям, умению работать в коллективе. Оно также способствует проведению развлекательных акций и мероприятий, способствующих здоровому образу жизни, разностороннему развитию.

Самоуправление помогает студенту развить в себе определённые качества, а именно: коммуникабельность, трудолюбие, лидерские качества, ответственность, организованность, дружелюбие, самоуверенность, независимость, самостоятельность, активность, настойчивость, успешность, терпение, целеустремленность, решительность и смелость. Органы студенческого самоуправления создают необходимые условия, в которых студент сталкивается с препятствиями и противоречиями, как в коллективе, так и в учебе, учит их преодолевать, предоставляет бесценный опыт и стимул работы над самим собой.

Таким образом, развитие студента является интегративным творческим процессом его сознательного становления, в результате которого происходит формирование мотивационной, когнитивной, ценностной и деятельностной сферы будущего специалиста. Профессионально-личностное развитие осуществляется с помощью механизмов самопознания, самооценки, саморегуляции и самосовершенствования. И здесь большую роль играет создание ситуаций успеха в рамках процесса гуманизации образования.

Гуманистическое обучение направлено на целостное воспитание личности. Но достичь этой цели, находясь на позициях традиционного психолого-педагогического пред-

ставления об учебно-воспитательном процессе, невозможно. В качестве альтернативы предлагается идея воспитания личности личностью, что предполагает акцент на внутреннем мире человека, то есть на субъективных условиях учебного процесса. Этот подход является методологической основой для выработки нового педагогического мышления.

Список литературы: 1. Ананьев Б. Г. Человек как предмет познания / Б. Г. Ананьев. – СПб.: Питер, 2001. – 288 с. 2. Батулин Н. А. Психология успеха и неудачи / Н. А. Батулин. – Челябинск, 1999. – 320 с. 3. Белкин А. С. Ситуация успеха: книга для учителя / А. С. Белкин. – Екатеринбург: УГЛУ, 1997. – 186 с. 4. Никишина Г. В. Педагогика успеха: теоретические подходы и практика реализации / Г. В. Никишина, Л. И. Чуприна // Вестник ОГПУ. – 2006. – № 3. – 46 с. 5. Слостенин В. А. Общая педагогика: в 2 ч. ч. 1. / В. А. Слостенин, И. Ф. Исаев, Е. Н. Шиянов – М.: Владос, 2003. – 287 с. 6. Сухомлинський В. О. Людина – найвища цінність. Вибрані твори: у 5 т. Т. 2. / В. О. Сухомлинський. – К.: Рад. школа, 1976. – 634 с.

Аннотация

В статье рассмотрен опыт создания ситуаций успеха в различного рода образовательных учреждениях. Показана их эффективность для профессио-нально-личностного развития обучающихся.

Анотація

У статті розглянуто досвід створення ситуацій успіху в різного роду освітніх закладах. Показано їх ефективність для професійно-особистісного розвитку тих, хто навчається.

*Грінченко О. М.
м. Харків, Україна*

ПСИХОЛОГІЯ УСПІХУ ЯК ОСНОВА СОЦІАЛЬНОГО ОПТИМІЗМУ

Людина створила потужні технології і навчилася перетворювати світ. Але чи навчилася вона перетворювати саму себе? Наблизилася до своєї досконалості? Чи бачимо ми людину успішною, оптимістично налаштованою, люблячою інших людей, справедливою, правдивою, що реалізує себе як особистість? На жаль, в даний час ми стикаємося з відсутністю гідності, честі, справжньої дружби, щастя і задоволеності. Саме тому питання про створення психології успіху, як основи соціального оптимізму, є особливо актуальною.

Для початку розглянемо, що ж являють собою поняття соціальний оптимізм і психологія успіху? Цілісного визначення соціального оптимізму немає, це інтегральне поняття, ключовим аспектом якого є поняття оптимізм. Оптимізм (лат. *optimus* – найкращий) – погляд на життя з позитивної точки зору, впевненість у кращому майбутньому. Оптимізм стверджує, що світ чудовий, із будь-якої ситуації є вихід, все вийде добре, всі люди загалом гарні. Отже соціальний оптимізм являє собою віру в суспільний прогрес, у світле майбуття, торжество соціальної справедливості і рівності, надію на матеріальне благополуччя і т.д.

Основними складовими соціального оптимізму є такі складники: очікування змін на краще у своєму житті, висока самооцінка, задоволення матеріальним становищем. Всі ці поняття безпосередньо пов'язані з поняттям успіху.

Успіх – це досягнення поставлених цілей у задуманій справі, позитивний результат чогось, громадське визнання чого-небудь або кого-небудь. Успішність людини безпосередньо пов'язана з його мисленням і діяльністю, а так само з факторами навколишнього середовища і його способом взаємодії зі світом. Психологія успіху людини безпосередньо пов'язана із її соціальною позицією, її настроєм і, отже, оптимізмом.

Соціальний оптимізм, у свою чергу, залежить від багатьох показників, пов'язаних з психологією успіху людини. Саме поняття «успіх» – означає «встигаючий» – той, що робить щось вчасно, вміє узгоджувати свої плани та прагнення з реальними умовами життя. Успішна людина – це людина, що ставить перед собою перспективні цілі і вміє грамотно їх досягати: своєчасно, з мінімальними витратами енергії, в гармонії з життям і обставинами. Успішні люди в глибокому розумінні цього слова – це не улюбленці долі, яким все само пливе в руки, але люди, які вміють з найменшими енергетичними витратами досягати найбільших результатів, люди, що мають тверду віру в краще. Тобто, оптимізм. Їх успіх пов'язаний саме з умінням відчувати ситуацію, застосовувати засоби, адекватні поставленій задачі, а не ті, що суперечать їй, і це приносить відчуття глибокого задоволення.

Як ми бачимо, психологія людини та її соціальний оптимізм нерозривні і взаємозначальні поняття. Але чим вони обумовлюються? Не можна сказати, що всі люди спочатку народжуються успішними чи ні. Насправді такі поняття як успішність і оптимізм обумовлюються як соціальними факторами (умови життя, сім'я, друзі), так і внутрішніми, психологічними (задатками, спрямованістю, прагненнями, інтересами).

У соціальному плані, наприклад, в ході проведення статистичних державних досліджень, були отримані наступні результати. Люди у віці 35–45 років, а також люди, які вважають свій рівень доходів середнім, як правило, не чекають позитивних змін (отже, їм не притаманний соціальний оптимізм, і рівень успішності так само невисокий). Очікують гіршого, в основному, літні люди і ті, які дають низьку оцінку своєму матеріальному становищу (що обумовлено їх справжнім становищем). Очікування змін на краще більшою мірою властиво молодому поколінню (люди у віці до 35 років).

Проте, не можна стверджувати, що оптимізм і успішність залежать тільки від віку та умов життя, ідеології державної політики та інших соціальних факторів. Існують також психологічні чинники, такі як: свідомі установки, самовідчуття особливості сприйняття. Природно, в ході життя у нас формується власне, суб'єктивне сприйняття, що відрізняється від сприйняття інших людей. Причина різниці сприйняття залежить від сенсу існування, закладеного в період дозрівання особистості – жити, щоб їсти, задовольняючи фізіологічні потреби (споживання), або ж, щоб жити, задовольняючи соціально-психологічні потреби (розвиток). Потреби, що задають напрямок розвитку особистості, різноманітні, починаючи від потреби в любові й довірі, красі і комфорту, визнанні і повазі, добрі та справедливості, безпеці і гармонії, до потреби в самовираженні і самореалізації, збереженні індивідуальності або ж належності до колективу.

У кожної людини різні потреби, різні способи їх задоволення і різний рівень задоволеності. Хтось менш успішний в досягненні бажаного, хтось – більш, але слід пам'ятати, що власна психологія успіху при бажанні людини і його посиленій роботі над собою, може виховуватися, формуватися і поліпшуватися, поступово перетворюючись в навички, уміння і звички. Тобто, кожна людина може виробити в собі навички успішної людини, і з часом стати повною мірою такою.

Американські психологи Д. І. Тойч і Ч. К. Тойч піддали аналізу фактори, які можуть допомогти людині створити передумови для успіху в усіх справах. Для цього потрібно дотримуватися таких принципів: не оцінювати себе, як невдахи чи поганої

людини (постійне звинувачення себе в якихось порушеннях і недоліках, представлення себе у вигляді жертви створює і притягує подібний тип відносин з іншими людьми); не бути емоційно залученим в розмови про негативні аспекти життя, уникати виникнення занепадницьких настроїв (невдачі завжди носять тимчасовий характер, а їхній життєвий досвід безпосередньо буде впливати на нашу поведінку); зосереджуйте свою увагу на тих епізодах свого життя, які завершилися вдало і принесли успіх (у цей момент у вас будуть вироблятися гормони задоволення, щастя, вам легше буде налаштуватися на успіх, ви будете направлені на очікування успіху).

Так само важливо усвідомлювати, що ваше процвітання не обов'язково має бути пов'язане лише з грошима. Потрібно завжди відчувати в собі наявність вільного часу для виконання своїх планів і бажань. Уміння прийняти від світу його красу, відчувати любов оточуючих людей, відчувати радість здоров'я, проявити щедрість в розрахунках і широту кругозору по відношенню до всіх подій життя – ось програма поведінки людини, яку очікує удача й успіх, включаючи повне матеріальне благополуччя.

Ще однією передумовою успіху є вміння прийняття рішень, не можна ухилятися від цього процесу (необхідно навчитися дотримуватися своїх рішень, вміти їх відстояти при необхідності, завжди у них вірити).

Формування відповідної програми в інформаційному полі дозволяє в реальному житті застосувати універсальну формулу «Я можу». Чимало уваги приділяється ще і взаєминам між людьми, як одній з важливих складових у формуванні програм успіху й удачі. Необхідно уникнути страху спілкування з людьми, позбутися від прагнення завищувати перед іншими свої особисті здібності і можливості, що може принести негативні наслідки. В особистих стосунках необхідно визнати право кожного бути самим собою. Кожна людина може знайти в іншому щось хороше, виявити несподівані здібності, яскраву індивідуальність (добрі думки при спілкуванні з ними нормалізують будь-які конфлікти). Серйозною перешкодою до досягнення успіху є звичка багатьох людей вигадувати виправдання своїм невдачам. Система «виправдання» перекладає відповідальність за події у своєму житті на інших. Це викликає безпорадність і повну залежність від людей і обставин.

Психологія успіху створюється в тих людей, які самі розпоряджаються своєю долею, мають впевненість і незалежність суджень, беруть на себе відповідальність за своє життя. Таким людям, як правило притаманний соціальний оптимізм, тому що в їхньому житті присутня віра в позитивний результат подій, прогрес суспільства, надія на краще. Але це не означає, що психологія успіху змушує жити в ілюзії, успішна людина насправді сприймає світ і суспільство такими, якими вони є, але акцентує увагу на позитивних аспектах. Вчіться задовольнятися тим, що є. Боріться зі схильністю повернутися до страхів, депресії, спілкуйтеся з щасливими людьми. Ставтеся з гумором до подій, не драматизуйте їх, припиніть каятися і шкодувати! Найчастіше висловлюйте вдячність тим людям, які вас оточують, проявіть увагу до тих, хто висловив свою вдячність вам. І тоді ви зможете на власному прикладі відчувати, як ваша психологія успіху приносить плоди в соціальному плані, а саме в задоволеності та оптимізмі.

Список літератури: 1. Боташева Ш. Х. Социальный оптимизм и пессимизм как философская антропология. М., 2001. 2. Степанский В. И. Влияние мотивации достижения успеха и избегания неудачи на регуляцию деятельности // Вопросы психологии. 1981, № 6. 3. Суименко И., Ефременко Т. О. Homo economicus современной Украины. Поведенческий аспект. – К.: Ин-тут социологии, 2004. 4. Шахназаров Г. Х. Идеология социального оптимизма. М., 1979.

*Девятьярова Т. А., Самошко Я.
г. Гент, Бельгия*

ЛИЧНОСТЬ СОВРЕМЕННОГО ПЕДАГОГА СИСТЕМЫ ПРОФЕССИОНАЛЬНО ОБРАЗОВАНИЯ

Система высшего образования как Украины так и России в настоящее время реформируется и совершенствуется в соответствии с основными Государственными законами и программами.

Рассматривая актуальные проблемы восточнославянской системы профессионально-технического образования (ПТО), А. П. Беляева отмечает, что «...готовить образованных, хорошо развитых и воспитанных будущих рабочих способны лишь преподаватель и мастер, которые постоянно расширяют свой кругозор, в совершенстве владеют педагогическим мастерством, методической системой обучения» [5, С. 11].

В настоящее время инженерно-педагогические работники должны стать основной движущей силой качественно новой системы ПТО. В связи с чем главное внимание должно быть сосредоточено на подготовке нового поколения профессиональных педагогов, повышении их профессиональной квалификации, общей культуры и социального статуса до соответствующего уровня. С точки зрения педагогики и психологии личность – «это человек, взятый в системе таких его психологических характеристик, которые социально обусловлены, проявляются в общественных по природе связях и отношениях, являются устойчивыми, определяют нравственные поступки человека, имеющие существенное значение для него самого и окружающих» [16, С. 284].

Личность характеризуется большим многообразием черт, которые взаимосвязаны в личности как целостном образовании. Среди этих черт имеются более и менее устойчивые, более или менее обусловленные биологическим или социальным факторами. Так, украинский ученый С. У. Гончаренко характеризует личность как определенное сочетание психофизиологических и социально-психологических свойств: направленность (потребности, мотивы, интересы, взгляды, убеждения и др.), черты темперамента и характера, способности, особенности психических процессов (ощущение, восприятие, память, мышление, воображение, внимание, эмоционально-волевая сфера) [8, С. 243].

На основе анализа компонентов структуры личности, которую предлагают российские ученые А. Г. Ковалев, К. К. Платонов, М. С. Каган, и учитывая концепции уровней антиэнтропийной организации систем, В. С. Леднев выделяет три основные стороны личности: функциональные механизмы психики; опыт личности; обобщенные типологические свойства личности [12, С. 12].

Л. М. Ахмедзянова [2] рассматривает педагогическое призвание как интегративное свойство личности, охватывающее ее эмоциональную, волевую, интеллектуально-познавательную, нравственно-эстетическую, мотивационно-оценочную, ценностно-ориентированную сферы и подчеркивает, что личность педагога проявляется в склонностях и способностях к педагогической деятельности, в потребности к ней.

Б. Ф. Ломов утверждает, что для психологического исследования личности особенно важно понять, как выступают общественные отношения на уровне жизнедеятельности личности. На этом уровне проявляются многообразные формы общественных отношений такие, как личные и межличностные отношения, взаимовлияния и взаимные действия, содействия и противодействия, поступки, участие в социальных событиях, профессиональная и непрофессиональная деятельность и т.п. [13, С. 302].

Личность характеризуется как система определенных свойств, что предполагает применение системного подхода к рассмотрению личности, рассматривает личность за пределами индивида, то есть рассматривает его как элемент системы, а системой в данном случае является общество, так как именно оно, по утверждению Б. Ф. Ломова [13 С. 293], позволяет раскрыть свойства человека как личности.

Для научно-педагогических работников учебных заведений, осуществляющих подготовку педагогов для системы ПТО, очень важно определить структуру личности будущего инженера-педагога, чтобы систематизировать огромное множество свойств личности в систему и выделить наиболее значимые для будущей профессиональной деятельности.

В. Н. Максимова в своих трудах отмечала, что концепция развития ПТО возможна при условии одновременной коренной перестройки системы подготовки и переподготовки инженерно-педагогических кадров [14, С. 5], и общая цель состоит в профессиональном развитии личности. Основными показателями и задачами системы их подготовки и переподготовки являются: компетентность, выраженная в системе его профессиональных знаний, умений и навыков, в его мировоззрении; профессиональная направленность личности специалиста, устойчивость мотивов его деятельности, любовь к избранной профессии, стремление к преодолению трудностей; профессиональная мобильность инженеров-педагогов, их способность к перестройке в профессиональной деятельности в условиях демократизации образования; развитие профессионального мышления и самосознания, умения преодолевать стереотипы в деятельности, встать на путь творчества, новаторства и др. [14, С. 6–7].

Особый интерес по данной проблеме представляет подход Н. В. Кузьминой [11]. Конкретизируя методологический подход к исследованию личности, сформированный Б. Ф. Ломовым, она предполагает рассматривать личность инженера-педагога в качестве элемента педагогической системы (ПС). Личность педагога является результатом как самовоспитания, саморазвития, так и результатом тех ПС, в которых он получил общеобразовательную, специальную (по предмету) и профессиональную подготовку [11, С. 5].

Результаты исследований показали, что мотивы выбора профессии не оказывают существенного влияния на уровень продуктивности деятельности [11, С. 23, 27], педагогическая направленность тесно связана с положительным эмоциональным отношением к педагогическому труду [11, С. 38], а «педагогические способности могут формироваться независимо от профессиональной направленности, т.е. они могут быть развиты у людей, которые хотят приобрести педагогическую профессию, и наоборот, недостаточно развиты у тех, кто её выбирает» [11, С. 27].

Педагогические способности необходимы инженеру-педагогу, чтобы он смог увидеть, понять и подчинить все виды как собственной, так и учебно-познавательной, трудовой и коммуникативной деятельности учащихся общей главной цели – подготовке ученика к жизни и труду в современном обществе.

К профессионально важным качествам личности педагога, по мнению Н. В. Кузьминой, относятся проективные, гностические, проектировочные, конструктивные, коммуникативные и организаторские способности [11, С. 56–58].

Ученые Уральского профессионально-педагогического университета внесли огромный вклад в развитие научных исследований по проблеме инженерно-педагогического образования [4, 9, 15, 18 и др.]. Ими разработана концепция профессионального становления личности инженера-педагога в зависимости от изменения социальной ситуации и характера ведущей деятельности и выделены основные стадии: оптация; профессиональная подготовка; профессиональная адаптация; профессионализация; профессиональное мастерство.

Пройдя все эти стадии профессионального становления личности, инженер-педагог сможет сформировать у себя индивидуальный стиль профессионально-педагогической деятельности. Без наличия основ индивидуального стиля деятельности в процессе дальнейшей профессионально-педагогической деятельности получить вышеупомянутый его будет крайне затруднительно. Исходя из данных рассуждений, можно утверждать, что одной из стратегических задач профессиональной подготовки будущего инженера-педагога является формирование у него индивидуального, присущего только данному человеку, стиля профессионально-педагогической деятельности.

Рассматривая профессионально важные качества личности педагога ученые отмечают, что инженерно-педагогическая деятельность отличается от профессиональной деятельности учителя, так как органически объединяет инженерный, педагогический и производственный компоненты. Поэтому личность инженера-педагога должна иметь поливалентностную направленность, то есть направленность как техническую, так и гуманитарную.

В. С. Безрукова подчеркивает, что инженерно-педагогическое образование должно формировать специалистов, способных обеспечивать профессиональное мастерство в проведении учебно-воспитательной, методической и организационно-управленческой деятельности [4, С. 40]. Инженер-педагог должен быть изначально высоконравственным человеком: гуманным, воспитанным, эмоционально-отзывчивым, тактичным.

Т. П. Днепров в своих исследованиях показала необходимость формирования и развития у будущих инженеров-педагогов профессионально-нравственных качеств личности в связи с тем, что гуманистическая направленность личности инженера-педагога в настоящее время приобретает еще большее значение, так как специфика состава учащихся ПТУ требует проявления особой душевной чуткости преподавателей и мастеров производственного обучения, умения видеть в своих учащихся союзников, разглядеть и поддержать их добрые намерения и пр. [9, С. 92].

В. М. Вайн и И. С. Корнев отмечают, что формирование профессионально важных качеств личности будущего инженера-педагога в вузе может быть ускорено за счет развития его способностей и в первую очередь педагогических, так как его ведущей деятельностью является педагогическая [6, С. 81–84]. Данные выводы исследователей говорят о необходимости в процессе профессиональной подготовки инженеров-педагогов формировать и развивать у них профессионально важные способности. Так как способности являются индивидуальными особенностями личности, то формировать и развивать их целесообразно в условиях индивидуализации обучения.

В Украине проблемами инженерно-педагогического образования занимаются, прежде всего, ученые Украинской инженерно-педагогической академии (УИПА) [1, 3, 10, и др.]. С. Ф. Артюх и др. выделяет профессиональные и психофизиологические качества. К профессиональным качествам он относит: профессиональное мастерство, трудолюбие, творческое отношение к труду, личную инициативу, самостоятельность, самосовершенствование, самоанализ и самооценку, коммуникабельность, научный и культурный кругозор, культуру общения и поведения, знание языков, поддержку инициативных коллег, претворение научных рекомендаций в деятельность. К психофизиологическим качествам личности инженера-педагога, по его мнению, относятся: логическое мышление, внимание, воображение, скорость слухомоторных и зрительно-моторных реакций, нестандартное мышление, хорошая память [1].

В научных исследованиях В. Б. Бакатановой [3] дан анализ структуры личностных качеств инженера-педагога и содержания его педагогической деятельности и определено,

что специфические функции инженерно–педагогических работников определяют основные требования к их личности. Например, гностический компонент для мастеров производственного обучения и преподавателей дисциплин профессионально-технического цикла характеризуется повышением инженерно-педагогической квалификации путем самообразования. Данный анализ говорит о тесной взаимосвязи качеств личности инженера–педагога и структуры его профессионально-педагогической деятельности [3].

Ученые Института педагогики и психологии профессионального образования АПН Украины также занимаются исследованиями проблемы инженерно-педагогического образования. Н. Г. Ничкало, анализируя современный уровень инженерно-педагогических работников ПТО отмечает, что они должны обладать общей культурой, эрудицией, педагогической и профессиональной компетентностью [17, С. 1].

О. И. Щербак разработаны новые подходы к подготовке педагогических кадров для заведений профессионального образования и рассмотрены современные проблемы инженерно-педагогического образования в Украине [19]

Анализ научных исследований и поисков украинских, российских и белорусских ученых-педагогов в области инженерно-педагогического образования показал, что успешное решение сложных задач по реформированию системы ПТО с целью ее совершенствования в основном зависит от личности инженерно-педагогических работников. Структура же и качества личности современного инженера-педагога характеризуются многогранностью и разносторонностью. К основным и важнейшим качествам личности инженера-педагога на современном этапе относятся профессионально-педагогическую компетентность, основанную на гуманистической убежденности; профессиональное мастерство как интеграцию профессионально важных качеств личности в индивидуальный стиль деятельности; наличие педагогических и специальных способностей (по предмету, профессии).

Список литературы: 1. Артюх С. Ф., Ашерев А. Т., Лобунец В. И. Концепция инженерно-педагогического образования в Украине // Регіональні перспективи. Науково-практичний журнал. – 1998. – № 2. – С. 21–25. 2. Ахмедзянова Л. М. Теоретические основы и практика развития педагогического призвания: дис. д-ра. пед. наук: 13.00.04. – К., 1996. – 530 с. 3. Бакатанова В. Б. Психолого-педагогічні умови професійного відбору майбутніх інженерів-педагогів: дис. канд. пед. наук: 13.00.04. – К., 1997. – 189 с. 4. Безрукова В. С. Педагогика. Проективная педагогика. Учебное пособие для инженерно-педагогических институтов и индустриально-педагогических техникумов. – Екатеринбург: Издательство «Деловая книга», 1996. – 344 с. 5. Беляева А. П. Проблемы развития методики профессионального обучения // Проблемы методической подготовки инженеров-педагогов: Соб. науч. тр. / Свердлов. инж.-пед. ин-т. – Свердловск, 1989. – С. 4–13. 6. Вайн В. М., Коренев И. С. Развитие педагогических способностей будущих инженеров-педагогов при изучении технических дисциплин // Деятельность и личность инженера-педагога: Свердловск: Свердлов. инж.-пед. ин-т, 1989. – С. 81–84. 7. Васильев И. Б. Теоретико-методологические основы профессиональной педагогики: дидактический аспект: Монография. Алматы: АГГУ; Харьков, 2011. – 467 с. 8. Гончаренко С. У. Український педагогічний словник. – Київ: Либідь, 1997. – 376 с. 9. Днепрова Т. П. Представления о профессионально-нравственных качествах у студентов инженерно-педагогического вуза // Психолого-педагогические проблемы инженерно-педагогического образования: Сб. науч. тр. – Свердловск: Свердлов. инж.-пед. ин-т, 1986. – С. 92–96. 10. Коваленко Е. Э. Дидактические основы профессионально-методической подготовки

преподавателей специальных дисциплин: дис. д-ра пед. наук: 13.00.04. – Харьков, 1999. – 407 с. 11. Кузьмина Н. В. Профессионализм личности преподавателя и мастера производственного обучения. – М.: Высш. шк., 1990. – 119 с. 12. Леднев В. С. Содержание образования: сущность, структура, перспективы. 2-е изд., перераб. – М.: Высш. шк., 1991. – 224 с. 13. Ломов Б. Ф. Теоретические и методологические проблемы психологии – М.: Наука, 1984. – 444 с. 14. Максимова В. Н. Противоречия и задачи обучения и повышения квалификации инженерно-педагогических кадров // Обучение и повышение квалификации мастеров-наставников и преподавателей профессиональной школы: Тез. докл. конференции 18–20 апреля 1991 г. Ленинград. – Л.: ВИПК ПТО, 1991. – С. 3–7. 15. Методология инженерно-педагогического образования: Сб. науч. тр./ Снерд. инж.-пед. ин-т. – Свердловск: СИПИ, 1987. – 104 с. 16. Немов Р. С. Психология. Учеб. для студентов высших пед. учеб. заведений. В 3 кн. Кн.1. Общие вопросы психологии. – 2-е изд. – М.: Просвещение: ВЛАДОС, 1995. – 576 с. 17. Ничкало Н. Г. Науково-педагогічний потенціал профтехосвіти // Проблеми вдосконалення змісту і форм організації навчально-виховного процесу в закладах професійно-технічної освіти: Науково-методичний збірник // За ред. Н. Г. Ничкало. – К., 1995. – С. 1–10. 18. Проблемы непрерывного инженерно-педагогического образования: Тез. докл. к пленуму УМО по инженерно-педагогическим специальностям. Ленинград, 17–20 апреля 1990 г. – Свердловск, 1990. – 100 с. 19. Щербак О. И. Современные проблемы инженерно-педагогического образования в Украине // Проблемы постсекундарного профессионального образования / Клуб профессионального образования стран Центральной и Восточной Европы. – К.: Вища шк., 1998. – С. 212–218.

*Демидова Ю. Є.
м. Харків, Україна*

МЕТОДИЧНІ АСПЕКТИ ФОРМУВАННЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ КУЛЬТУРИ МАЙБУТНЬОГО ФАХІВЦЯ

Оптимізація взаємовідносин суспільства і природи, вироблення вмінь активно цілеспрямовано впливати на природне середовище, не завдаючи йому шкоди, не можливі без відповідних екологічних знань. На сучасному етапі розвитку людства, в час надвисокого рівня впливу на довкілля з не завжди передбачуваними наслідками екологічна освіта, виховання і культура громадян визначають не лише сутність держави, але й благополуччя та здоров'я нації.

Екологічна освіта є необхідною складовою сталого гармонійного екологічно безпечного розвитку суспільства.

Концепція екологічної освіти в Україні, затверджена у 2002 році МОН України, передбачає чітку структуру формування екологічної освіти, що охоплює всі вікові, соціальні та професійні групи населення.

В ній виділено два основні напрямки освіти – формальна і неформальна. Формальна освіта охоплює всі ланки загальної системи освіти яка існує в Україні: дошкільна, шкільна, позашкільна, професійно-технічна, вища та післядипломна.

Другий напрямок – має просвітницький характер і спрямований на формування екологічної культури населення через засоби масової інформації, громадські екологічні об'єднання, партії тощо.

Тому екологічна освіта і виховання всіх верств населення є одним із найважливіших і необхідних шляхів, що сприятиме ефективному вирішенню надзвичайно гострих екологічних і соціально-економічних проблем сучасної України.

Визнання першочергової важливості екологічної освіти майбутніх фахівців, необхідності її реалізації найефективнішими засобами за оптимальних умов навчального процесу визначило тематику і спрямованість багатьох педагогічних досліджень.

Водночас, досвід засвідчує, що практика формування екологічної культури майбутніх фахівців, яка зараз склалася, є недостатньо ефективною.

З нашого погляду, її суттєвим недоліком є орієнтація студентів на засвоєння знань без їх підкріплення практичним досвідом й навичками щодо активних дій з охорони навколишнього середовища.

Отже, пошук шляхів і способів подолання цих педагогічних прогалин визначив проблему і тематику статті.

Загалом, під формуванням екологічної культури розуміють:

- опанування теоретичних знань про закономірності розвитку природи і суспільства;
- формування у людини високої культури, практичних умінь та навичок у спілкуванні з природою;
- розвиток дбайливого, господарського ставлення до природи;
- розвиток особистої відповідальності за стан довкілля на національному і глобальному рівнях;
- формування у людини активної громадської позиції при розв'язанні екологічних проблем.

Іншими словами, процес формування екологічної культури має формувати знання і бути засобом виховання.

Позитивне і відповідальне ставлення до природи має бути важливим елементом системи цінностей, яка формує моральність людини стосовно її ставлення до навколишнього середовища.

Основне завдання формування екологічної культури – навчити розуміти складності середовища (як природного, так і створеного людиною).

Складність середовища полягає у взаємодії суспільного, економічного, фізичного, біологічного та культурного аспектів.

Головна мета формування екологічної культури – це навчити майбутніх фахівців пізнавати цінності природи, відповідно поводитись в ній, формувати практичні вміння та навички поведінки в довкіллі. Формування екологічної культури ґрунтується на інформації, необхідній для інтегрування складних явищ, що формують середовище.

Отже, можемо стверджувати, що формування екологічної культури майбутніх фахівців:

- забезпечує безпосередній контакт студентів з природою;
- дає змогу здобути знання з формування та охорони навколишнього середовища;
- дозволяє досліджувати, тобто спостерігати (здійснювати експериментальні дослідження) в природному середовищі життя рослин і тварин, пізнавати природні об'єкти, процеси та явища;
- змушує розглядати природу з економічних позицій.

Загалом, успіх формування екологічної культури залежить від професійної майстерності, ерудиції та екологічної культури викладачів.

Наразі екологічна освіта визнана одним із пріоритетних напрямків удосконалення освітніх систем, але при наявності значної кількості наукових досліджень, що стосу-

ються організації процесу екологічного навчання і виховання у школі, вони не мають систематичного характеру, насамперед тому, що у загальноосвітніх школах переважно немає предмета екологія, а відповідно і вчителів-екологів.

Як вважає Г. Білецька [1], можна виділити два основні напрямки підготовки фахівців у галузі екології та природокористування: перший – це підготовка фахівців, детально ознайомих з проблемами охорони навколишнього середовища у своїй галузі, які завдяки глибоким знанням могли б сприяти вирішенню екологічних проблем, другий – це підготовка фахівців, у яких був би міжгалузевий комплексний підхід до вирішення поставлених завдань, тобто фахівців, які мали б базову екологічну освіту.

Можна вважати, саме другий напрям надзвичайно важливий при формуванні екологічної культури майбутніх фахівців і може бути вирішений тільки у ВНЗ на базі викладання фундаментальних і професійно-орієнтованих екологічних дисциплін.

Майбутні фахівці повинні орієнтуватися в широкому колі проблем, які стосуються природокористування та охорони довкілля.

Тому підготовка майбутніх фахівців є процесом, спрямованим на формування екологічно-культурної особистості фахівця, який усвідомлює проблеми природокористування, володіє знаннями екологічної культури та охорони довкілля.

Отже, основним завданням при підготовці фахівців, є навчити студентів:

- використовувати на практиці теоретичні знання, отримані у ВНЗ;
- застосовувати методи оптимізації сучасних екологічних знань та інформаційних технологій;
- бачити і постійно відчувати взаємозв'язки екологічних наук у цілісній системі наукового знання.

Загалом, центральною компонентою подолання глобальної екологічної кризи має виступати система екологічної освіти і виховання, яка здатна змінити саму людину і розуміння нею цінностей існуючого світу, ставлення до навколишнього природного середовища, її поведінку в ньому.

Майбутній фахівець повинен одночасно володіти основами знань з біології, географії, фізики, хімії, безпеки життєдіяльності, основ законодавства, санітарно-гігієнічних нормативів, основ раціонального природокористування, охорони праці.

Важливою складовою у процесі формування екологічних знань, екологічної культури і свідомості майбутнього фахівця виступає предмет «Основи екології».

Ефективність формування екологічної культури фахівця великою мірою визначається структурою цього предмета.

Необхідно навчати студентів глибоко усвідомлювати свою роль, роль майбутнього фахівця, бережливого ставлення до природи, вирішенні протиріч, які виникають між людиною і довкіллям.

Для цього необхідно:

- довести до свідомості студентів думку про те, що в природі існує тісний зв'язок між предметами та явищами і при найменшому впливі людини на природу можуть виникнути як позитивні, так і негативні наслідки, а тому кожен дію потрібно добре продумувати;
- показати студентам, що природа є джерелом матеріальних благ і дати уяву про наукові основи раціонального використання природних ресурсів;
- виробити навички практичної участі у природоохоронних заходах тощо.

Пошук відповіді на питання – як вчити – виводить на категорію методів навчання. Без методів неможливо досягти мети, реалізувати зміст, наповнити навчально-вихов-

ний процес пізнавальною діяльністю. Роль методу в системі мета – зміст – методи – форми – засоби навчання є визначальною [2, 3].

Метод – за визначенням М. О. Колесника – це впорядкована діяльність педагога та студентів, спрямована на досягнення поставленої мети навчання та виховання. За допомогою певних педагогічних методів формується суб'єктивне ставлення до природи [3].

В основі методів лежать методологічні принципи, які регулюють використання цих методів у екологічній освіті. Так, принцип формування образів регулює використання методів, за допомогою яких формується система екологічних уявлень; принцип суб'єктивності виховує суб'єктивне ставлення до природних об'єктів.

Серед методів, що використовуються в педагогічній практиці формування екологічної особистості варто виділити такі:

- екологічної лабілізації (від лат. *labilis* – нестійкість) – недоцільності традиційних технологій екологічної діяльності;
- екологічних асоціацій (від лат. *associatio* – поєднання) – встановлення зв'язку між природними образами;
- художньої репрезентації природних об'єктів (від англ. *representation* – представляти) – відображення природних об'єктів у творах мистецтва;
- екологічної ідентифікації (від лат. *identificare* – ототожнення) – порівняння людини з певним природним об'єктом;
- екологічних експектацій (від англ. *expectation* – очікування) – психологічного навіювання на зустріч із природою;
- екологічної емпатії (від гр. *eempatheia* – співпереживання) – співчуття природному об'єктові;
- екологічної рефлексії (від лат. *reflexio* – відображення) – погляд на свої екологічні дії збоку;
- екологічної ритуалізації (від англ. *ritual* – обряд) – організації екологічних обрядів;
- екологічної турботи.

Метод екологічної лабілізації полягає в цілеспрямованому педагогічному впливові на свідомість студента, в результаті якого виникає психологічний дискомфорт, зумовлений розумінням неефективності сформованих (традиційних) стратегій екологічної діяльності.

Лабілізуючі прийоми можуть бути різні. Наприклад, створюючи біотопні експозиції, до діорами природного ландшафту можна навмисно «ввести» кілька розкиданих недопалків, шматки пакета з-під молока тощо. Милуючись прекрасним пейзажем, відвідувачі раптом помічають ці «прикраси». Люди «запрограмовані» на милування природою, але сміття в експозиції блокує їм цей процес. Саме в малому об'ємі вітрини особливо гостро відчуваються неприродність, чужорідність цих «слідів» людської діяльності, відвідувачі відчувають дискомфорт. У них розпочинаються лабілізаційні процеси – бажання позбавитися неприродних предметів.

Метод екологічних асоціацій полягає в педагогічній актуалізації асоціативних зв'язків між різними психічними образами і контексті порушеної перед учнями проблеми. Цей метод часто використовують для встановлення певної аналогії між будь-якими проявами природних об'єктів і відповідними соціальними проявами. Уявлення, що виникає при цьому сприяє розвитку суб'єктивного ставлення студентів до феномена, що вивчається. Прикладом реалізації цього методу у процесі розвитку ставлення до природи можуть бути використані викладачем такі асоціативні образи, як «танці» бджіл, «шлюбний» сезон у тварин, екологічна «піраміда» тощо.

Метод художньої репрезентації природних об'єктів полягає у формуванні образів природних об'єктів засобами мистецтва.

Екологічні уявлення особистості формуються не лише на основі інформації наукового характеру, а й значною мірою – на основі літературних творів, образотворчого мистецтва, музики тощо. Наприклад, уявлення особистості про ліс, безумовно, буде повнішим, якщо поряд з ботанічною, зоологічною, географічною та іншою науковою інформацією воно поглиблюватиметься засобами мистецтва. Це – і вірші, й казки, і відповідні уривки з літературних творів, і творчість письменників-натуралістів, і пейзажі художників тощо. Такий комплекс відображення лісу, що відбиває все різноманіття його сприйняття людиною, дає змогу формувати глибше уявлення про нього. Особливо важливо, що таке уявлення емоційно забарвлене, в ньому виявляється значущість лісу для особистості. Ліс уявляється особистості не лише «лісовим біоценозом», а й Світом лісу.

Метод екологічної ідентифікації полягає в педагогічній актуалізації особистої причетності до того чи іншого природного об'єкта, ситуації, обставин, в яких він перебуває. метод стимулює процес психологічного моделювання стану природних об'єктів, сприяє кращому розумінню цього стану, що поглиблює уявлення студентів про даний об'єкт. Крім того, такий механізм активізує відповідну поведінку стосовно об'єкта.

Метод екологічних експектацій полягає в педагогічному підсиленні бажання контакту особистості зі світом природи.

Особистість заздалегідь технологічно готується до зустрічі з природними об'єктами, психологічно налаштовується на цю зустріч, щоб відповідати тим «вимогам», які пред'являє світ природи до тих, хто вступає з ним у спілкування. Даний метод допомагає стимулювати суб'єктизацію природних об'єктів ще до безпосередньої взаємодії особистості з ними.

Наприклад, перед походом до лісу викладач налаштовує студентів на те, що вони підуть «в гості до Лісу». А коли йдуть у гості до тих, кого шанують, то й одягтися прагнуть відповідно: акуратніше, красивіше; не смітити тощо. Якщо потрібно збирати гриби, то треба заздалегідь підготувати для них такий кошик, у якому грибам «буде зручно», в якому вони будуть особливо гарно виглядати.

Метод екологічної емпатії полягає у педагогічному підсиленні співпереживань особистістю стану природного об'єкта, співчуття йому.

Даний метод стимулює проєкцію, тобто перенесення особистістю власних станів на природні об'єкти, переживання тих самих станів, ототожнення особистості з твариною чи рослиною, а також переживання власних емоцій і почуттів стосовно стану природних об'єктів (співчуття).

На основі психологічних механізмів цей метод визначає процеси суб'єктизації природних об'єктів.

Метод екологічної емпатії передбачає використання запитань, що актуалізують прояви емпатії до живих істот, на кшталт «Що він тепер відчуває?», «Який він має настрій?», «Йому хочеться спати?», «А, може, йому просто сумно?».

Метод екологічної рефлексії полягає в педагогічному сприянні аналізу особистістю своїх дій і вчинків, спрямованих на світ природи, з огляду на їх екологічну доцільність.

Даний метод відповідно до принципу суб'єктизації природних об'єктів стимулює усвідомлення особистістю того, як її поведінка могла б «виглядати» з погляду тих природних об'єктів, «інтересів» яких вона торкається. Цей метод має важливе значення в корекції стратегій і створення мотивації вдосконалення індивідуальних технологій взаємодії з природними об'єктами.

Метод екологічної ритуалізації полягає в педагогічній організації традицій і ритуалів, пов'язаних з діяльністю, спрямованою на світ природи. Потужний потенціал щодо реалізації цього методу акумульовано у традиціях українського народу (розчищення джерел і криниць, екологічні толоки, приваблювання і охорона птахів, Різдвяні та Новорічні свята з традиційним Дідухом замість ялинки). Цей метод сприяє мотивації екологічної активності особистості, регулюванню стратегії екологічної діяльності, стимулюванню технологій цієї діяльності.

Ритуалізація заснована на ідеології, що зумовлює вибір особистістю стратегії співучасті, співробітництва зі світом природи, здійснюваної за допомогою відповідних технологій.

Даний метод, наприклад, дає змогу мотивувати і структурувати діяльність школярів через екологічні клуби гуртки, рухи тощо. Важливими умовами цього методу є наявність відповідної символіки (емблема, прапор, девіз, нагороди), ієрархії (звання й привілеї), статуту тощо.

Метод екологічної турботи полягає в педагогічному посиленні екологічної активності особистості, спрямованої на надання допомоги і сприяння благу природних об'єктів, особливо у важких для них ситуаціях.

Даний метод стимулює прояви співчуття, співучасті, підтримки, піклування, тобто діяльної участі у життєвих ситуаціях природних об'єктів.

Процес формування екологічної культури майбутніх фахівців має кілька етапів.

На першому етапі відбувається лабіалізація особистості, в результаті якої людина починає переконуватися в неадекватності своїх об'єктно-прагматичних стратегій екологічної поведінки, сприймати їх як особистий неуспіх, у неї з'являються бажання і готовність до засвоєння нових стратегій і відповідних технологій.

На другому етапі в процесі екологічної діяльності освоюються адекватні технології взаємодії з природними об'єктами. У результаті цього відбувається переосмислення суспільно вироблених уявлень про екологічну доцільність, причому особистість набуває відповідних операційних засобів для реалізації свого нового ставлення.

На другому етапі складаються передумови для переходу від одностороннього впливу на природу до взаємодії з нею: реакції природних об'єктів на активність особистості починають інтерпретуватися як «відповіді природи», що через механізм рефлексії корегують поведінку з природою.

На третьому етапі в результаті суб'єктизації природні об'єкти починають осмислюватися і сприйматися як рівноправні партнери по взаємодії. Людина перестає сприймати себе як таку, що стоїть над природою, а відчуває себе її частиною. Саме така особистість і є екологічною [3].

Аудиторна робота передбачає проведення лекційних, семінарських занять та самостійної роботи.

Проведення занять повинно здійснюватися за навчальною програмою, згідно з якою координується програма самостійної роботи.

Для того, щоб викликати в студентів інтерес до навчання, часто треба відступити від традиційних форм та освоїти нові форми і методи, які орієнтуються на об'єднання зусиль студентів, розвиток навиків спільної пізнавальної і практичної діяльності.

Сьогодні широкого поширення набувають групові методи (моделі) навчання, у яких реалізуються інтерактивні технології.

О. Пометун, Л. Пироженко [2] розподіляють інтерактивні технології навчання на 4 групи залежно від мети заняття та форм організації навчальної діяльності студентів:

- інтерактивні технології кооперативного навчання;
- інтерактивні технології колективно-групового навчання;
- технології ситуативного моделювання;
- технології опрацювання дискусійних питань.

Інтерактивна технологія навчання не залишає поза увагою жодного школяра і дає можливість брати участь у колективному взаємодоповнюючому процесі навчального пізнання.

Перед кожним студентом стоїть конкретне завдання, від виконання якого залежить успіх цілої групи.

Досвід застосування таких моделей свідчить про значне підвищення ефективності навчання і виховання, узгодження дій, активізацію взаємодопомоги. Такі методи навчання вимагають, насамперед, додаткової глибокої та ґрунтовної підготовчої роботи викладача.

При плануванні інтерактивних занять викладач складає план заняття, обдумує тематику, підбирає певну інформацію і надає її студентам, обирає методи проведення заняття, дає інструкції щодо виконання завдань, проводить консультації тощо.

Щоб підготувати фахівця до майбутньої діяльності, необхідно навчити його основним вимогам природокористування, знанням екологічної культури та охорони довкілля.

На практичних заняттях студенти мають розробляти орієнтований план-схему і методи проведення занять різних типів – як традиційних так і за новітніми інтерактивними технологіями (заняття-гра, заняття-дискусія, заняття-творчий проект тощо) та намагаються їх моделювати в аудиторії.

При розгляді окремих тем, що виносяться на вивчення, студенти мають розробляти тестові завдання різних рівнів складності.

Самостійна робота займає надзвичайно важливе місце в екологічній освіті майбутніх фахівців. Основними її формами є робота з літературою, виконання тестових та домашніх завдань, підготовка рефератів, доповідей тощо.

Отже, у процесі екологічного навчання і виховання зростає зацікавлення до екологічних проблем довкілля, розвиваються дослідницькі вміння, формуються наукові знання, переконання і система екологічних цінностей, які визначають екологічну позицію, поведінку та екологічну культуру людини.

При підготовці майбутніх фахівців цьому сприяє:

- 1) оптимальне поєднання фундаментальних, професійно-орієнтованих і дисциплін за вибором у навчальних планах і програмах;
- 2) формування у студентів екологічної свідомості та екологічного мислення, які визначають бережливе ставлення до природи і сприяють розв'язанню проблем глобальної екологічної кризи;
- 3) проведення комплексного системного навчання, основою якого є застосування набутих теоретичних знань, умінь і навичок на практиці, де чільне місце відводиться інтерактивним технологіям навчання.

Список літератури: 1. Білецька Г. А. Підготовка кваліфікованого фахівця еколога як один із шляхів вирішення екологічних проблем / Г. А. Білецька // Зб. праць за матер. всеукр. наук.-практ. конф. «Шляхи вирішення екологічних проблем урбанізованих територій: наука, освіта, практика», Еко-Хмельницький № 5. – Хмельницький: Технологічний університет Поділля, – 2003. – С. 156–158. 2. Ковальчук Т. В. Завдання, форми і методи екологічного виховання // Вісник Львівського університету. Серія географічна. –

Львів, 2003. – Вип. 29. – Част. 2. – С. 33–42. 3. Коротяєв Б. І. Педагогіка у питаннях, відповідях та прогностичних очікуваннях. – Донецьк: ТОВ «Лебідь», 2000. – 163 с.

Ю. Є. Демідова

**МЕТОДИЧНІ АСПЕКТИ ФОРМУВАННЯ
ЕКОЛОГІЧНОЇ КУЛЬТУРИ МАЙБУТНЬОГО ФАХІВЦЯ**

Детально розглянуто методичні аспекти формування екологічної культури майбутніх фахівців. Показано особливості змісту екологічної підготовки, що складається з проблем формування екологічної освіти, взаємодії людини та довкілля, вимог природо-користування та охорони навколишнього середовища. Наведено основні категорії методів екологічного виховання майбутніх фахівців.

Ю. Е. Демидова

**МЕТОДИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ФОРМИРОВАНИЯ
ЭКОЛОГИЧЕСКОЙ КУЛЬТУРЫ БУДУЩИХ СПЕЦИАЛИСТОВ**

Проведен анализ методических аспектов формирования экологической культуры будущих специалистов. Показаны особенности экологической подготовки, состоящей из проблем формирования экологических знаний, взаимодействия человека и природы, правил природопользования и охраны окружающей среды. Приведены основные категории методов экологического образования будущих специалистов.

Y. Demidova

**ETHODICAL ASPECTS OF FORMING
ECOLOGICAL CULTURE of FUTURE SPECIALISTS**

The analysis of methodical aspects of forming of ecological culture of future specialists is Conducted. The features of ecological preparation are shown, consisting of problems of forming of ecological knowledge, co-operation of man and nature, rules of природопользования and guard of environment. Basic categories over of methods of ecological education of future specialists are brought.

Дьяченко О. В.

г. Могилев, Республика Беларусь

РЕЛИГИЯ В СИСТЕМЕ ОБРАЗОВАНИЯ РЕСПУБЛИКИ БЕЛАРУСЬ

Соглашение о сотрудничестве Министерства образования Республики Беларусь и Белорусской православной церкви создало условия для развития православного теологического образования в средней общеобразовательной школе. Специалистами было разработано несколько образовательных программ – «Духовно-нравственное воспитание дошкольников», «Культура и религия», «Основы православной культуры», «Основы православной культуры. Православные святые восточных славян», которые в той или иной мере ориентированы на формирование у обучающихся основ религиозного мировоззрения. Посредством обращения к «духовному потенциалу» религии предполагается воспитывать у них «высокую духовность, нравственность, патриотизм». Православные священнослужители надеялись, что в ходе визита в сентябре 2009 года в Беларусь Патриарха Московского и всея Руси Кирилла (Гундяева) и его переговоров с Президентом А. Г. Лукашенко, вопрос о преподавании религии в школе будет решен положительно [1].

В феврале 2010 года программа для школьников 1–11 классов *«Основы православной культуры. Православные святыни восточных славян»* получила одобрение Белорусской православной церкви. В апреле 2010 года Белорусская православная церковь направила в Палату представителей Национального Собрания, в Администрацию Президента Республики Беларусь предложения по изменению законодательства об образовании. Предлагалось, что *«для эффективного использования в просвещении и образовании учащихся духовного потенциала традиционных для Республики Беларусь религий учреждения образования могут взаимодействовать в сфере научных исследований и учебно-воспитательной деятельности с зарегистрированными религиозными организациями с учетом их влияния на формирование духовных, культурных и государственных традиций белорусского народа. Участие учащихся и других субъектов образования в таком взаимодействии является добровольным. Порядок и условия взаимодействия определяются Правительством Республики Беларусь по согласованию с Президентом Республики Беларусь, а его содержание и формы определяются соглашением о сотрудничестве между Советом министров Республики Беларусь или отраслевым министерством и республиканским органом управления религиозного объединения»* [2].

Фактически церковь предприняла новую попытку получить правовые преимущества, которые бы позволили ей участвовать в формировании образовательного пространства и воздействовать на учебно-воспитательный процесс. Одним из идеологических обоснований служило утверждение о том, что внедрение *«традиционными религиями»* теологических образовательных программ будто бы внесет *«вклад в гуманитарную безопасность страны»* и противодействует влиянию *«тоталитарных и экстремистских религиозных сект и движений»* [2]. Еще на стадии разработки Кодекса Республики Беларусь «Об образовании» Митрополит Минский и Слуцкий Филарет (Вахромеев) в мае 2010 года выступил с инициативой о включении в систему образования религиозной культуры, обозначив ее как курсы *«истории религии»* и *«религиоведения»*, соответственно, для средней и высшей школы. При этом была оговорена необходимость не факультативного, а обязательного преподавания этих дисциплин. В средствах массовой информации по вопросу религиозного образования развернулась дискуссия, однако широкого обсуждения проблемы не получилось. Этой теме в октябре 2009 года была посвящена программа ОНТ «Выбор» и несколько публикаций в газете «Звезда» весной-летом 2010 года. Окончательное решение по внедрению программы *«Основы православной культуры. Православные святыни восточных славян»* должно было принять Министерство образования Республики Беларусь, но в ходе проведения экспертизы Научно-методический совет выявил несоответствие содержания разделов программы выводам исторической науки и законодательству Республики Беларусь о свободе совести и религиозных организаций. В программе не были выдержаны принципы светскости и научности, а ряд положений имел открытую религиозную направленность [3]. В первом классе, например, учащиеся должны были сформировать представления о Библии, о боге и его свойствах, сатане, ангелах, загробном (духовном) мире, о райском саде, грехе и грехопадении, раскаянии, о потопе и Ноевом ковчеге, Аврааме и Сарре, об Иисусе Христе и богородице. Младшим школьникам предлагалось усвоить знания об основных христианских праздниках, познакомиться с православной иконографией, культом святых, креста, сакральным пространством православной церкви, молитвами, крестным знаменем и т.п. Закреплять полученные знания предлагалось в ходе *«экскурсий в местные храмы»* [4].

В ноябре 2010 года программа была возвращена на доработку, а в декабре 2010 года был принят Кодекс Республики Беларусь «Об образовании», в котором законода-

тели частично учли интересы православной церкви и в части 4 статьи 2 зафиксировали следующее: *«учреждения образования в вопросах воспитания на основании письменных заявлений обучающихся (законных представителей несовершеннолетних обучающихся) во внеучебное время могут взаимодействовать с зарегистрированными религиозными организациями с учетом их влияния на формирование духовных, культурных и государственных традиций белорусского народа. Порядок, условия, содержание и формы такого взаимодействия определяются Правительством Республики Беларусь по согласованию с Президентом Республики Беларусь»* [5]. Как видно из содержания статьи, религиозные организации вправе реализовывать воспитательные программы во внеучебное время и только по заявлению самих обучающихся либо их законных представителей. Вопрос о преподавании в той или иной форме и под любым видом религиозных дисциплин, законодателем был решен отрицательно, указав в части 1.10 статьи 1 указанного Кодекса, что государственная политика основывается на принципе *«светского характера образования»* [5, С. 6].

Процесс клерикализации государственной системы образования вроде бы остановлен. Однако в системе образования по-прежнему функционируют теологические структуры, преследующие цель внедрить под любым предлогом религиозную компоненту в образовательные программы средней школы, чтобы обеспечить приоритет в развитии только одной религиозной системы. Важная роль в этом направлении деятельности отведена Институту теологии, созданному в Белорусском государственном университете, а также ряду общественных организаций, которые активно работают с педагогической общественностью по внедрению в учебно-воспитательный процесс учреждений образования различных теологических курсов. Пока это происходит на так называемой «факультативной основе», однако в перспективе прорабатывается возможность обязательного изучения учащимися религии с конфессиональных позиций.

В заключение необходимо отметить, что разработчики религиозного компонента не учитывают ряд важных факторов. Во-первых, белорусская система образования изначально формировалась на светской, научной основе и внедрение образовательных программ религиозного содержания порождает комплекс проблем педагогического, правового и этического характера. Во-вторых, образовательные программы религиозного содержания противоречат программам по естественным и социально-гуманитарным наукам, а это непременно провоцирует возникновение в сознании учащихся мировоззренческого конфликта. Выхода из этой тупиковой ситуации фактически нет.

В-третьих, дальнейшее игнорирование поликонфессиональных реалий современной Беларуси в конечном итоге создаст предпосылки для развития религиозно обусловленных дезинтеграционных процессов в белорусском обществе. Каждая религия претендует на обладание абсолютной истиной, и, следовательно, попытки использовать систему образования в целях религиозной социализации личности содержат в себе мощный межконфессиональный конфликтогенный потенциал. В настоящее время явно обозначились конфликты между государством и отдельными протестантскими группами, в первую очередь приверженцами неопятидесятничества (ХПЕ), Международного Совета Церквей евангельских христиан-баптистов (МСЦ ЕХБ), некоторыми евангелическо-лютеранскими общинами. Государство в интересах Белорусской православной церкви, с которой в 2003–2004 гг. подписало ряд соглашений о сотрудничестве, подавляет деятельность последователей епископа Таврического и Одесского РПЦЗ Агафангела (Пашковского), отказавшегося признать подписанный 17 мая 2007 г. акт о воссоединении РПЦЗ с Московским патриархатом. Фактически ликвидированы и без того

малочисленные группы Белорусской автокефальной православной церкви (БАПЦ). Напряженные отношения складываются и с последователями Истинно православного христианства (ИПХ), которые не принимают паспортов нового образца, ИНН, критически относятся к политике Митрополита Минского и Слуцкого Филарета (Вахромеева). Отдельно следует рассматривать латентные конфликты с неокультами. Явного обострения противоречий пока нет. Однако это не означает их отсутствия вовсе.

В настоящее время в Беларуси зарегистрировано 25 религиозных направлений, из них 14 – протестантизма, 2 – новых религиозных движений (бахаизма и кришнаизма). Поэтому поддержка государством образовательных инициатив только одного христианского направления (православия) в ущерб интересам других религий рано или поздно приведет к возникновению конфликтов между государством и другими религиозными группами, поскольку права и интересы последних объективно ограничены.

Вывод очевиден. Государственная система образования не должна превратиться в средство воспроизводства и сохранения религиозности, какой бы та ни была – «традиционной» или «нетрадиционной»; оказала она влияние «на формирование духовных, культурных и государственных традиций белорусского народа», или ей еще предстоит это сделать.

Список литературы: 1. Шило, М. Визит Патриарха активизировал Белорусскую Православную Церковь – протоиерей Сергей Гордун / М. Шило // Белорусский православный информационный портал СОБОР.by [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.sobor.by/idnews.php?id=2009-Oct-14-15:03:04>. – Дата доступа: 20.10.2010. 2. Шило, М. Митрополит Филарет предлагает государству определиться с формой включения элементов религиозной культуры в белорусскую систему образования / М. Шило // Белорусский православный информационный портал СОБОР.by [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.sobor.by/videonews.php?id=mitr_Filaret_o_perepodavanii_religii-5-2010. Дата доступа: 03.06.2010. 3. Митрополит Филарет: «Лишь через преображение души подрастающего поколения мы преобразим к лучшему наше благо», 3 ноября 2010 года // Официальный портал Белорусской Православной Церкви [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.church.by/resource/Dir0301/Dir0302/Page3068.html>. – Дата доступа: 14.11.2010. 4. Основы православной культуры. Православные святые восточных славян. Учебная программа факультативных занятий. I–XI классы. Под редакцией С. Е. Рассадина. – Минск, НМУ НИО Министерства образования Республики Беларусь, 2010 // Белорусский православный информационный портал СОБОР.by [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.sobor.by/programma_fakultativa_osnovypravoslavnoy_kultury.htm. – Дата доступа: 29.08.2010. 5. Кодекс Республики Беларусь об образовании. – Минск: Нац.центр правовой информ. Респ.Беларусь, 2011. – 400 с.

*Згурська М. П.
м. Харків, Україна*

СУТНІСТЬ І ЗАГАЛЬНА СТРУКТУРА ПЕДАГОГІЧНОЇ КУЛЬТУРИ ВИКЛАДАЧІВ ТЕХНІЧНИХ ДИСЦИПЛІН У ВНЗ

Загальна постановка проблеми. У «Національній доктрині розвитку освіти» чітко сформульовані завдання забезпечення всебічного розвитку, гармонійного і цілісного

виховання особистості, розвиток її здібностей та обдарувань, збагачення на цій основі інтелектуального потенціалу народу, його духовності й культури. В даний час склалася ситуація, яка свідчить про необхідність зосередження на гуманістичних та культууроутворюючих аспектах підготовки фахівців з технічних наук у вищій школі. Актуальність цієї задачі пов'язана з тим, що однією з центральних проблем у системі вищої освіти є проблема підвищення рівня педагогічної культури викладача ВНЗ.

Зв'язок цієї проблеми з науковими та практичними завданнями. Поняття культура трактується широко. На теоретичному рівні культура розглядається як специфічна характеристика суспільства, яка виражає досягнутий людством рівень історичного розвитку, визначається ставленням людини до природи і суспільства. З розвитком тієї чи іншої професії формуються професійні норми, правила, вимоги по відношенню представників даної сфери діяльності. Ці вимоги включають в себе і необхідні знання, вміння, навички, і певні особистісні якості, норми відносин до різних складових професійної діяльності. Все це відображається у змісті професійної культури, яка являє собою ступінь оволодіння цими нормами. Професійно-педагогічна культура викладача технічних дисциплін у вищій школі не може бути сформованою без оволодіння особистісно-орієнтованими, гуманістичними цінностями та якостями, які відображають етику педагога як найважливішу цінність його праці. Тому аналіз сутності і загальної структури педагогічної культури виявляється дуже важливим етапом у проблемі її формування.

Аналіз стану досліджень і публікацій. У цьому дослідженні ми спиралися на роботи, присвячені проблемам ціннісних орієнтацій, гуманістичним аспектам діяльності викладачів вищої школи, а також різним аспектам культуросообразної діяльності педагога. У сучасній науковій літературі ці питання лежать на перехресті педагогіки, психології, філософії, серед вчених, що займаються ними, можна назвати: проф. Є. В. Бондаревську, С. С. Вітвіцьку, С. О. Демченко, І. Ф. Ісаєва, В. Г. Кременя, Н. В. Кузьміну, Н. Н. Кузьмінську, Л. А. Лук'янчук, О. Г. Романовського, О. С. Пономарьова, В. А. Сластьоніна та ін. [1, 2, 3, 4, 5, 6, 7].

Мета даної роботи полягає в тому, щоб проаналізувати сутність і загальну структуру педагогічної культури викладача технічного ВНЗ, виявити її компоненти та функцій.

Основна частина. У науково-педагогічній літературі позначено кілька підходів до визначення сутності поняття «педагогічна культура». Окремі автори представляють її як частину загальнолюдської культури, в якій найбільшою мірою закарбувалися духовні і матеріальні цінності, а також способи творчої педагогічної діяльності, необхідні людині для обслуговування історичного процесу зміни поколінь та соціалізації (дорослішання та становлення) особистості. Інші бачать у ній сутнісну характеристику цілісної особистості, здатної до діалогу культур в індивідуально-особистісному плані. Треті під нею розуміють динамічну систему педагогічних цінностей, способів діяльності і професійної поведінки, як компоненти яких виділяються педагогічна позиція й особистісні якості, професійні знання і культура педагогічного мислення, професійні вміння і творчий характер педагогічної діяльності, саморегуляція особистості і культура професійної поведінки.

Аналіз представлених підходів дозволяє виділити в них деякі спільні позиції, що стосуються розгляду педагогічної культури фахівця як одного з елементів його особистісної сфери. З огляду на це ряд педагогів-дослідників [3, 5] запропонували розглядати педагогічну культуру як специфічний прояв загальної культури людини в педагогічній сфері його діяльності. Внаслідок цього вона являє собою складне динамічне інтегральне утворення, що відображає певний рівень розвитку особистісних якостей, психолого-педагогічних знань, а також практичних навичок і умінь, які забезпечують високу ефективність професійної діяльності.

Сутнісною аналіз представленого поняття «педагогічна культура» дозволяє виділити в ній кілька особливостей, які розкривають як еволюцію їх формування та розвитку, так і сферу застосування. Це послужило підставою для її достатньої систематизації та відображення її загальних ознак та особливостей у вигляді трьох рівнів.

Реліктовий (лат. *relictum*-залишок, пам'ять) рівень включає в себе педагогічні установки, норми, способи і форми педагогічного процесу, викликані до життя попередньою епохою. Це продукт традиційної культури, який ґрунтується на тому, що процеси навчання і виховання організуються як би «по пам'яті», за допомогою реалізації наявного емпіричного досвіду попереднього життя. Саме цей рівень часто реалізується в діяльності непрофесійних педагогів (наприклад, батьків), а також багатьох викладачів, які не мають достатньої психолого-педагогічної підготовки або не враховують наявні знання у своїй професійній діяльності.

Актуальний рівень забезпечує реальне функціонування педагогічного простору ВНЗ, вибудованого за вимогами чинного соціального замовлення. Це педагогічні перетворення всередині системи, що витримують жорсткі норми, вимоги та правила на предмет «чому вчити» і «яким бути» в умовах конкретної установи освіти. Він реалізується у професійній діяльності викладача технічних дисциплін, що враховує особистісні особливості і психологічну своєрідність студентів.

Потенційний рівень містить педагогічні програми, звернені в майбутнє. Це власне педагогічна інноватика, цілі якої – підготовка освітніх, виробничих і інших систем до вимог завтрашнього дня. У динамічному суспільстві його представники стають генераторами конструктивних перетворень у освітньому просторі. Потенційний рівень педагогічної культури забезпечує режим розвитку педагогічних та управлінських функцій [6].

Аналіз сутності та рівнів педагогічної культури дозволяє виділити дві групи її компонентів.

1. Компоненти особистісного плану є педагогічну спрямованість, педагогічну ерудицію, педагогічне творчість, педагогічна майстерність, а також педагогічну техніку і культуру мовлення.

2. Компоненти діяльнісного плану включають в себе педагогічне цілепокладання, стиль педагогічної діяльності, педагогічне спілкування і поведінку, самовдосконалення в педагогічній діяльності.

Перераховані компоненти не можуть вичерпувати всього змісту педагогічної культури, а лише складають її ядро. При високому рівні сформованості вони дозволяють викладачу успішно вдосконалюватися в процесі своєї повсякденної професійної діяльності. Однак для цього необхідно чітко знати і розуміти характеристику представлених структурних компонентів педагогічної культури.

Найважливішою характеристикою особистості викладача виступає педагогічна спрямованість. Під нею прийнято розуміти систему цілей і установок, прагнень та емоційних реакцій, ідеалів і переконань викладача, що виражають його ставлення до педагогічних аспектів діяльності і визначальним чином впливають на її зміст і результати. У змісті педагогічної культури вона виражається наступними компонентами: педагогічним інтересом; схильністю до педагогічної діяльності; прагненням до педагогічної праці; системою професійних специфічних відносин; педагогічними переконаннями. Визначальним показником педагогічної спрямованості виступають педагогічні переконання.

Педагогічна спрямованість тісно пов'язана з іншою якістю – педагогічної ерудицією. У її змісті, як складової частини педагогічної культури, важливу роль відіграють психолого-педагогічні знання про особистість, її темперамент, характер, інтелект, при-

роду зародження конфліктів, шляхи їх попередження, засоби і методи взаємодії з особистістю, шляхах самовиховання, самоосвіти та ін.

Успішне вирішення складних педагогічних завдань у професійній діяльності не можливе без творчого підходу. Педагогічна творчість виступає як специфічна якість, засноване на закономірностях психології та педагогіки. Вона спрямована на вдосконалення та розвиток методичних систем, розробку нових умов і форм, ідей та досвіду, засобів і способів навчання.

В основі педагогічної майстерності викладача лежить високий рівень розвитку його моральних якостей, діалектичне світогляд. Прояв їм творчості у професійній діяльності зумовлений наявністю сукупності розвинених якостей, насамперед творчого мислення, професійних і психолого-педагогічних знань, педагогічних здібностей. Не менш значимі навички та вміння навчання та виховання студентів, почуття нового, розуміння відповідальності за педагогічні наслідки прийнятих рішень, педагогічне лідерство тощо.

Важливими компонентами педагогічної культури викладача є його педагогічна техніка та культура мови. Перша за своїм змістом являє собою сукупність навичок і вмінь здійснення педагогічної взаємодії зі студентами. У неї входять навички в організації та проведенні занять і виховних заходів, вміння здійснювати професійну діяльність з урахуванням її педагогічних аспектів, навички процесу самоосвіти, вміння застосовувати сучасні технічні засоби. Культура ж мови представляє особливу область педагогічної техніки і виступає зовнішнім показником рівня загальної культури викладача, основним інструментом його педагогічної взаємодії. Відмінними ознаками педагогічної культури мовлення виступають ясність, стислість, правильність, доречність, емоційність.

Найважливішою характеристикою педагогічної діяльності викладача є її педагогічне цілепокладання. Під ним розуміється система цілей і установок, що визначають педагогічний зміст діяльності, її спрямованість на вирішення завдань навчання і виховання студентів. У ньому знаходить своє вираження педагогічна спрямованість особистості викладача і його педагогічна схильність. В основі педагогічного цілепокладання лежать мотиви – внутрішні сили, які спонукають до активності в навчально-виховному процесі. У наявності тісний взаємозв'язок мотивації особистості (переконання, погляди, почуття, інтереси, бажання, прагнення) і характеру вчинених дій.

Цілепокладанням професійної діяльності викладача в чому обумовлюється стиль його педагогічної діяльності. Зазвичай під ним розуміють спосіб здійснення педагогічних дій, що відрізняється сукупністю своєрідних елементів. У цілепокладанні знаходять вираження такі компоненти педагогічної культури, як педагогічна ерудиція, педагогічна творчість і педагогічну майстерність.

Педагогічне спілкування є важливою характеристикою викладацької діяльності. Педагогічна спрямованість спілкування передбачає вміння продовжувати виконання основного завдання професійної діяльності, використовуючи різні форми і методи своєї роботи. Її зміст тісно пов'язане з педагогічною спрямованістю і майстерністю. У професійній діяльності викладача спілкування займає особливе місце, бо сама природа педагогічної діяльності немислима без спілкування. У той же час це не просто контакти, а важлива форма соціально-психологічної взаємодії людей. Шляхом спілкування у професійній діяльності здійснюється обмін інформацією, формуються установки особистості, її позиція, правила і прийоми поведінки і т.д. Спілкування виконує найважливішу функцію зворотного зв'язку в професійній діяльності викладача.

Формування педагогічних відносин вимагає від викладача особистісного самовдосконалення в процесі своєї професійної діяльності. Цей процес здійснюється за двома основними напрямками.

По-перше, самовиховання. Як складова частина формування педагогічної культури викладача в ході його професійної діяльності, воно являє собою процес цілеспрямованої і систематичної роботи, спрямованої на формування у себе позитивних і усунення негативних якостей.

По-друге, самоосвіта. У педагогічному аспекті воно є процесом цілеспрямованої роботи викладача з розширення і поглиблення не тільки своїх професійних, а й педагогічних знань, вдосконаленню наявних навичок та вмінь навчально-виховної роботи.

Організаційною формою, в якій вирішуються завдання самовдосконалення, виступає самостійна робота викладача. Розуміння і усвідомлення викладачем сутності процесу самовдосконалення можна досягти при певних умовах. Перш за все, його самостійна робота повинна розглядатися з точки зору формування активної педагогічної позиції по відношенню до подій і явищ в педагогічному оточенні. Тут важливе розуміння того, що самовиховання не добровільний акт, а суспільно необхідний процес і потреба особистості. Педагог повинен бути переконаний у тому, що постійне систематичне самовдосконалення особистості – це, з одного боку, важливий невід'ємний компонент високої педагогічної культури, а з іншого – один з основних методів її формування та розвитку, які виступають в органічній єдності.

Висновки. Педагогічна культура як складне інтегральне явище характеризує особистість викладача, ступінь оволодіння ним педагогічним досвідом, накопиченим в суспільстві, і реалізації його у своїй повсякденній професійній діяльності. Аналіз цього явища показує його складність за змістом, включає внутрішню і зовнішню складові у вигляді особистого педагогічного досвіду та індивідуального стилю педагогічної діяльності. Ядром педагогічної культури викладача виступає власне особистість з її індивідуальністю і неповторністю, яка формує відповідну техніку педагогічної діяльності.

Список літератури: 1. Асташова Н. А. Аксиологическое образование современного учителя: методология, концепция, модели и технологии развития. Автореферат дисс. доктора пед. наук. / Н. А. Асташова. – Брянськ, 2001 г. 2. Бондар В. В. Технологізація підготовки фахівців в умовах запровадження державних стандартів освіти / В. В. Бондар // Освіта і управління. – 2005. – Т. 8. – № 2. – С. 86–90. 3. Исаев И. Ф. Профессионально-педагогическая культура преподавателя: учеб. пособ. для студ. высш. учеб. заведений / И. Ф. Исаев. – М.: Академия, 2002. – 208 с. 4. Кан-Калик В. А. Педагогическое творчество / В. А. Кан-Калик, Н. Д. Никандров. – М.: Педагогика, 1990. – 144 с. 5. Педагогічна майстерність: підручник для вищих пед. навч. закладів / І. А. Зязюн, Л. В. Крамущенко, І. Ф. Кривонос та ін.; за ред. І. А. Зязюна. – К.: Вища школа, 1997. – 350 с. 6. Романовський О. Г. Освітнє середовище як важлива передумова формування гуманітарно-технічної еліти / Романовський О. Г. // Педагогіка і психологія. – 2002.-№3. – С. 98–100. 7. Слостенин В. А., Профессионально-педагогическая культура преподавателя высшей школы как объект теоретического исследования. Теория и практика высшего педагогического образования: Меж вуз. сб. науч. трудов / под ред. проф. В. А. Слостенина. / В. А. Слостенин, И. Ф. Исаев. – М.: Прометей, 1993.

*Згурська М. П. Сутність і загальна структура педагогічної культури
викладачів технічних дисциплін у ВНЗ*

Анотація. У статті показано, що для рішення однієї з центральних проблем системи вищої освіти України – підвищення рівня педагогічної культури викладача ВНЗ – потрібно обов'язково приділити увагу аналізу її сутності і загальної структури. Проаналізовано зміст,

сутність, уточнено структуру, компоненти та функцій педагогічної культури викладачів технічного ВНЗ, як важливі чинники у проблемі формування цієї культури.

Ключові слова: Педагогічна культура, викладання, вища школа, реформування освіти, технічні дисципліни, педагогічні якості.

Згурская М. П. Сущность и общая структура педагогической культуры преподавателей технических дисциплин в вузе

Аннотация. В статье показано, что для решения одной из центральных проблем системы высшего образования Украины – повышения уровня педагогической культуры преподавателя вуза – нужно обязательно уделить внимание анализу его сущности и общей структуре. Проанализировано содержание, сущность, уточнено структуру, компоненты и функции педагогической культуры преподавателей технического вуза, как важный фактор в проблеме формирования этой культуры.

Ключевые слова: Педагогическая культура, преподавание, высшая школа, реформирование образования, технические дисциплины, педагогические качества.

Zgurskaya M. The essence and the general structure of the pedagogical culture of teachers of technical subjects in higher school

Abstract. The paper shows that solving one of the central problems in the higher education system of Ukraine - improving pedagogical culture of teacher of higher school – must necessarily be given to the analysis of its nature and overall structure. Analyzed the content and essence, to refine the structure, components and functions of pedagogical culture of teachers of a technical university, as an important factor in the problem of formation of this culture.

Key words: educational culture, teaching, higher education, reforming education, technology education, teacher quality.

*Канивец М. В.
г. Харьков, Украина*

ИЗУЧЕНИЕ ПСИХОЛОГИЧЕСКОЙ ГОТОВНОСТИ СТУДЕНТОВ К САМОРАЗВИТИЮ И САМОСОВЕРШЕНСТВОВАНИЮ

Концепция самовоспитания и саморазвития личности является преемницей концепции развивающего обучения, разработанной в трудах Л. С. Выготского, В. В. Давыдова, А. К. Дусаицко, А. Н. Леонтьева, Д. Б. Эльконина и других ученых. Приобретая в процессе деятельности определенный опыт и качества, личность начинает на этой базе свободно и самостоятельно выбирать цели и средства своей деятельности, способы управления ею, одновременно совершенствуя и развивая свои способности к ее осуществлению, изменяя и воспитывая, формируя себя.

Этот факт является важнейшим для педагогики и заключается в том, что человек развивается не только по заложенной в нем наследственной программе и под воздействием окружающей среды, но и в зависимости от складывающихся в его психике опыта, качеств, способностей. Такое развитие, которое определяется содержанием и уровнем психического развития личности на данный момент, может быть названо психогенным, «самопсихическим» развитием или саморазвитием.

А. А. Ухтомский выдвинул и обосновал фундаментальный общебиологический принцип доминанты, лежащий в основе направленной активности живых систем любых уровней организации. Применение этого принципа к психическим процессам объ-

ясняет и доказывает многие закономерности формирования и развития человеческой личности. Доминанта – временно господствующий очаг возбуждения в центральной нервной системе, придающий психическим процессам и поведению человека определенную направленность и активность в данной сфере. Доминантный очаг может представлять собой функциональное образование в структуре личности, обеспечивающее стойкую направленность внимания, выполнение целенаправленной и системной деятельности, соответствующей этому образованию. Доминанта представляет собой мотивацию, ориентацию, установку, господствующую потребность личности в реализации той или иной направленности, являясь мощным активатором деятельности. По мнению А. А. Ухтомского, доминанта – это «центр, вокруг которого группируется вся деятельность, поведение и творчество человека» [5].

По мнению Г. К. Селевко, для того, чтобы процессы саморазвития и самосовершенствования стали доминантными в психическом развитии, необходима организация трех групп условий:

1. Осознание личностью целей, задач и возможностей своего развития и саморазвития.
2. Адекватные стиль и методы внешних воздействий: условий обучения и воспитания и уклада жизнедеятельности.
3. Создание у учащихся доминантной установки-мотивации на самовоспитание и саморазвитие [4].

Вся жизнедеятельность человека представляет собой совокупность, цепь сменяющих друг друга доминант; они могут быть более или менее сильными, осознаваемыми и неосознаваемыми, ситуативными и долговременными. Таким образом, доминанты являются одним из важнейших механизмов саморазвития. Формирование у обучающихся потребности в самосовершенствовании поможет решить многие сегодняшние проблемы образования.

Целью статьи является исследование готовности студентов второго и третьего курсов к саморазвитию и самосовершенствованию.

Под готовностью к саморазвитию личности будущего специалиста понимают осознание студентом потребности в наиболее полной реализации, развитии и использовании своих способностей и потенциальных возможностей в практической деятельности, их самосовершенствовании. Она рассматривается как комплексная характеристика, включающая в себя целый ряд показателей:

- способность к саморазвитию;
- мотивационно-ценностное отношение студента к саморазвитию как важнейшему условию раскрытия и использования всех его возможностей;
- способность к самопознанию (рефлексия);
- самооценка;
- уверенность в себе и самоуважение;
- самоконтроль и саморегуляция;
- самоэффективность.

По результатам исследования лишь около трети студентов (32%) характеризуют свою способность к саморазвитию как высокую, 48,3% – как среднюю и почти пятая часть студентов (19,7%) – как низкую. Эти данные, как и остальные характеристики готовности к саморазвитию примерно одинаковы у студентов второго и третьего курсов, что даёт основание утверждать, что заметных перемен у них в процессе обучения не произошло. Это требует сознательной, активной, целеустремленной и систематической

работы по формированию различных составляющих готовности к саморазвитию и самосовершенствованию, направленному на повышение самооффективности студентов.

В понятие самооффективности ученые вкладывают возможность людей осознавать свои способности и использовать их наилучшим образом. Представления о своей самооффективности позволяют получить не только информацию о самооценке личности и степени ее самореализации, но и создают импульс к саморазвитию. Речь идет об оценке человеком своего потенциала, которым он реально может воспользоваться в процессе учебной и профессиональной деятельности.

В связи с этим представляет интерес изучение представлений студента о собственной эффективности, что предполагает его убеждение в том, что он способен успешно осуществить поведение, необходимое для достижения ожидаемых результатов в какой-нибудь деятельности, и проявить инициативу в этом направлении. По результатам данного исследования высокий уровень самооффективности характерен для 15,3% студентов, средний – 63,5% и низкий для 21,2% студентов. При этом наблюдается корреляционная связь между другими характеристиками готовности студентов к саморазвитию и их самооффективностью.

Первым шагом на пути к личностному и профессиональному саморазвитию является самопознание. Познание себя – одна из сложнейших и субъективно важных задач. Это направленность человека на познание своих физических и духовных возможностей и характеристик, своего места среди других людей. Ученые выделяют три его аспекта. Во-первых, это анализ результатов собственной деятельности, своего поведения, общения и взаимодействия с другими людьми. Во-вторых, это осознание отношения к себе других людей. И, в-третьих, самопознание происходит путем самонаблюдения своих состояний, мыслей, анализа мотивов поведения. На основании этих знаний у человека возникает готовность и возможные пути саморазвития и самосовершенствования [3].

Итоговым продуктом самопознания является создание Я – образа или Я – концепции. Я-концепция личности (образ Я) – есть устойчивая, в большей или меньшей степени осознаваемая и переживаемая система представлений личности о самой себе, на основе которой она строит своё поведение. Это психическое образование, которое не отождествляется ни с какими психическими процессами, но существует в них, оставаясь автономным.

Как интегральное понятие, Я-концепция включает в себя целую систему качеств, характеризующих «самость» в человеке: самосознание, самооценку, самоуважение, самолюбие, самоуверенность, самостоятельность и др. Она связана с процессами рефлексии, самоорганизации, саморегуляции, самоопределения, самореализации, самоутверждения и т.п. Когнитивная и эмоциональная оценка своего «Я» играет огромную роль в формировании характера, системы ценностей, мотивов студентов. Так на основе образа «Я» развивается личность, обладающая внутренним единством, организованная, способная руководствоваться осознанными и устойчивыми целями.

Я-концепция как важный регулятор поведения личности, выполняет следующие функции:

- служит источником ожиданий относительно собственного поведения и самого себя;
- определяет характер приобретения нового опыта и особенности его интерпретации;
- осуществляет регуляцию своего социального поведения;
- способствует достижению внутренней согласованности личности [2].

Особую роль в структуре Я-концепции играет рефлексия. Свой внутренний мир можно понять только через наблюдение и осмысление своих поступков и их последствий, анализ собственных целей и особенностей своих желаний. Как показали результа-

ты исследования, способность к рефлексии у студентов развита слабо: низкий уровень рефлексии характерен почти для 23,5% студентов, средний – для 72,8%, а высокий – всего лишь для 3,7% студентов.

Важно отметить, что рефлексия – это не просто осознание того, что есть в человеке, а одновременно и изменение самого человека, попытка выйти за границы того уровня развития личности, который был достигнут. Только при наличии рефлексии как внутреннего состояния самоосмысления и понимания себя, может воспитываться и укрепляться самооценка личности, её уверенность в себе и самоуважение.

В ходе проводимого авторами исследования во время чтения курса «Основы психологии» было выдано контрольное задание, которое заключается в составлении психологического портрета или Я-концепции студентов на основе полученного знания о психических процессах, эмоционально-волевой сфере, темпераменте, характере и т. д. и разработка программы своего саморазвития.

В результате установлено, что студенты, являющиеся полноценными субъектами учебной деятельности формируют высокопозитивную когнитивно-ориентированную либо позитивно-критичную Я-концепцию. У многих студентов преобладает при этом эмоционально-ценностный компонент самосознания при неразвитом когнитивно-оценочном. Образ Я некоторых студентов беден по содержанию и зачастую противоречив. В результате неумения оценить себя подавляющая часть студентов формирует позитивную эмоционально-ориентированную Я-концепцию без стремления к самопознанию.

И хотя составление своих психологических портретов не представляло большой сложности для большинства студентов, однако разработка программы своего саморазвития оказалась трудно выполнимой задачей. Многие студенты при этом формулировали лишь свои желания, не ставя перед собой целей, достижение которых необходимо для их удовлетворения. Отсюда и отсутствие у студентов программ саморазвития и самовоспитания на перспективу и слабое представление об их содержании и значении.

Личность, ставя перед собой цели и обнаруживая свою неготовность в большей или меньшей мере к их осуществлению, начинает работу по саморазвитию. Тем самым она постоянно оказывается на пути расогласования между действительным и желаемым, поэтому ей приходится действовать и совершенствоваться. Преодолевая это расогласование, она вынуждена, если стремится к успешной профессиональной деятельности, постоянно добиваться желаемого уровня новыми усилиями саморазвития.

Этому препятствует отсутствие у большинства студентов адекватной самооценки и низкий уровень уверенности в себе, которые взаимообуславливают друг друга. Эти характеристики примерно одинаковы у студентов второго и третьего курса, что говорит о том, что этим вопросам во время обучения не уделялось должного внимания. Поэтому формирование адекватной самооценки и уверенности студентов в себе во время обучения в вузе является важной педагогической задачей преподавателя.

Таким образом, формированию готовности студентов к саморазвитию, как показывают результаты исследования, уделяется во время обучения в вузе недостаточное внимание. Для многих характерна низкая способность к самопознанию и рефлексии, неадекватная самооценка и недостаточный уровень уверенности в себе, слабое представление о своей самоэффективности, недостаточный самоконтроль.

Для формирования готовности студентов к саморазвитию должна быть разработана педагогическая система, в которой непрерывно и целенаправленно развиваются не только умственные способности, необходимые для процесса обучения и развития, но и также способности к самопознанию, рефлексии, самоэффективности.

Для того, чтобы составить собственную программу саморазвития необходимо уяснить для себя алгоритм последовательных действий при её составлении:

1. Укажите 2–3 наиболее важных, на ваш взгляд, затруднения, снижающих эффективность вашей деятельности.
2. Сформулируйте четко ваши цели и желания, разбейте их на две группы. К первой отнесите то, что относится к профессиональной сфере, ко второй – личностной.
3. Определите, преодоление какой группы затруднений соответствует вашей генеральной цели и выработайте тактику их преодоления.
4. Определите срок достижения цели.
5. Продумайте необходимые для достижения цели шаги.
6. Какие личностные ресурсы помогут вам достичь поставленной цели (качества, способности, умения).
7. Определите препятствия, которые находятся на пути достижения цели и способы их преодоления.
8. Преодолейте первое препятствие – хороший старт поможет успешно реализовать всю программу.

Список литературы: 1. Дусавицкий А. К. Развивающее образование: теория и практика / А. К. Дусавицкий. – Х.: ХНУ им. В. Н. Каразина, 2002. – 116 с. 2. Петровский А. В. Развитие личности и проблема ведущей деятельности / А. В. Петровский // Вопросы психологии. 1984. – № 4. С. 7–12. 3. Романовський О. Г. Педагогіка успіху: підручник / О. Г. Романовський, В. Є. Михайличенко, Л. М. Грень. Х.: НТУ «ХПІ», 2011. – 368 с. 4. Селевко Г. К. Современные образовательные технологии. Учебное пособие / Г. К. Селевко. М.: 1998 г. – 256 с. 5. Ухтомский А. А. Доминанта / А. А. Ухтомский. Питер, 2003 – 449 с.

*Кириченко О. М.
г. Харьков, Украина*

МЕТОДИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ФОРМИРОВАНИЯ ТВОРЧЕСКИХ УМЕНИЙ У БУДУЩИХ ИНЖЕНЕРОВ-ПЕДАГОГОВ ШВЕЙНОГО ПРОФИЛЯ

Современный этап развития инженерно-педагогического образования в Украине и России связан с меняющимся социальным заказом на подготовку кадров. Обогащаются связи образования с динамично меняющимся обществом, утверждается приоритет творческой самореализации личности студента над сугубо учебными задачами в сочетании с его ориентацией на удовлетворение высших духовных и материальных потребностей человека.

Исходя из этого, цель вузовского этапа подготовки будущего инженера-педагога состоит в том, чтобы способствовать формированию мыслящего человека, способного ориентироваться в сложных педагогических ситуациях, умеющего быстро принимать правильные решения, владеющего новейшими технологиями в области инженерии, т.е. способствовать формированию творческой личности студента. Кроме этого, нужно также учитывать специфику профессии швейного профиля, особенности которой обуславливают необходимость формирования у будущего специалиста определенных творческих умений, художественно-эстетического восприятия окружающего мира.

Поэтому на первый план выступает проблема формирования творческих умений у будущих инженеров-педагогов швейного профиля.

Анализ публикаций, отражающих современные позиции известных педагогов позволил выделить основные компоненты различных методик обучения. Большинство таких методик предполагают использование упражнений, как наиболее эффективного средства формирования умений в процессе обучения. Основанные на данной позиции методики формирования умений [1] чаще всего ориентированы на освоение готовых способов и приемов, которые закрепляются студентами. Это, как правило, приводит к тому, что закрепленные таким образом модели деятельности консервируют скрытый потенциал активности личности. Следовательно, они не позволяют будущему инженеру-педагогу выходить за рамки сложившихся обстоятельств, а также не могут обеспечить творческий характер инженерно-педагогической деятельности, постоянно требующей перестройки этих моделей в зависимости от изменяющихся условий. Это означает, что указанные методики направлены на формирование умений, которые носят репродуктивный характер.

При подготовке инженеров-педагогов возникает необходимость в формировании как репродуктивных, так и творческих умений. Репродуктивные умения призваны обеспечить решение типовых задач будущей профессиональной деятельности. Творческие умения обеспечивают решение творческих задач и в инженерной деятельности сферы швейного производства, и в педагогической деятельности в системе профессионального образования.

Цель статьи – выявить особенности разработки методики формирования творческих умений с учетом специфики подготовки инженеров-педагогов швейного профиля, определить основные задачи, которые должны быть решены в процессе разработки названной методики.

Формирование творческих умений может осуществляться только в творческой деятельности студентов путем решения творческих задач, а также путем введения творческих ситуаций в учебный процесс инженерно-педагогического вуза. Именно такой подход и был положен в основу разработки методики формирования творческих умений у будущих инженеров-педагогов швейного профиля.

Разработка методики формирования творческих умений требует решения ряда частных задач, к которым следует отнести:

- 1) определение перечня формируемых творческих умений;
- 2) выбор средств диагностики творческих умений;
- 3) выбор методов формирования творческих умений;
- 4) прогнозирование результатов внедрения методики формирования творческих умений;
- 5) разработку методических рекомендаций по использованию разработанной методики другими преподавателями.

Рассмотрим эти задачи более детально.

Определение перечня формируемых творческих умений. На основе анализа литературы по педагогике и психологии творчества и особенностей деятельности инженеров-педагогов швейного профиля составлен перечень их творческих умений. Эти творческие умения можно сгруппировать в блоки [2]: интеллектуально-эвристические, интеллектуально-логические и коммуникативно-творческие умения.

Для выявления среди выделенных аналитическим путем творческих умений наиболее весомых был использован метод экспертных оценок. При обработке результатов

экспертной оценки получен перечень наиболее важных для инженера-педагога швейного профиля творческих умений. Такими, по мнению компетентных экспертов, являются умения: 1) переносить знания, умения в новые ситуации; 2) оперировать образами двух- и трехмерных объектов (пространственное воображение необходимо при создании силуэта и объемной формы одежды из плоских деталей); 3) генерировать идеи (например, при разработке новых моделей и нетрадиционных конструктивных решений одежды); 4) использовать аналогии, ассоциации; 5) анализировать, сравнивать (например, конструктивно-композиционное решение моделей одежды); 6) видеть противоречия, проблемы; 7) систематизировать, классифицировать; 8) выделять главное, основное; 9) сотрудничать и помогать другим в творческой деятельности и другие, всего 15 умений. Данный комплекс умений не претендует на исчерпывающую полноту и ограничен по количеству в учебных целях.

Выбор методов и средств диагностики творческих умений. Для оценки уровня сформированности перечисленных выше творческих умений студентов составлен комплект диагностирующих документов на основе разработок В. И. Андреева [2, 3], Ю. З. Гильбуха [4], Е. И. Рогова [5], З. Хорста [6], скорректированных с учетом особенностей профессиональной деятельности инженера-педагога швейного профиля.

Выбор методов формирования творческих умений. С целью правильного выбора методов формирования творческих умений у будущих инженеров-педагогов в процессе их конструкторской подготовки были учтены следующие факторы: этап обучения; вид и дидактические цели занятия; содержание изучаемой темы; индивидуальные особенности обучаемых; начальный уровень сформированности творческих умений студентов.

Изучение теоретических основ формирования творческих умений у будущих инженеров-педагогов швейного профиля и оценка креативного потенциала различных дисциплин и видов учебной деятельности позволили установить, что степень творчества при различных формах обучения (лекции, лабораторно-практические занятия, самостоятельная работа студентов) различна. В данном исследовании мы остановили свое внимание более подробно на самостоятельной работе студентов, так как она в полной мере обеспечивает формирование и развитие творческих умений и качеств личности специалиста.

Разработанная система индивидуальных творческих заданий (ИТЗ) для самостоятельной работы предусматривает использование этих заданий в рамках модульно-рейтинговой технологии обучения. В течение семестра студент выполняет от двух до четырех ИТЗ по учебным модулям.

Темы ИТЗ разработаны с учетом уровней сложности творческих заданий. Уровень сложности творческого задания выбирается в соответствии с выявленным уровнем сформированности творческих умений студента по восходящей сложности. Задания имеют творческий характер и соответствуют профессиональной специфике будущих инженеров-педагогов швейного профиля, учитывают декоративно-прикладной характер их труда.

Прогнозирование результатов внедрения методики формирования творческих умений. При внедрении разработанной методики формирования творческих умений у будущих инженеров-педагогов можно рассчитывать на положительный эффект, исходя из следующих соображений. Во-первых, формирование творческих умений происходит в процессе изучения дисциплины «Конструирование одежды», а именно конструкторская подготовка предоставляет значительные возможности для формирования творческих умений у будущих инженеров-педагогов швейного профиля [7, 8]. Непрерывная художественно-конструкторская подготовка студентов включает такие дисциплины: «Рисунок и основы композиции» (1–4 семестр), «Конструиро-

вание одежды» (5–7 семестр) и «Моделирование и художественное оформление одежды» (изучается студентами в 8 семестре, на завершающем этапе подготовки бакалавров по специальности «Профессиональное образование. Технология текстильной и легкой промышленности»).

Во-вторых, наличие творческих умений, приобретенных в процессе конструкторской подготовки, поможет студентам в изучении других дисциплин. Данное предположение делается исходя из того, что при изучении дисциплины «Конструирование одежды» студенты овладевают теми закономерностями процесса творчества и приемами решения творческих задач, которые могут прилагаться ко всем сферам деятельности человека. В самом общем предположении мы исходим из того, что уровень сформированности творческих умений у студентов на конечном этапе внедрения методики повысится по сравнению с начальным уровнем.

Для эффективного использования методики разработаны *методические рекомендации*, которые включают:

- общие сведения о процессе творчества и методах формирования творческих умений у будущих инженеров-педагогов;
- методы и средства диагностики уровня сформированности творческих умений с учетом профессиональной направленности деятельности студентов;
- методику формирования творческих умений у студентов инженерно-педагогического вуза в процессе проведения различных видов занятий;
- систему индивидуальных творческих заданий для самостоятельной работы в рамках модульно-рейтинговой технологии обучения.

Наличие методических рекомендаций и использование их преподавателями, участвующими в процессе подготовки инженеров-педагогов, позволит со временем преобразовать методику формирования творческих умений в технологию, дающую гарантированно высокий конечный результат.

Эпизодическое использование разнообразных эвристических методов не дает положительных результатов в процессе формирования у студентов творческих умений. Поэтому процесс преподавания дисциплины «Конструирование одежды» необходимо поставить на путь системного использования эвристических методов во всех формах учебной деятельности студентов: на лекционных и лабораторных занятиях, а также при выполнении домашних заданий в рамках самостоятельной работы. Это подтверждает необходимость разработки и применения научно обоснованной методики формирования творческих умений с целью развития у будущих инженеров-педагогов инициативы, раскрытия их индивидуальных творческих способностей и перевода их в разряд умений.

Таким образом, анализ основных подходов и задач, решаемых в процессе разработки методики формирования творческих умений, позволил сформулировать следующие выводы.

1. Методика формирования творческих умений ориентирована на развитие профессионально важных качеств личности будущих инженеров-педагогов швейного профиля, основой которых является креативность личности и деятельности специалиста-швейника.
2. В основу разработки методики формирования творческих умений должно быть положено содержание требований к личности и деятельности инженера-педагога швейного профиля.
3. Методы формирования творческих умений должны быть адаптированы для применения в рамках учебной дисциплины «Конструирование одежды», как дисциплины, имеющей большой творческий потенциал.

4. В основе формирования творческих умений студентов лежит их самостоятельная работа по выполнению индивидуальных творческих заданий, однако методика предусматривает и набор методов по их формированию, как на лекционных занятиях, так и на лабораторных работах.

5. Методика формирования творческих умений будущих инженеров-педагогов позволяет на практике реализовать дифференциацию в обучении при условии, что за основу деления студентов на подгруппы принят их наличный творческий потенциал.

6. Предложенный набор стандартных средств диагностики позволяет осуществлять мониторинг сформированности творческих умений на различных этапах обучения.

Перспективным представляется использование в составе методики средств компьютерной диагностики творческих умений, совершенствования системы индивидуальных творческих заданий, расширение разнообразия методов и методических приемов формирования творческих умений, адаптация методики к условиям профессионально-технических учебных заведений, а также экстраполяция на преподавание родственных учебных дисциплин.

Список литературы: 1. Моделирование педагогических ситуаций / Под ред. Ю. Н. Кулюткина, Г. С. Сухобской. – М.: Педагогика, 1981. – 119 с. 2. Андреев В. И. Диалектика воспитания и самовоспитания творческой личности: Основы педагогики творчества. – Изд-во Казанского университета, 1988. – 238 с. 3. Андреев В. И. Проверь себя. Десять тестов оценки интеллигентности, конкурентоспособности и творческого потенциала личности. – М.: Народное образование, 1994. – 64 с. 4. Гільбух Ю. З. Як учитися і працювати ефективно. НОП для учнів гімназій і ліцеїв. – Вид. 2-е, перероб. – К.: фірма «ВПОЛ», 1993. – 128 с. 5. Рогов Е. И. Настольная книга практического психолога в образовании: Учебное пособие. – М.: ВЛАДОС, 1996. – 528 с. 6. Хорст З. Тестирование личности. Пер. с нем. – М.: Изд-во «Немедж», 1997. – 110 с. 7. Киричен-ко О. М. Самостійна робота студентів з конструювання одягу як засіб формування творчих умінь / 36. наук. пр. «Проблеми інженерно-педагогічної освіти». Випуск 1. – Харків: УПА, 2001. – С. 99–102. 8. Кириченко О. М. Формирование творческих умений у студентов в процессе непрерывной художественно-конструкторской подготовки / Збірник тез доповідей XLIII науково-практичної конференції науково-педагогічних працівників, науковців, аспірантів та співробітників академії. Ч. 2. – Харків: УПА, 2010. – С. 30

*Кононова А. А.
г. Харьков, Украина*

ДИАЛОГ КУЛЬТУР УКРАИНЫ И РОССИИ

В настоящее время остро стоит проблема взаимодействия России и Украины не только в области экономической и социальной, но и в области культуры. Как известно, понятие культура в переводе с латинского означает «возделывать». Иными словами – это обобщающее понятие для форм жизнедеятельности человека, созданных и создаваемых в процессе эволюции. Культура – это нравственные, моральные и материальные ценности, умения, знания, обычаи, традиции, образование, творчество. Часто с термином «культура» ассоциируется определенная историческая эпоха, например,

«Древняя Русь». Помимо этого, культура может относиться и к сферам деятельности человека, иметь разные уровни: народная, элитарная, массовая культура.

Культурная и духовная общность двух стран, зародившаяся еще в Киевской Руси, единые постулаты канонического православия, служащие маяком жизни для украинцев и россиян, явились сильнейшим интеграционным фактором в условиях сложного политического и военного положения государств. Благодаря существованию таких сближающих факторов стало возможным полноценное и исторически важное объединение соседних стран. Вот как об этом сказал сам Богдан Хмельницкий, выступая на Переяславской Раде: «А православный христианский великий государь - царь восточный - есть с нами единого благочестия греческого закона, единого исповедания, едино есмы тело Церкви православием Великой России, главу имуще Иисуса Христа. Той великий государь, царь христианский, зжалившись над нестерпимым озлоблением Православныя Церкви в нашей Малой России, шестылетних наших молений безпрестанных не презривши, теперь милостивое свое царское сердце к нам склонивши, своих великих ближних людей к нам с царскою милостию своею прислати изволил, которого естли со усердием возлюбим, кроме царския высокия руки, благодатишнейшаго пристанища не обрящем. А будет кто с нами не согласует теперь, куды хочет – волная дорога» [1].

Переяславская Рада и создание казацкого государства на территории Украины предрешили формирование Украины как независимого государства и определили формирование украинской культуры. Только в условиях собственной государственности, освобождения от национального и религиозного гнета, а также в союзе с Россией, в Украине обозначились процессы становления украинской политической нации, формирования литературного украинского языка. Благодаря этому союзу в состав Украины вошли территории нынешних южных и восточных областей, а позже, Крым и Западная Украина, часть Бессарабии и Закарпатье. Надо помнить свою историю и объективно, без предубеждений и политических ярлыков ее оценивать. Ведь старая мудрость гласит, что «кто стреляет в прошлое из пистолета, в того будущее выстрелит из пушки».

Российская Федерация и Украина, которые составляли на протяжении нескольких столетий единое государство, объективно имеют общую культурную среду и при наличии современных технологий, массовых коммуникаций находятся в едином информационном пространстве. Общность истории и культуры наших государств является не только важнейшим историческим достоянием России и Украины, но и служит залогом добрососедских отношений между ними.

В развитии культурного сотрудничества Украины и России важную роль должно играть содействие сохранению общего культурно-исторического наследия, восходящего к периоду Киевской Руси до обособления русского и украинского народов, а также периоду общей государственности.

Наконец, целесообразным является осуществление поддержки функционирующих за пределами Украины организаций соотечественников, их культурных и просветительских программ. Сразу же необходимо оговориться, что указанная поддержка не должна принимать формы, вызывающие обеспокоенность официальных властей Украины и национальных меньшинств, проживающих в ней. Последнее, в частности, относится к Крыму, где очень остро встает вопрос о взаимодействии трех типов культур: украинской, русской и крымско-татарской. Несмотря на то что русское население составляет более половины населения Крыма, там была выбрана национальная политика, направленная на поддержание разнообразия культур. Тем не менее, в Крыму существует множество проблем, связанных не столько с отношениями православных русской и

украинской культур, сколько с отношениями между православием и исламом, то есть между русскими и украинцами, с одной стороны, и крымскими татарами, с другой. Однако, как отмечают многие специалисты, здесь на первый план выступают не межконфессиональные, а политические вопросы.

Историко-культурная близость, этническое и языковое родство России и Украины создают благоприятные условия для взаимодействия между этими странами. В широком смысле Россия может претендовать на статус великой державы, находясь в тесном взаимодействии с Украиной, но непременным условием новой стратегии России на Украине должен стать отказ от устойчивого психологического комплекса российского превосходства.

В настоящее время украинская культура продолжает развиваться самостоятельно, однако она тесно связана с российским культурным пространством. Хотя доминирование в украинском радио- и телеэфире низкопробной российской музыки многих не устраивает, как впрочем, и в самой России. Безусловно, радует то обстоятельство, что в России постепенно возрастает интерес не только к современной украинской музыке, но и к её культуре в целом.

В условиях интенсификации украинско-российских контактов на всех уровнях и между представителями всех ветвей власти появляется благоприятная возможность для преодоления противоречий и решения неотложных задач гуманитарного и культурного сотрудничества Украины и России. Культура русскоязычного населения страны является неотъемлемой частью культуры Украины в целом.

Волнует другое – в последние годы при активном содействии СМИ и массовой культуры в Украине начинает формироваться карикатурный и преимущественно негативистский образ русских, а в России – шаржированный, и не менее негативистский, портрет украинцев – «хохлов». Эта тенденция работает на разъединение и противопоставление наших народов. Нам вместе нужно думать над тем, как, с одной стороны, сдерживать и ограничивать развитие этой тенденции, а с другой стороны, как стимулировать прямо противоположный тренд – формирование взаимных позитивных образов и положительного культурного контекста украинско-российских отношений. Этому могли бы способствовать совместные украинско-российские проекты в сфере исторической теледокументалистики, культурологии, художественного кино и т.д. Но для того, чтобы подобные проекты и в сфере культуры, и в области образования, и в других сферах общественной жизни, разрабатывались и осуществлялись, необходимо более активное и более масштабное взаимодействие представителей общественности Украины и России. В последнее время интенсивность таких контактов возросла, но они, как правило, носят эпизодический и конъюнктурный характер, охватывают лишь отдельные области развития гражданского общества. Чаще встречаются политики и бизнесмены, а вот представители других категорий общественности наших стран контактируют между собой гораздо реже. Между тем, потребность в таком взаимодействии, как уже отмечалось, становится все более актуальной.

Отношениям между нашими странами необходимо придать новый позитивный импульс. И помочь политикам в этом благородном деле могут представители гражданского общества. Украинско-российские отношения вновь должны стать отношениями дружбы и сотрудничества между нашими народами, а не только между государствами.

В процессе восприятия и усвоения ценностей национальных культур важное значение имеет стереотип, который формируется под влиянием общественного мнения, средств массовой информации и т.д. Содержание стереотипа социально обусловлено.

Он является своего рода эмоционально-оценочным образованием, тесно связанным с волей, мышлением, сознанием. Существуют стереотипы ложные и истинные. Ложный стереотип легче усваивается личностью, потому что основывается на отражении внешних броских сторон национально-культурных отношений, вызывающих бурную эмоциональную реакцию, переживания. Истинные стереотипы формируются с участием логического мышления и отражают объективное содержание действительности. Поверхностность представлений, отсутствие базовых знаний о предмете, подмена главных характеристик, особенностей второстепенными, искажение сущности явлений – основа выработки ложных стереотипов.

Процесс влияния национальных культур состоит не в дублировании достигнутых результатов путем их перевода на другой язык, или подражания им, а в выражении мыслей и эмоциональных переживаний современного человека, живущего интересами эпохи.

В процессе взаимодействия культур можно выделить два вида диалога: прямой и косвенный. Прямой диалог – это когда культуры взаимодействуют друг с другом благодаря компетентности ее носителей, происходит обмен на уровне языка [2]. Косвенный диалог при взаимодействии культур происходит внутри культуры, в составе её собственных структур. Инокультурное содержание занимает двойственное положение – и как чужое и как свое. При диалоге культур возникают те же проблемы, что и при переводе с языка на язык: понимания, вживания в мир чужой культуры. Диалог с другими культурами невозможен без определенных образов культуры как своей, так и чужой. Диалог культур был и остается главным в развитии человечества. На протяжении веков и тысячелетий происходило взаимообогащение культур, из которых складывалась уникальная мозаика человеческой цивилизации. Процесс взаимодействия, диалога культур носит сложный и неравномерный характер. Потому что не все структуры, элементы национальной культуры активны для усвоения накопленных творческих ценностей. Наиболее активный процесс диалога культур происходит при усвоении близких тому или иному типу национального мышления художественных ценностей. Конечно, многое зависит от соотношения стадий развития культуры, от накопленного опыта. Внутри каждой национальной культуры дифференцированно развиваются различные компоненты культуры.

В рамках существующей глобализации возрастает международный диалог культур, который усиливает взаимопонимание между народами, дает возможность лучшего познания собственного национального облика. Ни один народ не может существовать и развиваться изолированно от своих соседей. Наиболее тесное общение соседних народов происходит на стыке этнических территорий, где этнокультурные связи приобретают наибольшую интенсивность. Контакты между народами всегда были мощным стимулом исторического процесса. С момента становления первых этнических общностей древности главные центры развития человеческой культуры были на этнических перекрестках – зонах, где сталкивались и взаимно обогащались традиции разных народов. Диалог культур – это межэтнические, межнациональные контакты. Диалог соседствующих культур является важным фактором в регулировании межэтнических отношений. Взаимодействие культур – это древний исторический процесс, векторы которого могут иметь и противоположные направления. Первое направление характеризуется взаимопроникновением, интеграцией, в процессе которых формируется фундамент для разрешения любого конфликта на основе диалога. Во втором направлении доминирует одна культура над другой, происходят процессы насильственной ассимиляции, которая в будущем может спровоцировать межнациональный конфликт. В процессе взаимодействия нескольких культур возникает возможность сравнительной оценки достижений, их ценности и вероят-

ности заимствования. На характер взаимодействия культур народов оказывает влияние не только уровень развития каждой из них, но и конкретные социально-исторические условия, а также и поведенческий аспект, основывающийся на возможной неадекватности положения представителей каждой из взаимодействующих культур [3].

Глубина диалога культур во многом определяется заинтересованностью творческих личностей, возможностью удовлетворения их запросов. Главный путь развития межкультурных контактов – это неформальные контакты, потому что, когда встречаются функционеры, представляющие те или иные организации как носители административных принципов, по сути дела культурного контакта не происходит. Вот почему важно расширять неформальные контакты.

Диалог культур приводит к углублению культурного саморазвития, к взаимообогащению за счет иного культурного опыта, как в рамках определенных культур, так и в масштабах мировой культуры. Взаимодействие, диалог культур в современном мире – процесс сложный и возможно иногда болезненный. Исторический опыт говорит о том, что залогом успеха в культурном взаимодействии должно быть не противостояние, а сохранение и приумножение тех добрых традиций, которые были созданы нашими общими предками.

Таким образом, перед нами сегодня встает необходимость обеспечения оптимального взаимодействия диалога украинского и русского народов и их культур в интересах каждой из сторон этого взаимодействия и в интересах общества, государства и мирового сообщества.

Список литературы: 1. Воссоединение Украины с Россией. Документы и материалы в трех тт. / Т. 3 – М., 1954. С. 373. 2. Иванова С. Ю. К вопросу об этнокультурном взаимодействии – Ростов-на-Дону, 2001. – С. 140–144. 3. Яковенко И. Украина и Россия: сюжеты соотнесенности // Вести Европы. – 2005. – т. XVI. – С. 63–76.

Кононова А.А.

ДИАЛОГ КУЛЬТУР УКРАИНЫ И РОССИИ

В данной статье рассматриваются проблемы взаимодействия России и Украины не только в области экономической и социальной, но и в области культуры, так же рассматривается необходимость обеспечения оптимального взаимодействия диалога украинского и русского народов и их культур в интересах каждой из сторон этого взаимодействия.

Кононова Г.О.

ДІАЛОГ КУЛЬТУР УКРАЇНИ ТА РОСІЇ

У даній статті розглядаються проблеми взаємодії Росії і України не тільки в галузі економічної та соціальної, але й в області культури, так само розглядається необхідність забезпечення оптимальної взаємодії діалогу українського та російського народів і культур в інтересах кожної зі сторін цієї.

Kononova A.A.

DIALOG OF CULTURES OF UKRAINE AND RUSSIA

In given article problems of interaction of Russia and Ukraine not only in the field of economic and social, but also in the field of culture as necessity of maintenance of optimum interaction of dialogue of an Ukrainian and Russian of the people and cultures for interests of each of the parties of this interaction and in interests of a society, the state, the world community is considered are considered.

*Конохова Н. В.
м. Харків, Україна*

РОЗРОБКА СИСТЕМИ ДИСТАНЦІЙНОЇ ОСВІТИ

Система дистанційної освіти – це складна, багатокomпонентна система з тенденцією до постійних змін і динамічного розвитку. Ефективне функціонування такої системи не може покладатися тільки на емпіричний досвід та інтуїцію. Необхідно здійснення системного підходу до дистанційного навчання, побудова залежності складових підсистем і компонентів.

З'являється можливість виділити наступні «проекції» системи дистанційного навчання: структурна, функціональна, інформаційно-технологічна, еволюційна.

Структурна модель системи базується на структурі організації, в якій вона розроблена і застосовується. Компоненти системи відповідають підрозділам, що беруть участь в процесі дистанційного навчання. Наприклад, приймальна комісія, навчальний відділ, кафедри.

Функціональна модель системи дистанційного навчання розподіляє системи на компоненти по функціональним характеристикам. Наприклад, навчання, тестування, спілкування. Більшість комерційних пакетів дистанційного навчання розроблюється саме на основі функціональної моделі.

Інформаційно-технологічна модель може відноситися як до визначення потоків інформації в системі, так і до технологій, які використовуються в процесі навчання та технічній побудові системи.

Еволюційна модель відображає розвиток системи в часі, а також перспективи розвитку системи в майбутньому.

Уявлення про систему дистанційного навчання як багатомодульне, що має ієрархічну структуру, відповідає дійсності. Але система дистанційного навчання, базуючись на загальній теорії систем, безумовно може бути витлумачена як відкрита система. Цей факт має пряий вплив на всі проекції системи. Наприклад, в застосуванні до третього виду моделі СДО – інформаційно-технологічній, це буде означати, що система повинна мати можливість до самоадаптації до зовнішнього середовища, що змінюється, а програмне забезпечення та електронні навчальні програми, що використовуються в ДО, повинні відповідати принципу зворотної сумісності.

Пропоновані в системах віртуального навчання курси прийнято поділяти на два види – кредитні та не кредитні. «Кредитним» вважається курс, офіційно затверджений в акредитованій навчальній установі. Він зараховується студенту в рамках навчальної програми по якій-небудь спеціальності і є однією зі сходинок на шляху до одержання ученого ступеня. Кожен курс у кредитній ієрархії має свою вагу. До «не кредитних» відносять курси, призначені для одержання додаткової чи постуніверситетської освіти (наприклад з метою підвищення кваліфікації), і ті курси, що не ведуть до одержання ученого ступеня.

Асинхронна форма передбачає індивідуальний темп опрацювання навчального матеріалу, тобто, отримавши завдання, кожен учень сам вирішує коли його виконати і надіслати результати (зрозуміло, у межах визначеного терміну). Технічною основою цього підходу може бути звичайне листування, e-mail, телебачення, web-технології. Перевагою такої форми організації є вільний темп, та графік навчання, що дає необхідну гнучкість навчальної програми.

Синхронна форма поряд з індивідуальним темпом опрацювання навчального матеріалу, передбачає синхронне спілкування учнів та викладача. Це може бути реалізовано за допомогою інтерактивного телебачення, обміну миттєвими текстовими чи голосовими повідомленнями, відео-конференцій. На практиці це виглядає так: викладач призначає зустріч, в означений день та годину учні та викладач з будь-якого Internet вузла з'єднуються з сервером, що здійснює підтримку дистанційного курсу, встановлюють відео зв'язок і під керівництвом викладача обговорюють поточні навчальні проблеми.

Асинхронні засоби:

Електронна пошта, e-mail. Один з найстаріших видів обміну повідомленнями, який став основою для цілою гілки способів спілкування. Має на меті зв'язок один з одним. Обмін здійснюється листами. e-mail умовно авторизуємий. В принципі кожен учасник спілкування має свою власну унікальну адресу, якою має бути підписане його повідомлення. Однак, механізми, що забезпечують справжність адреси відправника, що додається у лист, практично відсутній. Можна бути достатньо впевненим (за умови дотримання розумних заходів безпеки) що лист, відправлений за цією адресою отримає саме адресат, однак немає ніякої впевненості, що лист, що ви отримали, було отримано саме від того, чия зворотня адреса стоїть в листі. Також, як і у випадку зі звичайною поштою. Існують механізми, що дозволяють вирішити цю проблему (шифрування, цифровий підпис), але вони являються зовнішніми по відношенню до механізму пересилки листів і про програмне забезпечення потрібно піклуватися окремо.

Список розсилки, mail-list. Базуються на механізмі електронної пошти. Ідея полягає в тому, що одне й тесаме поштове повідомлення надсилається на кілька адрес (список розсилки). Сучасні реалізації дають змогу надсилати на ці адреси листи, відправлені на визначену поштову адресу (з попередньою цензурою, що здійснюється модератором списку розсилки, або без), що перетворює спосіб «один до багатьох» в спосіб «багато до багатьох». Асинхронний, «один до багатьох» або «багато до багатьох», зазвичай модеруємий, хоча не обов'язково. З класифікацією за анонімністю/авторизуємістю таж неоднозначність, що і у електронної пошти.

Usenetnews. Іноді називають «групами новин». Раніш цьому способу обміну інформацією дали невдалу назву «Телеконференція», зараз це створює деяку плутанину, оскільки англійський термін «teleconferencing» відноситься до засобів синхронного зв'язку «один до багатьох» та «багато до багатьох», такі як відеоконференції та телеконференції. Цей спосіб спілкування нагадує mail-list: існує деяка поштова адреса (що належить до спеціальної машини-сервера), куди ви можете надіслати лист з повідомленням, після чого повідомлення може бути прийняте читачами usenet-news. Для отримання повідомлень також можна використовувати електронну пошту. Однак, є суттєві відмінності:

- лист повинен містити рядок спеціального вигляду, який містить вказівку, в яку телеконференцію (group) відсилається повідомлення;
- те, в яку телеконференцію (group) попаде повідомлення не залежить від адреси, на яку надіслано листа (існують деякі тонкощі, але в найпростіших випадках несуттєві);
- механізм розповсюдження повідомлень usenet не має нічого спільного з електронною поштою, хоча клієнтська частина тісно з нею інтегрована хоча можуть бути використані і спеціалізовані програми;
- читач групи новин може сам визначити, яке повідомлення, з тих, що надійшли, він хоче отримати (для цього передбачений режим попереднього перегляду тем (subject) повідомлень для телеконференцій, що визначені користувачем).

Таким чином Usenetnews – це асинхронний, відносно анонімний (як і e-mail), глобальний засіб обміну повідомленнями «багато до багатьох» з можливістю модерування та активною роллю отримувача повідомлень.

FTP. Дозволяє вам отримувати файли, що знаходяться на віддаленій машині або помістити свої файли на віддалену машину. Використовує filetransferprotocol (ftp). Дає змогу обмежити доступ до окремих файлів. Асинхронний, один до багатьох або багато для багатьох, з можливістю авторизації та активною роллю одержувача.

WWW (worldwideweb). Сукупність засобів на підставі протоколу HTTP та машин-серверів, що надають доступ до цих засобів. Дозволяє реалізувати засоби спілкування практично з будь-якими параметрами, що використовуються в цьому огляді класифікації. Для їх розгляду необхідні окремі розділи, зараз є сенс говорити тільки про тривіальні (але від цього не менш зручні) властивості HTTP – він дозволяє взяти файл на віддаленому комп'ютері, зробити це легше, ніж при використанні FTP. В зв'язку з цим в останній час сервери, що надають файлові архіви, все частіш використовують HTTP паралельно з (або замість) FTP. Майже всі сервіси, що реалізовані на підставі протоколу HTTP, дозволяють використовувати авторизацію користувача.

WWW форуми (forum) дошки повідомлень (board), конференції, гостьові книги (guestbook). Асинхронні, багато до багатьох локальні засоби обміну повідомленнями з можливістю авторизації, модерування і активної ролі користувача. Цей клас засобів, дуже різноманітний за зовнішнім виглядом і за непринциповими особливостями використання – завдяки легкості реалізації таких речей на основі протоколу HTTP і CGI – стандарту для написання додатків, що взаємодіють з користувачем за допомогою Web-сервера. Все, що потрібно для роботи з ними – це WWW браузер. Це дещо нагадує лист розсилки, але замість поштової програми-клієнта – браузер, а замість поштової адреси - url. Робота з такими засобами, як правило, виглядає наступним чином: користувач переходить до url форуму, йому показується web-сторінка зі списком вже існуючих повідомлень (або відповідних їм посилань у вигляді коротких анонсів), які містять поле для введення тексту повідомлення. Перегляд повідомлень, що були отримані після того, як сторінку було відкрито браузером, зазвичай здійснюється після перезавантаження сторінки.

Синхронні засоби

Talk. Дуже старий (як і e-mail) засіб, який дозволяє спілкуватися двом користувачам безпосередньо. Кожному користувачеві надається два вікна – в одному він може друкувати свій текст, в іншому бачити, що друкує той, з ким він спілкується. Одночасний (синхронний) один до одного, з мінімальною авторизацією спосіб обміну повідомленнями, отримав розповсюдження для Unix-подібних систем, хоча існують аналогічні програми і для інших систем.

Ytalk. Модифікація talk, що дозволяє спілкування багато до багатьох. Не використовує виділений сервер, так що замість «багато» краще казати «декілька».

IRC (Internet relaychat). Синхронний анонімний спосіб обміну повідомленнями багатьох до багатьох. Використовує систему серверів - повідомлення, відправлені на один з серверів, негайно розсилається на всі, що зв'язані з ним, сервера, а з них всім учасникам (точніше їх клієнтським програмам). Всі повідомлення діляться за темами – «каналами». Повідомлення, надіслані на конкретний канал може прочитати лише користувачі, що підключаються саме до нього. На відміну від usenetnews, сервери IRC не пов'язані в єдину мережу, тобто повідомлення, надіслані на сервер, будуть розіслані не всім серверам IRC, а тільки на сервери, що з'єднані з ними в єдиний кластер. Програма-клієнт показує користувачеві список повідомлень в порядку їх надходження на сервер,

до якого він підключений, кожне повідомлення позначено ніком (nick – псевдонім, прізвисько) відправника. При надходженні нових повідомлень список оновлюється. Користувач має можливість в окремому рядку набрати своє повідомлення і надіслати до сервера. Відповідність ніка фізичної особі не контролюється (і вбудовані способи для цього відсутні), хто першим їм назвався, той і користується.

WWW chat. На відміну від IRC для спілкування достатньо WWW-браузера. Крім того, для обміну повідомленнями використовується одна машина-сервер, що зближує цей спосіб з дошками повідомлень (форумами) на підставі WWW, робить їх не такими глобальними. Дозволяє використовувати авторизацію учасників. Завдяки особливостям реалізації передбачає передачу суттєво більшої кількості інформації, ніж у випадку IRC.

Список літератури: 1. Е. Н. Пасхін Інформатизація освіти у стратегії стабільного розвитку – М., 1999. 2. The Experience of Internet Usage in Education. Analytical Survey. – UNESCO Institute for Information Technologies in Education – Moscow, 2000 – P. 30.

*Кузьменко Н. Н., Мокрецова Н. Я.
г. Краснодар, Россия, г. Харьков, Украина*

ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ПОДГОТОВКИ МЕНЕДЖЕРОВ АГРАРНОЙ СФЕРЫ

Характерными особенностями аграрного производства являются его ярко выраженная сезонность, существенная зависимость результатов от природно-климатических условий, повышенная важность соблюдения экологических требований и необходимость психологической направленности работника на деятельность в природной среде, на жизнь в сельской местности. Поэтому, как свидетельствует практика, сельская молодежь даже после окончания вуза аграрного профиля далеко не всегда горит желанием вернуться на постоянное место жительства в село и изъявляет желание работать по специальности. Для этого отмеченные выше особенности должны быть если и не близки, то по крайней мере психологически приемлемы для выпускника вуза и он видит благоприятные перспективы для своей профессиональной и личностной самореализации в соответствии со своими жизненными целями.

Кадровые потребности сельскохозяйственного производства вместе с пониманием острой социально-необходимости сохранения села как колыбели и хранителя национальных культурно-исторических традиций обусловили в качестве одной из важнейших задач высших учебных заведений системы аграрного образования обеспечение психологической готовности студентов к необходимости возвращения в село. Ее решение существенно усложняется недостаточным вниманием государства к множеству проблем социально-экономического развития села вообще и особенно к обеспечению жизненно необходимых для молодежи бытовых условий и возможностей культурного и профессионального развития и самосовершенствования.

Кроме того, длительное пребывание студентов в период его учебы в условиях большого города с несравненно более высоким по сравнению с деревенским уровнем комфорта приводит к тому, что часть из них уже не хочет возвращаться к условиям сельской жизни. Такая ситуация выдвигает перед системой и особенно перед преподавателями социально-гуманитарных дисциплин задачу постоянного подчеркивания пре-

имуществ сельской жизни и недостатков, присущих современной урбанистической среде. Решение этой задачи является достаточно тонким делом, требует высокого педагогического мастерства, такта и глубокого знания жизни и психологии студентов.

Здесь нельзя лукавить, необходимо откровенно говорить студентам как о недостатках, так и о преимуществах и города, и села, приводить примеры, как все больше горожан, особенно тех, что достигли определенного уровня материального достатка, стремятся купить себе участок земли в сельской местности и построить загородный дом. При этом в нем они стремятся все-таки обеспечить в нем комфортные бытовые условия не ниже, чем в городе. Такая информация оказывается особенно действенной, если использовать для иллюстрации подобные примеры, касающиеся выпускников прошлых лет. Ведь некоторые из них становятся успешным фермерами, организуют фирмы по переработке сельскохозяйственной продукции на основе как современных зарубежных, так и традиционных народных технологий. Последние при грамотной маркетинговой стратегии могут пользоваться большим спросом.

Поскольку такие фирмы и предприятия обычно стремятся перенимать и использовать передовые зарубежные технологии не только в производстве, но и в управлении им, они остро нуждаются в грамотных, компетентных кадрах специалистов высокой квалификации. Именно таких специалистов сегодня готовят высшие учебные заведения аграрного профиля. Однако они же необходимы и для многочисленных таких же предприятий в городе. Это создает конкурентную среду на рынке труда, своеобразие которой состоит в том, что не определенной число работников предлагают себя работодателю, а наоборот, несколько работодателей предлагают рабочие места одному и тому же специалисту. Психологически помочь ему в выборе наилучшего варианта также должны опытные преподаватели-наставники. При этом они должны исходить из обеспечения гармонизации индивидуальных интересов самого выпускника и общественных интересов государства.

Как свидетельствуют результаты многочисленных бесед со студентами, их личные интересы далеко не всегда сводятся только к уровню заработной платы и бытовым условиям проживания. Большинства из них существенное место отводит возможности профессионального и карьерного роста и самореализации. В связи с этим считаем необходимым привести мнение известных психологов А.В.Петровского и М.Г. Ярошевского, согласно которому понятие «профессионал» требует наличия тех качеств, которые психологи определяют как человеческие «способности – индивидуально-психологические особенности личности, являющиеся условием успешного выполнения той или иной продуктивной деятельности» [1].

Общественные же интересы состоят, во-первых, в необходимости надлежащего обеспечения населения качественными продуктами питания и в обеспечении продовольственной безопасности страны, в сохранении села и его развитии, в повышении жизненного уровня сельского населения и его возможностей. Представляется вполне естественным, что успешное решение таких задач возможно только через людей, в первую очередь через молодежь, ее желание успешно жить и работать в селе и через создание благоприятных условий для ее жизни и деятельности.

Конечно, многое в этом плане зависит от государственной политики в отношении села и сельскохозяйственного производства, от финансирования развития инфраструктуры, в том числе в сфере образования, здравоохранения и культуры. Однако с позиций учебно-воспитательного процесса в аграрном высшем учебном заведении важна задача формирования психологической направленности выпускника на его будущую жизнь и деятельность в селе. Его убеждение должно строиться на научных принципах психоло-

гии влияния и психологии общения. При этом, как пишет известный психолог-практик П. С. Таранов, «надо всегда быть готовым к тому, что не вы, а ваш собеседник или оппонент окажутся более правыми. Когда выдвигается неприемлемая для вас точка зрения, не стоит отвергать ее огульно. Лучше сказать, что она для вас пока непонятна» [2, С. 27].

Однако педагог может и должен владеть техникой убеждения, и в этом вопросе ему помогают сами особенности предмета общения со студентом, то есть понимание духовных истоков села. Как убедительно пишут В. Г. Кремень, Д. И. Мазоренко, С. А. Заветный, С. Н. Пазынич и А. С. Пономарев, авторы прекрасной монографии «Философия общения», «ближе всех к природе находятся земледельцы, представители сельскохозяйственного труда. Можно смело утверждать, что благодаря благотворному воздействию на них природы, они, как правило, нравственно чище, духовно богаче, чем другие категории населения. Во многие века в прошлом сельские жители являлись источником духовности, народной мудрости. Однако существенное вмешательство в человеческую жизнь научно-технического прогресса коренным образом изменило духовное состояние общества, в том числе заметно уменьшилось количество людей, проживающих в сельской местности, упал престиж сельскохозяйственного труда» [3, С. 220–221].

Не менее убедительно, но, пожалуй, еще более эмоционально и образно пишет в своей книге «Философия урожая» агроном-практик М. Ф. Федоряка. По его убеждению, «агроном должен землю читать как книгу, а суть его работы с землей – научный подход плюс творчество. Знание и работа агронома должны быть полезными для земли. Он обязан быть «заземленным» специалистом и отлично знать потенциал «своих» земель, быть способным решать любые сложности в поле, бороться за каждую сотку земли, быть «педагогом» для почвы и растений, уметь «говорить» с ними об их нуждах и бедах. Агроном – это доктор земли» [4, С. 8–9].

Донести до будущего специалиста такое трепетное отношение к земле – это своеобразная сверхзадача всего аграрного образования независимо от выбранной молодым человеком или девушкой – выходцами из деревни – конкретной специальности. Агроном или специалист-животновод, инженер или менеджер сельскохозяйственного предприятия, – каждый из них должен знать свою высокую миссию и глубоко понимать общественную важность и значимость своей специальности и своей профессиональной деятельности. Сам же он должен воспринимать ее как одну из своих важнейших жизненных ценностей и быть благодарен судьбе за возможность трудиться на земле.

При этом особенная общественная миссия возлагается на управленцев, которые являются не только специалистами в своей сфере деятельности, но и организуют совместную деятельность других людей и людских коллективов. Ведь для ее успешного осуществления необходимы и высокий личностный и профессиональный авторитет менеджера, и специфические организаторские и коммуникативные способности, и высокие нравственные качества. Но сегодня одним из основных требований к ним выступает хорошее владение профессиональными знаниями и умениями, творческий подход к успешному их применению с учетом конкретных особенностей каждой проблемной ситуации и личностных качеств людей, с которыми приходится иметь дело. Поэтому в системе профессиональной подготовки менеджеров для аграрной сферы национальной экономики важную роль должно играть использование как психологических закономерностей управленческой деятельности, так и привитие понимания студентами их исключительной значимости.

Особые требования к системе управленческой подготовки будущих специалистов предъявляет рыночная среда. Как совершенно справедливо пишет выдающийся швей-

царский специалист в области бизнес-образования и менеджмента, профессор корпоративного университета Nestle Питер Лоранж, «учебное заведение может и должно учиться, отчасти подчиняясь рынку, отчасти руководя им» [5, С. 127]. Действительно, рыночная экономика очень динамична. Конкуренция стимулирует инновационную деятельность и активность ее субъектов. Поэтому современный специалист должен быть достаточно мобильным и готовым к постоянному творческому поиску и в сфере технологий, и в сфере организации производства и управления людьми. Более того, он должен быть способен заряжать своей активностью и энергией других людей, стимулируя и поощряя их творческие способности.

Как совершенно справедливо пишут американские исследователи Ральф Е. Стейер и Джеймс А. Беласко, «перед руководителями организаций стоит задача научить каждого мыслить стратегически. Постановка точных вопросов является прекрасным средством обучения». По их глубокому убеждению, «руководители должны обращать внимание не столько на решение проблем, сколько на предотвращение их возникновения. Когда проблема принимает серьезные масштабы, с ней слишком поздно буде бороться. Руководитель должен постоянно смотреть вперед и руководствоваться долгосрочной программой, тогда можно будет предотвратить появление проблем» [6, С. 15].

Для того же, чтобы мыслить стратегически и уметь предотвращать самую возможность появления сложных проблемных ситуаций, руководитель должен научиться пониманию сущности объектов и явлений, с которыми ему приходится сталкиваться, пониманию людей, с которыми он работает. Для этого полезно ознакомиться хотя бы с основами философии и психологии понимания как специфического феномена, не только имманентного человеку в силу самой его природы, но и выступающего одной из его атрибутивных характеристик.

В то же время, как пишет А. С. Пономарев, «трудно найти более сложный объект для его понимания, чем само понимание. Выступая субъективным переживанием человека в процессе его умственной деятельности, иногда достаточно сильным и ощутимым, понимание, тем не менее, трудно поддается определению». По мнению ученого, «интуитивно представляется очевидным, что понимание может рассматриваться как умственное, символическое овладение знанием о чем-то, как определенная возможность ясно видеть объект или явление, сущность которых человек стремится понять в их взаимосвязях и взаимозависимостях с другими объектами и явлениями» [7, С. 153].

Подготовка специалистов, в том числе и менеджеров, в вузах аграрного профиля, ориентирована преимущественно на ребят, которые окончили сельские школы. К сожалению, в силу ряда объективных причин, качество школьной подготовки у них в большинстве случаев уступает качеству подготовки городских школьников. Это же часто касается и уровня их общей культуры, кругозора и эрудиции, их мировоззренческих позиций. Однако это вовсе не означает, что им следует давать какой-то упрощенный вариант образования. Как свидетельствуют жизненная практика и многолетний педагогический опыт авторов, у большинства сельских ребят значительно сильнее, чем у их городских сверстников, развиты чувство ответственности и стремление к овладению знаниями. Поэтому уже примерно к третьему курсу многие из них не только сравниваются с городскими по показателям успеваемости, но и часто превосходят их.

Следует подчеркнуть, что это достигается при том, что они живут в основном в общежитии, обычно сами готовят пищу и занимаются другими видами самообслуживания. Но эти бытовые заботы не только отнимают часть времени, они дисциплинируют студента, укрепляют самостоятельность и ответственность. А эти качества наряду с

еще сохранившемся в сознании сельчан пониманием самоценности знаний и образования и привитым им с детства трудолюбием, способствуют настойчивости, так необходимой для овладения профессиональными знаниями и использовании возможностей для своего культурного совершенствования. Это свидетельствует о понимании ими важности условий социокультурного пространства большого города.

Убедительным подтверждением этого тезиса служит активное участие студентов из числа выпускников сельских школ в магистерской программе по философии при кафедре ЮНЕСКО «Философия человеческого общения» Харьковского национального технического университета сельского хозяйства им. П. Василенко, где работает одна из авторов данной статьи. Учебная программа предусматривает, кроме традиционных философских дисциплин, изучение специфических курсов по философии управления и психологии управления. Они пользуются большим успехом слушателей, что свидетельствует о глубиной их понимании, что успешное осуществление ими функций менеджмента в структуре будущей профессиональной деятельности может быть обеспечено только в том случае, когда оно базируется на научно обоснованных принципах. Эту идею они глубоко и последовательно проводят в своих выпускных квалификационных работах.

Поэтому очень важно им усвоить, что организационная деятельность является основой обеспечения надлежащего функционирования и развития систем типа «человек – группа» или «руководитель – коллектив». Сегодня ее эффективность в значительной мере зависит от понимания и учета основных психологических закономерностей управления. В их структуре существенное место принадлежит культуре межличностных отношений, психологическому такту и общему характеру взаимоотношений в коллективе.

Поэтому такая важная роль в общей структуре учебно-воспитательного процесса профессиональной подготовки кадров для сельскохозяйственного сектора экономики отводится также и формированию их управленческой компетенции. Как важная составляющая их подготовки, она дает весомые основания серьезно надеяться, что выпускники действительно привнесут в организацию и осуществление аграрного производства современные эффективные управленческие технологии как предпосылку его эффективного осуществления и менеджмента.

Более того, та культура управления, которая будет утверждаться при этом, призвана способствовать повышению общей культуры работников, в том числе культуры быта и межличностных отношений. Появление в селе нового отряда высокообразованной интеллигенции поможет закреплению молодежи, созданию молодых семей и повышению рождаемости. Кроме того, это будет способствовать укреплению авторитета высшего образования и привлечению в сельскохозяйственные вузы талантливых выпускников сельских школ, большая часть которых, настоящих патриотов своей «малой родины», обязательно вернутся в родные места. Это и станет действительно реальным вкладом в дело социально-экономического и духовно-культурного возрождения села, следовательно, и всей страны.

Список литературы: 1. Психология: Словарь / Под общ. ред. А. В. Петровского, М. Г. Ярошевского. – М.: Политиздат, 1990. – С. 381. 2. Таранов П. С. Приемы влияния на людей. – Симферополь: Таврия, 1995. – 496 с. 3. Философия общения: монография / В. Г. Кремень, Д. И. Мазоренко, С. А. Заветный, С. Н. Пазынич, А. С. Пономарев. – Харьков: ХНТУСГ им. П. Василенко, 2011. – 440 с. 4. Федоряка М. Ф. Философия урожая. – Пархомовка, 2007. 5. Лоранж П. Новый взгляд на управленческое образование: задачи руководителей / Пер. с англ. – М.: ЗАО «Олимп-Бизнес», 2004. – 400 с. 6. Стейер Р. Е.,

Беласко Дж. А. Управление: от старых форм к новым реальностям // Современное управление: Энциклопедический справочник. Т. 1. – М.: Издатцентр, 1997. – С. 1.3–1.9.
7. Пономарев А. С. Философские аспекты феномена понимания // Шестые Страховские чтения: философские проблемы понимания в культуре и науке: матер. межд. науч. конф. – Белгород: Изд-во БелГУ, 2010. – С. 152–160.

*Курявська О. М.
м. Харків, Україна*

ГУМАНІЗАЦІЯ ВИЩОЇ ІНЖЕНЕРНОЇ ОСВІТИ УКРАЇНИ ТА РОСІЇ ЯК ЇЇ УМОВА ВДОСКОНАЛЕННЯ

Сучасний світ своєю динамічністю та інтенсивністю енергоінформаційних потоків, несе людству величезну інформацію. Це, в свою чергу, вимагає від освіти розвитку, який базується на змістоутворюючих, гуманістичних та творчих компонентах життя. Актуальними в нашому сьогоденні є слова Клод Леві-Строса, що «XXI століття має стати століттям гуманітарного знання або його не буде зовсім».

Аналіз робіт вітчизняних і закордонних дослідників в галузі вищої освіти в різних країнах світу дає змогу зробити висновок про те, що в наш час найпопулярнішими в світі, а зокрема, в Україні та Росії, навчальними закладами є інженерно-технічні вузи. Необхідною основою їх популярності є глибина отриманої в них фундаментальної освіти, яка включає як природничонаукові, математичні, так і гуманітарні базові компоненти [4].

Інженерія XXI століття набуває свого широкого розмаху. Від інженера сьогодення очікується не тільки високопрофесійне становлення, а й урахування розвиненості високої загальної культури особистості. Духовне багатство культурної людини здатне запобігти рішенням, які здавалися б технічно доцільними, однак, в кінцевому результаті, згубними для людства. Останнім часом тенденції змінюються. Сучасні вимоги до інженерів підвищуються, оскільки, гуманітарна культура безпосередньо потрібна там, де справа стосується творчості, де інженер проявляє себе як спеціаліст високого рівня, творець нового, а не просто як виконавець. А, отже, хто не займає високого рівня, опиняється практично непотрібними на ринку кваліфікованих спеціалістів. На сьогодні ці процеси вже спостерігаються в передових постіндустріальних країнах світу. Тому однією з суттєвих та актуальних проблем вищої технічної школи, одночасно з високоякісною спеціальною підготовкою, є гуманізація і гуманітаризація вищої освіти.

Проаналізувавши педагогічну літературу, ми прийшли до висновку, що, незважаючи на закореніле викладання, засноване на вітчизняних традиціях, в сьогоденній інженерній освітянській програмі є суттєві недоліки. Одним з таких недоліків можна вважати вузьку підготовку та спеціалізацію інженерів. Ще на початку століття один з творців інженерного проектування проф. А.Рідлер писав: «Завдання вищої технічної школи полягає не в тому, щоб готувати тільки хіміків, електриків, машинобудівників і так далі, тобто таких фахівців, які ніколи б не покидали своєї тісно обмеженої галузі, але щоб давати інженерові багатобічну освіту, надаючи йому можливість проникати і в сусідні області. Інженери мають потребу більш глибоких знань, ніж тільки пізнання за своєю спеціалізацією, потрібні знання в широкому об'ємі освіти. Гарна освіта – це така, яка управляє, тобто дивиться вперед і своєчасно з'ясовує завдання, що висувуються сучасністю, так і майбутнім, а не примушує себе тільки тягнути і штовхати вперед без

крайньої потреби» [5]. Отже, можна говорити, що гуманітарна освіта – це не тільки вивчення гуманітарних дисциплін, а ще й особливий підхід до дійсності, особливий спосіб мислення, особливий світогляд. Інженерна освіта має відповідати сучасним вимогам інженерної професії, характеру і тенденціям сучасної інженерії, особливостям сучасного освітнього процесу, загальним вимогам і ідеалам людини постіндустріальної культури. Щодо другої проблеми, яка атакує інженерну освіту, то вона полягає в наступному: сучасна інженерна діяльність не тільки стала складнішою, оснащеною комп'ютерною технікою, але в ній все частіше вирішуються нетрадиційні завдання, що вимагають нового інженерного мислення. Отже, виховання такого нового мислення – є актуальною задачею перед вищою освітою на сьогоднішній день. Слід зазначити, що для нетрадиційних видів інженерної діяльності і мислення характерний ряд особливостей: 1) зв'язок інженерних аспектів діяльності з соціальними, економічними і екологічними аспектами. Все частіше інженер вимушений розробляти не просто технічні вироби, а складні системи, що включають крім технічних підсистем і інші нетехнічні, розробка яких передбачає звернення до таких дисциплін як інженерна психологія, інженерна економіка, прикладна екологія, соціологія та інше; 2) необхідність моделювати і розраховувати не тільки основні процеси проєктованого інженерного об'єкту, але і можливі наслідки його функціонування, особливо негативні (вплив нової техніки на людину: зміну її потреб, умов життя і т.д.); 3) новий характер інженерного мислення потребує вищої загальної культури особи інженера з достатньо розвиненою рефлексією власної діяльності, використання в роботі принципів і методів сучасної методології і прикладних наук [3].

Ефективність творчого професійного мислення інженера пов'язана з розвитком його рефлексійного рівня, який визначає володіння загальними принципами розв'язування професійних інженерних задач, схильності до діагностики та прогнозуванню стану технічних систем та об'єктів, змістовному аналізу та оперативному усуненню недоліків, плануванню різних видів профілактичних робіт. Важливими властивостями інтелекту, формування якого створює у психіці людини основу для активного розвитку технічного творчого мислення, є: особливості оперування технічними та технологічними образами, спрямованість інтелекту на продуктивну діяльність, яка виражається у готовності, прагнення розв'язувати поставлені задачі; високий рівень розвитку діяльності мислення людини, основних процесів мислення, якості розуму, а також вміння використати у процесі мислення різні комбінації знань, та вмінь [5].

В сучасних технічних вузах гостро постають питання пошуку шляхів гуманізації технічної освіти бо є необхідність поступового подолання технократизму в процесі підготовки майбутніх фахівців. Саме технократизм виявився одним з чинників уповільнення динаміки соціально-економічного розвитку держави. Викладання гуманітарних дисциплін покликане сприяти появі ціннісних орієнтацій майбутніх фахівців в процесі подолання технократичних підходів до змісту і розуміння вищої освіти.

Загалом питання гуманізації процесу вищої інженерної освіти в Україні та Росії вирішується шляхом включення гуманітарних дисциплін в освітню програму інженерів [2]. Та слід зауважити, що такий спосіб «гуманізації» не являється дієвим, так як не відбувається інтеграції інженерії з гуманітарією. Інженер отримує знання, що відносяться до різних полів: інженерного та гуманітарного, а це в свою чергу не впливає на гуманізацію змісту отриманих знань. Тож, питання про гуманізацію технічної освіти, повинно ставитися ширше – якою повинна бути інженерна освіта, щоб відповідати сучасним вимогам і інженерній професії, характеру і тенденціям сучасної інженерії, особливостям сучасного освітнього процесу, загальним вимогам і ідеалам людини постіндустріальної культури.

Аби запровадити гуманізацію в інженерних вузах України та Росії слід враховувати те, що її необхідно здійснювати не у відриві від технічного навчання, а як би занурюючись в останнє за допомогою вивчення історії науки, естетики науково-технічної творчості, професійної етики, гуманістичних традицій в конкретній області.

Гуманізація вищої технічної освіти передбачає не лише збільшення в блоку гуманітарних дисциплін навчальному плані, а й проникнення гуманістичних ідей в природні та технічні науки. Основним завданням гуманізації є не протиставлення гуманітарної освіти технічній, а пошук шляхів їх інтеграції та взаємопроникнення.

Також, гуманізація підіймає вимоги до викладача технічного вузу: лише викладач, що має гуманістичний світогляд, необхідні особисті якості, педагогічну спрямованість, базу психолого-педагогічної підготовки, викладач, якому «комфортно» в своїй діяльності, може побудувати педагогічний процес в гуманістичному руслі.

Таким чином, проблема довготривалого розвитку вищої технічної освіти не може бути вирішена тільки шляхом реформ організаційно-управлінського і змістовного характеру. Все наполегливіше встає питання про необхідність зміни парадигми освіти: з технократичної на гуманістичну [1].

Висновки. Гуманізація освіти стає однією з глобальних проблем сучасності, а гуманітаризація циклу природничонаукових і технічних дисциплін – одним із засобів її вирішення. Гуманістична спрямованість навчання досягається при впровадженні такої педагогічної технології навчання, в якій головний ціннісний орієнтир у навчальному процесі ВНЗ є особистість студента, її конкретні й помітні позитивні зміни в процесі напруженої індивідуальної діяльності з розвитку і формування власного потенціалу – креативного, інтелектуально-творчого, соціально-морального, духовно-естетичного і фізичного. Гуманізація процесу навчання в цьому зв'язку – це така організація навчальної діяльності, коли формування особистості, всебічне культивування індивідуальних здібностей студентів є головним смислом і метою педагогічних зусиль викладачів, як, між іншим, і самих студентів.

На сьогодні пріоритетною є проблема пошуку шляхів освіти та виховання людини, фахівця в гармонійному поєднанні з умовами світу, що стрімко змінюється. Кажучи словами Еріха Фромма, розвиток визначатиметься не стільки тим, що людина має, скільки тим, хто вона є, що вона може зробити із тим, що має.

Список літератури: 1. Вербицкая Л. А., Касевич В. Б. О месте гуманитарных наук в системе знаний // Высшее образование в России. – 2003. – № 1. 2. Вербицкая Л. А., Касевич В. Б. О модернизации российской высшей школы: сегодняшние проблемы и возможные решения // Вопросы образования, 2004. – № 4. 3. Гурье Л. И. Концептуальные основы методологической составляющей многоуровневой подготовки инженеров. [Электронный ресурс] / Л. И. Гурье Режим доступа: http://aeer.ru/files/io/m3/art_7.pdf. 4. Ерофеева Г. В., Сфремова О. Н., Складорова Е. А. Методологические и методические аспекты создания обучающей системы по математике в техническом университете. [Электронный ресурс] / Г. В. Ерофеева [и др.] Режим доступа: <http://www.duskyrobin.com/tpu/2005-06-00054.pdf>. 5. Лихолетов В. В. Теория и технологии интенсификации творчества в профессиональном образовании [Текст]: автореф. дис. д-ра пед. наук: 13.00.08 / Лихолетов Валерий Владимирович; – Челябинск, 2002. – 432 с.

*Михайличенко В. Е.
г. Харьков, Украина*

ПЕДАГОГИКА УСПЕХА КАК ИНТЕГРАЛЬНЫЙ ЛИЧНОСТНО-ОРИЕНТИРОВАННЫЙ ПОДХОД К ФОРМИРОВАНИЮ УСПЕШНОСТИ СТУДЕНТОВ

Внутренний мир человека характеризуется неограниченными психическими возможностями, которые он использует в течение всей жизни. В новых исторических условиях возникает необходимость в научных поисках, направленных на формирование личности, которая осознаёт свои возможности, стремится к самобразованию, самосовершенствованию, успешной самореализации. Такой должна быть педагогика успеха как интегральный личностно-ориентированный подход, в рамках которого решаются вопросы, связанные с поиском оптимальных образовательных систем, в основе которых лежит принцип достижения человеком успеха.

Основные концептуальные позиции педагогики успеха связаны с гуманистической психологией и педагогикой, которые предусматривают использование личностно-ориентированного подхода во взаимодействии со студентами. Такое обучение предполагает учет их индивидуальных особенностей, интересов и способностей, развитие и саморазвитие личности. Это важная составляющая нового педагогического мышления, которая требует пересмотра, переоценки всех компонентов образования: внимание педагогов к личности студента, доверие к ней, принятие её целей, потребностей и интересов, создание максимально благоприятных условий для раскрытия и развития личностного потенциала студентов, их самоопределения и самореализации.

Личностный подход предполагает в качестве основного содержания и главного критерия успешности обучения не только знания, умения, навыки, т.е. функциональную направленность на успешную профессиональную деятельность, но и формирование необходимых личностных качеств: творческих способностей, адекватной самооценки, воли, уверенности в себе и своей эффективности, способности к саморазвитию и самосовершенствованию. Он связан со стремлением познать и понять самого себя, учитывать свою индивидуальность, развить лучшие черты и нейтрализовать негативные, что требует дополнительных усилий со стороны студентов и создания благоприятных для этого педагогических условий.

Целью статьи является исследование основных принципов педагогики успеха как личностно-ориентированного подхода в образовании.

Педагогика успеха – это наука о способах активизации внутреннего мира человека, чтобы обеспечить выявление и плодотворное использование его личностных ресурсов и потенциала, стимулирование к саморазвитию и самосовершенствованию, направленного на достижение успеха в жизни [3]. Методические приемы педагогики успеха органично встраиваются в идеи развивающего, личностно-ориентированного образования.

С психологической точки зрения успех, как считает А. С. Белкин – это переживание состояния радости, удовлетворение от того, что результат, к которому стремилась личность в своей деятельности, либо совпал с ее ожиданиями, надеждами, либо превзошел их. На базе этого состояния формируются более сильные мотивы деятельности, меняются уровни самооценки, самоуважения. Когда успех делается устойчивым, постоянным, может начаться своего рода реакция, высвобождающая огромные, скрытые до поры возможности личности [1, С. 28].

С педагогической точки зрения, успех – это достижение значительных результатов в деятельности, как отдельно взятой личности, так и коллектива в целом [1, С. 30]. В педагогическом смысле успех может быть результатом продуманной, подготовленной тактики преподавателя, семьи. В основе ожидания успеха лежит стремление ученика заслужить одобрение, стремление утвердить свое *Я*, свою позицию, убеждения и ценности.

Основы отечественной педагогики успеха заложены были П. П. Блонским, Ш. А. Амонашвили, А. С. Макаренко, В. А. Сухомлинским, К. Д. Ушинским и другими учеными, которые пришли к выводу, что только успех поддерживает интерес ученика к обучению, а он появляется тогда, когда есть удовлетворение, рождающееся от успеха в овладении знаниями.

Одна из важнейших потребностей человека – достижение успеха в значащей для него деятельности. Ведущей деятельностью студентов является обучение. При этом познавательная потребность и потребность в достижении успеха – два необходимых компонента, которые в значительной мере обеспечивают успешность учебной деятельности. Многие современные ученые высказывают мысль о том, что ученик тогда тянется к знаниям, переживает потребность в учении, когда им движут мотивы и интерес, подкрепленные успехом. Основная цель педагогического процесса – создание условий для максимально возможного раскрытия и развития способностей ученика, способствующих его успешной самореализации.

Педагог должен организовать учебно-воспитательный процесс таким образом, чтобы, удовлетворяя естественные потребности учеников в познании окружающего мира, общении и самореализации, обеспечить получение положительных эмоций. Такое обучение приносит учащимся наслаждение, при этом желание познавать будет возрастать и с течением времени превратится в мотивацию достижения успеха. Преподаватель должен питать источник внутренних сил ученика, рождающий желание учиться и энергию для саморазвития и самосовершенствования.

В условиях личностно-ориентированного подхода основным условием успешной подготовки будущего специалиста является личность преподавателя, его внимание к внутреннему миру студента и формирование ответственности за полученные результаты. Эти принципы реализуются в рамках нового демократичного направления – педагогике сотрудничества, которая иногда называют педагогикой толерантности, а ученый-педагог И. Ф. Зязюн назвал её «педагогика добра» [2]. Профессионально-педагогическое сотрудничество – это система приемов органичного социально-психологического взаимодействия педагога и обучающихся, содержанием которой является обмен информацией, познание друг друга, организация и коррекция их отношений в коллективе, совместные переживания.

Организация сотрудничества между преподавателем и студентом, создание отношений доверия и взаимопонимания, переживание радости и успеха активизируют процесс обучения, формируя у его участников уверенность в себе и уважение друг к другу. Оно позволяет создавать специальные ситуации успеха, способствующие переживанию им эмоционального подъема. Такое сотрудничество способствует личностному росту обучающихся, а также даёт возможность реализовать одну из главных задач учебно-воспитательного процесса – помочь осознать свои возможности и поверить в себя.

Успешность обучения и воспитания характеризуется осмыслением своей *Я*-концепции, гармонией и сформированностью внутреннего мира человека, стремлением к личностному росту. Обратной стороной процесса достижения жизненного успеха в обучении является понятие неуспеваемости. К сожалению, неуспеваемость преврати-

лась сегодня в хроническую, «вечную проблему» в школе. С одной стороны, неуспеваемость является следствием процесса обучения, с другой, – она сама, являясь негативно формирующим фактором, требует изучения своей сущности. Масштабы этого явления стали настолько велики, что оно начинает выступать значимым фактором социального неблагополучия в обществе.

В научной литературе предлагаются различные варианты и способы нивелирования влияния неблагоприятных факторов на процесс обучения. Однако в современных подходах, изначально ориентированных на повышение качества образования и эффективность учебно-воспитательного процесса, не находят должного научно-теоретического осмысления и прикладного решения вопросы, касающиеся формирования самосознания обучающегося, что способствует его самопознанию, самооценке, саморазвитию и самосовершенствованию.

Одна из фундаментальных особенностей человека заключается в том, что все происходящее с ним подвергается непрерывной психологически напряженной самооценке своих поступков, принимаемых решений, определения личностной значимости. Самооценка – это отношение индивида к себе, которое складывается постепенно и в некоторой степени зависит от одобрения или неодобрения окружающих людей, что определяет убежденность индивида в своей значимости. Это личностное суждение о собственной ценности, которое выражается в установках, свойственных индивиду. Позитивная или негативная оценка самого себя отражает степень развития у индивида чувства самоуважения, ощущения собственной ценности и позитивного отношения ко всему тому, что входит в сферу его *Я*. Поэтому низкая самооценка предполагает неприятие себя, самоотрицание, негативное отношение к своей личности.

При всем разнообразии научных подходов в изучении этой проблемы их объединяет обобщенный вывод, суть которого в том, что неуспешность, как и успешность, является в значительной мере результатом низкой или высокой самооценки человека. Таким образом, корреляционная взаимосвязь фактов жизненной неуспешности с фактором негативной самооценки – установленный научный факт. Однако продолжают оставаться недостаточно исследованными и раскрытыми вопросы, связанные с изучением процессуальных характеристик негативной самооценки.

Неуспешность как фактор, деформирующий становление личности, требует неотложного поиска оперативных решений, которые позволят обеспечить эффективность функционирования системы образования. Исходным методологическим способом решения поставленной задачи может стать выявление формирующих факторов, способных обеспечивать процесс продуктивной социализации каждого ученика и достижение им успеха в жизни.

Личностно-ориентированный подход к обучению создает возможность целенаправленно использовать потенциальные возможности каждого студента.

Такой образовательный процесс позволяет свести на нет часто встречающийся феномен оценивания учащимся самого себя как неуспешного и призван формировать у него чувство переживаемого жизненного успеха и оптимизма. При таком подходе решение проблемы неуспешности переводится в сферу организации потенциально возможного набора деятельностей и создание ситуации успеха в ней, предоставляющей каждому студенту возможности проявить себя, испытать чувство достигаемого успеха. Это вселяет уверенность в свои силы и должно стать фундаментальной основой формирования активной, оптимистично входящей в жизнь личности.

Для достижения поставленных целей в образовательном процессе необходима разработка его организационно-содержательной модели, в которой на каждой ступени

должны создаваться условия для формирования успешности, социального оптимизма обучающихся. Это предполагает использование технологий развивающего образования, которые мотивируют успешное обучение студентов при использовании личностно-ориентированного подхода. Важно также знать, какие методы учебной деятельности и способы организации учебного процесса могут эффективно влиять на формирование у них потребностей в саморазвитии и самосовершенствовании, а также мотивов достижения. Правильный подбор методов в соответствии с целями и содержанием обучения и учет особенностей студентов способствует развитию познавательных способностей, вооружению их умениями и навыками использования приобретенных знаний на практике, а также личностному росту.

Основным механизмом в решении этой задачи становится создание ситуации успеха в учебном процессе. Успешность является социальным качеством, именно поэтому она осознается человеком в процессе приобретения социального опыта и достигается им за счет приложенных усилий и стараний. Достижение успеха в какой-либо деятельности всегда способствует самоутверждению личности, появлению веры в себя, в свои возможности, эффективному становлению в социуме. Чувство переживаемого успеха способствует развитию уверенности в себе, повышению самооценки, развитию чувства собственной значимости.

Реализация такого обучения предполагает использование знаний психологии преподавателями, понимания роли психологии в учебно-познавательном процессе. В настоящее время, как показывает опыт, многие из преподавателей специальных дисциплин, оставленных на кафедре после окончания вуза и не имеющих педагогического образования, ощущают острый дефицит знаний основ психологии. В связи с этим их совершенствования и оказания методической помощи в этом процессе в НТУ «Харковский политехнический институт» на кафедре педагогики и психологии управления социальными системами разработан курс «Педагогика успеха», который преподают магистрантам по специальности «Педагогика высшей школы» [4].

Таким образом, ведущим принципом педагогики успеха является гуманистическая направленность образовательного процесса. Это предполагает создание условий для личностно-ориентированного обучения, направленного на раскрытие и развитие способностей обучающегося, его самореализацию.

Второй принцип педагогики успеха – принцип сотрудничества педагога и ученика, что является необходимым условием для активизации учебного процесса и личностного роста.

Третий принцип педагогики успеха – принцип успешности, который представляет собой систему неразрывных психических компонентов, включенных в структуру учебно-познавательной деятельности. Достижение успеха даёт возможность обучающемуся почувствовать чувство удовлетворения от выполняемой работы, повышает уверенность в самом себе и самооценку, формирует чувство оптимизма.

Четвертый принцип – использование педагогических технологий и методов, способствующих профессиональному и общеличностному развитию обучающихся и их самосовершенствованию;

Пятый принцип – знание основ психологии, как студентами, так и преподавателями, способствующее формированию самосознания студента, всех аспектов его внутреннего мира.

Таким образом, решение проблемы успешности обучения связано с педагогикой успеха как личностно ориентированном подходе в системе образования. Это ведущая

составляющая инновационного мышления, что предполагает пересмотр и переоценку всех компонентов педагогического процесса. Это длительный и многоаспектный, который лежит в основе гуманизации системы образования. Результатом её функционирования является достижение успеха в профессиональной деятельности, что активизирует их позитивное личностное развитие.

Список литературы: 1. Белкин А. С. Ситуация успеха : книга для учителя / А. С. Белкин. – Екатеринбург: УГЛУ, 1997. – 186 с. 2. Зязюн І. А. Педагогіка добра: ідеали і реалії: навч.-метод. посіб. / І. А. Зязюн. – К., 2000. – 350 с. 3. Никишина Г. В. Педагогика успеха: теоретические подходы и практика реализации / Г. В. Никишина, Л. И. Чуприна // Вестник ОГПУ. – 2006. – № 3. – С. 46. 4. Романовський О. Г. Педагогіка успіху: підручник. / О. Г. Романовський, В. Є. Михайличенко, Л. М. Грень – Х.: Изд-во НТУ «ХПИ», 2011. – 368 с.

Аннотация

Статья посвящена эффективности основных принципов педагогики успеха как личностно-ориентированного подхода в образовании.

Анотація

Стаття присвячена ефективності основних принципів педагогіки успіху як особистісно-орієнтованого підходу в освіті.

*Марченко В. С., Марченко І. І.
м. Полтава, Україна*

АДАПТАЦІЯ ПРОФЕСІЙНОЇ ОСВІТИ УКРАЇНИ В ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ОСВІТНІЙ ПРОСТІР

Інтеграція України у світовий освітній простір вимагає постійного вдосконалення національної системи освіти, пошуку ефективних шляхів підвищення якості освітніх послуг, апробації та впровадження інноваційних педагогічних систем, реального забезпечення рівного доступу всіх її громадян до якісної освіти, модернізації змісту освіти і організації її адекватно світовим тенденціям і вимогам ринку праці, забезпечення безперервності освіти та навчання протягом усього життя, розвиток державно-громадської моделі управління.

З огляду на визначені пріоритети найважливішим для держави є виховання людини інноваційного типу мислення та культури, проектування освітнього простору з урахуванням інноваційного розвитку освіти, запитів особистості, потреб суспільства і держави. Якісна освіта є необхідною умовою забезпечення сталого розвитку суспільства, консолідації усіх його інституцій, гуманізації суспільно-економічних відносин, формування нових життєвих орієнтирів особистості.

У сучасних соціально-економічних умовах держава потребує цілісної системи неперервної професійної освіти, що відповідає національним інтересам і світовим тенденціям розвитку економіки, забезпечує підготовку кваліфікованих робітничих кадрів і молодших спеціалістів, спроможних навчатися впродовж життя, підвищувати рівень своєї кваліфікації, здобувати при необхідності іншу професію.

В умовах ринкової економіки, інформаційно-технологічного розвитку значно розширюються функції професійно-технічної освіти, відбувається її трансформація в профе-

сійну освіту, що відповідає світовим тенденціям неперервної професійної освіти – освіти впродовж життя. Стратегія розвитку цієї галузі визначається пріоритетними напрямками соціально-економічного поступу України, утвердженням національної системи освіти як головного чинника економічного й духовного розвитку українського народу; необхідністю адаптації до демократичних і ринкових перетворень у суспільстві, що зумовлено входженням в європейський і світовий освітній та інформаційний простір.

У зв'язку з цим набувають особливого значення такі напрями розвитку цієї освітянської галузі: інтелектуалізація професійної освіти, врахування науково-технічних досягнень, упровадження новітніх технологій; формування ринку освітніх послуг; модернізація інформаційного, науково-методичного та матеріально-технічного забезпечення її функціонування; особистісно-орієнтований підхід у професійному навчанні й вихованні; розвиток соціального партнерства; міжнародне співробітництво.

Процеси глобалізації, інформатизації суспільства, тенденції гуманізації і гуманітаризації освіти, необхідність забезпечення сталого розвитку земної цивілізації, а відтак підготовка людини до антикризової поведінки вимагають системного підходу у галузі професійної підготовки робітничих кадрів, оновлення змісту й вдосконалення процесу професійної підготовки, розроблення державних стандартів, створення державою умов для їх ефективного впровадження відповідно до Концепції розвитку професійно-технічної (професійної) освіти в Україні.

Професійно-технічна освіта – складова системи освіти України, що є комплексом педагогічних і організаційно-управлінських заходів, спрямованих на забезпечення оволодіння громадянами знаннями, уміннями і навичками в обраній ними галузі професійної діяльності, розвиток компетентності та професіоналізму, виховання загальної і професійної культури, здобувається у професійно-технічних навчальних закладах, а також у ВНЗ I–II рівня акредитації.

Професійно-технічна освіта забезпечує здобуття громадянами професії відповідно до їх покликань, інтересів, здібностей, а також допрофесійну підготовку, перепідготовку, підвищення їх кваліфікації.

Здійснення перебудови нашого суспільства, кардинальна економічна реформа, перехід до ринкової економіки викликали необхідність переосмислення і чіткого визначення професійної освіти, конкретизації її мети і завдань з урахуванням нинішніх особливостей і перспектив соціально-економічного розвитку України.

У системі освіти України за останні роки під впливом зовнішніх чинників відбулися суттєві зміни. Одна з найпомітніших – це поява ринку освітніх послуг та ринку праці.

Сьогодні професійна освіта України активно реалізує положення Болонської декларації і визначені основні пріоритети її розвитку. ВНЗ I–II рівня акредитації постійно розширюють спектр освітянських послуг, стають багатопрофільними, що надає можливість молоді здобути повну загальну освіту, робочу професію та кваліфікацію молодшого спеціаліста.

Багаторічною практикою підтверджено, що випускники технікумів і коледжів, які отримали освітньо-кваліфікаційний рівень молодшого спеціаліста, успішно справляються з виконанням обов'язків керівників середньої ланки управління виробництвом. Функціонування системи підготовки молодших спеціалістів підтверджує, що вона здатна до адаптації в нових умовах.

У результаті впровадження нових нетрадиційних форм господарювання, ринкових відносин, різко змінюються зміст та характер роботи спеціалістів в усіх галузях господарства і як результат підвищуються вимоги до підготовки випускників вищих навчальних закладів I–II рівнів акредитації.

Нова школа і новий навчальний процес потребують нових форм і методів роботи, професійної направленості при вивченні дисциплін усіх циклів. У цих умовах зростає роль професійно-орієнтованої освіти, яка забезпечує кадрові потреби національного ринку праці, орієнтується на регіональні потреби, враховує специфіку виробництва і соціальної сфери.

Згідно з проектом Концептуальних засад реформування вищих навчальних закладів I–II рівнів акредитації одними з основних завдань реформування системи підготовки молодших спеціалістів, які безпосередньо стосуються вище означеної проблеми, є:

- визначення місця і ролі молодших спеціалістів на ринку праці України;
- створення передумов для стабільного поповнення ринку праці України кваліфікованими фахівцями;
- посилення співпраці роботодавців з навчальними закладами, зокрема з питань проведення практичного навчання та працевлаштування.

Багато проблем модернізації професійної освіти в Україні можуть бути вирішені з використанням досвіду європейської професійної освіти. Серед найважливіших завдань навчального процесу є формування професійної мобільності, здатності до гнучких змін видів діяльності, вміння переучуватися та самонавчатися у відповідності з ринковими потребами.

Однією з основних вимог адаптації професійної освіти України в європейській освітній простір є мобільність учасників освітньої системи: студентів, викладачів і науковців. Для цього необхідно змінити філософію навчання та викладання, впроваджувати орієнтовані на студента підходи до викладання, тобто перейти від стратегії викладання до стратегії навчання, до використання педагогічних технологій, спрямованих на заохочення до набуття самостійних знань та здійснення наукових досліджень студентами.

Разом з тим, необхідною умовою Болонського процесу є принцип «освіта через усе життя», який може бути реалізований сприянням розвитку глобального інноваційного суспільства, що базується на «трикутнику знань: освіта – дослідження – інновації».

Зважаючи на необхідність участі нашої держави в європейських тенденціях розвитку світового суспільства, МОНМтаС України проводить цілеспрямовану роботу щодо підготовки установ вищої освіти до входження до Болонського процесу. Ця робота стосується сьогодні в основному вищих закладів освіти III і IV рівнів акредитації. Але деякі ВНЗ I–II рівнів акредитації запроваджують у навчальний процес окремі елементи з цілей і завдань Болонської декларації, намагаються їх трансформувати і конкретизувати в процесі здійснення, враховуючи багатий накопичений досвід традиційної вищої освіти в Україні. У країнах Західної Європи все більшої популярності набувають навчальні заклади, які за 2–3 роки надають випускникам загальноосвітніх шкіл професійно-орієнтовану вищу освіту. В Україні у ВНЗ I–II рівня акредитації здійснюється навчання за професіоналізованими програмами вищої школи, галузевими стандартами підготовки молодших спеціалістів за освітнім рівнем неповна вища освіта.

Освітньо-кваліфікаційні характеристики молодших спеціалістів включають питання аналізу, пошуку і оптимізації в процесі вирішення виробничих завдань та прийнятті управлінських рішень. Аналіз і реалізація найважливіших загально навчальних умінь, якими повинен опанувати кожний студент за роки навчання, відповідно до кваліфікаційних вимог майбутнього спеціаліста – ця проблема постає перед викладацьким складом під час підготовки до проведення занять, які б враховували:

- державне замовлення на підготовку майбутніх громадян, здатних задовольнити актуальні потреби суспільства;

- зміни, що відбуваються в суспільстві;
- державні стандарти та програми з їх цілями й предметним змістом;
- сучасні педагогічні концепції з їх цілями, принципами, технологіями навчання.

Крім того, програми підготовки практико-орієнтованих молодших спеціалістів повинні повністю відповідати програмам короткого циклу вищої освіти країн Західної Європи. Професійні компетенції випускників ВНЗ I–II рівня акредитації повинні гарантувати молодим людям швидку адаптацію і комфортність в умовах міграції робочої сили.

Українське суспільство вже звикло до того, що випускник навчального закладу – це «напівфабрикат, який стає готовим «продуктом», лише долучившись до реальної професійної діяльності». У зв'язку з цим необхідно усвідомити, що навіть сформованому спеціалісту потрібно докорінним чином оновлювати знання та змінювати сферу професійної діяльності декілька разів протягом життя. І тут необхідно використовувати досвід європейських країн в організації освіти через усе життя («long life education») як єдиної можливості бути потрібним за будь-яких соціально-економічних умов. Кваліфікація, здобута раніше, повинна бути приведена у відповідність до мінливих кваліфікаційних вимог або доведена до рівня, потрібного для роботи за новою професією, новим видом трудової діяльності.

Європейський вимір освіти – це не лише специфічна педагогічна категорія, це передусім один із функціональних пріоритетів країн Європейського Союзу (ЄС).

В ринкових умовах система професійної освіти в європейських країнах демонструє життєстійкість, адаптованість, усталеність до соціальних змін.

Темпи розвитку сучасної економіки, науки та інформаційних технологій висувають проблему пошуку в системі професійної освіти нових підходів до організації роботи в галузі перепідготовки й підвищення кваліфікації, а також додаткової професійної освіти студентів з метою підвищення їх конкурентоздатності та потрібності на ринку праці. Не менш важливою є проблема перепідготовки педагогічних і управлінських кадрів сфери освіти.

Одним з найважливіших завдань можна вважати наближення світоглядних позицій викладачів і студентів до європейської ментальності. Важливо закріпити у свідомості молоді думку щодо безперервності процесу освіти як одного з найважливіших чинників конкурентоспроможності, самодостатності в постійно змінюваному світі.

Незважаючи на зміну теорії навчання та практики, перегляд традиційних позицій у зв'язку із зростаючим обсягом знань та інформації, основним напрямом педагогічної діяльності залишається перехід від інформаційно-технічного навчання до розвитку особистості.

Список літератури: 1. Николаенко С. М. Освіта і наука: людський потенціал. – К.: Освіта, 2003. – 159 с. 2. Концептуальні засади реформування вищих навчальних закладів I–II рівнів акредитації (проект). // <http://www.mon.gov.ua/>. 3. Концепція розвитку професійної освіти і навчання в Україні (2010–2020 рр.), проект. 4. Концепція розвитку професійно-технічної (професійної) освіти в Україні // Освіта України. – 7–14 липня. – 2004. 5. Олейникова О. Н. Реформирование профессионального образования за рубежом. М.: Центр изучения проблем профессионального образования, 2003. – 152 с. 6. Анисимов П. Ф., Коломенская А. П., Ярошенко Н. Г. Тенденции развития практико-ориентированного образования в контексте международного образовательного пространства // Среднее профессиональное образование. 2004. – № 8. С. 2–13. 7. Проект Національної стратегії розвитку освіти в Україні на 2012–2021 роки.

*Мовчан Я. А.
г. Харьков, Украина*

ОТВЕТСТВЕННОСТЬ КАК НЕОТЪЕМЛЕМОЕ КАЧЕСТВО ЛИЧНОСТИ ПРОФЕССИОНАЛА

В процессе получения образования каждая личность готовится стать профессионалом. Профессиональная деятельность является социально значимой, требует специальных знаний, умений и навыков, а также профессионально обусловленных качеств личности. Поэтому для человека, стремящегося достигнуть успеха в этой сфере своей жизни нужно обладать определенными качествами, которые характеризуют его как профессионала.

Выдающийся российский ученый Э. Ф. Зеер дает следующее определение профессионала: это работник, обладающий, помимо знаний, умений, качеств и опыта также определенной компетенцией, способностью к самоорганизации, ответственностью и профессиональной надежностью. Профессионал способен обнаружить проблему, сформулировать задачу и найти способ ее решения [1].

По мнению А.В.Петровского и М.Г.Ярошевского, понятие «профессионал» предполагает наличие того, что психологи определяют как человеческие «способности – индивидуально-психологические особенности личности, являющиеся условием успешного выполнения той или иной продуктивной деятельности» [2].

Таким образом, профессиональная деятельность требует не только определенных умений и знаний, но и индивидуально-психологических качеств. Одним из качеств, без которого личность не может достичь успеха и стать настоящим профессионалом, является ответственность.

Ответственность изучается в разных областях психологической науки. Она исследуется в общей психологии, возрастной психологии, психологии профессиональной деятельности, психологии управления и т.п. Термин «ответственность» впервые ввел в научный оборот Альфред Бэн, трактовавший ее в плане «наказуемости» [3].

Ответственностью можно назвать способность личности понимать соответствие результатов своих действий поставленным целям, принятым в обществе или в коллективе нормам, в результате чего возникает чувство сопричастности общему делу, а при несоответствии – чувство вины из-за невыполненного долга [4].

Ответственность в научной литературе в большинстве случаев трактуется лишь как подотчетность и вменяемость. Такое одностороннее понимание ответственности и ее реализации приводит на практике к существенным деформациям в сфере регуляции социальных взаимодействий. В зарубежной теории и практике, кроме отмеченных смыслов, феномен ответственности включает больше значений – отвечаемость, разумность, точность, определенность, зависимость и другие [5]. Но именно внутренняя необходимость отвечать за свои поступки делает человека ответственным. Безответственный человек не пользуется уважением людей, коллектива на работе, начальства, так как на него нельзя положиться.

В настоящее время в психологии распространена концепция двух типов ответственности (теория локус-контроля). Ответственность первого типа – когда личность считает ответственной за все происходящее с ней в жизни саму себя. Ответственность второго типа связана с ситуацией, когда человек склонен считать ответственным за все происходящее с ним в жизни либо других людей, на которых возлагается ответственность как за неудачи, так и успехи личности, либо внешние обстоятельства, ситуацию [6].

Словарь современного русского литературного языка ответственность определяет как "возлагаемое на кого-либо или взятое кем-либо обязательство отчитываться в каких-нибудь своих действиях и принять на себя вину за возможные их последствия". С точки зрения психологии ответственность, подобно скромности, чуткости, смелости и т.п. есть свойство характера личности. Попытаемся определить основные признаки ответственности. В первую очередь можно выделить точность, пунктуальность в исполнении обязанностей и готовность отвечать за последствия своих действий и принципиальность. Все эти качества необходимы для успешной профессиональной деятельности. Но исполнение любой обязанности требует волевых качеств и усилий, настойчивости, усердия, смелости, выдержки.

Причем понятие ответственности несовместимо с догмами и законами. Ответственность имеет смысл лишь в пространстве таких понятий, как разум, выбор, свобода воли, поступок. Так, всякое действие связано с выбором, т.е. сознательным (и бессознательным) предпочтением одного из возможных в данной ситуации актов.

Результатом действия, совершаемого на основе сознательного, рефлексивного выбора одной из альтернатив, является поступок. Совершая выбор, субъект вынужден принимать решение, какое из полагаемых им благ имеет для него большую ценность. Выбор предполагает его способность оценить различные виды благ. Поэтому выбор возможен лишь для субъекта, обладающего разумом, имеющего ценностные ориентиры. Безусловно, в трудовой деятельности человек часто сталкивается с ситуацией принятия решения, когда нужно сделать выбор, и на него ложится ответственность. Естественно, что профессионал обязан уметь справляться с ситуациями такого типа. Кроме того, для выбора нужна воля, чтобы реализовать решение, вопреки внешним препятствиям и внутренним сопротивлениям. Выбор – это всегда предпосылка поступка. Несвобода выбора гарантирует несвободу поступка. Свобода выбора делает возможной свободу поступка, если человек сам разбирается в существе дела, т.е. становится сущностно ответственным, а не перекладывает бремя выбора на другого. Помимо этого под ответственностью подразумевается еще и следующее.: 1) способность реагировать, воздействовать, контролировать, прогнозировать действие окружающей среды, а также способность к рациональному поведению, т.е. делать разумный выбор; 2) регулирующая, стабилизирующая, управляющая и прогнозная функции ответственности; 3) акт осознания своего авторства обстоятельств, в которых он оказался, способности делать выбор и воздействовать на ситуацию.

Волевые качества не даны от рождения и формируются только в ситуациях, требующих их проявления. Способностью предвидеть конечный результат своих действий и поступков, брать на себя ответственность и руководить своими действиями, по мнению Л.И.Божович, обладают далеко не все зрелые, сформировавшиеся личности. Психологи полагают, что если развивать и тренировать эти способности в детстве, то в зрелом возрасте можно достичь большего согласия и совершенства в управлении самим собой, что несомненно положительно проявится и в профессиональной деятельности [7].

Многие экспериментальные исследования (БулахИ.С., З.Н.Борисовой, А.И.Жаворонко, К.А.Климовой, Л.С.Славиной и др.) свидетельствуют, что ответственное отношение к порученным обязанностям и их исполнение формируются еще в детстве. К пяти годам ребёнок усваивает и соблюдает правила коллективной жизни, несмотря на то, что эти правила пока недостаточно им осознаны [8].

В отечественной психологии ответственность и её формирование преимущественно рассматривались в конкретной деятельности, ведущей на данном этапе развития

индивида. Считалось, что человек формируется и нравственно, и социально по мере того, как развивается и усложняется его деятельность. Как психологический признак труда, ответственность может быть повышенной (материальная, моральная); ответственность за жизнь и здоровье; средняя (обычная) ответственность.

В работах другого направления ответственность рассматривается как феномен межличностных отношений в групповой деятельности (В.Агеев, Л.Сухинская). Третье направление представлено в работах, в которых исследуется проблема формирования ответственности в конкретном виде деятельности, и в частности в трудовой (Т.Гаева, Л.Коршунова, К.Муздибаев, А.Слободской и др.).

Несмотря на широкое обсуждение феномена ответственности личности в философской и психологической литературе, проблема ее формирования еще не имеет достаточного теоретико-методологического обоснования. В психологии выделяется несколько направлений изучения ответственности, между которыми существует немало противоречий. Ответственность рассматривается как качество личности (И.Бех, Т.Гаева, А.Лопуховская), как смысловой принцип мотивационной регуляции поведения личности (М.Савчин), как становление личности (Т.Морозкина, А.Растигаев) [9].

Некоторые авторы (С.Анисимов, К.Муздибаев, А.Ореховский) определяют чувство ответственности как социальную установку личности на добровольное принятие необходимых общественных требований и обязательств, склонность следовать принятым в определенном обществе социальным нормам, выполнять ролевые обязанности и готовность отвечать за свои действия. Другие рассматривают ответственность как интегративное свойство личности, возникающее как синтез всех ее моральных качеств.

Ответственность является характеристикой любых отношений, в которых реально находятся люди, и касается разных аспектов их деятельности. Поэтому в современных научных достижениях она рассматривается комплексно и является одной из актуальных проблем философии, этики, социологии, психологии, педагогики, экологии, политологии и других наук. Но наиболее фундаментально это понятие как категория обосновано в философском и юридическом дискурсах. Если правовая ответственность представляет ее внешнюю составляющую на индивидуальном уровне и свойственна человеку как исходящему звену общества, которое выполняет определенные социальные роли, то морально – этическая – внутренняя составляющая ответственности характеризует человека вне ее публичных ролях, как внутреннюю сущность [10].

Т.Титаренко считает, что ответственность невозможно рассматривать отдельно от понятия свободы. Она не противоречит свободе и является логическим последствием, объединяющим череду поступков в жизненный путь человека. Ответственность предусматривает свободу принятия решений, свободу выбора целей и способов, методов и стилей их достижения. Поскольку выбор возможности действия исходит из активности субъекта, то степень его личной ответственности обуславливается направлением и социальными последствиями его деятельности. Направление этой деятельности выбирается свободно, путем ответственного принятия решения. В этом понимании ответственность является мерой свободы. Ответственность предусматривает необходимость сбережения индивидуального своеобразия, не тождественность жизненного мира. Если пространство, в котором живет личность, замкнутое, то и ответственность как-будто уменьшается, становится внешней [11].

Итак, рассмотрев множество подходов к определению ответственности, мы увидели, что это качество личности закладывается еще в раннем детстве, и по мере взросления человека, проходя этапы социализации, личность сталкивается с тем, что для ус-

пешного функционирования всех ее социальных ролей, она должна обладать ответственностью. Отмечая это, можно с уверенностью сказать, что для того чтобы в трудовой деятельности считаться профессионалом, ответственность это то качество, без которого никакие профессиональные знания и умения не будут оценены по достоинству. Если человек безответственен, то ему даже не удастся в полной мере проявить весь свой профессионализм, так как ему не будут доверены значительные, важные, сложные профессиональные задачи.

Список литературы: 1. Зеер Э. Ф. Психология профессий: Учебное пособие для студентов вузов. – М.: Академический проект; Фонд «Мир», 2005. – 336 с. 2. Психология. Словарь / Под общ. ред. А. В. Петровского, М. Г. Ярошевского. – М.: Политиздат, 1990. – С. 381. 3. Йонас Г. Принцип ответственности. Опыт этики для технологической цивилизации. / Перевод с нем., предисловие, примечания И. И. Маханькова. – М.: Айрис-пресс, 2004. – 480 с. 4. Психолого-педагогический словарь для учителей и руководителей общеобразовательных учреждений – Ростов н/Д.: изд-во «Феникс», 1998; С.304. 5. Введение в философию ответственности. Монография / А. И. Ореховский [и др.]; под общ. ред. А. И. Ореховского. – Новосибирск: СибГУТИ, 2005. – 186 с. 6. Майерс Д. Психология. – Мн.: Попурри, 2001. – 848 с. 7. Балл Г. О. Феномен вибору в контексті соціальної поведінки // Соціальна психологія. – 2005. – № 1(9). – С. 13. 8. Буллах І. С. Психологічні основи особистісного зростання підлітків: Дис. д. психол. н. – К., 2004. – 368 с. 9. Бех І. Д. Педагогіка успіху: виховні втрати та їх подолання // Педагогіка і психологія. – 2004. – № 4. – С. 5–15. 10. Ложкін Г., Лазарко О. Поняття відповідальності в історико-філософському психологічному дискурсі // Психологія і суспільство. – 2003. – № 4. – С. 61–71. 11. Татенко В. О. Про екологічний генезис у Е. Гуссерля та проблему суб'єктивних перетворень психіки в онтогенезі // Психологія і суспільство. – 2004. – № 4. – С. 13–36.

*Нагайцева Н. И.
г. Харьков, Украина*

ЕДИНЫЙ СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКИЙ СЛОВАРЬ [1] КАК УДАЧНАЯ АЛЬТЕРНАТИВА УЧЕБНЫМ СЛОВАРЯМ ПО ОТДЕЛЬНЫМ ОБЩЕСТВЕННЫМ И ЭКОНОМИЧЕСКИМ ДИСЦИПЛИНАМ

В современной лексикографии существует множество словарей и словников, содержащих как общенаучную лексику, так и лексику отдельных наук. Среди словарей общественных и экономических наук общеизвестны добротные и неоднократно переиздаваемые «Философский словарь», «Словарь по этике», «Социологический словарь», «Краткий политический словарь», «Словарь экономических терминов» и др., а также однотомные энциклопедические словари.

Для студентов-иностранцев качественное освоение содержания таких словарей затруднительно в связи с их объёмными статьями, многотысячным наполнением, а также отсутствием у реципиентов собственной терминологической базы на родном языке и самих знаний по вышеназванным дисциплинам, а наличие на домашней книжной полке 5–8 словарей по отдельным наукам только укрепляет существующий у иностранца барьер к новому, воспринимаемому как нечто реально непостижимое.

Многолетний опыт преподавания общественных и экономических дисциплин студентам-иностранцам начального и продвинутого этапов обучения подвёл к мысли о необходимости создания для них универсального краткого социально-экономического словаря.

Наш словарь включает более 1500 статей по культурологии, социологии, философии, логике, этике и эстетике, религиоведению, истории, праву, макро- и микроэкономике и др. дисциплинам, включённым в Программы вузов Украины как обязательные.

Статьи словаря, небольшие по объёму, изложены доступным для иностранных бакалавров языком с учётом лексико-грамматической базы Программ по РКИ для основных факультетов. В качестве образцов в статьи включены частотные для соответствующих дисциплин словосочетания и предложения. В словаре имеются и статьи с информацией о наиболее выдающихся учёных и исторических деятелях, а также сводный алфавитный список всех ЛЕ.

Вот лишь некоторые тематические группы, составляющие статьи словаря.

1. Имена учёных, философов, писателей: *Аристотель, Ф. Вольтер, Платон, Г. Гегель, Ч. Дарвин, Л. Фейербах, Д. Дидро, И. Кант, Эпикур* и др.

2. Направления, периоды культуры: *Ренессанс, классицизм, античность, импрессионизм, футуризм, Серебряный век, готика, сентиментализм, романтизм* и др.

3. Религиозные течения, понятия, имена: *христианство, ислам, ересь, инквизиция, секта, буддизм, Далай-Лама, Ватикан, Богородица, шаман, месса* и др.

4. Военные, политические, культурные союзы: *Африканский союз, Лига наций, Лига арабских государств, антигитлеровская коалиция, Антанта, "Могучая кучка", передвижники* и др.

5. Законы, графики, кривые: *закон Оукена, закон Энгеля, закон тождества, закон спроса, закон отрицания отрицания, график потребления, график предложения, кривая безразличия, кривая предложения, кривая реагирования, кривая Лаффера* и др.

6. Аббревиатуры: *МАГРИБ, БРИКС, ВТО, ОБСЕ, ПАСЕ, ЕС, ОПЕК, ВВП* и др.

7. Философские направления, категории: *идеализм, материализм, монизм, релятивизм, натурфилософия, абсолютное и относительное, абстрактное и конкретное, базис и надстройка, возможность и действительность, количество и качество, свобода и необходимость* и др.

8. Общественное устройство, политические взгляды: *монархия, республика, реставрация, расизм, хунта, анархизм, диктатура, фашизм* и др.

Само содержание терминослов трактуется при помощи формально-структурных способов, что связано как со степенью их сложности, так и с целью разнообразить варианты предъявления информационного материала – для поддержания интереса реципиента.

Элементарные способы:

1) через лексическую синонимию:

1. *Архаический* – древний, старинный.

2. *Альянс* – союз, объединение.

3. *Генезис* – происхождение, возникновение.

2) через элементарное толкование:

4. *Аномалия* – отклонение от нормы.

5. *Авангард* – передовая, ведущая часть общества.

6. *Аудиенция* – официальный приём у высокопоставленного лица (главы государства).

3) через простые синтаксические структуры с разветвлённым управлением:

7. *Антропоморфизм* – перенесение присущих человеку свойств на высшие силы природы и приписывание их мифическим существам (Богам, духам).

8. *Блок* – союз, соглашение *государств*, политических партий, общественных организаций для совместных действий и достижения поставленных *целей*.

Но терминологические дефиниции часто требуют более глубокого толкования, а, следовательно, и более сложных синтаксических построений. Наиболее частотные из них – придаточные предложения с союзным словом КОТОРЫЙ, синонимичные им причастные обороты (иногда те и другие в одной фразе), а также деепричастные группы.

9. *Волюнтаризм* – идеалистическое направление в *философии*, объявляющее *волю* высшим *принципом бытия*, противопоставляющее волевое начало объективным *законам природы* и *общества* и утверждающее независимость человеческой воли от окружающей *действительности*. В. противостоит *рационализму*.

10. *Валютный курс фиксированный* – К. национальной *валюты*, к-ый *государство* официально объявляет и обязуется поддерживать.

11. *График предложения* – Г., к-ый показывает *количество* товара, предлагаемое продавцом к продаже за определённый период *времени*.

Эти структуры являются типичными, частотными, достаточно прозрачными для иностранных учащихся продвинутого и заключительного этапов обучения. Поэтому правильное усвоение дефиниций словаря и адекватность их последующего использования иностранцами, несомненно, обогащают их речь и усиливают мотивацию овладения русским языком.

Облегчая работу студентов со словарём, близкие терминологические единицы излагаем одинаковыми структурами (Ср. 11–13).

12. *График сбережений* – Г., к-ый показывает планируемые домохозяйствами *сбережения* при разных уровнях *дохода* (после уплаты *налогов*).

13. *График совокупных расходов* – Г., к-ый показывает общий объём расходов на производство товаров / услуг при разных уровнях *реального ВВП*.

Конечно, далеко не всегда содержание статьи словаря можно раскрыть одним предложением, пусть и весьма скомпрессированным за счёт осложняющих его рядов однородных членов, параллельных структур, придаточных предложений (или их рядов), полупредикативных конструкций, вводных структур в скобках.

Сложные философские, экономические термины, статьи, содержащие сведения об известных учёных, политических союзах, общественных организациях, статьи, излагающие суть законов, эстетику художественных стилей и др., требуют довольно развёрнутого изложения.

14. *Аристотель* (384–322 до н.э.) – древнегреческий философ и энциклопедический учёный, основоположник *логики*. Учился в школе *Платона*, *теории* к-ого позднее критиковал, но платоновский *идеализм* до конца не преодолел. В *философии* А. выделял: 1) учение о *бытии*; 2) о человеческой *деятельности*; 3) о *творчестве*. А. называл 4 причины: 1) *материю*; 2) форму (суть бытия); 3) начало *движения*; 4) *цель*. *Природа* у А. – последовательные переходы от «материи» к «форме» и обратно. *Конечный* источник движения у А. – Бог. Формальная логика А. тесно связана с учением о бытии, с теорией *познания* и с теорией *истины*. В учении о *познании* А. отличал знание достоверное от вероятного, к-ые связаны *языком*. Связь опыта и работы ума. А. вплотную подошёл к *материализму*.

15. *БРИКС* – группа из пяти стран: Бразилия, Россия, Индия, Китай, Южно-Африканская Республика. До 2011 г. по отношению к организации использовалась аббревиатура БРИК. В связи с присоединением ЮАР к БРИК 18.02.2011 г. группа стала

носить название БРИКС. По мнению аналитиков, к 2050 г. суммарно экономики стран группы по размеру превысят суммарный размер экономик самых богатых стран мира (Большой семёрки). Члены БРИКС характеризуются как наиболее быстро развивающиеся крупные страны. Выгодное положение этим странам обеспечивает наличие в них большого количества важных для мировой экономики ресурсов: Бразилия – богата сельскохозяйственной продукцией; Россия – крупнейший в мире экспортёр минеральных ресурсов; Индия – обладатель дешёвых интеллектуальных ресурсов; Китай – обладатель дешёвых трудовых ресурсов; Южно-Африканская республика – обладатель природных ресурсов. Высокая численность населения стран обуславливает дешевизну труда в них и высокие темпы экономического роста. Прогнозируется, что значительные размеры экономик этих стран в будущем позволят им трансформировать экономический рост в политическое влияние, что приведёт к формированию новой экономической элиты и снизит влияние «золотого миллиарда».

16. *Импрессионизм* (середина 19 – начало 20 вв.) – направление, в эстетике к-ого было желание соединить познавательные задачи с поиском новых форм выражения субъективного мира художника, запечатлеть реальный мир в его подвижности, передать свои мимолётные впечатления. Э. Мане, Э. Дега, О. Ренуар, К. Моне, К. Писсарро, К. Коровин, И. Грабарь, О. Роден, К. Дебюсси, М. Равель.

17. *Закон отрицания отрицания* – один из основных законов диалектики. Сформулировал Г. Гегель. З.о.о. выражает связь нового со старым, повторяемость на высшей стадии развития нек-ых свойств низшей стадии, обосновывает прогрессивный характер развития. Диалектическое отрицание выступает как самоотрицание, особенность развития – как двойное отрицание (отрицание отрицания). З.о.о. выступает и как закон познания, и как закон объективного мира.

Для облегчения восприятия синтаксических структур и повышения смысловой ёмкости авторами в статьях словаря широко используется системный эллипсис – редуцирование структуры предложения: опущение субъектного компонента, вспомогательного глагола, глагола-связки, а также параэллиптические фрагменты: повторное предъявление термина в статье буквой (10–13, 17), сокращение отдельных общеупотребительных слов во всех статьях словаря, использование всем известных сокращений (ВВП, ООН, СССР – 13), курсива терминов для сигнализации их наличия в словаре; заключение информации в скобки, являющееся экономным способом совмещения, дополнения различных сведений в рамках формально единой структуры (6, 7, 12), привлечение знака оппозиции – тильды, служащего экономным средством создания однородных противительных групп, которые увеличивают число аналитических конструкций (13).

Таким образом, при самообучении, происходящем во время работы с нашим словарём, не только обогащается и коррелируется нормативная научная лексика нашего иностранного реципиента, но и системно углубляются его языковые знания.

«Краткий социально-экономический словарь» может быть интересен и полезен для иностранцев любого уровня владения РКИ.

Список литературы: 1. Краткий социально-экономический словарь для студентов-иностранцев / Н. И. Нагайцева, Л. И. Шаша, В. И. Щербаков и др. / под ред. Н. И. Нагайцевой. – Х.: НТМТ, 2011. – 196 с. – ISBN 978-617-578-051-0.

Орел В. В.
м. Харків, Україна.

ДОСЛІДЖЕННЯ РОЛІ КУЛЬТУРИ У СОЦІАЛІЗАЦІЇ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ В РОБОТАХ РОСІЙСЬКИХ ТА УКРАЇНСЬКИХ ПЕДАГОГІВ

Полісемантичність поняття «культура» викликала до життя безліч визначень та концепцій, що співіснують в науці. Рівні осмислення культури, з якою пов'язане буття людини, різняться, змінюються, уточнюються, адже широта охоплених нею явищ викликає особливий ефект закріплення за цим поняттям багатьох смислових відтінків, що, в свою чергу, сприяє варіативному його тлумаченню й використанню. Тому зупинимось на аналізі тих праць, в яких дослідження культури виступає досить виразно. Природно, що кожна з конкретних дисциплін підходить до цього поняття відповідно до своїх завдань і обмежує його колом проблем, що є для неї найважливішими.

У відомій праці А.Моля «Соціодинаміка культури», виданої у сімдесяті роки минулого століття, вказувалось на існування більше 250 визначень культури [1, С. 35]. В. Андрущенко, Л. Губерський і М. Михальченко вже зазначають, що таких визначень існує понад п'ятсот [2, С. 31]. І все ж, не дивлячись на рясноту наговореного навколо проблеми, є сенс зупинитися на тих позиціях, які зіграли певну роль у формуванні погляду на культуру як фундамент людського взаєморозуміння та духовності.

Традиційне для 60-х – 70-х років уявлення про культуру як сукупність створених людиною матеріальних та духовних цінностей, як засіб ідейного збагачення людини (Ю. Лукін, О. Яковлев), змінювалося висуненням на перший план світоглядної (А. Швейцер), ціннісно-духовної (М. Чавчавадзе, М. Мамардашвілі), предметно-змістовної (В. Межуєв), життєтворчої (О. Лосєв), діяльнісної (Ю. Давидов, В. Давидович, Ю. Жданов, О. Загороднюк, М. Каган), семіотичної (Ю. Лотман) функцій.

Існують метафоричні визначення культури відомими її діячами, які підкреслюють смисл останньої в духовній близькості людей, в зусиллях людини бути самою собою (О. Блок, М. Реріх та ін.).

М. Каган пропонує бачити в культурі «і якісну певність форм і засобів виживання людей» [3, С. 16].

Цікавими для нас в цьому аспекті є наукові праці київської філософської школи, що розглядає культуру не тільки як форму пізнання, але і як спосіб побудови життя людини за рахунок досвіду сотень минулих поколінь. При цьому, за С. Кримським, «культура не замінює історію, бо має особистісну структуру переживання, відтворення і трансформації історії в норми і цінності конкретних людей» [4, С. 23–24]. У такий спосіб людина отримує статус культурного об'єкту.

Ці ідеї С. Кримського своєрідно змикаються з думками грузинського філософа М. Мамардашвілі: «Культура для мене є щось незворотне, що не можна нічим, в тому числі і знанням, умом, логікою замінити або відшкодувати, якщо її нема. Але і її можна легко зруйнувати» [5, С. 22].

Поворот до людини через онтологічний підхід в філософії виводить вітчизняних вчених на розгляд культури, що розпізнається через стосунки людини з іншими людьми. І від того, як людина відчуває і поводить себе в культурі, залежить і існування самої культури. *Культура* – це перш за все *спосіб людського буття* [6, С. 14].

На думку Є. Бистрицького, культура – «це стан прозоро ясних міжлюдських стосунків і розумних відношень один до одного і до природи, що позбавлені дефор-

муючого впливу різного роду натуралізацій, ... фетішізацій і т.п. ... Іншими словами, під сферою власне культурного життя розуміється така сітка міжособистісних зв'язків і стосунків людини з навколишнім, в якій люди здатні виступати суб'єктами своєї життєдіяльності, максимально контролювати і керовано змінювати ... умови і обставини власного буття» [7, С. 9].

Через культуру реалізується процес самодетермінації естетичного розвитку особистості. Це «ініціюється зміною смислової перспективи, що висуває на перший план суспільного світу *особистість і особистісну модальність* відношення людини до дійсності» [Там само, С. 19].

В. Малахов обґрунтував важливість морального аспекту культури, пов'язаного із категоріями гідності, честі, сорому як явищ душевного життя [8, С. 114–115].

Таким чином, сучасна вітчизняна філософська школа віддала явну перевагу тому колу дефініцій, що знаходяться у річищі *особистісного* підходу до пошуків початку і сутності культури. (Це і не дивно, адже її витoki знаходимо у київській релігійній філософській школі ХІХ ст., представленій іменами П. Авсенєва, С. Гогоцького, О. Новицького, П. Юркевича, в лекціях їх учнів - викладачів Київського університету кінця ХІХ – початку ХХ ст. С. Булгакова, О. Гілярова, О. Козлова, Є. Трубецького та в роздумах «учнів учнів» (В. Асмуса, М. Бердяєва, П. Блонського, Г. Шпета).

Спираючись на знання, почуття, навички людей, культура є процесом обживання людиною світу, в якому вона в пошуках смислу свого існування змінює, формує, розвиває і себе, і світ. Рівноцінними полюсами культури, зв'язаними, як казав М.Бахтін, «суміжністю», є вселюдське-універсальне та особистісно-індивідуальне. Пізнаючи і перетворюючи світ, людина пізнає і перетворює себе. Маються на увазі зміни в духовності індивіда, перш за все в його морально-культурному стані.

Послідовно засвоюючи культурний досвід людства, індивід вдосконалює всі сутнісні сили – духовні, інтелектуальні, фізичні – в напрямі свідомої особистісної культурної еволюції. Результатом такого самовдосконалення стає сформованість у свідомості людини її особистісної сфери культури – світу культури, який розвивається і розвиває свої сутнісні потенції у процесі самореалізації. С. Мачеевич підкреслює, що «культура особистості – це характер і рівень індивідуального освоєння людиною минулих і актуальних цінностей, ступінь активності і вдосконалення свого внутрішнього духовного світу, гуманізація відношення до суспільства, інших людей, прагнення до творчості в усіх сферах життєдіяльності» [9, С. 15–16].

Виступаючи характеристикою людини як міри її духовного, морального і професійного розвитку, культура, за словами В. Межуєва, «є кінець кінцем філософією самої людини, яка збагнула себе ... в якості справжнього деміурга дійсного світу» [10, С. 330].

Близько до такого тлумачення підходить розповсюджений у світовій та вітчизняній сучасній культурології діалогічний погляд на культуру, котрий базується на ідеї діалогу культур (від Мартіна Бубера до Михайла Бахтіна, Володимира Біблера та Юрія Лотмана). Основою ідеї є думка про те, що культура, замикаючись на суб'єкті (одиночному чи груповому) гасне, оскільки вона завжди має потребу в адресаті, співрозмовнику, партнері. Розвиток культури постійно вимагає обміну цінностями. Місія культури – організувати естафету часів. Бути в культурі означає вступати в спілкування з минулим та майбутнім. Культура, як відмічає В.Біблер, стає формою буття і спілкування людей різних культур минулого, формою діалогу культур, створенням «світу вперше» [11, С. 288]. Це означає, що всередині себе культура не усвідомлюється і тільки при взаємодії, діалозі різних культур стають зрозумілими принципи й особливості кожної окремої культури.

Список літератури: 1. Моль А. Социодинамика культуры / А. Моль – М.: Прогресс, 1973. – 406 с. 2. Андрущенко В. П. Педагогічна поезія внутрішнього духу інженера: проблема відкриття, виховання і реалізації / В. П. Андрущенко // Проблеми та перспективи формування національної гуманітарно-технічної еліти: Збірник наукових праць. – Вип. 5(9). – Харків: НТУ «ХПІ», 2004. – С. 29–40. 3. Каган М. С. Культура. Философия. Искусство / М. С. Каган, Т. В. Холостова – М.: Знание, 1988. – 64 с. 4. Крымский С. Б. Хронотипы и символы / С. Б. Крымский // Collegium. – 1993. – № 1. – С. 21–32. 5. Мамардашвили М. К. Картезианские размышления / М. К. Мамардашвили – М.: Мысль, 1993. – 244 с. 6. Бытие человека в культуре (опыт онтологического подхода). – К.: Наукова думка, 1997. – 175 с. 7. Шоттер Дж. М. М. Бахтин и Л. С. Выготский: интериоризация как «феномен границы» / Дж. Шоттер // Вопросы психологии. – 1996. – № 6. – С. 107–117. 8. Малахов С. В. Основы экономической психологии: Учебное пособие / С. В. Малахов / Под ред. И. В. Задорожняка. – М.: Высшая школа, 1992. – 238 с. 9. Мачеевич С. С. Культура личности – сущность и структура (Подход к системному анализу) / С. С. Мачеевич // Культура и гуманизм. – М.: АПН, 1991. – С. 3–20. 10. Межуев В. М. Культура как проблема философии / В. М. Межуев // Культура человека и картина мира / Отв.ред. А. И. Арнольдов, В. А. Кругликов. – М.: Наука, 1987. – С. 300–331. 11. Библер В. С. От наукоучения – к логике культуры. Два философских введения в XXI век / В. С. Библер – М.: Политиздат, 1991. – 413 с.

*Петутина Е. А.
г. Харьков, Украина*

ЭТИКА ПРЕПОДАВАТЕЛЯ И ЕГО ЖИЗНЕННЫЕ ПРИОРИТЕТЫ

Присоединение Украины к Болонскому процессу – мощный толчок позитивных изменений в таких важных аспектах жизни отечественной высшей школы, как автономия университетов, мониторинг качества образования, мобильность студентов и преподавателей. Однако, чтобы стать полноправным участником европейского образовательного пространства, следует решиться на существенные преобразования в системе высшего образования, которые связаны не только с протокольными мероприятиями, но и глубинными изменениями нравственных основ украинского образования и науки. И хотя недостатки в развитии общественной морали и профессиональной этики дают о себя знать в различных сферах нашей жизни, девальвация нравственных ценностей именно в этих областях наиболее ощутима, поскольку практически каждая семья сталкивается с деятельностью учебных заведений.

Проблема нравственного климата университетской среды и его очищения в Украине начала XXI ст. чрезвычайно остра. Она связана не только с коррупцией, но и низкой нравственной культурой, непорядочностью и нечестностью преподавателей. Нередки случаи игнорирования авторских прав, некорректного использования компьютерных программ и материалов, предоставления фальсифицированных результатов исследований, информации об источниках данных. Эти явления настолько распространены в наших вузах, что уже считаются почти естественными. Тем не менее, есть более неблагоприятные формы аморального академического поведения: когда учебник или методическое пособие одного автора превращаются в «коллективную работу», а результаты научных исследований лаборатории – в диссертацию ее руководителя; когда текст исследования

ассистента или аспиранта публикуется как монография заведующего кафедрой или декана факультета; когда преподаватель унижает достоинство студентов и безосновательно предъявляет обвинения в непрофессионализме коллегам. Зачастую для руководства вуза хороший педагог – это высококвалифицированный специалист – кандидат или доктор наук, на должном теоретическом и методическом уровне передающий знания студентам. А его жизнь, культура общения, его внутренний мир – все это его личное дело, автономная область, практически не влияющая на профессиональную деятельность.

Эта важнейшая проблема обусловила актуальность исследования «Преподаватель НТУ «ХПИ», проведенного в 2008–2010 гг. социологической лабораторией при кафедре этики, эстетики и истории культуры. Среди его задач – изучение этики преподавателя и его жизненных приоритетов. В статье приведены результаты работы социологов.

Одной из важнейших форм нравственности, в которой моральные требования выражаются наиболее обобщенно, являются, как известно, нравственные принципы, определяющие направление деятельности личности, характер ее взаимоотношений с другими людьми.

Среди необходимых преподавателю вуза принципов морали респонденты прежде всего выделили *требовательность* (79,8% опрошенных), мера которой определяется оценкой нравственных возможностей личности. Без предъявления высоких моральных требований к самому себе, коллегам, студентам и признания ответственности за их выполнение педагогическую этику, действительно, сложно представить.

На втором ранговом месте оказался *гуманизм* (71,1%). Видимо, для многих респондентов этот важнейший принцип мировоззрения, в основе которого убеждение в безграничности возможностей человека и его способности к совершенствованию, требование свободы и защиты достоинства личности, оказался слишком абстрактным. А ведь «подлинный гуманизм – это синоним слияния отдельной личности со всеми людьми» (Р. Роллан), «строй человеческой души» (Л. Толстой).

69,7% опрошенных преподавателей НТУ «ХПИ» считают, что для их профессиональной деятельности в полной мере необходим *оптимизм*. «Радость и довольство жизнью, – писал Ч. Диккенс, – удивительно красят людей и помогают сохранить молодость». Не случайно этот принцип считается в этике плодотворной основой поведения человека: вера в лучшее будущее способствует развитию творческих способностей личности, формированию у нее положительных нравственных качеств.

Социально-политический и нравственный принцип *патриотизм* – на четвертой ранговой позиции (52,8%). «Любовь к родине – не отвлеченное понятие, но реальная душевная сила, требующая организации, развития и культуры», – писал А. Толстой. Понятно, что патриотические чувства и идеи только тогда нравственно возвышают человека, когда сопряжены с уважением к представителям других народов и не вырождаются в психологию национальной исключительности. «Подлинный патриот любит весь мир. Нельзя, открыв величие родной земли, возненавидеть вселенную» (И. Эренбург). Патриотизм преподавателя проявляется не только в гордости за достижения страны, города, но и университета, в уважении к историческому прошлому, в бережном отношении к народной памяти, национальным и культурным традициям. К сожалению, патриотизм в полной мере присущ только трети опрошенных. Может быть поэтому, так легко некоторые деканы факультетов подписывают студентам-иностранцам освобождение от изучения нормативных дисциплин «История Украины» и «История украинской культуры».

49,2% респондентов среди важнейших нравственных принципов, в полной мере необходимых педагогу, назвали *коллективизм*, который основан на совместном характере учебной, научной, воспитательной деятельности.

Меньше половины опрошенных (47,9%) считают приоритетным принципом *милосердие*, что, к сожалению, является отражением общей негативной тенденции: сострадательная и деятельная любовь, выражающаяся в готовности помогать каждому нуждающемуся, в нашем обществе так и не получила адекватной оценки. Многим кажется, что милосердие сегодня не актуально, хотя опыт общения, всей нашей жизни свидетельствует о том, что одиночество, болезни, старость требуют не только социальной заботы, но и более деликатного индивидуального милосердия, которое, как известно, соединяет два аспекта – духовно-эмоциональный (переживание чужой боли как своей) и конкретно-практический (готовность к реальной помощи). Некоторым преподавателям следует задуматься над вопросом Б. Шоу: «Многим ли лучше станет мир, когда в нем останутся только знания и не останется милосердия?».

Завершает шкалу необходимых преподавателю принципов морали *индивидуализм* (26,6%). Как жизненная позиция и умонастроение он всегда связан с признанием гражданских свобод личности, а в нравственности – ее достоинства и ответственности. Вместе с тем следует помнить, что индивидуальность – понятие ценностно-нормативное, отражающее высокую оценку целостной и незаурядной личности. При этом объектом оценки выступают уже не моральные качества человека, а его эстетический, психологический, поведенческий образ.

Проведенное социологическое исследование зафиксировало несовпадение оценки необходимости важнейших нравственных принципов и их наличия у коллег по кафедре. Последним в полной мере присущи гуманизм (57,7%) и требовательность (50,3%). Далее идут оптимизм (42,5%), патриотизм (36,1%), милосердие (34,9%), коллективизм (32,3%), индивидуализм (29,4%).

Наиболее значимыми нравственными качествами и требованиями преподаватели вуза считают: 1) *ответственность* (78,1%) как соответствие моральной деятельности личности ее долгу, рассматриваемые с позиций возможностей самой личности; 2) *уважение* (42,7%) как признание человеческого достоинства, которое предполагает справедливость, а также доверие ко всем субъектам учебно-воспитательного процесса, внимательное отношение к убеждениям коллег и студентов, а также чуткость, вежливость, деликатность. Не случайно А. Сент-Экзюпери называл уважение человека к человеку непреложным законом; 3) *взаимопомощь* (38,0%), которая обусловлена общностью интересов и целей преподавателей кафедры, факультета, вуза; 4) *терпимость* (31,3%), практическая ценность которой возрастает в современной высшей школе, как и обществе в целом, когда плюрализм мнений, мировоззрений и диалог различных политических сил, культур превращаются в необходимое условие его существования; 5) *вежливость* (21,9%), которая как одно из важнейших требований этикета включает доброжелательность, деликатность и такт; 6) *доверие* (19,6%), основанное на убеждении в добросовестности и честности как коллег, так и студентов; 7) *благородство* (16,1%), поскольку «благородный человек выше обид, несправедливости, горя, насилия» (Ж. Лабрюйер). На последних ранговых местах оказались такие нравственные качества, как *принципиальность* (14,6%) и *скромность* (7,8%). Преподаватели вуза ценят их гораздо меньше, чем наличие *чувства юмора* (30,7%); видимо, многие из них согласны со словами И. Тургенева, что «ничего нет утомительнее невеселого ума».

На вопрос «Что в поведении человека вызывает у Вас наибольшее неприятие?» ответы респондентов распределились следующим образом: *высокомерие* (54,7%), *лицемерие* (54,2%), *зависть* (39,1%), *цинизм* (35,4%), *грубость* (31,8%), *пошлость* (27,1%), *эгоизм* (17,2%), *трусость* (14,6%), *карьеризм* (14,1%), *тщеславие* (8,9%).

Среди правил *деловой этики*, необходимых преподавателю в полной мере, на первом месте – правила вежливости в общественных местах (94,2%); на втором – телефонного делового общения (54,6%); на третьем – ведения документации и деловой переписки (51,6%); на четвертом – поведения за столом на деловом приеме (52,7%). Пятое и шестое места занимают те правила, знания которых практически каждый второй преподаватель считает необходимыми только отчасти – правила ведения совещаний, презентаций и переговоров (52,1%), а также защиты деловой информации и интеллектуальной собственности (49,7%). На седьмом месте – правила приема посетителей (46,2% респондентов считают знания этих правил необходимыми в полной мере).

Главным для руководителя, по мнению преподавателей НТУ «ХПИ», является компетентность (83,3 %), высокая общая культура (51,6%), требовательность и ответственность за принятое решение (51,0%).

Среди основных причин конфликтов в коллективе – разногласия при обсуждении рабочих проблем (45,7%), низкая культура поведения некоторых сотрудников и преподавателей (34,9%), а также распределение учебных поручений (24,0%).

Приоритетами профессиональной деятельности для преподавателей НТУ «ХПИ» являются: творческий характер работы (62,9%); развитие профессиональных знаний, умений и навыков будущих специалистов (44,8%); высокая оценка их работы студентами (38,1%); научно-исследовательская деятельность (35,6%). Менее всего, по результатам опроса, педагогов интересует карьерный рост (6,2%) и положительная оценка их работы руководством вуза (4,6%).

Среди жизненных приоритетов преподавателей важное место занимает *искусство*. Для большинства из них оно является источником наслаждения, радости, удовольствия (65,4%), отдыхом, разрядкой, утешением (56,5%), познанием жизни (44,5%), средством формирования творческого духа и ценностных ориентаций (37,2%).

Важную роль в жизни многих преподавателей играет *религия*. Она способствует приобщению к культурным ценностям и национальным традициям (34,9%), нравственному самосовершенствованию (32,8%) и помогает преодолевать противоречия действительности (30,2%).

Оценивая роль *физической культуры и спорта*, преподаватели отмечают, что хорошая физическая подготовка позволяет им успешно заниматься профессиональной деятельностью (42,1%), а также формировать важные личностные качества – самоконтроль, силу воли (28,9%).

Очевидно, что чем выше нравственная культура преподавателя, тем эффективнее и ответственнее решает он основные задачи своей деятельности. При этом он должен четко представлять тот целевой идеал, к которому необходимо стремиться, а это – целостная личность. И, наоборот, низкий уровень педагогической этики может свести на нет весь творческий потенциал специалиста.

Список литературы: 1. Богомолов С. И. Инженер XXI века – самая гуманная специальность на земле. – Х., 2000. – 184 с. 2. Лозовой В. А. Нравственная культура личности: содержание и пути формирования: Учеб. пособие. – Х., 2001. – 44 с. 3. Нравственная культура личности. – К., 1988. – 191 с. 4. Покликання університету Зб. наук. праць. – К., 2005. – 304 с. 5. Романовський О. Г. Підготовка майбутніх інженерів до управлінської діяльності. – Х., 2001. – 312 с.

*Пономарьов О. С.
м. Харків, Україна*

ФІЛОСОФІЯ ОСВІТИ ЯК МЕТОДОЛОГІЧНА ОСНОВА ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ФАХІВЦІВ

Криза сучасної світової освітньої системи стала вже загально визнаним фактом. Її глибина і вкрай негативні можливі наслідки серйозно турбують як педагогічну громадськість, так і роботодавців, яких явно не задовольняє той рівень якості професіоналізму, з яким випускники вищої школи приходять у пошуках роботи. В той же час, на жаль, керівництво галузі і дослідники у сфері педагогічної теорії ще не усвідомили всієї серйозності цієї проблеми. Про це свідчить відсутність інноваційних концепцій реформування освіти й навіть спроб чітко визначити сутність її кризи, шляхи і засоби ефективного її подолання. Приємним винятком може слугувати хіба що монографія відомої української дослідниці С. О. Сисоєвої, присвячена аналізу особливості освіти й розвитку особистості в умовах постіндустріального світу [1].

Між тим сутність кризи та її основна причина лежать на поверхні. Ця криза полягає у невідповідності традиційних цілей, змісту і характеру освіти принципово новим умовам, в яких опинилися сьогодні особистість і соціум в процесі свого розвитку. І пошук доцільних шляхів подолання суперечності, що зумовлена цією невідповідністю, ефективних способів і засобів виходу з кризи і забезпечення можливості успішного виконання системою освіти тієї високої місії, яка покладається на неї суспільством, неможливі без глибокої філософської рефлексії самого феномену освіти. На моє переконання, така рефлексія необхідна сьогодні кожному педагогові – і шкільному вчителю, і викладачеві вищого навчального закладу, і тим більш дослідникові складних теоретичних проблем педагогіки ХХІ століття.

Відомо, що особливості професійної діяльності педагога – його істотне перенавантаження різноманітними видами роботи, низька оплата його праці, відсутність можливості читати теоретичні монографії й журнальні статті – не сприяють його постійному особистісному і професійному зростанню, реалізації його творчого потенціалу. Йому часто не вистачає ні сил, ні часу осмислити навіть власний досвід, не говорячи вже про вкрай необхідне для нього ж самого переосмислення сутності і смислу освіти як надзвичайно важливого соціального феномену і специфічного суспільного інституту.

Однак без спроб такого переосмислення смислу своєї повсякденної діяльності, без прагнення творчо її виконувати педагог починає деградувати як професіонал і як особистість і перетворюється на ремісника. Ця небезпека посилюється ще й тією обставиною, що вчитель-ремісник, як і ремісник-викладач вищої школи сам втрачає здатність теоретично і творчо мислити й готує таких же ремісників з вкрай обмеженим кругозором і відсутністю звички і здатності замислюватися над своєю діяльністю й шукати можливості істотного її поліпшення заради суспільного блага. Тому сьогодні так істотно зростає роль філософії освіти як методологічної основи творчої педагогічної діяльності та важливого чинника формування у педагога культури мислення.

Автор з великим задоволенням відзначає значний інтерес до вивчення філософії освіти, який спостерігається кілька років поспіль в процесі викладання ним відповідного спецкурсу слухачам магістерської програми зі спеціальності «Педагогіка вищої школи». Він досить швидко буквально пробуджує у них прагнення до теоретичного осмислення складних проблем освіти і педагогічної діяльності, розвиває навички абстрактних побудов її моделей, спрямованих на підвищення ефективності освіти.

У зв'язку з цим уявляється досить цікавою думка відомого російського фахівця з філософії освіти Б. С. Гершунський, який глибоко впевнений, що «важливо не «опускати» зміст і стиль викладення до якихось миттєвих потреб нинішнього чи майбутнього педагога, а навпаки, спробувати *піднести* читача до рівня, здавалося б, так недоступного йому світу проблемного, не стільки безапеляційно стверджуючого, скільки *запитуючого* наукового знання, увести його в дискусійне поле ідей, пробудити до самостійних роздумів, можливо, сумнівів, але й відкриттів також...» [2, С. 4]. Таке знайомство педагогами-практиками з філософією освіти є необхідним навіть при тому, що сьогодні її цілі, предмет дослідження, змістовні трактування і понятійно-категоріальний апарат викликають численні дискусії і суперечки в середовищі як професійних філософів, так і педагогів-теоретиків.

Сьогодні філософія освіти в Україні починає стрімко розвиватися, в тому числі й завдяки дослідженням В. П. Андрущенко, Л. В. Губерського, І. С. Добронравової, О. О. Дольської, В. В. Кізіми, С. Ф. Клепка, М. Д. Култаєвої, В. С. Лутая, М. І. Михальченка та інших. В Національному педагогічному університеті ім. М. П. Драгоманова створено кафедру філософії освіти, видається журнал «Філософія освіти», в якому публікуються цікаві матеріали з результатами досліджень у цій сфері.

Знання і глибоке розуміння педагогами основних положень філософії освіти робить їхню професійну діяльність не просто краще структурованою та упорядкованою, а й більш осмисленою і цілеспрямованою. Філософська культура допомагає їм вести викладання своїх навчальних дисциплін таким чином, щоб студенти не лише засвоювали певну систему знань, а й вчилися осмислювати їх, бачити існуючі обмеження й тенденції розвитку відповідної галузі. Тільки в такому разі вони можуть стати конкурентоспроможними та професійно і соціально компетентними фахівцями, які були б здатні дійсно забезпечити інноваційний розвиток України, її науково-технічне і соціально-економічне відродження й реальне підвищення добробуту населення.

Відомі українські фахівці з соціальної філософії і філософії освіти В. П. Андрущенко, Л. В. Губерський і М. І. Михальченко підкреслюють, що «філософія освіти має на меті розв'язати проблему фундаментального перетворення емпіричних – хоч і претендуючи на супертеоретичність – дефініцій педагогіки і в цілому освітньої сфери». На глибоке переконання цих вчених, таке розв'язання – «це не заміна і не поглиблення старих понять і уявлень теоретиків педагогіки про предмет освітньої діяльності. Це лише орієнтація на реальний стан справ у реальному освітньому просторі – на сферу взаємодії вікових когорт і поколінь, де й відбувається реальний процес передачі знань, умінь, навичок. Педагоги й педагогічна діяльність – це засоби такої передачі. Мету ж освітньої діяльності формулює суспільство – через конституції, закони, ідеології, програму розвитку тощо». Зі всією нещадною відвертістю автори зазначають, що «скільки б не відпускали компліментів педагогам, – вони є лише виконавцями тієї ролі, котру їм відводять ідеологи, політики та економічна реальність» [3, С. 538].

Але ж педагогові треба, по-перше, цю реальність та зумовлені нею цілі освітньої діяльності усвідомити й належним чином трансформувати у зміст і характер її здійснення. По-друге, суспільні цілі освіти необхідно оцінювати з позицій конструктивної критичності і спрямованості своєї діяльності на суспільний розвиток з тим, щоб формувати професійну компетентність студентів відповідно до логіки науково-технічного і соціального прогресу. Уявляється цілком очевидним, що без належного розуміння і свідомого урахування основних положень філософії освіти можливість успішного розв'язання обох цих завдань стає досить проблематичною.

Філософська ж рефлексія реалій сьогодення, які безпосередньо мають впливати на зміст освіти і особливо на технологію її здійснення, вимагає перш за все виокремити такі позиції. По-перше, процеси глобалізації не лише світогосподарських, а й практично всіх різноманітних зв'язків, в тому числі й освітніх. По-друге, широка інформатизація всіх сфер суспільного життя, яка істотно позначається на самих цілях і суспільних функціях освіти. По-третє, лавиноподібне зростання обсягів науково-технічних знань та прискорення їх трансформації у техніку й технології, що помітно скорочує життєвий цикл останніх та їх відновлення і вимагає регулярно оновлювати зміст професійної освіти. По-четверте, розробка і впровадження нових високих технологій, в першу чергу тих, що ґрунтуються на наноефектах, істотно посилює потребу подальшої фундаменталізації освіти. Нарешті, по-п'яте, істотне зростання ролі особистісного чинника у забезпеченні бажаної ефективності суспільного виробництва вимагає гуманізації освіти і перегляду ролі й місця соціально-гуманітарних дисциплін в системі професійної освіти і перегляду їх змісту.

Розглянуті обставини не тільки ускладнюють виконання системою освіти її завдань і функцій, але ще й привносять у процес їх вирішення істотний індетермінізм, нечіткість і навіть невизначеність цілей. Досить згадати хоча б той факт, що ми маємо готувати людину до успішного життя й діяльності у майбутньому, сутнісних умов якого ми не можемо достеменно знати в принципі. Тим більш, що швидкі, а часто й непередбачувані зміни не дають можливості достовірно визначити навіть зміст і характер професійної діяльності фахівця. Лише якісь розмиті контури майбутнього, і то з недостатньою достовірністю, ми можемо, або скоріше прагнемо якимось вгадувати методами наукового прогнозування й аналізу провідних тенденцій.

Нові реалії сьогодення вимагають нового погляду на саму сутність освіти, на роль і місце педагога в системі освіти і в організації навчально-пізнавальної діяльності студентів взагалі, на цілі та зміст його власної професійної діяльності. Це необхідно ще й з огляду на ту обставину, що людині взагалі іманентна властивість певної інерційності мислення і діяльності. Вона посилюється з часом і з набуттям досвіду діяльності, часто зводячи її до стереотипної послідовності дій, до своєрідного автоматизму. Хоча педагогічна діяльність за самою своєю природою має носити творчий характер, однак масовість і загальна доступність освіти зумовили й потребу суспільства у численній «армії» педагогів. А це призводить до того, що серед них з'являються і випадкові люди, і ті, яким педагогічна діяльність взагалі має бути протипоказана через їх психологічні особливості, рівень загальної і професійної культури або через низькі морально-етичні переконання, через ставлення до студентів, спілкування з ними і поведінку.

Все це зумовлює нагальну необхідність формування й розвитку дієвої системи відбору, підготовки і постійного підвищення кваліфікації кадрів педагогічних працівників. В системі їх професійно-педагогічної підготовки обов'язковими елементами необхідно передбачати оволодіння основними положеннями філософії освіти, яка допомагатиме їм цілеспрямовано і цілком свідомо так методологічно і дидактично вивірено організовувати свою діяльність, щоб вона не тільки найбільш ефективно забезпечувала досягнення заздалегідь визначених цілей, а й приносила відчуття глибокого задоволення її процесом і результатами як самому педагогові, так і його студентам.

Істотне місце в новій освітній парадигмі повинне посісти забезпечення реальної демократизації освіти. Це передбачає не тільки можливість вибору педагогом методів і технологій викладання і творчого підходу до здійснення своєї діяльності, але й можливість вибору студентами викладача або своєї індивідуальної траєкторії оволодіння про-

фесією. Така можливість, до речі, стане одним з потужних чинників впливу на викладачів, який змусить їх працювати над собою, прагнути постійно підвищувати свою професійну компетентність і педагогічну майстерність, свою загальну і професійну культуру. Вона сприятиме оволодінню ними основами філософії освіти та використанню її положень при формуванні методології своєї діяльності.

Як зазначає у зв'язку з цим С. Ф. Клепко, «студентам повинна бути надана можливість розвивати власні підходи до освіти, що відповідають їхній культурній і особистісній цілісності та ідентичності. Тут мають значення власні міркування особи, що навчається. Студенти можуть спробувати осмислити свій освітній досвід». При цьому вчений підкреслює, що «вибір власного шляху освіти не завжди може бути вдалим, але, у всякому разі, це буде власна, а не чужа помилка. Тому необхідно розвивати власну здатність до активного самовизначення в освіті, тобто здатність бути філософом власної освіти. Якщо, за К. Поппером, усі люди є філософами, то тим паче ця все загальність має стосуватися здобування людиною освіти, відповідної її цілям та цінностям» [4, С. 281].

Одна з важливих особливостей сьогодення полягає в тому, що освітню діяльність у формі цілеспрямованого впливу на людину з метою формування її оглядів, життєвих цілей і цінностей здійснюють не тільки навчально-виховні заклади, які охоплюються системою освіти, а й інші соціальні інститути. До них слід віднести сім'ю, різні політичні та релігійні організації, спортивні клуби і команди тощо. Потужний вплив, особливо на молодь, здійснюється також засобами масової інформації, насамперед телебаченням та Інтернетом, а також культурою, літературою тощо. Отже, у зв'язку з цим філософія освіти не може обмежуватися лише аналізом проблем професійно педагогічної діяльності в навчально-виховних закладах дошкільної системи, середньої та вищої школи.

Крім того, з певного часу дієвість впливу на виховання людини з боку всіх інституцій у більшості випадків помітно слабшає, поступаючись місцем її самовихованню і самовдосконаленню. Отже вони також мають бути не просто в полі зору філософії освіти, а й активно вивчатися нею з метою вироблення дієвих практичних рекомендацій з методології ефективного здійснення людиною цих процесів та сприяння її максимально можливій професійній та особистісній самореалізації. Водночас у цьому разі філософія освіти отримує ще й можливість додаткового впливу на людину, підвищуючи рівень її загальної культури, чіткість світоглядних позицій, системність моральних принципів і переконань. При цьому істотний позитивний імпульс отримує культура її мислення і філософської рефлексії.

Не випадково В. В. Кізіма впевнений, що кожна людина повинна зрозуміти, що вона у будь-яких ситуаціях здатна відігравати істотну роль. За його словами, «сама оптимальна поведінка в життєвих ситуаціях і управління ними складає в дійсності її перманентну проблему. У тому, щоб ученя усвідомив це і навчився оптимально поводитися у будь-яких життєвих ситуаціях самоорганізації та їх зміні *полягає безпосереднє завдання освіти*» [5, С. 44]. Тут ми виходимо ще на одну важливу особливість сучасної освіти, яка має ґрунтуватися на синергетичних принципах і нормах постнекласичної методології взагалі з її нелінійними залежностями і можливістю реалізації індетермінованих подій. До речі, в практичній педагогічній діяльності ми досить часто з ними зустрічаємося і далеко не завжди розуміємо їх природу.

Таким чином, досягнення філософії освіти й особливо ті її здобутки, на які сьогодні очікують педагогічна теорія та освітня практика можуть реально допомогти не тільки у формуванні нової освітньої парадигми, яка б давала змогу визначити характерні риси освіти ХХІ століття, а й вибудувати основні принципи методології педагогічної діяльності.

Вона має бути спрямованою на успішну реалізацію нових складних і відповідальних завдань освіти на основі цієї парадигми, на усвідомлення нових цілей освіти та забезпечення можливості успішно їх досягнення. Важливо підкреслити при цьому, що однією з центральних в системі вказаних цілей має виступати задоволення освітніх і культурних потреб особистості студента. Саме це стає одним з важливих принципів інноваційної концепції педагогіки людиноцентризму, яку не тільки активно розробляє в рамках філософії освіти, але й послідовно впроваджує у педагогічну практику В. Г. Кремень.

З позицій сучасної філософії освіти власне методологія формування професійної компетентності фахівців повинна ґрунтуватися на чіткій системі взаємопов'язаних принципів. Під методологічними принципами звичайно прийнято розуміти найзагальніші положення, ґрунтуючись на яких, вдається ефективно здійснювати певну діяльність. У нашому випадку це стосується освітньої діяльності з професійної підготовки студентів. Вказану систему можна розглядати як сукупність двох специфічних груп принципів. Першу з них утворює підсистема загальнометодологічних принципів, які інваріантні, взагалі говорячи, відносно конкретних видів людської діяльності, однак в кожному конкретному випадку мають враховувати її специфіку.

До таких принципів слід віднести, по-перше, системність і цілісність дій, які у своїй сукупності й упорядкованій послідовності утворюють зміст відповідної діяльності. По-друге, дуже важливу роль відіграє принцип домінантності, який визначає цілі діяльності й підпорядковує її досягненню цих цілей. По-третє, необхідно використовувати принципи суперечності й розвитку, перший з яких допомагає визначити рушійні сили і напрямки другого. По-четверте, методологія освітнього процесу не може ігнорувати і принцип каузальності, хоча, як вище вже відзначалося, з позицій синергетики не слід його абсолютизувати. У будь-якому разі пошук і виявлення причин того чи іншого педагогічного явища допомагає його аналізу й вибору дій, адекватних ситуації, що склалася. Нарешті, по-п'яте досить корисним уявляється й використання принципу історизму, який і дозволяє виявити зазначені причини, виходячи з вивчення біографічних даних і умов розвитку особистості конкретного студента або з дослідження подій, що передували виникненню певної проблемної ситуації.

Другу групу утворюють специфічні принципи методології формування професійної компетенції майбутніх фахівців. Вони виступають результатом осмислення й узагальнення практичного досвіду педагогічної діяльності з її формування і виступають у формі рекомендацій з найдоцільнішого його використання і розвитку. Характерною рисою цих принципів є їх подвійна природа, яка полягає в одночасній спрямованості як на педагога і характер його діяльності, так і на студента та процес формування його професійної і соціальної компетентності.

До них слід віднести, по-перше, принципи моральної домінанти і правовідповідності, який має бути одним з фундаментальних положень самої педагогічної діяльності взагалі та її метою, тобто прищепленню майбутньому фахівцеві розуміння того, що будь-яка його діяльність повинна відбуватися виключно в межах прийнятої системи моральнісних і правових норм і вимог. По-друге, важливу роль відіграють також принципи обов'язковості та послідовності. Вони спрямовані на прищеплення студентам (в тому числі й через їх неухильне дотримання викладачем) обов'язкового дотримання умов і нормативних вимог їхньої діяльності, а також прийнятих рішень, обіцянок і зобов'язань. По-третє, для методології формування професійної і соціальної компетентності фахівця важливо виходити з принципів гуманності і довіри, які означають, з одного боку, усвідомлення того, що будь-яка діяльність має бути спрямована на людину

та її потреби, а з іншого, – необхідність бінарного характеру навчально-виховного процесу, його демократичності й самостійності студента у виборі своєї індивідуальної траєкторії розвитку. По-четверте, істотну роль відіграє і принцип справедливості, який виступає як показником педагогічної зрілості викладача, його підходів до оцінки будь-яких досягнень студента та їх зіставлення з його потенційними можливостями, так і уміння продемонструвати рівність відносин до кожного студента і прищеплення їм такого ж ставлення до інших людей.

Сама методологія педагогічної діяльності з формування професійної та соціальної компетентності майбутніх фахівців може і повинна водночас слугувати як засобом забезпечення належної ефективності цієї діяльності, так і важливим інструментальним засобом виховання і особистісного розвитку студентів. Тому в процесі її здійснення доцільно і навіть необхідно (і це також має розглядатися як один з проявів принципу довіри) не тільки навчати і виховувати студентів, а й розкривати їм секрети використовуваних для цього педагогічних засобів і технологій, наголошуючи на тому, що їх знання їм необхідно буде використовувати при роботі з людьми в майбутній професійній діяльності.

Таким чином, сучасна філософія освіти не тільки активно розвивається сама, а й сприяє плідним пошукам педагогів в удосконаленні змісту й характеру своєї професійної діяльності. Водночас вона все більш відчутно стає методологічною основою освітнього процесу і, зокрема, формування високої професійної і соціальної компетентності майбутніх фахівців відповідно до вимог постіндустріального інформатизованого суспільства. За допомогою положень філософії освіти відкриваються й перспективи розробки і впровадження нової освітньої парадигми.

Список літератури: 1. Сисоева С. О. Освіта і особистість в умовах постіндустріального світу: Монографія. – Хмельницький: ХГПА, 2008. – 324 с. 2. Гершунский Б. С. Философия образования. – М.: Московский психолого-социальный институт, Флинта, 1998. – 432 с. 3. Андрущенко В. П., Губерський Л. В., Михальченко М. І. Культура. Ідеологія. Особистість: Метолого-світоглядий аналіз. – К.: Знання України, 2002. – 580 с. 4. Клепко С. Ф. Філософія освіти в європейському контексті. – Полтава: ПОШПО, 2006. – 328 с. 5. Кизима В. В. Новое образование для нового человека // Філософія освіти. – 2005. – № 2. – С. 36–61.

*Резнік С. М.
м. Харків, Україна*

УДОСКОНАЛЕННЯ ПЕДАГОГІЧНОГО СПІЛКУВАННЯ У НАВЧАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ ВИЩОЇ ШКОЛИ

Професія викладача відноситься до типу «людина-людина», в яких спілкування виступає основним засобом та умовою успішної реалізації. Зокрема, В. А. Кан-Калік у зв'язку з діяльністю педагога відзначає: «вважається, що досить знати науку, матеріал, методи навчання, опанувати ними для того, щоб діяльність стала ефективною. Але в процесі навчання комунікативна підсистема (спілкування) виступає не просто як загальнолюдська категорія, а несе професійно-значуще навантаження» [1, С. 34]. Отже, однією з важливих актуальних проблем сьогодення є забезпечення високої ефективності педагогічного спілкування.

У вирішенні цієї проблеми потрібно звернути на декілька аспектів. По-перше, одне з завдань полягає у забезпеченні доступного викладання студентам навчального матеріалу, що є запорукою високого рівня засвоєння цього матеріалу. По-друге, під час спілкування зі студентами має забезпечуватись ефективна взаємодія педагога і студентів у навчальному процесі з метою активізації останніх. По-третє, викладачі мають добре розуміти індивідуальні особливості студентів для використання особистісного підходу, встановлення психологічного контакту з аудиторією, вибору найбільш доцільних педагогічних засобів та методик.

Все це вимагає високої комунікативної компетентності від викладача, що включає зокрема ораторське мистецтво, вміння слухати, вміння встановлювати позитивну атмосферу під час спілкування, вміння структуровано, логічно подавати навчальний матеріал тощо.

Особливою складністю відзначається спілкування викладача й студентів у процесі лекції, оскільки за своєю суттю – це публічний виступ перед великою аудиторією слухачів. Тому від викладача потрібна така майстерність, і професійна, і комунікативна, котра б дозволила задіяти кожного студента аудиторії в активну роботу над навчальним матеріалом.

Проблема комунікативної компетентності педагогів активно досліджується цілою низкою науковцями (О.О. Абдуліна, В.М. Гриньова, В.А. Кан-Калік, В.О. Кудін, В.О. Кулько, О.Г. Романовський, О.С. Пономарьов, Т.Д. Цехмістрової та ін.)

У той же час недостатньо досліджуваними є залишається питання розвитку перцептивних умінь викладача, як складової його комунікативної компетентності. Зокрема проблема помилок розуміння викладачем особистості студента, що виникають у педагогічному спілкуванні.

Тому *метою* даної роботи і є аналіз найбільш поширених помилок розуміння, що виникають у педагогічному спілкуванні викладачі та студентів.

У той же час знання цих помилок дозволяє викладачу бути менш упередженим стосовно студентів, більш ефективним у педагогічній взаємодії та більш обґрунтовано використовувати індивідуальний підхід.

Індивідуальний підхід передбачає вивчення й розуміння індивідуальних особливостей студента й використання відповідно до них найбільш доцільних прийомів, способів, методів навчально-виховної роботи.

Проте, як відзначає С.У. Гончаренко, індивідуальний підхід може використовуватися не тільки виховними системами гуманістичної орієнтації, але й «системами авторитарного типу, які прагнуть усіх дітей зробити однаковими. У зв'язку з цим у сучасній педагогічній науці виникла необхідність запровадження нового поняття – особистісного підходу, який має багато спільного з І.п., однак на відміну від нього головну мету вбачає в розвитку особистості, а не її пригніченні» [2, С. 143].

Таким чином, особистісний підхід стверджує, що особистість студента є основною цінністю навчального процесу і розуміння цієї особистості є важливим завданням педагога.

Отже, розглянемо помилки розуміння, до яких бувають схильні викладачі особливо часто при спілкуванні зі студентами.

Ефект поблажливості може проявитися в тому, що викладач завищує оцінки студентам. Оцінює більшою мірою позитивно, «пробачаючи» недоліки в відповідях.

Ефект ореолу може проявлятися, наприклад, в тому, що в оцінюванні навчальних успіхів студента значну роль будуть відігравати загальне враження про студента, його

оцінка як особистості у цілому. Наприклад, «слабкий» або «приємний», «ввічливий» студент. Упередженість викладача до студентів, яких він оцінює в цілому позитивно або негативно, може значно зашкодити педагогічному процесу. Окрім того, поява у викладача «любимчиків» або навпаки «тих, кого викладач не любить» досить швидко розуміється всією групою саме через поблажливість до одних та надмірну прискіпливість до інших. Такі явища завжди негативно відображаються на загальній атмосфері в студентському колективі та є звичайно неприпустимими.

Поширеним є також виникнення на основі власного досвіду стереотипів у викладача, наприклад, «успішного» чи «неуспішного» студента або «відповідального», «активного», «старанного». Поява стереотипів є природним явищем, що допомагає в пізнанні особистісних якостей студента, особливо в умовах, коли інформації для глибокого пізнання недостатньо.

У той же час А. А. Реан відзначає, що стереотипи будуть відігравати негативну роль тільки якщо педагог жорстко наслідуює їх. Але якщо педагог усвідомлює дію стереотипів та використовує їх тільки як приблизну гіпотетичну характеристику особистості, якщо він надалі змінює цю характеристику відповідно до цілеспрямованого розуміння індивідуальності того, кого навчає, тоді стереотипи є тільки відображенням досвіду такого викладача та відіграють позитивну роль [5].

Поширеною помилкою розуміння у взаємодії викладача та студента може бути й проекція, коли викладач переносить на студента свої якості характеру, мотиви, інтереси, цінності.

Викладання кожної нової дисципліни, як правило, починається з того, що викладач розповідає наскільки важливою, корисною та професійно необхідною вона є для студента. Те, що студент іноді ніяк не бажає переконуватися в важливості тієї чи іншої дисципліни іноді викликає у викладачів справжній подив. «І як вони не розуміють?», – здивовано відзначають вони. А студенти просто не поділяють інтересів та цінностей свого викладача, особливо якщо студенти обрали спеціальність помилково або під впливом сторонніх факторів, а не зацікавленості у конкретній професії.

Цікаво, що О.О. Бодальов у одному з своїх досліджень визначив, що вчителі, які використовують авторитарний та ліберальний стиль керівництва учнями, роблять значно більше помилок стереотипізації, ореолу та проекції, ніж вчителі, які надають перевагу демократичному стилю і оцінюють учнів більш точно. Оскільки, О.О. Бодальов підкреслює, що подібну залежність було встановлено й в інших дослідженнях, наприклад, при вивченні керівників, лікарів, то можна зробити висновок, що це є незалежною характеристикою авторитарної особи, а отже припустити, що таку ж упередженість будуть демонструвати й викладачі до своїх студентів. Цьому висновку можна знайти й логічне пояснення: авторитарні та ліберальні викладачі замало уваги приділяють своїм студентам, як особистостям, щоб розуміти їх достатньо об'єктивно та точно.

Загалом, кількість досліджень проблем упередженого розуміння педагогами тих, кого вони навчають, помилок у розумінні в навчально-виховному процесі є недостатньо. При цьому зовсім незначна кількість досліджень з цієї проблематики належить українським чи російським вченим. Хоча можна припустити, що на територіях колишнього Радянського Союзу можна визначити свої певні закономірності в особливостях розуміння педагогами тих, кого вони навчають.

З цього приводу цікавим нам видається дослідження Л.М. Путятю. Вона вивчала розуміння вчителем учнів із різною успішністю в навчанні та довела, що успішність впливає на адекватність розуміння.

За результатами дослідження було встановлено, що те, наскільки добре навчається учень впливає на загальну оцінку його особистості – більш позитивно вчителем оцінюються ті учні, що краще навчаються.

Вчителями найбільш позитивно оцінюються сильні учні (91% позитивних якостей), далі – середні за успішністю (68% позитивних якостей), найменше позитивних якостей вчителя бачать у своїх слабких учнів (тільки 38% якостей). Погане навчання учнів приводить до упередженого ставлення вчителів до них, а таке ставлення переноситься на особистісну характеристику учнів. Ця залежність проявляється навіть у сприйнятті зовнішності. Зокрема, коли вчителя характеризували зовнішність сильних та середніх учнів негативних рис названо не було, але в характеристиці слабких учнів було 54% негативних суджень.

Але загалом, в інтелектуально-вольових якостях найбільшою мірою проявляється тенденція вчителів позитивно оцінювати сильних учнів та негативно – слабких.

У дослідженні на основі особистісних якостей, якими характеризували вчителі своїх учнів, було складено узагальнені психологічні портрети (УПП) учнів з різним рівнем навчальних успіхів. Було встановлено, що загалом (УПП) учнів поверхові, слабо виражені, вчителя як правило не досить добре знають своїх учнів. Ці узагальнені портрети ще раз підкреслили вплив успішності в навчальній діяльності на розуміння вчителем особистості учня. УПП сильних учнів були виключно позитивними. Тільки сильним учням вчителя приписували таку особистісну якість, як лідерство. Причому Л.М. Путятю особливо підкреслює, що дуже часто судження вчителів про статус відмінника у класі не поділяють більшість учнів такого колективу. Отже, поверхове ставлення до учнів проявляється навіть у помилковому розумінні неформальної структури учнівського колективу та статусних характеристик учнів.

У той же час Л.М. Путятю було встановлено, що розуміння середніх за навчальною успішністю учнів є найбільш об'єктивним. Вчителя більшою мірою розуміють різносторонність їх особистості, оцінка цих учнів є глибшою та менш стереотипною, ніж сильних та слабких учнів.

Крім стереотипності розуміння, вивчалась також когнитивна складність-простота в судженнях вчителів про своїх учнів. Когнитивна складність означає більшу диференційованість суджень при розумінні особистості, що дозволяє давати більш точні характеристики та більш глибоко проникати у внутрішній світ людини. Когнитивна простота передбачає більш спрощені характеристики особистості людини. Було визначено, що найбільш високим рівнем когнитивної складності характеризувалось розуміння вчителем середніх учнів, потім – сильних, найменш диференцьованим є розуміння слабких учнів.

Як відзначає Л.М. Путятю, «об'єктивне розуміння сильних і слабких учнів є ще важчим, ніж сприйняття середніх. Вчителі не знають реальних властивостей особистості учнів, а «приписують» їм ті або інші властивості, під впливом стереотипів, що виникають у зв'язку з успішністю цих учнів. Велика кількість рефлексивних дій, що застосовуються при пізнанні середніх за успішністю учнів, свідчить про те, що вчителі якось замислюються про них, осмислюють їх поведінку і особистість. Невелика кількість рефлексивних дій відносно сильних і слабких пояснюється тим, що вчителі не бачать і не прагнуть виявити сутність особистості цих учнів, і не відчують потребу до неї «пробитися» через бар'єр успіхів сильних і неуспіхів слабких у навчанні» [3, С. 121–122].

А.О. Реан, Н.В. Бордовска та ін. також відзначають, що стереотипні характеристики особистості можуть бути пов'язані із успішністю учнів. Зокрема вони відзна-

чають, що учня, який успішно навчається, вчителі схильні вважати здібним, сумлінним, чесним та дисциплінованим. А того, хто вчиться незадовільно, скоріше будуть сприймати як нездібного та незібраного ледаря.

Звичайно, було б цікавим проведення подальших досліджень з проблеми упередженого розуміння педагогом осіб, яких він навчає, у тому числі дослідження цих проблем у вищих навчальних закладах.

Таким чином, якщо викладачі досить часто схильні завищувати позитивну характеристику студента, який успішно навчається, якщо розуміння такого студента, як особистості є спрощеною, то в навчальному-виховному процесі складно створити умови для справжнього розвитку потенціалу відмінника, його більш різностороннього розвитку. Також й упереджене сприйняття студента, що погано навчається, не дозволяє знайти необхідні засоби для більшої зацікавленості або допомоги такому студенту та розкриття можливостей для його самовизначення та самореалізації. Отже, розвиток перцептивних умінь викладачів, їх менша схильність до помилок розуміння, є професійно важливим у забезпеченні високої ефективності навчально-виховного процесу.

Список літератури: 1. Кан-Калик В.А. Учителю о педагогическом общении. / Кан-Калик В.А. – М.: Просвещение, 1987. – 190 с. 2. Гончаренко С. Український педагогічний словник. / Гончаренко С. – Київ: Либідь, 1997. – 376 с. 3. Путятю Л. М. Когнитивные аспекты общения учителя с учащимися различной успешности в обучении / Путятю Л. М. // Мир психологии. – 2001. – № 3. – С. 115–122. 4. Бодалев А. А. Восприятие и понимание человека человеком. / Бодалев А. А. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1982. – 200 с. 5. Реан А. А. Психология и педагогика. / Реан А. А., Бордовская Н. В., Розум С. И. – СПб.: Питер, 2002. – 432 с.

*Решетняк С. Б.
г. Харьков, Украина*

ИСПОЛЗОВАНИЕ ИНТЕРАКТИВНЫХ МУЛЬТИМЕДИА В ВУЗОВСКОМ УЧЕБНОМ ПРОЦЕССЕ

Одним из приоритетных направлений реформирования высшего образования в Украине является активное внедрение в учебный процесс мультимедийных технологий. Обращение к проблеме использования мультимедиа, как одного из последних достижений компьютерных технологий, обусловлено противоречием между достаточно высоким и постоянно растущим уровнем информатизации учебного процесса вузов, с одной стороны, и недостатком исследований на предмет выявления условий эффективного применения мультимедиа в практике высшей школе, с другой стороны. Актуализация рассмотрения данной темы обусловлена также тем, что интересующая нас образовательная практика очень медленно «приживается» в украинских вузах, пока еще не находит широкого применения в университетских аудиториях. В отечественном вузовском преподавании наблюдается недооценка возможностей мультимедийных средств обучения. Связано это, прежде всего, со сложностью и недостаточной разработанностью теории мультимедиа как образовательного средства. В результате многие преподаватели не имеют должного представления о сущности, структуре и функциях мультимедиа в учебном процессе вуза. Кроме того, одной из причин крайне инертной «ре-

конструкции» образования в этом направлении является неосведомленность и неподготовленность ключевых субъектов образовательной деятельности – преподавателей и студентов – к новым формам работы в аудитории.

Исследованию возможностей и роли мультимедиа в учебном процессе вуза посвящено значительное количество зарубежных исследований. Среди ученых, которые занимались анализом этих проблем – Дж. Брунер, Дж. Булл, Д. Вуд, Р. Гагне, Н. Гарднер, Г. Дейвис, Д. Джонассен, К. Джоунс, К. Н. Кандлин, М.-М. Кеннинг, Д. Кларк, Дж. Кэррол, Р. Ласт, Д. Лауриллард, М. Леви, Дж. Лич, Н. Мерсер, Д. Ньюман, М. С. Пеннингтон, Б. Робинсон, С. Фортескью, Д. Хардисти, Дж. Хиггинс, С. Уиндигт и другие [1].

Устойчивый интерес к способам обучения наблюдается среди украинских ученых. Например, в работах Л. С. Зазнобиной, М. В. Ляховицкого рассматриваются проблемы использования в обучении аудиовизуальных средств, а в исследованиях О.И.Бахтиной, М.З.Глузмана – использования компьютерно ориентированных средств обучения [2].

Мультимедиа (англ. multimedia от лат. multum много и media, medium средоточие, средства) – современная компьютерная информационная технология, позволяющую объединить в одной компьютерной программно-технической системе текст, звук, видеоизображение, графическое изображение и анимацию. Каждый из используемых информационных компонентов имеет собственные содержательные средства и дидактические возможности, направленные на обеспечение оптимизации процесса обучения [3, С. 12]. Существуют следующие разновидности мультимедийных средств в образовании: статичные (фотографии, распечатки), динамичные (телевидение, кассеты, видео, кино CD, DVD), интерактивные (компьютер, интернет). Именно последние являются предметом нашего особого внимания.

Создание вузовской электронной образовательной среды дает преподавателям и студентам большие возможности по организации их качественного информационного взаимодействия. Применение информационного ресурса глобальной сети Интернет развивает способности обучаемых по осуществлению сбора, обработки, передачи и хранения информации, повышает уровень их информационной культуры.

Среди основных дидактических функций, которые могут быть реализованы с помощью интерактивных мультимедийных технологий, выделяются следующие:

- познавательная. Используя компьютерные технологии и интернет, можно получить любую информацию. Популярными среди молодежи считаются мультимедийные программы, мультимедийные энциклопедии, в частности, «Большая энциклопедия», «Кирилла и Мефодия», 32-томная Британская энциклопедия, а также тематические энциклопедии;

- развивающая. В процессе обучения учитываются индивидуальные особенности студентов. Работа с разнообразными компьютерными программами способствует активизации таких необходимых познавательных процессов структуре личности студента, как восприятие, логическое мышление, память, представления;

- исследовательская. На основании широкого спектра получаемой информации современные студенты готовят разнообразные самостоятельные и исследовательские работы по отдельным темам. Будущие специалисты создают собственные творческие проекты, мультимедийные презентации, публикации, web-сайты. Они представляют результаты своего труда на интернет-олимпиадах, конференциях, форумах;

- коммуникативная. Вследствие обмена информацией между студентами образуется определенное виртуальное единство. У всех есть реальная возможность пользоваться сайтами известных отечественных и зарубежных ученых, сопоставлять различные взгляды, оценивать их, формировать свои собственные позиции [4].

Внедрение компьютеров в вузовский учебный процесс сопровождается интеграцией информационных технологий с системой организации обучения и оказывает значительное влияние на педагогические технологии и методики преподавания, содержание, методы, средства обучения студентов. Происходят существенные изменения в организации традиционных форм учебного процесса в вузах.

Формирование учебной деятельности в вузе с применением мультимедиа в качестве образовательного средства направлено на реализацию основной цели учебного процесса высшей школы – развитие индивидуальности студента, что, в свою очередь, выступает фундаментом как его профессионального становления, так и социального роста. Формирование учебной деятельности студентов вуза с использованием мультимедиа должно происходить в рамках совместной созидательно-проектной деятельности обучающего и обучающихся. Этот вид деятельности характеризуют такие особенности, как адаптивность, интерактивность и рефлексивность, которые создают предпосылки для превращения обучающегося в активного субъекта своей деятельности, заинтересованного в самосовершенствовании и стремящегося к нему.

Внедрение мультимедийных технологий сопровождается разработкой новых педагогических методик при проведении лекционных занятий (мультимедийных презентаций). Для организации самостоятельной работы студентов по изучению лекционного материала создаются электронные учебные пособия, электронные конспекты лекций на основе технологий мультимедиа. Формирование компьютерно-опосредованного взаимодействия преподавателей и студентов обуславливает трансформацию их взаимоотношений в процессе обучения: студент – в центре технологии обучения и играет в нем активную роль, сотрудничество преподавателей и студентов – основа учебной работы. Деятельность преподавателя приобретает характер наставничества, а для студентов ключевым становится самообразовательный процесс.

Интерес к интерактивным средствам обучения объясняется огромными возможностями, которыми они обладают. Главные из них – установление быстрой обратной связи между студентами и преподавателями, повышение познавательной активности обучаемых, усиление их мотивации за счет визуального представления учебной информации, высокая степень наглядности учебного материала, индивидуализация обучения, учет личных особенностей студентов и темпов их обучения, интенсификация самостоятельной работы обучаемых. Система занятий, содержащих в той или иной форме мультимедиа, должна быть направлена главным образом на развитие интеллектуальной, мотивационной, эмоциональной и других сфер индивидуальности студента.

Использование интерактивных мультимедиа в процессе обучения дает возможность преподавателям и студентам реализовывать свои учебные цели путем внедрения разнообразных образовательных технологических приемов.

Среди основных разновидностей мультимедийных технологий в образовательном процессе наиболее эффективными являются:

- проведение преподавателями лекций в формате Power-Point (мультимедийная презентация),
- выступления студентов с индивидуальными творческими заданиями, подготовленными в формате Power-Point (мультимедийная презентация), на семинарских занятиях,
- выполнение студентами тестовых заданий в мультимедийном классе,
- выступления преподавателей и студентов на научных конференциях, круглых столах с использованием мультимедиа.

Использование мультимедийных презентаций (как преподавателями, так и студентами) существенно улучшает качество учебного процесса: обучение интенсифицируется за счет экономии времени (вместо записей лекций используются слайды), углубляется концентрация внимания студентов и лучше усваивается учебный материал, студенты приобретают навыки успешной творческой работы, усиливается мотивационная составляющая учебного труда студентов.

Многолетний личный опыт преподавательской работы автора с презентациями, общение с коллегами, использующими мультимедиа, свидетельствует о глубокой удовлетворенности от результатов образования: улучшилась не только посещаемость, но и успеваемость студентов; повысился интерес студентов к учебным курсам; появилась соревновательность между студентами в подготовке к занятиям. Например, наличие текста лекции в электронном виде, который студенты могут распечатать и иметь перед собой во время занятия, позволяет отойти от традиционной системы преподавания «лекция-конспект», когда студентам приходится механически записывать текст без возможности его глубокого осмысления, и работать в диалоговом творческом режиме.

Несмотря на достоинства мультимедийных презентаций, они пока что не стали современной нормой учебного процесса. Основной формой образования в вузе остается традиционная лекция, несмотря на ее критику как пассивной формы обучения [5]. Уровень распространения мультимедийного преподавания в украинских вузах остается достаточно низким.

Существуют барьеры, сдерживающие использование мультимедийных технологий в учебном процессе. Во-первых, отсутствие традиций проведения учебных занятий методом презентаций в украинском высшем образовании. Во-вторых, скептицизм многих преподавателей в отношении целесообразности учебной работы по созданию мультимедийных курсов и способности с ней справиться. В-третьих, дороговизна компьютерной техники и необходимость обеспечения ее сохранности. В-четвертых, несоответствие аудиторного фонда вузов требованиям мультимедийного преподавания. Организация мультимедийного обучения предполагает наличие специальных аудиторий, оснащенных компьютером, проектором и экраном, возможностями затемнения аудитории. Также необходим доступ к интернету. К сожалению, в украинских вузах аудиторий такого технического уровня недостаточно. Как результат – мультимедийные презентации сегодня преимущественно проводятся благодаря личному энтузиазму и усилиям отдельных преподавателей.

Использование мультимедиа в учебном вузовском процессе – процесс объективный и необратимый. Очень важно искать пути его интенсификации. В этой работе необходимо организовывать распространение лучших образовательных практик в сфере мультимедийных технологий (на уровне межвузовского взаимодействия (педагогических мастерских) и средств массовой информации), поддерживать, мотивировать преподавателей и студентов, активно использующих в образовательной деятельности мультимедийные ресурсы.

Список литературы: 1. Мультимедиа как дидактическое средство высшей школы. <http://www.dissercat.com/content/multimedia-kak-didakticheskoe-sredstvo-vysshei-shkoly>. 2. http://alexessite.ucoz.ru/publ/multimedia_jak_suchasnij_zasib_navchannja/1-1-0-15. 3. Ротаенко П. та ін. Мультимедійні засоби навчання // Інформатика. – 2003. – №6. – С. 11–15. 4. <http://uareferats.com/index.php/referat/details/2052>. 5. Волкова Л. І. Актуальні питання впровадження інноваційних технологій в освітній процес вищого навчального закладу. – <http://www.e-learning.onu.edu.ua>.

*Рибка Ю. В.
м. Харків, Україна*

ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ВИХОВАТЕЛЯ ДОШКІЛЬНОГО НАВЧАЛЬНОГО ЗАКЛАДУ

Сучасний етап розвитку освіти актуалізує вирішення проблеми оцінки професіоналізму педагога, рівня його професійної компетентності і культури, перспективи росту й можливостей професійної реабілітації.

Проблема професіоналізму фахівця взагалі та його професійної компетентності зокрема розглядається як одна з центральних у психолого-педагогічних дослідженнях.

У даний час наука має у своєму розпорядженні певний обсяг знань, використання яких у педагогічній діяльності є важливою умовою становлення професійно компетентного педагога, педагога-дослідника, здатного вдосконалювати навчально-виховний процес, направляти його на вирішення завдань особистісного становлення та розвитку як дітей, так і самого педагога. Разом з тим, незважаючи на важливість проблеми, в науці і практиці приділяється недостатня увага формуванню професійної компетентності вихователя дошкільного навчального закладу.

Аналіз досліджень і публікацій з проблеми свідчить про її важливе значення й актуальність. Вимоги до організації діяльності з професійного становлення педагогів розглядають О. Ігнат'єва, І.Д. Багаєва, Н.О. Брюханова, А.І. Жук, Н.В. Кузьміна, В.А. Сластьонін та ін. Сутність педагогічної творчості характеризують і обґрунтовують В.В. Загвязінський, В.А. Кан-Калик, М.М. Поташник, У.С. Решетько та ін. Шляхи формування професійної компетентності педагога, система стимулювання його педагогічної творчості обґрунтовуються також Ларіоновою, Ю.А. Бабанским, О.Л. Жук, Н.В. Кухаревим, М. М. Скаткіним, Г. І. Щукіною та ін. Професійна діяльність вихователя дошкільного закладу розкрито в працях Н. В. Кузьміної, Е. О. Панько, І. Д. Беха, О. Л. Кононко, К. Л. Крутій, В. У. Кузьменко та ін.

Згідно лінгвістичного тлумачення поняття «компетентний» (лат. *competes*, від *compero* – належний, здатний) у довідниках трактується як «володіючий знаннями, який має право за своїми знаннями і повноваженнями робити або вирішувати що-небудь дозволяють судити про що-небудь» [6, С. 191].

Компетентність виступає якісною характеристикою, яка вказує на володіння людиною відповідною компетенцією, і включає її особистісне ставлення до неї і предмету власної діяльності. Компетентність, вважає О. Ігнат'єва, вища ступінь володіння знаннями або прояв знань [4].

Н.О. Брюханова під компетентністю розуміє властивість професіонала, яка вказує на його спроможність доцільно і ефективно діяти за певних обставин, тобто реалізувати певні групи досвідних надбань стосовно тих чи інших напрямів чи етапів здійснення діяльності, зокрема професійної діяльності [2].

Науковці зазначають, що професійна компетентність – це професійна підготовленість і здатність суб'єкта праці до виконання завдань і обов'язків повсякденної діяльності [6]. Професійна компетентність включає також наявність у фахівця стратегічного мислення і його креативність, тобто здатність і психологічну готовність брати активну участь у процесах розвитку [12]. На думку Ларіонової, професійна компетентність – показник готовності фахівця до виконання конкретної професійної діяльності на відповідному якісному рівні з використанням устояних професійно важливих якостей і досвіду [8].

Основними складовими професійної педагогічної компетентності є: 1) система психологічних, загальнодидактичних та спеціальних фахових знань; 2) система фахових умінь; 3) професійні здібності та професійно значущі риси особистості [3]. Умовами успішного формування професійної компетентності є: формування світогляду та спрямованості особистості, на основі яких відбувається засвоєння знань і умінь; розвиток професійних здібностей та професійно значущих рис особистості в контексті набуття педагогічного досвіду [1].

Професійна компетентність вихователя – це необхідна умова підвищення якості педагогічного процесу.

На основі аналізу різних визначень даного поняття за умов особливостей діяльності вихователя можна синтезувати наступний варіант: професійна компетентність вихователя ДНЗ – це здібність до ефективного виконання професійної діяльності, визначуваної вимогами посади, що базується на фундаментальній науковій освіті і емоційно-ціннісному відношенні до педагогічної діяльності. Вона передбачає володіння професійно значимими установками і особовими якостями, теоретичними знаннями, професійними вміннями і навиками.

Вихователь має бути компетентним в питаннях організації і вмісту діяльності по наступних напрямках: здійснення цілісного педагогічного процесу; створення розвиваючого середовища; забезпечення охорони життя і здоров'я дітей; знання цілей, завдань, вмісту, принципів, форм, методів і засобів вчення і виховання дошкільників; уміння результативно формувати знання, уміння і навички відповідно до освітньої програми; уміння керувати основними видами діяльності дошкільників; уміння взаємодіяти з дошкільниками; консультативна допомога батькам; створення умов для соціалізації дітей; захист інтересів і прав дітей.

Особливі вимоги до вихователя визначає особлива роль дошкільного періоду розвитку в процесі становлення особистості. Вихователь обов'язково повинен усвідомлювати відповідальність за щасливе дитинство дитини та її долю, володіти високим рівнем розвитку емпатії, безпосередністю, емоційною врівноваженістю, творчою уявою, душевною щедрістю тощо. Особливістю праці педагога, що працює з дітьми дошкільного віку, є велике навантаження на його психофізіологічну сферу. Тому до професійно значущих якостей педагога-дошкільника належать висока працездатність, витримка, врівноваженість.

Структура професійної компетентності вихователя, крім світоглядних позицій особистості, глибокої обізнаності й практичних умінь, обов'язково включає професійно важливі якості особистості. Вони забезпечують можливість вільно, впевнено й толерантно діяти в залежності від наявної необхідності та потреб оточуючого життя.

Кожен педагог проходить в своєму професійному розвитку певні етапи професійного становлення:

1 етап (стаж від 1 року до 5 років). Характерний інтерес до оволодіння методичними ідеями навчальних програм, їх змісту.

2 етап Розвиток професійної діяльності (стаж від 5 до 10 років). Основний акцент у своїх запитах ці вихователі роблять на проблеми методики та організації різних видів пізнавальної діяльності. Значна увага приділяється новим педагогічним психологія, розвитку культури самовдосконалення.

3 етап Професійної зрілості (від 10 років і старше). Прагнення вихователя осмислити свій педагогічний досвід, співвіднести його з передовою практикою [11].

Для вирішення завдання формування професійної компетентності вихователя, методична служба має постійно шукати сучасні форми і методи роботи, залучати педагогів до активної діяльності.

Саме вихователь методист покликаний удосконалювати професійну компетентність педагогів, використовуючи при цьому безцінні пласти педагогічної спадщини, сучасні досягнення психолого-педагогічної науки та перспективного педагогічного досвіду. Використовуються як традиційні, так і нетрадиційні форми роботи досягнення психолого-педагогічної науки та перспективного педагогічного досвіду. У педагогічній практиці дедалі ширше використовують інтерактивні методи. Масові форми науко-методичної роботи сприяють збагаченню інтересів, підвищенню кваліфікації педагога, виробленню ними практичних професійних навичок. Використовуються як традиційні, так і нетрадиційні форми роботи [9].

Традиційні: інструктивно-методичні наради, методичні об'єднання, семінари-практикуми, конкурси педагогічної майстерності, індивідуальні методичні консультації, школи передового-педагогічного досвіду, дні ініціативи і творчості, науково-практичні конференції тощо.

Нетрадиційні: панорама методичних знахідок, клуби, літературні світлиці, педагогічні консилиуми, методичні аукціони, проблемні столи, творчі звіти педагогічних колективів та інші [5].

Якість формування професійної компетентності вихователів залежить правильної організації та дотримання педагогічних умов. У своєму дослідженні ми виділяємо наступні педагогічні умови формування професійної компетентності вихователів: виявлення і визначення спеціальних функцій управління розвитком професійної компетентності; система управлінської діяльності керівника повинна стимулювати формування у вихователя дитячого садка внутрішньої потреби у творчому самовдосконаленні, у розвитку своїх професійних здібностей; застосування програмно-цільового підходу до розвитку професійної компетентності вихователя ДНЗ; розробка і реалізація модель управління розвитком професійної компетентності, в центрі якої має бути вихователь з його індивідуальними здібностями, схильностями [10].

Висновки: Проблема професіоналізму взагалі й професійної компетентності зокрема розглядається як одна з центральних у психолого-педагогічних дослідженнях. Компетентність є якісною характеристикою володіння людиною відповідною компетенцією і включає її особистісне ставлення до неї та предмету власної діяльності.

Науковці зазначають, що професійна компетентність – це підготовленість і здатність суб'єкта праці до виконання завдань і обов'язків повсякденної діяльності. Професійна компетентність вихователя – це необхідна умова підвищення якості педагогічного процесу в дошкільному навчальному закладі. Вихователь-методист покликаний удосконалювати професійну компетентність педагогів. Для ефективності використання форм і методів діяльності методиста, необхідно дотримуватися пених педагогічних умов по формування професійної компетентності педагога.

Подальше дослідження планується спрямувати на вивчення процесів удосконалення методичної роботи по формуванню професійної компетентності вихователів дошкільних навчальних закладів.

Список літератури: 1. Асаева И. Н. Основные проблемы и направления развития профессиональной компетентности воспитателей дошкольных учреждений // Современные проблемы науки и образования. – 2008. – № 4 – С. 36–41. 2. Брюханова Н. Подходи до розуміння компетентності та компетенції в освіті // Педагогіка і психологія професійної освіти. – 2007. – № 4. – С. 40–49. 3. Гришина И. К проблеме разработки концепции профессиональной компетентности педагога // Дошкільна освіта. – 2005. –

№ 2. 4. Игнатъева Е. О менеджменте знаний и неявном знании в образовании / Высшее образование в России. – 2006. – № 12. 5. Керівництво дошкільним навчальним закладом: Інформативно методичні матеріали на допомогу керівникові дошкільного навчального закладу / Упор.: Н. Майор, Ю. Манилюк, М. Марусенець та ін. – Тернопіль: Мандрівець, 2007. – 168 с. 6. Компетентність педагога як важлива умова його професійної діяльності: Методичний посібник / Н. Н. Мурована. – Севастополь: Рибзст, 2006. – 24 с. 7. Краткий словарь иностранных слов / Под ред. С. М. Локшина. – М.: Гос. изд-во иностранных и национальных словарей, 1952. – 488 с. 8. Ларионова О. Компетентность – основа контекстного обучения // Высшее образование в России – 2005. – № 10. 9. Методична робота в ДНЗ / Упоряд. Л. А. Швайка. – Харків: Основа, 2007. – 288 с. 10. Маркова А. К. Психологические критерии и ступени профессиональности учителя // Педагогика. – 1995. – № 6. – С. 56–63. 11. Олійник В. В., Даниленко Л. І. Професійне зростання педагогічних працівників: організаційно – педагогічний аспект // Методист. – 2003. – № 3. – С. 2–5. 12. Пономарьов О.С. Моделювання діяльності фахівця: підручник / О. С. Пономарьов, О. М. Касьянова – Х.: НТУ «ХПІ», – Харків: Вид-во ФОП Тагаєв П. О., 2011. – 236 с.

*Рябченко Л. О.
м. Харків, Україна*

ПРОБЛЕМА УДОСКОНАЛЕННЯ НАВЧАЛЬНО-ПІЗНАВАЛЬНОГО ПРОЦЕСУ В УКРАЇНСЬКІЙ ТА РОСІЙСЬКІЙ ПЕДАГОГІЦІ ВИЩОЇ ШКОЛИ

Загальним питанням організації навчання студентів у вищих закладах освіти присвятили свої дослідження С. І. Архангельський, А. М. Алексюк, В. П. Безпалько, К. Д. Марквардт, А. Г. Молібог та інші українські та російські вчені та педагоги.

Удосконаленню навчально-пізнавального процесу у вищій школі присвячені також дослідження А. А. Вербицького, В. М. Вергасова, О. Г. Мороза, М. Д. Ярмаченка та інших.

Самостійну пізнавальну діяльність студентів С.Г. Заскалета вважає як таку діяльність, що передбачає самодетермінованість, самомотивованість, самопрограмованість пізнавальної діяльності студентів і реалізується у вигляді системи самостійних пізнавальних дій і зумовлена рівнем розвитку їх пізнавальних процесів та емоційно-вольової сфери. Дослідником були виявлені основні підходи щодо організації даного виду діяльності студентів.

Представниками першого підходу («цільового») є А. Е. Богоявленська, О. Т. Бровкіна, О. П. Бруновт. Ці автори основну увагу в процесі організації самостійної пізнавальної діяльності звертають на мету і засоби її досягнення.

Представниками другого підходу («розумового») є Ю.К.Бабанський, О.О.Богданов, В.В.Герасимов, М.О.Данилов, В.К.Колобаєв, М.М.Скаткін, В.Л.Шатуновський. Ці дослідники головним в організації даного виду діяльності вважають рівні розвитку пізнавальних процесів (сприймання, уяву, мислення).

Представниками іншого підходу («методичного») є М.М.Анцибор, Г.С.Гнітецька, Н.Ф.Голованова, Л.В.Жарова, В.О.Онищук, Л.Д.Павлова, Г.Г.Папернюк, І.Д.Первін, П.І.Підкасистий, О.В.Рогова, Б.І.Ходос. Ці автори основну увагу зосередили на методичному аспекті організації, а саме: меті, мотивах, методах і формах.

Організація самостійної пізнавальної діяльності базується на таких поняттях як «мета», «мотиви», «планування», «управління», «контроль», «кінцевий результат» тощо.

Зазначимо, що у різноманітних психолого-педагогічних підходах українських та російських вчених не знайшли відображення питання, пов'язані з підготовкою студентів до різних форм організації пізнавальної діяльності. Крім того, увага дослідників не завжди була повернута до особистості студента, його індивідуальних пізнавальних здібностей та інтересів.

Розуміння суті самостійної пізнавальної діяльності, терміну «організація» дало можливість С. Г. Заскалеті сформулювати визначення поняття «організація самостійної пізнавальної діяльності студентів». Це – система спільних дій викладача і студента, яка спрямована на реалізацію пізнавального циклу кожного студента, в процесі якого активну детермінуючу роль виконують студенти. У даному визначенні дослідник намагався поєднати системний підхід щодо організації самостійної пізнавальної діяльності із специфікою останньої, конкретну мету і завдання, які ставляться перед студентами на заняттях з їх індивідуальними пізнавальними можливостями.

Дослідження факторів впливу на процес організації самостійної пізнавальної діяльності та їх аналіз дав можливість досліднику визначити найбільш значимі з них. На думку студентів, найбільший вплив на цей процес мають такі фактори: компетентність викладачів і їх високі моральні якості, наявність достатньої мате-ріальної бази інституту, факультету і навчально-методичного забезпечення.

Викладачі ж серед основних факторів виділяють такі: компетентність викладачів з предмета та питань організації самостійної пізнавальної діяльності студентів, мате-ріально-технічне і методичне забезпечення навчального процесу, інтелектуальний розвиток і пізнавальні здібності студентів. Знання факторів, які впливають на процес організації діяльності та її якість, дає можливість викладачам і студентам приділити спеціальну увагу їх дослідженню і функціонуванню, що поліпшує ефективність організації діяльності в цілому.

Одержані експериментальні дані дають С. Г. Заскалеті підстави стверджувати про дієвість і конструктивність впровадження розробленої моделі організації самостійної пізнавальної діяльності студентів, спецкурсу «Організація самостійної роботи студентів» для практичних занять з іноземної мови, серії пізнавальних завдань для самостійної роботи для студентів сільськогосподарського інституту. Це підтверджується позитивним впливом на рівень організації самостійної пізнавальної діяльності студентів, сприяє поліпшенню їх успішності, формує такі якості, як «організованість» і «самостійність» [1].

В іншому дослідженні Н. О. Клименко аналізує проблему формування мотивів навчально-пізнавальної діяльності студентів вищих навчальних закладів гуманітарного профілю [2]. Внутрішні навчально-пізнавальні мотиви зумовлюють у студента бажання не тільки засвоїти певний обсяг знань, але і прагнення до самоосвіти. Тому формування навчально-пізнавальних мотивів – це головна умова підготовки майбутніх фахівців різних сфер суспільного життя. Автор звертається до західної психології, виділяє два підходи до розгляду проблем мотивації: концепцію інстинкту, спонук, потягів, які ґрунтуються на біхевіористичній та психоаналітичній теоріях, та теорію експектації, цінностей і самовираження. На основі цих теоретичних положень дослідник дійшов висновку, що мотив – це інтегральний спосіб організації активності людини, будь-яка її спонука, детермінантами якої є як внутрішні, так і зовнішні причини. Він виконує селективну, когнітивну, потребу, регуляційно-виконавчу, спонукальну та змістоформуєчу функції.

Мотивація навчально-пізнавальної діяльності студентів розглядається Н. О. Клименком як інтегральна характеристика соціально-педагогічного стану особистості, яка може бути

визначена певною системою критеріїв і показників, що відбивають як результати навчально-пізнавальної діяльності студентів, так і характер протікання самого процесу навчання.

Результати аналізу психолого-педагогічної літератури і практики підготовки фахівців у вищому технічному навчальному закладі дають підстави стверджувати, що суть навчання, його зміст, форми, методи і засоби не пов'язані із завданнями формування діяльності і мислення студентів. Широке використання нових інформаційних технологій, які, на жаль, відтворюють модель традиційного навчання, спрямоване на засвоєння «готових знань», віддалених від практичної діяльності.

На основі аналізу вітчизняного та зарубіжного досвіду організації навчального процесу в технічних вузах в дисертації Г.І.Костишиної доведено, що традиційна лекційно-семінарська система навчання, яка ґрунтується переважно на репродуктивній діяльності суб'єктів цього процесу, вступає у суперечність з потребами та вимогами до якості професійної підготовки майбутніх інженерів. Тому ця система вже недостатня для розвитку пізнавальної активності, самостійності, формування навчально-пізнавальної діяльності студентів [4].

На підставі теоретичного узагальнення результатів досліджень нею виявлено основні фактори, які найбільше впливають на процес формування навчально-пізнавальної діяльності студентів, на розвиток їх пізнавального інтересу, активності, самостійності. Ними виступають: дотримання вимог дидактичних принципів навчання; сформованість мотиваційної сфери особистості у ставленні до діяльності і окремих її дій; професійна спрямованість викладання фундаментальних дисциплін і забезпечення міждисциплінарних зв'язків; наступність у вивченні тем і навчальних предметів; педагогічна майстерність викладача; рівень використання комп'ютерної техніки, засобів мультимедіа, мережі Internet, якість навчально-методичного забезпечення; адекватний і своєчасний контроль за навчально-пізнавальною діяльністю студентів і відповідний корегувальний вплив; співробітництво і співтворчість суб'єктів навчальної діяльності.

Аналіз психолого-педагогічної літератури і практики навчання у вищому навчальному закладі дав можливість досліднику виділити й охарактеризувати критерії й рівні навчально-пізнавальної діяльності, які комплексно відображають сформованість її мотиваційного, цільового, змістового, процесуального і результативного компонентів [3].

Отже, висвітлення різноманітних аспектів проблеми удосконалення навчально-пізнавального процесу неможливо уявити без урахування результатів сучасних наукових пошуків українських та російських педагогів, розробки комплексних, міждисциплінарних наукових підходів у сфері забезпечення та управління пізнавальною діяльністю майбутніх фахівців та розвитку їх економічної культури.

Список літератури: 1. Заскалета С. Г. Критерії і рівні ефективності організації самостійної пізнавальної діяльності студентів / С. Г. Заскалета // Наука і сучасність: Збірник наукових праць Національного педагогічного університету ім. М. П. Драгоманова. – К.: Логос. – 1999. – Ч. III. – С. 69–76. 2. Клименко Н. О. Формування мотивів навчально-пізнавальної діяльності студентів вищих навчальних закладів гуманітарного профілю: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: спец. 13.00.04 «Теорія і методика професійної освіти» / Н. О. Клименко. – Луганськ, 2005. – 20 с. 3. Костишина Г. І. Проблемний метод навчання як засіб розвитку навчально-пізнавальної діяльності студентів / Г. І. Костишина // Збірник наукових праць Національної Академії Прикордонних військ України ім. Богдана Хмельницького. – № 21. – Ч. II. – Хмельницький: Видавництво Національної Академії ПВУ, 2002. – С. 204–210. 4. Костишина Г. І. Формуван-

ня навчально-пізнавальної діяльності студентів вищих технічних навчальних закладів: авто-реф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: спец. 13.00.04 «Теорія і методика професійної освіти» / Г. І. Костишина. – Тернопіль, 2003. – 20 с.

*Сергородцева А. А.
г. Харьков, Украина*

СОВРЕМЕННЫЕ ТРАНСФОРМАЦИИ ПСИХОЛОГИЧЕСКИХ АСПЕКТОВ ОБРАЗОВАТЕЛЬНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ В УКРАИНЕ И РОССИИ

Актуальность проблемы. В течении последних лет высшее образование в Украине и России претерпело значительных изменений. Постепенно происходила популяризация высшего образования. С каждым годом высшее экономический фактор все больше влияет на функционирование ВУЗов. Не смотря на то, что со стороны Министерства образования все больше возрастает внимание к вопросам качества образования в высших учебных заведениях, эта проблема еще не решена полностью. Не смотря на то, что существует множество сторон заинтересованных в высоком качестве образования: студенты, родители, работодатели и т.д. качество образовательной деятельности не является высоким. «Педагогический процесс систематически обновляется, совершенствуется, детерминируется потребностями общества и личности» [2]. Важным фактором снижения результатов обучения в высшем учебном заведении играет трансформация психологических аспектов образовательной деятельности. Низкий уровень образования, в дальнейшем, влечет за собой проблемы связаннее с трудоустройством молодых специалистов.

Вопрос обеспечения высокого качества образования всегда находился в поле зрения ученых. В свою очередь психологические аспекты образовательной деятельности в значительной мере влияют на качество обучения студентов. В рамках педагогики высшей школы данную проблему рассматривали: Н.В.Бордовская, М. В. Буланова-Топоркова, Г.В.Пинигина, Р.С.Пионова, Е.А.Подольская, С. И.Розум, А. А.Реан и другие.

Образовательная деятельность состоит из целого ряда аспектов. Мы предлагаем акцентировать внимание на психологическом аспекте. В следствии этого *целью* данной статьи является рассмотрение вопроса трансформации психологических аспектов образовательной деятельности в Украине и России в современном мире.

«Обучение студентов – это воздействие на их психику и деятельность с целью вооружения знаниями, умениями, навыками. В ходе обучения на основе его содержания развиваются различные стороны психики студентов, формируется личность будущего специалиста в целом. Обучение имеет непосредственное значение для совершенствования научного мировоззрения, развития интеллектуальных и профессиональных качеств» [1]. Однако, на сегодняшний день основная задача образовательной деятельности, а именно процесс и результат получения знаний, отошла на второй план. В то время, как на первый план вышла проблема получения материальных средств. Именно коммерциализация образовательной деятельности, произошедшая в последнее время, повлекла за собой изменение психологических аспектов обучения в высших учебных заведениях.

Учебная деятельность студентов включает в себя не только познавательные функции, сюда также входят волевой компонент, эмоциональная составляющая, потребности и мотивы. «Характер и количество знаний определяются требованиями современного производства, трудовой деятельности к уровню подготовленности и развития личности специалиста определенного профиля» [1].

В следствие существования большого количества материала, который зачастую не отличается четкой структурированностью и не всегда является научным, возникла психологическая проблема адекватного формирования образовательного процесса. Следствием большой доступности различного рода информации, является то, что студенты не могут самостоятельно систематизировать материал. Перед преподавателями возникла проблема, относительно того как научить студентов учиться, как донести до них необходимые предметные знания. Студент должен самостоятельно уметь выделять необходимый и достоверный научный материал из большого потока информации.

Изменение психологических аспектов образовательной деятельности значительно повлияло на процесс образования. В результате развития информационных технологий и легкого доступа к интернету у многих студентов исчезла мотивация к чтению научной литературы, что повлекло за собой увеличение количества плагиата при написании научных работ. В свою очередь, со стороны системы образования не составляет большого труда установить настоящего автора работы. Мы можем отметить, что в рамках современной образовательной деятельности этому вопросу не уделяется достаточное количество внимания. Упор делается на конечный результат. В то время как у студентов происходит снижение мотивации к учебной деятельности, в силу того, что отсутствует четко разработанная система контроля авторства научных работ. Относительно недавно Министерство образования науки молодежи и спорта Украины приняло закон, согласно которому студентов будут отчислять, в случае выявления плагиата в их научных работах.

Оценка качества образовательной деятельности происходит с помощью измерения учебных результатов, что предполагает рассмотрение уровня знаний, умений и навыков имеющих у студента. Главным результатом образовательной деятельности является формирование у студентов теоретического сознания и мышления. На сегодняшний день важно выявить психологические аспекты, которые влияют на качество образовательной деятельности.

В последнее время значительно снизилась требовательность преподавателей по отношению к студентам, что повлекло за собой снижение заинтересованности студентов в выполнении заданий максимально эффективно и сдачи заданий в указанные сроки. Можем отметить, что уровень ответственности студентов за подготовку заданий значительно снизился.

Снижение требовательности повлекло за собой легкость получения положительной оценки при изучении дисциплины. У студентов отсутствует интерес и потребность производить освоение дисциплины на высоком уровне. Образовательная деятельность характеризуется большей простотой.

По отношению к процессу образования студенты проявляют низкий уровень мотивации, что является одной из основных психологических проблем современной украинской и российской образовательной деятельности. «Мотивация, в широком смысле слова с этой точки зрения понимается как стержень личности, к которому «стягиваются» такие ее свойства, как направленность, ценностные ориентации, установки, социальные ожидания, притязания, эмоции, волевые качества и другие социально-психологические характеристики» [4]. В результате отсутствия мотивации студенты не прилагают большого количества усилий для получения знаний. Современные студенты проявляют равнодушие к процессу получения знаний. Не последнюю роль в этой проблеме играет процесс выбора специальности. Правильность выбора специальности играет важную роль в процессе образовательной деятельности. В идеале профессиональное определение должно основываться на ряде факторов: «Субъективные: интересы; способности; темперамент; характер. Следующая группа факторов (их можно назвать

объективными) включает в себя: уровень подготовки, состояние здоровья, информированность о мире профессий. Социальные характеристики: социальное окружение, домашние условия, образовательный уровень родителей» [4].

Предлагаем обратить внимание на то, что сегодня выбор специальности осуществляется опираясь не на собственные предпочтения. Доминирующим фактором при выборе специальности играет ее престижность. В результате, выбрав специальность, студенты не всегда четко и адекватно представляют себе цели обучения по конкретной специальности и дальнейшие перспективы. Имеет место отсутствие четкости профессионального самоопределения, которое влечет за собой проблемы в процессе образования изначально в психологической сфере, а как следствие и проблемы связанные с получением знаний. Для решения проблемы положительного отношения к будущей профессиональной деятельности, что в свою очередь повлечет за собой увеличение мотивации к образовательной деятельности необходимо, что бы выбранная специальность соответствовала индивидуальным способностям и склонностям студента.

Можем отметить, что на сегодняшний день наиболее важными мотивами в рамках образовательной деятельности, для студентов выступают профессиональные мотивы.

Возникли психологические проблемы связанные с тем, что студент не в состоянии запомнить все необходимое для своей будущей профессиональной деятельности. Эта проблема возникла в результате быстрого развития науки и практики. Необходимо давать учебный материал, который даст максимум информации при минимальном объеме материала. В тоже время этот материал должен давать возможность, в будущем, успешно осуществлять профессиональную деятельность.

Качество образовательной деятельности в значительной мере зависит от заинтересованности самих студентов в получении знаний и наличия опыта у преподавателей. В рамках образовательного процесса необходимо давать студентам возможность принимать участие в различных научных, практических работах. При подведении итогов по конкретным предметам необходимо учитывать активную работу студента, его заинтересованность в освоении предмета на протяжении всего учебного семестра.

В следствии присоединения Украины к Болонскому процессу в рамках образовательной деятельности в высших учебных заведениях произошла трансформация ряда психологических аспектов. Ориентация на Болонский процесс, в области высшего образования, повлекла за собой реформирование системы высшего образования, преобразования образовательных программ, изменения в функционировании самих учебных заведений. Присоединение к данному процессу повлияло на сроки обучения, произошла смена системы оценивания. Соответственно оценка должна основываться на имеющихся у студента знаниях, умениях, навыках.

В связи с присоединением к Болонскому процессу на психологическом уровне возник ряд проблем, связанных с преобладанием самостоятельной работы над аудиторными часами. Это связано с тем, что большинство студентов не готовы к самостоятельному обучению. Преподаватели переоценивают самостоятельность студентов в ходе образовательного процесса. Многие студенты не в состоянии самостоятельно в полной мере преодолеть трудности образовательной деятельности, что в значительной мере влияет на эффективность усвоения знаний и как следствие на качество результата образовательной деятельности. Это свидетельствует о наличии на психологическом уровне проблемы, связанной с отсутствием у студентов высокого уровня ответственности за свою подготовку. В большинстве своем они склонны перекладывать ответственность на преподавателя, что не соответствует требованию современной образовательной деятельности. Болонская система предполагает наличие у студентов ответственности за уровень своей подготовки.

В последнее время возникла проблема связанная с постепенным преобразованием методов обучения, что в свою очередь повлекло трансформацию психологических аспектов образовательного процесса. «Правильно выбранные методы способны плодотворно влиять на этот процесс, ошибки или невнимательность преподавателя к данному вопросу снижают эффективность обучения, профессиональной подготовки студентов.» (Пионова 55). Методы применяемы в рамках современного образовательного процесса предполагают сочетание теории и практики, для достижения заданных высшим образованием дидактических целей. Преподаватели активно применяют словесные, наглядные, практические методы обучения. Для возрастания у студентов активности и самостоятельности широко применяются объяснительно-иллюстративный метод, проблемный, исследовательский, эвристический методы. Применение различных методов в ходе образовательного процесса привело к определенным трансформациям на психологическом уровне. Студенты стремятся выполнять задания применяя творческий подход, т.е. отдаляясь от выполнения заданий стандартными способами. Что в свою очередь влечет самореализацию в рамках образовательного процесса.

На современном уровне развития системы образования в результате трансформации психологических аспектов образовательной деятельности студенты получили возможность реализации своих способностей и талантов. То есть в рамках образовательной деятельности произошло отдаление от единых условий и требований по отношению ко всем студентам. Что в свою очередь повлекло трансформацию психологических аспектов образовательной деятельности.

Трансформированные психологические аспекты, возникшие перед украинскими и российскими студентами, в первую очередь, связаны с необходимостью адаптации к новым социально-экономическим условиям. Быстрое развитие науки требует от студентов освоения новых технологий и большего объема знаний, необходимых для эффективного выполнения будущей профессиональной деятельности. Приспособление к новым запросам общества, необходимость преодоления стереотипов. Как было ранее указано, сильной трансформации, преимущественно в негативную претерпела мотивационная сфера и область самоопределения. Отсутствие внимания к решению рассмотренных проблем может повлечь за собой снижение количества квалифицированных специалистов.

Список литературы: 1. Буланова-Топоркова М. В. Педагогика и психология высшей школы: учебное пособие. – Ростов-на-Дону: Феникс, 2002. – 544 с. 2. Пионова Р. С. Педагогика высшей школы: Учеб. пособие. – Мн.: Университетское, 2002. – 256 с. 3. Подольская Е. А. Педагогика и психология высшей школы: учеб. пособие – Нар. укр. акад. – Х.: Изд-во НУА, 2009. – 316 с.

*Снігурова І. І.
м. Харків, Україна*

ОСОБЛИВОСТІ МОВЛЕННЕВОЇ ВЗАЄМОДІЇ РОСІЙСЬКОЇ ТА УКРАЇНСЬКОЇ МОВ ЯК ЧИННИК РОЗВИТКУ МОЛОДОЇ ЛЮДИНИ НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ

Одним з основних відмітних чинників існування української нації є мовні й мовленнєві особливості різних регіонів України. Мовленнєва культура населення західних областей формувалася під значним впливом Польщі, Румунії, Угорщини. Мовленнєва

культура населення східного регіону України поєднала в собі риси двох культур – української та російської. Багатовікове сумісне існування російського й українського народів призвело до величезного культурного взаємовпливу мовленнєвих культур наших народів. Слід зазначити, що нині російська мова на Сході України залишається основною мовою спілкування значної частини населення. Фактично спостерігається феномен білінгвізму з одночасним уживанням у живому мовленні лексичних одиниць обох мов.

Останнім часом суттєво загострилася проблема використання української та російської мов в Україні (особливо у східних регіонах) зокрема проблема культури мовлення. Це зумовлено бажанням деяких політиків порушити мовне питання перед виборами та після них унаслідок не зовсім розумних спроб деяких чиновників (у першу чергу попередньої влади) запровадити українську мову в усі сфери нашого життя. Масове впровадження української мови у навчальний процес призвело до того, що значна маса російськомовних науково-педагогічних працівників викладає навчальні дисципліни з грубими мовленнєвими помилками, а переважна більшість російськомовних студентів не розуміє навчальний матеріал. Велика кількість наукової та технічної літератури видана російською мовою. Навчальні посібники та підручники, написані українською мовою, унаслідок неузгодженості з термінологією, нечитабельні. Тому дослідження мовного питання на сучасному етапі, розроблення напрямків упровадження української мови у навчальний процес з урахуванням усіх особливостей східного регіону нашої країни є актуальним.

Мета статті – проаналізувати мовленнєву ситуацію, яка склалася у східному регіоні України, розглянути чинники впливу російської мовленнєвої культури на культуру мовлення населення в цьому регіоні, визначити шляхи підвищення рівня культури українського мовлення серед студентів вищих навчальних закладів на Сході нашої країни.

Для аналізу мовленнєвої ситуації було проведено анкетування студентів I–III курсів НТУ «ХПІ» за такими питаннями:

1. Звідки Ви родом (область, місто, селище)?

Опитуванням було охоплено 79 студентів з Харкова, 40 студентів із Харківської області, 36 студентів із Донецької, Дніпропетровської та Луганської областей.

2. Якою мовою Ви спілкуєтеся в родині? Результати відповідей студентів подано на рис. 1.

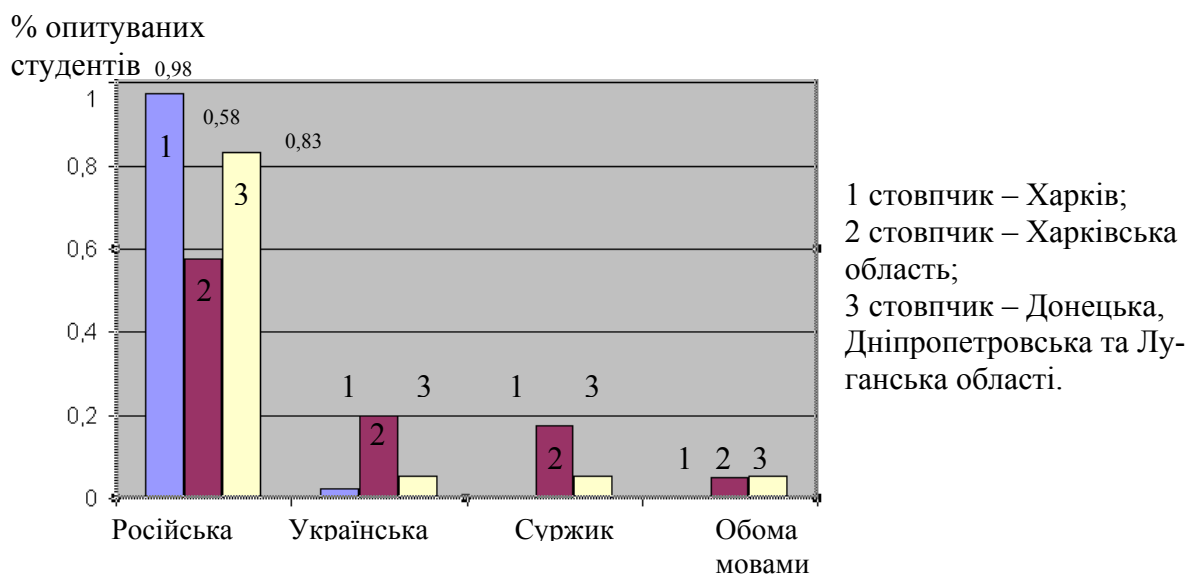

Рисунок 1 – Мова спілкування опитованих студентів у родині

3. Якою мовою Ви спілкуєтеся з друзями? Результати відповідей студентів подано на рис. 2.

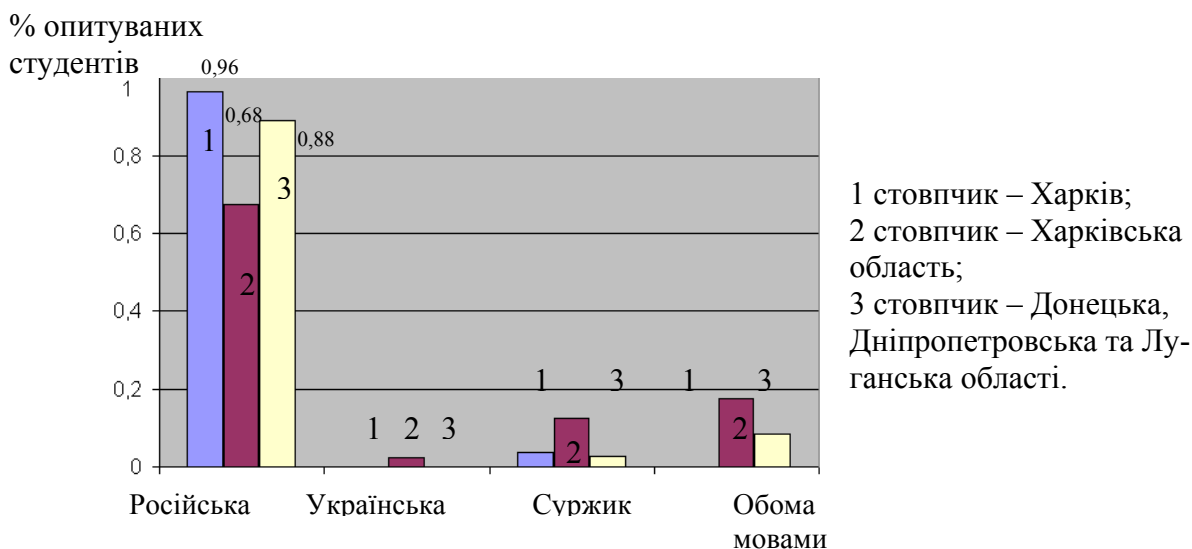

Рисунок 2 – Мова спілкування опитуваних студентів з друзями

Наведені результати засвідчують, що основною мовою спілкування студентів, які вступили до університету зі східних областей України, є російська. Зрозуміло, що такий стан справ зумовлений як історичними чинниками, так і близькістю Сходу України до Росії.

4. Якою мовою Вам краще, щоб вивчати спеціальні дисципліни? Результати відповідей студентів подано на рис. 3.

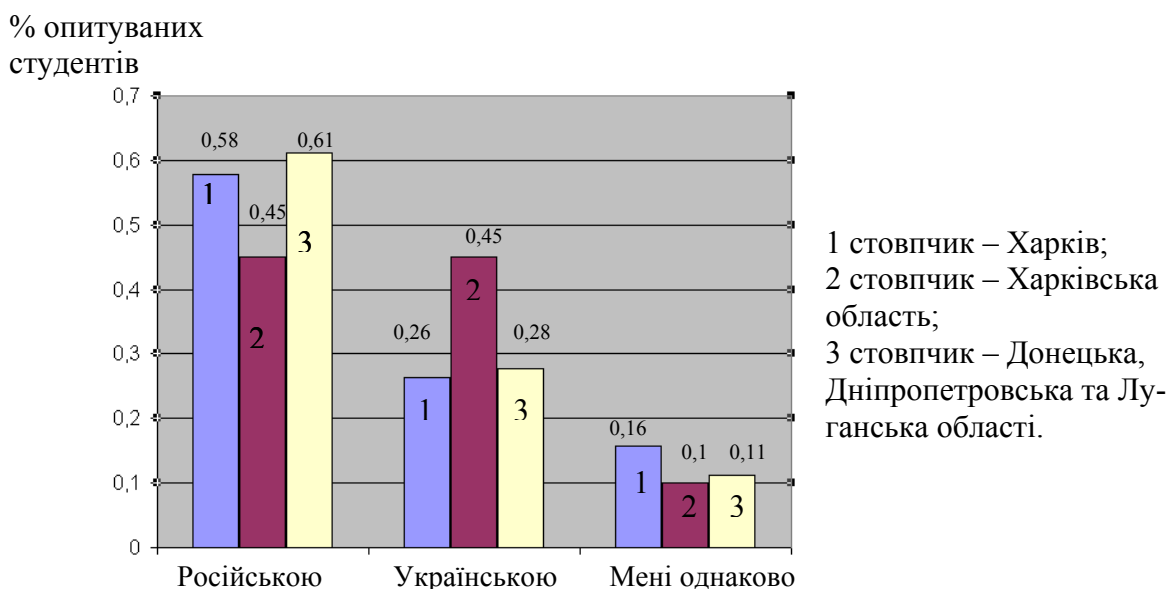

Рисунок 3 – Бажання студентів щодо мови викладання спеціальних дисциплін

Як видно з поданого рисунку, переважна більшість студентів бажають навчатися своєї спеціальності російською мовою, але при цьому певна кількість студентів виявляє бажання навчатися українською мовою. Ураховуючи результати, наведені на рис. 1 та 2, можна зробити висновок, що молодь східного регіону України починає розуміти важливість української мови у професійній діяльності.

5. Чи є у Вас труднощі розуміння та говоріння українською мовою в побуті та за фахом?

Більшість студентів (75%–80%) відповіли, що проблем у розумінні й говорінні українською мовою в них немає. Але слід відзначити, що контингент опитуваних студентів не опинявся у складних умовах спілкування українською мовою. За виникнення подібних обставин, особливо у професійній сфері спілкування, за умови недостатньої мовної підготовки діяльність випускників вищого навчального закладу може мати негативні наслідки.

6. Чи вважаєте Ви за потрібне володіти українською мовою на високому рівні? Результати відповіді студентів подано на рис. 4.

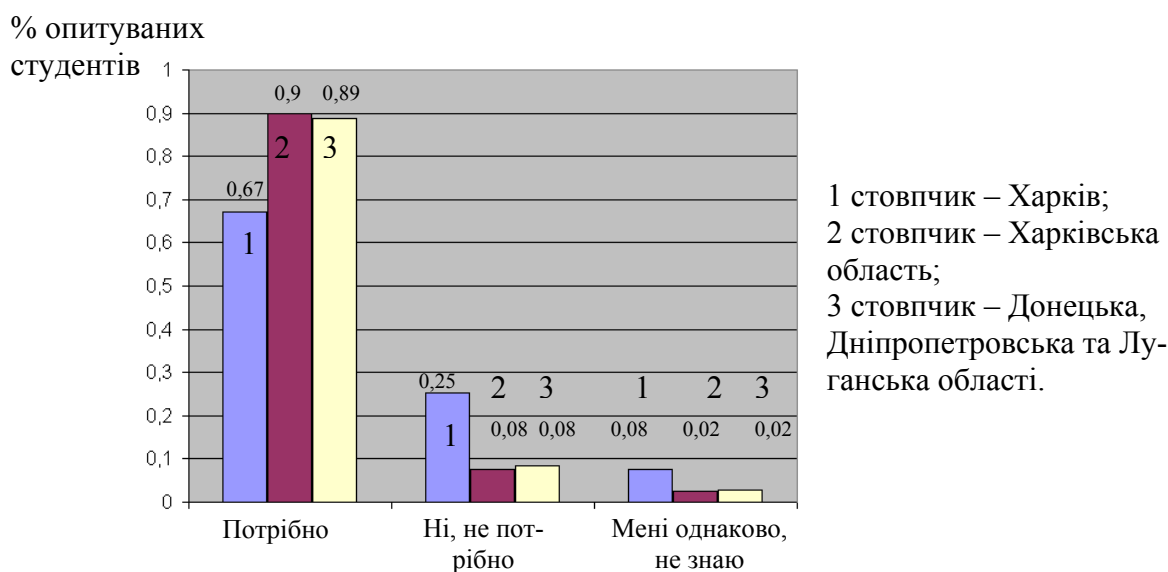

Рисунок 4 – Розуміння студентів потреби володіння українською мовою

Більшість студентів, незважаючи на результати опитування (див. рис. 1 та 2), висловилися за необхідність володіння українською мовою. Можна навести деякі висловлювання студентів: «Не існує України та її культури, якщо не існує людей, які спілкуються українською мовою», «Я – патріот своєї країни», «Я хотів би сам розмовляти українською мовою, але склалося по-іншому» тощо. Разом із тим слід відзначити невисокий рівень бажання володіти українською мовою серед студентів із міста Харкова.

Основними напрямками підвищення рівня загальної культури мовлення студентства у східному регіоні нашої країни, на наш погляд, є:

1. Підвищення рівня мотивації у студентства у володінні українською мовою на високому рівні.

Для цього, по-перше, сучасного студента потрібно переконати в тому, що культура володіння рідною мовою визначає загальну культуру людини, його місце в соціокультурному середовищі рідної України, його нації. Рідна мова для будь-якої нації є системоформуючим чинником, фундаментом, на якому будуються самоідентифікація нації у світі, взаємозв'язок між її історичним минулим, сьогоденням і майбутнім, її стрижень, який тримає й об'єднує націю будь-якої світової чи внутрішньої політичної або економічної кризи. На жаль, на сучасному етапі дуже багато «Иванов, не помнящих родства», які повністю втратили свою національну, культурну й духовну сутність.

По-друге, треба прищеплювати сучасному студенту розуміння, що від рівня культури українського мовлення залежить його соціальна і професійна мобільність. На нині-

пшому етапі розвитку суспільства випускник вищого навчального закладу може знайти роботу в державних структурах, де володіння українською мовою обов'язкове, в організаціях, розташованих в україномовних регіонах, тощо. Від рівня володіння випускником ВНЗ українською мовою, культури українського мовлення фактично залежить успішність молодого людини, його самореалізація, досягнення духовних і матеріальних цілей.

Зацікавлення молодого людини в підвищенні рівня володіння культури українського мовлення можливо, на наш погляд, через «м'яке» впровадження рідної мови в повсякденне життя студентства й суспільства загалом. Це може здійснюватися через організацію масових студентських заходів, видання студентських газет, журналів українською мовою. Ініціатива таких заходів повинна йти від студентів, наприклад, через студентські сенати, які є у кожному ВНЗ. Також це може здійснюватися через організацію концертів популярних україномовних музичних груп на Слобожанщині. Авторіві відомо, наприклад, що музику групи «ВВ» з величезним задоволенням слухають на Кубані, у Санкт-Петербурзі, Москві. Що ж можна говорити про Харків, де кількість прихильників таких груп, як «Океан Ельзи», «Друга ріка», «ВВ», «Тік» та інших, дуже велика.

Окрім того, потрібно, на нашу думку, поважне ставлення представників усіх рівнів влади, політиків, суспільства до бажання будь-якої людини отримувати інформацію, спілкуватися, навчатися рідною мовою в умовах багатонаціонального складу населення України. Якщо російськомовний випускник середньої школи на Слобожанщині бажає навчатися у ВНЗ російською мовою, створити для цього умови, наприклад, виділенням навчальних груп навчання російською мовою. Поважне ставлення до будь-якої людини в суспільстві, зокрема в мовному питанні, призведе до поважного ставлення людини до своєї держави й державної мови як одного з основних чинників державності.

2. Сучасний студент повинен розуміти, що сьогодення вимагає знання на високому рівні інтернаціональних мов, до яких належать російська, англійська, німецька та інші мови.

Тісні історичні взаємовідносини України та Росії, які суттєво активізувалися на політичному, економічному та культурному рівнях на сучасному етапі, зумовлюють потребу підвищення рівня володіння культурою російської мови у випускників вищих навчальних закладів України, особливо ділової, професійної мови. Для студентів східних регіонів України володіння російською мовою не є проблемою внаслідок історичних чинників. Але аналіз життєдіяльності молоді в цій сфері засвідчує катастрофічний стан з її грамотністю, культурою володіння тією мовою, якою молода людина спілкується щоденно у сім'ї, з друзями, колегами. Причиною цього є, на наш погляд, глибокий занепад моральних цінностей нашого суспільства в кінці минулого сторіччя, який ми дотепер не можемо подолати.

Вищезазначене дає можливість сформулювати основні шляхи вирішення такої проблеми: створення мотивації в молодого людини підвищувати свій культурний рівень як усебічно розвиненої людини та професійний рівень як майбутнього фахівця в певній галузі професійної діяльності. У межах вищевказаного підвищення рівня культури російської мови серед молоді східних регіонів України можливо здебільшого у вигляді самостійної роботи над своїм духовним розвитком. Але такий спосіб підняття власного мовленнєвого рівня є одним з найефективніших за умови наявності високого рівня мотивації в молодого людини.

3. Володіння європейськими мовами, в першу чергу англійською, є життєвою необхідністю для нашого суспільства для входження України в європейський політичний, економічний, культурний та інформаційний простір. Так, наприклад, однією з проблем

під час підготовки України до Євро-2012 – заходу світового масштабу – є недостатній рівень володіння англійською мовою тими фахівцями, які мають забезпечувати цей важливий захід. Але ми вважаємо, що ця проблема буде не тільки розв'язана, але й дасть поштовх до розуміння молодими людьми нашого суспільства життєво важливої потреби володіння кількома іноземними мовами. Тим більше, що це дає молодій людині можливість вийти на суттєво вищий рівень існування, тобто працювати в іноземних компаніях, де рівень оплати праці значно вищий, ніж в українській економіці; відвідувати центри світової культури; знаходити друзів серед іноземної молоді, що значно розширює коло їхнього спілкування; мати доступ до світових інформаційних джерел, що є дуже актуальним із розвитком Інтернету.

Отже, ураховуючи, що культура мовлення на сучасному етапі є одним з основних чинників духовного та професійного розвитку людини, ми вважаємо за необхідне вдосконалення системи мовленнєвої підготовки студентів вищих навчальних закладів, зокрема технічних, нашої держави. Така система повинна враховувати як потребу впровадження української мови як системовизначального чинника розвитку людини – патріота своєї Батьківщини, так і впровадження російської мови – мови значної частини населення східного регіону України та мови братнього народу й основного економічного партнера нашої держави, а також впровадження європейських мов для входження молодих людей у світовий простір.

Список літератури: 1. Кузнецова Т. Суржик і мовлення // Урок української. Науково-публіцистичний журнал-дайджест. – № 6 (28), 2001. – С. 22–24. 2. Гомон А. М. Долаймо суржик. Навчальний посібник. – Харків, НТУ «ХПІ», 2001. – 42 с. 3. Зарецький О. Мовна ситуація в Україні: стереотипи суспільної свідомості // Українська мова. Науково-теоретичний журнал інституту української мови національної академії наук. – № 3, 2006. – С. 22–31. 4. Бурда Т. Мотивація мовної поведінки білінгвів (психологічне дослідження) // Урок української. Науково-публіцистичний журнал-дайджест. – № 9–10, 1999. – С. 6–12. 5. Нечепоренко Л. С. Мовленнєва культура як умова успішної управлінської діяльності // Проблеми та перспективи формування національної гуманітарно-технічної еліти: Зб. наук. праць. – Вип. 4. – Харків: НТУ «ХПІ», 2002. – С. 170–174.

*Фурманець Б. І.
м. Харків, Україна*

«ПОСТРАДЯНСЬКИЙ ПРОСТІР» УКРАЇНИ: ОНОВЛЕННЯ ЛЮДСЬКОГО ПОТЕНЦІАЛУ ТА СУЧАСНОЇ ЕЛІТИ

Постановка проблеми. Мабуть, не буде у нікого заперечень про те, що сьогодні відбувається активізований процес реформування головних сфер незалежної України у пряму подальшої розбудови демократичної, соціально-правової держави, що у значній мірі залежить від оновлення людського потенціалу до рівня гуманітарно-технічної еліти.

Науковці гуманітарного циклу все більш ретельніше і глибше розглядають та переосмислюють наслідки пострадянського простіру України, аналізують можливість проведення інноваційних реформ у науці та освіті, галузевих технологіях промисловості на підставі гуманізації взаємовідносин серед людського фактору. Це свідчить про те, що гуманітарні (суспільні) науки, на теперішньому етапі стали ще більш, безпосере-

дньо, продуктивною силою. Мова не йде тільки про відкриття і втілення в теорію та практику нових соціальних, психологічних і педагогічних технологій, а про намір глобального, інтеграційного оновлення людського потенціалу та сучасної еліти.

Закономірно і те, що гуманітарні науки прийняли до себе компютерні технології в яких, у першу чергу, трансформується оновлення людського потенціалу у новій якості. Подібна нова якість у компютерній мережі визначається наприклад, такими позитивними рисами, як ділова спрямованість, точність, акуратність, упевненість у собі. Хоча, психологи вважають, що захоплене збільшення компютеризованої діяльності може також формувати і негативні риси людського потенціалу, а саме педантизм, надмірну пунктуальність, ригідність, а також невротичні риси (емоційна нестійкість, тривожність), які гальмують розвиток людського потенціалу.

Важливий, сучасний напрям розвитку суспільних наук полягає ще й в тому, що вони допомагають промислово-економічним, інженерно-технічним структурам держави оновити науково-технічну і психолого-педагогічну еліту до рівня якісно ділового професіоналізму, здатну покращити розквіт людського потенціалу, його внутрішню і зовнішню складову.

Отже, є можливість стверджувати про помітні, якісні зрушення від цінностей абсолютизованої тоталітарної колективності до пріоритетів цінності людського потенціалу, сприятливого оновлення свідомості і самосвідомості нової еліти.

Головною *ціллю* цієї статті є науково-теоретичний намір проаналізувати і скласти концепцію гуманітарної активізації оновлення людського потенціалу і еліти з врахуванням двох вимірів: пострадянського і сучасного. Подібний підхід характеризується посиленням пошуком та визначенням демократичних шляхів аналізу, розвитку і вдосконалення людського потенціалу у єдності з сучасною гуманно-інженерною елітою як найважливішої складової розквіту демократичної України.

Викладення основного матеріалу. Мабуть важливо підкреслити, що в умовах залишку впливу «пострадянського простіру», людський потенціал як рушійна сила розвитку країни, потребує серйозного аналізу його якісних характеристик і кількісних показників – еліт і основної частини продуктивного і навіть непродуктивного людства.

Можна скільки завгодно декларувати «збереження цивілізованих і духовних цінностей», але результатом такого «збереження» і «запуску багаторівневих і різношвидкісних інтеграцій» на пострадянському просторі продовжується розкол інтеграційних людських відносин. Важлива нова концепція вивчення і регуляції оновлення людського потенціалу у всіх регіонах пострадянської, української держави.

У зв'язку з тим, що ми взяли до уваги вагоме поняття «пострадянський простір», яке панує на сторінках різноманітних видань і у свідомості людської психології майже двадцять років, стисло визначимо його сутність. Пострадянський простір складається з двох слів «пост» від лат. – після, а «радянський», маюче відношення до державної влади Ради (Верховна Рада СРСР). Пострадянський простір продовжує жити летаргічно (занурений у забуття), з натхнення, ітуїтивно. Після розпаду СРСР, суспільна свідомість ґрунтується на більш реалістичних позиціях – внутрішньодержавних цінностях і зовнішньодержавних інтересах, демократичних цілях відомих політичних партій та суспільно соціальних груп.

На наш погляд, сьогодні, варто більш повніше і конкретніше розглядати соціально-психологічну і соціально професійну спрямованість людського потенціалу крізь призму його елітного визначення. Теоретично і практично доведено, що сучасна, особливо гуманітарно-інженерна еліта, повинна, в першу чергу, вміти безпомилково оціню-

вати ідеали і цінності минулого «соціалістичного» простору і, безперечно, сміливіше вірити у якісне формування загальнолюдських, духовних цінностей сьогоденної України, котрі розвиваються в єдності з цивілізованим світом. Справедливою, з цього приводу, слід підтримувати думку дослідників соціальної психології і політології про те, що проблему реформувань у пострадянських країнах важливо вирішувати за допомогою консолідації мотивів соціально-політичної і гуманно-інженерної еліти як актуальної передумови консолідації сил демократії.

Мабуть, ніхто не наважиться заперечувати те, що успішний соціально-економічний розвиток держави – результативний показник універсальної еволюції людського потенціалу, а конкретніше людей як особистостей, як активних суб'єктів соціально історичної діяльності, як продукта ефективної професійної праці і ділового спілкування. Відомо, що людина була і є предметом вивчення багатьох гуманітарних наук: анатомії, антропології, фізіології, філософії, психології, соціології, педагогіки та ін.. Ці, в першу чергу, та інші науки служать надійним механізмом розпізнання соціально-психологічних феноменів у людському потенціалі, розвиток котрих у з боку застосування сучасних форм, методів і засобів, забезпечує усвідомлену його мобілізацію на демократичні, реформовані зміни сформованої реальності.

Концептуально, потенціал людини як особистості слід розглядати як суспільно-духовну величину, конституційну спадкоємну властивість, яка характеризується новачійними досягненнями у розвитку корисних, спеціальних здібностей, актуалізованих індивідуально – психологічних і суспільно – групових якостей на всіх етапах свого прогресивно-професійного становлення.

Підсумок синтезу особистісних властивостей і професійно-важливих (спеціальних) якостей людського потенціалу формує оригінальний і неповторний потенціал сучасної еліти. Якщо говорити про сучасну еліту на рівні загального суспільного потенціалу, то можна констатувати факт, що він сьогодні ще слабкоструктурований, має невисокий рівень теоретичної та практичної компетентності – сокупності знань, обізнаності, інформованості, авторитетності у будь-якій соціально-психологічній чи інженерно-професійній галуззі. Головний недолік у тому, що він слабо містить у собі гармонійне моральне (духовне)-людське і гуманістично-поведінкове начало.

Слід цілковито погодитися з думкою вченого соціолога М. І. Михальченко про те, що людський потенціал визначається суспільною свідомістю, яка сьогодні активніше спрямовується до елітарності, що відбиває добірний теоретико-практичний і професійний компонент і в якому, особливо слабо домінує соціально-психологічний потенціал. У цьому руслі, підкреслює автор, окрема особистість з урахуванням природніх задатків та здібностей, стає потенціально кращою або не стає такою тільки як член особливого, ціннісно-професійного угруповання при збігові багатьох чинників суспільної свідомості [2]. На думку вченого, подібні угруповання можуть випобудовувати якісно нові типи соціальних систем і структур, в яких буде краще формуватися нова особистість. У такому підході, вважає автор, легше побачити переродження людського потенціалу на суспільно демократичних засадах, на фундаменти позитивно розвинутої суспільної свідомості.

Слід повністю погодитися з думкою вчених про те, що суспільна свідомість в Україні диференційована не тільки соціально-економічними факторами на прикладі інших пострадянських країн, але й цивілізованими, інноваційними соціально-психологічними та культурно-гуманістичними чинниками.

Дослідники суспільно-психологічних проблем довели, що в людському потенціалі, з одного боку, відбита об'єктивна, соціальна реальність, життєдіяльність людства,

а з іншого боку – процес духовного розвитку особистостей, досягнень сус-пільства у цілому, що і є головними показниками громадянської свідомості. Хоча, громадянська свідомість має складнішу структуру, різноманітні соціальні права, функції, усвідомлений обов'язок і може бути більш-менш глибоко досліджена з різних сторін – соціально-психологічної і гносеологічно – етнографічної та ін.

Важливо, щоб всі хто складає трактати про реформування духовного життя суспільства, добре вивчили зміст громадянської свідомості яка має прямий зв'язок зі всіма сферами буття суспільства. Поєднання наукових економічних, соціальних, політичних, психолого-педагогічних компонентів відображає зміст форми громадянської свідомості, на підставі якої утворюється основа людського потенціалу. Саме суспільні науки у єдності з іншими науками призначені аналізувати розвиток та оновлення людського потенціалу. Комплексний аналіз досягнень у розвитку громадянської свідомості є важливим способом упорядкування уявлень про вирішення гуманітарної проблеми людського потенціалу демократичної держави. Такий аналіз дозволяє визначити передумови розвитку суспільної, значної частини людського, елітного потенціалу країни, вести пошук шляхів удосконалення культурно-політичної ідентичності українського людства, подальшого, більш якісного реформування незалежної держави. Для цього необхідне глибоке осмислення і переосмислення національних цілей, ідей, інтересів, потреб, цінностей та світоглядних орієнтирів з метою приведення їх до демократичних, фундаментальних основ.

Таким чином, слід погодитися з тим, що у громадянській свідомості завжди зберігається інформація про розвиток і стан оновлення людського потенціалу: минуле, сучасне і майбутнє. Важливо розуміти, що основним осередком громадянської свідомості є, саме людський потенціал. Це державне надбання у вигляді суспільно-індивідуального продукту, духовно-професійної, елітної спадщини від покоління до покоління.

Таким чином, тісний зв'язок трьох феноменів «громадянська свідомість – людський потенціал – елітний чинник» складає могутній фундамент подальшого реформування незалежної, демократичної держави.

Людський потенціал, у такому разі, проявляється у світоглядно-ціннісних орієнтирах та соціально-професійних якостях, що відтворює себе як цивілізовано вдосконалене явище, тісно пов'язане з історією свого народу і своєї держави.

Актуальність людського потенціалу краще сприймається на сучасному пострядянському просторі України, коли при визначенні його змісту використовується такий значний чинник як «загальнолюдські цінності». Подібні цінності важливо розуміти як історично змінюваної та поновлюваної системи мотивів, цілей, ідеалів, переконань, зміст яких, конкретніше визначається сучасною демократичною і гуманістичною дійсністю. Сьогодні, загальнолюдські цінності аналізуються не тільки гуманітарними науками, світовими релігіями, але й сучасною, світовою культурою людства. У цьому сенсі, людський потенціал не може якісно формуватися без єдності з подібними цінностями як основи громадянської свідомості, культури організацій і демократичного устрою нашої держави.

Загальнолюдські цінності як стрижень людського потенціалу має декілька суттєвих визначень: як людська, духовна потреба, що пов'язана з тим чи іншим цивілізованим задоволенням; як усвідомлене уявлення про досконале громадське життя; як зразок і орієнтир людської діяльності, як ідеал і норма життя у демократичному суспільстві. Існує система цінностей: соціальних, національних, моральних, релігійних, правових, політичних, психологічних, когнітивних та ін., яка, певною мірою, впливає на розвиток людського потенціалу.

Існує думка дослідників гуманітарних проблем, з якою необхідно цілком погодитися, систему загальнолюдських цінностей у сучасних умовах, необхідно надто активно розвивати, в першу чергу, на модернізованих і реформованих гуманістичних, демократичних принципах української соціально-психологічної та інженерно-технічної еліти [2, 3]. Саме такий шлях є основою вдосконалювання людського потенціалу.

Теорія, практика і життя демократичного людства свідчать, що стабільне, гуманістичне оновлення людського потенціалу державно-регіональних структур, можливе тільки за наявності добровільного консенсусу між різними соціально-політичними та бізнесними групами української еліти.

Проведений аналіз точок зору науковців і дослідників, дозволяє говорити про тісний природний взаємов'язок між змістом людського потенціалу і елітним чинником, що визначається соціально-психологічними і технічно-професійними надбаннями.

Конкретизуючи поняття «еліта», слід сказати, що воно має походження від французького слова «краще» і означає наявність суспільно обраних представників великих і малих соціальних і професійних груп чи об'єднань.

Представник елітного соціально-професійного складу відноситься до загального елітного складу. Він має бути духовно і професійно компетентним і характеризуватися якісними показниками: гуманним, інтелектуальним, фізично і психологічно розвинутим; компетентним, у міру комунікабельним, показуючим загальні і спеціальні здібності; здатним розробляти і втілювати в життя нові технології, постійно дотримуватися загальнолюдських цінностей, громадянських норм і правил поведінки; демонструвати високий професіоналізм, бути зразком у соціальних відносинах і професійній діяльності. Якщо особистість як фахівець не є таким, тобто не здатний кваліфіковано, професійно і морально виконувати свої обов'язки, то він демонструє псевдоелітність. Такий фахівець не тільки підриває природний стан демократичного суспільства, а ще й руйнує наявну цілісність набутого людського потенціалу.

Звісно, що кожна частка соціальної чи професійної еліти повинна виробляти і втілювати в свою життєдіяльність та оточуючих зразки креативного мислення, усвідомленої поведінки і розумових дій щодо подальшого розвитку головних державних сфер.

У енциклопедичних виданнях визначаються такі поняття як «елітарність» і «елітність». Незважаючи на те, що вони мають певну схожість, але «елітність» це формальна належність людей до еліти, а «елітарність» визначається як наявність визначених якісних показників, що дозволяють певним особам називатися елітою.

Слід зазначити, що нерідко має місце властивість фантомної сутності еліти, яка надто часто проявляється в соціальних, політичних і професійних відносинах, у державно-регіональних структурах, як примара якогось привілейованого соціально-професійного прошарку. Наприклад, таку піднесену властивість демонструють окремі чиновники управлінської чи депутатської ланки як вразливої, недоторканної еліти. Саме вони можуть мати, надмірні елітні характеристики як ознаки спадщини пострадянсько-українського простору.

Сучасний, оновлений елітний склад в нормальних, демократичних і соціально-професійних відносинах повинен демонструвати систему розвинутих особистісних та професійно-важливих, наступних якостей: а) цілеспрямованість як усвідомлення мети своєї професійної діяльності; б) корисну ініціативу як набуття та вдосконалення своєї особистості; в) відповідальність як передбачення результатів своєї пізнавальної і професійної діяльності; г) зразкове виконання своїх громадянських обов'язків; д) самоконтроль за діями і ентузіазм у доцільних діях; е) комунікативність – здатність вста-

новлювати ділові, службові та товариські стосунки; ж) вміння координувати свій емоційний стан; з) готовність до дій, що визначає здоровий, діловий настрій долати труднощі на шляху до визначеної мети, прагнення найкраще проявити себе у ділових відносинах, своєчасно адаптуватися до особливих умов діяльності; и) у справі показувати організаторські і спеціальні здібності як уміння вести за собою людей, активізувати їх професійні дії і ефективно здійснювати свою обрану професію; й) професійна діловитість – прагнення до успіху, проява ініціативи при впевнених діях, професіоналізм у своїй справі, організованість і відповідність слів справі.

Особистості як фахівці, володіючи системою визначених якостей у повній мірі відносяться до сучасної еліти, тому що здатні, насамперед бути дійсними лідерами, кращими авторитетами, спроможними організаторами, елітним прикладом у своїй професійній діяльності і у всіх комунікативних стосунках та ділових відносинах.

На думку досвідчених фахівців, на шляху переходу від пострадянської системи до нового демократичного устрою, ще спостерігаються випадкові елітні групи, які пристосовуються до демократії, дотримуючи позицій тоталітаризму, намагаються штучно демострувати стиль еліти чи відтворюватимого надто ідеалізовано. Інколи навіть наголошувалися тези, що подібна «нова еліта» може обиратися населенням за виборною системою.

Головною умовою оновлення дійсного елітного складу, слід враховувати природній напрям: набуття реального громадянського статусу, професійної освіти, значимого визначення суспільством. Зафіксовані у Конституції України принципи свободи і рівності людей та справедливості дозволяють конкретніше оновлювати сучасну еліту. Саме еліта повинна бути здатною забезпечувати соціальну справедливість серед всіх верств населення і гуманістичний вплив на людство з дотриманням законності і демократичних процедур. Тільки на підставі реформуючих механізмів демократії і створення нових – європейського зразку, можна розв'язувати завдання оновлення якості національної еліти, яка визначається єдністю вдосконалених: духовної чи інтелектуальної, соціально-політичної, інженерно-технічної, економічно-підприємницької і професійно-педагогічної складових.

Звісно, державно – управлінські органи можуть налагодити шляхи гармонійного розвитку соціально – професійної еліти, застосовуючи для цього сучасні технології системи психолого-педагогічної та інженерно-технічної підготовки і перепідготовки кадрів з урахуванням світового досвіду. Але, для цього їм потрібні більш тісніші зв'язки з елітними вищими учбовими закладами.

На наш погляд, цілеспрямований процес оновлення сучасної української еліти може визначатися за наступними напрямками:

1) Чітка, спеціальна організація соціального, психолого-педагогічного та професійного процесу формування еліти з врахуванням накопиченого науково-практичного, європейського досвіду;

2) Інноваційне втілення у сферу освіти нових технологій підготовки сучасних управлінських, психолого-педагогічних і інженерно-технічних кадрів з новим мисленням, новою професійною мотивацією і новими професійно важливими якостями;

3) Підвищення відповідальності самого елітного складу за забезпечення кращого розвитку незалежної країни, за поліпшення об'єктивних умов життєдіяльності українського народу, вдосконалення рівня загальнолюдських цінностей.

Названі, основні напрями оновлення української еліти, у визначеній мірі, відповідають гуманістично-світовим поглядам щодо вдосконалення людського потенціалу у розвинутих європейських державах.

Тепер, коли процес дезінтеграції і роздроблення пострадянського простору завершується, важливо для оновлення еліти як основного джерела людського потенціалу, на шляху реформування та укріплення демократії в Україні, управлінським структурам необхідно дотримуватися наступних умов:

- зрілою політичною волею і тверезою оцінкою внутрішніх і зовнішніх чинників зберігати територіальну цілісність своєї країни;
- чіткіше і конкретніше визначати зовнішньополітичні інтереси демократичної держави – Україна;
- гуманістичними принципами оптимізувати відносини між державними органами і всіма прошарками громадянського суспільства;
- вдосконалювати об'єктивні фактори поліпшення гуманістичного, економічного, політичного і соціального стану населення на території країни;
- доцільно оновлювати підготовчий психолого-професійний процес існуючої еліти на основі нових технологій та іноваційних заходів.

Таким чином, є певні переконання в тому, що шлях пострадянського простіру України має бути завершеним на мажорній ноті. Теперішню Україну, хочеться бачити як потенційно розвиваючу, демократичну державу європейського значення, що реально відображається у її соціальному, економічному і науково-технологічному зростанні.

Висновки. Сьогодні Україна вступила в іноваційну фазу реформування демократичної і незалежної держави, у якій є принципово нові можливості для подальшого розквіту людського потенціалу та оновлення сучасної еліти як головної передумови якісного вирішення гуманістично-професійних проблем. Такий концептуальний підхід обумовлений вдосконаленням духовних загальнолюдських цінностей та здобутків національної і світової культури. Водночас, він вимагає формування стійкої віри і надії, що оновлена людських факторів якісно сприяє високому інтелектуально-креативному та психолого-педагогічному зростанню свідомості кожної людини як особистості та фахівця своєї професійної діяльності.

Список літератури: 1. Абульханова К. А. Время жизни и время личности. СПб» «Алетейя». 2001. 2. Михальченко М. І. Україна як нова історична реальність: запасний гравець Європи. – Дрогобич: ВФ «Відродження», 2004. – 488 с. 3. Шмиттер Ф. Неокорпоративизм. / Полис. – 1997, № 2. – С. 14. Большая психологическая энциклопедия. – М.: ЭКСМО. 2007. – 544 с. 4. Толочек В. А. Акмеология и смыслы жизни человека в периоды кризиса общества. / Мир психологии. 2001. № 2. С. 140–149.

*Харченко А. О.
м. Харків, Україна*

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ПІДГОТОВКИ ЕКОНОМІСТІВ

Своєрідність сучасного етапу світового розвитку полягає в тому, що як для урядів різних країн, так і для простих людей найбільшою турботою стали не воєнні загрози чи тероризм, а економічна криза. Її загроза зумовлена не тільки об'єктивними причинами, а й непередбачуваністю появи, протікання й можливих наслідків. Так, вже загально визнано, що глибока й масштабна криза 2010–2011 років, що розпочалася у США й охопила десятки країн світу, в тому числі й економічно розвинених, була зумовлена гіпер-

трофованою увагою бізнесменів не до реального сектору економіки, а до біржових угод. Вкладання спекулятивних коштів у так звані «цінні папери» і гра на біржах призвели до появи великих грошей, які не були забезпечені матеріальними цінностями, що й стало однією з причин кризи. Показово також, що ця криза розпочалася саме в банківській сфері, і що для її подолання національні уряди та міжнародні організації здійснювали фінансову допомогу банкам.

Коли йдеться про економічну кризу в Україні, яка виступає всього лише складовою загальної глибокої тривалої кризи, що супроводжує увесь період незалежного існування нашої держави і набула системного характеру, то одна з основних причин полягає у відсутності належної професійної компетентності в управлінні як країною, так і особливо її економікою. Але ж криза охопила і США, Японію, країни Західної Європи, де нагромаджено значний досвід ефективного менеджменту та функціонування економіки на ринкових принципах. Більш того, саме серед американських економістів та фахівців з менеджменту найбільше нобелівських лауреатів у цій сфері.

І навіть за таких умов там так і не знайдено достатньо ефективних шляхів і засобів подолання глобальної економічної кризи, не говорячи вже про можливість її запобігання. Все це виступає переконливим свідченням як надзвичайної складності соціально-економічних процесів, їх тісної взаємної пов'язаності та взаємозумовленості, так і про те, що існуючі моделі опису цих процесів та навіть самі їх закономірності перестали відповідати реаліям принципово нового етапу суспільного розвитку.

У зв'язку з цим вважаємо за доречне навести тут дуже слушну думку видатного філософа минулого століття М. К. Мамардашвілі стосовно того, що «головною претензією класичної філософії була претензія на систематичну цілісність, завершеність, моністичність, яка покоїться на глибокому почутті природної упорядкованості світобудови, наявності в ній гармоній і порядків (доступних раціональному осягненню)» [1, С. 186]. На наше переконання, приблизно так можна говорити і про класичну економічну теорію, яка виходила з певної своєї завершеності у розумінні надзвичайно складних і суперечливих у своїй багатоаспектності економічних процесів.

Однак в дійсності загальні закономірності природної упорядкованості світобудови, про які пише Мамардашвілі, стосовно суспільного життя і його різних сфер, в тому числі й економіки, істотно ускладнюються далеко не завжди компетентним втручанням людини у їх перебіг. Це повною мірою стосується й управління суспільно-політичними та соціально-економічними процесами. Для універсальних природних закономірностей самоорганізації, саморозвитку та самоуправління в дуже складних відкритих дисипативних системах, якими є й соціальні системи, характерною є істотна їх інерційність. Людині ж звичайно властиве прагнення прискорити ці процеси з метою якнайшвидше отримати бажаний результат. Ця суперечність між природними об'єктивними процесами і суб'єктивними втручаннями людини у їх перебіг може мати різний характер свого розв'язання й відповідно різні результати залежно від змісту і характеру управлінських впливів на систему.

У разі, коли загальна спрямованість управлінського впливу співпадає із загальною спрямованістю природної закономірності самоорганізації системи, він може сприяти прискоренню бажаних процесів в ній. У тому ж разі, коли управлінський вплив суперечить вимогам самоорганізації, він здатний внести несприятливі і навіть руйнівні наслідки у її функціонування. Це підтверджує величезна множина прикладів з історії людської цивілізації, в тому числі і нашої країни. Водночас подібна ситуація вимагає від керівників всіх рівнів і спеціалістів у сфері суспільних наук, в тому числі й економіки, належної професійної та управлінської компетентності, глибокого знання і розуміння

фундаментальних закономірностей саморозвитку і самоорганізації соціально-економічних систем. Це розуміння передбачає насамперед глибоке знання особливостей того історичного етапу, на якому здійснюється управління.

Згадувана ж глобальна економічна криза зумовлена невідповідністю традиційно застосовуваних механізмів і методів управління особливостям сучасного характеру суспільного розвитку та його логіці. Глобалізація й демократизація суспільного життя, широка освіченість населення й інформатизація всіх сфер суспільного виробництва у самому широкому його розумінні, розробка та впровадження високих технологій кардинально змінили світ. Він фактично вступив у принципово новий етап свого розвитку, який носить виразно інноваційний характер і вимагає інноваційних шляхів і підходів, методів і засобів управління його функціонуванням і розвитком.

Дивно, зовні начебто існують і навіть розвиваються економічна наука і теорія менеджменту, в Україні захищаються десятки докторських і сотні кандидатських дисертацій. Однак виникає таке враження, що це відбувається у якихось паралельних реальному життю світах. Адже дійсно, результати «досліджень» і висновків дисертантів абсолютно ніяк не впливають на стан нашої економіки. Очевидно, вони ці дисертації потрібні лише їх авторам для того, щоб отримати бажані наукові ступені та вчені звання. Тим більш, що їх висновки абсолютно не цікавлять ні владу, ні підприємців. Уявляється, що одна з причин такого становища полягає і занадто низькій їх реальній цінності. Водночас рівень конкурентоспроможності національної економіки України лишається вкрай низьким, її структура – застарілою, а продукція – невиправдано ресурсо- та енергоємною.

Тому на рівень надзвичайно важливої і вкрай актуальної національної проблеми виступає впровадження нової структури економіки, що ґрунтується на високих технологіях. Як цілком справедливо зазначають у зв'язку з цим А. С. Гальчинський та його співавтори, «за реалізацію програми розвитку сектора високих технологій має відповідати спеціальний виконавчий орган. Його завдання – розробка державної політики в області технологічної індустрії, робоче регулювання галузі, сприяння створенню нових технологій і їх трансферту з академічної сфери в промислову, організація експорту технологій і послуг, професійна освіта і наймання фахівців, взаємодія з професійними організаціями самоврядування галузі, добір і сертифікація компаній і фахівців» [2, С. 302]. Однак вони явно недооцінюють економічних умов інноваційного розвитку – податкових пільг, ефективної охорони прав інтелектуальної власності тощо.

Торкаючись характеру управлінської діяльності і рівня її ефективності, О. С. Пономарьов зі своїми співавторами досить образно відзначають, що «оцінюючи управлінську діяльність сучасних керівників компаній, багато хто з дослідників нерідко захоплюється їх нечуваними доходами, навіть не замислюючись про те, якими шляхами ці доходи були отримані: чи стали вони результатом послідовного упровадження передових високих технологій, вдосконалення організації і культури виробництва, чи одержані за рахунок упровадження і розповсюдження антикультури, серцевиною якої є корупція у всіх її проявах» [3, С. 49]. І значна частина випадків свідчить, що інноваційні шляхи розвитку, упровадження енергозбереження і проривних технологій, що могло б забезпечити високу конкурентоспроможність продукції, а отже і бажані доходи, лежать поза межами кола інтересів промисловців.

На жаль, подібна до економічної зберігається ситуація і в системі освіти, коли її цілі, зміст і характер також значною мірою залишаються в рамках традиційної парадигми і тому вже аж ніяк не відповідають вимогам сьогодення та новим суспільним потребам. При цьому ми вважаємо таке становище ще більш загрозливим, оскільки освіта

фактично готує фахівців завтрашнього і післязавтрашнього дня, тих, хто визначатиме найближчий та віддалений майбутній розвиток нашої країни. Цілком очевидно, що фахівці, яких готували за застарілими педагогічними технологіями, неспроможні бути інноваторами, не зможуть максимальною мірою реалізувати свій творчий особистісний потенціал через обмежену свою професійну компетентність.

Відсутність глибокого знайомства студентів з важливими проблемами практики економічної діяльності стає основною бідною освіти, адже саме на них вони й мають оволодівати своєю професією. Тут не можна не погодитися з авторитетною українською дослідницею характерних особливостей освіти постіндустріальної доби С. О. Сисоєвою. Вона стверджує, що «залучаючи майбутнього фахівця до професії, ми спостерігаємо протиріччя, яке виявляється у тому, що організація навчально-пізнавальної діяльності неадекватна професійній праці». Саме тому, на глибоке переконання вченої, «сьогодні постає нагальна проблема впровадження такого начання, яке б забезпечило перехід, трансформацію одного типу діяльності (навчально-пізнавальної) в інший (професійну) з відповідною зміною потреб, мотивів, цілей, дій (вчинків), засобів, предметів і результатів» [4, С. 33].

Сьогодні ж система професійної підготовки економістів практично позбавлена саме такої зміни їх «потреб, мотивів, цілей, дій (вчинків), засобів, предметів і результатів». Це призводить до істотного звуження мотиваційної сфери студентів й негативно позначається на їх ставленні до навчання, оскільки вони не бачать і не розуміють, яким чином навчальний матеріал тієї чи іншої дисципліни може використовуватися ними в майбутній професійній діяльності. Та і саме падіння ціннісного сприйняття знань і авторитету освіти в суспільній свідомості не сприяє підвищенню ефективності навчально-пізнавальної діяльності студентів.

Існує й така специфічна обставина, яку, на моє глибоке переконання, неможливо ігнорувати, яка полягає в сучасній системі формування науково-педагогічного складу вищих навчальних закладів взагалі й викладачів економічних факультетів і кафедр зокрема. Не є секретом відсутність досвіду практичної роботи за спеціальністю у переважній більшості педагогічних працівників. Адже вони комплектуються з числа кращих студентів, яких, без будь-якого досвіду практичної роботи, залишають на кафедрах, звичайно після закінчення аспірантури, а то й без цього вони готують і захищають дисертаційну роботу, тематику якої підказує науковий керівник, який і сам здебільшого не має досвіду практичної діяльності в економіці, бізнесі чи менеджменті й тому тематика переважної більшості дисертацій, як вже вище зазначалося, є дуже далекою від реальних потреб і проблем економіки.

Істотний чинник забезпечення належної якості професійної підготовки економістів та менеджерів могло б утворювати залучення до процесу їх навчання економістів-практиків, авторитетних бізнесменів, керівників і менеджерів різного рівня, як це досить широко практикується на Заході. Однак воно виглядає дуже проблематичним через такі обставини. По-перше, рівень оплати педагогічної праці (навіть на посаді професора) аж ніяк не може слугувати для них чимось привабливим і не виправдовує витрат часу на підготовку і проведення навчальних занять зі студентами. По-друге, складність умов самого ведення бізнесу в Україні вимагають від підприємців, в тому числі й топ-менеджерів постійної уваги до ситуації функціонування своїх фірм чи організацій. По-третє, західні менеджери зацікавлені вести навчальний процес тому, що він дозволяє їм відбирати кращих випускників для роботи на своїх підприємствах чи фірмах, тоді як переважна більшість наших випускників взагалі не може знайти роботи за спеціальністю.

Таким чином, сучасна система підготовки економістів та менеджерів не тільки не відповідає вимогам сьогодення, самій логіці науково-технічного і соціального прогресу і перспективним потребам суспільного розвитку, але й створює передумови гальмування цього розвитку, посилюючи технологічне та організаційно-економічне відставання України від провідних економічно розвинених країн світу. Для забезпечення відповідності цієї системи вимогам постіндустріального глобалізованого й інформатизованого суспільства вона не може бути поліпшена звичними косметичними реформами, а потребує істотних зрушень на рівні нової освітньої парадигми. Однак на її розробку та особливо на швидке впровадження у практику роботи нашої вищої школи не варто й сподіватися як через вкрай недостатню увагу держави до проблем освіти, проявом якої слугує обсяг і характер фінансування галузі, так і через надмірну інерційність самої системи та її науково-педагогічного складу.

Між тим саме постать викладача, його професійна компетентність і педагогічна майстерність, його загальна і професійна культура, світоглядні позиції та ерудиція, морально-етичні принципи і переконання являють собою визначальний чинник якості освіти, відновлення її авторитету в суспільній свідомості й забезпечення належної підготовки фахівців на рівні високих вимог постіндустріального суспільства. Сьогодні досить часто в середовищі викладачів вищої школи можна почути посилення на вкрай низький рівень у студентів знань програмного матеріалу середньої школи. Значною мірою це твердження, безумовно, є справедливим. Недостатня шкільна підготовка дійсно має місце і є ще одним переконливим проявом загальної кризи освіти. Однак посилення тільки на низький рівень знань студентів, на наше глибоке переконання, являє собою скоріше поширену людську звичку перекладати відповідальність за неналежне виконання своїх завдань на когось іншого або на якісь несприятливі зовнішні обставини, в даному разі – на середню школу.

Однак згадаймо, як наша вища школа з честю вирішувала й набагато складніші проблеми, причому в істотно більш складних умовах. Ми маємо на увазі періоди індустріалізації країни та її повоєнної відбудови. В першому з них економіка вимагала прискореної підготовки великої кількості фахівців, а молоді з належним рівнем шкільної підготовки практично не було – революція, громадянська війна, тотальна розруха аж ніяк не могли сприяти її навчанню. І тоді вища школа через систему спеціально створених робітничих факультетів організувала таку підготовку молоді, яка дозволяла їй успішно освоювати складний навчальний матеріал з професійної освіти. Другий із вказаних періодів припадає на післявоєнний час, коли вища школа масово приймала колишніх фронтовиків, які, цілком природно, у бойовій ситуації забули шкільну програму, а деякі ще й були поранені. Навчання відбувалося в холодних напівзруйнованих аудиторіях, які самі ж напівголодні студенти відбудовували після закінчення занять.

Автор глибоко впевнена, що і сьогодні вища школа може віднайти такі ефективні шляхи і способи роботи зі студентами, які б дозволили успішно ліквідувати прогалини в їх шкільних знаннях, мотивували б їх на оволодіння навчальним матеріалом зі спеціальності й на отримання належної фахової компетентності. Однак для цього необхідне не просто бажання керівництва галузі, вищих навчальних закладів та їх підрозділів, а й модернізація системи відбору й атестації науково-педагогічних кадрів. По-перше, слід враховувати психологічну спрямованість людини на педагогічну діяльність, її моральні якості та професійну підготовленість. По-друге, необхідна практика реальної участі викладачів в діяльності підприємств, фірм та організацій, яка б давала їм змогу «з середини» бачити цілі, зміст і характер майбутньої діяльності випускників і відповідно готу-

вати їх до успішного її виконання. По-третє, нагальною потребою стає істотно підвищення педагогічної майстерності та професійної культури педагогів [5].

Автор впевнена, що урахування викладених міркувань, які стали одним з результатів осмислення і узагальнення науково-дослідного, педагогічного і організаційно-адміністративного досвіду, реально сприятиме підвищенню якості професійної підготовки економістів і менеджерів, а відтак і соціально-економічному відродженню України на шляхах інноваційного розвитку і впровадження принципів інтелектуальної економіки.

Список літератури: 1. Мамардашвили М. К. Классический и неклассический идеалы рациональности. – СПб.: Азбука, Азбука-Аттикус, 2010. – 288 с. 2. Інноваційна стратегія українських реформ / Гальчинський А. С., Геєць В. М., Кінах А. К., Семиноженко В. П. – К.: Знання України, 2002. – 336 с. 3. Професійна культура менеджера в умовах інноваційного розвитку: Монографія / Гуревичов М. М., Долгарев А. В., Пазиніч С. М., Пономарьов О. С. / За заг. ред. О. С. Пономарьова. – Харків: НТУ «ХП», 2010. – 240 с. 4. Сисоєва С. О. Освіта і особистість в умовах постіндустріального світу: Монографія. – Хмельницький: ХГПА, 2008. – 324 с. 5. Пономарьов О. С., Романовський О. Г., Ігнатюк О. А., Згурська М. П. Професійна культура педагога: навч.-метод. посіб. – Харків: НТУ «ХП», 2011. – 198 с.

*Шостка В. И., Дубинянский Ю. М.
г. Симферополь, Украина*

ОБРАЗОВАНИЕ КАК ВАЖНЕЙШИЙ ФАКТОР РАЗВИТИЯ И УСИЛЕНИЯ ИНТЕЛЛЕКТУАЛЬНОГО ПОТЕНЦИАЛА НАЦИИ

В современных условиях развития украинского общества, когда мы стремимся интегрироваться в Европейское образовательное пространство, остро стоит вопрос о структурной реформе образования, направленной на обеспечение мобильности, качества и конкурентоспособности специалистов с высшим образованием. Радикальные преобразования в обществе порождают, безусловно, и определённые изменения в жизни высшей школы: небывалый рост компьютерной вооружённости учебного процесса, сближение и сращивание сферы образования, вузовской и академической науки и бизнеса.

Мы живём в век информационной революции, но многие из наших граждан остаются невежественными и даже гордятся этим. Некоторые молодые люди просто не представляют себе, что необходимо учиться, стремиться к тому, чтобы поддерживать высокий уровень знаний. И поэтому они чрезвычайно пассивны. В условиях мирового кризиса часть людей попали в безысходное положение. Они ничего не умеют, но хотят от жизни очень много. Большинство сегодняшних выпускников школ имеют весьма условное представление о том, где бы они хотели или смогли продолжить обучение, кем они станут и где найдут применение после окончания того или иного ВУЗа. Существенной проблемой средней, да и высшей школы становится то, что у большинства учащихся отпадает желание учиться, ослабевает стремление к знаниям. Результатом этого является ограниченная память, мизерный баланс прочитанного, неумение самостоятельно мыслить или творчески подойти к решению поставленной задачи.

В связи с выше изложенным возникает проблема глубокой реструктуризации системы образования, т.к. меняется характер образовательных отношений, возникает по-

требность в использовании новых образовательных технологий и новых форм организации учебного процесса.

Целью данной работы является анализ особенностей образовательного процесса на современном этапе в соответствии с потребностями экономики, становлением и развитием постиндустриального общества.

Необходимость реформирования системы высшего образования обусловлена целым рядом причин, среди которых выделим следующие:

- *осмысливание* кризисного положения системы образования в связи с переходом общества от одной стадии развития к другой предусматривает новую классификацию и отбор предметного содержания знаний, которые обеспечивают информационный арсенал совершенствующейся личности и ценностно-смысловое обоснование её жизнедеятельности;

- *актуальность* новых общечеловеческих ценностей требует формирования нового типа личности, не заикленной на индивидуальной деятельности, а мыслящей более масштабными категориями;

- *сущность кризиса* современной системы образования заключается не только в «неготовности решать глобальные общечеловеческие проблемы, но и в отчуждённости от индивидуальных интересов большинства людей, их непосредственных переживаний» [1].

- возникает *необходимость* создания дополнительных специально организованных систем передачи культурного наследия и опыта в условиях постоянно изменяющейся общенациональной системы воспитания. В последнее время в образовании существуют, в чём-то дополняя, а в чём-то противореча друг другу рациональный, целеопределяющий мир знаний и иррационально-интуитивные формы знания: иллюзии, утопии, мифы, стереотипы, которые оказывают значительное влияние на процессы социализации личности;

- *процесс образования*, его методы направляют и корректируют эволюцию получения знаний, применяя наиболее передовые исследования. Образование направлено в совокупности с другими видами деятельности на формирование человека будущего, тем самым направляя и содержательно наполняя педагогику и психологию новыми знаниями, целями, методами и способами, которые впоследствии через процесс обучения создают основу формирующейся внутренней системы взглядов конкретного поколения нации.

Взросший интерес исследователей к проблемам образовательной деятельности вызван, прежде всего, объективной и теперь уже осознаваемой ролью образования в решении глобальных проблем [2].

Образование начинает рассматриваться как стратегически важная сфера деятельности общества. Являясь фундаментальным условием осуществления человеком своих гражданских, политических, экономических и культурных прав, образование признаётся важнейшим фактором развития и усиления интеллектуального потенциала нации, гаранта её самостоятельности и конкурентоспособности на международном рынке труда.

Качественное образование способствует развитию общественной солидарности и демократии за счёт формирования в обществе отношений терпимости, милосердия, воспитывает хорошо осведомлённых граждан, которыми нелегко манипулировать с помощью демагогии и различного рода слоганов.

В последние десятилетия в европейско-американской системе образования, на которую, с точки зрения реформирования, опирается наша высшая школа, проблема «принуждения» в системе образования вызывает острые дискуссии. Многие указывают на несовместимость понятия «принуждение» в образовании с «демократией». Но эти-

мология понятия демократия напрямую связана с властью большинства, а власть – и это и есть принуждение в своих как положительных, так и отрицательных границах.

С этой точки зрения, что же такое образование? Это, прежде всего:

- *Активность*. Это процесс, действие, реализация внутренних потенциалов. Это увлечение, которое заставляет искать, думать, анализировать. Это беспокойство, надрыв, постоянная неудовлетворённость достигнутым.

- *Направленность*. Это движение к чему-то определённом, заранее выбранному, намеченному. Происходит не просто накопление информации, усвоение открытых знаний, умений, навыков, а накопление информации определённой, необходимой для конкретной деятельности, заранее продуманной и запланированной.

- *Сознательная деятельность*. Это организация собственного поведения и поступков.

- *Дисциплина*. Это, прежде всего, проявление внутренней свободы, т.е. духовного самообладания и самоуправления [3].

Разнузданному человеку всякий запрет труден, дисциплинированному человеку – всякая дисциплина легка. Великий русский писатель и учёный Иван Ефремов, прогнозируя общество будущего более 30 лет назад, писал: «Перед человеком нового общества встала неизбежная необходимость дисциплины желаний, воли и мысли. Этот путь воспитания ума и воли обязателен для каждого из нас, как и воспитание тела. Изучение законов природы и общества, его экономики заменили личное желание на осмысленное знание. Когда мы говорим: «Хочу», – мы подразумеваем: «Знаю, что так можно». Ещё тысячелетия тому назад древние эллины говорили: метрон – аристон, т.е. высшее – это мера. И мы продолжаем говорить, что основа культуры – это понимание мира во всём» [4].

Таким образом, образование, это, прежде всего, дисциплина, принуждающая, направляющая, изначально запланированная как воздействие как на отдельного человека, так и на микро- и макросоциальные группы, формирующая не просто личность, а конкретную личность, соответствующую представляемому образу.

Сущность современного образования заключается в следующем: во-первых, знания формируют образ человека будущего; во-вторых, знания направляют подрастающее поколение к достижению этого образа; в-третьих, знания формируют преемственность между поколениями; и, наконец, в-четвёртых, знания обеспечивают целостность эволюции цивилизации.

По мнению А. Запесоцкого, центральной идеей образовательного процесса является усиление гуманитарной составляющей подготовки специалистов любого профиля [2]. Гуманитаризация образования оберегает индивидуума от технократического снобизма и примитивного прагматизма, повышает творческий потенциал и жизнестойкость личности.

Таким образом, стратегическая цель образования – это становление творчески-гуманитарного типа личности как целостного объекта культуры [5].

Анализируя тенденции развития мировой экономики конца XX – начала XXI столетия, приходим к следующим выводам:

- во-первых, на фоне снижения роли сырьевых ресурсов и труда как базовых производственных факторов, интенсивно начинает развиваться информационный сектор; становится всё более очевидным, что именно знания являются важнейшим стратегическим активом любого вида деятельности, источником творчества и нововведений, основой современных ценностей и социального прогресса [6].

• во-вторых, на протяжении последних десятилетий прослеживается не менее важный процесс – снижение роли и значения материальных стимулов, побуждающих человека к производственной деятельности. На новой ступени развития цивилизации на смену труда приходит качественно новый вид деятельности – творчество. Если труд – это сознательная деятельность, основным побудительный мотив которой связан с удовлетворением материальных потребностей человека, то творчество – это более современный вид деятельности, побудительный мотив которой связан с внутренними потребностями личности, стремлением к самореализации, к умножению своих способностей и талантов, возможностей и знаний [6].

Отсюда следует вывод, что образование в любом обществе, как и наука, выполняет две основные функции: познавательную-практическую и социальную.

Независимо от конкретных условий той или иной страны, её социально-культурных условий развития, профиля вузов декларируемые цели реформирования образования носят сугубо гуманистический характер и сводятся к следующему:

1) целью любого общества должно быть максимальное развитие талантов всех его членов, т.е. исключение посредственности и невозможности создания тоталитаризма и недемократического элитаризма;

2) гуманистические ценности общества должны дать возможность его членам максимально развивать свои умственные способности, непрерывно обучаясь по мере изменения окружающего мира;

3) высокое качество образования имеет огромное значение как для экономики, так и для общества в целом;

4) образование должно строиться по принципу партнёрства, т.е. объединения усилий государства, местного самоуправления, работников всех уровней образования, родителей, бизнеса, общественных организаций и т.п.;

5) образовательные реформы должны быть направлены на создание обучающегося общества с развитой системой непрерывного образования;

6) университеты и колледжи должны принять более жёсткие стандарты образовательных уровней для учреждений образования и отношения студентов к учёбе.

В связи с вышеизложенным следует вспомнить великого мыслителя XX века, имя которого носит наш университет, Владимира Ивановича Вернадского, который в своих исследованиях выделил пять наиболее важных аспектов образовательного процесса [7]:

• для формирования гармонической личности необходимо знать и учитывать подлинное место человека в структуре мироздания;

• человек – это закономерное явление, не только в масштабах Земли, но и Космоса;

• человек – это не только единица структуры общества, это, прежде всего, представитель ноосферы – сферы существования разума, которую следует рассматривать как планетарное и космическое явление;

• изучая ноосферу и её структуру, нужно делать ставку на комплексность знания, рождающегося во взаимосвязи различных научных и гуманитарных дисциплин;

• нужно смотреть на образовательную систему не как на «искусственную среду», являющуюся результатом умственной, рациональной деятельности человека и складывающуюся из теорий, формул и понятий, а как на часть социального, скорее даже космического целого [7].

Что представляет собой образ человека будущего? На наш взгляд, человек будущего – это гармоническая личность, основу которой составляет высокоразвитый интеллект, духовное богатство и физическое совершенство. Эта гармония должна быть направлена на

качественное взаимодействие с предстоящим информационным пространством и на полноценную реализацию внутренних творческих потенциалов и побуждений [8].

Человек будущего должен знать:

- 1) этапы организации и особенности функционирования психики, способы и методы самообучения и самореализации;
- 2) основные концепции, законы и этапы происхождения и развития человека и общества;
- 3) историю и культурные достижения цивилизации и, прежде всего, своей Родины, нации, народа, государства;
- 4) основные задачи, цели и миссии, стоящие перед обществом и цивилизацией.

Он должен уметь:

- 1) воспринимать информацию и доносить её до окружающих;
- 2) мыслить, т.е. проявлять способности к творческому и абстрактному мышлению; нестандартному решению проблем; аргументации, логичности, системности и масштабности мышления; тактическому и стратегическому мышлению;
- 3) получать и оценивать информацию, систематизировать её с научной, академической и системной точек зрения;
- 4) управлять ресурсами, технологическими процессами, формировать команду; развивать личностные умения: ответственность, чувство собственного достоинства, гармонии ума, духовные качества и здорового образа жизни;
- 5) уметь планировать, организовывать и мотивировать свою деятельность на ближайшую и далёкую перспективу.

Достижение подобных критериев – это основная задача системы образования. К важнейшим, фундаментальным, узловым категориям, описывающим современную модель образования, на наш взгляд, следует отнести следующие:

- универсальность – с одной стороны, универсальность образованной личности, способной результативно действовать в широком диапазоне сфер деятельности, с другой стороны, опора обучения на предельно общие понятия и универсалии;
- целостность – непрерывность в образовании, целостность в содержании учебных дисциплин, методов, опирающихся на способности и таланты человека: его интеллект, чувства, интерес к познанию, духовное единство мира и личности;
- фундаментальность – концептуальное изучение законов мироздания, направленность образования на универсальные и обобщенные знания, межпредметные связи, согласованные друг с другом знания для выработки единых культурно-научно-образовательных полей взаимодействия;
- компетентность и профессионализм – включают в себя качественное образование в контексте отношения к осваиваемому предмету, методики его изучения и исследования с точки зрения практичности и человечности;
- гуманизация и гуманитаризация – это процессы приведения образования, его содержания и формы к соответствию с природой человека, его душой.

Таким образом, мы рассмотрели основные цели и задачи современного образования, основной стратегией которого является формирование и достижение образа интеллектуального человека будущего.

Естественно, возникает вопрос – кто и что диктует современные образовательные стандарты?

Ответ очевиден – внешние факторы:

- глобализация как процесс всемирной и общеевропейской интеграции и унификации и, как следствие, стандартизация законодательства, экономических и технологических процессов;

- интернационализация образования и автономизация;
- регионализация как основа многостороннего взаимодействия для решения актуальных проблем, например, Болонский процесс: стандарты обеспечения качества, сопоставимость образовательных уровней, признание дипломов, обучение в течение жизни и т.д.;
- рейтинги, как инструмент оценки конкурентоспособности систем образования или отдельных вузов.

Кроме того, смена концепции развития стандартов в Украине и других странах Европы вызвана необходимостью соответствовать требованиям Болонского процесса, что предполагает:

- единую систему уровней и ступеней образования – бакалавр – магистр – доктор;
- классификацию национальных образовательных программ и соотносимых с ними квалификаций и академических степеней;
- компетентностный и профессиональный подход к качеству подготовки и формированию моделей специалистов;
- создание унифицированных учебных программ с использованием системы зачётных единиц ECTS и т.п.

Имеются и внутренние факторы. Это и обсуждаемый ныне Закон о высшем образовании и введение двухуровневой системы образования (бакалавр, магистр или бакалавр, специалист). Введение классификатора отдельных специальностей для непрерывной реализации ОПП, кредитно-модульное построение содержания образования и др.

Вместе с тем, следует обратить внимание на ограниченные ресурсы, которые «отпускает» государство для столь масштабных преобразований системы образования, а также на стремление государства построить менее затратную, правильнее сказать, более дешёвую систему образования, что приводит к усилению конфликтных ситуаций в обществе, т.к. массовость высшего образования не только требует принципиально новой его организации, но и приведения его в соответствие с новой структурой социального и экономического устройства страны.

«...Мы должны внедрить в практику адекватные времени образовательные стандарты. Более того, содержание образования должно соответствовать самым высоким мировым стандартам», – говорил, выступая перед работниками образования, Президент Украины. Нужно ли Украине интегрироваться в Европейское образовательное пространство? Безусловно, нужно. Но начинать необходимо не с декларирования стандартов, повышения платы за обучение, сокращения профессорско-преподавательского состава, а с улучшения материально-технической базы, улучшения системы финансирования и оплаты труда работников образования, повышения качества и уровня их жизни.

Список литературы: 1. Лутай В. С. Філософія сучасної освіти: Навчальний посібник / Лутай В. С. – К.: Центр «Магістр-S», 1996. – С. 26. 2. Запесоцкий А. С. Образование: философия, культурология, политика / Запесоцкий А. С. – М.: Наука, 2002. – 456 с. 3. Ильин И. А. Путь к очевидности / Ильин И. А. – М.: Республика, 1993. – С. 213. 4. Ефремов И. А. Собрание сочинений. Т.3 / Ефремов И. И. – М.: Сов. Писатель, 1992. – С. 201. 5. Черепанова С. А. Людина культури у творчому синтезі філософії освіти та мистецтва: перспективи ХХІ століття / Черепанова С. А. – // Гуманітарні науки – К.: 2001. – С. 34–52. 6. Иноземцев В. Л. Расколота цивилизация: научное издание / Иноземцев В. Л. – М.: Академия-Наука, 1999. – С. 41, С. 51. 7. Вернадский В. И. Размышления натуралиста. В 2-х кн. Кн. 2 / Вернадский В. И. Научная мысль как планетарное явление. – М.: Наука, 1977. – 191 с. 8. Бузулук О. А. Философия образования / Бузулук О. А. – К.: 2010 – 456 с.

РАЗДЕЛ 4

РОЛЬ ЭКОНОМИЧЕСКОГО СОТРУДНИЧЕСТВА ДЛЯ РАЗВИТИЯ ПОСТСОВЕТСКОГО ПРОСТРАНСТВА

*Броницький О. М.
г. Харьков, Украина*

ГУМАНІЗАЦІЯ СОЦІАЛЬНО-ТРУДОВИХ ВІДНОСИН У ДУХОВНОМУ ВИРОБНИЦТВІ ЯК УМОВА НООСФЕРІЗАЦІЇ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОЇ СИСТЕМИ

Вступ. Незважаючи на те, що гострота світової системної кризи, що розпочалася як фінансова, вже спала, сама криза більше схоже перейшла у хронічний стан. Глобальне системне протиріччя між реальністю світової господарчої системи та необхідністю її ноосферної трансформації потребує свого розв'язання в тому числі в сфері духовного виробництва. Духовне виробництво переважно у непрямий спосіб досліджується багатьма зарубіжними та вітчизняними науковцями. Тема ця в різних ракурсах так чи інакше знаходила своє відображення в дослідженнях К. Маркса, О. Панарина, Г. Задорожного, О. Бузгаліна, В. Іноземцева, Д. Подкосова, Ю. Осипова, В. Тарасевича, В. Кутирьова, Ю. Васильчука, І. Фролова та ін.

Постановка завдання. Однак, вплив глобалізації на духовне виробництво та соціально-трудова відносина в ньому трактується досить неоднозначно. Саме тому необхідно визначити структуру цього дослідження, умови гуманізації соціально-трудова відносин в цій сфері, а для цього виявити і фактори негативного впливу в умовах глобалізації.

Результати дослідження. Ноосферізація суспільного відтворення і проявляється через духовне виробництво і багато в чому залежить від нього. Духовне виробництво може розглядатися в широкому та вузькому значенні. У безпосередньому значенні духовне виробництво – сфера суспільного відтворення, в якій відбувається процес створення духовних благ – нова інформація на рівні особового та всезагального, цінності, знання, духовна сфера людини та суспільства. В широкому значенні – духовне виробництво розглядається як весь рух духовних благ включаючи їх споживання. Взаємозв'язок соціально-трудова відносин та духовного виробництва відповідно до вищесказаного багатоаспектний.

По-перше, будь які соціально-трудова відносина в незалежності від того пов'язані вони безпосередньо зі сферою духовного виробництва, чи зі сферою матеріального, включають у себе мотиваційний аспект – значною мірою продукт духовного виробництва в широкому сенсі.

По-друге, соціально-трудова відносина в усіх сферах суспільного відтворення пов'язані з використанням предметів праці, знарядь праці, що є продуктами не лише матеріального, але й перед усім духовного виробництва, та й містять у собі його результати.

По-третє, існують безпосередньо соціально-трудова відносина в процесі духовного виробництва, тобто такі, що виникають з приводу виробництва та споживання духовних благ.

Оскільки від духовного виробництва не просто значною, але й вирішальною мірою залежить можливість гуманної соціально-економічної трансформації, гуманізація соціально-трудова відносин у духовному виробництві, олюднення й гуманізація духовно-

го виробництва є гостро актуальною задачею, тим більш, що це неодмінно впливатиме на всі соціально-трудова відносини – системостворюючи суспільні відносини. Крім того, по суті значною мірою за змістом співпадають ноосферизація соціально-економічної системи та експансія вільних форм духовного виробництва – одночасне поглиблення, розширення сфери впливу та всеохватне проникнення.

Духовне виробництво, отже й процес його гуманізації можливо досліджувати за різними зрізами – наприклад, через етапи формування й розвитку суб'єкта духовного виробництва – передосвітній, освітній, постосвітній; через різні сфери духовного виробництва – науку, мистецтво, соціальну творчість, освіту, та інше. Перший варіант структуризації дослідження в даному випадку є найбільш зручним для нашого аналізу.

Передосвітній етап формування суб'єкта духовного виробництва в першу чергу пов'язаний з сім'єю, що означає необхідність батьків дитини внаслідок участі у соціально-трудова відносинах мати як матеріальні ресурси для належного виховання, так і час, і бажання присвячувати себе цьому процесу. Весь процес виховання відбувається з використанням продуктів духовного виробництва, на нього впливає не лише та атмосфера, що безпосередньо створюється сім'єю, але й духовна атмосфера суспільства як продукт духовного виробництва у широкому розумінні. Серед факторів дегуманізації соціально-трудова відносин, що притаманні економічним реаліям України на цьому етапі можна назвати наступні: стан духовної небезпеки, який виявляється у атмосфері недовіри, взаємного відчуження, атомізації, користі, гедонізму, егоїзму, байдужості, тощо; у сфері соціально-трудова відносин це проявляється у спотворених формах мотивації – нівелюванні соціального служіння, у професійних деформаціях особистості, синдромі емоційного вигоряння, кар'єризмі, а також, у низькому рівні трудових доходів при одночасному великому завантаженні. Крім того, через загальне викривлення ціннісного середовища, суспільна повага до найбільш важливих для формування особистості професій змінилась на зневагу, а ті види діяльності та практик які раніше вважались маргінальними та засуджувались, у сучасних умовах стають чи не найбільш престижними. В цілому відбувається активне витіснення з інформаційного простору продуктів духовного виробництва та їх заміщення продуктами перетворених форм духовного виробництва. Гуманізація соціально-трудова відносин, пов'язана з цим етапом передбачає на загальному рівні зміну духовної атмосфери суспільства, актуалізацію сутнісних людських цінностей при одночасному обмеженні, а в ідеалі забороні продуктів антидуховного виробництва, що призводять до руйнації суспільної моралі та впливають деструктивним чином на стан духовної безпеки суспільства, а через неї й на стан загальної безпеки. Що безпосередньо стосується гуманізації соціально-трудова відносин на першому етапі формування суб'єкта духовного виробництва, то відповідно для суб'єктів соціально-трудова відносин, які причетні до виховання дитини, необхідно як підвищувати доходи, при зниженні навантаження (не для формування в них необмеженого споживацького гедонізму, а для збереження в них почуття гідності та забезпечення саме сутнісних, олюднюючих потреб), так і забезпечувати необхідний рівень соціальної поваги. Крім того, необхідно прагнути створити таку мотивацію, як в сім'ї, так і в роботі, яка б найбільше відповідала людській сутності як для батьків та професіоналів, що оточують дитину, так і для дитини. Знаючи, що спілкування більш значуще та вплив тим глибший, чим менша дитина, необхідно збільшувати вимоги до професійних та особистих якостей тих, хто оточую людину в більш ранньому віці. І, якщо на перший погляд, цей етап формування суб'єкта духовного виробництва прямо з духовним виробництвом у безпосередньому його значенні

не пов'язаний, однак саме в цей період дуже важливо, щоб в інформаційному середовищі переважали продукти духовного виробництва, а не їх сурогати й симулякри, оскільки в цей період тільки зароджується вміння відрізнити справжнє і цінне від штучного та шкідливого. Більш того, чим менша дитина тим більш вірогідно в неї збереглося відчуття цілісності світу та взаємопов'язаності усього, отже важливо, щоб світовідчуття знайшло відповідний зв'язок з світоглядом, тобто ноосфер не мислення та планетарна відповідальність у ідеальному варіанті повинні формуватися з самого раннього віку.

Освітній етап формування суб'єкта духовного виробництва вже пов'язаний з духовним виробництвом більш безпосередньо, оскільки викладачі, що виконують професійні обов'язки, повинні бути не лише формально, а й реально суб'єктами духовного виробництва. У свою чергу, це передбачає по-перше, наявність створених з метою творчого розвитку програм в системі середньої та вищої освіти, а по-друге, наявність кадрів, що здатні максимально реалізувати закладене програмою, при необхідності скоректувати її з метою інтелектуалізації та гуманізації освітнього процесу [1].

У разі гуманізації двох попередніх етапів формування суб'єкта духовного виробництва цей суб'єкт з потенційного перетворюється на актуального й займається колективною чи індивідуальною творчістю. Однак, в залежності від того які соціально-трудові відносини сформовані в духовному виробництві залежить і можливість суб'єкта реалізувати свої здібності, вплинути на соціально-економічний розвиток. У свою чергу, гуманне відтворення самого духовного виробництва і всього суспільного відтворення залежить від того на скільки в духовному виробництві переважають внутрішні потенції його розвитку, а на скільки тенденції негуманного суспільного відтворення. У соціально-трудових відносинах духовного виробництва факторами дегуманізації є комерціалізація, викривлення мотивації, відсутність розвинених ціннісних орієнтирів, спрямованості на цілісність та сотеріологічне знання, безвідповідальність. Крім того, постмодерн, що значною мірою підкоряє собі духовне виробництво впливає на всі його сфери в такий спосіб, що унеможлиблює інтеграцію знання та перевірку його справжності. Гуманізація соціально-трудових відносин на цьому етапі передбачає дистанціювання духовного виробництва від влади транснаціонального капіталу, спрямування всіх сфер духовного виробництва на формування глобалізму Просвіти, гуманну ноосферизацію буття. Звичайно, що складність гуманізації соціаль-нотрудових відносин у духовному виробництві полягає й у тому, що кожна зі стадій формування суб'єкта духовного виробництва зберігає спадковість попередньої, відпо-відно, безпосередньо процес виробництва духовних благ буде впливати на наступне покоління в тому числі. Цілком зрозуміло, що гуманізація духовного виробництва повинна бути цілісною, спрямованою на формування цілісного світогляду і гармонійного розвитку. Насправді дуже великий обсяг інформації, що створюється у духовному виробництві, точніше в його перетворених формах не тільки не може бути засвоєним в якості знань, але й руйнує творчі здібності, та здійснює деструктивний вплив на весь внутрішній світ людини, що призводить до відтворення негативних форм духовного виробництва та суспільних відносин в цілому. На наш погляд, при тому, що всі заходи з гуманізації соціально-трудових відносин повинні здійснюватися комплексно, у взаємоузгодженні, все ж можна виокремити аспект найбільш важливий для зміни. Це – наявність інтелектуальної власності – механізму, що дозволяє не лише гальмувати розвиток духовного виробництва, позбавляти країни інтелектуальних ресурсів, створювати концентрацію цих ресурсів переважно в країнах золотого мільярду, але й крім того «скла-

дається система, яка дозволяє управляти доступом до корпоративно-мафіозно привласнених цим шляхом досягнень культури та відповідно – управляти спрямованістю розвитку культури на основі розповсюдження однієї інформації та переслідування тих, хто розповсюджує іншу...» [2, С. 424–425]. Викривлення вектору розвитку духовного виробництва, звуження соціального середовища його розвитку, процес саморуйнації та самознищення духовного виробництва, що великою мірою відбувається за допомогою механізму інтелектуальної власності, потребує звільнення духовного виробництва від нього. Необхідність застосування інтелектуальних прав власності пояснюється як потужний вплив на розвиток духовного виробництва, адже доходи від авторських прав є стимулом для творчих особистостей, однак найбільш впливовою мотивацією творчості не може бути мотивація зовнішня, сукупний світовий досвід демонструє зворотне – найвидатніші твори мистецтва й науки створювались завдяки духовним спонуканням авторів. Що стосується звуження соціальної бази розвитку духовного виробництва через інтелектуальну ренту яка служить інструментом інформаційного відчуження, через елітаризацію освіти, це не лише обмежує кількість суб'єктів духовного виробництва, але й призводить до його деградації. Таким чином, внутрішня духовна мотивація означає набагато більше для розвитку духовного виробництва, ніж матеріальна стимуляція, яка може суперечити моральній мотивації, наприклад, коли суб'єкт духовного виробництва створює вигідну теорію, що викривляє дійсність. Розвиток цілісної духовної мотивації можливий за умови актуалізації вічних цінностей у суспільстві, звільнення інформаційного простору від забруднення інформаційними шлаками, створення стану духовної безпеки. Гуманізація соціально-трудових відносин повинна привести до гуманізації трудових відносин всієї соціально-економічної системи та ноосферізації всіх сфер суспільного відтворення.

Висновки. Важливою складовою гуманізації праці в сфері створення духовних благ є гуманізація структури потреб, притому не лише актуалізованих суб'єктів духовного виробництва, а й всього народу. В ідеальному стані для дорослої людини в її індивідуальній ієрархії потреб провідне місце повинні займати духовні потреби, включаючи духовно-соціальні; а утилітарні потреби повинні обмежуватися рівнем сутнісної раціональності та підпорядковуватись головним ціннісним потребам. Орієнтація соціально-економічного розвитку на максимізацію задоволення потреб є не раціональним без уточнення того які потреби треба задовольняти і в яких межах, а які залишати без задоволення. Більше того, потреби значною мірою результат структурного та безструктурного управління, хоча першопричиною їх є природа людини. Тому необхідно досліджувати і процес формування потреб і можливості його гуманізації та ноосферізації, оскільки можливо формувати й ноосферні потреби, як прагнення відповідальності за всесвіт та прагнення космоцентричної творчості. В цілому необхідно досліджувати соціально-трудові відносини в сфері духовного виробництва як однієї з найважливіших сфер для гуманізації та ноосферного розвитку суспільного відтворення, а нерозкритих аспектів цієї теми ще дуже багато.

Список літератури: 1. Броницкая В. В. Образование в системе духовного производства / В. В. Броницкая // Социальная экономика. – 2009. – № 3-4 (июль-декабрь). – С. 104–109. 2. Форд и Сталин: о том как жить по-человечески. Альтернативные принципы глобализации / Концепция Общественной Безопасности. Внутренний Предиктор СССР. – Санкт-Петербург, 2002. – 432 с.

*Броницкая В. В.
г. Харьков, Украина*

ДУХОВНЫЙ КАПИТАЛ: СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКОЕ СОДЕРЖАНИЕ И РОЛЬ В ДУХОВНОМ ПРОИЗВОДСТВЕ

Введение. Посткризисная трансформация современного мира, к сожалению, не происходит по сценарию противоположному тому, который и привел мировую социально-экономическую систему к кризису, не смотря на определенные отдельные изменения по гуманизации развития. Глобальные изменения должны касаться всей системы общественного воспроизводства, и прежде всего духовного производства. В свою очередь, духовное производство являясь совместно с культурой областью создания духовного капитала, является наряду со всеми остальными сферами общественного воспроизводства их «потребителем», но потребителем специфическим – могущим как безвозвратно уничтожить этот ресурс, так и создавать его в качестве неразменного богатства. Духовный капитал в качестве социально-экономической категории в силу своей исключительной важности в процессе общественного воспроизводства должен быть всесторонне исследован. То, что духовный капитал не обнаруживал себя, прежде всего в материальном производстве в системе преобладания регламентированного труда, не говорит о нем как о новом явлении, возникшем в общественном производстве совсем недавно, одновременно с нанотехнологиями, например. Просто для выявления роли духовного капитала в социально-экономической системе понадобилось как минимум существенная общая деалгоритмизация деятельности, ослабление структурных жестких детерминистских связей в системе производства. Тема духовного капитала в качестве социально-экономической категории как отдельная системноразработанная еще не создана на сегодняшний момент, однако вклад в ее возникновение внесли А. Панарин, Г. Задорожный, А. Субетто, С. Тютюнникова, Ю. Васильчук, А. Чухно и др.

Постановка задания. Однако, как было сказано ранее, эта теория еще не является оформленной в отдельную, а скорее существует как растворенная во многих других. Изменения, которые происходят в современном мире и повышают вероятность катастрофических сценариев развития, требуют оформления и осмысления этой темы. Это предполагает определения социально-экономического содержания духовного капитала, и анализа его роли в системе духовного производства и роли во всей системе общественного воспроизводства и социально-экономической трансформации общества. Определить духовный капитал можно как самовозрастающее (условно) благо, созидающий и структурный элемент духовности общества, его духовной безопасности, и более того, основанием общественного воспроизводства, сохраняющем человеческую идентичность. В системе духовного производства он является условием, фактором и продуктом (или составной частью продукта), в материальном производстве он проявляется в системе мотиваций и в системе производственных отношений как составной элемент.

Результаты исследования. Духовный капитал находится в сложном, неоднозначном отношении с такими видами капитала как социальный, человеческий, интеллектуальный, культурный.

Духовный капитал выступает структурным элементом человеческого капитала (при всей условности этого термина, считаем возможным его использование с определенными оговорками), однако не поглощается этим понятием, скорее следует говорить о том, что у духовного и человеческого капитала есть область взаимопокрытия. Можно отметить, что духовный капитал проявленный в большей мере в человеческом придает

человеческому капиталу характер самооценности. Человеческий капитал не вмещающий в себя в должной мере духовный, по сути, является превращенной формой человеческого капитала, поскольку в нем проявляются и получают развитие доходообразующие характеристики зачастую противоречащие человечности. Возрастание превращенных форм человеческого капитала проявляется в условиях углубления власти глобального транснационального капитала. В противоположность тенденциям, ведущим к расчеловечиванию, созидание человеческого капитала как самооценности должно происходить одновременно с созиданием капитала духовного.

Интеллектуальный капитал взаимосвязан с духовным таким образом, что интенсивное развитие он получает лишь в качестве одухотворенного. В то же самое время, как исчезновение нравственной мотивации влечет за собой и разложение интеллектуального капитала и переориентацию его на экстенсивные варианты существования. Духовное производство, естественно является намного более инерционной сферой общественного воспроизводства, чем производство материальное, поскольку очеловечивающее воздействие его свободных форм, как и расчеловечивающее воздействие его превращенных форм имеет во времени значительно более длительное воздействие, чем воздействие материального. Притом между исчезновением духовного заряда и иссяканием творческого потенциала существует временной зазор. Это характерно как для отдельного субъекта так и для общества в целом, но создание информации на уровне всеобщего невозможно без духовного капитала. Однако, поскольку на базе открытия информации на уровне всеобщего можно создавать много новой информации на уровне особенного и еще больше информации на уровне единичного, безнравственные интеллектуалы могут обходясь без духовного капитала творить некоторое время. К сожалению, то что ими создается – это, прежде всего, интеллектуальные дыры за счет нарастания разрыва между скоростью возникновения проблем и скоростью их исследования, что соответственно приводит к разрушению и интеллектуального и духовного капитала.

Социальный капитал, упрощенно понимаемый как уровень доверия в обществе, в случае своей подлинности предполагает высокую концентрацию духовного капитала. Важно знать на сколько доверие к тем или иным институтам или субъектам не является на поверку бесструктурным гарантированным способом контроля. Расширение потребительских кредитов при полной информационной прозрачности и зависимости клиентов от банковских институтов явно не является показателем высокой степени доверия в обществе, и не говорит о развитии социального капитала. Важными моментами понимания соотношения социального и духовного капитала выступают и доминирующая в обществе установка и его духовная атмосфера. Социоцентричная установка граждан как противоположность эгоцентризму и индивидуализму это одно, но важно и то, что ждут от общества и в каком качестве его ценят. А.Панарин противопоставляет, например, социоцентризм космоцентризму, как возможность безцеремонно и неограниченно насиловать природу и переделывать мир в угоду обществу, в то время как космоцентричная установка предполагает соборные усилия по гармонизации человеческой жизни с окружающим миром [1]. Общество, которое люди ценят за силу и возможность обеспечить высокие потребительские стандарты – это еще не то общество, которое сформировало подлинный социальный капитал – исполненный духовного. Соответственно социальный капитал должен включать в себя духовный. Можно даже сказать, что духовный капитал проявляется как социальный. Если рассматривать культуру не как всю внегенетически передаваемую информацию, а только очеловечивающую, то аналогичным образом, можно сказать, что духовный капитал проявляется и как культурный.

Роль в общественном воспроизводстве духовного капитала может не проявляться со всей очевидностью, в процессе реализации устоявшихся организационных форм производственных отношений в условиях стабильности. Во всевозможных экстремальных ситуациях, при резких изменениях действия одного или многих факторов, отсутствие духовного капитала может привести к полному разрушению производственных отношений в различных масштабах, а может, наоборот, их поддержать, в случае высокой концентрации духовного капитала. Так, например, доверие к руководителю, вера в общее гуманное и праведное дело не приведет организацию к оттоку кадров даже при вынужденном понижении заработной платы сотрудникам.

Духовный капитал встроенный в мотивацию работников позволяет значительно экономить на затратах по контролю за качеством и меджерских услугах, и более того снижать экономические риски. Здесь, правда есть существенный момент, – если собственник предприятия имея финансовый капитал может инвестировать его в интеллектуальный – обучая сотрудников, например, или оплачивая им образование, трансформировать денежный капитал в духовный таким образом невозможно. Без духовных инвестиций возрастания духовного капитала неосуществимо. Однако созидание человеческих отношений одновременно с производственными, очеловечивание производственных отношений – одновременно выступает как процесс созидания духовного капитала.

При всей растворенности духовного капитала в различных сферах социальных и социально-экономических отношений, областью наибольшей концентрации духовного капитала выступают культура и духовное производство. При этом, как было сказано выше, духовный капитал выступает для духовного производства и условием, и фактором, и средством, и продуктом. Поскольку в условиях глобализма транс-национального капитала значительно усилилось противоречие между двумя формами духовного производства – свободной и превращенной, поскольку для понимания ситуации и разрешения этого противоречия необходимо исследовать духовный капитал.

Причиной свободной формы духовного производства является, в первую очередь, духовная творческая сущность человека, хотя реализация этой сути и предполагает определенные социальные условия, эти условия не являются первопричиной творчества, хотя именно они вписывают творческие проявления в систему общественного воспроизводства. Превращенные формы духовного производства во многом следствие противоречий всего общественного воспроизводства, но они же являются и причиной и следствием выхолащивания духовного капитала. Идеальное развитие духовного производства – в свободной форме осуществимо только при гуманном характере всего общественного воспроизводства. В таком случае создание продукта в нем – информации на уровне всеобщего будет одновременно созиданием и расширенным воспроизводством духовного капитала. Современный же глобализм приводит к подавлению и вытеснению свободных форм духовного производства – превращенными (лженаукой, масс-культурой и т.д.). И если специфические «профессиональные» критерии подлинного духовного производства не очевидны для большинства, то такой продукт как духовная атмосфера общества наиболее очевидная характеристика соотношения свободных и превращенных форм духовного производства.

Для более полного понимания противоречия духовного производства обострившегося в современных условиях, необходимо ввести дополнительно такую характеристику духовного капитала как национальный. Естественно, что главные человеческие ценности универсальны, едины и метафизичны, однако способы овладения ними, про-

никновение в них – имеют свою специфическую окраску в зависимости от национальной культуры. Связанность единой историей, языком, а язык, по словам М. Хайдегера – дом бытия позволяет проще и быстрее строить взаимоотношения и постигать универсалии. Накопление духовного капитала в своем отечестве по-настоящему полно только и возможно, хотя эмигрант А. Маслоу и выделял среди качеств самоактуализирующейся личности – космополитизм [2, С. 406]. Это не означает, что национальный духовный капитал не может быть мировым. Это означает, что наибольшую ценность и отдачу национальный духовный капитал приобретает в родной сфере. Человеческий духовный капитал не может не включать в себя национальный, поскольку без освоения национального духовного наследия не может произойти полноты очеловечения. Сам термин «космополитизм» навязывается глобалистами вовсе не в качестве космоцентричного мировоззрения в противоположность узкоэтническому, местечковому менталитету. По большому счету глобализаторский «космополитизм» прикрывает и оправдывает равнодушное отношение к собственной Родине, поощряя продажность элит и интеллектуалов. Освоение главных универсалий и выход на наднациональный уровень возможен при освоении национальной традиции и любви к Родине (собственно, любовь к своей Родине, как к родителям и детям тоже является по-настоящему общечеловеческой ценностью). Глобализаторский же «космополитизм» предполагает редукцию и унификацию сложного и многогранного человеческого мира для расширения «планетарного» потребительского сознания. Разрушение больших национальных традиций и национального духовного капитала, которые осуществляются либо в оголтелом этносепаратизме и шовинизме либо в «космополитизме» – практики не способные привести к соборному космоцентричному творчеству. В интересах транснационального капитала таким образом осуществляется концентрация капитала интеллектуального, однако в условиях общей деинтеллектуализации и иссякания духовных источников процесс этот не сможет осуществляться слишком долго. Кроме этого, важно отметить, что славянский менталитет всегда включал в себя космизм и холизм, которые в значительной степени более соответствуют подлинной постнеклассической науке, в отличие от голой западной интеллектуализации с размытыми и размываемыми критериями гуманности, и значительным отчуждением от мира. Возможно предположить, что при оптимистическом варианте развития как раз и начнется осознание на уровне геополитических субъектов, важности и необходимости сохранения и расширенного воспроизводства духовного капитала. Построение же нового, ноосферного знания, как основы ноосферного гуманного общества, по всей видимости будет иметь своим истоком русский духовный капитал.

Выводы. В целом можно сделать вывод о целесообразности введения в экономическую науку термина «духовный капитал». Духовный капитал как фактор и структурный элемент духовного производства и всех социально-экономических отношений нуждается в дальнейшем основательном исследовании. Обоснованность выделения этой категории в экономических исследованиях, является убедительной, и потому различные аспекты содержания, формирования и функционирования духовного капитала должны стать предметом дальнейших исследований.

Список литература: 1. Панарин А. С. Православная цивилизация в глобализирующемся мире [текст]. – М.: Алгоритм, 2002. – 496 с. 2. Асмолов А. Г. Психология личности: культурно-историческое понимание развития человека / Александр Асмолов. – 3-е изд., испр. и доп. – М.: Смысл: Издательский центр «Академия», 2007. – 528 с.

*Балабанова Г. Г.
г. Белгород, Россия*

ЭКОНОМИЧЕСКАЯ БЕЗОПАСНОСТЬ РОССИИ В УСЛОВИЯХ ГЛОБАЛИЗАЦИИ

Существовали различные мнения относительно целесообразности вступления России в ВТО. Однако этот шаг уже сделан. Актуальность проблемы заключается в том, что не разработаны механизмы, способные обеспечить экономическую безопасность после вступления в ВТО.

Как показал обзор литературы, на протяжении десятилетия экономистами обсуждались все плюсы и минусы присоединения. Одни считали, что данный шаг обоснован, поскольку Россия одна из немногих мировых держав, которая:

- обладает огромным ресурсным, техническим и экономическим потенциалом;
- участвует во многих международных экономических организациях и влияет на мировое развитие;
- способна отстаивать свои интересы. Проводимые переговоры показали, что Россия не допустит того, что США, Китай, ЕС подменяют интересы ВТО своими.

Сторонники признают, что: «ВТО – это один из основных институтов глобализации, а значит – механизм давления на сильных и слабых. Но Россия уже не слабая страна, как в экономическом, так и в политическом отношении. И, сегодняшний властный тандем будет стремиться к тому, чтобы преимущества России использовать во благо всего общества, заняв достойное место в управляющей системе ВТО».

Сторонники верят, что благодаря более благоприятному инвестиционному климату (в результате приведения законодательной системы в соответствие с нормами ВТО) в Россию хлынет поток инвестиций, это позволит повысить качество и конкурентоспособность отечественной продукции, и она получит доступ на иностранные рынки. Увеличится степень конкурентной борьбы за российские рынки как со стороны отечественных, так и зарубежных производителей. Россия примет участие в выработке правил международной торговли с учетом своих национальных интересов, и ее имидж, как полноправного участника международной торговли, сразу вырастет и т.п.

Противники вступления указывают на то, ВТО – это детище западной неолиберальной экономики, ее цель не сократить разрыв между странами-участницами, а закрепить существующее положение дел: развитые страны, достигшие в свое время роста благосостояния за счет проводимой политики протекционизма и государственной поддержки промышленности, должны остаться развитыми и богатыми, а бедные – бедными. Вступление в ВТО – это инструмент повышения конкурентоспособности, но не с нулевой отметки, а достижение более высокого уровня уже конкурентоспособной продукции. Страна не готова к этому. В подтверждение приводят следующие аргументы:

- вопросы стандартизации (или так называемого технического регулирования) пока еще не проработаны на должном уровне. Это приведет к разрушению производств, которые обеспечивают россиян своей продукцией. В качестве примера приводится сокращении экспорта апельсинов в Испании после вступления в ВТО. Причина – размер испанских апельсинов не соответствуют стандартам, определяемым ВТО. А будет ли соответствовать наше зерно или картофель этим стандартам, и не придется ли нам завозить картофель из Египта?

- массовая экспансия дешевой (некачественной) сельхозпродукции из других стран. Одно из условий ВТО – снижение государственной поддержки сельхозпроизво-

дителям и устранение препятствий поставкам сельхозпродуктов из-за рубежа. Сторонники вступления опровергают эти опасения. Уровень дотации сельхозпроизводителям до 2012 г. составит 9 млрд. долл., и только с 2013 по 2017 г. они будут снижены до 4,4 млрд. долл. Это позволит поддержать отечественного производителя, позволит полностью реализовать проводимые и планируемые программы по развитию и модернизации сельского хозяйства;

- нефтяная, газовая и угольная промышленности будут поставлены под международный политический и экономический контроль. Цены на нефтепродукты, газ в стране резко вырастут до уровня мировых.

Мнение сторонников по этому вопросу следующее: ВТО выступает за соблюдение рыночного характера ценообразования, но не диктует цены на внутреннем рынке. И рост цен на внутреннем рынке будет только следствием монопольного характера рынка;

- страна будет находиться в жесткой зависимости от крупного международного капитала, видящего в ней только источник сырья и дешевой рабочей силы.

Сторонники и этот минус обратили в плюс. Сегодня при ставке рефинансирования 8,25% кредиты выдаются под 20% годовых. Приход на наш рынок иностранного финансового капитала, позволит улучшить условия кредитования (в частности, снизятся проценты по кредитам). А это один из мощных факторов роста. Для примера, сегодня в Москве на долю банков с участием иностранного капитала приходится около 40% финансовых операций (из них 15% кредитования корпоративных клиентов). Доля зарубежного капитала на кредитном рынке в Чехии составляет 50%, в Польше – 60%, в Венгрии – около 70. Такая ситуация складывается не из-за существующих барьеров, а в силу достаточно высоких рисков и непредсказуемости ситуации на финансовом рынке России.

Можно привести еще массу доводов «за» и «против». Но следует отметить, что только немногие удосужились поставить на обсуждение следующие вопросы: Каковы механизмы обеспечения экономической безопасности после вступления? Как играть по своим правилам и при этом избежать прецедентов со странами-участницами ВТО? С помощью каких средств, инструментов можно отстоять национальную особенность?

Положение России усугубляется еще и тем, что условия экономической деятельности ужесточаются. Борьба за ресурсы, рынки сбыта, возможности наращивания прибыли приобретает все более агрессивные формы. В этой связи, перед страной остро стоит вопрос: сможет ли она защитить свои интересы и реализовать сравнительные преимущества, поскольку глобальные процессы, наталкиваясь на национальные особенности, воспринимают их как препятствие естественному развитию и стараются разрушить.

Сохранение национальных особенностей является одним из важных условий конкурентоспособности. Поэтому сегодня важно правильно оценивать возможные риски участия в ВТО с точки зрения экономической безопасности.

Экономическая безопасность, по мнению С. Глазьева, предполагает поддержание национальной экономики на той ступени развития, которая обеспечивает дальнейший экономический рост и способна противодействовать влиянию внешних и внутренних угроз. Им же была разработана целая система критериев внутренних и внешних угроз. К наиболее существенным внутренним угрозам на данном этапе относятся:

1. Усиление имущественного расслоения общества. По данным официальных источников дифференциация доходов составляет 26:1, по мнению академика Д. Львова 40:1.

2. Разгул масштабов теневой экономики (по разным источникам варьируются от 20 до 40% ВВП).

3. Инфляция, вызванная необоснованным ростом цен на сырье, тарифы ЖКХ. Так, в 2010 г уровень инфляции – 8,78%. Немонетарные способы борьбы с инфляцией и

стимулирование нефтедолларами совокупного спроса привели еще к большему росту цен. За 11 месяцев 2011 г. рост цен составил 5,6%.

4. Дисбаланс между развитием углеводородных отраслей и всеми остальными отраслями. Так, первая группа отраслей полученные доходы инвестирует в свое производство, покупая для своих нужд машины и оборудование, более конкурентоспособные и качественные по сравнению с отечественными образцами. Это приводит к еще большему развитию экспортно-ориентированных отраслей и деградации остальных.

К наиболее существенным внешним угрозам следует отнести:

1. Уязвимость торгового баланса. До 2008 г. экспорт обеспечивался за счет вывоза сырья, а импорт за счет ввоза машин и оборудования. Сегодня ситуация несколько изменилась. Сократился импорт машин и оборудования и увеличился импорт продуктов питания. Страна вынуждена сегодня закупать около половины продуктов питания (хотя пороговое значение по С. Глазьеву 30%). Снижение закупок оборудования свидетельствует о снижении инвестиционной активности в реальном секторе экономики. Инвесторы, к сожалению, отдают предпочтение не вложениям в капитал российских предприятий, а банковскому сектору и фондовому рынку вследствие меньшего риска.

2. Российские банки, к сожалению, не в состоянии обеспечить экономику необходимым количеством финансовых ресурсов. Они сталкиваются с существенными количественными их ограничениями. Так, отношение активов банковской системы к ВВП составляет около 30%. В большинстве ведущих стран 200–300%, в США около 350%. Подобные различия в совокупности с другими факторами (несовершенной законодательной базой) позволяют говорить об очевидной угрозе экономической безопасности со стороны иностранных банков. Если не принять соответствующих мер, то наша платежно-расчетная и кредитная системы, возможно, будет управляться из мировых финансовых центров (Лондон, Нью-Йорк и Токио).

3. Утечка умов. Страну покидают те, кто смог бы обеспечить России достойное место в мировом сообществе.

4. Вывоз капиталов за рубеж. В 3 квартале 2011 г. чистый вывоз капитала частным сектором составил 18,7 млрд долл. (ЦБ прогнозировал на конец года 30–35 млрд долл.). Из этой суммы около 45% приходится на серый вывоз посредством сомнительных сделок (не возврат экспортной выручки, переводы по фиктивным операциям с ценными бумагами, фиктивный импорт и т.п.). Многие считают, цель этих операций – очистить заработанный капитал от налоговых обязательств, а затем вернуть его для прибыльных вложений, но уже в виде иностранных инвестиций.

Мировая практика показывает, что обеспечение экономической безопасности возможно благодаря переходу к инновационному пути развития. Инновационная система США считается наиболее эффективной. Ей характерны: четкая формулировка задач; защита интеллектуальной собственности в рамках государственной инновационной политики (стимулирование активного патентования); тесные связи между инновационными компаниями и университетами; большая доля венчурного капитала в общем объеме финансирования НИОКР; огромные расходы на НИОКР по созданию инновационных технологий, как со стороны государства, так и частных инвесторов. Финансирование НИОКР в США осуществляется промышленными предприятиями (свыше 100 млрд долл. в год), федеральной администрацией (89 млрд долл.) и другими государственными структурами и частными организациями.

Для модернизации экономики России на инновационной основе также принято ряд государственных шагов: сформирована российская система институтов развития; создан ряд государственных высокотехнологичных корпораций; разработан и реализу-

ется проект «Сколково», рассчитанный на большой приток частных инвестиций, в том числе из-за рубежа; созданы финансовые институты развития, ориентированные на поддержку инноваций и развития высокотехнологичных отраслей; сформирована совокупность технопарков.

Однако, как показала практика, проблема обеспечения экономической безопасности государства в условиях перехода к инновационной экономике оказалась недостаточно разработанной. Для противодействия угрозам экономической безопасности предлагается не только реализовывать высокоэффективные проекты и приоритетные программы развития высокотехнологичных секторов экономики, но и совершенствовать структуру производства; укреплять финансовые рынки; формировать систему научно-технологического прогнозирования и мониторинга внутренних и внешних угроз и т.п. На ближайшую перспективу: ускоренное развитие производственной и социальной инфраструктуры обрабатывающих отраслей и увеличение их конкурентоспособности на мировых рынках; увеличение инвестиций в инновационно-активные отрасли; повышение в структуре экспорта удельного веса продукции обрабатывающей и перерабатывающей отраслей (сегодня в экспорте удельный вес сырьевых товаров составляет около 70%); доведение уровня импорта, особенно продовольствия, до безопасного значения (примерно 30% от объема ВВП); выравнивание уровней экономического развития регионов как фактора национальной стабильности и обеспечения единого экономического пространства.

*Бахчеванова Н. В., Москаленко К. В.
м. Харків, Україна*

ІННОВАЦІЙНЕ СПІВРОБІТНИЦТВО УКРАЇНИ ТА РОСІЙСЬКОЇ ФЕДЕРАЦІЇ

Анотація. У статті проаналізовано суть інновацій та їх вплив на економічний розвиток країни. Розкрито зміст технопарків, доведена необхідність їх розвитку. Показано вплив інвестицій у людській капітал на підвищення ефективності економіки в цілому.

Анотасія. In this article analyzed the gist of innovations and their influence to the economic development of the country. Also revealed the contents of techno parks, and prove the necessity of their development and shown the influence of investments into the people's capital for rise of economy effectiveness.

Ключові слова: інновації, інноваційне співробітництво, інноваційна діяльність, інноваційні хвилі розвитку, нововведення, технопарки.

Key words: investments, innovations, people's capital, techno parks, econome, effectiveness.

Постановка проблеми. У сучасному суспільстві дедалі вагомішу роль відіграють нововведення; інноваційна діяльність з кожним роком нарощує оберти, перетворюючись на снігову лавину, яка накриває усі без винятку сфери діяльності людини, підносячи людське суспільство на якісно новий рівень розвитку. Винагороду й надприбутки сьогодні отримують ті, хто не боїться експериментувати, пропонувати щось геть нове, виробляти продукцію, яка не має аналогів, яка наділена особливими властивостями, що дозволяє їм зробити значний крок уперед й залишити далеко позаду своїх конкурентів. Все це не можливо без інновацій у технологічних процесах. Завдяки цього наша держава може скоротити темпи відставання від високорозвинених країн світу, створить міцне підґрунтя для підвищення рівня життя й добробуту наших громадян, дозволить у повній мірі проявити себе інтелектуальному потенціалу наших вчених,

відкриті широкі перспективи для прийдешніх поколінь. Так, наприклад, доктор економіки Осип Мороз визнає: «Україні необхідний технологічний, науково-фундаментальний прорив. Бо сьогодні на один і той же результат можуть працювати один японець, і багато-багато українців. Світ різко змінився. Те, що вчора вважалося головним багатством, – природні ресурси – нині поступається високим технологіям, науковим досягненням» [6]. З огляду на це, на сьогодні дуже актуальним є питання інноваційного співробітництва України з нашим найближчим сусідом – Російською Федерацією, адже разом, об'єднавши зусилля й потенціали ми здатні досягти більшого ніж кожен окремо. *Аналіз останніх публікацій та досліджень.* Проблеми інноваційного розвитку турбували й продовжують турбувати розуми вчених провідних країн світу. Однак, на кожному етапі розвитку економіки ці проблеми постають на якісно новому рівні, а тому продовжують привертати увагу науковців щодо їх вирішення. Так, питанням інноваційного розвитку присвячені праці таких вітчизняних дослідників, як Б. Данилишин, О. Власюк, П. Іващенко, С. Ревуцький, Н. Бондарчук та інших. У дослідженнях зазначених авторів розкриваються питання методів регулювання інвестиційно-інноваційних процесів в Україні, проблемні аспекти інноваційного розвитку України та можливі шляхи їх вирішення. Однак, для задоволення всезростаючих потреб економіки перед науковцями весь час постають нові вимоги, а відповіді на них можна дати лише розвиваючи інноваційно-інвестиційну діяльність. Спираючись на це, у даній статті автори дослідили й проаналізували найактуальніші проблеми сучасного інноваційного розвитку України.

Постановка завдання. Мета статті – дослідити та проаналізувати основні напрямки та перспективи інноваційного співробітництва України та Російської Федерації, окреслити проблемні аспекти та розглянути можливі шляхи їх подолання. *Основні завдання:* аналіз ролі інновацій в економічному розвитку; дослідження стану інноваційно-інвестиційного співробітництва України та Російської Федерації. *Результати.* Перед нашою країною постала нагальна потреба підвищення добробуту наших громадян, вдосконалення й розвитку економіки, раціонального використання обмежених ресурсів. Цікавою, у цьому випадку є динаміка рейтингів глобальної конкурентоспроможності за версією Всесвітнього економічного форуму в Давосі (з відомими поправками на кон'юнктурні «шуми» подібних рейтингів). У 2001 році Україна стартувала в рейтингу з 69-ї позиції серед 75 країн, а в 2010 р. посіла лише 89-те місце серед 133 країн світу. [6] Основні причини такого становища криються в розвитку економіки в цілому, у тому числі, й у дефіциті гідно фінансувати розвиток освіти і науки. Науково-технічне співробітництво між Україною та Росією має багаторічну історію. Сьогодні пропонує таку форму реалізації цього співробітництва, як технопарки.

Технологічні парки – оптимально організовані науково-промислові зони, де здійснюється співробітництво й обмін ідеями та інформацією між підприємствами з метою впровадження нововведень. Саме в цій формі інноваційної інфраструктури здійснюється стратегія стимулювання інноваційного росту, зводяться разом елементи промислової, регіональної та інноваційної політики, що сприяє комерціалізації науки, зростанню конкурентоспроможності інноваційної продукції на світовому ринку.

Технопарки вважаються у світі одними з типів вільних економічних зон і сьогодні вже немає сумнівів щодо їх ефективності та корисності. Технопарки відзначаються високим рівнем інноваційної діяльності, являють собою форму інтеграції науки та виробництва. Діяльність технопарків пов'язана і скооперована з відомими науково-дослідними центрами та університетами, а також з економікою певного регіону. «Зараз у світі більше 600 технопарків, у т.ч. в США 140, в Європі – 260, у Китаї – 130, в Росії – 60» [9]. Головна ідея, покладена в основу створення такого типу організаційних струк-

тур, полягає у створенні в певному обмеженому просторі виключно сприятливих умов для інноваційної діяльності. Така діяльність може стимулюватись з метою створення найновіших, найперспективніших технологій, аби допомогти окремим регіонам, що перебувають у стані соціально – економічних ускладнень, вийти на сучасний технологічний рівень. Іноді ці завдання реалізуються одночасно, що є оптимальним варіантом розвитку подій. Наприклад, Технопарк в Синьчжоу відіграв ключову роль у швидкому технологічному розвитку Тайваня [10]. Перші українські технопарки з'явилися в 2000 р. після прийняття Закону України про технологічні парки. На сучасному етапі функціонує вісім технопарків України [9]. Вже діє «Курортполіс Трускавець», тобто Трускавецький валеологічний інноваційний центр. У Львівській області створена і успішно функціонує Асоціація «Львів – Технополіс», яка об'єднує понад десять інноваційних фірм і малих підприємств. Базою її є регіональний центр науково – технічної та економічної інформації. Роботу зі створення середовища технопарків здійснюють чимало університетів країни: «Львівська політехніка», Харківський політехнічний та авіаційний університети. Технопарки – єдиний в Україні вид інноваційної діяльності, який реально існує та строго контролюється державою. На відміну від бізнес – інкубаторів вони пропонують в оренду площі на необмежені терміни та перш за все орієнтовані на використання нано-технологій.

В ХОДА презентували концепцію Україно-російського проекту «Технопарк «Слобожанщина». Він створений на базі ФЕДУ і зможе посприяти економічному розвитку краю в цілому. Роль технопарків у відтворенні та зростанні інтелектуального капіталу є надзвичайно високою. В першу чергу їх діяльність неможлива без відповідного підвищення рівня підготовки робочої сили: науковців, проектувальників, фахівців-виконавців, менеджерів тощо.

Саме це й забезпечує підвищення продуктивності праці, якості продукції, що виробляється, а, отже, ефективності виробничої діяльності технопарку та економіки в цілому. Також, на нашу думку, слід звернути увагу на соціальні аспекти інноваційної діяльності. Формування соціальної складової державної політики інноваційного розвитку має бути спрямоване на створення сприятливих правових умов, формування єдиного інформаційного середовища, соціальних умов, які забезпечуються органами місцевого самоврядування при здійсненні ними повноважень у сферах охорони здоров'я, культури, соціальної підтримки, освіти. Отже, інноваційна діяльність повинна орієнтуватися, крім економічної, ще й на соціальну сферу як сукупність об'єктів і процесів, що беруть пряму, безпосередню участь у формуванні властивостей системи, пов'язаних із відтворенням і вдосконаленням особи, задоволенням її потреб [2].

Відповідно до Закону України «Про наукову і науково-технічну діяльність» розвиток науки й техніки є визначальним фактором прогресу суспільства, підвищення добробуту його членів, їхнього духовного та інтелектуального зростання, з одного боку, а, з іншого, – держава повинна забезпечувати використання досягнень вітчизняної й світової науки і техніки для задоволення соціальних, економічних та культурних потреб суспільства [1].

Безумовно інноваційне співробітництво України та Росії дає безліч переваг та перспектив для нашої країни. Але не завадить поглянути на це дещо під іншим кутом зору, адже різні автори мають різне бачення проблеми. Так, наприклад, Олег Романчук, кандидат філологічних наук та шеф-редактора журналу «Універсум», зазначає: «На наш погляд, задекларована потреба у створенні українсько-російського інноваційного фонду спільної з Росією наглядової ради з питань інноваційного розвитку не витримує жодної критики. Скоріше нагадує поспішну політичну акцію, ніж добре продуманий,

виважений, науково обґрунтований крок» [6]. Враховуючи, що розвиток інноваційно-інвестиційної діяльності також є національним інтересом України, найкращим буде знайти компромісне рішення проблем, що виникають на базі національних інтересів України та Росії, яке б задовольняло інтересам обох сторін. Тобто з урахуванням сучасних процесів міжнародної інтеграції та глобалізації, потрібна не конфронтація у соціально-економічних відносинах з сусідами, а добросусідські взаємини. Конче важливо, щоби рішення про наступні напрямки співпраці приймалися не похапцем, поспішаючи, а були виваженими й добре прорахованими щодо можливих ризиків. Тільки виважені, економічно обґрунтовані рішення можуть сприяти одержанню економічної вигоди й зростанню ефективного такої співпраці. Враховуючи важливість розвитку інноваційної сфери для модернізації економік країн СНД у столиці України, м. Києві з 27 по 30 вересня 2011 року проводився Міжнародний інноваційний форум країн СНД. Цілі та задачі форуму – це сприяти інвестиційному, інженерному, енергетичному й транспортному розвитку економік країн співдружності. Основними питаннями, що обговорювалися на форум були: дослідження та аналіз науково-технічного потенціалу України та інших країн-учасниць; дослідження досвіду зарубіжних країн у реалізації ефективної інноваційно-інвестиційної політики. У виступах учасників форуму була підкреслена актуальність проблем інноваційного розвитку та взаємодії країн СНД і Східної Європи у відповідності до Рішення Ради глав урядів Співдружності Незалежних Держав від 20 листопаду 2009 року [11]. Сподіваємось, що такі заходи посприяють пришвидшенню здійснення вже раніше запланованих заходів і появи нових проектів інноваційного розвитку країн СНД, у тому числі, і України, і Росії. Значна увага в українсько-російському інноваційному співробітництві приділяється розвитку інноваційної структури. Так, наприклад, спільними зусиллями створюється технопарк «Слобожанщина». Напрямами робіт технопарку є: пошук бізнес ідей, технологічних розробок, ноу-хау і інноваційних проектів, відбір найбільш перспективних для реалізації в Українсько-російському технопарку; формування команд для реалізації інноваційних проектів, включаючи менторів та стратегічних партнерів; підготовка бізнес-планів інноваційних проектів; сприяння у залученні початкових інвестицій і створення Start-Up; надання офісних приміщень і лабораторно-виробничої інфраструктури; надання інноваційним компаніям повного комплексу допоміжних послуг: від секретарських послуг та клірингу до патентного пошуку, бухгалтерського обліку та міжнародного маркетингу; сприяння у залученні венчурного капіталу на стадії зростання компанії; юридичний захист об'єктів інтелектуальної власності та авторських прав власників; надання техумов для будівництва інноваційними компаніями власних лабораторних і виробничих об'єктів на території технопарку; лобіювання законодавчих ініціатив з надання учасникам технопарку податкових пільг, лобіювання інтересів резидентів технопарку на міжнародному рівні; проведення міжнародних конференцій, випуск друкованих та електронних видань, просування бренду Українсько-російського технопарку «Слобожанщина» та інноваційних розробок його резидентів на закордонних ринках [8]. Сподіваємось, що розвиток технопарку «Слобожанщина» посприяє практичній реалізації економіки знань.

Висновки. Таким чином, співробітництво з Росією в інноваційній сфері відкриває чималі можливості перед нашою країною. Але ця співпраця аж ніяк не має зашкодити українським національним інтересам. А вони передбачають, щоб захопити близько двох тисяч українських учених, висококласних фахівців, яких цінують на Заході, повернутися додому [6]. І вже на батьківщині творити новітні технології, котрі можуть змінити наше життя на краще. Рух України шляхом інноваційно-інвестиційного розвитку вимагає значних капіталовкладень в подальший розвиток інноваційної інфра-

структури. По-перше, слід повністю забезпечити потреби розвитку національних науки та освіти. Дуже важливо забезпечити коштами сфери, які формують науково – технічний інтелект нації. По-друге, створити належні умови (на рівні світових стандартів) праці для науковців, фахівців тощо. Це дозволить закріпити важливі наукові кадри в нашій країні та відіб'ється на підвищенні результатів інноваційно-інвестиційної діяльності, а значить, і економіки в цілому. По-третє, враховуючи скрутний фінансовий стан країни, здійснюючи міжнародну співпрацю не зайвим буде сприяти залученню зацікавлених, потужних інвесторів до паритетного фінансування най новітніх проектів інноваційно-інвестиційної діяльності. Для цього слід ухвалити чіткі, зрозумілі закони, котрі б стимулювали реалізацію інноваційної моделі розвитку української держави. Вона має визначитися зі своїми пріоритетами, має наполегливо долати пострадянський консерватизм, опір до змін, ретельно й оперативно опановувати знання, уже вироблені світом, щоб посісти гідне місце в міжнародному розподілі праці. На нашу думку, головне, задля чого організуються технопарки – це можливість забезпечити компанії-резиденти цих технопарків заказами, виконання яких буде здійснюватись на технологічно більш якісному і ефективному обладнанні, що дасть можливість отримати нові модифікації продуктів, використання яких призведе до подібних результатів і, таким чином, технологічно оновить кілька галузей економіки, а надалі й усю економіку.

Список літератури: 1. Про наукову і науково-технічну діяльність: Закон України від 13.12.1991р. // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 12. – Ст. 165. 2. Бондарчук Н.В. Соціальна складова державної політики розвитку інноваційного потенціалу України / Н.В. Бондарчук // Економіка та держава. – 2011 № 5. – С. 126–128 3. Кризька Р.Ю Специфіка та пріоритетні напрямки впровадження кластерної моделі регулювання інвестиційно-інноваційних процесів в Україні / Р.Ю Кризька // Фінансові ринки та цінні папери. – 2009. – № 22. – С. 33–37. 4. Ревуцький С. Формування та розвиток технопарк-кової інноваційної структури в Російській Федерації / С. Ревуцький // Теорія і практика інтелектуальної власності. – 2010. – № 3. – С. 57–59. 5. Про затвердження Державної цільової науково-технічної програми «Нанотехнології та наноматеріали» на 2010–2014 роки: Постанова КМУ від 28 жовтня 2009 р. N 1231. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=1231-2009-%d0%bf> 6. Романчук О. Чи знають у Росії більше за нас, або Чи спроможна Росія бути технологічним донором для України? – [Цит.2010, 29 червня]. – Режим доступу: <http://www.pravda.com.ua/columns/2010/06/29/5181567/> 7. Семиноженко В. Україна – Росія: виклики нового часу. – / В. Семиноженко [Цит. 2011, 25 липня]. – Режим доступу: <http://www.ukurier.gov.ua/uk/articles/ukrayina-rosiya-vikliki-novogo-chasu/> 8. Технопарк «Слобожанщина» Мета створення україно-російського технопарку. – Режим доступу: <http://www.ukr-rus-technopark.com> 9. [www.kt.kharkov.ua Technoparks.html](http://www.kt.kharkov.ua/Technoparks.html) 10. www.sibai.rucontent/view/1082/1240/ 11. www.masters.donntu.edu.ua/2002/fem...referat.htm.

*Винницькая С. Г., Назаренко Е. В.
г. Харьков, Украина*

ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ УКРАИНСКО-РОССИЙСКИХ ОТНОШЕНИЙ

Для того, чтобы определить приоритеты социально-экономического развития Украины, а также перспективы украинско-российских экономических отношений, необ-

ходимо дать адекватную оценку проблемам, которые сегодня стали как перед мировым сообществом, так и перед украинским государством. Сегодня в мире наблюдается очередное обострение финансово-экономического кризиса. Мировая экономика – на грани повторения спада 2008 года. Обостряется проблема суверенных долгов, замирают кредитные рынки, растут риски банкротств, тотального падения уровня жизни, наступления цивилизационной деградации. При этом развивающиеся страны оказываются в роли доноров кризиса, превращаясь в запасную площадку для спекулятивного капитала, рынок сбыта готовой продукции, поставки сырья.

Для предотвращения новой волны экономического спада и ухудшения жизни населения экономическая политика украинского государства должна быть направлена на решение главных макроэкономических проблем, что позволит решать проблемы социальные.

По нашему мнению, можно выделить несколько необходимых основных направлений деятельности во внешнеэкономической сфере, на которых следует сосредоточить усилия государства и общества.

Прежде всего, в отношениях как с Россией, так и с другими странами необходимо обеспечить поддержку национального производителя и защиту внутреннего рынка. Доминирование на внутреннем рынке импорта и крупных ТНК приводит к формированию специфической структуры занятости с перекосом в сторону низкооплачиваемых и малоквалифицированных работников. При этом возможности для открытия нового бизнеса существенным образом ограничиваются практически монопольным засильем крупных сервисных компаний и воспроизведением на внутреннем рынке торговой инфраструктуры, ориентированной на импорт.

В долгосрочной перспективе, внутренний рынок Украины сможет защитить себя сам, если государством будут созданы благоприятные условия для его развития. Однако пока что большим препятствием для открытия и ведения бизнеса в Украине являются бюрократическая система, предполагающая оформление рекордного для Европы количества разрешительных документов в различных инстанциях, и налоговый кодекс, который, к сожалению, не способствует развитию малого и среднего бизнеса.

А в ближайшей перспективе для исправления ситуации и устранения рисков превращения Украины в сырьевой придаток глобальной экономики необходимо всячески способствовать созданию действенной системы приоритетной поддержки национального товаропроизводителя. Причем двигаться следует в двух направлениях: упрощение открытия и ведения бизнеса в стране и, с другой стороны, усовершенствование механизма государственных преференций отечественным производителям.

Необходимо также предусмотреть введение программ льготного кредитования государственными банками предприятий, ориентированных на внутренний рынок, в первую очередь, перерабатывающих предприятий, предприятий легкой и пищевой промышленности. Также целесообразно усовершенствовать государственное управление расходами госбюджета, которые имеют инвестиционное направление [1, С. 145].

Для повышения эффективности партнерства государственного и частного бизнеса в реализации инвестиционных проектов необходимо разработать четкую систему определения оптимальных пропорций распределения прибыли от инвестиционной деятельности между государством и инвестором при создании совместных предприятий.

От развития экономических отношений с Россией во многом зависит формирование бюджетной политики, определение доходной части бюджета, поскольку стоимость природного газа, импортируемого из России, составляет порядка трети госбюджета Украины [2]. Решать проблему сбалансированности бюджета предлагается за счет сокращения расходов на содержание государственного аппарата и обслуживание бюджета,

стимулирования иностранных инвестиций и развития производств, приносящих доходы в бюджет, развития взаимовыгодного сотрудничества на равноправной основе со всеми торговыми партнерами, особенно с Российской Федерацией, поскольку торговый оборот с нею уже превосходит 50 млрд долларов в год.

Целесообразной представляется коррекция налоговой политики в сторону приближения к цивилизованным нормам, признанным в передовых странах мира, что, по нашему мнению, будет способствовать выведению бизнеса из тени и, тем самым, расширению базы налогообложения и в краткосрочной, и в длительной перспективе.

Следует уделить большое внимание обеспечению энергетической безопасности, продовольственной и ценовой стабильности на внутреннем рынке. Энергетический баланс Украины сильно зависит от импорта природного газа и нефти из России. Несмотря на усилия со стороны правительства, на сегодняшний день достичь определенной ценовой стабильности и ликвидировать дисбалансы в наличии энергоносителей и базовых потребительских товаров (продукты питания, лекарства, нефтепродукты) не удастся. Ежегодно наблюдаются ценовые скачки на многие группы товаров, возникает искусственный дефицит, провоцируется ажиотажный спрос на отдельные группы товаров. На рынке процветают монопольные сговоры и ценовой диктат со стороны крупных производителей и торговых сетей.

Для противодействия негативным явлениям на внутреннем рынке, уменьшения ценовых спекуляций и создания искусственных дефицитов можно предложить внедрение ряда мероприятий на государственном уровне:

- содействие созданию сети социальных предприятий розничной торговли, услуг, аптек, которые должны удовлетворять потребности малоимущих граждан и могут находиться в коммунальной или частной собственности;
- обеспечение государственных резервов стратегических ресурсов, в первую очередь, топливно-энергетических;
- выход на подписание стратегических договоров с Европейским Союзом и Российской Федерацией в сфере совместной добычи и транспортировки нефти и природного газа, разработки новых месторождений в Украине;
- ускорения создания государственного Земельного фонда в качестве компании по управлению государственными земельными ресурсами и землей сельскохозяйственного назначения.

Также важнейшей задачей для правительства и НБУ на сегодняшний день является укрепление стабильности финансово-банковской системы и укрепление доверия населения к гривне как к средству платежа, накопления и кредитования. Для этого может быть предложено:

- пересмотреть структуру золотовалютных резервов НБУ в направлении уменьшения резервов в долларах и евро в пользу золота и валют стран – торговых партнеров Украины. Это будет способствовать большей стабильности гривны и уменьшит влияние спекулятивных колебаний валютных рынков на реальную покупательную способность национальной валюты [3, С. 245];
- постепенное снижение учетной ставки НБУ до уровня 3–5%, что позволит банкам удешевить кредиты;
- усиление контроля над внешними займами компаний и банков-резидентов, повышение норм резервирования по активам и пассивам банков, номинированным в иностранной валюте;
- проведение со стороны НБУ контроля коммерческих банков относительно достаточности капитала, структуры активов, пассивов и резервов.

Для повышения эффективности государственного управления одним из провозглашенных правительством приоритетов является продолжение административной реформы как действенного инструмента [4, С. 28]. Сегодня основными направлениями административной реформы являются сокращение количества государственных служащих, сокращение расходов на нужды системы государственной службы и сокращение льгот для служащих, оптимизация функций органов центральной и местных властей.

С целью усовершенствования нормативно-правовой базы деятельности государственной службы актуальной представляется разработка и принятие специального закона, предполагающего невозможность использования чиновниками своего положения во властных структурах для получения преимуществ в бизнесе. Ключевыми пунктами этого закона должны стать невозможность назначения на какую-либо должность и обязательность увольнения лиц, если будет подтверждена их связь с коммерческими структурами, деятельности которых указанные лица могут способствовать благодаря своим полномочиям.

Важнейшим приоритетом Украины является расширение и углубление внешне-экономического сотрудничества со всеми странами, особенно с соседними. Эти процессы должны сопровождаться созданием зон свободной торговли как с Европейским Союзом, так и с Россией.

Вопрос о присоединении Украины к Таможенному союзу, участниками которого уже являются Россия, Беларусь и Казахстан, должен решаться очень взвешенно, поскольку сложно оценить все возникающие при этом положительные и отрицательные аспекты для Украины. В этом союзе главенствующую роль играет Россия, ведущая в ряде случаев достаточно агрессивную политику, направленную на создание преимуществ только своим производителям, а другие участники вынуждены двигаться в фарватере такой политики, не всегда соответствующей их интересам. Предполагаемые отмена или снижение экспортных пошлин на энергоносители, производимые промышленные товары, сельскохозяйственную продукцию, услуги при вхождении Украины в Таможенный союз могут не принести ожидаемой прибыли. Украине придется открыть доступ на свой рынок для товаров и услуг России и других членов союза, при этом конкуренция в данном случае не всегда имеет цивилизованные формы, а может носить характер экспансии.

Поэтому наиболее целесообразным представляется развитие и углубление экономических связей не только со странами Таможенного союза, но и со странами Европейского союза, создавая с ними зоны свободной торговли. Тем самым будет повышаться инвестиционная привлекательность Украины и создаваться возможности для привлечения в экономику Украины современных технологий, имеющихся в развитых странах Европы.

Учитывая анализ перспектив экономической интеграции, предлагается:

– принять меры по упрощению доступа прямых инвестиций из развитых стран, в том числе ЕС, и устранению барьеров для высокотехнологического импорта, необходимого для модернизации и технологического переоснащения промышленности, сельского хозяйства, транспорта;

– ускорить реализацию совместных украинско-российских проектов в приоритетных отраслях: ядерной энергетике, самолетостроении, судостроении, сфере освоения космоса. Существуют также возможности проведения совместных программ сотрудничества в оборонно-промышленном комплексе.

Анализ западных моделей развития показал, что результатом открытой торговли является снижение цен и повышение качества товаров и услуг. В международных условиях торговли особенно важными является конкуренция, экспортные возможности, энергетическая и антимонопольная политика государства. Развитие равноправных партнерских отношений с Россией будет способствовать повышению взаимной выгоды

и обеспечению устойчивости экономик обеих стран к кризисным вызовам мировой экономической системы.

Список литературы: 1. Єрохін С. А. Структурна трансформація національної економіки: Теоретично-методологічний аспект. – К.: Світ Знань, 2008. – 320 с. 2. Курс рубля. Российская валюта отвоевывает в Украине когда-то утраченные позиции. – Корреспондент. Новости экономики. 15 ноября 2011. – <http://korrespondent.net/business/economics/1282963>. 3. Гринів Л. С., Кічурчак М. В. Національна економіка. Навч. посібник. – Львів: Магнолія 2006, 2009. – 464 с. 4. Шамхалов Ф. Г. Государство и экономика. Основы взаимодействия. – М.: Экономика, 2008.

*Воробьев Е. М., Барвенко Е. Ю.
г. Харьков, Украина*

ЭКОНОМИЧЕСКИЕ ОТНОШЕНИЯ РОССИИ И УКРАИНЫ В КОНТЕКСТЕ ГЕОПОЛИТИКИ

Страны постсоветского пространства отметили двадцатилетие независимости. Для большинства из них – формальное, ибо они остаются и спустя двадцатилетие в реальной зависимости от зарубежных капиталов, кредитов МВФ, энергетических ресурсов. Но в любом случае, добилась та или иная страна реальной независимости, являясь субъектом международных экономических отношений, или остаётся их объектом, она неизбежно должна определить свой геополитический курс, иметь возможность противостоять глобальным вызовам и рискам. В современном мире и внутренние и международные аспекты деятельности той или иной страны не могут не рассматриваться сквозь призму геополитики. Особенно для постсоветских стран, прежде всего тех из них, кто никогда не имел собственной государственности и делает только первые шаги этого строительства.

Итак, что означает термин геополитика, и почему эта категория имеет столь глобальный характер и оказывает влияние на стратегический выбор современных стран? Геополитика – это политико-экономическая концепция, в соответствии с которой одна страна или группа стран, используя физические, экономические, политические, военные и дипломатические возможности осуществляет в отношении другой страны или группы стран военную, экономическую или гуманитарную экспансию. Примеры, подтверждающие правомерность такой трактовки – сегодняшние события в мировой геополитике. Оккупация странами Запада во главе с США Ирака, бомбардировка странами НАТО Сербии и отторжение ее территории с целью создания страны-сателита. Наконец, многодневные налеты натовской авиации в Ливии в нарушение резолюции ООН. Что касается гуманитарной экспансии, то она менее заметна в отличие от бомбардировок, хотя осуществляется с большей последовательностью и систематичностью.

Таким образом, именно геополитическая методология объясняет многие процессы, происходящие в современном мире. С ее помощью можно лучше понять те противоречия, которые возникают между странами в международной экономике и политике, дать правильную оценку действиям тех или иных стран в условиях глобализованного общества. Экспансия глобальных игроков на мировой арене принимает различные формы. В самой незначительной степени она связана с территориальными захватами в результате вооруженного нападения, ведения боевых действий за пределами своих стран без санкций ООН. Используются менее радикальные, но более эффективные методы в отношении в первую

очередь несостоявшихся в полной мере государств, электорат, а проще говоря, население которых даже не подозревает, что в отношении их страны осуществляется эта экспансия. Достаточно вспомнить так называемые «цветные революции» – оранжевые, тюльпановые, революции роз и т.п., которые, имея под собой некоторую объективную основу, тщательно, ни один год скрупулезно готовятся политически, материально, идеологически, а иногда и с силовой составляющей. Сербия, Украина, Таджикистан, Ливия. Синхронность событий на Ближнем Востоке подтверждает продолжающуюся экспансию системы, получившей название в работе А. Негри и М. Хардта «Империя».

«Империя» – последняя и наивысшая стадия капитализма, который принимает форму тотального, глобального, безграничного и вездесущего. Носитель труда в «Империи» не рабочий класс, а «множество». Капитал вместо политики использует контроль, изымая и присваивая продукт творчества «множества». «Империя» в постмодерне децентрирована, не имеет метрополий и колоний, но заведомо и изначально планетарна и универсальна. «Империя» не знает никаких границ, она общемировое явление, но тесно связана с США. США – генетическая матрица «Империи». Но в «Империи» Америка перерастает Америку. Весь мир становится глобальной Америкой. «Империя» не борется с «другими», ей не надо завоевывать или убеждать в чем-то субъектов экспансии, им надо просто продемонстрировать, что они уже внутри «Империи» (или они сами вдруг обнаружат это), ибо она самоочевидна, глобальна, актуальна, безальтернативна. Ее сети пронизывают общество, ее лучи сканируют население, ее передатчики планомерно и непрерывно ведут свое вещание. «Империя» уже здесь и сейчас. Не сегодня, так завтра.» [1, С. 56–62].

Вместе с тем, экспансия системы, именуемой «Империей» – это не злонамеренная политика в отношении только постсоветских государств с целью разрушения самих основ их существования, прежде всего – мировоззренческой основы, самой глубинной сущности народного ядра, ее национальной культуры и традиций. «Империя» осуществляет эту экспансию и в отношении всех других стран и народов, в т.ч. своих собственных. Она делает это в силу присущих ей внутренних свойств, она не может быть иной. И эти свойства, несущие разрушение традиционных ценностей народов других цивилизаций, отличных от западных, являются мировоззренческой матрицей «Империи». Производная этой матрицы – глобализация как вестернизация, которая навязывает всем, кто попадает под ее влияние, новые ценности, новую культуру, новое самосознание. Ученые называют эту экспансию «нового» диверсией в сфере ценностей. С. Карамурза приводит мнение известного антрополога Конрада Лоренца о жертвах такой диверсии «Во всех частях мира имеются миллионы юношей, которые потеряли веру в традиционные ценности предыдущих поколений; эти юноши стали беззащитными против внедрения в их сознание самых разных доктрин. Они чувствуют себя свободными, потому что отбросили отцовские традиции, но немислимым образом не замечают, что, воспринимая сфабрикованную доктрину, они отбрасывают не только традиции, но всякую свободу мысли и действия [2, С. 116].

В западных странах труд, работа как ценность, что веками было основой протестантской этики, уступает своё место удовольствиям, воздержание – неумемному потребительству, семейные ценности – однополым бракам. Все это насаждает «Империя» в странах постмодерна, что вместе с демонтажем других традиционных ценностей дает основание говорить о закате Европы, кризисе либеральной модели, других пессимистических прогнозах.

В постсоветских странах, прежде всего в России и Украине мировоззренческая проблема обострена до предела. Девяностые годы XX столетия – период криминального на-

копления капитала. Формирование капиталистических отношений радикально меняет мировоззрение людей. Вакуум после крушения коммунистической идеологии в считанные годы заполняется новой идеологией – идеологией обогащения, наживы, денег. Поле для гуманитарной экспансии «Империи» расчищено и она не заставила себя ждать. Сказанное Конрадом Лоренцом о крушении традиционных ценностей в полной мере относится и к постсоветским странам. Их демонтаж – уничтожение мировоззренческой матрицы, ибо они – основа созидательной силы народа, справедливо отличает С. Кара-Мурза [2, С. 117].

Чтобы иметь реальную возможность влиять на мировые процессы, быть в числе глобальных игроков, страна должна иметь необходимые средства – экономические, военные, природные, людские, дипломатические...

Имеются ли эти средства в России, Украине, других крупных странах постсоветского пространства?

Материальный фактор в жизни населения – производная экономики. Прежде всего по уровню развития экономики судят о геополитическом потенциале страны. Каков же он сегодня в Украине?

Потенциально – значителен, в реальности – низкий. Из развитых республик Союза Украина единственная не достигла уровня 1990 года. После провальных девяностых (потеря трех четвертей ВВП), самая нейтральная характеристика украинской экономики – волатильность, а говоря проще, значительная нестабильность. 2000–2004 год рост ВВП в пределах 5–12%, 2005 – падение с 12,5 до 2,5 процентов. 2009 год – наиболее глубокое падение экономики в новейшей истории Украины – 15,1%. Если мировая экономика к 2009 году по сравнению с 1990 годом составила 168%, при этом развивающиеся страны выросли на 284%, а страны СНГ – на 117%, то Украина вернулась на уровень 63% [3, С. 4–5]. И не выглядят злой иронией слова Гжегожа Колодко, польского ученого и политика, который прогнозирует для Украины возвращение экономики к уровню 1990 года к 2017 году столетия Великой Октябрьской революции [4, С. 76]. Экономика за годы независимости приобрела откровенно сырьевой характер, произошла существенная структурная корректировка. Эффективность ее (ВВП на единицу потребляемой энергии) в 2,5 раза ниже показателя Польши, в 3 раза США и Китая, в 4,5 раза Японии. Структурная деформация за годы «самостийности» усилилась. По сравнению с 1991 г. резко возросла доля материало- и энергоемких отраслей (горно-металлургической, топливно-энергетической, химической и нефтехимии) с 23% до 60%. Доля этих отраслей в украинском экспорте составляет более чем 60%, более 40% приходится на черную металлургию. Эта отрасль использует устаревшие технологии 150-летней давности – 50% стали выплавляется с использованием доменных печей. В ряде отраслей тенденция деиндустриализации обозначилась достаточно четко. Развитой в советское время военно-промышленный комплекс сохраняет некоторый уровень в большей степени благодаря кооперации с Россией.

Каковы же позиции в геополитике Российской Федерации? Экономический уровень 1990 года превзойден в 2008 году. Страна добывает 600млн.тонн нефти, триллионы кубических метров газа, являясь крупнейшим мировым экспортером энергоресурсов, уровень ВВП на душу населения по ППС – в 2,5 раза выше, чем в Украине, валютные запасы колеблются в пределах \$500млрд. Страна, хотя и уступает по многим позициям США, Китаю, Японии, остается достаточно авторитетным геополитическим игроком. Ядерная держава, член «G-8» и «G-20», входит в объединение БРИКС, объединяющем пять наиболее динамично развивающихся экономик. Внешне геополитические позиции выглядят вполне пристойно. Но только внешне. Ибо многие из бед, постигших в последние двадцать лет экономику Украины в полной мере присущи и РФ. Прежде всего, экономика.

За последние 20 лет и здесь она приняла откровенно сырьевой характер и главной опасностью эксперты называют «сырьевое проклятие», препятствующее нормальному развитию страны. Доля сырьевых товаров в экспорте за последние 10 лет выросла с 67% до 84%, в обрабатывающей промышленности уровень базового 1990 года так и не восстановлен, износ оборудования в машиностроении такой же как и в Украине – 70 и более процентов. Разрыв между богатыми и бедными в РФ еще более глубокий, поскольку «олигархат» жирует на спекуляции энергоресурсами. Десять наиболее богатых представителей бизнеса в 2010 году владели почти 14% ВВП всей страны. Их совокупные доходы составили \$185 млрд с приростом прибыли за год на \$46млрд. Число долларовых миллиардеров в стране увеличилось с 24 в 2004 году до 114 – в 2011 году.

Сходные проблемы в России и Украине не удивительны, поскольку эти вчера еще ведущие республики Союза входили в единый народно-хозяйственный комплекс и по многим направлениям тесно в нем взаимодействовали. Разрыв этих отношений обусловил многие потери в различных областях.

Но особенно тревожным является значительное отставание этих стран в использовании современных технологий – электроники, робототехники, био, информационных, нано и компьютерных технологий.

Все эти проблемы значительно ухудшают возможности России и Украины противостоять вызовам и рискам XXI столетия, обеспечивать стратегическую безопасность своих стран в условиях, когда международные отношения все чаще подвергаются неправовым деформациям. Право сильного, двойные стандарты, используемые рядом глобальных игроков, реально угрожают суверенитету тех стран, которые сегодня в силу ряда геополитических и геоэкономических причин не могут реально противодействовать давлению и скрытой экспансии «Империи».

Вместе с тем, геополитика, как и геоэкономика подчас рождают такие сценарии, которые вчера еще казались абсолютно нереальными. Глобальные процессы, развившиеся в последние 5-7 лет (мировой кризис, начало которому положил в 2008 году финансовый крах крупнейших международных институтов, оккупация и боевые действия Запада в отношении ряда нефтедобывающих стран, валютный кризис в странах ЕС) усилили геополитическую и геоэкономическую нестабильность в мире. Конечно же эти процессы вызревали десятилетия, но под влиянием убыстряющейся глобализации, они выходят из-под контроля мирового сообщества. Сегодня становится понятным, что при сохранении сложившейся в XX веке системе международных политических и экономических отношений, глобальные проблемы будут лишь углубляться, современное мироустройство будет еще более нестабильным. Мировое сообщество не находит адекватных мер для преодоления углубляющихся противоречий – политических, экономических, социальных... Это не под силу ни отдельным государствам, даже таким мощным как США, ни объединениям, как ЕС, ни международным институтам как ООН или МВФ.

В этой связи представляют интерес взгляды известного американского политолога З. Бжезинского, (скорее их эволюция), которые он озвучил в 2011 году, вначале на «Мировом Политическом Форуме» в Ярославле, а затем, в октябре – в Нормандии на вручении ему премии А. Токвиля. Интерес вполне оправдан, если учесть, что З. Бжезинский не только формулирует идеи, но оказывает немалое влияние на формирование международной политики США и ЕС. По словам политолога сегодня мир, социально и политически превратился в одно игровое поле, на котором превалируют три динамические реальности: глобализация, «интернетизация» и дерегуляция. Запад находится в упадке, мощь Востока растет. Финансовая сфера спекулятивна, инвестиции определяются меркантильным эгоизмом. Противостоять современным вызовам и рискам даже

мощному государству не по силам. Поэтому необходима эффективная политическая кооперация, которая может стать результатом широкого консенсуса в т.ч. на основе глобального базиса. Это освежит и придаст новое значение понятию «атлантическое сообщество». Далее, что самое удивительное, З. Бжезинский видит в этом сообществе, пусть через 2–3 десятилетия вместе с Украиной и Россией. Более того, политолог подчеркивает, что Россия сегодня открыта миру как никогда ранее. И чтобы стимулировать Россию к более близкому вовлечению в сферу влияния Запада, следует усилить политику подбадривания Украины к тесным связям с ЕС, что практически важно для общения России к «атлантическому сообществу» [5]. Это не просто эволюция взглядов известного ученого, а прямо таки противоположная позиции по поводу места России в геополитическом пространстве. Ведь хорошо известно, что З. Бжезинский обосновывал совсем недавно иные позиции в отношении этой страны – необходимость ее дезинтеграции, раздробление на малые страны в соответствии с испытанным в течение не одного столетия принципом «разделяй и властвуй». И вдруг такой поворот! Чем же вызвана такая трансформация? Многими причинами. Геополитически XXI век – век борьбы субъектов мирового хозяйства за ресурсы и рынки сбыта. Россия – мировая кладовая ресурсов и потенциально немалый рынок товаров и услуг. Возможность использования этого потенциала для Запада – вовлечь Россию в «атлантическое сообщество», ибо распад страны, расчленение ее по прежним западным лекалам привело бы к беспрецедентному хаосу с более отрицательными последствиями в т.ч. и для Запада, чем при распаде Союза. Далее, приглашение России к западному партнерству – попытка лишить ее геополитической самостоятельности, той роли, которую она призвана обрести в недалеком будущем как системообразующее ядро «Евразийского проекта», недавно озвученного В. Путиным. Симптоматично, что З. Бжезинский, выражая надежду на будущее растворение России в Западном сообществе, но понимая роль российского лидера для судеб России, замечает, что это не может случиться при президенте В. Путине [там же].

Другая причина озабоченности Запада в отношении России, как возможного в будущем субъекта объединенной Европы – изменение соотношения сил в мире не в пользу атлантического сообщества. Во-первых - феноменальный рывок Китая, превращающегося во вторую экономику мира; во-вторых – все более реальным становится проект БРИКС, что не может не беспокоить Запад, поскольку Китай, Индия, Бразилия, Россия, ЮАР уходят из под влияния «Империи»; в-третьих – не менее реален проект ЕЭП, потенциал которого достаточно велик, чтобы стать экономической основой ЕвроЗЭС – геополитического проекта для стран СНГ.

Что касается Украины, то она сегодня на раздорожье. Бесспорно, Запад нуждается в Украине. По З. Бжезинскому – как средство стимулирования Западного вектора в Российской политике – во-первых, в качестве объекта поглощения- во-вторых. В последнем качестве Украина будет использоваться объединенной Европой как рынок сбыта своей продукции, и как источник квалифицированной рабочей силы. Тактически, сегодня Украина интересна Западу как противовес России. Любые попытки сближения этих исторически близких стран – экономические, политические, культурные – вызывают не только резкое неприятие ЕС, но и бесцеремонное давление на руководство Украины. Можно только догадываться насколько сильно это давление, если посторанжевая администрация вопреки предвыборным лозунгам не перестает уверять еврочиновников о безальтернативности прозападного выбора Украины. Более того, нередко украинские политики (независимо от партийных цветов и предпочтений) говорят о цивилизационном выборе, имея ввиду возможность будущего присоединения Украины к ЕС. Тем самым, демонстрируя полное непонимание используемой терминологии. Понятие

«цивилизационный выбор» – абсолютный нонсенс со всех точек зрения. Выбор можно делать во многих сферах общественной жизни, но не в сфере духовной культуры народа, которая складывается веками и тысячелетиями. Национальная идентичность, выражаясь в традициях, обычаях, ментальности, составляет духовную матрицу народов мира, каждого – свою. Для России и Украины ценности восточно-славянской православной цивилизации, которая складывалась с конца первого тысячелетия н.э. – периода Крещения Руси, навсегда остаются духовно-нравственной основой двух народов, их цивилизационной идентичности.

Это хорошо понимают и на Западе, прежде всего в среде ученых, чьи исследования базируются на объективном анализе общественных закономерностей, а не сиюминутной политической конъюнктуры. Сэмюэль Хантингтон, солидаризируясь в известной работе «Столкновение цивилизаций» с Джоном Моррисоном, приводит мнение последнего о том, что «...российско-украинские отношения значат для Восточной Европы то же самое, что франко-немецкие для Западной. Точно также, как последние две страны образуют ядро Европейского Союза, первые две являются стержнем, необходимым для единства православного мира» [6].

На сегодня с прискорбием следует отметить: стратегическое партнерство, как показывает практика отношений России – Украины после 2010 года, не получило ожидаемого развития и объяснять это инерцией принятых в «оранжевый» период украинской администрацией решений совершенно неправомерно, ибо неоднократные заявления новой администрации Украины о европейском выборе недвусмысленно свидетельствуют – геополитический вектор страны на обозримую перспективу определен. Все попытки российского руководства как-то повлиять на изменение этого вектора – дипломатические, экономические, гуманитарные – успеха не имеют. Нередко эти попытки трактуются на Украине как силовое давление с использованием «газового» шантажа, что еще больше отдаляет эти страны друг от друга.

Закономерный вопрос, разве Россия не стремится к тому же, что и Запад – удержать Украину в сфере своего влияния?

Конечно же стремится. И не всегда находит для этого выверенные решения, что еще больше усложняет российско-украинские отношения. Главный вопрос, с какой целью Россия стремится удержать Украину в постсоветском интеграционном пространстве? Если быть объективным, надо признать, она не имеет никакого отношения к приписываемой ей либералами-западниками и национал-радикалами агрессивной попытке поглотить Украину, что невозможно в принципе, даже, если бы такое стремление существовало. Украина нужна России, как и Россия Украине для сложения производительного потенциала в широком смысле, что даст возможность получить синергетический эффект в осуществлении модернизационного проекта в этих странах.

Сегодня межгосударственные отношения ЕС – Украина, Россия – Украина, ЕС – Россия сконцентрированы в дилемме: Зона свободной торговли Евросоюза (ЗСТ ЕС) – Таможенный Союз Белоруссия, Казахстан, Россия (ТС).

Какие преимущества получает Украина при вступлении в ЗСТ ЕС, кроме призрачной перспективы некогда стать членом Евросоюза? Ни в одной публикации на эту тему никаких конкретных цифр не приводится, поэтому стремление Украинского руководства примкнуть к ЗСТ ЕС по мнению многих экспертов – чисто политическое. Кроме того, сам термин «зона свободной торговли» таит в себе лукавство. Он не означает свободного доступа на свои рынки членом ЗСТ. Существует значительный список изъятий и ограничений, под которые попадает в Европе Украина. А если учесть низкую конкурентоспособность многих товарных групп украинского производства, результат нетрудно предсказать.

«Европейцы осознанно и целенаправленно подталкивают Украину к неоправданным уступкам в виде заключения несбалансированного соглашения о ЗСТ. В этом документе изначально закладываются «убийственные» для стратегических отраслей украинской экономики положения. В свою очередь Брюссель не скрывает, что заинтересован вобрать в себя только те сегменты украинской экономики, которые будут укреплять экономическую мощь Евросоюза. На первом месте здесь стоят поставки сырьевых ресурсов и украинские рынки сбыта для продукции европейских производителей» [7, С. F2].

Что касается ТС, то выгода Украины в случае вхождения в него измеряется суммой в \$6–9 млрд. Но в межгосударственных отношениях эффект определяется не только в долларах или евро, особенно когда речь идет о государствах, которые столетия были единой страной с близким языком, культурой, ментальностью. Конечно же, эти ценности для рынка цены не имеют. Поэтому \$6–9 млрд для Украины – это сумма весьма существенна – плюс 4–6% ВВП ежегодно. Но главное, игнорирование ТС вместо плюса дает значительный минус. ТС вводит защитные меры от товаров третьих стран. Это означает, что Украина не сможет продавать свои товары на российском рынке, ибо ТС вводит высокие таможенные тарифы, антидемпинговые меры и т.п. в отношении не членом союза.

Приведем один пример. По подсчетам экспертов, только защитные меры ТС в отношении украинской трубной продукции могут обойтись Украине до 5 млрд долларов прямых и косвенных (например, за счет снижения грузооборота и убытков для транспортников) потерь в год.

В частности, бывший советник по экономическим вопросам первого и второго президентов Украины Олег Соскин в комментарии для агентства «Новый регион» заявил: «Ограничение экспорта украинских труб – очень негативный симптом для экономики. Удар по этой отрасли, основной объем которой поставлялся в РФ, будет колоссальным. Реально это миллиарды долларов потерь. А точнее уже до конца года мы потеряем 2–3 млрд. долларов». «Это удар России по Ахметову и Пинчуку, затем по перевозчикам, транспорту. И по всей экономике – это не менее 4–5 млрд. долларов ежегодно» [8, С. A7].

Поскольку вступление в ЗСТЕС широко открывает рынок Украины для стран Евросоюза, отечественный бизнес понесет значительные потери, ибо, его продукция станет не конкурентоспособной, а реализовать свои товары в странах ТС будет нельзя. Этого не могут не понимать в Украине.

Потому в правительстве, администрации президента ищут возможности как-то смягчить ситуацию. Россиянам предложена формула 3+1. Неприкрытый смысл этой формулы – получить преимущества и преференции, которыми пользуются члены ТС, не вступая в него, т.е. не беря на себя их обязательств. Как свидетельствуют СМИ, руководство стран ТС весьма прохладно приняло инициативу украинцев. Непонимание между «стратегическими» партнерами усиливается. В том числе стремлением правительства Украины принудить Россию снизить цену на газ, т.е. пересмотреть контракт, подписанный «оранжевым» премьером. Россияне не против, но требуют компенсаций, на которые Украина идти не готова. Все это, бесспорно, усиливает напряженность между двумя странами, несмотря на дружественную риторику, к которой прибегают их руководители при личных встречах.

В этих условиях остается пока без ответа вопрос, имеющий историческое значение: возможен ли экономический и модернизационный альянс России и Украины. Его ставит в своей пространной статье Т. Гузенкова, руководитель Центра исследований стран СНГ и Балтии, Российского института стратегических исследований [9, С. B3]. Это достаточно интересное исследование базируется на материалах экспертных оценок

украинских и российских специалистов – (экономистов, бизнесменов, представителей администрации разных уровней – по 15 человек с каждой стороны) в отношении возможностей и готовности модернизационного альянса. В результате опроса автор материала приходит к однозначно пессимистическому выводу – сегодня ни возможностей, ни готовности к этому у сторон нет. Причем, эксперты продемонстрировали разные типы сознания и осознания. В ответах украинских экспертов, отмечается в статье, проявилась противоречивость, пессимизм, амбивалентность, депрессивный элемент. У российских к проблемам – более спокойное отношение, (прямолинейность, оптимизм), но и примитивные представления. В результате автор делает весьма неоптимистические выводы «Украинцам и россиянам не хватает реалистического взгляда на будущее и те испытания, которые предстоят человечеству уже в недалекой перспективе. А что касается Украины, то она пока так и не стала «европейской державой», но при этом настолько далеко дистанцировалась от России, что здесь уже и не рассчитывают на тесное сближение и особую инициативу правящего класса Украины в деле построения модернизационного альянса [там же].

В результате такое отчуждение, делает еще один вывод автор цитируемого материала, способно только умножить техническую отсталость и социальную депрессию обеих стран. Может эта перспектива, ее осознание и станут поворотным моментом к возрождению интеграционной составляющей отношений на постсоветском пространстве?

Какие общественные круги заинтересованы в отчуждении некогда двух, подлинно братских народов? В России их назвать трудно, ибо там идея славянской солидарности и не исчезала. В Украине это политическая элита и крупный бизнес, стремящийся получить признание своей «европейскости» в глазах западной общественности, интеллектуалы-западники, национал-радикалы... То есть, это та тонкая прослойка общества из тех, кто выиграл и выигрывает от такого отчуждения двух стран – материально и статусно.

Но законы экономики и рынка неумолимы. Как только станет ясно большей части электората, что отчуждение славянских постсоветских стран и народов ведет к неумолимой деградации, вынуждены будут протрезветь и политическая элита, и бизнес, и интеллектуалы-западники в России и Украине. И тогда евроинтеграционные устремления перестанут подменять национальную идею, наступит зрелость государств и сформируется способность к прагматическому курсу.

Сколько времени понадобится, чтобы осознать трагичность сегодняшнего отчуждения, сказать сложно. Но если судить по скорости возрастающего отставания России и Украины от развитых стран, подрывающего их возможности противостоять вызовам XXI века, далеким оно не будет.

Список литературы: 1. А. Дугин. «Геополитика постмодерна». «Амфора», М., 2007 2. С. Кара-Мурза. Матрица «Россия». ЭКСМО «Алгоритм», М., 2010 3. В. Мунтиян. Для Украины стратегически выгодно вступить в ТС. – Газета «2000». – 15.04.2011. 4. Гжегож Колодко. Мир в движении. «Магистраль», М., 2009 5. <http://csis.org/publication/zbigniew-brzezinskis-de-tocqueville-prize-speech>. 6. Хантингтон С. Столкновение цивилизаций? // «Полис», – 1994. – № 1. www.nbuv.gov.ua/polit/93hssc.htm. 7. С. Жильцов. Политические процессы в Украине и вызовы для России. Ежедневник «2000». – 5.08.2011. 8. Путин дает ответ на формулу «3+1». Ежедневник «2000». – 5.08.2011. 9. Т. Гузенкова. «Толкать в спину» и ждать чудес. Возможен ли модернизационный альянс России и Украины? Ежедневник «2000». – 10.06.2011.

*Давыденко Т. А.
г. Белгород, Россия*

СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКИЕ ПРОБЛЕМЫ ПОВЫШЕНИЯ КАЧЕСТВА ЧЕЛОВЕЧЕСКИХ РЕСУРСОВ

Как и любая другая система, экономическая система подвержена циклическим колебаниям, ее вещественная и личностная составляющие находятся под воздействием многих объективных и субъективных факторов.

Особенно зримо это влияние наблюдается в современных условиях глобализации всех процессов общественной жизни, когда социально-экономическое развитие стран, регионов и отдельных предприятий зависят не только от изменения внутренних условий, но и от мировых тенденций.

Принципиальные изменения в технике и технологии предъявляют новые требования к рабочей силе, направленности ее подготовки, заставляют корректировать структуру рабочих мест, численность и состав работников.

Общеизвестно, что важнейшим долговременным фактором экономического развития является процесс накопления человеческого капитала. Экономика развитых стран демонстрирует миру новое качество экономического роста, которое меняет характер и структуру накопления. Согласно оценкам, в развитых странах 60% прироста национального дохода определяется приростом знаний и образованности в обществе. Высокое качество человеческих ресурсов является также основой эффективного экономического сотрудничества между странами.

В современных условиях управление человеческим ресурсами становится решающим фактором успеха, как отдельной организации, так и всего социума. Сам процесс такого управления все более усложняется. Меняющийся характер труда, количественный и качественный рост специалистов приводит к возрастанию роли индивидов, с их особенными качествами, ценными для выполнения работы.

Сегодня задачи менеджмента в области обеспечения функционирования бизнеса кардинально меняются. Все процессы в компании реализуются не через технику и денежные потоки, а через людей, которые управляют финансами и технологиями. Это значит, что на первые позиции среди факторов стабильности и успешности выдвигается качество человеческих ресурсов.

В компаниях постиндустриальной эры люди перестают быть обычным ресурсом и объектом затрат, они превращаются в ключевой актив. В настоящее время сформировались и получили широкое распространение представления о «постиндустриальном обществе», об «обществе знаний», о менеджменте знаний как главной задаче управления компаниями и более широко – управления социально-экономическими системами. В менеджменте утверждается новый подход, согласно которому успех организации в достижении ее целей определяется в первую очередь не доступом к финансовым или иным материальным ресурсам, но умением менеджмента использовать человеческий потенциал организации, формировать культуру, позволяющую организации самообучаться, аккумулировать знания и навыки, обеспечивающие высокую эффективность организации, ее конкурентные преимущества. Ключ к поддержанию доходности компании или к здоровой экономике – производительность рабочей силы, человеческий капитал, человеческие ресурсы. Все эти тенденции характерны для обеих стран, и России, и Украины.

Итак, людей с экономической точки зрения можно рассматривать как актив, обладающий уникальными характеристиками, – возобновляемый и саморазвивающийся.

Однако точно количественно оценить потенциал отдельного человека сложно, тем более, что при обычных условиях человек реализует не более трети своих возможностей. Это значит, что его производительность можно значительно повысить за счет эффективной мотивации и создания лучшей инфраструктуры деятельности. Но на протяжении многих десятков лет статистика лишь констатирует изменение параметров человеческих ресурсов страны, так же, как кадровые службы – только фиксируют динамику показателей структуры своего персонала. Даже если полученная информация анализируется и на ее основе разрабатываются какие-либо кадровые мероприятия, этого недостаточно для полного раскрытия потенциала человеческих ресурсов. В лучшем случае, это решает только проблему более полного использования имеющихся способностей, что характерно для реализации концепции управления персоналом. Тогда задача менеджмента состоит в поисках наиболее эффективных методов управления, образно говоря, тем, что есть. Для того чтобы стимулировать развитие новых способностей и качеств, нужны не просто другие управленческие методы, необходимо серьезно изменить представление менеджеров о природе человека и научить их выстраивать с работниками партнерские отношения.

Ставшее традиционным разделение ролей исполнителя, управленца, продавца, предпринимателя, собственника уже не соответствует потребностям развития бизнеса. Демократизация экономической жизни ведет к тому, что от работника, формально не относящегося к категории менеджера, все больше требуется обладание способностями, ранее считавшимися исключительной прерогативой менеджеров или организаторов производства. Это ведёт к распределению ответственности, ранее сосредотачиваемой на верхнем этаже иерархии, по всей организации. Тем самым ослабляется сопротивление изменениям. Новая социально-экономическая организация, основанная на информационных технологиях, ведёт к децентрализации управления. В то же время, появляется возможность новых решений по обеспечению взаимодействия сегментированных видов труда на уровне рабочего места (коммуникации) и на межфирменном уровне (сетевые организации, аутсорсинг, реинжиниринг).

Безусловно, высокотехнологичному производству необходимы высококвалифицированные специалисты. Но образованный человек лучше понимает свои потребности и жизненные цели, активнее выстраивает свою карьеру и меньше зависит от конкретного работодателя. Чтобы удержать такого человека, недостаточно создать благоприятные для работы условия и дать приемлемую зарплату. Ему нужны условия для самореализации, ясные перспективы профессионального и карьерного роста, психологически комфортная среда общения. Для него важно гордиться компанией, в которой он работает, и разделять ее ценности.

Наши предприниматели пока еще не очень осознали, что: большая часть стоимости современного бизнеса (вне зависимости от формы собственности) принадлежит его работникам. Так, в индустрии высоких технологий развитых стран интеллектуальный капитал сегодня составляет до 50–60% стоимости компании. В это понятие включают компетенции и способности сотрудников. И если персонал уходит, то уносит свой капитал конкурентам. Те же самые последствия наблюдаются и при миграции рабочей силы, явление, широко известное как утечка умов.

Вкладывать в бизнес свою долю собственности может только равноправный партнер, который должен участвовать в принятии ключевых решений и получать свою долю прибыли (по этому пути уже идут многие западные компании). Партнера нельзя заставить, но можно заинтересовать заманчивой идеей, мотивировать перспективами. Получается, что развитие персонала – это задача другого исторического этапа менедж-

мента: не завоевания собственности, а обеспечения устойчивого развития бизнеса. Видимо поэтому непрерывное корпоративное обучение и становится источником этого развития, одним из основных бизнес-процессов.

Рост конкуренции требует высокого качества продукции и услуг, то есть передачи функции контроля качества исполнителям – на каждом этапе. Конкурентные преимущества в качестве создаются за счет множества малозаметных усовершенствований на каждом рабочем месте (их, в отличие от прототипа или крупной инновации, конкуренты не смогут немедленно украсть). А значит, нужны системы управления инновациями, систематическое обучение всех работников и мотивация их к творчеству. Один из исследователей проблемы повышения качества человеческих ресурсов сформулировал своеобразную триаду, отражающую суть этих новых систем: «Тренинг – для настоящего. Обучение – для будущего. Развитие – для лидерства» [1].

Однако такой подход к управлению людьми не приживается в сознании руководителей, баланс технологичности и гуманитарности пока нам дается плохо. Доминирует технологическая составляющая, поэтому акцент делается на тренинги. Обучение – рассматривается большинством работодателей как исключительно затратное мероприятие и поэтому целиком отдано «на откуп» самим сотрудникам. А развитие в лучшем случае только декларируется, так как современное состояние рынка труда, на котором преобладает дешевая рабочая сила, а также структура экономики, в которой высокотехнологичные отрасли имеют очень скромный удельный вес, не вызывают потребности в развитии лидерства и креативности сотрудников. Описанные в учебниках новые методы управления с трудом приживаются в наших условиях. Основанные на гуманистических началах, они непонятны и часто внутренне неприемлемы для управленцев традиционного типа, вышедших, как правило, из «технарей» или экономистов. Это – наше настоящее, которое противоречит требованиям «новой» экономики.

Информационная экономика – это, прежде всего, высокоразвитая конкурентная среда, где все участники обладают примерно равными технологиями, и конкурентное преимущество может быть реализовано только по человеческим ресурсам, по культуре организации бизнеса. Все больше в постиндустриальном пространстве, где раньше управление воспринималось больше с технической точки зрения, сейчас наблюдается переход на гуманистические позиции управления.

Новая бизнес-антропология значительно повышает требования к квалификации менеджеров: к качеству их мышления, лидерским способностям, умению понимать людей и выстраивать с ними конструктивные взаимодействия. В основе этих методов лежит другая философия человека, построенная на признании ценности личности, уважении к ней, что плохо сочетается с нашими патриархально-тоталитарными традициями.

Обеспечение качества персонала в настоящее время является насущной потребностью организаций и становится ключевым условием и одной из главных задач функционирования системы управления персоналом. Подавляющее число россиян и украинцев сегодня не обладают базовыми современными цивилизационными компетенциями: миграционным движением за рынками труда, сознательным повышением профессиональной квалификации, технологиями построения собственной карьеры, лояльным восприятием политических решений. Существующие системы образования, как показала практика, бессильны по отношению к решению данной проблемы. Очевидна необходимость изменения качества населения наших стран в сторону конкурентоспособности в современных условиях глобализации.

Сегодняшние образовательные институты зачастую решают в лучшем случае социальные задачи, но никак не образовательные и не кадровые. При этом следует учитывать

огромную несогласованность в структуре региональной социальной политики. Ведомства образования, социальной защиты, молодежной политики, культуры ведут некоторые самостоятельные действия, как правило, без удержания целостной проблемной ситуации регионального развития. Высшие учебные заведения, крупный бизнес и промышленность изредка вступают в коммуникацию, но пытаются решать свои проблемы самостоятельно. Объективно назрела необходимость координации всех этих действий в направлении развития человеческих ресурсов как стратегии обеспечения национальной безопасности и осуществления инновационных процессов становления национальной экономики, государственности, гражданской зрелости населения. В этом плане уже имеются конкретные предложения о формировании в стратегической перспективе. Правительственной комиссии по изучению и развитию человеческих ресурсов [2].

В информационной экономике главная роль принадлежит личности со всеми вытекающими отсюда последствиями и для управления, и для стимулирования, и для образовательного процесса. Личность становится важнее организации, возникает новый тип сотрудника. К важнейшим его качествам в «новой экономике» относят:

- высокую способность и мотивацию к обучению;
- базовые навыки (умение работать с информацией, компьютерная грамотность);
- умение организовать коммуникацию (способность артикулировать идеи и слушать);
- адаптивность (творчество, формулирование и решение проблем);
- навыки самосовершенствования (мотивация, постановка целей, индивидуальное развитие);
- групповую эффективность (навыки межличностного общения, ведение переговоров и умение работать в команде);
- навыки оказания влияния на других (организационная эффективность и лидерство).

Чтобы поддержать конкурентоспособную позицию на рынке XXI века, менеджменту придется найти методы распознавания и объективной оценки потенциала человеческих ресурсов. Как показывает практика наиболее успешных компаний, самое рентабельное и долговременное решение проблемы дефицита талантов – помочь каждому человеку стать более производительным. Это обязывает менеджмент выяснить, как инвестировать в потенциал человеческой производительности.

Осознание первичности человеческого фактора при решении планетарных проблем развития мирового сообщества постепенно приходит к той части человечества, которая считается цивилизованной и формирует в своих странах открытые гражданские общества. Надо полагать, что и Россия, и Украина к этой части относятся.

Вступление общества в стадию постиндустриального развития заставляет теоретиков и практиков менеджмента пересмотреть традиционные подходы к управлению персоналом. Вызовы нового «общества знаний» требуют новой рабочей силы, основное преимущество которой – высокое качество и способность к постоянному развитию. Чтобы достойно ответить на этот вызов, необходимо формирование такой институциональной среды, которая стимулировала бы производственную активность и накопление человеческого капитала, побуждала к обучению и внедрению новых технологий, к повышению качества человеческих ресурсов.

Список литературы: 1. <http://hr-liga.ru>. 2. <http://www.archipelag.ru/authors/gradirovsky/library>.

*Двинских В. Н.
г. Харьков, Украина*

ИНСТИТУЦИОНАЛЬНЫЕ АСПЕКТЫ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ ИНТЕГРАЦИИ УКРАИНЫ

Интеграция экономики Украины – часть объективно развивающегося глобализационного процесса, который создает сеть трансграничных и надгосударственных взаимодействий в мире в различных форматах. Такие взаимодействия могут включать пограничное сотрудничество, зоны свободной торговли, региональные союзы и т.д.

За 20 лет независимости Украина четко не определялась через какие взаимодействия лучше входить в глобализуемый мир, что нанесло большой ущерб экономике. Политика многовекторности оказалось не столь эффективной, т.к. не была обеспечена столь мощными ресурсами, какие, к примеру, имеют США, Россия, Китай. Причины неопределенности в определении стратегического выбора видятся в том, что:

- а) нет полного понимания роли и места Украины в геополитическом пространстве;
- б) до конца непреодолено недоверие между партнерами. К примеру, накопилось достаточно негатива, особенно в период «оранжевой» власти, в отношениях между Украиной и Россией;
- в) отсутствует достаточный опыт защиты национальных интересов политической элитой;
- г) политическая элита подвержена влиянию олигархических структур, которые мыслят не государственными критериями, а интересами частного бизнеса.

На различных форумах, в СМИ не прекращается полемика как лучше интегрировать экономику в региональном и мировом аспекте. Одни утверждают, что «альтернативы ЕС нет», другие выступают за ТС, третьи – что ни один интеграционный проект на пространстве СНГ не закроет Украине двери в Европу, а наоборот через ТС (Таможенный Союз), ЕЭП (Единое экономическое пространство), ЕврАзЭС (Евразийское экономическое сообщество) можно войти экономически и политически более сильными в Европу и мир в целом. Академик НАНУ Ю.Пахомов более категоричен: «Без России Украина до взаимовыгодного сотрудничества не дотянется. Войти в Европу Украина может благодаря России, т.к. Украина деградирует из-за разобщенности с Россией». Аналогичная позиция института экономики и прогнозирования НАНУ, который провел анализ выгод и перспектив Украины с ТС и ЕС (академик Геец, доктор наук Т. Остащенко, В. Сидненко).

Брюс Джексон, бывший американский правительственный советник: «Если вы сегодня не связаны с Россией, вы не привлекательны для Европы. Сначала надо экономику наладить, а потом решать в какой международный клуб податься Украине». В. Медведчук, д.ю.н.: «Я за европейский выбор, но это означает в первую очередь высокий уровень жизни и демократии в Украине». А. Жумбаев, посол Казахстана в Украине: «Двигаться в сторону ЕС, сохраняя национальную культуру и идентичность, означает, что в стране внедряются те европейские ценности, которые являются достижениями мировой цивилизации, потому обладают притягательной силой: «Зам. министра экономики Украины В. Мунтян: «ЗСТ Украины с ЕС в обозримом будущем не сулит социально-экономических выгод». Посол Украины в РФ В. Ельченко: «Стабильность в украино-российских отношениях обеспечивает усиление позиций Украины в отношениях с международными партнерами». Есть высказывания на чисто эмоционально-ментальном уровне: «Геть від Москви», дружить против России. Академик П. Толочко, директор института археологии НАНУ, подчеркивая цивилизационную со-

ставляющую стратегического выбора, образно говорит, что если сравнить богатую тещу Европу и менее богатую мать – Россию, то он бы выбрал мать.

Если вспомнить историю, то подобные споры в интеллектуальной среде прослеживаются с середины XIX в., когда интеллигенция разделилась на славянофилов (украинофилов) и западников. Можно согласиться, что «Украина – не Россия» (Л. Кучма), что естественно, как в одной семье не бывает одинаковых детей. Но абсолютизация тезиса «Геть від Москви» может привести к крайним разрушительным формам национального экстремизма. Некоторые абсолютизируют свою европейскую идентичность: «Мы – Европа» и потому, забывая общую историю, культуру, религию, говорят: «Альтернативы ЕС нет». Здравый смысл, геополитика – как наука и практика отношений с соседями говорят, что дружить против кого-то невыгодно. Альтернатива есть всегда, ведь ТС или ЕС это лишь инструменты для достижения цели – обеспечения лучшей жизни народа. Нельзя превращать ТС или ЕС в самоцель, не задумываясь о цене выбора. Сотрудничество с ЕС возможно, но не бездумное, как, например, при вступлении в ВТО не были просчитаны все последствия.

Стратегическое партнерство Украины и России в рамках восточной интеграции отвечает национальным интересам обеих стран. Это высший уровень союзных отношений, определяемый, прежде всего, цивилизационным выбором. Украина на $\frac{3}{4}$ славяно-православная цивилизация. Принимать безоглядно другие ценности, не являющиеся общецивилизационными, значит уничтожать самих себя как народ. Ментальный раздел Украины обусловлен многовековой историей, исторической парадигмой Левобережья и Правобережья (П. Толочко). Но надежно поддерживать цивилизационную идентичность можно только экономически, в союзе с исторически, культурно, ментально близким народом. Есть опасение, что отсутствие научно обоснованной геополитической позиции грозит превращению Украины из субъекта геополитики в ее объект.

«Украина должна бороться за международное равноправие и создавать украинскую сферу влияния. Должна стать серьезным геополитическим игроком» (А. Яценюк). Глобализация идет через создание определенных интеграционных группировок. Вопрос в том, в каком сообществе, соответствующим ее национальным интересам, лучше быть Украине. Для этого сделаем сравнительный анализ рисков и преимуществ нахождения Украины в ЕС и ТС.

Современный мир, по Хантингтону, многоцивилизационный. На стыке Западной и Восточных цивилизаций сформировалось славяно-православное ядро, которое составляет Белоруссия, Россия, Украина. Каждая цивилизация стремится утвердить в мире свое влияние, культуру, ценности. Но попытки других цивилизаций принять навязываемые западные ценности, является «ненормальностью», «невозможностью» без потери своей цивилизационной идентичности (С. Хантингтон). Украина представлена славяно-православной идентичностью за исключением некоторых западных областей.

В рамках Восточно-славянской цивилизации Россия пытается выступить интегратором. Основой этого славянского мира могли бы стать Украина и Россия. «Российско-украинские отношения значат для Восточной Европы то же самое, что франко-немецкие для Западной. Точно так же, как последние образует ядро ЕС, первые две являются стержнем, необходимым для единства православного мира» (С. Хантингтон). При этом Восточнославянский мир мог бы рассматриваться как необходимая ступень последующей глобализации, т.е. как возможность войти в союз с ЕС и стать компонентом Большой Европы на правах равенства.

ЗСТ СНГ, ТС, ЕЭП – это вопрос цивилизационного выбора, сохранение которого возможно при наличии экономического базиса. Для этого есть все *предпосылки*:

1. По мнению экспертов экономика региона нормально развивается, если в нем проживает 250-300 млн. человек.

2. Наличие дешевых ресурсов, сырья.

3. Обширные рынки сбыта.

4. Создан Банк для кредитования стран СНГ.

5. ВПК, ГТС, технологии, заказы адаптированы к постсоветскому пространству.

6. Пришло осознание необходимости сближения стран:

а) подписано соглашение о ЗСТ СНГ;

б) Украина как конкурент в высокотехнологическом производстве Западу не нужна;

в) продукция АПК Украины так же не нужна, нужна лишь земля для производства технической культуры – рапса, используемого как биотопливо, который по мнению экспертов уничтожит черноземы через 7 лет;

г) дружить с Россией выгодно. К примеру, климатические условия Украины в сравнении с Россией лучше, в сравнении с Европой – хуже. При Европейском выборе Украина будет бедной страной, т.к. издержки производства сельхозпродукции в Украине будут больше;

д) Украина – важный геополитический партнер, обеспечивающий энергетическую безопасность Европы, имеет большой транзитный потенциал между Западом и Востоком, поэтому все заинтересованы в стабильности Украины без коррупции, без борьбы элит на самоуничтожение.

На путях восточной интеграции Украины есть трудности политического, экономического, правового, культурного порядка. Сохраняется угроза идентичности народа под натиском мощной западной культуры. Вторая волна мирового финансового кризиса может привести к банкротству не только части ТНК, ТМБ, но и государственных финансов. Выжить смогут те государства, которые обеспечены энергоресурсами, продовольствием, пресной водой, научно-техническими и промышленными возможностями, большой территорией, большой сплоченностью народа. Наибольшие шансы выжить у США, стран БРИК.

Слабость ЕС – в низкой политической воле, разобщенности, недостаточной пассионарности и старении населения. США, Россия, Китай могут проводить политику многовекторности, т.к. обладают мощными ресурсами. Для Украины это неприемлемо, поэтому у нее перспективы в восточнославянском мире.

Наши сторонники интеграции в ЕС акцентируют внимание на то, что экономика Запада основывается на высоких технологиях. Но нужна ли ЕС Украина с высокими технологиями, хотя у нас есть перспективы ее разработки в авиационно-космической отрасли, кораблестроении, сооружении энергетических станций, в ВПК: танкостроении, цифровых средствах связи. Реально, что при вступлении в ЕС наши конкурентные разработки будут отвергнуты. Примеры:

а) при отсутствии самолета собственной разработки, наш самолет АН-70 не был принят Западом ни для производства, ни для эксплуатации;

б) американские компания US Aeorace совместно с госконсорциумом «Антонов» не были допущены к участию в тендере на 40 млрд. долл. по изготовлению 179 самолетов – заправщиков для ВВС США, т.к. составили конкуренцию «Боингу» и «Эрбас индустри»;

в) Харьковский авиационный завод имеет портфель заказов только из стран Востока, но не Запада.

Эти и другие случаи закономерны. Как писал С. Хантингтон в 1993 г., предупреждая незападников, что мировые политические и экономические проблемы решаются под руководством США, Германии, Великобритании, Франции, Японии, «не пуская в

свой круг страны поменьше и почти все страны незападного мира». Поэтому Украине необходимо совершенствовать передовые технологии, а помощь ожидать от тех, с кем они (технологии) создавались совместно, – с Россией. Такое возрождение кооперационных связей выгодно и Украине, и России. Если Запад будет давать инвестиции то под те технологии, которые уже есть, обрекая Украину на догоняющие развитие. Но чтобы войти в состав высокоразвитых государств (такие амбиции высказал президент В. Янукович), достичь высокого уровня жизни, необходимо изменится самим, обращая внимание на развитие человеческого капитала: изменить отношение к ученым, изобретателям, к воспитанию креативных личностей. Где, к примеру, есть на украинском телевидении аналог передач «Очевидное и невероятное», «Умники и умницы»? А ведь высокие технологии делают те, кто воспитан в потребности творчества, самореализации, а не в простом, тем более «халявном» зарабатывание денег. Членство Украины в ЕС проблематично, это признают сами еврочиновники и даже если бы это случилось, то не раньше 20 лет. Даже создание ЗСТ с ЕС грозит захватом внутреннего рынка Украины транзакционными компаниями и банками. Это слишком высокая цена.

Тем более, что внутренний кризис ЕС, чреватый его распадом (по заявлению премьер-министра Великобритании Д. Кемерона) не лучший аргумент в пользу евроинтеграции. Как заявил Председатель Еврокомиссии Ж. М. Баррозу: «ЕС столкнулся с настоящим системным кризисом. Экономическое восстановление застопорилось, инвестиции и потребление в Европе стагнируют» (Газета «Время», 2.11.2011). Теперь ЕС спасают Россия и Китай предоставляя финансовую помощь. Возникает вопрос: туда ли мы стремимся или уж во всяком случае своевременно ли и каким путем надо сблизиться с ЕС? Соглашение об ассоциации, чего добивается Украина, тем более не аргумент. С ЕС к 2005 г. имели договор об ассоциации 66 государств Африки, Карибского бассейна, Тихоокеанского региона, но от этого не стали богатыми. 1.07.2011 г. Южная Корея подписала Соглашения о ЗСТ с ЕС, но ведь Украина не равноправный партнер ЕС по конкурентоспособности товаров.

Складывается впечатление, что неспособность политических элит успешно решать внутреннее социально-экономические проблемы толкают их подбрасывать «европейскую перспективу» (евромарковку) как надежду людей на лучшую жизнь. Опыт интеграции Польши в ЕС показал, что средний класс (малый и средний бизнес), который горячо ратовал за вступление в ЕС разорился, превратился в «польских сантехников» Западной Европы. Так же и ЕС видит Украину в качестве идеальной рабочей силы. Поэтому безвизовый режим, который так добивается Украина, выгоден ЕС, поскольку может ограничить приток рабочей силы из африканских и мусульманских стран и уменьшить угрозу потери западной идентичности. Привлечение гастербайтеров (рабочих гостей) из географически близких регионов не приведет их к стремлению получить ПМЖ, снимает проблему предоставления постоянного жилья и медицинского обеспечения. Для Румынии ЕС определил квоту выращивания винограда на площади в 200 га. Это примерно столько производил колхоз, где виноград был непрофильной продукцией. Надежда на то, что после вступление Украины в ЕС жизнь улучшится – опасная иллюзия, т.к. становится частью государственной идеологии, соглашений, от которых не так легко отделаться. Так, например, премьер-министр Н. Азаров заявил: «Я за ТС, но ведь мы уже в ВТО». Неужели снова будем наступать на те же грабли? Запад заинтересован в рынке Украины. Современная экономика развивается циклически. Периодически совокупный спрос отстает от объема производства, что приводит к рецессии, в ходе которой уничтожается «лишний» капитал (примерно $\frac{1}{3}$). Поэтому очередную волну экономического роста (повышательная волна цикла Кондратьева) эксперты прогнози-

руют не ранее 2020 г. Вот почему западные инвесторы могут дать нашим авиаперевозчикам инвестиции под закупки своих самолетов, в том числе «секонд хенд». Это обеспечит банкротство того же авиаобъединения «Антонов», который раньше выпускал \approx 30 самолетов в год, сейчас – в 2010 г. – два. Аналогичная ситуация в Польше – банкротство целой судостроительной отрасли за ненадобностью ЕС.

Т.о. ЗСТи членство в ЕС не дают перспектив для развития экономики Украины, т.к. существует огромные риски. Существуют мощные силы, которые заинтересованы в ЗСТ с ЕС:

- а) европейская промышленность;
- б) часть крупного украинского бизнеса, заинтересованная в беспошлинной торговле с ЕС.

Задекларированная ЗСТ с ЕС как глубокая и всесторонняя ограничивается значительными (до 400 товарных позиций) исключениями из режима свободной торговли. ЕС старается навязать Украине систему дискриминационных квот. ЕС планирует сохранить многомиллиардные дотации своему аграрному сектору, что ставит под вопрос конкурентоспособность украинского АПК. ЗСТ с ЕС увеличит отрицательное сальдо внешней торговли.

Каковы перспективы участие Украины в ТС? Первый год существования ТС, как заявил посол Казахстана в Украине А. Жумбаев, вызвал рост торговли, кооперации, сформировал синергетический эффект в экономике. ТС выгоден для Украины, т.к. гораздо ближе к ней исторически, технологически, экономически, территориально и ментально. В этом основное преимущество перед западной интеграцией. Украина выиграет, если вступит в ТС, т.к.:

1. Получит беспошлинный доступ к рынку в 200 млн человек с общим объемом ВВП = 2 трл дол., товарооборота 900 млн дол., объема сельскохозяйственного 112 млрд дол., совокупных запасов нефти 90 млрд дол.

2. Украинские бизнесмены будут легко контактировать с коллегами по причине знания языка, культуры.

3. Увеличатся промышленные инвестиции в экономику Украины, т.к. произойдет рост кооперационных взаимодействий.

4. ТС имеет преимущество над ЕС в темпах экономического роста.

5. Оплата газа будет по внутренним тарифам ТС и переход к оплате за рубли будет способствовать стабилизации Украинской валюты. (По прогнозам до 2014 г. цена газа на мировом рынке возрастет на 30–40%).

6. ТС ускорит сотрудничество различных регионов Белоруссии, Р.Ф., Казахстана, Украины.

7. Украина и Казахстан – важнейшие транзитеры, каждая со своей стороны соединяют Запад и Восток.

8. Россия обладает колоссальными природными ресурсами, ТС – инструмент освоения этих ресурсов.

Вступление России в ВТО, создало для Украины более благоприятные условия для вступления в ТС, т.к. уменьшится степень таможенной защиты стран ТС, более сбалансируются таможенные пошлины с Украиной. И все-таки на сегодня остается неопределенным формат сотрудничества в рамках СНГ, хотя уже сегодня активно осуществляется приграничное и региональное сотрудничество областей Украины, России, Белоруссии. Подписан многосторонний договор о ЗСТ СНГ, который должен заработать с 1.01.2012 г. Это фундаментальный документ, т.к. закладывает базу для успешного торгово-экономического сотрудничества постсоветских стран, отвечает их взаимным национальным интересам. В договоре о ЗСТ СНГ заложены два основных принципа:

1. По многим группам товаров отменяются экспортные и импортные пошлины.
2. По некоторым группам товаров остаются на определенный срок изъятия из режима ЗСТ.

Т.о. страны взаимно расширяют свои рынки. Это создает условия восстановления кооперационных связей и рост экономик, повышает конкурентоспособность товаров на мировом рынке, способствует ликвидации отрицательного сальдо торгового баланса Украины, т.к. на Западе товар с высокой добавленной стоимостью не нужен. Что же касается Евразийского экономического союза, то некоторые эксперты предлагают создавать его на принципах, препятствующих дезинтеграции, с тремя столицами: Алма-Ата, Санкт-Петербург, Киев.

Заключение: Представляется, что для Украины есть два пути интеграции:

1. Взять курс на интеграцию с ЕС. Однако это не может быть целью, поскольку:
 - а) утрачивает перспективу партнерских отношений с ТС;
 - б) разрушает окончательно традиционные экономические кооперационные связи и рынки, в первую очередь с Россией, а значит производство в Украине, т.к. без рынка сбыта нет производства;
 - в) ведущие страны ЕС не допустят развития высоких технологий в Украине, не допустят на свой рынок (за исключением ограниченного количества колониальных полуфабрикатов);
 - г) вступление в ЕС означало бы перенесение на украинскую почву зарубежного опыта институционального обустройства экономики, что будет не соответствовать местным реалиям, будет неэффективным, а значит и неприемлемым.
2. Интеграция в ЕЭП – это проукраинская политика отвечающая национальным интересам, поскольку мы – Украина и Россия адаптированы, взаимодополняемы структурно и технологически. Россия, благодаря опережающему развитию способна (и в этом она заинтересована) подтянуть Украину на доступную ступень. Восточно-православная цивилизация – проверенное временем ядро, вокруг которого группируются схожие по менталитету народы СНГ. Восточная интеграция, помноженная на единую историческую судьбу, сходный технический уровень, кооперационные связи дают шанс Украине на успех.

Конечно, есть третий вариант: никуда не идти. Но отсутствие сформированных с нашими естественными партнерами институциональных механизмов (ЗСТ, ТС, ЕвРА-ЗЭС), институциональная необустроенность грозят потерей самостоятельности страны. Наши ресурсы не позволяют быть не с кем. Мы не настолько богаты, технически оснащены, чтобы одним самим решать экономические проблемы. Конечно, третий путь (в никуда) возможен, но он не эффективен, прямая дорога в мировой отстойник. Необходимо стратегически мыслить, для чего формировать регуляторные и институциональные механизмы на важнейшем геополитическом направлении – восточном.

Список литературы: 1. С. П. Хантингтон «Становление цивилизаций?». Журнал «Полис» – 1994, № 1. 2. Ходзінський К. Г., Мазурок П. П. Економічна історія України та провідних країн світу. – Львів «Магнолія Плюс», 2005. 3. «Материалы совместного исследования Института экономики и прогнозирования НАНУ и Института народнохозяйственного прогнозирования РАН». Газета 2000. – № 51 (587). – 23.11.2011. – стр. В4–В5. 4. Аналитические статьи ведущих экономистов, политиков за 2009–2011 гг. в газетах «2000», «Зеркало недели», журналах «Экономика Украины».

*Дяченко Т. А., Сорокіна Н. О.
м. Харків, Україна*

ПЕРСПЕКТИВИ УКРАЇНО-РОСІЙСЬКОГО СПІВРОБІТНИЦТВА В ІННОВАЦІЙНІЙ СФЕРІ

Фінансово-економічна криза серйозно похитнула стан країн світу. Аби мати більшу конкурентоспроможність, підприємства впроваджують інновації в виробничий процес, а деякі об'єднуються заради більших шансів на економічних ринках або просто, щоб мати змогу існувати. Під впливом цих факторів країни-сусіди замислюються про співтовариство та шукають шляхи спільної розробки та впровадження нововведень, модернізації виробничої сфери та оновлення обладнання на найбільших підприємствах.

Відносини між Росією та Україною завжди вважалися родинними. Росія була суворим, примхливим батьком, а Україна сином-бунтівником. Які б проблеми не ставали на їхньому шляху, вони залишались родиною, проте після розпаду Радянського Союзу, Україна починає жити окремим життям, здобуває незалежність. Незважаючи на це, відносини між країнами не припиняються, вони чітко просліджуються в сфері торгівлі, машинобудування, ракетобудування, хімічній, енергетичній сферах та інших. Проте з часом рівень довіри падає, кожна з країн переслідує свої інтереси, змінюється влада, фундамент, на якому будувалися відносини партнерства, поступово руйнується. Двостороння торгівля між країнами на початку 2004 року впала майже на 10 млн., порівняно з цим показником в середині 90-х. Це підтверджує той факт, що з часом економічні відносини між Україною та Росією стають менш тісними [8].

Потреба в інноваціях стала як перед Росією так і перед Україною ще в кінці ХІХ ст. Проте особливо гостро вона стала відчутна останні роки, оскільки поступово знижується конкурентоспроможність продукції, виробленої на підприємствах двох країн.

Україна завжди мала славу країни з високим технологічним потенціалом, а українські вчені і зараз постачають країни світу своїми розробками та геніальними ідеями. Причини цього – вигідне географічне розташування та високий інтелектуальний розвиток громадян. Росія в такому ж положенні, зважаючи на багату кількість корисних копалин (природного газу, нафти та ін.), обширні території, велику кількість вищих навчальних закладів та дослідницьких центрів. Об'єднує Україну та Росію бажання втілити в життя свої ідеї та модернізувати свої економіки.

Державне регулювання інноваційної діяльності в Україні здійснюється через податкову систему, амортизаційну політику, надання фінансової допомоги у вигляді дотацій, субвенцій та субсидій на інвестування нових розробок [2].

Правовою базою українських інноваційних процесів є Конституція України, закон України «Про інноваційну діяльність», «Про наукову і науково-технічну експертизу», «Про наукову і науково-технічну діяльність», Господарський, Цивільний, Бюджетний, Податковий, Земельний кодекс та інші законодавчі акти.

Окрім правової бази в Україні використовуються і інші засоби регулювання інноваційної діяльності, такі як: податки, політика ціноутворення, митна політика, ліцензії, квоти та ін.

В Російській Федерації також існує певна правова база для регулювання інноваційної діяльності, вона складається з Конституції РФ, Цивільного кодексу Російської Федерації, Кримінального кодексу РФ, законів «Про науку і державну науково-технічну політику», «Про товарні знаки, знаки обслуговування і найменування місць походження товарів» та ще декілька законодавчих актів. На відміну від України

Російська Федерація так і не має базового законодавчого акту, який регулював би конкретно інноваційну діяльність.

На сьогоднішній день Україна знаходиться в не найкращому стані, не маючи можливості виплатити борги, вона бере нові кредити. З кожним роком, з кожною зміною влади країну все більше поглинає криза. Допомогти в такій ситуації могло лише впровадження економічної стратегії співтовариства з Росією, саме так і сталося. Витоки цього потрібно шукати ще в минулому, адже історичний, особистісний характер відносин між країнами зберігся донині, транзитний чинник – тому підтвердження, не зважаючи на величезні борги, транзит газу з Росії не припиняється.

Головним нормативно – правовим документом, який регулює напрями економічного співтовариства є «Договір про дружбу, співтовариство та партнерство між Російською Федерацією та Україною» від 31 травня 1997 року, а також прийнятий на його основі «Договір про економічне співтовариство на 1997–2007 рік» від 27 лютого 1998 року.

Головна ціль за цими договорами – створення взаємовигідних економічних та науково-технічних зв'язків між країнами – сусідами [4]. Згідно з прийнятими нормативно-правовими документами, увага має акцентуватися на модернізації певних сфер економіки, таких як машинобудування, атомна енергетика, нафтопереробна промисловість та ін. В 2000 році Російська Федерація почала здійснювати стратегію міждержавного науково-технічного співтовариства. В її рамках здійснюється міжнародна наукова та науково-технічна діяльність. Досвід світових країн дає наглядну картину того, що здійснення інноваційних перетворень неможливе без великих капіталовкладень в наукову та дослідницьку сфери. Інвестиції можуть надходити як від держави з бюджету, так і від окремих зацікавлених інвесторів, які, нажаль, майже завжди піклуються про збагачення своєї кишені, а не про підвищення інноваційного рівня країни. Згідно з цього потрібно проаналізувати обсяги фінансування інноваційних перетворень в Україні та Росії [3, 7].

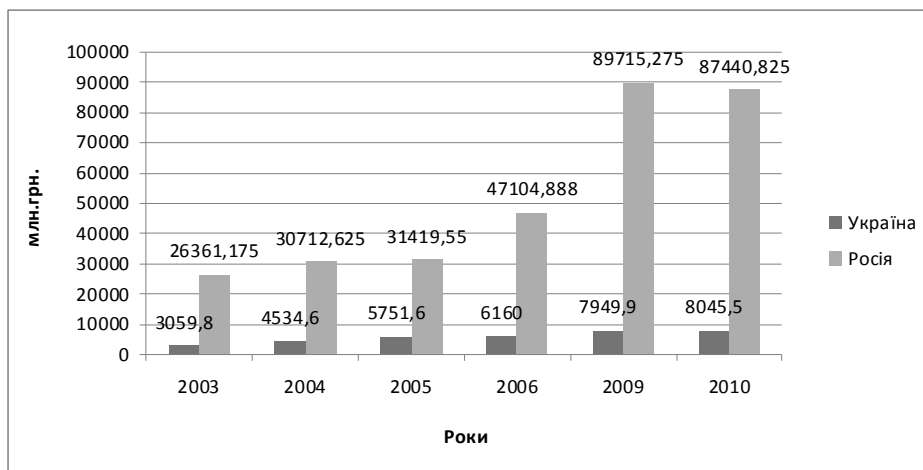

Рисунок 1 – Обсяги фінансування інновацій в Україні та Росії по рокам, у млн грн.

Діаграма на рисунку 1 показує, що з кожним наступним роком інвестиції в розробки та інновації підвищуються, при чому ця тенденція характерна як для України так і для Росії. Велика різниця в сумах інвестицій обумовлена тим, що Російська Федерація займає помітно більшу територію, отже і прибутки від діяльності держави на багато більші. Проте, якщо порівнювати представлені показники з показниками в Японії, то

різниця шокує, інвестиції з боку Японії в декілька раз перевищують російські [5]. Тож аби співпраця в області інновацій між Україною та Росією була більш ефективною, потрібно створити спеціальний уповноважений орган, головна задача якого складалася б в тому, що необхідно розробити порядок фінансування, з боку обох держав, спільних проектів з модернізації та в подальшому слідкувати за його виконанням.

На сьогодні перед Росією та Україною стоїть невирішене питання. Аби досягти успіху в інноваційних перетвореннях економік, необхідно стимулювати зарубіжних, але головне українських та російських інвесторів, але нажаль досі цього не відбувалося. Великі підприємства держав змушені відокремлено розробляти та використовувати новинки. Питома вага таких підприємств в Росії та Україні нікчемно мала порівняно з іншими країнами, це проілюстровано на рисунку 2 [6].

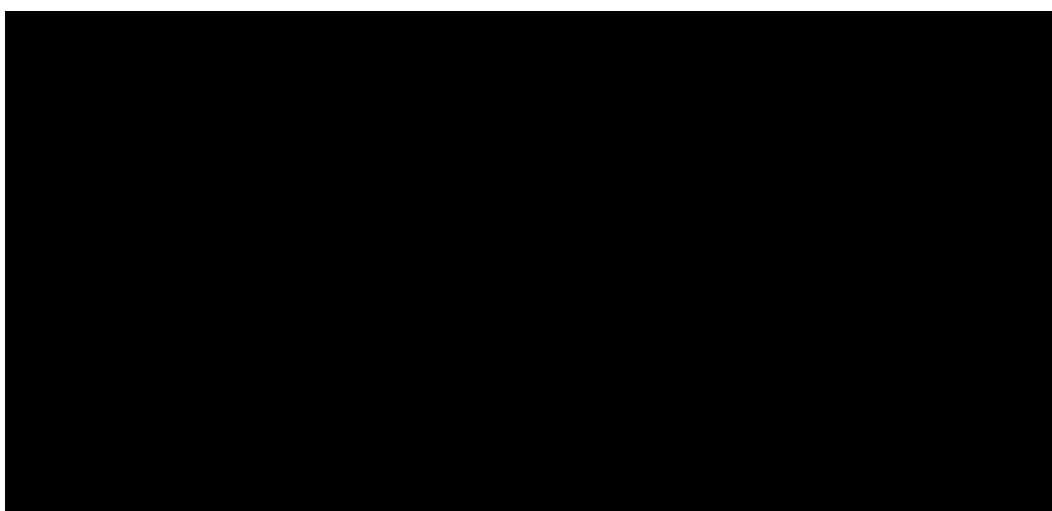

Рисунок 2 – Питома вага підприємств, які впроваджують інновації, в %

Однією з найбільш перспективних областей впровадження нових технологій є область ракетно-космічної техніки. Українські та російські вчені сумісно розробляють засоби виведення, пускові прилади нового сторіччя, проводять фундаментальні наукові дослідження. Результати їхньої діяльності високо цінуються в світі, підтвердженням цього є підписаний в 2008 році між Росією та США «Договір про співпрацю в дослідженнях та використанні космічного простору» [9].

Авіабудування – ще одна сфера, в якій найбільш відчутна співпраця України та Росії. Розробки в цій області мають величезний потенціал. Інформаційний портал РБК-Україна надає інформацію, про об'єднання в найближчий час Російської Об'єднаної авіабудівної корпорації (ОАК) і українського концерну «Антонов», заради створення потужного конструкторського відділу. Нещодавно держави почали займатися серійним виробництвом літака Ан-140, Ан-148 та Ан-124, а також розробляти нові продукти, такі як, наприклад, двигуни для літаків та вертольотів [1].

Окремо країнами-сусідами обговорюються інновації в сферах ядерної енергетики, металообробки, чорної та кольорової металургії та ін.

Російська та Українська держави сконцентрували свою увагу на модернізації та об'єдналися заради отримання кращого результату, але на сьогодні інноваційні перетворення відбуваються лише в окремих секторах економіки. Обидві країни не відповідально ставляться до запланованих модернізаційних програм, тому особливих змін поки що не видно.

Слід зазначити, що обидві країни задля продуктивного співробітництва мають забезпечити сприятливі умови співпраці підприємств, стимулювати учасників спільних підприємств, які впроваджують інновації, забезпечити приріст інвестицій в інноваційні галузі. А першочерговою задачею конкретно України є ліквідація транзитних заборгованостей Росії, заради більшої довіри з боку другої.

Інноваційні перетворення допоможуть оновити економіки країн та зблизити влади держав-сусідів. Це допоможе Україні подолати кризу та поновити стосунки, які і так історично закладено між слов'янськими країнами – Росією та Україною.

Список літератури: 1. Проект угоди між урядами Росії та України про співпрацю в авіабудуванні [Електронний ресурс] / Українська правда. – 20 квітня 2010. – Режим доступу: <http://www.pravda.com.ua/> 2. Економіка та управління інноваційною діяльністю: навч. посібник / [П. Г. Перерва, М. І. Погорелов, С. А. Мехович та ін.]; під ред. П. Г. Перерви, М. І. Погорелова, С. А. Меховича та ін. – Х.: НТУ «ХПІ», 2011. – 628 с. 3. Затраты на технологические инновации организаций добывающих, обрабатывающих производств, по производству и распределению электроэнергии, газа и воды по видам экономической деятельности [Електронний ресурс] / Официальный сайт Федеральной службы государственной статистики Российской Федерации. – Режим доступу: <http://www.gks.ru/wps/wcm/connect/rosstat/rosstatsite/main/enterprise/science/#> 4. Договор между Российской Федерацией и Украиной об экономическом сотрудничестве на 1998–2007 годы / Дипломатический вестник. – 1998. – № 4. – Режим доступу: http://www.mid.ru/bdcomp/dip_vest.nsf/99b2ddc4f717c733c32567370042ee43/825e7d132e0df497c325688c004f7598!OpenDocument 5. Оголева Л. Н. Инновационный менеджмент: учеб. пособие / Л. Н. Оголева. – М.: ИНФРА-М, 2006. – 238 с. 6. Приндын Т. И. Инновации в Украине и России проблемы и перспективы развития [Электронный ресурс] / Т. И. Приндын // Россия: потенциал инновационного развития. Сборник научных статей аспирантов и студентов. – СПб.: НОУ ВПО «Институт бизнеса и права», 2011. – Вып.10. – С. 26–30. – Режим доступа к журн.: <http://www.ibl.ru/konf/070411/8.html> 7. Наукова та інноваційна діяльність (1990–2010 рр.) [Електронний ресурс] / Офіційний сайт Державного комітету статистики України. – Режим доступу: <http://ukrstat.gov.ua/> 8. Зовнішня торгівля України в 2004 році [Електронний ресурс] / Офіційний сайт Державної митної служби України. – Режим доступу: <http://www.customs.gov.ua/dmsu/control/uk/index> 9. Договір «Про принципи діяльності держав по дослідженню і використанню космічного простору, включаючи Місяць та інші небесні тіла» [Електронний ресурс] / Офіційний сайт Верховної Ради України. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_480

*Журавлева Л. И.
г. Белгород, Россия*

ТРУДОВЫЕ ЦЕННОСТИ СОВРЕМЕННОГО ЧЕЛОВЕКА

Экономический успех любой страны зависит от того, чтобы не было противоречия между национальными традициями страны и ее экономической практикой. Историческое развитие России формирует особые черты ее экономики. Труд в хозяйстве русского человека приобретал характер сложного, многообразного ритуала, особенности которого определялись вплоть до мелочей – как мыть, тереть, сушить, скоблить, солить грибы, ухаживать за скотом и т. д. Это говорит об отношении к труду русского

человека как ценности, как важнейшей части его жизни. Труд рассматривался как добродетель и нравственное деяние. Так, по «Домострою», всякое рукоделие или ремесло следует исполнять, приготовясь, очистясь от всякой скверны и руки вымыв чисто. Делать работу надо добросовестно, сосредоточенно. Народное сознание, выражаемое в сказках, пословицах, поговорках, песнях, былинах, рассматривает труд как нравственное деяние, а труженика-крестьянина – как главное действующее лицо государства.

Отношение русского человека к труду вырабатывалось в упорной борьбе за освоение новых земель с бесконечным дремучим лесом, в противостоянии ордам многочисленных кочевников. Именно в этой борьбе с лесом складывался его трудовой характер. Чтобы освоить пашню, «приготовить ее к новине», в первый год наши предки обдирали с деревьев кору, подсушивая деревья, в следующем – в один из зимних месяцев производились подсека, рубка леса. Было это очень тяжело. Леса тогда были не такие, как сегодня, а настоящая дремучая тайга. Как только сходил снег и подсыхала почва, срубленные деревья складывали в гигантские костры и поджигали. Время от времени костры передвигали огромными шестами, по всей территории, чтобы выжечь на нем все пни и колоды, а землю равномерно удобрить золою. Земледельческий труд в этих условиях – настоящий подвиг, требующий постоянного напряжения, самоотдачи и терпения. Конечно, все это рождало умение к тяжелому упорному труду, самостоятельность, энергичность и инициативу.

Историк С. М. Соловьев отмечает дух предприимчивости, активности, умение концентрировать жизненные силы в борьбе с нелегкими условиями существования, проявляемые нашими предками на ранних этапах истории.

Н. М. Карамзин свидетельствует о способности древних россиян искусно выполнять собственными руками многие виды работ, необходимые для хозяйства.

В силу природных особенностей России труд русских людей носил неравномерный характер. Как писал Ключевский, русский человек знал, «что природа отпускает ему мало удобного времени для земледельческого труда и, что короткое великорусское лето умеет еще укорачиваться безвременным неожиданным ненастьем. Это заставляет великорусского крестьянина спешить, усиленно работать, чтобы сделать много в короткое время и впору убратъся с поля, а затем оставаться без дела осень и зиму. Так великоросс приучался к чрезмерному кратковременному напряжению своих сил, привыкал работать скоро, лихорадочно и споро, а потом отдыхать в продолжение вынужденного осеннего и зимнего безделья. Ни один народ в Европе не способен к такому напряженному труду на короткое время, какой может развить великоросс; но и нигде в Европе, кажется, не найдем такой непривычки к ровному, умеренному и размеренному постоянному труду».

Многие трудовые качества русского человека, и прежде всего его отношение к труду, сложились еще в дохристианский период. Орудия труда были с ним не только в жизни, но и брались в смертный путь. В древних славянских могильных курганах наряду с оружием, украшениями, различными предметами быта нередко находят и орудия труда (косы, молотки, серпы и т.д.), что значит: и на том свете наши древние предки не мыслили себя без работы.

Принятие христианства ознаменовало новый этап в развитии труда, внесло в него сильное организующее начало, укрепило его духовно-нравственное ядро. Вопреки формально-догматической трактовке труда как проклятия Божьего, труд в Древней Руси, рассматривался как общепольное дело, как служение мирским интересам. Труд в общественном сознании русского человека никогда не сводился к совокупности действий или навыков, а рассматривался как проявление духовной жизни, причем трудолюбие было характерным выражением духовности. Здесь следует отметить, что неверно считать, что трудо-

любие воспитывается только в процессе труда. Трудолюбие, как важнейшая черта морального облика, воспитывается и в процессе духовной жизни – интеллектуальной, эмоциональной и волевой. Не может быть трудолюбивым человек, мало думающий, мало переживающий». Трудолюбие, добросовестность, старательность, которые мы отмечаем в наших предках, рождались не просто в процессе выполнения трудовых функций (хотя и это немаловажно), а являлись итогом их богатой духовно-нравственной жизни.

Такое отношение к труду не всегда было общепринятым. Например, древние греки считали труд недостойным занятием свободного человека, унижающим человеческое достоинство, но нужным для общества. Этим делом должны были заниматься рабы. В средние века труд также рассматривался как наказание. И только протестантская этика провозглашает трудолюбие и предприимчивость высшими добродетелями. Капитализм не только реабилитировал труд как способ существования, но и способствовал тому, что труд поработил человека. При капитализме профессиональные успехи и материальная выгода стали самоцелью.

Здесь надо заметить, что возникла такая модель в густонаселенных странах в условиях крайнего дефицита экономических ресурсов. Первоначальное экономическое накопление в рамках этой системы было осуществлено за счет колониального ограбления целых народов, безжалостной работоторговли и бесплатного или почти бесплатного использования ресурсов захваченных территорий.

Восточные страны, Япония, Китай, Корея, Тайвань, развивались по иному и в XX веке сохранили национальные традиции и обычаи многовековой общины, привнесли эти традиции в современный уклад. В этом укладе, опирающемся на вековые ценности, общество рассматривается не как простая сумма отдельных людей, а как нечто большее, как целое, которое имеет особые потребности, выходящие за пределы экономических потребностей отдельных его членов. Согласно такой общинной модели экономики полная отдача трудового потенциала каждого отдельного человека зависит от его места в обществе, от степени участия в социальном процессе. Работа сообща, позволяла использовать индивидуальные особенности, но результаты шли на общую пользу.

Сегодня перенакопление капитала сопровождается переливом капитала из сферы материального производства в иные сферы, где не создается ни материальных благ, ни средств развития человеческих качеств: капитал переливается в сферу финансовых спекуляций, в многообразные формы посреднической деятельности, в «индустрию досуга» и в особенности в отрасли масс-культуры. Но такая система находится в настоящий момент в глубочайшем кризисе и для того, чтобы не быть затянутым в его пучину надо взять лучшие черты русской экономической модели, которая на протяжении многих столетий позволяла существовать в тяжелых климатических условиях и противостоять врагам.

Очень ценными качествами являлись в прошлом и крайне необходимы сегодня способность к самоограничению, к самообеспечению, трудолюбие. В качестве идеала в прошлые века выдвигался идеал скромного достатка, что приобретает особую важность в условиях исчерпания ресурсов. Не менее ценным из опыта наших предков является творческое отношение к труду. Без такого, как сегодня бы выразились, креативного отношения к своему делу невозможно добиться никаких успехов в сельском хозяйстве. К природе возможно только творческое отношение. Такой труд, наполненный смыслом, формирует и самого человека.

В современном обществе целью трудовой деятельности являются материальные блага, социальный статус. Следование этим целям лишает смысла трудовую деятельность. Стремление к удовольствию, к материальной выгоде и привилегиям отвлекает современного человека от такой деятельности, которая смогла бы составить смысл его

жизни. Положение современного наемного работника мало чем отличается от положения докапиталистического раба. Наемный труд – это современная, более технологичная, но не менее унижительная и бесчеловечная форма рабства. Современные рабы могут менять хозяев, могут сами решать, где и сколько работать.

Современная жизнь способствует тому, чтобы человек окружал себя огромным количеством вещей, часто ненужных. Для приобретения этих вещей надо все больше и больше работать. Средства массовой информации формируют образ жизни, при котором необходима частая смена вещей, окружающих человека. Погоня за деньгами для приобретения вещей лишает человека возможности остановиться, расслабиться, подумать над тем для чего он живет, как он живет. Если человек остановится, уменьшит потребление вещей, современную экономику сразу настигнет кризис.

Часть людей загоняют себя в кредитное рабство, покупая вещи, на которые у них сегодня еще нет денег. Потом постоянное использование кредита становится стилем жизни, следующий заем берется для погашения предыдущего. Такой человек напоминает белку, которая вертит колесо.

Труд предпринимателя тоже, отчасти, имеет элементы рабства. Предприниматель, хочет он или не хочет, должен стремиться увеличить прибыль, он постоянно вкладывает прибыль в расширение производства. Если предприниматель выберет иную модель поведения, система вытолкнет его из рядов производителей. И рабочий, и предприниматель, в конечном итоге, не имеют возможности пользоваться теми вещами, которые они могут купить на свои деньги, что является свидетельством бесполезности их труда.

Но в древности внешние силы приводили человека в состоянии рабов, а в современном обществе человек сам себе создает рабские условия жизни. Правда, не исключается и влияние внешних сил, но сегодня это другие поработители – реклама, СМИ, навязывающие определенную идеологию, определенные жизненные стандарты. В современном обществе с его узкопрофессиональным разделением труда, ценность человека отождествляется с его профессиональными навыками, если человек не востребован на рынке, он не имеет никакой ценности.

На сегодняшний день, особенно в условиях развивающегося мирового экономического кризиса, очевидно, что необходимо самоограничение, отказ от излишеств. Но мы видим, какую реакцию в европейских странах вызывают решения правительств о сокращении некоторых социальных программ.

Выход из создавшейся ситуации возможен только на пути создания этических экономических систем, которые функционируют в согласии с природой, в которых требования сохранения природы является первостепенным. Такой этической системе соответствует и другой человек, человек духовный, не подсчитывающий затраты и выгоды, а размышляющий о том, что он оставит следующим поколениям, зачем он живет сегодня.

*Іващенко М. В., Удодова В. І., Олефір Є. А.
м. Харків, Україна*

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ РОЗВИТКУ ОЧЕС В СУЧАСНИХ УМОВАХ ТА МІСЦЕ УКРАЇНИ В ЦІЙ ОРГАНІЗАЦІЇ

На сьогодні дослідженням теоретичних і практичних аспектів глобальної фінансової кризи, її впливу на національні економіки займаються багато вітчизняних і зарубіжних фахівців – економістів і фінансистів, політологів, журналістів і соціологів. Серед

праць учених-економістів у першу чергу слід відзначити дослідження А. Анікіна, Б. Данілішина, Д. Лук'яненка, О. Мозгового, Дж. Сороса, Дж. Стігліца та інших, у яких аналізуються причини, наслідки, чинники фінансових криз, їх еволюція, вплив на окремі національні фінансові системи тощо. Проте питання особливостей глобальної фінансової кризи для окремих груп країн, зокрема Організації чорноморського економічного співробітництва (ОЧЕС), залишилися малодослідженими або взагалі не висвітлювалися.

На основі теоретичних знань і статистичних матеріалів визначити особливості впливу глобальної фінансової кризи на економіки країн – членів ОЧЕС та роль України і інших країн пострадянського простору в цій організації.

ОЧЕС є міжнародною організацією, яка об'єднує абсолютно різні за рівнем розвитку і спеціалізацією в міжнародному поділі праці країни: розвинені економіки, що базуються на торгівлі послугами, економіки, котрі залежать переважно від експорту товарів широкого вжитку, а також цілий ряд економік, які досі не визначилися з моделлю свого розвитку. Крім того, для більшості країн ОЧЕС частка торгівлі з партнерами із цієї організації в загальних обсягах міжнародної торгівлі є незначною (як правило, товарообмін у рамках ОЧЕС не перевищує 10% від загального обсягу зовнішньоторговельного обороту). Виняток становлять лише Молдова (80%), Болгарія (30%), а також Росія й Україна (оскільки мають великі обсяги взаємної торгівлі) [1].

Одна з принципових відмінностей від інших регіональних інтеграційних угруповань (СНД, ГУАМ, ЄврАзЕС) – ОЧЕС об'єднує країни, які залучені в інших інституційний міцно розвинені міжнародні структури. Європейський Союз, НАТО – це організації, членство в яких є прагненням багатьох країн, що є членами Організації Чорноморського Економічного Співробітництва. Греція з 1 травня 2004 стала членом ЄС. Тому ОЧЕС сконцентрована цілком і повністю на економічному аспекті інтеграції, не розпилявши свою увагу і ресурси на сфері політики і оборони. Зокрема, це пов'язано з тим, що низка країн має взаємні територіальні претензії. Проте економічні інтереси, чорноморська ідентичність надають позитивну об'єднуючу дію на стосунки цих держав. Іншою особливістю ЧЕС порівняно з іншими субрегіональними угрупованнями є те, що в основу майбутньої діяльності було поставлено не торгівельну, а виробничу співпрацю. Це знайшло своє вираження в галузевому підході до вирішення загальних економічних проблем регіону.

Неоднорідність економічного стану 12-ти країн регіону можна простежити за показником ВВП на одну особу населення. Протягом докризового періоду (2000–2008) в усіх країнах – членах ОЧЕС спостерігалось зростання цього показника. Темпи приросту ВВП у країнах, що аналізувалися, переважно перебували в діапазоні від 4% (Греція) до 12–13% річних (Азербайджан). Проте з початком кризи ситуація докорінно змінилася: за період 2009 року, коли криза досягла свого піку, у порівнянні з 2008 роком, усі країни мали від'ємний приріст ВВП. Якщо проаналізувати 2010 рік, то ситуація покращилася, адже у всіх країнах ВВП зросло, порівняно з 2009 роком (виняток становить лише Болгарія: у 2009 році ВВП склав 5916,220 дол. США, а у 2010 році – 5857,058 дол. США (див. рисунок 1, таблиця 1) [2].

Таблиця 1 – Динаміка ВВП на одну особу населення у країнах ОЧЕС у 2000–2010 роках, дол. США [6]

Країна	2000	2003	2007	2008	2009	2010
Албанія	1190,133	1835,125	3446,299	4089,589	3680,542	3754,153
Вірменія	593,451	874,130	2853,340	3684,555	2658,053	2659,020
Азербайджан	652,471	880,204	3637,567	5349,391	4863,808	5462,056

**ПЕРЕЯСЛАВСКАЯ РАДА: ЕЁ ИСТОРИЧЕСКОЕ ЗНАЧЕНИЕ
И ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ ВОСТОЧНОСЛАВЯНСКОЙ ЦИВИЛИЗАЦИИ**

Болгарія	1546,082	2561,749	5301,523	6560,723	5916,220	5857,058
Грузія	685,891	919,236	2323,561	2923,545	2495,627	2570,496
Греція	11 661,883	17 587,779	28 145,433	32 105,106	30304,748	31516,937
Молдова	353,672	547,373	1227,246	1692,547	1495,984	1496,857
Румунія	1686,718	2719,613	7850,364	9310,386	7502,905	7501,235
Росія	1767,880	2975,372	9102,550	11 806,947	8873,614	8917,982
Сербія	1152,235	2629,557	5476,645	6781,881	5742,042	5742,050
Туреччина	4245,215	4602,812	9422,082	10 479,452	8427,105	8553,512
Україна	642,405	1056,719	3099,896	3909,873	2537,803	2563,181

Долаючи економічні й фінансові проблеми, що постали після кризи 1998–1999 років, практично всім країнам регіону вдалося приборкати інфляційні процеси та впродовж 2004–2007-го утримувати цей показник у межах до 10% річних (виняток становить Азербайджан: у 2007 році 16,9%, Молдова – 12,4%, Україна – 12,8%. У 2007–2008 роках стався незначний сплеск інфляції. У 2009-му, в умовах послаблення ділової активності, в більшості країн спостерігалось зниження темпів інфляції порівняно із 2008 роком: середній її рівень у 2008-му становив 11,8%, у 2009-му – 6,2%, а в 2010-му – 5,8% (див. табл. 2). Слід зазначити, що за 2010 рік найвищий темп інфляції серед усіх 12-ти країн зафіксовано в Україні – 10,0% та Росії – 9,9%. Хотілося б відмітити позитивні зрушення в Молдові, яка протягом 2003–2008 років мала темп інфляції більший, ніж 12%, проте за 2010 рік темп інфляції цієї країни склав лише 4,7% [2].

Таблиця 2 – Динаміка річних темпів інфляції у країнах ОЧЕС у 2000–2010 роках, %

Країна	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010
Албанія	0,04	3,1	5,2	2,3	2,9	2,4	2,3	2,9	3,4	1,5	2,2
Вірменія	-0,8	3,1	1,1	4,7	7,0	0,6	2,9	4,4	9,0	3,6	7,2
Азербайджан	1,8	1,5	2,8	2,2	6,7	9,7	8,4	16,9	20,8	4,0	7,0
Болгарія	10,3	7,4	5,8	2,3	6,1	6,0	7,4	7,6	11,9	3,7	1,3
Грузія	4,0	4,7	5,6	4,8	5,7	8,3	9,2	9,2	10,0	5,0	6,5
Греція	2,9	3,7	3,9	3,4	3,0	3,5	3,3	3,0	4,2	1,6	2,1
Молдова	31,3	9,8	5,3	11,7	12,5	12,0	12,7	12,4	12,7	2,6	4,7
Румунія	45,0	34,5	22,5	15,3	11,9	9,0	6,6	4,8	7,9	5,9	3,9
Росія	20,8	21,5	15,8	13,7	10,9	12,7	9,7	9,0	14,1	12,9	9,9
Сербія	70,0	92,0	19,5	11,7	10,1	17,3	12,7	6,5	11,7	10,0	8,2
Туреччина	55,0	54,0	45,0	25,0	8,6	8,2	9,6	8,8	10,4	6,9	6,8
Україна	28,2	12,0	0,7	5,2	9,0	13,5	9,0	12,8	25,0	16,8	10,0

Більшість країн ОЧЕС у 2000–2010 роках мали дефіцит балансу поточних операцій, окрім Росії, Азербайджану та України, які досягають профіциту цього показника за рахунок експорту нафти й газу. Втім, у 2009–2010-му намітилася тенденція до зменшення дефіциту балансу поточних операцій. Таким чином, країни-члени ОЧЕС не стали винятком та відчувають на собі наслідки глобальної фінансової кризи, які внаслідок національних особливостей економік цих країн набувають специфічних рис.

Україна в рамках співробітництва в Організації Чорноморського економічного співробітництва зацікавлена в участі в проєктах, що стосуються розвитку загального

ринку енергоносіїв, транспортної інфраструктури, розвитку рекреації і туризму, впровадження інноваційних енергозберігаючих технологій. У рамках ОЧЕС Україна може з успіхом здійснювати спільні наукові дослідження і проектно-конструкторські роботи, реалізовувати проекти технічного переозброєння і програми розвитку в Чорноморському регіоні. Зараз розробляються Програми розвитку Автономної республіки Крим до 2017 року. Особливе місце в ній приділяється впровадженню інноваційних енергозберігаючих технологій. Серед найбільш цікавих проектів у цій сфері – проект «Підвищення дебіту нафтових шпар шляхом реанімації старих (обводнених) родовищ (Східний Крим)», що припускає реанімацію близько 2500 свердловин старих родовищ і не вимагає великих капітальних витрат. Партнерів України по ОЧЕС може зацікавити проект з упровадження енергозберігаючих технологій і виробництва устаткування вітроенергетики й енергії сонця на базі ОАО «Пневматика» (м. Сімферополь), розроблений разом із Кримською академією наук. Також передбачається реалізація проекту з будівництва й експлуатації сміттєпереробного заводу в селищі Гаспра (Велика Ялта). Залучити інвесторів із країн – членів ОЧЕС може також проект по витягу повареної солі і хлористого кальцію зі стічних вод содового виробництва з використанням нової енергозберігаючої технології, що включає використання випарників кристалізаторів, що працюють від сонячної і вітрової енергії. Стратегічним пріоритетом для України є використання її транзитного потенціалу. У зв'язку з цим Україна зацікавлена в маршруті транспортування каспійської нафти з порту Супса в український порт «Південний» з подальшим використанням трубопровідної системи «Дружба». Розвиток транспортної інфраструктури Чорноморського регіону передбачає будівництво транспортного переходу Керч-Кубань, реконструкцію міжнародного аеропорту «Сімферополь», реконструкцію і будівництво автомобільних доріг Бахчисарай-Ялта, Кировське-Судак, Алушта-Судак-Феодосія-Новий Світ [8].

Рекреаційно-туристичні проекти у Чорноморському регіоні стосуються будівництва курортного комплексу в затоці Капсель у районі Судака, освоєння зони відпочинку коси Беляус на пересипці між озером Донузлав і узбережжям Чорного моря, будівництва санаторно-курортних установ на базі використання лікувальних грязей озера Ойбурского в районі Євпаторії.

Таким чином, Україна та Туреччина надають особливе значення ОЧЕС як організації, яка підвищує їх статус в переговорах про майбутній можливий вступ до ЄС. Росія не ставить перед собою такі цілі, проте, як і інші учасники, зацікавлена в забезпеченні своєї участі в проектах, які стосуються розвитку спільного ринку енергоносіїв, транспортної інфраструктури, прикордонної співпраці і т.д.

Отже, специфічними рисами глобальної фінансової кризи для країн ОЧЕС є [1]:

По-перше, різке скорочення зовнішнього фінансування на тлі зменшення зовнішнього попиту. Експортери товарів широкого вжитку постраждали від зниження цін на їхню продукцію. Через високий рівень залежності від міжнародних потоків капіталу деякі країни ОЧЕС (наприклад, Україна) зазнали найгірших наслідків від глобальної фінансової кризи. Ця ситуація досить швидко переросла у валютну й банківську кризи на території більшості країн регіону, істотно зросли кредитні ризики. В Україні й Росії відбувається державна рекапіталізація банків. За таких умов більшість країн регіону звернулися до МВФ по фінансову допомогу та одержали її.

По-друге, вплив глобальної фінансової кризи на деякі країни регіону, ступінь інтеграції яких у світову фінансову систему досить низький (наприклад, Албанія, Грузія, Вірменія, Азербайджан, Молдова), є мінімальним і відтягнутим у часі.

По-третє, зважаючи на пріоритетність для всіх країн ОЧЕС енергетичної галузі, необхідні термінові скоординовані дії, спрямовані на поглиблення глобальної енерге-

тичної безпеки, щоби пом'якшити вплив кризи на темпи розвитку енергетичної галузі та забезпечити зростання економіки. У зв'язку з цим доцільно розширити чорноморський регіональний енергетичний ринок та створити електроенергетичне коло, спрямувати зусилля на розвиток інфраструктури транспорту енергоносіїв у розширеному Чорноморському регіоні, збільшення обсягів транспортування нафти й газу, диверсифікацію маршрутів транспортування газу до ЄС.

По-четверте, більшість курортних країн ОЧЕС у 2009 році зіткнулися зі зменшенням бронювання готелів (наприклад, у Болгарії на 50%), що насамперед пояснюється скороченням витрат на відпочинок в умовах кризи. Греція, Туреччина, Болгарія, Румунія мають намір стимулювати туристичну активність шляхом виділення додаткових коштів на рекламу своїх курортів у всьому світі. Країни ОЧЕС повинні спрямувати зусилля на створення стратегій підтримки попиту на туристичні послуги.

По-п'яте, ОЧЕС може спрямувати свої зусилля на вирішення економічних і соціальних питань країн-учасниць. Цьому можуть сприяти Робоча група ОЧЕС із банківських і фінансових питань, Чорноморський банк торгівлі та розвитку, Асоціація банків країн-членів ОЧЕС. У квітні 2009 року в Єревані відбулося чергове засідання згаданої робочої групи ОЧЕС, у рамках якого країни-члени обмінялися досвідом подолання наслідків глобальної фінансової кризи, обговорили питання щодо створення Асоціації банків країн-членів ОЧЕС та активізації роботи групи в цілому. Також порушувалися питання поліпшення обміну інформацією між країнами регіону та можливості створення своєрідного інформаційного центру чи банку даних, до якого будуть включені цікаві спільні проекти, в тому числі за інструментом рефінансування й надання допомоги банкам в умовах, що склалися.

По-шосте, в умовах підвищених ризиків прогнози на майбутнє щодо розгортання подій у країнах Чорноморського регіону є дуже неоднозначними та напряму залежать від тенденцій на глобальних ринках.

Сьогодні економісти, фінансисти, політики змагаються у своїх передбаченнях майбутнього світової фінансової системи після кризи. Всесвітній економічний форум випустив доповідь «Майбутнє світової фінансової системи», де запропонував чотири ймовірні сценарії розвитку подій із 2008-го по 2020 рік. Перший сценарій має назву «Фінансовий регіоналізм» та передбачає уповільнення зростання економік розвинутих країн Європи і США (зростання ВВП не перевищує 1,2% на рік). Паралельно з цим країни, що розвиваються, нарощують темпи зростання (зростання ВВП – 9% на рік) та розривають зв'язки з розвинутими країнами, формують свій блок із метою уникнення впливу розвинутих економік. США лишаються в ізоляції, їх економічні зв'язки зі світом обмежуються туризмом і купівлею енергоресурсів. Питання енергетичної безпеки стає найважливішим. Долар і євро перестають бути єдиними резервними валютами. Центр економіки зміщується на Схід. Китай виходить на провідні позиції в Азії. На світовій арені утворюється три сили: Демократичний торговельний альянс (на чолі із США), ЄС та Східне інтернаціональне економічне співтовариство (на чолі з Китаєм).

Другий сценарій під назвою «Відтворений західний центризм» передбачає найбільші втрати економік, що розвиваються. Лідерство зберігають західні країни. Зростання світового ВВП становитиме 3,6%. Створюється новий наднаціональний регулюючий орган, при цьому інтереси країн, що розвиваються, не враховані належним чином. Як наслідок, відбувається маргіналізація країн, що розвиваються. Збільшуються поставки інноваційних продуктів і послуг із США та Європи.

Третій сценарій, що називається «Ізольований протекціонізм», є найпесимістичнішим: світ охоплений конфліктами, в усіх країнах відбувається рецесія, вони ізолюються

одна від одної та дбають лише про власні інтереси, проводять політику протекціонізму й популізму. Через брак енергоносіїв, тероризм і природні катастрофи загострюються конфлікти. Світовий ВВП знижується до 2,3%, посилюється контроль капіталу й людських ресурсів. ЄС розпадається до 2014 року через суперечності між країнами-членами.

Четвертий сценарій має назву «Збалансована багатосторонність» та є найоптимістичнішим. Спочатку економіка впаде у глибоку стагнацію, світовий ВВП скоротиться до 2,5%. Світ усвідомить, що співробітництво – єдиний шанс вибратися з ями. Підвищується розуміння значущості загальносвітового управління й того, що розв'язувати проблеми слід разом. Світовий ВВП поступово зростає до 3,6%, в основному за рахунок країн, що розвиваються. США і ЄС продовжують боротися з дефляцією, їх ВВП зростає повільніше – 1,8%. Економіка стає інтегрованою. Країни БРІК (Бразилія, Росія, Індія, Китай) посилюють свій вплив у світі.

Визначаючи місце країн ОЧЕС у майбутній глобальній фінансовій системі, варто підкреслити, що найбільш небажаними для них є другий і третій сценарії. Прийнятнішими для цих країн є перший і четвертий сценарії, оскільки відповідно до них передбачається посилення ролі окремих країн, які належать до Чорноморського регіону.

Список літератури: 1. Стукало Н. В. Наслідки фінансової кризи для країн ОЧЕС / Стукало Н. В. // Фінанси України. – № 5. – 2010. – С. 13–22. 2. Мозговий О. Глобальна фінансова криза: теорія і практика подолання наслідків фінансових потрясінь / Мозговий О., Стукало Н. // Ринок цінних паперів України. – № 11–12. – 2008. – С. 31–36. 3. Григор О. О. Оцінка рівня глобалізації та аналіз рівня відкритості України у світовому господарстві / Григор О. О. // Економіка та держава. – № 10. – 2010. – С. 104–106. 4. Олійник О. В. Економічний розвиток країн Центральної та Східної Європи протягом глобальної фінансової кризи / Олійник О. В. // Економіка та держава. – № 12. – 2010. – С. 75–77. 5. Головня О. М. Вплив глобалізаційних процесів на соціально-економічне зростання України: оцінка загроз та можливостей / Головня О. М. // Економіка та держава. – № 6. – 2010. – С. 6–9. 6. www.ukrstat.gov.ua/www.bankir.ru/news/1679582. 7. www.zanimaem.ru/articles/50/196. 8. www.svobodanews.ru/content/article/1751816.html.

*Кажанова Е. Ю.
г. Белгород, Россия*

ПРОБЛЕМЫ ВЗАИМОДЕЙСТВИЯ НАЦИОНАЛЬНЫХ ЭКОНОМИК В УСЛОВИЯХ ГЛОБАЛИЗАЦИИ

В последние годы в центр политических и экономических дискуссий во всех странах мира вышли вопросы жизни и развития человеческого общества в XXI веке. Все страны стремятся к экономическому росту, а экономическая деятельность человека, в конечном счете, имеет целью создание материальной базы для улучшения условий жизни. Если экономический рост не сопровождается ростом благосостояния, то люди утрачивают стимулы к эффективной экономической деятельности. От способности обеспечить населению страны достойный уровень жизни зависит статус данного государства на международном уровне.

В современном мире экономики всех стран настолько тесно взаимодействуют, что богатство или бедность одних не могут не оказывать влияния на другие. После болезненного финансового и экономического кризиса каждая страна стремится к восстано-

лению положительной динамики своей экономики. Однако посткризисные темпы восстановления экономик различных стран могут значительно отличаться.

Пост советское реформирование в направлении построения эффективной рыночной экономики встречается с большими трудностями, как в российском обществе, так и во всех бывших советских республиках. На сегодняшний день нет недостатка в исследованиях, посвященных глубокому профессиональному анализу наиболее острых и приоритетных проблем, с которыми сталкиваются страны, формирующие рыночную экономику. Вместе с тем, в практической реализации перехода к рынку, проводимые правительствами экономические и социальные мероприятия переходного периода планируются без учета активных реакций на них социальной среды. Однако, любой социально-экономической системе присуща своя «историческая память», то есть социальное прошлое народов, составляющих то или иное общество.

Институциональная структура экономики любой страны – это, прежде всего, результат прошлых действий государства и спонтанного эволюционного отбора наиболее эффективных институтов. Западные страны с рыночной экономикой обладают развитой институциональной структурой, соответствующей доминирующему способу экономической координации. Поэтому эти страны могут позволить себе использование методов прямого и косвенного государственного вмешательства в целях проведения желательной экономической политики без значительного ущерба для всего национального хозяйства. Такие меры хотя и деформируют институциональную структуру в отрасли, но в незначительной степени.

Иная ситуация наблюдается в странах с неразвитыми рыночными отношениями или с переходной экономикой. Рыночные институты в подобных странах находятся в стадии формирования или вообще отсутствуют. Их институциональная структура включает институты, характерные не только для рыночного порядка, поэтому различные способы экономической координации часто вступают между собой в конфликт. Эффективность таких экономик значительно ниже развитой рыночной или даже централизованно управляемой системы. И если государством в условиях переходной экономики излишне регулируются экономические отношения, складывающиеся на рынках, то это отрицательно сказывается на темпах и качестве формирования соответствующих рыночных институтов. Возникает парадокс: государственное вмешательство осуществляется, потому что не работают рыночные механизмы, а последние не могут эффективно функционировать из-за отсутствия необходимой институциональной структуры.

Противоречие еще больше обостряется в условиях глобализации мировой экономики и перехода к информационному обществу. С одной стороны, «новая» экономика требует усиления государственного регулирования (без этого невозможна эффективная координация деятельности всех стран – членов мирового сообщества), с другой стороны – рыночный механизм по-прежнему должен выполнять функцию катализатора и стимулятора конкуренции и прогресса. Причем, странам придется выбирать собственную модель существования в мировой экономике, которая характеризуется явно выраженной неоднородностью. Трансформация переходной экономики каждой страны зависит от видения перспектив XXI века. Что же это за перспективы?

Существует мнение, что в новых условиях структура мировой экономики подвергнется перегруппировке. Так, например, страны с развивающейся экономикой станут локомотивом, выводящим мировую экономику из кризисов, поскольку потенциал роста стран с развивающимися рынками существенно превосходит промышленно развитые страны. В качестве таких стран многие известные ученые выделили страны БРИК (Бразилия, Россия, Индия, Китай).

У каждой из четырех стран БРИК имеются свои преимущества. У Бразилии это огромный потенциал развития сельскохозяйственной отрасли экономики. У Китая – это дешевая и преимущественно неквалифицированная рабочая сила, которая в последнее десятилетие стала главным фактором производства, привлекающим иностранные инвестиции. У Индии – это «дешевые мозги», то есть финансово доступная интеллектуальная рабочая сила.

Главным же конкурентным преимуществом России является доступность и дешевизна природных ресурсов, причем это касается практически всех, востребованных мировой экономикой. Однако вряд ли можно считать справедливым, что такой стране, как Россия, с ее уникальным ресурсным потенциалом, в перспективе должна быть уготована роль лишь «реаниматора» мировой экономики в пост кризисный период. И это в то время, когда приоритетами нового этапа экономического развития становятся знания, образование, интеллект, инновации. На сегодняшний день, ни структура, ни инфраструктура российской экономики эти приоритеты обеспечить не может.

Одной из причин такого положения является, по-нашему мнению, то, что единая экономическая политика проводится в России в условиях отсутствия единого экономического пространства. Имеется в виду не географическая территория, а количество, а главное, качество и структура экономических ресурсов, а также специфика социальных отношений в различных регионах страны. Это, на наш взгляд существенно снижает эффективность экономической политики и препятствует действенной интеграции экономики российских регионов.

Те же самые результаты можно прогнозировать применительно к последствиям активизации на мировом рынке новых суверенных государств, вызванной всеобщей глобализацией.

Но есть и другие примеры. Например, Китай, также характеризующийся экономической неоднородностью, пошел по пути формирования рынка, используя разные локальные модели экономической политики либерализации. Одна политика – для 14 «открытых городов» и 4 «специальных экономических зон», другая – для Восточных районов в целом. Третья – для внутренних районов, в которых еще доминируют признаки социалистической экономики. И совсем особый вариант экономической политики – для сельских районов, который базируется на развитии мелкой сельской промышленности. Именно такая, взвешенная, локально адаптированная, «адресно» направленная, многомодельная экономическая политика позволила Китаю войти в рынок с гораздо меньшими потерями, чем, например, России или Украине. Более того, не только войти, но и завоевать национальные потребительские рынки не только догоняющих, но и развитых стран всех континентов. И это при том, что стартовые условия перехода были в Китае гораздо более сложные.

Следовательно, имеются возможности и для этих двух стран, тесно связанных вековыми историческими узами, занять достойное и адекватное новым требованиям место на мировой экономической арене. Полагаем, что и общие принципиальные стратегические направления действий должны быть одинаковыми: во-первых, защита национальной экономики, во-вторых, повышение рейтинга страны на мировом рынке.

Безусловно, каждая страна имеет право выбора тех конкретных тактических действий, которые обеспечили бы достижение выбранной стратегии.

Остановимся на некоторых путях реализации стратегии первого направления, которая связана с замещением импорта собственным производством. Для этого обеим странам необходимо:

- обеспечить защиту национальных отраслей от иностранной конкуренции.

- расширить производство товаров, которые импортируют, чтобы изменить структуру предложения и переориентировать потребителей на более дешевую отечественную продукцию;

- создавать благоприятные режимы для импорта только определенного круга товаров, производство которых внутри страны неэффективно;

- противодействовать дискриминационным мерам других государств;

- наращивать экспорт товаров, замещающих импорт;

- переходить от импорта товаров к импорту технологий;

- формировать кластерные производства, ориентированные на экспорт;

- оптимизировать и сокращать ввоз и потребление импортных товаров путем внедрения высоких технологий, позволяющих повысить ресурсосбережение, снизить ресурсоемкость продукции, модернизации производства и других мер.

В свою очередь, рейтинг стран в мировой экономике можно повысить за счет:

- развития отраслей, которые обладают максимальным экспортным потенциалом в производстве конечного продукта, но с сохранением в организации импортозамещающих производств, ориентированных на нужды внутреннего рынка страны, повышение их конкурентоспособности и продвижение данной продукции на внешний рынок;

- развития экспортного потенциала как предпосылки стабилизации экономического роста на базе выделения экспортноориентированных отраслей, продукция которых востребована мировым рынком и которые имеют доступ к мировым ресурсам;

- повышения конкурентоспособности реального сектора экономики и сферы услуг, ориентированной на вывоз готовой продукции;

- всесторонней интеграции российской и украинской экономик в систему мирохозяйственных связей на основе принципа многовекторности, формирования и расширения единого экономического пространства Украины и России, ассоциированного членства в Европейском Союзе и ВТО.

Для этого обеим странам необходимо формирование новой модели организационно-экономического механизма государственного регулирования, ориентированной главным образом на внешнеэкономический сектор и основанной на формах и методах государственного, межправительственного и наднационального регулирования.

Это достигается, прежде всего, посредством того, что национальные органы управления, реализуя независимую внешнеэкономическую политику, нацеленную на защиту внутренних интересов, принимают решения по проблемам участия в глобальных экономических процессах, опираясь на эффективное использование научно-технического и научно-исследовательского потенциала хозяйствующих субъектов своих стран, развитие научно-технической и инновационной активности, а также на формирование корпоративных объединений, основанных на нравственных ценностях.

Таким образом, определяющим фактором как национального, так и международного развития является глобализация мировой экономики, которая превращается в доминирующую тенденцию мирохозяйственных процессов.

В ходе разработки национальной стратегии развития, которая обеспечивала бы глобальную интеграцию как России, так и Украины в мировые экономические структуры, необходимо в полной мере учитывать особенности процесса глобализации и ее противоречивый характер. А также то общее и особенное, что есть в социально-экономических и политических отношениях наших стран.

Список литературы: 1. Черной Л. С. Социальные факторы и риски экономического развития России. История и современность. – М.: ИКЦ «Академкнига», 2004. – 246 с.

Карвицкая Г. В., Обухов С. В.
г. Рязань, Россия

ФОРМИРОВАНИЕ СИСТЕМЫ ПОКАЗАТЕЛЕЙ ОЦЕНКИ ЭФФЕКТИВНОСТИ ГОСЗАКУПОК КАК МЕХАНИЗМА УПРАВЛЕНИЯ ОБЩЕСТВЕННЫМИ ФИНАНСАМИ

Социально-экономическая политика государства и его субъектов, в конечном итоге, направлена на повышение уровня жизни населения. Благополучие населения складывается из множества факторов, где одним из основных является уровень развития инфраструктуры. Одной из важнейших частей инфраструктуры региона становится, в том числе социальная сфера, в частности сфера образовательных и медицинских услуг. Для функционирования социальной сферы национальной экономики и его территориальных единиц необходимы масштабные финансовые ресурсы, источником которых, в большинстве случаев, выступает государственный заказ.

Объем государственного заказа в России, трлн.руб.

Рисунок 1 – Динамика объема государственного заказа в России за 2004–2010 гг., трлн. руб.

Как видно из рисунка 1, к 2010 году общий объем средств, выделяемый на госзакупки, достиг 4 трлн. рублей. В 2008 году объем госзакупок в Российской Федерации составил рекордные 4,2 трлн. рублей. Госзакупки сконцентрировали в себе большую часть финансовых средств региона. Но насколько эффективно для экономики региона и социальной сферы используются эти ресурсы? Вопрос об эффективности неоднократно поднимался на федеральном уровне, ответом на этот вопрос могла бы послужить система оценки эффективности госзакупок и деятельности государственных служащих ответственных за них.

Для определения экономического эффекта государственных закупок необходима система показателей, оценивающих эффективность государственного заказа в национальной экономике. На данный момент, такого рода системы не только на законодательном уровне, но и в научно-практической деятельности не существует.

На практике принято оценивать эффективность госзакупок как экономию бюджетных средств, т.е. экономия возникает и госзакупка эффективна при получении положительного результата от разницы между максимальной ценой контракта и ценой, по которой заключается контракт. При таком подходе не учитывается множество сопутствующих параметров сделки: качество, стоимость владения, гарантии, условия транспортировки. Более того, не учитывается степень и эффективность влияния госзакупок на национальную и региональную экономику, в том числе и на социальный сектор. Таким образом, проблема оценки эффективности госзакупок остается весьма актуальной.

При построении новой системы показателей оценки эффективности госзакупок, большая часть показателей может применяться, как на региональном, так и национальном уровне экономики. Некоторые показатели в большей степени применимы на региональном уровне.

На наш взгляд, в оценке эффективности функционирования госзаказа большую роль мог бы сыграть такой показатель, как доля госзакупок, приходящаяся на региональных подрядчиков. Региональные подрядчики, получая доступ к госзаказу, обеспечивают более высокий уровень загрузки производственных мощностей, увеличивают оборотный капитал, создают и обеспечивают большее количество рабочих мест. В результате региональная экономика снижает уровень безработицы, увеличивает доходы бюджета. Возможен двойственный подход:

1) показатель на базе числа контрактов:

$$D_p = \frac{\text{Количество контрактов с резидентами}}{\text{Количество контрактов}} \times 100\%$$

где D_p – доля контрактов с резидентами, %;

2) показатель на базе суммы контрактов:

$$D_{p.c.} = \frac{\text{Стоимость контрактов с резидентами}}{\text{Стоимость контрактов}} \times 100\%$$

где $D_{p.c.}$ – доля контрактов с резидентами по стоимости, руб.

Показатель будет показывать долю контрактов заключенных с местными предприятиями. Данный показатель будет косвенно указывать на активность региональных товаропроизводителей и степень их конкурентоспособности. После определения доли местных товаропроизводителей в общем объеме подрядчиков, необходимо рассмотрение структуры поставляемых товаров, работ и услуг. Сложившаяся структура позволит выделить те отрасли региона, которые не представлены или присутствуют в недостаточном объеме в общей структуре. Таким образом, региональные власти смогут скорректировать существующие программы или выработать новую стратегию поддержки предпринимательства, в тех сферах, в которых существует такая необходимость.

Одна из основных проблем модернизации экономики и социальной сферы заключается в недостаточном спросе на инновационную продукцию. Спрос на такого рода продукцию можно сформировать и за счет госзакупок. На инновационную продукцию

приходится ничтожная часть выделенных под госзакупки финансовых средств. Закупая продукцию инновационного типа, органы государственной и региональной власти стимулируют модернизацию производства, НИОКР. Более того, приобретение высокотехнологичной продукции для нужд, например, здравоохранения и образования, как одних из ключевых объектов социальной сферы приводит к повышению качества предоставляемых социальной сферой благ. В связи с этим, мы пришли к выводу о необходимости оценки эффективности госзакупок с точки зрения доли инновационной продукции:

$$\text{Ди.} = \frac{\text{Стоимость контрактов по инновационной продукции}}{\text{Стоимость контрактов}} \times 100\%$$

где Ди – доля инновационной продукции.

Инновационная продукция, не смотря на более высокую стоимость покупки, окупается в процессе эксплуатации. При внедрении высокотехнологичной продукции растет производительность труда, качество выполняемых продукцией функций (например, приобретение современного цифрового рентгено-диагностического оборудования для нужд здравоохранения позволяет выявлять ряд заболеваний на более ранних стадиях и тем самым экономит деньги, которое государство тратит на лечение пациентов в системе ОМС).

Особое внимание регионов должно быть уделено прогнозированию и планированию госзакупок инновационной продукции: сформировав потребности в той или иной инновационной продукции, услугах, предприниматели начнут ее производить.

В качестве еще одного показателя мы предлагаем расчет доли госзакупок в ВРП:

$$\text{Дг.врп} = \frac{\sum \text{Стоимостей контрактов по госзакупкам}}{\text{ВРП}} \times 100\%$$

где Дг.врп – доля госзакупок в ВРП, %.

Отметим, что описанный выше показатель, характеризующий долю госзакупок в валовом региональном продукте региона, неоднозначен. С одной стороны, высокая доля госзакупок на ВРП свидетельствует об идущих активных процессах инфраструктурных изменений (строительство социальных объектов, приобретение оборудования для нужд здравоохранения и образования, выполнения управленческих функций органов государственной и местной власти и т.д.), об увеличении оборотных средств предприятий, поддержке предпринимательства, в том числе малого и среднего, повышении привлекательности региона для бизнес структур. С другой стороны, высокая доля госзакупок в ВРП может привести к нежелательным последствиям: чрезмерная зависимость предприятий и отраслей от госзаказа (в период дефицита финансовых ресурсов государства, при смене основных приоритетных проектов, при исполнении целевых программ).

Госзакупки, выполняя стимулирующую функцию, способствуют росту ВВП (ВРП). Госзакупки по-разному отражаются на объеме валового продукта отраслей (вловой продукт отрасли, как сумма добавленных стоимостей). Степень чувствительности валового продукта различных сфер экономики страны в целом и региона в частности к госзакупкам неодинакова, т.е. активизация госзакупок в отдельных отраслях приводит к различным вариантам роста (большему или меньшему) ВРП.

Фактически, степень чувствительности, изложенная выше, является эластичностью. Эластичность ВП отрасли по госзакупкам будет показывать, насколько изменится ВП отрасли, при изменении госзакупок на 1%. Стоит отметить тот факт, что валовой продукт отраслей учитывается не в год осуществления госзакупок, а с учетом временного промежутка: мгновенная регистрация эффекта мультипликатора невозможна.

$$E_G(\text{ВП}) = \frac{\Delta \text{ВП}_n / \text{ВП}_n}{\Delta G / G} \times 100\% ,$$

где G – объем госзакупок; ΔG – изменение объема госзакупок; $\Delta \text{ВП}$ – изменение объема ВП; $E_G(\text{ВП})$ – эластичность ВП по госзакупкам.

Предложенные выше показатели направлены на повышение эффективности функционирования госзаказа в целом. При этом решается ряд частных задач:

- анализ состояния и динамики рынка госзакупок;
- структуры рынка госзакупок как на региональном уровне, так и на уровне социальной сферы региона;
- оценка эффективности усилий органов власти по повышению уровня жизни населения, инновационной составляющей модернизации экономики региона;
- оценка эффективности деятельности ответственных за размещение госзаказа.

В данной научной статье мы рассматриваем не все аспекты оценки эффективности госзакупок, это начало формирования принципиально новой системы показателей, призванной увеличить прозрачность рынка госзакупок и повысить его эффективность как на уровне национальной, так и на уровне региональной экономики.

Список литературы: 1. И. Смотрицкая, С. Черных. «Государственные закупки и формирование инновационной экономики» // Вопросы экономики. 2010. N 6. С. 99.
2. «Система госзакупок: на пути к новому качеству» // Вопросы экономики. 2010. N 6.
3. www.nprz.ru 4. www.finanal.ru 5. Талеров П. И. Цена на конкурсных торгах. Городской заказ Санкт-Петербурга. 2000 № 6. С. 27–28.

*Карпова І. В., Черних А. А.
м. Харків, Україна*

ПРОБЛЕМИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ ЕКОНОМІК УКРАЇНИ ТА РОСІЇ В СУЧАСНИХ УМОВАХ

Вступ. Посилення глобалізації світової економіки відбувається на тлі формування нової економічної моделі світу, загострення продовольчої та енергетичних криз, загальної фінансової нестабільності світової економіки, збільшення розриву між рівнями економічного розвитку країн. В цих умовах кожна держава має визначити власне місце у системі міжнародного поділу праці та забезпечити належний рівень конкурентоспроможності економіки. Перехід до постіндустріального суспільства супроводжується докорінною зміною структури економіки при суттєвому підвищенні її ефективності, тому нагальною проблемою для України є проведення реструктуризації

економіки, що дасть можливість забезпечити її сталий розвиток та конкурентоспроможність на світовому ринку.

Аналіз досліджень. Проблема розвитку національної економіки, підвищенню її конкурентоспроможності присвячені праці вітчизняних та закордонних учених, серед яких Г. Багратян, А. Гальчинський, В. Геєць, В. Міщенко, А. Чухно та багато інших. Але особливої уваги в сучасних умовах потребує проблема удосконалення структури національної економіки, що виявляється головним чинником забезпечення її конкурентоспроможності.

Постановка завдання. Метою статті є визначення особливостей структури економік України та Росії, обґрунтування основних напрямків підвищення їх конкурентоспроможності.

Результати. Структура економіки країни – це співвідношення, які відображають взаємозв'язки та взаємозалежності між окремими частинами економіки, її секторами, галузями тощо. Структуру можна визначити як ефективну за умови наявності зростання продуктивності праці, фондівддачі, зниження матеріаломісткості, а також відповідності виробленої продукції потребам суспільства.

Характеризуючи сучасний стан економіки України, слід зазначити, що підвищенню її конкурентоспроможності перешкоджають структурні диспропорції. Структура валової доданої вартості в Україні не відповідає сучасним вимогам та не забезпечує створення постіндустріального суспільства, в якому матеріальне виробництво перестає бути вирішальним фактором розвитку суспільства. Постіндустріальне суспільство базується на виробництві послуг та інформації. Нині в розвинених країнах у цій сфері зосереджено 70–80% ВВП й загальної чисельності зайнятих осіб, понад 2/3 капіталовкладень та основного капіталу. В Україні основою національної економіки залишається матеріальне виробництво (табл.1).

Таблиця 1 – Структура валової доданої вартості в Україні у 2010 р.

Галузі	%
Промисловість	26,4
Сільське господарство	15,6
Торгівля	14,5
Транспорт	11,7
Будівництво	2,8
Інші	29,0
Всього	100

Примітка. Складено за даними [2]

В структурі промислового виробництва переважають сировинні галузі та первинна переробка сировини (табл. 2). Після кризове оновлення економіки відбулося перш за все у видобувній та металургійній промисловості, що свідчить про збереження неефективної структури економіки України. Важливою диспропорцією економіки України є занепад легкої промисловості, питома вага якої у структурі реалізованої промислової продукції у 2010 р. зменшилася у порівнянні з 2009 р. і склала 0,8%. Тому значна частка внутрішнього споживчого попиту задовольняється за рахунок імпортованих товарів, на закупівлю яких витрачаються валютні кошти, отримані від експорту продукції гірничо-металургійного комплексу. Тим самим країна втрачає фінансові ресурси, які могли бути спрямовані на закупівлю інноваційних продуктів та модернізацію національної економіки.

Таблиця 2 – Структура реалізованої промислової продукції України

Галузі	2009 р.	2010 р.
Промисловість	100	100
Добувна	8,4	12,4
Переробна з неї	69,2	76,3
машинобудування	10,6	12,0
металургійна	17,5	23,0
хімічна та нафтохімічна	6,0	6,8
харчова	19,8	17,7
легка	0,9	0,8
Виробництво та розподілення електроенергії, газу, води	22,4	11,3

Примітка. Складено за даними [1, 2]

Структура економіки Росії також не відповідає сучасним вимогам: промислове виробництво створює третину валового внутрішнього продукту, торгівля та громадське харчування – п'яту частину, сільське господарство – двадцяті частину. Неоптимальною є також і структура промислового виробництва, у якому переважають паливно-енергетичний комплекс та металургійна промисловість. Металургійний комплекс створює 18% продукції промисловості та 5% ВВП Росії, частка цього комплексу в експорті складає приблизно 20% [3].

Тому підвищення конкурентоспроможності як України, так і Росії потребують негайної реструктуризації економіки, яка створює умови для забезпеченні нової якості економічного зростання за рахунок інтенсивних чинників і, перш за все, реалізації інноваційної моделі розвитку. Особливості економічного становища України та Росії потребують проведення активної структурної політики, яка сприяє переливанню капіталу у пріоритетні сектора економіки та стимулює розвиток інноваційних галузей. Реалізація цієї політики має створити позитивний структурний ефект, при якому структурні зміни забезпечують високі темпи розвитку національної економіки.

Важливою структурною диспропорцією в Україні є незначна частка валових нагромаджень у структурі ВВП: у 2010 р. ця доля складала 12,8% [2]. Особливу роль у забезпеченні сталого економічного розвитку відіграють інвестиції. Інвестиційна активність усередині держави має безпосередній вплив на економічне зростання, високий її рівень спричиняє зростання ВВП як у цілому, так і на душу населення. За підрахунками фахівців загальна потреба у інвестиціях для структурної перебудови економіки України становить від 140 до 200 млрд дол., а щорічна потреба в інвестиціях – від 30 до 40 млрд дол.

Важлива роль в організації інвестиційної діяльності належить державі, яка в умовах нестачі фінансових ресурсів у приватних інвесторів має проводити активну інвестиційну політику і сама становитися інвестором. Разом з тим, структура інвестицій за джерелами фінансування свідчить про несуттєву роль держави у інвестиційній діяльності в Україні; у 2010 р. за кошти державного бюджету було забезпечено лише 5,2% інвестицій у країні. Критично низьким залишається рівень прямих іноземних інвестицій: у 2010 р. їх приріст становив 25,47 млрд дол. (85,7% до рівня 2009 р.) [1]. Разом з тим, спрацювання основних фондів досягло критичної позначки – 60%, половина промислового устаткування ще декілька років тому вичерпала свій ресурс і має вік у 20 і більше років. За таких умов здійснити структурну перебудову економіки неможливо, тому слід забезпечити переорієнтацію фінансових ресурсів держави з переважно соціальних напрямків на інвестиційні.

Неефективною також залишається товарна структура зовнішньої торгівлі, яка базується на добувній та металургійній промисловості. У структурі експорту у 2010 р. недорогочінні метали та вироби з них склали 33,7%, мінеральна продукція – 13,1%, продукція машинобудування – 11,0%, продукція хімічної промисловості – 6,8% (табл. 3).

Таблиця 3 – Товарна структура експорту у 2010 р.

Показник	У % до 2009 р.	У % до загального обсягу
Мінеральні продукти	172,6	13,1
Продукція хімічної промисловості	138,3	6,8
Недорогочінні метали та вироби з них	135,2	33,7
Механічне обладнання, машини та механізми	113,1	11,0
Готові харчові продукти	123,1	5,0
Продукти рослинного походження	79,0	7,7
Жири та олії тваринного або рослинного походження	145,7	5,1

Примітка. Складено за даними [2]

Суттєвою причиною недостатнього рівня конкурентоспроможності економік України та Росії є незавершеність процесів ринкових перетворень. Трансформація відносин власності та створення законодавчої бази функціонування конкурентного середовища забезпечили інституційні умови для розвитку економічної свободи та демократії. Однак ступінь розвитку цих системоутворюючих складових ринкової економіки не відповідає сучасним вимогам. За світовими рейтингами конкурентоспроможності та економічної свободи Україна посідає одне із останніх місць у світі.

Станом на 2011 рік за даними «2011 Index of Economic Freedom» («Індекси економічної свободи») Україна знаходиться на 164 місці серед 179 країн з індексом 43,0, а Росія – на 143 з індексом 50,5. Таким чином Україна знаходиться на рівні «деспотичної групи країн», а Росія опинилася у ранзі «в основному економічно невеликих країн». Україна займає останнє місце з 43 країн у регіоні Європи, і її загальний бал нижчий, ніж середні світові показники. Росія займає сорок перше місце з 43 країн у регіоні Європи, і її загальний бал також нижче середніх світових і регіональних.

Таблиця 4 – Рейтинг з економічної свободи в Україні та Росії у 2011 р. (бали)

Показник	Росія	Україна
Свобода ведення бізнесу	50,7	47,1
Торговельна свобода	68,2	85,2
Фінансова свобода	40,0	30,0
Державні витрати	65,1	32,9
Монетарна свобода	63,1	63,2
Інвестиційна свобода	25,0	20,0
Фіскальна свобода	82,7	77,3
Захист прав власності	25,0	30,0
Свобода від корупції	21,0	22,0
Трудова свобода	59,6	50,0
Загальний рахунок	50,5	43,0

Примітка. Складено за даними [4]

Упродовж останніх років в Україні погіршувалися показники економічної свободи, загальні позиції за 2010–2011 рр. зменшилися на 4,2 бали, надскладна ситуація з трудовою свободою (мінус 7,7 балів), свободою від корупції (мінус 3 бали). Дуже слабкі позиції України за рейтингами інвестиційної свободи (20 балів із 100 можливих), захистом прав власності (30 балів із 100) та свободи від корупції (22 бали із 100). Індекс свободи бізнесу становить 47,1 бал із 100 (табл. 4).

У порівнянні з іншими країнами, які є більш зорієнтованими на ринок, Україна відстає в ефективності свого підприємницького середовища. Основною причиною цього є корупція в Україні. Наслідки корупції для розвитку України є тяжкими: непривабливі умови для інвесторів та відтік інвестицій; несприятливі умови для розвитку малого бізнесу; збільшення вартості товарів і послуг; вироблення товарів, які не відповідають встановленим стандартам. Результати дослідження групи Transparency International свідчать, що Україна посіла 134 місце за рівнем корупції серед 178 країн світу в рейтингу за 2010 рік [5]. Також проблемами економічної свободи України є негативна тенденція приватизації, неефективне державне регулювання, надвисокий рівень бюрократизації, залежність судової системи від влади.

Щодо несприятливих умов для розвитку бізнесу, то треба зазначити: для того, щоб розпочати підприємницьку діяльність в Україні, потрібно 27 днів, що майже вдвічі більше, ніж у країнах із більшим рівнем свободи, а також для того, щоб отримати дозвіл на будівництво, потрібно 476 днів і 1500 доларів США. У державах із найвищим рівнем свободи – відповідно 157 днів і 56 доларів США [5].

Неефективність влади, високий рівень корупції перешкоджають розвитку підприємництва в Україні та гальмують процеси оновлення економіки. Удосконалення інституційного середовища національної економіки позитивно вплине на динаміку економічного зростання в Україні, соціальну та політичну стабільність у державі.

У Росії рівень економічної свободи та демократії також не відповідають умовам розвинутої ринкової економіки. Показники інвестиційної свободи (25 балів із 100 можливих), захисту прав власності (25 балів із 100), свободи від корупції (21 бал із 100) свідчать про несприятливе середовище для розвитку бізнесу та просування ринкових реформ. У багатьох галузях промисловості обмежується або забороняється присутність іноземного капіталу, наприклад, у 2008 році уряд увів список 42 «стратегічних» секторів, в яких покупка контрольних пакетів акцій іноземними інвесторами мають бути попередньо схвалені урядом.

Оцінка індексу економічної свободи Росії у 2011 р. на 0,2 бала краще, ніж у минулому році, що відображає незначні поліпшення в чотирьох з 10 економічних свобод – монетарної, фіскальної, трудової та свободи від корупції. Індекс свободи інвестицій, фінансової свободи залишаються незмінними [4]. Однак, більш державницький підхід до управління економікою додає до вартості інвестицій і гальмує розвиток приватного сектора. Корупція та обмеження прав власності перешкоджають розвитку економічної діяльності, вільної від державного контролю або впливу. Тому індекс свободи бізнесу порівняно з 2010 роком знизився на 1,5 балів і становить 50,7.

Висновки. Незважаючи на суттєві відмінності, структура національних економік України та Росії має багато спільних рис. Перш за все це стосується сировинної орієнтації виробництва та експорту, недостатнього рівня розвитку інноваційних галузей, занепаду легкої промисловості. Спільною проблемою України та Росії залишається незавершеність ринкових перетворень, що відображається у низькому рівні розвитку економічної свободи та демократії. Отже, підвищення конкурентоспроможності національної економіки базується на її реструктуризації, проведення якою можливо за умов

визначення пріоритетів розвитку національної економіки і спрямування ресурсів на їх досягнення, політичної консолідації суспільства, співпраці влади та бізнесу.

Список літератури: 1. Економічне становище України за 2010 рік [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.ukrstat.gov.ua 2. Соціально-економічний розвиток України за 2010 рік [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.ukrstat.gov.ua 3. Валовой внутр-ренний продукт России [Электронный ресурс]. – Режим доступа: www.gks.ru / dok_2010 4. Index of economic freedom 2011 [Електронний ресурс].- Режим доступу: <http://herstage.org/Index/Ranking.aspx>. 5. Американська дослідницька група. Transparency International. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.transparency.org

*Касян Л. А., Іващенко М. В.
м. Харків, Україна*

РОЗВИТОК ТОРГОВЕЛЬНИХ ВІДНОСИН МІЖ УКРАЇНОЮ ТА РОСІЄЮ

Україно-російські відносини – одна з основних і найбільш дискусійних тем як в експертному середовищі, так і в засобах масової інформації. Рівень дискусії і питання, які в її процесі піднімаються, звичайно ж, різняться. Однак при їх характеристиці завжди існує небезпека викривлень внаслідок недостатнього розуміння ситуації, упередженості, або цілеспрямованої дезінформації. Щоб цього уникнути необхідно зважено підходити до будь-яких оцінок процесів, що відбуваються між країнами. Треба усвідомлювати, що співпраця України з РФ є не те що необхідною, а просто неминучою. В даному контексті особливої ваги набувають питання, пов'язані із позиціями сторін у процесі співробітництва.

Одним з головних торговельних партнерів України є Російська Федерація. На неї припадає майже 78% обсягу імпорту і 55% обсягу експорту. У структурі експорту України до Росії найбільшу частку має продукція глибокої чи достатньо глибокої переробки: на товари припадає 55,7% обсягу експорту, на послуги – 44,3%. Загалом у товарній структурі українського експорту переважає продукція металургійної промисловості (16,3%), машинобудування (13,8%), харчової промисловості (8,8%), хімічної промисловості (9,3%), а також мінеральні продукти і руди металів (1,7%). Структура імпорту свідчить про стійку залежність України від імпорту енергоносіїв з Росії, таких як газ, нафта, нафтопродукти, на які припадає 68,8 % обсягу імпортованих поставок. Решта імпорту розподіляється між продукцією машинобудівної, хімічної, металургійної, гірничорудної промисловості, деревиною і продукцією деревообробки.

Російсько-українські відносини завжди займали особливе місце в системі зовнішньо – та внутрішньополітичних пріоритетів України й Росії. Багатовікова історія співіснування двох країн і народів у єдиному цивілізаційному, економічному, культурному, державно-адміністративному контексті вирішальним чином впливає на двостороннє співробітництво тепер уже незалежних і суверенних держав. Очевидно, що інституціональна спільність минулого неминуче обумовлює певну спільність майбутнього.

Відносини Росії з Україною у 90-х роках розвивались досить непросто. На них негативно позначився тягар багатьох проблем, що дісталися у спадщину від СРСР: питання правонаступництва, проблема ядерного роззброєння, територіальні претензії, економічна співпраця, інформаційний простір, російськомовний чинник та ін. До 1997 р. двосторонні українсько-російські відносини регулювалися Договором про основи відносин між двома

**ПЕРЕЯСЛАВСКАЯ РАДА: ЕЁ ИСТОРИЧЕСКОЕ ЗНАЧЕНИЕ
И ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ ВОСТОЧНОСЛАВЯНСКОЙ ЦИВИЛИЗАЦИИ**

країнами від 19 листопада 1990 р., а відсутність повноцінного широкомасштабного політичного договору між двома країнами в цей період давалася взнаки при вирішенні багатьох проблем і питань. І хоча на той час договірна база двосторонніх відносин складалася з більш ніж 140 міждержавних і галузевих угод, рівень державних взаємовідносин розвивався загалом надто нерівномірно. Подальшій активізації співробітництва, нарощуванню темпів ділового партнерства заважала зайва політизація відносин, зокрема щодо проблем Чорноморського флоту та статусу Севастополя.

Високий рівень економічної взаємозалежності Росії і України, які ще донедавна були складовими єдиного економічного комплексу, як і значна залежність господарського комплексу України від імпорту окремих видів енергоносіїв та сировини з Росії, зумовлювали особливий характер українсько-російських економічних відносин. Проте, політика РФ щодо України у сфері зовнішньої торгівлі, починаючи з 1991 р., була надзвичайно жорсткою і далеко не завжди визначалась її економічними інтересами. Ключовим у цьому аспекті слід вважати питання про створення зони вільної торгівлі. На тлі тенденції до інтеграції в СНД у цілому й у двосторонніх відносинах країн-членів Співдружності протягом 11 років не вирішувалося питання навіть щодо подолання першого щабля цього процесу – зони вільної торгівлі (угоду про створення цієї зони укладено між Україною і РФ ще у 1994 р.). Проте РФ в односторонньому порядку вилучила з режиму вільної торгівлі всі найбільш важливі для України товари (енергоносії, сировину, кольорові метали, ліс тощо, всього до 300 видів товарів) і тим самим звела дію цієї угоди нанівець.

Росія також багато в чому залежала від України, яка постачала їй стратегічну сировину – марганець, титан, уран, хром, деякі унікальні для її стратегічних сил комплектуючі військової техніки та озброєнь тощо. Крім того, Україна виробляла запасні частини до діючого устаткування та техніки, напівфабрикати, комплектуючі для значної кількості підприємств Росії. Слід зазначити, що на межі ХХ–ХХІ ст. російський капітал значно активізувався на українському ринку. Так, під цілковитий контроль росіян перейшли всі НПЗ України, крім «Галичини», вся алюмінієва галузь, інші важливі промислові об'єкти в Україні.

Загальний товарообіг України з Російською Федерацією за 2010 рік становив 35626,3 млн дол. США і збільшився у порівнянні з 2009 роком на 13895,4 млн дол. США або на 63,9% (табл. 1).

Таблиця 1 – Динаміка торгівлі товарами з Російською Федерацією за 2006–2010 роки (млн. дол. США)

Показники	2006	2007	2008	2009	2010	2007/ 2006 %	2008/ 2007 %	2009/ 2008 %	2010/ 2009 %
Експорт	8650,7	12668,3	15739,1	8495,1	13428,2	146,4	124,2	54	158,1
Імпорт	13787	16837,6	19414,2	13235,8	22198,1	122,1	115,3	68,2	167,7
Сальдо	-5136,3	-4169,3	-3675,1	-4740,7	-8769,9	81,2	88,2	128,9	184,9
Товарообіг	22437,7	29505,9	35153,3	21730,9	35626,3	131,5	119,1	61,8	163,9

Експорт товарів у порівнянні з 2009 роком збільшився на 4933,1 млн дол. США або на 58,1%, та становив 13428,2 млн дол. США.

У структурі загального українського експорту за 2009 рік товари займають 71,1% (у 2008 році – 80,3%).

У структурі експорту товарів найбільш вагомими були наступні групи (табл. 2).

Таблица 2 – Структура экспорту товарів за 2008–2009 роки

Показники	2009	2008
Продукція машинобудування	34,4%	39,4%
Продукція металургійної промисловості	19,0%	24,4%
Продовольча продукція	16,3%	12,2%
Продукція хімічної промисловості	9,7%	7,8%

Імпорт товарів у порівнянні з 2008 роком зменшився на 6178,4 млн дол. США або на 31,8%, і становив 13235,8 млн дол. США (таблиця 3).

У структурі загального українського імпорту за 2009 рік товари займають 95,3% (у 2008 році – 95,6%).

У структурі імпорту товарів найбільш вагомими були наступні групи (табл. 3).

Таблиця 3 – Структура імпорту товарів за 2008–2009 роки

Показники	2009	2008
Енергоносії	61,9%	44,7%
Продукція хімічної промисловості	10,5%	10,2%
Продукція машинобудування	10,7%	20,3%
Продукція металургійної промисловості	6,1%	14,0%

Сальдо у торгівлі товарами негативне і становило 4740,7 млн дол. США, та у порівнянні з аналогічним періодом минулого року збільшилось на 1065,6 млн дол. США (у 2008 році від'ємне сальдо становило 3675,1 млн дол. США). Коефіцієнт покриття експортом імпорту у 2009 році становив 0,64 (у 2008 році – 0,81).

Але ж, існують і певні проблеми в становленні економічних взаємовідносин в партнерстві наших країн. До основних об'єктивних чинників, що ускладнюють рівноправне співробітництво України з Росією, слід віднести такі. З боку України: незавершеність формування національної держави, надмірна, незбалансована інтеграція національного господарства у неререформований простір СНД, висока ступінь залежності від імпортичних джерел енергопостачання та окремих видів сировини.

Проте найбільшою перешкодою на шляху становлення рівноправних міждержавних взаємин є позиція самої Росії. Перше і, мабуть, найголовніше полягає в тому, що серед населення Росії панує уявлення про Україну як органічну частину Росії. Слов'янська спорідненість обох народів сприяє посиленню таких уявлень.

Ще один важливий чинник - внутрішня нестабільність в Росії, пов'язана з прагненням різних політичних еліт та угруповань прийти до влади (їх політика по відношенню до України досить часто відрізняється), а окремих автономій - домогтися більшої самостійності або й незалежності.

Крім того, відносини сьогодні ускладнюються протиріччями Євразійської інтеграції, питання про яку гостро постало перед Україною.

Таким чином, українсько-російські відносини відіграють центральну роль як у розвитку внутрішньополітичної ситуації в Україні, так і в формуванні її зовнішньополітичного курсу. Відповідно економічний добробут, енергобезпека, політична стабільність, забезпечення демократичних прав і свобод громадян, реалізація курсу на європейську інтеграцію, – всі ці аспекти значною мірою залежатимуть від характеру спів-праці між Києвом і Москвою.

Втім, поточний стан українсько-російських відносин вказує на доволі низьку вірогідність реалізації оптимістичного сценарію за відсутності зовнішніх стимулів, здатних змінити наявні тенденції. Ключовий вплив на відносини між Україною та Росією продовжують здійснювати глобальний чинник формування багатополлярної міжнародної системи із зростанням впливу регіональних центрів сили та регіональний чинник взаємодії між провідними гравцями у східноєвропейському регіоні (РФ, ЄС і США).

Список літератури: 1. Білик Ю. Д. Проблеми інтеграції економіки України у світове господарство. / Ю. Д. Білик – К.: Урожай, 2004. – 288 с. 2. Горбач Л. М. Міжнародні економічні відносини: підручник / Л. М. Горбач, О. В. Плотніков – К.: Кондор, 2005 – С. 55–62. 3. Новицький В. Є. Міжнародна економічна діяльність України: підручник. / В. Є. Новицький – К.: КНЕУ, 2003. – 948 с. 4. Пузанов І. І. Теоретичні моделі формування умов сучасної зовнішньої торгівлі / І.І.Пузанов // Актуальні проблеми міжнародних відносин: Збірник наукових праць. Вип. 55. Частина II. – К.: Київський національний університет ім. Т. Шевченка. Інститут міжнародних відносин, 2005. – 298 с. 5. Офіційний веб-сайт Верховної Ради України [<http://www.rada.gov.ua>] 6. Офіційний веб-сайт Державного комітету статистики [www.ukrstat.gov.ua] 7. Єдиний веб-портал органів виконавчої влади України [http://www.kmu.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=45205312&cat_id=3211778]

*Климова Н. І., Шахова О. О.
м. Харків, Україна*

НЕОБХІДНІСТЬ ФОРМУВАННЯ НОВОГО МЕХАНІЗМУ ЗАЛУЧЕННЯ ІНВЕСТИЦІЙ В ЕКОНОМІКУ УКРАЇНИ

Вступ. Відносини України з Росією є дуже важливими для стабільності інвестиційного клімату та макроекономічного середовища країни. Зокрема, Росія є основним торговим партнером України і постачає країні більшу частку природного газу, а також займає провідне місце серед інвесторів в банківську сферу. Тому, актуальним є питання залучення прямих іноземних інвестицій в Україну, які, перш за все, несуть з собою науково-технічний прогрес, додатковий капітал в країну та спрямовують до інтернаціонального простору. Все це стимулює Україну до досягнення інвестиційно-привабливого клімату в державі, але існує низка проблем, які заважають активно проводити залучення ПІІ в країну.

Характерною особливістю сучасного стану залучення прямих іноземних інвестицій є їх активне залучення. Починаючи з 2010 року, в Україні почали зростати ПІІ, все це пояснюється тим, що закінчилась криза, інвестори почали вкладати свої кошти у нові проекти, в свою чергу, в Україні прослідковується низка правових реформ, пов'язаних з залучення ПІІ.

Надзвичайно гостра актуальність обумовлює високий інтерес науковців до цієї проблеми. Дослідженням питань залучення прямих іноземних інвестицій та їх ролі в економіці займалось багато вчених і дослідників, як вітчизняних, так і зарубіжних. Серед вітчизняних вчених можна виділити таких науковців як Гаврилюк О. В., Любімов В. І., Харламова Г. О., Балацького Е., Павличенко Р., Грицаєнко І. А., чиї наукові здобутки мають значне наукове і практичне значення.

Мета статті. Мета даної статті є аналіз сучасного стану партнерських відносин України та Російської Федерації, щодо залучення прямих іноземних інвестицій; виявлення негативних факторів, що впливають на інвестиційний клімат України, а також

пошук напрямів щодо покращення зовнішньоекономічної діяльності України через залучення іноземного капіталу.

Результати дослідження. Однією з найбільш чітких проблем, перед необхідністю розв'язання якої стоїть сьогодні Україна, є проблема залучення коштів для її подальшого успішного розвитку. Значне скорочення обсягів виробництва, висока інфляція, низька якість продукції, безробіття – все це потребує значних грошових ресурсів.

Надходження капіталу з-за кордону може проходити у двох основних формах: у вигляді кредитів або у вигляді інвестицій у виробництво, його окремі галузі чи підприємства. Інвестиції є більш привабливою й ефективною формою залучення іноземного капіталу, оскільки дають можливість вирішувати стратегічні завдання економічного розвитку на основі запровадження досягнень науково-технічного прогресу та передового досвіду в управлінні. Світовий досвід показує, що залучення іноземного капіталу у вигляді прямих інвестицій має низку суттєвих переваг для країни, що приймає, порівняно з іншими формами економічного співробітництва [1, Ст. 58–60].

На наш погляд, на сучасному етапі розвитку української економіки доцільним є налагодження стосунків з країнами ЄС та постсоціалістичними країнами.

За останніми даними Державного комітету статистики України спостерігається реальний приріст прямих іноземних інвестицій в Україну. Серед лідерів-інвесторів такі країни як Кіпр, Російська Федерація, Нідерланди, Франція, Німеччина і Швеція.

Станом на 01 січня 2011 року ПІІ значно збільшилися в порівнянні з 01 січня 2010 року, таким чином Росія посідає 4 місце серед країн-інвесторів.

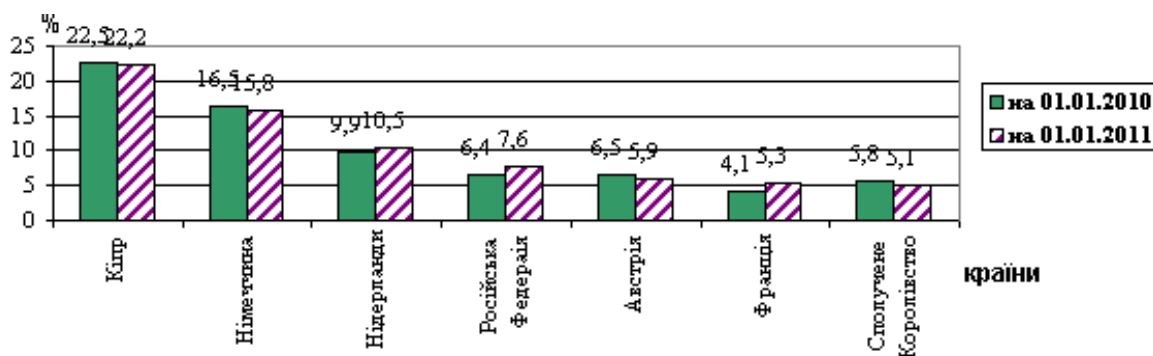

Рисунок 1 – Розподіл прямих інвестицій в Україну за основними країнами-інвесторами

Крім того, в економіку України у 2010 р. іноземними інвесторами вкладено 5 млрд 986,0 млн дол. прямих інвестицій, що на 6,2% більше, ніж у 2009 р. – 5 млрд 634,6 млн дол.

Із країн ЄС надійшло 4 млрд 605,8 млн дол. (76,9% загального обсягу), із країн СНД – 849,2 млн дол. (14,2%), з інших країн світу – 531,0 млн дол. (8,9%). У той же час капітал нерезидентів зменшився на 809,7 млн. дол.

Приріст сукупного обсягу іноземного капіталу в економіці країни, з урахуванням його переоцінки, утрат, курсової різниці тощо, за 2010 р. становив 4 млрд 655,0 млн. дол.

У 2011 році зросли обсяги капіталу з Кіпру на 909,3 млн. дол., Російської Федерації – на 836,4 млн дол., Нідерландів – на 753,3 млн дол., Франції – на 736,3 млн дол., Німеччини – на 475,0 млн дол. і Швеції – на 454,1 млн дол. Зазначені країни забезпечили майже 90% приросту іноземного капіталу в Україні.

Лева частка прямих іноземних інвестицій надійшла до українських банків. Це великою мірою вимушені, антикризові інвестиції, пов'язані з потребами збільшення капіталу установ, які під час кризи стикнулися з проблемою великої кількості кредитів, а цієї проблеми не уникнув жоден український банк.

Таким чином, 2010 року головними інвесторами української економіки були ВТБ, «Сбербанк Росії» та Альфа-банк. Вони розгортають активні стратегії збільшення частки на ринку та потребують капіталу для нарощування кредитного портфеля.

Уже на початку 2011 року спостерігається помітна тенденція до збільшення капіталу іноземних банків:

– збільшення капіталу «ВТБ банку» на 2,5 мільярда гривень, «Сбербанку Росії» на 1,5 мільярда гривень, Альфа-банку – на 0,7 мільярда гривень, «БМ банку» – майже на 0,1 мільярда гривень, банку «Русский стандарт» – майже 0,1 мільярда гривень;

– збільшення капіталу Укрсиббанку на 2,2 мільярда гривень з викупом французьким акціонером частки українського акціонера, збільшення капіталу Індекс-банку на 0,5 мільярда гривень;

– збільшення капіталу Сведбанку на 3,3 мільярда гривень, «СЕБ банку» – на 0,3 мільярда гривень;

– збільшення капіталу банку «Форум» на 2,2 мільярда гривень із збільшенням частки німецького акціонера у капіталі банку;

– збільшення частки нідерландської ТВІФ у «ВіЕйБі банку» до 71%, збільшення капіталу «Універсал банку» на 0,1 мільярда гривень [3].

Отже, можна констатувати, що ключовою тенденцією 2010 року було посилення ролі російського капіталу у банківській системі України. Під час кризи російські банки-гіганти отримували суттєві ресурси від уряду, що дало їм змогу прискорити міжнародну експансію, і українська банківська система не стала винятком.

На сьогодні, в Україні створюється правове поле для інвестування. Законодавство України передбачає визначені гарантії діяльності для інвесторів.

На території України до іноземних інвесторів застосовується національний режим інвестиційної діяльності, тобто надано рівні умови діяльності з вітчизняними інвесторами. Іноземні інвестиції в Україні не підлягають націоналізації.

У випадку припинення інвестиційної діяльності іноземному інвестору гарантується повернення його інвестиції в натуральній формі або у валюті інвестування без сплати мита, а також доходів від інвестицій у грошовій або товарній формі. Держава також гарантує безперешкодний і негайний переказ за кордон прибутків і інших коштів в іноземній валюті, одержаних на законних підставах унаслідок здійснення іноземних інвестицій.

Для сприяння іноземним інвесторам у питаннях взаємодії з органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування утворено Державне агентство з інвестицій та управління національними проектами України [2, Ст. 176–180].

Усунуто адміністративний бар'єр для входження іноземного капіталу в Україну щодо обов'язковості реєстрації іноземних інвестицій, який був запроваджений наприкінці 2009 року.

Вагомою подією для розвитку інвестування в Україні є прийняття Податкового кодексу, який став першим кодифікованим законодавчим актом, який направлений на комплексне регулювання питань, пов'язаних з оподаткуванням.

Основними новаціями Податкового кодексу, що стосуються інвестиційної діяльності, є наступні:

– строком на 10 років з 1 січня 2011 року звільняється від оподаткування прибуток, отриманий від надання готельних послуг у готелях категорій «п'ять зірок», «чотири зірки»

та «три зірки», у тому числі новозбудованих чи реконструйованих, або в яких проведено капітальний ремонт чи реставрація існуючих будівель і споруд, а також підприємств галузей легкої промисловості (крім підприємств, які виробляють продукцію на давальницькій сировині), прибуток від продажу електричної енергії, виробленої з відновлювальних джерел енергії, прибуток підприємств суднобудівної та літакобудівної промисловості;

– стимулювання переходу України на інноваційну модель розвитку, зокрема шляхом поетапного зниження ставки податку на прибуток з 25% до 16% (2011 р. – 23%, 2012 р. – 21%, 2013 р. – 19%, 2014 р. – 16%);

– тимчасове (до 1 січня 2020 року) звільнення від оподаткування прибутку виробників біопалива на виробництво електричної та теплової енергії, а також прибутку підприємств з видобування та використання газу (метану) вугільних родовищ;

– розширена класифікація основних засобів у податковому обліку, передбачено 16 груп основних фондів замість 4 груп у діючому законодавстві;

– врегульовано питання оподаткування операцій з фінансового лізингу, що дозволить надати нових стимулів цій формі інвестування;

– запроваджується оподаткування за ставкою 5% доходів на вклади (депозити), процентного або дисконтного доходу за іменним ощадним (депозитним) сертифікатом, процент на вклад (депозит) члена кредитної спілки у кредитній спілці, доходи у вигляді дивідендів та деякі інші доходи, пов'язані з інвестиційною діяльністю;

– створюються передумови інвестиційної привабливості країни шляхом зменшення ставки податку на додану вартість до 17%;

– запровадження «автоматичного» відшкодування податку на додану вартість сумлінним платникам податків та Єдиного реєстру податкових накладних та впровадження відповідальності держави за несвоєчасне відшкодування податку на додану вартість таким платникам [3].

Висновки: Таким чином, сучасна інвестиційна ситуація в країні доводить нам, що потрібно покращувати інвестиційну політику, адже Україна має значний потенціал для залучення нових коштів у різні галузі промисловості. Прямі іноземні інвестиції з Росії виступають індикатором відносин з Україною, тому потребують особливої уваги з боку політичних лідерів країни.

Список літератури: 1. Балацкий Е., Павличенко Р. Иностранные инвестиции и экономический рост: теория и практика исследования // Мировая экономика и международные отношения. – 2002. – № 1. – С. 52–64. 2. Харламова Г. О. Влияние прямых иностранных инвестиций на обеспечение развития национальной экономики Украины // Актуальные проблемы экономики. – 2007. – № 7. – С. 174–181. 3. Інвестиційний клімат України – [Електронний ресурс]: Режим доступу: <http://www.mfa.gov.ua/spain/ua/18401.htm>

*Лысенков А. В.
г. Иваново, Россия*

УКРАИНА И ПОСТСОВЕТСКОЕ ПРОСТРАНСТВО: ИТОГИ ОСНОВНЫХ НОВОВВЕДЕНИЙ (2005–2009)

В период 2005–2009 гг. высшее политическое руководство Украины во главе с В.Ющенко подвергло общее содержание внешней политики страны существенной корректировке в сторону устранения двусмысленности и непредсказуемости поведения

Украины на международной арене. С 2005 г. Киев декларативно, а затем практически, отказался от т.н. политики многовекторности, которую проводила прежняя власть в 1994–2004 гг. Вместо этого были однозначно определены ключевые приоритеты Украины: реализация вступления в Евросоюз и НАТО, приобретение членства в ВТО [1].

С другой стороны, «оранжевые» заметно обеспечили преемственность внешней политики Л. Кучмы: Украина не отказалась от деятельности на постсоветском пространстве (поддержание и развитие двусторонних отношений со странами СНГ, участие в интеграционных процессах), которое для Украины заведомо сохраняло традиционный второстепенный характер на фоне объявленных приоритетов [2, 3]. Киев продолжал придерживаться основных задач предыдущего руководства на данном направлении. Однако администрация В. Ющенко также внесла сюда свои поправки: акценты на одних задачах значительно ослабила, в отношении других – усилила и дополнила важными новшествами способы осуществления внешней политики в целом.

Эти новшества определялись не столько постоянными и значительными национальными интересами Украины на постсоветском пространстве (политическими, военно-политическими, экономическими, социальными), сколько преимущественно прозападными устремлениями «оранжевых». В этом состояло главное отличие внешней политики В.Ющенко применительно к постсоветскому вектору: если на закате президентства Л. Кучмы Украина рассматривала постсоветское пространство (ПСП) в качестве альтернативы западному вектору, то в 2005–2009 гг. оно являлось альтернативным вариантом доказательства состоятельности претензий Украины на приобретение членства в Евросоюзе и, в ускоренном порядке, в НАТО.

Ведущим внешнеполитическим новаторством нового руководства Украины на ПСП оказалась идея приобретения и воплощения разнопланового регионального лидерства страны посредством демократизации постсоветского пространства. Региональные притязания Украины ограничивались либо Черноморским бассейном, либо Балто-Черноморско-Каспийским регионом (объявлен Украиной, Азербайджаном, Грузией, Польшей и странами Прибалтики энерготранзитным пространством во время энергосаммита в Киеве в 2008 г.) [4]. Увязка данных целей с западными интересами имела результатом дополнительное новшество и особенность шагов «оранжевого» руководства на ПСП – приверженность жесткому прагматизму в отношениях с ведущими партнерами, т.е. сознательному укреплению политико-экономической независимости Украины в ущерб теплым отношениям главным образом с Россией, Белоруссией, Туркменистаном.

Будучи в оппозиции к отдельным постсоветским интеграционным процессам (к СНГ, Единому экономическому пространству, Таможенному союзу), Киев предпочитал действовать с партнерами по ПСП на двусторонней основе. В многостороннем плане предпочтение относилось к формальным и слабым интеграционным группировкам, созданным по собственной инициативе Украины без участия в них России (Содружество Демократического Выбора с 2005 г., Организация за демократию и экономическое развитие ГУАМ с 2006 г.).

В течение президентского срока В.Ющенко экономическое сотрудничество Украины со всеми странами СНГ и Грузией по основным показателям (товарооборот, торговля услугами) развивалось по восходящей, за исключением кризисного 2009 г. [5]. На инвестиционном же направлении за пять лет прорывов достичь Украине не удалось. К тому же априори постсоветское пространство занимало крайне незначительный сегмент в этой области (по состоянию на 2008 г. от общего объема внешних инвестиций лишь 8.6% прямых иностранных инвестиций в Украину поступило из стран СНГ и 3.1% ПИИ из Украины – в страны Содружества, из которых на Россию приходились 5.2% и 1.6%, соответственно) [6].

Низкий уровень инвестиционной привлекательности Украины на мировой арене и инвестиционной кооперации со странами ПСП, помимо прочего, оказало серьезное влияние на негативный исход реализации нововведений внешней политики Украины на ПСП, которые предполагали качественное международное укрепление страны. Их сутью выступила ставка Украины на свои политические, энерготранспортные и военно-политические возможности и ресурсы, не смотря на мощь позиций соседних комплексных интеграционных центров (Евросоюза и России) в этих сферах.

В силу своей неопределенности и масштабности, обреченным на общую неудачу оказалась концептуальная сторона демократизации ПСП. Примером успешного воздействия этого процесса должна была служить сама Украина после президентских выборов 2004 г. и ее твердая приверженность принципам демократии. В. Ющенко выступал за осуждение и борьбу с авторитаризмом, подлинную независимость государства, которая предполагала, с точки зрения Украины, опору исключительно на равноправие в отношениях с партнерами, твердое обеспечение экономической (с помощью рыночной экономики) и военной безопасности. Все это необходимо было достигать только с учетом соответствия европейским демократическим ценностям, с учетом европейской интеграции и тесного сотрудничества с НАТО (для руководства Украины – безальтернативным инструментом гарантирования государственности) [7, 8].

Поскольку во многих странах СНГ преобладали именно авторитарные черты, подобные заявления Киева после серии «цветных» революций (в Грузии, Украине, Киргизии) выглядели как навязывание своей и западной политической воли, сигнал к следующим «цветным» революциям, что обоснованно таило угрозу правящим элитам и внутренней безопасности.

По этой причине фон взаимодействия с Россией оказался изначально напряженным, заметно испортились отношения «оранжевых» с Белоруссией, которые, тем не менее, были восстановлены в 2009 г. из-за спада продемократической риторики В.Ющенко относительно Минска и необходимости решения многих проблем. Подобная риторика Украины (уже направленная против РФ) усилилась после поддержки Киевом территориальной целостности Грузии в августе 2008 г., но оставалась неэффективной как и прежде. «Распространение» Украиной ценностей демократии на ПСП присутствовало только в виде деклараций на многосторонних международных мероприятиях или встречах с руководителями стран ГУАМ, а также поиске поддержки партнеров по СНГ своей интеграции в ЕС и НАТО. Отношения с РФ оказались на крайне низкой точке развития. Это привело к открытому обращению Д. Медведева к В. Ющенко, в котором он упрекнул режим Ющенко в антироссийской политике [9]. Острая раздражительность на высшем уровне не способствовала поиску компромисса по многим долгосрочным проблемам между Россией и Украиной. Поэтому на ПСП единственным искренним союзником Украины по линии полной демократизации была Грузия. В этом плане ситуативно с ними блокировалась Молдавия (после того, как в 2005 г. президент В. Воронин остался у власти).

Практическая сторона украинской политики демократизации ПСП включала в себя другое политизированное направление – безопасность (энергетическую и военно-политическую).

В рамках первого компонента украинское руководство поставило задачу создания открытого и прозрачного рынка купли-продажи и транспортировки углеводородов из Каспия в Европу путем диверсификации маршрутов поставок соответствующего топлива (нефти, газа) в обход России для освобождения Европы и соратников по ГУАМ от российской энергетической экспансии [10]. С этой целью Украина приняла активное участие в «реанимации» ГУАМ, провозглашении создания упомянутого выше Балто-Черноморско-

Каспийского энерготранзитного пространства и Содружества Демократического Выбора, проведении энергосаммитов в 2006–2008 гг., на которых РФ отсутствовала.

Украина выступала с собственными проектами: использование нефтепровода «Одесса-Броды» с заполнением его каспийской нефтью, строительство газопровода «Белый поток» (который поставлял бы газ в Европу из Азербайджана через Грузию и Украину), подключение к проекту ЕС «Набукко». Однако эти планы так и не превратились из деклараций в реальные действия. Украина вынуждена была ограничиться только заверениями в выгодности и высокой значимости своих проектов. Их реализация оставалась в тени постоянных и сложных переговоров Украины с РФ (приведшим к газовым кризисам) и Туркменией (до смерти С. Ниязова) по вопросам потребления, транзита, цены и оплаты поставляемого Москвой и Ашхабадом газа. Карта существующих трубопроводов Черноморско-каспийского региона не изменялась в пользу Киева. Попытки создать весомый задел в приближении к автономному (от России) энергоснабжению Европы претерпели неудачу.

Вторая составляющая – военно-политическая безопасность – оказалась единственной сферой на ПСП, где Украина частично смогла осуществить свои лидерские устремления. Непосредственное вовлечение в урегулирование территориальных «замороженных» конфликтов на стороне центральных правительств и собственные решительные шаги по этому поводу рассматривались В.Ющенко как утверждение Украины в качестве более успешного, чем Россия, центра международных политических решений [11].

Однако Украина смогла внести вклад только в процесс решения молдавско-приднестровского конфликта, т.е. только в той ситуации, где уже обладала закрепленным статусом гаранта мирного урегулирования с 90-х гг. Соответствующий план, предложенный В. Ющенко весной 2005 г. был изначально принят всеми сторонами, в отличие от российского «плана Козака», отвергнутого президентом Молдавии двумя годами ранее [12]. Поддержка Украины Кишиневом обеспечивалась солидарной позицией «оранжевых» с молдавским руководством по отвержению какого-либо суверенитета Приднестровской молдавской республики (ПМР), что было отражено в плане и позже доказано участием Украины с 2006 г. в экономической блокаде ПМР [13]. Параллельно Украина выступала за вывод российских миротворцев из зоны конфликта. Самым быстроечным результатом стало изменение формата мирных переговоров (количество сторон расширилось за счет наблюдателей – США и ЕС). Далее продуктивных изменений не последовало: план не был официально утвержден группой «5+2», в сентябре 2006 г. ПМР отказалась от переговоров, которые не возобновлены в полном формате до сих пор. Наиболее перспективная из всех предложенных руководством Украины за 2005–2009 гг. инициатив на ПСП остановилась уже на начальной стадии. Невостребованность украинских миротворцев в Нагорном Карабахе, Абхазии и Южной Осетии, которых «оранжевые» были готовы туда отправить, продемонстрировала очевидную проигрышную позицию претензий Украины на поправки в статус-кво сил и интересов, сложившееся в рамках международных механизмов урегулирования территориальных конфликтов с участием этих сторон.

Из вышеизложенного можно сделать вывод, что отказ администрации В.Ющенко от политики многовекторности Л. Кучмы в пользу европейской и евроатлантической интеграции существенно повлиял на общий характер и стиль сотрудничества и диалога со странами ПСП. Благодаря этому в период 2005–2009 гг. Украина проводила активный внешнеполитический курс на постсоветском направлении с опорой на политику демократизации ПСП. В ее рамках Киев не приобрел дивидендов – практического регионального лидерства страны путем создания реальной конкуренции России во влия-

нии на политические, военно-политические и энергетические процессы Европы и ПСП. Приверженность подобным установкам привела к существенному ухудшению отношений с РФ. При этом перманентная многосторонняя конфронтация «оранжевых» с Россией не отразилась на поступательном развитии сотрудничества и диалога Украины с другими странами ПСП по экономической линии, и в меньшей степени – по политическим вопросам. Во многом потому, что эти государства не воздвигали барьеры западным устремлениям Украины и не влияли на пересмотр Киевом их содержания.

Именно постсоветское пространство оказалось той площадкой, где Украина выработывала и проводила многие новые черты своей внешней политики в течение президентства В. Ющенко.

Список литературы: 1. Opening statement by V. Yushchenko at the meeting of the NATO-Ukraine Council. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.nato.int/cps/en/natolive/opinions_21972.htm. 2. Ukraine's Yushchenko Addresses Joint Session of U.S. Congress. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.america.gov/st/washfile-english/2005/April/200504061638281_CJsamohT0.3202631.html. 3. Address of the President of Ukraine Viktor Yushchenko at the plenary session of the first 2005 part-session of the Parliamentary Assembly of the Council of Europe. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.coe.int/T/E/Com/Files/PA-Sessions/janv-2005/Yushchenko%20.pdf>. 4. Concept of the Caspian – Black Sea – Baltic Energy Transit Space. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.president.gov.ua/en/content/energosummit_4.html. 5. Зовнішня торгівля України товарами за 2008 рік. // Держкомстат України. Експрес-випуск. 2008. № 24. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.ukrstat.gov.ua>. 6. Інвестиції зовнішньоекономічної діяльності у 2008 році. // Держкомстат України. Експрес-випуск. 2009. № 34. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.ukrstat.gov.ua>. 7. Совместное заявление Президентов Украины и Грузии. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.president.gov.ua/ru/news/data/11_2150.html. 8. Виктор Ющенко: «Я ожидаю сигнала от НАТО». [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.president.gov.ua/ru/news/11282.html>. 9. Послание Президенту Украины Виктору Ющенко. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://archive.kremlin.ru/text/docs/2009/08/220743.shtml>. 10. Ющенко В. Растапливая европейское сотрудничество. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.president.gov.ua/ru/news/13279.html>. 11. Выступление В.Ющенко на заседании внеочередного круглого стола под эгидой Всемирного экономического форума на тему «Определение роли Украины в глобальном мире». [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.president.gov.ua/ru/news/571.html>. 12. План Украины по Приднестровью благосклонно принят всеми сторонами. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.moldova.ru/index.php?tabName=events&owner=27&id=72>. 13. Приднестровье надеется на снятие экономической блокады до конца года. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://ria.ru/politics/20061203/56377761.html>.

*Микитась А. А., Климова С. О.
г. Харьков, Украина*

АНАЛИЗ ИНТЕГРАЦИОННЫХ ВЕКТОРОВ УКРАИНСКОЙ ЭКОНОМИКИ

Введение. Украина, как и многие другие государства, стремится к тому, чтобы нарастить свой экономический потенциал и сделать свои товары и услуги конкурентоспо-

собными на мировом рынке. Поэтому на сегодняшний день, когда в мире полным ходом идет технологическое развитие, ускоряются процессы движения капиталов, рабочей силы и создаются международные экономические объединения, нужно не терять шанс и попытаться извлечь максимум выгоды от присоединения к соответствующей интеграционной группировке стран. Целью интеграционных группировок является повышение экономической мощи стран участниц. На данный момент Украина стоит на пути вступления в зону свободной торговли со странами ЕС и ЕЭП. Как показывает практика, наше правительство поддерживает в большей степени восточный интеграционный вектор, но оно не может отказаться от пункта в конституции в отношении ориентации на евроинтеграцию. Поэтому на данный момент не понятна стратегия нашей страны с точки зрения векторной ориентации экономики. 18 октября был подписан договор о зоне свободной торговли (ЗСТ) между Украиной и странами СНГ (кроме Азербайджана, Туркменистана и Узбекистана), но он ещё не ратифицирован парламентом. Может ли это означать, что Украина отказалась от пути в ЕС, сложно сказать. Многие экономисты рассматривали проблемы экономической интеграции, а именно, А. Гальчинский, И. Бураковский, А. Филиппенко, И. Руденко-Миних и др. Мы также попытаемся проанализировать преимущества и недостатки вступления Украины в ЕС и в ЕЭП, но уже исходя из текущей сложившейся ситуации, как в Украине, так и в мировом сообществе, на основании чего предложим критерии относительно правильности выбора интеграционного вектора.

Постановка задачи. Целью данного исследования является разработка критериев относительно правильности выбора интеграционного вектора исходя из сложившейся текущей ситуации в Украине, а также определение необходимых мер по ускорению адаптации отечественного торгового режима к торговому режиму соответствующего интеграционного объединения. В исследовании применены методы анализа, синтеза и дедукции.

Результаты. На протяжении более десяти лет украинские экономисты ведут споры о преимуществах и недостатках вступления Украины в такие интеграционные объединения стран как ЕС и ЕЭП. Изначально основным интеграционным вектором был выбран Европейский Союз. Однако с течением времени произошло много событий, как в самих интеграционных объединениях стран, так и в Украине. Мы опять подошли вплотную к вопросу о выборе между двумя интеграционными векторами: ЕС и ЕЭП [3]. Этот выбор на сегодняшний день осложняется неоднозначными отношениями всех сторон в области существующих газовых соглашений, которые, по сути, являются основной экономической подоплекой выбора интеграционного вектора.

Подписав соглашение о ЗСТ с Россией, Украина, тем самым, показала серьёзные намерения относительно дальнейшего развития интеграционных отношений со странами ЕЭП. В то же время Европейский Союз также намерен в ближайшем будущем включить Украину в ЗСТ. В режиме ЗСТ Украина действительно может сотрудничать с обоими интеграционными объединениями. Но уже переход к следующему интеграционному этапу, Таможенному Союзу (ТС), заставит Украину все же четко определиться с интеграционным вектором, поскольку в режиме ТС Украина технически не сможет находиться в обеих группировках стран. ТС предполагает не просто устранение таможенных тарифов внутри интеграционного объединения, а установление единого таможенного тарифа в отношении третьих стран.

Прежде, чем определиться с критериями правильности выбора интеграционного вектора, перечислим наиболее весомые, на наш взгляд, преимущества и недостатки вступления Украины как в ЕС, так и в ЕЭП.

Преимущества вступления в ЕС:

- свободное перемещение товаров и услуг (устранение таможенных пошлин, в связи с чем для национальных экспортеров откроется огромный европейский рынок, а национальные потребители получат возможность покупать более дешевую и качественную импортную продукцию);

- свободное перемещение капитала будет содействовать притоку инвестиций в экономику Украины, сделает более доступными кредиты;

- модернизация промышленности Украины за счет ускоренного обновления технологий, введения евро стандартов и т.д.

- реформирование института «права» в результате приближения норм национального законодательства к нормам законодательства стран ЕС;

- достижение политической и экономической стабильности в результате ведения единой централизованной политики.

Недостатки вступления в ЕС для Украины:

- на первых этапах украинский рынок (в силу различных уровней рыночной зрелости Украины и стран ЕС) будет переполнен импортной европейской продукцией, что может привести к закрытию многих отечественных предприятий, конкурирующих с импортом, а это существенно сократит поступления в бюджет;

- уход с рынка отечественных предприятий, продукция которых конкурирует с импортом, может усложнить ситуацию на рынке труда, способствовать росту безработицы;

- вход в валютную зону евро в будущем предполагает невозможность проведения независимой валютно-финансовой политики;

- свободное перемещение рабочей силы в рамках интеграционного объединения может ускорить отток высококвалифицированных кадров из страны;

- неготовность экономики Украины к высоким требованиям стран ЕС в области стандартизации, сертификации качества и т.д. может замедлить выход украинских экспортеров на европейский рынок, что негативно скажется на отечественном сальдо торгового баланса.

Преимущества вступления в ЕЭП для Украины:

- восстановление разорванных распадом СССР кооперативных связей и оживление работы тех отраслей промышленности и отдельных предприятий, которые остановились или попали в ситуацию стагнации;

- возможность эволюционного развития экономики в процессе торговли на основе примерно равной конкуренции;

- расширение доли рынков России и других стран СНГ для украинских товаров;

- обеспечение Украине доступа к дешевым российским энергоносителям, что также в значительной степени позволит восстановить целые отрасли отечественной промышленности;

- устранение препятствий для передвижения рабочей силы в рамках стран ЕЭП позволит улучшить ситуацию на национальном рынке труда;

- приток инвестиций в экономику Украины, их ориентация преимущественно на наукоемкие отрасли.

Безусловно, помимо преимуществ вступления в ЕЭП, есть и достаточно весомые недостатки. Перечислим основные негативные последствия вступления Украины в ЕЭП:

- перекосы таможенной политики в пользу российских товаропроизводителей за счет использования Россией положения лидера, и, как следствие, с одной стороны, переполнение российской продукцией украинского рынка, с другой, ограниченный доступ украинских товаров на российский рынок (за счет сохранения Россией протекционистских позиций по основным товарным статьям);

- снижение цен на энергоресурсы усугубит энергозатратность украинской промышленности, приостановит исследования в области альтернативных источников энергии;
- возможное объединение «Нефтегаза» и «Газпрома», передача в совместное пользование ГТС Украины может подорвать позиции Украины, как независимого государства;
- отмена таможенных пошлин на импорт из стран ЕЭП приведет к сокращению поступлений в бюджет;
- возможность распространения авторитарного режима странами ЕЭП, результатом чего может быть замедление процессов реального реформирования экономики Украины.

Чтобы судить о правильности выбора той или иной векторной интеграционной ориентации, необходимо, для начала, разобраться с основной целью и задачами, которые преследует украинская интеграционная политика. Основная цель интеграционной политики, по нашему мнению, это рост благосостояния нации. Какие задачи могут быть поставлены для достижения этой цели?

- 1) Улучшение предпринимательского климата, что в свою очередь будет способствовать росту среднего класса.
- 2) Рост занятости населения.
- 3) Привлечение инвестиций в экономику, что ускорит процесс обновления местных отраслей промышленности.
- 4) Стабилизацию валютного курса, что позволит уменьшить спекулятивные операции на валютных рынках и создаст благоприятные условия для международной торговли в целом.

Исходя из цели и задач украинской интеграционной политики мы предлагаем воспользоваться следующими критериями выбора интеграционного направления:

- 1) величина потерь государственного бюджета в результате устранения тарифов внутри интеграционного объединения и сохранения единого импортного тарифа в отношении третьих стран (условия ТС), применяемых сегодня как странами ЕС, так и ЕЭП;
- 2) величина потерь украинских производителей, конкурирующих с импортной продукцией, связанные с тем, что рынок Украины после интеграции стремительно заполнится более дешевой импортной продукцией за счет отмены импортных пошлин;
- 3) величина выигрыша украинских потребителей, связанного с приростом спроса за счет снижения цен в результате отмены импортных пошлин;
- 4) показатель роста доходов страны в результате более эффективного применения национальных ресурсов и сворачивания убыточных производств;
- 5) величина потерь страны, связанных с переориентацией местных потребителей с закупки товара у более эффективного внеинтеграционного источника поставки на менее эффективный внутриинтеграционный в результате устранения импортных пошлин (т.н. эффект отклонения торговли);
- 6) показатель сокращения занятости населения на начальном этапе вследствие ухода с рынка нерентабельных производств.

Выше приведенные показатели должны быть рассчитаны и сопоставлены как для ситуации вступления Украины в ЕС, так и для ситуации её вступления в ЕЭП.

Выводы. Расчет приведенных показателей позволит Украине правильно определиться с интеграционным вектором, обоснованно рассчитать все положительные и отрицательные стороны присоединения к соответствующему интеграционному объединению стран.

Определившись с интеграционным вектором, необходимо будет разработать план адаптации национального торгового режима к торговому режиму соответствующего интеграционного объединения, поскольку интеграция всегда на начальном этапе сопро-

вождается трудностями приспособления. Так, план адаптации может включать следующие аспекты [2]:

1) ускоренное обновление технологической базы в наиболее перспективных стратегических отраслях, что позволит решить проблему относительной технологической отсталости;

2) выявление, устранение нерентабельных, неконкурентоспособных производств и создание институтов переквалификации кадров, работающих в соответствующих областях, предоставление им финансовой и консультационной помощи, что позволит решить проблему занятости;

3) стимулирование высокотехнологичного экспорта, а также продукции с высокой степенью обработки сырья, что укрепит позиции национальных предприятий на зарубежных рынках и пополнит бюджет страны валютными резервами.

Список літератури: 1. Богун Н. А. Перспективы вступления Украины в ЕС // www.masters.donntu.edu.ua. 2. Климова С. О. Аналіз проблем адаптації України до торгового режиму країн ЄС // Економіка: проблеми теорії та практики: Зб. наук. пр. – Дніпропетровськ: ДНУ. – 2009. – Вип. 255, т. I. – 288 с. 3. Руденко-Миних И. Долгая дорога в Европу // www.telegrafua.com. 4. Філіпенко А. Інтеграційні перспективи України: бігравітаційна модель // Економіка України. – 2005 – № 8. – С. 11. 5. Пищик В. Евро и макроэкономическая сбалансированность в ЕС // МЭ и МО. – 2003. – № 5. – С. 26. 6. Гальчинський А. Інтеграція: коли і куди // Політика і культура. – 2003 – № 13. – С. 2.

*Максименко Я. А., Меглій А. В.
м. Харків, Україна*

ОСНОВНІ НАПРЯМКИ РЕГУЛЮВАННЯ ТА СТАБІЛІЗАЦІЇ МІГРАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ В УКРАЇНІ

Дана стаття присвячена аналізу основних напрямків регулювання та стабілізації міграційних процесів в Україні. Охарактеризовано діяльність основних Міжнародних організацій, пов'язаних з регулюванням міграційних процесів та їх пріоритетні напрямки праці.

This article analyzes the main areas of regulation and stabilization of migration processes in Ukraine. Characterizes the activities of major international organizations related to the regulation of migration processes and their priorities for work.

Ключові слова: трудова міграція, міжнародна організація з міграції, Міжнародна організація праці, міграційні процеси.

Процеси глобалізації на світовому ринку, попит на товар і капітал, посилення взаємозалежності національних економік об'єктивно обумовили зростання міграції робочої сили як товару. Міграція робочої сили існує на всіх континентах, в усіх регіонах і торкається інтересів більшості країн світу, тому стала одним з головних інтересів світових економік.

Україна є однією з країн, яка надає значну кількість робочої сили до інших країн світу, зовнішня трудова міграція вже стала звичайним явищем. До такої ситуації призводить низький рівень заробітної плати, посилення рівня майнового розшарування населення, досить високий рівень безробіття і вимушеної неповної зайнятості [1]. За останні роки такий показник, як рівень безробіття, має позитивну тенденцію, але й досі залишається досить високим: кількість зареєстрованих безробітних 1999 року становила 1174,5 тис. осіб, 2002 року зменшилась до 1034,2 тис. осіб, 2007 року становила 642,3 тис.

осіб, в 2008 році відбулось зростання кількості зареєстрованих безробітних до 844,9 тис. осіб, але вже в 2009 році становила 531,6 тис. осіб, в 2010 році – 544,9 тис. осіб [8]. Також вплив на міграційні процеси має заборгованість з виплати заробітної плати: сума заборгованості з виплати заробітної плати за 2000 рік становила 6400,8 млн. грн., в наступні роки спостерегалась позитивна динаміка і вже в 2003 році заборгованість становила 2548,2 млн грн., в 2007 році – 806,4 млн грн., в 2008 році – 668,7 млн грн.. Але за останні два роки відбулося збільшення заборгованості з виплати заробітної плати і вже в 2009 році сума становила 1188,7 млн грн., в 2010 році – 1473,3 млн грн [15].

Проте, до недавнього часу, рівень інформаційного забезпечення аналітичних досліджень даного процесу залишається досить низьким. Вибіркове обстеження з питань трудових міграцій, проведене Держкомстатом України в середині 2008 року, стало першим повномасштабним спостереженням, спрямованим на визначення масштабів трудової міграції та соціально-демографічних характеристик її учасників. Воно вперше дозволило оцінити кількісні параметри трудових міграцій [1].

Згідно з даними цього вибіркового обстеження протягом 2005–2008 рр. за кордоном працювали 1,5 млн мешканців України, з яких майже 1,3 млн перебували за межами України з метою трудової діяльності протягом 2007–2008 рр. Протягом останніх 3,5 років 5,1% населення працездатного віку брали участь у трудових міграціях, мігруючи за останні 1,5 року склали 4,4% [1].

Під впливом змін в політиці та економіці, соціальному та технологічному розвитку у найближчий час міжнародна міграція може змінити свої масштаби. Однак, на даному етапі більшість держав відчувають не досить ефективну дієвість управління та регулювання міграційними потоками. Не зникають також такі гострі проблеми, як незаконна міграція та захист прав мігрантів. Одже, не зникне і потреба у вдосконаленні управління міграцією [2].

Мета роботи полягає у визначенні основних напрямків регулювання та стабілізації міграційних процесів в Україні з урахуванням російського досвіду.

Проблема розвитку сучасної міжнародно-правової регламентації міграційних процесів як договірної права стала предметом багатосторонніх угод і договорів між державами та регіонами.

Розрізняють такі міжнародні організації, пов'язані з регулюванням міграційних процесів, як: інституції, які вирішують міграційні проблеми в аспектах своєї основної функціональної компетенції (МОП, ПРООН, ЮНЕСКО, ВООЗ) та організації, які пов'язані метою міжурядової кооперації з упорядкування саме міграційних процесів та статусу мігранта (Міжнародна організація міграції, Управління Верховного Комісара ЯООН з справ біженців, міждержавний фонд допомоги біженцям і вимушеним переселенцям) [3].

Також суб'єктами міжнародного правового регулювання можуть бути різноманітні об'єднання держав: Рада Європи, Європейський Союз, СНД, які здійснюють різноманітні заходи з питань трудової міграції та захисту прав мігрантів [3].

Україна є суб'єктом регулювання трудової міграції, учасницею міжнародних договорів. Проте, можна сказати, що вона суттєво відстала від механізму регулювання цього питання на міжнародному рівні [3].

Для здійснення державного контролю за реалізацією міграційної політики та законодавства, досягнення міжнародних стандартів та забезпечення національних інтересів України щодо управління міграцією необхідно створити надійний державний механізм регулювання міграційними процесами. Україна не має чіткого організаційного та структурного забезпечення реалізації міграційної політики, тому створення надійного державного механізму регулювання міграційними процесами потребує особливої уваги.

Однією з провідних міжурядових організацій у міграційній галузі, яка тісно співпрацює з установами та організаціями України, є Міжнародна організація з міграції (МОМ).

МОМ підтримує забезпечення міжнародного партнерства у вирішенні міграційних питань, пошук практичних рішень міграційних проблем, а також надає гуманітарну підтримку мігрантам, які її потребують, включаючи біженців та осіб, які були змушені залишити свої будинки або місця звичайного проживання [4].

МОМ проводить в Україні проекти, які сприяють покращенню міграційної ситуації в країні, а саме:

1. Програма протидії торгівлі людьми;

2. У рамках Програми «Зміцнення потенціалу у сфері управління міграційними процесами» (СВММР) відбувається тісна співпраця з Урядом України з метою підвищення спроможності української держави управляти міграційними потоками, з метою приведення державної міграційної політики у відповідність із практиками *Європейського Союзу* та міжнародними стандартами захисту *прав людини*, а також з метою захисту людської гідності та добробуту мігрантів;

3. Проект «Технічне співробітництво та зміцнення потенціалу урядів України та Молдови для реалізації угод про реадмісію з Європейським Союзом»;

4. Проекти у сфері трудової міграції [4].

МОМ у сфері *трудої міграції* на сучасному етапі розпочала практичне втілення нового проекту. Міжнародною організацією з міграції, владою *Португалії* та України за підтримки *Світового банку* було розроблено проект «Тимчасова та маятникова трудова міграція між Португалією та Україною» з метою розвитку та вдосконалення схем співробітництва у сфері трудової міграції. Головними цілями даного проекту є сприяння поверненню українських тимчасових трудових мігрантів на місцевому ринку праці шляхом надання професійної підготовки та перевірка ефективності пакету заходів для стимулювання маятникового характеру міграції [5].

Ще однією з програм, пов'язаних з вирішенням проблеми міграції, є Програма Управління Міграційними Переміщеннями (ПУМП). Вона здійснюється у партнерстві із урядами країн Європи, США, Канади, Нової Зеландії та Австралії. Метою програми є підготовка документів для потенційних мігрантів перед та після проведенням співбесід, а також допомога з організації переїзду для потенційних мігрантів [14].

В рамках програми допомоги у добровільному поверненні (AVR) ПУМП надає допомогу через реінтеграцію осіб, що повернулися з країн ЄС. Одним із завдань ПУМП є надання інформації та послуг консультації мігрантам, які не є громадянами України, що повертаються на батьківщину. Мігрантам, які знаходяться у важкому становищі чи шукають притулку МОМ допомагає, використовуючи механізми AVR [14].

У період з 2005 до 2011 року МОМ надала допомогу понад 400 мігрантам, які були повернуті з України в більш, ніж 25 країн походження [5].

МОМ здійснює свою діяльність і в Росії. Це відбувається на основі «Угоди про співпрацю між Урядом Російської Федерації і Міжнародною організацією по міграції». Основними напрямками угоди є: допомога переселенцям в процесі переселення і інтеграції на нових місцях проживання, протидія торгівлі людьми, у тому числі жінками і дітьми з метою сексуальної експлуатації, проведення інформаційних кампаній по відвертанню незаконної міграції, повернення громадян третіх країн, що знаходяться в тяжкому положенні в Росії, медична допомога мігрантам, добровільне повернення афганських фахівців [10].

Україна є державою-членом МОП, яка також здійснює кроки до покращення ситуації трудової міграції. Одним з таких кроків є співпраця представників МОП із керівництвом Федерації профспілок України (ФПУ). Вона присвячена офіційному відкриттю

в Україні проекту МОП/ЄС «Ефективне управління трудовою міграцією в контексті її професійних навичок» та участі у ньому ФПУ.

Ця співпраця направлена на збір інформації щодо міграційних потоків в Україні, визначенні рівня професійної підготовки мігрантів, допомозі по визнанню дипломів мігрантів [6].

Ще одним кроком до вирішення проблеми трудової міграції є співпраця представників ФПУ з місією Міжнародного бюро праці. Для вирішення проблеми обговорювалось питання підготовки нового проектного документу для України щодо трудової міграції. Також порушено широке коло питань: вдосконалення законодавства щодо врегулювання діяльності агенцій з працевлаштування, створення умов для використання професійних навичок трудових мігрантів, які повертаються до України, збирання статистичних даних щодо чисельності трудових мігрантів, а також питання вдосконалення цієї роботи тощо [7].

В Росії МОТ діє в таких напрямках, як створення ефективної законодавчої бази для управління міграцією, скорочення нерегульованої міграції і регулювання легальної міграції, поширення соціального захисту на працівників-мігрантів за допомогою двосторонніх і багатосторонніх договорів, посилення взаємодії між державними установами і програмами допомоги мігрантам, особливо між державними службами зайнятості, інспекціями праці, професійно-технічними учбовими закладами і програмами розвитку малого бізнесу [11].

Важливим кроком є те, що Міжнародним Центром Перспективних Досліджень розроблено проект для обговорення під назвою «Зелена Книга» на тему: «Вдосконалення механізмів реалізації міграційної політики України. Поширення досвіду країн ЄС щодо виконання угод про реадмісію».

В цьому проекті, зокрема, розглянуті проблеми відсутності єдиного координаційного органу виконавчої влади, який реалізував би міграційну політику, недостатній рівень охорони державного кордону, недостатнє фінансування або його неефективне використання, відсутність угод про реадмісію з країнами – постачальниками нелегальних мігрантів, також розглянуті питання організації конкретних дій для підвищення ефективності контролю над нелегальною міграцією [9].

Для регулювання міграційних процесів в Російській Федерації була розроблена Концепція регулювання міграційних процесів в Російській Федерації, яка є системою цілей, основних завдань і напрямів дій органів державної влади і органів місцевого самоврядування у сфері управління міграційними процесами [12].

Основними напрямками реалізації концепції є вдосконалення правової бази в області міграції і виконання відповідних норм законодавства РФ, розробка і укладення міждержавних і міжурядових договорів і договорів міжвідомчого характеру, взаємодія з відповідними державними органами іноземних держав, міжнародними урядовими і неурядовими організаціями в інтересах рішення міграційних проблем [12].

Участь країн в заходах та програмах, пов'язаних з регулюванням міграційних процесів, дають певні позитивні результати. Так, участь України в заходах та програмах, пов'язаних з вирішенням питання трудової міграції, дає певні результати та позитивно вплинули на кількість емігрантів з країни: в 2006 році їх кількість складала 29982 осіб, в 2007 році – 29669 осіб, в 2008 році – 22402 осіб, в 2009 році – 19470 осіб, в 2010 році – 1477 осіб [16].

В Росії ці показники мають наступну тенденцію: в 2006 році кількість емігрантів складала 1989752 осіб, в 2007 році – 2044993 осіб, в 2008 році – 1973839, в 2009 році – 1740149 осіб, в 2010 році – 1944226 осіб [13].

Отже, можна зробити висновок, що Україна та Росія здійснюють кроки для покращення міграційної ситуації в схожих напрямках. Заходи та програми, які проводяться в країнах, приносять певні позитивні результати в зміні кількості емігрантів.

Але, не зважаючи на позитивні показники, Україну й досі вважають країною з високим рівнем міграції, так як усі нововведені програми та заходи для ефективного ре-

зультату безумовно потребують часу. Однозначно можна сказати, що в більшій мірі на це впливає не досить високий рівень розвитку ринку праці в Україні. Високий рівень безробіття, вимушена неповна зайнятість, високі заборгованості по заробітній платі виступають значними рушійними силами трудової міграції. Тому для прискорення вирішення цієї проблеми слід, перш за все, звернути увагу на вирішення проблеми ринку праці в Україні та сприяти покращенню ситуації на ньому.

Список літератури: 1. Позняк А. В. Трудовая эмиграция в Украине как фактор развития рынка труда [Электронный ресурс] / А.В.Позняк // Демоскоп Weekly – 2010. – № 405–406. – Режим доступа к журн.: <http://demoscope.ru/weekly/2010/0405/analit05.php> 2. Світова міграція у 2010 році. Звіт МОМ: «Майбутнє міграції: розбудова дієвості заради змін» [Електронний ресурс]. / Сайт Міжнародної організації з міграції. – Режим доступу: <http://www.iom.org.ua/ua> 3. Поліщук О. В. Міжнародна організація праці (МОП) в системі міжнародного правового регулювання трудової міграції [Електронний ресурс] / О. В. Поліщук – Режим доступу: http://www.rusnauka.com/CCN/Pravo/4_polischukov.doc.htm 4. МОМ Діяльності [Електронний ресурс] / Сайт Міжнародної організації з міграції. – Режим доступу: <http://iom.org.ua/en/iom-activities/> 5. Трудова міграція [Електронний ресурс] / Сайт Міжнародної організації з міграції. – Режим доступу: <http://www.iom.org.ua/ua> 6. В Україні стартує проект МОП/ЄС «Ефективне управління трудовою міграцією в контексті її професійних навичок» [Електронний ресурс] / Департамент апарату ФПУ з питань економічного захисту / Офіційний веб-портал ФПУ. – 2011. – Режим доступу: http://www.fpsu.org.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=4562:-l-r&catid=58:2009-07-30-20-01-54&Itemid=34&lang=uk) 7. МОП готує новий проектний документ для України щодо трудової міграції [Електронний ресурс] / Веб-портал Суспільство і соціальна політика. – 2011. – Режим доступу: <http://www.ukrsocium.com/novini/susplstvo/957-2010-03-22-14-30-22> 8. Ринок праці [Електронний ресурс] / Сайт Державної служби статистики України. – Режим доступу: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/menu/menu_u/gr.htm 9. Проект «Вдосконалення механізмів реалізації міграційної політики України. Поширення досвіду країн ЄС щодо виконання угод про реадмісію» [Електронний ресурс] / Міграційна політика України у сфері контролю над нелегальною міграцією // Зелена книга. – 2006. – Режим доступу: http://www.icps.com.ua/files/articles/42/68/migration_discussionpaper.pdf 10. Бюро МОМ в Росії [Електронний ресурс] / Сайт Международной организации по миграции в России. – Режим доступа: http://85.21.179.94/russian/raboutus_iominrussia.html 11. Управление процессами трудовой миграции и противодействие торговле людьми [Електронний ресурс] / Сайт Международной Организации Труда. – Режим доступа: <http://www.ilo.org/public/russian/region/eurpro/moscow/areas/migration.htm> 12. Концепция регулирования миграционных процессов в Российской Федерации [Електронний ресурс] / Сайт Государство и антропоток. – Режим доступа: <http://antropotok.archipelag.ru/text/a045.htm> 13. Общие итоги миграции населения [Електронний ресурс] / Сайт Федеральной Службы Государственной Статистики. – Режим доступа: http://www.gks.ru/free_doc/new_site/population/demo/migro.htm 14. Програма Управління Міграційними Переміщеннями [Електронний ресурс] / Сайт Міжнародної організації з міграції. – Режим доступу: <http://www.iom.org.ua/ua> 15. Доходи населення [Електронний ресурс] / Сайт Державної служби статистики України. – Режим доступу: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/menu/menu_u/dn.htm 16. Демографічна ситуація [Електронний ресурс] / Сайт Державної служби статистики України. – Режим доступу: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/menu/menu_u/ds.htm

*Никитина Е. А.
г. Белгород, Россия*

К ВОПРОСУ О НЕОБХОДИМОСТИ ПОВЫШЕНИЯ КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТИ СТРАНЫ

Для анализа и измерения уровня страновой конкурентоспособности разрабатываются многие методики и показатели. Однако на данный момент наиболее адекватным отражением конкурентоспособности страны среди прочих является показатель конкурентоспособности, разработанный международной организацией «Мировой экономической форум». Этот показатель используется при анализе промышленно развитых стран, новых индустриальных стран и стран с переходной экономикой. При расчёте данного показателя используются многофакторные векторные модели, учитывающие 381 показатель, которые сгруппированы в 8 агрегированных факторов: внутренний экономический потенциал, внешнеэкономические связи, государственное регулирование, кредитно-финансовая система, инфраструктура, система управления, научно-технический потенциал, трудовые ресурсы. Кроме того, объективные показатели по каждой стране при составлении рейтинга (а это около 70% всех показателей) дополняются субъективными факторами – экспертными оценками аналитиков, опросом мнения руководителей крупных корпораций и ведущих экономических экспертов. Россия, как страна с переходной экономикой, была включена в расчет данного показателя в 1995 г. и заняла тогда 48 место, уступая всем промышленно развитым странам и опережая лишь отдельные развивающиеся страны и страны с переходной экономикой. Наиболее сильными сторонами российской экономики в плане мировой конкурентоспособности были признаны научно-технический потенциал и трудовые ресурсы, а наиболее слабыми – роль государства в экономике, система управления предприятиями и кредитно-финансовая сфера [1].

На данный момент в числе конкурентных преимуществ России на мировом рынке пока ещё остаются: богатые природные ресурсы и развитая минерально-сырьевая база; образованная, квалифицированная и относительно дешёвая рабочая сила; наличие научно-технического потенциала; наличие мощностей по производству массовой, относительно дешёвой продукции, способной найти сбыт на внутреннем рынке и рынках ряда развивающихся стран.

Наиболее слабыми местами отечественной промышленности являются: общее достаточно серьёзное технологическое отставание от мирового уровня; несоответствие структуры промышленного производства параметрам, характерным для экономик развитых индустриальных стран; отсутствие соответствующей инфраструктуры и навыков сбыта продукции и её обслуживания.

Ещё одной нелицеприятной особенностью российского производства является тот факт, что при сырьевом характере экспорта, мы импортируем капиталоемкие продукты и зачастую именно для производства этого самого сырья. Об этом говорит высокая доля расходов на покупку импортного оборудования в себестоимости отечественных экспортируемых товаров. В такой ситуации экспорт становится заложником импортных поставок. Кроме того, развитие экспортно-ориентированных сырьевых отраслей полностью зависит от мировой конъюнктуры в области цен на сырьевые товары. Связывать общий экономический подъём страны с ростом рентабельности производства экспортно-ориентированных сырьевых отраслей было бы не очень разумно, так как мы отдаём наш потенциальный экономический рост на откуп экзогенным факторам, что не приемлемо для развития экономики России, как в прочем и любой другой страны. Итак, познако-

мившись в достаточной степени с «фасадом» промышленной политики, проникнем на её «кухню» и рассмотрим методы и инструменты реализации промышленной политики.

Безусловно, глобальную стратегию движения и развития национальной экономики определяет государство. Эта стратегия является своеобразным ориентиром в деятельности предприятий. Но нелишне подтвердить известную истину: мера участия государства в управлении экономикой зависит от конкретной экономической ситуации в стране и внешнеэкономических и внешнеполитических условий. Ведь реализуют эту стратегию непосредственно предприятия, участвующие в конкурентной борьбе на внутреннем и внешнем рынках. Наличие конкуренции внутри страны является необходимым условием сохранения конкурентных преимуществ на мировом рынке. При поиске ниши на мировом рынке необходимо понимать, что наряду со сложившимся на данный момент спросом необходимо искать новый товар, ориентированный на перспективу. Но необходимо четко представлять, что высокотехнологичный продукт создается главным образом не ради экспорта, а ради повышения эффективности национальной экономики. Нужно также иметь в виду, что конкурентоспособность – это не какой-то статистический показатель, отражающий раз и навсегда сложившуюся ситуацию на рынке.

Одним из важнейших факторов стабилизации и дальнейшего развития экономики народного хозяйства является конкурентоспособность промышленных предприятий. Экономика подавляющего числа стран мира глубоко втянута в мирохозяйственные связи, а национальный рынок, его требования в возрастающей мере формируются под активным воздействием мирового рынка и международной конкуренции.

Обостренная конкурентная борьба на внутреннем рынке подталкивает предприятия выходить на мировой, где бесспорно сыграет свою положительную роль значительный опыт, полученный внутри страны. Чтобы добиться международного успеха, предприятия должны преобразовать лидерство на внутреннем рынке в лидерство на международном. Страны добиваются успеха в тех отраслях, где отечественные предприятия конкурируют глобально, поощряемые Правительством или под давлением обстоятельств [2].

С момента своего создания и в течении всей жизни любое предприятие поставлено перед необходимостью решения жизненно важных для него проблем конкурентоспособности. Поэтому для успешной долгосрочной работы любое предприятие должно, работая на местном рынке, ориентироваться на международный уровень конкурентоспособности.

Далее необходимо определиться с понятием «конкурентоспособность», что же мы будем понимать и в каких аспектах рассматривать данную категорию.

Создавая условия для внутренней конкуренции, необходимо иметь в виду, что сохранение высокого уровня конкурентоспособности определенных отраслей российской экономики предполагает более активное использование в стратегии отечественных предприятий методов неценовой конкуренции, а соперничество в достижении более высокого качества товара, основанного на использовании современных технологий и более прогрессивной технической оснащенности. Положительные и достаточно ощутимые результаты ценовая конкуренция может дать на начальном этапе конкурентной борьбы. Впоследствии же, если не использовать более прогрессивные методы, она будет проиграна зарубежным предприятиям, стратегия конкурентной борьбы которых основана главным образом на их использовании. В итоге будет невозможным создание устойчивой прогрессивной структуры отечественной экономики.

Чтобы товар представлял интерес для покупателя, он должен обладать определенными технико-эксплуатационными и экономическими параметрами. Условием приобретения товара является соответствие этих параметров основным характеристикам неудовлетворенной потребности покупателя. В процессе покупки потребитель выбирает товар, ус-

танавливает отличительные признаки, характеризует конкурентное превосходство данного товара над аналогичными по значению товарами конкурентов, находящимися на рынке.

Исследование экономической литературы показывает, что до сих пор отсутствует общепринятое определение конкурентоспособности предприятия. Разнообразие авторских позиций связано с тем, в каком масштабе рассматривается конкурентоспособность – на региональном, национальном или мировом рынках. Также следует заметить отсутствие фундаментальности, системности в подходах к изучению конкурентоспособности: различные уровни конкурентоспособности исследуются отдельно друг от друга, слабо рассмотрены вопросы взаимосвязей и взаимовлияний между уровнями [3].

В западной экономической литературе данная проблема стала изучаться и рассматриваться ранее, чем в России. Наибольший вклад в исследования конкурентоспособности внесли работы М. Портера, профессора Гарвардской школы бизнеса, Котлера Ф., Карлоффа Б., Томпсона А. А.

В российской экономической науке данная область стала глубоко рассматриваться сравнительно недавно и на сегодняшний день нет недостатков в работах, обсуждающих проблемы конкурентоспособности. Необходимо отметить работы Азоева Г. Л., Ансоффа И. Х., Фатхутдинова Р. А, Юданова А. Ю., Липсица И. В., Завьялова П. С., Жуковской В. М. и многих других.

Для того, чтобы определиться с общими понятиями и терминологией в области конкурентоспособности, вначале мы должны рассмотреть основополагающие принципы понимания термина «конкурентоспособность».

Основополагающими принципами понимания термина «конкурентоспособность» являются следующие:

1. Конкурентоспособность может проявляться только на рынке;
2. Понятие «конкурентоспособность» может распространяться как на объект рыночных отношений (товар, услуги), так и на субъект (предприятия, отрасли, страны);
3. Конкурентоспособность учитывает качество товара (услуги) как со стороны товаропроизводителя, так и со стороны покупателя;
4. Конкурентоспособность производителя определяется как экономическими, технологическими и другими параметрами, так и его долей на свободном рынке;
5. Конкурентоспособность объектов и субъектов хозяйствования имеет динамическое, постоянно корректирующееся состояние;
6. Управляет конкурентоспособностью только конкуренция, складывающаяся на том или ином рынке [4].

В самом широком смысле конкурентоспособность означает возможность выигрывать в соревновании. Применительно к экономической сфере конкурентоспособность, в самом общем виде, есть обладание свойствами, создающими преимущества для субъекта экономического соревнования.

Таким образом, проведенное исследование позволяет нам сделать вывод о многогранности понятия и определения такой категории, как конкурентоспособность. Исходя из вышеизложенного авторское определение конкурентоспособности предприятия – *способность не только реально, но и потенциально производить и реализовывать свою продукцию, пользующуюся большим потребительским спросом и обеспечивающую прибыльность хозяйственной деятельности в условиях конкурентного рынка* [3].

При оценке конкурентоспособности немаловажную роль могут играть ряд факторов, которые нелегко определить количественно. Например, фактор времени. В данном случае имеется в виду не только сезонность, которой бесспорно в какой-то степени подвержены предприятия ПСМ, но и своевременное появление на рынке и занятие ры-

ночной ниши. Поэтому мониторинг рынка и прогнозирование играют немаловажную роль в достижении конкурентоспособности. Систематическое изучение конкурентов и их стратегий поможет лучше понять природу конкуренции в отрасли. Основными вопросами, которые следует задать, являются:

- чем в настоящее время занимаются конкуренты?
- чем они могут заняться в ближайшее время?
- что движет конкурентами?
- в чем уязвимость конкурента?

Для того, чтобы получить более или менее целостное представление о конкуренте, достаточно выяснить четыре основных момента:

- его цели;
- предполагаемое развитие;
- проводимая стратегия;
- возможности.

На практике не многие предприятия могут справиться с поставленной задачей, но те, которые прикладывают ряд усилий и стремятся это сделать, получают положительный результат в виде перемещения предприятия с нынешней конкурентной позиции на более сильную. Широкий анализ конкурентной среды должен помочь предупредить хотя бы некоторые изменения в отрасли, но здесь, несомненно, сыграет немаловажную роль талант менеджеров предприятия, в то время как анализ конкурентной среды – лишь вспомогательное звено стратегического анализа. Квалификация персонала предприятия является еще одним фактором, определяющим конкурентоспособность предприятия.

Необходимо осознание того, что укрепление и повышение конкурентных позиций на рынке должно являться важнейшей задачей для всех работников предприятия. И для того, чтобы Россия стала конкурентоспособной страной должен поработать каждый из нас.

Список литературы: 1. Никитина Е. А. Управление конкурентоспособностью предприятий (статья). Научные ведомости БГУ. – Белгород, 2007. – № 8 (39). – Вып. 4. – С. 226–230. 2. Никитина Е. А. Оценка конкурентоспособности промышленных предприятий (статья). Вестник Белгородского университета потребительской кооперации. – Белгород, 2007. – № 4 (24). С. 176–187. 3. Никитина Е. А. Основные проблемы оценки конкурентоспособности предприятия стройиндустрии / Е. А. Никитина, В. В. Выборнова, А. Ю. Лычев. Монография. – Белгород: Изд-во БГТУ, 2010. – 83 с. 4. Никитина Е. А. Управление конкурентоспособностью предприятия / Е. А. Никитина, В. В. Выборнова. Учебное пособие. – Белгород: изд-во БГТУ, 2011, 92 с.

*Олійник Ю. А.
м. Харків, Україна*

ІННОВАЦІЇ ТА ІННОВАЦІЙНІ ПРОЦЕСИ ЯК ПІДҐРУНТЯ ВЗАЄМОДІЇ СУБ'ЄКТІВ ГОСПОДАРЮВАННЯ В РИНКОВИХ УМОВАХ

Постановка проблеми: В глобальній інноваційній системі в даний час відбуваються кардинальні зміни: зростає інтенсивність, скорочуються терміни створення інновацій, споживачами стають нові учасники інноваційної діяльності, змінюються їх відносини і відповідні функції.

Тому найважливіша характеристика сучасної економіки – інтенсифікація інноваційних процесів, перетворення їх у фактор економічного зростання. В сучасних умовах українські підприємства використовують інновації як інструмент подолання кризових ситуацій, в той час як в першу чергу вони мають бути спрямовані на перспективу та створення нових можливостей для підприємства. Такий підхід до вирішення питань є характерним не тільки для інноваційного розвитку.

У сучасній науковій літературі не має єдиного підходу до визначення терміну інновація та інноваційний процес. Для зручності побудови системи якісного управління впроваджень необхідно виокремити ці поняття.

Аналіз останніх досліджень та публікацій показав, що окремі дослідники визначають підприємництво як творчу діяльність ділових людей, спрямовану на пошук нових сфер вкладання капіталу, створення нових і вдосконалення вироблених продуктів, діючих виробництв, організацій, розвиток власних переваг, ефективне використання різних можливостей для отримання прибутку. Вони зазначають, що будь-який підприємець – ділова людина, проте не кожному ділову людину можна віднести до категорії підприємців, оскільки підприємництво характеризується обов'язковим здійсненням нових комбінацій змін, тобто інновацій.

В економічній літературі виділяють дві моделі підприємництва: класична та інноваційна. Перша – це традиційне, репродуктивне, рутинне підприємництво, коли підприємець прагне організувати роботу в розрахунок на максимальну віддачу ресурсів з використанням внутрішніх резервів фірми для підвищення рентабельності, модернізації виробництва й оновлення асортименту продукції.

Друга модель – інноваційне підприємництво, припускає пошук нових шляхів розвитку підприємництва з прийняттям концепції управління розвитком економіки або інноваціями [1].

Таким чином, практика будь-якої діяльності у будь-якій формі містить у собі інноваційний процес і відбувається на засаді інноваційної діяльності. В законі України «Про інноваційну діяльність» її розглянуто як діяльність, яка спрямована на використання і комерціалізацію результатів наукових досліджень і розробок і зумовлює випуск на ринок нових конкурентоспроможних товарів і послуг [2].

На відміну від визначення поняття інноваційної діяльності, викладеного в Законі України, у світовій практиці його сформульовано так: діяльність, яка спрямована не лише на використання й комерціалізацію результатів наукових досліджень і розробок для розширення і відношення номенклатури і поліпшення якості продукції, що випускається (товарів, послуг), але й на вдосконалення технології виробництва з наступним її впровадженням й ефективною реалізацією на внутрішньому чи зовнішньому ринках [3].

Метою статті є аналітичний огляд концепцій інноваційного менеджменту в напрямі дослідження категорій інноваційний процес та інновації, встановлення їх значення для взаємодії суб'єктів господарювання в ринкових умовах.

Забезпечення гарантованого економічного зростання та подолання кризи в науковій та виробничій діяльності можливе лише в разі розширеного відтворення інноваційного процесу і впровадження наукових розробок в усі сфери суспільного життя. Це зумовлює необхідність узагальнення, систематизації та поглиблення наукових досліджень з проблем інноваційного розвитку економіки України і впровадження їх результатів у практичну діяльність.

У ринкових умовах господарювання інноваційні процеси в розвитку економіки будь-якої галузі народного господарства мають вирішальне значення. Потенціал економічного зростання є похідною ефективною дією інновацій (людських знань), які характеризують комплекс процесів суспільного виробництва і зумовлюють стабільний розвиток країни [1, С. 3].

Інноваційну діяльність розглядають як процес І. В. Афонін, І. Т. Балабанов, О. І. Волков, М. П. Денисенко, А. П. Гречан, Є. Ф. Денісов, С. М. Ілляшенко, В. А. Швандар, В. Я. Горфінкель, Л. Н. Оголева, Н. В. Краснокутська, Р. А. Фатхутдінов.

Інші вчені, наприклад, В. Н. Архангельський, П. Н. Завлін, С. Д. Ільєнкова, В. М. Гринова, В. В. Власенко, А. І. Ковальова розрізняють поняття інноваційна діяльність і інноваційний процес. Л. Н. Васильєва, Є. А. Муравьова, І. А. Павленко, О. А. Мизрова вважають, що інноваційна діяльність більш широке поняття, ніж інноваційний процес.

Інноваційний, процес – це дії з перетворення наукових знань на інновацію, впровадження її та освоєння, тобто – сукупність послідовних етапів праці від зародження ідеї та створення нововведення до його освоєння за виробництва суто інновації.

Певним чином, інноваційний процес – це побудована система, за якої здійснюють інноваційну діяльність, результатом чого має бути інновація для практичного використання і розповсюдження.

В основі інноваційного процесу лежить створення, упровадження і поширення інновацій, необхідними властивостями яких є науково-технічна новизна, практичне їх застосування і комерційна реалізованість з метою задоволення нових суспільних потреб. Звичайно, світ нововведень не обмежується тільки технікою і технологіями. Удосконалення, зміни систем управління та організації процесів виробництва теж здійснюються через уведення інновацій. Нові організаційні структури, методи розробки управлінських рішень, форми стимулювання розробляються науковцями-спеціалістами, освоюються і впроваджуються так само, як і нові прилади, технологічні лінії чи обладнання. Нові моделі одягу, види послуг, нові організаційні форми – усе це є результатом інноваційних процесів, які розвиваються на основі певних принципів: спочатку усвідомлюється необхідність змін, визначається мета, розроблюється інновація, освоюється, поширюється, використовується і «відмирає». На думку А. Пригожина, «нововведення – це процес, тобто перехід певної системи з одного стану в інший» [4, С. 120].

Якісні зрушення в сучасній економічній теорії засвідчують, що відбулося значне перегрупування чинників і джерел знання, що визначають економічний розвиток.

Традиційні його ресурси пов'язані з поступовим наближенням, до фізичних меж їх використання зі зниженням ефективності їх експлуатації і збільшенням витрат на природоохоронні заходи.

Це своєю чергою підтверджує, що домінуючою в моделі економічного розвитку має бути система інноваційних процесів і наукових знань, а також нових технологій і послуг.

Відповідно до Закону України «Про інноваційну діяльність» інноваційна діяльність є однією з форм інвестиційної діяльності, що має на меті [2]:

- впровадження досягнень науково-технічного прогресу у виробництво і соціальну сферу, включаючи випуск і поширення принципово нових видів техніки і технологій;
- прогресивні міжгалузеві структурні зрушення, реалізацію довгострокових науково-технічних програм із великим терміном окупності витрат;
- фінансування фундаментальних досліджень для здійснення якісних змін у стані виробничих сил; розробку і впровадження нової, ресурсозберігаючої технології, спрямованої на поліпшення екологічного стану навколишнього середовища.

Інноваційні процеси започатковуються певними галузями науки (наукові пошуки), а завершуються у сфері виробництва, сприяючи його прогресивним змінам. Первісними імпульсами запровадження новин (нововведень) на підприємствах служать не тільки суспільні потреби й результати фундаментальних наукових досліджень, а й використання зарубіжного прогресивного досвіду в основних напрямках виробництва.

У цьому аспекті інноваційні процеси, новини й нововведення професора С. Ф. Покропивний та інші автори поділяють на взаємопов'язані види (рис. 1).

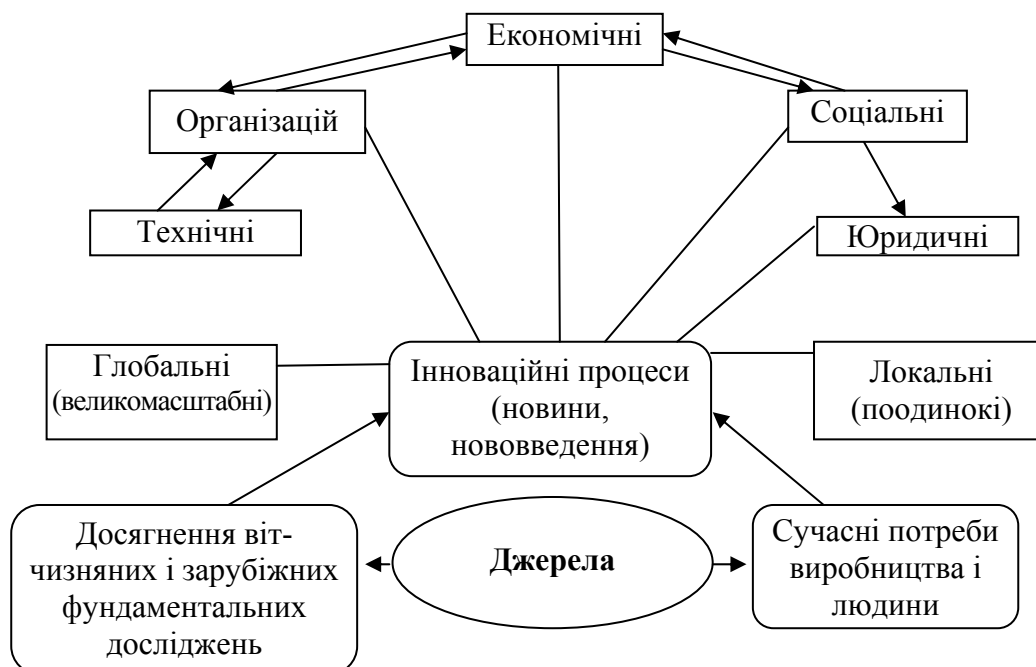

Рисунок 1 – Джерела, класифікація і взаємозв'язок інноваційних процесів

Практика свідчить, що за масштабністю і силою впливу на ефективність діяльності певних ланок суспільного виробництва всі новини та нововведення можна об'єднати у дві групи – локальні окремі (поодинокі) та глобальні (великомасштабні). Якщо локальні новини (нововведення) ведуть переважно до еволюційних перетворень у сфері діяльності підприємств і через це не справляють істотного впливу на ефективність функціонування та розвиток цих підприємств, то глобальні, навпаки, здебільшого є революційними (принципово новими), кардинально підвищують організаційно-технічний рівень виробництва, що в кінцевому підсумку забезпечує істотні позитивні зрушення в економічних і соціальних процесах. Звідси випливає, що ефективні технічні, організаційні та економічні нововведення беззаперечно ведуть до помітних позитивних змін у соціальних процесах на підприємствах, а постійна актуалізація нагальних завдань соціального характеру ініціює їх розв'язання за допомогою нових економічних рішень. Це свідчить про те, що усі нововведення на підприємствах, які зорієнтовано на динамічний розвиток і невинне підвищення ефективності виробництва, мають спиратися на власні юридичні підвалини, відповідні нормативно-законодавчі акти – в іншому разі вони не справлятимуть належного впливу на масштаби і строки досягнення соціально-економічних цілей суб'єктів господарювання.

Висновки. Аналіз різних концепцій розвитку теорії інновації дає змогу визначити певні необхідні співвідношення категорій інноваційний, процес, інноваційна діяльність і інноваційне підприємство.

Ми з'ясували, що інноваційну діяльність потрібно розглядати, як сукупність наукової, технологічної, організаційної, фінансової і комерційної сфер діяльності, що спрямована на створення і впровадження на ринку нового або вдосконаленого продукту, створення нового чи вдосконаленого технологічного процесу, використання в практич-

ній діяльності нової чи вдосконаленої організаційно-економічної форми, що забезпечує необхідну економічну та (чи) суспільну вигоду [5].

Інноваційний процес – це спосіб організації комплексу взаємопов'язаних підсистем інноваційної діяльності для забезпечення його конкурентоспроможності та досягнення визначеної мети. Його в загальному вигляді можна класифікувати за способом організації інноваційного процесу: на засаді його внутрішньої організації, коли інновацію створено і освоєно безпосередньо працівниками фірми, і на засаді його зовнішньої організації, коли одну чи кілька функцій реалізують сторонні організації.

Отже, розглянуті питання розвитку теорії інновацій та інноваційного процесу, а також інноваційні процеси як підґрунтя взаємодії суб'єктів господарювання в ринкових умовах.

Список літератури: 1. І. В. Федулова Теоретичні положення з визначення категорій інноваційний процес і інноваційна діяльність: Проблеми науки 8/2007 С. 2–7
2. Закон України «Про інноваційну діяльність» № 40/4 від 4.07.2002 // Урядовий кур'єр. – 2002. – № 143. 3. Шумпетер Й. Теория экономического развития // Пер. с англ. – М.: Прогресс, 1992. – 456 с. 4. Економіка підприємства: Навчальний посібник / П. В. Круш, В. І. Подвігіна, Б. М. Сердюк та ін.. – К.: Ельга-Н: КНТ, 2007. – 777 с. 5. Винокуров В.И. Основные термины и определения в сфере инноваций // Инновации. 2005. № 4 С. 6–21

*Попадинець Е. В.
г. Харків, Україна*

УСИЛЕНИЕ СОЦИАЛЬНОЙ ФУНКЦИИ ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА В УКРАИНЕ И РОССИИ

В последние десятилетия бурное становление рынка в Украине и России и ряде постсоветских стран поставило перед экономистами-учеными и функционерами ряд сложных теоретических и практических проблем, требующих всестороннего научного внимания. Среди них – особое место принадлежит вопросам управления процессами развития предпринимательства и бизнеса как одного из ключевых звеньев становления рыночной экономики. Все мировое сообщество последние несколько лет отчаянно пытается одолеть энергетические, политические, долговые, продовольственные и проч. «метастазы» глобального финансово-кредитного кризиса [1, С. 16]. Как отмечают эксперты, причины сего – в процессах системного характера. Так, по мнению Дж. Сороса, вся глобальная финансовая система была построена на ошибочных предположениях. И что еще важнее, неправильные представления лежат в основе не только финансового рынка, а и всего социального устройства» [2, С. 26].

Сегодня возник новый кризис, который воплощается в необходимости пересмотра, переосмысления исходных жизненных ценностей как на микроуровне (фирма), так и на уровне государства, мирового сообщества. Только трансформация системы ценностей соответственно вызовам современности может обеспечить человечеству дельнейшее процветание. О необходимости радикальные перемен говорят вещи мировые умы. З. Бжезинский констатирует, что своей жизнеспособностью современный капитализм во многом обязан тому, что он «сумел перенять у социализма некоторые формы социальной политики». Автор отмечает: «если не будут предприняты определённые меры к тому, чтобы поднять значение моральных критериев, обеспечивающих самоконтроль над обогащением как самоцелью, американское превосходство может долго не продер-

жаться» [3, С. 58]. Дж. Стиглиц указывает на необходимость «коллективных действий общемирового масштаба» и подчёркивает негативные последствия глобализации и настоятельную потребность направить этот процесс в управляемое русло: «Если глобализация будет и дальше развиваться таким же образом, каким она протекала раньше, если мы и впредь будем отказываться делать выводы из собственных ошибок, то она не только не сможет способствовать развитию, но будет и дальше порождать бедность и нестабильность» [4, С. 248]. Американский социолог Э. Валлерстайн заявляет: «Запад вошёл в полосу массивного кризиса – не только экономического, но и фундаментального политического и социального. Мировой капитализм находится в кризисе как социальная система... Мы отчаянно нуждаемся в нахождении значительно более рациональной общественной системы» [5, С. 95]. Автор убеждён, что если капитализм не «соединит эффективность с гуманизмом», то его будущее окажется под угрозой [6]. Угрозой для благополучных и успешных станут бедные и слабые. «Слабые обладают огромным психологическим преимуществом. Им почти нечего терять, тогда как сильные могут потерять всё, и эти опасения их пугают» [4, С. 44]. Знаменитый французский социолог А. Турен считает, чтобы выжить на планете в будущем, люди должны «создать и построить новые формы частной и коллективной жизни» [5]. «Подобно тому, как ранний капитализм был вынужден, во избежание гибели, преобразоваться в более цивилизованную форму современного капитализма, так и нынешняя капиталистическая система не сможет смириться с присущими ей глубокими внутренними противоречиями. У неё есть только один выход – исторически своевременная трансформация в более справедливое и гуманное общество. В такое общество, где проблема выживания и развития человечества на фоне обостряющихся глобальных угроз получит приоритет перед сугубо эгоистическими интересами конкурирующих групп» [1].

И ориентиром на макро- и мегауровне должна стать социальная справедливость, которая позволит преодолеть глобальное неравенство, отвратить социальные взрывы, катастрофы и потрясения. На микроуровне реализатором новой социально-экономической политики должна стать фирма, как базовый социально-экономический институт современного общества. Именно фирма должна обеспечить поворот общественного сознания от экономического эгоизма к здравому самоограничению, от безразличия к помощи, от конкуренции к координации и сотрудничеству.

Практическая реализация теоретических постулатов социально ответственного и ценностно-ориентированного бизнеса несет в себе огромный потенциал, который в состоянии разрешить глобальные противоречия современной капиталистической экономики, которая саму же себя загнала в тупик. А. Гриценко объясняет общую логику соотношения экономического и социального, объясняющую ретроспективу, современность и перспективу так: сначала существует синкретичное единство экономического и социального в первобытных формах общества, затем эти моменты единства дифференцируются, обособляются, взаимодействуя и взаимопроникая друг в друга, сохраняя вместе с тем свою относительную самостоятельность и приобретая в индустриальном обществе форму противоположностей, и наконец происходит слияние противоположностей в форме агрегирования их составляющих. Так и в основе создания любой компании, безусловно, лежит экономический мотив – получение прибыли. И такой подход предполагает выполнение организацией экономической функции по производству продукции и услуг, необходимых для общества со свободной рыночной экономикой. Фирма должна обеспечивать эффективный контроль над финансово-хозяйственной деятельностью компании, увеличение ее активов, стоимости акций и иных ценных бумаг. Однако если на первоначальной этапе становления капиталистической (индустриаль-

ной) экономики, социальные функции такой организации ограничивались исключительно обеспечением работы для граждан и достижением максимальной прибыли и вознаграждения для акционеров, то в данный момент времени такой подход явно устарел. В условиях информационной экономики, экономики социально-ориентированной фирма не может быть просто «машиной» для получения прибыли. Такой подход чреват социально-экономическими катастрофами, что в частности продемонстрировал глобальный финансовый коллапс 2008 г.

Фирма, руководствующаяся прежде всего принципами максимизации прибыли и высокой производительностью труда как показателями успешного функционирования на рынке, исходит из того, что эти показатели одновременно выполняют и важнейшую социальную функцию, так как являются индикаторами эффективного распределения ресурсов и удовлетворения общественного спроса. Однако фирма, корпорация, сегодня, это, прежде всего, не экономическая, а социально-экономическая система. Не случайно, прилагательное «социальная» занимает первое место, что говорит о необходимости подчинять экономические мотивы социальным. Очевидно, что современное понимание социальной ответственности бизнеса перед обществом начинает выходить за рамки интересов владельцев, инвесторов и акционеров. Социальная справедливость бизнеса неотъемлема от реализации социально важных проектов: развития трудового потенциала работников, охрану их здоровья, создание безопасных условий труда, природоохранную деятельность и ресурсосбережение, обеспечение потребителей качественной и безопасной продукцией, заботу об интересах местного сообщества и добросовестную конкуренцию и деловую практику.

Сегодня эффективное корпоративное управление включает в себе колоссальный потенциал поступательного развития общества. Корпоративное управление, подчиненное современным понятиям социальной справедливости, формируется гармоничное соотношение индивидуальных и общественных интересов, устанавливается баланс между экономическими и социальными целями фирмы, достигается микро и макроэкономическое равновесие.

Социальная значимость корпоративной практики управления проявляется в исключительных возможностях бизнеса способствовать их конструктивному взаимодействию основных социальных групп и социальных институтов в условиях рынка, достигнуть баланса их противоречивых интересов. Этический бизнес, который не ставит цели выше средств, может обеспечить компромисс между интересами владельцев (акционеров), менеджеров, работников и потребителей, получением прибыли и защитой окружающей среды, рентабельностью и социальной справедливостью.

Концепция корпоративной социальной ответственности не просто не отрицает нацеленность на максимизацию прибыли, но считает ее напрямую зависящей и тесно связанной с социальной справедливостью относительно стейкхолдеров. Хозяйственное развитие определяет не столько система цен, а в большей мере система культурных ценностей и социальных институтов, на которой основана экономика. Немецкий исследователь начала XX в. В.Зомбарт отмечает, что предпосылкой формирования рыночной экономики является наличие капиталистического духа, а его обязательное условие – сочетание мещанского и предпринимательского духа. Мещанские добродетели – нормы морали, определенные этические принципы социальной жизни превращаются в необходимый компонент, обеспечивающий экономическое взаимодействие в обществе [4]. Без этих воззрений и принципов, формирующих хорошего гражданина и отца семейства, солидного и «осмотрительного» делового человека, лишь на основе устремленного к безудержной наживе предпринимательского духа формирование эффективной ры-

ночной экономики невозможно. История становления рыночной экономики на Западе служит тому подтверждением [5].

Такой подход должен стать актуален для современного отечественного бизнеса, который пока еще находится в стадии становления. Конечно, в условиях неблагоприятной институциональной среды, нестабильной экономической конъюнктуры, реализация социальной функции в чем-то усложняется. Однако, именно в ориентации на людей, на потребителей, работников и видится будущее отечественного делового сообщества. Именно от того, насколько украинские фирмы воспримут сегодня, уже на стадии своего формирования, опробованные международной практикой принципы социальной ответственности, будет зависеть насколько им удастся стать важным компонентом новой социально-экономической системы, катализатором положительных сдвигов в обществе, обеспечивать достойные условия труда персонала и жизнедеятельность общества в целом, а в конце концов, стать экономически эффективными производителями.

Однако, на практике данные теоретические положения реализуются украинскими фирмами крайне неохотно, налицо лишь определенные позитивные подвижки. Отечественный бизнес не пытается вторгаться в сферу оказания широкого спектра конкурентных социальных услуг и способствовать развитию полноценной социальной инфраструктуры по таким, в частности, направлениям, как пенсионное обеспечение, добровольное медицинское и индивидуальное страхование, финансовые услуги населению (ипотека, потребительский кредит и т. д.), образование, жилищно-коммунальная сфера и многое другое. Многие корпорации воспринимают социальные расходы как одностороннюю «благотворительность» и все больше – как взаимовыгодное партнерство с обществом.

Ответственность бизнес перед обществом признается пока лишь незначительной частью фирм постсоветского пространства. Отечественные предприниматели делают только первые шаги на пути к реализации этого принципа в бизнес-практике и существенно отстает в данном вопросе от развитых стран. Подтверждением этого являются результаты соцопроса российской Ассоциацией менеджеров, направленного на выявление общественного мнения по поводу социальной роли бизнеса, оценка общественных ожиданий в области социальной ответственности бизнеса, определение глобальных тенденций и национальной специфики социальной ответственности предпринимательства. Так, общественность России скептически относится к способности компаний быть социально ответственными: 46% респондентов не доверяют в этом вопросе отечественному бизнесу, а 39% – и международному. Прежде всего, деятельность компаний оценивается по качеству их продукции и по их отношению к сотрудникам и поставщикам. Такие факторы, как вклад компаний в национальную экономику, законопослушность, природоохранная деятельность, честность и участие в благотворительности, признаются второстепенными. Многие руководители крупных компаний признают прямую связь между успехом бизнеса и социально ответственным поведением (81%), однако на практике данный принцип соблюдают лишь единицы.

Государство должно стать регулятором общественного развития. Сегодня регулирующая роль государства в Украине и России должна не ослабевать, а усиливаться. Однако, регулирующие функции государства должны видоизмениться в направлении повышения его ответственности, эффективности и социальной направленности реализуемой экономической политики.

Эффективное и ответственное перед обществом социальное государство обязано обеспечивать национальную безопасность во всех её аспектах, планировать и реализовывать всестороннее социально-экономическое развитие страны, регулировать функционирование рынка путём координации деятельности государственного и частного

секторов в общенациональных интересах, реализовывать в качестве главного приоритета повышение уровня жизни большинства населения, предотвращать недопустимо высокую степень социального расслоения, гарантировать основные демократические свободы и законные права личности, способствовать превращению науки и культуры в факторы, определяющие дальнейшее общественное развитие.

Список литературы: 1. Артёмова Т. И. Методологічна анатомія глобальної фінансово-кредитної кризи // Економічна теорія 2011. С. 16–26. 2. Сорос Дж. Новая парадигма финансовых рынков.–М., 2008. 3. Zbigniew Brzezinski. Out of Control. Global Turmoil on the Eve of the Twenty First Century. – New York, Charles Scribner's sons, 1993. 4. Дж. Стиглиц. Глобализация: тревожные тенденции. Пер. с англ. – М., «Мысль», 2003. 5. Emmanuel Wallerstein. The Decline of American Power. The U.S. in a Chaotic World. – «The New Press», 2003.

*Подрез О. И., Черепанова В. А.
г. Харьков, Украина*

РОЛЬ ЭКОНОМИЧЕСКОГО СОТРУДНИЧЕСТВА ПОСТСОВЕТСКИХ ГОСУДАРСТВ В БОРЬБЕ С ВАЛЮТНО-ФИНАНСОВЫМ КРИЗИСОМ

Введение. Мировой финансовый кризис 2008-го года – это финансово-экономический кризис, проявившийся в сентябре – октябре 2008 года в форме очень сильного ухудшения основных экономических показателей в большинстве развитых стран, и последовавшая в конце того же года глобальная рецессия [1, 2]. Не исключением в этом процессе стали многие государства СНГ, проводившие в последние годы активную политику интеграции в мировое хозяйство [3].

Для Украины, как и для других стран содружества, наиболее актуальным является поиск оптимальных решений по противостоянию второй волне кризисных явлений в валютно-финансовой сфере и созданию условий безопасности национальной экономики. Решению этих проблем посвящены научные труды многих авторов, таких как: М. Головнин [4], В. Литвицкий [8], С. Марченко [7], А. Пылин [5], Л. Соболев [6] и др. [1–3]. Работы этих авторов рассматривают причины, особенности мирового финансового кризиса для различных стран, в том числе и стран СНГ. Однако нерешенной является проблема разработки совместных мероприятий стран СНГ по предотвращению последствий второй волны финансового кризиса.

Постановка задания. Целью написания данной статьи является выявление особенностей возникновения кризисных ситуаций в странах СНГ и разработка предложений по их ликвидации. В статье использовались такие методы научных исследований как: систематизация, анализ, синтез, сравнение, системный подход.

Результаты. Мировой кризис вскрыл экономические проблемы постсоветского пространства, которые могут оцениваться как национальные факторы в распространении кризисных процессов в этих странах. Среди основных проблем стран СНГ, которые усилили воздействие глобального финансово-экономического кризиса в этих государствах, следует выделить:

1. неразвитость ряда рыночных институтов, включая недостаточное развитие национальных валютно-финансовых систем, а также сильная зависимость от иностранных кредитов;

2. низкая степень диверсификации экономики преимущественно топливно-сырьевой направленности (проблема «моноэкспорта») и сильная завязанность на глобальный инвестиционный спрос (нефть и нефтепродукты, металлы, удобрения);

3. слабая конкурентоспособность несырьевых секторов экономики и высокая зависимость от импортных товаров (технологии, машины, оборудование, продовольствие) [5].

В страны СНГ кризис пришел с некоторым опозданием по сравнению с западными странами. Его разрушительное влияние страны региона в полной мере ощутили только осенью 2008 г. Экономические проблемы в США и других развитых странах отрицательно повлияли, прежде всего, на фондовые рынки. В результате капитализация фондовых рынков России, Украины и Казахстана к концу октября 2008 г. упала в 3–5 раз, что негативно повлияло на получение кредитных ресурсов и обслуживание корпоративного долга.

Обвал фондового рынка в странах СНГ привел к дефициту долларов на валютном рынке. В этих условиях центральные банки стран Содружества проводили валютные интервенции, в результате которых происходило сокращение золотовалютных резервов. Украиной во время кризиса взят крупный заём МВФ в размере 16,5 млрд долларов, при суммарных золотовалютных резервах страны на этот момент около 32 млрд долларов. При этом Фондом были поставлены и Украиной приняты условия управления экономикой страны [5].

Многие чиновники предупреждают о возможности второй волны кризиса и указывают, что в отличие от первой волны кризиса, спектр доступных мер существенно уже.

Отечественные экономисты-аналитики отмечают, что вторая волна кризиса в Украине будет проходить по самому неблагоприятному сценарию. Этому есть объективные причины – внутреннее потребление составляет всего немногим более 40% ВВП. Это значит, что когда упадут цены на металл и другое сырье, которое мы экспортируем, Украина получит значительный перекося торгового баланса: приток валюты в страну будет ниже оттока. Это неминуемо приведет к инфляции и падению курса национальной валюты. Вместо плавной девальвации НБУ всеми доступными способами держит гривну. Денежная масса сокращена до уровня 2008 года, что является очень низким показателем. Это значит, что в случае паники на валютном рынке у регулятора уже не будет возможности связать избыточную денежную массу, т.к. она и так уже связана максимально [7].

Выводы. На основании проведенного аналитического обзора, целесообразно сделать следующий вывод. Экономика постсоветских государств имеет общие черты развития и общие кризисные явления, связанные с зависимостью их финансовых систем друг от друга и от мировых финансовых институтов и инструментов. Естественным предложением по борьбе с мировым финансовым кризисом, его второй волной, является создание условий для экономического сотрудничества постсоветских государств в борьбе с валютно-финансовым кризисом. По мнению авторов статьи, первоочередными мерами по стабилизации ситуации в экономике должны быть следующие: не допущение скачка цен на рынке топлива, снижение цен на несезонные продукты, не допущение увеличения расходов бюджета, проведение соответствующей тарифной политики по отношению к стоимости газа и коммунальных услуг.

Список литературы: 1. Мировой финансовый кризис (2008–2011) // <http://ru.wikipedia.org>. 2. Мировая финансовая система после кризиса. Оценки и прогнозы. – М.: Маросейка, 2009. – 220 с. – ISBN 978-5-903271-32-0. 3. Мировой финансовый кризис и

экономическая безопасность России. Анализ, проблемы и перспективы. – М.: Экономика, 2010. – 208 с. – ISBN 978-5-282-03053-2. 4. Головнин М. Ю. Финансовые кризисы последнего десятилетия // Мир перемен. 2008. № 3. С. 48. 5. Пылин А. Г. Роль глобальных, региональных и национальных факторов в развитии мирового финансово-экономического кризиса в странах СНГ. – М.: Институт экономики РАН, 2010. 6. Соболев Л. Вторая волна кризиса: что ждёт Украину//<http://atv.odessa.ua/?t=15667>. 7. Марченко С. Вторая волна кризиса. Встречайте // <http://blog.liga.net/user/smarchenko/article/7518.aspx>. 8. Литвицкий В. Что делать? // <http://glavred.info/archive/2011/10/11/152222-1.html>.

*Решетняк Н. Б., Момот Е. В.
г. Харьков, Украина*

ТРУДОВАЯ МИГРАЦИЯ КАК ФАКТОР ЗАНЯТОСТИ НАСЕЛЕНИЯ УКРАИНЫ И РОССИИ

Трудовая миграция населения – это особенная закономерность среди международных миграций. Так как, какие бы мотивы (политические, религиозные, национально-расовые и т.д.) не определяли современные международные миграции населения, это прежде всего явление экономическое, обусловленное, в конечном счете, поисками нового места приложения труда за пределами родной страны. Поэтому трудовую миграцию рассматривают с широкой и узкой точки зрения. С широкой точки зрения трудовая миграция – это совокупность всех форм территориальной подвижности населения, связанная с трудовой деятельностью на территории другой страны. Узкая трактовка сводится к вселению жителей одной страны на территорию другой, сопровождающаяся как сменой гражданства, так и последующим трудоустройством.

Спрос на рабочую силу находится в тесной зависимости от состояния экономической конъюнктуры в принимающих странах и странах оттока трудовых ресурсов. Немаловажную роль играет также техническая оснащенность производства, поскольку издержки на заработную плату по найму людей играют важную роль при сравнении с издержками на приобретение машин и оборудования.

Мировой рынок труда становится средством регулирования макроэкономических пропорций на международном уровне. В частности, масштабы, интенсивность и направления его функционирования в определяющей мере зависят от колебаний экономического роста и спада как в странах оттока, так и в принимающих странах. Известно, что экономический рост сопровождается повышением спроса на трудовые ресурсы, тогда как экономический спад – возникновением их избытка. Глобальное макроэкономическое регулирование осуществляется посредством международного перелива рабочей силы – переток ее оттуда, где избыток, туда, где дефицит. При этом решающим фактором, обуславливающим такой перелив, является величина заработной платы, точнее, различия между странами в вознаграждении аналогичного труда. По данным ЮНИДО, разрыв в почасовой оплате между промышленно развитыми и развивающимися странами превысил в машиностроении, пищевой промышленности – в 7, а в текстильной в 9 раз. В производстве полупроводников, например, разрыв между США и Сингапуром достигает около 12 раз, а между ФРГ и Пакистаном в хлопкопрядильных обработках – около 30 раз.

Таким образом, международные миграционные процессы послужили основой формирования мирового рынка рабочей силы, который охватывает разнонаправленные потоки трудовых ресурсов, пересекающих границы. В своем современном состоянии он

соединяет национальные и региональные рынки рабочей силы, а иногда и влечет за собой формирование этнических анклавов с так называемой этнической экономикой.

К позитивным последствиям трудовой миграции в настоящее время относят: смягчение условий безработицы; получение страной-экспортером рабочей силы дополнительного источника валютного дохода в форме поступлений от эмигрантов; приобретение мигрантами знаний опыта и источников финансирования: после возвращения домой, как правило, они пополняют ряды среднего класса, вкладывая заработанные средства в собственное дело, создавая дополнительные рабочие места. Среди негативных последствий трудовой миграции стоит назвать такие: прямая потеря человеческого капитала; «отток мозгов»; иногда снижение квалификации работающих мигрантов; нелегальная миграция.

Демографическая ситуация в Украине представляет собой один из важнейших вопросов развития общества. Основой каждого государства является население, люди, которые являются гражданами страны, носителями государственного суверенитета. Нормальное развитие государства невозможно без достаточного количества населения, его трудового и интеллектуального потенциала. Население участвует в развитии хозяйства страны, составляет главную производительную силу общества, постоянно взаимодействует с географической средой, играет большую роль в её изменениях. Демографическая ситуация, которая сложилась в стране, требует как можно более быстрого решения. За период становления Украины как независимого государства наибольшее количество населения в стране наблюдалось в 1992 году, затем начало происходить его уменьшение, которое продолжается по сей день. Проблема депопуляции населения является одной из важнейших проблем социально-экономического развития Украины, которая приводит к таким последствиям:

- росту численности лиц пенсионного возраста предопределяет увеличение объемов потребления общественных ресурсов на социальное обеспечение;
- распространяется бедность и углубляется социальное неравенство по возрасту;
- бедность населения преклонных лет предопределяет усиление его давления на рынок труда и дополнительные материальные обязанности работоспособного населения;
- формируются специфические потребности в товарах и услугах, жилье, медицинском и социальном обслуживании;
- разница в продолжительности жизни по полу приводит к распространению женского одиночества в преклонном возрасте;
- в результате изменений в соотношении поколений обостряются взаимоотношения между молодежью и лицами преклонного возраста, налогоплательщиками и пенсионерами.

Трудовая эмиграция работоспособного населения – это одна из актуальных проблем нашей страны. Украина постоянно теряет квалифицированную рабочую силу, которая находит временную работу за рубежом. По данным Госкомстата Украины с 1997 по 2001р за границу официально эмигрировали почти 90 тыс. граждан Украины с высшим образованием и почти 128 тыс. – с незаконченным высшим и средним образованием. На протяжении последних десяти лет за границу эмигрировали 574 доктора наук и 607 кандидатов наук, треть из них – перспективные специалисты младше 40 лет [1].

Негативные изменения отражаются не только на количественных, но и на качественных показателях развития населения. Ухудшение состояния здоровья населения, которое наблюдается из поколения в поколение украинских граждан, негативно влияет на формирование человеческого потенциала страны, в частности, новых контингентов рабочей силы, потенциальных призывных контингентов и в целом отражается на демо-

графических перспективах нации, поскольку большое население не может воссоздавать здоровых членов общества. Уменьшение численности молодежи, которая вступает в работоспособный возраст, вызывает опасность обострения проблемы комплектования вооруженных сил, правоохранительных органов и других силовых структур, что представляет угрозу сохранения оборонного потенциала страны, охраны государственных границ и проведения других мероприятий, связанных с национальной безопасностью. Сокращение численности детей и подростков приводит к возникновению проблем формирования трудовых ресурсов, способных воспроизводить и развивать материальный и интеллектуальный потенциал Украины. Например, депопуляция, старение населения и другие демографические структурные диспропорции угрожают ухудшением перспектив обеспечения и солидарной поддержки работоспособным населением неработоспособного. Ухудшение здоровья населения приведет к перегрузке и сбоям в работе фондов медицинского страхования.

Эти сугубо демографические тенденции отображают не только проблемы с современным состоянием и перспективами воспроизводства населения и его трудового потенциала, но и являются признаками разбалансированности сегодняшнего общества, которое угрожает его социальной стабильности.

В современных украинских условиях исследования международной экономической миграции являются особо актуальным. Взаимная экономическая миграция населения России и Украины – самый активный канал мировой миграции после канала импорта рабочей силы из Мексики в США, констатирует Всемирный банк в докладе «Миграция и денежные переводы: статистика на 2011 год». Из России, второго в мире импортера рабочей силы после США, в 2009 году направлено в свои страны \$18,6 млрд, или 1,6% ВВП, российские эмигранты в свою очередь перечислили в РФ \$5,3 млрд: с поправкой на масштабы экономики, эта картина аналогична миграции в США.

По данным Федеральной службы государственной статистики РФ (Госкомстат) за апрель 2008 года, в стране официально работали 169 тысячи граждан Украины, причём их количество значительно возросло за последние три года (на первом месте – жители Узбекистана, на третьем месте – Таджикистан, который быстро догоняет Киргизия).

Уровень образования работников, которые приезжают в Россию из Украины, значительно превышает среднестатистические показатели занятых в соответствующих отраслях: половина мигрантов имеют специальное образование; больше половины работающих в России строителей из Украины имеют профессиональное образование, что значительно выше этого показателя для занятых в строительстве в России. Дополнительным фактором, который повышает привлекательность рабочей силы из Украины – это возможность выбора дисциплинированных работников и своевременно освободиться от нежелательных работников. Режим труда, бытовые условия временных работников можно определить как тяжёлые. Основа трудовых мигрантов в Россию – это мужчины молодого и среднего возраста, преимущественно из восточных областей Украины (особенно Донецкой и Харьковской). Основные направления трудовой миграции в Россию – это Москва и Санкт-Петербург.

Как констатируют аналитики ВБ, крупнейшим каналом миграции в мире в 2010 году остается направление Мексика-США: в числе жителей США 13,5% иммигрантов (42 млн.) против 0,8% (2,4 млн.) эмигрантов, покинувших страну. Второе по масштабу направление миграции – эмиграция из России в Украину, третье – из Украины в Россию: по сути, это единый процесс обмена Россией и Украиной гражданами друг с другом. Этот процесс уже масштабнее, чем эмиграция из Бангладеш в Индию, из Турции в Германию; далее в рейтинге «миграционных каналов» взаимный обмен населением РФ

и Казахстана, эмиграция населения Китая в Гонконг и США, замыкает рейтинг переселение жителей Филиппин в США.

На Россию приходится 5,6% притока мигрантов в мире, по этому показателю (по данным ВБ, в России проживало в 2010 году 12,2 млн. мигрантов, или 8,6% населения) Россия – второй в мире импортер рабочей силы после США, за ней в этом рейтинге следуют Германия (10,8 млн.), Саудовская Аравия (7,3 млн.) и Канада (7,2 млн.). Показатели Украины недалеки от мировых лидеров: число иммигрантов в Украине составляет 5,3 млн. человек, причем главным поставщиком рабочей силы для Украины Всемирный банк считает Россию. Россия же, по этим данным, является и главным поставщиком иностранной рабочей силы для Украины. Отметим: в сравнении с числом населения, миграционная ситуация в Украине сложнее, чем в России. «Баланс» эмигрантов и иммигрантов для двух стран схож. Для России число ее граждан, живущих за пределами страны – 11 млн. – это на 1,2 млн. больше импортированных эмигрантов из других стран. В Украине 6,5 млн. граждан работают за пределами страны – это на 1,3 млн. больше, чем кумулятивный импорт рабочей силы. Но доля иммигрантов (11,6%) и эмигрантов (14,4%) в Украине существенно выше, чем в России (7,9% эмиграции, 8,7% иммиграции).

Несмотря на это, «финансовый эффект» от обмена населением для экономики России существенно отличается от украинского. Сальдо переводов денежных средств мигрантами из и в страну для Украины в 2009 году было положительным и составляло около \$5,2 млрд. – судя по всему, российские граждане, уезжающие в Украину, практически не перечисляют за пределы страны денежных средств, в том числе и в Россию. Сальдо для России в 2009 году было отрицательным – порядка \$13 млрд., или около 1,2% ВВП. Отметим, по этому показателю миграционная ситуация для РФ крайне схожа с ситуацией в США: там сальдо 2009 года было отрицательным и составляло \$45,3 млрд, впрочем, доля условных «потерь» от перечислений иммигрантами средств за рубеж составляло всего 0,3% ВВП.

По данным Всемирного банка, доля лиц с высшим образованием, эмигрировавших из РФ, составляет 1,5 %, для Украины этот показатель – 3,5 %. Ситуация со взаимной миграцией населения РФ и Казахстана почти аналогична, если не считать экономического эффекта от него для Казахстана: в 2009 году мигранты направили из Казахстана (исходя из направлений миграции, в значительной части в Россию и Украину) порядка \$3 млрд., получили из-за границы всего \$121 млн. Впрочем, среди 3 млн. «чужого» населения Казахстана (19,5 % населения) крайне велика доля высокообразованных технических специалистов, работающих по найму.

В связи с большим количеством трудовых эмигрантов из Украины государство разработало новые направления в миграционной политике. Ряд объективных экономических прогнозов указывает, что Украине не удастся избежать привлечения трудовых мигрантов. Задача нынешнего правительства – решать уже существующую проблему. Перед Кабинетом министров Украины, как в свое время перед правительствами европейских стран, стоит необходимость выработки стратегии привлечения рабочей силы из-за пределов Украины.

В перспективе ближайших 10–20 лет можно разделить возможные пути решения этой проблемы на две составляющие. Первая – собственно трудовая иммиграция, в том числе привлечение низкоквалифицированной рабочей силы из стран третьего мира. Вторая составляющая – возвращение собственных трудовых мигрантов.

Приоритетной страной трудовой миграции многие считают Молдову, которая граничит с Украиной и входила вместе с ней в состав СССР. Это несет большие выгоды. В частности, гражданам Молдовы не придется переживать культурный шок при пе-

реезде в нашу страну. Здесь есть экономические и этнические выгоды. Приднестровье находится в состоянии экономической стагнации. Люди в этом регионе до сих пор живут так, как в Украине жили во времена перестройки. Также известна статистика, что до 250 тыс. приднестровцев считают себя этническими украинцами и говорят на украинском. Это более разумно, чем привлекать в Украину трудовых мигрантов из Пакистана, жители которого воспитаны в совершенно иных традициях и будут переживать большие сложности в социальной адаптации.

Также важно не просто открыть трудовую иммиграцию для мужчин трудоспособного возраста, а создать условия для переселения семей. Для этого необходимо запустить программы строительства доступного жилья и внедрить социальные гарантии прав нацменьшинств в современном украинском обществе. Также важно направления ввоза трудовых мигрантов – это Италия и Португалия. Трудовая миграция в Украине как своеобразная «болезнь Европы», которая не в состоянии справиться со стремительным старением населения. Уже в ближайшем будущем Украине предстоит «переболеть» этим недугом и научиться использовать это на благо экономики.

В ближайшем будущем спрос на иностранную рабочую силу в развитых странах мира будет увеличиваться и в случае, если национальный рынок труда Украины не сможет предложить гражданам государства достаточной сферы применения труда, потоки трудовой миграции за пределы Украины будут продолжать увеличиваться.

Одновременно на национальный рынок труда увеличится давление со стороны государств, по отношению к которым Украина выступает государством-реципиентом. В данном случае речь идёт об эффективности иммиграционной политики Украины, ее способности интегрировать иностранную составляющую в украинское общество, создании всесторонних условий для гармоничного сосуществования различных социальных культур, а в дальнейшем, – взаимного смешения и растворения иностранной составляющей. Это даст возможность сохранить национальную идентичность Украины, улучшить демографическую ситуацию и предотвратить возможные межнациональные конфликты внутри страны в будущем.

Проводимый в Украине анализ сложившейся миграционной ситуации показал, что на сегодняшний день государство еще не готово к проведению эффективной миграционной политики, а его возможности в сфере управления миграционными процессами весьма ограничены или заблокированы из-за несовершенства, а в некоторых случаях и отсутствия соответствующих механизмов управления.

Дееспособность проводимой государством миграционной политики зависит от многих компонентов. Прежде всего, от степени владения миграционной ситуацией, которая должна основываться на достоверной информации о миграционных процессах, как внутри страны, так и за её пределами. Также она зависит от прагматичной постановки целей и точного определения векторов реализации миграционной политики, чёткого видения задач, которые требуют разрешения на пути к достижению тех или иных целей, правильного выбора приоритетов и методологий, которые будут использованы для разрешения поставленных задач.

Государственная политика регулирования трудовой миграции должна рассматриваться также как составляющая государственной политики занятости и быть направлена на формирование современного, мобильного национального рынка труда; управление трудовыми ресурсами, связанное с их перераспределением и рациональным использованием, как внутри страны, так и за рубежом.

Рассматривая политику в сфере трудовой миграции, как составляющую политики занятости выделяется ряд приоритетов и угроз для национального рынка труда. В части

регулирования трудовых миграций граждан Украины реальной угрозой является потеря части трудового потенциала Украины. Участие граждан Украине в процессах внешней трудовой миграции обусловлено внешними и внутренними социально-экономическими факторами, связанными прежде всего с недостаточной материальной привлекательностью трудовой деятельности в Украине, поэтому приоритетным направлением остаётся формирование современного, мобильного национального рынка труда, способного удовлетворить материальные и социальные запросы граждан Украины. Приоритетами в части регулирования трудовой миграции иностранцев являются определение экономической целесообразности иммиграционных перемещений, организованное привлечение иностранной рабочей силы с учётом конъюнктуры национального рынка труда.

Список литературы: 1. Карпачова Н.І. «Порівняльний аналіз статистичних даних щодо громадян України, котрі виїжджають за кордон. – // Безпека життєдіяльності.» – № 8. – 2007. 2. Удовенко Г. А. «Міграційні процеси – нові виклики для України. // Голос України.» – № 12. – листопад. – 2004. – С. 4. 3. <http://zet.in.ua/economic/mirovaya-ekonomika/sng/migraciya-ukraina-rossiya/>.

*Сидоренко Ю. В., Климова С. О.
г. Харьков, Украина*

АНАЛИЗ ВЛИЯНИЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ЗАРУБЕЖНЫХ ТНК НА ЭКОНОМИКУ УКРАИНЫ

Введение. Сегодня мир оказался на грани экономического передела между ведущими транснациональными корпорациями (ТНК) крупнейших промышленно развитых государств. В настоящее время актуальным остается вопрос о воздействии ТНК на экономико-политическое состояние принимающих стран в условиях выхода мировой экономики на качественно новый уровень развития. Влияние ТНК на конкурентоспособность принимающих экономик очень многосторонне и далеко не всегда оно бывает положительным. Это связано с тем, что отношения между принимающими странами и ТНК – сложны, что обусловлено частым несовпадением интересов, а также асимметрией власти. Такая асимметрия ощущается сразу же, как только обе стороны пытаются максимизировать свои выгоды. ТНК, как правило, экономически намного сильнее, чем большинство принимающих их стран. Они нередко стараются использовать свою мощь, чтобы оказывать давление на местные правительства, принуждая их минимизировать свои налоговые обязательства или добиваясь получения особых льгот в финансовой сфере, инфраструктуре, защите рынка [3]. Данная проблема влияния ТНК на принимающие страны довольно актуальна и исследуется многими учеными, такими как, М. Шимаи, А. Юдановым, Г. Вельяминовым, В. Самофаловым, А. Чандлером и др.

Работы указанных авторов внесли огромный вклад в изучение особенностей взаимоотношений ТНК с принимающими странами. Анализируя влияние транснациональных корпораций в мире, большинство из них акцентирует внимание на достоинствах и недостатках их деятельности на территории принимающих государств. Мы также хотим проанализировать положительное и отрицательное влияние зарубежных ТНК на экономику Украины. Это будет основой для разработки рекомендаций по снижению негативных последствий и стимулированию положительных эффектов, полученных в результате их функционирования на территории нашей страны.

Постановка задания. Таким образом, целью работы является разработка рекомендаций по стимулированию положительных эффектов, полученных в результате функционирования зарубежных ТНК на территории Украины и снижению негативных последствий данного процесса. Это позволит ускорить интеграционный процесс Украины в мировое сообщество. В работе используются методы анализа, синтеза и дедукции.

Результаты. Экономическое, политическое и социальное воздействие деятельности и инвестиций ТНК на национальное хозяйство Украины двояко. С одной стороны, транснациональные корпорации, являясь крупными экспортёрами капиталов, способны оказывать значительное стимулирующее воздействие на экономику страны: организация современного высокотехнологического производства, открытие новых рабочих мест, гарантирование более высоких заработных плат и лучших социальных условий, обучение национальных кадров современным технологиям и методам организации производства, стимулирование потребления и экспорта и т.д. Мощное воздействие транснациональных компаний способствует притоку капиталовложений со стороны иностранных инвесторов, поскольку повышается прозрачность экономики страны путем регулирования законодательных актов и системы налогообложения. Кроме того, ТНК способствуют втягиванию местных производителей в процессы МРТ, улучшая тем самым деловую активность в стране.

С другой стороны, существует много проблем, связанных с той деятельностью ТНК, которая противоречит интересам принимающего государства. ТНК оказывают давление на политику принимающих государств, вмешиваются в их внутренние дела, подкупают местных чиновников в интересах получения выгодных заказов, налоговых и т.п. льгот. Отсюда вытекает ряд проблем, таких как политические скандалы, коррупция, налоговые злоупотребления, попытки применения в своей деятельности законов и иных норм стран происхождения ТНК, отказ признавать исключительную юрисдикцию местных судов и т.п. [1]. Нередко ТНК, располагая свои филиалы за рубежом, пытаются вытеснить с рынка национальных производителей аналогичного продукта с целью завоевания монопольных позиций и установления впоследствии монопольных цен. Одним из главных инструментов уклонения от налогообложения ТНК являются, т.н. трансфертные цены, т.е. цены внутрикорпорационной торговли, используемые для перераспределения прибыли и сокращения налогов. Располагая свои филиалы и дочерние компании за рубежом, ТНК, которые занимаются вредными производствами, часто выбирают страны, где нет жестких требований к охране окружающей среды, а это приводит к её загрязнению в принимающих странах.

Выводы. Чтобы ускорить действие положительных эффектов функционирования ТНК в украинской экономике, мы предлагаем следующий комплекс мероприятий.

Во-первых, необходимо провести изменения в области судебной системы Украины. Данные преобразования будут способствовать улучшению инвестиционного климата в стране, также будут препятствовать функционированию предприятий с экологически вредными производствами.

Во-вторых, следует пересмотреть нормы налогового законодательства в отношении зарубежных инновационных компаний, расположенных на территории Украины. Временное снижение уровня налогообложения или освобождение от уплаты налогов инновационных зарубежных компаний, располагающих в Украине свои филиалы и привносящие новые технологии, позволит улучшить инновационный климат в стране.

В-третьих, необходимо способствовать кооперации местных производителей и зарубежных компаний для ускорения формирования производств с полным замкнутым циклом путем предоставления, опять же, налоговых льгот, льготных условий кредитования или

страхования рисков для таких предприятий. Это позволит украинским предприятиям с помощью более сильных партнеров завоевать соответствующую долю на мировом рынке.

Для уменьшения негативного влияния зарубежных ТНК на экономику Украины, по нашему мнению, необходимо предпринять следующие действия.

Во-первых, разработать общий кодекс поведения, регламентирующий деятельность ТНК на территориях принимающих стран. Попытки выработать такой кодекс предпринимались и раньше, на протяжении многих лет, однако встречали огромное сопротивление со стороны руководства ТНК. А между тем, это позволило бы в значительной степени сократить негативные эффекты влияния ТНК на национальную экономику. Особый акцент в правилах поведения ТНК должен быть сделан на ужесточении требований в области охраны окружающей среды в целях недопущения деятельности на территории страны вредных производств и в области налогового законодательства для сокращения негативных эффектов использования трансфертных цен.

Во-вторых, постоянно отслеживать динамику курса национальной валюты, изменение которого вызвано перемещением капиталов ТНК. Поскольку свободное перемещение транснационального капитала может подорвать стабильность национальной валюты, Национальный Банк Украины должен контролировать процесс потока капиталов ТНК и в экстренных ситуациях проводить соответствующую монетарную политику.

В-третьих, альтернативой снижения негативных эффектов деятельности зарубежных ТНК на территории Украины является стимулирование становления отечественных ТНК, опять-таки, желательно с полным замкнутым циклом, объединение их с родственными зарубежными корпорациями на взаимовыгодной партнерской основе без ущемления интересов какой-либо из сторон, поддержка национальных инновационных предприятий, венчурных малых предприятий и т.д. Создание украинских ТНК позволит в определенной степени защитить национальные экономические интересы, будет содействовать дальнейшему развитию украинских хозяйственных структур, интернационализации их производства и капитала, интеграции Украины в мировую экономику.

Список літератури: 1. Вельяминов Г.М. Международное экономическое право и процесс. – М.: Волтерс Клувер, 2004. – С. 244. 2. Самофалов В. Глобальный вызов транснациональных корпораций // <http://zn.ua>, 16.08.2003. 3. Шимаи М. Государство и транснациональные компании // Проблемы теории и практики управления, 1999. – № 4. – С. 55. 4. Юданов А. История и теория крупного предприятия // Мировая экономика и международные отношения. – 2001. – № 7 – С. 23–33. 5. Chandler A. D. Jr The Visible Hand. The Managerial Revolution in American Business. Cambridge. Mass., 1977. P. 281–283.

*Соболева О. П., Поліщук В. О.
м. Харків, Україна*

СУЧАСНІ ПРОБЛЕМИ МІЖНАРОДНОЇ ТРУДОВОЇ МІГРАЦІЇ

Актуальність. Сучасні світові тенденції засвідчують, що проблеми міграції продовжуватимуть зростати, стаючи одним із найважливіших факторів глобальних змін. За даними МОМ (Міжнародна Організація з міграції), близько трьох відсотків населення світу є мігрантами [6]. Міграція є важливим і неминучим компонентом економічного і соціального життя кожної держави; упорядкована й належним чином керована міграція може бути корисною для економічного і соціального розвитку. В той же час слід від-

значити, що у багатьох країнах в останні роки досить інтенсивно виявляються накопичені негативні наслідки обох напрямів міграції.

Аналіз останніх досліджень. Аналізу проблеми міграційних процесів присвячені числені праці вітчизняних (Д. Акімов, М. Блінова, А. Гайдуцький, Ж. Дерій, Р. Кулік, А. Левітан, Е. Лібанова,) та зарубіжних науковців (М. Браунбридж, М. Денисенко, А. Нестерова, І. Іванюк, Р. Купченко, С. Канагараджа, П. Сане, А. Харламова). У публікаціях увага економістів зосереджена на питаннях економічних та соціальних передумов міграції, міграційних хвиль та напрямків, структури міграції, свободи переміщення мігрантів, проблем обліку міграції, впливів грошових переказів на зростання економіки, тощо. Заслуговує на увагу висунута останнім часом ідея щодо необхідності відмови від контролю і обмеження міграційних потоків, розвинута у книзі «Міграція без кордонів» за редакцією Антуана Пеку і Поля де Гюштенера [9].

В той же час існує ряд недостатньо вивчених аспектів проблеми міграції, зокрема це стосується її достовірної динаміки та системної оцінки наслідків. У зв'язку з цим, метою даної роботи є: на основі порівняльного аналізу сучасних світових, російських та українських тенденцій визначити комплекс суперечливих наслідків міграції та шляхи їх оптимізації для країн-донорів і країн-реципієнтів.

Результати. Відповідно до даних Міжнародної організації з міграції кількість мігрантів за останні 10 років кількість мігрантів практично подвоїлась (з 150 млн у 2000 р. до 214 млн осіб). Фактично мігранти складають 3,1% населення світу, тобто кожна 33-я людина є мігрантом. Частка мігрантів значно коливається від країни до країни. Країни з високим відсотком мігрантів – Катар (87%), Об'єднані Арабські Емірати (70%), Йорданія (46%), Сінгапур (41%), і Саудівська Аравія (28%). До країн з низьким відсотком мігрантів включають Південну Африку (3,7%), Словаччину (2,4%), Туреччину (1,9%), Японію (1,7%), Нігерію (0,7%), Румунію (0,6%), Індію (0,4%) та Індонезію (0,1%) [6]. Причиною розвиненості міграційного притоку прийнято вважати стабільність і високі стандарти життя в державі. Але слід зазначити, що високий рівень політичного, економічного, соціального, наукового та духовного розвитку, може мати наслідком відсутність у необхідності приросту мігрантів (Японія).

За даними державної статистики України число прибулих іммігрантів в Україну становить: у 2009 р. – 32917 осіб, у 2010 р. – 30810 осіб, а у 2011 р. – 22978. В той час як кількість емігрантів з 2008–2011 роки складає: у 2008 році – 22402 осіб, у 2009 році – 19470 осіб, у 2010 році – 14677 осіб, й у 2011 році – 10728 осіб [6]. Зниження офіційних даних про рівень міграційних процесів в Україні може свідчити про посилення тіньового сектору міграції.

Головною тенденцією змін у світових міграційних процесах є те, що розвиток комунікаційних технологій та глобалізація якісно трансформували саме поняття міграції: чітко видно її маятниковий характер, міграція все частіше пов'язана не із пошуком роботи та більш високого заробітку, а із навчанням, сімейним станом, вибором іншого місця життя без зв'язку з економічними чинниками.

Однією з найбільш яскравих сучасних тенденцій міграції є розширення діапазону країн, які включені у міграційні процеси та зміни позицій багатьох країн у цих процесах. Зокрема, по-перше, країни-донори стають також і реципієнтами внаслідок змін рівня життя (Португалія, Італія, Туреччина); по-друге, розпад Радянського Союзу вибухоподібно збільшив міграцію з нових пострадянських країн; по-третє, Латинська Америка і Кариби, Африка та Океанія характеризуються зменшенням кількості мігрантів [3].

Позиція України у міграційних процесах багато в чому пов'язана із існуючим рівнем життя населення. Так, за даними Міжнародного Валютного Фонду ВВП на душу

населення в Україні у 2010 р. становив 6,667 тис. дол. США [7]. Основними країнами призначення трудових мігрантів з України є Росія (ВВП 15,807 тис. дол. на душу), Італія (29,418 тис. дол.), Чехія (24,997 тис. дол.), Польща (18,837 тис. дол.) та Португалія (23,113 тис. дол.) [7]. Особливістю для України є те, що практично рівнозначними є як західний так і російський вектор трудової міграції: за даними державної статистики близько половини (48,4%) від загальної кількості заробітчан перебували у Російській Федерації та майже стільки ж у країнах Європейського Союзу, переважно в Італії (13,4%), Чехії (12,8%), Польщі (7,4%), Іспанії (3,9%) та Португалії (3%) [7].

Наступною тенденцією сучасної міграції є фемінізація міграційних потоків: за результатами дослідження МОМ 49% мігрантів по всьому світу складають жінки. Для України і Росії ця тенденція є ще більш яскравою, зокрема частка жінок-емігрантів з України становить 57,8% [6]. Причиною цього є нестача роботи на батьківщині, низька оплата праці, необхідність в утримванні родини, потреба в оплаті навчання дітей, зміна сімейного стану. Цікаво відзначити, що ця причина еміграції з України та Росії серед жінок приблизно в десять разів інтенсивніша ніж серед чоловіків. За 2010 рік жінки-мігранти перевищили кількість чоловіків-мігрантів також у Латинській Америці і Карибах, Північній Америці, Європі та Океанії. Натомість вони кількісно поступаються чоловікам в Африці та Азії. Найбільше жінок-іммігрантів у Європі – 53,4%, а саме в Італії, де 90% мігрантів складають жінки, з них 90% – українки [2]. Негативним аспектом жіночої міграції є те що жінки, частіш отримують неprestижну та низькооплачувану роботу, зайняті у тінювих секторах економіки і тому зазнають більшого ризику дискримінації, жорстокого поводження та небезпеки стати жертвами торгівлі людьми.

Через зручне географічне розташування з'явилася нова тенденція – Україна стала транзитною державою на шляху міграції до країн Європейського Союзу. За оцінками МОМ майже половина людей, які нелегально потрапляють на територію інших країн, ввозяться посередниками для нелегального бізнесу, іноді навіть стають об'єктами торгівлі людьми [2].

В рамках світових тенденцій міграції існує тісний взаємозв'язок між Росією та Україною. Росія є одним з найбільших резервуарів, вбираючих українських мігрантів. Переважно українські мігранти в Росії зайняті в будівництві, важкій та видобувній промисловості, тому міграція часто є сезонною. За даними російської статистики, загальна кількість зареєстрованих працюючих мігрантів у Росії становило від 4,6 до 8 млн осіб у 2010 році, нелегальних мігрантів – від 6 до 8 млн. осіб. Кількість українців серед них, коливаються від 800 тис. до 3,5 млн осіб. Для цього є багато причин: географічна близькість держав, відсутність мовних бар'єрів, родинні й культурні зв'язки населення, спрощена процедура перетину кордону полегшують міграцію та забезпечують швидку економічну трудову і соціальну адаптацію. Можна вважати, що ці ж чинники спричиняють маятникову трудову міграцію Але, нажаль, це все сприяє і масовості та нелегальному характеру трудової міграції. Нелегальний характер міграції призводить до порушення прав трудівників-мігрантів в країні перебування, створює підґрунтя для криміналізації міграційних процесів, сприяє встановленню в Росії негативного іміджу громадян України як країни-постачальника нелегальних мігрантів, критику її досягнень в соціально-економічній сфері.

Через постійний приток трудових мігрантів у тому числі нелегальних, актуалізується мігрантофобія в країнах-реципієнтах через конкуренцією корінному населенню. Початково корінне населення не претендує працювати на мало престижних та низькооплачуваних роботах і виникає замкнене коло, бо з високим попитом на роботу міграційні потоки зростають, а проблеми – поглиблюються.

Як для України, так і, особливо, для Росії актуальною стала тенденція до вибухоподібного зростання показників імміграції після розпаду СРСР і масового відтоку цілих етнічних груп з колишніх радянських республік на історичну батьківщину.

Міграційні процеси одночасно мають позитивні та негативні наслідки і по-різному впливають на економічний та соціальний стан країн-донорів та країн-реципієнтів. До позитивних явищ приймаючої країни можна віднести використання мігрованої робочої сили для розширення та підвищення продуктивності підприємницької діяльності за рахунок дешевшої праці мігрантів та звільнення від необхідності деяких соціальних виплат; іммігранти, збільшуючи пропозицію на ринку праці у визначеному кваліфікаційному сегменті, полегшують боротьбу за виживання бізнесів [5]. Процеси старіння в Європі призводять до збільшення міграційних потоків, які певним чином йдуть на користь демографічній та економічній ситуації приймаючої країни. За даними МОМ вже зараз кожен шостий європеєць старший 65 років. Якщо у минулому сторіччі до 65 років доживало лише 2-3% населення, то сьогодні частка населення похилого віку в провідних країнах світу становить до 16%. За прогнозами статистичних служб у 2030 році можна очікувати, що частка досягне 25% (в деяких країнах – до 30%) [6].

Одним з найголовніших позитивних наслідків імміграції для приймаючих країн є притік інтелектуалів. Слід підкреслити, що приймаюча країна використовує готову висококваліфіковану робочу силу, не витрачаючись на її навчання [5].

До негативних наслідків для приймаючої країни належать високі соціальні та економічні втрати через неконтрольованість нелегальної міграції, можливі загрози сплеску расизму, ксенофобії, мігрантофобії, загострення соціальних і релігійних конфліктів, соціальної напруги через демпінгові механізми, можливості зниження загального рівня заробітної плати [1].

Позитивні наслідки існують і для країн-донорів, у т.ч. і для України. Перший та мабуть, найважливіший позитивний наслідок є отримання країною – експортером робочої сили додаткового джерела доходу в формі надходжень від емігрантів. Значна частина зароблених за кордоном грошей різними шляхами переправляється в Україну, причому як офіційними – через банківські перекази, так і неофіційними – безпосереднім ввезенням валюти в країну [5]. За даними МОМ за 2010 рік сума розрахункових грошових переказів мігрантів всього світу становила 440 млрд дол., із них за припущеннями дослідників НАН, в Україну надходить близько 2,5–3,5 млрд дол. [6]. Як свідчить світова практика, частка коштів, що офіційно переправляються в країну походження мігранта, практично дорівнює тій, що ввозиться не офіційно.

Ще одним позитивним наслідком міграції для країн-донорів є набуття мігрантами знань, досвіду та джерел фінансування. Після повернення на батьківщину вони можуть поповнити середній клас, вкладають зароблені кошти у власну справу і створюють додаткові робочі місця, стають джерелами нових знань та навичок.

Несприятливими наслідками міграції для країн-донорів є також пряма втрата людського капіталу; погіршення вікового складу зайнятої робочої сили в країні, бо емігрантами стають здебільшого здорове та молоде населення; зниження кваліфікації працюючих за кордоном емігрантів: за даними МОМ найпоширенішими видами економічної діяльності мігрантів по всьому світу є будівництво (51,6%), робота домашньої прислуги (16,3%), торгівля (8,1%), сільське господарство (8,5%), а робочі місця професіоналів, фахівців та технічних службовців посідають лише 6% трудових мігрантів [6]. Підвищення потоків нелегальної міграції пов'язане з торгівлею людьми, порушенням законів та норм права, підвищенням рівня корупції в країні, розладом державного регулювання внутрішніх та зовнішніх процесів. Нелегалізація міграції спричиняє проблему несплати податків та приховування реального рівня доходів.

І, нарешті, дуже негативним наслідком міграційних процесів для країн-донорів є «відтік мізків», тобто трудова міграція інтелектуалів. Інтенсивний відтік учених, спеціалістів призводить до руйнування наукових шкіл. Відбувається процес руйнування і українського наукового потенціалу, відновити який в майбутньому буде надзвичайно важко, так як на підготовку компетентного вченого потрібно не менше двох десятиріч. За статистичними даними України у період з 2000–2011 рік було втрачено 119 докторів наук та 675 кандидатів наук, які були затребувані в Канаді, Німеччині, Росії, США, Ізраїлі, Туреччині, Австралії та інших державах [8]. Цьому сприяє цілеспрямована політика розвинутих країн по залученню кваліфікованої робочої сили. Де розроблені та функціонують гнучкі та сприятливі програми.

Висновки. Аналіз сучасних тенденцій трудової міграції населення України показує, що вони не є оптимальними. Вирішальну роль в оптимізації міграційних процесів повинна відігравати саме держава.

Як в Росії, так і в Україні відсутня достовірна статистична інформація про масштаби трудової міграції українців за кордон. Міграційна політика повинна спиратись на аналіз реальних обсягів без чого неможливо забезпечити точні економічно-соціальні прогнози і вдосконалити системний вплив на міграцію. Тому нагальною необхідністю є вдосконалення системи збору і методології обробки інформації про міграційні потоки.

Через високі коефіцієнти відтоку інтелектуального потенціалу держава має забезпечити зростання інвестицій у розвиток людського капіталу, а також підтримку науково-дослідницьких центрів для збереження наукових кадрів. Завданням держави є не лише забезпечення бюджетного фінансування наукових досліджень та установ, але й створення умов для притоку приватних інвестицій у наукові дослідження.

Найголовнішою проблемою в Україні є те, що наявний ринок праці не є принагідним через низькі заробітні плати, а соціальні гарантії невисокі. Без підвищення рівня частки заробітної плати у ВВП до рівня європейських країн не можна сподіватись на те, що власний трудовий потенціал не буде заміщуватись мігрантами з бідніших держав.

З кожним роком через сучасну глобалізацію масштаби міграції постійно збільшуються. Основна причина міграції – дефіцит ресурсів для життєдіяльності людей на батьківщині. Однак, в умовах глобалізації відбувається суттєва модифікація причин міграції. Міграція як суспільний процес несе за собою як позитивні, так і негативні наслідки. Тому для розв'язання непростих економічних й соціальних проблем та максимально ефективного використання власних трудових ресурсів необхідний чіткий національний режим управління міграцією який би відповідав міжнародним угодам і який задовольняв і країн-донорів, і країн-реципієнтів.

Російський вектор трудової міграції містить багато ризиків для України як в політичному, так і в демографічному аспектах. Масовий характер трудової міграції до Росії може погіршувати кількісні та якісні показники трудових ресурсів України, але сезонний характер міграції в цьому напрямку пом'якшує можливі негативні наслідки і підвищує позитивні ефекти через надходження коштів від емігрантів.

Зростання трудової еміграції може загрожувати національним інтересам нашої держави через безповоротну втрату трудових ресурсів. Тому державна політика міграції повинна мати чітко окреслені орієнтири, враховувати всі наслідки міграції та орієнтуватись на національні інтереси щодо збереження потенціалу нашої нації.

Список літератури: 1. Акімов Д. Социальные основы трудовой миграции: западная и восточная модели // Теория і практика інтелектуальної власності. – 2010. – № 4. – С. 91–97. 2. Акімов Д. Украинки в Италии: проблемы трудовой миграции // Актуальні

проблеми економіки. – 2010. – № 12. – С. 260–266. 3. Гнатюк Т. Сучасні міграційні процеси: світові тенденції // Наукові праці. – 2008. – № 56. – С. 105–112. 4. Дерій Ж. International migration in system of economic development factor's // Економіст. – 2011. – № 9. – С. 33–35. 5. Кулик Р. Вплив міграційних процесів на європейський ринок праці: український аспект // Теорія і практика інтелектуальної власності. – 2010. – № 4. – С. 117–122. 6. International Organization for Migration Ukraine: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.iom.org.ua/en/>. 7. Международный Валютный Фонд: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.imf.org/external/russian/index.htm>. 8. Державний комітет статистики України: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>. 9. Миграция без границ: эссе о свободном передвижении людей: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://demoscope.ru/weekly/2009/0377/biblio02.php>.

*Сычева О. В., Кулябин А.
г. Рязань, Россия*

ОЦЕНКА ИНСТРУМЕНТОВ ИНВЕСТИРОВАНИЯ УПРАВЛЯЮЩИХ КОМПАНИЙ ПЕНСИОННОГО ФОНДА РФ

Проблема пенсионного обеспечения и правильной организации работы пенсионной системы на сегодняшний день является одной из ключевых проблем социальной сферы российской экономики.

Эффективность и уместность принципиальной схемы накопительной системы не подлежит сомнению, поскольку это единственный способ снижения налоговой нагрузки (в перспективе) на работающее население при неуклонном снижении его численности.

Представим себе абстрактное общество, состоящее из стариков, в котором почти не осталось трудоспособного населения. Может ли в этом обществе работать действующая пенсионная система, основанная на принципе, когда страховые взносы работающих немедленно идут на выплаты пенсионерам? Не может, потому что некому будет платить эти страховые взносы. А вот с накопительной системой это возможно! Даже если предположить, что никто не работает, пенсионные накопления, в отличие от налогов, могут направляться в экономику других стран, где сохраняется большая численность молодого трудоспособного населения [5].

Однако, в настоящее время сложилась ситуация, когда из обязательных взносов нужно одновременно платить пенсии ныне живущим пенсионерам и накапливать пенсию будущим. Этот эффект приводит к снижению относительного размера пенсии, повышению налогового бремени (тарифы страховых взносов), увеличению дефицита пенсионного фонда. К тому же доходность по пенсионным накоплениям существенно меньше уровня инфляции.

Получается, что действующая в РФ пенсионная система вдвойне неэффективна. Однако, нужно понимать, что обратное движение к распределительной системе невозможно, поэтому необходимо искать другие пути совершенствования и развития накопительной системы. Существенное снижение инфляции, и как следствие улучшение относительных показателей доходности накоплений, по видимому, невозможно, так что единственное, что можно сделать на данном этапе – увеличение доходности накоплений в абсолютном выражении.

Для начала несколько слов о механизме управления активами Пенсионного фонда. Накопительная часть пенсии передается ПФР в доверительное управление управ-

ляющей кампании, которая осуществляет инвестирование средств в различные активы. Выбор управляющей компании является прерогативой самих граждан, однако практика показывает, что они не интересуются своими пенсионными накоплениями – всего лишь 5% выбрали негосударственный пенсионный фонд или негосударственную управляющую компанию. Накопления остальных 95% – так называемых «молчунов» находятся под управлением государственной управляющей компании. Ее функции в настоящее время выполняет Внешэкономбанк. Деятельность управляющих компаний регулируется Федеральными законами №111 от 24.07.2002 и №182 от 18.07.2009, а также различными постановлениями Правительства РФ, приказами ФСФР и других госучреждений.

Существуют некоторые принципиальные различия между государственной и частными УК. Последние обладают более широкими возможностями формирования инвестиционного портфеля, поэтому доходность, которую можно получить, работая с негосударственными управляющими компаниями, потенциально выше.

Полный список объектов инвестирования приводится в ФЗ №111:

- 1) государственные ценные бумаги Российской Федерации;
- 2) государственные ценные бумаги субъектов Российской Федерации;
- 3) облигации российских эмитентов, помимо указанных в подпунктах 1 и 2 настоящего пункта;
- 4) акции российских эмитентов, созданных в форме открытых акционерных обществ;
- 5) паи (акции, доли) индексных инвестиционных фондов, размещающих средства в государственные ценные бумаги иностранных государств, облигации и акции иных иностранных эмитентов;
- 6) ипотечные ценные бумаги, выпущенные в соответствии с законодательством Российской Федерации об ипотечных ценных бумагах;
- 7) денежные средства в рублях на счетах в кредитных организациях;
- 8) депозиты в валюте Российской Федерации и в иностранной валюте в кредитных организациях;
- 9) иностранную валюту на счетах в кредитных организациях;
- 10) ценные бумаги международных финансовых организаций, допущенных к размещению и (или) публичному обращению в Российской Федерации в соответствии с законодательством Российской Федерации о рынке ценных бумаг [1].

Разрешенными активами для инвестиционного портфеля государственной управляющей компании являются объекты инвестирования, указанные в подпунктах 1–3 и 6–10 [2].

То есть наиболее прибыльные, но и наиболее рискованные активы – акции ОАО недоступны для Внешэкономбанка. Поэтому характер инвестирования средств останется крайне консервативным. Необходимо отметить, что и для негосударственных УК установлены очень жесткие ограничения по формированию инвестиционного портфеля. Полный их перечень приводится в Постановлении Правительства РФ от 30 июня 2003 г. N 379. Согласно данному нормативно-правовому акту средства пенсионных накоплений могут инвестироваться в акции российских открытых акционерных обществ при условии, что указанные акции должны быть включены хотя бы в один котировальный список высшего уровня. [3] В данный список входят акции таких российских гигантов как «Лукойл», «Аэрофлот», «Ростелеком», «Мечел» и другие. Очевидно, что ценные бумаги этих организаций и предприятий приносят стабильный доход, но при этом не обладают большим потенциалом роста. Другие ограничения связаны с процентным соотношением той или иной группы объектов инвестирования в общем инвестиционном портфеле управляющей компании. Всё это приводит к тому, что средняя доходность средств пенсионных накоплений остается невысокой. Применение ограничений –

это необходимая мера предосторожности, ведь государство не может допустить значительной «просадки» капитала управляющих компаний – это может привести к сбою в их функционировании, а при худшем варианте развития событий и к банкротству. Однако, анализ пенсионных систем развитых стран говорит о том, что возможности быстрого и значительного приращения капитала все-таки существуют. Большинство из них применяют накопительную систему пенсионного обеспечения, и при этом коэффициент замещения трудовых доходов колеблется от 50% до 90% (В России около 27%). Определенно, это стало возможным благодаря эффективному инвестированию средств пенсионных накоплений. Из этого можно сделать вывод, что необходимо более тщательно изучить опыт зарубежных стран в плане построения нормативно-правовой базы и повышения эффективности функционирования пенсионной системы в целом.

В России на настоящий момент существует 53 финансовые организации, предоставляющих услуги доверительного управления пенсионными накоплениями. Статистические данные, предоставляемые Пенсионным фондом РФ, позволяют сравнить доходность этих компаний и скоррелировать ее с используемыми инструментами инвестирования. Для анализа выберем три компании с наибольшей доходностью за последние три года, а также приведем данные по Внешэкономбанку [4].

<i>Управляющая компания</i>	<i>Доходность инвестирования, % годовых</i>	<i>Виды чистых активов, в которые инвестированы средства пенсионных накоплений</i>
Внешэкономбанк УК	5,65	1. Государственные ценные бумаги РФ (35,5) 2. Государственные ценные бумаги РФ, для размещения средств институциональных инвесторов (35,2) 3. Облигации российских хозяйственных обществ (10,4)
Открытие УК	15,06	1. Облигации российских хозяйственных обществ (68,4%) 2. Акции российских эмитентов, созданных в форме ОАО (27,7)
РФЦ-Капитал УК	12,42	1. Государственные ценные бумаги РФ (13,6%) 2. Облигации российских хозяйственных обществ (31,5%) 3. Акции российских эмитентов, созданных в форме ОАО (49,5%)
Портфельные инвестиции УК	12,24	1. Государственные ценные бумаги субъектов РФ (9,7%) 2. Облигации российских хозяйственных обществ (76,4%) 3. Акции российских эмитентов, созданных в форме ОАО (10,6%)

Хорошо видно, что большинство негосударственных УК предпочитают вкладывать свои активы в акции ОАО и облигации российских хозяйственных обществ. Как уже отмечалось,

эти инструменты являются наиболее прибыльными. Доходность наиболее активных УК значительно превышает таковую у ВЭБ и даже выше чем официальный уровень инфляции.

Пенсионная система РФ определенно нуждается в реформировании. Первоочередная мера – изменение законодательства, а именно:

- расширение возможностей инвестирования государственной управляющей компании;
- снижение ограничений на формирование инвестиционного портфеля.

Необходимо кардинальное изменение структуры инвестирования, введение системы управления рисками при сохранении гарантий вкладчиков.

Еще одной серьезной проблемой является низкая информированность граждан о работе Пенсионного фонда РФ и о принципиальной структуре пенсионной системы, а также о возможностях управления своими пенсионными накоплениями.

Решение существующих проблем в сфере пенсионного обеспечения, повышение эффективности использования активов Пенсионного фонда позволит в перспективе улучшить материальное благосостояние граждан, то есть создать более высокий совокупный спрос. Это может стать мощным толчком для развития национальной экономики.

Список литературы: 1. Федеральный закон от 24 июля 2002 г. N 111-ФЗ «Об инвестировании средств для финансирования накопительной части трудовой пенсии в Российской Федерации» 2. Федеральный закон от 18 июля 2009 г. N 182-ФЗ «О внесении изменений в Федеральный закон «О негосударственных пенсионных фондах» 3. Постановление Правительства РФ от 30 июня 2003 г. N 379 «Об установлении дополнительных ограничений на инвестирование средств пенсионных накоплений в отдельные классы активов и определении максимальной доли отдельных классов активов в инвестиционном портфеле в соответствии со статьями 26 и 28 Федерального закона «Об инвестировании средств для финансирования накопительной части трудовой пенсии в Российской Федерации» 4. <http://www.pfrf.ru>. 5. <http://www.npf-almaz.ru>.

*Чмирева Е. В., Кривцунова О. Л.
г. Белгород, Россия*

ВЛИЯНИЕ ИНТЕГРАЦИИ РОССИИ И УКРАИНЫ НА РАЗВИТИЕ МАЛОГО ИННОВАЦИОННОГО БИЗНЕСА

Современное состояние мировой экономики характеризуется: глобализацией производства и рынков, непрерывным ростом конкурентоспособности национальных экономик на основе научно-технологических инноваций, повышенными требованиями к качеству товаров и услуг, введением единых международных стандартов качества. Важную роль в социально-экономическом развитии и повышении уровня благосостояния населения играет сектор малого предпринимательства. Он обеспечивает значительную долю валового внутреннего продукта и занятость населения.

Развитие интеграционных процессов на постсоветском пространстве отражает общемировые тенденции глобализации политических и экономических процессов в современном мире. Страны СНГ унаследовали от бывшего СССР целый ряд взаимосвязей, которые подталкивают их к активному сотрудничеству. Это единая инфраструктура, энергетическая система, система транспорта, связи и телекоммуникаций, единые нефте- и газопроводы.

Экспертами отмечены следующие целевые ориентиры интеграции:

- гармонизация экономического развития государств;

- создание эффективной экономической системы, способной успешно конкурировать с другими регионами мира;
- переход на инновационный путь развития;
- приведение национальных законодательств в соответствие с нормативно-правовыми актами, принимаемыми на межгосударственном уровне, обеспечение непротиворечивости правовых норм;
- свободное перемещение рабочей силы;
- унификация стандартов и процедур (техническое регулирование, торговля, таможенная политика и пр.);
- создание общей системы безопасности.

Важнейшей составляющей внешнеэкономических связей являются торговые отношения, и в этом аспекте значение отношений России с Украиной очень велико. Уровень взаимной зависимости РФ и Украины значителен. Россия является крупнейшим торгово-экономическим партнером Украины. На Россию приходится 27,1% от общего объема экспорта украинских товаров (в январе-июле 2010 года – 24,9%) и 39,9% всего импорта (годом ранее – 37,0%). Эти цифры свидетельствуют о хроническом дефиците торгового баланса Украины в торговле с Россией: ежегодно объем российского импорта в Украину превышает объем украинского экспорта в Россию [4]. Украина остается зависимой от импорта из РФ в большей мере, чем от экспорта в Россию. Экспорт из Украины в РФ определен исторически – продукция машиностроения, химической промышленности, черной металлургии и пищевой промышленности. Преобладающая доля импорта из РФ (2/3) состоит из энергоносителей и другого сырья, что определяет сырьевую зависимость Украины от РФ и товарную зависимость РФ от Украины. Безусловно, что для такого сотрудничества имеются объективные предпосылки.

Можно выделить следующие предпосылки интеграции России и Украины:

- географическая близость;
- общая история;
- тесные экономические связи на уровне хозяйствующих субъектов;
- сложившееся разделение труда между странами;
- совместимость стандартов и технологий производства;
- близкая ментальность;
- общий язык межнационального общения;
- многовековой опыт культурной, политической и экономической интеграции.

В области инновационно-технологического сотрудничества выявлено отставание РФ и Украины от ведущих стран мира по уровню инновационной активности предприятий, в том числе малых, технологическому уровню производства и технологической восприимчивости. Одна из причин такого состояния – неиспользованный организационно-ресурсный потенциал научно-технологической кооперации двух стран, который раньше определял промышленную мощь государств, но в силу объективных и субъективных причин частично утратил свою роль фактора обеспечения технологического развития экономики.

Одним из главных факторов, влияющих на структурные сдвиги в промышленности и на развитие малого инновационного бизнеса, является трансфер технологий, понимаемый как система передачи результатов научно-технической деятельности с целью использования самых различных объектов интеллектуального процесса – изобретений, промышленных образцов, компьютерных программ и т.д., которые в собирательном значении называются технологиями [5]. Трансфер технологий – это передача научно-технических знаний и опыта для оказания научно-технических услуг, применения технологических процессов, выпуска продукции [2]. Традиционно высок удельный вес

приобретенных технологий за рубежом. В среднем невысока доля лицензий на использование объектов промышленной собственности, что свидетельствует о слабой развитости этого важного аспекта инновационной деятельности.

В современной экономике, или «экономике знаний», фундаментальная роль принадлежит не любым технологиям, а так называемым «високим», которые отождествляются с понятием «инновация». Высокие технологии (биотехнологии, нанотехнологии, аэрокосмические технологии и т.д.), образующие инновационный потенциал, являются высокодоходными и способны создавать и революционизировать спрос.

В этих условиях, по мнению экспертов, следует говорить об укреплении инновационного сотрудничества РФ и Украины, где позиции достаточно близки, создании межгосударственных технологических комплексов, применении инструментов стимулирования межгосударственного трансфера новейших технологий, формировании межгосударственной инновационной инфраструктуры. Такая интеграция, считают они, крайне необходима [1]. Она создает предпосылки для повышения эффективности и конкурентоспособности экономик, без чего невозможно выживание в современных условиях.

Развитие малого бизнеса является одним из определяющих направлений курса рыночных реформ в Российской Федерации и Украине. Подчеркивая важную роль малых предприятий в самых современных сферах деятельности необходимо отметить, что и в традиционных сферах малого бизнеса произошло обновление его материальной базы, качества рабочей силы, организации деятельности, что усиливает элемент инновационности в традиционных видах деятельности. В целях углубления экономического сотрудничества между РФ и Украиной возникла необходимость регулярного обмена опытом по внедрению программ поддержки малого бизнеса. В этой связи в рамках второго российско-украинского экономического форума, который состоялся в Донецке 18 октября 2011 года, было подписано Соглашение о сотрудничестве в сфере поддержки малого и среднего предпринимательства. В рамках этого форума был подписан и ряд других документов, в частности, три межправительственных соглашения: о порядке пересечения российско-украинской государственной границы жителями приграничных регионов; о сотрудничестве при осуществлении совместного контроля лиц, транспортных средств и товаров на российско-украинской государственной границе; о сотрудничестве и взаимодействии в целях развития пунктов пропуска через российско-украинскую государственную границу. Предметом Соглашения о сотрудничестве в сфере поддержки малого и среднего предпринимательства является организация взаимодействия Российской Федерации и Украины в целях содействия развитию малого бизнеса через внедрение механизмов поддержки малых и средних предприятий с использованием опыта двух стран в данной сфере.

Сотрудничество осуществляется по следующим основным направлениям:

- предоставление консультативной помощи;
- содействие субъектам малого и среднего предпринимательства России и Украины в реализации инновационных и высокотехнологичных проектов, а также проектов в сфере модернизации производства;
- обмен опытом по созданию и развитию в Российской Федерации и Украине инфраструктурной поддержки малых и средних предприятий (организации, которые предоставляют микрокредиты, инновационно-технологические центры, лизинговые компании, бизнес-инкубаторы и т.д.);
- обмен информацией по вопросам развития малого бизнеса в России и Украине [3].

Малый бизнес стал неотъемлемой частью современной, опирающийся на самые передовые технологии экономики, вовлеченной в мирохозяйственные связи. Особенность малых фирм последних десятилетий состоит в том, что они базируются на дос-

тижениях постиндустриального общества: высокоразвитых отраслях сельского хозяйства, промышленности, инфраструктуры, обеспечивающих динамизм, обновление и возвышение потребностей, на использовании высококвалифицированной, хорошо образованной рабочей силы, характеризующейся дифференцированным, взыскательным, динамичным спросом. Интеграция России и Украины способна ускорить развитие малых фирм в области высоких технологий. Малые инновационные предприятия часто не отличаются высокой капиталоемкостью, поэтому не требуют большого стартового капитала, но наукоемки. Опираясь на современные методы управления и инфраструктуру малые фирмы успешно конкурируют с крупными в организации исследований, использовании оборудования, в их результативности. Оставляя крупным фирмам капиталоемкие стадии развертывания новых производств, малые фирмы осваивают начальные стадии разработки новых технологий. Тем самым малые инновационные предприятия участвуют в создании новых производств в самых передовых отраслях хозяйства – в области информатики, микроэлектроники, биотехнологии, новых материалов. Однако в силу своей неустойчивости и значимости они нуждаются в особой поддержке со стороны не только крупного бизнеса, но и государства.

Действия госорганов в области экономической интеграции России и Украины направлены на снижение административных барьеров для бизнеса, так как экономически целесообразным является включение малого инновационного бизнеса в интеграционный процесс. Установление взаимовыгодного сотрудничества в этой сфере на уровне субъектов РФ и Украины оказывает значительное влияние на развитие национальных экономик.

Список литературы: 1. Денисюк В. А. Передовые производственные технологии в СНГ: учет, трансфер и роль бизнеса / В. А. Денисюк // Материалы Второго Международного Форума от Науки к Бизнесу «Бизнес в развитии инновационной деятельности и инфраструктуры». – 2008. – С. 32–34. 2. Московкин В.М. Методы анализа и инструменты транграничной кооперации / В. М. Московкин // Региональная экономика: тенденции и перспективы. – 2009. – № 3. – С. 2. 3. Сайт президента России: <http://президент.рф> 4. Цветков В. Российско-украинские отношения между политикой и экономикой / В. Цветков // Информационно-аналитический портал «Материк». – 2009. 5. Шугурова И. Политико-правовые аспекты трансфера российских технологий за рубеж/ И. Шугурова // Международные процессы. – 2010. – № 1. – С. 74–81.

*Шкодiна I. В., Чепелюк М. С.
м. Харкiв, Україна*

ВПЛИВ РОСІЇ НА ФОНДОВИЙ РИНОК УКРАЇНИ

Вступ. Найбільш помітні зрушення на світових фондових ринках в останні роки пов'язані з бурхливим зростанням нових ринків незалежних держав, до яких належать ринки Росії та України. Економіки України та Росії дуже подібні. Це, звісно, відлуння спільної економічної системи до 1991 року. Тому розгляд специфіки розвитку українського та російського фондових ринків в контексті загальносвітових тенденцій є край важливим напрямком дослідження.

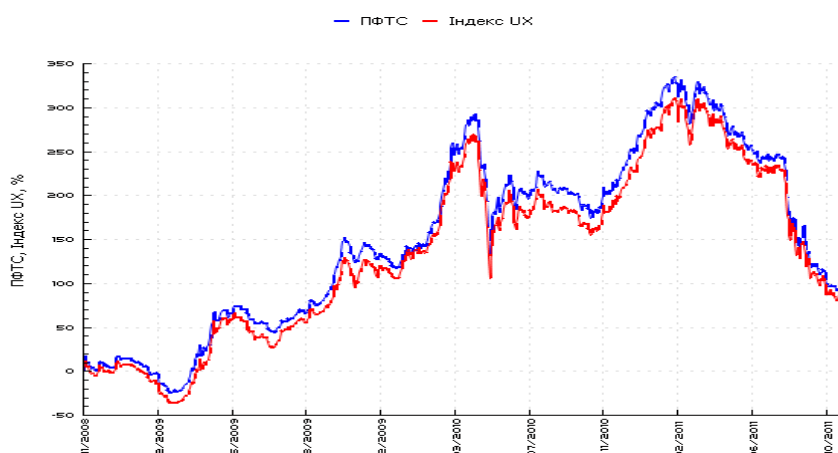
Постановка завдання: виявлення впливу Росії на інституційну структуру фондового ринку України, що формуються під впливом світових тенденцій розвитку фондових ринків, визначення проблем та напрямів регулювання.

**ПЕРЕЯСЛАВСКАЯ РАДА: ЕЁ ИСТОРИЧЕСКОЕ ЗНАЧЕНИЕ
И ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ ВОСТОЧНОСЛАВЯНСКОЙ ЦИВИЛИЗАЦИИ**

Результати. Згідно міжнародної класифікації російський та український фондові ринки належать до «ринків, що розвиваються» (emerging market). До групи країн з «emerging market» належать країни з валовим внутрішнім продуктом (ВВП) на душу населення до 11000 дол. США, однак фахівці найбільших міжнародних фінансових інститутів схильні розглядати ринки всіх країн, які не входять до складу ОЕСД, як emerging market. Одною з основних рис ринків, що розвиваються (в тому числі російського та українського) є можливість отримання надприбутків та періодичне швидке зростання ринку. В той же час фондові ринки країни, що розвиваються мають певні недоліки. Це – низька ліквідність (порівняно з розвинутими ринками); непрозорість ринку, тобто низький інформаційний рівень (особливо нестача інформації про емітентів); значні цінові коливання і, відповідно, високий рівень цінових ринків; взаємопов'язаний рух цінних паперів; недостатньо розвинута інфраструктура ринку; недосконала законодавча база. Для значної кількості ринків, що розвиваються, характерні також обмеження репатріації прибутків іноземних інвесторів, високі податки, значні коливання місцевої валюти та обмеження її конвертації, а також значні політичні ризики, нестача внутрішніх інвестиційних ресурсів.

Внаслідок цього на даних ринках високою є частка іноземного, в першу чергу ризикового, капіталу, що, в свою чергу, зумовлює нестійкість ринку, оскільки саме цей капітал першим залишає країну у разі певних економічних або політичних негараздів. Наслідками можуть бути значні спади фондового та валютних ринків.

У програмі розвитку столиці Російської держави головним пріоритетом є розвиток фондових бірж для створення великого міжнародного фінансового центру, що зможе скласти конкуренцію найбільшому в Європі Лондонському майданчику. Свого часу росіяни зіштовхнулися з тим, що їхній фондовий капітал поступово почав витікати за кордон: значна частина російських акцій торгувалася не в Москві, а на Лондонській фондовій біржі, оскільки найбільші компанії РФ воліли розміщати свої акції в Лондоні, а не в Москві. Зараз російська влада активно розвиває локальний фондовий ринок і намагається залучити світовий інвестиційний капітал в Москву, створивши для цього зручну фондову інфраструктуру. За офіційною інформацією, до 2020 року Москва може створити єдиний фондовий майданчик. Для цього в 2011 року об'єдналися дві найбільші біржі ММВБ та РТС. Українські фондові майданчики для створення російського фінансового центру теж будуть дуже доречними – українські папери додатково додають російському ринку \$400 млн щоденної капіталізації (діагр. 1).

Діаграма 1 – Динаміка українських фондових індексів

Активну експансію на український фондовий ринок Росія розпочала ще в 2009 р., – найбільшу в нашій країні фондову біржу ПФТС було продано Московській міжбанківській валютній біржі (власником якої є держава – Російська Федерація) (50%+1 акцій, сума угоди – \$10 млн.). Кризовою ситуацією на українському фондовому ринку скористалася також російська біржа РТС, яка створила Українську біржу разом з кількома українськими біржовими торговцями (РТС одержала 49%, а 51% акцій був розподілений серед 21 української компанії – «Трійка Діалог Україна», «Сократ», «Альфа Капітал», «Укранет», «Драгон Капітал», «Синком», «Конкорд Капітал» та ін. У 2009 р. РТС у рамках опціонних угод зменшила свою частку до 40%, розподіливши 6% між найбільш активними учасниками торгів, а 3% – серед топ-менеджерів біржі. За підсумками розподілу кількість акціонерів біржі зросло з 22 до 30).

З одного боку, продаж ПФТС росіянам вигідний для українських торговців тим, що відтепер на вітчизняному фондовому ринку буде два сильні гравці, а не один, як раніше. Проте, покупка українських фондових бірж може призвести до монополізації вітчизняного ринку торгівлі цінними паперами росіянами. У Росії близько 90% спотових угод (торгівля акціями, облігаціями) відбувається на ММВБ, яка домінує завдяки своєму акціонеру – Банку Росії (його кредитні аукціони проводяться через цю біржу) і має можливості здійснювати операції в іноземній валюті. Маркет-мейкерами на цій площадці, як і на ПФТС, є в основному банки. Перевагами РТС – недержавного проекту – є терміновий ринок і ринок заявок RTS Standard (90% торгівлі деривативами, ф'ючерсами, опціонами). Така ж схема роботи може бути запроваджена і в Україні, проте на вітчизняному ринку є перешкода для цього, адже у нас єдиною площадкою, через яку Міністерство фінансів може видавати кредити під заставу держоблігацій, є Українська міжбанківська валютна біржа.

Негативним є також факт можливого перенесення торгівлі українськими акціями в Москву на РТС і ММВБ, адже ліквідність російського ринку цінних паперів значно вища за український. А відтік капіталу, особливо в умовах економічної кризи, – це, без сумніву, загроза національній безпеці України.

В результаті об'єднання російських бірж, розглядається можливість для об'єднання й українських УБ та ПФТС. За словами учасників ринку, можливі чотири варіанти розвитку подій: перший – створення однієї біржі на базі УБ, другий – на базі ПФТС, третій – формування альянсу з чітким поділом функцій обох гравців, четвертий, найменш ймовірний, – створення двох рівних і потужних конкурентів. В будь-якому разі, злиття ПФТС та УБ призведе до концентрації в руках об'єданого майданчика близько 90% ринку.

Ще однією загрозою може стати отримання російськими структурами контролю над Національним депозитарієм України (НДУ). Це дозволить росіянам відстежувати і фінансові потоки, і стан власності багатьох українських підприємств. Саме така модель прийнята у Росії, коли кожна біржа має свій депозитарій. Цілком імовірно, що НДУ може опинитися у руках російської сторони – такі плани вже неодноразово обговорювалися.

Таким чином, через низьку ліквідність українського фондового ринку головну роль на ньому відіграють нерезиденти, які шляхом швидкого введення і виведення капіталу можуть піднімати і опускати український ринок. У вітчизняних гравців немає достатніх коштів для ефективних маніпуляцій на ринку та протистояння іноземному капіталу. Основним драйвером для українського ринку є російський ринок – вітчизняний ринок повторює його рух, тільки в значно більшому масштабі.

Об'єднання українських та російських бірж може змінити весь механізм функціонування фондових бірж. Досі не сприйнята тенденція комерціалізації бірж (в Україні та Росії, згідно з законодавством, біржа є не комерційною організацією) може стати реальністю задля підвищення конкурентоздатності торгових площадок.

Враховуючи рівень розвитку вітчизняного фондового ринку та світові тенденції розвитку, в найближчі роки в Україні продовжиться процес скорочення кількості бірж, консолідації торгів і емітентів на декількох площадках. Для того, щоб в Україні не відбулося «вимивання» цінних паперів українських емітентів за рубіж та остаточна втрата вітчизняної конкурентоздатності необхідно посилити роль державних інститутів в напрямку удосконалення функціонування вітчизняного фондового ринку. Основною ціллю регуляторної діяльності має стати підвищення конкурентоздатності вітчизняної економіки, підвищення добробуту населення та національної безпеки.

Висновки. З точки зору геополітики та геоекономіки, Україна належить до одного з геополітичних центрів Європи і здатна інтегрувати намагання держав Балто-Чорноморської смуги, Східної Європи, Кавказу та Середньої Азії до співпраці. Реалізація цього вибору передбачає, серед іншого, розбудову високоефективного фондового ринку, інтегрованого з фондовими ринками вищеназваних країн, інших держав ЄС та регіональних об'єднань на Американському та Азійському континентах. Водночас, суттєві ризики для України може становити намір Російської Федерації здійснити, згідно із власними національними інтересами, створення міжнародного фінансового центру в Москві. Проте, даний процес, в першу чергу, відповідає інтересам Росії.

Що стосується України, то враховуючи структуру власності, слабкий розвиток вітчизняного фондового ринку, на наш погляд, необхідно посилити спроби об'єднання бірж не тільки з іноземними торговими майданчиками (російськими), але, що найголовніше, з вітчизняними. Будь-які рішення щодо об'єднання фондових бірж мають прийматися в першу чергу з урахуванням національних інтересів України, а не певних фінансових кіл. Поточний рівень розвитку українського фондового ринку поки не відповідає ні потребам економіки країни. Отже, необхідно направити зусилля як державних органів, так і вітчизняних учасників ринку на вдосконалення інфраструктури фондового ринку, систему регулятивних органів задля підвищення конкурентоздатності економіки України в системі міжнародних економічних відносин.

Список літератури: 1. Рибак С.О. Системно-інформаційні індикатори формування ефективного фондового ринку в контексті глобальної конкурентоспроможності / С. О. Рибак, О. Д. Штанько // Економіка та держава – 2011, № 7. – С. 35–36. 2. www.ssmc.gov.ua – сайт ДКЦПФР. 3. www.pfts.com – сайт ПФТС. 4. www.ux.com.ua – сайт Української біржі. 5. www.rts.tu – сайт Фондової біржі РТС.

*Шупілова М. В., Жарков В. М.
м. Харків, Україна*

ВПЛИВ ВПРОВАДЖЕННЯ СОЦІАЛЬНОГО ЖИТЛА НА РОЗВИТОК СУСПІЛЬСТВА

Сучасний етап розвитку суспільства вимагає посиленої уваги до соціального інвестування як цілеспрямованого вкладення ресурсів у розвиток соціальної сфери з метою отримання корисного суспільного ефекту в майбутньому. Витрати, що сприяють підвищенню людської продуктивності, можна розглядати як інвестиції, оскільки поточні витрати здійснюються з тим розрахунком, що їх буде багаторазово компенсовано дедалі значнішим потоком доходів у майбутньому. Серед таких витрат ми виокремлюємо:

Інвестиції в людський капітал – цілеспрямоване вкладення коштів в галузі та сфери, що забезпечують поліпшення якісних параметрів людини, в першу чергу його робочої сили (рівня освіченості, розвитку інтелекту, творчого потенціалу, фізичного і психічного здоров'я, системи мотивації, ціннісних установок і т.д.) [1]. Інвестування в людський капітал має свою особливість: віддача від нього залежить безпосередньо від терміну його використання, тобто визначається часом, що залишився до закінчення працездатного періоду життя людини. Чим раніше зроблено інвестиції в людину, тим довше, за інших рівних умов, вони даватимуть віддачу. Всім відомо, що, якщо почати вивчати іноземну мову ще з дитинства, то вже у студентські роки можна побачити стійкий ефект. Але слід враховувати, що якісніші та триваліші інвестиції приносять, як правило, більший і триваліший ефект.

Соціальне інвестування – спосіб реалізації корпоративної соціальної відповідальності за допомогою цільових програм, які відповідають потребам основних груп зацікавлених осіб – споживачів, персоналу, місцевих спілок [1].

Досліджуючи соціальні інвестиції бізнесу, доцільно виділяти серед них внутрішні, тобто такі, що спрямовані на співробітників компаній, та зовнішні, що спрямовані на розвиток місцевих громад та навколишнє середовище. В якості універсальних соціальних інвестицій виступають вкладення в підтримку добросовісної ділової практики.

Функціональний же вплив соціальних інвестицій та інвестицій в людський капітал на розвиток людини можна показати наступним чином (рисунок 1):

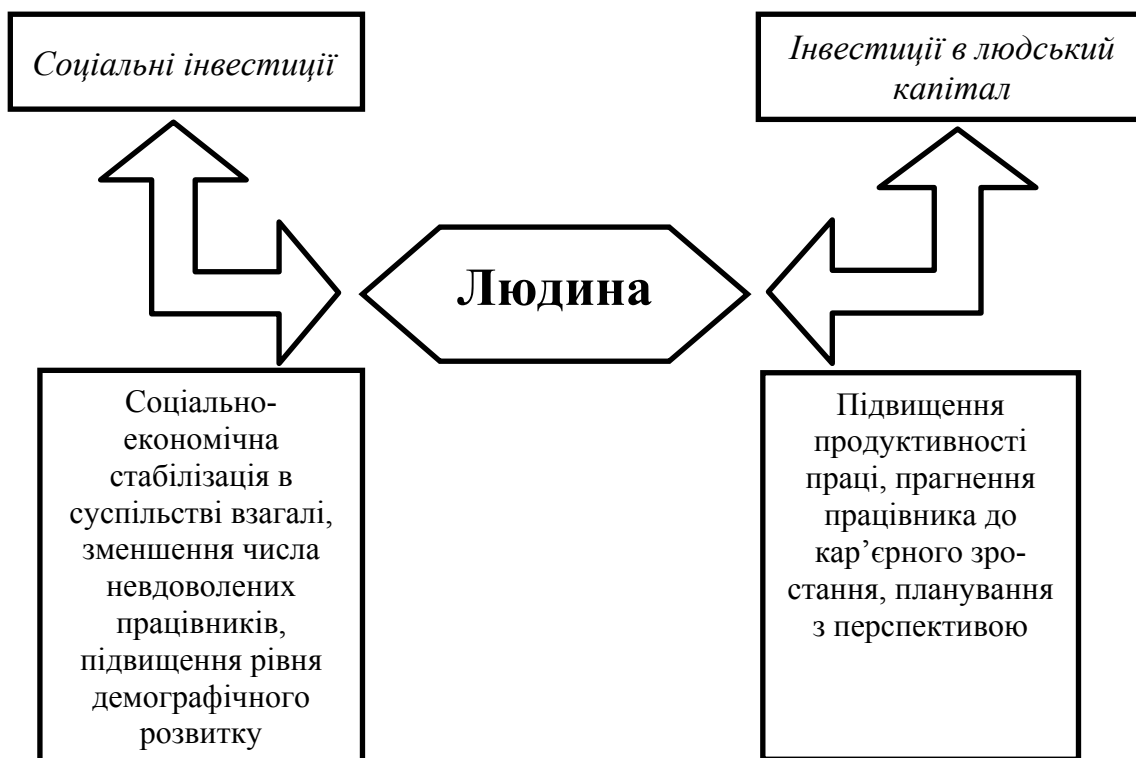

Рисунок 1 – Функціональний вплив соціальних інвестицій та інвестицій в людський капітал на розвиток людини

Якщо враховувати той факт, що інвестиції в людський капітал – це будь-яка міра, розпочата для підвищення продуктивності праці, то до інвестицій в людський капітал

можна віднести витрати на підтримку здоров'я, на здобуття загальної та спеціальної освіти; витрати, пов'язані з пошуком роботи, професійною підготовкою на виробництві, міграцією, народженням і вихованням дітей, пошуком економічно значущої інформації про ціни і заробітки.

Одним з різновидів соціальних інвестицій, на нашу думку, є забезпечення населення соціальним, а головне, доступним житлом. В Україні часто плутають поняття «соціального» та «доступного» житла. Якщо соціальне житло має законодавче закріплення у Законі України «Про житловий фонд соціального призначення» 2006 року, то статус доступного житла й досі не врегульовано.

Соціальним є житло всіх форм власності з житлового фонду соціального призначення, що безкоштовно надається на основі договору найму на певний строк громадянам, які потребують соціального захисту.

Доступне житло – це збудовані і ті, які будуються за державної підтримки, житлові будинки і квартири. Держава частково компенсує будівництво доступного житла чи надає пільгові іпотечні житлові кредити в уповноваженому банку для його придбання. Право на отримання такого житла надається громадянам, які потребують поліпшення житлових умов.

На сьогодні Україна робить невпевнені кроки до вирішення проблеми забезпечення відповідних категорій населення соціальним житлом. Статтею 47 Конституції України передбачено, що кожен має право на житло і держава зобов'язується забезпечити всі умови для покупки, будівництва та взяття в оренду житла. Також у цій статті визначено положення про захист громадян, які потребують соціального захисту. Для реалізації цієї норми розроблений механізм щодо безкоштовного або надання за доступну ціну житла у користування органами місцевого самоврядування. А Наказ Президента N 1077/2007 від 8 листопада 2007 року вказує на те, що житло в Україні будується для категорій бажаючих і тих, що мають право на це житло за законом [3, 4].

Незважаючи на те, що в Україні існує нормативно-правова база, яка формально захищає тих, хто потребує захисту, будується житловий фонд [6], разом з тим реально в Україні просто не існує соціального, а особливо доступного житла. В країні нараховується понад 14 тисяч сімей, з яких понад 2,5 мільйонів – родини, що знаходяться в важких матеріальних умовах. За офіційними даними, 1,3 млн. українців стоять у квартирній черзі, 400 тисяч мають право на отримання житла соціального призначення. Майже стільки ж українських громадян готові самостійно вирішити квартирне питання, але за умови наявності пропозицій доступного житла на ринку нерухомості [7]. Наразі, масштабність житлової проблеми в Україні занадто вражаюча, щоб і надалі її ігнорувати та використовувати лише як привід для порожніх політичних дискусій.

Для вирішення зазначеної проблеми багатьох українців можна використати досвід європейських країн, а саме будувати багато і дешево. Виникає інше логічне питання: де державі брати гроші на будівництво? В цьому ракурсі є корисним досвід Великобританії, яка розробила власну систему будівництва соціального житла. Таке житло надається в оренду, прибуток від якої йде не до державного бюджету, а відразу на будівництво нових житлових об'єктів зазначеної категорії. Через певний термін проживання в соціальному житлі, фізичній особі надається право його викупу зі значною знижкою.

Німеччина пішла схожим шляхом. В цій країні також можна приватизувати соціальне житло на пільгових умовах. Щороку понад 100 тисяч соціальних помешкань в Німеччині передаються у приватну власність [8].

У Франції в середині 1970-80-х років стикнулися з проблемою: будівництво соціального житла знижувало мобільність робочої сили. Бідні родини часто відмовлялись

від переїзду до місцевості із кращими можливостями працевлаштування через високу, порівняно до соціального житла, вартість помешкання. Внаслідок цього райони, забудовані соціальним житлом, поступово перетворились в осередки безробіття і бідності, з підвищеною кримінальною злочинністю. Тому останніми роками у Франції в нових житлових кварталах частина квартир продається за комерційними цінами, частина – з використанням іпотечних кредитів, і понад 20% призначені для малозабезпечених громадян. Дотримуючись такої пропорції, у Франції створюють добросусідські спільноти, а не потенційно небезпечні «бідняцькі гетто» і така практика себе виправдовує. Також цікаво, що у Франції соціальне житло будують приватні компанії, які за це отримують податкові пільги від держави. Соціальне житло віддається у найм малозабезпеченим особам за чітко встановленими державними ставками, при чому приватні компанії поділяють з муніципальною владою повноваження із визначення осіб, яким буде надано право оселитися у соціальному житлі, що суттєво зменшує потенційні корупційні ризики.

Європейський досвід демонструє, що об'єднання зусиль держави та приватного капіталу дозволяє будувати соціальне житло в значно більших об'ємах. Важливо, що уряди країн ЄС все частіше приймають рішення про запровадження можливостей подальшого викупу соціального житла, адже вважається, що приватна власність дисциплінує та стимулює громадян до активної соціальної поведінки та трудової діяльності. Таким чином, соціальне житло перетворюється на доступне, поступово вирішується житлова проблема, корегується соціальна поведінка малозабезпечених громадян.

Зараз соціальне житло в Україні практично не будують. Тому цю проблему намагаються вирішити на всіх можливих рівнях. Наприклад, спеціальні програми для молодих спеціалістів на підприємствах. Так, за підтримки Полтавського ГЗК за січень – листопад поточного року у місті Комсомольську Полтавської обл. введено в експлуатацію 9471 м² загальної площі житла. Існує програма іпотеки для молодих спеціалістів – 30% від вартості житла сплачує підприємство, а залишок працівник може розстрочити на подальшу оплату [9].

На державному рівні це питання також активно вирішується. Прикладом цього може служити створення державного фонду сприяння молодіжному житловому будівництву, на який Постановою Кабінету Міністрів України від 29 липня 2002р. №1089 покладено запровадити державну програму забезпечення молоді житлом. Основними завданнями Програми є:

- впровадження заходів щодо розширення обсягів будівництва житла для молоді, удосконалення системи пільг для забезпечення житлом молодих сімей, особливо багатодітних, сімей з інвалідами, інших соціально незахищених категорій;
- створення ефективних фінансово-кредитних механізмів, що забезпечують економічну доступність житла для молодих сімей, молодих спеціалістів, підтримку незможних молодих громадян у поліпшенні житлових умов;
- запровадження додаткових економічних механізмів стимулювання розвитку молодіжного житлового будівництва та використання потенційних можливостей вторинного ринку житла, сприяння здешевленню вартості житла, яке будується для молоді із залученням коштів населення;
- створення відповідних умов для придбання і спорудження житла молодими сім'ями, самотніми молодими громадянами у сільській місцевості, облаштування їх домашнього господарства;
- подальший розвиток довгострокового кредитування на будівництво (реконструкцію) та придбання житла для молодих сімей та самотніх молодих громадян, залучення з цією метою додаткових позабюджетних джерел фінансування;

- розвиток системи молодіжних житлових комплексів, створення соціотехнополісів, діяльність яких спрямована на максимальну реалізацію творчого, інтелектуального та професійного потенціалу молоді.

Враховуючи все вищесказане можна виявити ряд протиріч. По-перше, в Україні є досить досконала законодавча база, яка захищає населення, але це відбувається лише на «паперах», лише на рівні прийняття законів. По-друге, житловий фонд в країні неспинно зростає, будуються квартири європейського рівня. Але, по-третє, разом з тим кредитно-грошова політика, політика держави у плані «зведення» цих двох сторін залишає відкритим квартирне питання.

Європейський досвід демонструє, що об'єднання зусиль держави і приватного капіталу дозволяє будувати соціальне житло в набагато більших обсягах. Важливо, що уряди країн ЄС все частіше приймають рішення про запровадження можливостей подальшого викупу соціального житла, адже вважається, що приватна власність дисциплінує і стимулює громадян до активної соціальної поведінки і трудової діяльності. Таким чином, соціальне житло перетворюється на доступне, поступово вирішується житлова проблема, коригується соціальна поведінка малозабезпечених громадян. Можна використати французький досвід, коли держава, не маючи можливості будувати самостійно, субсидує приватні підприємства, котрі бажають будувати житло. Будівництво в Україні соціального, а головне доступного житла призведе до поліпшення житлових умов, стимулювання молодих спеціалістів для кар'єрного зростання, а також поліпшення взагалі соціального клімату суспільства.

Ідея будівництва дешевого житла є позитивною, але втілити її дуже складно, стверджують фахівці ринку нерухомості. Крім великих грошей, яких у держави немає, потрібне також бажання місцевих чиновників. А вони не хочуть змін і не згодні відмовитися від коштів, які їм приносять роздача землі під будівництво комерційного житла. Тому актуальність досліджень з теми соціального інвестування та місцевого самоврядування лише зростає, і потребує не тільки теоретичних, а й прикладних підходів.

Список літератури: 1. <http://slovyk.com.ua> – Словник економічних термінів. 2. Конституція України от 28.06.1996 №254к/96-ВР. 3. Жилищный кодекс Украинской РСР от 30.06.1986 №5464-Х. 4. Закон Украины «Про жилищный фонд социального назначения» от 12.01.2006 №3334-IV. 5. Закон Украины «о едином государственном автоматизированном реестре лиц, которые имеют льготы» от 29.01.2003 №117. 6. http://uprstat.kharkov.ukrtel.net/ua/stat/stat_inf/zhutl_fond/tab1.html. 7. <http://www.ukrstat.gov.ua/>. 8. <http://meget.kiev.ua/>. 9. <http://www.komsomolsk.org.ua/>.

*Яцина В. В.
м. Харків, Україна*

СКЛАДОВІ ТРАНСАКЦІЙНИХ ВИТРАТ НА ПІДПРИЄМСТВАХ УКРАЇНИ ТА РОСІЇ

Внаслідок недосконалості ринкових механізмів та недостатнього державного регулювання економічним процесам, що відбуваються на підприємствах України та Росії характерний досить високий рівень трансакційних витрат, який нерідко сягає половини вартості кінцевої продукції.

Трансакційні витрати відіграють фундаментальну роль у формуванні інститутів і можуть як економічна категорія широко застосовуватися в дослідженні діяльності

економічних, правових і соціальних інститутів. Аналіз динаміки трансакційних витрат має вирішальне значення для розміщення ресурсів і структури економічної організації підприємства.

Однак, природа трансакційних витрат, що притаманна країнам, які стали на шлях ринкових перетворень, інша, ніж у країнах з розвинутою ринковою економікою. Це обумовлено тим, що права власності в постсоціалістичних країнах слабо окреслені і це створює сприятливі умови для обману, прихованню інформації про реальну цінність та споживчі властивості товарів. Також досі не відпрацьований механізм взаємодії між державними органами і підприємницькими суб'єктами. Інституціональна реформа 90-х років сприяла тому, що витрати неефективного розподілу ресурсів у плановій економіці, набули форми трансакційних витрат. А в розвинутих країнах питома вага трансакційних витрат зумовлена великою кількістю потенційних суб'єктів господарювання, і відповідно, кількістю трансакцій, які ними здійснюються [1, С. 39].

Упродовж перехідного періоду трансакційні витрати суттєво зростали. Це було пов'язано, перш за все з необхідністю адаптації підприємств до ринкового середовища, додаткових витрат на організацію маркетингу, пошук ринків збуту продукції, організацію договірних відносин із партнерами тощо. Конкурентна боротьба вимагала від підприємства суттєвих додаткових зусиль на організацію і проведення науково-дослідних і патентно-ліцензійних робіт, створенню потужної інформаційної бази, що розширює номенклатуру трансакційних витрат та їхній обсяг. Сприяло збільшенню витрат і зниження обсягів продукції і, отже, змінних витрат, що збільшило частку постійних витрат у загальних витратах підприємства.

Питому вагу на підприємствах займають витрати, пов'язані з пошуком вигідних ділових партнерів, інвесторів, клієнтів, витрати на ведення конкурентної боротьби, витрати, пов'язані з помилками в організації та управлінні підприємства, порушення договірних зобов'язань, витрати на оплату послуг посередників, а також втрати, пов'язані з браком у зв'язку з недосконалістю механізмів виробництва [2, С. 8].

Перехід до ринкової економіки зумовив появу додаткових витрат виробника (постачальника) на доведення продукції та сировини до вимог, обумовлених споживачем. Сюди також можна віднести процедури, пов'язані з контролем за якістю і кількістю продукції, процесом вимірювання, припущеними помилками, оплати послуг державних і судових органів.

З'явилися витрати, пов'язані з процесом приватизації, як прямі (витрати на підготовку і реєстрацію документів, емісію і розміщення цінних паперів; перенавчання персоналу і т.д.), так і непрямі (витрати на утримання апарату управління приватизацією) [3, С. 7].

Надзвичайно високим в Україні та Росії є рівень так званих бюрократичних витрат, тобто витрат які змушені нести підприємства для подолання штучно створених бар'єрів. Це витрати на охорону, підкуп посадових осіб, офіційні тарифи та хабарі для проходження бюрократичних процедур, альтернативна вартість часу, необхідного для виконання регулярних процедур та ін. Не всі з названих витрат можна відобразити в бухгалтерському обліку, їх розмір можна оцінити приблизно, але він не вплине на фінансову звітність. З іншої сторони, такі витрати суттєво впливають на процес прийняття управлінських рішень, а тому їх оцінка має значення [4, С. 159].

До суттєвого зростання трансакційних витрат може привести відірваність підприємства від глобальних ринків і відсутність довгострокової стратегії розвитку, тому необхідно враховувати не тільки витрати безпосередньо підприємства, а і частину загальнодержавних трансакційних витрат, що забезпечують стійкість підприємств у їхній конкурентній боротьбі за ринки збуту продукції.

Як бачимо, склад трансакційних витрат має дещо розмитий характер, що потребує додаткових досліджень щодо конкретизації номенклатури статей витрат, зокрема, на рівні підприємств.

Кількісно оцінити рівень трансакційних витрат досить складно, по-перше, через те, що й досі серед спеціалістів не існує єдиної думки, що відносити до категорії «трансакційні витрати», і по-друге, велика частка даних витрат здійснюється у сфері неофіційних взаємовідносин, оскільки високий рівень трансакційних витрат змушує підприємців шукати шляхи їх зниження. Як правило, це відхід у тіньовий сектор економіки, діяльність у якому, на жаль, не відображається в офіційних документах підприємства та у державній статистиці, що ускладнює прийняття ефективних управлінських рішень, знижує конкурентоздатність та офіційну привабливість як підприємств, так і регіону та держави в цілому.

Дані про розмір трансакційних витрат можна отримати шляхом анкетування, експертних оцінок з використанням існуючих методик, обліку офіційних витрат на проходження певних процедур, з інформації, що наведена у прайс-листах підприємств трансакційного сектору, що надають трансакційні послуги тощо.

Важливу інформацію про розмір трансакційних витрат у країні несуть крос-державні соціологічні дослідження рівня витрат. Так, у щорічних звітах «Ведення бізнесу» (Doing Business) Всесвітнього банку аналізуються нормативно-правові регулювання, що стосуються підприємств певної економіки протягом їхнього життєвого циклу, в тому числі започаткування підприємства, здійснення операцій, міжнародної торгівлі, сплати податків та питань банкрутства. Сукупний рейтинг легкості ведення бізнесу базується на 10 показниках та охоплює 183 країни. Минулорічні рейтинги перераховані таким чином, щоб врахувати додатковий показник (ки), корективи даних та методологічні зміни в існуючих показниках. Такий підхід дозволяє здійснювати порівняльний аналіз з рейтингом цього року. Наведені у звіті висновки стимулювали політичні дебати у сфері розвитку підприємництва в більш ніж 80 країнах світу і зумовили зростання обсягу досліджень про те, регулювання на рівні фірм пов'язане з показниками розвитку економіки різних країн.

Україна посіла 152 місце зі 183 економік, які оцінювались в звіті «Ведення бізнесу 2012». Це нижче, ніж в минулому році, коли країна була на 149 сходинці рейтингу.

Зокрема, Україна внесла зміни до законодавства про врегулювання комерційних суперечок та збільшення ефективності виконання умов контрактів. Країна також спростила систему оподаткування та зробила її для компаній менш затратною завдяки перегляду та уніфікації податкового законодавства, зниження ставок податку на прибуток, а також уніфікації відрахувань на соціальне забезпечення. Зміни до законодавства про банкрутство та виконання судових рішень надали більше гарантій для забезпечених кредиторів. Україна також скасувала вимогу для отримання дозволу на придбання нової корпоративної печатки, що спрощує процедуру відкриття підприємства. Водночас, процедуру міжнародної торгівлі було ускладнено через запровадження додаткових перевірок для митного оформлення.

За показником легкості сплати податків Україна посідає 181 місце зі 183 досліджуваних країн, кількість платежів на рік складає 135, а загальна ставка податку складає 57,1% від прибутку. Росія у рейтингу Всесвітнього банку «Ведення бізнесу 2012» посіла 120 місце, а за показником легкості сплати податків – 105 місце зі 183 досліджуваних країн [5]. Тобто, податки – це ще одна суттєва складова трансакційних витрат, яку не можна не враховувати.

З досвіду Росії можна виокремити декілька підходів щодо оцінки динаміки трансакційних витрат. Сукупний обсяг цих витрат може розглядатися як критерій ефек-

тивності типів господарювання. На макрорівні в узагальненому вигляді рівень трансакційних витрат визначають за методикою, що передбачає облік витрат трьох інформаційних галузей – торгівлі, комунікації, фінансів, і порівнюють його з рівнем аналогічних витрат інших країн (на 1000 осіб).

Для оцінки трансакційних витрат підприємств Інститут народногосподарського прогнозування РАН застосував методологічний підхід, ґрунтований на показниках міжгалузевого балансу. Зазначений підхід дав можливість виявити фактори зростання трансакційного навантаження.

Із українського досвіду слід відзначити методологічний підхід щодо оцінки трансакційного сектору економіки з використанням даних міжгалузевого балансу, запропонований С. Архієреєвим, який до «трансакційних» відносить обмежене коло галузей: торгівлю, заготівлю, матеріально-технічне постачання, операції з нерухомістю, загальну комерційну діяльність, фінанси [6, С. 263–285].

Проведені в Інституті економіки та прогнозування НАН України дослідження свідчать, що досить конкретні результати щодо динаміки трансакційних витрат по народногосподарському комплексу України можуть бути отримані на базі інформаційних даних, наведених у міжгалузевих балансах Держкомстату України.

Отже, проведений аналіз свідчить, що більшість трансакційних витрат залежать від багатьох чинників, починаючи від розмірів підприємства, закінчуючи системою формування інститутів даного суспільства та особливо його податкової системи. Тому, інформація про рівень трансакційних витрат підприємств на рівні держави дозволить розробити та запровадити заходи оптимізаційної та регуляторної політики держави щодо зниження таких витрат, зумовлених обтяжливими адміністративними бар'єрами та надмірним податковим навантаженням. Їх оцінка та облік, відображення у звітності дозволить ефективно управляти ними, приймати оптимальні управлінські рішення; здійснювати заходи щодо зниження трансакційних витрат, що дозволить підвищити конкурентоспроможність та інвестиційну привабливість підприємств. Це, в свою чергу, сприятиме зниженню рівня нелегальної економіки, виведенню бізнесу з тіні, зменшенню корупції в країні, поповненню державного бюджету, підвищенню інвестиційної привабливості країн.

Список літератури: 1. Лесных В. Минимизация трансакционных издержек / В. Лесных, Е. Попов // Общество и экономика. – 2005. – № 5. – С. 36–54. 2. Ефремов В. С., Зудов Д. В. Проблемы экономики и организации бизнеса // Менеджмент в России и за рубежом. – 2000. – № 4. – С. 3–24. 3. Семенова Т. В. Трансакційні витрати іноземного інвестування в Україні та шляхи їх скорочення: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук: спец. 08.01.01 «Економічна теорія» / Т. В. Семенова. – Донецьк, 2001. – 17 с. 4. Шепеленко О. В. Трансакционные издержки в переходной экономике: проблемы теории и практики: Монография / О. В. Шепеленко. – Донецк: МОН Украины. Донецкий нац. ун-т экономики и торговли им. М. Туган-Барановского, 2007. – 360 с. 5. Doing Business in a More Transparent World [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.doingbusiness.org>. 6. Архиев С.И. Издержки эксплуатации экономической системы и институциональный трансакционный сектор экономики. – С. 263–285.

РАЗДЕЛ 5

ПОЛИТИКО-ПРАВОВЫЕ ПРОБЛЕМЫ И ПУТИ РАЗВИТИЯ УКРАИНО-РОССИЙСКИХ ОТНОШЕНИЙ

*Анучина Л. В.
м. Харків, Україна*

ПОСТАТЬ ФРИТЬОФА НАНСЕНА ТА УКРАЇНСЬКА КУЛЬТУРА

Про Фриттьофа Нансена можна говорити дуже багато – це особистість, яка увійшла в світову історію завдяки науковим відкриттям, служінню Батьківщині, люду, завдяки художнім творінням, дипломатичним досягненням тощо. Полярний дослідник, вчений-океанолог Ф. Нансен визнаний у світі і як найвидатніший гуманіст. Його зусиллями зроблено все можливе, для того, щоб врятувати 0,5 млн. військовополонених з 26 країн на початку ХХ ст., а також 2 млн. емігрантів, які покинули Росію після революційних подій 1917 р. Так звані «нансеновські паспорти» надавали їм можливість влаштувати власне життя в Європі.

Для українців особливо значимою є діяльність Ф. Нансена, спрямована на допомогу населенню України і Росії під час голодомору. Він стояв на чолі організації загальноєвропейської допомоги голодуючим, збирав і передавав засоби для виживання, виступав з ініціативою організації сільськогосподарських станцій, виділяв для цього гроші, наголошував на навчанні селян передовим методам сільськогосподарської діяльності та ін. Його турбота та практична допомога населенню Харківщини врятувала життя багатьох людей, які помирили від голоду. Нансен, за його твердженням, рятував людей, але не ставив завдання рятувати більшовизм. Він створив «Фонд Нансена», до нього вносили свої пожертвування люди всіх країн, всіх верств населення, починаючи від невідомого французького поета і закінчуючи жебраком, хворим проказою, який віддав все, що мав. Все зібране великим гуманістом працівники його фонду, котрі, до речі, працювали безплатно, справедливо розподіляли між регіонами, населення яких страждало від голоду.

Ф. Нансен виступив координатором 32 організацій, що займалися доброчинністю, ефективно планував роботу фонду, відвідував місця, де найбільш жахливими були проявлення лиха. Відомо, що він зібрав 250 тис. золотих рублів, що повністю були витрачені цілеспрямовано й ефективно.

1923 року Ф. Нансен прибув з місією до Харкова – тодішньої столиці України. Тут він зустрівся з головою Роднаркому України Х. Раковським. На зустрічі обговорювалися питання допомоги голодуючим. Нансену дозволили надавати продукти, ліки, вітаміни голодуючим, для чого було виділено спеціальне приміщення в центр міста. У Харкові він створив дитячі будинки, а коли був у місті, відвідав названий його ім'ям дитячий будинок, де виховувалося 85 сиріт віком від 4-х до 15-ти років.

Завдяки діяльності Фриттьофа Нансена було врятовано від смерті в Україні та Росії більш ніж 6 млн. дітей та понад 1 млн. дорослих.

Але великий норвежець не обмежувався тільки матеріальною допомогою голодуючим. Разом з метою врятування людей від голодної смерті, яку вважав найзначущою, він ставив перед собою ще одну мету – допомогти відбудувати сільське господарство, перетворити його на господарство сучасне та ефективне. Для цього він запропонував організувати сільськогосподарські станції. Для Нансена важливо було забезпечити селянина сіль-

ськогосподарськими машинами, насінням, але важливішим він вважав допомогу селянським господарствам піднятися до вищого рівня цивілізації. Реалізуючи це завдання, Нансен півроку вів перемови з представниками Радянської влади, захищав ідею організації подібних господарств. Оптимальним він уважав залучення до праці на цих станціях іноземних фахівців-агрономів, які б упроваджували в життя новітні технології. В господарства завозили автомобілі, трактори, запасні деталі та ін. Звичайно, це сприяло підвищенню результативності сільськогосподарської праці, підйому врожайності на селі.

Господарства такого типу було створено на Харківщині, а також у селі Михайлівка сучасної Дніпропетровської області. Техніка, обладнання, утримання сільськогосподарських станцій (господарств) – все забезпечував Фритьоф Нансен, надаючи практичну допомогу в усіх напрямках діяльності, розширенні її. Тим, хто працював в господарствах, безплатно виділяли одяг, посуд тощо.

Поступово сфери діяльності станцій-господарств поширювались. Так, наприклад, в селі Михайлівка при станції було створено молочний завод, на якому готували масло та сири. Тут готували кадри трактористів, проводили виставки досягнень сільського господарства, більш того, електрифікували та телефонізували всі підрозділи господарства (навіть у полях ставили телефонні апарати). Звичайно, у перспективі така організація сільськогосподарської праці не тільки дозволила подолати наслідки голодомору, а значно підвищити продуктивність українського сільського господарства.

Але методи керівництва, застосовані на сільськогосподарських станціях, дотримання прав працівників, суворий контроль за цим Ф. Нансеном, не влаштував місцеве керівництво. Уже перевіреними «демократичними методами» – зборами працівників воно ставило питання про недоречність функціонування таких господарств, практично домагалось їхньої ліквідації.

На жаль, не суджено було реалізувати ще одну мету, яку мріяв утілити великий норвежець – підвищити культурний рівень країни, особливо студентів та вчителів. Організована ним допомога студентам (у Харкові, зокрема) також не знайшла підтримки з боку Радянської влади як у центрі, так і на місцях.

Дії людини ворожого капіталістичного табору розцінювалися як підривні стосовно країни, яка буде нове суспільство, суспільство робітничо-селянське на чолі з партією. Справді, Ф. Нансен не відчував любові до Радянської влади та партії, але він не втручався в політику, вважаючи, що головне для нього – рятування людей. Він відстоював цю позицію і на рівні керівництва радянської країни, і на рівні керівництва його власної країни, і на світовому рівні, звертаючись до Ліги націй. Заради рятування людей він залишив усе, що його турбувало раніше, відмовився від діяльності, що була змістом його життя: дослідницької роботи, мандрів, продовження розробок в галузі етнографії, біології, океанографії та інш.

Він ненавидів все, що спрямовано на знищення, приниження людини, людства в цілому: війни, голод, смерть. Нансен брав на себе відповідальність за долю людей.

Значення того, що він зробив для України, до цього часу не оцінено належним чином. Для багатьох його ім'я залишається невідомим, його діяльність не до кінця досліджена. Хоча ця людина насправді є для українців взірцем, взірцем людяності, мужності, відваги та цілеспрямованості.

Його заслуги, його внески в українську культуру не можуть не викликати поваги та поклоніння. Якщо спробувати у вигляді тез визначити значення Нансена для української культури, то це можна сформулювати таким чином:

1. Ф. Нансен за закликом серця врятував мільйони українців, чим надав їм можливість жити в системі власної культури та забезпечувати її подальший розвиток;

2. Норвежець продемонстрував: у людському світі повинні панувати загальнолюдські цінності, заради яких слід відмовлятися від класових, партійних, вузько державних, регіональних інтересів, власних амбіцій та пріоритетів;

3. Фундаментом життя будь-якої людини є мораль, побудована на любові, справедливості, визнанні честі та гідності;

4. Людське життя настільки нетривале, що його непотрібно використовувати на боротьбу, на ненависть по відношенню до інших людей;

5. Силу своєї душі потрібно витратити на самовдосконалення, на працю, на творчість;

6. Сенс життя – не досягнення земної слави, а щедра витрата душевних сил для людства. Найбільш складне завдання життя – знайти самого себе;

7. Заради самостійності власної Батьківщини можна поступитися всіма своїми інтересами.

Обмежимося переліком тільки цих культурних орієнтирів, які надає нам життєва позиція великого гуманіста нашого часу Фрітьофа Нансена. Наприкінці тільки процитуємо його слова: «Чи можливо, щоб культура, яка створила світ такої піднесеної краси, як музика, – культура яка підноситься все вище та вище у своєму блискучому тріумфі, – чи можливо, щоб ця сама культура розвивала таку брутальну жаждою влади, таку гонитву за зовнішнім блиском.

Список літератури: 1. Будур Н. Нансен. Человек и миф. – М.: 2011.; 2. Кублицкий Г. И. Фриьтоф Нансен, его жизнь и необыкновенные приключения. – М.: 1961.; 3. Лауреаты Нобелевской премии : Энциклопедия. – М.: 1992.; 4. Нансен – Хейер Л. Книга об отце. – Л.: 1973.

*Бакуменко О. О.
м. Харків, Україна*

ДІЯЛЬНІСТЬ ОРГАНІВ ЗЕМСЬКОГО САМОВРЯДУВАННЯ В РАМКАХ ПРОЦЕСІВ ФОРМУВАННЯ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА В РОСІЙСЬКІЙ ІМПЕРІЇ МЕЖІ ХІХ–ХХ СТ.: ЕТНОСОЦІАЛЬНИЙ АСПЕКТ

Проблема громадянського суспільства набуває все більшої актуальності на сучасному етапі. У сучасній теорії демократії вважається, що саме місцеве самоврядування, як галузь самореалізації й самоорганізації громадян, є одним з основних елементів громадянського суспільства. Будь-яке суспільство має свої традиції й історичний досвід, вивчення якого дозволяє краще зрозуміти сутність і особливості сучасних форм самореалізації громадян і їхніх асоціацій. У цьому зв'язку вивчення внеску органів місцевого самоврядування Російської імперії є безумовно актуальним для з'ясування особливостей розвитку подібних інститутів і в сучасному українському та російському суспільствах.

Історія органів місцевого самоврядування Російської імперії вивчається давно й успішно. Однак внесок цих інститутів у розвиток громадянського суспільства вивчено усе ще дуже фрагментарно. Лише останнім часом з'являються окремі публікації, в основному, у рамках науково-практичних конференцій, присвячених проблемам самоврядування й демократії [1]. В дослідників немає єдиної точки зору щодо наявності та ступеню розвитку громадянського суспільства в Російській імперії межі ХІХ–ХХ ст. Деякі з вчених, зокрема Манфред Хільдмайер, вказують на динамізм розвитку ринкових відносин, нові міські еліти, сільське, міське, земське самоврядування, розгорнуту публіцистичну актив-

ність громадськості, наявність тенденцій громадянства та парламентаризму, особисте звільнення селян та надання їм можливості виходу з громади – як докази того, що процеси розвитку громадянського суспільства в цей час йшли досить активно [2].

Сам концепт громадянського суспільства є дуже складним і неоднозначним. В сучасних дослідників немає єдиної точки зору щодо категоріальної, та темпоральної детермінації цього поняття. Але, незалежно від окремих акцентів більшість дослідників погоджуються у визначенні сутнісного призначення громадянського суспільства. Його автономна активність спрямована на створення суспільства повноправних громадян і встановлення порядку який гарантує дискурсивний характер урегулювання конфліктів та побудований на ініціативі соціальних груп знизу. Безумовно, громадянське суспільство в Російській імперії, яка було суто авторитарною державою, не могло існувати в повному обсязі. Але ми беремо на себе сміливість стверджувати, що в російському суспільстві цього часу, відбувались різноманітні процеси його формування. Велику роль в формуванні елементів та традицій громадянського суспільства належить на наш погляд органам місцевого і насамперед земського самоврядування. Ми не будемо тут докладно розглядати весь обсяг діяльності земств як фактор формування громадянського суспільства в країні того часу. Відмітимо лише, що безумовною заслугою земств стало привнесення в суспільне життя таких невід'ємних ознак громадянського суспільства як: виборність, всестановість, доступність, економічна ініціатива й незалежність, ініціативність. Але в рамках цієї статті хотілося б розглянути ще одну складову внеску земств в розвиток громадянського суспільства, а саме залучення до сфери громадянської самодіяльності представників різних етносів. Російська імперія була поліетнічною державою. Але до введення земського і міського самоврядування представники громадськості і в тому числі громадськості різних етнічних груп були позбавлені можливості впливати на вирішення суспільних справ. З введенням земського самоврядування така можливість виникла. Розглянемо, яким був етнічний склад самого земства та як це впливало на безпосередню діяльність земств.

Щодо етнічного складу земських службовців, то характеристика його є дещо ускладненою. В особових списках виборних діячів земства далеко не завжди вказувалась етнічна належність. Іноді вона вказувалась необ'єктивно. Наприклад в губерніях Європейської Росії та на території сучасної України більшість гласних, що етнічно належали до українців або білорусів записувались як росіяни. Так, якщо в Чернігівській та Полтавській губерніях біля 85% населення становили українці, відповідно і в земствах співвідношення було таке ж. Але в особових списках навпроти осіб з явно українськими прізвищами часто вказується етнічна належність «великорос». Що було цьому причиною – етнічна несвідомість, чи бюрократизм залишається під питанням. Трохи краще справи обстоять з реєстрацією гласних «іногородців» як їх називали тоді – а саме татар, башкир, чувашів, євреїв тощо. Представники цих етносів були представлені в земстві настільки, наскільки взагалі тій чи іншій губернії був притаманний поліетнічний склад. Так, багато представників неросійського етносу було в Уфимському, Казанському, Таврійському земствах. Особливо строкатий склад земських органів було представлено в кримських повітах. Тут було багато татар, греків, євреїв, вірмен, німців тощо. Так, наприклад, в Сімферопольському уїзді серед представників від сільських громад як правило половина була татари, а половина німці-колоністи [3, т. 4, С. 213]. Певний слід в діяльності цих земств залишили представники таких дворянських татарських родів як мурз Карашайських, беїв Кимтаєвих, Мурзаєвих і т.д. В Ялтинському, Феодосійському повітах представники татарського етносу неодноразово займали керівні посади в управах. Але, відмічає Б. Веселовський, нічим особливим вони себе не проявили.

В Уфимській губернії в ряді повітових земств основне ядро земських робітників склали башкири. Деякі з них, наприклад Ш.Ш. Сиртланов, К.Б. Тевкелов, М.В. Кутлубаєв залишили слід не лише на місцевому, а й на державному рівні, зокрема в діяльності Державної думи [3, т. 4, С. 225]. Проте, Б. Веселовський зауважує, що національні інтереси в їх діяльності не надто проявлялись. В повітах Казанської губернії, відповідно серед гласних було чимало татар, але знову ж таки вони не проявляли особливої активності. Згідно Земського Положення 1864 р. виборчі права були надані євреям, але вони майже не проявляли прагнення до участі в земствах в якості виборного елемента. Виключення становлять Євпаторійське, Феодосійське, Олександрійське, Глухівське та Новгород-Сіверське повітові земства [4]. Здебільшого гласними ставали представники заможної частини єврейства. За Положенням 1890 р. євреї були позбавлені виборчого права і залишили роботу в земстві в якості виборного елемента [3, т. 4, С. 215]. Але представники єврейського етносу зустрічаються в земстві і надалі у якості службовців за наймом – т.зв. «третього елемента». Чимало їх було серед вчителів та лікарів.

Дещо більш принциповим було питання про етнічний склад виборних службовців земства на національних окраїнах. Нагадаємо, що в Вітебській, Волинській, Київській, Мінській, Могілевській та Подольській губерніях земство було введено набагато пізніше ніж в центральних областях. Указ про їх введення був виданий лише 14 березня 1911 р. В цих губерніях, на відміну від центральних, царський уряд приділив особливу увагу процесам виборів в земства так щоб «забезпечити в земському управлінні інтересів російського населення» [5]. Лише в цих губерніях для виборів гласних мешканці поділялись не за станом, а за етнічною ознакою. Виборчий ценз був побудований так, щоб віддати перевагу особам російської національності.

Окремо хотілося б зупинитись на проблемі ставлення земств до національних питань. Зауважимо, що матеріали земських зібрань та доповідей дозволяють відмітити досить низький рівень уваги земців з цього приводу. В усякому разі ми не можемо знайти більш-менш ярих виступів на користь чи проти тих чи інших потреб етносів в земській діяльності за виключенням деяких випадків. Зокрема, аналізуючи діяльність земств півдня Росії зауважимо, що деякий час там досить активно обговорювалось єврейське питання. Це співпало зі спалахом антиєврейських погромів на території Росії загалом. В 1867 р. Єлисаветградське земство клопоталось про заборону євреям скупляти землю в Херсонській губернії [3, т. 4, С. 251]. На ряді засідань Херсонського повітового земства в 1881–1882 рр. чимало уваги було приділено обговоренню питань проживання та господарства представників єврейського етносу на території повіту та губернії. Слід визнати, що більшість висловлювань було не на користь євреїв. Їх звинувачували в неробстві, паразитизмі на російському населенні [6]. На жаль слід визнати, що такі висловлювання не робили честі земським діячам і свідчили по їх упередженість щодо представників єврейського етносу, що загалом було притаманно російському соціуму межі XIX–XX ст. Щодо інших етносів ситуація була дещо кращою. Так, в 1882 г. Херсонське земство клопоталось про дозвіл викладати в початкових школах на місцевій народній (мається на увазі татарську, вірменську та грецьку мови відповідно) мові [3, т.4, С. 256]. В 1876 р. Таврійське земство постановляє надати іновірським училищам таких саме прав як і іншим школам. І хоча це рішення було опротестоване губернатором, земство настояло на своєму [6, С. 345]. З 1883 р. Бердянське земство видає асигнування на німецькі училища [3, т. 4, С. 264]. Протягом 1880–1881 рр. Спочатку Чернігівське, а потім і Полтавське губернські земства порушили клопотання про дозвіл на викладання в початковій школі на малоросійській (українській) мові. В цілому ставлення прогресивної частки земств до мовного питання базувалась на принципі «кожний громадянин і

кожна етнічна або інша група населення має право говорити, друкувати і навчатись на будь якій мові, яку вона вважає рідною» [7]. Певні елементи піклування про етнічну самосвідомість ми знаходимо в практичній роботі земств щодо збереження та розвитку народних промислів. З цією метою багатьма губернськими та повітовими земствами влаштовувались виставки, ярмарки-продажі продукції промислів. Це сприяло збереженню та розвитку національної ментальності дрібних етносів та привертало увагу до їх проблем. Заслуговує уваги також внесок земської статистики у вивчення життя та побуту різних етнічних груп. Матеріали зібрані земськими статистиками поліетнічних губерній привертало увагу до нагальних потреб конкретних етнічних громад і дозволяли земствам мати обґрунтування для допомоги ним в вирішенні господарчих та соціальних питань [8]. В політичному аспекті земства майже не виступали з приводу захисту інтересів того чи іншого етносу. Хоча, ми не можемо заперечувати той факт, що в земствах (зокрема українських) працювали національно свідомі діячі, але в захисті національних інтересів вони якщо й виступали то не від імені земства, а від власного або тієї політичної організації до якої належали. Як правило їх більше цікавило вирішення загальних політичних питань притаманних для ліберальних програм – створення народного представництва на державному рівні, гарантії прав і свобод індивіда тощо. Але сам факт існування земств давав представникам різних етносів дуже важливу з точки зору існування громадянського суспільства можливість. А саме змогу приймати безпосередню участь у вирішенні місцевих справ громади. В земствах поліетнічних губерній росіяни, українці, татари, вірмени, башкири і т.д. звикали разом вирішувати питання соціально-економічного порядку громади, навчались політичній толерантності, позбавлялись комплексу етнічної меншовартості. І хоча набагато більший вплив на діяльність земств здійснював їх соціальний ніж етнічний склад, проте етнічну складову теж не можна зовсім відкидати.

Соціально-політична діяльність земств характеризувалась тим, що в земському ліберальному русі приймали активну участь представники різних етносів. Поступово формувалась загальна ліберальна земська спільнота яка на перший план виносила загальнодемократичні ліберальні цінності – повагу до прав індивіда, парламентаризм, свободу вибору тощо. В надрах як самого земства так і його найбільш активної частки – третього елементу формуються принципи професійного корпоративізму, взаємодопомоги. Наприклад, коли в 1901 р. в Катеринославській губернії відбувся конфлікт між земським статистичним комітетом і управою, внаслідок чого статистики були звільнені, в знак солідарності з ними звільнились зі служби в земствах статистики ряду як українських так і російських губерній [3, т. 3, С. 469].

Поступово в надрах суспільства російської імперії складалась спільнота активних, свідомих громадян – основа будь якого громадянського суспільства. Ми не будемо ідеалізувати земства як найважливіший, або єдиний елемент громадянського суспільства що народжувалось тієї пори. Об'єктивні дослідження як його сучасників [9], так і істориків більш пізнього часу, незаперечно показують, що в земстві велику роль грали класові, станові інтереси. В земствах діяли не лише ліберали, а й представники охоронницьких, консервативних кіл. Весь час над земствами тяжів адміністративний, урядовий контроль. В авторитарній поліцейській державі навряд чи могло бути по іншому. Саме тому земства не змогли реалізувати свій потенціал в повному обсязі. Та все ж таки вони дали змогу найбільш активним представникам суспільства самореалізувати свої громадянські інтереси, стали базою для соціального групоутворення, дали організаційну основу ліберальному руху. В їх діяльності не так багато місця було приділено національним питанням, але, на наш погляд, вони дали представникам різних етносів, на засадах виборності та всестановості, значний шанс впливати на вирішення нагальних проблем

повсякчасного суспільного життя. І в цьому один з важливих аспектів їх вкладу в процесі формування громадянського суспільства.

Список літератури: 1. Див. напр. Гражданская идентичность и сфера гражданской деятельности в Российской империи. Вторая половина 19 – начало XX в. / Б. Пиетров-Эннкер. – М.: РОССПЭН, 2007. – 302 с.; Гражданское общество и реформа местного самоуправления в России. Сборник материалов III Российского общественно-научного форума. – СПб.:СПГУ, 2003. – С. 15.; Соборность, земство, демократия // Материалы Всероссийской научно-практической конференции, посвященной памяти Д. Н. Шипова т. 1. 3–5 декабря 2003 г. – Смоленск:сгпу, 2003. – 184 с. 2. Гражданская идентичность и сфера гражданской деятельности в Российской империи. Вторая половина 19 – начало XX в. / Б. Пиетров-Эннкер. – М.: РОССПЭН, 2007. – С. 20. 3. Веселовский Б. Б. История земств за 40 лет. В 4-х т. / Б. Веселовский. – СПб.: тип. О. Н. Поповой, 1909–1911. 4. Русские ведомости. – 1886. – № 204. 5. Именной высочайший указ 14 марта 1911 г. о распространении действия Положения о земских учреждениях на Витебскую, Волынскую, Киевскую, Минскую, Могилевскую и Подольскую губернии. – СПб.,1911. – 12 с. 6. Скалон Ю. В. По земским вопросам / Скалон Ю. В. – М., 1882. – С. 340–341. 7. Политическая история русской эмиграции. 1920–1941: документы и материалы / А. Ф. Киселев. 1999. – С. 418. 8. Велецкий С. Н. Земская статистика. В 2-х т. / Велецкий С. Н. – М., 1899. 9. Див. напр. Веселовский Б. Б. К вопросу о классовых интересах в земстве. / Веселовский Б. – СПб.,1905. 10. Строев Н. Исторический момент / Строев Н. – СПб.,1906. и т.д.

*Васильєва І. Г., Кашаба О. Ю.
м. Харків, Україна*

ЧИННИКИ ФОРМУВАННЯ ПОЛІТИЧНОГО ІМІДЖУ ДЕРЖАВИ

Бурхливі зміни другої половини XX – початку XXI ст. в житті світової спільноти спричинили «розмиття» державних кордонів, посилення міждержавної конкуренції, інформаційно-комунікативних дій та інтересів з боку всіх держав. За цих умов феномен іміджу держави, відомий ще з часів Н. Макіавеллі як «державна маска», набуває нового сенсу та стає стратегічним ресурсом кожної держави. Нині на політичній карті світу справді доволі важко знайти державу, що не цікавилася б тим, який імідж вона має. Адаже цілеспрямована політика формування привабливого іміджу держави сприяє захисту її національних інтересів, досягненню зовнішньополітичних цілей і створенню атмосфери підтримки світовою спільнотою її кроків на міжнародній арені.

Отже, актуальність статті обумовлена тим, що політичний імідж держави є важливим як у сфері міжнародних відносин, так і в політичному процесі всередині країни. Імідж держави впливає на процес зовнішньої політики країни, розвиток торгівельно-економічних відносин з іншими державами. Зовнішньополітичний імідж робить вплив на політичні процеси, що протікають у самій державі: негативний образ країни може бути використаний опозиційними силами як один з аргументів у критиці уряду та політики, що ним проводиться.

До проблеми іміджу в сучасному його розумінні у відкритих дослідженнях та літературі почали активно звертатися порівняно недавно: на Заході – з 1960-х років, у країнах колишнього соціалістичного табору стосовно власної політичної практики – з

кінця 1980-х – початку 1990-х років. Найважливішою віхою на шляху становлення іміджології стала робота «Імідж, або що трапалося з американською мрією» [3], у якій Д. Бурстін, задавшись питанням про причини і способи його формування та впливу на маси людей і на окремих індивідів, поклав початок цілому напрямку теоретичних й емпіричних досліджень [3, С. 45–53]. Одним із результатів стала поява нової дисципліни – Паблік Рілейшинз [2, С. 15–32]. Практичним застосуванням накопичених знань стала тепер уже добре налагоджена індустрія іміджування, що отримала поширення спочатку в США, а потім і в Західній Європі.

На тлі такого стрімкого розвитку теорії й практики іміджування на заході вітчизняна політична наука, вкладена в тверді рамки марксистського формаційного підходу, який підкреслював визначальну роль одноманітних народних мас у політичному процесі, і не допускала думки про конструктивний аналіз феномена іміджу. Відповідно до такої ідеологічної й методологічної установки в СРСР у 1970-х роках у журналах і рідше газетних публікаціях стали обговорюватися проблеми іміджу, але сама категорія розглядалася як негативна, як маніпулятивний прийом буржуазної політики та ЗМІ, використовуваний із метою ідеологічної обробки масової свідомості людини. Подібне ставлення до іміджу аж ніяк не сприяло зростанню інтересу до нього з боку радянських учених. Лише на початку 1990-х років у зв'язку з процесами демократизації й гласності у вітчизняній політології з'явилася можливість відкрито обговорювати колись закриті теми. У науковій літературі різко зріс інтерес до проблем іміджу, пов'язаний з засвоєнням і переосмисленням західних теоретичних робіт. Він виразився в лавиноподібному рості кількості публікацій: науково-аналітичних оглядів, перекладів оригінальних робіт закордонних авторів. Особливо активно в цьому плані працюють вітчизняні науковці: В. Бебик, В. Королько, М. Лагунова, Г. Почепцов та інші. У їхніх роботах найбільш повно розглядаються питання, пов'язані зі створенням, актуалізацією іміджу, а також деякі аспекти його впливу на політичне життя різних країн [1, 11, 12, 13, 14, 15 та ін.].

У сучасній політології можна виділити низку підходів до визначення поняття політичного іміджу. На думку В. Кривошеїна основними серед них є: онтологічний, антропологічний, ціннісний [9, С. 115–127].

Представники онтологічного підходу вважають, що «імідж політичного діяча – це те враження, яке виникає в умах виборців, коли вони думають про нього» [4, С. 35–38], «це образ особистості або соціального інституту, який існує в масовій свідомості» [1, С. 50].

Представники антропологічного підходу вважають, що імідж – це «набір певних якостей, які люди асоціюють з певною індивідуальністю», здатною побудувати свій образ, «який публіка могла б поважати і любити, якому могла б підкорятися» [6, С. 117], «це картинка ззовні, яка рекламує те, що в середині» [12, С. 318]. В рамках даного підходу політичний імідж співвідноситься з різними персоніфікованими категоріями, наприклад, такими як «самопрезентація», «самопред'явлення», «управління враженням» тощо.

Представники ціннісного підходу визначають поняття «політичний імідж» з точки зору його прагматичної та маніпулятивної орієнтації в руслі американської традиції *new politics*. Завдяки цьому концепт «імідж» набув свого політичного значення. Основною задачею нової галузі стало уміння подати політичний товар в надто доступній емоційній, лаконічній формі, що дає можливість легко запам'ятовувати суть політичної платформи певних політичних сил, налаштовуватися на підтримку цих сил; сформувати і впровадити в масову свідомість певні уявлення про їх характер; створити бажану психологічну установку, що зумовлює напрям почуттів, симпатій, а потім – і дій людини. Представники ціннісного підходу вважають, що імідж – «це цілеспрямовано створений особливого роду образ-уявлення, який за допомогою асоціацій наділяє об'єкт (явище,

особистість, товар) і додатковими цінностями (соціальними, політичними, соціально-психологічними, естетичними тощо) і завдяки цьому сприяє його більш емоційному сприйняттю» [16, С. 76], це «явище синтетичне, він розробляється спеціально для реалізації певної мети, для створення певного враження» [10, С. 45], «це набір стверджень та уявлень, що склалися в людини про конкретний предмет або подію шляхом узагальнення та емоційного переживання», він нагороджує об'єкт «характеристиками, які не завжди є його реальними якостями, але обов'язково асоціюються з ним» [5, С. 56].

Узагальнюючи все вище викладене можемо зробити висновок, що політичний імідж держави – це сукупність емоційних і раціональних уявлень, які формуються у свідомості громадян країни та закордонної аудиторії. Він формується у процесі комунікативної взаємодії суб'єктів економічного, соціального та політичного життя як у середині країни, так і за її кордонами. Слід підкреслити, що імідж держави – це не просто психічний образ свідомості як відображення дійсності. Це цілеспрямоване змодельоване спеціалістами відображення дійсності – віртуальний образ, що має, по суті, чотири базові компоненти, котрі можна розглядати як рівні іміджу. По-перше, це певний початковий матеріал, який попередньо опрацьовують з метою мінімізації негативних і максимізації позитивних якостей. По-друге, це така модель, накладена на підготовлений початковий матеріал. По-третє, це неминучі викривлення, які вносяться каналами трансляції іміджу (передусім ЗМІ) та засобами його тиражування. І по-четверте, це результат активної власної роботи аудиторії та певного суб'єкта сприйняття, котрий констатує у своїй свідомості підсумковий цілісний імідж на основі моделі, що нав'язується, але з урахуванням власних уявлень [7, С. 124–126].

Тож політичний імідж держави як її образ, що конструюється, має по суті, два основні адресати: суспільство всередині та світову спільноту. Цілком очевидно, що кожна держава потребує позитивного політичного іміджу, який сприятиме її соціально-політичному іміджу та політичному розвитку й розширенню зв'язків із зовнішнім світом.

Позитивне сприйняття держави всередині країни й у світі є запорукою глобальних політичних, соціальних та економічних рухів, якими, по суті, є реформи. Домінуючу роль відіграють не тільки прагматичні реформи в галузі економіки, а й оптимізація структури влади й управління. Важливо те, який імідж здобуває держава, наскільки результативними є створені механізми соціально-психологічної мотивації та нейтралізації негативних умонастроїв, якщо такі взагалі є.

На формування позитивного образу держави впливає низка факторів:

1. Фактори формування образу держави: природно-ресурсний потенціал; національна і культурна спадщина; геополітичні фактори; історичні події, які вплинули на розвиток державності; вклад видатних постатей, чия діяльність пов'язана з історією розвитку держави; базова форма державного устрою і структура управління.

2. Соціологічні фактори: соціально-психологічні настрої в суспільстві; форми суспільно-політичної інтеграції громадян; структура, характер і принципи діяльності суспільно-політичних об'єднань; моральні і ціннісні аспекти розвитку суспільства.

3. Інституційні фактори: стабільність економіки, яка оцінюється за комплексом показників динаміки ВВП, рівнем доходу на душу населення, об'ємом інвестицій, фінансовою забезпеченістю бюджетів усіх рівнів; гарантією прав і свобод господарюючих на ринку суб'єктів реального сектору економіки; «правовий простір» держави і відповідність правових норм міжнародним стандартам; функції повноваження та механізми державного регулювання різних сфер діяльності в країні.

До перелічених факторів формування політичного іміджу держави можна додати ще: політичний устрій та режим; діяльність суспільно-політичних лідерів; розвиток ку-

льтури; новини; наукові досягнення; імідж торгових марок; експорт культурних цінностей; спортивні «зірки» та змагання; туристи і туристична реклама, експорт товарів і послуг; реклама товарів і послуг.

Імідж є «живою» та «органічною» комунікативною основою позиціонування влади, яку можна спрямовувати, коригувати, уточнювати, переробляти аби вона відповідала очікуванням громадськості. Саме успішний імідж є запорукою успішності функціонування органів державної влади, її керівної ланки, держави в цілому. Саме тому імідж має бути чітко структурованим, а відтак розробляється за відповідною схемою.

Для успішного формування й просування іміджу держави необхідно відмовитися від пропагандистських старих прийомів, що вичерпали себе, і використати апробовані рекламно-комунікативні технології, у першу чергу технології брендінга. Брендінг – це діяльність, спрямована на цілеспрямоване формування бренда, тобто унікального образу торгівельної марки в масовій свідомості, що дозволяє не тільки чітко диференціювати торгівельну марку від конкурентних, але й породжувати прихильність споживачів до неї. Предметами брендінга виступають економіка, наука, ресурси, природа, історія, культура, життєвий уклад, психологічні якості населення тощо. Концепт брендінга виступає орієнтиром, що змушує вибирати товар серед безлічі йому подібних і рівних за якістю й споживчими властивостями, керуючись не стільки раціональними міркуваннями, скільки символічною обіцянкою бренда.

Формування іміджу – глобальне завдання, що складається з безлічі різних аспектів і напрямків. Причому етапи формування бренду «держава-країна» і іміджу нічим не відрізняються від етапів формування бренду будь-якого продукту. Кожна компанія починає формування лояльності до себе із власних співробітників. У зв'язку із цим найбільш актуальним кроком назустріч позитивному іміджу держави є створення відповідної атмосфери всередині країни, проведення інформаційно-освітньої роботи серед громадян; створення відповідної репутації. Розвиток репутації держави – прямий наслідок демократизації та захисту національних інтересів. Саме навколо завдання формування репутації країни може й повинна відбуватися консолідація суспільства. Отже створення та просування образу, бренду держави є найнеобхіднішою умовою підвищення рівня соціального самопочуття суспільства, від якого, в остаточному підсумку залежить і позитивне світовідчуття громадян, і позитивний образ країни і держави у світі.

Варто виділити загальні принципи, на яких повинні ґрунтуватися всі кроки з формування та просування іміджу держави, та найважливіші напрямки, що також впливають із цих принципів:

1. Формування позитивного іміджу держави та її структур, а також їх ефективної діяльності в суспільстві. Це означає, що суспільство, ЗМІ, політичне керівництво повинні давати чітку відповідь на питання, в якому стані перебуває державний апарат і який ступінь його функціональної готовності виконувати актуальні політико-управлінські завдання.

2. Рекламування державної служби, державних інститутів, тому що це невід'ємний елемент роботи із забезпечення державного апарату необхідними кадровими та фінансовими ресурсами.

3. Підвищення ступеня відкритості держави перед суспільством та рішень, які нею приймаються в політичній, фінансовій та інформаційних сферах. Політичні і державні структури будь-якого рівня повинні систематично оприлюднювати (а не приховувати) необхідну, повну, об'єктивну інформацію про фактичну реалізацію політичних планів для прийняття своєчасних політичних рішень.

4. Забезпечення політичної освіти громадян для здійснення ефективного громадянського контролю над державою. Ця освіта сприятиме якісному формуванню основ-

них гілок влади під час проведення виборів та відсіюватиме популістські наміри різних сил, які беруть участь у боротьбі за владу.

5. Патріотичне виховання громадян, тобто повага до національних символів, історії країни, а також підтримка держави.

Таким чином, важливим аспектом загального сприйняття й оцінки діяльності держави є її імідж. Це об'єктивний фактор, який відіграє велику роль в оцінці будь-якого соціального явища чи процесу. Аби забезпечити ефективність іміджу держави доцільно враховувати основні складові його формування, які мають забезпечити успішність як позиціонування, так і вироблення позитивного ставлення до нього з боку громадськості.

Список літератури: 1. Бебик В. Як стати популярним, перемогти на виборах і утриматися на політичному Олімпі: (Соціопсихологія і технологія політичної боротьби) [текст] / В. Бебик. – К., 1993. 2. Блек С. Паблик рилейшинз. Что это такое [текст] / С. Блек. – М., 1990. – С. 15–32. 3. Бурстин Д. Имидж [текст] / Д. Бурстин. – М., 1993. 4. Голдмен С. Как создается имидж в американской политике [текст] / С. Голдмен // США: экономика, политика, идеология. – 1990. – № 10. – С. 35–38. 5. Душин И. Выборы: технологии избирательных кампаний [текст] / И. Душин, А. Сысун, Б. Ложкин. – Х., 1998. 6. Егорова-Гатман Е. Политическая реклама [текст] / Е. Егорова-Гатман, К. Плешаков. – М., 1999. 7. Имиджелогия – 2006: актуальные проблемы социального имиджмейкинга: материалы Четвертого международного симпозиума по имиджелогии [текст] / Под. ред. Е. А. Петровой. – М., 2006. 8. Іщенко М. Імідж України в контексті глобальних трансформаційних процесів [текст] / М. Іщенко, О. П'єцух // Політичний менеджмент. – 2008. – № 4. – С. 158–165. 9. Кривошеїн В. В. Імідж як категорія системології політичного сприйняття [текст] / В. В. Кривошеїн // Політичний менеджмент. – 2005. – № 3 (12). – С. 115–127. 10. Недяк И. Выборы: планирование и организация политической кампании [текст] / И. Недяк. – М., 1995. 11. Політична іміджелогія: Методичні рекомендації до дисципліни [текст] / Уклад. М. М. Лагунова– К., 2004. 12. Почепцов Г. Имидж: от фараонов до президентов. Строительство вообразяемых миров в мифе, сказке, анекдоте, рекламе, пропаганде и паблик рилейшинз [текст] / Г. Почепцов. – К., 1997. 13. Почепцов Г. Имиджмейкер паблик рилейшинз для политиков и бизнесменов [текст] / Г. Почепцов. – К., 1995. 14. Почепцов Г. Паблик рилейшинз: Навч. посібник. – К., 2000. 15. Почепцов Г. Профессия: имиджмейкер [текст] / Г. Почепцов. – К., 1998. 16. Феофанов О. Лабиринты «новой политики» [текст] / О. Феофанов // США: экономика, политика, идеология. – 1972. – № 7. – С. 75–79.

*Вергун В. Г.
г. Харьков, Украина*

ПОЛИТИКО-ПРАВОВАЯ ПРОБЛЕМА ЧЕРНОМОРСКОГО ФЛОТА С ТОЧКИ ЗРЕНИЯ УКРАИНСКО-РОССИЙСКИХ ОТНОШЕНИЙ

С августа 1992 года Черноморский флот существовал как объединённый флот РФ и Украины, для кораблей и судов которого был предусмотрен Военно-морской флаг Черноморского флота.

12 июня 1997 года на кораблях российского Черноморского флота был поднят исторический Андреевский флаг.

Согласно двусторонним соглашениям о временном (до 28 мая 2017 года) пребывании Черноморского флота (ЧФ) РФ на Украине от 1995 года и 1997 года, на основе Черноморского флота были созданы Черноморский флот РФ и ВМС Украины с раздельным базированием на территории Украины.

70% всей инфраструктуры российского ЧФ находится на территории Крыма. 25-тысячный личный состав флота размещён в трёх пунктах базирования: в Севастополе (бухты Севастопольская, Южная, Карантинная, Казачья), Феодосии, Новороссийске и временно – в Николаеве, где идёт постройка и ремонт российских судов.

В 1997 году Россия и Украина заключили базовый договор, в котором чётко оговорены условия аренды базы Черноморского флота на территории Украины, в том числе арендная плата в размере 98 млн долл. [3], а также срок пребывания Черноморского флота РФ на территории Украины – до 28 мая 2017 года.

По Соглашению между Украиной и Российской Федерацией о статусе и условиях пребывания Черноморского флота Российской Федерации на территории Украины от 31 мая 1997 года, в украинских территориальных водах и на суше может находиться группировка российских кораблей и судов численностью до 388 единиц (из них 14 подводных дизельных лодок). На арендуемых аэродромах в Гвардейском и Севастополе (Каче) может быть размещён 161 летательный аппарат. Это вполне сопоставимо с мощностью военно-морской группировки Турции [4]. Указанное Соглашение заключено на 20 лет. Срок действия Соглашения будет автоматически продлеваться на последующие пятилетние периоды, если ни одна из Сторон не уведомит письменно другую Сторону о прекращении действия Соглашения не позднее чем за один год до истечения срока его действия.

Несмотря на это, например, по сообщению интернет-портала Flot.com от 26.03.2009 г.: «Модернизация корабельного состава Черноморского флота России на территории Крыма возможна только с согласия Украины. Об этом 25 марта заявил пресс-секретарь МИД Украины Василий Кирилич в ответ на появившиеся в СМИ сообщения о том, что ВМФ РФ намерен передать Черноморскому флоту подводные лодки. Замена вооружений Черноморского флота должна происходить только с согласия Украины, что предусмотрено соглашением о разделе ЧФ от 1997 года, и только после подписания обеими сторонами регламентирующих документов, уточнил Кирилич. По мнению руководства РФ, обострение отношений между Украиной и РФ было вызвано избранием в 2004 году нового Президента Украины Виктора Ющенко, который, являясь гарантом Конституции Украины, обязан гарантировать выполнение требований части 7 статьи 17 Конституции Украины, где записано, что «на территории Украины не допускается размещение иностранных военных баз», а также пункта 14 Переходных положений Конституции Украины, где указано, что «использование существующих военных баз на территории Украины для временного пребывания иностранных военных формирований возможно на условиях аренды в порядке, определенном международными договорами Украины, ратифицированными Верховной Радой Украины».

Президент Украины Виктор Ющенко 17 апреля 2005 года заявил, что у Москвы и Киева есть три главные проблемы: Черноморский флот РФ, вопросы границ и развитие сотрудничества в энергетической сфере.

Министр иностранных дел Украины Борис Тарасюк после своего назначения на этот пост в феврале 2005 года заявлял, что не думает, что пребывание в Крыму Черноморского флота РФ мешает европейской интеграции Украины, поскольку в ЕС и НАТО этот вопрос считают проблемой двусторонних отношений Украины и России. Обязательства Украины, касающиеся Черноморского флота РФ, будут выполнены — но то же самое должна сделать и Россия.

17 апреля 2005 года Виктор Ющенко заявил, что статус Черноморского флота России в Севастополе нуждается в пересмотре, в то время как Борис Тарасюк выразился ещё более ясно: пребывание российского флота в Севастополе, которое, согласно договорённостям, ограничено 2017 годом, продлеваться не будет. Александр Турчинов, возглавлявший в то время Службу безопасности Украины, высказал мнение, что пребывание Черноморского флота России на украинской территории противоречит национальным интересам Украины.

23 марта 2005 года большой десантный корабль «Николай Фильченков» начал высадку морских пехотинцев, базирующихся в Темрюке (Россия), на военном полигоне в районе горы Опук на юго-восточном побережье Крыма (в 70 км от Керчи). Когда высадка была практически окончена, в районе учений появились украинские пограничники, которые информировали российских военных о незаконности их действий, поскольку они не получали уведомления о предстоящих учениях – а кроме того, морские пехотинцы, базирующиеся на российской территории, не имеют права без согласования высаживать десант на полигоне в Крыму, который арендует Россия. Таким правом пользуется только морская пехота Черноморского флота, базирующаяся на украинской территории [5].

Кроме того, Украина предъявляет России претензии по оплате аренды украинской территории для размещения ЧФ РФ, требует передачи Украине средств навигационно-гидрографического оборудования безопасности мореходства на побережье Крыма, выражает недовольство нарушениями законодательства Украины об охране окружающей среды.

В декабре 2005 года Украина объявила о необходимости проведения инвентаризации всех объектов, используемых российским ЧФ [6]. Эти действия совпали по времени с конфликтом между Россией и Украиной в отношении цен на российский газ, поставляемый на Украину.

Соглашение о разделе Черноморского флота от 28 мая 1997 года предусматривало разделение только корабельного состава гидрографической службы. Россия получила 7 гидрографических судов и 27 катеров (ещё 1 судно и 9 катеров были выкуплены у Украины). Украина сохранила 5 судов и 17 катеров. Стороны договорились о совместном использовании объектов гидрографической службы (в том числе маяков) в Крыму, на участке от мыса Тарханкут до мыса Аю-Даг. Все остальные маяки и иные гидрографические объекты Крыма были переданы Украине. Перечень навигационных средств, объектов и инфраструктуры Гидрографической службы российского ЧФ, находящихся на территории Украины, предстояло окончательно согласовать в рамках Соглашения о навигационно-гидрографическом и гидрометеорологическом обеспечении безопасности мореплавания в Чёрном и Азовском морях, но этого так и не было сделано. Российская сторона хотела бы сохранить за собой 47-й гидрографический район до 2017 года, передавая его объекты Украине постепенно. Украина требует сначала оформить своё право собственности на это имущество.

15 января представители организации «Студенческое братство» попытались проникнуть на территорию радионавигационной станции гидрографической службы ЧФ «Марс-75» в районе Геническа. 24 августа члены той же организации предприняли попытку проникнуть на территорию маяка «Сарыч», находящимся на одноимённом мысе [8].

В ночь с 18 на 19 января командование ЧФ блокирует въезд техники на крымский маяк «Сарыч», разместив на его территории бронетранспортёр. Кроме того, командование вводит на четыре главных крымских маяка – «Айтодорский», «Евпаторийский», «Тарханкутский» и «Сарыч» – вооружённые подразделения морских пехотинцев [9]. В связи с несанкционированной передислокацией военной техники на мыс Сарыч МИД Украины направляет России ноту протеста.

Развитие событий напоминает о похожем российско-украинском противостоянии 2003 года, когда спор из-за нескольких островов Тузлинской косы в Керченском проливе, общая площадь которых около 3 км², едва не перерос в военное столкновение. В декабре 2003 года потребовалось «вмешательство» российского президента, чтобы разрешить кризис вокруг Тузлинской косы совместно с украинским президентом.

5 мая 2008 года Украина заявила «о неприемлемости осуществления во время празднования 225-й годовщины Черноморского флота парада кораблей ЧФ РФ, военно-спортивного праздника и показа военной техники и вооружений частей пехоты» [11].

МИД Украины 24 мая 2008 года заявило, что договор о базировании продлеваться не будет, флот обязан быть полностью выведен к 28 мая 2017 года [12].

В декабре были преданы огласке планы Минобороны Украины по дереслокации войск к украинско-российской границе [16], однако после решения проблем с транзитом газа через территорию Украины и ценой на газ для Украины эти планы были забыты.

10 декабря 2009 года было сообщено, что все сотрудники военной контрразведки ФСБ РФ, работавшие в Севастополе на Черноморском флоте России, покинули территорию Украины, выполнив требование СБУ: в июне 2009 года председатель СБУ Валентин Наливайченко заявил, что сотрудники ФСБ должны покинуть территорию базы, сославшись на то, что протокол между ФСБ и СБУ, подписанный 25 января 2000 года, нарушает законодательство Украины [17].

Министр обороны Украины Михаил Ежель представил руководящему составу флота нового командующего Военно-морских сил страны вице-адмирала Виктора Максимова [18]. С 2004 года В. Максимов был первым заместителем главы украинского флота. Накануне президент Украины Виктор Янукович подписал указ о назначении В. Максимова командующим украинских ВМС. Ранее бывший командующий ВМС адмирал Игорь Тенюх, которого называли идеологом «недружественных акций в отношении российского Черноморского флота», подал в отставку, мотивируя свое решение «морально-этическими причинами» [18]. 17 марта 2010 года В. Янукович подписал указ о его увольнении [18].

В апреле 2010 года глава МИД Украины Константин Грищенко сделал заявление, что базирование Черноморского флота Российской Федерации в Крыму не несёт угрозы Украине, о чём говорили предыдущие «оранжевые» власти на Украине: «Я думаю, что всё зависит, прежде всего, от того, как мы выстраиваем эти отношения. База (Черноморского флота) сама по себе не может быть угрозой как таковой потому, что она существовала исторически. Это место, где Черноморский флот был уже столетиями» [19].

21 апреля президенты России и Украины подписали Харьковские соглашения по продлению срока аренды пунктов базирования Черноморского флота РФ в Крыму на 25 лет (после 2017 года) с возможностью его продления ещё на 5 лет – до 2042–2047 годов [20].

27 апреля Государственная Дума РФ и Верховная Рада Украины ратифицировали соглашение по Черноморскому флоту РФ, продлив время пунктов базирования Черноморского флота РФ в Крыму на 25 лет [21]. Ратификация соглашения на Украине проходила на фоне акций протеста, организованных оппозицией, как в зале Рады, так и в центре Киева [22].

29 апреля 2010 года Президент России Дмитрий Медведев подписал Федеральный закон «О ратификации Соглашения между Российской Федерацией и Украиной по вопросам пребывания Черноморского флота Российской Федерации на территории Украины» [23]. Аналогичный закон «О ратификации Соглашения между Украиной и Российской Федерацией по вопросам пребывания Черноморского флота на территории Украины» подписал 29 апреля президент Украины Виктор Янукович [24].

Список литературы: 1. Кадровые изменения в Вооружённых Силах.; РосБизнес-Консалтинг – Новости дня – С. Иванов: Черноморский флот РФ может уйти из Севастополя в 2017 г. 2. Уже по данным на 2004 год даже вместе взятые ЧФ РФ и ВМС Украины не могли конкурировать с турецким военным флотом. 3. Россия направила Украине ноту с сожалениями об инциденте в Крыму. 4. Украина отбирает у России маяки в море. 5. Битва за маяки – до первой крови? 6. Глава МИД Украины едет в Москву. 7. Россия заменила БТР на маяке краном. 8. Новости@Mail.Ru: Черноморский флот отпразднует День ВМФ в сложных условиях. 9. Новости@Mail.Ru: Киев требует отменить юбилейный парад кораблей Черноморского флота. 10. Новости@Mail.Ru: МИД Украины «приказал» российскому флоту уйти. 11. Украина грозит запретить возвращение боевых кораблей РФ в Севастополь 10.08.2008, 15:33, «Вести. Ru». 12. Встать на рейд в Сухуми. 13. Посольство России получило схему перехода границ Украины для ЧФ РФ. 14. Генштаб РФ сожалеет о маневрах украинской армии на границе. 15. Офицеры ФСБ оставили Крым 11 декабря 2009. 16. Министр обороны Украины М. Ежель представил нового командующего ВМС: Политика: Top.rbc.ru. 17. Черноморский флот РФ не несёт угрозы Украине – глава МИД Украины. РИА Новости (7 апреля 2010). Архивировано из первоисточника 24 августа 2011. Проверено 14 августа 2010. 18. Россия и Украина подписали соглашение по ЧФ РФ. 19. «Госдума ратифицировала соглашение по Черноморскому флоту» – Lenta.ru (27.04.2010). 20. «Чёрный день календаря» – Украинская оппозиция не смогла сорвать ратификацию договора с Россией по флоту и газу – Lenta.ru (27.04.2010). 21. Федеральный закон о ратификации Соглашения между Россией и Украиной по вопросам пребывания Черноморского флота РФ на территории Украины. 22. Черноморский флот останется на Украине до 2042. 23. БДК «Орск» возвращается в боевой состав Черноморского флота.

*Вергун В. Г., Питкевич К. О.
г. Харьков, Украина*

ПЕРСПЕКТИВЫ ВСТУПЛЕНИЯ УКРАИНЫ В ЕВРАЗЭС

Динамика изменений в мировой геополитике и геоэкономике сегодня нарастает. Вызовам современности, безусловно, наиболее успешно отвечает интеграция – процесс соединения экономических потенциалов государств с целью получения эффекта развития для национальных экономик.

За два последних десятилетия на постсоветском пространстве возник ряд интеграционных образований: Содружество Независимых Государств (СНГ), Евразийское экономическое сообщество (ЕврАзЭС), Единое экономическое пространство (ЕЭП), Союзное государство и др.

В октябре 2000 года в Астане президентами Белоруссии, Казахстана, Киргизии, России и Таджикистана был подписан договор об учреждении Евразийского экономического сообщества (ЕврАзЭС). ЕврАзЭС – открытая организация. Ее членом может стать любое государство, которое примет на себя обязательства, вытекающие из Договора об учреждении ЕврАзЭС и других договоров Сообщества по списку, определяемому решением Межггсовета ЕврАзЭС. В ее состав на данный момент входят Беларусь, Казахстан, Кыргызстан, Россия, Таджикистан, Узбекистан. Украина же имеет статус наблюдателя в данной организации. Наблюдатель имеет право присутствовать на открытых заседаниях органов ЕврАзЭС, знакомиться с документами и решениями,

принимаемыми органами ЕврАзЭС, но не имеет права голоса при принятии решений и права подписи документов органов ЕврАзЭС.

Изначально ЕврАзЭС рассматривалось как основа для экономической интеграции постсоветских республик, формирования Таможенного Союза и Единого экономического пространства. Президент председательствующего сейчас в ЕврАзЭС Казахстана Нурсултан Назарбаев предложил не останавливаться на достигнутом, двигаясь в направлении формирования Евразийского союза с единым пространством в экономике, финансовом и таможенном регулировании, внешней политике и обороне, культуре и гуманитарной сфере.

О перспективах вступления Украины в Таможенный союз впервые заговорили около года назад. Объем экономического сотрудничества между Москвой и Киевом больше, чем между Россией и двумя другими участниками союза. Бизнес двух стран заинтересован в упрощении таможенных процедур. Кроме того, при присоединении Киева к соглашению Украина сможет рассчитывать на серьезное снижение цены на российский газ.

Однако мнения экспертов и политиков разделяются относительно перспектив вступления Украины в ЕврАзЭС.

Вопрос о возможном присоединении Украины к Таможенному союзу России, Беларуси и Казахстана обсуждался во время президентских выборов, но сейчас официальный Киев дает понять, что этого не будет.

Иногда это выглядит как реакция на беспокойство Европы. Так, недавно обеспокоенность по поводу возможного вступления Украины в ТС выразила руководитель европейской делегации для проведения переговоров с Украиной о создании зоны свободной торговли в рамках соглашения об ассоциации с ЕС Ева Синовец.

При этом нам следует понимать, что присоединение к союзу стран не участниц ВТО разрушит переговоры с ЕС о создании ЗСТ, а также усложнит торговые отношения Украины с другими странами-участницами ВТО», – сказала руководитель евроделегации [2].

Украина не ставит перед собой выбора между созданием зоны свободной торговли (с ЕС) и присоединением к Таможенному союзу. О присоединении Украины к Таможенному союзу с Россией, Казахстаном и Беларусью у новой украинской власти речь вообще не идет. В то же время ряд украинских политиков не считают отказ от присоединения к ТС правильным.

По убеждению некоторых представителей политики и экспертов, перспектива интеграции Украины в ЕврАзЭС намного серьезнее, чем то, что предлагает Евросоюз. У них нет никаких сомнений, что Украину в ЕС в ближайшей перспективе никто не ждет. А то, что предлагается Брюсселем и Страсбургом – стоять десятилетиями в «прихожей» ЕС в ожидании присоединения, это вряд ли покажется интересным для большой европейской страны.

Есть убеждение в том, что активная позиция официального Киева в евразийских проектах принесет выгоду экономике Украины. Более того, вступление в ЕврАзЭС позволит Украине в дальнейшем интегрироваться в Европейский Союз. Через систему интегральных связей по линии Евразийского союза Украине будет проще выстроить отношения с Евросоюзом, чем это делать, как сейчас, напрямую, своими силами.

Еще одной точкой зрения является то, что Украина должна сотрудничать как с Евросоюзом, так и со странами ЕврАзЭС, исходя из своих национальных интересов, и это не противоречит заявленному курсу на евроинтеграцию страны.

Реализация совместных российско-украинских проектов не зависит от того, будет вступать Украина в Таможенный союз или нет, считает министр иностранных дел Украины Константин Грищенко.

Украина сейчас ведет переговоры с ЕС о создании зоны свободной торговли, которые планирует завершить до конца 2011 года. Россия считает, что Украина больше выиграла бы от вступления в Таможенный союз РФ, Белоруссии и Казахстана и предупреждает, что, в случае создания зоны свободной торговли, страны ТС будут вынуждены жестко контролировать украинский импорт для защиты своего рынка. Президент Украины В. Янукович ранее предложил ТС сотрудничество по формуле «3+1».

Согласно совместному докладу Института экономики и прогнозирования Национальной академии наук Украины и Института народнохозяйственного прогнозирования Российской академии наук, неучастие Украины в Таможенном союзе в рамках ЕврАзЭС и формирование зоны свободной торговли с ЕС произойдет неизбежное ухудшение условий торгово-экономического сотрудничества с Россией и другими государствами-членами Таможенного союза. Это приведет к снижению конкурентоспособности украинской обрабатывающей промышленности, в особенности машиностроения. При этом, в случае ожидаемого дальнейшего повышения цен на газ энергоемкие металлургический, химико-металлургический комплексы Украины, генерирующие максимальную прибыль и являющиеся локомотивами экономического роста, останутся за зоной рентабельности и будут вынуждены свернуть значительную часть экспортного производства, что еще более ухудшит положение украинской экономики по сравнению с первичным отрицательным эффектом.

Согласно расчетам, в случае отказа Украины от участия в Таможенном союзе ожидается сокращение экспорта в Россию, по минимальным оценкам, на 1,4–1,9 млрд. долл.

Соответственно, произойдет ухудшение торгового и платежного балансов, уменьшение покупательной способности и падение уровня жизни украинцев [3].

В целом состояние экономических отношений Украины с государствами – участниками ЕврАзЭС характеризуется неоднозначностью с точки зрения перспектив. С одной стороны, существуют предпосылки для того, чтобы ЕврАзЭС играло одну из ведущих ролей в международных экономических связях Украины. С другой – основным контекстом этих связей являются отношения Украины и России, которые, в принципе, можно эффективно регулировать и на двустороннем уровне.

Выбор конкретной формы взаимоотношений с ЕврАзЭС должен учитывать баланс положительных и отрицательных последствий такого шага в экономическом и политическом измерениях.

Возможность полной интеграции в ЕврАзЭС через обретение полноправного членства. При таком развитии событий вызывает сомнения возможность ратификации всего перечня базовых соглашений ЕврАзЭС (их более 50) Верховной Радой: у нас уже есть реальный опыт ратификации соглашений, заключенных в рамках СНГ. Кроме того, необходимо учесть, что Украина в СНГ всегда была среди тех членов Содружества, которые в наибольшей мере подчеркивали собственную независимость. С учетом этого фактора, не исключено, что в случае принятия Украины в ЕврАзЭС это сообщество быстро превратится во «вторую редакцию СНГ».

Возможные положительные результаты вступления в ЕврАзЭС:

- определенное улучшение условий сбыта на рынках Сообщества украинской продукции, прежде всего – товаров перерабатывающей промышленности;
- отмена экспортной таможенной пошлины на важнейшие сырьевые товары из России;
- отменены существующие изъятия из режима свободной торговли по применению импортной таможенной пошлины;

- снижение себестоимости продукции отечественных производств
- изменение порядка взывскания НДС на российские товары;
- внедрение более эффективного механизма разрешения споров, возникающих в отношениях с государствами – участниками Сообщества;
- сокращение практики специальных и антидемпинговых расследований в отношении украинских производителей;
- улучшение условий производственной кооперации и научного сотрудничества с государствами – участниками Сообщества;
- гарантирование равноправного доступа к транзитным мощностям государств-участниц;
- более эффективное использование производственно-технической базы отечественного транспортно-дорожного комплекса, повышение качества международных перевозок и укрепление конкурентных позиций Украины на международном рынке транспортных услуг;
- определенное укрепление позиций нашего государства в сотрудничестве с ЕС в отдельных важных секторах.

Однако следует отметить и возможные негативные последствия вступления Украины в ЕврАзЭС:

- ограничение самостоятельности страны в формировании экономической, финансовой, таможенной, валютной политики;
- несмотря на улучшение возможностей для взаимодействия с ЕС в отдельных секторах, само вступление в ЕврАзЭС, скорее всего, будет воспринято руководством Евросоюза как кардинальная коррекция Украиной ее геэкономической и геополитической ориентации;
- пересмотр договоров о свободной торговле со странами, не входящими в ЕврАзЭС;
- возможность возникновения конфликта между обязательствами по адаптации украинского законодательства к законодательству ЕС и его гармонизацией (унификацией) в рамках ЕврАзЭС;
- форсированное вхождение в структуры ЕврАзЭС может повлечь известный для интеграционных объединений эффект «отклонения торговли» вглубь интеграционного сообщества;
- потребует пересмотра политика охраны украинских границ;
- особая проблема – влияние вступления в ЕврАзЭС на конкурентоспособность украинских производителей.

В целом наличие довольно сложного и противоречивого комплекса плюсов и минусов дает основания для вывода о том, что обретение Украиной полноправного членства в ЕврАзЭС вряд ли можно считать реальной перспективой. Несмотря на то, что этот шаг мог бы обеспечить Украине ряд экономических преимуществ, главным образом статического типа, основные потери при этом будут иметь именно динамичный (то есть перспективный) характер. И все же за пределами отмеченного срока – 5–7 лет – вопрос о членстве в ЕврАзЭС остается открытым.

Список литературы: 1. www.evrazes.com – официальный сайт ЕврАзЭС. 2. www.unian.net – официальный сайт информационного агентства УНИАН. 3. <http://sovets.ru/> – сайт консультативно-экспертного совета Таможенного союза.

*Гаевая А. В.
г. Харьков, Украина*

УКРАИНСКО-РОССИЙСКИЙ ОПЫТ В СФЕРЕ ОПРЕДЕЛЕНИЯ ГОСУДАРСТВЕННЫХ НОРМ

В условиях формирования рыночных отношений, развития различных форм собственности, происходят коренные преобразования в определении понятия заработной платы и её сущности. Это заставляет по новому посмотреть как на трудовое законодательство в целом, так и на каждый из его институтов, в частности, на институт оплаты труда, состояние которого требует неотлагательного реформирования, согласно современных и экономических реалий.

Необходимо отметить, что исследованию категории «заработная плата» уделялось значительное внимание и в советской правовой науке. Некоторые проблемы вознаграждения за труд нашли своё отражение в работах таких выдающихся учёных, как М. Г. Александров, М.И. Бару, Л.Я. Гинцбург, О.Д. Зайкин, С.С. Каринский, Р.И. Кондратьев, М.М. Король, М.И. Кучма, Р.З. Лившиц, В.И. Никитинский, Ю.П. Орловский, А.Ю. Пашерстник, А.И. Процевский, В.О. Тарасова, Г.И. Шебанова и др. Их труды не утратили научной ценности и сейчас, однако, сформулированные ими выводы требуют переосмысления в вопросах, касающихся социально-экономических и политических изменений, которые произошли за последние годы на Украине.

Отдельные аспекты правового регулирования оплаты за труд можно найти в научных работах Н.Б. Болотиной, Н.Д. Гетьманцевой, В.Я. Гоца, В.В. Жернакова, И.В. Зуба, М.И. Иншина, З.Я. Козак, И.И. Копайгоры, В.В. Лазора, П.Д. Пилипенко, С.Н. Прилипко, В.Г. Ротаня, Я.В. Симутиной, О.Е. Сониной, Н.Н. Хуторян, О.Н. Ярошенко и др. Однако проблемы, которые существуют в правовом регламенте заработной платы, в том числе и при определении методов её регулирования, их соотношение в современных условиях, остаётся актуальным и на данный момент.

Установление государственных норм является одной из составляющих государственного упорядочения оплаты труда, которое состоит в определении размера минимальной заработной платы, условий и размеров оплаты труда предприятий, основанных на государственной либо коммунальной собственности, работников предприятий, учреждений, организаций, которые финансируются из Государственного бюджета, а также из налогообложения прибыли вышеназванных объектов.

Государственными нормами считается оплата: а) за работу в сверхурочное время; б) за работу в праздничные, нерабочие и выходные дни; в) за работу в ночное время; г) за время простоя, который имел место не по вине работника; д) работникам, которым не исполнилось восемнадцати лет, при сокращении длительности их ежедневной работы, и т.д.

Сверхурочная работа – это работа сверх установленной продолжительности рабочего времени, которая осуществляется по распоряжению либо с ведома работодателя в случаях, предусмотренных законодательством. Сверхурочные работы, как правило, не допускаются. Действующим трудовым законодательством Украины установлены ограничения таких работ. Работодатель может применять их только в исключительных случаях, которые определяются законодательством. Например, согласно ч. 2 ст. 411 Таможенного кодекса Украины, для выполнения служебных заданий, неотлагательных мер по таможенному контролю, таможенному оформлению, борьбе с контрабандой и нарушениями таможенных правил, должностные лица таможенного органа по распоряжению его руководителя либо заместителя последнего и частью 3 ст. 62 КЗоТ Украины

могут привлекаться к работе в сверхурочное время. Сверхурочные работы допускаются в следующих исключительных случаях:

- при проведении работ, необходимых для обороны страны, а также для предотвращения общественного или стихийного бедствия, производственной аварии и немедленного устранения их последствий;

- при проведении общественно необходимых работ по водоснабжению, газоснабжению, отоплению, освещению, канализации, транспорту, связи – для устранения случайных и неожиданных обстоятельств, нарушающих правильное их функционирование;

- при необходимости закончить начатую работу, которая вследствие непредвиденной или случайной задержки по техническим условиям производства не могла быть закончена в течение нормального числа рабочих часов, если при этом прекращение начатой работы может повлечь за собой порчу или гибель государственного или общественного имущества, а также в случае необходимости безотлагательного ремонта машин, станков либо другого оборудования, когда их неисправность вызывает прекращение работ для значительного числа трудящихся;

- для продолжения работы при неявке сменяющегося работника, если работа не допускает перерыва; в этих случаях администрация обязана немедленно принять меры к замене сменщика другим работником.

Рассматриваемые работы могут производиться лишь с разрешения соответствующего выборного профсоюзного органа предприятия, учреждения, организации. К сверхурочным работам не допускаются: беременные женщины и женщины, имеющие детей в возрасте до трёх лет; работники, моложе восемнадцати лет; работники, обучающиеся без отрыва от производства в общеобразовательных учреждениях либо профессионально-технических училищах без отрыва от производства, в дни занятий. Указанные категории лиц не разрешается привлекать к сверхурочным работам даже с их согласия. Женщины, имеющие детей в возрасте от трёх до четырнадцати лет либо ребёнка-инвалида, могут выполнять такие работы только по их согласию. Привлечение инвалидов к сверхурочным работам возможно лишь по их согласию и на условиях, которые не противоречат медицинским рекомендациям последних. Законом «Про основні засади соціального захисту ветеранів праці та інших громадян похилого віку в Україні» від 16 грудня 1993 р., № 3721 в ст. 15 передбачено, що привлечення громадян преклонного віку к цьому виду работ допускається тільки с их согласія и на условиях, если это не противопоказано им по состоянию здоровья [1].

Учёт сверхурочных работ каждого работающего должен вести работодатель. Работа в сверхурочное время оплачивается в двойном размере. Предоставление отгула работнику, как компенсации за такую работу, не допускается [2, С. 427]. Сверхурочные работы не должны превышать для каждого работника 4-х часов на протяжении 2-х дней подряд и 120 час. в год [3].

Исследуемый вид работы возможен только для тех, кто работает на условиях нормального (т.е. 40 – часового) либо сокращённого рабочего времени [3]. Сверхурочной считается и работа, которая выполняется сверх установленной, согласно законодательства, накануне праздничных, нерабочих либо выходных дней [3]. Как известно, накануне этих дней рабочее время, (за исключением сокращённого), уменьшается на один час, как при 5-дневной, так и при 6-дневной рабочей неделе.

Делая сравнительный анализ трудового законодательства Российской Федерации и Украины, касающийся вопроса сверхурочных работ, необходимо отметить, что содержание практически всех статей, отвечающих за этот вид работ, в обоих кодексах - совпадают. Только в статье, которая ограничивает сверхурочные работы, но допускает

их при необходимости [4, С. 54], расширен перечень граждан, которые могут привлекаться к таким работам, но с их согласия: мужчины, имеющие детей в возрасте до четырнадцати лет, работники, имеющие детей-инвалидов или инвалидов детства до достижения ими возраста восемнадцати лет, работники, осуществляющие уход за больными членами их семей в соответствии с медицинским заключением. Учёные, которые разработали проект Трудового кодекса Украины, в ст.160 беспокоятся о защите прав работников, предлагая работодателям получать от них письменное разрешение, при привлечении их к работе в выходные дни [5].

Праздники – это часть культуры какой-либо страны мира, и в то же самое время – это часть времени отдыха, которая регулируется трудовым законодательством государства. Традиции не работать в выходные либо в праздники уходят в глубь веков, освящённые обычаями. Церковью, а с 1649 г. – и законом [6, С. 100]. Сегодня, наша склонность к традициям мешает посмотреть на численность наших праздничных дней в свете новых социальных и экономических условий. И законодательная, и исполнительная ветки власти поднимают вопросы о введении непопулярных методов по поводу приведения Украины к относительной стабильности в условиях финансового кризиса и политического дисбаланса сегодняшнего дня. Одним из таких методов может стать реформирование правового регулирования праздничных и нерабочих дней.

Согласно ст. 111 Кодекса законов о труде УССР (1922 г.) устанавливались следующие праздничные дни, когда использование труда запрещалось: а) 1 января – Новый год; б) 22 января – день 9 января 1905 г.; в) 12 марта – день свержения самодержавия; г) 18 марта – день Парижской Коммуны; д) Первое мая – день интернационала; е) 7 ноября – день Пролетарской Революции [7, ст. 111].

Действующий КЗоТ Украины предусматривает такие государственные праздники: а) 1 января – Новый год; б) 8 марта – Международный женский день; в) 1 и 2 мая – Международный день солидарности трудящихся; г) 9 мая – День Победы; д) 28 июня – День Конституции Украины; е) 24 августа – День Независимости Украины [3, ст. 73].

Некоторые современные специалисты в области трудового права предлагают закрепить праздничные и нерабочие дни, установив их перечень в Конституции Украины, чтобы действие этих государственных норм никаким другим правовым актом не ограничивалось. Но их перечень может претерпеть изменения в связи с быстротечностью общественной жизни (как пример, можно вспомнить Закон Украины от 1 февраля 2000 г., где из перечня праздничных дней были вычеркнуты 7 и 8 ноября) [8]. А вот внесение изменений к Основному Закону Украины – процесс довольно сложный. Вместе с тем, перечень праздников не всегда отвечает логике и справедливости. Во-первых, Рождество Христово отнесено и к праздничным дням, и к нерабочим. Проект Трудового кодекса Украины 7 января отнёс к религиозным праздникам [5, ст. 161]. Во-вторых, наличие принципа нарушения гендерного равенства: Международный женский день мы отмечаем на государственном уровне; мужчины же лишены такого праздника, как, например, в России 23 февраля – День защитника Отечества. В-третьих, необоснованно сохранено 2 мая, как продолжение празднования дня Международной солидарности трудящихся. Во многих странах этот праздник отмечается. Но празднуется всего один день (например, 1 мая в Италии закреплено, как государственный праздник), но празднуется всего один день.

Однако, и в этих вопросах нельзя «впадать» в другую крайность. В 2006 г. Министерство юстиции Украины вынесло на рассмотрение проект Закона «О государственных праздниках в Украине». К перечню праздников, между прочим, не вошли Новый год, Пасха, Рождество Христово, Троица, Международный женский день и День соли-

дарности трудящихся. Этим правовым актом предлагалось установить 8 государственных праздников: 22 января – День Соборности Украины, 9 марта – Шевченковский день, 9 мая – День Победы в Великой Отечественной войне, 28 июня – День Конституции Украины. 16 июля – День провозглашения государственного суверенитета Украины, 24 августа – День Независимости Украины, 1 декабря – День национального единства [9]. Пока что названный закон так и остаётся проектом.

Проблемным остаётся и вопрос оплаты труда в праздничные дни. Заработная плата не уменьшается только в том случае, если работнику установлена месячная ставка (оклад). Во всех других случаях он фактически просто имеет законную возможность не выходить на работу без оплаты труда. Хотя даже для тех работающих, кто получает фиксированный оклад, выход на работу после праздников, связан с увеличением накопленных в эти дни объёмом работ. Это же касается и преподавателей вузов, которые иногда проводят дополнительные занятия, чтобы и они сами, и их студенты, выполнили учебный план. В ч. 3 ст. 112 Трудового кодекса РФ закреплено, что заработная плата работников в связи с нерабочими праздничными днями не уменьшается [4]. Командировочным за нерабочие праздничные дни осуществляется оплата, размер которой определяется локальным нормативным актом организации, который согласовывается с избранными профсоюзами: коллективным договором, соглашением либо трудовым договором [4]. Хотелось бы и в украинском трудовом законодательстве учесть опыт соседей.

Подводя итоги вышеприведённому, хотелось бы сказать, что в Украине на сегодняшний день правовое регулирование некоторых государственных норм, (а именно работы в сверхурочное время, работы в праздничные, нерабочие и выходные дни), требует усовершенствования экономического и социального развития. Сегодняшняя действительность содержит немало примеров открытого пренебрежения трудовым законодательством. Поэтому хотелось бы, чтобы служащие высокого ранга с уважением относились к государственным нормам трудового законодательства, чтобы ведомственные акты министерств отвечали интересам населения, а лучший опыт других стран, в частности Российской Федерации, стал примером для Украины.

Список литературы: 1. Про основні засади соціального захисту ветеранів праці та інших громадян похилого віку в Україні: Закон України від 16.12.1993 р., № 3721-ХІІ // Відом. Верхов. Ради України. – 1994. – № 4. – Ст. 18. 2. Прилипко С. М. Трудове право України: підруч. – О. М. Ярошенко, С. М. Прилипко, Х: Вид-во «Фінн», 2009. – 735 с. 3. Кодекс законів про працю // Відом. Верхов. Ради УРСР. – 1971. – № 50. – Ст. 141. 4. Трудовой кодекс Российской Федерации // СЗРФ. – 2002. – № 1 (ч. 1). – Ст. 3. 5. Проект нового Трудового кодексу України / реєстр № 1108. від 10.12.2009 р. // [Електрон. ресурс]. – Режим доступу: <http://www.rada.gov.ua>. 6. Миронов Б. Н. Отношение к труду в дореволюционной России / Б. Н. Миронов // Социологические исследования (историческая социология). – 2001. – № 10. – С. 99–107. 7. Кодекс законов о труде 1922г. системат. и кодифиц. сб. законов, постановлений и циркуляров о труде, опубл. до 1 ноября 1929 г. / Сост.: В. Клейненберг, Н. Бас и Д. Баженов. – Харьков: Гос. изд-во «Вопр. Труда», 1930. – 573 с. 8. Про внесення зміни до статті 73 Кодексу законів про працю України: Закон України від 01.02.2000 р., 1421 – ХІV // Відом. Верхов. Ради України. – 2000. – № 8 – Ст. 53. 9. Про державні свята в Україні: Проект Закону України від 05.05.2006 р. [Електрон. ресурс]. – Режим доступу: <http://www.minjust.gov.ua/0/news/7456>.

*Гаряева Г. М.
м. Харків, Україна*

ФРАНЧАЙЗИНГ В СИСТЕМІ РОСІЙСЬКОЇ ТА УКРАЇНСЬКОЇ ОСВИТИ

Макроекономічне зростання і добробут будь-якої країни залежить від рівня розвитку базових галузей суспільного виробництва. Серед них виключно важливу роль відіграє освіта. В будь-якій державі освіта є системоутворюючим фактором, а якісна освіта – основою соціального розвитку та сталого економічного зростання. Тому без відповідного реформування та інституціоналізації системи освіти неможливий адекватний розвиток продуктивних сил.

Ринкова економіка в Росії та Україні набирає силу, підвищується і конкуренція як форма вираження механізму регулювання виробничих відносин. На сьогодні освіта є такою ж сферою ринкових відносин, як промисловість, будівництво, фінансово-кредитна та інші системи. Виробництво освітніх послуг зазнає тиску конкуренції, потребує реклами і надійних шляхів реалізації. Засобом конкурентної боротьби може слугувати використання освітніми установами франчайзингу, що може сприяти не тільки збільшенню кількості надаваних освітніх послуг та підвищенню їх якості, а й зростанню інтелектуального рівня суспільства, забезпечуючи доступ до різних рівнів освіти там, де вона було раніше недоступна.

Франчайзинг в освіті – це галузева форма франчайзингу. Її можна представити як спільну діяльність навчальних закладів з формування пропозиції, виробництва, надання і просування освітніх і супутніх їм послуг і продуктів на ринку. При цьому послуги мають відповідати ліцензіям освітніх установ на право освітньої діяльності та освітній франшизі. Франшизою є комплекс виключних прав з реалізації освітніх послуг під фірмовим найменуванням, торговою маркою і товарним знаком франчайзера на певних умовах.

Правове регулювання франчайзингу в Україні здійснюється на основі глави 76 Цивільного кодексу України – «Комерційна концесія» (статті 1115–1129), в Росії – глави 54 Цивільного кодексу РФ (статті 1027–1040).

Визначення договору франчайзингу міститься у ст. 1115 Цивільного кодексу України: «За договором комерційної концесії одна сторона (правоволоділець) зобов'язується надати другій стороні (користувачеві) за плату право користування відповідно до її вимог комплексом належних цій стороні прав з метою виготовлення та (або) продажу певного виду товару та (або) надання послуг». Ст. 1027 Цивільного кодексу РФ (п.п.1,2) визначає: «За договором комерційної концесії одна сторона (правоволоділець) зобов'язується надати іншій стороні (користувачеві) за винагороду на строк або без зазначення строку право використовувати в підприємницькій діяльності користувача комплекс належних правоволоділецьцю виключних прав, що включає право на товарний знак, знак обслуговування, а також права на інші передбачені договором об'єкти виключних прав, зокрема на комерційне позначення, секрет виробництва (ноу-хау). Договір комерційної концесії передбачає використання комплексу виключних прав, ділової репутації і комерційного досвіду правоволоділецьця в певному обсязі (зокрема, з встановленням мінімального і (або) максимального обсягу використання), із зазначенням або без зазначення території використання стосовно певної сфери підприємницької діяльності (продажу товарів, отриманих від правоволоділецьця чи вироблених користувачем, здійснення іншої торгової діяльності, виконання робіт, надання послуг)».

В освітньому франчайзингу франчайзером виступає вищий навчальний заклад, який має відому назву та високий імідж на ринку освітніх послуг і який здійснює адміністративну, інформаційну, навчально-методичну, технічну, правову, маркетингову ко-

ординацію освітніх структур (франчайзі). Франчайзер організовує навчальний процес; формує, ліцензує і проводить акредитацію освітніх програм; видає навчальні матеріали; веде науково-методичну роботу, підготовку викладачів, тьюторів, їх атестацію; проводить реєстрацію студентів, слухачів; веде адміністративне супроводження, проміжну і підсумкову атестацію, а також здійснює видачу документів про освіту.

Франчайзі – самостійний навчальний заклад, що за певних умов і в певний термін та на обмеженій території має виключне право на ведення освітньої діяльності з використанням відомої назви, репутації та досвіду діяльності франчайзера в обмін на фінансову винагороду. В деяких випадках франчайзі можуть виступати філіали базового закладу, представництва. Регіональні навчальні центри на базі місцевих навчальних закладів займаються всіма питаннями, що стосуються набору слухачів у регіоні по програмам франчайзера, забезпеченням та організацією навчального процесу, взаємодією зі слухачами та державними освітніми організаціями, а також місцевою адміністрацією. За дорученням франчайзера вони приймають оплату за навчання, заяви та інші реєстраційні документи від студентів, пересилають їх франчайзеру в зазначені терміни, організовують проведення тьюторіалів та консультацій для студентів. Також спільно з франчайзером регіональні освітні організації-франчайзі ведуть науково-методичну роботу, беруть участь у підготовці викладачів і тьюторів, організовують їх атестацію.

Суб'єкти освітнього франчайзингу діють одночасно на двох взаємопов'язаних та взаємозамінних ринках: ринок освітніх послуг і ринок праці, і мають один продукт – освітню програму. Франчайзер є виробником освітніх програм, які він пропонує франчайзі на ринку освітніх послуг і з якими він виходить на ринок праці, опосередковано через випускників навчального закладу – франчайзі. В свою чергу, саме знання, вміння, навички, які характеризують якість робочої сили випускників, пропонуються підприємствам-роботодавцям.

Таким чином освітній франчайзинг – це система відносин (напряму діяльності) суб'єктів ринку (франчайзера та франчайзі) щодо формування пропозиції, виробництва (надання) і просування освітніх і/чи супутніх їм послуг і продуктів під назвою франчайзера в обмін на фінансову винагороду зі сторони франчайзі на умовах і в період дії спеціально створеного договору.

До особливостей освітнього франчайзингу як форми виходу вузу-інноватора на ринок послуг вищої освіти можна віднести такі:

- від вузу-франчайзера освітнім організаціям-франчайзі передаються випробована система навчання, апробовані в освітньому процесі і позитивно оцінювані ринком інновації;
- сторонами франчайзингу використовуються тільки офіційні, термінологічно єдині юридичні угоди і організаційно-фінансові домовленості;
- франчайзером встановлюються єдині стандарти вузівської підготовки фахівців у вузах-франчайзі, використовуються єдині освітні програми, виробляється контроль за якістю їх виконання;
- в рамках інноваційної франчайзингової взаємодії вищих навчальних закладів неминуче здійснюється проведення сумісних систематичних програм по підвищенню кваліфікації професорсько-викладацького складу;
- акцент на гарантії якості курсу, визнанні його статусу і академічній повноцінності, гнучкість в складанні розкладу і способів викладання з урахуванням інтересів студентів;
- зближення вищої та післядипломної освіти, що дає великі можливості вдосконалення для студентів і надає ширше фінансування.

Український, а особливо російський шляхи розвитку освітнього франчайзингу пов'язаний з запровадженням дистанційних освітніх технологій. Він спрямований на реалізацію головної умови – соціальної доступності (незалежно від місця роботи і мешкання,

від соціально-економічних проблем) для значної частини населення якісної професійної освіти. Завдяки застосуванню дистанційних методів навчання освітній франчайзинг дає можливість отримати вищу освіту мешканцям сільської місцевості, регіонам, які віддалені від вузівських центрів; представникам професій, які пов'язані із частою зміною місця проживання та які не мають можливості навчатись у стаціонарних умовах (інваліди, особи із обмеженими можливостями), іноземцям. Оскільки студентами можуть виступати мешканці сільських місцевостей та регіонів, які віддалені від вузівських центрів, представники професій, які пов'язані із частою зміною місця проживання та які не мають можливості навчатись у стаціонарних умовах (інваліди, особи із обмеженими можливостями), іноземці, важливим є гнучкий розклад занять (ранковий, денний, вечірній час) та індивідуальні способи викладання із залученням відповідних спеціалістів чи технологій.

З точки зору правового забезпечення переваги освітнього франчайзингу досить істотні: праволодітьцю не потрібно відкривати та реєструвати численні філії на географічно віддалених від нього територіях; праволодітьцю позбавлений турбот, пов'язаних з придбанням та володінням землею, нерухомістю, майном, обладнанням; праволодітьцю не несе зобов'язань щодо укладення трудових договорів з персоналом новостворюваних франчайзингових підприємств, тощо.

Освітній франчайзинг – гнучка система, яку можна легко адаптувати до різних освітніх продуктів і послуг. Перспективним є адаптація вже існуючих вітчизняних освітніх продуктів і послуг для франчайзингу та реалізація вітчизняних освітніх програм в регіони.

Говорячи про необхідність розвитку освітнього франчайзингу в Росії та Україні, слід звернути увагу на те, що п. 3 ст. 1027 Цивільного кодексу РФ та ст. 1117 Цивільного кодексу України не дають можливості для повноцінного використання франчайзингу в цій сфері, що зумовлено невиправданим звуженням кола можливих суб'єктів, сторін договору комерційної концесії (лише фізичні та юридичні особи, які є суб'єктами підприємницької діяльності). Таким чином, освітні організації, які є некомерційними, не можуть бути суб'єктами франчайзингових відносин. Вважаємо доцільним внесення змін до цих нормативних положень, передбачивши можливість використання франчайзингу і для некомерційних організацій. Також іншим рішенням проблеми може стати виділення освітнього франчайзингу в окремий вид комерційної концесії із обмеженням суб'єктного складу такого виду франчайзингу колом виключно освітніх організацій.

Виходячи з вищевказаного, можна зробити висновок про те, що освітній франчайзинг є одним з перспективних способів ведення бізнесу, який у сучасних умовах неможливий без укладення договору комерційної концесії. Цей договір є основним елементом франчайзингової системи в будь-якій сфері діяльності, в тому числі повинен отримати розвиток й у сфері освіти незважаючи на наявність окремих гальмуючих факторів.

*Герасина Л. Н.
г. Харьков, Украина*

ПРАВОВАЯ ЖИЗНЬ ОБЩЕСТВА И ТИПОЛОГИЯ ПРАВОВОЙ КУЛЬТУРЫ

Правовая жизнь общества исторически обусловлена феноменом действующего права, в этом смысле она представляет собой *социально-правовую реальность, мир упорядоченных нормами права отношений, действий, поступков, оценок*. Все формы правовой жизни, реализующие многогранные правоотношения, правовые связи и юридические факты, характеризуют специфику правового развития социума, уровень его

культурно-ценностного отношения к действующему праву, утверждение правовых принципов и идеалов в массовом и индивидуальном сознании [1].

Развитие демократии, практическая реализация прав и свобод человека, соблюдение гражданами своих обязанностей, упрочение законности, являющихся составляющими правовой жизни и принципами правового государства, возможны лишь на основе роста правовой культуры общества, которая обуславливает и правовое поведение людей. Рассматривая в единстве предметные формы и способы бытия общества, дефиниция «правовая жизнь» характеризует социокультурное отношение человека к праву, а также характер использования правовых средств в осуществлении людьми их разнообразных (частных и публичных, индивидуальных и групповых) интересов и потребностей.

Правовая жизнь, как явление – гораздо шире и насыщеннее, чем само действующее право; поэтому, на наш взгляд, особенно значимо, обозначить её ведущие признаки, в том числе – социокультурные:

1. Правовая жизнь является особой формой бытия права, его частью, как постоянный процесс воспроизводства правоотношений, она охватывает всю совокупность юридических фактов, ведущих к правовым последствиям.

2. Юридические акты и правоотношения образуют специфическую «ткань» в социокультурной жизни общества, представляя собой важнейшую разновидность социальных актов и связей.

3. Правовая жизнь – это часть духовно-исторической практики народа, ярко демонстрирующая особенности той или иной нации, её культурную специфику и правовой менталитет.

4. Правовая культура, как ценностный элемент правовой жизни, не только бесспорно обусловлена социокультурным опытом и традициями, но и мотивирована юридическими нормами и предписаниями, а также – соответствующими юридическими последствиями.

5. Правовое поведение – воплощение социально-правовых практик личности и социальных групп, непосредственно регулируется и оценивается юридическими нормами закона, и в идеале должно соответствовать правовым ожиданиям общества (хотя в реальности это далеко не всегда происходит). В этой связи Г. Д. Гурвич подметил, что «обращение к юридическому опыту учит нас ничего не упрощать, а следовать всей сложности правовой жизни, принимая во внимание её крайнюю драматичность, составляющую самую суть правовой жизни» [2, С. 27].

6. Правовая жизнь выступает как сфера осуществления «энергии права», его духовного потенциала и творческой роли, одновременно – как совокупность многообразных форм правовой (либо противоправной) активности субъектов правоотношений. Отсюда, их участники могут пребывать в различных «ролях»: истцов и ответчиков, свидетелей и обвиняемых, потерпевших и подсудимых, адвокатов и прокуроров, судей, экспертов и следователей, депутатов и избирателей, законопослушных граждан и рецидивистов.

7. Правовая жизнь тесно связана с экономической, политической и духовно-культурной жизнью общества, выступая её своеобразной формой. Она может оказывать на культуру и духовность обратное воздействие (как стимулирующего, так и сдерживающего плана), напр., когда государство издает неправовые законы, нарушает принцип правовой справедливости, когда отдельные группы общества игнорируют правовые нормы поведения и разрешения конфликтов т.п.

Итак, правовая жизнь реально характеризует специфику и уровень правокультурного развития данной страны, отношение социальных субъектов к праву и степень удовлетворения их интересов. В своей основе, как отмечал И. А. Ильин, она базируется на «объективном значении права» для социальной жизнедеятельности. Правовая жизнь, как собственно и правовая

культура, являются важнейшими условиями существования государственно-организованного общества, определенным образом оформляя социальную и личную жизнь граждан.

Правовая культура любого социума формируется под воздействием объективных и субъективных факторов общественного развития, на неё влияют не только исторические, духовные и внутри-социальные процессы, но также и геополитическая ситуация в мире. Как социальный феномен, правовую культуру часто определяют *устойчивым комплексом правовых ценностей, традиций, установок и норм, которые регулируют правовую сферу человеческой деятельности, обуславливая систему соответствующих правовых «ролей» и статусов* [3, С. 10–15, 24–29]. Поэтому, качественных изменений в содержании, структуре и функциях большинства правовых институтов можно достигнуть лишь при условии достаточно высокого уровня правосознания и правовой культуры в среде тех социопрофессиональных групп, которые регулируют отношения и процессы преобразований социально-правовой сферы современной Украины.

Несмотря на то, что в настоящее время наработан значительный научный материал, в котором освещены различные аспекты сущности, путей формирования правовой культуры (работы С. С. Алексеева, В. А. Щегорцова, А. В. Малько, В. В. Оксамытного, А. Л. Ликаса, Н. И. Козюбры, В. П. Сальникова, Е. А. Зорченко, Е. А. Лукашевой, А. П. Семитко, Ю. Н. Годыки, В. А. Лозового, А. В. Петришина, И. В. Осыки, С. С. Сливки), все же сохраняется познавательный интерес к проблеме комплексного исследования содержания правовой культуры, её типологизаций, а также специфики её проявлений в профессиональной юридической среде.

Современный научный дискурс предлагает несколько толкований исходной дефиниции «правовая культура», что позволяет осуществить их теоретико-методологическое упорядочение (типологию).

Так, Е. А. Лукашева, исходя из широкого *культурологического* контекста и подчеркивая интеллектуальные элементы правосознания личности (критерий знания права, отношения к нему), определяла сущность правовой культуры как «духовную атмосферу, правовой климат, которые господствуют в данном обществе» [4, С. 256–258]. Позднее В. П. Сальников определял правовую культуру в *онтологической* парадигме, как специфическое социальное явление, которое охватывает всю совокупность важнейших элементов юридической реальности в ее фактическом функционировании по направлению прогрессивного развития общества и личности [5, С. 7].

С позиции *аксиологического* подхода, исследователи рассматривают правовую культуру одновременно в двух аспектах:

а) предметно-ценностном – как явление, представляющее собой комплекс культурно-правовых идеалов и ценностей, накопленных обществом в процессе исторического развития [6];

б) как процесс воспроизводства ценностей, т.е. способов усвоения и передачи правовых идеалов, ценностных эталонов, традиций и норм. В частности, С.С. Алексеев, отмечает, что правовая культура выражается в достигнутом уровне регулятивных качеств права, накопленных правовых ценностей [7, С. 269].

В рамках парадигмы *социального действия* (Макса Вебера), иные ученые, к примеру А. С. Гречин, на первый план выдвигают деятельность человека, что позволяет в материальном аспекте раскрыть сущностную характеристику правовой культуры, объяснить её внутреннее единство и взаимосвязь комплекса культурных ценностей с правовым поведением и социально-правовыми практиками [8, С. 7–24]. Здесь делается акцент на роли активной, творческой деятельности человека, которая является главным источником формирования и развития самого человека и общества в целом.

Среди сложившихся интерпретаций, также следует упомянуть те, которые наиболее близки к раскрытию сущности правовой культуры юриста. Основы этого подхода в свое время заложил А. Л. Ликас, который рассматривая дефиницию «культура правосудия», как своего рода правовую «технология деятельности» [9, С. 125–131], фактически предложил квалифицировать особую *социально-правовую практику*. Этот же методологический подход применялся в работах Е. В. Аграновской, Э. Горян, М. Б. Смоленского, связавших проблему обеспечения прав и свобод личности с формированием и реализацией правовой культуры общества [10].

Сложившаяся в Украине политико-правовая ситуация требует наиболее глубокого рассмотрения феномена *профессиональной* правовой культуры юристов, как социально-профессиональной группы. На юристов-профессионалов возлагаются задачи формирования законодательства и его эффективного реформирования, демократических практик защиты прав и свобод граждан, функция правового воспитания личности, организации юридического всеобуча, самообразования и правовой пропаганды. Это безусловно предполагает, что люди, призванные выполнять подобные задачи, сами должны обладать высоким уровнем правовой культуры и морали.

Ментальное содержание правовой культуры юриста включает как теоретическое, так и будничное правосознание, т.е. весь комплекс представлений в отношении права, политики, законов, правосудия, что влияет на их поведение и отражается на форме и содержании правовой регуляции общественных отношений. Если правовая система функционирует в условиях социальной справедливости, законности, уважения к Праву, то это способствует росту профессиональной правовой культуры. Когда же юридические коллизии, конфликты и пренебрежение к праву переполняют социум, это бесспорно деформирует правовую культуру правоприменителей, приводя к юридическому нигилизму.

Высокое правосознание юристов должно способствовать выработке ценностно-нормативных установок в области правоприменения и правовой защиты, не только как элемент правового регулирования, но и как необходимое условие социально-правовых преобразований, способствующее углублению проводимых в Украине государственно-правовых реформ. Таким специалистам свойственно «транслировать» свою правовую культуру, правоуважение на окружающих, благодаря чему их профессиональная деятельность получает должную социальную легитимацию. Однако, бюрократическое высокомерие некоторых «законников», антигуманное, безразличное отношение к судьбе человека, пренебрежение к самому праву, а тем более злоупотребление властью – это злейшие враги, антиподы правовой этики и культуры, разлагающие правосознание личности, подрывая устои законности и правопорядка.

Прежде всего, правовая культура юриста-профессионала должна характеризоваться фундаментальными знаниями права как сложной системы, имеющей отраслевую структуру, пониманием Духа (а не только буквы) закона, а также установкой на деятельность во имя права и в рамках права. Как отмечает В. С. Зеленецкий, – это и усвоение опыта профессиональной деятельности юристов предшественников, и выработка навыков, умений, способностей, обеспечивающих эффективное выполнение служебных обязанностей. Речь идет о профессиональной компетентности современного юриста на теоретическом и практическом уровнях [11, С. 48–57].

Наконец, с точки зрения сторонников *информационно-семиотической* парадигмы (Е. Клейменовой и К. Моралевой) правовая культура является воплощением средств, способов и результатов юридической деятельности. Одновременно, её отождествляют с правовой информацией (совокупностью регулятивов, ценностей и знаний в сфере правовой действительности), которая накапливается, сохраняется и передается в обществе с помощью созданных людьми знаковых систем [12, С. 52].

Представляется, что наиболее продуктивно сущность «правовой культуры» трактуется в рамках *институционально-культурологического* подхода. Эта парадигма позволяет представить правовую культуру (общества, группы, личности) как социальный институт, который выполняет специализированные функции сохранения, трансляции и приумножения ценностных достижений в правовой сфере, аккультурации правоотношений, формирования высокого правосознания и предсказуемого правового поведения людей [13].

Список литературы: 1. Правовая жизнь в современной России. Теоретико-методологический аспект / Под ред. Н. И. Матузова, А. В. Малько. – Саратов, 2005; Политическая и правовая жизнь изменяющейся России / Под ред. Г. Н. Комковой и А. В. Малько. – Саратов, 2008. 2. Правовая жизнь общества: понятие и признаки // Политология для юристов: учеб. пос. / А. В. Малько, А. Ю. Саломатин. 2-е изд. – М.: ИД Юрайт, 2011. – С. 94–99. 3. Гурвич Г.Д. Философия и социология права / Г.Д. Гурвич. – СПб., 2004. 4. Правосвідомість і правова культура як базові чинники державотворчого процесу в Україні: монографія / Л. М. Герасіна, О. Г. Данильян та ін. – Х.: Право, 2009.; 5. Лукашева Е. А. Социалистическое правосознание и законность. – М., 1973. 6. Сальников В. П. Социалистическая правовая культура / Под ред. Матузова Н. И. – Издательство Саратовского университета, 1989. 7. Явич Л. С. Сущность права: Социально-философское понимание генезиса, развития и функционирования юридической формы общественных отношений. – Л., 1985; Скуратівський А. Правова культура: сутність, стан та шляхи розвитку // Зб. наук. праць УАДУ, 2000. 8. Алексеев С. С. Право: азбука-теория-философия: опыт комплексного исследования. – М.: Статут, 1999. 9. Гре-чин А. С. Социология правового сознания. – М.: ЮНИТИ, 2001. 10. Ликас А. Л. Законность и культура социалистического правосудия // Сов. государство и право. – 1981. – № 3. 11. Аграновская Е. В. Правовая культура и обеспечение прав личности. – М., 1988. – С. 12–15; Горян Е. Роль правової культури в забезпеченні прав і свобод людини та громадянина в Україні // Підприємництво, господарство і право. – 2002. – № 1; Смоленский М. Б. Правовая культура, личность и гражданское общество в России: формула взаимообусловленности // Правоведение. – 2003. – № 1(246). 12. Зеленецкий В. С. Компетентность специалиста (о теоретической компетентности практиков и практической компетентности теоретиков) // Весы Фемиды. – 2000. – № 4(16). 13. Клейменова Е. В., Моралева К. А. Правовая культура и ее стандарты в конституциях Российской Федерации // Известия вузов. Правоведение. – 2003. – № 1 (246). 14. Кобликов А. С. Юридическая этика. – М.: Норма, 1999; Тодика Ю. М. Конституційні засади формування правової культури: Монографія. – Х.: РАЙДЕР, 2001; Станік С. Правова культура та правова акультурація // Юридический вестник. – 1999. – № 3; Осика І. В. Правова культура у формуванні правової, соціальної держави: Автореф. дис... канд. юрид. наук. – Київ, 2004.

*Єфімов Є. О.
м. Харків, Україна*

ЗАСТАВА ВИКЛЮЧНИХ МАЙНОВИХ ПРАВ НА ОБ'ЄКТИ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ, ЯК ЗАСІБ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ВИКОНАННЯ ЗОБОВ'ЯЗАННЯ

За правилами господарського або цивільного права виконання будь-якого господарського зобов'язання забезпечується заходами захисту прав та заходами відповідально-

сті стосовно учасників господарських правовідносин, які визначені цим кодексом. За домовленістю сторін можуть застосовуватися види забезпечення виконання зобов'язань, які визначені законом та не суперечать йому, які взагалі застосовуються у господарському (діловому) обороті (ст. 199 ГКУ) [1]. Однак, як це частіше буває, при використанні кредитором мір відповідальності по відношенню до боржника, в останнього може, не виявиться майна, необхідного для задоволення вимог кредитора. У зв'язку з цим, на початковому етапі виконання зобов'язання, для забезпечення майнових прав та інтересів кредитора, отримання ним гарантій належного виконання боржником зобов'язання, а також з метою запобігання або зменшення розміру негативних наслідків, які можуть виникнути в разі порушення зобов'язання, сторонам необхідно використовувати спеціальні заходи забезпечувального характеру, передбачені законом або прописані в договорі. Такі заходи в законодавстві іменуються способами (засобами) забезпечення виконання зобов'язань.

Відповідно до пункту 1 статті 546 Цивільного кодексу України (далі - ЦКУ) виконання зобов'язання може забезпечуватися неустойкою, порукою, гарантією, заставою, утриманням, а також завдатком [2].

Привабливість неустойки та завдатку, їх широке застосування з метою забезпечення договірних зобов'язань пояснюється, насамперед, тим, що вони являють собою засіб спрощеної компенсації втрат кредитора, викликаних невиконанням або неналежним виконанням боржником своїх зобов'язань, за рахунок сплати останнім грошової суми [3].

Основна відмінність утримання від неустойки і завдатку в тому, що втрати кредитора, який правомірно володіє річчю, викликані не виконанням або неналежним виконанням боржником своїх зобов'язань щодо оплати цієї речі або відшкодування пов'язаних з річчю витрат, задовольняються, компенсуються за рахунок утримання цієї речі до виконання боржником всіх зобов'язань.

Забезпечувальна функція поруки полягає в тому, що для кредитора збільшується ймовірність виконання зобов'язання за рахунок майна поручителя, що діє на стороні боржника. У цих осіб у разі невиконання або неналежного виконання зобов'язання виникає солідарна відповідальність перед кредитором.

Що ж до банківської гарантії, то для неї характерна одна умова, а саме «незалежність гарантії від основного зобов'язання», що, на думку авторів посібника «Способи забезпечення кредитних зобов'язань», і з їхньою думкою можна погодитись, суперечить самій сутності поняття «засіб забезпечення виконання зобов'язання» [3] і не відповідає такому суттєвому ознакою всіх способів забезпечення зобов'язань – додатковий (акцесорний) характер, тобто залежність від основного зобов'язання. Саме ця особливість абстрагує цю категорію від традиційних способів забезпечення виконання зобов'язання.

Аналіз глави 49 ЦКУ «Забезпечення виконання зобов'язання» дозволяє зробити висновок, що перераховані вище способи забезпечення зобов'язань по-своєму самостійні, проте наявність перерахованих нижче характерних ознак дозволяє впорядкувати їх у певну систему:

1. Всі способи забезпечення виконання зобов'язань мають майновий зміст (як предмет забезпечення виконання зобов'язань можуть розглядатися грошові кошти, рухоме / нерухоме майно або майнові права).

2. Всі вони націлені на спонукання боржника до виконання свого зобов'язання, а саме:

- супроводжуються виділенням із майна боржника певної його частини, яка повинна служити засобом задоволення можливих вимог кредитора за основним зобов'язанням, з відстороненням від цієї частини інших можливих кредиторів (застава, утримання);

- встановлюють для боржника невігідні наслідки на випадок невиконання ним зобов'язання (неустойка, завдаток);

• мають на меті залучення до зобов'язання інших осіб, чиє майно разом з майном боржника служить для задоволення вимог кредитора (порука, гарантія).

3. Носять додатковий (акцесорний) характер, тобто спосіб забезпечення виконання зобов'язання нерозривно пов'язане з основним зобов'язанням, яке встановлено законом або обумовлено договором. Як наслідок недійсність або припинення основного зобов'язання тягне за собою недійсність або припинення забезпеченого зобов'язання.

4. Не припиняють своєї дії при заміні особи в зобов'язанні, наприклад, при передачі прав від первісного кредитора іншій особі при відступленні права вимоги (ст. 514 ЦКУ).

А тепер зупинимось детальніше на найбільш поширеному традиційному способі забезпечення виконання зобов'язань – застава.

На думку багатьох авторів, як міжнародних, так і українських, [3, 4] застава є найпоширенішим способом забезпечення зобов'язань. Як зауважує О.С. Іоффе, забезпечувальна дія застави проявляється в двох напрямках. По-перше, завдяки застави з самого початку виділяється майно, що може бути об'єктом стягнень з боку кредитора, що отримав її у заставу. В результаті останній вже не буде знаходитися під загрозою нездійсненності в примусовому порядку належних їй майнових домагань. По-друге, претензії всіх інших кредиторів того ж боржника задовольняються на рівних підставах. Але кредитор, який має право застави, при задоволенні своїх претензій має переважне право перед усіма іншими кредиторами [5].

В Україні відносини щодо використання застави як способу забезпечення виконання зобов'язання регулюються Господарським кодексом України від 16.01.2003 № 436-IV зі змінами та доповненнями від 22.12.2010 № 2850-VI, Цивільним кодексом України від 16.01.2003 № 435-IV та Законом України «Про заставу» від 11 листопада 1992 року. Тому, проводячи характеристику даного способу забезпечення виконання зобов'язань, доцільно звернути увагу на предмет застави, оскільки, на думку Дзери О. В., Кузнецової Н. С. та ін., він істотно впливає на сферу застосування договору [4].

У силу свого універсального характеру договір застави здатний забезпечити будь-яке цивільне або господарське зобов'язання, аби тільки це зобов'язання реально існувало і не суперечило чинному законодавству України, зокрема це можуть бути зобов'язання, що впливають з договору позики, кредиту, купівлі-продажу, оренди, перевезення вантажу і т.д.

Основна сутність заставних правовідносин, як було сказано вище, полягає в тому, що кредитор (заставодержатель) має право у разі невиконання боржником (заставадавцем) зобов'язання, забезпеченого заставою, одержати задоволення за рахунок (від вартості – текст статті Закону) заставленого майна переважно перед іншими кредиторами цього боржника, якщо інше не встановлено законом (право застави) або не передбачено договором (ст. 572 ЦКУ та ст. 1 Закону України). Тобто мета даної угоди – отримання кредитором не самого права на предмет застави, а права на пріоритет у задоволенні своїх вимог за рахунок заставленого майна перед іншими кредиторами в разі невиконання боржником свого зобов'язання [6].

В якості предмета застави може виступати:

- будь-яке майно, тобто сукупність матеріальних благ та зобов'язальних прав, що є об'єктом права власності, яке реально існує і може бути відчужене від заставадавця (а саме речі, цінні папери або ін.);

- будь-яке майно, яке може виникнути в майбутньому після виникнення застави (майбутній урожай, приплід худоби тощо);

- а також майнові права (права вимоги) щодо матеріальних благ, засновані на існуючих або майбутніх зобов'язаннях, за умови, що є угода сторін щодо розміру забезпечення заставою таких вимог (стаття 573 ЦКУ, частина 2 статті 3 Закону).

Це традиційні, проте малопривабливі для фінансових установ об'єкти, що використовуються в якості предмета застави. Це пояснюється тим, що основні активи більшості вітчизняних підприємств значною мірою застаріли і користуються великим попитом серед фінансових установ. З іншого боку технології не стоять на місці і постійно розвиваються, тому технічні розробки у вигляді об'єктів інтелектуальної власності, можуть послужити тим привабливим ресурсом, здатним стати цікавим предметом застави в очах майбутніх кредиторів. Але на жаль для фінансових установ застава майнових прав на об'єкти інтелектуальної власності це дуже ризиковий актив.

Це пов'язано з тим для законодавства України це нове явище, ні загальне законодавство про заставу, ні цивільне законодавство України не містять спеціальних норм про заставу виключних прав. Цивільний кодекс України присвячує цьому виду відносин одну єдину диспозитивну статтю 424 ЦКУ, відповідно до якої майнові права інтелектуальної власності можуть бути використані в якості внеску до статутного капіталу юридичної особи або виступати в якості предмета застави.

Тому метою цієї статті на прикладі законодавства та практики Російської Федерації, як проект змін та доповнень до діючого законодавства, роз'яснити, які основні вимоги визначає законодавство для подібних відносин.

Перш за все треба мати на увазі, що коли говориш про заставу прав на ОІВ, то маєш на увазі не самі об'єкти інтелектуальної власності і не охоронні документи, а лише виключні майнові права на вказані об'єкти.

По-друге, застава виключних майнових прав на об'єкт інтелектуальної власності, в силу специфіки самого об'єкта, має «подвійну» природу: до нього застосовуються як загальні норми цивільного законодавства, що регулюють заставу майна та майнових прав (Книга V ЦК), так і спеціальні правила, встановлені законодавством про інтелектуальну власність (Книга IV ЦК). Тобто, з одного боку, застава виключного права на об'єкт інтелектуальної власності можна розглядати як спосіб розпорядження виключними (інтелектуальними) правами, а з іншого – як загальноцивільний спосіб забезпечення зобов'язань, де заставне зобов'язання є акцесорним, допоміжним по відношенню до основного, наприклад, кредитного чи тому подібного зобов'язання.

Для того щоб виключні майнові права використовувалися в якості предмета застави, вони повинні мати такі ознаки: по-перше, повинні мати здатність до поступки (відчуженню), по-друге, можливість їх грошової оцінки, по-третє, ці права повинні бути дійсними (тобто не суперечити закону) і реальними (тобто не припиняти свого існування на момент укладення договору), а також відомими (тобто термін дії права не повинен бути менше терміну виконання основного зобов'язання). А ще виключні майнові права можуть бути предметом застави, якщо на них може бути звернено стягнення.

В зв'язку з тим не відповідають першій вимозі особисті немайнові права та деякі майнові права, а саме майнові права на фірмове найменування, так як вони нерозривно пов'язані з юридичною особою, його власником, і можуть бути передані лише з єдиним майновим комплексом, майнові права на географічне зазначення, в силу норми закону, право попереднього користувача, це право також може бути передано іншій особі разом з підприємством чи його частиною або разом з діловою практикою (ч.2 ст.470 ЦКУ; ч.2 ст. 1361 ЦК РФ), право слідування автора (ч.1 ст.448 ЦКУ; ч. 3 ст.1293 ЦК РФ), так як воно є невідчужуваним правом автора.

І ще що, виключні майнові права, і це треба мати на увазі, нерозривно пов'язані з об'єктом інтелектуальної власності. Якщо існування самого об'єкта не обмежено ні якими часовими рамками, майнові права мають як територіальну, так і часову обмеженість. Перша – територіальна обмеженість – виражається в тому, що законодавством

кожної окремо взятої країни визначена система охорони майнових прав на зазначені ОІВ. І дія цього права обмежена територією цієї держави (наприклад, майнові права на винахід, що засвідчуються патентом, діють тільки на території країни, яка видала цей охоронний документ).

Друга – часова обмеженість – пов'язана з тим, що майнове право на ОІВ діє протягом строку, встановленого законом. І хоча є об'єкти, дію майнових прав яких може бути за законом продовжено на певний термін (наприклад, торгова марка або лікарський препарат, заявлений в якості винаходу), можливість такого продовження не може безпосередньо охоплюватися договором застави [7].

Застава виключних майнових прав виникає із договору, тому як для звичайного договору застави, для подібного договору законодавство визначає наступні умови. Форма договору – письмова. В ньому чітко повинно бути визначено: предмет договору (майнові права заставлені в повному обсязі чи у визначених межах); його грошова оцінка сутність, розмір і строк виконання зобов'язання, забезпеченого заставою, з урахуванням особливостей, притаманних ОІВ.

Особливим є також питання – реєстрація договору застави. По законодавству Російської Федерації якщо предмет договору застави є майнові права на реєстраційний об'єкт інтелектуальної власності, то сам договір потребує обов'язковій державній реєстрації (ч. 2 ст. 1232 ЦК РФ), а якщо майнові права на об'єкт інтелектуальної власності підлягають факультативній реєстрації, то реєстрація самого договору не потрібна або проводиться за згодою сторін [8].

Таким чином, із всього вищевикладеного можна зробити деякі висновки. Застава виключних майнових прав на об'єкти інтелектуальної власності для діючого законодавства України поки нове та не дуже поширене явище. Та і для фінансових установ застава майнових прав в якості способу забезпечення зобов'язань поки що нове і мало-використовуване явище.

Для цього необхідно внести зміни в діюче цивільне та господарське законодавство, а саме:

- дати повне визначення та характеристику договору застави виключних майнових прав на об'єкти інтелектуальної власності та його окремих складових;

- чітко визначитися с процедурою легалізації угод. Бо на даний момент згідно діючого українського законодавства для цього виду угод застосовують за аналогією процедуру легалізації договорів у сфері інтелектуальної власності, де вони мають силу з моменту їх підписання обома сторонами без обов'язкової реєстрації. А відсутність обов'язкової реєстрації даного договору тягне надання заставодавцем неправдивих доказів заставодержателю, що підтверджують законність і дійсність майнових прав. У цьому плані необхідно використовувати міжнародний досвід;

- а також потребує законодавчому вирішенню процес звернення стягнення та примусової реалізації заставленого виключного майнового права. Бо не визначено яким чином все це буде проводитися, який орган буде проводити реалізацію заставленого майнового права і які його повноваження.

Окрім кроків держави, які направлені на легалізацію застави майнових виключних прав, самі учасники цих відносин при укладенні договору застави повинні особливо увагу приділяти предмету договору, бо в силу специфіки об'єкта сторонам треба враховувати всі нюанси чинного законодавства, що передбачають правовий статус вказаних майнових прав. Це дозволить на практиці уникнути ризику недійсності суто заставної угоди, ризику неможливості звернення стягнення на предмет застави, ризику неможливості або інших негативних наслідків угоди з реалізації предмета застави.

Список літератури: 1. Господарський кодекс України від 16.01.2003 № 436-IV // Відомості Верховної Ради України (ВВР), – 2003 р. – №18, №19–20, №21–22, – ст. 144. 2. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 № 435-IV // Відомості Верховної Ради України (ВВР), – 2003, – №40–44, – ст. 356. 3. Теория и практика использования интеллектуальной собственности в качестве гаранта инвестиций. [Электронный ресурс] // доступ к ресурсу - <http://www.patent.ua/publication.php?id=453>. 4. Зобов'язальне право: теорія і практика [навчальний посібник для студентів юрид. факультетів] // О. В. Дзера, Н. С. Кузнецова та інш. – К.: Юрінком Інтер, 1998. – 912 с. 5. Крушина Ольга Григорьевна. Залог исключительных прав: Автореферат к дис. канд. юрид. наук: 12.00.03: Москва, 2005, 155 с. РГБ ОД, 61:05-12/818. 6. Договірне право України. Загальна частина: навч. посібник // Т.В. Бондар, О.В. Дзера, Н.С. Кузнецова та інш. – К.: Юрінком Інтер, 2008. – 896 с. 7. Калятин В. О. Залог имущественных прав // Патенты и лицензии. – № 6. – 2001 г. 8. Борисов А.Б. Комментарий к Гражданскому Кодексу РФ части четвертой (постатейный). Правовое регулирование отношений в сфере интеллектуальной собственности. – М. Книжный мир. – 2007. – стр. 288.

*Жуков С. М.
м. Харків, Україна*

УЧНІ ЗЕМСЬКИХ ШКІЛ ХАРКІВСЬКОЇ ГУБЕРНІЇ: ЕТНОСОЦІАЛЬНИЙ ПОРТРЕТ (Д. П. XIX – П. XX СТ.)

Поява земської школи як нового типу навчального закладу у Російській імперії другої половини XIX – початку XX ст. було важливим етапом у розвитку системи освіти. З огляду на станову, класову й конфесійну структурованість тогочасного російського суспільства розгляд соціальних й етнодемографічних характеристик учнівського контингенту земської школи є важливою складовою її вивчення. Даного питання торкалися у О. Мармазова [15, С. 6] і Т. Кравченко [14, С. 87] у своїх дисертаційних дослідженнях. Втім, автори зазначених праць зосередили свою увагу насамперед на співвідношенні хлопчиків і дівчат серед загальної кількості школярів в окремо взяті роки, інші соціально-демографічні характеристики не знайшли достатнього висвітлення у згаданих працях. Специфіка тематики дослідження Т. Кравченко дозволила авторці проводити відповідні розрахунки щодо сукупності учнів початкових народних шкіл Харківщини усіх типів, не виділяючи земські училища окремо. У даній статті зроблено спробу комплексного аналізу сукупності учнів земських шкіл на джерельному матеріалі Харківської губернії.

Законодавчо було закріплено, що у початкових школах, в утриманні яких могли брати участь земські установи, право навчатись мали діти «усіх станів і віросповідань» [25, С. 26]. Однак, визначення цих училищ як «народних» свідчило, що призначались вони для дітей із нижчих станів, насамперед селянства. І це відповідало дійсності. Так, за даними на 1882–1883 навчальний рік, серед учнів земських шкіл Харківської губернії представники селянського стану склали абсолютну більшість – майже 87%. Якщо до них додати ще 5,5% солдатських дітей, яких у цьому переписі було виділено в окрему категорію, стає очевидним: більше 90% учнів земських шкіл були дітьми селян. До міщанського стану належало 3% учнів, діти священників склали 2,7% від загальної кількості школярів. В абсолютній меншості (0,3%) перебували представники дворянського стану [23, С. 58].

Приблизно таке саме співвідношення представників різних станів серед сукупності дітей, які навчалися у земських школах Харківської губернії, зберігалось протягом

усього часу їх існування. У 1908 році діти селян становили 95,5% від загальної кількості учнів земських шкіл. Вихідці з міщан склали 3%, представники інших станів (дворянського, купецького, духовенства тощо) – 2,5% сукупності школярів [18, С. 89]. Таким чином, видно, що земська школа була переважно школою селянською.

Що стосується національного складу учнів земських шкіл Харківської губернії, то цілком закономірною була абсолютна кількісна перевага українців, яких було більше 88%. Другу за кількістю групу складали росіяни – близько 11,5%. Учні інших національностей (євреїв, німців, поляків) було значно менше, разом їх було лише піввідсотка [18, С. 82–89]. Низький рівень представництва в земських школах був викликаний не лише малочисельністю представників цих національностей на Слобожанщині, порівняно з українцями та росіянами, а ще й тим, що німецькі колоністи та євреї воліли влаштувати власні національні школи. Позначилось це також на загальному середньому рівні грамотності національних груп. Так, наприкінці XIX століття в Російській імперії більшість німців (близько 65% чоловіків і жінок) і близько чверті євреїв (49% чоловіків і 8% жінок) були писемними. В українській і російській громадах цей показник був значно нижчим і становив відповідно 19 і 15% для чоловіків і трохи більше 1% для жінок [2, С. 320]. Треба відмітити, що лише у Валківському повіті Харківської губернії більшість учнів – майже 70% – земських шкіл були росіянами, в інших повітах переважали школярі української національності. Їхня кількість коливалась від 67% (у Зміївському повіті) до 97–99% (у Лебединському та Сумському повітах) [18, С. 82–89].

Безпосередньо пов'язаною з національною була релігійна приналежність учнів. Абсолютна більшість школярів належала до православної громади (99%). Були представлені також старообрядці (мешканці російських селищ Вовчанського, Зміївського, Харківського та Куп'янського повітів) [6, арк. 21], сектанти, насамперед молокани та інші духовні християни (етнічні росіяни з Богодухівського й Валківського повітів), протестанти-лютерани (німецькі колоністи з Ізюмського повіту) [22, С. 55], юдеї (євреї) і католики (поляки). Разом представники цих конфесій склали близько відсотка від загальної кількості школярів, у більшості випадків вони навчалися в училищах разом зі своїми єдиновірцями, і таких земських шкіл, учні яких не сповідували канонічне православ'я, на початок XX ст. в губернії було близько десяти [18, С. 74–81].

Згідно з даними, наведеними працях відомого математика другої половини XIX ст., родоначальника російської статистики Ю. Янсона, у Європейській Росії у 70-х – 80-х рр. XIX ст. у віковій групі від 0 до 15 років (саме до цієї групи входили діти шкільного віку 8–14 років) перевага осіб чоловічої статі над особами жіночої статі становила близько 0,8% [32, С. 94]. За результатами всеросійського перепису населення 1897 р. у Харківській губернії проживало 197460 хлопчиків і 193734 дівчини віком від 8 до 14 років [24, С. 12]. Отже, частки дітей шкільного віку чоловічої і жіночої статі становили відповідно 50,48% і 49,52%. Дані земських подвірних переписів 1913 р. демонструють аналогічні показники [28, С. 235].

Таким чином, можна зробити висновок про незначну кількісну перевагу хлопчиків над дівчатами серед загальної сукупності дітей шкільного віку у Харківській губернії у другій половині XIX – на початку XX ст. Але у народних школах співвідношення між учнями різної статі було дещо іншим.

На початковому етапі розбудови мережі земських шкіл у Харківській губернії дівчат серед учнів було вкрай мало. За даними на 1865 р., з 1769 школярів 1677 були хлопчиками, а 92 – дівчатами, тобто останні склали лише 5% від загальної кількості учнів [30, С. 47]. У подальші роки кількість народних шкіл і учнів, що навчалися в них, невпинно зростала, і частка дівчат не залишалась незмінною, у 1875–1876 рр. складала близько 10% [8, арк. 34–37]. На межі XIX і XX ст. дівчата становили п'яту частину від

загальної кількості учнів [5, арк. 132], напередодні першої світової війни їх було уже близько третини [7, арк. 4–23; 20, С. 18–23]. За перші 15 років (1865–1881 рр.) розбудови мережі земських шкіл у Харківській губернії частка учениць зросла на 7,4%, або майже у 2,5 рази: з 5,2% до 12,6%. Наступні 15 років (1881–1896) дали приріст частки дівчаток лише 4,6%. Реалізація проекту запровадження програми загальної початкової освіти на Харківщині супроводжувалась максимально високими темпами зростанням відносної частки учениць серед загальної кількості школярів: з 1907 по 1917 рр. частка дівчат зросла з близько 23,5% до майже 33,5% – на 10% усього за 10 років. Таким чином, зміна статевої структури учнівського складу земських шкіл Харківської губернії на користь дівчат відбувалась симетрично із процесом розширення мережі народних шкіл і збільшенням загальної кількості їх учнів.

Школярі чоловічої статі чисельно переважали в земських школах Харківської губернії протягом усього часу їх існування. Такий стан речей не був унікальним, подібна ситуація була характерною для всієї Російської імперії. Так, у 1898 р. початкову освіту отримували 5% хлопчиків і 1,45% дівчат шкільного віку, учні переважали над ученицями більше ніж втричі [31, С. 212]. У 1910 р. століття частка дівчат серед загальної кількості учнів початкових шкіл Російської імперії становила 31,5% [21, С. 3], у Харківській губернії цей показник був нижчим і становив близько 26%. Дівчата стали складати третину від загальної кількості школярів лише з 1914 р.

Незважаючи на те, що у селянському середовищі, згідно з свідченнями дореволюційних авторів, упередженого ставлення до надання освіти дівчатам не було [17, С. 8; 27, С. 10], батьки учнів земських шкіл схилились до думки, що грамотність важливіша для хлопця. Пільга для грамотних рекрутів у військовій службі, звісно, відіграла свою роль, але не завжди визначальну [1, С. 11]. У своєму синові селянин волів бачити майбутнього хазяїна, і знання, отримані в школі, мали допомагати йому вести господарство [26, С. 41]. Як справедливо зазначав М. Корф, «дівчина проводить шкільний вік не в школі, а за прядивом» [13, С. 35], готуючи собі придане. Крім того, активна участь у господарських і домашніх справах сім'ї, зокрема, догляд за малими дітьми, робота у наймах ставали перепорою на шляху отримання освіти не тільки для дівчат [10, С. 18; 11, С. 51].

Матеріальне становище значної частини багатодітних селянських сімей не давало можливості забезпечити доступ до навчання всім дітям, тому батьки намагались відправити до школи насамперед сина (або синів). Таким чином, більше шансів потрапити до складу учнів народних училищ і закінчити курс навчання мали доньки заможніших батьків. Підтверджують і добре ілюструють такий стан речей дані про рівень економічного благополуччя учнів земських шкіл Харківської губернії, зібрані земським відділом губернської управи в 1901–1902 рр. (табл. 1) [29, С. 52]:

Таблиця 1 – Рівень економічного благополуччя учнів земських шкіл Харківської губернії

Учні	1-ше відділення		2-ге відділення		3-тє відділення	
	хлопчики (%)	дівчата (%)	хлопчики (%)	дівчата (%)	хлопчики (%)	дівчата (%)
заможні	14,34	16,14	15,19	18,58	17,58	22,98
середні	51,36	51,70	52,14	53,10	52,86	52,90
бідні	34,30	32,16	32,67	28,32	29,56	24,12

Таким чином, хоча погоджуватись з позицією радянської історіографії про те, що народна школа обслуговувала насамперед заможну (куркульську) верхівку селянства

[10, С. 18; 11, С. 51; 16, С. 67] не варто, економічний фактор також мав значний вплив на формування учнівського контингенту у земських школах, як Російської імперії взагалі [2, С. 322–326], так і Харківської губернії зокрема.

Завдяки тому, що більшість школярів кидали навчання до закінчення його повного терміну, наприкінці XIX століття лише 10% учнів народних училищ Російської імперії ставали їхніми випускниками [31, С. 212]. Щоправда, на початку XX століття цей показник дещо зріс і для українських губерній становив уже 14% [3, С. 91]. Що стосується вікової структури учнів земських шкіл Харківської губернії, то за даними зібраними відділом народної освіти Харківської губернської земської управи в 1908–1909 р. дітей 7 років було 1,3%, 8 років – 11,9%, 9–21,8%, 10–24,8%, 11–19,3%, 12–12,9%, 13–5,8%, 14–2,2%. При цьому всі діти 7–8 років, біля половини дев'яти-десятирічних і третини одинадцятирічних належали до учнів першого відділення (року навчання). Друга половина дітей 9–10 років і більше третини одинадцяти-дванадцятирічних були учнями другого року навчання, всі інші, відповідно, займались у третьому відділенні [19, С. 40]. Отже, більшість батьків віддавали до школи своїх дітей, коли ті досягали 8–10-річного віку, але на початку XX ст. разом із значним розширенням мережі земських шкіл зросло й бажання селян надавати своїм дітям освіту. Тому нерідко до школи приводили дітей, що були молодші восьми років. Частіше за все в таких випадках у прийомі відмовляли, але якщо рівень фізичного й розумового розвитку майбутнього учня відповідав рівню розвитку восьмирічної дитини, тоді на розсуд учителя брали до школи також і семирічних дітей [9, С. 141].

Отже, земські школи Харківської губернії обслуговували насамперед дітей селян: представники цього стану протягом усього періоду, що досліджуються склали більше 90% від загальної сукупності учнів. Такий саме стан речей був характерним і для решти земських губерній Російської імперії [4, С. 45]. Основну масу селянського населення Харківщини становили українці й росіяни православного віросповідання, що відповідним чином позначилось на учнівському контингенті земських училищ. Представників інших конфесій і національностей у земських початкових училищах було менше відсотка завдяки й тому, що громади національних меншин самотужки влаштували власні школи. Незважаючи на приблизно однакову кількість осіб чоловічої й жіночої статі у віковій групі від 8 до 14 років, з усієї сукупності дітей шкільного віку протягом всього періоду існування земських шкіл на Харківщині у них навчалось значно більше хлопців ніж дівчат через цілий комплекс причин соціально-економічного і культурно-ментального характеру. Паралельно з розширенням мережі початкових народних училищ зростала не тільки абсолютна кількість школярів, а й відносна частка учениць: якщо у середині 1860-х рр. дівчат у земських школах було удев'ятеро менше ніж хлопців, то через п'ятдесят років учениці склали третину від загальної кількості школярів. У початкових народних училищах Харківської губернії навчались діти віком від 7 до 14 років, однак близько 90% з них склали особи восьми-дванадцятирічні особи. Більшість дітей потрапляли до школи у 8–10 років.

Список літератури: 1. Блинов Н. Земская служба. Беседы гласного крестьянина Акима Простоты / Н. Блинов. – СПб., 1881. 2. Бычков Н. Грамотность сельского населения. (По данным земской статистики) / Н. Бычков // Юридический вестник. – 1890. – № 7–8. 3. Гавриш Р. Л. Шкільна діяльність земського самоврядування на Лівобережній Україні в 1865–1919 роках: дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук: спеціальність № 07.00.01 «Історія України» / Р. Гавриш. – Полтава, 1998. 4. Горская Н.И. Идеал соборности и земский либерализм / Н. Горская // Земство, соборность, демократия. Материалы научно-практической конференции (27 февраля 2003 г.). –

- Смоленск, 2003. 5. ДАХО. – Ф. 266. – Оп. 1. – Спр. 832. – Арк. 132. 6. ДАХО. – Ф. 266. – Оп. 1. – Спр. 860. – Арк. 21. 7. ДАХО. – Ф. 266. – Оп. 1. – Спр. 905. – Арк. 4–23. 8. ДАХО. – Ф. 304. – Оп. 1. – Спр. 67. – Арк. 34–37. 9. Доклады Харьковской губернской земской управы губернскому земскому собранию очередной сессии 1913 года по отделу народного образования. – Харьков, 1913. 10. Жильцов П. А. Учитель сельской школы: Учебное пособие / П. Жильцов, В. Величкина. – М. – Ч. 1: Учитель дореволюционной школы. 11. Кабытов П. С. Русское крестьянство: Этапы духовного освобождения / П. Кабытов, В. Козлов, Б. Литвак. – М., 1988. 12. Корнілов В.В. Основні етапи розвитку освіти на Харківщині / В. Корнілов // Розвиток народної освіти і педагогічної думки на Харківщині. – Харків, 1992. 13. Корф Н. А. Русская начальная школа / Н. Корф. – СПб., 1872. 14. Кравченко Т. М. Розвиток початкової освіти на Харківщині в д.п. ХІХ – на поч. ХХ ст.: дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук: спеціальність № 07.00.01 «Історія України» / Т. Кравченко. – Харків, 1999. 15. Мармазова О.І. Просвітницька діяльність земств в Україні (кінець ХІХ – початок ХХ ст.): автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук: спеціальність № 07.00.01 «Історія України» / О. Мармазова. – Донецьк, 1998. 16. Медынский Е.Н. Какою была школа до Октябрьской революции / Е. Медынский. – М.-Л., 1931. 17. Мордовцев Д.Л. Десятилетие русского земства. 1864–1875 / Д. Мордовцев. – СПб., 1877. 18. Начальное народное образование в Харьковской губернии за 1908 год. – Харьков: 1910. 19. Начальное народное образование в Харьковской губернии за 1909 год. – Харьков: 1912. 20. Начальное народное образование в Харьковской губернии за 1913/14 учебный год: Статистический обзор. – Харьков, 1916. – Ч. 2. 21. Олейник Е. А. Должно ли быть начальное образование в школе обязательным / Е. Олейник // Для народного учителя. – 1913. 22. Отчёт Изюмской уездной земской управы по народному образованию в Изюмском уезде за 1914 год. – Изюм, 1915. 23. Отчёт Харьковской губернской земской управы за истекший 1882–83 год по земскому отделу. – Харьков, 1883. 24. Первая всеобщая перепись населения Российской империи 1897 года / Под ред. Н. А. Тройниного. – СПб., 1904. – Т. XLVII: Харьковская губерния. 25. Положение о начальных народных училищах 25 мая 1874 г. // Народные училища по положению 25 мая 1874 г. / Сост. Фальборк Г. Чарнолуцкий В. – СПб., 1903. 26. Пругавин А. С. Запросы народа и обязанности интеллигенции в области умственного развития и просвещения / А. Пругавин. – М., 1890. 27. Рачинский С. А. Заметки о сельских школах / С. Рачинский. – СПб., 1883. 28. Свавицкий Н.А. Земские подворные переписи 1880–1913: поездные итоги / Н. Свавицкий, З. Свавицкая. – М., 1926. 29. Состояние начального народного образования в Харьковской губернии за 1902 год. – Харьков, 1904. 30. Статистический обзор деятельности Харьковского губернского земства 1865–1889 гг. – Харьков, 1890. 31. Филиппова Л.Д. Из истории женского образования в России / Л. Филиппова // Вопросы истории. – 1963. – № 2. 32. Янсон Ю.Э. Сравнительная статистика населения / Ю. Янсон. – СПб., 1892.

*Зимогляд В. Я
м. Харків, Україна*

ГРОМАДЯНСЬКЕ СУСПІЛЬСТВО: ОСОБЛИВОСТІ Й УМОВИ ФОРМУВАННЯ В УКРАЇНІ

Сутністю історичного поступу й розвитку суспільства, як відомо, є соціальні перетворення. У логіці історичного розвитку будь – який дійсний процес в ідеальному ро-

зумінні – явище яке саморозвивається і самоорганізується. І проблема тут полягає у віднайденні механізмів, що обумовлюють ці перетворення, у виробленні нового інструментарію пізнання соціального руху, осмисленні сучасного етапу історичної еволюції і характеру базових соціальних структур у яких нині в Україні відбувається і в майбутньому відбуватимуться суспільні процеси.

Центральна роль у композиції перетворень та модернізації всього комплексу суспільнополітичних відносин належить національному демократичному громадянському суспільству. У цьому контексті особливої *актуальності* й ваги набуває думка про те, що «історичною тенденцією в сучасному світі є рух до демократії – політичної системи, за якої влада здійснюється народом як єдиною цілісною системою» [1, С. 545]. Центральна теза полягає в тому, що найістотнішим і стратегічно важливим для становлення демократії є створення передумов формування, оформлення й функціонування національного демократичного суспільства як норми цивілізованого життя, суть якої – у відкритості й свободі. Категорія свободи і пов'язані з нею поняття демократії та прогресу становлять основу вільного способу життя, здійснюваного у «форматі» інституційного громадянського суспільства [2, С. 62–63, 65–66, 70–76, 109–110]. І сьогодні для України вельми важливе не лише питання, яким має бути громадянське суспільство, а й що необхідно для його інституціоналізації і які умови його розвитку.

Аналіз наукових джерел і публікацій засвідчує, що теоретичні й методологічні проблеми громадянського суспільства доволі широко охоплені в науковій літературі, однак єдиного підходу до них науковці не виробили. Це можна пояснити складністю й багатоаспектністю поняття (громадянське суспільство). Нині існує безліч авторських підходів до тлумачення сутності громадянського суспільства, його структури та функцій, рівнів та видів. Залежно від мети дослідження кожен автор розкриває сутність і зміст цього явища по – своєму.

Метою даної статті є спроба висвітлити питання умов й особливостей формування громадянського суспільства в Україні.

У світлі такого інтелектуального завдання з'являється переконаність, що за умов сучасних трансформаційних змін в Україні істотно зростають роль і значущість інституцій громадянського суспільства у контролі за діяльністю владних структур, в оптимізації і демократизації політичного процесу.

Громадянське суспільство – це система незалежних від держави суспільних інституцій та відносин, які покликані забезпечити умови для самореалізації окремих індивідів і колективів, реалізації приватних інтересів і потреб. Громадянське суспільство не є лише явищем відмінним від держави, воно й тісно пов'язане з нею. Саме тому громадянське суспільство і утворює природній фундамент політичної демократії, без якого остання або неефективна, або просто неможлива [2].

Принцип самоорганізації розвитку передбачає обов'язкову й повну взаємодію всіх елементів суспільства у їхньому русі, в суперечностях та боротьбі [3, С. 591]. Більшість само утворених процесів у сучасній Україні – екологічних, соціальних, політичних, духовних та інших – далекі від етапу самоорганізації, адже перебувають на стадії становлення нових принципів суспільного життя. Саме в цьому контексті набуває значної ваги думка про те, що ми не зможемо успішно розвиватися до тих пір, поки не визначимося, які наші рушійні ідеї, та яке їх походження.

Поняття «рушійні сили розвитку суспільства» походять із давнини. Вочевидь, воно виходить із класифікації причин, яку дав Аристотель. Осягнення сутності, до якого прагне мислитель, не є лише статистичне знання визначення певного виду. Щоб зрозуміти явище, необхідно знати причини (або принципи), що зробили його таким, яке воно є.

Встановивши існування чотирьох, і тільки чотирьох, причин усього, що відбувається, Аристотель вважав, що причина – це джерело, з якого бере перший свій початок зміна чи упокоєння, а знання про причину є знаннями про загальне. В усіх доказах до з'ясування належності певного виду, повної сутності причина є загальною. Вона і частина всеосяжного загального, і водночас містить у собі менше загальне, тобто частину того всеосяжного загального – чи то колективну, чи то одиничну.

Діалектична концепція розвитку розглядає поняття «джерело» і «рушійна сила» в органічній єдності, як характеристики саморуху всього суцього, через роздвоєння єдиного на протилежності та взаємовідносини між ними [4]. У суспільстві загальним внутрішнім діалектичним джерелом, рушійною силою розвитку є суперечності, єдність і боротьба протилежностей. Виявлення і усунення цих суперечностей здійснюється через спільну соціальну діяльність людей, народних мас, які виступають соціальною силою, тобто соціальною рушійною силою суспільного розвитку. Отже, суперечності – це діалектичне джерело суспільного та будь – якого іншого розвитку, а спільна діяльність людей, народних мас – соціальна рушійна сила розвитку суспільства. Тому, якщо діалектична рушійна сила будь – якого розвитку є дією суперечностей, то соціальна рушійна сила – це дія не суперечностей як таких, а саме діяльність народних мас, яка відображає суперечності мас і стає засобом їх розв'язання.

Проблема рушійних сил розвитку суспільства дуже складна й багатопланова. Проте в ній закладено центральне питання, що відображає її сутність. Зважаючи на те, що історичний процес визначається множиною чинників (як істотних, так і неістотних; як необхідних, так і випадкових), цілком закономірно буде поставити такі запитання: що являють собою найістотніші причини й фактори, які забезпечують соціальний прогрес суспільства; які їхні природа, структура, типологія, субординація і внесок кожного з них у саморух і саморозвиток суспільства? Пошук відповідей на ці запитання в усі часи та епохи був доволі складним. Однак не слід забувати, що поняття «соціально – рушійної сили» охоплює лише рушійні сили суспільства, а відтак не має тієї універсальності й загальності, які притаманні поняттю діалектичних рушійних сил як внутрішнього джерела будь – якого розвитку.

Проблеми суперечностей – центральна у діалектиці розвитку взагалі й суспільного розвитку особливо. Це джерело імпульс, нерв саморуху і саморозвитку суспільства. У суспільстві діалектичні суперечності виявляються специфічно: по-перше, через діяльність людей, народних мас, по-друге, – через поєднання об'єктивного і суб'єктивного. Саме на такому підґрунті поняття соціальних рушійних сил виражає особливості розвитку суспільства як об'єктивно – суб'єктивного організму.

Звичайно рушійні сили суспільного розвитку це не тільки загально філософське, але й конкретно – історичне поняття. Виокремлення ідеї історичної конкретності рушійних сил суспільного розвитку підводить до розуміння складності процесів їх постійної зміни, розвитку перетворення й актуалізує завдання щодо відображення специфічного аспекту соціальної реальності та її розвитку на основі діяльності історично сформованих різноманітних об'єднань людей. Назвемо такі об'єднання: – спільноти людей: класи, соціальні верстви, соціальні групи, племена, народності, нації, соціально – територіальні громади; – організації: держави, партії, органи місцевого та територіального управління та самоврядування, інші громадянські організації; – колективи: трудові, оздоровчі, спортивні тощо; – осередки: сімейні, родинні.

У кожного із цих об'єднань своя природа, свої причини виникнення, функціонування й розвитку, свої інтереси. Тому одні об'єднання людей виявляються історично неперіодичними (приміром, трудові колективи), інші – історично змінними (держави, класи).

Одни з них (наприклад, спільноти) склалися об'єктивно, незалежно від свідомості людей, інші – усвідомлено (скажімо, політичні партії). Це висвітлює одну дуже важливу обставину для соціального пізнання: в конкретно – історичному процесі діяльність народних мас проявляється не лише безпосередньо, але й переважним чином опосередковано: через об'єднання людей. Інакше кажучи, реальні конкретно – історичні соціальні рушійні сили суспільного розвитку – це діяльність суспільних класів, соціальних верств і груп людей, народностей і націй, яка здійснюється через державні, партійні, територіальні, місцеві та інші організації, через трудові та інші колективи й первинні соціальні прошарки, що мають різний соціальний статус у багатовимірній моделі суспільства.

У цю загальну динаміку слід внести ще одну важливу конкретно – історичну рису рушійних сил соціального розвитку, а саме – їх визначений соціальний характер. До того ж варто наголосити, що визнання об'єктивної зумовленості соціального процесу не тільки не заперечує, а навіть передбачає соціальну активність, боротьбу різних суспільних сил за втілення власних інтересів і задоволення потреб.

Отже, зробимо висновок: рушійні сили соціального розвитку – це тривала діяльність великих і малих мас народу з певним статусом в економічній, соціальній, політичній та духовній сферах суспільного життя, розглянута в єдності з їх умовами, засобами і спонуками, спрямована на вирішення основних суспільних суперечностей і забезпечене соціального прогресу й розвитку суспільства.

Суспільний розвиток у контексті розбудови громадянського суспільства є об'єктивним процесом, що обумовлений рушійними силами. По суті, завдання щодо розвитку громадянського суспільства може і має стати новим рушієм розвитку країни, її «національною ідеєю». Проблему розвитку громадянського суспільства необхідно розглядати як упорядковану й складну цілісність, як живий організм, розвиток якого визначається передовсім умовами життя, здатністю до руху, самовираження і саморозвитку. Другий аспект альтернативних стратегій розвитку громадянського суспільства – наголос на специфіці територій. Інакше кажучи, необхідне вироблення стратегічного курсу через з'ясування специфічності та можливостей регіонів у потенціях розвитку, виявлення загальних і специфічних рис громадянського суспільства, що утверджується.

Розвиток громадянського суспільства у соціумі – як цілісній системі форм і видів життєдіяльності, де для цього склалися органічні передумови, становить собою діалектичну єдність тотожності (тобто типового, загального для соціальних процесів) і відмінності. Методологічним ключем для розуміння цього процесу є універсальна концепція діалектики загального, особливого та одиничного.

Для категоріального аналізу громадянського суспільства вихідною є така система підпорядкування понять: національне громадянське суспільство (загальне) – територіально – регіональна спільнота (особливе) – громада (одиничне).

В основі такого конструктивного поєднання лежить розуміння завдань, тісно пов'язаних з питаннями удосконалення громадянського суспільства, додавання йому оптимальної динаміки розвитку на різних рівнях конкретизації: перший, національний рівень – суспільство; другий – регіон (локальний рівень суспільних процесів); третій – громада (муніципальний рівень суспільних процесів). Кожен рівень – то соціальний простір й умови, в яких індивіди та добровільно сформовані асоціації громадян взаємодіють і утворюють систему самостійних, незалежних від держави суспільних інститутів і відносин.

Саме така структура дозволяє проаналізувати громадянське суспільство, його структуру, спосіб та умови діяльності й самовираження у єдності його окремих складових та елементів. Охопити й вивчити усі його сторони, усі зв'язки, шляхи й методи практичного довершення. Сенс такого розчленування у структурі теоретико – приклад-

ного знання про стан, логіку й умови розвитку громадянського суспільства полягає в тому, щоб рухатися від конкретного через особливе до загального і навпаки, аналізуючи, яким чином загальне втілюється в особливому та одиничному.

Суспільне життя у рамках громадянського суспільства являє собою систему різноманітних видів діяльності та самодіяльності населення, що реалізуються в конкретно – історичних умовах. Види діяльності та відносини людей забезпечують розуміння актуальності категорії «спосіб життя» яку необхідно розглядати як загально соціологічну категорію, що відображає типові для даного громадянського суспільства форми життєдіяльності людей.

У свою чергу, спосіб життя – це закономірний зв'язок підпорядкованість, певна цілісна система форм і способів життєдіяльності, життєвиявлення, яка фіксує у своєму вияві загальне, особливе і одиничне.

Загальне та особливе – це протилежності, і необхідно бачити переходи цих протилежностей одна в одну. Така методична настанова виключає абсолютизацію однієї із сторін протилежностей, а також підкреслює органічний зв'язок означених категорій, їх рухливість та взаємопереходи. Водночас загальне і окреме, будучи протилежностями, – тотожні. Категорії « загальне», «особливе» і «одиничне» співвідносні, тому їхній зміст змінюється залежно від зв'язків, у яких розглядається предмет дослідження. Із цього випливає, що загальні типологічні риси форм самоорганізації населення, життєдіяльності й життєвиявлення окремо взятого глобального громадянського суспільства виявляються у формі особливого, яке, у свою чергу, відображає національну, регіональну, соціально-класову та іншу специфіку. Загальне у цьому випадку визначається шляхом виявлення типового у глобальному громадянському суспільстві, детермінованому панівним у світі способом виробництва, устроєм життя й систем соціального суспільного інтересу [7].

У такому контексті доречно проблема базової установки, відповідно до якої поряд із загальними, соціально-типізованими рисами громадянського суспільства існують і особливі, нетипові, обумовлені національно –територіальними відмінностями. Загальне тут переплітається з особливим та одиничним в органічній єдності.

У нашій країні регіони відрізняються насамперед умовами існування. Які визначають певні особливості життєдіяльності людей, їх колективності, що існує окремо, відособлено від держави. «Між окремими країнами, областями й навіть місцевостями, – писав Ф. Енгельс А. Бебелю, – завжди існуватиме певна нерівність у життєвих умовах, які можна бути звести до мінімуму, проте ніколи не вдасться усунути повністю» [8, С. 5–6].

Актуальність вивчення умов життя, які ми називаємо соціальною сферою життєдіяльності українського соціуму, при дослідженні громадянського суспільства зумовлюється багатьма причинами. По-перше, умови життя виступають факторами, які детермінують сам процес формування й розвитку національного громадянського суспільства у його структуротворчих елементах і мережах суспільних відносин – економічних, соціальних, територіальних, конфесійних, етнічних тощо. По-друге, вони породжують своєрідні національно-специфічні та регіонально-особливі риси способу життя, які безпосередньо впливають на секторну будову громадянського суспільства [9, С. 96–97]. По-третє, зміни умов життя ведуть до змін способу життя громадянського суспільства, його сутності, структури, загальних і специфічних рис. По-четверте, об'єктивний огляд і аналіз тенденцій у зміні умов життя створює реальні можливості планомірного й цілеспрямованого перетворення, удосконалення функціонування й розвитку самого способу життя українського соціуму. Тому вивчення, аналізування умов життєдіяльності – необхідна складова у дослідженні національного громадянського суспільства, можливих шляхів нагромадження його соціального капіталу, процвітання і поступу.

Список літератури: 1. Масионис Дж. Социология / Дж. Масионис – 9-е вид. – СПб.: Питер, 2004. – 752 с. 2. Ларри Зидентоп. Демократия в Европе / Зидентоп Ларри / Пер. с. англ.; под ред. А.Л. Иноземцева. – М.: Логос, 2001. – 360 с. 3. Философский энциклопедический словарь / Гл. редакция: Л.Ф. Ильичёв, П.Н. Федосеев, С.М. Ковалёв, В.Г. Панов – М.: Сов. Энциклопедия, 1983. – 840 с. 4. Чинакова Л.И. Социальный детерминизм: Проблема движущих сил развития общества / Л.И. Чинакова. – М.: Политиздат, 1985. – 159 с. 5. Мир философии: Книга для чтения. В 2-х ч. Ч. 1. Исходные философ. проблемы, понятия и принципы. – М.: Политиздат, 1991. – 672 с. 6. Асмус В.Ф. История античной философии / В.Ф. Асмус. – М.: «Высшая школа», 1965. – 320 с. 7. Степаненко В. Глобальное гражданское общество // Социология: теория, методы, маркетинг, 2005, № 2, – С. 156–176. 8. Энгельс Ф. – А. Бебелю. Лондон, 18–28 марта 1875 г. К. Маркс, Энгельс Ф. Соч., 2-е изд., Т.19. 9. Мамут Л.С. Гражданское общество и государство: проблема соотношения // Общественные науки и современность, 2002, №5. – С. 94–103.

*Киян М. Ш., Окладна М. Г.
м. Харків, Україна*

УКРАЇНО-МОСКОВСЬКИЙ ДОГОВОР 1654 Р. ТА ЙОГО ГЕОПОЛІТИЧНІ НАСЛІДКИ

У середині XVII ст. Європа увійшла у нову епоху суспільного й політичного розвитку, що характеризувалася якісно новим станом людського суспільства, котре за своїм соціально-правовим характером ставало громадянським. Процес становлення громадянського суспільства відбувався нерівномірно. В авангарді руху за побудову безстанового суспільства йшли розвинуті країни західної цивілізації – Англія, США і Франція. Україна не була винятком з загальноєвропейських процесів. В ній активно розгорталася визвольна боротьба, спрямована на розв'язання найголовніших завдань – визволення залежності від Речі Посполитої та створення власної православної (незалежної) Української держави й запровадження нових соціально-економічних відносин на основі дрібної (фактично фермерського типу) козацької власності на землю. У «середині XVII ст. в українських землях народний гнів вибухнув з такою силою, що кардинально змінив не тільки хід національної історії, а й суттєво вплинув на геополітичний розвиток всієї Європи» [1].

У XVI–XVII ст. українські землі перебували у складі Речі Посполитої. Повновладними господарями на них почувала себе польська шляхта, яка нещадно експлуатувала українців й інакше, як хлопами (від давнього «холопи») не називала. Тогочасне польське фільварочне господарство гальмувало розвиток простої капіталістичної кооперації, українське селянство було затиснуте єврейськими, грецькими та вірменськими орендарями; міщанство, як і селяни, виконувало повинності та сплачувало податки (20–30 грошів з «диму» та церковну десятину), не витримувало економічної конкуренції у торгово-промисловій сфері [2].

Українська спільнота зазнавала з боку польської шляхти нестерпного національного гноблення. Сеймова «Ординація Війська Запорозького реєстрового» (1638) обмежила самоврядування реєстрового козацтва, скасувала виборність старшин, ліквідувала козацький суд, заборонила українцям обіймати командирські посади [3].

Економічні утиски супроводжувались духовним поневоленням. Православна віра була загнана мало не в підпілля. Напередодні визвольної війни загострилася міжкон-

фесійна боротьба. Річчю Посполитою «проводилася політика на ліквідацію православної віри й впровадження католицизму та уніатства (закриття православних храмів і монастирів, масове спорудження костелів і кляшторів, знуцання над релігійними почуттями православних, насильницьке обернення в католицизм та уніатство тощо)». Після Брестської унії 1596 р. православна віра як певна церковно-ієрархічна структура фактично перестала існувати. Руська (українська) мова вважалась хлопською. Єдиною державною мовою була польська. Значна частина української шляхти зраджувала національні інтереси власного народу і переходила під знамена (політичні й духовні) Польщі. Каральні органи польської шляхти «вдавалися до елементів етнічних чисток (винищення українців тому, що вони були українцями)». Канадський вчений Ф. Сисина робить висновок, що якби «не повстання Хмельницького, то окрема руська ідентичність та культура були б приречені на повільну, але неминучу ерозію і дезінтеграцію в Польському королівстві» [4]. Сейми Речі Посполитої приймали спеціальні закони, які проголошували українські області «одвічно польськими землями» до Новгород-Сіверського і Путивля. Фактично Україна в кінці XVI – першій половині XVII ст. опинилася перед загрозою повної втрати своєї культурно-історичної ідентичності.

Всі ці та решта інших обставин призвели до революційного вибуху українського народу у 1648 р., національно-визвольної війни українського народу, в ході якої була створена перша в історії українського суспільства національна незалежна держава Україна, що юридично було зафіксовано Московським договором 1654 р.

Становлення Української держави відбувалося в надзвичайно складних внутрішньо – і зовнішньополітичних умовах. Б. Хмельницький у своєму протиставленні з польською шляхтою розраховував на допомогу Росії. Підрахунки показують, що для цього Б. Хмельницький зробив близько 30 спроб. Б. Хмельницький активно використовував впливові можливості українських старшин С. Мужилівського, П. Тетері, С. Богдановича, Л. Капусти, Г. Яцкевича, К. Бурляя, російських бояр Б. Морозова, І. Милославського, Г. Пушкіна, А. Матвєєва, І. Фоміна, Б. Репніна-Оболенського, В. Бутурліна, Р. Стрешньова, патріархів Паїсія, Нікона та ін. [5]. Вже наприкінці 1648 р. він споряджає до Москви посольство на чолі з полковником Мужилівським, котрому доручалось особисто викласти царю прохання про надання Україні військової допомоги, а також про об'єднання її з Росією. У 1649 р. Хмельницький через російського посла Михайлова ще раз виклав царю своє прохання: «щоб ваша царська величність, як правдивий і православний государ християнський, єдиним государем нам ... був» [6]. Російський уряд не міг задовольнити звернення Хмельницького, оскільки у 1648 р. по всій Росії прокотилася хвиля повстань російської черні. Події в Україні цар ототожнював з бунтами російських холопів, відразу не зрозумів специфіки української революції, а тому й не поспішав 1648 р. з введенням до України російських військ.

Війна між Росією та Річчю Посполитою у 1632–1634 рр. Закінчилася поразкою Росії. Поляновський мир підтвердив умови Деулінського перемир'я 1618 р., за яким Росія втрачала на користь Польщі Чернігово-Сіверщину та Смоленщину, а також повинна була виконувати автоматичні союзницькі обов'язки. Польща, Туреччина та Крим застерігали Росію від втручання в україно-польські справи. Росія розуміла, що відкрита допомога Україні коштуватиме їй війни з Туреччиною, Польщею, Швецією та Кримом, що після 1654 р. і підтвердилося. Тому Царський уряд, починаючи з 1648 р., обрав позицію вичікувального нейтралітету в війні Польщі і України. Це практично означало відмову від допомоги Польщі в її боротьбі проти України, що вельми полегшувало становище останньої. З боку Росії на Україну у воєнні роки постачався хліб, козацька армія забезпечувалася гарматами, кіннотою, донськими загонами, живою худобою тощо. Україна також постійно одержувала від Росії дипломатичну допомогу.

У 1651 р. Земський собор у Москві ухвалив, що якщо польський король і надалі продовжуватиме ворожу що до Росії політику, то Запорозьке Військо і все населення України будуть прийняті у підданство Росії. Але тільки через два роки Земський собор (1 жовтня 1653 р.) одногосно прийняв рішення про перехід України під протекторат Росії. В рішенні Земського собору наголошувалось, що ініціатива про входження України у підданство Росії витікає з України, що Б. Хмельницький від імені української спільноти тривалий час просить Олексія Михайловича, щоб він «над ними змелосердився і велів їх прийняти під свою государеву високу руку» [6, С. 287]. Для втілення в життя рішення Земського Собору до України прибув боярин В. Бутурлін. Переговори на місці ледь не зірвалися через відмову російського посольства присягнути від імені царя в тому, що Росія не віддасть українців польському королю й не порушить їхніх прав та вольностей. Як зазначають дослідники, «лише усвідомлення цілковитої безвиході, неспроможність власними силами відстояти незалежність, довести до переможного кінця війну з Польщею й домогтися возз'єднання українських земель у межах єдиної держави змусило гетьмана й старшину погодитися на односторонню присягу цареві як протектору» [7]. На цей крок Б. Хмельницький пішов тому, що, розумів, що в разі відмови Україні загрожувала війна на два фронти проти Речі Посполитої та Криму, яка привела б до подальшої катастрофи та розчленування українських земель, або й до цілковитого знищення українського етносу.

Таким чином, союз із Росією у тих історичних умовах був єдино природним. Але не Б. Хмельницький був першим його натхненником. Спроби поєднати долю України з Росією здійснювалися впродовж багатьох десятиліть до нього. І завжди ініціатива виходила із берегів Дніпра і базувалась на волі українського народу. Це важливо підкреслити, тому що із емоційних заяв сьогоднішніх «денонсаторів» рішень Переяславської Ради, які не знають історії, складається враження, що це Росія наклала свою «ведмежу» лапу на Україну. Насправді вона не тільки не ініціювала цього союзу, але й досить довго ухилялась від нього. Тому є багато прикладів. Ще у 1620 р. гетьман Петро Сагайдачний звертався до Михайла Федоровича з чолобитною, у якій виказував, що Запорозьке Військо хоче служити російському царю. У грамоті-відповіді Михайло Федорович подякував гетьмана за таке бажання і навіть виділив козакам жалування в розмірі 300 рублів, але під свою високу руку їх не взяв. Через чотири роки київський митрополит Іов Борецький надіслав російському царю прохання про прийняття українського народу в російське підданство, на що також не надійшла бажана відповідь, тому що Росія тільки відбила польську інтервенцію, була знесилена і, не змогла почати нову війну з Польщею заради України. У 1630 р. Іов Борецький знову звернувся з своїм проханням, але Михайло Федорович і цього разу відповів йому лише симпатіями. В той же час, російський уряд допомагав козакам і православним єпархіям України грошми, розселяв у порубіжних російських землях козаків і селян, які брали участь у повстаннях проти королівської влади.

Допомога Росії була досить помітною. У 1648 р., коли українські землі вразила засуха і стався страшний неврожай, тільки безперешкодний вивіз зерна із Росії врятував Україну від голоду. Все це зафіксовано в писемних джерелах, як і те, що у Визвольній війні брали участь на боці повсталих також і «русские люди – козаки».

Перехід України під протекторат Росії був оформлений 21 березня 1654 р. Україна і Московська держава підписали «Березневі статі» – умови переходу Гетьманщини під протекторат Московії. Цей документ є юридичним закріпленням прав і вольностей українського народу. Він є свідченням збереження Росією за Україною основ її державності, форм правління, устрою інституцій політичної влади, території, суду і су-

дочинства, армії (60 тис. реєстрових козаків), фінансової системи, територіально-адміністративного поділу, які створилися внаслідок національно – визвольної боротьби українського народу під проводом Б. Хмельницького. В статтях Росія визнавала внутрішньополітичний суверенітет України, її соціально-політичний та економічний статус, що склався в процесі визвольної війни. Статті давали можливість Україні довести визвольну війну до переможного кінця, завершити формування великої національної держави. Договір став правовою основою майбутніх поколінь України в їх боротьбі за суверенітет своєї держави. Україна уклала його добровільно, як суб'єкт міжнародного права. Всі документи, що склали договір, послідовно використовували такі терміни, як «взять под високою государеву руку», «поддаться под високою руку царя», «вступить в подданство». Це були загальнознані, поширені у міжнародній практиці того часу юридичні формулювання, які скріплювали відносини протекції [8]. Таким чином форма зв'язків України і Росії за договором 1654 р. була протекторатом. Це – точка зору М. Грушевського, Д. Дорошенка, З. Когути, І. Крип'якевича, О. Мироненка, В. Смолія, М. Слабченка, В. Степанкова, О. Яковлева. В. Ліпінський уточнював: це був воєнний союз, забезпечений формою протекторату. Це була звична, поширена за часів феодалізму форма міжнародної васальної залежності малої і слабкої держави від великої і сильної. Зміст протекції обумовлювали конкретні обставини укладення союзу, але першою і обов'язковою його вимогою була воєнна допомога протектора державі, якій вона протегує, державі-васалу.

Можна зробити висновок, що підписання Московського договору змінило розстановку політичних сил в Європі: на політичному горизонті з'явилася коаліція двох держав, здатних на рівних протистояти будь-якому супротивнику.

Колишній союзник України Кримське ханство пішло на зближення з Річчю Посполитою, що значно ускладнило геополітичне становище козацької держави [8]. Україні та Росії загрожувала війна з Польщею, Швецією, Туреччиною та Кримським ханством. Росія взяла на себе основний тягар війни, ввійшла у смугу затяжних воєн із згаданими вище державами, потягнувши за собою і Україну [10].

Російська держава та 20-тисячне українсько-козацьке військо під керівництвом наказного гетьмана Івана Золотаренка повели спільну боротьбу у Білорусії. У 1655 р. під Львовом російсько – українські союзницькі війська нанесли нищівний удар Польщі. В листопаді 1655 р. Кримський хан був вимушений підписати з Україною взаємовигідний мирний договір, за яким татари обіцяли не допомагати більше Польщі у війні з Україною й не виступати проти Росії. Б. Хмельницький перемогу над Польщею закріпив по дипломатичних каналах. Поступово склалися гарні партнерські стосунки України зі Швецією, Молдавією, Валахією і Трансільванією. З деякими із них (наприклад Трансільванією) було укладено союзницькі договори. У 1656 р. Україна вживалась у коаліцію держав, одна з яких (Швеція) перебувала у стані війни з Росією. Саме ця обставина обумовила те, що в жовтні 1656 р. між Росією і Польщею було підписано обурливе для України Віденське перемир'я, за умовами якого Росія і Польща оголошували війну Швеції, не враховуючи інтересів України, яка знаходилася з нею в дружніх стосунках.

Б. Хмельницький, спираючись на союз з Трансільванським князем Юрієм Ракоцієм, посилав йому на допомогу 20-тисячне козацьке військо київського полковника Антона Ждановича. Разом зі Швецією, Трансільванією козацькі частини завдають Польщі нищівного удару. Сусідні з Польщею держави не бажали політичної рівноваги в Європі. Тому Польщу підтримали Австрія та Данія. Трансільвансько-українські війська зазнали поразки і змушені були відступати. Польща повстала з попелу, а Україна зазнала чергової невдачі.

Таким чином Переяславські події 1654 р. істотно вплинули на розвиток геополітичних процесів: зміцнилися позиції Московської держави, виникли передумови її пе-

ретворення на одну зі світових імперій, посилилась російська експансія на Захід та Південь; почався занепад Речі Посполитої; відбулося істотне послаблення політичної сили і ваги Оттоманської Порти та її васала – Кримського ханства; посилювався вплив Священної Римської імперії; почався політичний переустрій Балкан.

Україна надала Москві приклад для перебудови Східної Європи на засадах миру і злагоди, з перспективою утвердження прогресивних форм господарювання і суспільних відносин, демократичних засад державного устрою. Україна закликала Росію жити разом на правах рівності і невтручання у внутрішні справи одне до одного. Мирне співжиття двох народів, хай і з різними державними устроями, висвітило б життєвість того чи іншого устрою. У Росії та Україні відкривались перспективи співпраці та союзу двох великих держав.

Список літератури: 1. Бойко О. Д. Історія України // Посібник для студентів вищих навчальних закладів. – К., 1999. – С. 126. 2. Рибалка І. К. Історія України. – Харків, 1995. – Ч. 1, – С. 128–129. 3. Ординація 1638 р. Війська Запорозького, заведено польським урядом // Історія України. Хрестоматія: У 2 ч. – К., 1996. – Ч. 1. – С. 119. 4. Історія України: Навчальний посібник / Під загальною редакцією В. А. Смолія. – К., 1997. – С. 77. 5. Шевченко Ф. П. Політичні та економічні зв'язки України з Росією в середині XVII ст. – К.: Вид-во АН УРСР, 1959. – 500 с. 6. Голобуцький В. А. Дипломатическая история освободительной войны украинского народа 1648–1654 гг. – К., 1962. – 360 с.; Касименко О. К. Російсько-українські взаємовідносини (1648 – поч. 1654). – К., 1955. – 428 с. 6. Хрестоматія з історії Української РСР. – Т. 1.3 найдавніших часів до кінця 50-х рр. XIX ст. – К., 1959. – С. 284–285. 7. Смолій В. А., Степанков В. С. Богдан Хмельницький. – К., 1995. – С. 59. 8. Полонська-Василенко Н. Історія України: В 2 т. – К., 1992. – Т. 2. С. 26. 9. Борисенко В. Й. Курс української історії: 3 найдавніших часів до XX століття. – 2-ге вид. – К., 1998. – С. 224. 10. Рибалка І. К. Історія Української РСР. Дорадянський період. – К., 1978. – С. 158.

*Комнатная Ю. А.
г. Белгород, Россия*

ИСТОРИЯ ОТЕЧЕСТВЕННОЙ НАУКИ МЕЖДУНАРОДНОГО ЧАСТНОГО ПРАВА ДОРЕВОЛЮЦИОННОГО ПЕРИОДА – ЗАБЫТЫЕ ИМЕНА: МИРЛЕС АЛЕКСАНДР АКИМОВИЧ

До сих пор в науке нет единого мнения о том, что такое международное частное право, какое место оно занимает в системе права, является ли оно самостоятельной отраслью права, как соотносится со смежными отраслями права. Все эти вопросы не имеют однозначных ответов, поэтому на сегодняшний день существует необходимость в выяснении природы и значения международного частного права, играющего ведущую роль в устранении возможных столкновений правопорядков в условиях глобализации.

Однако, обратившись одновременно и к российскому законодательству, и к отечественным научным изысканиям по данному вопросу, можно сразу же установить несогласованность воли законодателя и мнения ведущих ученых. Современные исследователи в основной своей массе утверждают, что понятие и природа коллизионного права – это предмет дискуссионный. Отечественный законодатель, расположив коллизионные нормы в третьей части Гражданского кодекса Российской Федерации в Разделе

VI «Международное частное право», однозначно установил коллизионное право как структурный элемент гражданского права. При этом стоит учесть тот факт, что многие зарубежные государства приняли самостоятельные законы о международном частном праве, обособив эту область правоведения от других отраслей. Эти несоответствия, с кажущейся безобидностью, порождают множество толков о реальном действии коллизионных норм и возможности их применения.

Стоит отметить, что историография доктрины международного частного права на сегодняшний день практически не изучена. При этом именно доктрина имеет огромное значение в построении моделей коллизионных норм и их толковании, хотя исторические аспекты формирования многих правовых категорий коллизионного права до конца не исследованы.

Вопросами международного частного права занимались многие ученые-юристы дореволюционного периода. В XIX веке непосредственно международному частному праву была посвящена только одна работа Н. П. Иванова, однако проблематикой коллизионного регулирования трансграничных отношений занималось большое количество исследователей международного и гражданского права, а также энциклопедисты права. Практически все университеты имели представителей, предлагавших интересные позиции понимания природы международного частного права. В частности, среди известных профессоров Университета Святого Владимира, изучавших проблемы международного частного права, можно назвать О. О. Эйхельмана, Н. К. Ренненкампа, П. П. Цитовича и др. Однако помимо ведущих курсов по международному, гражданскому, торговому и вексельному праву, вопросы коллизионного права стали раскрываться и в руководствах по изучению данных дисциплин.

Александр Акимович Мирлес (1879 – ?) преподаватель Университета Святого Владимира занимался различными правовыми вопросами, в частности, подготовил курсы по общей теории права и международному праву. В раскрытии вопросов международного частного права А. А. Мирлес опирался, в основном, на работы О. О. Эйхельмана по международному праву [5, 6], о значении которых неоднократно упоминалось и в современной литературе [1, 2, 4]. Однако, несмотря на сильное влияние взглядов О. О. Эйхельмана, позиция А. А. Мирлеса в определении понятия международного частного права и его природы, высказанная им в кратком курсе международного права [3], является достаточно оригинальной.

Международное частное право, по мнению ученого, «есть совокупность юридических норм, определяющих гражданские права человека в международных отношениях» [3, С. 78]. Давая определение, А. А. Мирлес полностью исключает юридические лица из круга субъектов правоотношений, осложненных иностранным элементом. Кроме того, им четко не проговаривалось, где закреплена эта совокупность коллизионных норм, и какое место в системе права она занимает. Международное частное право А. А. Мирлес именуется «учением», ссылаясь скорее на его теоретический аспект, нежели на отраслевую принадлежность. При этом он соотносит «учение о международном частном праве» с «коллизией статутов». По всей видимости, именно данное наименование более импонировало А. А. Мирлесу, так как отдельно им было раскрыто понятие «статут», которое, по мнению ученого, «было присвоено тому частному праву отдельных местностей, по которому разрешались международные вопросы частноправового характера» [3, С. 78]. В качестве источников данного частного права ученый указывал обычное право и право юристов.

Основной задачей учения о международном частном праве автор называл «определение, по какому из нетождественных законов разных государств должно рассматриваться то или иное правоотношение, возникшее в одном государстве, осуществляемое в

другом, сделавшееся предметом судебного спора в третьем, при участии в споре или подданных различных государств, или лиц, живущих в различных странах» [3, С. 78]. Таким образом, предмет международного частного права А. А. Мирлес представлял достаточно широко, включая в него весь спектр отношений, осложненных иностранным элементом, с участием физических лиц. При этом международное частное право он рекомендовал отличать от международной унификации норм частного права, прав иностранцев и сравнительной юриспруденции норм гражданского права [3, С. 79], в чем полностью поддержал взгляды О. О. Эйхельмана [6, С. 117].

Относительно унификации норм частного права А. А. Мирлес, вслед за О. О. Эйхельманом, утверждал, что «установление единообразия в частном праве различных государств уничтожает необходимость применения международного частного права для разрешения коллизии статутов» [3, С. 79]. Следовательно, А. А. Мирлес придавал международному частному праву исключительно коллизионный характер. Кроме того, обособляя права иностранцев, ученый заметил, что международное частное право применяется не только к иностранцам, но и «к туземцам» [3, С. 79], соответственно, касается именно урегулирования спорных моментов при осуществлении прав и обязанностей, а не установления статуса лица, что также выступает в пользу определения коллизионного характера международного частного права. Сравнительное правоведение ученым названо вспомогательной для международного частного права наукой. При этом вопросы определения подсудности были включены А. А. Мирлесом в круг отношений, регулируемых международным частным правом [3, С. 80], но не были конкретизированы и не были включены в предложенную им систематику.

Несмотря на самобытность определения международного частного права, при построении его систематики А. А. Мирлес придерживался традиционной точки зрения. Однако, введение ученым дополнительных элементов в обычную структуру международного частного права, позволяет сделать вывод об оригинальности представленной им систематики. Помимо принятых в науке основных начал международного частного права в личных, вещных, обязательственных, семейных и наследственных правах, он предложил первой главой рассматривать основные понятия международного частного права. Таким образом, структура международного частного права, по мнению А. А. Мирлеса, фактически должна была включать общую и особенную части, где в общей части должно было раскрываться понятие международного частного права и его основных институтов. Таким образом, систематика международного частного права А. А. Мирлеса представляла собой четыре составляющие: во-первых, это глава о понятии и задачах; во-вторых, основные начала в личных, вещных и обязательственных правах; в-третьих, права семейные; в-четвертых, права наследственные. Правила подсудности только проговаривались А. А. Мирлесом, но не нашли своего отражения в предложенной систематике, однако полагаем, что процессуальные вопросы им также относились к международному частному праву.

Учитывая наличие второго издания рассматриваемого труда, можно сделать заключение, что представленная работа была достаточно востребована, соответственно, она имела значение не только в образовательном процессе. К сожалению, рецензии на данные краткие курсы в дореволюционной периодике не представлены, в современной юридической литературе отзывов на сочинения А. А. Мирлеса также не имеется. Работы А. А. Мирлеса обошли вниманием, вероятно из-за того, что его руководства составлены по курсам О. О. Эйхельмана, В. А. Незабитовского, Ф. Ф. Мартенса и др. Однако, как нам кажется, это не справедливо. Курс международного права А. А. Мирлеса был действительно краток, но при этом отражал все современные автору достижения док-

трины международного права. Кроме того, несмотря на малый объем информации, все основные моменты учения о международном частном праве были представлены в доступной форме. В рассматриваемой версии ярко выражен коллизионный характер международного частного права. Сомнения вызывает лишь определение международного частного права, которое, однако, полностью соотносится с раскрываемым автором предметом правового регулирования, что подтверждает понимание международного частного права А. А. Мирлесом в узком смысле. При этом стоит отметить, что А. А. Мирлес представил совершенно оригинальный проект систематики международного частного права, который включал практически все институты коллизионного права. В дальнейшем именно подобная структура международного частного права, т.е. включающая общие положения, нашла свое отражение в систематиках международного частного права советского и современного периода развития доктрины о международном частном праве. Таким образом, воззрения А. А. Мирлеса внесли существенный вклад в становление и развитие учения о международном частном праве в дореволюционный период.

Данная статья подготовлена при финансовой поддержке РГНФ, проект № 11-33-00365а2.

Список литературы: 1. Абдуллин А. И. Очерки истории науки международного частного права в России: (проблема природы международного частного права в трудах отечественных правоведов XIX – нач. XX вв.). Казань, 2004. – 87 с. 2. Грабарь В. Э. Материалы к истории литературы международного права в России (1647–1917) / Под ред. У. Батлера. М., 2005. – 888 с. 3. Мирлес А. А. Краткий курс Международного права применительно к экзаменационной программе. Издание второе вновь переработанное и дополненное. Киев, 1911. – 120 с. 4. Сафронова Е. В., Болгова М. А. К вопросу о партикулярной концепции международного права О. О. Эйхельмана // Материалы научно-практической конференции юридического факультета ЕГУ им. И. А. Бунина. Вып. 5. Елец, 2004. – С. 21–29. 5. Эйхельман О. О. Введение в систему международного права. Вып. I. Киев, 1889. – 99 с. 6. Эйхельман О. О. Очерки из лекций по международному праву. Киев, 1900. – 130 с.

*Криворученко В. К.
г. Москва, Россия*

ИСТОРИЯ – ФУНДАМЕНТ ПАТРИОТИЗМА

В Стратегии национальной безопасности Российской Федерации до 2020 г. Указано на необходимость возрождения исконно российских идеалов, духовности, достойное отношение к исторической памяти и отмечается: «Негативное воздействие на состояние национальной безопасности в сфере культуры усиливают попытки пересмотра взглядов на историю России, её роль и место в мировой истории, пропаганда образа жизни, в основе которого – вседозволенность и насилие, расовая, национальная и религиозная нетерпимость» [1]. Собственно, официальное и на столь высоком государственном уровне признание влияния состояния разработки российской истории на национальную безопасность страны обусловило обращение к теме взаимообусловленности истории и патриотизма. Эта проблема усугубляется тем, что в российском обществе до сих пор не определились с тем, какую версию истории следует считать официальной и правильной, какую степень её искажения необходимо признать неприемлемой. О на-

зревшей потребности и сложности этого говорит буквально взрыв интереса всех слоёв общественности к отечественной истории, вызванный созданием Комиссии при Президенте РФ по противодействию попыткам фальсификации истории в ущерб интересам России [2]. Позволю себе сказать и так: все – от Президента до «простого» человека – истосковались по отечественной истории. Встречал от преподнесения истории в доказательно правдивом виде до апологетических, шовинистических, ультранационалистических, урапатриотических наскоков на наше прошлое. В многоголосье просматривается желание, а то и требование, чтобы историки осознавали лежащую на них ответственность, повышали требования к объективности.

Сейчас патриотизм всё больше связывают с состоянием государства. Правильно и совсем неправильно. Конечно, государство должно создать условия для жизнедеятельности человека, его творческого развития, обеспечения своего благосостояния. Но человек должен ценить Родину и Отечество в целом; уважать своё государство, способствовать его развитию. Ведь происходящий от древнегреческого «*patris*» («родина», «отечество») патриотизм определяется именно как любовь к родине.

Истинный патриотизм – это любовь к Родине, её прошлому и настоящему, это надежда и вера в её будущее. Но это не слепая любовь, а стремление сохранить и улучшить достоинства, сочетающееся с непримиримостью к недостаткам. Истый патриотизм не ограничивается созерцательностью, он деятелен, слова в нём дополняются делами. И конечно, это не «квасной патриотизм», «ура-патриотизм», фальшивый (показной) патриотизм. Патриотизм – это не «привычка», а прежде всего то, главное и сокровенное, что связывает человека с историей страны, что заставляет благоговейно относиться к Отчизне. Патриотизм органически связан с осознанием исторического бытия народа, ибо родина – это не только сегодняшняя страна, но и вся её история до самых первых дней. Корень нашей истории – Православие, религия, которую исповедовали предки, созидатели России. Вот почему патриотизм объединяет людей в народ, в граждан, отсюда он касается всех и каждого. Патриотизм – это ощущение духовной связи с Отечеством, с Россией. В то же время я бы не согласился с В. Болытниковым, конечно, с превеликим сожалением, о том, что «в обществе наблюдается редкое единство по вопросу о безусловной необходимости патриотизма» [3].

Отметим слова О. М. Попцова о том, что авторитет России вне страны зависит от авторитета внутри страны, а нынешняя ситуация, когда молодой человек, не желающий отслужить положенный срок в армии, спрашивает: «А что я буду защищать?» – лишний раз доказывает отсутствие патриотизма, понимания национальных интересов страны и как следствие становится реальной угрозой национальному единству народа России [4]. Правдиво, и это воспринимаю с превеликим сожалением.

Любовь к своей Родине и собственному народу базируется прежде всего на верном представлении об их историческом развитии. Без истории нет будущего – а понимают ли это те, кто сокращает в образовательных школах и вузах учебные часы на изучение своего Отечества; понимают ли они, что тем самым наносится удар по памяти нации? Замечено правильно: «Отрицая историю, народ лишается памяти, а лишившись её, перестаёт быть народом».

Но есть и более тяжёлые примеры. На «круглом столе» в Петербурге «некоторые договорились до того, что стали указывать на общность российского патриотизма и... фашизма». Отвергая эту бестолковость Епископ Архангельский и Холмогорский Тихон сделал мудрое предостережение: «Воспитание патриотизма, не обоснованное нравственными аксиомами, неминуемо приводит к агрессивному национализму и ксенофобии. Именно поэтому Русская Православная Церковь утверждает, что, если у человека не сформирова-

лась парадигма ценностей, если в мировоззрении юноши нет места для святого, то там не будет места и для патриотизма, тогда рано говорить и о служении Отечеству» [5].

Именно история является важнейшим «поставщиком» патриотизма. Хорошо об этом сказал А. С. Пушкин: «Уважение к минувшему – вот черта, отличающая образованность от дикости. Гордиться славою своих предков не только можно, но и нужно» [6].

Проблемы современного патриотизма в России во многом проявляются именно в том, что в нашем обществе разрушены традиции как механизмы передачи исторической памяти. «Если человеку постоянно внушать, что его родители – негодяи, а сам он неудачник и ничтожество, то человек и руки на себя наложить может. А у такого народа происходит распад национально-государственной воли к продолжению себя в мировой истории, и он становится материалом для чужой истории, для чужой экономики, для чужой безопасности» [7].

Так получилось, что в советский период недооценивалась история Российской империи, теперь идут нападки на историю страны советского периода. Огромные усилия прилагаются к представлению истории России таким образом и в таком облики, чтобы россияне не могли во всех её веках и особенно двадцатом столетии изыскать чего бы то ни было славного и великого. Академик РАН А. О. Чубарьян заметил: раньше было «предписанное прошлое», сегодня в России – «непредсказуемое прошлое» [8].

Если раньше антисоветизм и антикоммунизм шёл с Запада, то теперь из дальнего и похлещи – из ближнего зарубежья, взрастает внутри страны. «Тоталитарное общество», «Железный занавес», «Преступления Сталина». «Репрессии»... – рейтинговые термины, а «большевик», «советская власть», «коммунизм», «советский человек», «подвиг», «герой труда» низвели до «чёрной тряпки». Но как ни крути история народа – это прежде всего история созидания, трудового подвига, братства народов, борьбы против угнетателей, за социальное равенство и справедливость.

«Не позволим перекраивать да перекрашивать нашу историю». Но «днём с огнём» не найдёшь защитников Отечества на историческом поприще. Признаюсь в своём незнании, что у нас в стране есть Национальный комитет российских историков. В нём большинство широко известных светил исторической науки. Но даже, как говорят, в «мировой паутине» ни разу не встречал весточки о деятельности этого Национального комитета, а как она (именно деятельность, а не представительство) нужна именно в национальных интересах.

Российский государственный деятель, дипломат, журналист и писатель (помощник Президента РФ Б. Н. Ельцина) В. В. Костиков пишет: «С большей мерой определённости можно сказать, что люди устали от патриотического славословия, от официальной фальши. Патриотизм без правды – это мертворождённый патриотизм» [9].

В 2004 г. депутатом Государственной Думы IV созыва Н. А. Нарочницкой и группой ее соратников был создан Фонд исторической перспективы (полное официальное название «Фонд изучения исторической перспективы»). Это некоммерческая общественная организация. ФИП занимается аналитикой в области мировой политики и международных отношений, привлекает экспертов для разработки и осуществления информационных, исследовательских и просветительских проектов, призванных способствовать консолидации и нравственному очищению общества, полноценной модернизации России с учётом особенностей национального пути, продвижению российских интересов в мире. Фонд изучения исторической перспективы постоянно присутствует в отечественном общественном, научном и культурном пространстве, проводит конференции по острым проблемам истории и современности; мониторинг и анализ внутривнутриполитической, экономической, социокультурной ситуации в России, инициирует и организует дискуссионные форумы с участием рос-

сийских учёных, предпринимателей, деятелей культуры и искусства. Фонд имеет Интернет-издания – интернет-газета «Столетие», информационно-аналитический портал «Перспективы». Это позитивное явление в общественной жизни.

Главный просчёт, как видится, общеисторических сочинений в том, что в них отражается государство как главный элемент истории и как бы теряется жизнь или жизнедеятельность людей, получается, что у государства одна логика развития, одни интересы, а у его граждан другие. Ходячими были посылы типа «народ – творец истории», «государство – это мы», забывая, что человек персонифицирован, даже в благополучной во всех отношениях семье родители и дети идентифицированы, у них может и должна быть преемственность, последовательность, но не может быть полного повторения, дети по логике более продвинуты нежели их предки.

Тяжёлая болезнь исторической науки и популяризации истории – фальсификация. Эта болезнь появилась вместе с самой историей, она как в России, так и в мире проявлялась во все периоды, при всех правителях и режимах. Но в конце прогрессивного двадцатого века и теперь в просвещённом XXI ст. она стала агрессивной, вульгарно наглой, далёкой от истины. Конечно, базовое здесь – борьба идеологий, политических предпочтений. Но в немалой степени «виной» этому добротная тенденция на открытость архивов, массивная публикация документов, расширяющийся массив воспоминаний участников событий.

Указом Президента РФ от 25 мая 2009 г. при Президенте создана Комиссия по противодействию попыткам фальсификации истории в ущерб интересам России [10]. Основными задачами Комиссии являются: обобщение и анализ информации о фальсификации исторических фактов и событий, направленной на умаление международного престижа России, и подготовка соответствующих докладов Президенту РФ; выработка стратегии противодействия попыткам фальсификации исторических фактов и событий, предпринимаемым в целях нанесения ущерба интересам нашей страны; подготовка предложений по осуществлению мер, направленных на противодействие попыткам фальсификации исторических фактов и событий, наносящих ущерб интересам России; рассмотрение предложений и координация деятельности федеральных органов государственной власти, органов государственной власти субъектов Федерации и организаций по вопросам противодействия попыткам фальсификации исторических фактов и событий в ущерб интересам России; выработка рекомендаций по адекватному реагированию на попытки фальсификации исторических фактов и событий в ущерб интересам России и по нейтрализации их возможных негативных последствий.

Указ Президента РФ о Комиссии по противодействию попыткам фальсификации истории в ущерб интересам России касается гуманитарной сферы – истории, отечественной и мировой. Необходимость противодействия фальсификации ни у кого не вызывает сомнения, наоборот, всячески приветствуется. Но содержательная сторона её деятельности понята по разному, в средствах массовой информации, особенно в Интернете высказано довольно много противоречивой информации.

Понятие «фальсификация» вторично по отношению к понятию подлинности, аутентичности и отражает заведомое, умышленное отклонение от канона. Рассуждая в этом плане, понятно, что аутентична та история, которая опирается на проверенные, достоверные, абсолютно верифицированные факты, причём на возможную сумму фактов, их сопоставление, выявление подлинности. Но и здесь «слово» во многом за историком и политиком, которые их воспринимают и комментируют.

С. Е. Нарочницкая академически верно говорит: «История опирается прежде всего на факты и документы. Конечно, её интерпретация всегда зависит от того мировоз-

зрения, через которое пропускается исторический факт» [11]. И здесь все те, кто причастен к воспроизведению истории, должны исходить из того, что человечеству предешено жить в гармонии со своим историческим прошлым.

Список литературы: 1. Стратегия национальной безопасности Российской Федерации до 2020 г.: Утверждена Указом Президента РФ от 12 мая 2009 г. № 537 [Электронный ресурс] // Сайт Совета Безопасности Российской Федерации URL: <http://www.scrf.gov.ru/documents/99.html> (дата обращения: 09.01.2011). 2. Указ Президента РФ «О Комиссии при Президенте Российской Федерации по противодействию попыткам фальсификации истории в ущерб интересам России» от 15.05.2009 № 549 [Электронный ресурс] // Президент России URL: <http://graph.document.kremlin.ru/page.aspx?1;1013526> (дата обращения: 23.05.2009). 3. Бальтников В. Патриотизм и защита отечественной истории. [Электронный ресурс] // Охранитель. URL: http://www.ohranitel.ru/articles/728_print.php (дата обращения: 07.11.2010). 4. Указ. по: Бурмистрова Ю. Противостоять фальсификации [Электронный ресурс] // Частный Корреспондент. 24 июня 2010 г. URL: http://www.chaskor.ru/article/protivostoyat_falsifikatsii_18137 (дата обращения: 06.11.2010). 5. Чего боятся противники патриотического воспитания? [Электронный ресурс] // Борьба мировых центров. Архив публикаций. 26.04.2009. URL: <http://www.win.ru/civil/1786.phtml> (дата обращения: 25.11.2010). 6. Пушкин А. С. Полн. собр. соч. Т. 5. М., 1950. С. 165. 7. Наталия Нарочницкая: «Сталинисткой я никогда не была» [Электронный ресурс] // Неофициальный сайт Новониколаевского района URL: <http://www.novonik34.ucoz.ru/news/2008-10-13-22> (дата обращения: 23.11.2010). 8. В России учредили Ассоциацию школьных учителей истории и обществознания. [Электронный ресурс] // Ирина Тимофеева 30.06.10. URL: http://www.strf.ru/organization.aspx?CatalogId=221&d_no=31986 (дата обращения: 27.03.2011). 9. Костилов В. В. Какой патриотизм нужен россиянам? 22 октября 2010 г. [Электронный ресурс] // АИФ. URL: <http://новостиярославля.рф/blog/politclub/744.html> (дата обращения: 08.01.2011). 10. Указ Президента РФ «О Комиссии при Президенте Российской Федерации по противодействию попыткам фальсификации истории в ущерб интересам России» от 15.05.2009 № 549 [Электронный ресурс] // Президент России. URL: <http://graph.document.kremlin.ru/page.aspx?1;1013526> (дата обращения: 23.05.2009). 11. Наталия Нарочницкая: «История опирается прежде всего на факты и документы» [Электронный ресурс] // Персональный сайт Натальи Алексеевны Нарочницкой. Нарочницкая.ru 02.11.2009. URL: <http://www.narochnitskaia.ru/cgi-bin/main.cgi?item=1r250r091102175325> (дата обращения: 03.12.2010).

*Кузьменко О.В.
м. Харків, Україна*

ВИКОРИСТАННЯ В УКРАЇНІ ТА РОСІЇ ЗАРУБІЖНОГО ДОСВІДУ ПРАВОВОЇ ОСВІТИ МОЛОДІ

Обраний Україною курс на євроінтеграцію ставить на порядок денний вивчення та використання в нас педагогічного досвіду інших країн. Разом з тим історично тісні зв'язки української та російської педагогічної науки і практики роблять цікавим питання про запровадження зарубіжного досвіду правової освіти молоді в Російській Федерації. Правова культура школярів, про яку піде мова далі, формується в Україні та Росії з ура-

хуванням двох основних напрямів. Перший – це базовий курс правознавства, другий – предмет з назвою «Громадянська освіта». В нашій країні старшокласники вивчають правознавство в обов'язковому порядку в 9 та 10 класах. В 11 класі згаданий предмет читають за наявності в школі правознавчого профілю та фахівця з юридичною освітою. Також в Україні викладаються курси за вибором («Права людини», «Гуманітарне право», «Історія держави і права України» тощо). В Росії за загальним правилом обов'язкового курсу правознавства в школах немає. Правова інформація подається старшокласникам (8–11 кл.) в межах предмету «Обществознание». В програмах та підручниках виокремлюється спеціальний розділ «Право». Відповідний підрозділ має місце і в посібниках із цієї дисципліни. Також у наших сусідів викладаються так звані елективні предмети на кшталт згаданих українських спецкурсів за вибором. Як і в Україні, елективні курси викладаються у профільних класах за наявності фахівця. Дисципліни «Громадянська освіта» (в Україні) та «Граждановедение» (в Росії) сприяють засвоєнню змісту правової освіти молоддю менш цілеспрямовано, ніж правознавчі курси. Ці предмети переважно націлені на засвоєння учнями базових вмінь життя в умовах демократії та громадянського суспільства.

Характеризуючи використання в Україні та Росії зарубіжного досвіду правової освіти молоді зупинимося на висвітленні деяких напрацювань американських педагогів. Так, в початковій школі США викладається курс «We the people». Наведемо приклади розробок деяких уроків з нього.

РОЗДІЛ 4 (уроки 16–18). Тема: *Як Конституція забезпечує твої основоположні права?* Школярам кажуть, що матеріал цього розділу дозволить їм ознайомитися з основними правами громадян США, гарантованими Конституцією, Біллем про права, пізнішими поправками. Звертається увага на те, що вивчатися будуть такі права: на свободу вираження; на свободу віросповідання; на рівність; на справедливість; на участь у виборах. Урок 16. Тема: *Як Конституція забезпечує твоє право вільно висловлюватися?* Мета: зрозуміти важливість свободи слова; пояснювати, в яких випадках можуть встановлюватися обмеження щодо цієї свободи. • Питання 1 уроку. *Що значить свобода виражати себе?* Школярам пропонують скласти перелік найважливіших свобод. Вказується, що більшість американців в цей перелік включили би свободи: слова, друку, зібрання, звернення. Пояснюється зміст кожної з цих свобод. Зауважується, що згадані свободи є з точки зору американської Конституції складовими більш широкого поняття – свободи виражати себе. Нагадується, що свобода виражати себе сформульована в першій поправці до Конституції. • Питання 2. *В чому полягає значення свободи виражати себе?* Учням наводять такі доводи: ця свобода є важливою складовою демократії; вона сприяє розвитку особистості; розширяє наші знання; зменшує конфлікти в суспільстві. Кожен з цих доводів стисло пояснюється. Наприклад, в першому випадку звертається увага дітей на необхідність для виборця отримувати різноманітну інформацію для порівняння поглядів політиків. • Питання 3. *Чому свобода виражати себе потребує захисту?* Школярам кажуть, що в історії їх країни було чимало випадків, коли влада перешкоджала громадянам поширювати нові ідеї, переслідувала їх за критику дій уряду. Наводиться приклад, як в колонії Массачусетс в 1660 р. жінка Мері Дайер була страчена пуританами за критику рабства, війн та смертної кари. • Питання 4. *Чи доцільно в деяких випадках обмежувати свободу виражати себе?* Учнів запитують, чи можна жартує кричати «пожежа» в переповненому театрі? Чи можна повідомляти представникам інших держав військову таємницю? Пропонується навести власні приклади ситуацій, коли необхідно обмежити свободу, про яку йдеться. Школярам пропонується проблемне завдання на тему: *В яких випадках доцільно обмежити свободу виражати*

себе? Викладається історія про групу чорношкірих учнів, які в 1961 р. вирішили провести в штаті Південна Кароліна демонстрацію проти сегрегації в школах. Повідомляється, що чимало перехожих зупинилося подивитися на демонстрантів, дехто виражав невдоволення їх діями. Поліція, побоюючись масового порушення громадського порядку, вимагала від учасників акції протесту розійтися. Демонстранти не підкорилися, за що були ув'язнені та оштрафовані. Вони вважали, що таким чином влада порушила їх право на свободу слова та зібрання. Демонстранти та їх батьки апелювали до Верховного суду, звертаючи увагу на те, що під час акції вони не перешкоджали руху транспорту та пішоходів. Після ознайомлення з цією історією школярам пропонується відповісти, попрацювавши в групах по 3-5 людей, на такі запитання: *чи слід громадянам мати право робити те, що робили учасники демонстрації? Чи є різниця між висловлюванням думок та оприлюдненням їх за допомогою транспарантів, плакатів з точки зору сприйняття цієї інформації оточуючими? Чи може поліція перешкоджати громадянам висловлювати свої погляди або оприлюднювати їх за допомогою транспарантів на тій підставі, що це дратує оточуючих? Припустимо, що невеличка група учасників мітингу виражає незгоду із промовцем, спробує завадити йому. Чиї права в цій ситуації повинна захищати поліція?* Після обговорення перелічених запитань кожна група доповідає класу свої відповіді. Вимагається, щоб відповіді були аргументованими. Запитання та завдання для закріплення матеріалу уроку: *які свободи входять до складу права виражати себе, гарантованого першою поправкою до Конституції? Наведіть приклади використання громадянами кожної такої свободи. Який з наведених вище доводів на користь значення свободи виражати себе уявляється вам найважливішим? Чому? В яких життєвих ситуаціях, на ваш погляд, доцільно обмежити свободу виражати себе? Наведіть приклади. У чому полягають позитивні та негативні сторони права людини вільно висловлюватися або письмово викладати свої думки? Поясніть терміни: свобода виражати себе, смертна кара, сегрегація [1].*

Урок 17. Тема: *Як Конституція гарантує твоє право на свободу віросповідання?*
 Мета: зрозуміти важливість свободи релігії; пояснювати, як саме Конституція забезпечує право на свободу совісті; усвідомлювати, за яких обставин і чому це право може обмежуватися владою. • Питання 1: *Перша поправка до Конституції гарантує свободу релігії.* Школярам цитують фрагмент згаданої поправки, відповідно до якої Конгрес не може вводити офіційну релігію. Звертається увага на те, що на думку батьків-засновників людина може сповідувати будь-яку релігію або не бути віруючою взагалі. Головне, щоб її поведінка не спричиняла шкоди оточуючим. • Питання 2. *Чому релігійна свобода здавалася батькам-засновникам дуже важливою?* Вказується, що більшість населення в перших американських колоніях були протестантами. Непоодинокими були випадки переслідування людей, які сповідували іншу релігію. Інколи представників іншої віри страчували. Учням наводять історичні приклади. Зауважується, що за часів війни за незалежність в Північній Америці вже проживали люди з різноманітними релігійними поглядами. Поступово в американському суспільстві сформувався толерантне ставлення до іншої позиції в згаданій сфері. Звертається увага на те, що релігійний примус зазіхає на право людини та загрожує суспільному благу. Школярам кажуть, що на думку Д. Вашингтона релігійні переконання позитивно впливають на особистість. Водночас він заперечував проти того, щоб релігійне навчання та виховання учнів в школах здійснювалося за державний кошт. • Питання 3. *Що таке свобода релігії?* Повідомляється, що в США існують різні тлумачення цього поняття. Ставиться запитання: чи означає свобода релігійних переконань те, що в державних школах не повинна промовлятися молитва? Школярам пропонується проблемне завдання на тему: *Молит-*

ва в державних школах. Для його виконання слід розділитися на групи по 3-5 людей та ознайомитися із наступною історією. В 1958 р. одна з рад з питань освіти штату Нью-Йорк постановила, щоб учні середніх шкіл під керівництвом вчителів щоденно вголос промовляли молитву. Тим учням, які цього не бажали, дозволялося вийти з класу або тихо сидіти. Батьки кількох школярів оскаржили це рішення в суді. На їх думку така практика в державних школах порушує право дітей на свободу релігійних переконань. Батьки доводили, що молитися слід вдома і в церкві. Шкільна молитва, вважали вони, буде породжувати певний тиск на їх дітей, бо відмова брати участь в цьому заході могла негативно сприйматися однокласниками. Учням пропонуються для обговорення в групах такі запитання: *Припустимо, що ваш вчитель вважає за доцільне щоденно під його керівництвом вголос промовляти певну молитву. Чи буде це порушенням вашої релігійної свободи? Чи завадить така практика вам сповідувати іншу релігію або не сповідувати жодної? Вчителі отримують в державних школах заробітну плату з державного бюджету. Чи означає згадане рішення ради з освіти, що держава фактично підтримала певну релігійну конфесію? Чи вважаєте ви правильним, якщо держава буде фінансово підтримувати церкву? Якщо така підтримка буде однаковою для усіх релігійних конфесій? Чи порушила рада з освіти Конституцію США?* Після обговорення запитань групи повідомляють класу свої аргументовані відповіді. • Питання 4. *Чи має право держава обмежувати вашу свободу віросповідання?* Зазначається, що уряд не має права нав'язувати громадянину певну релігію, в тому числі змушувати школярів промовляти молитву. • Питання 5. *Чи може уряд обмежувати вашу релігійну діяльність?* Учням кажуть, що таке можливо, якщо ця діяльність загрожує здоров'ю людей або їх спільному благу. Наприклад, школярі зобов'язані зробити щеплення, незважаючи на ставлення до цього релігійного віровчення. Також влада може заборонити обряди, пов'язані з використанням смертельно небезпечних змій. Повідомляється, що в американському суспільстві існують як схвальне, так і негативне ставлення до таких обмежень. Підкреслюється, що в США громадяни можуть сприяти ухваленню законів, які гарантують свободу релігійної діяльності. Також американці мають можливість захищати право на релігійну діяльність в суді. Запитання та завдання для закріплення матеріалу уроку: *чому батьки-засновники вважали за необхідне закріпити в Конституції право на свободу віросповідання? Що означає формулювання: «Конгрес не може ухвалювати законів, які запроваджують певну релігію або перешкоджають свободі віросповідання?».* *Припустимо, існує релігійна громада, яка практикує людські жертвопринесення. Чи слід заборонити таку релігійну діяльність? Чи може людина, яка не вірить в бога, мати рівні права з віруючими громадянами? Чи слід дозволяти невіруючим посідати посади в органах влади нарівні з віруючими? Припустимо, певна релігійна громада застосовує гучне промовляння молитов вночі на вулицях. Чи доцільно заарештувати таких громадян за порушення тиші? Чи може держава за кошт платників податків фінансово підтримувати певні релігійні конфесії? Чи слід дозволяти релігійним громадам використовувати помешкання державних шкіл для релігійного навчання після закінчення уроків? Поясніть терміни: переслідування за віру, свобода віросповідання [1].*

Урок 18. Тема: *Як Конституція забезпечує рівність прав кожного з вас?* Мета: зрозуміти, яким чином чотирнадцята поправка до Конституції гарантує рівноправ'я громадян. Пропонується проблемне завдання на тему: *Що таке рівність прав?* Клас ділиться на групи по 3-5 учнів, які обговорюють наступні змодельовані ситуації. Завдання: визначити, чи має місце в цих ситуаціях рівність громадян. Групи повідомляють класу свої відповіді. *У вашому штаті діє закон, відповідно до якого чорношкірі та*

білі діти мусять відвідувати різні школи. У вашому місті влада забороняє жити в певному його районі родинам, що не належать до тієї або іншої релігії. У вашому штаті забороняється укладати між собою шлюб представникам різних рас. Ваше міське управління поліції відмовляється приймати жінок на службу в поліції. Чоловіки, що працюють в органах влади вашого штату, отримують більшу заробітну плату, ніж жінки, які посідають аналогічні посади. • Питання 1. *Чотирнадцята поправка до Конституції та рівність громадян.* Школярам кажуть, що згадана поправка була ухвалена з метою подолати расову дискримінацію. В ній, зокрема, говориться, що влада штату гарантує кожному рівний захист з боку закону. Вказується, що навіть прийняття в 1868 р. цієї поправки не покінчило із нерівноправ'ям за ознакою кольору шкіри. Наводяться приклади сегрегації, в тому числі в школах. Зауважується, що Верховний суд США в той час лояльно ставився до такого явища, бо не вважав його порушенням Конституції. На думку суду сегрегація не суперечила ідеї справедливості, якщо різні громадські місця та заклади для білих і чорношкірих створюють однакові умови життя громадян. • Питання 2. *У чому полягає важливість судової справи «Браун проти шкільної ради»?* Розповідається про чорношкіру першокласницю з штату Канзас Лінду Браун, яка в 1954 р. збиралася йти в школу. З причини кольору шкіри дівчинці треба було відвідувати школу, яка знаходилася дуже далеко від дому. Але поблизу знаходилася школа для білих, в якій родині Браунів відмовили. Батьки першокласниці оскаржили відмову у суді. Разом зі своїм адвокатом батько та мати дівчинки доводили, що роздільні школи не забезпечують рівного доступу до освіти. В тому році Верховний суд США заборонив сегрегацію в школах. • Питання 3. *Припинення дискримінації.* Повідомляється, що згадане рішення Верховного суду зустріло істотний опір в багатьох штатах. Зокрема, губернатор Арканзаса наказав не пускати чорношкірих дітей в «білі» школи. Звертається увага на те, що президенту США Д. Ейзенхауеру знадобилося використовувати війська для забезпечення принципу змішаного навчання. Вказується, що це рішення суду сприяло подоланню расової дискримінації в інших, крім шкільної освіти, сферах життя американців. Успішна боротьба чорношкірих батьків за права Лінди Браун активізувала рух за громадянські права жінок, корінних американців, інвалідів, літніх людей, молоді. Запитання та завдання для закріплення матеріалу уроку: *Чому справа Лінди Браун мала велику важливість для країни? Чи вплинула ця справа на стан речей в школах вашого населеного пункту? Чи повинні люди мати право мешкати там, де вони хочуть, незалежно від своєї расової належності? Чи може більшість населення у вашому населеному пункті заборонити проживати тут представникам певної раси, релігії, вікової категорії? Чи повинні всі люди незалежно від кольору шкіри, статі та релігії мати рівні можливості працевлаштування? Чи достатньо лише змінити Конституцію або прийняти відповідний закон, щоб одразу подолати дискримінацію? Чи повинні пересічні громадяни, зокрема, школярі, робити все можливе задля подолання цього явища? Поясніть терміни: чотирнадцята поправка, дискримінація, рівність перед законом [1].*

Підсумовуючи, можна зауважити, що на думку зарубіжних колег вже в початковій школі можливо і треба проводити педагогічно доцільну роботу щодо засвоєння дітьми базових громадянсько-національних знань, формування в них громадянських вмінь та виховання громадянськості. Ефективно це можна здійснювати шляхом вивчення громадянських прав людини.

Список літератури: 1. We the people. Student text. Level I. Center for civic education. Eleventh printing. Calabasas, 1996. – 184 P. 2. Fraenkel J. R., Kane F. T., Wolf A. Gov-

ernment and citizenship. Massachusetts, New Jersey. – Prentice Hall, 1990. – 554 P. 3. Watt J., Sinfield I., Hawkes C. Civics today. Toronto, Vancouver, Canada, 2000. – 184 P.

*Летуновский В. К.
г. Белгород, Россия*

ПОИСКИ И РЕЗУЛЬТАТЫ РЕФОРМИРОВАНИЯ ПЕНСИОННОЙ СИСТЕМЫ В РОССИЙСКОЙ ФЕДЕРАЦИИ

Пенсионные системы большинства государств с рыночной экономикой содержат ряд ключевых элементов, удельный вес которых предопределяет их экономическую и социальную направленность. Тем не менее, даже с учетом организационного разнообразия, можно утверждать, что основой пенсионного обеспечения является его законодательно закрепленный характер [6, 7].

Со слов заместителя министра здравоохранения и социального развития РФ Юрия Воронина «Принятие социально значимых решений должно происходить с учетом мнения наших граждан» [8].

Действительно любое государство никогда не сможет снять с себя роль гаранта социальных прав своих граждан. Это происходит либо через поддержку пенсионной системы, или через социальные выплаты малообеспеченным пенсионерам. Социальные расходы государству приходится нести в любом случае [8].

Несмотря на это Пенсионный фонд России все больше превращается в бюджетную «черную дыру», а его собственный дефицит непрерывно растет. Если в 2011 году он составляет 875,9 млрд. руб., то в будущем году может удвоиться до 1,75 трлн., а в 2013 году перевалит и за этот показатель. При этом в бюджете-2012 заложено две индексации пенсий: с 1 февраля – на 7%, и с 1 апреля – на 2,4%. Чтобы аккумулировать необходимые средства, властям придется искать дополнительные источники. Простейший путь – повысить налоги и закачать собранные деньги в пенсионную «кубышку». Но власти, похоже, все же пока опасаются переходить некую критическую черту, за которой наша экономика нашей страны уже попросту станет неэффективной, особенно учитывая возникшую перспективу «второй волны» глобального экономического кризиса. Таким образом, взять деньги, чтобы закрыть разрастающуюся пенсионную брешь, попросту будет негде [12].

Другой вариант – повышение пенсионного возраста. Но пока против этого выступает трудящиеся, профсоюзы и высшее руководство страны, поэтому приходится делать обходные маневры. Так, Министерство здравоохранения и социального развития РФ предлагает гражданам сначала как следует поработать, а потом получить достойную пенсию. Трудовой стаж предполагается увеличить до 20 лет для женщин и 25 лет для мужчин. А тем, кто не сможет осилить такой срок, давать только более чем скромную социальную пенсию. Кроме того, изменится система выплаты страховых взносов по линии пенсионного и социального обеспечения. Обладатели больших годовых зарплат – свыше 512 тыс. руб. станут платить 10% страхового взноса дополнительно. Но, как признал замминистра здравоохранения и социального развития РФ Юрий Воронин, это всего 160 млрд. руб., которые «не компенсируют выпадающих доходов, бюджет будет задействован в любом случае» [12].

По мнению российских и зарубежных экспертов, самый печальный вариант придания пенсионной системе «самодостаточности» будет состоять в том, что будут реали-

зованы все обсуждаемые варианты. То есть и налоги поднимутся, и пенсионный возраст повысится, и стаж увеличится, и страховые взносы снижены не будут. Вероятность того, что это будет сделано одновременно, мала, но как цепь последовательных событий такой сценарий возможен. Однако и после этого нагрузка на бюджет страны сразу не исчезнет. Вице-президент Национальной ассоциации пенсионных фондов (НАПФР) Олег Колобаев сообщил: «Пенсионная система заведомо не может стать «самодостаточной», значительные средства могут быть взяты только из бюджета. Это относится, в частности, к выплате базовой части пенсии, валоризации (пересчет пенсионных прав людей, работавших в советское время. – «НИ»), компенсациям тем, кто не смог за жизнь заработать хотя бы какой-то минимум, – всем этим может заниматься только государство» [12].

Однако участники конференции в свою очередь считают, что новая пенсионная система весьма успешно приспособилась к современным экономическим реалиям и доказала свою эффективность. Эксперты советуют гражданам начинать заботиться о своей пенсии с самого начала трудовой деятельности.

Сегодняшняя пенсионная реформа, в отличие от советской распределительной пенсионной системы, которая полностью изжила себя, создала все условия для эффективного способа инвестирования. «Нет, мы не вернемся к советской пенсионной системе полномасштабно, – утверждает председатель Союза пенсионеров России, член Совета Федерации Валерий Рязанский. – Мы за то, чтобы исключить все-таки по максимуму досрочные пенсии. Этого не должно быть в условиях рыночной экономики. Хотя то, что было положительного в советской пенсионной системе – это устойчивость, надежность, гарантированность, естественно, надо использовать, и в этом ничего плохого нет. Сегодня в Российской Федерации существует уверенность в том, что государство никогда не бросит пожилых граждан на произвол судьбы. Все эти вещи сейчас уже стабильны и ни у кого не вызывают сомнения» [9].

Пенсионная система советских времен – была солидарной, когда работающие граждане обеспечивали пенсией пенсионеров, напоминает генеральный директор УК «Финам Менеджмент» Андрей Шульга: «С учетом того, что в России смертность превосходит показатель рождаемости, и число работающих граждан к пенсионерам с каждым годом сокращается, то очевидна бесперспективность такой модели» [9].

Сегодня уже можно утверждать, что с момента начала проведения пенсионной реформы она уже доказала свою результативность. С этим согласны и наиболее авторитетные эксперты этой проблемы. «За пять лет, с 2005 по 2009 г. средняя накопленная доходность в НПФ составила 94,6%, при накопленной инфляции за тот же период в 67,7%, – отмечает исполнительный директор НПФ ВТБ Пенсионный фонд Лариса Горчаковская. – Накопленная доходность государственной управляющей компании (Внешэкономбанк) составила 31,2%. Эти цифры свидетельствуют сами за себя, и не имеет смысла терять собственные средства, имея возможность приумножить их» [9].

НПФ достаточно эффективно противодействуют инфляции, добавляет председатель правления «Первого национального пенсионного фонда» Виталий Плотников: «За период с 2004 по 2010 гг. оценочная доходность управления пенсионными накоплениями нарастающим итогом в сравнении с инфляцией выглядит так: НПФ – 106%, ВЭБ – 51%, инфляция – 75%» [9].

Не стоит забывать, что пенсионные средства – это самые «длинные» деньги, и которые очень важны в качестве долгосрочных инвестиций. Однако граждане думают иначе: свои сбережения на данный момент негосударственным пенсионным фондам доверили только 11 миллионов жителей Российской Федерации, имеющих сейчас пенсионные накопления. Причем, число таких граждан выросло на 3,9 миллиона в 2010 году [11].

Стоит отметить, что работники целого ряда крупнейших компаний, где есть свои НПФ, отдают в них накопительную пенсию автоматически, можно констатировать непреложный факт: удельный вес добровольных клиентов НПФ недостаточно большой [11].

Из всего вышесказанного можно сделать вывод: «никто не поможет нам кроме нас самих».

По нашему мнению, нужно самостоятельно формировать свою будущую пенсию за счет участия в программах государственного софинансирования пенсии, а также в программах дополнительного пенсионного обеспечения. «Только эффективное использование всех имеющихся возможностей по формированию будущего пенсионного капитала позволит рассчитывать на достойное материальное благополучие при выходе на пенсию».

Список литературы: 1. Конституция Российской Федерации. Принята всенародным голосованием 12 декабря 1993 года // Российская газета. 2009. 21 января. 2. Федеральный закон от 17 декабря 2001 г. № 173-ФЗ «О трудовых пенсиях в Российской Федерации» // Собрание законодательства РФ. 2001. № 51. Ст. 4832. 3. Федеральный закон от 15 декабря 2001 г. № 167-ФЗ «Об обязательном пенсионном страховании в Российской Федерации» // Собрание законодательства РФ. 2001. № 52(1 ч.). Ст. 4920. 4. Федеральный закон от 07 мая 1998 г. № 75-ФЗ «О негосударственных пенсионных фондах» // Собрание законодательства РФ. 1998. № 19. Ст. 2071. 5. Рудакова Е. Н. Пенсионное обеспечение населения в России: Учебное пособие. – Люберцы: Филиал РГСУ в г. Люберцы, 2010 – С. 7–15. 6. Сухорукова Е. В. Пенсионное обеспечение: российский и зарубежный инновационный опыт: Монография – М.: ИТК «Дашков и К», 2011. – С. 32. 7. <http://www.pension-in-russia.ru>. 8. <http://www.finam.info>. 9. <http://www.pmoney.ru>. 10. <http://www.novopol.ru>. 11. <http://www.newizv.ru>.

*Мирошников Е. В.
г. Белгород, Россия*

ОБЩЕСТВЕННАЯ ТЕОРИЯ МЕСТНОГО САМОУПРАВЛЕНИЯ В РОССИЙСКОЙ И УКРАИНСКОЙ КОНСТИТУЦИОННО-ПРАВОВОЙ НАУКЕ

Закономерности развития местного самоуправления в России и Украине обусловлены сложными процессами историко-культурного, государственно-правового и общественно-политического характера. Доктринальное и правовое осмысление такого сложного и многогранного феномена как местное самоуправление предполагает изучение эволюции теоретических воззрений, понятийного аппарата и правовых установлений, а также значительного количества факторов, оказывающих влияние на рассматриваемый правовой институт.

Можно согласиться с мнением украинского ученого О. В. Батанова о том, что формирование науки о местном самоуправлении представляет собой сложный, а зачастую и противоречивый процесс. Достижению цели наиболее полного охвата исторических и юридических аспектов местного самоуправления способствует рассмотрение соответствующих идей и научных концепций о происхождении и сущности местного самоуправления [1, С. 192].

По мнению Н. В. Каминской, наука о местном самоуправлении берет свое начало от попытки решить важную проблему: имеет ли община отличную от государственной власть, являясь независимой от государства публично-правовой корпорацией, либо включена в государственный организм и выполняет функции органа государства [5, С. 20]. На наш взгляд, отсутствие единого теоретического подхода к природе местного самоуправле-

ния порождает противоречия в его организации и взаимоотношениях с государственной властью. От того какая теория местного самоуправления положена в основу конституционно-правового регулирования в государстве, будет зависеть его практическая реализация.

На смену теории свободной общины во второй половине XIX века пришла общественная теория местного самоуправления, которая исходила из противопоставления общины государству. Представители рассматриваемой концепции не только пытались обосновать статус самоуправляемой общины как отличного от государства субъекта права, но и зачастую акцентировали внимание на хозяйственной составляющей деятельности местного самоуправления. Ее основателями были Р. Моль, О. Ресслер, А. И. Васильчиков, В. Н. Лешков, П. Н. Подлигайлов, П. Л. Корф, М. П. Драгоманов и другие. В основе общественной теории местного самоуправления лежит утверждение о том, что территориальный коллектив – это элемент, прежде всего, гражданского общества. Муниципальная власть является негосударственной по своей природе. Органы самоуправления имеют собственную компетенцию в неполитической сфере (общественных и хозяйственных вопросах). В эти местные дела государство не вмешивается, и они решаются непосредственно самими территориальными общинами. Политические полномочия принадлежат государству. Характеризуя общественную теорию, Н. М. Коркунов отмечал, что она «видит сущность местного самоуправления в предоставлении местному сообществу права самому вести свои общественные интересы и сохранении за правительственными органами заведования одними только государственными делами» и исходит из противопоставления общества государству, а общественных интересов – политическим [6, С. 489].

В рамках общественной теории местного самоуправления выделялась также общественно-хозяйственная теория, в основе которой лежит тезис о том, что община может решать только хозяйственные вопросы. Однако практика свидетельствует о том, что органы местного самоуправления ведали значительным количеством дел нехозяйственного характера (медицина, образование, благотворительность, охрана общественного порядка и т.д.). При реализации таких полномочий деятельность органов местного самоуправления неизбежно приобретала публично-правовой характер.

Один из основателей общественной теории самоуправления В. Н. Лешков считал, что каждая местная община – земская единица – это союз, основанный на единстве местных интересов, на собственном управлении своими общими делами путем создания собственных выборных властей [9, С. 29]. Он предлагал создать полностью независимые от государства органы местного самоуправления, выступал за всеобщее и равное избирательное право при их формировании. В своей работе «Российский народ и государство» В. Н. Лешков отмечал, что основы самоуправления и самодеятельности являются краеугольным камнем русской истории, так как центром самоуправления на Руси всегда была община. Центр управления обществом находится не в правительстве, не в губернском правлении, а внизу – в общине, которую он называл «миром», «приходом», «селом», «городом». Общину В. Н. Лешков рассматривает как основную политико-юридическую и управленческую структуру, а общественные отношения, возникающие в процессе осуществления самоуправления регулируются общинным (земским) правом [10]. Заслугой ученого, по нашему мнению, является юридическое обоснование понятия «община», а также проведенный им анализ взаимодействия государства с общиной, нормативной основы существования и деятельности последней.

А. А. Головачев, критикуя централистские, государственные подходы к пониманию местного самоуправления, считал, что самоуправление состоит в праве местного сообщества решать собственные вопросы с помощью избранных и контролируемых ими лиц. Он предлагал четко разделить «предметы ведения» между администрацией (государством) и земст-

вом (уровнем самоуправления) [3, С. 153]. Ответственность органы местного самоуправления, по его мнению, должны были нести только перед своими избирателями и независимым судом, а не перед органами центрального управления [3, С. 199–200].

Другой приверженец рассматриваемой теории П. Н. Подлигайлов считал, что децентрализация и самоуправление – это такие формы управления, которые обеспечивают полную автономию общин, оставляет полностью все местные дела в ведении самого местного сообщества, при которых последнее не только избирает из своего состава должностных лиц, но и контролирует их деятельность. П. Н. Подлигайлов считал, что при отсутствии самоуправления центральная власть либо полностью игнорирует местные интересы, поручая своим агентам на местах беспрекословно исполнять только свои требования, либо, желая пойти навстречу местным проблемам, наказывает своим агентам заботиться об их решении, чем санкционирует своеволие и самоуправство. «Все местные интересы и заботы могут быть хорошо известны только местному населению, которое еще и наиболее заинтересовано в их правильном удовлетворении... Эти вопросы должны разрабатываться в том учреждении, которое является для этого наиболее компетентным – в органе самоуправления», – писал он [12, С. 27].

Основные положения общественной теории местного самоуправления получили свое обоснование в работах А. И. Васильчикова. Он определял самоуправление как такой порядок управления, при котором «местные дела и должности заведываются и замещаются местными жителями – местными обывателями» [2, С. 1] и считал, что местное самоуправление – это политика, имеющая особую цель и особую сферу деятельности [2, С. 4]. Самоуправлению противопоставлялся бюрократический порядок управления, при котором «те же дела и должности поручаются сторонним людям не вследствие принадлежности к местности, коей они управляют, а по произвольному выбору и определению начальства, правительства» [2, С. 2]. Разделяя государственные и местные интересы, А. И. Васильчиков считал, что недопустима ситуация, когда они будут решаться одним и тем же органом управления. От смешения функций центральной и местной власти «во всех централизованных государствах местные интересы приносятся в жертву общим и совершенно теряются из виду» [2, С. 5].

Как верно отмечает Н. А. Емельянов, при таком подходе местное самоуправление становится способом самоорганизации населения соответствующей территории, при котором оно само определяет вектор развития муниципальной единицы, то есть происходит отождествление субъекта и объекта управления [4, С. 28–29].

Значительные отличия местного самоуправления от государственной власти отмечал П. Л. Корф. По его мнению, деятельность высшего государственного управления хотя и имеет большое значение, но может быть понятна только меньшинству и недоступна для широких масс, которым зачастую некогда и думать о государственных делах. Пока где-то далеко обсуждаются государственные проблемы, в общине жизнь идет своим чередом. Бюджет, вооруженные силы, международные отношения практически не сказываются на повседневной жизни большинства населения, в отличие от таких насущных проблем, как взимание местных налогов, борьба с преступностью, расчеты хозяев и работников, сельские дороги, пожары, содержание больниц, начальное образование. Наряду с этим, небольшие изменения в местном управлении больше затрагивают жителей, чем реформы целого министерства [7, С. 1–2].

Представитель украинской политико-правовой мысли М. П. Драгоманов внес значительный вклад в развитие общественной теории местного самоуправления. Ученый сформулировал концепцию «федерации свободных общин» (общественный социализм). В работе «Историческая Польша и великорусская демократия» он формулирует ряд принципов локальной демократии: учет национальных особенностей каждой местности; самоуправление общин и областей в построенном «снизу вверх» политически

свободном государстве; свобода всех «живых составных частей народа»; взаимозависимость политической свободы и местного самоуправления. В проекте «Свободный Союз» М. П. Драгоманов обосновывал идею политической децентрализации, основой которой должно стать установление «самоуправ» общин, волостей, уездов, земель, каждая из которых «имеет свою внутреннюю самостоятельность и независимость относительно других самоуправ, независимо высшего или низшего они типа» [14, С. 207].

Сторонники общественной теории местного самоуправления неоднократно пытались составить список дел, которые могут относиться к компетенции местного самоуправления и по своей сущности в корне отличались бы от дел государственного управления. Но в практической деятельности разграничить общинную и государственную компетенцию не представляется возможным. Как верно отмечают современные исследователи, «дорожное строительство, местные налоги, охрана общественного порядка, заведование образованием, культурой, здравоохранением и т.п. не могут считаться чисто общественными делами и противостоять делам государственным» [11, С. 27]. Они одинаковым образом важны и для общины, и для государства. Еще в 1903 году, выступая с критикой общественной теории Н. И. Лазаревский писал: «Самое слабое место в этой теории состояло не только в том, что ее сторонникам не удавалось составить ... списка негосударственных публично-правовых дел, предоставленных органам местного самоуправления, сколько в том, что таких дел вовсе и не может быть» [8, С. 7].

Как теоретическая конструкция, анализируемая теория была достаточно примитивной, так как, во-первых, зачастую смешивала самоуправляемые общины с частно-правовыми организациями (общественными, хозяйственными), во-вторых, ее положения носили абстрактный характер и не соответствовали реальным общественным отношениям. Существует мнение, что сторонники общественной теории определенным образом оправдывают проявления «местного эгоизма», а наличие так называемых природных и неотъемлемых прав общины свидетельствует не столько об автономии, сколько об определенном «суверенитете» территориальной общины и ее органов, что небезопасно для целостности государства. С такой позицией, на наш взгляд, нельзя согласиться, так как идеи о неотъемлемости прав местной общины способствуют становлению принципа самостоятельности местного самоуправления. А гарантии невмешательства государства в деятельность органов местного самоуправления являются важнейшим фактором развития локальной демократии, стимулируют население к непосредственному участию в решении важнейших вопросов местной жизни. В современных условиях развития России и Украины (не говоря уже о государстве в XIX – начале XX веков) трудно представить возможность проявления муниципального «суверенитета» и полной обособленности местного уровня власти.

Несмотря на очевидные недостатки, общественная теория местного самоуправления оказала значительное влияние на подготовку и проведение земской и городской реформ 1860-70-х годов. Глава Комиссии по подготовке реформы земских учреждений в Российской Империи Н. А. Милютин писал, что «земское управление, как чисто местное, очевидно не может и не должно нисколько касаться государственных дел, ни интересов государственной казны, ни суда, ни, наконец, полиции исполнительной, сего главного местного органа центральных учреждений» [13, Л. 1] и предлагал расширить компетенцию земства, поручив ему «те части земского хозяйства, которые потребуют ближайших экономических распоряжений и, следовательно, деятельность местных чиновников может оказать прямое и непосредственное влияние на благополучие жителей» [13, Л. 2]. Аргументируя необходимость обеспечения наилучшего развития хозяйственной деятельности земских учреждений Н. А. Милютин подчеркивал, что они «не могут и не должны иметь полномочий характера политического» [13, Л. 4].

Общественная теория получила свое отражение и в англосаксонской модели местного самоуправления (правовых системах Великобритании, США, Канады, Индии, Австралии и др.), где существует формальная автономия и самостоятельность местного самоуправления, на местах отсутствуют органы центрального управления, осуществляющие опеку органов местного самоуправления, а отношения между центральной властью и местным самоуправлением обозначены принципом «inter vires» (действие в границах переданных полномочий) [15, С. 17].

Предположение о первичности общины по отношению к государству является противоречивым сразу по нескольким причинам. Понятия «община» и «самоуправление» зачастую определяются с использованием термина «государство», что уже свидетельствует о невозможности их существования без последнего. Историческая практика показывает, что государство создавало и создает административно-территориальные образования, в том числе и самоуправляемые, которые имеют все признаки «естественным образом возникшей» общины. Органы самоуправления не могут не осуществлять функции публичного характера, а их полномочия могут быть как собственными, так и делегированными государством. Более того, зачастую невозможно точно разграничить собственные местные дела и дела государства, полномочия по выполнению которых переданы на местный уровень.

Список литературы: 1. Батанов О.В. Муниципальне право України / Відп. ред. М.О. Баймуратов – Х., 2008. – 528 с. 2. Васильчиков А.И. О самоуправлении: сравнительный обзор русских и иностранных земских и общественных учреждений. – СПб., 1872. – Т.1. – 524 с. 3. Головачев А.А. Десять лет реформ. 1861–1871. – СПб., 1872. – 400 с. 4. Емельянов Н.А. Местное самоуправление в Российской Федерации: конституционно-правовой и институциональный анализ: Дисс. ... д-ра юрид. наук. – М., 1998. – 373 с. 5. Камінська Н.В. Місце самоврядування: теоретико-історичний і порівняльно-правовий аналіз. К., 2010. – 232 с. 6. Коркунов Н.М. Русское государственное право. Т.2. – СПб., 1909. – 748 с. 7. Корф П.Л. Ближайшія нужды местного управления. – СПб., 1888. – 124 с. 8. Лазаревский Н.И. Самоуправление // Мелкая земская единица. Сб. статей. – СПб., 1903. – С. 1–61. 9. Лешков В.Н. Опыт теории земства и его земских учреждений по Положению 1864 года, января первого // День – М., 1865. – № 42 (6 ноября). 10. Лешков В.Н. Русский народ и государство. История. – М., 1858. – 623 с. 11. Игнатов В.Г., Рудой В.В. Местное самоуправление. – Ростов н/Д., 2003. – 384 с. 12. Местное управление в России / Под ред. П.Н. Подлигайлова. – СПб., 1884. – 200 с. 13. Милютин Н.А. Соображения по проекту о земских учреждениях [РО РНБ, ф.379 (Ф.П. Корнилов), ед. хр. 269]. – Л.1. 14. Основы этнодержавознания / За ред. Ю.А. Римаренка. – К., 1997. – 656 с. 15. Чапала Г.В. Місце самоврядування в системі публічної влади: Дис. ... канд. юрид. наук. – Харьков, 2004.

*Моргун Ю. А.
г.Харьков, Украина*

СОЗДАНИЕ ЗАКОНОДАТЕЛЬНОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ В СФЕРЕ ЭКОНОМИЧЕСКОГО ОБРАЗОВАНИЯ (В КОНЦЕ XIX – НАЧАЛЕ XX СТ.)

Эффективная система управления с законодательно оформленной структурой, четко распределенными полномочиями является важнейшим условием функционирования любой сферы общественной деятельности, в том числе образовательной. Рас-

сматривая историческую ретроспективу развития коммерческой сферы образования мы проследим деятельность государства в создании законодательства, регулирующего экономическую ветвь образования, что в свою очередь повлияло на активное развития учебных заведений средних и низших типов.

Наше исследование ставит собой цель – выяснение основных направлений, мер и результатов деятельности правительства в области коммерческого образования.

Законодательное регулирование экономического образования рассматривался фрагментарно. Отдельные аспекты исследуемой нами проблемы содержатся в работах советских и современных российских исследователей Козловой Н. В., Брянцева М. В., Каменицкого И. П., Метелева С. Е. Проблемы развития коммерческого образования в конце XIX в. – начале XX в. были рассмотрены в трудах С. Ю. Витте. Довольно большое значение для исследования имели и материалы съездов деятелей по техническому и профессиональному образованию, а также полное собрание законов Российской империи.

Анализ историко-педагогических источников свидетельствует о том, что идея коммерческого образования получила свою популярность в период бурного роста промышленного производства второй половины XIX в.

Заметное понимание насущной необходимости образования отмечается в среде третьего сословия, купечества и мещанства, так как это были люди тесно связанные с торгово-промышленной деятельностью. Развитие торговли привело к усилению специализации труда, которая приобретала все большее значение. Становится ощутимой проблема недостатка специальных знаний и многие купцы начинают поддерживать и даже пропагандировать мысль по созданию учебных заведений для купечества [1, С. 201].

Обустройство первого в России коммерческого училища оказалось возможным благодаря поддержке Екатерины II и частной инициативе известного русского промышленника П. А. Демидова, пожертвовавшего в 1770 г. значительную по тем временам сумму в 205 тыс. руб. на содержание и обучение ста мальчиков из купеческих семей.

В первой половине XIX в. к сожалению вопросам коммерческого образования уделялось незначительное внимание. Во второй половине XIX в. интерес к экономическому просвещению увеличивается, но все еще остается недостаточным. Так, к концу XIX ст. было открыто всего лишь 10 коммерческих учебных заведений с несколькими сотнями учащихся. Ограниченное количество выпускников этих заведений не могло отвечать колоссальным экономическим потребностям страны. Однако вопросы об организации новых коммерческих учебных заведений решало министерство народного образования, что в целом негативно относилось к проявлению инициативы со стороны предпринимательских слоев в образовательной сфере.

До принятия положения 1896 г. коммерческие учебные заведения страны были организованы фактически по одному типу – средних коммерческих училищ, которые по характеру обучения, и правилам поступления были предназначены для торговых и промышленных слоев общества. Другим типом заведения, содержащим в своем плане предметы коммерческого цикла, была гимназия. Однако купечество, как и дворянство, исходило из незыблемости сословных границ в обучении, определяя своих детей в профессиональные училища. Между тем, огромной массе мелких торговцев, купцов, предпринимателей было затруднительно получить среднее образование, из-за недостатка средств, отсутствия подходящего возраста, а также времени на обучение. Необходимость создания начальной коммерческой школы, в том числе для взрослых была очевидна.

Сторонником экономического образования среди купечества и мещанства выступил министр финансов С. Ю. Витте. Его реформаторская деятельность (1892–1903) ознаменовала новый этап развития коммерческих учебных заведений. В своих трудах

С. Ю. Витте не скрывал своих заслуг в этом деле. «В мое управление, – писал он, – я значительно расширил в Департаменте торговли отдел образования коммерческого и во главе этого дела поставил бывшего члена совета, министра просвещения Анапуло. Я провел через Государственный совет положение о коммерческом образовании, благодаря которому последовало значительное расширение сети коммерческих училищ. По этому положению я возбудил инициативу между самими промышленниками и коммерческим людом, дав им значительную инициативу как в учреждении коммерческих школ, так и в их управлении. Вследствие этого они охотно начали давать средства на устройство и поддержание своих коммерческих училищ» [2, С. 419].

В 1894 году был принят Закон о подведомственности вновь открываемых коммерческих училищ Министерству финансов, который закрепил за министерством целую отрасль специального образования. В этом же году перешли из ведения Министерства Народного Просвещения такие учебные заведения: 1) Московская практическая академия коммерческих наук; 2) Одесское коммерческое училище купеческого сословия; 3) Петровское училище С.-Петербургского купеческого общества, 4) Александровское коммерческое училище московского купеческого общества; 5) Одесское коммерческое училище Гохмана; 6) Женское коммерческое училище Бухтеевой; 7) Коммерческое училище Файга в Одессе; 8) Харьковское коммерческое училище Императора Александра III.

Но так как жизнь вносила свои изменения, связанные с быстрым ростом коммерческих учебных заведений, то появлялись вопросы, которые не были предусмотрены Положением 15 апреля 1896 года. Поэтому 10 июня 1900 г. по представлению Министра финансов последовало Высочайшее утверждение мнения Государственного Совета об «Изменении Положения о коммерческих учебных заведениях». «Изменения» несколько конкретизировали отдельные нормы, не меняя основного смысла «Положений» 1896 года [3, С. 8].

В этом же году в министерстве финансов создается Совет по учебным делам, на который возлагалось обсуждение способов распространения коммерческих знаний, разработка основных требований, которым должны удовлетворять коммерческие заведения, годовые отчеты подведомственных учебных заведений, рассматривались дела о закрытии частных коммерческих заведений. Там же происходило обсуждение условий подготовки преподавателей и приобретение ими права преподавания специальных предметов, способы проверки знаний лиц, назначаемых в коммерческих учебных заведениях преподавателями общеобразовательных предметов. Этот орган фактически должен был разработать стратегию развития коммерческого образования [4, С. 275]. Совет занимался всеми коммерческими учебными заведениями страны, кроме двух столичных императорских коммерческих училищ, которые остались в ведении императрицы Марии Федоровны.

Кроме того, курирование учебной работы во всех коммерческих учебных заведениях страны осуществлял учебный комитет, в полномочия которого входило рассмотрение всех вопросов, касающихся учебной части. В частности уставов всех учебных заведений, программ преподавания, инструкций по учебной части, выбор учебников по специальным дисциплинам и их издание и т.д.

Министр финансов также получил широкие полномочия для решения проблем, связанных с коммерческим образованием, – вносить изменения в соответствии с ходатайством попечительных советов в устав уже действующих училищ, ходатайствовать в вопросе создания новых учебных заведений, утверждать их уставы, в случае необходимости оказывать финансовую помощь за счет казны. Также он давал разрешение на учреждение местных обществ, имеющих своей целью устройство и содержание коммерческих учебных заведений, затем утверждал уставы этих обществ; имел право, совместно с

министром внутренних дел, разрешать купеческим обществам устанавливать обязательные сборы на учреждение новых учебных коммерческих заведений [4, С. 281].

«Положение о коммерческих учебных заведениях», принятое 15 апреля 1896 г., и действовавшее вплоть до 1917 г., позволило проводить целенаправленную политику по развитию сети коммерческих учебных заведений, унифицировало их в соответствии с потребностями государства и российской экономики. Этот документ фактически являлся первым законодательным актом закрепляющим статус коммерческих учебных заведений.

«Положение» предусматривало четыре типа подобных заведений: коммерческие училища, торговые школы, торговые классы и курсы коммерческих знаний. Начальное коммерческое образование получали в торговых школах, торговых классах и на курсах коммерческих знаний. Среднее образование было представлено коммерческими училищами. Если раньше в коммерческие учебные заведения принимали детей преимущественно купеческого сословия, то по положению 1896 г. поступление в них не ограничивалось сословной принадлежностью.

Законом 1896 г. «О коммерческих учебных заведениях» предусматривалось широкое участие обществ, городов, сословий и земств в деле распространения коммерческого образования, как в Украине, так и в России в целом. Предоставляя такую свободу в открытии «коммерческих школ» государство снимало с себя всю финансовую ответственность перед преподавателями и служащими учебного заведения. Содержание заведения зачастую ложилось на учредителей, государство помогало лишь ежегодными субсидиями или единовременными выплатами.

Государственное финансирование выдавалось преимущественно тем учебным заведениям, которые более других в этом нуждались. Особенно крупные субсидии государство давало на постройку торговых школ. Они возникли по инициативе Министра финансов С. Ю. Витте и развивались очень быстро. Давая за сравнительно небольшие деньги законченное образование детям городских обывателей, торговые школы в то же время удовлетворяли настойчивому спросу на образование людей для местной торговли и промышленности. Нужно отметить тот факт, что первой в Российской империи была открыта торговая школа в г. Харькове на средства общества Взаимной помощи приказчиков. Поступления в школу, как финансовые, так и материальные, начались с момента открытия в 1896 г. Помощь школе оказывали государственные органы, например Министерство финансов, начиная с 1902 г. выделяло 5000 р. ассигнования ежегодно, а Харьковская Городская дума по 1000 р. начиная с 1898 г., активное участие в пожертвованиях школе принимали и частные лица, предприниматели, фирмы, купеческие общества. Бюджет школы пополнялся также из платы за обучения, которую брали с родителей учеников [4, С. 25].

Анализ источников показывает, что происходило быстрое увеличение учебных заведений. К началу 1899–1900 учебного года в ведении Министерства Финансов состояло 56 коммерческих учебных заведений, в том числе: 19 коммерческих училищ, 16 торговых школ, 9 торговых классов и 12 курсов коммерческих знаний [5, С. 52].

Наибольшая плотность коммерческих учебных заведений прослеживается в столицах и крупных городах, что объясняется следующими причинами. Во-первых, здесь в максимальной степени были сконцентрированы капиталы и деловая жизнь с большим количеством предприятий, контор, банков, которые требовали соответствующего количества специалистов. Во-вторых, финансировались коммерческие учебные заведения в немалой степени за счет благотворительных средств. В провинции крупные капиталы сосредоточены были меньше, и потенциальных меценатов было мало.

Таким образом, общественная инициатива, которая развернулась совместно с поддержкой государства, дала коммерческому образованию новую жизнь, связала ра-

боту учебных заведений с потребностями практической деятельности в сфере торговли и промышленности. Но наряду с этой главной причиной не меньшее влияние на процесс развития коммерческого образования оказал сам факт перехода коммерческих училищ и других коммерческих учебных заведений в ведение министерства финансов, вызвавший ряд ходатайств об открытии новых учебных заведений. За 20 лет, с 1896 по 1916 гг., сеть школ увеличилась с 8 до 602. В целом до 1916 года система коммерческого образования в России состояла из 260 (с семи и восьмилетним курсом обучения) коммерческих училищ, 169 торговых школ (трех- и четырех классные), 38 торговых классов и 135 курсов коммерческих знаний [6, С. 421].

В результате в Российской империи в первое десятилетие XX ст. сформировалась сеть частных и общественных учебных заведений, которые успешно готовили коммерсантов и специалистов для банковского дела вплоть до октября 1917 г. По своим качественным характеристикам, уровню обеспеченности учебного процесса, результативности российское коммерческое образование не только не уступало лучшим зарубежным аналогам, но и по некоторым показателям превосходило их.

Список литературы: 1. Брянцев М. В. Культура русского купечества. (воспитание и образование). – Брянск: Курсив, 1999. – 201 с. 2. Витте С. Ю. Избранные воспоминания, 1849–1911 гг. – М.: Мысль, 1991. – 720 с. С. 419. 3. Материалы по коммерческому образованию. Вып. I. Коммерческие училища. Съезд директоров и представителей попечительных советов в июне 1901 г. в г. С.–Петербурге. – СПб.: Тип. В. Комарова, 1901. 4. Свод законов Российской империи / Сост. Нюренберг А. М. Т. 1. Ч. 2. Кн. 5. М., 1910. С. 275. Ст. 47. 5. Государственный архив Харьковской области Ф. 649, Оп. 1, Д. 4, Л. 25. 6. Государственный архив Харьковской области Ф. 649, Оп. 1, Д. 5, Л. 52. РГИА. Ф. 25, Оп. 5, Д. 79, Л. 421.

*Муренко Е. Л., Гаряева А. М.
г. Харьков, Украина*

СЛОВО И ПРАВО

*«Вначале было слово»
Библия*

О словах сказано много интересных слов (извиняемся за каламбур!). Платон не доверял Слову. «Суть вещей, – говорил он, – следует постигать не из их имён, а из них самих» (т.е. из самих вещей). Ницше был недоволен Словом, полагая, что оно является «тюрьмой мысли». Исключительное значение придавал Слову Конфуций, учивший: «Когда слова теряют своё значение, народ теряет свою свободу». К тезису Платона мы осмелились бы добавить, что к именам вещей, всё-таки, стоит прислушаться: нередко они в глубине своей хранят память о рождении вещи, о её «первобытном» смысле. Взять хотя бы слово «право». Как оно созвучно со словами «правда», «правдивый», «праведный», «правильный», «справедливый»! Разве не говорит это о первоначальной, первородной, сути того, что люди считали Правом и что сегодня нередко бывает похоронено под «законодательным» хламом, тем, что греки называли псефизмами? Генетическую связь «права» и «правды» мы находим и в других языках. Так, немецкое «Recht» означает «право», «правильно», «справедливый» и ещё много однокорневых значений; китайское

«Ли» означает и норму права, и справедливость, и справедливые принципы, и моральные устои. Анализ социальных терминов нашего прародителя – индоевропейского языка показывает, что уже в глубокой древности понятие права ассоциировалось с правдой, справедливостью, прямоотой (правда-кривда) [1]. Ницше до известной степени прав, когда говорит о слове (языке) как о тюрьме мысли (часто нам бывает трудно с помощью нашего языка выразить адекватно мысль, которая «бродит» внутри нас).

Попробуем приложить проблему слова и права к нашей нынешней правовой действительности. Неудачные словесные конструкции могут загнать суть права в такие дебри, из которых её не в состоянии вытащить самое изошрённое толкование Конституционного суда. Ближе всего для целей нашего исследования подходит максима Конфуция, – если слово, в нашем случае правовое слово, теряет своё значение, – рушится закон, а вместе с ним рушится и право. В нашей правовой практике, особенно конституционной, это случается очень часто.

Право рождается в Законе, закон состоит из Текста, текст состоит из Слова. Слова многозначны, многолики, непослушны; каждое слово по-сути – метафора, в этом сила языка, его выразительность, пластичность и могущество, но в этом и проблема, когда речь заходит о правовом тексте. В поэзии допустимы «и нечто, и туманна даль», – праву это противопоказано. Входя в правовой текст, слово должно «окаменеть», занять одну единственную позицию, одно единственное значение и, самое главное, – это единственное значение должно приобрести непререкаемый, императивный и системный характер. Если слово в Тексте начнет «вертеться», – рухнут Закон, Право и Порядок. Это и имел в виду Конфуций. Попробуем приложить проблему слова и права к нашей правовой действительности. Проблема эта стала актуальной с момента принятия Конституции.

Конституция 1996 г. была принята Верховной Радой, т.е. *парламентом* «від імені українського народу»! Что это значит – «от имени» – в юридическом плане? Очевидно, законодатель должен был получить мандат от народа именно на принятие конституции. Тогда он имел бы право принимать Конституцию «от имени». Но народ Украины такого поручения парламенту не давал. Ведь «отцы-основатели» *сами в своей* Конституции записали: «Право определять и изменять конституционный строй в Украине принадлежит *исключительно народу* и не может быть *узурпировано* государством, его *органами* или должностными лицами» [2]. Всякий иной способ утверждения конституционного строя, помимо самого народа, законодателя, совершенно справедливо, назвали *узурпацией*. Простая логика: парламент – несомненно, «орган государства», «органам» запрещено устанавливать или менять конституционный строй, конституционный строй заключен как раз в Конституции, имеет ли парламент в таком случае право в силу принимать Конституцию и тем самым *устанавливать конституционный строй*? Вопрос риторический. Но, может быть, *конституционный строй* обитает не в Конституции а где-то в другом месте? Берем шеститомную библию украинского правознавства – «Юридичну енциклопедію» [3], т. 3, К.2001, и читаем: «Конституційний лад це:

- 1) сукупність правовідносин, що виникають у зв'язку із застосуванням норм конституції та інших джерел галузі конституційного права;
- 2) сукупність основоположних правовідносин, закріплених и нерідко спеціально виділених конституцією;
- 3) система конституційних положень здебільшого сутнісного характеру, контрі іноді наділені найвищим рівнем юридичної жорсткості (убезпечені від скасування чи змін).

Итак, вместилищем конституционного строя является сама Конституция. Но кто же тогда вправе принимать Конституцию, если в ней заключен этот самый конституционный строй? Законодатели ответили – только Народ! Всякий иной порядок – узурпа-

ция власти [2, ст. 5]. И что же? Парламент (т.е. «орган») признал, что не имеет права принимать Конституцию и...принял! Это как раз тот случай, когда конституционное Слово утратило своё значение. Законодатели пытаются преодолеть противоречие в своих действиях с помощью формулы «от имени народа». Но разве это не то же самое, что «от имени народа» *узурпировать* власть у народа? Между Государством и Народом существует Правоотношение. В этом основа правового государства! Конституция – закон, регламентирующий отношения между нацией и государством. Именно поэтому государство не вправе устанавливать в одностороннем порядке содержание правоотношений между собой и народом. Некоторые юристы приводят формально-юридическое оправдание неконституционных действий парламента. Поскольку, де, принимая Конституцию 1996 г., законодатель стоял на почве советской Конституции 1978 г., которая не возбраняла парламенту принимать конституцию, постольку принятие её парламентом является легитимным. Такое утверждение невозможно понять и принять. Если признано, что прежний порядок был *узурпацией* власти, то как можно новый порядок устанавливать всё тем же путем узурпации?

История знает множество конституций. Парламенты и конгрессы могут быть одно- или двухпалатными, (у Наполеона парламент состоял из четырех палат), депутатов может быть триста, пятьсот, шестьсот; республики могут быть президентскими или парламентскими, – это всё вопросы политики и целесообразности. Но есть вещи *правовые*, никакой «целесообразности» не подвластные, если речь идет о праве и правовом государстве. Конституция, по которой будет жить Нация, должна быть утверждена Нацией. *Этот вопрос не подлежит обсуждению!* Со времен Августина Блаженного и Фомы Аквинского было принято, что право установления земных порядков принадлежит народам. С формально-юридической точки зрения Конституция 1996 г. изначально *нелегитимна!* Пришедшие к власти «деловые» люди заказывали её для себя и под себя, и в дальнейшем она по их указке штопалась и чинилась послушными спичрайтерами-правоведами. Заглянем в «европейские ценности». В 1789 г. во Франции, еще при здравствовавшем Людовике XVI, для разработки и принятия конституции было избрано *народом* конституционное Учредительное собрание. Причем, по предложению Робеспьера, делегаты Собрания, принимавшие Конституцию, *сами* лишили себя права избираться в будущий парламент, чтобы не было соблазна делать конституцию для себя! В 1945 г. послевоенная Франция стояла на распутье: сохранять ли конституцию 1875 г. или принимать новую? Если принимать новую, то утверждать её только Учредительным собранием или всенародным референдумом? (обратим внимание: о том, чтобы парламент принимал конституцию речь даже не идет!). 21 октября 1945 г. был проведен референдум и народ Франции ответил: утверждать всенародным референдумом! 21 октября 1945 г. *народ* избрал для выработки конституции Учредительное собрание. 19 апреля 1946 г. Учредительное собрание одобрило конституцию и предложило её *народу*. 5 мая 1946 г. был проведен референдум, и *народ не утвердил* предложенную конституцию. 2 июня 1946 г. народ избрал *новое* Учредительное собрание. 29 сентября 1946 г. новое Учредительное собрание одобрило второй вариант конституции. 13 октября 1946 г. третий по счету, референдум, т.е. *народ*, утвердил её. Таким образом, для принятия конституции Франция (в условиях после оккупационной политической и экономической разрухи!) провела на протяжении 1945–1946 гг. три референдума и избирала два учредительных собрания. Так родилась демократическая Конституция Франции 1946 г. В 1958 г. новая Конституция Франции также была принята всенародным референдумом. В 1962 г. изменения в Конституции (избрание президента Франции непосредственно народом) также было принято референдумом. Никто при этом не ссылаясь

на то, что народ тѐмен и глуп, что народ не читал Ганса Кельзена и не смыслит в конституционном праве. Народ, может быть, и не читал Ганса Кельзена, но зато народ хорошо знает своих героев! Во Франции принято чтить Nation. Это и есть настоящая «европейская ценность». Обратимся вновь к конституционному Слову. В системообразующей ст. 5 Конституции записано: «носителем суверенитета и единственным источником власти в Украине является народ. Народ осуществляет власть непосредственно и через органы государственной власти и органы местного самоуправления». Как будто правильно, но всё же неясно. *Какую* власть может осуществлять народ *непосредственно*? В каких *процедурах*? Этот вопрос встал в 2000 г. в связи с известным референдумом. Президент, естественно со своими правоведами, полагал, что народ, (в соответствии с Конституцией!) имеет право на законодательный референдум. Парламентарии во главе с тогдашним министром юстиции полагали, что, народ (опять же, в соответствии с Конституцией!) не имеет права на законодательный референдум.

Конституционный суд постановил, что народ (в соответствии с Конституцией!) как бы имеет право на законодательный референдум, но его результаты должны быть утверждены парламентом. Таким образом, Конституционный суд, признав законность референдума, тут же подписал ему смертный приговор. Любопытная логика: и парламентарии во главе с министром юстиции, и конституционные судьи исходили из того, что изменения в Конституции могут быть внесены только законом, а «единственным органом (выделено нами) законодательной власти в Украине является парламент – Верховная Рада Украины» [2, ст. 75], следовательно, право утверждать (или не утверждать) результаты конституционного референдума принадлежит законодательному органу-парламенту. Но мы не случайно выделили слово «*орган*». Да, если говорить о законодательном органе, им действительно является только Рада. Однако, поищем: нет ли в Конституции еще какого-либо *субъекта власти*, который не является «органом», но обладает властными, в том числе и законодательными полномочиями? Откроем (опять же) статью 5 Конституции: «... Народ осуществляет власть непосредственно (выделено нами) и через органы государственной власти и органы местного самоуправления». А какую власть осуществляет народ непосредственно? Конституция устанавливает только три ограничения: амнистия, налоги, бюджет [2, ст. 74]. Понятно, что народ не «орган», – это вся Nation! И он, в силу статьи 5 Конституции, является субъектом законодательной власти и не наряду с парламентом, а выше парламента, ибо он сам наделяет парламент законодательной прерогативой! Этого обстоятельства не заметили ни тогдашний министр юстиции, ни парламентарии, ни Конституционный суд. В данном случае конституционное Слово было написано правильно, но, к сожалению, «утратило своё значение». На этом «словесная» драма Конституции не закончилась. 8 декабря 2004 г. «пакетное» голосование парламентариев окончательно взорвало Конституцию. Парламент отнял у граждан Украины, не состоящих в политических партиях (а это 99% избирателей) пассивное избирательное право и понятно, почему. Политический бомонд вкусил сладость власти и притом наглядно «проворовался». При мажоритарной системе многим завсегда таям парламента пришлось бы предстать один на один перед гражданами страны и навсегда расстаться с парламентскими удобствами. Постоянно враждующие и интригующие между собой, вплоть до банальных потасовок, парламентские политики имеют один солидарный интерес- во что бы то ни стало закрепиться у кормила власти. Наиболее комфортной для этих целей являлась пропорциональная система да ещё с закрытыми списками, превратившими избирательную систему в политический фарс. Известные лидеры вдогонку к императивному мандату предлагали еще и 7-, и даже 10-процентный проходной барьер и при этом продолжали именовать себя «демократическим блоком»! Этот «демократи-

ческий» проект означал монополию дорвавшихся до власти кланов на политическую власть, ибо «прорвать» такой барьер для новых, молодых, политических сил невозможно.

Партии приобретали личностный, вождистский характер, что противоречило всему европейскому законодательству о политических партиях. Императивный мандат превращал «народного» депутата в безропотного партийного чиновника, исчезал сам институт народного представительства, т.к. исчезало и фактически и юридически само избирательное право. Устанавливалась вечная монополия на политическую власть нескольких финансово-политических кланов.

Есть ценности, выстраданные веками ожесточенной борьбы, являющиеся итогом развития цивилизации. Главная из этих ценностей – *правовое равенство людей*. Оно провозглашено «Всеобщей декларацией прав человека» [2, ст. 1, 2, 21], подтверждено «Международным пактом о гражданских и политических правах»: «Каждый гражданин должен иметь право и возможность голосовать и быть избранным...на основе всеобщего и равного избирательного права»; эти положения закреплены в Конституции Украины: «Все люди равны в своем достоинстве и правах. Права и свободы человека неотчуждаемы и нерушимы [2, ст. 20]. «Граждане имеют *равные* конституционные права и свободы и равны перед законом» [2, ст. 24]. «Никто не может быть ограничен в правах за принадлежность или непринадлежность к политическим партиям или общественным организациям» [2, ст. 36], «Граждане имеют право свободно избирать и быть избранными в органы государственной власти и органы местного самоуправления» [2, ст. 38]. «Выборы в органы государственной власти и органы местного самоуправления являются свободными и осуществляются на основе всеобщего, равного и прямого избирательного права путем тайного голосования» [2, ст. 71]. Нет нужды доказывать, что избирательный закон 2004 г. перечеркнул и «Всеобщую декларацию» и «Пакт о гражданских и политических правах» и саму Конституцию Украины! Что означают следующие слова, вошедшие в текст Основного Закона и, следовательно, ставшие законом: «Выборы ... являются свободными и осуществляются на основе всеобщего, равного и прямого избирательного права»? Кому адресованы и что означают слова: выборы свободны, избирательное право всеобщее, избирательное право равное, избирательное право прямое? Разве эти слова, ставшие правом, адресованы только политическим партиям (численность их состава мизерна!), а не всем гражданам Украины? Законодатели великодушно оставляют всем гражданам «право голоса», полагая, что это и есть «всеобщее и равное» избирательное право и никак не возьмут в толк, что избирательное право (« всеобщее, равное и прямое») и право голоса – понятия разные по объему, что право голоса – часть избирательного права, что равное право голоса вовсе не тождественно равному избирательному праву.

Здесь мы, опять же, сталкиваемся с проблемой *Слова и права*. Правовой концепт должен быть построен недвусмысленно. Нельзя без конца стоять возле Конституции с указкой и без конца пояснять, где лев, а где корова. В законе недопустима размазня типа «ответственности перед богом». Благостное словоблудие в законе уничтожает *энергию права*. Обратимся к словам «народный депутат». Что означает предикат «народный» в сочетании этих двух слов, ставших в тексте Конституции правом? Это украшение? Это серьги в ушах? Это свадебный бант? Это что-то вроде «народного бандуриста?.. Это *сущностная составляющая Закона*, и здесь предикат «народный» должен иметь чисто правовое содержание, а именно: между депутатом и народом должна существовать *правовая* связь. *Deputatus* – «посланный». Если *Deputatus* – *народный*, то он должен быть народом и «депутирован». Именно вот этот имярек! И не только быть избран, но и сохранять правовую связь с избравшим его народом. Депутат не может быть

народным вчера. *Он народный постоянно.* Сегодня, когда некоторые политические силы сетуют на введение смешанной избирательной системы, следует напомнить, что Слово народный не должно терять своё значение.

Список литературы: 1. Э. Бенвенист – «Словарь индоевропейских социальных терминов», М. «Прогресс», 1995. 2. Конституція України // ВВР України. – 1996. – № 30. 3. Юридична енциклопедія, т. 3, К.2001.

*Муренко Е. Л., Гаряева А. М.
г. Харьков, Украина*

УКРАИНА: В ПОИСКАХ СЕБЯ

Дипломатические отношения между Российской Федерацией и Украиной были установлены в 1991 году сразу после распада Советского Союза, среди основателей которого были обе республики. Российская Федерация содержит посольство в Киеве и консульства в Харькове, Одессе, Львове и Симферополе. Украина содержит посольство в Москве и консульства в Санкт-Петербурге, Ростове-на-Дону, Тюмени и Владивостоке.

Украина и Россия имеют общую раннюю историю, а Киев нередко называется «матерью городов русских» и рассматривается как колыбель восточнославянской православно-цивилизации. Киевская Русь считается обеими странами своим историческим предшественником. После монголо-татарского нашествия на Русь судьбы русского и украинского народов начали расходиться. Северо-восточной Руси удалось преодолеть феодальную раздробленность, приведшую к распаду Руси киевской, и сформировать мощное и единое Русское государство. Юго-западная Русь была включена в Речь Посполитую. В 1648 году запорожские казаки подняли восстание из-за усилившегося притеснения казаков польскими магнатами. Восстание возглавил казацкий полковник Богдан Хмельницкий. В 1654 году была созвана Переяславская Рада, заявившая о переходе подконтрольных восставшим территорий под протекторат России. После Переяславской Рады Украина была постепенно интегрирована в Российскую империю и этот процесс был завершён в конце XVIII века, когда была разделена Польша и сформирована Запорожская Сечь. Множество уроженцев Украины, называвшейся тогда Малороссией, достигло выдающегося положения в Российской империи, считаясь частью титульной нации.

Под давлением германской оккупации Украины в конце Первой мировой войны, захватившие в России власть большевики согласились на отделение Украины от России. Были сформированы границы между обоими государствами, хотя никогда в истории их не существовало, как не существовало чёткой географической границы между территориями расселения украинского и русского народов. Во многих областях население было смешанным, а культурные различия минимальными. Слобожанщина, Донбасс и большая часть Новороссии вошли в состав Украины. Украина стала ареной боевых действий в Гражданской войне. В 1922 году Украина и Россия стали основательницами Союза Советских Социалистических Республик. В 1991 ими наряду с Белоруссией было подписано соглашение о его роспуске.

1990-е. После развала Советского Союза между Украиной и Россией возникли различные спорные вопросы. Одним из них была принадлежность Крымского полуострова, при передаче которого СССР в 1954 году было нарушено действовавшее совет-

ское законодательство. Вопрос был решён, когда Россия согласилась на то, чтобы Крым остался в составе Украины, сохраняя при этом автономный статус.

Еще одним крупным камнем преткновения была принадлежность Севастополя, а также размещённого в его порту Черноморского флота СССР. В отличие от остального Крыма, Севастополь в административном отношении был напрямую подчинён Москве [1]. После долгих интенсивных переговоров было решено поделить Черноморский флот, а за российской его частью сохранить право использовать Севастополь в качестве базы до 2017 года.

Спорным вопросом стали также проблемы с энергоснабжением Европы, так как многие нефте- и газопроводы из России на Запад проходили через Украину.

В феврале 1993 года «Газпром» приостанавливает поставки газа на Украину из-за неуплаты [2]. Ограничение поставок продлилось сутки [2]. На тот момент долг Украины за газ составлял более 138 млрд рублей [2]. В ответ на угрозы со стороны российских властей украинские власти отвечают, что перекроют транзитные газопроводы, по которым Россия ведёт поставки газа в Западную Европу [2].

В марте 1994 года «Газпром» приостанавливает поставки газа на Украину [2]. На тот момент долг Украины за газ превышает 1 трлн рублей [2]. «Газпром» потребовал решения проблемы долга за счёт передачи России части имущественных прав на украинские газопроводы и предприятия [2]. 10 марта, в ходе украино-российских переговоров, было принято решение о продолжении поставок газа на Украину [2]. Причём украинская сторона приняла на себя обязательство в течение месяца предоставить график погашения долгов за газ [2]. Хотя график так и не был предоставлен, по политическим причинам Украину не отключили от газа [2].

В 1990-х годах Украина открыто изымала предназначенный для западных покупателей российский газ [3] [*неавторитетный источник?*], а после того, как были заключены новые договоры, её огромные долги были оплачены за счёт трансфера советских вооружений и ядерных арсеналов, унаследованных Украиной от СССР, в том числе бомбардировщиков Ту-160 [4].

На протяжении 1990-х лет обе страны вместе с другими бывшими республиками СССР основали Содружество Независимых Государств, в рамках которого далее осуществлялось экономическое сотрудничество.

2000-е. Во время президентства Леонида Кучмы Украина придерживались «многовекторного» геополитического курса, благодаря чему отношения между Украиной и Россией оставались на приемлемом уровне. Ситуация обострилась со времён «Оранжевой революции» 2004 года, которую российская политическая элита оценила как антиконституционную и стимулированную Западом [5].

Новая власть объявила об односторонней ориентации на Запад, и продолжения курса, начатого при президентстве Л. Д. Кучмы, на вступление в НАТО и ЕС. При этом, согласно данным социологического опроса, 60% населения Украины выступает против вступления в НАТО [6]. Дополнительное напряжение стали вносить усиленные попытки украинской власти внедрить новые трактовки различных исторических событий и персонажей, таких как Голодомор, УПА или гетман Мазепа [7] [*неавторитетный источник?*].

Первая встреча новоизбранного президента Украины Ющенко с президентом РФ Путиным прошла уже 24 января 2005 года, А. Зинченко свидетельствовал в 2006 году о встречах с Путиным в начале 2005 года: «Тогда ничто не предвещало серьезных осложнений межгосударственной ситуации в конце прошлого года...» [8] (см. Газовый конфликт между Россией и Украиной 2005–2006 года).

Значительное место в российско-украинских отношениях занимали «газовые конфликты». Нестабильность политической ситуации на Украине заставила россий-

скую сторону выйти из некоторых крупных совместных промышленных проектов в сфере авиации и оборонной промышленности.

В апреле 2010 года заключены Харьковские соглашения, предусматривающие сохранение базы российского флота в Севастополе до как минимум 2042 года и скидки для Украины на российский газ [9].

В июле 2010 года премьер-министр Украины Н. Я. Азаров заявил, что правительство Украины ведёт переговоры о создании газотранспортного консорциума между Украиной, ЕС и Россией [10].

Как правило, в опросах общественного мнения россияне говорят, что они имеют более негативное отношение к Украине, чем позитивное.

Основные вопросы, которые повлияли на взгляды россиян к Украине:

- Возможное членство Украины в НАТО.
- Попытки добиться признания Голодомора геноцидом украинского народа.
- Попытки чтить Украинскую повстанческую армию.

Таблица 1 – Отношение россиян к Украине:

Мнение	Октябрь 2008 [11]	Апрель 2009 [12]	Июнь 2009	Сентябрь 2009	Ноябрь 2009
Позитивное	38%	41%	34%	46%	46%
Негативное	53%	49%	56%	44%	44%

Примечание: 80% имели показатели «хорошее или очень хорошее» отношение к Белоруссии в 2009 году.

Таблица 2 – Отношение украинцев к России:

Мнение	Октябрь 2008	Июнь 2009	Сентябрь 2009	Ноябрь 2009
Позитивное	88%	91%	93%	96%
Негативное	9%	-	-	-

По данным многолетних социологических исследований, проводимых Институтом социологии Национальной академии наук Украины, на Украине индекс национальной дистанцированности по отношению к русским имеет самый низкий показатель среди всех нетитульных национальностей, что свидетельствует о том, что население Украины относится к русским практически так же позитивно, как и к украинцам. Согласно данным опросов, 87% жителей Украины готовы принять русских в качестве жителей, 8% – только в качестве туристов, 5% вообще не допускали бы их на Украину. В то же время, социологическое исследование 2000 года показало, что население Львовской области из всех зарубежных государств наиболее негативно относится к России (20%). Исследование 2005 года показало, что наименее позитивно к России относятся в западноукраинских областях, а также в Киеве и Киевской области.

Параллельные опросы 5 ноября 2009 показали, что около 67% украинцев считают, что отношения должны быть дружественными между двумя независимыми государствами, в России эту концепцию поддержало 55% опрошенных.

Список литературы: 1. Указом Президиума Верховного Совета РСФСР от 29 октября 1948 года, действовавшим и на момент передачи Крымской АССР Украинской ССР. 2. 1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 Ъ-Власть – Газовая промышленность. 3. «Газета.Ру», 15.08.00.

4. Кабінет Міністрів України, Російська Федерація; Угода, Міжнародний документ від 08.10.1999. 5. Путин обвинил США в «разрушении» Украины и призвал украинцев «самим решать внутренние проблемы». 6. Опрос: 60% украинцев – против вступления в НАТО. 7. Алексей Мартынов. «Фальсификация истории: синдром украинской гуманитарной науки», 15.04.2009. 8. Дмитрий Гордон. Официальный сайт – Александр ЗИНЧЕНКО: «Немцы поставили мне диагноз: две формы рака. Сказали об этом прямым текстом – предельно понятно и четко. В реаним ...». 9. Тексты соглашений Украины и России опубликованы. 10. Азаров говорит, что шутка Путина про Газпром и Нафтогаз не была шуткой // УНИАН, 23 июля 2010. 11. Russia, Ukraine relationship going sour, say polls, Kyiv Post (Октябрь 2, 2008). 12. 56% россиян не уважают Украину, Kyiv Post (Июнь 17, 2009).

*Олейник Н. Н., Летуновский В. К.
г. Белгород, Россия*

ПРОБЛЕМЫ И НЕДОСТАТКИ ПЕНСИОННОГО ОБЕСПЕЧЕНИЯ УКРАИНЫ

О несовершенстве той пенсионной системы, которая существует сейчас в Украине, говорится много и часто, а в необходимости пенсионной реформы уже никто не сомневается. Настолько очевидна проблема системы солидарного пенсионного обеспечения, доставшейся Украине от советских времен. Так как основополагающий принцип солидарной системы, когда работающие за счет своих взносов в единый пенсионный фонд удерживают пенсионеров, надеясь, что при достижении ими пенсионного возраста, следующие поколения работающих будут удерживать их, банально не выдерживает испытания демографией. Старение населения ломает экономическую модель солидарной системы, а если к этому добавить типичные для Украины проблемы «зарплат в конвертах», пренебрежение к инвестору, выплаты специальных пенсий отдельным привилегированным слоям – на выходе получаем дефицит пенсионного фонда с внушительными цифрами [15].

С 1998 года Указом Президента «Об Основных направлениях реформирования пенсионного обеспечения в Украине» были впервые закреплены принципы, на которых должно состояться реформирование, но принципиальных шагов для улучшения ситуации так и не сделано [3].

Точкой отсчета можно считать Законы 2003 года « Об общеобязательном государственном пенсионном страховании» и «О негосударственном пенсионном обеспечении» [11].

Первый узаконил возможность негосударственного пенсионного обеспечения. То есть, законодательство предусматривает существование трехуровневой системы пенсионного обеспечения. Первый уровень – солидарная система пенсионного обеспечения, которая, до сих пор является основным источником средств для проживания 13,7 млн. человек в Украине. Второй уровень – основывается на накоплениях, поступающих на счета НПФ. При этом отчисления являются обязательными и составляют определенные средства, вычитаемые из зарплат и процент, начисляемый в фонд оплаты труда на предприятиях. Введение второго уровня пенсионной системы уже несколько раз откладывался и на сегодняшний день запланирован на 2013 год. Третий уровень – основывается на добровольных отчислениях в НПФ [7].

Второй закон юридически утвердил третий уровень пенсионной системы, однако на практике система НПФ в Украине отсутствует. За семь лет работы третьего уровня системы пенсионного обеспечения на счетах НПФ накопилось денежных средств на сумму почти эквивалентную 0,1% ВВП (исходя из данных за 9 месяцев 2010 года) [15].

Однако основная интрига разгорается вокруг введения второго уровня системы пенсионного обеспечения. Поскольку львиная доля обязательных отчислений, связанных с пенсионными платежами, будет аккумулироваться на счетах частных финансовых учреждений, то тут сразу возникает ряд острых вопросов. Так как граждане Украины уже имеют «горький» опыт размещения денег в частных финансовых учреждениях, которое имело место в 90-х годах XX века [9].

Введение второго уровня системы пенсионного обеспечения означает, что государство планирует частично отказаться от функционирования пенсионной системы по принципу перераспределения финансовых ресурсов от работающего населения к пенсионерам. В связи с чем, поступающие в НПФ средства больше не будут распределяться между пенсионерами, а будут вложены в инвестиционные инструменты, которые будут приносить дополнительный инвестиционный доход. При этом остается неясным, в какие именно активы будут вложены достаточно значительные денежные средства. Слабое пока развитие рынка капиталов в Украине и отсутствие возможности инвестировать в инвестиционные инструменты внешних рынков значительно усложняет эту проблему [13].

Согласно переписке американских дипломатов, обнаруженной на сайте Wikileaks, выделению Украине кредита от Международного Валютного Фонда на общую сумму около 16 миллиардов долларов предшествовала разработка перечня реформ, которые надо провести изначально были одобрены Вашингтоном, а впоследствии переданы на рассмотрение фонда. Среди них первое место занимает проведение пенсионной реформы и в частности, повышение пенсионного возраста, причем как для женщин, так и для мужчин. Кроме того, говорится об отмене права на досрочную пенсию [16].

Международный Валютный Фонд требует от Украинского государства сокращать дефицит государственного бюджета. На него влияет и значительный дефицит Пенсионного фонда, который финансируется из того же государственного бюджета. Его, как полагают, можно сократить, если в Украине выход на пенсию будет установлен позже. Руководитель миссии фонда Танос Арванитис даже заявлял о том, что МВФ трудно объяснить странам-донорам фонда, где пенсионный возраст значительно выше украинского, как при таких условиях можно кредитовать страну на деньги налогоплательщиков этих государств [5, С. 20–21].

В интервью газете «Комсомольская правда в Украине» вице-премьера Украины Сергея Тигипко рассказывается о том, что пенсионная реформа делается не потому, что ее хочет МВФ, а потому что в Украине сегодня соотношение пенсионеров и плательщиков взносов в Пенсионный фонд – 98 процентов, «то есть 100 работающих обеспечивают пенсию для 98 пенсионеров, а уже в 2014 году один работающий будет поддерживать одного пенсионера – и пенсии придется уменьшать» [21].

Сергей Тигипко считает, что проведении пенсионной реформы надо решить с одной стороны, сложный баланс интересов общества, а с другой стороны надо учесть мнение, которое требует повышения выплат и социальной справедливости, и экспертов, которые требуют более радикальных и резких изменений. Этот баланс, по мнению Сергея Тигипко, был найден, и это самое главное. В результате активного поиска и обсуждения были найдены те решения, которые помогут нам улучшить обеспечение самых бедных пенсионеров за счет пополнения доходной части бюджета ПФ, сделать пенсионную систему социально справедливой, ограничив максимальные пенсии и увеличив нормативный и минимальный стаж. Кроме того, для тех, кто сейчас еще только начинает работать, мы заложили основу для самостоятельного накопления достойной пенсии [21].

Со слов директора Международного Валютного Банка по Украине, Белоруссии и Молдове – Мартина Райзера: «Если Украина не будет реформировать пенсионную систему, то к 2025 г. такой системы в этой стране вообще не будет» [17].

Действительно удельный вес затрат Украины на пенсионное обеспечение на сегодня самый высокий в мире. Он составляет 18 процентов ВВП за 2010 год. Украина также имеет самый высокий в Европе размер отчислений в Пенсионный фонд, который достигает 35 процентов совокупной заработной платы труда в стране [10, С. 36–38].

Несмотря на это, в 2010 году бюджетные трансферты в Пенсионный фонд составили 7 процентов ВВП. Это колоссальные бюджетные трансферты, которые направляются на покрытие пенсионных выплат, сокращают возможности использования бюджетных средств для ассигнований других отраслей, являющихся ключевыми для Украины [8, С. 33–35].

Если ничего не делать, то сложившаяся ситуации будет только ухудшаться. Через 10 лет в стране на каждого работающего будет один пенсионер. А согласно прогнозам численность работоспособного населения после этого будет сокращаться и далее. Действительно пенсионная система Украины в нынешнем ее состоянии является финансово не жизнеспособной [18].

Поэтому Международный Валютный Банк поддерживает закон №7455 «О мерах по законодательному обеспечению реформирования пенсионной системы». И предлагает следующие действия.

Поскольку средняя пенсия в стране и так невысокая, сокращение ее размеров не является решением проблемы. Повышение ставок пенсионных отчислений также не дает выхода из данной ситуации. Они уже и так весьма высокие, а дальнейшее их повышение будет только способствовать расширению теневой экономики. Предложение правительства очерчивает ряд решений, которые должны сработать.

- Постепенное повышение пенсионного возраста для женщин с 55 до 60 лет, на 6 месяцев каждый год.
- Увеличение стажа, дающего право на получение минимальной пенсии, на 10 лет.
- Необходимые меры для приведения специальных пенсий в соответствие с нормами об общепенсионной системе.

Эти меры, предлагаемые в данном законопроекте, позволят добиться экономии пенсионных выплат в объеме порядка полтора процента ВВП в год. Заверяется, что реформа, которую предлагается в Украине, входит в число наиболее социально сбалансированных реформ в Европе. Женщины, которые будут непосредственно затронуты повышением пенсионного возраста, в течении переходного периода получают прибавки к пенсиям. Работники бюджетного сектора в которых срок выхода тоже увеличен на два года, также получают дополнительные компенсации [9, С. 21–23].

Кроме того, реформа проводится весьма постепенно. Процесс повышения пенсионного возраста растянут во времени на 10 лет. Многие говорят, что, если пенсионный возраст довести до 60 и более лет, при том, что средняя продолжительность в жизни в стране лишь на несколько лет выше, то у людей просто не остается времени на заслуженных отдых в старости [20].

В решении проблем направленных на ликвидацию теневых зарплат применение только административных мер, это не выход. Люди будут честно декларировать зарплату и делать пенсионные взносы только тогда, когда они увидят связь между уплаченными взносами и получением пенсии. Это произойдет тогда, когда пенсионная система станет финансово сбалансированной и жизнеспособной. Пока этого не произошло, даже взносы во второй уровень могут быть небезопасными. Этот опыт, который проявился во время кризиса в ряде стран [7, С. 16–17].

С нашей точки зрения, сегодня в Украине не существует альтернативы тем мерам, которые предлагаются правительством. Полагаем, что эти меры финансово ответствен-

ны, что они заложат фундамент пенсионной системы, которая способна обеспечить выплаты не только не нынешним, но и будущим пенсионерам [20].

Пенсионная реформа еще до ее окончательного принятия успела нанести серьезный урон экономике страны. Должной разъяснительной работы, раскрывающей смысл и задачи реформы не было проведено. Работающие люди, не понимая, какую выгоду лично для них несет эта реформа, начали поспешно выходить на пенсии. По состоянию на 1 апреля 2011 года количество пенсионеров резко возросло. В большинстве своем это военные, милиционеры, сотрудники других силовых структур, госслужащие, которые вынуждены оставить свою работу, дабы сохранить за собой ранее действовавшие социальные гарантии. Реформа также предполагает повышение взносов в Пенсионный фонд с «упрощенцев» – мелких предпринимателей, работающих на едином налоге. Результат оказался неутешительным. Уже после одобрения Верховной Радой Законопроекта в первом чтении количество названных плательщиков в Пенсионный фонд уменьшилось на 400 тысяч. То есть 400 тысяч предпринимателей либо ушли в тень, либо закрыли свой бизнес [15].

По нашему мнению, необходимо искать свою «золотую середину». И чем скорее правительство ее найдет, тем быстрее сможет вывести уровень жизни своих граждан надостойный [5].

Для эффективной реформы системы пенсионного обеспечения необходимо четкое понимание того, какую социально-экономическую систему намерены строить Президент и правительство страны. «Государство, общество, экономика – это целостный организм, который должен быть подчинен единой логике развития. А логика отсутствует. Старые советские социальные методы не работают. Надо начинать реформирование всей социальной системы. Невозможно решить ни один вопрос, пока не будет четкое и стройное понимание – какую формацию мы строим» [19].

А при реформировании пенсионной системы необходимо учитывать национальную специфику и честно спросить себя – готовы ли украинцы к тому, чтобы самостоятельно заниматься добровольным пенсионным страхованием, как того хотели бы власти. Готово ли общество вкладывать в частные финансовые организации свои накопления, которые бы управляли пенсионным капиталом, умножая его. Общеизвестен тот факт, что в Украине господствует недоверие к банкам, различным фондам. В памяти еще свежи воспоминания о потере вкладов в бывшем Сбербанке СССР, а в нынешнее время хорошо помнятся запреты на досрочное изъятие депозитов в кризис.

Список литературы: 1. Закон Украины от 08.07.2011 года N 3668-VI «О мерах относительно законодательного обеспечения реформирования пенсионной системы». Офіційний вісник України від 23.09.2011 – 2011 р., № 71, стор. 11, стаття 2667, код акту 58248/2011. 2. Закон Украины от 09.07.2003 № 1058-IV «Об общеобязательном государственном пенсионном страховании» Офіційний вісник України від 29.08.2003 – 2003 р., № 33, стор. 126, стаття 1770, код акту 26150/2003. 3. Закон Украины от 09.07.2003 № 1057-IV «О негосударственном пенсионном обеспечении». Офіційний вісник України від 29.08.2003 – 2003 р., №33, стор. 70, стаття 1769, код акту 26133/2003. 4. Гнибиденко И. Пенсионная реформа в Украине: состояние, проблемы, перспективы // Экономика Украины. – 2007. – № 4. – С. 4–11. 5. Малецкий А. Накопительная система // Вестник Пенсионного фонда Украины. – 2007. – № 1. – С. 20–21. 6. Морозова Е. Международные стандарты построения пенсионной системы // Вестник Пенсионного фонда Украины. – 2004. – № 9. – С. 17–19. 7. Морозова Е. Международные стандарты построения пенсионной системы (продолжение) // Вестник Пенсионного фонда Украины. –

2005. – № 1. – С. 16–17. 8. Кір'ян Т., Шаповал М. «Насущні проблеми соціальної політики та шляхи їх вирішення» // Україна: Аспекти праці – 2010. – № 6 – С. 33-36. 9. Папієв М. Соціальна політика та її вплив на доходи і рівень життя населення // Україна: аспекти праці – 2009. – № 7 – С. 21–24. 10. Ткаченко Н. М. Соціальний стан і стратегія розвитку в Україні // Облік і фінанси АПК – 2010. – № 2 – С. 36–41. 11. <http://www.pfu.gov.ua>. 12. <http://www.pravda.com.ua>. 13. <http://joff.ucoz.ru>. 14. <http://ukranews.com/ru>. 15. <http://www.prostobank.ua>. 16. <http://wikileaks.in.ua>. 17. <http://for-ua.com>. 18. <http://salve.od.ua>. 19. <http://tristar.com.ua>. 20. <http://www.newsland.ru>. 21. <http://rus.newsru.ua>.

*Олейник Н. Н., Яковлева Т. В.
г. Белгород, Россия*

ОСОБЕННОСТИ ПРАВОВОГО СТАТУСА НАСЛЕДНИКОВ И ИНЫХ СУБЪЕКТОВ АВТОРСКОГО ПРАВА РОССИЙСКОЙ ФЕДЕРАЦИИ

Авторское право – это совокупность правовых норм, регулирующих отношения, которые возникают в связи с созданием и использованием произведений литературы, науки и искусства. В результате технического прогресса авторское право, распространяющееся ранее на весьма узкий круг лиц – писателей, драматургов, композиторов, художников и других представителей культуры и образования, деятельность которых признавалась хоть и важной, но экономически неимущественной, не влияющей решительным образом на формирование национального богатства, – перестало играть прежнюю второстепенную роль. Развитие глобальных сетей коммуникации наряду с быстрым ростом сопровождающей этот процесс электронной торговли требуют осмысления сути и роли авторского права на современном этапе.

Под влиянием указанных факторов в современном мире стало невозможно адекватное существование какой-либо национальной правовой системы в отрыве от общемировых тенденций. В связи с этим постоянно усиливается процесс взаимозависимости и взаимовлияния государств. Утверждение приоритета международного права над национальным правом (как это установлено п. 4 ст. 15 Конституции Российской Федерации [1]) сопровождается использованием международных принципов, норм и понятий в национальном праве.

Представляется, что актуальность проведения сравнительного анализа авторско-правовых сфер России и зарубежных государств, в частности Украины, проявляется помимо прочего в происходящем в настоящее время качественном росте сотрудничества субъектов международного права. Интеграция в мировое сообщество, взаимный обмен информацией во всех сферах общественных отношений выдвигают требования всестороннего изучения зарубежного законодательства в целях учета имеющегося в других странах положительного опыта.

Кроме того, Российская Федерация взяла на себя международные обязательства, согласно которым законодательство об авторском праве и смежных правах должно отвечать мировым стандартам. Так, например, Соглашение о партнерстве и сотрудничестве между РФ и странами Европейского Союза, вступившее в силу 1 декабря 1997 г., предусматривает, что Россия должна обеспечить аналогичный существующему в Сообществе уровень защиты прав интеллектуальной собственности.

Вообще стоит заметить, что помимо авторов и соавторов, к числу субъектов авторского права относят и *правопреемников*. После смерти автора принадлежащее ему

исключительное право, которое в соответствии со ст. 1226 ГК РФ является имущественным правом, переходит в порядке универсального правопреемства к наследникам. Кроме того, переход исключительных прав авторов возможен в порядке сингулярного правопреемства на основании договора.

При наследовании по закону наследниками первой очереди являются дети, супруг и родители умершего автора. Если этих лиц нет, или они не приняли наследство, или отказались от него, или лишены наследства завещателем, наследниками по закону являются соответственно наследники второй, третьей и последующих очередей. Автор может составить завещание, по которому наследником может быть как кто-либо из наследников по закону, так и любой другой гражданин, юридическое лицо или государство. Ранее в пункте 4 ст. 552 раздела VII «Наследственное право» ГК 1964 г. содержалась норма, устанавливавшая, что в случаях, когда наследственное имущество переходит к государству по праву наследования (по завещанию; из-за отсутствия у наследодателя наследников; из-за лишения наследодателем всех наследников права наследования; из-за непринятия наследства всеми наследниками или из-за отказа кого-либо из них от наследства в пользу государства), «входящее в состав наследства авторское право либо принадлежавшее отказавшемуся наследнику право на долю в авторском вознаграждении прекращается». Таким образом, наследование авторских прав государством не допускалось, хотя переход авторского права по завещанию к различным государственным предприятиям, учреждениям или организациям, являющимся юридическими лицами, был и тогда возможен [2, С. 87].

В связи с принятием нового Гражданского кодекса РФ и в соответствии с его разделом V «Наследственное право» автор может завещать свои авторские права государству. Возможно, также наследование государством авторского права вследствие его выморочности (ст. 1151 ГК РФ). В то же время пока не решена проблема о том, как будет осуществляться наследование авторских прав государством, а также о том, какие государственные органы (или иные уполномоченные организации) и в каком порядке будут использовать авторские права, перешедшие к государству, до истечения срока их охраны.

В связи с этим усложнилось, в частности, решение вопроса о правах умершего соавтора, не имеющего наследников. Как правило, оставшиеся в живых соавторы (независимо от того, имеет место раздельное или нераздельное соавторство) осуществляют все действия по использованию произведения совместно с наследниками умершего соавтора и делят с ними полученное авторское вознаграждение [4, С. 33].

Авторское право может быть завещано наследодателем как кому-либо одному из его наследников, так и двум (нескольким) наследникам. Причем в последнем случае оно может быть завещано в целом или с указанием долей. В случае если исключительное авторское право завещано без указания долей, то считается, что оно наследуется в равных долях. Однако установление долей направлено только на распределение денежных средств (доходов), полученных наследниками в результате осуществления соответствующего исключительного права. Само исключительное авторское право, несмотря на наличие в нем многочисленных разнообразных правомочий, в теории принято рассматривать как неделимое, поэтому к установлению долей в авторском праве применим п. 2 ст. 1122 ГК РФ.

Отсюда вытекает характерная особенность наследования в области авторского права, состоящая в том, что наследники могут осуществлять авторские права только сообща. Любые действия по использованию перешедшего по наследству произведения возможны только с общего согласия всех наследников [7, С. 278–282].

Наследники могут заключить соглашение, в котором будет предусмотрен порядок осуществления ими авторских прав (например, осуществление прав будет поручено одно-

му из них или будет решено передать права в доверительное управление какому-то третьему лицу). Такое соглашение по желанию наследников может быть закреплено в свидетельстве о праве на наследство либо составлено в форме самостоятельного документа.

На практике распространены споры между наследниками авторских прав, которые зачастую препятствуют широкому использованию произведений умерших авторов. В целом ряде случаев они бывают обусловлены необходимостью совместного осуществления наследниками авторских прав.

К сожалению, полностью избежать таких ситуаций невозможно. В принципе наследодатель может завещать все права на какое-либо определенное произведение одному наследнику, а на другое (другие) произведение – второму наследнику и т.д., однако и в этом случае совместное осуществление прав наследниками все же будет необходимо, например, при издании сборников произведений или собраний сочинений автора. В случае спора между наследниками размер их долей или порядок осуществления ими авторского права должны определяться судом (абз. 2 п. 2 ст. 1122 ГК РФ).

Определенная специфика возникает при установлении доли пережившего супруга в случае наследования авторского права. Она объясняется тем, что по своей природе наследуемое исключительное право является самостоятельным правом, отличным от права собственности. Его существо состоит в том, что автор вправе сам использовать свое произведение или давать разрешение на использование его другим лицам. Автор всегда осуществляет это свое право самостоятельно, и его супруг не может участвовать в осуществлении такого права в силу одного лишь факта состояния в браке с правообладателем (он может это делать только на основании поручения, доверенности и т.п.). Следовательно, исключительное право не является общим имуществом супругов, находящимся в их совместной собственности, и переживший супруг не имеет преимуществ перед другими наследниками в отношении наследования исключительного права [3, С. 107–108].

В совместную собственность супругов входят только суммы авторского вознаграждения (дохода), полученные супругом-правообладателем при жизни. При выделении обязательной доли в наследстве автора проблема заключается в имущественной оценке исключительного права, поскольку такая оценка обычно затруднительна или даже невозможна (например, если речь идет о рукописях никогда ранее не издававшегося автора). Во многих случаях имущественная оценка исключительного права может быть только приблизительной, так как даже в отношении уже обнародованного произведения невозможно заранее предугадать, каковы будут общие доходы от него на протяжении всего 70-летнего срока действия авторского права.

Таким образом, если наследуемое исключительное право поддается имущественной оценке, то применимы общие правила ст. 1149 ГК РФ. Но если наследуемое исключительное право не может быть оценено, то обязательная доля в составе такого права должна учитываться в процентном отношении без определения ее конкретной суммы.

В случае поступления доходов от осуществления такого исключительного права необходимые наследники вправе получать свою обязательную долю – не менее половины доли, которая причиталась бы каждому из них при наследовании по закону [6, С. 225–229].

Исходя из общих положений наследственного права, можно сделать вывод о том, что необходимые наследники будут получать свою долю на протяжении всего срока действия авторского права, а в случае их смерти соответствующая доля должна будет перейти к их наследникам. Безусловно, такой порядок должен применяться только в том случае, если между наследниками не будет достигнуто соглашение об ином распределении наследственного имущества, т.е. если обязательная доля не будет выплачена им за счет другого имущества, входящего в состав наследства.

Спорным является вопрос о том, могут ли наследники, имеющие право на обязательную долю, участвовать в осуществлении исключительных прав, а также в защите личных неимущественных прав умершего автора. По своей сути право на обязательную долю в наследстве является социальной гарантией получения определенного материального обеспечения нетрудоспособными родственниками и иными иждивенцами наследодателя.

Данная мера является ограничением свободы завещания и должна осуществляться в жестких рамках, не допускающих необоснованного ущемления законных интересов других наследников. В связи с этим представляется, что было бы справедливым, если бы необходимые наследники участвовали только в доходах от использования произведений наследодателя, но не участвовали в распоряжении исключительными правами, а также в защите личных неимущественных прав умершего автора. Однако из содержания ст. 1112 и 1149 ГК РФ вытекает, что поскольку такие лица наследуют наряду с другим имуществом также имущественные права и обязанности, то они должны участвовать в осуществлении исключительных прав и в защите личных неимущественных прав автора-наследодателя (если последний не указал в завещании конкретное лицо, на которое он в соответствии с п. 2 ст. 27 Закона об авторском праве возлагает охрану своих личных неимущественных прав).

Автором не может, по общему правилу, считаться ни юридическое лицо, ни государство в лице Российской Федерации, ее субъектов или муниципальных образований. Однако в двух случаях ГК РФ предусматривает исключение из этого правила. Оба эти случая относятся к сфере авторского права [4, С. 32–34].

Во-первых, согласно п. 3 ст. 1256 ГК РФ при предоставлении на территории Российской Федерации охраны произведению в соответствии с международными договорами автор произведения определяется по закону государства, на территории которого имел место юридический факт, послуживший основанием для приобретения авторских прав. Таким образом, если по законодательству конкретной страны автором произведения может быть признано юридическое лицо, то на территории Российской Федерации оно также будет рассматриваться аналогично.

Во-вторых, часть 2 ст. 6 Вводного закона к ч. 4 ГК РФ установила, что в тех случаях, когда сроки действия авторских прав юридических лиц еще не истекли, к возникающим в связи с этим правоотношениям по аналогии применяются правила части 4 ГК РФ, причем для целей их применения такие юридические лица считаются авторами произведений [5, С. 401].

Таким образом, несмотря на детальное законодательное закрепление особенностей правового статуса различных субъектов авторского права РФ, на практике все еще встречаются конфликты между наследниками по поводу определения размера долей в наследуемом имуществе после смерти автора или между самим автором и недобросовестной организацией, осуществляющей управление имущественными правами авторов на коллективной основе.

Кроме того, стоит заметить, что в Российской Федерации актуальность авторского права все больше повышается с каждым годом. Отметим, что трудности, возникающие с регистрацией и защитой авторского права, привлекают все больше внимания в мире в связи с необходимостью изменений для охраны от индивидуальных и все более сложных форм посягательства на авторское право в результате резкого развития средств научно-технического прогресса.

Список литературы: 1. Конституция Российской Федерации // Российская газета. – 1993. – 25 дек. – № 235. 2. Лихачев Г. Д. Гражданское право. Общая часть: Курс лекций. – М.: Юстицинформ, 2007. – С. 87. 3. Гришаев С. П. Гражданское право в во-

просах и ответах. – Система ГАРАНТ, 2007. – С. 107–108. 4. Иванов Н. В. Авторские и смежные права в музыке: учебно-практическое пособие / под ред. А. П. Сергеева. М.: Проспект, 2009. – С. 32–34. 5. Белых В. С., Кривошеев И. В. Авторское право. – М.: Норма, 2008. – С. 401. 6. Крюков В.П. Авторское право: Учебное пособие. – М.: Юрайт, 2008. – С. 225–229. 7. Сергеев А. П. Право интеллектуальной собственности в РФ. – М.: Инфра – М, 2000. – С. 278–282.

*Перевалова Л. В.
г. Харьков, Украина*

ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ ПРАВОВОЇ КУЛЬТУРИ СУЧАСНОЇ МОЛОДІ В УМОВАХ СТАНОВЛЕННЯ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

Стаття 1 Конституції України закріплює за нашою країною статус демократичної, соціальної, правової держави, яка у своєму перспективному розвитку орієнтується на розбудову громадянського суспільства.

Однак процес перебудови держави, її реформування, на жаль, пов'язаний з кризовими явищами: спад виробництва та зростання безробіття, розпад системи державних і громадських інститутів, розшарування населення на бідних та багатих, занепад моралі, майже відверта пропаганда порнографії, жорстокості й насильства, недоступно високі ціни багатьох форм дозвілля.

Правова держава – це така держава, в якій створюються умови для найбільш повного забезпечення прав і свобод людини і громадянина, а державна влада пов'язана правом з метою запобігання її зловживанням. Правова держава не може існувати без правової культури, без розвинутої правосвідомості, вона несумісна з правовим нігілізмом, беззаконністю, анархією. Між тим сьогодні ми зустрічаємось з таким станом, коли правова культура різних категорій населення знаходиться на низькому рівні. Демократизація усіх сфер громадського життя ставить нові вимоги до осмислення таких фундаментальних проблем, як формування нової громадської правосвідомості, втілення в життя ідеї верховенства закону, правова захищеність особистості. Демократизація неможлива без боротьби із негативними явищами, які існують у сучасному суспільстві.

Державна незалежність, яку здобула Україна, перехід від тоталітарного режиму до демократизму, процес національного відродження потребують і відповідного виховання громадянина нової держави.

Розбудова громадянського суспільства та забезпечення його подальшого розвитку можливі за умови досягнення всіма громадянами або переважною їх більшістю високого рівня громадянської зрілості. Досягнення цього рівня потребує надійної науково обґрунтованої системи громадянського виховання і, перш за все, молоді. Актуальність проблеми формування у молодих людей громадянських цінностей обумовлена об'єктивними потребами та закономірностями суспільного та економічного розвитку нашої держави.

В умовах створення правової держави особливого значення набуває формування правової культури, тому що без правової культури неможливе здійснення правової реформи, забезпечення нормальної життєдіяльності суспільства, особистості. Правова культура представляє собою знання найбільш необхідного законодавства, вміння правильно розуміти і використовувати його на практиці, нетерпимість до любых порушень законності.

Проблеми правової культури та правосвідомості досліджувалися багатьма вченими (Р. Гарофаро, С. Гогель, І. Голосніченко, Л. Горбунова, І. Ільїн, М. Конох, А. Кутир-

кін, В. Лозовий, П. Макушев, Т. Мартинюк, Н. Матузов, А. Малько, П. Новгородцев, О. Скакун, М. Цимбалюк, Е. Феррі, Т. Ярошевська та ін.).

Так, на думку Т. Ярошевської, правова культура – це така система правових цінностей, які відображають у правовій формі стан свободи людини і громадянина. Це глибокі знання і розуміння права, ретельне виконання його вимог як усвідомленої необхідності, так і внутрішньої переконаності. Тобто володіючи високою правовою культурою, громадяни спроможні вільно себе орієнтувати, керуючись визначенням соціальної цінності права, власної обраної поведінки [2, С. 151].

Проте, як зазначає А. Кутиркін, правова культура українського суспільства, яка є частиною його загальної культури та одним із головних показників рівня розвитку суспільства, наразі перебуває лише на стадії формування й потребує цілеспрямованої діяльності з її становлення та активного розвитку [3, С. 122].

Правова культура суспільства – різновид і невід’ємна частина загальної культури, що становить систему духовних і матеріальних цінностей у правовій сфері, розвинених суспільством завдяки постійному вдосконаленню заходів просвітницько-освітнього характеру з урахуванням загальнолюдських цінностей, та визначає рівень розвитку правової системи суспільства [4, С. 104].

Слід погодитися з І. Голосніченко, що побудова правової держави без поліпшення правової культури та підвищення рівня правосвідомості громадян України є неможливою і великого значення у світлі цього набувають саме правове виховання та правова освіта [5, С. 25].

Особливого значення в зв’язку з цим набуває проблема формування правової культури молоді, яка визначає майбутнє нашої держави.

Молодь – це неоднорідна соціальна група, яку умовно можна поділити на: учнівську молодь – це молоді люди віком від 14 до 18 років, які переважно навчаються у загальноосвітніх навчальних закладах; студентська молодь від 19 до 25 років, яка навчається у вищих навчальних закладах I-IV рівнів акредитації; третю групу складають молоді люди віком від 26 до 35 років, які активно включилися у соціально-правову практику.

Виховання молоді, в дусі патріотизму, свідомого відношення до праці, високої культури, нетерпимості до явищ, що суперечать нормам моралі, передбачає формування у підростаючого покоління правової культури та правової свідомості. Правова свідомість відображає правову дійсність у формі знання права, оціночного відношення до нього та практичного його застосування, ціннісних орієнтацій, які регулюють поведінку в юридично значимих ситуаціях. Формування правосвідомості української молоді визначає й правову культуру особистості. Ця культура передбачає глибоку повагу до правової основи держави і суспільного життя; розуміння соціальної ролі права і переконання в необхідності точного дотримання його норм і принципів; нетерпимість до будь-яких порушень законності; готовність до повсякденного співвідношення своєї поведінки з принципами і нормами закону і до сприяння формуванню такої ж позиції у інших членів суспільства тощо.

Безсумніву молодь повинна мати високий рівень правової культури, бути обізнаною у законодавстві, знати свої права і обов’язки, а також механізм їх забезпечення, адже незабаром вона поповнить ряди національної еліти, прямо чи опосередковано впливатиме на процес державотворення в Україні, від її вибору значною мірою залежатиме, чи бути Україні дійсно демократичною, соціальною, правовою державою. Природно, що вивчення основ національного законодавства викликає у молоді зацікавленість щодо практичного втілення правових норм.

Питання про правову освіту сучасної української молоді актуальне у зв’язку з необхідністю виховання громадян у дусі активної участі у формуванні правової держави і

законослухняності, забезпечення їх правовою інформацією щодо чинного законодавства й практики його застосування, профілактики правопорушень, які скоюються на ґрунті правового нігілізму, цинізму та аморальності; формування правової культури європейського типу, яка дасть можливість громадянам інтегруватись у європейський і світовий правовий простір для реалізації своїх приватних та публічних інтересів.

На підвищення правосвідомості й правової культури громадян була спрямована «Програма правової освіти населення України», яка була затверджена Кабінетом Міністрів України 29 травня 1995 року за номером № 336. Але заходи щодо практичної роботи з реалізації цієї програми не дали відчутних результатів.

Рішенням колегії Міністерства освіти та науки України від 25 червня 2009 р. була прийнята Концепція національного виховання студентської молоді, яка має стати складовою частиною системи національного виховання громадян України. Національне виховання має стати фундаментом становлення світогляду молодої людини, на якому формуються фахові знання та професійна відповідальність.

До принципів національного виховання відносять такі принципи як: демократичність, тобто визнання права кожного на свободу виявлення своєї творчої індивідуальності, усунення авторитарних методів виховання; гуманізація – створення умов для особистісної самореалізації, формування людяної, щирої, доброзичливої, милосердної особистості; пріоритет правової свідомості – виховання поваги до конституційних прав та свобод людини.

Головною метою національного виховання студентської молоді є формування свідомого громадянина – патріота Української держави, активного провідника національної ідеї, представника української національної еліти через набуття молодим поколінням національної свідомості, активної громадянської позиції, високих моральних якостей та духовних запитів.

Серед основних напрямків національного виховання Концепція відокремлює громадянсько-правове виховання, яке передбачає прищеплення поваги до прав і свобод людини та громадянина; виховання поваги до Конституції та законів України, державних символів України; виховання громадянського обов'язку перед Вітчизною; формування політичної та правової культури особистості; залучення студентської молоді до участі у добродійних акціях і розвитку волонтерського руху.

Таким чином держава приділяє важливе значення формуванню правової культури сучасної молоді, яка передбачає глибоку повагу до правової основи держави і суспільного життя; розуміння соціальної ролі права і переконання в необхідності точного дотримання його норм і принципів; нетерпимість до будь-яких порушень законності; готовність до повсякденного співвідношення своєї поведінки з принципами і нормами закону і до сприяння формуванню такої ж позиції у інших членів суспільства тощо.

Ігнорування закону, протиставлення прав і обов'язків, свідчить про відсутність належної правової культури, і тим самим про відсутність належного правового виховання сучасної молоді.

Необхідність правового виховання молоді зумовлюється рядом чинників.

По-перше, неповнолітні і молоді члени суспільства перебувають на стадії переходу до соціальної зрілості, до самостійного життя, до здійснення соціальних функцій у повному обсязі. По-друге, в їх поведінці з'являються вікові особливості інтелекту, волі, емоцій тощо. Саме ці особливості і зумовлюють, зокрема, недостатнє вміння визначати істинне значення того чи іншого факту, дати правильну оцінку прикладу, який спостерігається, протистояти негативному прикладу мікросередовища, і зумовлюють необхідність правового виховання молодого покоління у дусі поваги до Закону. Необхідно перш за все сформу-

вати у кожної молоді людини розуміння того, яке значення має закон в житті всіх і кожного. Причому закон слід розуміти не як формальну заборону, а як керівництво до дій, компас для прийняття правильного рішення в будь-якій ситуації, причому рішення правильного як з точки зору суспільства, такі з точки зору сучасного і майбутнього даного індивіда. Важлива роль у цьому відводиться педагогам, батькам та правознавцям.

Якщо підходити до проблеми правового виховання з врахуванням сучасних досягнень суспільствознавчих наук: філософії, права, психології, соціології та інш., то стає очевидним, що правове виховання – це тривалий в просторі і часі процес, який не може не відбуватися без протиріч. В цьому процесі приймають участь усі громадяни протягом всього свого життя в якості вихованців та вихователів – в залежності від ролі, яку вони виконують. Тому стан правової вихованості, досягнутий будь-яким суб'єктом – тільки момент цього процесу, а діяльність, спрямована на правове виховання – необхідна, важлива сторона цього процесу.

Зрозуміло, що організована діяльність з правового виховання повинна бути такою, щоб нейтралізувати, витіснити, перемогти все темне і консервативне, що дуже актуально сьогодні, коли правовий нігілізм і правове безкультур'я набули небаченого «розмаху».

Але слід відмітити, що правове виховання неможна зводити до завдання профілактики правопорушень. Правда, профілактичний елемент в структурі правового виховання міститься, і в багатьох випадках він має важливе значення для формування активної життєвої позиції кожного члена суспільства, уміння і готовності боротися з будь-якими негативними відхиленнями від соціальних норм. Але правове виховання не зводиться тільки до профілактики правопорушень, а спрямоване, перш за все, на забезпечення своїми специфічними засобами досягнення спільних цілей політичного і морального виховання.

Як вже відзначалося, завданням правового виховання є формування у громадян правового світогляду, яке відбувається під впливом всіх аспектів суспільної діяльності і суспільних відносин. Поряд з цим існують і специфічні методи цілеспрямованого правового виховання. Вони включають різні форми вивчення права, інформування та пояснення права всіма засобами масової інформації, впливу на особу, застосування правової практики, яку вона спостерігає, та її особиста участь у правоохоронній діяльності.

Однак було б неправильно зводити правове виховання виключно до викладання основ права або до різних видів правової лекційної роботи. Обов'язковим елементом правового виховання молоді є демонстрація їм прикладів неухильного дотримання вимог законів у повсякденному житті, у тому числі у сім'ї, учбовому закладі, на підприємстві, у побутовій сфері. Однак, як зауважують деякі автори, сила слова велика, однак більша сила прихована в реальності, тобто тих суспільних відносинах, у яких відбувається життєдіяльність особи. Не слід покладати усі надії тільки на виховну силу інформації про закон, оскільки на свідомість людини впливає ціла система факторів, досить складних, а підчас протирічливих. Тому, зокрема педагоги, та інші вихователі повинні постійно пам'ятати про те, що несправедливість в оцінці знань, приховування правопорушень, бездіяльність стосовно джерел негативного впливу на молодь – все це не тільки порушує елементарні правила педагогічної етики, але й є яскравими прикладами порушення законності, які негативно впливають на формування правосвідомості.

Таким чином, забезпечення знань в необхідних межах закону – це не самоціль, а засіб, за допомогою якого треба досягти такого рівня розуміння права і його принципів, коли молода особа готова слідувати закону, проявляти високу правову активність у повсякденному житті, уміє співставляти свою поведінку та поведінку оточуючих людей з принципами та конкретними вимогами закону.

Правове вихованн є важливим регулятором поведінки, важливим каналом засвоєння колективного досвіду суспільства. Підліток, юнак, які наділені достатньою правовою культурою, можуть у певній ситуації намітити і реалізувати правильну лінію поведінки, незважаючи на недостатній життєвий досвід. Отже, вимога знати, поважати і виконувати закони належить до числа першочергових у вихованні молоді, для того щоб перетворити повагу до права, закону в особисте переконання кожного молодого члена суспільства.

Список літератури: 1. Конституція України. Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1996, N 30, ст. 141. Із змінами, внесеними згідно із Законом N 2952-VI (2952-17) від 01.02.2011, ВВР, 2011, N 10, ст. 68. 2. Ярошевська Т. Правова освіта для студентів вищих технічних навчальних закладів // Право України. – 2010. – № 5. – С. 149–154. 3. Кутиркін А. Шляхи розвитку та практики правового виховання населення України // Право України. – 2008. – № 3. – С. 122–125. 4. Скакун О. Ф. Теорія права і держави: Підручник. – 2-ге видання – К.: Алерта; КНТ; ЦУЛ, 2010. – 520 с. 5. Голосніченко І. Правосвідомість і правова культура у розбудові Української держави // Право України. – 2005. – № 4. – С. 25.

*Сазонова О. А.
г. Белгород, Россия*

ОСНОВНЫЕ НАПРАВЛЕНИЯ КОНСТИТУЦИОННО-ПРАВОВОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ СОВРЕМЕННОЙ МИГРАЦИОННОЙ ПОЛИТИКИ РФ И РАЗВИТИЕ УКРАИНО-РОССИЙСКИХ ОТНОШЕНИЙ

В Российской Федерации приняты два важных закона: «О гражданстве» и «О правовом положении иностранных граждан», множество постановлений и ведомственных актов. Созданы и функционируют Правительственная комиссия по миграционной политике и Межведомственная рабочая группа по подготовке предложений по совершенствованию миграционного законодательства Российской Федерации. Наконец, утверждена распоряжением Правительства Российской Федерации Концепция регулирования миграционных процессов в Российской Федерации.

Концепция Правительства России регулирования миграционных процессов, утвержденная 1 марта 2003 года, описывает миграционную ситуацию, цели, принципы, задачи, направления и механизмы регулирования миграционных процессов. Структура документа логична, но при его рассмотрении невольно возникают вопросы о противоречии заявленных целей предлагаемым конкретным действиям по их реализации.

Во главу угла регулирования миграционных процессов ставится «обеспечение условий социально-экономического и демографического развития страны». Ни для кого не секрет, что население России сокращается вот уже более 10 лет, никаких посылов к тому, что этот процесс пойдет вспять, в ближайшие полвека, по крайней мере, не просматривается. Россия повсеместно недонаселена: по расчетам А. Трейвиша, по плотности населения (меньше 9 человек на 1 кв. км) Россия опережает всего 12 стран мира, пустынных, горных или северных, как она сама, и уступает в 2–3 раза Скандинавии и США, в 6–10 раз – соседям по СНГ, в 15 раз – Китаю, в 37 – Японии [1]. Причем недонаселены все части страны, за исключением отдельных регионов Северного Кавказа. В России не хватает городов, транспортных магистралей. Не случайно В.В. Путин как-то заявил, что «идеальным вариантом для страны было бы население в 500 миллионов человек» [2].

В Концепции предусмотрены направления деятельности по регулированию миграционных процессов «в области содействия привлечению иммигрантов на работу в Российскую Федерацию, исходя из необходимости обеспечения экономики страны трудовыми ресурсами». Уже здесь кроется некоторое противоречие: иммиграция, в соответствии с установленным определением – это «въезд (вселение) в страну на постоянное или временное (как правило, длительное) проживание граждан другой страны, большей частью с получением нового гражданства» [3]. По определению одного из ведущих специалистов в области международной миграции В.А. Ионцева, иммиграция – это «въезд в страну иностранных граждан с целью постоянного в ней проживания и, как правило, с целью получения ее гражданства» [4]. Т.е. иммиграция – это навсегда или почти навсегда. Никакого иного определения в Концепции не приводится. На работу же иностранный гражданин, в соответствии с российским законодательством, может прибыть, получив специальное разрешения «на срок до одного года. По мотивированной просьбе работодателя действие разрешения после окончания его срока может быть продлено, но не более чем на один год. Однако при расшифровке отдельных направлений становится ясным, что имеется в виду все же «иммиграция на временной и постоянной основе», предусматривается «разработка мер по содействию их адаптации и интеграции в российское общество».

Вообще, как видно из текста документа, самым основным, приоритетным направлением регулирования миграционных процессов в Российской Федерации, является обеспечение контроля за иммиграционными процессами.

Именно это направление служит цели обеспечения национальной безопасности страны, ведь «количество въехавших в Россию иностранных граждан постоянно превышает количество выехавших граждан», «в приграничных регионах интенсивно формируются иностранные общины», идет «стихийный и неконтролируемый рост населения и ухудшение криминогенной обстановки». Кроме того, в документе специально подчеркивается, что Россия здесь не одинока: «Террористические нападения заставили мировое сообщество принять в последние годы меры по ужесточению процедур иммиграционного контроля как по отношению к лицам, ходатайствующим о признании беженцами либо ищущими политическое убежище, так и к экономическим мигрантам». Россия должна стремиться к «антитеррористической интеграции».

Меры, предлагаемые для решения столь важной задачи, не новы: создание единой системы иммиграционного контроля. Также требуется повышение всеобщей ответственности: от стран СНГ и органов исполнительной власти субъектов Российской Федерации до нерадивых работодателей. И, конечно, предусмотрены меры по выдворению незаконных иммигрантов из Российской Федерации в государства их гражданской принадлежности.

Нигде в Концепции не предусмотрена легализация и натурализация иммигрантов – гораздо более эффективный и менее затратный механизм борьбы с незаконной иммиграцией, чем депортация. В западных странах (США, Франция, Италия, Греция и др.) активно применяются т.н. «амнистии» для незаконных иммигрантов [5]. Совсем недавно – конец 2002 года – легализация отдельных категорий иммигрантов была проведена в Италии. В ходе кампании получено около 600 тысяч просьб о легализации [6].

Да, легализация незаконных иммигрантов в ряде регионов приведет к некоторому росту численности населения. Поставит ли это под угрозу национальную безопасность, даже если прирастать населением будут приграничные регионы? В качестве аргумента необходимости охранительной стратегии по отношению к миграции все время приводится пример Сербского Косово: заселение края этническими албанцами привело к войне и фактическому отторжению этой территории от Сербии. Повторение трагедии видят на южных рубежах России, в приграничных с Казахстаном районах, на Дальнем Востоке.

В Концепции прослеживается мысль, что строгий иммиграционный контроль – необходимое условие борьбы с терроризмом в России. Но является ли даже самая эффективная система иммиграционного контроля серьезным препятствием для террористов? Известно, что главными действующими лицами в трагедии сентября 2001 года в США были иностранцы, на вполне законных основаниях проживающие в стране, благополучно миновавшие все «фильтры» и «кордоны». По сообщениям информационных агентств, двое террористов – Мохаммад Атта из Египта и Марван Аль-Шеххи из ОАЭ прибыли в США по туристической визе, а затем подали заявку на получение студенческой визы (они обучались в летной школе во Флориде). Несмотря на то, что фотографии этих людей были вывешены на каждом углу, визы были им предоставлены... спустя полгода после совершения теракта [7].

К сожалению, Концепция регулирования миграционных процессов в Российской Федерации не дает четких ответов на то, какова будет стратегическая линия миграционной политики страны на более-менее отдаленную перспективу. При желании практически многие важные ее положения можно трактовать двояко. При чтении документа не покидает ощущение, что он представляет собой какое-то механическое соединение двух идеологически разнонаправленных концепций.

Нет ответа на главный вопрос: заинтересована ли Россия в привлечении населения, или для нее предпочтительным видится импорт иностранной рабочей силы, или она намерена избавляться от иммигрантов, уже проживающих на ее территории, но по разным причинам не имеющих регистрации?

Таким образом, представляется, что указанный план мероприятий обязательно должен решить задачу обеспечения легализации пребывания на территории России иностранных граждан и лиц без гражданства (в подавляющем большинстве своем это люди с паспортами бывшего СССР), определить конкретный механизм реализации для соотечественников возможности добровольного переселения на территорию России.

По итогам главы I можно сделать выводы, что миграционные процессы в России имеют две главные стороны: 1) международная миграция в Россию; 2) внутренняя миграция по территории России. Обе эти стороны взаимосвязаны: так, например, мигранты, приезжающие из других стран, должны быть рационально расселены по территории страны. Они должны осваивать незаселенные районы, а не оседать там, где в них нет особой нужды (хотя необходимость дополнительной рабочей силы есть и в крупных городах). Каждая из двух главных сторон процесса миграции содержит свои вопросы: миграция соотечественников в Россию решается с использованием других правовых средств, нежели «чужеземцев», миграция соотечественников, сохранивших российское гражданство, – иначе, чем утративших его, расселение вынужденных переселенцев требует иных правовых методов, чем добровольных и т.д. Модель конституционно-правового регулирования миграции должна учитывать и учитывает происходящие процессы, но она не совпадает и не может совпадать с этими процессами, поскольку должна их регулировать, иметь для них ориентирующее значение (в том числе и психологически ориентирующее). Такая модель содержит две главные стороны: внешнюю (формальную) и внутреннюю (содержательную). Первая – это иерархическая совокупность различных правовых актов и содержащихся в них норм, относящихся к вопросам миграции. В условиях России важно органично включить в такое регулирование не только правовые акты федерального уровня, но и акты субъектов РФ (им осваивать свои регионы), а также муниципальные правовые акты (муниципальным образованиям приходится решать многие вопросы, связанные с расселением людей). То есть необходима стройная система разного рода правовых актов, имеющих единое целевое назначение. Во-

просы миграции должны включать правоприменительную практику и, как следствие, повышение уровня квалификации и культуры всех работников, имеющих дело с миграцией [8]. По их действиям складывается первоначальный образ страны. Таким образом, если говорить о понятии российской конституционно-правовой миграционной модели в самом общем виде, то она может быть охарактеризована как единая система федеральных, региональных и муниципальных правовых актов и норм, а также правоприменительной практики и организационных способов, регулирующих потоки переселенцев в Россию и по ее территории и стимулирующих мигрантов (в том числе потенциальных) в целях увеличения народонаселения и освоения новых районов с учетом особенностей страны.

Список литературы: 1. Трейвиш А. Россия: население и пространство // Демоскоп Weekly. – 2006. – № 96. – С. 40. 2. Российская газета. – 2005. – 29 марта. 3. Народонаселение. Энциклопедический словарь. – М.: БРЭ, 2004. – С. 148. 4. Ионцев В. А. Международная миграция населения: теория и история изучения // Международная миграция населения: Россия и современный мир. – 2009. – Вып. 3. – С. 305. 5. Чернышова О. Законодательные амнистии для незаконных иммигрантов: может ли западный опыт быть полезен для России? // Иммиграционная политика западных стран: Альтернативы для России / Под ред. Г. Витковской, – М.: Гендальф, 2007. – С. 213–226. 6. Интерфакс. 12 ноября 2002 г. 7. Лунев И. Д. США проследят за иностранными студентами // Международное право. – 2005. – № 7. – С. 22. 8. Баглай М.В. Российское государство на рубеже тысячелетий (научная конференция) // Государство и право. – 2007. – № 4. – С. 38.

*Сидоренко Ю.
г. Харьков, Украина*

ПРИЧИНИ КОРУПЦІЇ В УКРАЇНІ

Питання корупції в Україні є на сьогодні більше ніж актуальним, тому визначення причин її виникнення є надзвичайно важливою справою, що є необхідною для складання антикорупційної програми.

Довідник ООН про міжнародну боротьбу з корупцією містить таке визначення досліджуваного поняття: «Корупція – це зловживання державною владою для одержання вигоди з особистою метою». Вона є антисуспільним явищем, що впливає на темпи розвитку економіки держави, владу та суспільство в цілому.

Однією з головних причин існування корупції є прагнення чиновників до швидкого матеріального збагачення. Незважаючи на низькі посадові оклади, значна кількість чиновників розглядає державну службу як найприбутковіший і найменш ризикований бізнес.

Ще однією причиною процвітання корупції є недоліки законодавчих та інших нормативно-правових актів, недоліки існуючого стану контролю за виконанням цих самих нормативно-правових актів, коли акценти в контрольній діяльності зміщені в бік додержання термінів опрацювання завдань, а не в бік якості цього опрацювання; відсутність гнучкої ефективної системи контролю у сфері державної служби, яка охоплювала б не тільки питання термінів переміщення звітності по опрацьованій документації між виконавцями та між різними державними установами, але й питання трудової дисципліни.

Окрім вищесказаного корупції сприяють відсутність прозорості влади та особливе громадське ставлення до неї. Сьогодні багато хто просто не уявляє будь-яку діяльність

без підкупу когось і, отже, не чинить опору здирництву. Більшість підприємців схильні платити додаткові гроші, якщо від них цього вимагають.

Визначивши причини корупції, можна розробити ряд заходів боротьби з нею, в основу яких полягає прийняття органами державної влади відповідних нормативно-правових актів та вдосконалення чинних актів щодо запобігання корупційним діям.

*Стасевська О. А.
м. Харків, Україна*

ЛЮДИНА В СИСТЕМІ СУЧАСНОЇ КУЛЬТУРИ

Протягом декількох століть людина вбачала головною метою своєї діяльності підкорення природи та перетворення світу. Нічим не обмежений оптимізм таких поривань призвів у ХХ ст. до ситуації, коли виробничі технології перевищили можливості культурних регуляторів, а людство перетворилося в силу, спроможну знищити себе, свою людяність.

Межа ХХ–ХХІ ст. усвідомлюється як час переосмислення взаємостосунків «природа – людина», а також переосмислення сутності самої людини. Сенс змін полягає в тому, що людство більше не може бути «підкорювачем природи», не може бездумно і безмежно використовувати її ресурси, отже необхідно в повній мірі зрозуміти свою залежність від здатності природи самотійно підтримувати власну тривкість і разом із цим по-новому вибудовувати співіснування.

Вирішення такої глобальної проблеми залежить не стільки від організаційних та технічних можливостей суспільства, скільки від самої людини, точніше, від її моральної зрілості: якщо в попередні часи сфера моральності охоплювала лише стосунки «людина – людина», то сьогодні до неї належить стосунки зі світом вцілому. Таке завдання потребує відповіді на питання, якою є людина ХХІ ст., які фактори визначають її сучасні характеристики.

Умови індустріального суспільства спричинили домінування соціальних інститутів над людиною. Техніка перетворилася не лише у чинник соціального поступу, але й у форму організації людського життя. Стандартизація життя і мислення отримали невідоме для попередніх епох поширення. Індустріальне суспільство сформувало такі світоглядні настанови, в рамках яких природа і суспільство підлягають раціонально-утилітарному переупорядкуванню з метою удосконалення відповідно до цілей, які визначає людина, її розум. Переконана в абсолютній раціональності світу, людина вважає, що немає нічого такого, чим не можна було б оволодіти за допомогою «розрахунку». Якщо природа перетворювалась за допомогою техніки, то суспільство – за допомогою тотальної інституалізації, втіленням якої є бюрократія. Як наслідок, людина опинилася у залежності від техніки та бюрократичних установ.

Розвиток індустріального суспільства як процес повільно зростаючого розриву між людиною, суспільством і природою в останній третині ХХ ст. завершився зародженням нового явища, яке отримало назву постіндустріального або інформаційного суспільства, що спричиняє загрозу перетворення людини у засіб інформаційних технологій. Водночас індивід не втрачає прагнення будь-яким способом підкреслити власну унікальність, неповторність. Відсутність високого рівня особистісної форми культури призводить до того, що свою неповторність людина стверджує виключно через зовнішні прояви (одяг, тату, манери поведінки тощо). Бідність внутрішнього світу позбавляє індивіда можливості не тільки творити нові духовні цінності, а й розпредмечувати багатства культури, які накопичені людством.

Це призвело до втрати людиною своєї самостійності та перетворення її на складову соціального механізму. Людина поступово втрачає свою індивідуальність, не відчуває потреби духовного самовираження, вона вимушена бути як всі. Колектив набуває безумовної значущості: колективні ідеї та настанови стали для окремої людини своїми, вона перестала мислити і діяти самостійно, легко сприймаючи ті форми і способи існування, які нав'язувалось їй ззовні, суспільством. Високий рівень матеріального виробництва, технократизм, максимальна спеціалізація вимагають від неї уміння легко співпрацювати у колективі, спонукають до конформізму. Саме надмірність конформізму обумовлює формування нездатності або небажання особи виробляти індивідуальну життєву позицію, власні погляди, оцінки, ціннісні орієнтири. Така людина вже не здатна до самостійності в діях, вона з готовністю наслідує поширені у суспільстві цінності, потреби, смаки, тобто майже розчиняється у колективі і виявляє готовність до виконання будь-якої праці. Визначальним чинником дій для неї стає не цінність, а прагматичний інтерес, розрахунок, користь. У нових умовах людина постає не як активний і самостійний творець культури, а як споживач її готових зразків. Гіпертрофія споживання кардинально змінює і ставлення до людини, в ній починають цінувати перш за все не людяність, а функціональність. Культурологи неодноразово наголошували на тому, що відбувається процес становлення нової людини:

- Ортега-і-Гассет зазначав про панування в суспільстві «масової людини»;
- Гвардіні говорив про неспівпадіння цілей та результатів людської діяльності, про «некультурну культуру»;
- Бердяєв вбачав трагічну особливість сучасності у перевазі цивілізації над культурою і в утраті сенсу людського існування;
- Фромм звертав увагу на втрату людиною свободи і перетворення її на гвинтик колосальної організаційної машини.

Отже безсила та одинока «людина – маса» постає як елемент складної системи зі стереотипізованою свідомістю, поведінкою, потребами тощо. Надмірна спеціалізація обмежує духовний і інтелектуальний рівень людини, чим пояснюється тяжіння до емпіричного, принципово атеоретичного знання (позитивізм). Так людина в сучасному світі отримує потужні науково-технічні можливості, водночас перебуваючи в моральному сенсі істотою незрілою, що і спричиняє загрозу життю на землі.

Без моральних норм і принципів відбувається дегуманізація соціуму, наслідком чого є формування агресивно-споживацької особистості. Кожний індивід перетворюється на егоїстичну, індиферентну, нечутливу до проблем інших людей, яка не готова жити моральними зусиллями, а іноді не усвідомлює необхідності морального вдосконалення. В результаті «людина-маса», інертна в діях і думках, живе ілюзією вибору, не визнає ніяких авторитетів, зокрема авторитету моралі. Основними її характеристиками є: – орієнтація на споживання; – стандартизованість; – егоїстичність; – посередність; – агресивність (у випадку порушення прав, на які вона претендує); – примітивність мислення; – вузькість інтелектуального бачення; – впевненість, що вона має право на все, що здобуто попередніми поколіннями. Усе це разом робить її керованою, перетворює в об'єкт маніпулювання.

Така людина творить навколо себе масову культуру. Основними ознаками масової культури є: стандартизація; нівелювання особистості; спрямованість на формування «усередненої» людини; домінування споживацьких настроїв; міфологізація життя; загальна доступність; орієнтація на розважальність; відчуження від культурних цінностей тощо. Мислителі ХХ ст. по-різному оцінювали це явище: одні вважали масову культуру засобом поширення здобутків світової культури і спілкування людей (Т. Парсонс, Л. Уайт), інші – соціальним злом (О. Шпенглер, М. Бердяєв, Е. Фромм).

Формально масова культура безмежна, пронизує весь культурний простір та буквально керує людиною, позбавляючи її можливості вибору та нав'язуючи стандартні зразки та потребу їх споживання. Основна функція масової культури полягає в тому, щоб регулювати поведінку людей, уніфікувати їх духовне життя, інтелектуальний та емоційний світ. Масова культура пов'язана з комерцією та бізнесом, що віддзеркалюється у поняттях «комерційна культура», «індустрія розваг». Оскільки переважно її завданням стає релаксація і розвага, то головними ознаками є простота, яка межує з примітивністю, і націленість на формування «щасливої свідомості». Часто твори масової культури апелюють до людських інстинктів. Вони створюються не одним автором, а колективом, їх мета – задоволення потреб споживача. Масова культура, виправдовуючи порівняння з виробничим процесом, принципово удається до тиражування всіма засобами масової інформації і комунікації. Тому масовою культурою можуть стати твори «високої культури».

В умовах втрати власного «Я» виникає потреба в культурно-поведінкових стереотипах, які поширюються через засоби масової комунікації. Стереотипний характер зразків масової культури, експлуатація тематики, зрозумілої й актуальної для більшості людей, її гнучкість та всепроникливість зробили масову культуру доступною всьому населенню глобалізуючого світу. Прагнення максимально швидко реагувати на культурні зміни, на швидкоплинні потреби й запити перетворило масову культуру у «поводаря» сучасної людини в мінливому світі. Використання новітніх наукових технологій забезпечило домінування масової культури. Комп'ютери, домашні кінотеатри та інше поступово стають повноцінними складовими життя сучасної людини, часто замінюють їй більшість сфер життєдіяльності, дозволяють «не виходячи з дому» задовольняти практично всі свої потреби і реалізовувати комунікативні наміри. Таке напіввіртуальне існування перетворюється на норму життя.

Отже, ознакою сучасності постає перехід до якісно нового стану суспільства, яке характеризується поширенням і прискоренням глобальних процесів в усіх сферах людської діяльності, швидким зростанням ролі інформаційних процесів. Таке суспільство переживає девальвацію моральних цінностей, що обов'язково призведе до хаосу. Однак залишається сподіватися, що людина знайде в собі сили і здійснить оновлення системи цінностей суспільства, сформує нові позитивні тенденції морального життя глобального світу на основі переосмислення надбань минулого.

Список літератури: 1. Бауман З. Индивидуализированное общество: Пер. с англ. – М., 2002. 2. Бубер М. Проблема человека // Я и Ты / М. Бубер; Пер с нем. – М., 1993. 3. Киселев Г. С. Человек, культура, цивилизация на пороге XXI века. – М., 1999. 4. Салихов Г. Г. Человек, общество и проблемы глобализации // Социально-гуманитарные знания. – М., 2008. – № 9. 5. Фромм Э. Иметь или быть? – М., 1990.

*Тавшунский О. М., Щёголева Е. С.
г. Харьков, Украина*

УКРАИНА И РОССИЯ: ВЗГЛЯД В БУДУЩЕЕ.

Два государства, которые когда-то были одним. Кто-то скажет, это была Киевская Русь, другой назовет Российскую империю, третий Советский Союз. Точно лишь то, что мы славяне. И как восточные славяне имеем общую историю, традиции, религию – этот ряд можно продолжать до бесконечности. Однако после распада СССР с развити-

ем национализма в постсоветских республиках, в основном, стал доминировать индивидуализм, в котором история взаимоотношения разных стран использовалась для нахождения проблем, которые бы показали обособленность наших народов. «Qui quaerit, gerit», – как говорили еще древние римляне.

Правда никто и не говорит о том, что этих проблем нет. Возникает ряд острых проблем, которые вызывают напряженность и конфликтность в отношениях двух государств: несогласованность вопросов о долгах и активах прежнего СССР, раздел его зарубежного имущества; судьба Черноморского Флота в Крыму; общение жителей пограничных областей; транспортные проблемы и др. [4]. Неясно лишь то, что мы стараемся наладить отношения, акцентируя своё внимание именно на проблемах.

Конечно же, если проблема существует, ее надо решать. В силу традиций в обоих государствах существуют реакционные круги, которые своими действиями провоцируют обострение отношений, апеллируя к этим проблемам. Однако, в мире есть ряд т.н. замороженных конфликтов, такой подход позволяет перейти на новый уровень отношений, сконцентрироваться на перспективе взаимоотношений. Речь идёт уже не столько о прошлом, сколько о будущем, меняется вектор самих отношений.

Выбрать дальнейший путь развития могут только Украина и Россия, в условиях развития демократии, необходимым может быть вынесение некоторых вопросов на референдум, чтобы люди смогли самостоятельно принять решение.

Как показывают многочисленные опросы общественного мнения, большинство граждан Украины позитивно относится к российскому государству и, тем более, к россиянам. Аналогичный подход характерен к Украине и украинцам в России, хотя после Оранжевой революции 2004 года ситуация не так однозначна [7]. Очевидно, что этнический фактор сам по себе не способен провоцировать обострение отношений между двумя государствами. В то же время искусственно нагнетаемые государственные противоречия могут привести к росту взаимной подозрительности.

Первоначальные внешнеполитические установки российских демократических властей были направлены на скорейшее «превращение России в члена западной зоны процветания». Одновременно в Москве ожидали, что благодарность за предоставленную свободу и общие идеалы будут притягивать к России бывшие советские республики, на постсоветском пространстве возобновится интеграция [6].

Вскоре, однако, российская внешняя политика стала меняться под воздействием внутренних неурядиц, из-за разочарования плодами партнерства с Западом и обострения отношений с рядом «ближних соседей», в том числе с Украиной. К концу 1990-х годов линия Кремля в международных делах стала более многовекторной, географически сбалансированной, прагматичной, маневренной, жесткой в отстаивании национальных интересов.

В последнее время в украинско-российских отношениях наметился деловой подход, принцип равенства, отстаивание национальных интересов. Однако, со стороны Украины отсутствует последовательность, четкое определение самих национальных интересов, осознание своих сильных и слабых сторон. Вместе с тем эйфория по поводу достижения независимости, попытки дистанцироваться от бывшего «старшего брата», наивные ожидания радикальной помощи со стороны Запада ослабевают.

В целом можно утверждать, что на нынешнем этапе украинская элита продолжает стремиться стать частью Европы и Запада, руководствуясь соображениями безопасности, политики, экономики. В то же время настроения значительной части населения, экономическая целесообразность, традиции заставляют Киев сохранять и развивать связи с Москвой.

В Украине есть предпосылки, необходимые для создания эффективной национальной экономики. К ним следует отнести благоприятные геополитическое положение

ние, природные условия, наибольшие в мире площади чернозема, высокий научно-производственный потенциал, развитые машиностроение, металлургия, химическая промышленность, а также запасы многих полезных ископаемых и др.

Значительную роль в этом вопросе играют экономические связи с Россией. В экономическом сотрудничестве слабо используется одно из важнейших направлений – создание общих производственных структур, которые бы способствовали возобновлению и развитию кооперационных и технологических связей предприятий и отраслей, эффективному использованию специализации предприятий машиностроения, химической промышленности, топливно-энергетического и военно-промышленного комплексов, мобилизации финансовых и инвестиционных ресурсов. Правовая основа для организации и деятельности таких структур в законодательных актах Российской Федерации и Украины существенно отличается, что является серьезным тормозом на пути их создания [4].

Аналогичное состояние сложилось с разработкой долгосрочных межгосударственных целевых комплексных программ по решению проблем, представляющих взаимный интерес, в частности, в области производства технически сложной и наукоемкой продукции, в проведении фундаментальных исследований.

При наличии взаимного интереса российских и украинских хозяйствующих субъектов к участию в акционировании предприятий, расположенных на территориях обеих держав, и, прежде всего, в таких отраслях, как нефтепереработка, энергетика, черная и цветная металлургия, из-за расхождений в нормативно-правовой базе их участие в этом процессе не имеет развития.

Анализ показывает, что до сих пор между Российской Федерацией и Украиной не полностью урегулированы проблемы, связанные с согласованием транзитных режимов, систем взимания местных налогов и портовых сборов, недостаточно используются возможности взаимовыгодного сотрудничества в отрасли торгового судоходства, трубопроводного транспорта, межсистемных линий электропередач и использования другой инфраструктуры.

Отношения в финансовой сфере между Украиной и Российской Федерацией характеризуются целым рядом проблем, основные из которых следующие:

- обеспечение организации расчетов при осуществлении внешнеэкономической деятельности субъектами ведения бизнеса;
- регуляция отношений между корреспондентскими счетами Центрального банка Российской Федерации и Национального банка Украины;
- наличие дебиторской и кредиторской задолженности (в том числе просроченной) между субъектами хозяйственной деятельности обеих стран;
- нерешенность вопроса о распределении активов и пассивов прежнего СССР;
- наличие «замороженных» активов Украины в Российской Федерации;
- наличие проблем по платежам Украины за энергоносители из Российской Федерации и тому подобное [4].

Прошло почти шесть лет, прежде чем удалось подвести договорный фундамент под российско-украинские отношения: лишь 31 мая 1997 года был заключен договор «О дружбе, сотрудничестве и партнерстве между РФ и Украиной» (часто называемый для краткости «Большим договором») [1].

Подписанию и ратификации документа предшествовали острые дебаты. Победила точка зрения, что не ратификация договора «надолго разведет два славянских государства по различные стороны баррикад». «Большой договор» подвел солидную базу под долгосрочное партнерство, однако не устранил всех разногласий как в двусторонних отношениях, так и на международной арене.

Совпадает стремление России и Украины стать неотъемлемыми и равноправными частями европейского политического, экономического и культурного пространства. Москва и Киев только выиграют, если будут добиваться этой цели, поддерживая друг друга, совместно преодолевая различные объективные и субъективные преграды.

Определенное влияние на взаимоотношения России и Украины имеет специфика их включения в процессы современного мира, особенно в отношения с Западом. Обе страны – естественные конкуренты на внешних рынках по ряду важных экспортных позиций [3]. Это обстоятельство может негативно сказываться на наших политических взаимоотношениях, если внешнеполитические ведомства наших стран не будут отслеживать данный фактор и если, в конечном счете, конкуренцию не удастся ввести в русло кооперации (как это делают в других странах).

Правда, для развития кооперационного сотрудничества, особенно в сфере высоких технологий, ВПК необходим не только баланс коммерческих интересов, но и высокая степень долговременного политического доверия, являющегося на сегодня одной из ключевых проблем в двусторонних отношениях.

Конструктивное партнерство будет способствовать решению важнейшей геополитической задачи – созданию мирной и надежной среды обитания, обеспечению безопасности, стабильности и процветания на всем постсоветском пространстве. Добрососедские отношения являются также необходимым элементом стратегии на закрепление в европейском политико-экономическом и культурном пространстве в качестве полноправного члена, на создание сбалансированной общеевропейской системы безопасности.

Сотрудничество Украины и России должно осуществляться исключительно на принципах добровольности и равноправия. Проявляя взвешенность, сдержанность и гибкость в спорных вопросах, мы вместе с тем должны поддерживать стремление друг друга к диверсификации внешних связей, углубления партнерства с демократическими и экономически процветающими странами.

В перспективе проблем в российско-украинских отношениях при установлении стратегической определенности и прагматическом соблюдении национальных интересов может стать даже больше, чем на современном этапе. Но все это будут проблемы конкретного, а не принципиального, характера. Принципы фактически определены, и речь идет об их правильном выполнении.

Для плодотворного развития украино-российских отношений потребуются немалые усилия. Важнейший залог успеха – укрепление государства, оздоровление национальной экономики, повышение благосостояния граждан. Именно от этого будет зависеть привлекательность украино-российских отношений.

Список литературы: 1. Договор о дружбе, сотрудничестве и партнерстве между Российской Федерацией и Украиной [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://sevkrimrus.narod.ru/ZAKON/1997god.htm>. 2. Горбулін В. П., Литвиненко О. В. Українсько-російські відносини: зацікавлений погляд [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.cfsp.org.ua/en/publications/papers/43-2010-01-27-15-29-08>. 3. Микал О., Снігір О. Українсько-російські відносини: зіткнення інтересів і цілей [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://uaforeignaffairs.com/article.html?id=435>. 4. Українсько-російські відносини в сучасному геополітичному та економічному просторі [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://masters.donntu.edu.ua/2003/fem/garkusha/library/m5.htm>. 5. Сидорова Н. П. Российско-украинские отношения: проблемы и перспективы сотрудничества. Политологический анализ : дис. на соискание ученой степени канд. полит. наук: 23.00.04. – М., 2000. – 202 с. 6. Федоренко О. Проблема україно-росій-

ського геополітичного дискурсу наприкінці ХХ – на початку ХХІ століть [Електронний ресурс]. – Режим доступа: <http://moloda-naciya.smoloskyp.org.ua/?p=80>. 7. Russia, Ukraine relationship going sour, say polls [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.kyivpost.com/news/nation/detail/30049/>.

*Ткачев М. М.
г. Харьков, Украина*

ПРОБЛЕМЫ ИННОВАЦИОННЫХ ПРОЦЕССОВ В РОССИЙСКО-УКРАИНСКИХ ОТНОШЕНИЯХ

В настоящее время характер украино-российских отношений во многом определяет перспективы и динамику их развития. Украино-российские отношения крайне политизированы и мифологизированы, и их развитие нельзя рассматривать в отрыве от проблем глобализации, расширения Европы и определения места обоих государств в этих процессах.

Проблематика украино-российских отношений крайне актуальна на сегодняшний день. Характеризуя развитие отношений между Россией и Украиной, многие исследователи отмечают как совпадение взаимных интересов, главным из которых является поддержание мира и стабильности, так и наличие противоречий и нерешенных проблем.

Инновационный путь развития экономики выступает основополагающей составляющей будущего как всего человечества в целом, так и отдельно взятой страны, поскольку каждое государство стремится быть равноправно интегрированным в глобальную экономическую среду.

Инновационная деятельность является объектом исследования многих ученых. Проблемы инноваций и их значение и влияние на национальную экономику рассматривают такие отечественные ученые: Михайловская О. В., Перерва П. Г., Геец В. М., Семиноженко В. П., Росоха В. В., Козик В. В., Лапко Е. А., Кузнецова А. Я., Иванов В. Н., Полтарович В. М. Но вопрос сотрудничества между Украиной и РФ в сфере инноваций и другими странами СНГ, пока недостаточно освещен.

Многие страны сегодня мечтают об инновационном пути развития и пытаются справиться с возникающими проблемами и барьерами. Такая же модель развития официально задекларирована как в Украине так и в России. Мы все больше должны задумываться над тем, почему при высоком уровне образования населения, относительно хорошем технологическом, научно-техническом базисе в отдельных видах деятельности достижения в сфере инноваций имеют достаточно скромные результаты. Несмотря на среднегодовые темпы экономического роста в стране на уровне 8% за последние 8 лет, только 8–9% промышленных предприятий осуществляют инновационную деятельность, что не дает пока серьезных надежд на успешное будущее.

Процесс адаптации России и Украины к глобальным тенденциям технологической интеграции находится на начальной стадии, хотя уже сегодня очевидно, что интеграция в мировую инновационную систему является важным фактором развития националь-

ной сферы высоких технологий. Международное инновационно-технологическое сотрудничество оказывает положительное влияние на конкурентоспособность предприятий и продвижение современных передовых технологий на внутренние рынки.

Анализ предприятий по видам инновационной деятельности показывает наличие значительного увеличения части самостоятельных научно-исследовательских организаций (больше 50% общего количество инновационных предприятий). Доля проектных и проектно-исследовательских организаций уменьшилась за 15 лет почти в 2 раза, и это говорит о том, что результаты инновационной деятельности большинства предприятий является разработка идей, а не ее воплощение в материально-вещественную форму. Увеличение количества научных организаций в Украине объясняется их разделом на мелкие организации.

По данным ЦИСН, наибольшей инновационной активностью в России отличаются предприятия металлургии (16,7%), химической промышленности (14,8%), и машиностроения (14,1%), а также пищевой промышленности. Они и определяют общую картину процессов в промышленности [1]. В Украине статистические данные касающиеся инновационной деятельности достаточно похожи: Машиностроение (19,9%), химическая и нефтехимическая промышленность (16,0%), металлургия и обработка металла (14,1%), в пищевой и легкой (приблизительно 14%). Почти 86,0% предприятий, воплощавшие инновации, – это предприятия коллективной формы собственности; 10,8% – государственной; 1,9% и 1,2% – частной и коммунальной собственности; 0,6% – собственность международных организаций [3].

Проанализировав статистические данные по инновационной деятельности как Украины так и России сделали вывод что, процесс адаптации Украины и России до глобальных тенденций технологической интеграции находится на начальной стадии. Однако, уже доказано, что процесс взаимодействия двух стран в этой сфере положительно влияет на конкурентоспособность предприятий и продвижения современных технологий на свой внутренний рынок. Анализ деятельности многих компаний, сотрудничающих с зарубежными партнерами в этой сфере, показывает, что чем больше взаимодействие, тем выше конкурентоспособность и лучшая финансовая устойчивость, что позволяет легче продвигаться на другие международные рынки [5].

Более эффективно инновационной деятельностью занимаются крупные предприятия, поскольку для этого необходимы финансовые ресурсы. Проведенное исследование показало, что уровень инновационной активности среди крупных предприятий (свыше 250 работающих) составляет от 23% до 49%. Среди средних (50–249 работающих) – 11–29%, среди малых предприятий (10–49 работающих) 7–23% [1, 3].

Удельный вес организаций, занимающихся разработкой и использованием новшеств, для Украины и России почти одинаковая. Прирост ВВП за счет новых технологий в Украине составляет примерно 0,7%, в России примерно 0,6%, тогда как в развитых странах этот показатель достигает 60–80%. В 2007–2008 гг. На инновации в Украину тратилось 3% средств, в РФ 1,4. Объем инновационной продукции в Украину составил 6,7%, в РФ 5,1% [1]. Для сравнения мы можем увидеть ситуацию в разных странах мира (рис.1). Удельный вес не зависит ни от размеров страны, ни от богатства ее природных ресурсов.

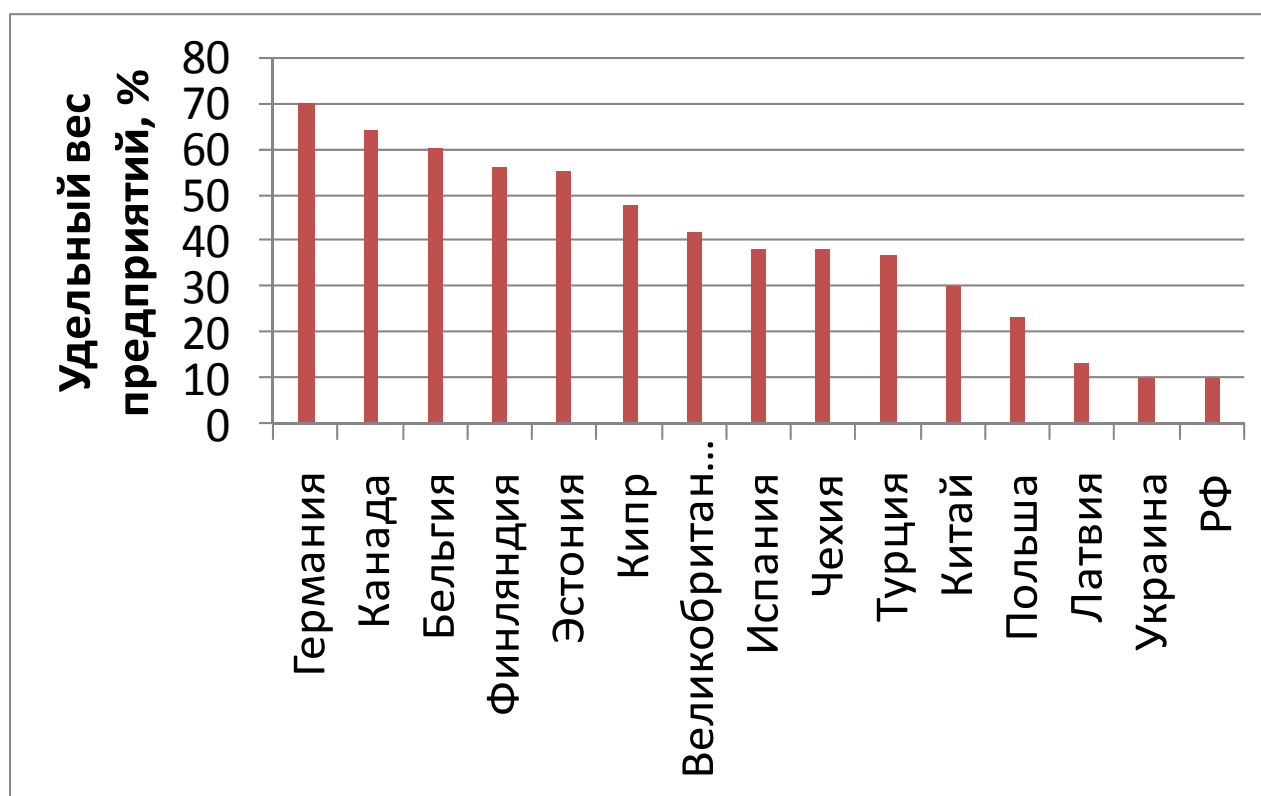

Рисунок 1 – Удельный вес предприятий, внедряющих инновационные технологии в %, в разных странах мира [2].

Исходя из рисунка 1 можем сделать вывод, что лидирующие позиции по внедрению инновационных технологий занимают предприятия Германии, Канады и Бельгии, следом за ними идут предприятия Финляндии и Эстонии – которые занимают приблизительно одинаковые позиции. К сожалению, Украинские и российские предприятия находятся в конце списка по внедрению инновационных технологий.

Фундаментальные и прикладные исследования уменьшились больше чем на 10%, произошло незначительное увеличение объема разработок и научно-технических услуг. Наибольшую долю по объемам выполнения инноваций в 2010 году имели г. Киев, Харьковская, Днепропетровская и Запорожская области (6,65–39,94%). В России лидирующие позиции заняли Московская, Нижегородская и Самарская области. Доля распределения в инновационной сфере в разных секторах экономики характерна такая особенность, как отделение научно-исследовательских организаций как от предприятий, так и от высших учебных заведений.

Современный инвестиционный рынок Украины и РФ характеризуется нехваткой финансовых ресурсов и относительно небольшим набором методов финансирования инноваций. Главным источником финансирования инноваций на протяжении пяти лет остаются собственные средства предприятий (84,6%). Средства государственного бюджета в основном используются на финансирование фундаментальных научных исследований, государственных приоритетных научных программ, на дотации научно-исследовательским организациям, а также на поддержание научных работников (стипендии). Исследования и анализ этого вопроса доказали необходимость использования всех возможных источников касающихся финансирования инновационной деятельности предприятий (собственные средства, акционерный капитал, заемные средства).

Одним из показателей эффективности инновационной деятельности, что характеризует конкурентоспособность продукции, является увеличение объемов реализации продукции на внутренних и внешних рынках. Успешный выход страны из кризиса с помощью инноваций начинается в первую очередь путем экспорта высокотехнологической продукцию. Часть Украины в мировом объеме торговли наукоемкой продукцией составляет 0,1% (не превышает 25млн дол. США), что на порядок меньше доли Польши и Китая, и на два порядка – Германии.

Для Украины достижение существенных результатов в развитии инновационной сферы в ближайшем времени представляется проблематичным в связи с существованием ряда факторов, сдерживающих инновационную активность. Тем более, что современное положение в Украине такое, что она не имеет четкой инновационной политики. В стране утверждено около 120 приоритетных направлений инновационной деятельности [1]. Определение двух – трех направлений повысило бы эффективность расходов бюджетных средств. На финансирование науки выделяется примерно 0,5% ВВП в Украине и примерно 1,2% в РФ. Хотя, как показывает мировой опыт, для этого нужно около 3–4%.

В России действуют два фонда. Венчурный инновационный фонд (ВИФ) был основан по инициативе Министерства науки и технологий Российской Федерации в 2000 году. Второй государственный фонд, ОАО «Российская венчурная компания», – 2006 года. Сегодня он управляет капиталом в 15 млрд. руб. (620 млн. USD) [5].

Для Украины на данный момент для улучшения экономической ситуации необходима концентрация имеющихся ресурсов в двух-трех областях. Достижения в них максимальных горизонтов современной науки и техники, за счет которых постепенно, по принципу «локомотивов», извлекать и другие отрасли, или международное сотрудничество, например, с Россией, поскольку она является выгодным партнером через большой внутренний рынок и географическое положение по отношению к Украине.

Тематика совместных российско-украинских инновационных программ может охватывать чрезвычайно широкий спектр отраслей экономики и народного хозяйства, в первую очередь это самолетостроение, судостроение, ракетно-космическая техника, радиоэлектроника, биотехнологии, пищевая промышленность, нефтеперерабатывающая промышленность и т.д.

Если в начале XXI века Украина и Россия были на одинаковом уровне развития инновационных технологий, то в настоящее время РФ значительно продвинулась в этом направлении. К сожалению, Украина не может похвастаться тем же. Многие программы начали финансировать в Украине, однако мало из них довели до конца. А недостаточно инвестированные средства – это потерянные деньги. К первоочередным заданиям формирования эффективной функционирующей инновационной модели экономического развития можем отнести:

- создание целостной национальной системы, которая обеспечивает взаимодействие научных организаций, высших учебных заведений, инновационных и производственных предприятий;
- обеспечение реализации государственной программы повышения инновационной культуры общества;
- изучение мировых тенденций научно-технологического и инновационного развития, анализ реальных возможностей потенциала Украины;
- формирование соответствующей инновационной инфраструктуры касающейся руководства, координации, стимулирования и контроля внедрения инноваций
- разработка эффективного механизма инвестиционного обеспечения инновационной деятельности;

➤ усовершенствование законодательно нормативной базы.

Таким образом, эффективное функционирование инновационной модели экономического развития базируется на соответствующем институциональном обеспечении, предусматривает взвешенную государственную инновационную политику, соединенную с определенными направлениями активизации инновационной деятельности, позволяющую достичь поставленных целей инновационного развития и занять высшие позиции в мировом постиндустриальном экономическом пространстве.

Список литературы: 1. Российский статистический ежегодник: 2010. М.: Росстат, 2010. 2. Гохберг Л.М., Кузнецова И.А. «Стагнация в преддверии кризиса?» [Электронный ресурс]. – Источник доступа: www.gosbook.ru. 3. Державний комітет статистики України [Електронний ресурс]. – Джерело доступу: www.ukrstat.gov.ua. 4. Ильенковой С.Д. Инновационный менеджмент. М.: Юнити, 1997 г. 5. Россия. Инновации и развитие: А.Г. Фонотов – Москва, Бинوم. Лаборатория знаний, 2010 г. – 432 с. 6. Бекетов Н.В. Современные тенденции развития науки и инновационной деятельности // Проблемы современной экономики. – № 3(15) – 2007. 7. Амоша О. Інноваційний шлях розвитку України: проблеми та рішення. // Економіст. – 2005. № 6. – С. 28–33.

*Черномаз П. А.
г. Харьков, Украина*

СОТРУДНИЧЕСТВО В РАМКАХ ЕВРОРЕГИОНА «СЛОБОЖАНЩИНА»: СОСТОЯНИЕ И ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ

После распада СССР возникла необходимость активизации трансграничного сотрудничества сопредельных регионов бывших союзных республик, а ныне независимых государств. В результате по периметру украинской границы возникла сеть из 8 еврорегионов, основная задача которых – налаживание эффективного межрегионального приграничного сотрудничества Украины как со странами ЕС на западных рубежах, так и с Россией – на восточных (табл. 1).

Таблица 1 – Еврорегионы в Украине

№	Название	Дата учреждения	Участвующие стороны
1	Карпатский	14.02.1993	Венгрия, Польша, Словакия, Румыния, Украина
2	Буг	29.09.1995	Беларусь, Польша, Украина
3	Нижний Дунай	14.08.1998	Молдова, Румыния, Украина
4	Верхний Прут	22.09.2000	Молдова, Румыния, Украина
5	Днепр	29.04.2003	Беларусь, Россия, Украина
6	Слобожанщина	07.11.2003	Россия, Украина
7	Ярославна	24.04.2007	Россия, Украина
8	Донбасс	29.10.2009	Россия, Украина

Составлена автором

Еврорегион – это форма европейского трансграничного сотрудничества между территориальными общинами или местными органами власти регионов двух или более

имеющих общую границу государств, которая оформляется в виде заключения юридически действующего соглашения в соответствии с внутренним законодательством этих стран и нормами международного права [1]. Его целью является координация взаимных усилий и осуществление согласованных мероприятий в разных сферах жизнедеятельности для решения общих вопросов в интересах населения, проживающего на его территории по разные стороны государственной границы.

Одними из первых на территории пограничья Украины и России активность в трансграничном сотрудничестве проявили Харьковская и Белгородская области, учредив украинско-российский еврорегион «Слобожанщина». Площадь еврорегиона «Слобожанщина» составляет 58,5 тыс. кв. км., в нем проживает 4,3 млн. человек (табл. 2).

Таблица 2 – Показатели территории и населения еврорегиона «Слобожанщина»

	Территория		Население на 01.01.2010 г.		Плотность населения	Доля городского населения
	тыс. кв. км.	%	тыс. чел.	%	чел./кв. км.	%
«Слобожанщина»	58,5	100	4299,2	100	72,1	75,2
Харьковская область	31,4	53,7	2769,1	64,4	88,2	80,0
Белгородская область	27,1	46,3	1530,1	35,6	56,5	66,5

Составлена автором по материалам [2, 3]

Важными признаками еврорегиона «Слобожанщина» являются пространственная компактность и высокий потенциал развития за счет социально-экономической взаимодополняемости смежных территорий Белгородской и Харьковской областей.

Любой еврорегион в своем развитии проходит ряд этапов. Рассмотрим этот процесс на примере еврорегиона «Слобожанщина» [4].

Этап 1. Возникновение и обоснование идеи. Начался в 1997 году, когда учеными Харьковского государственного университета А.П. Голиковым и П.А. Черномазом была впервые высказана и обоснована идея создания первого украинско-российского еврорегиона «Слобожанщина» [5–6], которая затем была обоснована и развита в последующих работах [7–10]. В качестве основной цели существования еврорегиона ставилась гармонизация взаимодействия сторон для реализации основных социально-экономических функций пограничья, устранения излишних барьеров для контактов населения, привлечение инноваций и инвестиций для стабилизации и роста экономики, активизация развития добросовестного малого и среднего бизнеса, с трудом преодолевающего барьерное действие границы.

Этап 2. Внесение положения о создании еврорегиона в официальные документы местных органов власти. 20 августа 1999 г. решением сессии Харьковской областной государственной администрации утверждена Региональная комплексная программа социально-экономического развития Харьковской области до 2010 г., одним из пунктов которой стало создание еврорегиона «Слобожанщина».

Этап 3. Подписание документов об учреждении еврорегиона. После подготовительной работы, проведенной исполкомом Совета руководителей пограничных областей Беларуси, России и Украины, 7 ноября 2003 г. в Харькове руководителями органов исполнительной власти и местного самоуправления Харьковской и Белгородской областей были подписаны учредительные документы о создании украинско-российского еврорегиона «Слобожанщина».

Этап 4. Признание еврорегиона на международном уровне. В 2004 году еврорегион «Слобожанщина» был принят в Ассоциацию европейских приграничных регионов (АЕВР) в качестве наблюдателя, а в 2007 году – в качестве члена. АЕВР основана в июне 1971 г. как добровольная неправительственная организация, объединяющая на сегодня порядка 200 разных учреждений трансграничного сотрудничества в Европе, ряд из которых известен как еврорегионы. Ее цель – деятельность в пользу европейских приграничных и трансграничных регионов, чтобы организовывать, поддерживать и координировать их сотрудничество по всей Европе.

Этап 5. Этап разработки стратегии развития еврорегиона. Этот этап предусматривает определение стратегических направлений сотрудничества, которые являются важными для обеих сторон, а также конкретных проектов для совместной реализации. Он требует функционирования рабочих групп по отдельным направлениям деятельности и проектам.

На сегодня заявлен ряд проектов для реализации в рамках стратегических направлений сотрудничества, которые являются важными для обеих сторон, в частности: - создание выставочного комплекса «Экспоцентр «Слобожанщина» на базе магистрального автомобильного пропуска Гоптивка – Нехотеевка;

- строительство международного российско-украинского аэропорта «Белгород-Харьков» вблизи государственной границы;

- формирование трансграничных экономических кластеров (строительного, фармацевтического, туристического, финансового и др.); - разработка и реализация комплексного плана оздоровления бассейна реки Лопань; - создание сети трансграничных туристических маршрутов «Природное и историческое наследие Слобожанщины»; - создание российско-украинского технопарка «Слобожанщина» и др. *Этап 6. Разработка и обеспечение реализации программ трансграничного развития.* Для реализации заявленных проектов нужно сформировать институциональную структуру еврорегиона. Она может представлять собой как имеющиеся административные институты с объединенными проектами, так и специальные трансграничные институты, которые должны разработать проектную документацию, получить источники финансирования и начать реализацию проектов.

Финансирование институциональных органов еврорегиона должно обеспечиваться каждой стороной согласно установленным критериям и приоритетам. Для поддержания деятельности рабочих групп экспертов, как правило, привлекаются целевые средства, предусмотренные в государственных и местных бюджетах на решение конкретных проблем и реализацию конкретных общегосударственных и региональных программ, а также частные инвестиции (по схеме государственно-частного партнерства) и средства зарубежных донорских программ (прежде всего ЕС).

Этап 7. Мониторинг и оценка программ и проектов трансграничного сотрудничества. Мониторинг и оценка осуществляются в ходе реализации программ и проектов формальными органами еврорегиона и организациями, выделившими финансирование под конкретные проекты. По ходу реализации в проекты могут вноситься коррективы, возможен отказ от финансирования одних проектов в пользу других, более перспективных.

На сегодняшний день сотрудничество в рамках еврорегиона «Слобожанщина» остановилось на этапе разработки стратегии развития. В еврорегионе «Слобожанщина» не сформирована четкая институциональная структура, он очень слабо использует свой потенциал и требует наполнения конкретными реализуемыми проектами для решения насущных общих задач.

Можно выделить по крайней мере пять стратегически важных задач украинско-российского трансграничного сотрудничества в рамках еврорегиона «Слобожанщина», которые в перспективе требуют совместного решения.

Первая задача – активизация трансграничной научной, производственной кооперации и торговли путем снятия излишних пограничных и таможенных барьеров.

Вторая задача – улучшение транспортной и логистической инфраструктуры еврорегиона для эффективного использования его транзитного положения. Она предполагает снижение загруженности трансграничной магистрали Харьков-Белгород путем создания обходных транспортных маршрутов, строительство логистических терминалов и т.п.

Третья задача – выработка согласованной экологической политики. Эта работа уже начата реализацией проектов оздоровления бассейна Северского Донца и реки Лопани.

Четвертая задача – преодоление социальной асимметрии пограничья, отражающейся прежде всего на рынке труда. Возникшие расхождения в оплате труда и уровне социальной защиты в пользу российских регионов ведут сегодня к одностороннему потоку трудовой миграции в сторону России. Это требует выработки согласованной политики на общем рынке труда.

Пятая задача – создание региональной маркетинговой информационной системы еврорегиона «Слобожанщина» с целью привлечения инвестиций в проекты путем применения маркетинговых инструментов для повышения известности и улучшения имиджа его территории, ориентации региональной политики на реальные потребности рынков и возможности их предоставления еврорегионом.

1. Нестабильность украинско-российских отношений и их зависимость от личных симпатий и доброй воли руководителей.

2. По отношению к еврорегиону со стороны властей превалирует формально-демонстрационный подход.

3. Не сформирована четкая институциональная структура еврорегиона, а значит, нет автономного механизма развития. 4. Не существует механизма совместного стратегического планирования развития еврорегиона. 5. Отсутствуют реальные источники государственного финансирования как из центрального, так и из местных бюджетов.

6. На украинско-российском участке границы не действуют масштабные европейские программы, поддерживающие трансграничное сотрудничество (Европейский инструмент соседства и партнерства и др.).

7. Бизнес не заинтересован вкладывать средства в проекты еврорегиона даже по схеме государственно-частного партнерства, т.к. со стороны государства отсутствует стимулирование (льготные условия).

В то же время следует отметить, что, несмотря на это, реально действуют основанные на энтузиазме отдельных личностей небольшие научно-образовательные проекты, развивающие тематику еврорегиона «Слобожанщина». В рамках данной политики «малых дел» реализованы такие мероприятия, как: - Школа межрегионального приграничного сотрудничества с проведением трансграничных стратегических дебатов среди студентов и молодых ученых на базе Белгородского государственного университета (БелГУ) и Харьковского национального университета (ХНУ) им. В.Н. Каразина;

- информационный портал межрегионального приграничного сотрудничества (www.euroregion.ru);

- научно-практическая конференция «Украинско-российское порубежье: состояние и перспективы сотрудничества» на базе кафедры международных экономических отношений ХНУ им. В.Н. Каразина. Для активизации и повышения эффективности украинско-российского трансграничного сотрудничества в рамках еврорегиона «Слобо-

жанщина» необходимо прежде всего привлечение для реализации проектов достаточных финансовых ресурсов, которые могут поступить из трех основных источников: 1) целевое бюджетное финансирование со стороны государств-участников проектов и местных властей; 2) инвестиции заинтересованных в сотрудничестве частных организаций; 3) донорские программы ЕС. Назрела необходимость создания Института региональных исследований и трансграничного сотрудничества (возможно, на базе уже существующих учреждений, например, Харьковского и Белгородского университетов), задача которого должна заключаться в научно-исследовательском сопровождении (разработка и обоснование) и мониторинге реализации проектов в рамках еврорегиона «Слобожанщина».

Решению этих вопросов призвана содействовать имплементация подписанного Украиной в ноябре 2011 г. Протокола № 3 к Мадридской конвенции о трансграничном сотрудничестве, предусматривающего создание и деятельность «объединений еврорегионального сотрудничества» со статусом юридического лица и правом на собственный бюджет.

Список литературы: 1. Черномаз П. О. Міжрегіональне транскордонне співробітництво в Європі: від євро регіонів до об'єднань євро регіонального співробітництва / П.О. Черномаз // *Регіон – 2011: стратегія оптимального розвитку: Матеріали науково-практичної конференції з міжнародною участю (м. Харків, 10–11 листопада 2011 р.)*. – Х.: ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2011. – С. 55–58. 2. *Регіони України 2009: Стат. довід.* [Держкомстат України: За ред. О.Г. Осауленка]. – К.: Консультант, 2009. – 757 с. 3. *Регионы России: социально-экономические показатели 2009: Статистический сборник* [Федеральная служба государственной статистики (Росстат)]. – М., 2009. – 990 с. 4. Черномаз П.А. Еврорегион «Слобожанщина»: этапы формирования и перспективы развития / П.А. Черномаз // *Международное сотрудничество приграничных регионов: история, экономика, политика, культура. Материалы международ. науч.-практ. конф., Курск, 19–20 сент. 2011 г.* – Курск: Изд-во VIP, 2011. – С. 160–165. 5. Голиков А. Еврорегион «Слобожанщина» как форма трансграничного сотрудничества сопредельных областей Украины и России / А. Голиков, П. Черномаз // *Регион: Проблемы и перспективы*. – 1997. – № 4. – С. 52–54. 6. Голиков А.П. Еврорегион «Слобожанщина» как отражение исторической общности сопредельных областей Украины и России / А.П. Голиков, П.А. Черномаз // *VIII Всеукраїнська наукова конференція «Історичне краєзнавство і культура»: Наукові доповіді та повідомлення*. – Київ-Харків: Рідний край, 1997. – Ч. 2. – С. 307–309. 7. Голиков А.П. Еврорегион «Слобожанщина» и трансграничное сотрудничество Украины и России / А.П. Голиков, П.А. Черномаз // *Трансграничные проблемы стран СНГ* / Отв. ред. В.М. Котляков. – М.: Оупс, 2003. – С. 208–210. 8. Черномаз П.А. Еврорегион «Слобожанщина» – перспективы трансграничного сотрудничества Харьковской области / П.А. Черномаз // *Вестник торгово-промышленной палаты: Совместный выпуск Харьковской и Белгородской ТПП*. – 2002. – № 11. – С. 15–16. 9. Черномаз П.О. Транскордонне співробітництво Харківської області: чи має перспективу євро регіон «Слобожанщина»? / П.О. Черномаз // *Актуальні проблеми державного управління: Зб. наук. праць*. – Х.: Видавництво ХарПІ УАДУ «Магістр», 2002. – № 2. – Ч. II. – С. 193–197. 10. Черномаз П. Еврорегион «Слобожанщина» и перспективы украинско-российского трансграничного сотрудничества / П. Черномаз // *Часопис соціально-економічної географії: Зб. наук. праць*. – Х.: ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2009. – Вип. 7(2). – С. 85–92.

*Щербаков В. И.
г. Харьков, Украина*

ВЛИЯНИЕ ПОЛИТИКО-ПРАВОВЫХ ПРОБЛЕМ ФУНКЦИОНИРОВАНИЯ РУССКОГО ЯЗЫКА В УКРАИНЕ НА РАЗВИТИЕ УКРАИНО-РОССИЙСКИХ ОТНОШЕНИЙ

Вопросы языковой политики в настоящее время становятся очень актуальными, так как практически не осталось мононациональных государств. Необходим мудрый подход к таким вопросам, чтобы объединить и укрепить страну, поскольку непродуманные действия могут разъединить население государства, вызвать определенные противостояния и даже могут привести к национальным конфликтам [1].

Неразрешимых вопросов в области государственной языковой политики нет. Однако надо помнить, что каждый национальный язык является общечеловеческой ценностью как неповторимый способ познания мира.

Если посмотреть на проблему русского языка на Украине с точки зрения соблюдения прав человека, то можно проследить, что Украина – страна реального двуязычия, но это абсолютно никак не закреплено законодательно. Существующее украинское языковое законодательство, даже в разделах, касающихся функционирования языков национальных меньшинств, к которым причислен и русский, очень несовершенно, противоречиво, и более того – не выполняется [4].

Действительно, типовые учебные планы для общеобразовательных учебных заведений и действующие программы по русскому языку как в русскоязычной, так и в украиноязычной школе имеют тенденцию к сокращению времени на изучение русского языка как предмета до 2-х часов в неделю для 5–9-х классов и 1 часа в неделю для выпускных классов. Полное отсутствие планирования учебного времени для изучения русского языка в начальной школе с украинским языком обучения приводит к тому, что он практически не изучается [3].

В проекте нового закона Кивалова-Колесниченко изучение русского языка в украинских школах может быть прекращено на законных основаниях даже на уровне факультативов.

В сентябре 2010 года Верховная Рада приняла закон, позволяющий использовать документы на русском или других региональных языках, если число его носителей в регионе превышает 10%. Закон также предусматривает, что доля телевизионных и радиопередач на русском языке не должна составлять менее 20%, а школьники и рекламодатели должны иметь возможность выбирать между русским и украинским языками.

В целом это решение реализуется медленно и неравномерно – это шаг вперед для людей, живущих в районах, где русский язык является наиболее распространенным языком, а во многих случаях – единственным языком повседневного общения.

Принятый закон соответствует Статье 10 Конституции Украины, которая гласит: «В Украине гарантируется свободное развитие, использование и защита русского, других языков национальных меньшинств Украины. Государство оказывает содействие изучению языков международного общения».

Текст этой статьи Конституции красноречиво свидетельствует: во-первых: русский язык – один из языков национальных меньшинств; во-вторых: русскому языку гарантируются некоторые исключительные права (но какие – непонятно) в сопоставлении с другими языками на территории Украины (что подчеркнуто отдельным упоминанием русского языка во втором предложении) [2].

Следует отметить, что указание на русский язык в статье 10 Конституции Украины как один из языков национальных меньшинств является не совсем корректным.

Фактически неверно утверждать, что русский является только языком «национального меньшинства» в Украине, потому что: а) русский язык является родным языком миллионов людей в Украине, которые считают себя не этническими русскими, а этническими украинцами, или которые причисляют себя к другим этническим группам; б) русский язык является удобным языком еще для многих миллионов людей, которые, даже если и считают украинский родным языком, тем не менее, находят естественным и практичным использование русского языка для повседневного общения, доступа к российским СМИ, и т.д., либо чередуют или смешивают языки; в) русский язык, еще в большей степени, чем английский язык, по-прежнему является наилучшим средством общения не только с русскими, но с людьми из других частей бывшего СССР и большинства стран Восточной Европы, и даже в некоторых странах за их пределами. Это способность создает также много преимуществ для украинцев, как знание французского языка для тех, кто работает в Африке или знание испанского языка в Латинской Америке.

Президент Украины заявлял, что положение русского языка в Украине улучшится за счет реализации Европейской хартии о региональных языках. В случае активной реализации на практике принятые в соответствии с Хартией законы предоставят каждому региону Украины право выбирать язык, используемый в официальном общении и при преподавании в школах.

Однако если смотреть на вещи как они есть, такой подход способен подорвать единство Украины по региональному признаку. Все говорит о том, что существует определенное несоответствие, возможно даже, противоречие между этими двумя инициативами: (с одной стороны) более широкое использование русского как регионального языка, а (с другой стороны) принятие русского языка как второго официального государственного языка наряду с украинским.

В первом случае возникает перспектива «параллельного одноязычия» на Украине, при котором говорящие на украинском и русском – и, возможно, на других языках, таких как румынский или татарский – делают выбор в пользу более широкого использования своего языка, и только этого языка. Во втором случае предполагается высокий уровень владения обоими языками во всех областях страны, а также иным действительно местным (третьим) языком, который может там иметься.

Просто понять то, каким образом первый подход, при котором русский понимается лишь как язык «национального меньшинства» (принцип, который влечет за собой возникновение целого ряда других проблем), может стать фактором усиления регионального разделения на Украине. Второй подход, при условии, что он будет правильно сформулирован и реализован, может способствовать укреплению единства Украины.

Конечно, следует признать, что в сегодняшнем мире есть один язык, который полезно выучить абсолютно каждому. Речь идет об английском – единственном понастоящему глобальном языке. В то же время полезно вспомнить украинскую историю когда великий князь Мономах говорил в своем знаменитом завещании о том, что его отец понимал пять языков и был хорошо известен в других землях. Также следует вспомнить Ярослава Мудрого, о котором было известно, что он говорил на многих языках. Это та традиция, которая и сегодня должна продолжаться в Украине.

В регионе Европы, в котором находится Украина, русский язык остается основным средством международного и межнационального общения, наряду с местными национальными языками, такими как украинский.

Украина должна быть мостом между Россией и Западом, а не выступать стеной (что пыталось делать бывшее «оранжевое» правительство).

Это должно в первую очередь достигаться за счет уникальных преимуществ Украины в экономическом сотрудничестве с Россией и остальной частью бывшего Советского Союза при развитии экономической интеграции с Европой. Стоит вспомнить совместное заявление Президента Украины с президентом Азербайджана о сотрудничестве в военной и космической промышленности, транспорте, тяжелом машиностроении, топливно-энергетическом комплексе, сельском хозяйстве и других сферах, включая образование и культуру. То же самое можно сказать и в отношении проектов, о которых было объявлено во время визита премьер-министра России в октябре 2010 года: российская Объединенная авиастроительная корпорация и украинское государственное предприятие «Антонов» достигли договоренности о создании совместного предприятия. Украинское правительство и группа компаний ТНК-ВР подписали меморандум о разработке газовых месторождений и последующей добыче газа в Донецкой области. Помимо этого, российский производитель ядерного топлива – государственная компания ТВЭЛ и украинский государственный концерн «Ядерное топливо» намерены создать совместное предприятие по строительству завода по переработке урана в Украине.

Когда государственные чиновники и бизнесмены обсуждали эти предложения, кто-нибудь мог себе представить, что такие переговоры будут вестись на каком-либо другом языке кроме русского? Или что будет нужен переводчик? Никто из тех, кто когда-либо принимал участие в таких переговорах на межгосударственном или коммерческом уровне, никогда не ошибается насчет того преимущества, которое дает участникам то, что они не только в буквальном смысле говорят на одном языке, но и являются частью тесно связанной с языком культурной среды. Говорящие на английском, французском или немецком языках просто лишены этого преимущества в соседствующих с Украиной странах, и Украине не стоит так просто от него отказываться.

Националистические политические программы в языковом вопросе могут иметь отрицательное влияние на развитие Украины.

Образование на русском и использование русского языка можно развивать и без придания ему статуса государственного языка. Но необходимо честно сказать о политическом, социальном и историческом послании, которое несет в себе отказ русскому языку в государственном статусе в стране, в которой больше чем в любых иных очевидных случаях, действительно существуют два поистине общенациональных языка, которые вдобавок еще и очень близки между собой. Это послание для русскоязычных жителей Украины состоит в следующем: вы и ваш язык являетесь второсортными. Вам следует «включиться в программу» и начать пользоваться единственным по-настоящему «государственным» языком, а не языком «меньшинства». Такое послание может приветствоваться некоторыми экстремистами, для которых русскоговорящие в любом случае не являются «настоящими» украинцами. Но оно ничего не несет для Украины в целом.

При рассмотрении опыта других стран можно отметить пример Финляндии, в которой шведский язык является государственным языком наряду с финским, хотя лица, считающие шведский родным языком, составляют лишь около шести процентов населения. Тем не менее, когда Финляндия стала независимой, было принято мудрое решение о том, что отказ шведскому языку в официальном статусе будет рассматриваться как сигнал шведскоговорящим о том, что они являются гражданами второго сорта или в каком-то смысле иностранцами, поскольку до того, как Финляндия вошла в состав Российской империи, она находилась под властью Швеции.

Для Украины, пожалуй, наиболее поучительным положительным примером языковой политики может быть Люксембург. Хотя он является крошечным по сравнению с Украиной, языковая ситуация в Люксембурге поучительна в смысле последовательных ожиданий того, что все граждане должны говорить на общегосударственных языках. (В Люксембурге это не два, а три языка: местный франконский язык, а также французский и немецкий). Самое главное, существует национальный консенсус по вопросам преподавания и использования каждого из языков. Он предполагает школьное обучение, которое начинается на люксембургском на уровне начальной школы, далее переходит на немецкий, а затем в средней школе на французской язык. Предполагается, что каждый способен одинаково свободно читать на всех трех языках.

Таким образом, как минимум мы должны стремиться к трехязычности каждого гражданина Украины, чтобы соответствовать требованиям современного мира [4].

Президент Украины Янукович В.Ф. на вопрос о статусе русского языка как государственного языка ответил: «Учите украинский, это будет нормально. Учите другие иностранные языки. Мы живем на украинской земле, и мы должны уважать и почитать его».

Он, конечно, прав – но это лишь половина правды. Все украинцы должны учить украинский язык, а также иностранные языки.

Но очевидно, что наиболее желательным развитием ситуации в Украине, и в особенности для национального единства Украины, было бы то, чтобы все русскоязычные стали хорошо владеть украинским, а все украиноязычные – хорошо владеть русским, и чтобы оба языка использовались по всей стране, как на официальном, так и на неофициальном уровне.

Для того чтобы это произошло, как украиноговорящие, так и русскоговорящие должны чувствовать, что они заинтересованы в обоих языках как объединяющих элементах Украины. Это, конечно, означает конец националистической повестке, в соответствии с которой русский язык воспринимается с подозрением и как нежелательный, и даже «иностранный».

В противовес этому сбалансированная политика должна быть основана на национальном договоре, по которому статус русского языка будет поднят до уровня второго государственного, а жители всех регионов Украины искренне примут на себя обязанность овладеть «другим» государственным языком – тем, на котором они не говорят, или, по крайней мере, в котором чувствуют себя неуверенно.

Такая политика не только открыла бы путь к укреплению единства Украины, повысила бы ее шансы стать мостом между бывшим Советским Союзом и другими странами Европы, но и улучшила бы украино-российские отношения.

Список литературы: 1. Васенко Л.А. Социолингвистический подход к вопросам языковой политики в многонациональных государствах // Переяславская Рада и гармонизация украино-российских отношений: история и культура, наука и образование: сб. науч. трудов: по матер. Второй Междунар. науч.-практ. конф. 13 дек. 2007 г. / под ред. А.Г. Романовского, В.Н. Ганичева. – Харьков: НТУ «ХПИ», 2008. – С. 477–481. 2. Дубичинский В.В. Проблемы языковой ситуации в Украине // Переяславская Рада и гармонизация украино-российских отношений: история и культура, наука и образование: сб. науч. трудов: по матер. Второй Междунар. науч.-практ. конф. 13 дек. 2007 г. / под ред. А.Г. Романовского, В.Н. Ганичева. – Харьков: НТУ «ХПИ», 2008. – С. 423–427. 3. Покроева Л.Л. Проблемы преподавания русского языка и литературы в школе // Переяславская Рада, её историческое значение и перспективы развития восточнославянской цивилизации: сб. науч. трудов: по матер. III Междунар. науч.-практ. конф. 18–19 дек. 2008 г.

/ под ред. А.Г. Романовского, В.Н. Ганичева. – Харьков: НТУ «ХПИ», 2009. – С. 49–51.
4. Щер-баков В.И., Виктор И.В. Историко-экономический подход к проблемам русского языка на Украине // Проблемы использования, изучения и преподавания русского языка на Украине: по матер. V Международной науч.-практ. конф. – Харьков, 2010. – С. 339–342

*Шеховцов А. Н.
г. Харьков, Украина*

ПОЛИТИКО-ПРАВОВЫЕ ПРОБЛЕМЫ, ПУТИ РАЗВИТИЯ УКРАИНО-РОССИЙСКИХ ОТНОШЕНИЙ

Созданная за семнадцать лет независимости нормативно-правовая база украино-российских отношений охватывает фактически все сферы сотрудничества. Подписано более 360 двусторонних документов, более 240 из них действуют на межгосударственном и межправительственном уровнях. Около 200 договоров подписано в торгово-экономической, научно-технической, военной и военно-технической сферах.

Одним из актуальных договоров есть соглашение о стратегическом партнерстве в газовой сфере.

Премьер-министр Украины Анатолий Кинах и глава правительства России Михаил Касьянов подписали в понедельник, 7 октября, в Кишиневе соглашение о стратегическом партнерстве в газовой сфере. «В этом документе, который сейчас подписан, мы видим наши договоренности с Президентом Украины», – президент России Путин, сообщают «Українські Новини».

Путин также отметил, что подписание этого соглашения не означает завершение работы по его совершенствованию.

Стороны договорились развивать долгосрочное взаимовыгодное сотрудничество в разработке совместного баланса и обеспечении транзита природного газа, строительстве, реконструкции и эксплуатации газопроводов подземных хранилищ газа и других объектов инфраструктуры газового комплекса, разработке совместных проектов транспортировки газа через территории Украины и России на зарубежные рынки, в том числе привлечением компаний третьих стран.

Кроме того соглашение предусматривает развитие сотрудничества в подготовке и применении документов, регламентирующих функционирование газотранспортных систем, содействие в разработке проектов по освоению газовых месторождений на территориях обеих стран.

Документ вступает в силу с даты его подписания, действует в течение 30 лет и автоматически продлевается на последующие пятилетние периоды, если ни одна из сторон не менее чем за два года до истечения очередного пятилетнего периода не уведомит другую сторону о своем намерении прекратить действие соглашения.

Премьер-министр Украины Анатолий Кинах заявил со ссылкой на предстоящее соглашение о стратегическом партнерстве, что Украина при формировании украинско-российского газотранспортного консорциума не намерена приватизировать украинские газопроводы. Также отметил, что позиция Украины остается неизменной и контрольный пакет акций будущего консорциума, по мнению украинской стороны, должен принадлежать ей.

Кинах также подчеркнул, что для Украины принципиальное значение имеет то, что согласно соглашению, консорциум будет создаваться соответственно с законодательством Украины.

Но начался газовый конфликт между Россией и Украиной в 2005–2006 гг., который был вызван намерением российского концерна «Газпром» повысить цены на природный газ, поставляемый на Украину. Этот шаг соответствовал общей направленности действий «Газпрома» по приведению экспортных цен на газ для постсоветских государств в полное соответствие с уровнем цен на европейском газовом рынке.

В марте 2005 года вновь назначенный председатель ГЭК «Нафтогаз Украины» Алексей Ивченко предложил «Газпрому» отказаться от бартерных схем при взаиморасчётах и перейти к прямым денежным расчётам – в том числе, пересмотреть тарифы на транзит российского газа в Европу по территории Украины. 29 марта Украина предложила повысить с 2006 года тарифы на транзит до \$1,75–2 за 1 тыс. м³ на 100 км.

«Межправительственный договор, привязывающий цену на газ для Украины к цене транзита по её территории, фактически денонсирован... После того как украинская сторона подняла вопрос о пересмотре газовых соглашений, россияне настояли на подписании протокола, где зафиксировали, что договоренности изменяют по инициативе Украины» (Владимир Литвин, 04.12.2006).

В начале июня 2005 года российский «Газпром» на переговорах с Украиной о режиме транзита и поставок газа предложил, начиная с 2006 года, поднять до среднеевропейского уровня (\$160–170 за тысячу кубометров) цену за российский газ с одновременным повышением тарифа за газовый транзит в Европу, а также перейти к полностью денежной, а не натуральной оплате транзита и изменить методику расчёта цен на газ.

В июне 2005 года тогдашний вице-премьер Украины Анатолий Кинах категорически отверг российское предложение, настаивая на продлении существующего режима договорённостей по газу с Россией до 2013 года.

Украинская сторона до декабря отказывалась принять российские требования, которые с течением времени становились всё более жёсткими. В декабре 2005 скрытый от глаз общественности переговорный процесс перешёл в новую фазу словесной войны между российскими и украинскими – представителями самого разного уровня. Газовый вопрос перешёл с уровня «Газпрома» на правительственный уровень, и в ноябре им занялся уже премьер-министр России Михаил Фрадков. Украине, которая не только потребляет газ, но и является основной транзитной страной, через которую Россия поставляет газ в Европу, был предъявлен фактический ультиматум – до 1 декабря принять российскую цену 160 долларов за тысячу кубометров. Получив отказ, Михаил Фрадков демонстративно отменил свой визит в Киев, планировавшийся на начало декабря.

В связи с неподписанием контрактов на поставку газа в 2006 году, 1 января 2006 подача газа на украинский рынок была прекращена. Однако, поскольку основные поставки российского газа в Европу осуществляются через газотранспортную сеть, проходящую по территории Украины, то, как утверждает российская сторона, Украина в течение первых дней 2006 года осуществляла несанкционированный отбор газа из экспортного газопровода для удовлетворения собственных потребностей.

Конфликт был формально завершён в ночь с 3 на 4 января подписанием соглашения, которое, судя по первоначальным официальным заявлениям, удовлетворило обе стороны. Верховная рада Украины, однако, использовала факт подписания этого соглашения для обострения отношений с президентом Украины Виктором Ющенко, отправив правительство Юрия Еханурова в отставку – см. Политический кризис на Украине (2006). Во второй половине января Украина возобновила сверхплановый отбор российского газа из транзитных газопроводов, что отразилось на поставках европейским покупателям. Некоторые страны Центральной и Восточной Европы воспользовались этой ситуацией для того, чтобы обвинить Россию как ненадёжного энергопоставщика.

Начиная с 2006 года роль посредника в торговле газом между Россией и Украиной играла зарегистрированная в Швейцарии компания «Росукрэнерго», со стороны России принадлежащая «Газпрому», а со стороны Украины – физическим лицам (Дмитрию Фирташу и Ивану Фурсину; также существуют предположения, что свою долю в компании имеет криминальный деятель Сергей Шнайдер (Семён Могилевич), которого называют реальной силой, стоящей за миллиардером Фирташем. Юлия Тимошенко, отправленная в отставку в 2005 году с поста премьера по причине, как она считает, противодействия бизнесу *ПУЭ*, уже тогда заявляла о недопустимости существования этой структуры. http://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%93%D0%B0%D0%B7%D0%BE%D0%B2%D1%8B%D0%B9_%D0%BA%D0%BE%D0%BD%D1%84%D0%BB%D0%B8%D0%BA%D1%82_%D0%BC%D0%B5%D0%B6%D0%B4%D1%83_%D0%A0%D0%BE%D1%81%D1%81%D0%B8%D0%B5%D0%B9_%D0%B8_%D0%A3%D0%BA%D1%80%D0%B0%D0%B8%D0%BD%D0%BE%D0%B9_2008%E2%80%942009_%D0%B3%D0%BE%D0%B4%D0%B0 – cite_note-7. С заявлениями о ненужности посредника в 2007 году выступал будущий президент России Дмитрий Медведев. После возвращения Юлии Владимировны на пост премьера (декабрь 2007-го) тема ликвидации посредников стала центральной для её визитов в Россию. Меморандум от 2 октября 2008 года, подписанный Путиным и Тимошенко, предусматривал ликвидацию посредников в торговле газом между Украиной и Россией [11].

По словам самого совладельца «Росукрэнерго» Дмитрия Фирташа, которые, согласно информации, опубликованной на сайте WikiLeaks, он сказал 8 декабря 2008 года, если Москва действительно хотела избавиться от РосУкрЭнерго, она могла это сделать только за время, которое Тимошенко была при власти. При этом миллиардер отметил свои дружеские и доверительные отношения с президентом Ющенко.

В ноябре 2008 года президент России Медведев и глава «Газпрома» Миллер заявили о существовании у Украины долга в \$2,4 млрд. Президент Украины Ющенко признал этот долг, обвинив в его возникновении Кабинет министров Украины, на что премьер Тимошенко ответила, что этот долг является не долгом Украины, а долгом «Росукрэнерго». При этом она подчеркнула необходимость разобраться с коррупцией в газовом секторе и перейти на прямые прозрачные контракты.

С точки зрения Блока премьера Украины Юлии Тимошенко, основной причиной этого газового кризиса явилось нежелание «теневой структуры Росукрэнерго» потерять возможность для «коррупционной посреднической деятельности». Именно «Росукрэнерго», действуя в том числе и через секретариат президента Ющенко, в котором существовало лобби этой структуры, сорвало, по мнению блока, подписание газовых договоров, которое было намечено на 31 декабря 2008 года. Данная информация подтверждается также заявлением главы «Газпрома» Миллера, где он подчёркивает, что «Росукрэнерго» предлагала цену выше, чем предлагал «Нафтогаз» (по данным Олега Дубины, тогда занимавшего пост руководителя «Нафтогаза», цена *ПУЭ* была \$285 за тыс. куб. м. против цены \$235 у «Нафтогаза»), однако российская сторона была настроена на прямые контракты, после чего 31 декабря президент Украины Ющенко отозвал делегацию «Нафтогаза» с переговоров. Факт отзыва делегации с переговоров, инициированный людьми, лоббирующими «Росукрэнерго», а также то, что указания главе «Нафтогаза» со стороны президента были диаметрально противоположны указаниям правительства (с противоположными взглядами на посредничество *ПУЭ*) подтверждает также тогда премьер-министр Украины Юлия Тимошенко и глава «Нафтогаза» Олег Дубина. В ходе кризиса стороны выступали с заявлениями, указывающими, что именно желание некоторых украинских политиков сохранить посредников является

причиной происходящего. Так, премьер России Путин ещё 8-го января заявил, что российской стороне не дают напрямую заключить контракт с НАК «Нафтогаз Украины», а также сказал: «Сегодня в этих условиях (они) борются не за собственно цену на газ, а за возможность сохранить тех или иных посредников для того, чтобы использовать получаемые дивиденды в личных целях, личного обогащения и в целях получения необходимых финансовых ресурсов для будущих политических кампаний».

Премьер-министр Украины Юлия Тимошенко 14 января заявила: «Переговоры, которые успешно двигались, начиная с 2 октября, по обеспечению Украины природным газом по цене \$235 для украинских потребителей и транзит в пределах 1,7, 1,8, – эти переговоры были сорваны тем, что, к сожалению, украинские политики пытались сбросить «Росукрэнерго» как теневого коррупционного посредника... Переговоры между двумя премьер-министрами, а потом – между НАК «Нефтегазом» и «Газпромом» разрушались теми политическими силами на Украине, которые получили и планируют получать коррупционную выгоду от работы «Росукрэнерго».

При этом она утверждала, что переговоры о поставках газа на Украину были сорваны в том числе и по вине Президента Украины. Позже премьер заявил, что появление «Росукрэнерго» на украинском газовом рынке произошло именно под патронатом Ющенко. http://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%93%D0%B7%D0%BE%D0%B2%D1%8B%D0%B9_%D0%BA%D0%BE%D0%BD%D1%84%D0%BB%D0%B8%D0%BA%D1%82_%D0%BC%D0%B5%D0%B6%D0%B4%D1%83_%D0%A0%D0%BE%D1%81%D1%81%D0%B8%D0%B5%D0%B9_%D0%B8_%D0%A3%D0%BA%D1%80%D0%B0%D0%B8%D0%BD%D0%BE%D0%B9_2008%E2%80%94%D0%B3%D0%BE%D0%B4%D0%B0 – cite_note-20.

Президент России Дмитрий Медведев, в свою очередь, 17 января выступил с таким заявлением: http://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%93%D0%B7%D0%BE%D0%B2%D1%8B%D0%B9_%D0%BA%D0%BE%D0%BD%D1%84%D0%BB%D0%B8%D0%BA%D1%82_%D0%BC%D0%B5%D0%B6%D0%B4%D1%83_%D0%A0%D0%BE%D1%81%D1%81%D0%B8%D0%B5%D0%B9_%D0%B8_%D0%A3%D0%BA%D1%80%D0%B0%D0%B8%D0%BD%D0%BE%D0%B9_2008%E2%80%94%D0%B3%D0%BE%D0%B4%D0%B0 – cite_note-21 «Я считаю, что мы с нашими украинскими партнёрами можем торговать без всяких посредников, особенно без посредников, вызывающих большие сомнения у украинской общественности, да и не только украинской». По его словам, не секрет, что на участии известного посредника «РосУкрЭнерго» достаточно жестко настаивала украинская сторона. «Какова будет её позиция в этой ситуации, я не знаю. Проблема заключается в том, что некоторые участники переговоров отстаивали необходимость сохранения посредников и ссылались на инструкции, полученные наверху. А другая часть переговорщиков говорила, что эти посредники – абсолютное зло, которое подлежит безусловному и немедленному истреблению. Наша позиция проста – нам посредники не нужны. Даже в рамках соответствующей компании российская сторона, как вы знаете, была представлена крупнейшим газовым концерном».

Комментируя итоги кризиса и отвечая на вопрос журналиста, как быть тем странам, которые заключили договора о покупке газа с «Росукрэнерго», Тимошенко сказала: http://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%93%D0%B7%D0%BE%D0%B2%D1%8B%D0%B9_%D0%BA%D0%BE%D0%BD%D1%84%D0%BB%D0%B8%D0%BA%D1%82_%D0%BC%D0%B5%D0%B6%D0%B4%D1%83_%D0%A0%D0%BE%D1%81%D1%81%D0%B8%D0%B5%D0%B9_%D0%B8_%D0%A3%D0%BA%D1%80%D0%B0%D0%B8%D0%BD%D0%BE%D0%B9_2008%E2%80%94%D0%B3%D0%BE%D0%B4%D0%B0 – cite_note-zn-15. «Я, если это позволительно, очень рекомендую своим коллегам – пре-

мьер-министрам этих стран – отойти от посреднической компании «РосУкрЭнерго». Всегда лучше иметь отношения с тем, кто сам добывает газ. Я уверена, что пережитый нами кризис, потрясший и Украину, и Россию, и Европу, в основе своей природы имел коррупционное посредничество. Ибо вталкивание посредника привело к разрушению стабильных и предсказуемых отношений между странами на газовом рынке, и эти надежные отношения были в 2006 г принесены в жертву высоким украинским политикам, которые обеспечивали работу коррупционной схемы и спонсировались теневыми деньгами».

Президент России Дмитрий Медведев 31 января 2009 года отметил, что посредники были навязаны украинской стороной. Также он подчеркнул: «Нам никакие посредники не нужны, если они ломают схему отношений или эти посредники увеличивают стоимость газа для потребителей. Мы хотим прозрачных отношений и прямых отношений. Нам были навязаны когда-то посредники на Украине. Россия готова торговать непосредственно от имени основного поставщика газа, от компании Газпром».

29 января 2009 года в СМИ появились сведения, что украинские совладельцы «Росукрэнерго» Дмитрий Фирташ и Иван Фурсин объявлены в России в федеральный розыск.

2 февраля 2009 года польское нефтегазовое предприятие (PGNiG) объявило, что рассматривает возможность подачи иска в суд на «Росукрэнерго» в связи с тем, что Польша не получает природный газ через Украину, который в соответствии с контрактом должна поставлять эта компания.

28 апреля 2009 года стало известно, что венгерская энергетическая компания «EMFESZ», обеспечивающая газом четверть венгерского рынка, официально отказалась от его закупки у «Росукрэнерго» в пользу закупок у подконтрольной «Газпрому» компании «RosGas». По состоянию на конец апреля у «Росукрэнерго» ещё оставались контракты с рядом стран в Европе, однако они не выполнялись из-за отсутствия собственного топлива.

После прихода к власти Виктора Януковича, который, по информации СМИ, был во многом профинансирован миллиардером Фирташем, имеющим с окружением нового президента дружеские отношения, 11 млрд кубометров газа, которые в ходе конфликта были переданы из собственности *ПУЭ* в собственность «Нафтогаза», а также дополнительно 1,1 млрд кубометров в качестве штрафных санкций решениями Генеральной прокуратуры Украины, а также благодаря решению Стокгольмского арбитража начали возвращаться в собственность «Росукрэнерго». При этом главной причиной поражения государственного «Нафтогаза» в Стокгольме является то, что компания под конец рассмотрения вопроса фактически согласилась с претензиями *ПУЭ*, поменяв свою правовую позицию и согласившись с незаконностью заключённых при разрешении конфликта, 20 января 2009 года, договоров. Украинская же Генпрокуратура, кроме того, что издала распоряжение об отмене решения правления «Нафтогаза» об оформлении данного газа в собственность государственной компании, отказалась расследовать вопрос о ненадлежащем представлении позиции Украины в Стокгольме. Не стала поддерживать инициирование такого расследования и Верховная Рада благодаря позиции фракции Партии Регионов. Кроме этого, *ПУЭ* будет требовать у «Нафтогаза» дополнительных компенсаций в размере \$500 млн, однако вернула ему \$1,7 млрд долга, а также должна заплатить долги «Газпрому» в сумме \$810 млн. Полученный газ «Росукрэнерго» продаёт по ценам \$338 – 358 за тыс. куб. м. «Газпром экспорту», который экспортирует его в Европу, «Нафтогазу» же пришлось дозакупать у российского монополиста дополнительные объёмы энергоносителя. Потери компании и государства от этих событий оцениваются в \$5,4 млрд (по данным представителя Нафтогаза – 26 миллиардов

гривен). При этом ответственность по коммерческим долгам «Нафтогаза» фактически будет нести государственный бюджет Украины. Передача 12,1 млрд кубометров газа в собственность РУЭ завершилась в апреле 2011 года.

Лидер украинской оппозиции Юлия Тимошенко охарактеризовала решение о возврате газа РУЭ как большое преступление, требующее расследования на уровне Украины, международных и неправительственных структур, и связала произошедшее с поручениями президента Украины Януковича. В частности, Юлия Владимировна обратилась в МВФ, который кредитует страну, с просьбой мониторить ситуацию. В апреле 2011 года она подала иск на Фирташа в американский суд.

Несмотря на эти события, между Россией и Украиной из-за позиции российских властей сохранилось подписанное при разрешении кризиса соглашение, которое предусматривает торговлю газом без посредников, а компания «Росукрэнерго» ушла с газового рынка Украины

В январе 2010 года газета «Ведомости» утверждала, что срыв поставок топлива в Европу в январе 2009 года стоил Газпрому один миллиард долларов: столько, по утверждению «Ведомостей», Газпром потерял, списав европейским клиентам 4,5 миллиарда кубометров газа, которые не смог поставить из-за конфликта с Украиной.

В конце марта 2010 года экс-президент Украины Виктор Ющенко, комментируя переговоры премьер-министра Украины Н.Я. Азарова по газовым вопросам в Москве, сказал: «Главные представители российской власти откровенно говорят о том, что их устраивают соглашения, достигнутые с правительством Ю.Тимошенко. <http://ru.wikipedia.org/wiki/>

[ki/%D0%93%D0%B0%D0%B7%D0%BE%D0%B2%D1%8B%D0%B9_%D0%BA%D0%BE%D0%BD%D1%84%D0%BB%D0%B8%D0%BA%D1%82_%D0%BC%D0%B5%D0%B6%D0%B4%D1%83_%D0%A0%D0%BE%D1%81%D1%81%D0%B8%D0%B5%D0%B9_%D0%B8_%D0%A3%D0%BA%D1%80%D0%B0%D0%B8%D0%BD%D0%BE%D0%B9_2008%E2%80%94%D0%B3%D0%BE%D0%B4%D0%B0](http://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%93%D0%B0%D0%B7%D0%BE%D0%B2%D1%8B%D0%B9_%D0%BA%D0%BE%D0%BD%D1%84%D0%BB%D0%B8%D0%BA%D1%82_%D0%BC%D0%B5%D0%B6%D0%B4%D1%83_%D0%A0%D0%BE%D1%81%D1%81%D0%B8%D0%B5%D0%B9_%D0%B8_%D0%A3%D0%BA%D1%80%D0%B0%D0%B8%D0%BD%D0%BE%D0%B9_2008%E2%80%94%D0%B3%D0%BE%D0%B4%D0%B0) – cite_note-215. Они настолько выгодны для российской стороны, что для их пересмотра не хватает даже сдачи украинских экономических интересов, на которую была готова нынешняя власть: создание консорциума по управлению украинской ГТС или допуск „Газпрома“ на внутренний рынок. Российская сторона сегодня практически требует за снижение цены на газ – создание союзного государства или хотя бы присоединения к Таможенному союзу с Россией». Ющенко также отметил, что «по соглашениям от 19 января 2009 года Украина получила одни из самых высоких цен на газ при самых низких тарифах на транзит».

К концу 2009 года, эксперты констатировали, что на глобальном рынке газа образовалось затоваривание – вследствие падения потребления на 3 % (в Европе – на 7%) и роста производства в Северной Америке сланцевого газа; положение Газпрома на рынке газа в Европе оказалось под угрозой; его доля на рынке ЕС снизилась с 25% до 22%, по оценкам Eurogas.

РАЗДЕЛ 6

ДУХОВНО-КУЛЬТУРНЫЕ ЦЕННОСТИ ВОСТОЧНОСЛАВЯНСКОЙ ЦИВИЛИЗАЦИИ

Белова Т. М.
м. Харків, Україна

ГУМАНІТАРНІ ТА КУЛЬТУРОЛОГІЧНІ ПІДХОДИ ДО ПРОБЛЕМ ПЕРСПЕКТИВНОГО РОЗВИТКУ СХІДНОСЛОВ'ЯНСЬКИХ НАРОДІВ ЗАСОБАМИ ВИКЛАДАННЯ СВІТОВОЇ ЛІТЕРАТУРИ

*Розум дитини – не посудина,
яку треба заповнити,
а смолоскип, що треба запалити
(Плутарх)*

Прагнення сучасної освіти до гуманізації передбачає формування цілісного знання про світ взагалі та вміння співвідносити його з духовним світом особистості. Отож, перед викладачем стоїть завдання не просто дати студенту певну кількість знань, а навчити мислити, висловлювати власні думки і відстоювати їх, за допомогою наук осягнути світ і насамперед себе. У цьому розумінні, на мою думку, особливого значення набуває література, адже це один із небагатьох загальноосвітніх предметів, де вивчається мистецтво, виховуються естетичні смаки, формується світогляд. Заняття з світової літератури мають великий виховний потенціал. Завданням курсу «Світова література» є вивчення кращих творів світового мистецтва, розвиток художнього смаку та навичок самостійного спілкування з творами світової культури, вміння свідомо сприймати закладені в мистецтві слова духовні цінності й відстоювати їх у житті. Світова література відкриває студентам дивосвіт духовних надбань людства. Саме цей курс дає можливість прилучити студентів до фундаментальних цінностей слов'янського та західного світу. Вершинні досягнення світової літератури розкривають перед студентами абсолютні моральні цінності, що стали вічними, загальнолюдськими – добро, справедливість, милосердя, розум, честь і гідність, – змальовують у негативному плані і їх антиподи, щоб виробити в людини імунітет до них. Тепер популярною стала теза: література – не підручник життя. Так, література, літературні образи, літературні події – не взірєць для наслідування (художні ситуації, хоча й відтворюють певною мірою світ і життя людини в ньому, та все ж дуже відрізняються від реальних життєвих умов). Але література має такий великий гуманістичний потенціал, що може допомогти у формуванні юної людини, у її самовизначенні, в усвідомленні нею моральних ідеалів і виборі життєвої позиції. Викладач – словесник, можливо, єдиний з усіх предметників, має справу з вихованням душі студента за допомогою прекрасного мистецтва, вселяючи в неї добро, прагнення краси й гармонії.

Сьогодні націлює освіту на формування ініціативної і самостійної особистості, наділеної творчою уявою, ініціативним мисленням. Справжній педагог сьогодні не стільки той, хто навчає, скільки той, хто спрямовує процес навчання дитини. Тобто у навчанні потрібно йти не від знань до студента, а від студента, його можливостей до навчального предмета. Студент повинен бути не пасивним об'єктом, а суб'єктом навчан-

ня, головною діючою фігурою всього навчально-виховного процесу. Це і є головною тезою методики особистісно-орієнтованого навчання. Завдання викладача-словесника – допомогти студенту одержати безпосередню насолоду від художнього слова, досягнути моральні цінності твору. Головне для мене – не залишати студента байдужим, будити його думки, почуття, намагатися створювати на занятті такі умови, коли кожен захоче висловитись, а ще краще – коли заблищать очі від захоплення думками і вчинками героїв чи власними думками. Я переконана, що викладач повинен не моралізувати, не нав'язувати свою думку, а дати змогу студентам мислити, робити власні висновки, висловлювати думки, аргументуючи їх на основі тексту. Це можливо лише за умови, коли студент знає, що його ніхто не переб'є, його відповідь вислухають, навіть якщо вона помилкова. На мою думку, якщо у навчанні застосовуються різні технології і форми проведення занять, то студенти, навіть ті, які не є великими шанувальниками літератури, знайдуть для себе те, що їх приваблює найбільше.

Під час підготовки до занять шукаю такі форми його проведення, які б активізували емоційні та інтелектуальні можливості студента, підключали його до процесу пізнання. Прагну, щоб кожен студент відчув свою власну причетність до всього, що відбувається на занятті. Тільки так отримані на занятті знання набувають для студента особистісного смислу і цінності. Шляхи реалізації методики особистісно-орієнтованого навчання можуть бути різноманітними. Активізувати внутрішні ресурси студентів можна як під час проведення традиційних репродуктивних або продуктивних типів роботи, так і запроваджуючи найновіші технології навчання. Найголовніше, щоб вибір засобів навчальної діяльності здійснювався з урахуванням особистості студента, сприяв його самореалізації. Для досягнення поставленої мети кожен викладач на свій розсуд обирає методи і прийоми. У моїй методичній скарбничці багато різноманітних засобів. Хочу зупинитися на деяких з них.

Перш за все назву ті, які сприяють розвитку творчої самостійності студентів. Самостійну роботу студентів поділяю на індивідуальну та колективну. Серед індивідуальних завдань назву такі: підготувати виразне читання твору або окремих уривків із нього, підготувати цікаві повідомлення про життя та творчість письменника, розповісти про історію створення того чи іншого твору, що буде вивчатися тощо. Таке залучення студентів до підготовки та проведення занять дає їм можливість відчути себе співтворцями, а навчальний матеріал не залишає їх байдужими. Враховуючи можливості кожного студента, даю конкретне випереджувальне завдання. Студенти готують повідомлення історичного, географічного, літературознавчого характеру, що сприяє розвитку міжпредметних зв'язків. Так на занятті за темою «Реалізм як художня система» студент-історик повідомляє про історичні умови виникнення реалізму; студент – літературознавець розповідає про художні принципи реалізму в літературі, а мистецтвознавці підбирають приклади творів живопису, скульптури та архітектури цієї доби. Залучити студентів до співпраці можна й за допомогою інших форм: написати лист до письменника або подяку за твір, захист рефератів, виступ на захист або похвальне слово тощо. Серед колективних видів самостійної роботи використовую як репродуктивно-творчі так і продуктивні. Так, наприклад, даю завдання студентам скласти план пошуків П'єра Безухова та Андрія Болконського, а потім пропоную переказати цю історію від першої особи. Таким чином відбувається творче переосмислення тексту, студенти фантазують і від цього отримують справжнє задоволення.

Під час вивчення літератури я намагаюсь всебічно розвивати студентів, прагну, щоб пізнавальний, розумовий і творчий процеси відбувалися у тісному поєднанні. Готуючи студентів до творчої роботи, послідовно переходжу від репродуктивних до ана-

літичних форм діяльності й створення умов, коли молода людина зможе висловити власний погляд на задану тему, а не списаний з підручника. Творчі завдання отримують студенти при вивченні тем: дослідити проблему «Образ скупого у світовій літературі», співставити п'єсу Б.Шоу «Пігмаліон» з переглянутим фільмом або виставою тощо. Одним із напрямків моєї роботи є проблемне навчання, яке дає змогу перетворити студента з об'єкта навчання в активного учасника його. Завдяки проблемним питанням і завданням викладач одержує від студентів велику кількість зворотної інформації умотивованого характеру, що є суттєвою ознакою сучасного заняття. Вдало створені на занятті проблемні ситуації, вміло сформульовані запитання і завдання пошукового характеру відіграють велику роль в активізації розумової діяльності студентів. Адже мислення починається з проблеми або запитання, із здивування, суперечності. В.О.Сухомлинський радить «учити так, щоб знання добувалися за допомогою наявних уже знань». Саме це і передбачає особистісно-орієнтоване навчання. «Створюючи проблемну ситуацію, викладач збуджує найважливішу рушійну силу розумової активності – перехід від досягнутого рівня знань і розумового розвитку до нової сходинки, на яку треба піднятися в процесі оволодіння новими знаннями», – писав В.О.Сухомлинський. Проблемне питання стимулює студентів на пошуки невідомого, мобілізує до дії, збуджує емоції, викликані бажанням подолати труднощі. Щоб проблемне питання створило проблемну ситуацію, його необхідно розвинути, виявити різні шляхи його рішення, зіставити різні варіанти відповідей. Щоб літературний аналіз твору мав опору на художній текст, поєдную питання проблемного характеру і питання, метою яких є відтворення і обдумування матеріалу. Так, наприклад, вивчаючи новелу Ф.Кафки «Перевтілення», першокурсники повинні вирішити проблему: чому стало можливим перетворення Грегора Замзи на комаху? Але для цього їм потрібно знайти відповіді на ряд питань, що вимагають знання тексту:

1. Яким було життя Грегора до перетворення? 2. Яким він був сином, братом, службовцем? 3. Розкажіть про сім'ю Грегора, яке життя вони вели, як ставилися до нього? 4. Яким Грегор став тепер? Намалюйте його словесний портрет. 5. Як ставляться до Грегора-жука рідні? Чи змінилося їх відношення до нього? Та інші.

Формулюючи проблемні завдання, важливо звернути увагу на те, щоб вони були зрозумілі для студентів, відповідали їхнім віковим особливостям, викликали зацікавленість, можливість виходу на інші, важливіші питання, що охоплюють більший обсяг літературного матеріалу.

Ще одним видом роботи, який спонукає до творчості, розкриває внутрішній світ вихованців, їх світобачення, вважаю малювання ілюстрацій до творів. Адже кожен, працюючи над малюнком, відтворює своє власне уявлення про героя, епізод, поезію. Так при знайомстві зі східною поезією пропоную студентам за бажанням проілюструвати один із віршів. При цьому студенти створюють малюнок саме у східному стилі, використовуючи характерні символічні рослини, квіти, предмети. Це розвиває естетичні смаки підлітків і свідчить про те, що вони отримали певні уявлення про мистецтво східних народів. На мою думку, успіх роботи викладача у великій мірі залежить від його вміння вчасно помітити індивідуальні здібності і схильності студентів, щоб використати їх якнайповніше у процесі навчання.

Багато із старшокласників добре володіє комп'ютерною технікою, виявляють особливий інтерес до інформатики. Тому пропоную їм як один із видів залікової творчої роботи створення презентації на одну із запропонованих тем. Так з'явилися роботи за творчістю Анни Ахматової, Бориса Пастернака, Сергія Єсеніна, Володимира Висоцького, Михайла Булгакова, про каліграфи Гійома Аполлінера тощо. Автори презентацій захищали свої проекти. Першокурсники виявили особливий інтерес до «срібного століття»

російської поезії. На уроках звучали вірші, покладені на музику, у супроводі гітари. А як підсумок - відбувся вечір поезії, де студенти декламували свої улюблені вірші.

Серед методів, що спонукають до логічного самостійного і творчого мислення, використовую ще один – ігрові моменти на занятті. Вони розвивають увагу, пам'ять, уяву, формують естетичні смаки, стимулюють активність, ініціативу, допитливість першокурсників. Кросворди, криптограми, пізнавальні ігри, літературні вікторини та конкурси, рольові ігри зацікавлюють студентів, спонукають до активного, уважного читання, привчають звертатись до словників, додаткової літератури. Такі види перевірки отриманих знань дають змогу кожному студенту самореалізуватись, виявити свій інтелектуальний потенціал. Сучасний процес освіти та виховання вимагає переорієнтації з пасивних форм навчання на активну творчу працю як студентів, так і викладача, використання інтерактивних технологій. Вони спрямовані на розвиток в студентів самостійного творчого мислення та здібності розв'язувати різні життєві задачі. Потрібно поступово використовувати ці технології. Серед різноманітних завдань і вправ намагаюся використовувати ті, які найбільше відповідають рівню підготовки студентів. Із відомих інтерактивних вправ найчастіше використовую роботу в парах, метод «Прес», «Мікрофон», «Мозковий штурм», які вчать студентів концентрувати свою увагу на певній проблемі, а також чітко і логічно висловлювати свою думку. Проводжу також і дискусії. Вони потребують підготовки та певного рівня інтелектуальної сформованості студентів. Так першокурсники дискутували на тему «Чи варто вивчати песимістичну новелу Ф.Кафки «Перевтілення»?» Пізнаючи великий і складний світ навколо себе, юнак прагне самоствердитися в ньому, проявити себе як особистість. Один із найбільш доступних і привабливих шляхів для цього – творчість. В.О.Сухомлинський писав: «Учити поетичній творчості потрібно не для того, щоб виростити юних поетів, а щоб облагородити кожне юне серце». А це значить відкрити його назустріч добру і справедливості, співчуттю і співпереживанню. Духовне багатство не дається людині від природи. Воно здобувається постійною і напруженою працею, великими зусиллями розуму і серця. Тому у своїй роботі я практикую різноманітні завдання, які розвивають творчі можливості студентів.

Названі та інші методи і прийоми навчання покликані допомогти викладачу у досягненні поставленої мети – виховання творчої, мислячої особистості з активною життєвою позицією, яка вміє висловлювати і відстоювати свої думки. Адже ще Аристотель говорив: «Розум полягає не тільки в знаннях, але й у вмінні використовувати їх на практиці».

*Більдер Н. Т.
м. Харків, Україна*

СПІЛЬНА ПРОЕКТНА ДІЯЛЬНІСТЬ СТУДЕНТІВ ХУДОЖНІХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ В ОСВІТНЬОМУ ПРОСТОРИ УКРАЇНИ ТА РОСІЇ ХХІ СТОЛІТТЯ

Постановка проблеми та її актуальність. ХХІ століття кваліфікують по-різному: «століття швидкостей», «століття інтеграції», «століття інформації». З не меншою справедливістю його можна кваліфікувати як «століття освіти». Освіту в цьому випадку варто тлумачити об'ємно – як багатомірний ресурс, що породжує стратегічний порядок цивільної, моральної, пізнавальної спрямованості. Оцінюючи ситуацію нинішнього положення української держави в системі вищої освіти світового рівня, досить складно не помітити факт деякого відставання від розвинених країн у швидкості процесу інтеграції

й адаптації до єдиного відкритого освітнього простору, і це обумовлює *актуальність* теми дослідження: інтеграція медіа й освітнього простору у постсучасному світі.

Уявляється цілком очевидним і зв'язок цієї проблеми з актуальними *теоретичними й практичними завданнями*. Він зумовлений, зокрема, тим, що застосування сучасних освітніх технологій відкриває можливості істотно прискорювати адаптацію випускників на сучасному ринку праці, створює умови для їх професійної і особистісної самореалізації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій свідчить, що розв'язанню цієї вкрай важливої проблеми, яка висвітлена у Державній національній програмі «Освіта» («Україна XXI століття») присвячені праці вітчизняних дослідників Андрущенко В. [1], Кременя В.Г. [8].

Серед російських авторів цю проблему вивчала, зокрема, Г.Н. Прозументова, в її працях виявлено основні розпізнавальні ознаки «відкритого освітнього простору» і «закритої системи» [12]; проблеми сучасного медіаосвітнього простору розглядала Іванова Л.А. [5].

На рубежі тисячоріч домінуючим напрямком міжнародного розвитку і систем освіти, як віддзеркалення світових процесів, стала глобалізація.

Глобальні, або всесвітні (загальнолюдські) проблеми, будучи результатом протиріч суспільного розвитку не виникли *deus ex machina* - раптово й тільки сьогодні.

Розгляду деяких аспектів сьогодишнього «постсучасного» суспільного настрою і тенденцій формування освітнього простору присвячена ця робота.

Звичайно термін «глобалізація» уживається для того, щоб позначити ряд особливостей сучасного світоустрою. Одна з особливостей – стандартизація й уніфікація життєвих форматів по усьому світі й часто чотири згадувані «євросвободи» - свободи переміщень товарів/послуг, людей, інформації й капіталу. У глобалізованому світі на перший план виходить комунікація, усе інше фактично залежить від швидкості та якості останньої.

Важлива риса складної сучасної світової системи – це формування глобального освітнього простору, елементами якого виступають, поряд з національними системами освіти, різні організації й фонди, що здійснюють розробку й впровадження міжнародних освітніх програм, організують спільну освітню діяльність.

До очевидних тенденцій або явищ глобалізації відносяться і створення світової інформаційної мережі. На сьогодні сформувалася й стрімко розвивається інфраструктура глобальної системи освіти, основною ланкою якої виступає Інтернет, причому напрямки використання Інтернету у глобальній системі освіти досить різноманітні, зокрема, це провокує індокриніацію.

У ці ж 70 роки ХХ сторіччя Нобелівський лауреат, етолог і філософ Конрад Лоренц склав свій список проблем, нерозв'язаність яких загрожує загибеллю людству, у цьому списку з восьми гріхів сьомий гріх - зростаюча індоктринація людства, що являє собою збільшення числа людей, що належать до однієї й тій же культурній групі, завдяки вдосконаленню впливу технічних засобів на суспільну думку. Таких потужних засобів впливу й способів уніфікації поглядів людей історія дотепер не знала [10].

Саме тоді й одержало визнання в його новітнім значенні поняття постмодернізму. У цьому зв'язку слід зазначити й прагнення дати адекватний переклад терміну «постмодернізм». Він переводиться як «постсучасність».

Початок ХХІ в. відзначений проявом багатьох «пост»: перехід від індустріальної до постіндустріальної економіки, становлення постіндустріального (посткапіталістичного, інформаційного або електронно-цифрового) суспільства, що викликано формуванням єдиного світового інформаційного простору на базі мережі Інтернет, проникненням процесів інформатизації, глобалізації й віртуалізації в усі сфери життєдіяльності, створенням міжнародного ринку інформації й управління на додаток до традиційних ринків товарів.

В епоху телекомунікації різномірне настільки зблизилося, що скрізь зіштовхується один з одним; одночасність різночасного стала новим єством. Загальна ситуація си-

мультантності й взаємопроникнення різних концепцій і точок зору більш ніж реальна. Ці проблеми й намагається вирішити постмодернізм. При цьому варто мати на увазі, що постмодерн розуміється як стан радикальної плюральності, а постмодернізм – як його концепція [3, С. 109].

Розглядаючи постмодернізм із позицій культури сучасності, ми можемо говорити про стилістику «пост...», тобто той, що настала після; спадкоємицею всієї культури людства, що передувала сьогodнішньому дню. Тотальність культури забезпечує охоплення інформацією (і інформаційними технологіями) усього світу. Але неоднозначним залишилося співвідношення ідейності «модерну» і «постмодерну». Сутність модернізму становить індивідуальний витончений «глибокий» стиль. У постмодернізмі авторський стиль переміняється поетикою загального місця, навмисно стертим банальною мовою. Добуток модернізму є продуктом авторського рефлексивного бачення. У постмодернізмі художник втрачає привілейоване положення, і акцент переноситься на безособовий текст [6].

Постмодернізм відразу став претендувати як на вираження загальної теорії сучасного мистецтва взагалі, так і особою «постмодерністської чутливості»- специфічного постмодерністського менталітету. У результаті постмодернізм став осмислюватися як вираження «духу часу» у всіх сферах людської діяльності: мистецтві, соціології, філософії і дизайні, що не могло не вплинути на і на організацію дизайн-освіти.

У постіндустріальному мистецтві юрба бере реванш над поетом, розчиняючи його особистість серед мільярдів співавторів. Сучасне мистецтво прагне до співтворчості. Всіма силами воно намагається втягнути нас у свою орбіту. Нові театри, виставки, книги, телепередачі нав'язують нам усе більше активну роль. Аудиторія тепер повинна не співчувати, а бути співником. Художник, що спокушає нас тим, що кличе в співавтори більше не співак, він заспівувала. Його мистецтво зводиться до провокації нашої уяви, до організації не свого, а нашої художньої творчості.

А. Геніс сумує: «...сучасне мистецтво перестає їм бути. Воно йде у фольклор, повертаючи нас до первісної естетики, що не знала поділу на автора й виконавців. На танці не дивляться – танці танцюють» [4].

Розчинитися аватаром у віртуальності співучасті – реальність Інтернет простору. Створення мережі Інтернет дозволило людству перебороти черговий інформаційний бар'єр а це, мабуть, одне з найважливіших подій глобального масштабу, що сталися в новітній світовій історії.

Сьогodні Інтернет – уже не просто джерело інформації, але – фундамент для формування цивільного суспільства нового типу. Тут є для цього все: дискусійні площадки, вільні ЗМІ, соціальні мережі. І ти сам визначаєш, ким тобі бути: креативним архітектором майбутньої себе й своєї країни або - ледачим споживачем другосортного контенту [7].

А. Леонтьєв указує, що після того, як був «узятий» цей бар'єр, контроль над інформацією був практично загублений при всіх немислимих хитруваннях тих, хто має владу, з метою його збереження. Контроль нового інформаційного простору став неможливий не тільки через відсутність для цього необхідних інструментів (ще не виробили, хоча й посилено виробляють) але й через те, що сучасні держави принципово будувалися під зовсім іншу ієрархію інформаційних потоків [9]. Можна додати, що не тільки держави, але і системи освіти сучасних держав.

Сфера Інтернету, яка стрімко розвивається й практично не регульована, виставляє суспільству свої жорсткі умови. Інформаційні поля (Інтернет – аудиторії) вочевидь, не відповідають територіям держав і не обмежені ніякими державними кордонами.

Вступ світового співтовариства в постіндустріальну фазу розвитку вимагає ґрунтового теоретичного й концептуального пророблень природи дизайн-діяльності. Філо-

софські проблеми спільної діяльності здобувають домінуючий характер. Саме із цієї причини онтологія й методологія філософії, осмислені крізь призму дизайнерських проблем у міждисциплінарній структурі дизайну, стають особливою ланкою, що поєднує в собі всі аспекти розвитку дизайну в ХХІ столітті [2].

В остання роки дизайн як діяльність отримав нові інструменти та форми завдяки бурхливому розвитку комп'ютерних технологій. В епоху глобалізації такі способи розподілу трудових ресурсів як аутсорсинг і добровільна колективна творчість (краудсорсинг), стирають межі інтелектуальних професій.

Crowdsourcing або, у прямому перекладі, «передача повноважень юрбі» як принцип ведення дизайнерських проектів зовсім нещодавно був просто неможливий. А зараз став не просто можливим, але й модним. Такі гіганти, як Nike і P&G всі частіше звертаються до фрилансерських мереж для виконання своїх проектів.

Цей метод є яскравим прикладом того, що в постмодерністській філософії називається десакралізацією автора, що створює певні складності при організації дизайн-освіти.

Проблема спільної проектної діяльності при навчання студентів-дизайнерів України й Росії в епоху інформаційних технологій можна розглядати через призму типологізації освітніх інновацій. Зокрема, Г.Н. Прозументова позначила одну з тенденцій розвитку відкритого освітнього простору. Це просторова лакунарність. Вона пов'язана з розвитком глобальних інформаційних телекомунікаційних мереж типу Інтернет, глобалізацією мобільної телефонії [12].

Разом з тим ця група можливостей не повною мірою використовується освітою. Тобто відсутня взаємодія між освітнім і інформаційним (медіа) простором. Це так звані просторові лакуни.

Просторові лакуни в освіті (від лакуни – діри) являють собою засоби масової інформації, які входять в інформаційно-комунікаційну карту світу, але не контролюються педагогічним співтовариством і вищими навчальними закладами, не взаємодіють із освітнім простором [5, С. 215–228].

Інакше кажучи, вони існують як «паралельна школа». Застосування сучасних інформаційних технологій, у жодному разі не усуває необхідні елементи звичайного міжособистісного спілкування. Навпаки, ці елементи роблять більш інтенсивними процеси обміну знаннями.

Вільний доступ до інформації в глобальних інформаційних мережах відкриває нові можливості для організації спільної проектної діяльності.

Переважає більшість студентів постійно користуються соціальними мережами – такий один з результатів річної програми міжнародних соціологічних досліджень Інституту Горшеніна «Студенти – образ майбутнього». Самі активні користувачі соціальних мереж – студенти Росії (72,1%) і України (60,9%) [7].

У соціальних мережах уже сформувалося співтовариство студентів по професійній ознаці, безсумнівним плюсом стало розширення мережі ділових контактів. Природне прагнення працівника розширити кількість ділових контактів цілком з'ясовно, оскільки це є одним з факторів, що визначає ринкову вартість працівника.

Висновки: Відчуття вичерпаності старого й непередбачуваності нового, прийдешні контури якого неясні й не обіцяють нічого певного і надійного, і роблять постмодернізм, де це настрої виразився виразніше всього, вираженням «духу часу» початку ХХІ століття.

Глобалізація, як домінуюча тенденція, накладає свій відбиток на усі сфери буття людей ХХІ століття. Дизайн, як складова проектної культури, переживає стрімкі зміни, перетворюючись під впливом сучасних тенденцій в економіці, культурі, комунікації.

Демократизація суспільства веде до ненормативності культури, що робить її прояв рівноправним, «горизонтальним».

«Горизонтальність» сучасної культури забезпечує її плюралізм.

Світовий тренд зміни комунікативного простору (доступність, відкритість, рухливість каналів комунікації й типів мережної взаємодії), створює зовсім нові паттерни споживчого поведіння і міжособистісного спілкування.

Необхідно вибрати таку стратегію розвитку освіти, щоб пастка між медіа - і освітнім простором не зростала, а переборювалася.

Активне застосування сучасних технологій при керуванні знаннями, насамперед, забезпечить їх активну участь у процесах обміну знаннями й організації спільної проєктної діяльності студентів художніх навчальних закладів в освітньому просторі України та Росії XXI століття.

Список літератури: 1. Андрущенко В. Основні тенденції розвитку вищої освіти України на рубежі століть (Спроба прогностичного аналізу) // Вища освіта України. 2001. – №1. – С. 11–17. 2. Быстрова Т. Ю. Вещь. Форма. Стиль: Введение в философию дизайна. / Т. Ю. Быстрова. – Екатеринбург, 2001. – 240 с. 3. Вельш В. «Постмодерн». Генеалогия и значение одного спорного понятия: [Электронный ресурс] / Вельш Вольфганг // Путь: Международный философский журнал. – 1992. – №1. – С. 109–136. Режим доступа: http://lib.uni-dubna.ru/biblweb/search/bibl.asp?doc_id=35708&full=yes свободный. – Загл. с экрана. – Яз. рус. 4. Генис А. Вавилонская башня. /А. Генис // Двадцать два. – Москва-Иерусалим., 1995, №100. – С. 211–214. 5. Иванова Л. А. Медиаобразовательное пространство в стратегии инновационного развития высшего профессионального образования в современной России: постановка проблемы / Л. А. Иванова // Педагогическая теория, эксперимент, практика / Ред. Т. А. Стефановская. Иркутск: Изд-во Иркут. Ин-та повыш. квалиф. работ. образования, 2008. – 340 с. 6. Ильин П. П. Постструктурализм. Деконструктивизм. Постмодернизм. / П. П. Ильин – Москва: Интрада, 1996. – 280 с. 7. Кошкина С. Интернет сегодня – фундамент для формирования общества нового типа [Электронный ресурс] / С. Кошкина – Режим доступа: http://society.lb.ua/life/2011/08/22/107268_internet_segodnya-fundament_dlya.html, свободный. – Загл. с экрана. – Яз. рус. 8. Кремень В. Г. Освіта і наука в Україні – інноваційні аспекти. Стратегія. Реалізація. Результати / В. Г. Кремень. – Київ: Грамота, 2005. – 448 с. 9. Леонтьев А. Информационный бартер преодолен. [Электронный ресурс] Режим доступа: <http://2000.net.ua/2000/svoboda-slova/realii/75683>, свободный. – Загл. с экрана. – Яз. рус. 10. Лоренц К. Обратная сторона зеркала: / Конрад Лоренц. // Пер. с нем. А. И. Федорова, Г. Ф. Швейника / Под ред. А. В. Гладкого; Сост. А. В. Гладкого, А. И. Федорова; Послесловие А. И. Федорова. – М.: Республика, 1998. – 393 с. 11. О'Рейли Тим. Движение в новую реальность. [Электронный ресурс] / Тим О'Рейли – Режим доступа: habrahabr.ru/blogs/htranslations/30877/, свободный. – Загл. с экрана. – Яз. рус. 12. Прокументова Г. Н. Переход к Открытому образовательному пространству. Часть 2: Типологизация образовательных инноваций / Г. Н. Прокументова. – Томск: Томский государственный университет, 2009. – 448 с.

*Дольська О. О.
м. Харків, Україна*

МЕТОДОЛОГІЧНА РАЦІОНАЛЬНІСТЬ В ОСВІТІ: ЇЇ РОЛЬ В ТРАНСДИСЦИПЛІНАРНОМУ ПІДХОДІ

Орієнтуючись на цей тип раціональності, педагог домінуюче значення відводить телеологічному аспекту, а не каузальному. Якщо каузальна пропонувала пошук причин

явищ шукати у минулому, то з опорою на методологічний тип раціональності їх слід шукатися в майбутньому: телеологічний аспект орієнтований на цілеспрямованість суб'єкта, здатного усвідомлювати свої цілі, способи і засоби досягнення цих цілей, свої можливості і обмеження. Викладач, орієнтуючись на телеологічний підхід, в основу своєї діяльності як щонайвищої мети, ставить дбайливе відношення до учня.

Говорячи про методологічну раціональність необхідно вказати на два аспекти, які допомагають зрозуміти її сутність. Структурно-знанієвий аспект націлений на формування такого учня, який прагне прикласти свої знання як діючий суб'єкт. Ефективність педагогічної роботи в цьому аспекті припускає пошук нових форм роботи, методів оновлення змісту освіти. Експерти забезпечують систематичний опис діяльності фахівця, встановлюють її мету, розробляють функції, структури діяльності і т. і. Регуляційно-комунікативний аспект націлений на виховний процес і припускає формування таких якостей у підростаючої молоді, які сприяють становленню гуманістично орієнтованого суспільства.

В основі методологічної раціональності лежать інтеграційні процеси, необхідність яких актуалізується в сучасному суспільстві. Схематично їх можна структурувати по трьох напрямках. Перший пов'язаний з філософською інтеграцією, що припускає орієнтованість педагогіки на цілісне осмислення теоретичного і практичного матеріалу, на концептуальні положення філософії освіти, в першу чергу, на концептуальну модель трансформацій раціональності в освіті. В кінцевому результаті передбачається узагальнена рефлексія над рефлексією кожної теоретичної і практичної школи, методу і т. і. Методологічний тип раціональності свідчить про зростання саморефлексивності педагогічного мислення. Це знаходить прояв в тому, що структура теоретичного знання ускладнюється не тільки за рахунок збільшення кількості знань, але і за рахунок інтенсивного розвитку в самій структурі теоретичного знання, рефлексії над логічними структурами і пізнавальними значеннями понять, концептуальних систем і конструкцій, які відображають об'єктивну реальність і формуються в просторі освіти.

Другий напрям пов'язаний з експансіоністською інтеграцією, реалізація якої направлена на потенціал кожної дисципліни, кожної змістовної компоненти. Ця інтеграція припускає синтез всього знання з урахуванням тих особливостей, які властиві кожній дисципліні.

Третій напрям націлений на інформаційну інтеграцію. Він націлений на оволодіння знаннями в поєднанні з технологічними вміннями. За допомогою певних технологій створюються поняття «навігаційного» характеру, що дозволяють переходити з одного простору дисциплінарного знання в інше.

Методологічна раціональність має два значення – широке і вузьке. В широкому значенні, методологія наповнена різного вигляду знаннями і припускає з'єднання в єдиний уявний комплекс не тільки аналіз, але і критику, навіть нормування, якщо це позитивно позначається на дослідженні і пізнанні. Адже нормування не завжди виявляється доцільним, що припускає відмову від нього на користь використання нестандартних підходів (орієнтування по ситуації). Методологія прагне з'єднати знання про мислення і діяльність із знаннями про конкретні об'єкти цього мислення і діяльності. В саму діяльність як би вклинюється, «вставляється» об'єкт інтенціонального мислення або вид певної діяльності. Об'єкт у такому разі виступає у вигляді гетерархичного об'єкту. Традиційне осмислення такого роду об'єктів, звернення тільки до наукової раціональності виявляється не достатнім.

Методологічна раціональність націлена на репрезентації різних типів раціональності і вибору відповідних типів, необхідних для визначених практик. У вузькому зна-

ченні вона припускає уміння виробляти, конструювати абстракції, які виступають засобами організації зв'язків як усередині окремих дисциплін, так і між ними.

Як ця схема працює на практиці, покажемо на невеликому фрагменті дидактичного характеру. Кожна з наук використовує свій формалізований комплекс символів і знакових систем, причому кожна з них має свою семантику, синтаксис і прагматику, що дає нам можливість уявити весь комплекс дисциплін як знаковий текст. Простір змісту педагогічної дисципліни з боку викладача розцінюється як текст, але з позиції учня весь учбовий комплекс дисциплін розглядається як гіпертекст, характеристиками якого є відвертість, достаток природних знакових систем, можливість виділення інваріантів, в основі яких закони різних наук і т. і. Якщо описувати структуру мислення, то вона представлена такими інтелектуальними процесами, як чисте мислення, розуміння, рефлексія і сама дія, яка знов-таки представлена теоретичною думкою. Весь процес мислення пронизаний «цементуючою речовиною» – рефлексією над власним знанням, де розгортається монолог з самим собою про дієве вживання всього арсеналу знань. Іншими словами, логіко-семантичні засоби удосконалюються прагматичною стороною, що дозволяє краще зрозуміти логіко-семантичну характеристику поняття. Проблема розширення сфери раціональності за рахунок практичного, прагматичного розуму, на чому наполягав свого часу Л. Вітгенштейн, повинна знайти своє продовження у філософії освіти.

Навчання відбуватиметься успішно в тому випадку, якщо будуть створені певні засоби, сприяючі розвитку практичних навиків орієнтування в засвоєному комплексі знань. Звідси методологічна раціональність у вузькому значенні: вона є процесом створення технологій, які сприятимуть виробленню цих навиків.

Методологічна раціональність ставить задачу сформулювати рішення будь-якої проблеми на мові понять, тому суть діяльності методологічної раціональності – пошук відповідних обмежень-понять. Саме вони і виступатимуть у вигляді інтелектуальних технологій «навігаційного» характеру в освіті. Наукова раціональність як домінуючий принцип побудови педагогічного знання привела до панування класичної раціональності монологічного зразка з домінуванням природничонаукових дисциплін. Це привело до роз'єднаності циклів гуманітарного і природничонаукового напрямку. Звернення ж до технологій «навігаційного» характеру сприятиме поглибленню трансдисциплінарних зв'язків, що відповідає сучасній спрямованості освіти. А головним стає наступне: звернення до таких технологічних засобів на практиці дозволить підростаючому поколінню орієнтуватися в потоці інформації не тільки під час навчання, але і впродовж всього свого життя. В кінці ХХ ст. Г.П. Щедровицький вказував, що автономні світи необхідно вивести із стану «розділу» і об'єднати в «єдиному процесі мислення знання самого різного типу – природничонауковому, історичному, конструктивно-технічному, логічному і епістемологічному і т. і. [1, С. 389].

Особливістю методологічної раціональності, її організуючим принципом є рефлексія. Поняття «рефлексія» використовується для опису і характеристики трансформаційних процесів, що відбуваються в суспільстві. Наприклад, сучасний науковець Е. Гидденс, аналізуючи інформаційне суспільство, звертає увагу на організованість світу, яка не може порівнятися за ступеню складності з попередніми етапами. Соціальні зміни, зсуви в суспільстві, зростання і значення теоретичного знання свідчать про наявність початкових передумов, що є первинним імпульсом для вступу теоретичного знання до того етапу розвитку, який характеризується посиленою рефлексією. При цьому інтенсивність процесу обґрунтування і оцінки (точніше, мабуть, переоцінки) підстав і концептуального змісту теорії звичайно наростає пропорційно довше, так би мовити, вже «відрефлексованого» знання. Е. Гидденс підкреслює значення рефлексії, на основі

якої люди створюють і матеріальні, і соціальні умови життя [2], а сучасному світу він привласнює статус «світу розумних людей» [2, С. 7].

Сутність рефлексії як провідного принципу методологічного типу раціональності зводиться до активної взаємодії не тільки знань, але і людей. В кінці ХХ в. рефлексія стає предметом філософсько-методологічних досліджень. Вона кладеться в основу різних концепцій, з її допомогою обґрунтовують специфіку методології як дослідження засобів і техніки роботи, як способу організації методологічного мислення і діяльності. Представники психології, соціології, економіки вибудовують свої роздуми, спираючись на рефлексію. Педагогіка також, на наш погляд, повинна використовувати цей засіб в своїх концепціях, оскільки з її допомогою досягається освоєння світу культури і продуктивних здібностей людини. Теоретичний аналіз мислення можливий тільки в тому випадку, якщо мислення стає опредмеченим в реальних наочних формах, винесено зовні і може відноситися до самого себе опосередковано.

Рефлексія набуває статус невід'ємного структурного елементу не тільки сучасного стилю мислення, вона сприяє формуванню особливої структури самосвідомості педагогічного знання як діяльності по отриманню нового знання. Вона також стає засобом своєрідного витка «зворотного зв'язку», оскільки теоретичне знання надає все більше значення задачі критичного осмислення, критичній переоцінці підстав цього знання, зв'язку його з практичною діяльністю.

Вихід на рефлексію, позначений тенденціями розвитку сучасного суспільства, стає необхідністю осмислення характеру взаємодії всіх ланок цілісної системи «людина – суспільство – освіта – виробництво – природа». Її активізація визначена широтою контексту, який витриманий не тільки в руслі індивідуалізму і пріоритету наукової раціональності, але, перш за все, зверненням до гетерогенного педагогічного розуму і підвищеної уваги до самого знання.

Сфера освіти є достатньо консервативною і малорухливою системою. Орієнтування на значущість теоретичного знання і рефлексію висуває відповідні вимоги до освіти, а саме – до зміни методик, до зміни змісту дисциплін, до вибору певних значень викладання і т. і. складових дидактичного характеру тощо, врешті-решт, до свідомого переривання певних стратегій і виходу на нові лінії викладання, нові напрямки викладання – трансдисциплінарні. Проте в той же час освіта розцінюється як провідна область соціального життя, яка задає вектор розвитку всього соціуму в цілому. Парадоксальна ситуація випередження і одночасного відставання в даному випадку і свідчить про складність всіх процесів, що мають місце в освіті.

Одна з проблем сучасної освіти – проблема трансдисциплінарності, що зростає на ґрунті міждисциплінарності та плюродисциплінарності. Міждисциплінарність в сучасній філософії розуміють як систему взаємодії двох або більше дисциплін. Необхідно вказати на різні рівні взаємодії – від простого обміну ідеями до взаємної інтеграції концепцій, методологій, досліджуваних процедур. Міждисциплінарність має на увазі необхідність практики створення спеціальних колективів дослідників, які об'єднані для сумісної роботи над загальною проблемою. Отже, вона вказує на співпрацю двох або більше предметних галузей, фахів, технологій тощо.

Якщо визначати дисципліну як специфічний корпус знань, що пристосований до викладання, набір процедур, методів змістовних уявлень, то можливо говорити про мультидисциплінарність. Остання розцінюється як поєднання різних дисциплін, які іноді не мають зв'язків між собою за змістом (музика, математика, історія). Можливо говорити і про плюродисциплінарний підхід, в якому дисципліни, мають визначні змістовні відношення, наприклад французька мова, грецька і латина.

Завдання трансдисциплінарного підходу – створення загальної системи аксіом для визначного набору дисциплін. Трансдисциплінарне товариство складається з трансдисциплінарних фахівців. Це ідеал, в загальному плані його реалізацію не можливо досягнути. Досвід фахівця-трансдисциплінарника має місце у кількох галузях. Він має розрізнені за характером знання, але колектив фахівців в такому разі виступає у вигляді структури, в якій загальне індивіда і знання колективу зливаються в одне ціле. Це поняття має декілька значень, що пояснюється ускладненим характером її видів. Її можливо розглядати як високий рівень освіченості, як можливість поєднувати різні за видом форми пізнання, наприклад культуру і релігію, це поєднання багатьох дисциплін з метою вирішення комплексних проблем природи і суспільства. Така позиція виступає як така, що легітимізує приватні точки зору з однією вимогою, щоб вони не суперечили науковому знанню.

В загальному ж сенсі трансдисциплінарність повинна стати таким принципом організації наукового знання, яке відкриває широкі можливості взаємодії кількох дисциплін для вирішення комплексних проблем природи і суспільства. Вона повинна стати самостійним науковим напрямком, що має свій предмет дослідження і концепцією, підходом, мовою, моделлю реальності, методикою аналізу ризику і прийняття рішень. Вона покликана в цьому контексті здійснити загальнонаукову класифікацію і систематизацію дисциплінарного знання. Після такої обробки знання стають придатними для їх сумісного використання в рішенні науково-дослідних і практичних проблем будь-якої складності і комплексності. На наш погляд, саме методологічна раціональність в освіті стає домінуючою в сучасній педагогічній практиці, її впровадження є необхідним і закономірним слідством розвитку не тільки освіти, а суспільства взагалі. І саме вона стає ланкою і ґрунтом трансдисциплінарного напрямку розвитку освіти.

Висновок. Обґрунтовано необхідність формування нового типу раціональності – методологічного. Вихідною позицією методологічної раціональності стає мислення і діяльність. Якщо розум в освіті виступає як гетерогенний, трансверсальний, що припускає співіснування різних типів раціональності як природний принцип нової техніки мислення, то вживання на практиці методологічної раціональності виявляється виправданим.

Список літератури: 1. Щедровицкий Г. П. Об одном направлении в современной методологии / Г. П. Щедровицкий // Философия. Наука. Методология. — М.: Школьные культурные политики. — 1997. —С. 364–423. 2. Giddens A. Beyond Left and Right: The Future of Radical Politics / A. Giddens. — Stanford: Stanford University Press, 1994. — 284 p.

Методологічна раціональність в освіті: її роль в трансдисциплінарному підході

В статті аналізується такий тип раціональності, як методологічна раціональність в освіті. Вказується на необхідність її використання при впровадженні в педагогічні практики трансдисциплінарності.

Методологическая рациональность в образовании:

ее роль в трансдисциплинарном подходе

В статье анализируется такой тип рациональности, как методологическая рациональность в образовании. Указывается на необходимость ее использования при внедрении в педагогические практики трансдисциплинарности.

Methodological rationality in education: its role in transdisciplinary approach

Such type of rationality is analysed in the article, as methodological rationality in education. It is specified on the necessity of its use at introduction in pedagogical practical workers of transdisciplinary.

*Лигачева А. А.
г. Харьков, Украина*

ПРОБЛЕМА СИМВОЛИЗМА В ЭСТЕТИЧЕСКИХ ТЕОРИЯХ РОССИИ ПЕРВОЙ ПОЛ. XX ВЕКА

Размышляя над состоянием современного искусства, приходишь к выводу, что сегодня ничто не укладывается в определенные границы, присущие тому или иному стилю, ничто не поддается классификации. Во всех сферах художественного постмодернистского сегодняшнего сознания прослеживается тенденция сделать «текст» – ключевое понятие в учении постмодернизма – содержанием этого сознания. Но текст в этом случае не отображает реальность, а творит новую, виртуальную реальность. Произведение искусства постмодернизма превращается в симулякр – образ отсутствующей действительности, правдоподобное подобие, лишенное подлинника, пустую форму, знак, артефакт, основанный на собственной реальности.

Главными критериями в арт-поле посткультуры становятся контекстуализм, уравнивание всех и всяческих смыслов, замена традиционных для искусства понятий «художественный образ», «символ» – «симулякрами», сознательное перетасовывание элементов высокой и массовой культуры, снятие ценностных критериев.

Но следует вспомнить, что на протяжении многих столетий искусство выражало духовный опыт человечества, являлось «самовыражением духа». В процессе исторического функционирования искусства была выработана целая система принципов, на которых оно базировалось. К их числу относится художественный образ – центральная категория искусства.

Существенным духовным ядром художественного образа является художественный символ. В середине образа он представляет собой компоненту, которую трудно определить на уровне анализа художественного произведения. Но именно художественный символ поднимает зрителя, читателя, слушателя – человека, воспринимающего произведение искусства, – до такой духовной реальности, которая, возможно, и не содержится в самом произведении, ведь художественное мышление способно с помощью интуиции, образных ассоциаций осуществить творческий прорыв в движении к новому миропониманию, к осознанию личностью своих духовных потребностей. В сложившейся ситуации обращение к проблеме символизма представляется актуальным, ибо именно символ, символизм позволяют вернуть искусству его истинный духовный смысл.

Статья посвящена рассмотрению истории формирования этой категории.

Художественный символ – одна из значимых категорий в эстетике. Символ воздействует на эстетическое сознание воспринимающего произведение искусства не вербально, а с помощью чисто художественных выразительных средств искусства. В живописи, например, это – цветоформные гармонии и диссонансы, игра форм, фактуры, ассоциативные прорывы и т.д. Смысл символа нельзя дешифровать с помощью рассудка, в него надо «вжиться».

Символ содержит в себе в свернутом виде и раскрывает сознанию нечто, само по себе недоступное иным формам и способам коммуникации с миром. Поэтому его никак нельзя свести к понятиям рассудка или к любым иным (отличным от него самого) способам формализации. Смысл в символе неотделим от его формы, он существует только в ней, сквозь нее просвечивает, из нее разворачивается, ибо только в ней, в ее структуре содержится нечто, органически присущее символизируемому.

Неисчерпаемость смысла символа передается на сокровенном языке намек и внушения нечто невыразимое, неадекватное внешнему слову. Однако многочисленные про-

изведения искусства среднего уровня, хотя и добротные сделанные, чаще всего направлены только на восприятие художественного образа, но не символа, поскольку не выводят человека на высший уровень духовной реальности. Они ограничиваются лишь эмоционально-психологическими и даже физиологическими уровнями психики человека. Практически почти все массовое искусство находится на этом уровне. Оно имеет образность, но лишено художественного символизма как духовного подтекста произведения.

Символизм характерен только для высокого искусства. Как художественное течение символизм формируется во Франции в 80-е годы XIX века. Ж.Мореас опубликовал «Манифест символизма», в котором сформулировал основные принципы нового направления в искусстве. Оформлению символизма немало способствовало творчество П. Верлена, Ш. Бодлера, С. Малларме, Ш. Анри. В «Манифесте символизма» Ж.Мореас сформулировал основные характеристики символа. Принципиальное отличие символа от художественного образа, – по мысли Ж. Мореаса, – многозначность, невозможность дешифровать его усилиями рассудка: на последней глубине он «темен» и не доступен окончательному толкованию.

Постепенно символ вытесняет традиционный художественный образ и становится основным материалом символистов. На русской почве особенность символа была удачно определена Ф. Соллогубом: «Символ – окно в бесконечность».

В России символизм начал складываться в 90-е годы XIX века во многом под влиянием эстетики и философии В.С. Соловьева. Для русских символистов особую привлекательность имела концепция В.С. Соловьева о Софии Премудрости Божией как творческом посреднике между Богом и людьми, главном вдохновителе искусства и соучастнике творческого процесса. София часто рассматривалась как гарант истинности поэтических символов и образов, вдохновительница поэтических озарений и ясновидения.

В области теории на первом этапе становления символизма были определены его наиболее общие идеи: во-первых, символизм отрицает рационализм и выдвигает принцип интуитивного постижения некоей духовной основы, скрытых начал, заложенных в основании бытия; во-вторых, он изменяет свое отношение к слову, которое теперь ценится не как носитель смысла и значения, а как средство, способное побуждать в человеке мистические предчувствия, обнаруживать таинственные связи между внутренним миром личности и скрытыми в природе тайными силами.

На этой основе символистами были сформулированы и основные принципы творчества – акцент на ритмическую организацию произведения, звукопись стиха, поиск ассоциативных возможностей его воздействия, «размытость» образа, его многоплановость. Именно эти принципы и легли в основу художественной практики символистов, которая дополняла, а во многом и определяла их теоретические искания.

В 900-е годы в рамках данного направления формируются 2 группы: московская во главе с В. Ивановым и петербургская во главе с А. Белым.

В. Иванов выделяет в истории русского символизма три последовательных момента, которые обозначил как теза, антитеза и синтетический момент. «Теза» в его интерпретации – это начальный этап символизма, когда символисты прикоснулись к бесконечному миру символов-соответствий в мире и в искусстве, что открывало перед ними безграничные возможности приобщения к «бытию высочайшему». Однако глубокое разочарование, постигшее вслед за этим «очарованием» символистов, Вяч.Иванов и определяет как «антитезу». Однако он был убежден, что приближается третий синтетический период символизма – синтез, следуя гегелевской теории. Он усматривал его реализацию в грядущей мистерии – своеобразном синтетическом религиозно-театрализованном сакральном действе, в котором будут принимать активное участие, как подготовленные актеры, так и все зрители.

А.Белый стремился укрепить теоретический фундамент символизма. Он определял символ как промежуточное звено между миром внутренним и внешним по отношению к сознанию человека. Для него понятие «символ» обозначает ту точку соприкосновения двух миров, которая сама по себе представляет целостное единство, не поддается расщеплению ни в эмоциях, ни в дискурсивных понятиях. Символ составляет как бы смысловое ядро произведения. Для понимания глубинной сути символизма много дает анализ поэтики А. Белого. Для его поэтики характерен дух эксперимента, а отсюда и новаторские находки, которые стали предтечами большого ряда авангардных, модернистских и постмодернистских явлений в литературе и искусстве XX века. И не случайно именно А.Белого считают «отцом» футуризма и модернизма.

Итог в сфере поисков понимания художественного символа в первой половине XX века подвел в целом ряде работ А.Ф. Лосев. Проведя грань между аллегорией, схемой и символом в работе «Диалектика мифа», А.Ф. Лосев пришел к выводу, что «миф никогда не есть только схема или только аллегория, но всегда, прежде всего символ, и, уже, будучи символом, он может содержать в себе схематические, аллегорические и усложненно-символические слои» [3, С. 443]. Символ содержит в себе в свернутом виде и раскрывает сознанию нечто, само по себе недоступное иным формам и способам коммуникации с миром, бытием в нем. Поэтому его никак нельзя свести к понятиям рассудка или к любым иным (отличным от него самого) способам формализации. Смысл в символе неотделим от его формы, он существует только в ней, сквозь нее просвечивает, из нее разворачивается, ибо только в ней, в ее структуре содержится нечто, органически присущее (принадлежащее сущности) символизируемому. Или, как сформулировал А.Ф. Лосев, «означающее и означаемое здесь взаимнообратимы. Идея дана конкретно, чувственно, наглядно в ней нет ничего, чего не было бы в образе, и наоборот» [3, С. 443].

А. Ф. Лосев занимался проблемой символа в течение всей своей жизни. В одной из поздних работ «Проблема символа и реалистическое искусство» (1976) он дает следующую развернутую характеристику символа: «Символ вещи действительно есть ее смысл. Однако это такой смысл, который ее конструирует и модельно порождает. «Порождает» в этом случае значит «понимает ту же самую объективную вещь, но в ее внутренней закономерности, а не в хаосе случайных нагромождений». Символ вещи есть ее обобщение. Однако это обобщение не мертвое, не пустое, не абстрактное и не бесплодное, но такое, которое позволяет, а вернее, даже повелевает вернуться к обобщаемым вещам, внося в них смысловую закономерность. Символ вещи есть ее закон, но такой закон, который смысловым образом порождает вещи, оставляя нетронутой всю их эмпирическую конкретность. Символ вещи есть ее внутренне-внешнее выражение, но – оформленное» [4, С. 298].

Символизм оказал существенное влияние на целый ряд художественных направлений XX века (экспрессионизм, сюрреализм, театр абсурда, постмодернизм, в России – на футуризм), на творчество целого ряда крупных писателей и художников.

В неклассической эстетике традиционные категории художественного образа и символа нередко вообще вытесняются и заменяются понятием симулякра – «подобия», не имеющего никакого прообраза, архетипа.

Список литературы: 1. Асмус В.Ф. Эстетика русского символизма. – Асмус В.Ф. Вопросы истории и теории эстетики. М:1968. 2. Иванова Е.В. Самоопределение раннего символизма. – В кн.: Литературно-эстетические концепции в России конца XIX – начала XX века. М: 1975. 3. Лосев А.Ф. Из ранних произведений. М: 1990. 4. Лосев А.Ф. Проблема символа и реалистическое искусство М., 1995. 5. Шеллинг Ф. Философия искусства. М: 1966.

*Мархайчук Н. В.
г. Харьков, Украина*

ПАМЯТНИКИ ДЕЯТЕЛЯМ РОССИЙСКОЙ КУЛЬТУРЫ В ХАРЬКОВЕ

Харьков – украинский город дивной судьбы и огромного культурного наследия, который по праву может считаться одним из крупных центров сосредоточения русскоязычного населения Украины, несущего сквозь века традиции русской культуры. В городском ландшафте Харькова мирно соседствуют прекрасные образцы «архитектурного украинского стиля» (украинского модерна 1910-х), какими вряд ли похвастаться другой «более украинский» город, памятники деятелям российской и украинской культуры.

Интересно, что появление памятников в Харькове было в целом симптоматичным. Первым (в 1899 г.), правда, на территории частного владения Алчевских, харьковчане увидели бюст «сепаратиста» Т. Шевченко, который уже в 1901 г. – год 40-й годовщины смерти украинского гения – «по высочайшему указу» был демонтирован. Безусловно, это было выражением политической борьбы официальных кругов с движением украинского национализма (РУП), которое в начале 1900-х годов именно в Харькове стало «набирать обороты». Городские власти (Городская дума), следуя официальной политике Империи, в первую очередь планировали установку бюстов деятелям российской культуры. «В ближайшем будущем, — сообщали «Харьковские губернские ведомости» в апреле 1903 г., – городская управа приступает к установке бюстов русских писателей: Гоголя, Пушкина, Лермонтова и Жуковского. Бюсты будут установлены, в сквере против драматического театра, в сквере около первой мужской гимназии и около Пушкинской улицы. Бюсты заказаны, и разрешение на постановку их управа уже получила от управляющего губернией» [5]. Из вышеуказанного списка только два проекта – бюсты А. Пушкину (1904; ск. Б. Едвардс) и Н. Гоголю (1909; ск. Б. Едвардс) — были осуществлены.

Первым официальным памятником Харькова стал бюст истинно всенародно любимому Александру Пушкину, установленный на деньги горожан к юбилею поэта. Памятники выдающимся культурным деятелям и по сегодняшний день являются своеобразными политическими площадками. Не минула сия участь и вновь открытого бюста А. Пушкину. Протестуя против ущемления прав украинского языка, М. Шаповал (впоследствии известный как идеолог киевского журнала «Українська хата» М. Сриблянский), устраивает «подрыв» памятника, вследствие чего был несколько разрушен его постамент. Впрочем, как совершенно верно отмечают Р. Мельников и Ю. Цаплин, с одной стороны «этот жест во многом был созвучен новой эпохе: вскоре Харьков становится одним из центров футуристического движения в Российской империи» [4].

Выбор «для увековечивания» другого выдающегося деятеля стал более «компромиссным». Идея водружения памятника Н. Гоголю появилась в Харькове еще в последней четверти XIX века. Известно, что в 1881 году в харьковском театре состоялся благотворительный спектакль, средства от которого были направлены именно на сооружение памятника Н. Гоголю. Хотя воплощена идея была только в сотую годовщину дня рождения писателя – 20 марта 1909 г. Стоит отметить, что выбор скульптора, который выполнил оба бюста, не был случайным. Одессит Борис Васильевич Эдвардс был членом-учредителем Товарищества южнорусских художников, владельцем собственного «Ателье промышленной скульптуры» в Одессе, автором монументальных памятников Екатерине II в Одессе, Суворову в Измаиле и Очакове, а также участником Все-

мирных художественных выставок. Оба поясных портрета выполнены в традициях русской реалистической станковой скульптуры конца XIX в. Памятник Н. Гоголю замыкает алею скверу со стороны ул. Сумской, бюст А. Пушкина – со стороны угла пл. Поэзии и ул. Пушкинской. Их пластические решения соответствует общей задумке. Камерные в своей основе бюсты гармонично вписываются в архитектурно-парковую среду сквера, названного в честь Поэзии.

Третьим дореволюционным памятником является величественный монумент деятелю отечественного (русского и украинского) Просвещения В. Каразину (1907; ск. И. Андреолетти), с чьим именем связано открытие в Харьковского Императорского университета.

В 50-х – 70-х годах XX века монументальная скульптура в Харькове, как и в остальных городах СССР, появлялась в соответствии с развернувшимся еще до Второй мировой войны Планом Монументальной пропаганды. В преобладающем большинстве случаев памятники ставились революционерам и советским партийным деятелям. Так, в Харькове, кроме обязательных бюстов Героям Советского Союза и монументов Ленину (1963, ск. Н. Вронский, А. Олийнык; 1967, ск. В. Савченко), появились официозные памятники И. Котлову (1958, ск. Б. Корольков), Я. Свердлову (1958, ск. Я. Рик), В. Малышеву (1959, ск. В. Савченко), Н. Рудневу (1959, ск. В. Воловик), Н. Островскому (1968, ск. Л. Жуковская, Д. Сова), А. Макаренко (1969, ск. М. Овсянкин), Ю. Гагарину (1971, ск. А. Канаев), Ф. Дзержинскому (1974, ск. В. Савченко). Мало чем отличались и 1980-е, когда на улицах города были сооружены памятники Артему (Ф. Сергееву, 1987, ск. И. Ястребов и С. Ястребов) и еще живому тогда, но уже бывшему Председателю Совета Министров СССР Н. Тихонову (1985, ск. И. Рукавишников). И все же следует подчеркнуть, что с 80-х большее значение начали придавать фигурам выдающихся деятелей советской (русской) науки. Так в Харькове появились бюсты создателю аэродинамики Н. Жуковскому (1980, ск. М. Коршун), конструктору танка Т.-34 М. Кошкину (1985, ск. М. Переяславец). Именно эта тенденция явилась основополагающей и для 2000-х, когда улицы города украсили памятники просветителю Михаилу Ломоносову, полководцу Александру Невскому, математику Ляпунову.

Показательным в контексте наших размышлений стал памятник М. Ломоносову. Михаил Васильевич – ученый-энциклопедист с мировым именем, который получил значительные научные результаты в химии, физики, географии, металлургии, геологии, истории и других областях научного знания. Вклад М. Ломоносова в историю российской (да и мировой) науки настолько велик, что даже беглый его обзор достоин стать предметом отдельного сообщения или публикации. Бесспорно, появление в Харькове памятника М. Ломоносову явилось не только увековечиванием памяти выдающегося научного деятеля и просветителя Российской Империи. Жизнь Ломоносова определенным образом была связана с Украиной и ее людьми. Год, когда Михаил был студентом Киево-Могилянской академии, безусловно, повлиял на формирование определенных убеждений и научных интересов. Например, Михаил Васильевич отрицал нормандское происхождение династии Рюриковичей, настаивая на их славянско-чудском генезисе. Позже, будучи другом К. Разумовского, М. Ломоносов поддержал его идею создания в Батурине Малороссийского гетманского университета, даже написал для него Устав. Таким образом, открытие в Харькове памятника Ломоносову стало и большим событием в культурной жизни региона и Украины.

В 1987 г. у администрации школы № 46, которая еще с 1936 г. носила имя М. Ломоносова, возникла идея создания памятника первому русскому ученому-естество-

испытателю, поборнику развития «отечественного просвещения». Однако, отлитый скульптором А. Табатчиковым в 1988 г. бронзовый бюст на территории школы тогда так и не был установлен и сохранялся в цеху ЗБК № 13 более десяти лет. Только летом 2001 г. совет Московского района Харькова принял решения про установку памятника перед Дворцом детского и юношеского творчества (просп. Тракторостроителей, 55). Только 25 января 2002 г., накануне дня студента, состоялась церемонии торжественного открытия. В ней участвовали представители городской и областной власти, Генеральный консул Российской Федерации в Харькове, начальник управления культуры государственной администрации г. Белгорода (РФ), представители Харьковской епархии Украинской Православной Церкви Московского Патриархата.

Бронзовая полуфигура ученого поставлена на высоком постаменте в виде колонны из серого гранита, которая установлена на цилиндрическом постаменте в центре небольшой квадратной в плане площадки, выложенной плитами черного гранита. С лицевой стороны колонны размещена табличка, надпись которой гласит: «Украинский народ великому сыну России». Скульптура выполнена в традициях русской реалистической школы второй половины XIX в. Образ М. Ломоносова-просветителя решен в пафосно-возвышенном духе, торжественность которого подчеркнута величием жестов и позы ученого, пышностью складок драпировки. Важную роль в создании фигуры выдающегося деятеля российской науки XVIII ст. играют бытовые детали – костюм, гусяное перо, свиток и книга-фолиант, которые создают легко узнаваемый нами дух времени «эпохи дворцовых переворотов». В этих подробностях узнается образ человека, познавшего Русь «от темной клетки, до светлых княжеских палат» (А. Майков).

В целом харьковский памятник Ломоносову отличается от большинства известных памятников российскому ученому как в формальном, так и в художественном решении. В создании образа Ломоносова харьковский скульптор не использовал распространенный тип «державного мужа» и ученого-естествоиспытателя. Он подчеркнул творческое дарование великого просветителя, его умение воодушевляться и созидать невиданное.

Список литературы: 1. Львов А. Самобытный сподвижник просвещения // Время. – 2002. – 26 янв. 2. Макаров В. Художественное наследие М. Ломоносова. Мозаики. – М.-Л.: Искусство, 1950. 3. Суббота В. Відкрито пам'ятник Ломоносову // Культура і життя. – 2002. – 13 лют. 4. Цаплин Ю., Мельников Р., Северо-восток юго-запада (о современной харьковской литературе) // Новое литературное обозрение. – 2007. – № 85. 5. К устройству памятников [в Харькове] // Харьковские губернские ведомости. – 1903. – 17 апр.

*Пазиніч С. М.
м. Харків, Україна*

ДУКАЧІ, ЯК ПЕРЛИНА НАРОДНОЇ ХУДОЖНЬОЇ ТВОРЧОСТІ В СИСТЕМІ СХІДНОСЛОВ'ЯНСЬКОЇ КУЛЬТУРИ

Збереження національної культури в умовах інтенсивної глобалізації набуває все більшої духовно естетичної актуальності. Масове виробництво предметів побутового вжитку, потужна реклама та ЗМІ навально нав'язують певні стандарти моди, поведінки, цінностей тощо. І це в той час, коли люди в різних куточках планети традиційно звикли до своїх сталих в розвитку різноманітних за формою та змістом, раритетних художніх цінностей і

відповідних норм поведінки. Саме розмаїття національних культур збагачує світову культуру, дозволяє побачити загальнолюдське та особливе, притаманне тій чи іншій культурі. Отже, повноцінне буття людини як особистості поза межами простору національної культури не тільки не уможливує її оптимальне існування, а взагалі скорочує простір розвитку всезагальної цивілізаційної культури. Як писав П. Флоренський «культура є середовищем, що ростить і харчує особистість» [1] та водночас, вона є, за визначенням Д. Ліхачова цілісним явищем, що «перетворює людей на певній території із простого населення в народ, націю». Одним із ефективних засобів розвитку людини в царині культури є творчість. Тож звернення до українського національного мистецтва, до яскравих традицій є плідним засобом формування культурної особистості, її самосвідомості.

В контексті зазначеної нами теми звернемося до вельми цікавої сторінки української народної творчості, а саме до традиції виготовлення та широкого вжитку дукачів в якості національних жіночих прикрас.

Дукач – це доволі привабливе в історії українського декоративно-прикладного мистецтва явище, яке волею випадку або за стихійним збігом обставин опинилося практично невідомим широкому загалу вітчизняних колекціонерів, мистецтвознавців, галеристів-антикварщикам. Цікавим в цьому відношенні є те, що це поняття і його відповідний номус не знайшли свого місця в словниках та різноманітних енциклопедіях ХХ–ХХІ століття. А між тим люди старшого покоління добре пам'ятають, що дукачі були широко розповсюджені серед населення в якості народної жіночої ювелірної прикраси. Люди старшого покоління, пам'ятають, що ще в післявоєнні роки минулого століття можна було побачити дукачі в жіночому побуті населення деяких сіл, а інколи й середніх та великих містах України. В ті після воєнні роки можна було зустріти на вулицях дівчаток і молодих жінок, що носили на грудях серед традиційних коралів грубоваті на вигляд, позолочені медалі.

Слід зазначити, що етнографи в минулу добу, частіше за все, розглядали дукачі як одну із галузей народної творчості, суттєво не заглиблюючись в історичну та соціальну основу цього унікального явища. Не цікавилися дослідники народного побуту і образотворчою стороною дукачів, тому і не дивно, що на сьогоднішній день майже нема фундаментальних художньо теоретичних, естетично спрямованих робіт присвячених цим жіночим прикрасам. А між тим дукачі України, на наш погляд, складають диво-вижну характерологічну перлину світового медальєрного мистецтва.

Справжнє, напевно єдине в своєму роді, наукове дослідження дукачів в Україні спирається на речовий матеріал зібраний *вченим-нумізматом* Іваном Григоровичем Спаським в 1926–1932 рр. [2]. Але у роки війни і фашистського нашестя музеї України понесли колосальну втрату, зникло багато цікавих колекцій. Близько половини ним досліджених дукачів не збереглися і подальша їх доля нині невідома. В звязку з цим приємно відзначити, що талановита магістр-реставратор Харківської державної академії дизайну і мистецтв Волік Катерина Сергіївна, людина з великим творчим потенціалом і ентузіазмом, взялася за відродження художньої, традиційної в своїй основі, культури дукачів. Доречним тут буде згадати і про значну приватну колекцію дукачів Деревянка Юрія Павловича – відомого в Україні та за її межами художника-реставратора.

Тож, що ж таке дукачі, щоб ними так захоплювалися молоді жінки?

Термінологічно дукач утворений від дуката, а дукат – це старовинна монета, спочатку італійська (ducato), а потім і будь-яка, що її носили на шиї серед намиста або просто на стрічці, приваривши для цього до монети вушко. Проте дукачем називали не лише прикрасу, зроблену з монети, а ще й заможну людину. Таких сільських багатіїв на Україні називали дука, дукар, дукач: ось слова однієї жартівливої пісні початку ХХ століття:

Хоч я руда та погана,
Так у мене батько багач,
Сірі воли на оборі,
А на шиї в мене дукач.

Починаючи з XVII століття дукачі були популярні серед селянського і міщанського населення сіл і міст України. Розрізнялися вони за формою залежно від території поширення, місцевих традицій, сакральних звичаїв і повсякденного обряду в житті української жінки. Отже, дукачі – народна українська прикраса у вигляді монети чи медалі, декоративно оздоблена, що входить до ансамблю національного традиційного жіночого вбрання. Виготовлялись вони з двох половинок, на яких чеканилося зображення. Було й так, що дукачі відливалися з однієї форми, тобто з однієї матриці. Проте і в першому, і в другому випадку по кружалу напаявся спіральний декор з витого дроту. Матеріал для виробництва дукача використовувався найрізноманітніший. Це могло бути олово, бронза, срібло, рідше вони відливалися із золота. Срібляні та бронзові дукачі часто покривали позолотою [3, С. 136].

Виробництво цих цікавих за формою та соціальним змістом прикрас було налагоджено переважно в крупних міських центрах – Києві, Чернігові, Ніжині, Харкові, де розміщалися артіль ювелірів-професіоналів та майстерні народних умільців. У майстернях дукачі не таврувалися, оскільки ці прикраси не виготовлялися як базові. Тут використовували різноманітні монетки різної вартості поширених в ужитку або медалі, які доповнювалися унікальним художнім оздобленням. Тому у деяких аматорів і сьогодні складається враження про те, що дукачі, власне, і є монети. Проте, автор цих рядків, проаналізувавши не одну сотню зразків унікальних в своєму роді жіночих прикрас, дійшов висновку, що в дев'яносто дев'яти випадках із ста дукач – це відлита з металу відповідно воскової матриці репліка. Але вона ще й доповнена прикрасами майстра, що надає дукачу унікальної витонченості, раритетності в якості ювелірної жіночої прикраси.

Особливість техніки виготовлення дукачів легко просліджується на великій кількості гібридних дукачів, на різних сторонах яких представлені дощенту не зв'язані між собою композиції. Монтування дукачів із двох різних за змістом кружків і призводило до змішення сюжетів і виникнення гібридів. Значно пізніше зустрічаємо дукачі, зібрані з двох кружків, зроблені вже ручною чеканкою, без штампів, але і в них пізнаються старі еkleктичні за змістом оригінали.

Слід зазначити, що звичай, нанизувати монети та використовувати ці ланцюжки в костюмі як прикраси, відомий багатьом народам. Однак, найбільше розповсюдженими дукачі були здебільшого в центральних регіонах та на Лівобережній Україні (Слобожанщина, Чернігівщина), рідше вони зустрічалися на Поділлі і на Волині. Тож в Україні, виникла традиція у нагрудних прикрасах, які використовували окремі монетки і яким надавалося декоративне оформлення з металу, напівдорогоцінного каміння, у вигляді завитків, бантиків тощо. За звичай, дукач доповнювало коралове намисто, нерідко використовували три дукачі водночас. Як позолочена нагрудна ювелірна прикраса для жіночого святкового одягу, дукач практично не втратив первородної пластичної форми і технології виробництва до початку XX століття. Найбільш поширена форма дукача, що нині зустрічається в колекціях, має вигляд позолоченої монети або відлитої з металу круглої підвіски-медалі діаметром 45–55 мм. і обов'язково прикрашена означальним бантом. Правда попадаються значно простіші екземпляри у вигляді медалі з вушком без позолоти і банта. Як правило вони виготовлялися з міді або латуні, шліфувалися до блиску імітуючи золото. Ось саме такий підхід до виготовлення і повсякчас дбайливого підновлення їх через

полірування акцентувало увагу на дійсно народну приналежність цієї унікальної, зігрітої власними руками, прикраси. Але слід зауважити, що при збереженні узвичаєної форми, декору і, головне, естетичної функції, дукачі були завжди розмаїтими за розміром, кольором і особливо за дорогоцінним оздобленням, а звідси і соціальною значимістю.

Що була найхарактернішим в змістовному зображенні на монетках і медалях, які потім руками талановитих майстрів перетворювалися в дивовижні жіночі прикраси? Частіш за все дукачі відтворювали образи царюючих осіб. Сьогодні, у приватних зібраннях Дерев'янка Юрія Павловича можна побачити, наприклад, дукачі на яких зображені Єлизавета, Катерина II, Павло I, Олександр III, Микола II та інші історичні особи. Отже, в оформленні дукачів завжди відчувалося деяке тяжіння до «монархічних» емблем і сюжетів. Часто на дукачах змальовувалася жінка з короною, що отримала в народі назву «цариця». В приватних колекціях доволі часто зустрічаються дукачі вироблені на основі європейських християнських медалей, на яких зображені лики святих. Коротше кажучи, дукачі, як і всі речі та явища, маючи соціально духовне походження видозмінювалися в тому ж ритмі, просторі-часі, як і суспільство в цілому.

Скажімо трансформувався в той чи інший бік соціально-політичний та економічний лад в країні, відповідно до цих подій змінювалися і зображення на дукачах. Перемінювалася і технологія в залежності від досягнень науки і техніки. Тобто, перефразовуючи вислів Гете стосовно істини, можемо сказати, що дукачі – це плоть від плоті дитя епохи. Яка епоха такі за змістом і формою були і дукачі. Тобто, в дукачах яскраво і вельми конкретно відображається історичне минуле України. Ось наприклад на одному із них бачимо портрет Катерини II, а на другому дукачі простежується сюжет Благовіщення. Цебто, в маленьких народних витворах ми маємо нагоду простежити століття-епохи і таким чином встановлюємо зв'язки із всією історією власного народу. Ось принаймні візьмемо в якості приклада українську, специфічну за соціальним змістом і національною формою нобілітацію, яка була завершена в цілому десь на порозі XIX ст. Це саме період царювання Катерини II, період, коли українська старшина організаційно трансформувалася з російським дворянством. Безперечно ці події позначалися і на особливостях побуту. Як наслідок, у панському середовищі помітного розповсюдження набула медаль коронації Катерини II. Паралельно «пробуджується» і друга група дукачів, але багато скромніших за формою і змістом, так звані козацько-міщанські дукачі. Тож стара «гвардія» ремісників-ювелірів змушена була переорієнтовуватися на селянсько-міщанський естетичний смак. З'явився величезний фонд дукачів, реплік, медалей, що дійшов і до нашої доби. То був цікавий історичний період розвитку дукачів. Такої жвавої смуги в генезі дукачів опісля вже не було ніколи. Дукачі перетворилися на явно народні художні витвори – для селянок і міщанок переважно дрібних містечок України. Згодом така масовість попиту на ці жіночі прикраси призвела до значного спрощення змісту і форми самих дукачів, які подекуди на Полтавщині та на Слобожанщині (Харківщина) перетворювалися на копійчані прикраси, зроблені в кращому разі зі срібних монет. Характерно, що ці копійчані прикраси-жетони уже можна було зустріти не лише в побуті населення України але й в багатьох інших регіонах Російської імперії [4]. Саме масовість виготовлення дукачів з дрібних монет, а інколи й з мідяків, спонукала це вжиткове мистецтво до деградації художнього смаку, а в подальшому до його виродження, як традиційної народної культури. Таким чином, за життя одного, двох поколінь сталося можливо безповоротне зникнення широковідомої свого часу побутової народної жіночої прикраси.

Особливо цікавим і складним періодом в еволюції дукачів була друга половина XIX ст. В них яскраво відображується узвичаєна сюжетна лінія із місцевої іконографії (прикладом може слугувати зображення покровительки наречених і шлюбів Параскеви п'ятниці). Доречним тут буде згадати, що одну із ікон того історичного періоду успішно реставрувала, а згодом передала в дар церкві Катерина Волік, про творчу діяльність якої ми вже згадували вище.

Масове виготовлення дукачів поступово припинилося десь в 20-х роках ХХ століття, Що стало завадою шляху розвитку цієї унікальної народної традиції сьогодні однозначно відповісти доволі важко. Можна не утруднюючи себе відповісти на кшталт того, що на той період втратила популярність професія майстрів «дукачівських» прикрас. Але майстри завжди існують до тих пір, доки існує попит на продукт їх діяльності. Якщо це так, то виникає дилема: по-перше, попит на дукачі уповільнився за рахунок сталої продукції, тобто масової і водночас одноманітної. Це явище спостерігається в розвитку будь-якої моди; по-друге, коли не має попиту на товар, то ясна річ, поступово зникають кустарі і цеховики, які виготовляли ці прикраси. В зв'язку з цим виникає ще одне питання, що ж завадило естетичному удосконаленню дукачів, чому майстри майже зупинилися на осягнутому і цим спростили масове виробництво цих прикрас, адже відомо, що загальнодоступне завжди має властивість відчуження. Можна було б означити ще декілька питань для з'ясування виродження і відродження на якісно новій основі цієї східнослов'янської жіночої прикраси. Але це історико-культурна, етносоціальна, художньо естетична проблема, якою з великою науковою зацікавленістю почала нині серйозно займатися магістр ХДАДМ Катерина Волік. У нас є надія на те, що ця талановита реставратор буде в спроможності реконструювати не тільки фізичну суть дукачів, а відродить на новій основі національний дух дукачівської культури.

Порівнюючи з комплексами прикрас інших регіонів України, переконуємось у розмаїтті художніх рішень, творчого різнобарв'я нашого народу. Це в повній мірі стосується і дукачів. Слід зазначити, що вони передавались від покоління до покоління і у такий спосіб зберігали пам'ять про свою родину та отчий край. Тож, контактування з дукачем – це не тільки споглядання та милування його оригінальною формою, дизайном, дивовижною окрасою, а й спілкування через нього з родом і рідним краєм. Адже Отчий край дозволить більш конкретно сформулювати світоглядну, морально-естетичну і соціально-етичну національну ідею. Тому що без неї, як ми бачимо на прикладі нинішньої ситуації в Україні, не відбувається бажане інтенсивне взаємопроникнення регіональних культур, взаєморозуміння і толерантна взаємоповага релігійних вірувань навіть в просторі християнства, у межах єдиного національного, державного простору України. На наше глибоке переконання, такий філософічний підхід до вивчення і впровадження в реальне життя в діалектично «знятому» вигляді, такої немовби незначної часточки національної культури як дукач, сприятиме глибинному розкриттю існуючих проблем загальнонаціонального рівня. Більше того, призвичить людину мислити так, щоб вона благоговійно ставилася до таємниць національного буття. Адже людина з'являється на світ саме в Отчому краї, у конкретному соціально-просторовому художньо-естетичному середовищі, у певному біоенергетичному полі, що залишає помітний слід у її фізичному й духовному розвитку. І ось саме використання дукачів сходить до давніх національних традицій, коли хрещений батько дарував золотий дукач своїй хрещеній донці «на щасливе майбуття» в першу річницю хрестин. Доречно тут згадати, що коштовним дарунком вважався саме той дукач, на якому був викарбуваний образ святої Великомучениці, ім'я якої носила хрещениця. Дукачі переходили від матері до дочки і цим самим символізувався перехід з дитинства в юність. Саме в цей день, в умовах радощів і ритуального торжества дівчинці пов'язували на шию серед коралів та інших намист стрічку з дукачем. А ось заміжня жінка продовжувала носити свій дукач поки не підросла її донька, до якої і переходила родинна коштовність. Дорогоцінні та витончено оздоблені дукачі мали як символічний, так і соціальний сенс, посвідчуючи рівень заможності та естетичний смак сім'ї.

В період розповсюдження дукачів як жіночої прикраси, поширилась традиція на знак подяки до Божої Матері, яка допомогла людям в позбавленні того чи іншого лиха, в багатьох православних церквах підвішувалися дукачі до ікон. У деяких регіонах нашої

країни, особливо на лівобережній Україні але більш за все на Слобожанщині, цей звичай не тільки зберігся до нашого часу, а й набув значного поширення та благоговіння.

Звертає на себе увагу й те, що дукач, як прикраса використовувався обов'язково з національно виразним жіночим одягом. За звичай, у святковому вбранні нагрудні прикраси поєднувалися з одного, а то і з двох десятків низок різного намиста, дукача, хрестика тощо. Отже поряд з дукачем використовувались коралі, різноманітне щодо форми і кольору скляне намисто, хрестики на ланцюжках, намисто з бісеру, найчастіше синього кольору [5]. Відтак дукачі дають широку можливість прослідкувати рівень розвитку технології ремісництва та розмаїття естетичних уподобань і художніх пристрастей наших талановитих предків. Врешті-решт, дукачі презентують яскраву доміную в народному жіночому вбранні, тож зрозумілим стає соціально і художньо умотивоване народне прислів'я: «Хай і хата згорить, аби дукачі збереглися».

В дукачах як аналоговій базі дизайну одягу використовуються елементи національного традиційного стилю. Саме такий метод є в певній мірі реакцією митців та споживачів на глобалізаційні процеси з їх стандартизацією та уніфікацією. Тож сучасні дизайнери все частіше звертаються до унікальних шедеврів національної народної культури, яка завжди намагалася уникати стандартизації в процесі виготовлення жіночого одягу і відповідних до нього художніх прикрас. Адже кожна жінка трепетно відноситься до свого раритетного духовного змісту і особливо до виняткової естетичної форми власного Я.

Проте, сьогодні не так вже й багато країн, які мають живу, трепетну етнічну традицію в сучасному одязі. Серед всесвітньо відомих етнографічних регіонів в Європі згідно даним ЮНЕСКО вважаються Україна, Болгарія та Румунія. Безумовно, ми пишаємося тим, що наша країна увійшла в цю почесну трійцю, але в європейському вимірі замало приділяється уваги проблемам традиційної народної художньої культури. І це в той час, коли залучення певних перлин традиційного вбрання до ансамблю сучасного костюму з одного боку помітно урізноманітнює світ стандартних форм, з іншого ж привносить особливу духовну енергію, рідкісну прикрасу та життєдайну силу, дозволяючи відчувати причетність до фундаментальних естетично почуттєвих основ свого народу [6].

Варто зазначити, що в особливих ситуаціях народ саме, через унікальний національний лад, виражає свої кореневі почуття. Так, приміром, на футбольний матч 2000 року, що вирішував участь японської команди у подальших змаганнях на кубок світу, вболівальники масово з'явилися у національних костюмах та з віялами. Хоча, за звичай, сьогодні рідко можна побачити чоловіків у такому вельми вишуканому національному вбранні. Тож японці естетично сміливо і водночас патріотично продемонстрували підтримку своїй команді фанаберствами своїх національних почуттів. На кшталт цього сталася подія в Нью-Йорку, коли Україна проголосила акт про незалежність. Нащадки українських емігрантів зібрались на майдані у яскравих, неповторних за своїм кольором та малюнком вишиванках і у такий спосіб інсценізували єдність і любов до своєї кореневої батьківщини. Приємно відмітити і те, що студентка Харківської державної академії дизайну і мистецтв Маргарита Кобилькова перемогла на Всеукраїнському конкурсі ЄВРО-2012 в номінації талісман, використовуючи в ньому виключно народні українські художні традиції.

Прикро, що сьогодні в приватних колекціях зібрано досить велика кількість дукачів але лише мізерна часточка екземплярів із подібних зібрань потрапляє на виставки. Це ж саме можна сказати і про музеї в Україні, де зберігається значна частина в запасниках, так і не бачачи світ на виставках народної творчості, позбавляючи цим самим можливість залучення народу до унікальних витворів етнокультури. Значні колекції дукачів знаходяться у відділах нумізматики Ермітажу і Московського історичного музею. Проте естетичного, етнопатріотичного виховного значення вони майже не мають, адже для цього

конче потрібна пропагандистка копітка робота серед населення і особливо серед молоді, майбутнього нашої національної ідентичності. В цьому напрямку необхідна професійна натхненна праця філософів, мистецтвознавців та етнографів. Саме вони фахово можуть інтерпретувати дукачі, як дивовижну своєрідну за формою та змістом школу світового ювелірного і геральдичного мистецтва Європи. В такий же спосіб можна достеменно оцінити ці шедеври народного художнього промислу для музеїв, фундаторів та й аматорів повноцінного, а в деякій мірі й дорогоцінного антикваріату.

Отже, значення національних народних художніх традицій як уособлення єдності народу, усвідомлюється завжди і всіма культурами. Тож залучення певних елементів національного вбрання, їх трансформація і припасування до сучасних витончених потреб завжди буде актуальним. Використання жіночих прикрас, а саме дукачів, можливе у поєднанні із цілком сучасними матеріалами та елементами одягу. У автор цієї статті, не має сумніву на і йоту в тому, що так само, як і за минулих часів, дукач може виконувати функцію художньої доміантної прикраси в сучасному жіночому одязі.

Таким чином, посилаючись на викладені вище науково умотивовані нотатки з приводу народної жіночої прикраси – дукачі, можна *дійти висновку*: по-перше, дослідження такого унікального народного художнього явища як дукачі вельми сприяє вивченню рідного краю, історії України, усвідомленню необхідності культурного зв'язку поколінь і особливо, духовно дієвої причетності до української унікальної спільноти; по-друге, в дукачах яскраво променіє всіма кольорами потужний сплеск ужиткової народної культури України, в якій вславлене місце споконвіку займала жінка, як достеменний хранитель духовно естетичних пишнот свого народу; по-третє, використання дукачів, як унікального в естетичному відношенні елемента, у сучасному дизайні одягу дозволяє виявити вишуканий художній смак, популяризувати винятково рідкісну українську культуру. А головне, в царині цієї культури, відчутти себе достеменним українцем в системі східнослов'янської культури.

Список літератури: 1. Флоренский П. А. У водорозделов мысли. М. – Изд-во «Правда», 1990. – 446 с. 2. Спасский И. Г. Необычный нумизматический памятник. – К., 1965. – 218 с. 3. Спасский И. Г. Русская монетная система. – Л., 1962. – 364 с. 4. Иверсен Ю. Б. Словарь медальеров и других лиц, имена которых встречаются на русских медалях. – СПб., 1874. – 364 с. 5. Лазаревский А. М. Описание старой Малороссии. – К., 1923. – 386 с. 6. Пазиніч С. М. Філософія моди і її вплив в царині спілкування / Пазиніч С. М. // Проблеми та перспективи формування національної гуманітарно-технічної еліти. – Вип.28. – Харків; НТУ «ХПІ», 2011. – 294 с.

*Панфилов Ю. И.
г. Харьков, Украина*

ДУХОВНОСТЬ ОБЩЕСТВА КАК УСЛОВИЕ ВОЗРОЖДЕНИЯ НАЦИИ

Кризис духовности, переживаемый Украинским обществом, непосредственно связан с общим глобальным кризисом нравственности подавляющей части современного общества.

В современном мире в небывалых масштабах развиваются такие пороки, как наркомания, проституция, глобальная преступность, торговля людьми (живыми органами людей), оружием, активно насаждается массовая псевдокультура, пропагандирующая жестокость, насилие, культ денег, получение удовольствия любым путем.

Одновременно наблюдается небывалый расцвет оккультизма, разнообразных мистицизмов и магизмов, колдовства, других методов воздействия на сознание и подсознание людей. Все это мутным потоком идет через средства массовой информации, а сейчас уже и через разнообразные образовательные программы в умы и сердца людей. Изменяются ценностные ориентации. Человек незаметно для себя лишается самостоятельности в оценке ситуации и принятии решения, следует навязанным ему стереотипам. Обогащение становится доминантой социального развития общества, превращая его в арену гонки за материальными благами и телесными удовольствиями.

Духовные ценности, мораль, нравственность представляются как архаичные, никому не нужные старомодные понятия. В итоге разрушаются вековые традиции народов, общины, семьи, разрушается личность человека.

Все эти процессы характерны для нашего государства. Столь заманчивое для нас еще несколько лет назад преобразование в так называемое открытое общество оборачивается ныне:

- утратой собственной культуры, традиций;
- криминализацией общества;
- изменением его ценностных ориентаций.

Общество находится в кризисе.

Украина – страна с глубокими нравственно-этическими традициями. На протяжении веков общественная мораль формировалась на основе христианского мировоззрения, морали и культуры. Сегодня не часто вспоминают об этом.

Мы столкнулись с парадоксальной ситуацией, когда страна с огромным культурным потенциалом, с психически и нравственно здоровым в своей основе населением стала объектом невиданной, чуждой культурной агрессии.

Многие из нынешних детей уже не знают положительных добрых героев, не воспитываются в духе осуждения зла, агрессивности. Вместо чистых образов всемирно известной классической литературы дети равняются на образцы пошлых, циничных, зачастую откровенно аморальных героев из бульварной, низкопробной литературы. Все это не нормально.

В чем причины этого явления?

1. Пренебрежение духовными законами и нравственными нормами. Перефразируя Ф. М. Достоевского можно сказать: «Если ничего не свято, то все позволено».

2. Слепое подражание Западу, пренебрежение своими национальными устоями и культурой.

3. Навязывание философии, для которой смыслом жизни становится получение удовольствия любой ценой.

4. Ключевую роль в поддержании социального кризиса в украинской молодежной среде играет бизнес, эксплуатирующий пороки людей и имеющий с этого огромные доходы. (Мировой годовой оборот рынка детской порнографии составляет более 1,5 млрд. долл. Рентабельность этих сайтов 500–1000% годовых. Бизнес ведет фактически бесконтрольную рекламную кампанию, эксплуатирующую половой инстинкт, побуждающую молодёжь к пьянству, курению).

5. Наличие мощного профессионального лобби защищающего этот бизнес. В результате ситуация вышла из-под контроля государства и общества.

6. Как следствие всего этого – кризис семьи.

Это явление мирового масштаба, о чем свидетельствует резолюция Всемирного Конгресса семей, состоявшегося в Праге: «Мы признаем наличие глубокого всемирного кризиса, выражающегося в упадке во многих странах семьи как первого из социальных инсти-

тутов и как величайшего гаранта благосостояния и сохранения моральных ценностей. Во многих демократических странах культурная революция и вседозволенность вызвали разрушение и дискредитацию моральных ценностей, тем самым способствуя формированию гедонических обществ, в которых внебрачные отношения ведут к широкому распространению внебрачных рождений у подростков и росту числа матерей – одиночек».

Украина почти тысячу лет прожила в условиях доминирования христианских православных ценностей, и именно эти ценности сформировали традиционную семью как добровольный союз мужчины и женщины, вступивших в законные брачные отношения с целью совместного проживания, рождения и воспитания детей, построенный на принципах взаимоуважения и взаимопомощи.

В настоящее время происходит размывание самого понятия семья. Западные образцы «семейного счастья» дают нам образчики псевдосемейных отношений, основанных на распушенности нравов и извращенных понятиях функций семьи. Нас пытаются убедить, что имеют право на жизнь полигамные или «альтернативные» однополые семьи, которые будут решать проблему детей путем их усыновления или выращивания в пробирках.

Хотя в отдельных странах подобные семьи нашли законодательную поддержку, в Украине не настолько упала традиционная мораль, чтобы сегодня шла речь о законодательном закреплении подобных тенденций.

Однако благодушное настроение в этом вопросе было бы ошибочно.

Заповеди – это духовные законы. Они не могут устареть, как не может устареть закон всемирного тяготения.

Национальной идеей Украины должно стать восстановление традиционной семьи, воспитание молодежи на высших духовных ценностях. Такая идея может сплотить все здоровые силы общества, независимо от национальной и религиозной принадлежности.

Согласно социологическому опросу:

- 55% молодежи считают, что «современный мир жесток, чтобы добиться успеха в жизни, надо переступить через моральные принципы и нормы»;

- 30–50% считают «приемлемым обогатиться за счет других, взяточничество, пьянство, хамство, супружескую измену, проституцию, аборт, публичное проявление неприязни к людям другой национальности»;

- разрушающе на молодежь влияют течения, которые распространяют идеи суицида и насилия.

Учитывая всё это НТУ «ХПИ» рассматривает различные пути духовного оздоровления общества. Основопологающей идеей преодоления духовного кризиса является создание условий для формирования духовно-нравственного облика подрастающего поколения на основе традиционной ментальности, защита его психического и нравственного здоровья.

Каковы же конкретные пути достижения этой цели мы видим:

- развитие нравственного воспитания молодежи;
- поддержание классической культуры и ее носителей;
- усиление воспитательного компонента в школе и вузах;
- молодежь должна воспитываться в духе православных заповедей;
- сохранение и приумножение культурных и исторических традиций;
- поддержание семьи и традиционных семейных ценностей;
- борьба с коррупцией;
- самоограничение общества в интересах детской безопасности;
- поддержание образовательных и воспитательных инициатив традиционных религиозных институтов.

Мы считаем, что преодолеть духовный кризис общества, и в первую очередь молодёжи, невозможно без активного сотрудничества с религиозными институтами.

На многих конференциях, круглых столах указывается, что в условиях кризиса духовности общества необходимо в систему светского образования ввести преподавание христианской этики, основ православной культуры.

От разговоров о принципиальной необходимости преподавания предметов христианского направления НТУ «ХПИ» уже сегодня перешло к практическим шагам в вопросах повышения уровня духовности наших преподавателей и студентов.

На сегодняшний день мы имеем многолетний опыт сотрудничества с Харьковской епархией в деле воспитания духовности наших научно-педагогических работников и студентов. Так, в системе усовершенствования педагогического мастерства университета уже третий год успешно работает доктор богословия, протоиерей отец Сергей Скубченко, являющийся также преподавателем кафедры педагогики и психологии управления социальными системами НТУ «ХПИ».

Для примера приведу отдельные темы занятий, которые мы включили в программу:

- Образование как путь духовного развития.
- Внутренняя духовность и имидж современного педагога.
- Основные проблемы морально-этического воспитания молодых специалистов.
- Духовность как основа социализации студента и решения глобальных проблем цивилизации.

- Духовность и смысложизненные ориентиры в православии.

- Православная этика как основа морально-этического воспитания студента.

- Духовность и культура.

Мы считаем, что благодаря этому сотрудничеству многие наши преподаватели компенсируют свои пробелы в этой области.

НТУ «ХПИ» является едва ли не единственным среди светских вузов, где в штате университета работает представитель духовенства.

Преподавание этих предметов в светском вузе, безусловно, способствует культурному обогащению личности. Человек, изучая основы христианской этики, приобщается в то же время к сокровищнице многовековой украинской и мировой культуры, тем самым повышая собственный культурный уровень.

Особое значение изучение этих предметов имеет ещё и потому, что каждый из нас должен сознательно избирать свою систему ценностей и ориентиров. А такой выбор просто невозможен без глубокого ознакомления с традицией духовности народа.

Для обсуждения проблем реформирования высшей школы, поиска и совершенствования путей воспитания духовности в НТУ «ХПИ» всё чаще начали привлекать на конференции представителей духовенства. Широкий резонанс вызвало выступление на V Крымских педагогических чтениях (г. Алушта) представителя Харьковской епархии, поднявшего вопросы необходимости духовного возрождения нации.

НТУ «ХПИ» постоянно расширяет рамки сотрудничества с Харьковской епархией по вопросам воспитания духовности у студентов. Так, при проведении традиционной Международной научно-теоретической конференции «Украина и мир: гуманитарно-техническая элита и социальный прогресс» мы, уже не первый год, включаем в план её работы секцию «Духовность как основа жизни современного человека», которой руководит представитель епархии. В её работе участвуют не только представители светских вузов, но и представители Киевской духовной академии, научно-образовательного комплекса Ужгородской украинской богословской академии им. Кирилла и Мефодия (УПЦ) и Карпатского университета, а также Харьковской духовной семинарии. В этом

году только на эту секцию получено 39 докладов, которые напечатаны в материалах конференции.

Одним из направлений нашего сотрудничества является участие представителей епархии в редакционно-издательской деятельности. В весьма авторитетных в научном мире ВАКовских изданиях «Теория и практика управления социальными системами» и «Проблемы и перспективы формирования гуманитарно-технической элиты» неоднократно печатались представители Харьковской епархии. Мы и далее готовы размещать публикации представителей духовенства в изданиях университета.

Ну и, конечно же, невозможно не сказать о нашем многолетнем сотрудничестве с епархией в вопросах духовного воспитания наших граждан. Конечно же, мы имеем ввиду традиционный Фестиваль духовной поэзии и музыки «Колокольный звон пасхальный». Это торжественное мероприятие всегда проходит с участием представителей Харьковской областной и городской администрации, Харьковского областного и городского совета, Харьковской епархии, а также администрации Белгородской области, Белгородской епархии, Союза писателей России.

Ни одного человека не могут не тронуть песни, исполняемые в программе Фестиваля, написанные на возвышенные духовные стихи Его Высокопреосвященства Никодима «Благодарю тебя Отец вселенной», «В приюте у земных страданий», «Ты за меня молилась мама», а также координатора этого мероприятия проректора НГУ «ХПИ» Романовского А. Г. «О, Господи, прости меня в ночи!», «Молитва», «Улечу я звездой в оговоренный путь!», «Колокольный звон пасхальный» и многие другие.

Невозможно передать словами тот духовный заряд, который получают участники вечера от этой прекрасной поэзии и проникновенной музыки. Состояние благоговения и торжественности момента, который переживают слушатели, воспитывают у них высокие чувства нравственности, вселяют веру в торжество добра и благодетства.

Многочисленные социологические опросы продолжают подтверждать, что в современной Украине влияние религии на происходящие общественно-политические и социальные процессы неуклонно расширяется.

При правильной государственной политике религиозные ценности могут защитить общество и само государство от таких внутренних угроз, как коррупция, регионализм, национализм, духовная деградация, преступность, распад семьи, наркомания, пьянство и многих других нравственных и правовых проблем.

*Паршина Н. О., Сухоруков В. А.
г. Харьков, Украина*

К ПРОБЛЕМЕ ФОРМИРОВАНИЯ УМЕНИЙ ПРЕОДОЛЕНИЯ СОЦИАЛЬНЫХ СТЕРЕОТИПОВ КАК ОДНОЙ ИЗ ЗАДАЧ СОВРЕМЕННОЙ ВЫСШЕЙ ШКОЛЫ

Система высшего образования в Украине в настоящее время пребывает в состоянии необходимости трансформации содержательных и организационно-педагогических реформ образовательного поля. Идет продуктивный поиск средств, которые помогут сформировать у индивида профессиональную квалификацию, научить мыслить. Помимо этого, обусловленная Болонской декларацией интеграция в мировое сообщество ставит перед нашей высшей школой новую глобальную цель – формирование личности обучающихся, воспринимающих себя не только как представителей одной определенной культуры, а в качестве граждан мира, субъектов полилога культур, осознающих

свою значимость, ответственность в глобальных общечеловеческих процессах, проходящих как в Украине, так и в мире в целом.

Однако при всех широко рекламируемых плюсах подобной идеологической, ценностной установки, настойчиво интегрируемой в последние годы в систему образования, ее реализация неминуемо порождает в обществе проблему глобалистического вызова, таящую в себе угрозу полноценному интеллектуальному и культурному развитию нации.

В обществе образуется совершенно новое духовно-культурное качество. Если в советское время доминантой духовной жизни была официальная идеология, которая имплицитно опиралась на православные ценности, интегрированные в культуру, то после провозглашения независимости произошла перестройка отношений между группами – носителями духовных символов, произошла мобилизация их культурно-духовных элементов, которые находились в латентном и неразвитом состоянии.

На смену цензурировано-идеологизированной культуре советского периода в наше время пришла так называемая массовая культура, которая демократизирует своих потребителей посредством понижения требований к уровню их образования, а также посредством выдвигания на первый план эмоционального восприятия и вытеснения на периферию сознания личности моральных критериев.

Кроме того, в течение двух десятилетий в стране реализуется несколько программ, задача которых создать в украинском обществе прозападную духовную атмосферу, утвердить прозападный интеллектуальный и культурный дискурс.

В результате этого в Украине происходит размывание традиционной культурной идентичности, разрушение ценностного восточнославянского цивилизационного ядра, осуществление различных духовно-культурных деформаций посредством внедрения в общественное сознание новых картин исторического прошлого и т.д.

Иными словами, обществу зачастую навязываются новые, неорганичные для него социальные стереотипы. При этом искусственное наслаивание новых стереотипов на прежние, формировавшиеся десятилетиями, а то и веками, порождает парадоксальное и небезопасное явление – ценностный вакуум общественного сознания. И одной из важнейших задач современной высшей школы, на наш взгляд, является выработка организационных и научно-методических рекомендаций по выходу из сложившейся ситуации. Для этого необходимо, в первую очередь, понять природу и сущность такого явления, как социальный стереотип.

Новые ценности не приходят на пустое место. Даже младенец, стоящий на пороге социализации, имеет через генотип уже ряд predetermined тенденций развития, в том числе для усвоения ценностей того социума, в котором он будет формироваться как личность. Это тем более очевидно в отношении уже сложившихся личностей, которые, как справедливо принято считать, формируется в процессе социальной деятельности. Личность содержит в своем сознании определенный исторический комплекс навыков и стандартов социального поведения. Историки называют этот «комплекс» исторической памятью. В социологии, равным образом как в социальной философии и в социальной психологии, трех смежных дисциплинах, это понятие принято определять как «социальный стереотип». Или просто «стереотип», без необязательной в данном случае приставки социальной, поскольку стереотипы иными, кроме как социальными быть не могут. Они формируются в ходе социализации и, обладая признаками устойчивости и иррациональности, выступают в качестве важнейших побудительных мотивов действия индивида.

Понятие социального стереотипа впервые было введено в научный оборот американским исследователем средств массовой информации У. Липпманом для обозначения пространственных в общественном мнении предвзятых представлений о членах различных

национально-этнических, социально-политических и профессиональных групп. Стереотипизированные формы мнений и суждений по поводу социально-политических вопросов трактовались им как своеобразные «выжимки» из господствующих сводов общепринятых морально-этических правил, доминирующих социальных представлений, и потока в большинстве случаев тенденциозной, сугубо политической пропаганды и агитации.

Согласно положениям У. Липпмана социальные стереотипы представляют собой основной мыслительный материал, на котором строится массовое сознание. Липпман сводил мышление к простым реакциям на внешние стимулы, роль которых выполняют именно стереотипы – стойкие, эмоционально окрашенные, упрощенные модели объективной реальности, вызывающие у человека чувство симпатии или антипатии к явлению, которое ассоциируется с тем или иным приобретенным им опытом. Стереотипизация процесса мышления в психологическом плане связана с установкой, формирующейся в процессе предшествующей практики людей. Под установкой, составляющей психологическую почву стереотипа, подразумевают готовность воспринимать явление или предмет определенным образом, в определенном свете, исходя из предшествующего опыта восприятия.

Одним словом, стереотипы имеют объективную природу и являются неотъемлемым свойством психики человека делать обобщения. Действительно, если бы человек не обладал способностью стереотипизировать, обобщать, упрощать, схематизировать окружающую действительность, он не смог бы быстро ориентироваться в непрерывно растущем потоке информации, которая к тому же постоянно усложняется и все более дифференцируется. Эту возможность обеспечивает способность головного мозга человека вырабатывать обобщенные представления о явлениях и фактах, формирующиеся на основе предыдущих знаний человека, а также поступающей к нему новой информации.

Чтобы стать понятными и доступными для всех (для подавляющего большинства или специально выделенной части общественности), стереотипы (в качестве которых могут выступать определенные оценки, суждения, приобретающие форму понятий) не должны быть слишком многогранными и разнообразными. Они должны абстрагироваться от деталей, доступных лишь специалистам, и передавать суть события или явления одним словом, предложением, рисунком, понятным всем или большинству.

Стереотип – это социокультурное образование. Во многом он является порождением солидарного признания людей относительно правильности или неправильности социального действия или, иными словами, поступков людей, проявляющихся в ходе социальной коммуникации.

Нередко стереотипы формируются веками. В этом качестве они воспроизводятся посредством трансформации неизменного ценностного ряда от сознания старших в сознание младших. По сути, мы говорим о социализации. Именно эти стереотипы наиболее подвержены распаду под воздействием социальных инноваций. Достаточно образоваться лишь конфликту между поколениями и в обществе наступит ценностная дезинтеграция. Сегодня мы как раз переживаем такой момент, когда устоявшиеся веками стереотипы новыми поколениями не воспринимаются.

Однако случается и так, что стереотипы формируются как определенного типа мифологемы сознания, созданные культурной прослойкой общества, которая, утрируя свои социальные представления, выделяет стереотип в качестве способа, метода познания поведения людей из низших классов. Эти стереотипы более живучи, поскольку они не столько порождение социализации, сколько продукт интеллекта, «творческого» отношения к ним со стороны человека. Подобного рода стереотипы могут воспроизводиться средствами массовой информации и иметь в новом качестве обратную рецепцию в сознании людей.

Стереотипы играют огромную роль в формировании новых ценностей и поддержании функционирования старых. Этот аспект взаимодействия ценностей и стереотипов является к настоящему времени недостаточно разработанным в науке.

На наш взгляд, задачей высшей школы является не только изучение возможностей рационального, прагматически-продуктивного адаптирования новых (как естественных, так и искусственных) социальных стереотипов к комплексу уже сложившихся, традиционных и формирования некоего универсального ядра, с одной стороны, не разрушающегося национально-культурную идентичность общества, с другой – не тормозящего разумную интеграцию страны в мировое сообщество. Не менее, если не более важной задачей является формирование личности обучающегося, способности продуктивно ориентироваться в системе социальных стереотипов, как традиционных, так и навязываемых ей искусственно, то есть осуществлять общественно-позитивный личностный выбор в самых сложных жизненных ситуациях.

Сущность социологического подхода к личностному самоопределению заключается в том, что оно относится к поколению в целом, характеризуя его вхождение в социальные структуры и сферы жизни. При этом исследователей интересует в первую очередь процесс, т.е. психологические механизмы, которые обуславливают вхождение индивида в социальные структуры.

Методологические основы психологического подхода к проблеме самоопределения были заложены С.Л. Рубинштейном. Проблема личностного самоопределения есть узловое взаимодействие индивида и общества, в которой высвечиваются основные моменты этого взаимодействия: социальная детерминация индивидуального сознания (шире – психики) и роль собственной активности субъекта в этой детерминации. На разных уровнях это взаимодействие обладает своими специфическими характеристиками, которые нашли свое отражение в различных психологических теориях по проблеме самоопределения.

Подход, намеченный С. Л. Рубинштейном, развивает в своих работах К. А. Абульханова-Славская, для которой центральным моментом личностного самоопределения является также самодетерминация, собственная активность, осознанное стремление занять определенную позицию. По К. А. Абульхановой-Славской, личностное самоопределение – это осознание личностью своей позиции, которая формируется внутри координат системы отношений. При этом она подчеркивает, что от того, как складывается система отношений (к коллективному субъекту, к своему месту в коллективе и другим его членам), зависит самоопределение и общественная активность личности.

Попытка построения интегративного подхода, объединяющего различные концепции самоопределения личности, была предпринята В. Ф. Сафиним и Г. П. Никовым. С их точки зрения, личностное самоопределение, таким образом, это «относительно самостоятельный этап социализации, сущность которого заключается в формировании у индивида осознания цели и смысла жизни, готовности к самостоятельной жизнедеятельности на основе соотнесения своих желаний, наличия качеств, возможностей и требований, предъявляемых к нему со стороны окружающих и общества».

В теории гуманистической педагогики, где личность учащегося представляется как общечеловеческая ценность, правомерны понятия «лично-ориентированное образование», «лично-ориентированное воспитание», «личный подход».

Личностно-ориентированное непрерывное образование предполагает постоянное удовлетворение образовательных запросов человека, создание условий проектирования

и реализации индивидуальной образовательной программы, позволяющей выбрать и овладеть разнообразным образовательным уровнем.

Личностно-ориентированное образование направлено на развитие и саморазвитие учащегося, становление его как личности с учетом индивидуальных особенностей, интересов и способностей.

Личностно-ориентированное обучение предоставляет возможность каждому учащемуся реализовывать себя в познании, в учебной деятельности с опорой на его склонности и интересы, возможности и способности, ценностные ориентации и субъективный опыт.

Личностно-ориентированное воспитание – это развитие и саморазвитие личностных качеств на основе общечеловеческих ценностей. Гуманистическое личностно-ориентированное воспитание – это педагогический управляемый процесс культурной идентификации, социальной адаптации и творческой самореализации личности, в ходе которого происходит вхождение человека в культуру, в жизнь социума, развитие всех его творческих способностей и возможностей.

Личностный подход – это важнейший принцип психологической науки, предусматривающий учет своеобразия индивидуальности личности. Именно этот подход определяет его положение в воспитательном процессе, означает признание его активным субъектом этого процесса, а, следовательно, означает становление субъект-объективных отношений. Личностный подход – это индивидуальный подход к человеку как личности с пониманием ее как системы, определяющей все другие психические явления.

Таким образом, личностный подход, на наш взгляд, является ведущим в организации учебно-воспитательного процесса. В отличие от индивидуального подхода он требует знания структуры личности и ее элементов, их связи как между собой, так и целостной личностью. Это следует в первую очередь учитывать преподавателю в своей работе. Он должен знать и использовать такие приемы (их выработала педагогика сотрудничества), в которых каждый учащийся чувствует себя личностью, ощущает внимание преподавателя только к нему, он уважаем, никто не может его оскорбить. Современная педагогическая практика доказывает, что личностный подход реализуется при наличии гуманной системы воспитания. Только коллектив педагогов-единомышленников способен связать воедино личность, личностные качества, личностное развитие и саморазвитие учащегося. Именно личность учащегося и личность педагога – главное мерило наличия и развития гуманной воспитательной системы.

Список литературы: 1. Абульханова-Славская К. А Развитие проблем психологии личности в 80–90 е годы. [Текст] / Психологическая наука в России XX столетия: проблемы теории и истории. Под ред. А. В. Брушлинского. – М.: Издательство «Институт психологии РАН», 1997. – С. 331–367. 2. Долженков О. А. Специфика общественно-политических трансформаций на Украине и Республике Беларусь [Текст] // Менталитет восточных славян: история, современность, перспективы: Матер. межд. науч. конф. (27–28 октября 1999 г., г. Гомель) / Под ред. В. В. Кириенко. – Гомель: ГГТУ им. П. О. Сухого. – 1999. – С. 11. 3. Липпман У. Общественное мнение [Текст] / Пер. с англ. Т. В. Барчунова, К. А. Левинсон, К. В. Петренко. – М.: Институт Фонда «Общественное мнение», 2004. – 384 с. 4. Основы межкультурной коммуникации: учебник для вузов [Текст] / Т.Г. Грушевицкая, В.Д. Попков, А.П. Садохин; под ред. А.П. Садохина. М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2003 – 352 с.

*Старостенко В. В.
г. Могилев, Республика Беларусь*

ИДЕИ СВОБОДЫ РЕЛИГИИ В БЕЛОРУССКО-УКРАИНСКОЙ ПОЛЕМИЧЕСКОЙ ЛИТЕРАТУРЕ ПО ПРОБЛЕМЕ БРЕСТСКОЙ УНИИ

На рубеже XVI–XVII вв. общественное бытие и самосознание белорусско-украинского сообщества претерпевают значительные изменения. Религиозно-политическая борьба в связи с введением Брестской церковной унии обострила национально-патриотические чувства, способствовала пробуждению исторической памяти, гражданско-правового и конфессионального самосознания. Идеологическое противостояние, духовные искания в этот период истории получили наиболее яркое отражение в полемической публицистике. Посредством осмысления проблемы унии выражалось отношение к религиозному самоопределению и значению свободы совести [18, С. 70–99].

Первая попытка развернутого обоснования идеи «церковной едности» была предпринята иезуитом П. Скаргой. В его работе «О единстве церкви Божьей» и других публикациях католических и униатских авторов уния рассматривалась как средство достижения «згоды», религиозного и гражданского мира в стране, способ упрочить политическое единство Речи Посполитой. Данные идеи рельефно выражены в сочинениях И. Потей. Считая унию главной общенациональной и общегосударственной задачей, Потей оправдывал использование любых методов для её реализации, не исключая прямого насилия. «Помогите мне своею властью, – обращался он к канцлеру Сапеге, – и увидите, что я их так усмирю, что и другие побоятся, так как милостью мы ничего не подделаем с этим скотом» [8, С. 74]. Обычной практикой в ходе унизации общества стали отлучение от церкви, преследование православных братств, «наезды» на церкви и т. п., что закономерно вызвало возмущение и сопротивление делу унии со стороны значительной части общества.

Идеологи православия категорически отказывались от подобного рода «святой згоды». Громкое общественное звучание получило вышедшее в 1596 г. «Казанье святого Кирилла патриарха Иерусалимского...» С. Зизания, в котором обосновывалась идея о римском первосвященнике как Антихристе [6, С. 1–10]. Подобной позиции придерживался Клирик Острожский. В «Отписе на лист... отца Ипатиа» он утверждал, что не всякое согласие заслуживает почтения, «не в каждой згоде кохается Бог». Уния для него – «сеть диаволу», «колотливая згода», «помешанье сумненья и веры» [11, С. 386–413].

Одной из важнейших ценностей отечественной общественной жизни многие антиуниатские полемисты считали религиозную терпимость. Автор «Апокрисиса» Х. Филалет убеждён, что «в вере никому не треба кгвалту чинити», «ничого не есть так добровольного, як набоженство и вера». Веротерпимость, по его мнению, залог общественного согласия и мира: «любовь, дружность, домашнее согласие... держали... эту корону в... великой славе и грозном для соседей могуществе...». В свете веротерпимости Филалет рассматривает сложившуюся после 1596 г. ситуацию в стране. Патриоту Речи Посполитой, раздираемой внутренней религиозной враждой, больно «отчизну... умотаную видети». Полемизируя с Потеем, Филалет утверждал, что не всякая «згода» создаёт общественное благо, а лишь та, которая основана на доброй воле. Политика преследований за религиозные убеждения является нарушением «старожитной згоды и милости», причиной «междусобий», что ведет «до крушения... корабль Речи Посполитой». Стремление Филалета сохранить целостность страны, гражданский мир – свидетельство его патриотизма и зрелой гражданственности. Писатель полагал: нельзя допустить, «чтобы с религией погибло и отечество» [10, С. 1008–1732; 12, С. 40–42].

Под псевдонимом Филалета в защиту православия выступил, как полагают многие исследователи, близкий к протестантизму М. Броневский, что не является случайным. Идея политического союза с протестантами была чрезвычайно популярна, в частности, в окружении православного магната К. Острожского, одного из лидеров православного лагеря. В обстановке общей угрозы, исходящей со стороны Контрреформации, конфессиональные разногласия были отодвинуты на второй план. В послании Виленского православного братства протестантам (1599 г.) прямо говорилось: «до зуполное обороны слушне бы нам жадати панов евангеликов». «Виленское братство, – по убеждению «Перестроги», – в купе зостало, маючи при себе геретиков, которых им Господь Бог заступцами дал» [1, С. 215]. В 1599 г. была заключена Виленская конфедерация шляхты «греческаго» и «евангелическаго» исповедания, подписанная самыми знатными православными и протестантскими феодалами. В принятом Акте выражалась глубокая тревога в связи с забвением в Речи Посполитой интересов «общего блага», нарушением принципа «одинаковой и равной свободы» с «людьми римскаго исповедания». Заявлялось о необходимости строгого соблюдения норм Варшавской конфедерации 1573 г. как залога сохранения в стране «внутренняго согласия, любви, доверенности и общаго покоя», который «предками нашими и нами установлен» [17, С. 20–21]. Дружественные межконфессиональные отношения православных и протестантов внедряли в сознание общества идею сотрудничества христиан на основе добровольности и взаимотерпимости.

Разрушительницей гражданского мира, причиной «великого неупокоя и замешанья» считал унию автор «Перестроги»: «... все злое оттоль пошло и конца еще не маеть». Как и другие авторы, он рассматривал унию средством дискриминации православных русинов, происками Сатаны. Соглашаясь с князем Острожским, полемист полагает, что свобода религиозного выбора является важнейшим условием сохранения общественного согласия [1, С. 210–219].

Яркая и колоритная картина подавления религиозной свободы в Речи Посполитой, «бествячейся унитской схизмы» создана М. Смотрицким. Автор убеждён, что никакими доводами нельзя оправдать «угнетения, насилия, гонений, тюремных пыток, издевательств и других жестокостей над ни в чём не повинными людьми». Он провозглашает заботу о сохранении религиозной свободы одной из основных обязанностей государства. «Всякое государственное благополучие, – считает Смотрицкий, – зависит от внутреннего мира в нём» и «ничто не приводит королевство к быстрейшему упадку и уничтожению, чем наступление на веру». Апеллируя к давним привилегиям «русского народа» и православной церкви, Смотрицкий доказывает, что «русские» (т.е. белорусы и украинцы), литовцы и поляки соединены в едином государстве – Речи Посполитой – на основе признания их равенства и уважения вероисповедных прав. Полемист трактует духовную свободу как важнейшее и неотъемлемое право человека: «Что может быть тяжелее и нестерпимее в человеческой жизни, чем неволя?»; «если в вере невольники, то в чем же можно быть вольными?» Он убеждён, что «русская вера» «не может быть уничтожена раньше, чем будет уничтожен русский народ». Попытка «изменить веру русского народа, – заключает автор, – является стремлением уничтожить русский народ», а значит «истребить немалую часть нашей отчизны» [2, С. 514–529; 7, С. 178–185].

С позиций конфессиональных, национальных и общегражданских интересов анализирует унию и Л. Древинский. В сеймовой речи 1620 г. он связывает «великия и неслыханныя притеснения» православных с угрозой «общему Республики благу». Обосновывая необходимость религиозного «успокоения» и признания прав «греческой веры», Древинский утверждает, что без «внутренняго покоя в доме своём» не стоит надеяться на лояльность «народа Греко-Российскаго исповедания» [4, С. 69–71]. Уния, по

выражению А. Мужиловского, – «шаленство, албо отступлене розуму». Отвергая заявления о воскрешении древней «згоды», он утверждает, что «не такая едноть по всем свете трвала, якуются вы склетили...» [2, С. 272–276]. Аналогичные оценки унии содержит «Палинодия» З. Копыстенского. Полемист согласен с утверждением современника (Я. Г. Щенсного), что уния ведёт к тому, чтобы «Руси не было в Руси» [9, С. 957]. Уния содержит угрозу гражданскому обществу, поскольку «два народы, здавна в панстве пристойно злученыи, вадят», что неизбежно «до войны кровавой» приводит. Неоднократно автор напоминает о традиции веротерпимости у «Россов» [9, С. 503–1111].

Усиливающиеся религиозные гонения, возрастающую нетерпимость в обществе некоторые православные писатели связывали с приближением конца света. В «Ляменте у света убогих на жалосное преставление... отца Леонтия Карповича...» говорилось: «Знаком валки внутрии, постронных погрозки, знаком полон, вязеня, кайдалы, поврозки, которими не только христиан погане, леч, што тяжша, свои своих, христиан христиане (...) Домовый неснаски, ненависть терпети от своего своему, близкий конец, дети» [15, С. 159].

Проблема унии затрагивалась в некоторых предисловиях к богослужебным книгам и летописях. В посвящении изданного в 1611 г. Нового завета монахи Виленского братского монастыря восхваляли Б. Огинского за то, что он поддерживает «веру святую» в период «бед и тежаров» [14, С. 57–58]. Автор «Хроники Литовской и Жмойтской» (сер. XVII в.) писал, что «...унея и по сей день межи правоверными колотне и ростирки церкве божой чинят» [13, С. 85].

Автору Баркулабовской летописи свойственно неприятие всего того, что нарушает общественное согласие и мирную жизнь страны, не согласуется с традициями религиозной толерантности. Восхваляется Стефан Баторий, при котором сохранялась относительная веротерпимость: «... был человек побожный, рыцерский, военный, щасливый, правдивый, правый» [13, С. 175]. Летописец отрицательно относится к государственной политике Жигимонта III, при котором «показалось отщепенство и великое гонение у святой вере на церкви Христовы», на православие. Значительная часть летописи посвящена Брестскому церковному собору. Уния, считает автор, «великое и немилостивое замешане у вере от римлян на святую веру восточную греческую». Летописец примыкал к тем полемистам и общественным деятелям (К.К. Острожский, Клирик Острожский, З.Копыстенский, Х.Филалет и др.), которые, отвергая церковный сепаратизм, не выступали против идеи унии как таковой. Они мыслили её крупномасштабным экуменическим актом, соединением Восточной и Западной церквей при взаимных уступках, уважении традиций, национально-культурной и религиозной самобытности «Руси».

Автор Баркулабовской летописи апеллирует к праву, ссылаясь на сеймовые депутатские заявления, Варшавскую конфедерацию 1573 г. Ситуацию после 1596 г. он оценивает как «турбоване Речи Посполитой», поправление «прав волностей наших», предостерегает «абы далее до крови ... не пришло». Суждения и оценки историографа характеризуют его как сторонника идеи общественного согласия и веротерпимости, поборника национально-культурных и религиозных традиций православной «Руси». [13, С. 175–191].

Идея гражданского мира и согласия находила поддержку у трезвомыслящих политиков римо-католического вероисповедания. Широкою известность в обществе имело высказывание польского канцлера Я. Замойского: «если бы возможно было то, чтобы все сделались папистами, я бы отдал половину моей жизни... но если кто будет делать вам насилие, отдам для вас всю мою жизнь, чтоб только не быть свидетелем этого принуждения» [16, С. 71]. Защита религиозной свободы ярко выражена в сочинениях шляхтича-католика Яна Щенсного. Претворение в жизнь унии он мыслил «мирным и договорным путём». В послании папе Павлу V от 5 сентября 1616 г. Щенсный писал, что Польша обязана своим

благодаря «рассудительности наших предков и нас самих» [5, С. 208–209]. Солидаризируясь с высказыванием Я. Замойского, мыслитель в сеймовой речи 1610 (? 1613) года от имени «честных шляхтичей» заявлял, что римо-католическая вера «несомненно самая ... истинная..., но если хотят ... принудить к ней насильем, то мы жизни не пожалеем, чтобы этого не случилось». Цель «святого единения» не может быть достигнута насильем. Щенский призывал остановить насильственную унификацию общества, мотивируя это тем, что она провоцирует межрелигиозные и межнациональные военные конфликты в Речи Посполитой, является политически недальновидным, противоправным делом. Свободы православной «Руси» освящены древним обычаем, должны соблюдаться в той же мере, что и права польского народа [16, С. 70–75].

Один из инициаторов унии – канцлер ВКЛ Л. Сапега придавал особое значение строгому соблюдению законности и принципа добровольности при проведении унификации. В письме к И. Кунцевичу от 12 марта 1622 г. он решительно осудил религиозное насилие, которое практиковал униатский архиепископ по отношению к православным. В религиозном фанатизме Сапега усматривал причину «внутренних распрей, домашних раздоров», представляющих огромную опасность для общества и государства, общего блага Речи Посполитой. [12, С. 76–79]. В письме к униатскому митрополиту И. Рутскому от 9 февраля 1621 г. Сапега даже советовал митрополиту держать полоцкого владыку «на вояжах», поскольку тот «слишком жестоко начал поступать... и омерзел народу, как в Полоцке, так и везде» [3, С. 30–31].

Таким образом, содержание конфессионально-правового самосознания рассматриваемого времени обусловлено резким обострением религиозной борьбы в связи с насильственным введением Брестской церковной унии. Общественное сознание проникается духом конфронтации, существенно возрастает значение вероисповедного фактора. Узловым моментом и формой выражения общественных исканий стала дискуссия вокруг Брестской унии. Теоретически уния содержала позитивную идею примирения и духовно-культурного сближения Востока и Запада, но её форсированное введение встретило решительное противодействие у значительной части православного сообщества, привело к общественным потрясениям, расколу народа по конфессиональному признаку. Процесс этот получил яркое отражение в произведениях антиуниатских полемистов. Концепцию религиозной свободы, выработанную отечественной ренессансно-гуманистической мыслью XVI в., обосновывали не только православные и протестанты, но и патриотически настроенные, трезво мыслящие публицисты и общественные деятели католического вероисповедания. Они также пытались предотвратить растущую национально-религиозную конфликтность в обществе, в которой усматривали угрозу распада государства. Идея гражданского и религиозного согласия была теснейшим образом связана с гуманистическими требованиями политического равенства народов и конфессий Речи Посполитой, правового регулирования общественных процессов, ненасильственного решения вопросов духовной жизни.

Список литературы: 1. Акты, относящиеся к истории Западной России, собранные и изданные Археографическою комиссиею. – СПб.: Тип. Э. Праца, 1851. – Т. 4. – 574 с. 2. Архив Юго-Западной России, издаваемый комиссиею для разбора древних актов. – Киев: Тип. Г. Т. Корчак-Новицкого, 1887. – Ч. 1. – Т. 7. – XVI, 802 с. 3. Археографический сборник документов, относящихся к истории Северозападной Руси. – Вильна: Печатня губ. правл., 1867. – Т. 2. – 394 с. 4. Бантыш-Каменский Н. Историческое известие о возникшей в Польше унии / Н. Бантыш-Каменский. – М.: Синод. тип., 1805. – 454 с. 5. Боротьба Південно-Західної Русі і України проти експансії Ватікану та унії (X–початок XVII ст.): Зб. док. і матеріалів. – Київ: Наук. думка, 1988. – 287 с. 6. Зизаний С. Казань святого Кирилла патріарха Іерусалимського о антихристе и знаках его з роз-

ширением науки против ересей розньных / С. Зизаний. – Вильна: Друк. Брацкая, 1596.

7. Из истории философской и общественно-политической мысли Белоруссии: Избранные произведения XVI – начала XIX в. – Минск: Изд-во Акад. наук БССР, 1962. – 524 с.

8. Переписка литовского канцлера Льва Ивановича Сапеги // Литовские епархиальные ведомости за 1893 год. – Вильна, 1895. – С. 72–75.

9. Памятники полемической литературы в Западной Руси. – Пб.: Тип. А. Траншеля, 1878. – Кн. 1 (Русская историческая библиотека. Т. 4). – 1448 с.

10. Памятники полемической литературы в Западной Руси. – Пб.: Тип. А. М. Котомина и К0, 1882. – Кн. 2 (Русская историческая библиотека. Т. 7). – 1820 с.

11. Памятники полемической литературы в Западной Руси. – Пб.: Сенатская тип, 1903. – Кн. 3 (Русская историческая библиотека. Т. 19). – 1300 с.

12. Памятники философской мысли Белоруссии XVII – первой половины XVIII в. / В. В. Дубровский, М. В. Кашуба, С. А. Подокшин и др. – Минск: Навука і тэхніка, 1991. – 319 с.

13. Полное собрание русских летописей. – М.: Наука, 1975. – Т. 32. – 235 с.

14. Прадмовы і пасляслоўі паслядоўнікаў Францыска Скарыны / Уклад., уступ. арт. і камент. У. Г. Кароткага. – Мінск: Навука і тэхніка, 1991. – 309 с.

15. Саверчанка І. В. Старажытная паэзія Беларусі: XVI – першая палова XVII ст. / І. В. Саверчанка. – Мінск: Навука і тэхніка, 1992. – 254 с.

16. Сборник документов, уясняющих отношения латино-польской пропаганды к русской вере и народности. – Вильна: Тип. И. Блюмовича, 1865. – Вып. 1. – 132 с.

17. Сборник документов, уясняющих отношения латино-польской пропаганды к русской вере и народности. – Вильна: Тип. губ. правл. 1866. – Вып. 2. – 281, VIII с.

18. Старостенко В. В. Становление национального самосознания белорусов: этапы и основополагающие идеи (X–XVII вв.) / В. В. Старостенко. – Могилев: МГУ им. А. А. Кулешова, 2001. – 200 с.

*Усманов С. М.
г. Иваново, Россия*

ПОСТСОВЕТСКИЕ ПЕРСПЕКТИВЫ В НАСЛЕДИИ ПОСЛЕРЕВОЛЮЦИОННОГО РУССКОГО ЗАРУБЕЖЬЯ: ПУТИ МЕРТВЫЕ И ЖИВЫЕ

После распада СССР Россия и ее соседи столкнулись с целым рядом огромных и трудноразрешимых проблем. Многие испытания прошедших двух десятилетий постсоветской эпохи еще далеко не прояснили дальнейшие пути развития новых независимых государств не только в практической, реальной политике, но и в сфере ее осмысления. Предлагаемые различными экспертами и навязываемые извне «центрами силы» правила «шахматной игры» в этой обширной части современного мира срабатывают очень плохо и не обещают обнадеживающих перспектив.

В этой связи стоило бы еще раз отметить явную недостаточность постсоветских исследований и в современной России. После десятилетия почти полного игнорирования такого рода проблематики в начале XXI столетия мы наблюдаем всплеск интереса к трансформациям как на всем постсоветском пространстве, так и в некоторых его государствах – главным образом, оказавшихся в водовороте «цветных революций» прошедшего десятилетия. Однако вызванный данными событиями вал комментариев, оценок и прогнозов, данных «ведущими экспертами» и «нашими обозревателями», также продемонстрировал явную недостаточность большинства их авторов. Здесь дело зачастую сводится лишь к констатациям очевидного, эмпирическим наблюдениям и выписываниям рецептов применения патентованных образцов.

Между тем в богатом наследии российской общественной мысли имеется значительный потенциал, который мог бы стимулировать и нынешние постсоветские исследования. Мы имеем в виду, прежде всего, размышления многих ученых и общественных деятелей Русского Зарубежья о будущем России и окружающего ее мира.

Показательно, что мода на Русское Зарубежье в современной России, а тем более в других республиках бывшего СССР, уже давно позади. В настоящее время это наследие используется очень мало, небрежно и не всегда адекватно. Вот почему, когда сейчас в Российской Федерации задаются вопросы о том, как строить отношения с Украиной, республиками Закавказья или Средней Азии – о разработках и прозрениях мыслителей Русского Зарубежья почти никто не вспоминает. А вспомнить, как нам представляется, следует.

Для нас такие искания русских мыслителей Зарубежья ценны еще и тем, что их человеческий, интеллектуальный и духовный опыт был зачастую куда более богатым и многомерным, нежели наш нынешний, подчиненный многим шаблонам и стереотипам как советского, так уже и постсоветского времени.

Действительно, раздумья авторов Русского Зарубежья о «чаемой России» (образ Ф. А. Степуна) впечатляют своим богатством, противоречивостью и неоднозначностью. В сущности, Зарубежье сумело предвосхитить практически все важнейшие альтернативы нынешнего общественного развития, все главные проблемы современности (действительные проблемы, а не раздутые модные поветрия), а также предсказать основные черты случившихся на просторах Евразии перемен.

Всматриваясь в «лицо России», представители Русского Зарубежья с горечью признавали колоссальный разрушительный охват происшедшей революционной катастрофы, выявляли характер и основные черты возникшего после нее миропорядка, в особенности той модификации «нового мира», которая с кровавой свирепостью утверждалась на просторах бывшей Российской империи. Как подчеркивали некоторые оказавшиеся в изгнании ученые и публицисты, Россия превратилась в «безымянную страну» (В. В. Вейдле), где утверждалась «диктатура импотентов» (И. Л. Солоневич). То, что это была лишь одна из вариаций общей для всех «судьбы империй» (Г. П. Федотов), русских мыслителей утешало мало.

Так или иначе, все они ставили «задачи России» на «завтрашний день». И здесь важно отметить существенное уточнение, сделанное известным писателем Иваном Шмелевым: необходимо учитывать, что дороги в будущее могут кардинально отличаться друг от друга, поскольку есть «пути мертвые и живые». Об этом же настойчиво напоминали и другие авторы Русского Зарубежья. На наш взгляд, тут мы видим чрезвычайно значимый элемент их мировидения, явно недооцениваемый современными исследователями (не случайно, видимо, столь резко выражал свое презрение к «нашей гуманитарной науке» тот же И. Л. Солоневич).

В тех вариантах общественного переустройства «на путях к будущей России», где антагонизм «живого» и «мертвого» учитывался недостаточно, неизбежно появлялись проекты – пусть более убедительные или же совсем химерические, – которым все-таки явно недоставало фундаментальности, укорененности в самих основах бытия. Так случилось, на наш взгляд, со многими исканиями евразийцев. Например, соображения евразийца Н. Н. Алексеева о федеративном государстве-сообществе в Евразии, несомненно, предвосхитило появление нынешних неустойчивых социально-политических структур на постсоветском пространстве. Однако подобная федеративность и в теории, и на практике оказывается чем-то эклектичным и бесплодным, не обнаруживая обнадеживающих перспектив на будущее.

Напротив, те мыслители Зарубежья, которые разграничивали «пути мертвые и живые», тем самым ставили вопросы о «грядущей России» куда более четко и определенно. А значит, и выводы делали весьма основательные, вне зависимости от того, достигнуты ли те рубежи, которые были ими обозначены, или нет.

В таком понимании «безымянная страна» должна «снова стать Россией» (В. В. Вейдле), восстановив оборванную Советской властью традицию, идущую от эпохи Российской империи. Далее, речь идет и о «русской нации», которая, как предвещал на закате своих дней П. А. Сорокин (по происхождению – коми) неизбежно будет развиваться. Какие здесь возможны альтернативы социально-политического устройства – это еще один очень важный вопрос, также привлекавший внимание многих авторов Русского Зарубежья. Такое устройство может быть авторитарным (И. А. Ильин), может – и демократическим (Г. П. Федотов). А может образоваться и «народная монархия» (И. Л. Солоневич). Но в любом случае «грядущая Россия» есть «живой организм» (И. А. Ильин). Даже Г. П. Федотов, который в конце своей жизни полагал, что для России «солнце свободы восходит на Западе», все-таки признавал: главное в повестке дня на «завтрашний день» – то, каким будет сам «русский человек», как он будет развиваться. Тем более не считал обоснованными «надежды на иностранцев» И. А. Ильин, еще более полувека назад предостерегавший от слишком большого увлечения сотрудничеством с внешними для России силами.

Итак, научная и общественно-политическая мысль Русского Зарубежья оставила нам богатое наследие, которое наконец-то необходимо актуализировать и использовать в наших нынешних изысканиях, в том числе и по постсоветской проблематике. Этот опыт – завет и урок всем нам в том, как именно стоило бы непредвзято, с максимальной трезвостью отвечать на вопросы о месте России в окружающем мире. Вот почему необходимо очень внимательно отнестись к предвиденьям Г. П. Федотова 40-х гг. XX в. о неизбежности становления «нового мирового порядка», «новой универсальной империи», причем, скорее всего «в результате войны». Обращает на себя внимание и убежденность Г. П. Федотова в том, что такой ход событий еще не означает «конца России» – *Finis Russiae*. Более того, Федотов предсказал, что после исчезновения Советского Союза останется как целое Великороссия, включая Сибирь, «да еще с придачей Белоруссии (вероятно)».

Неустранимость России с мировой арены с большой силой подчеркивал и И. А. Ильин, настаивавший, что «Россия – это живой организм», всякие покушения на целостность которого могут привести к необозримым бедствиям.

*Щербин М. М.
г. Могилев, Республика Беларусь*

СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКИЕ И КУЛЬТУРНЫЕ ФАКТОРЫ РАЗВИТИЯ ИДЕЙ ПАТРИОТИЧЕСКОГО ВОСПИТАНИЯ В ПЕДАГОГИЧЕСКОЙ МЫСЛИ ВОСТОЧНОСЛАВЯНСКИХ ЗЕМЕЛЬ X–XII ВВ.

Педагогическая мысль развивается под воздействием конкретно исторических обстоятельств, и поэтому изучение особенностей общественно-политического развития имеет большое значение для определения сущностных характеристик воспитательного процесса. Анализ объектов исследования в связи с условиями их существования дает возможность выявить их социальную обусловленность, определить их направленность и общественное значение.

Важнейшим фактором возникновения и развития идей патриотического воспитания у восточных славян является формирование классового общества и государственности. Данные процессы развивались на восточнославянских землях, начиная с IX века.

Однако особенности географического расположения, природно-климатические условия, различия в формировании властных структур, этнические отличия, нашествия кочевых племен - влияли не только на уровень развития феодальных отношений на землях Киевской Руси, но и определили особенности развития общественной мысли.

Выгодное геополитическое положение Полоцкого и Туровского княжеств также повлияло на их особый статус в составе Киевской Руси.

Особенностью Полоцкого княжества явилось то, что законодательная власть в нем принадлежала вече, которое приглашало князя на княжение, издавало законы, выбирало урядников, объявляло войну или мир. Однако, исторические источники свидетельствуют, что Полоцкая земля никогда не выпадала из политической жизни Руси, и была частью Древнерусского государства. В Турове находился одновременно и князь и посадник, кроме Новгорода явление необычное для древнерусских городов.

Данные особенности политического строя раннефеодальных белорусских княжеств обусловили и соответствующие особенности в развитии и содержании идей патриотического воспитания.

Следует отметить, что, несмотря на атрибуты власти и определенную независимость, все княжества Киевской Руси как внутри, так и за границами, воспринимались как единая Русь. Население этой Руси называло себя «русами», «русинами», «людьми веры русской» [1, С. 36]. Практически единым был тип города, его планировка, внутренний и внешний вид, способ жизни для всех княжеств. Общей для всех княжеств была письменность, древнерусский язык.

Как отмечает В. В. Старостенко, патриотизм в этот период «явился одной из форм соподчинения личных и общественных интересов, единения человека и определенной территории проживания» [4, С. 25]. Впоследствии, одна из главных тем историографии Киевской Руси – «осмысление проблемы общего блага, которое трактовалось как феодальное единство земли, народа и князя. Такое единство рассматривалось предпосылкой стабильности и могущества государства» [4, С. 27]. И, следовательно, его необходимо защищать и препятствовать распаду.

Население Киевской Руси не было социально однородным. Феодализм предполагает социальную неоднородность и социальную дифференциацию общества. Однако формирующиеся сословия имели общее в образе жизни и статусных признаках и как правило, общие интересы и цели. В то же время сама суть феодальных отношений не предполагает полной разобщенности общества. С появлением внешней угрозы происходит объединения сословий на основе высших общих целей – защита своего дома, земли, страны.

Важным фактором, повлиявшим на развитие педагогической мысли вообще и идей патриотического воспитания в частности, является кодификация феодального права. В «Русской Правде» еще сохраняются древнейшие элементы обычая, связанные с принципом талиона («око за око, зуб за зуб») – в случаях с кровной мстью. Но вместе с тем, главной целью наказания становится возмещение ущерба (материального и морального) [3, С. 255]. «Русская правда» и «Правда Ярославичей» юридически закрепляли социальное неравенство, например, вводили разные штрафы за убийство дружинника 40 гривен, а раба – 5. Определенным демократизмом отмечались взгляды белорусской просветительницы Ефросиньи Полоцкой, которая стремилась примирить «князя со князем», «боярина с боярином», «служанина со служанином», «но всех хотяше имети, яко едину душу»; и Кириллы Туровского, являвшегося сторонником политического

и церковного единства Киевской Руси, осуждавшего противоправные и вероломные методы в политике [4, С. 26].

Таким образом, происходило закрепление новой системы ценностей, сочетавшей в себе нормы обычного права и новые политические, правовые и моральные идеалы. К тому же христианские постулаты человеческого общежития, унификация прав, обуславливали консолидацию населения по социальному признаку, содействовали пониманию общности интересов, целей, задач общественного развития.

Еще одним важным фактором, повлиявшим на развитие просвещения и воспитания на восточнославянских землях, было развитие ремесла и торговли, способствовавшее росту городов. Свидетельством активной торговли являются многочисленные торговые договоры. Наиболее тесные политические и экономические отношения у Руси были с Византией, что способствовало проникновению на Русь политических и философских идей античности.

Купцы являлись образованными людьми и, заботясь о своем благе и о благе государства, не могли не признавать этого же стремления и в других людях. По мнению В. В. Кускова, в этой противоположности и есть единство, некий интернационализм, основанный на межгосударственных и межнациональных отношениях [3, С. 231]. К тому же, торговые люди, являясь представителями своей страны, сравнивали особенности развития, жизни и т.д., и, зачастую, выступали ревностными хранителями всего «своего», «русского».

Определяющее влияние на развитие педагогической мысли Киевской Руси имело введение христианства.

Страна оказалась приобщена к христианским ценностям, на основе которых стали формироваться принципиально новые отношения, развивалась культурная и духовная жизнь. Вместе с тем христианство в его византийском варианте, привело к утверждению определенной модели цивилизационного развития восточных славян, ориентированной на сильную государственную власть.

Патриотизм заимствовал у христианства верность идее, а служение богу и служение Родине, защита веры и защита Родины в период внешней угрозы объединяются в одну цель – «... решили сами не сдаваться поганым, но сложить головы свои за веру христианскую, за землю русскую» [2, С. 124]. Принятие сознательной смерти из любви к Богу, «от рук поганых», побеждая страх, – высшая степень патриотизма, тесно связанная с идеей христианской любви до самопожертвования. Вот почему культ Бориса и Глеба явился одной из попыток православной церкви и государства «идеологическими средствами сохранить и укрепить единство Руси» [4, С. 31].

Геополитической особенностью белорусских земель было то, что они находились на границе с католическим миром, и поэтому христианская традиция начинала усваиваться как в восточном греческо-византийском, так и в западном римско-католическом вариантах. Исторические источники свидетельствуют, что почти в одно время с тем, как проходило крещение Киева по восточному обряду, туровский князь Святополк при помощи бискупа Рейнберга крестил жителей Турова по западному обряду. Безусловно, это накладывало свой отпечаток на развитие общественно-политической мысли на белорусских землях.

Особенностью введения христианства на восточнославянских землях является длительность и постепенность этого процесса. Господствовавшее в течение столетий язычество не было забыто. Исследователи отмечают период двоеверия как религиозной синкретизации христианских и языческих традиций.

Сосуществование на белорусских территориях одновременно языческих традиций и двух направлений христианства – православия и католичества содействовало развитию

толерантности древних жителей этих территорий, формированию их особого менталитета. Это нашло свое отражение и в педагогических традициях белорусского народа.

На протяжении X–XIII веков шел процесс утверждения христианства в качестве государственной религии и поэтому общественно-политическая, правовая, этико-педагогическая мысль имели религиозную окраску.

А. П. Забияко считает, что патриотические чувства на протяжении X–XIII вв. эволюционировали под воздействием как внутрисполитических, так и внешних факторов. В X–XII вв. – патриотизм основан на сохранении своей собственности («своё ешь, а чужое не занимай» [1, С. 224]). С XIII века в условиях набегов монголо-татар патриотические чувства тесно связаны с верой христианской, защитой её от «неверных», поганых», «безбожных» («Лучше нам смертью славу вечную добыть. Нежели во власти поганых быть. Пусть, я, брат ваш, раньше вас выпью чашу смертную за святые божие цркви, и за веру христианскую, и за отчину отца» [2, С. 39]).

В то же время патриотизм соседствует с идеей христианского смирения и покорности воле Божьей, а нашествия воспринимаются как кара Божья за грехи - «поэтому и наказание приемлем от Бога, – нашествие поганых за наши грехи» [2, С. 92]. Обязательным условием успешной битвы становится молитва, а результатом – Божья помощь – ««...Бог явил милость свою и дал победу...» [2, С. 57].

Крещение Древней Руси сопровождалось развитием образования и просвещения. Важнейшей основой просвещения на Руси послужила христианская вера. Она внесла новые начала в воспитание, определила нравственный характер жизни. Выбор веры был одновременно и выбором школы, характера образования. Великий князь и его окружение были заинтересованы в распространении новой религии как идеологической основы формировавшегося государства.

С принятием христианства выстраивается церковь и церковная иерархия, занявшая важное место в древнерусском обществе. Большую роль в развитии образования играли монастыри. Особенно велико значение Киево-Печерского монастыря, из которого вышли многие известные мыслители, подвижники, летописцы Антоний Печерский, Феодосий Печерский, Нестор.

В христианской литературе, апокрифичной и житийной, рассказывалось о христианских воинах – Георгии Победоносце, Дмитрии Солунском и др. Они, как носители сверхъестественной силы, выступали защитниками всего народа. На основе фольклорной и церковной традиций возник идеал христианского богатыря, который соответствует западному рыцарю, «святого воителя, который с мечом в руках поражает силы зла и безбожия» [1, С. 96]. Примером христианских воинов являются стратотерпцы, первыми из которых были Борис и Глеб. Князья-воины, которые, не осуществив никаких ратных подвигов, и даже в минуту опасности, нарочно сложили оружие и приняли смерть, пользовались большим уважением на восточнославянских территориях. Они «...земли русской защита, ее столпы и опора» [2, С. 112]. Это было связано с тем, что Борис и Глеб своим поведением показали готовность к самопожертвованию, осуществлению христианских заповедей: смирения, кротости, любви к ближнему. Их святость заключалась не в смертном величии, а в прижизненном вольном самопожертвовании ради ближнего. Идея «умереть – святее, нежели жить», пустила глубокие корни в древнерусской духовности [1, С. 141].

В период монголо-татарских набегов особенно усиливается патриотическая направленность духовной мысли, выразившаяся в стремлении к объединению и консолидации. Так «Повесть временных лет» проникнута «единой мыслью о Русской земле, о её защите, о необходимости единения перед лицом внешней опасности» [2, С. 38]. «Если же будете в

ненависти жить, в распрях и междоусобицах, то погибнете сами и погубите землю отцов своих и дедов своих, которую они добыли трудом своим великим»[2, С. 40].

В XII–XIII веках Киевская Русь начинает распадаться на уделы. Рост экономической и военной мощи местных феодалов порождал сепаратистские настроения, стремление к независимости от великого киевского князя. В этот период «идея общерусского патриотизма, трансформировалась в патриотизм регионально-княжеский, а на последующих этапах – в национальный; идея политического сепаратизма, трансформировалась в идею политического суверенитета; идея высокой духовности, трансформировалась в идею ценности духовной культуры народа» [4, С. 42].

Следует отметить, что утрата политического единства восточнославянских земель не означала ликвидации духовных связей. Они основывались в этот период на соблюдении государственных традиций при сохранении авторитета старших. Такое понимание отражало официальную идеологию феодального общества и нашло отражение в педагогической мысли Киевской Руси. Консолидирующим фактором духовной жизни восточных славян, по мнению Л. Гумилева, оставалась православная вера. Всякий, кто исповедовал православие и признавал духовную власть русского митрополита, был своим, русским. С точки зрения пассионарной теории этногенеза Л. Гумилева, только православная церковь противостояла тогда окончательному распаду Руси.

Таким образом, общеславянский период в составе Киевской Руси, характеризуется формированием феодального государства и общества. Определяющее значение в этот период имело принятие христианства и осознание своей территориальной, вероисповедальной и языковой общности. Происходит трансформация патриотического сознания через привязанность к дому, земле, стране в целом. Соподчинение личного и общего становится основой для выработки идеи «общего блага», занявшей ключевое место в патриотической мысли. Однако необходимо учитывать региональные особенности развития белорусских раннефеодальных государств с развитой системой коллегиальности в принятии решений и сосуществовании на этих территориях язычества, православия и католичества.

Список литературы: 1. Забияко А. П. История древнерусской культуры / А. П. Забияко. – М.: Интерпракс, 1995. – 304 с. 2. А. Г. Кузьмина, А. Ю. Карпова. Златоструй. Древняя Русь. X–XIII вв. / Сост. А. Г. Кузьмина, А. Ю. Карпова. – М, 1990. – 302 с. 3. Колесов В. В. Древняя Русь: наследие в слове. Мир человека / В. В. Колесов. – СПб, 2000. – 326 с. 4. Старостенко В. В. становление национального самосознания белорусов: этапы и основополагающие идеи (X–XVII). / В. В. Старостенко. – Могилев: МГУ им. А. А. Кулешова, 2001. – 200 с.

РАЗДЕЛ 7

ПРОБЛЕМЫ ГАРМОНИЗАЦИИ МЕЖНАЦИОНАЛЬНЫХ ОТНОШЕНИЙ НА ПОСТСОВЕТСКОМ ПРОСТРАНСТВЕ

*Болотова В. А., Тарасенко О. А.
г. Харьков, Украина*

КСЕНОФОБИЯ В УКРАИНЕ: УРОВЕНЬ И ОСОБЕННОСТИ ПРОЯВЛЕНИЯ

Ксенофобия (от греч. ξένος – чужой + φόβος – страх) – страх или ненависть к кому-либо или чему-либо чужому, незнакомому, непривычному; восприятие чужого как непонятого, непостижимого, а поэтому опасного и враждебного [1].

Ксенофобия это часть заложенной в каждом человеке, на генном уровне, агрессивности по отношению к другим людям. И она присуща всем, независимо от национальности и цвета кожи. Агрессивность не поддается никакой логике, это животное чувство, которое присутствует у всех живых существ. Агрессивность можно загнать во внутрь при помощи страха наказания, но нельзя полностью от нее избавиться. Ксенофобия и агрессивность, связанная с ксенофобией, присутствует во всех странах.

Исследованиями ксенофобии в Украине уже на протяжении 20 лет занимаются институт социологии Национальной академии наук Украины, Киевский международный институт социологии (КМИС), Конгресс национальных общин Украины (КНОУ), Ассоциации национально-культурных общин и другие.

Эксперты КМИСа, проводившие неоднократные мониторинги на тему ксенофобии в Украине, отмечают стойкую тенденцию к снижению уровня доверия украинцев к другим национальным группам. В частности, с 1994 по 2010 год уменьшилось доверительное отношение украинцев к евреям – с 80% до 63%, цыганам – с 45% до 37% и африканцам – с 40% до 22%.

В 2010 году 76% населения Украины не возражали бы против соседства с белорусами, 60% – с крымскими татарами, 50% – с поляками. Вместе с тем всего 38% опрошенных терпимы по отношению к немцам, 37% – к цыганам, 36% – к американцам и только 33% доверяют французам. Так, индекс ксенофобии увеличивался с 1994 года и достиг пика в 2007-2008 годах, после чего ситуация стабилизировалась и в 2010 году показатель снизился до отметок 1999-2002 годов [2].

Самым ярким проявлением ксенофобии в Украине на сегодняшний день является противостояние восточного и западного регионов страны (луганскими и львовскими социологами были проведены исследования, касающиеся этой тематики). На Востоке Украины большинство опрошенных (67,8%) отдали предпочтение утверждению «Украина – государство всех граждан, независимо от их этнической принадлежности. Ни одна из этнических групп в нашей стране не должна пользоваться преимуществами». 70% опрошенных луганчан считают верным утверждение, что «Украина должна развиваться как многокультурное, многоязычное общество». Чуть больше половины (57,5%) опрошенных считают, что «для Украины будет благом, если на её территории будут жить представители разных народов».

В то же время большинство жителей Дрогобыча считают, что «Украина – это, прежде всего, государство украинцев, которые должны пользоваться в своей стране определенными преимуществами. Остальные этнические группы должны с этим согла-

шаться». Половина опрошенных признает, что в Украине должен реализовываться принцип «Одна нация, один язык, одна церковь». Треть опрошенных считает, что «для Украины будет благом, если большинство неукраинского населения уедет из страны».

Таким образом, жители Востока Украины желают видеть в своей стране представителей разных этносов, объединенных на основе украинского гражданства и лояльности к Украинскому государству. В Западной Украине предпочтения отдают моноэтничному государству, в котором представители иных этносов должны занять второстепенное место (модель устаревшая, от которой страны развитой демократии уже отказались) [3].

Подобные настроения объясняются особенностями культуры и быта Востока и Запада. Опросы жителей Донбасса показывают наличие у 84% опрошенных родственников в Российской Федерации (РФ), именно поэтому Донбасс и Юго-восток Украины входят в информационное пространство РФ, а Центр и Запад больше тяготеют к Польше. Другой аспект – межэтнические браки. Русско-украинские семьи на Донбассе обычное явление, в то время как для Центральной и Западной Украины характерна эндогамия (заключение браков с представителями своего этноса) [3]. Естественно, что в иных социально-экономических условиях, в другой культурной и этнической среде формируются другие представления, стереотипы поведения, предпочтения, что и приводит к непониманию друг друга.

Что касается этнических меньшинств, проживающих на территории Украины, то можно сказать, что некоторые из них находятся в «группе риска» и являются объектами ксенофобии, которые постоянно подвергаются диффамации, дискриминации или даже нападениям на почве ненависти.

В первую очередь, к уязвимым этническим группам относятся ромы (цыгане). В силу социально-экономических, культурных и исторических причин большинство членов этой этнической группы принадлежат к беднейшим слоям населения. Устойчивые негативные стереотипы массового сознания, связанные с ромами, живы в украинском обществе. Вполне уважаемые средства массовой информации не гнушаются эксплуатировать эти стереотипы, изображая обобщенный портрет целого народа в образе наркоторговца и мошенника. Правоохранительные органы порой проводят профилактическую работу с ромами, которую вполне можно оценивать как дискриминационную. Трудности возникают у ромов и при устройстве на работу.

Например, в Закарпатской области 83,7% детей рома получили неполное среднее образование, 14,5% – общую среднюю, 1,4% – закончили СПТУ, 0,3% – получили среднюю специальную и только 0,1% – высшее образование [4].

Крайне сложным продолжает оставаться положение крымских татар. Вообще, в АРК наиболее остро стоит проблема межнациональных отношений, и в последние годы эти противоречия обостряются. Интеграция в украинское общество репатриантов из числа депортированных в 1944 г. крымских татар и их потомков осложняется многочисленными проблемами, в первую очередь – земельной. Хотя большая часть трудностей крымско-татарских репатриантов лежит в социально-экономической сфере, а конфликты с властями и окружающим населением вызваны, в первую очередь, земельными спорами, необходимо отметить, что сегодня важную негативную роль в происходящих на территории полуострова процессах играет ксенофобия со стороны доминирующего славянского населения. К сожалению, можно говорить об антитатарской и исламофобской информационной кампании. К концу 2007 г. дело дошло до массовых столкновений, в том числе с применением огнестрельного оружия в отношении татар.

Часто к уязвимым меньшинствам относят евреев. На сегодняшний день положение еврейского народа в Украине вполне стабильное, однако евреи продолжают оста-

ваться объектами для диффамации в некоторых маргинальных средствах массовой информации, и иногда – физических нападений.

Особого упоминания в качестве жертв диффамации, дискриминации и насилия заслуживают «новые меньшинства» – члены общин недавних легальных или нелегальных иммигрантов в Украину, вынужденные переселенцы и беженцы, а также иностранные студенты.

Среди жертв расистов – выходцы из Африки, Центральной и Юго-Восточной Азии, Ближнего Востока, Кавказа и Закавказья, и даже Латинской Америки. Погибли в результате избиений и ранений, нанесенных ножами и другим холодным оружием, студент из Гамбии, два гражданина Бангладеш, нигериец, кореец, араб (беженец из Ирака), беженец из Конго, грузин, гражданин Украины смешанного (украино-иранского) происхождения.

Безусловно, это далеко не все инциденты, и можно только приблизительно предполагать, какой процент подобных преступлений остается за рамками мониторингов.

В Украине нет ни одного закона, который бы запрещал дискриминацию во всех ее возможных сферах. В нашем законодательстве даже не определено, что такое дискриминация, не говоря уже о том, что, по международным стандартам нужно определить также виды дискриминации. Также нет перечня сфер, где закон бы запрещал дискриминацию. Дискриминация почему-то запрещена только относительно украинских граждан. Выходит, всех других на территории Украины дискриминировать можно, закон не запрещает [5].

Кроме того, дискриминация запрещена, а наказание за нарушение запрещения фактически не предусмотрено. Несмотря на то, что статья 161 Уголовного Кодекса Украины предусматривает наказание за преднамеренные действия, направленные на разжигание национальной, расовой и религиозной вражды и ненависти, на унижение национальной чести и достоинства или образа чувств граждан в связи с их религиозными убеждениями. Однако эта статья применялась на практике всего лишь несколько раз, поскольку в суде трудно доказать умысленность действий [6].

В наше время дискриминация не только не наказуема, а еще и распространяется в правоохранительных органах. Одним из дискриминационных действий милиции является этнический профайлинг, когда милиционеры останавливают для проверки документов лица, которые выглядят как выходцы из Кавказа, имеют азиатское или африканское происхождение [7].

Официальной целью таких проверок является контроль нелегальной миграции, а в действительности это часто приводит к незаконному задержанию, вымоганию взяток и другим злоупотреблениям. Согласно опросу, который провели в 2007 году представители Международной Амнистии в Национальном Авиационном университете Киева, где приняли участие 37 иностранных студентов, 17 опрошенных заявило, что милиционеры проверяли у них документы чаще однажды на неделю.

Харьковская правозащитная группа (ХПГ) зафиксировала жалобы иностранных граждан за вымогание милицией денег, подарков. Эти жалобы безымянны, потому что официальные заявления, побаиваясь мести со стороны милиции, потерпевшие не пишут. ХПГ провела анонимный опрос среди иностранных студентов, которые учатся в Харькове. По результатам опроса из 68 респондентов лишь двух никогда не останавливали работники милиции, а 49 задерживали даже тогда, когда они имели при себе документы. 34 студента-иностранца признали, что освободиться от «пристальной опеки» милиционеров им удавалось лишь при условии уплаты денег (назывались разные суммы, от 20 грн. до 60 долларов), покупки пива или кофе, «дарения» определенных вещей, и тому подобное. То есть, 50% опрошенных засвидетельствовало, что стражи порядка совершали относительно к ним коррупционные деяния. Подавляющее большинство респондентов даже не

обращались за помощью ни к каким институциям, поскольку считали, что им все равно никто не поможет. Так думать есть все основания, ведь согласно данным анкетирования тем 20 студентам, кто жаловался на незаконное задержание у посольств своей страны декану вуза, в милицию, действительно никто не помог [5].

Серьезной проблемой является также высокая латентность преступлений на почве этнической ненависти, которая усиливалась пренебрежительным отношением органов внутренних дел к этим преступлениям, нежеланием увидеть их расистскую или дискриминационную природу.

Следовательно, законодательства, которое бы эффективно отвечало на вызовы, относительно проблем с расовой дискриминацией, в частности с преступлениями на почве ненависти не существует. Милиция никак не способствует доверию жертв к себе, потому жертвы таких нападений к органам внутренних дел с жалобами не особо обращаются. Если уже жертвы взвешиваются обратиться к милиции, преступления на почве этнической неприязни записываются в большинстве случаев как хулиганство. Статистики таких преступлений не ведется, потому нельзя увидеть, ухудшилась ли ситуация, улучшилась ли. То есть, проблемы по большому счету тоже не существует.

Расовое насилие против иностранных студентов потенциально может нанести серьезный ущерб, как международной репутации Украины, так и экономике страны. В Украине обучается почти 40 тыс. студентов из-за рубежа. Больше всего в страну приезжают учиться из Ирана, Сирии, Турции, Китая, Индии и других стран Азии и Африки. Зарубежные студенты приносят вузам Украины более 50 миллионов долларов в год, тем самым на 11% финансируя всю систему высшего образования страны.

Высокий уровень ксенофобии является социально опасным, поскольку, способен усугубить нищету, низкий уровень развития, маргинализацию, культурную унификацию и экономическое неравенство, которые могут происходить по расовому признаку внутри государств или между ними.

Существует два мнения как бороться с ксенофобией. Сторонники первого утверждают, что нужно перестать обращать на нее внимание и она забудется обществом. Например, в Америке побеждают ксенофобию именно таким способом. О ней просто перестали говорить и замечать. Редкий журналист позволит себе поднять подобную тему в своих работах. Могут засудить. Поэтому американские СМИ предпочитают говорить о национализме и ксенофобии за рубежом или о событиях, произошедших в далеком прошлом.

Но у нас другая страна, с другим менталитетом и другими законами. Представляется, что в нашем случае более применим второй вариант. СМИ нужно показывать обществу, что проблема ксенофобии существует, а задача общества – не молчать. Можно организовывать разные программы, акции, митинги или дни культуры, например, делать билборды и растяжки, с соответствующей социальной рекламой, а в интернете размещать тематические медиапроекты.

Люди, которые утверждают, что «Украина для украинцев», это либо люди с низким уровнем образования, которые не понимают, к каким последствиям могут привести подобные идеи, либо провокаторы. Что такое «Украина для украинцев»? Это значит разделение страны на отдельные части. Но наша страна интернациональная, и чтобы жить в ней благополучно нужно соблюдать законы и уважать друг друга.

Список литературы: 1. Короткий словник сучасних понять та термінів / [під ред. А.В. Макаренко]. – М. 1995. – 481 с. 2. Рябчун Ю. Украинцы теряют доверие [Электронный ресурс]. / Ю. Рябчун. // Газета «Коммерсантъ Украина», № 199 (1247), 17.11.2010. – Режим доступа: <http://kommersant.ua/doc/1541014>. 3. Дорофеев В. Восток и запад Ук-

раины: война образов, сотрудничество регионов. [Электронный ресурс]. / В. Дорофеев. Режим доступа: <http://nl.irtafax.com.ua/2010-02-25-48.html>. 4. Сльозка Є. Дискримінація по-українськи: проблема існує, але її не існує. [Електронний ресурс] / Є. Сльозка. Режим доступа: <http://www.xenodocuments.org.ua/poglyad/1991>. 5. Ксенофобія в контексті поліетнічності українського суспільства. Результати соціологічного дослідження / [Кобзін Д. О., Шейко Р. В., Мартиненко О. А., Белоусов Ю. Л.]. – Харків, 2008. – 43 с. 6. Кримінально-процесуальний кодекс України : за станом на 1 груд. 2005 р. / Верховна Рада України. – Офіц. вид. – К.: Парлам. вид-во, 2006. – 207 с. – (Бібліотека офіційних видань). 7. Белоусов Ю. Етнічний профайлінг як різновид расової дискримінації. [Електронний ресурс] / Ю.Белоусов. Режим доступа: <http://khpg.org/index.php?id=1256202516>.

*Вілков В. Ю.
м. Київ, Україна*

АКТУАЛЬНІСТЬ ДОСЛІДЖЕННЯ ГЕНЕЗИСУ СЕНСІВ-ЗНАЧЕНЬ ПОНЯТТЯ «НАЦІЯ»

Для будь-якої науки критерієм ступеню її розвиненості є наявність розробленого категоріального апарату, за допомогою якого до системи теоретичного узагальнення зводиться сукупність «наукових фактів та припущень», базових аксіоматичних положень і гіпотез, що забезпечують пізнання та пояснення генезису, сутності та функціональних проявів досліджуваних явищ. До числа таких фундаментальних понять націоналогії та суспільствознавства належить поняття «нація». Його адекватне та активне інструментальне застосування визначало в минулому та визначає нині спрямованість наукового пошуку, дозволяє як ефективно теоретично відобразити етнічну, політичну й культурну історію людства та окремих народів.

У процесі свого генезису поняття «нація», при його різноманітному змістовному наповненні та смислового взаємозв'язку з іншими фундаментальними категоріями суспільно-політичних і гуманітарних наук, утворило систему координат, по відношенню до якої зорієнтована не лише сукупність теорій «націй та націоналізму», але й безліч проектів та моделей національного і національно-державного будівництва, відбувається конкретизація принципів і цінностей демократії.

Фактично, поняттю «нація» історично була надана роль виконувати масштабний комплекс «функціональних обов'язків»: дієво реалізовувати пізнавальну, методологічну, ідеологічну, світоглядно-аксіологічну, раціонально-критичну, ідейно-селективну, нормативну, праксіологічну (конструктивістську), виховну функції; забезпечувати систематизацію наукових уявлень, здійснювати гіпостазування, теоретичне прогнозування та моделювання майбутніх станів життя як окремих етнічних спільнот, так й людства у цілому.

У суспільному житті сенси-значення поняття «нація» суттєво впливають на процеси вибору його суб'єктами власної ідентичності та «шкали цінностей», сприяють або виступають перепорою етнокультурної та політичної солідарності, мобілізації, консолідації та інтеграції індивідів і численних груп у стійкі спільноти, державно-територіальні утворення. Так само як й нерідко визначають ступень і характер легітимності їхньої влади, підтримки або спротиву її політики. Вони також значною мірою впливають на «політичний градус» суспільства, оскільки як чинник, що визначає або коригує стосунки між індивідами та групами, нерідко ментально обумовлюють стан напруження атмосфери в ньому (наприклад, міжетнічної толерантності, недовіри, взаємного несприйняття, автар-

кції, конфронтації тощо). Узагалі, як правильно зазначила українська дослідниця Л.Нагорна, «політичні уподобання людей і відповідно, їхню поведінку формують не лише об'єктивні інтереси, але й суб'єктивні уявлення про норму і відхилення від неї. Поняття й терміни можуть бути знаряддям політичної мобілізації і конструювання конфліктного політичного простору – навіть у тому разі, коли самі політичні актори не ставлять перед собою такої мети. Логіка невіддільності соціальної реальності від її понятійних визначень спрацьовує сама собою» [1]. У цілому ж, ситуацію безпосередньої «термінологічної залежності» суспільного життя та практики політичного конструктивізму яскраво-афористично характеризував Ю.Габермас. «Термінологія, – підкреслив він, – може бути якою завгодно, але тільки не безвинною; вона прищеплює певну точку зору» [2].

Необхідно визнати, що поняття «нація» – насамперед у межах і контекстах взаємозв'язку його сенсів-значень із такими поняттями, як «народ», «державна», «національна держава», «республіка», «політична/громадянська» і «етнокультурна/етнічна спільність» і т.п. – це не просто особлива, нехай і вкрай важлива, категорія наукового пізнання і знання. Як показує багатомісячна світова й українська політична історія, розвиток комплексу соціально-політичних і гуманітарних наук, це поняття виконувало й виконує роль концепту, ідеї і стрижня ідеологем, якими оперували й оперують як основним інструментарієм: у ході створення теорій нації та націоналізму і конкретних «формул національної ідеї», а також програм політичних партій, суспільно-політичних і культурно-просвітницьких організацій і рухів; у процесах визначення та розробки стратегій і проектів «національного буття й розвитку» державними інституціями та відповідними науково-дослідними структурами, які забезпечують їх інтелектуальним ресурсом і продуктом. Так само як нерідко здійснюють за їх допомогою маніпулювання суспільною свідомістю.

У контексті зазначеного підкреслимо, що проблема генезису та змістовного наповнення поняття «нація», особливо в аспекті співвідношення його смислів-значень із близьким в ідейному відношенні поняттям «народ», представляє для сучасного етапу націєтворення та національно-державного будівництва в Україні не лише суто академічний, науковий інтерес, а й є політично, законодавчо та ідеологічно актуальною. А причина цього у тому, що для України періоду її пострадянської незалежності та демократичних перетворень одним із найбільш фундаментальних завдань стало визначення соціально-політичних та етнонаціональних пріоритетів розвитку державності, необхідних для цього ідейних, ціннісних та політико-правових основ загальнонаціональної консолідації суспільства.

У процесі пошуку ідеологеми загальнополітичного і загальногромадянського консенсусу багатьма вченими й політиками гармонізуючої перспективи, яка забезпечувала б демократичну трансформацію ментальності основних груп населення, як з метою подолання негативів тривалого конфліктного стану «умів», так і для реалізації можливостей та стратегії європейської інтеграції, була проголошена ідея – формування «політичної нації». Фактично можна визнати, що в Україні нині відбулася радикальна зміна ідеологічних парадигм та відповідних їм світоглядних установок. Бо якщо в період 80-х-90-х рр. минулого століття панувала етніцистська й культурологічна за її ідеологічною та світоглядною природою ідеологема так званого «національного відродження», то на початку ХХІ століття був заявлений інноваційний суспільно-політичний проект – створення в Україні політичної національної спільноти. Ідеологічна магія такої ідеї національного будівництва виявилася в тому, що вже саме поняття «українська політична нація», на думку ряду відомих учених, «здатне задовольнити загальноукраїнський інтерес». А саме: «творення своєрідного громадянського суспільства»; досягнення «злагоди у спільному всеукраїнському домі»; дієва стимуляція до «толерантності між українським етносом і етнічними меншинами» [3].

Щодо структури комплексу націологічного знання, то треба чітко розуміти, що сенси-значення поняття «нація» здійснюють у ньому основну системоутворюючу функцію, дієво організують у відносно чітку теоретичну конструкцію сукупність уявлень про сутність та детермінанти націогенезу та національно-державного розвитку, їх шляхи, етапи, форми, способи. Вони слугують концептуально обґрунтованим критерієм теоретичної адекватності численних теорій нації і націоналізму, так само, як і практичним стандартом виміру ступеню «повноцінності» або «неповноцінності» розвиненості етнокультурних та політичних спільнот; ідейно-теоретичною базою з'ясування «субстанціональної основи» сучасної держави, а також осмислення гуманітарних вимірів суспільно-політичних та культурних інновацій, які відбувалися й будуть відбуватися у процесах розвитку як окремих країн, так і сучасної світосистеми. Нерідко сенси-значення поняття «нація» виконують й роль політико-ідеологічних та світоглядних «спонукальних мотивів», стають своєрідною «провідною зіркою» у ідентифікаційному просторі, так само як ціннісним орієнтиром у життєдіяльності індивідів, етнокультурних груп, суспільств, у деяких випадках, окремих цивілізаційних утворень.

У той же час, як зазначає, наприклад, Г.В.Касьянов, слово «нація» «іноді має вигляд «понятійного хамелеона», який змінює колір», а «поняття «нація», потягом століть, «все ж таки здебільшого залишалось символом, інтелектуальним знаряддям, суб'єктивним витвором, штучною конструкцією, знаком, абстракцією» [4].

Безсумнівно, з оцінками символічного значення та різноманітного конкретно-історичного функціонального призначення поняття «нація» (включаючи міфологічно-маніпулятивне) можна, до певної міри, погодитися. Адже поняття «нація» набуло особливої суспільно-політичної «ролі» і значення (та й понині зберігає) у всесвітньо-історичному процесі масштабних демократичних перетворень світу та державно-політичних систем. З іншого боку, враховуючи вищезазначені явища і процеси, не слід залишати поза увагою й той факт, що поняття «нація» – як і більшість ключових категорій політичної свідомості та науки, таких, наприклад, як «влада», «демократія», «суверенітет народу», «держава», «республіка», «патріотизм», «націоналізм», тощо – мало й має не тільки виразне (або іноді навіть виключно) «символічне» значення. А представники наукового співтовариства ніколи не задовольняються «символічною» його експлуатацією і прагнуть дати йому більш-менш однозначне, теоретично обґрунтоване визначення. Така мета представляє для суспільствознавства безумовну теоретико-методологічну цінність. Вона приписує науковому підходу – на відміну від ідеологічно забарвленого й упередженого сприйняття та інтерпретацій реалій соціально-політичного світу – дотримання принципу ціннісної незаангажованості, без чого, як відомо, будь-яка істинність наукового знання недосяжна, тоді як розробка відносно загальнозначущого для наукової співтовариства тлумачення/визначення сенсів-значень поняття «нація» власне і здатне забезпечити науковість, суттєву перевагу наукової моделі світу, у порівнянні з його всілякими ідеологічними «картинами».

Оцінюючи різноманітні аспекти практичного впливу сенсів-значень поняття «нація», необхідно пам'ятати те, що в межах сучасної епохи уявлення про націю та її законні права, що знайшли своє чітке концептуальне понятійне відображення в науково-філософському та політико-правовому розумінні нації як головного суб'єкта політичної свободи (здебільшого шляхом державного самовизначення та суверенітету), утворили нову світову реальність та карту світу, де більшість кордонів стали окресленими як національно-державні. Нерідко у таких процесах проведення та легітимації наново проведених кордонів демократичних національних держав «першу скрипку грали» не нормативно-правові чинники, а уявлення про природу нації (особливо культурологічні та ет-

но-натуралістичні), що живили національну самосвідомість, її націоналістичну ідейну та ментальну складові. Зокрема, Ю.Габермас, розкриваючи функціональну сутність впливу сенсів-значення поняття «нація» на сприйняття ідеї «право на національне самовизначення» (що реалізується безпосередньо у формі сучасної держави) при вирішенні проблеми легітимації кордонів республіканського співтовариства, пише: «Справа в тому, що межі й кордони республіки не можуть бути встановлені на нормативній основі. З суто нормативної точки зору неможливо пояснити, як повинен складатися світ людей, що з самого початку об'єднуються, аби сформувати союз вільних і рівних індивідів і регулювати чесним і легітимним чином спільне життя за допомогою позитивного права, – тобто визначити, хто повинен, а хто не повинен належати до цього кола. З нормативної точки зору територіальні і суспільні кордони конституційної держави є випадковими». Проте, на відміну від нормативно-правового підходу «республіканізму», підкреслює філософ, «націоналізм знайшов власну практичну відповідь на питання, яке має залишатися теоретично нерозв'язним». Бо націоналізм, «проектуючи націю як певну уявну сутність або істоту, що вже утворилася, і на відміну від штучного порядку писаного права» представив її «чимось природним, що не потребує виправдань окрім самого вже її наявного існування». «Ось чому, – робить висновок Ю.Габермас, – звернення до нації і її органічного коріння подекуди маскує випадковий характер того, чому випало стати державними кордонами. Націоналізм додає цим кордонам і реальному складу політичного співтовариства ауру уявної сутності та успадкованої легітимності. Нація, що трактується як природне утворення, таким чином, може символічно скріплювати і підсилювати територіальну і соціальну єдність національної держави» [5].

Аналізуючи генезис поняття «нація», необхідно пам'ятати й те, що у минулих та сучасних суспільно-політичних реаліях ті чи інші уявлення щодо сутності національної спільності та спільноти (про народ/націю), віра у незаперечність та абсолютну гуманістичну цивілізаційну справедливість «права на національне самовизначення», що має будь-яке етнічне утворення, були та є джерелом політичної активності, виступали ідейним та емоційним двигуном безлічі різноманітних процесів, шляхів та способів етнополітичних перетворень у світі. Вони політико-ідеологічно, соціально-психологічно та світоглядно (ціннісно-орієнтаційно) живили національно-визвольні та національно-об'єднувальні рухи, стимулювали виникнення та боротьбу різноманітних політичних сил під прапорами іредентизму, сепаратизму, автономії. Нерідко фанатична віра в особливість, «світову місію», «обраність» народу/нації, зрозумілих як вищі етнокультурні типи в розвитку людства, ставали детермінантами та ідеологічним ресурсом масштабної та жорсткої конфронтації, міжетнічних конфліктів, геноциду. Вони сприяли розв'язанню та морально виправдовували війни, ставали джерелом екстремізму та тероризму, були і є «священним емоційним двигуном» безлічі самопожертв («славної смерті») заради нації.

Уявлення про природу та історичне призначення (духовну, політичну, релігійну місію) тієї чи іншої національної спільноти значною мірою коригують або іноді й формують специфіку національного характеру, національної ідентичності та свідомості, їх інтенціональності. Крім того, вони: нерідко стають базовим, структурнотвірним компонентом політичної культури, визначальним чинником спрямованості політичної та гуманітарної діяльності державних інституцій, громадсько-політичних та культурно-просвітницьких об'єднань; здійснюють відчутний вплив на характер процесів розвитку демократій, на «історичну логіку» утворення громадянських суспільств у межах окремих політичних систем, формуючи світоглядні, ментальні та ідейні засади для об'єднання, злагодності/протистояння та активності його членів. До того ж, сенси-значення поняття-ідеї «нація» (за допомогою та безпосередньою ідеологічною та «просвітницькою» ро-

ботою інституцій політичної влади, партій та організацій, ЗМІ, системи виховання та освіти тощо) здійснюють достатній наочний та реальний духовно-світоглядний поділ різноманітних політичних та етнокультурних світів на «свій» та «інші» (у деяких випадках – «чужий», ворожий).

З іншого боку, на думку багатьох дослідників, для сучасної теорії та політико-правової практики є дуже важливим те, що сенси-значення поняття «нація», в їх кореляції зі змістовним наповненням понять «народ», «національність», «національна меншина», «національна політика», «національні інтереси», «національні відносини», «національна автономія» тощо, утворюють нормативно-правові засади діяльності інститутів державної влади, а по суті, «букву та дух» законодавства більшості країн сучасного світу. Внаслідок чого конкретно та безпосередньо проявляються, синтезуючи «тканину її пріоритетів», у спрямованості державної етнопонаціональної й, перш за все, правової, соціокультурної та гуманітарної політики, визначенні її суб'єктів, їхніх прав і свобод, у державній підтримці/дискримінації етнопонаціональних спільнот, нормативній фіксації спектру можливостей самореалізації та розвитку представників різних етнічних груп населення, у вимогах та стандартах щодо функціонування системи освіти, роботи ЗМІ, судочинства, статусу громадянства тощо.

Список літератури: 1. Нагорна Л. Поняття «національна ідентичність» і «національна ідея» в українському термінологічному просторі // Політичний менеджмент, 2003, № 2. – С. 14. 2. Хабермас Ю. Вовлечение другого. Очерки политической теории. – СПб.: Наука, 2001. – С. 230. 3. Римаренко Ю. І., Шкляр Л. Є., Римаренко С. Ю. Етнодержавознавство. Теоретико-методологічні засади. – К.: Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. – 2001. – С. 190. 4. Касьянов Г. В. Теорії нації та націоналізму: Монографія. – К.: Либідь, 1999. – С. 38. 5. Хабермас Ю. Европейское национальное государство: его достижения и пределы. О прошлом и будущем суверенитета и гражданства // Нации и национализм – М.: Практикс, 2002. – С. 372.

*Гарник Л. П.
м. Харків, Україна*

УКРАЇНА ТА БЛИЗЬКИЙ СХІД: ВЕКТОРИ РОЗВИТКУ СПІВРОБІТНИЦТВА

Регіон Близького Сходу історично привертая до себе увагу провідних світових акторів міжнародного співтовариства перш за все через його стратегічну, безпекову, енергетичну, торгівельно-економічну та гуманітарно-культурну цінності. Традиційно та історично цей регіон був й залишається одним з головних об'єктів уваги вітчизняних дипломатичних кіл та сферою реалізації зовнішніх стратегічних інтересів нашої країни [1, С. 527]. Як зазначає Б. Парахонський, складність поточних політичних процесів у регіоні та доручення до цих подій світової спільноти потребує від України «створення відповідної стратегії своєї поведінки, що уможливить повнішу реалізацію її інтересів», бо «Україна як велика європейська країна, з потужним економічним, політичним, науковим та військово-технічним потенціалом, унікальним географічним розташуванням – між ЄС та Близькосхідним регіоном має розробити науково обґрунтовану концепцію, яка б дала їй змогу використати свої переваги і для поглиблення відносин з ЄС, і для реалізації своїх стратегічних інтересів на Близькому Сході» [2, С. 524]. Протягом останнього десятиріччя близькосхідний вектор вітчизняної зовнішньої політики можна

охарактеризувати як фрагментарний, нестабільний та позбавлений виваженої стратегії розвитку та планування, що було спричинено роками внутрішньополітичної нестабільності у нашій державі. Проте слід відзначити, що остання редакція 2011 року закону «Про засади внутрішньої і зовнішньої політики» як і попередні законодавчі ініціативи [3, С. 379] Верховної Ради основним напрямом розбудови двосторонніх відносин визначають їх «політичну та економічну доцільність» та пріоритетність співпраці з державами близькосхідного регіону, які становлять помітний інтерес як визначні актори світової та регіональної політики, мають високий економічний розвиток та «розташовані у стратегічно важливих для нашої країни регіонах». Пріоритетними партнерами у період до 2009–2010 років вважалися передусім країни ОПЕК через зацікавленість української сторони у отриманні енергоносіїв [2, С. 577–578].

Країни Близького Сходу та Північної Африки сьогодні являють з себе один з ключових центрів формування нового геостратегічного балансу світу, як провідний корпоративний гравець на глобальному фінансовому та енергетичному ринках [4, С. 10–11]. Так наприклад, за оцінками американських експертів, протягом наступних 30 років очікується подвоєння показників залежності Сполучених Штатів та Європи від постачання енергоресурсів з Близькосхідного регіону. Тому країни Близького Сходу та Північної Африки перетворюються на зону перехрещення життєво важливих стратегічних інтересів України, США та Європи та забезпечення їх економічної й енергетичної безпеки [5, С. 5–6]. Тому, на початку ХХІ сторіччя спостерігається зростання ролі геостратегічних, гео економічних, сировинних та інших видів ресурсів близькосхідного регіону у контексті їх використання в геополітичному суперництві провідних центрів світової політики на кшталт США, Євросоюзу, Росії, Китаю, Ірану, Індії у формуванні нового світового ладу.

Сьогодні наша держава намагається вийти на якісно новий рівень розвитку та розбудови системи зовнішньоекономічних відносин, у яких чільне місце займає напрям налагодження стратегічного Чорноморського та Близькосхідного, Північно-африканського партнерства й співробітництва. Без забезпечення активної присутності у окресленому регіоні наша країна може постати перед проблемою диверсифікації шляхів та джерел постачання енергоносіїв, що в свою чергу, є безпосередньо пов'язаним з державним суверенітетом та економічною незалежністю України.

Поточна ситуація, яка склалася після подій Арабської Весни породжує питання стосовно перспектив для України на теренах Близькосхідного регіону та/або можливості зосередження своїх зусиль лише на євроатлантичному та російському та азійському напрямках зовнішньої політики та не виходити за лінію акваторії Чорноморського басейну. Хоча не слід заперечувати той факт, що географічна близькість України та Близького й Середнього Сходу виступає одним з чинників національної безпеки, стабільності та територіальної цілісності. На початку 2011 року за оцінками вітчизняних аналітиків близькосхідний вектор української зовнішньої політики перебував у стані анабіозу через невизначеність наслідків процесів демократизації окресленого регіону, та вже протягом наступних двох місяців спостерігалася значна їх активізація. Причиною тому було те, що вітчизняна дипломатія постала перед складною дилемою вироблення нової адекватної поточним подіям стратегії та на цей момент ще не мала чітких й зрозумілих орієнтирів та сформованих цілей, бо революційна хвиля в одну мить зруйнувала сталі підвалини авторитарних режимів близькосхідного регіону та змістила з посад й позбавила становища лідерів та їх прибічників і тому на перший план стало питання про те, з ким тепер вести перемовини щодо співпраці та партнерств, які сили прийдуть до влади та якими ідеологічними критеріями й моральними принципами будуть керуватися нові лідери. Цікаво, що вітчизняні опозиційні сили одразу ж після перемоги рево-

люцій у Тунісі та Єгипті у своїй пропаганді висували тезу про повторенні подій «Арабської весни» на теренах України, наслідком чого було б подолання «авторитарного та антинародного» політичного режиму В. Януковича [6]. Проте такі закиди опозиційних кіл справили негативне враження на уряд країни та певним чином позначилися на зниженні показників активності МЗС України на Близькому та Середньому Сході [7].

Поточна ситуація наприкінці 2011 року ставить перед українськими дипломатичними колами важливе завдання щодо опрацювання та продукування системних, змістовних та своєчасних науково-аналітичних розробок щодо змісту, тенденцій та перспектив розвитку подальших подій «Арабської Весни» на її новому етапі, який розпочався з перемоги у Лівії Національної перехідної Ради, безпрецедентних погіршенням відносин між давніми стратегічними партнерами України у регіоні – Туреччиною та Ізраїлем, ймовірністю проголошення незалежності Палестинської держави через механізми ООН, тощо. Першочерговим завданням вітчизняних аналітиків сьогодні стають: визначення кола потенційних партнерів серед країн Близького Сходу та Північної Африки; аналіз ціннісних орієнтацій та манер їх поведінки нової генерації політичних лідерів, які представляють переважно помірковані політичні сили; проаналізувати сучасний баланс сил у регіоні та мотивів й зовнішньополітичних інтересів центрів світової політики, що займають ключові позиції у близькосхідному та північноафриканському регіонах – США, Євросоюз, Франція, Великобританія, Туреччина, Росія, Китай, Іран. Також не слід оминати увагою значення Туреччини та Саудівської Аравії, країни-партнери Євroatлантичної спільноти на Близькому Сході, на які покладаються надії щодо їх ролі у формуванні каркасу майбутньої архітектури регіональної безпеки та сучасного політичного регіонального ландшафту [8]. Та перед тим, як вдатися до планування майбутніх стратегій, слід звернутися спочатку до історії дипломатичних відносин із країнами Близького Сходу та Північної Африки та проаналізувати причини помилок та здобутків українських дипломатів на арені цього регіону.

Вигідне геополітичне розташування та наявність культурно-історичних зв'язків між Україною та Туреччиною (Османська Імперія), на думку автора, стало вирішальним фактором заснування Імператорського університету у місті Харкові, як центра підготовки кваліфікованих кадрів для близькосхідних дипломатичних місій та представництв Російської Імперії у країнах Близького та Середнього Сходу (переважно Туреччина та Персія). Із іменами професорів та випускників Харківського університету за часів становлення дипломатичних установ СРСР (20-30 роки ХХ сторіччя) також пов'язана низка визначних історичних подій, що стали вирішальними моментами у відносинах з Близьким Сходом. Так, 17 липня 1925 року було укладено радянсько-турецьку угоду про дружбу та нейтралітет. Пізніше дружні стосунки між Радянською Україною та Турецькою Республікою зміцнилися під час зустрічі народного комісара іноземних справ СРСР Чичеріна Г. В. з міністром іноземних справ Туреччини доктором Тевфіком Рюшту-беєм (Арасом) у Одесі в листопаді 1926 року. Під час цієї зустрічі з радянського боку у ролі уповноваженої особи виступав професор харківського університету Шліхтер О. Г., який вітав турецьку делегацію та виступав під час урочистостей і також виклав своє бачення зміцнення та розвитку радянсько-турецьких відносин у статті «Про радянсько-турецьку дружбу». У 1928–1930 роках відносини між країнами зміцнилися, було укладено декілька угод про торгівлю та митні пільги, Туреччина одержала право ввозити без ліцензій на територію СРСР певні групи товарів. Радянська Україна надавала дружню допомогу Туреччині у розвитку її промисловості. У цей час зміцнилися також культурні та наукові зв'язки між нашими країнами [9, С. 85–86]. У подальші роки Радянська Україна приймала активну участь у розбудові двосторонніх відносин СРСР з Сирією, Єгиптом, Алжиром,

Тунісом, Лівією, Іраном та Іраком, Суданом, що було перш за все зумовлено політичними та геостратегічними цілями керівництва Радянського Союзу.

З набуттям незалежності у 1991 році Україна зберігала за собою статус стратегічного партнера близькосхідних та північно-африканських країн й автоматично перетворилася на конкурента Росії [2, С. 195] у боротьбі за присутність у регіоні на засадах торговельно-економічного та науково-технологічного партнерства, наприклад у відносинах з Іраном, особливо у галузі ядерної енергетики та хімічної промисловості і також іншими країнами регіону у царині поставок озброєнь. У середині двотисячних років, коли перед Україною гостро постало питання про визначення її зовнішньополітичних пріоритетів та перспектива членства у Євroatлантичному Альянсі, дипломатичні відносини із Близьким Сходом були здебільше політично заангажованими, аніж стратегічно зваженими рішеннями українського уряду. За час каденції президента В. Ющенка зовнішньополітичний вектор міжнародних відносин із близькосхідним регіоном був зосереджений на досягненні нейтралітету у питанні палестино-ізраїльського конфлікту (візит у листопаді 2007 р. В. Ющенко до Ізраїлю, під час якого президент запропонував розпочати мирні перемовини між сторонами на території України [10] та було розпочато політичний діалог з Єгиптом під час офіційної зустрічі між В. Ющенко та Головою єгипетського парламенту А. Суруром, наслідком чого стала активізація міжпарламентських зв'язків та плідна співпраця у галузі сільського господарства, енергетики та аерокосмічної й авіаційної промисловості [11]. Також у 2008–2009 роках відбулися зустрічі президента В. Ющенка з Генеральним Секретарем ЛАД А. Мусою у ході яких було досягнуто домовленостей про активізацію діалогу з арабськими країнами та зміцненню співпраці з ЛАД. Розвиток міжнародних відносин між Україною та країнами Близького Сходу й Північної Африки у останнє десятиріччя можна розглядати у таких площинах, як: політичний діалог, торговельно-економічна співпраця, науково-технічне співробітництво, зв'язки з діаспорою, діяльність недержавних організацій, участь у міжнародних організаціях або співпраця з ними у рамках реалізації спільних проектів.

Політичний діалог та розгортання співробітництва між Україною та державами Магрибу (Алжиром, Лівією, Мавританією, Марокко та Тунісом) традиційно до подій Арабської весни розгорталися переважно у царині науково-технічного, гуманітарного та торговельно-економічного співробітництва. Зараз північно-африканський напрям зовнішньополітичних інтересів України концентрується на питаннях щодо забезпечення партнерства та подальшої співпраці між країнами. Але політична нестабільність зокрема у Алжирі, Лівії та Західній Сахарі вносять дестабілізацію та не сприяють побудові двостороннього конструктивного діалогу [12].

Україна та країни регіону зацікавлені у сприятливих умовах доступу національної продукції на ринки європейських держав, оскільки квотуванню та ліцензуванню підлягають експортні товари як українських виробників, так і виробників північно-африканських країн. Значний інтерес становить досвід реалізацій угод щодо товарообігу, які були укладені між ЄС та Магрибом наприкінці минулого століття. Інтерес для України становить також співробітництво у боротьбі з нелегальною міграцією, контрабандою наркотиків, міжнародною злочинністю, нелегальним переміщенням культурних цінностей, «відмиванням» капіталів та інших галузях. Сьогодні існують перспективи розширення експорту української агропромислової продукції на ринки країн Північної Африки. Цьому сприяють такі чинники, як відносна географічна близькість України до країн регіону (порівняно швидке транспортування української продукції), сприятливе співвідношення «ціна – якість» на українське зерно порівняно з продукцією головних країн-конкурентів: США, Канади, Австралії, Росії [13, С. 22–25].

Можна припустити, що у найближчій перспективі розвиток партнерських зв'язків України і держав регіону знаходитиметься у руслі пріоритетів сучасної зовнішньоекономічної стратегії північно-африканських країн, серед яких: заохочення іноземних інвестицій в експортні галузі, наукоємні види виробництв, сфери, які забезпечують зайнятість робочої сили. Додатковим імпульсом до двостороннього співробітництва може стати зростаючий інтерес ділових кіл розвинених країн до ринків арабського Магрибу. У справі розвитку торговельно-економічного співробітництва значну роль можуть відігравати й неформальні двосторонні структури.

Значну роль у прискоренні розбудови відносин та початком політичного діалогу з країнам Близького Сходу відіграють неурядові та громадські організації, які успішно реалізуючи культурно-гуманітарні і торгівельно-економічні проекти, сприяють інтенсифікації політичного діалогу та залучення прямих іноземних інвестицій до української економіки. Прикладом подібного успішного проекту є діяльність ділового центру «Україна-Близький Схід», який було створено у 2009 році за ініціативою народного депутата України Климця П. й підтримки депутатської групи Верховної Ради України з міжпарламентських зв'язків з Об'єднаними Арабськими Еміратами (ОАЕ), а також Комітету Верховної Ради України у закордонних справах. У рамках діяльності центру передбачено залучення до економічної співпраці країн Перської Затоки та Іраку [14].

Іншим чинником, який може докорінно вплинути на розвиток відносин між Україною та близькосхідними ісламськими країнами є релігійні та культурно-просвітницькі організації та центри, які виникли у перше десятиріччя незалежності України під гаслами всебічного відродження культури та духовності етносів та етнонаціональних спільнот, що проживають на території нашої держави. Так, наприклад, під час масової репатріації кримських татар (яких було переміщено з території України за наказом Й. Сталіна) у Криму та на південних територіях України розгортають широку діяльність різноманітні ісламські благодійні та культурно-просвітницькі організації, діяльність яких фінансується Саудівською Аравією, Катаром, Кувейтом, реакційними силами з Єгипту та Туреччини. На теренах нашої країни з'явилися представники «Хізб-ат-тахрір», представники суфійських течій, засновники українських осередків «Братів-мусульман» та офіційні представники духовного управління мусульман Туреччини «Діянет» – відряджені до України імами, які також фінансово підтримували локальні мусульманські громади та наглядали за спорудженням мечетей у містах нашої країни за турецький кошт. Вже у двотисячних роках представники реакційної течії «Брати-мусульмани» шляхом активної пропагандистської роботи серед українського населення (переважно малозабезпечених його верств та сільської молоді) створили традиційну для них мережну структуру – ВАОО «Арраїд» - асоціацію культурних ісламських центрів (ІКЦ), які розташовано у всіх крупних містах України [15]. Окрім зазначеної у статутах діяльності ІКЦ ведуть активну пропагандистську роботу серед немусульманського населення (переважно молодих незаміжніх або розлучених жінок та дівчат з малозабезпечених родин) з метою шляхом укладання шлюбів між громадянками України й представниками цієї організації, встановити умови для легального їх перебування у нашій державі, сприяючи поширенню реакційних ісламістських ідей, а також асиміляції звичаїв й традицій тих народів та етносів, що сповідують Іслам та вважають своєю рідною землею нашу країну. З метою культурної, ідеологічної й духовної експансії за ініціативи членів «Арраїду» було створено Духовне управління мусульман України «Умма», що репрезентує себе на міжнародних заходах і у місцевій пресі як носій та захисник інтересів всіх мусульман України [16]. Ця структура взяла остаточно під свій патронат розподіл місць та контроль за виїздом вірян для здійснення хаджу [17]. Представники осередків «Братів-мусульман» в Україні намагаються всіляко чинити вплив у галузі прийняття політичних рішень на локальному рівні, як от: розгортання акцій протесту

проти заборони фотографуватися на паспорт та офіційні документи мусульманкам у хіджабі (2008 рік), організація демонстрацій та акцій протесту (акція протесту проти бомбових ударів Ізраїлю по територіях Палестинської автономії (2009 рік), організація неофіційного візиту до України реакціонера-проповідника Ю. Кардаві (2011 рік). Іншим напрямком їх стратегії виступає надання спонсорської підтримки та певної літературно-джерельної бази для проведення та публікації досліджень у сфері ісламознавства [18], залучення до співпраці провідних науковців та дослідників [19].

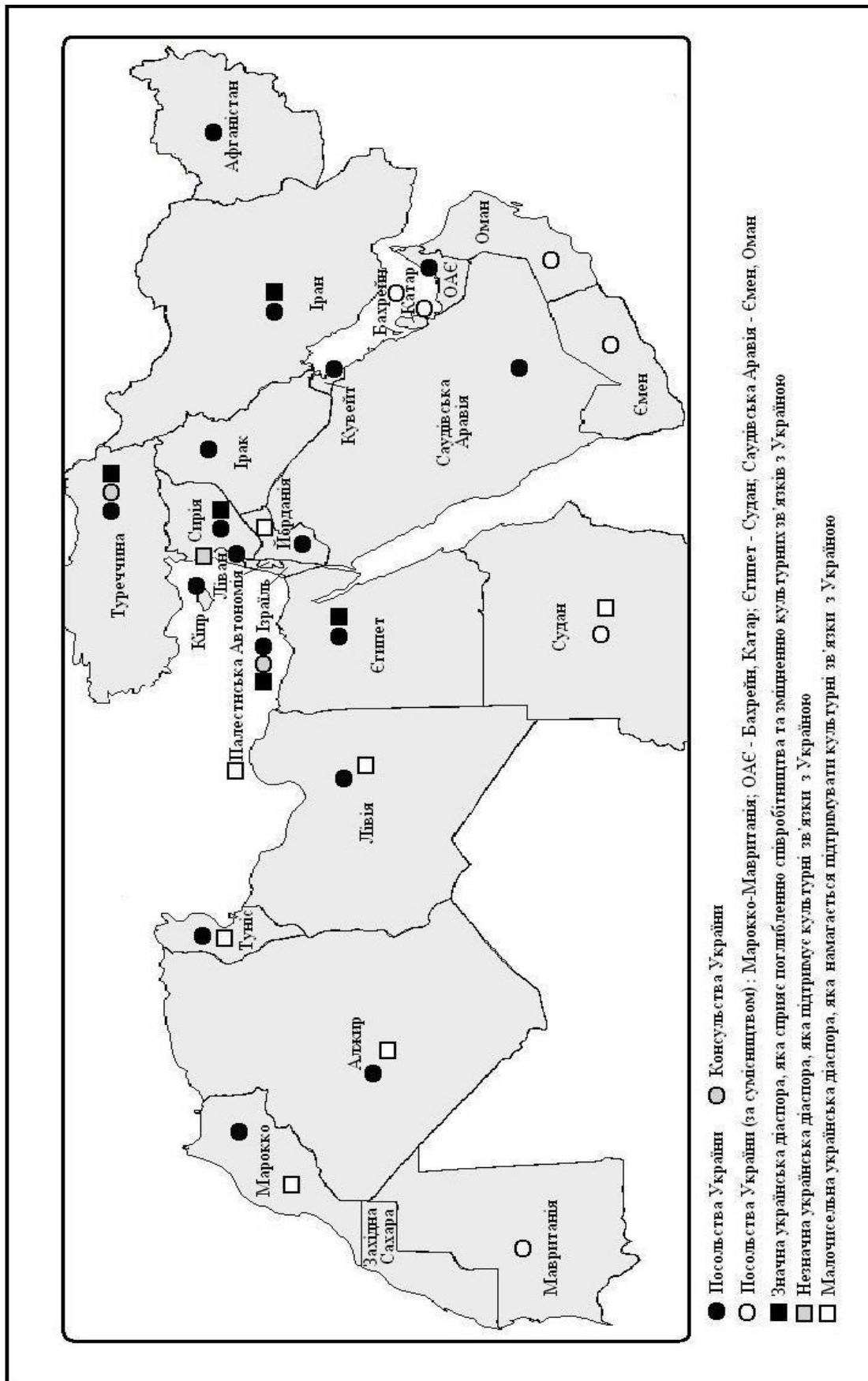
Підсумовуючи викладений нами вище матеріал, можна зробити такі *висновки* та окреслити перспективи щодо подальшого *розвитку стратегій та побудови сценаріїв парадигми зовнішніх відносин* між Україною та Близьким Сходом. З огляду на історичні та культурні зв'язки, і також успадковані від часів СРСР сталі відносини та співробітництво, у ролі стратегічних регіональних партнерів Україна може вбачати Туреччину, Сирію (за умов збереження існуючого політичного режиму Б. Асада), Марокко. Незважаючи на поточну політичну нестабільність, на сьогодні існує велика ймовірність продовження та поглиблення подальшого співробітництва у науково-технічній та торгівельно-економічній, гуманітарній галузях з такими країнами, як: Єгипет, Судан, Алжир, Ліван, Лівія. Розбудова відносин та залучення до більш глибокої співпраці у економічному та промисловому секторах з Мавританією, Єменом надасть змогу розширити експортні позиції України та збільшити загальне торговельне сальдо, сприятиме отриманню вигідних контрактів у галузях науково-технічного співробітництва та розвідки й видобутку корисних копалин і цінної для вітчизняної промисловості сировини.

Враховуючи той факт, що історично Україна була й залишається мультикультурною країною, де проживали представники різних етнічних груп, релігій та культур, очевидною реакцією нашого суспільства на виклики глобалізації буде пошук виваженої зовнішньополітичної стратегії. Але не слід втрачати також пильність й у внутрішньополітичних питаннях, які стосуються забезпечення цілісності українського суспільства шляхом запровадження принципів мультикультурної політики та встановленню міжконфесійного діалогу. Особливу увагу, на мою думку, слід приділити діяльності релігійних культурно-просвітницьких центрів та організацій, які подекуди сприяють поширенню ксенофобії (наприклад, акції та пропагандистська діяльність громадської організації «Патріот України» [20]) або релігійної нетерпимості серед населення України [21].

Політичні консультації на вищому рівні та співпраця у рамках міжнародних культурних й гуманітарних проектів (програми ООН, ЮНЕСКО), укладання угод про багатогалузеву мирну співпрацю та про спрощення митних бар'єрів, відмова від участі у миротворчих та військових операціях (розміщення миротворчого українського контингенту у Іраці) Євроатлантичного Альянсу у країнах окресленого регіону, відмова від розміщення військових баз США на території України відіграє провідну роль у гармонізації відносин нашої держави із Близьким Сходом.

Присутність України у регіоні Близького Сходу та Північної Африки забезпечують посольські та консульські установи (див. рисунок нижче). Аналізуючи поточну ситуацію з урахуванням наслідків подій «Арабської весни» можна прогнозувати зміни у існуючій конфігурації та форматі української присутності у регіоні. Так, наприклад, невизначеною досі є доля подальшого розвитку зовнішньополітичних відносин з Лівією (після падіння режиму М. Каддафі), Єгиптом (після приходу до влади внаслідок виборів реакційної сили «Брати-мусульмани»), Сирією (доки у країні є політична нестабільність та триває її політичне протистояння з силами Євроатлантичного Альянсу). Відносини України з деякими країнами регіону й надалі залишатимуться на рівні гуманітарних та торгівельно-економічних (Кіпр, Мавританія) через напружені регіональні відносини між сусідніми з ними країнами (Кіпр-Туреччина) або відсутність дипломатичних та торгівельних відносин з ними у минулому (Мавританія).

**ПЕРЕЯСЛАВСКАЯ РАДА: ЕЁ ИСТОРИЧЕСКОЕ ЗНАЧЕНИЕ
И ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ ВОСТОЧНОСЛАВЯНСКОЙ ЦИВИЛИЗАЦИИ**

Список літератури: 1. Закон України «Про засади внутрішньої і зовнішньої політики» // Відомості Верховної Ради України (ВВР) – №40 – 2010 – С. 527. 2. Близький Схід: міжнародна безпека, регіональні відносини та перспективи для України: Монографія/ Рада нац. безпеки і оборони України, Нац. Ін.-т пробл. Між нар. Безпеки; Відп. редактор Б.О. Парахонський. – К.: ПЦ «Фоліант», 2008. – 591 с. 3. Постанова Верховної ради України «Про основні напрями зовнішньої політики України» // Відомості Верховної Ради України (ВВР) – №37 – 1993 – 379 с. 4. Europe and the Arab World: patterns and prospers for the new relationship / Samir Amin, Ali El Kenz – Zed Books, 2005. – 160 p. 5. Швед В. О. Близькосхідний регіон в сучасних стратегіях трансатлантичної спільноти: монографія / В. О. Швед. – К.: НІСД, 2006. – 242 с. 6. Швед В. Близькосхідна політика України: нові виклики // Газета «День», – № 172 – 27 вересня 2011 р. – Режим доступу: <http://www.day.kiev.ua/216233>. 7. Солодкий С. Арабська весна. Українські приморозки // Газета «Дзеркало тижня. Україна» – № 9 – 11 березня 2011 р. 8. Якубін О. Весна пробудження та політичний «сміттєвий кошик» // Газета «Українська правда», 27 травня 2011 р. – Режим доступу: <http://www.pravda.com.ua/columns/2011/05/27/6246381/>. 9. Ковалевський А. Вивчення Сходу в Харківському університеті та Харкові у XVIII–XX віках // Передмова до «Антології» літератур народів Азії. – Х.: 1961. – С. 9–122. 10. Украина предложила свою территорию для переговоров Израиля и Палестины // «Подробности», 15.11.2007 р. – Режим доступу: <http://podrobnosti.ua/power/intpol/2007/11/15/474003.html>. 11. Президент України провів зустріч з Головою Парламенту Єгипту // Прес-служба Президента України В. Ющенко – 09.04.2008 р. – Режим доступу: <http://www.president.gov.ua/news/9590.html>. 12. Макух В. Україна і країни Магрибу: перспективи розвитку співробітництва // Журнал «Зовнішні справи» – № 1, лютий 2011 – Режим доступу: <http://uaforeignaffairs.com/article.html?id=591>. 13. Шинкарук К. Росія-Захід: умови реального «перезавантаження» // Журнал «Зовнішні справи» – №4 (2011) – С. 22–25. 14. Офіційний сайт Центру «Україна – Близький схід» / головна сторінка – Режим доступу: <http://ume.kiev.ua/>. 15. Офіційний сайт ВАОО «Аррайд» / головна стрінка – Режим доступу: <http://www.arraid.org>. 16. Хадж не превеллегия для избранных / Газета «Аррайд» – № 10 (146), октябрь 2011 – С. 7. 17. Муфтий ДУМУ «Умма»: Наши паломники демонстрируют отменную дисциплину / Газета «Аррайд» – № 10 (146), октябрь 2011 – С. 6. 18. Ислам в Европе : вчера, сегодня, завтра / Газета «Аррайд» – № 4 (141) – С. 6–7. 19. В Симферополе прошел круглый стол на тему «арабской весны» с участием научных и общественных деятелей / Новости сайта ВАОО «Аррайд» – 19.11.2011 – Режим доступа: <http://www.arraid.org/ru/index.php?pagess=main&id=626&butt=1>. 20. Офіційний сайт ВГО «Патріот України» / головна сторінка – Режим доступу: <http://patriotukr.org.ua>. 21. Информационный портал «Ислам для всех» - Режим доступа: <http://islam.com.ua/articles>.

*Глебова Л. И.
г. Харьков, Украина*

ПОЛИТИКА КАК ФАКТОР МЕЖЭТНИЧЕСКИХ ОТНОШЕНИЙ В СОВРЕМЕННОЙ УКРАИНЕ

В 2011 году Украина отметила 20-ю годовщину своей независимости. На первый взгляд, это небольшой исторический период для существования государства. Однако это достаточный повод для того, чтобы задуматься над теми изменениями, которые ук-

раинское общество переживает во всех сферах общественной жизни, той системой норм и ценностей, которые стали доминирующими для украинцев. Это касается и межэтнических отношений.

Со времени провозглашения независимости Украины межэтническая политика выстраивалась на основе концепции национализма. На первый план выдвигалась этнокультурная доктрина построения украинского государства. Среди политиков превалировала парадигма национального возрождения с опорой на историческое прошлое. Особая роль в построении украинского государства отводилась этническим украинцам, возведенным в ранг «титულიной» нации. Как отмечают исследователи: «Принадлежность к той или иной национальности стала реальным политическим ресурсом в современной Украине» [2, С. 38]. Национализм стал официальной идеологией социальной интеграции общества. Недавно созданному государству национализм был необходим для легитимизации мероприятий по консолидации населения – превращения последнего в культурно-однородную общность, нацию. Исходя из идеалов национализма, стала осуществляться политика форсированной культурно-этнической гомогенизации населения, поскольку для эффективного функционирования государства необходимы граждане – патриоты, национальная сплоченность. Причем национальная принадлежность напрямую зависела от этнической и языковой. Этническая украинская культура получила статус образца государственной культуры.

Полностью игнорировались реалии украинской жизни: полиэтничность ее населения, Конституция, которая объявляла гражданами всех, кто проживал на территории Украины на момент провозглашения ею независимости и не имел другого гражданства, закон о языках и т.д.

Появились исследования, которые доказывали, что «... націоналізм – складне й суперечливе поняття. Його не можна інтерпретувати однопланово, у парадигмі «добро чи зло» [1, С. 357]. При этом предполагалось различать национализм, который отвечает интересам создания государства и возрождения культуры и который поэтому выполняет позитивную культуротворческую функцию, объединяет народы, дает им энергию творчества. Ко второму виду национализма эти теоретики относят национализм, преследующий цели возвышения своей нации над другими народами и культурами и, который поэтому омрачает сознание людей идеей самовозвеличивания и порождает недоверие между народами. При этом украинцам предписывалось окончательно освободиться от ностальгии «за минулою тоталітарною всеєдністю народів слов'янського кореня» [1, С. 356].

Таким образом, власть и украинский политикум пытались навязать всем одинаковую культурную идентичность, игнорируя при этом статус-кво. Например, Л. Д. Кучма доказывал, что «Украина – это не Россия». Однако апогея такая политика достигла во время президентства В. А. Ющенко.

Одним из последствий такой политики нетерпимости национального превосходства стал рост уровня преступлений, которые совершались на этнической и расовой почве. Показательно, что самый высокий уровень ксенофобии и антисемитизма среди этнолингвистических групп, социологи наблюдают среди украиноязычных украинцев, затем – у русскоязычных украинцев и наиболее низкий – у русских [6, С. 211]. Совершенно ясно, что такая политика в сфере межэтнических отношений вызывает рост недовольства и напряженности в обществе.

Поэтому на последних президентских выборах в 2010 году победа В. Ф. Януковича была обусловлена широкой поддержкой со стороны избирателей Востока и Юга страны, которые проголосовали, главным образом, за требования предоставить русскому языку статус второго государственного языка и осуществлять интеграцию не только

с Западной Европой, но и Россией и другими странами СНГ. После победы газеты пестрели заголовками о том, что «русский язык вернут в школы, суды и на ТВ» [5, С. 44]. Однако В. Ф. Янукович отказался от курса на введение второго государственного языка. Также он постарался избежать прямой конфронтации с западом Украины и не стал отменять указы В.А. Ющенко о присвоении званий героя Украины С. Бандере и Р. Шухевичу. Вызывает беспокойство новые попытки представить украинское общество как близкое к монокультурному. Так, в газете «Аргументы и факты» появилась статья под названием «Донецк – Львов: победила дружба», имеющая подзаголовок «Социологи развеяли миф о взаимной ненависти Запада и Востока Украины» [3, С. 11]. Весьма примечательны доказательства высказанного суждения. Главным является положительное мнение, высказанное в ходе опроса общественного мнения жителей Запада и Востока Украины по вопросу о том, как относятся друг к другу жители Донецка и Львова. При детальном анализе результатов этого опроса выясняется, что только 17% опрошенных из Львова и 14% опрошенных жителей Донецка считают объединяющим фактором культуру, соответственно 4% и 7% – родственные связи, 49% и 32% – историю, 64% и 49% – язык. Главным фактором, который объединяет респондентов из Львова и Донецка выступает государство (соответственно 65% и 58%), то есть принадлежность к одной стране. В этом материале приводится мнение московского политолога Центра восточноевропейских исследований Андрея Окары, который утверждает, что украинцев большее количество факторов объединяет, чем разъединяет. Он высказывается весьма парадоксально: «Даже фигура Бандеры украинцев, пожалуй, больше объединяет: он для всех актуален. Кто-то его немотивированно любит, кто-то – немотивированно ненавидит. А вот, скажем, жителям России Бандера глубоко «по барабану» [3, С. 11]. Такое вот стремление любыми способами доказать, что в сфере межэтнических отношений в украинской политике нет никаких проблем. Тем временем, 9 мая 2011 года происходят столкновения на почве различного отношения к историческому прошлому, а небезызвестная Ирина Фарион собирается раздать по всем дошкольным учреждениям наклейки с «правильными» украинскими именами и «неправильными» русскими именами [4].

Подобные явления будут иметь в Украине место до тех пор, пока на законодательном уровне в области межэтнических отношений не будет закреплена политика, которая в западной Европе получила название «мультикультуризм». Эта политика признает «мозаику» этнокультурных групп, сохраняющих чувство своей культурной самобытности. В украинском обществе утверждение этой политики диктует необходимость предоставить равные права русому языку и русскоговорящим гражданам.

Список литературы: 1. Богуцкий Ю.П., Андрущенко В.П., Безвершук Ж.О., Новахатко Л.М. Українська культура в європейському контексті // За ред. Ю.П. Богуцького. – К.: Знання, 2007. – 679 с. 2. Волкогонова О.Д. Феномен политизации этничности (на примере русского населения Крыма) // Проблемы гармонизации межэтнических отношений в многонациональном обществе. V Международная научно-практическая конференция. 9–10 декабря 2009 г. – Харьков: ХНТУ «ХПИ», 2009. – С. 37–43. 3. Донецк – Львов: победила дружба. Социологи развеяли миф о взаимной ненависти Запада и Востока Украины. // Аргументы и факты. – 2010. – № 13 (711). – С. 11. 4. Ирина Фарион раздаст всем садикам Львова наклейки с «правильными» украинскими именами. // Analytic – info.net. 5. Лобанов Олег. Русский язык вернут в школы, суды и на ТВ. // Итоги недели. Информационно-аналитический еженедельник. – 2010. – № 11 (241), 7–23 марта. – С. 4. 6. Паниотто Д. Динамика ксенофобии и антисемитизма в Украине (1994–2007 гг.). // Социология: теория, методы, маркетинг. – 2008. – № 1. – С. 197–213.

*Кодис О. С.
г. Москва, Россия*

ГЛОБАЛИЗАЦИЯ И НАЦИОНАЛЬНОЕ ГОСУДАРСТВО

Набирающий силу процесс глобализации непосредственным образом вторгается в сферу деятельности национальных государств. Это воздействие имеет двоякое проявление. С одной стороны, оно ставит под сомнение дальнейшее существование государства как национального объединения, а с другой – стимулирует рост его противодействия глобализаторским устремлениям. В связи с этим высказываются мнения как о грядущем «сетевом обществе», «глобальной империи», «глобальной демократии», так и об еще большем укреплении национального государства и всплеске его активности по всем направлениям. Сейчас уже можно констатировать, что глобализация не принесла с собой ни согласия, ни глобального порядка. По мнению З.Баумана, локальные действия имеют глобальные последствия, но средства для осуществления глобального регулирования отсутствуют [1]. Будущее национального государства находится в пространстве неопределенности.

В целом, в дискурсе о глобализации можно выделить три направления: «гиперглобалисты», «скептики» и «трансформисты».

Гиперглобалисты (П. Дракер, К. Омаэ, Д. Сорос, Р. Райх и др.) основу взглядов которых составляет неолиберальная идеология, считают, что возникновение глобальной экономики, зарождение всемирных институтов управления и повсеместные слияния культур предвещают конец национального государства [2]. Для них государство всего лишь неэффективный менеджер. Эффективность в их понимании – это снижение затрат, т.е. социальных издержек. Новый мировой порядок, с их точки зрения, должен обеспечить транснациональные корпорации, которые вытеснят со сцены современные государства [3].

Скептики – напротив, понимают глобализацию как интеграцию мировой экономики, т.е. усиление взаимодействия между государственными экономиками. Государственные институты, с их точки зрения, являются не «жертвами» интернационализации, а ее творцами [4].

Т.е., если гиперглобалисты считают основными акторами глобальной экономики транснациональные и субнациональные организации и институты, то скептики – национальное государство.

Трансформисты, представители третьего направления, рассматривают глобализацию как абсолютно новый феномен. Она, по их мнению, представляет собой движущую силу всех современных изменений, в ходе которых осуществляется трансформация экономических и социально-политических границ. Так, Э. Гидденс полагает, что современное государство, будучи теснейшим образом связанным с региональными и транснациональными политическими и экономическими группировками и корпорациями, теряет статус своих границ как жестких демаркационных линий. Эти границы скорее можно сравнить с «фронтами», отодвигаемыми по мере добровольного делегирования правительствами части полномочий в пользу наднациональных институтов и организаций [5].

В целом можно отметить, что вышеперечисленные направления гиперглобалистов, скептиков и трансформистов отражают собой позиции неолиберального, консервативного, неомарксистского и социал-реформистского мышления.

В частности, консерваторы (С. Хантингтон) утверждают, что национальные государства были, есть и будут, а глобальные и макрорегиональные институты являются просто инструментами государственной дипломатии [6].

В свою очередь, представители неолиберального подхода выступают против сохранения суверенитета национального государства в его теперешнем виде и намечают для государства перспективу стать местными органами глобальной системы. Так, по мнению П. Дракера, национальное государство – отжившая форма, которая годилась для индустриального общества, но неприемлема для постиндустриального, ибо в нем формирование управленческих институтов глобализации будет происходить не на государственной, а на корпоративной и сетевой основе [7].

Социал-реформистская политическая мысль уверена, что государство продолжает оставаться единственным источником легитимности и осуждает на этом основании глобалистскую риторику освобождения экономики от политики. Так, П. Хирст и Г. Томпсон подчеркивают, что само по себе государство как институт ослабло в силу недостаточной степени культурной гомогенности населения, которая раньше обеспечивалась посредством системы образования, военной службы и других рычагов, поэтому необходимо искать новые возможности по управлению системой межэтнических отношений. Но это не свидетельствует о конце национального государства, поскольку оно остается главным представителем сформированных наций [8].

Неомарксисты, представленные, в основном, анти и альтерглобалистами, выступают в защиту национального государства, т.к. не видят иных средств противостояния неолиберальной идеологии. В частности, С. Амин пишет, что глобализация реализуется в разрушительной работе против национальностей и государства, поэтому защита социальных ценностей и борьба за демократию означает усиление самостоятельности государств [9]. Справедливости ради, следует отметить, что далеко не все неомарксисты убеждены, что национальное государство способно эффективно противостоять транснациональным монополиям. Так, М. Савас Мастас отмечает, что национальные правительства создали финансовому капиталу возможности для действий на международной арене в надежде укрепить позиции своей страны в мировой экономике. М. Савас Мастас утверждает, что национальное государство и его противник – глобализация «взаимно поддерживают кризис, но они не могут ликвидировать друг друга в рамках структуры капитализма» [10].

Таким образом, мы видим, что вышеприведенные (наиболее распространенные) точки зрения на глобализацию и ее воздействие на национальное государство можно свести к двум основным парадигмам: структурно-функциональному анализу и марксистской традиции.

В то же время, если посмотреть на данное явление шире, с позиции социальной философии или даже философии истории, то феномен глобализации определяется таким подходом к историческому материалу, в пределах которого обосновывается необходимость изучения исторических событий в контексте диалектики Бытия и Сознания. Т.е. не только как уже отмеченное распространение людей, артефактов, символов и информации за пределы регионов и континентов, но и как сопутствующий этому процесс организации внешнего и внутреннего социального пространства, совместной жизни интегрируемых в социумы (роды, племена, этносы, нации) индивидов.

Выделение человека из природы было обусловлено не только изменением способов производства материальных благ, но и трансформацией духовных практических форм производства и социальной жизни. Дальнейшая трансформация социальных целостностей во все более крупные общества и их союзы была связана с расширением поля коммуникации между отличными друг от друга социумами, становлением и развитием письменности, универсальных форм мышления и т.п. Какое-то время, на заре человечества мир был един. Возможно, именно это способствовало становлению мировых религий и культур (буддизм и джайнизм в Индии, зороастризм в Иране, конфуци-

анство и даосизм в Китае), опирающихся на общие универсальные для всего человечества принципы сосуществования. Этот период (между 8–3 вв. до н.э.) называют Осевым временем. Универсализм Осевого времени способствовал организации общего экономического и политического пространства, совместной жизни населяющих обширные территории людей. Так возникли сначала ранние государства и их аналоги, а позже – этнические, имперские и собственно национальные государства [11].

Таким образом, в контексте социальной и политической истории человечества глобализация связана с появлением и развитием интеграции внутри и между большими и малыми традиционно и политически организованными культурными социумами. Глобализация есть движение от первобытных и постпервобытных обществ, политически оформленных в ранние государства и их аналоги, к средневековым этническим государствам и империям, а от них – к всемирной истории наций, национальных государств и колониальных империй. Т.е. всемирная история – противоречивый процесс, связанный с приливами и отливами «волн глобализации» на тех или иных территориях планеты, имеющих свой временной и географический масштаб. «Волны глобализации» охватывали собой определенную территорию и приводили к объединению народов и этносов. Формировались нации, государства, империи. При этом вне зависимости от того, понимаем ли мы, к примеру, нацию как преимущественно социокультурную или политическую общность, она, в противовес общности этнической (локальной) представляет собой нечто большее, в одно и то же время и глобальное, и локальное. Политической формой существования нации, распространенной в пределах нескольких географических регионов была империя. Начиная с 16 в. глобализационный порыв крупнейших кочевых и аграрно-ремесленных империй Центральной и Юго-Восточной Азии (Китай и Индия) иссяк. В этих условиях роль интегратора взяла на себя группа ведущих европейских государств. Под их началом глобализация последующие 4 века шла рука об руку с капитализмом. За относительно малый срок европейца удалось поставить под контроль значительную часть мира. Однако попытки построения наций за пределами европейских национальных государств и европеизации «аборигенов» успеха не имели. Так появились Центр и Периферия. «Центр» представляет собой страны большой «семерки», а «Периферия» – государства «второго», «третьего», «четвертого» миров, которые образовались после распада мировой колониальной системы и мировой системы социализма.

По мнению О. де Риверо, отдельные развивающиеся страны периферии, следует квалифицировать как «квазигосударства», поскольку становление государств в этих регионах предшествовало образованию нации [12]. В свою очередь, Р. Харви называет эти государства «псевдоимпериями», поскольку в них идет борьба между отдельными народностями за власть, и предлагает «западной цивилизации» установить контроль над мировой периферией [13].

Такого же мнения придерживаются В. А. Иноземцев и С. А. Караганов, считающие необходимым осуществить реколонизацию «несостоявшихся государств» [14].

Интеграция этнически, конфессионально, культурно и лингвистически разнородных групп людей в некое относительно гомогенное целое – характерная интенция современной глобализации. Однако шансы «на равных» войти в глобализационный процесс у мировой периферии различны. Обсуждая этот вопрос, многие исследователи связывают перспективы государств периферии с определенными мерами: концентрация ресурсов на передовых направлениях НТП; формирование «правовой базы» глобализации для установления действительного равноправия для всех участников глобализационного процесса; сокращение потребностей стран – лидеров в дешевой рабочей силе; отказ слепо следовать рекомендациям МВФ, ВТО и других институтов международно-

го неолиберализма; признание приоритета национальных интересов, модернизация экономики, опирающаяся на собственные социокультурные традиции и ресурсы и т.п. Ключевым моментом национальных стратегий является разумное сочетание западных и национальных форм модернизации. Примеры успешного встраивания в глобализационный процесс являют собой ряд стран бывшей периферии и полупериферии: Япония, страны Юго-Восточной Азии, Китай, аравийские монархии и др. Успех или неуспех на этом пути во многом зависит от действий руководства национальных государств, их воли, желания и решительности.

Список литературы: 1. См.: Бауман З. Глобализация: последствия для человека и общества. М., 2004. С. 55. 2. См.: Хелд Д., Гольдблатт Д., Макгрю Э. Глобальные трансформации. М., 2004. С. 5. 3. См.: Лукашук И. И. Глобализация и государство. // Ж-л российского права. 2001. № 4. С. 67. 4. См.: Ноженко М. Национальные государства в Европе. СПб., 2007. С. 134. 5. См.: Гидденс Э. Навстречу глобальному веку. // Отечественные записки. 2002. № 6. С. 436. 6. См.: Хантингтон С. Столкновение цивилизаций. М., 2001. 7. См.: Дракер П. Посткапиталистическое общество // Новая индустриальная волна на Западе. М., 1999. С. 67–101. 8. См.: Хирст П., Томпсон Дж. Глобализация и будущее национального государства // Глобализация. Контуры 21 в. М., 2004. Ч. 1. С. 200–210. 9. См.: Амин С. Пять тезисов // Антиглобализм: новые повороты. М., 2005. С. 210. 10. Савас Мастас М. Глобализация как переход к социализму // Альтернативы. 2000. № 3. С. 14–15. 11. См.: Гринин Л. Е. Аналогии раннего государства: Альтернативные пути эволюции // Личность. Культура. Общество. 2007. Выпуск 1. 12. См.: Rivero O de The Myth of Development. L.N.Y. 2001. P. 23–25. 13. См.: Harvey R. Global Disorder. L. 2003. P. 302–359. 14. См.: Иноземцев В. Л., Караганов С. А. Омировом порядке XXI в. // Россия в глобальной политике. 2005. № 1. С. 10.

*Мухина И. Г.
г. Харьков, Украина*

РОЛЬ КУЛЬТУРНО-ОБРАЗОВАТЕЛЬНОГО ПРОСТРАНСТВА В УКРЕПЛЕНИИ МЕЖНАЦИОНАЛЬНЫХ ОТНОШЕНИЙ: ИСТОРИЯ И СОВРЕМЕННОСТЬ

После распада Советского Союза на его территории образовалось постсоветское пространство, в котором началось формирование национальных государств. Этот процесс оказался очень болезненным, так как кроме прерванных экономических и политических связей, возникла некая временная обособленность в социально-культурных и межнациональных отношениях. Постепенно бывшие союзные республики осознали необходимость поиска путей для возобновления прерванных связей и их усовершенствования в новых реалиях. На территориях практически всех постсоветских государств возникла проблема создания как национального, так и общего культурно-образовательного пространства, посредством которого можно найти консенсус между представителями многих национальных групп, которые оказались гражданами новых национальных держав, наладить экономические, политические и культурные связи.

Прежде чем говорить о причинах обострения межнациональных отношений, являющихся в настоящее время одним из главных источников социальной напряженности на постсоветском пространстве, закономерно поставить вопрос о том, что в дейст-

вительности представляли из себя находящиеся на территории СССР этнические группы, какой характер носила проводимая в стране национальная политика, которая транслировалась всеми элементами советского культурно-образовательного пространства (образование, СМИ, искусство и т.д.). Как известно, на протяжении многих десятилетий в стране происходил процесс огосударствления наций, они создавались без учета реальных потребностей и интересов людей коренной нации и национальных меньшинств. Искусственно выделялись такие административно-государственные единицы как союзные и автономные республики, национальные округа и области. Не существовало четких и ясных критериев, помимо идеологических, которые давали бы возможность, например, провести строгое разграничение между союзными и автономными республиками. Различные национально-этнические общности в зависимости от политического и административно-территориального статуса наделялись различными правами, степенью экономической самостоятельности. Как отмечает исследователь С. Кордонский, нации были превращены в «социально-учетные группы» наряду с другими элементами государственной политики, а руководители национальных республик должны были регулярно докладывать о своих достижениях в области экономики, культуры, грамотности и других показателях [1]. При помощи средств образования и культуры реальный процесс развития наций подменялся социально-статистическими показателями «расцвета и сближения наций».

Советское культурно-образовательное пространство было важнейшим инструментом искусственного вторжения государства в процесс национальных отношений с самыми благими намерениями, за которыми скрывались идеологические догмы КПСС о создании бесклассового общества и построении коммунизма в СССР, что на практике принимало форму насильственного окультуривания и «втягивания людей в прогресс». По мнению многих ученых, такая политика фактически означала консервацию прежнего дореволюционного уровня развития наций и отношений между различными этническими группами, хотя развивались эти отношения в новых условиях. Таким образом, есть основания полагать, что посредством интернационального и коммунистического воспитания создавалась иллюзия развития и расцвета наций. В действительности нации в СССР рассматривались государственно-бюрократическим аппаратом управления не как подлинные этнические общности с присущими им социокультурными особенностями, различной степенью развития национального самосознания, культурной самобытностью и др., а как искусственно сформированные по идеологическим критериям социальные общности, развитие которых осуществлялось и направлялось идеологическими установками. Интернациональное воспитание в условиях советского образования было направлено на нивелирование национальных особенностей и создание иллюзии формирования такой культурной общности как «советский человек». Лозунг об интеграции наций для построения социализма, позднее коммунизма, сильная государственная система подавления инакомыслия способствовали контролю над сепаратистскими настроениями представителей различных этносов при поддержке большинства граждан. Следует отметить, что консервативное советское культурно-образовательное пространство и идеологическое воспитание масс имело положительные результаты для властных структур, и в целом молодое поколение политически и морально было подготовлено к реализации себя в советских условиях.

В постсоветский период культурно-образовательные пространства новых национальных государств стали формироваться в новых условиях и новых реалиях. Этнические установки и ценности начинают преобладать в отношениях между различными социальными группами, государствами, в отношениях между личностью и обществом в тех

случаях, когда социально-экономические и политические интересы людей по тем или иным причинам не могут быть удовлетворены, т.е. имеют место кризисные явления в общественной жизни. И эти изменения в полной мере отражаются в образовании, культуре, информационном пространстве. Феномен этничности, имеющий глубинные корни в национальной культуре и традициях, обычаях, образе жизни людей, становится важнейшим интегрирующим фактором для людей одной национальности, сплачивает их для достижения политических и социально-экономических задач. Иными словами, этничность выступает инструментом, противостоящим социально признаваемым в данном обществе критериям социальной стратификации, такими как доход, образование, власть и другим известным фактором, влияющим на социальную позицию людей, их права и привилегии. Люди одной этнической группы объединяются на базе своих исконных этнических ценностей для того, чтобы изменить существующую социальную структуру, сложившуюся систему социальной стратификации, социального неравенства. Это в полной мере отражается в культуре, образовании, искусстве, средствах массовой информации.

В настоящее время межнациональные конфликты превратились в одну из самых мощных доминант социальной напряженности в России, где еще в 1992 г. насчитывалось приблизительно 70 зон потенциальных межнациональных конфликтов [2], некоторые из которых к 1995 г. привели к человеческим жертвам, а в Чечне – даже к крупномасштабным военным действиям. Действительно, эти конфликты не обошли стороной и Россию, но в большей мере проявились они именно в странах ближнего зарубежья. Приднестровский конфликт, межнациональный конфликт в Нагорном Карабахе, гражданская война в Таджикистане, затяжной конфликт Грузии с Южной Осетией и Абхазией – это примеры наиболее крупных межэтнических конфликтов на постсоветском пространстве, которые возникли в 90-х гг. и принесли огромные людские жертвы и материальные убытки. Поиск диалога между различными народами может быть успешен не только благодаря политическим решениям, но и благодаря возобновлению крепких культурных связей, что будут транслировать то, что объединяет народы, а не разъединяет их, демонстрировать общность исторического прошлого и позитивность крепких межнациональных отношений. Для решения этой глобальной задачи роль культурно-образовательного пространства представляется одной из ключевых в межнациональных и межгосударственных отношениях.

Русско-украинские отношения есть одними из приоритетных в современной национальной политике Украины. Выполняя роль «народа-интернационалиста», Россия как ни одна другая страна, давала и дает возможность проживания на своей территории представителям многих национальностей. В Москве, например, в 1993 г., проживали представители почти всех национальностей, сейчас эта картина почти нисколько не изменилась [3]. В республиках Прибалтики, в Казахстане, Белоруссии, на Украине русские лидируют по численности после представителей так называемых титульных наций. Одна из самых актуальных проблем в связи с этим – положение русского населения в бывших республиках СССР, где, как уже отмечалось, очень сильны тенденции этноцентризма и рост националистических настроений. Так, например, наблюдается определенная дискриминация русскоязычного населения в Латвии и Эстонии, западной Украине и т.д. Но в странах Балтии эта дискриминация чаще проявляется на государственном уровне, а в Украине проявления русофобии чаще проявляется среди сторонников общественно-политических национализованных организаций (УНА-УНСО, «Свобода» и др.).

С начала 90-ых годов русско-украинские отношения определялись процессом становления украинского национального государства. И в настоящее время существующие элементы русофобии в настроениях украинского общества, связаны, по мне-

нию философа, участника ряда общественных объединений Украины Эдуарда Юрченко, с антисоветским настроем, сохранившимся еще с 20-ых годов, когда представители аграрной части социума Малороссии стали считать большевизм худшим из всех возможных зол. Последствием отделения Украины стало обострение отношений с Россией, которую отождествляли с СССР. Средства массовой информации Украины и России представили целый спектр взглядов и позиций, демонстрирующих ухудшение русско-украинских отношений на государственном уровне. В российских СМИ не раз говорилось о волне украинского национализма, носившей ярко выраженный русофобский характер (яркий пример – УНА-УНСО, активисты которой участвовали в боевых действиях против федеральных войск в Чечне). Украинские СМИ часто поднимали вопросы русско-украинских отношений, связанных с проблемами Черноморского флота, территориальными вопросами (коса Тузла в Крыму), газовыми войнами и т.д. Проблема отсутствия взаимопонимания на государственном уровне обострялась тяжелой экономической обстановкой. Но вопреки формируемому рядом российских и украинских СМИ мнению, острой языковой проблемы на Украине не существует, хотя она всегда разгорается украинскими политиками во время предвыборных кампаний.

2000-е годы поставили и Россию, и Украину перед общими угрозами – глобализационными процессами, прямым вмешательством Запада в политическую жизнь обеих стран, миграционными потоками из стран неевропейской культуры и т.д. На данный момент, следует учитывать, что еще один сложившийся благодаря российским и украинским СМИ стереотип о разделенности Украины на «пророссийский» Восток и «проукраинский» Запад – это миф, который муссируется чаще всего украинскими политиками и политологами. Следует отметить, что сложившаяся единая украинская общность (хотя и имеющая сложную культурную и территориальную структуру) – это объективный факт, с которым необходимо считаться не только представителям постсоветского пространства, но и другим государствам мира. Украина, как национальное государство, имеет право развивать национальную культуру, язык, но, имея многонациональную демографическую структуру, должна большое внимание уделять вопросам национальной политики и межнациональным отношениям как внутри государства, так и на международном уровне. Предполагаемое социально-экономическое и политическое усиление страны должно привести к цивилизованной прагматичной перезагрузке отношений с родственным русским народом, подразумевающей сохранение национальной идентичности и уважение ко всем национальным группам, проживающим на постсоветском пространстве. Этому должны способствовать сходные проблемы, стоящие перед Россией и Украиной, диктующие необходимость сотрудничества во всех сферах общественной жизни.

Межнациональный мир и согласие – безусловно, одна из основных ценностей, культивируемых в украинском обществе. Боязнь утратить их порождает и тревожные настроения, и избыточную осторожность, и известную подозрительность по отношению к «чужакам», и подсознательное стремление дистанцироваться от них как носителей потенциальной угрозы разрушения с таким трудом сбалансированного мира межнациональных отношений. Особенно чутко реагируют на потенциальную опасность всплеск насилия на этнической почве представители русской общины Украины. Наиболее чувствительны к этой проблеме русские, живущие в областях западного региона страны, и в еще большей степени – юга Украины, где четверо из десяти русских респондентов указывают, что в их регионе люди больше всего боятся межнациональных конфликтов. И если на западе страны в качестве главного конфликтера ими чаще всего рассматриваются представители титульной нации, то на юге опасаются прежде всего проявлений нетолерантности со стороны вернувшихся после полувековой ссылки представителей ранее депортированных народов,

главным образом, крымских татар. Но последние, как показывают результаты мониторинговых социологических опросов в Крыму, боятся не меньше того же, но уже со стороны местного населения – русских и украинцев [4].

В условиях понимания важности межнациональных отношений как внутри национальных государств, так и в целом на постсоветском пространстве, возникает необходимость выработать подходы по укреплению межгосударственных и межнациональных отношений и создать единое культурно-образовательное пространство, являющееся интегратором в межнациональном общении. У подрастающего поколения необходимо формировать уважение к другим народам и культурам, готовность к деловому сотрудничеству и взаимодействию, совместному решению общечеловеческих проблем; нужно научить уважать любого человека, представителя иной социокультурной группы; стимулировать желание познавать разные культуры; формировать толерантность к этническим культурам, учить предотвращать или творчески преодолевать конфликты. Необходимо формировать знания, умения и навыки поведения толерантного, принимающего, позитивно-активного в отношениях с другими расами, этносами, народами, нациями.

Таким образом, проблемы межнациональных отношений уходят корнями в проблемы формирования культуры личности, как гармоничного единства физического, интеллектуального, нравственного и духовного развития. В этих условиях остро стоит задача формирования культуры межнациональных отношений в школе, в семье, в обществе в целом. Эту функцию берет на себя в полной мере национальное и межнациональное культурно-образовательное пространство.

Список литературы: 1. Кордонский С. Г. Нации как государственные институты // Филос. науки. – 1990. – № 8. – С. 52. 2. Рукавишников В. О. и др. Социальная напряженность: диагноз и прогноз // Социол. исслед. – 1992. – № 3. – С. 18. 3. Губогло М. Н. Этнографическая и языковая ситуация в столицах союзных республик в СССР в конце 80-х – начале 90-х годов // Отечественная история. – 1993. – № 1. – С. 55. 4. Кольцов В. Б. Социальная дистанция в межнациональном общении: опыт построения интегрального показателя // Социологические исследования. – 1989. – № 2. – С. 26–29.

*Непипенко Л.П.
г. Харьков, Украина*

ВЗАИМОСВЯЗЬ ЭТНИЧЕСКИХ И РЕЛИГИОЗНЫХ ФАКТОРОВ В ПОЛТИКО-КУЛЬТУРНОМ РАЗВИТИИ СОВРЕМЕННОЙ УКРАИНЫ

Фрагментация и плюрализация общественно-политической жизни актуализирует проблему консолидации общества, выбора оптимальной модели государственного строительства с учетом состояния и особенностей политической культуры Украины, взаимосвязи этнических и религиозных факторов в политикокультурном развитии.

Вследствие глубоких интеграционных и миграционных процессов, смешения разных этносов, взаимодействия разных культур, многозначности и многовариантности культурных ситуаций сформировались современные этнически гетерогенные общества.

Учет этнического фактора при изучении современного социума нуждается в его структурировании, для чего используются следующие понятия – «этническая структура» и «этнический состав» общества, которые нельзя отождествлять и отторгать одно от другого [1, С. 116–121]. Если *этнический состав общества* означает статистический

показатель распределения и количественного соотношения этнических сообществ и групп, которые через постоянные взаимосвязи образуют этническую систему, то *этническая структура*, будучи категорией этнической социологии, обозначает правила (обоснованные критерии) теоретического упорядочения структуральных свойств этнических систем [1, С. 121].

По результатам Всеукраинской переписи населения (декабрь 2001 г.) *этнический состав* страны предстает таким: из 48 млн. 457 тыс. жителей Украины этнические украинцы составляли 77,8% – 37 млн. 541 тыс. Самым многочисленным этническим меньшинством остаются русские – 17,2%. При этом их численность за последнее десятилетие сократилась на четверть (с 11 млн. 356 тыс. на 1989 г. до 8 млн. 334 тыс. на 2001 г.). Для Украины остаются «традиционными» этническими меньшинствами белорусы – 275,8 тыс., молдаване – 258,6 тыс., крымские татары – 248,2 тыс., болгары – 204,6 тыс., венгры – 156,6 тыс., поляки – 144,1 тыс., евреи – 103,6 тыс., армяне – 99,9 тыс., греки – 91,5 тыс., цыгане – 47,6 тыс., немцы – 33,3 тыс., гагаузы – 31,9 тыс., словаки – 6,4 тыс. лиц. За десять лет (1991–2001 гг.) значительно выросла численность относительно новых для Украины этнических меньшинств – азербайджанцев, грузин, корейцев, узбеков, чеченцев, чувашей, мордвы, казахов, осетин и др. Кроме этого переписью было выявлено совсем новые для Украины этносы арабов, афганцев, китайцев, вьетнамцев, индусов, пакистанцев, курдов, персов и др. Были зафиксированы как представители развитых стран – США, Канады, Франции, Великобритании, Испании, Италии, Австрии, Голландии, Финляндии, Японии и др., так и представители многих малочисленных этносов, прежде всего из России. При этом выяснилось, что преобладающая часть таких русских этносов, как ороки, левы и ижорцы, сосредоточены в Украине [1, С. 122].

Этническая структура украинского общества с точки зрения способности к нациообразованию состоит из: 1) украинцев как коренного и титульного этноса; 2) этнических меньшинств; 3) этнических маргиналов [Там же].

Украинский титульный этнос внутренне дифференцирован, в нем есть несколько этнографических групп, в частности – группы Карпатского региона (лемки, бойки, гуцулы), группы Украинского Полесья (полищуки, литвины) и прочие, которые сохраняют самоназвание и представление о своем отличии и самобытности. Так, Всеукраинская перепись 2001 г. зафиксировала самоидентификацию представителей некоторых украинских субэтносов, как отдельных и отличных от украинского этносов. Среди них: гуцулы – 21,4 тыс. чел., русины – 10,2 тыс., лемки – 672 чел., бойки – 136 чел., литвины – 22 чел., полищуки – 9 чел. [1, с. 124].

Сообщества этнических меньшинств включают в себя две группы – коренную и диаспорную, которые, в свою очередь, также являются структурированными. Так, часть автохтонных (коренных) этнических меньшинства Украины имеет свои этнические земли (этническую родину) в пределах страны (крымские татары, крымчаки, караимы), другие – составляют лишь часть определенного этноса. Такими есть гагаузы, разделенные между Молдовой и Украиной. Диаспорные этнические меньшинства это, во-первых, такие, которые имеют вне границ Украины и этническую родину, и созданную одноименным этносом нацию-государство (россияне, поляки, венгры, румыны): во-вторых, те, которые имеют вне границ Украины этническую родину с безгосударственным одноименным этносом (например, ижорцы в Украине); в-третьих, такие, которые не имеют нигде в мире определенной этнической родины (такими есть цыгане).

Исходя из вышеуказанного понятие «украинская нация» является не этнонимом, а политонимом, поскольку охватывает не только украинцев, а и представителей всех этносов, т.е. всех граждан, которые живут на территории Украины.

Этническими маргиналами являются люди, которые в значительной мере утратили признаки своей этничности и не приобрели в достаточной степени признаков новой этничности. В русскоязычных Востоке и Юге Украины маргинальный статус имеют недавние выходцы из украиноязычных сел. В этномаргинальном состоянии находятся представители этнодисперсных групп, которые через распыленность среди коренного этноса постепенно начинают терять свои бывшие этнические черты. Еще больше это касается одиночных носителей черт некоренного этноса, «вкрапленных» в коренной этнос. Определенным образом этнической маргинализации содействует рост межэтнических браков. При этом, развитие собственной государственности активизировали процессы ремаргинализации и реидентификации представителей разных этнических меньшинств Украины, а также части украинцев по происхождению как на территории страны, так и за ее пределами.

Историческое прошлое и объективные реалии настоящего делают практическое решение этнической и национально-государственной проблематики для Украины как молодого государства неотложным и очень сложным. Так, мониторинг общественной жизни, который с 1992 г. осуществляется Институтом социологии НАН Украины, начиная с 2002 г., фиксирует в современной Украине тенденцию к росту уровня нетерпимости и интолерантности. Это заметно среди таких меньшинств, как крымские татары, американцы, евреи, молдаване, немцы, россияне, румыны, турки, венгры, цыгане (рома) [2, № 3, С. 4–5]. Все чаще в контексте политико-идеологических противостояний артикулируется оценка деятельности исторических фигур, отношение к историческому прошлому, его интерпретация [3, С. 58–66; 4, С. 3–4]. Об этом свидетельствуют выступления и политические спекуляции вокруг мемориалов и памятников Екатерине II в Одессе, С. Бандере – во Львове, князю Потемкину в Николаеве, вокруг таинственного исчезновения Памятного знака воинам УПА в Харькове; кампании, посвященной памяти жертвам голодоморов; вокруг присвоения Президентом В. Ющенко в январе 2010 г. звания Героя Украины С. Бандере и т.п.. Социально-значимые региональные отличия интерпретации истории обусловлены неоднородностью социокультурной среды, политизацией истории, дефицитом культурных репрезентаций образов исторических фигур (от детских книжек, учебников, фильмов до музеев, топонимов и т.д.), что зависит от политической и государственной воли.

Украинское общество предстаёт неоднородным в политическом, социально-экономическом, этнокультурном измерении, с довольно стойкой территориальной идентификацией, многоуровневой структурой региональных интересов и ценностей, особенностями политических субкультур по осям «Восток – Запад», «Север – Юг», что основывается на историко-культурной, поселенческой, географически-хозяйственной, нормативной специфике. Наличие «региональных конфликтных политических субкультур» наглядно демонстрируют парламентские и президентские выборы 1994, 2002, 2004, 2006, 2010 гг. Разные цивилизационные, социокультурные идентификационные системы координат регионов, отсутствие единой идеологии с более или менее сбалансированным (хотя бы на минимальном уровне) сегментом приверженцев во всех регионах фиксируют и результаты социологических опросов граждан Украины [4, С. 12; 5, С. 53–58; 6, С. 159–163; 7, С. 65–68]. В концентрированном виде именно в региональных позициях выявились экономические, социальные, языковые, конфессиональные и геополитические проблемы. В частности, в 2004 и 2006 гг. 65,6% опрошенных в Луганске заявили, что Украина – это государство всех граждан, независимо от их национальной принадлежности (во Львове – 37,5%). Страна видится поликультурным, многоязычным, поликонфессиональным обществом 72,9% жителями Луганска (во Львове – 35,3%),

которая должна соединить всё ценное из наследия царской России и СССР с собственной духовной традицией – 63,1% (Львов – 21%). Приоритеты галичан противоположные. По мнению 58,8% жителей Львова Украина, прежде всего, является государством украинцев, которые заслуживают на определенные преимущества в ней (Луганск – 35,8%). Взгляд, что в Украине должен действовать принцип «одна нация, один язык, одна церковь» доминирует во Льве – 55,5% (Луганск – 22,6%). Для жителей Донецка идеальная страна – это стабильное государство без конфликтов – 33% (Львов – 15%) с высоким уровнем социальной защиты граждан, – 38% (Львов – 18%). Для жителей Львова идеальной видится демократическая Украина с недопустимым ограничением прав граждан – 34% (Донецк – 6%). Это должно быть могущественное государство с лидерскими позициями в мире – 24% (Донецк – 19%) [5, С. 54].

Как видим в Украине на глубинном уровне происходит столкновение разных идентичностей, обусловленных этническими, языковыми, историко-региональными, политическими, ментальными отличиями. При этом суть кризиса национальной идентичности состоит не в потере единого восприятия своей самотождественности и в господстве плюрализма идентичностей, а в отсутствии плюрализма в качестве совместимости позиций и доминировании противоречивых, не связанных между собой элементов самопонимания и самоотождественности [8, С. 208]. Отсутствие общепризнанной системы ценностей, которая бы разделялась большинством населения в качестве основ жизнедеятельности общества является фактором дезинтеграции, что отрицательно влияет на функционирование всей системы социальных, экономических и государственных институтов, создает социокультурные механизмы торможения реформ или реставрации отживших социальных отношений.

В концентрированном виде именно в региональных позициях совпали экономические, социальные, языковые, конфессиональные и геополитические проблемы. Научными работниками отмечается наличие антагонизма между господствующими на Западе страны сциентично-технократическими приоритетами развития и гуманистическо-духовными ценностями, характерными для Востока [9, С. 50]. Если в западном регионе сильны традиции консолидации на национальной почве, превалирует психология индивидуального хозяйствования и предпринимательства, западноевропейские политические и культурные ориентации, подкрепленные семейно-родственными связями, то в центральной и юго-восточной Украине традиции частного предпринимательства значительно нивелированы. Там преобладает сельское население колхозного типа. Города тоже имеют значительную прослойку людей с близкой до крестьянской психологией. В промышленной зоне страны – в юго-восточном регионе и Крыму, где население преимущественно русскоязычное с традиционно-исторической, экономической, политико-культурной, семейно-родственной ориентацией на Россию превалируют политические и социально-экономические ценности рабочего класса.

Анализ политико-культурных реалий современной Украины указывает на наличие разных типов идентичности в понимании права, которое принципиально по-разному воспринимается населением Украины с западной и восточной ментальностью, что обусловлено историческим прошлым разных регионов страны [10]. Если западный тип правопонимания основывается на антропоцентричном, либеральном подходе к праву, которое понимается в аспекте человека «как экспликация личностного начала, внутренне присущих ему нормативно ценностных принципов (прежде всего свободы)», как свобода, реализованная человеком в социуме, то восточный тип подходит к праву исключительно из позиций государства [10, С. 149; 11, С. 51–52]. Наоборот восточная ментальность державоцентрична, т.е. государство представляется первичным относи-

тельно права, как исключительный источник и причина права, отсюда свобода не рассматривается в виде исходной предпосылки жизнедеятельности человека, как нечто изначально присущее индивиду. Понятие права здесь соединено с противоположной свободе необходимостью, как невозможностью самоопределения, неизбежностью подчинения поступков индивида внешним условиям, а именно государству, его законам, даже если они враждебны воли и интересам человека. Тем самым «акцент в понимании права смещается в сторону императивности (властной общеобязательности), принуждения, которое исходит от государства» [10, С. 150].

Многовекторность идентичностей в Украине поддерживается ярко выраженной региональной и политико-культурной спецификой наибольших церквей страны, что вместе с разделением украинского православия также является тормозом консолидации наций, реально угрожает стабильному развитию общества. По мнению специалистов «религиозный фактор в части случаев обуславливает скорее разъединительные, дезинтегративные процессы, чем интегрирующие». Так, раскол в православии, который затрагивает интересы приблизительно 28,5 млн. человек взрослого населения современной Украины, идентифицирующего себя как православных «дифференцирует общество даже больше, чем политические факторы» [12, С. 50]. Следует добавить, что особенности бытия украинского социума создают идеальную почву для проникновения у него «культурно чужих парадигм, внедрению не просто нетрадиционных, а и прямо враждебных мировоззрений» [11, С. 52] через импорт разных религиозных потоков, который чрезвычайно актуализирует проблему сохранения национальной идентичности в политико-культурном измерении. Так проводником и реализатором в Украине русской национальной идеи в её антиукраинском измерении выступает носитель русского православия – Украинская православная церковь МП. С другой стороны почти все протестантские церкви и Римо-Католическая Церковь работают на поддержку глобализации [11, 13, 14].

Именно существующими проблемами идентичности можно пояснить результаты социологического опроса Института социологии НАН Украины, согласно которому почти 73% респондентов считают, что в ближайшие 10 лет страну ожидают жестокие конфликты, а 69,6% – сомневаются или считают маловероятным, что общество станет более человечным и мягким [12, С. 49].

На сегодняшний день разрешение проблемы консолидации украинского общества невозможно без целенаправленных усилий по согласованию и формированию единого смыслового и ценностно-нормативного пространства, без эффективной общенациональной программы объединения усилий государства, церквей, бизнеса, гражданского общества и интегрированию культурной политики в социально-политические и социально-экономические стратегии государственного развития. Тем самым современное состояние украинского общества актуализирует проблему социальной солидарности в глазах общественности, политиков, научных работников, религиозных деятелей, педагогов. Понятие «социальная солидарность» означает состояние общества, или большой социальной общности, которое характеризуется единством ценностей, идей, убеждений, взглядов, интересов, целей, норм, функциональной взаимозависимостью и согласованностью в выступлениях и действиях, связанных с реализацией интересов (достижением целей) данного общества или большой социальной общности [15, С. 155].

Поликультурные практики современности с их комплексом разногласий требуют от личности диалогичности, понимания и уважения к культурной идентичности других людей, преодоления потенциального конфликта ценностей, который становится возможным в контексте межкультурного диалога. По определению Совета Европы это «открытый и преисполненный уважения обмен взглядами между индивидами, группами с разным эт-

ническим, религиозным и лингвистическим происхождением и наследством на основе взаимного согласия». Он осуществляется как постоянный процесс межкультурных контактов, связей, общения и отношений на всех уровнях – в пределах общества, между обществами, между определенным регионом и другим миром, путем обмена информацией, которая оказывает содействие формированию представлений участников межкультурного диалога [2, № 3, С. 5–9]. В Украине к рассмотрению этого феномена одним из первых обратился Институт этнических, региональных и диаспороведческих студий, который в 2001 г. при поддержке ЮНЕСКО организовал международную конференцию «Межрегиональный диалог в Европе: 2001 год и на перспективу».

В пространстве межкультурного диалога чрезвычайно важную интегративную роль играют учебные заведения с их способностью не просто наращивать общеобразовательные и профессиональные знания, но и повышать уровень политической культуры, следовательно – укреплять глубинные предпосылки формирования осознания таких базовых принципов социальной солидарности, как соблюдение прав человека, закона, этнического, расового, тендерного равенства, достоинства, взаимоуважения и взаимопартнерства. Система образования, выполняя фундаментальную роль в сфере национально-патриотического воспитания, формирует принципиальное отношение личности к национально-государственным проблемам. Центральной фигурой здесь выступает личность преподавателей, особенно ведущих специалистов-обществоведов – историков, языковедов, политологов, правоведов и т.п. От их мировоззренческой позиции, знаний и умений непосредственно зависит тип воспитания субъект-субъектной коммуникации и характера влияния на формирование личности, ее мировосприятие, мироощущение, миропонимание. Именно гуманитарные дисциплины играют роль мировоззренческого осмысления бытия, базовых истин мира культуры, фундамента формирования национального самосознания через языковоо-культурно-краеведческий комплекс ценностей и смыслов.

Список литературы: 1. Нельга О. Етнічний склад і етнічна структура суспільства: спроба уточнення понять // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2009. – № 1. – С. 115–126. 2. Євтух В. / Міжкультурний діалог: ефективний конструкт інтегративного розвитку поліетнічних суспільств // Політичний менеджмент. – 2009. – № 3. – С. 3–13; № 4. – С. 14–27. 3. Сорока Ю. Ставлення до минулого // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2009. – № 2. – С. 47–66. 4. Михальченко М. Чи можлива колоніальна політика в соціалістичних федеративних державах? // Політичний менеджмент. – 2009. – № 4. – С. 3–13. 5. Татаренко Т. Регіональний чинник у формуванні політичної ідентичності // Політичний менеджмент. – 2009. – № 4. – С. 51–60. 6. Мороз А. Світоглядні орієнтації молоді в контексті євроінтеграційної політики України // Політичний менеджмент. – 2009. – № 4. – С. 158–164. 7. Пивоваров Ю. Чинники суспільно-політичної активності громадян України в дискурсі «розкол/розмежування» // Політичний менеджмент. – 2009. – № 4. – С. 61–71. 8. Козловець М. А., Слюсар В. М. Сучасний світовий порядок: від конфліктності до толерантності // Практична філософія. – 2008. – № 1. – С. 205–210. 9. Лутай В. Про філософсько-синергетичну парадигму українського «руху на випередження» // Вища освіта України. – 2005. – № 1. – С. 45–53. 10. Пристенский В. Н. Западная ментальность и проблема инокультурного восприятия права // Социально-гуманитарные знания. 2009. – № 1. – С. 141–152. 11. Павленко П. Імпорт релігійних потоків і національно-релігійні традиції в Україні // Релігійна панорама. – 2010. – № 12. – С. 51–55. 12. Климов В. Проблеми і шляхи толерантизації міжконфесійних відносин // Релігійна панорама. – 2010. – № 12. – С. 49–51. 13. Здіорук С. Перспективи об'єднання православ'я в Україні // Релігійна панорама. – 2010. – № 12. – С. 57–59. 14. Яроцький П.

Православно-католицькі відносини і проблеми їх толентаризації // Релігійна панорама. – 2010. – № 12. – С. 60–61. 15. Урсулєнко К. Соціально солідарність: розвиток поняття в історії соціології та сучасні інтерпретації // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2009. – № 1. – С. 138–157.

*Сунцова Я. С., Харитоновна Л. С.
г. Ижевск, Россия*

ОСОБЕННОСТИ МЕЖЭТНИЧЕСКИХ ОТНОШЕНИЙ ПРЕДСТАВИТЕЛЕЙ ЭТНИЧЕСКИХ ГРУПП, ПРОЖИВАЮЩИХ В РЕСПУБЛИКЕ УДМУРТИЯ

Удмуртская Республика – один из полиэтничных и поликонфессиональных регионов России. На протяжении многих веков территория Удмуртии, географически расположенная в западной части Урала, между реками Кама и Вятка, на границе Европы и Азии, там, где перемежаются леса и степи, являлась ареной активных контактов финно-угорских, славянских и тюркских народов, соприкосновения христианства, ислама и язычества. Здесь особенно интенсивно шло взаимодействие и взаимообогащение самых разных культур [2].

В Удмуртии проживают представители свыше 130 народов, наиболее многочисленными из которых являются: русские, удмурты, татары, украинцы, марийцы. В республике имеются районы компактного проживания татар, марийцев, чувашей и бесермян; последние являются коренным малочисленным народом. В достаточно непростой социально-экономической, этнополитической ситуации, сложившейся в целом по стране на рубеже XX и XXI веков, Удмуртия достойно проявила себя относительной стабильностью. Удмуртская Республика по характеру и состоянию межэтнических отношений относится к наиболее благополучным регионам Российской Федерации.

В понедельник, 26 сентября 2011 года, под председательством премьер-министра Юрия Питкевича состоялось заседание Президиума Правительства Удмуртской Республики. Кабинет министров утвердил Концепцию республиканской целевой программы «Гармонизация межэтнических отношений, профилактика экстремизма и терроризма в Удмуртской Республике» на 2012–2014 годы [1].

Как сообщил министр национальной политики УР Владимир Завалин, данная программа разрабатывается в целях совершенствования системы профилактических мер антитеррористической и антиэкстремистской направленности, укрепления и дальнейшего распространения норм и установок толерантного сознания и поведения, формирования уважительного отношения к этнокультурным и конфессиональным различиям.

Комплексные, системные действия, в основе которых лежит программно-целевой метод, в сферах национальной, миграционной, молодёжной, информационной политики, образования, охраны порядка, взаимодействия местных сообществ позволит избежать межэтнических обострений в республике. В частности, предполагается проведение просветительской работы среди жителей республики, направленной на распространение адекватных знаний и представлений об истории и культуре народов Удмуртии и России, о многонациональности Удмуртской Республики.

В настоящее время сохраняется в целом благоприятный климат межэтнических отношений между этносами, исторически проживающими на территории Удмуртии. Вместе с тем межэтнические отношения, являясь важной частью общественных отношений, в развивающемся, модернизирующемся государстве находятся в постоянной динамике и требуют внимания и системного регулирования.

Межэтнические отношения могут быть проанализированы с разных точек зрения, поэтому изучением проблем, касающихся межэтнических отношений, занимаются многие науки – культурантропология, политология, социология, психология. Мы же ограничимся лишь их социально-психологическим анализом. Межэтнические контакты могут носить различный характер, они могут быть ориентированы как на сотрудничество и обмен опытом, ведущие к обоюдному развитию всех этносов – участников взаимодействия, так и на насильственное влияние и получение власти над другим этносом, что ведет к возникновению межэтнических конфликтов [3].

Межэтнические отношения на межличностном уровне представляют собой такие взаимоотношения, при которых люди, принадлежащие к разным этническим группам, вступают в контакт друг с другом не только как отдельные личности, но в первую очередь как представители своих этносов.

Целью проведенного исследования являлось изучение межэтнических отношений представителей трех наиболее многочисленных этнических групп, проживающих в УР: русских (15 человек), удмуртов (11 человек) и татар (13 человек). В исследовании были использованы методики: «Доминирующие стратегии конфликтного поведения», «Диагностика межличностных отношений» Т. Лири. Сводные данные результатов исследования представлены в таблице 1.

Таблица 1 – Результаты исследования особенностей межэтнических отношений представителей трех этнических групп

Показатели	Средние значения		
	1 группа татары	2 группа русские	3 группа удмурты
<i>Стратегии конфликтного поведения</i>			
стратегия ухода	3,0	1,8	3,2
силовая стратегия	3,6	3,6	3,5
стратегия сглаживания острых углов	4,2	3,7	3,0
стратегия компромисса	4,8	4,7	4,9
стратегия открытой и честной конфронтации	5,3	4,5	4,0
<i>Типы межличностных отношений</i>			
авторитарный тип отношений	6,4	6,1	6,0
независимый тип отношений	5,6	5,3	3,4
агрессивный тип отношений	7,4	6,1	4,2
недоверчивый тип отношений	4,6	4,6	4,0
покорно-застенчивый тип отношений	5,7	6,1	4,9
зависимый тип отношений	5,3	5,0	3,9
сотрудничающий тип отношений	5,3	4,8	4,6
альтруистический тип отношений	3,6	2,9	2,0

По результатам исследования было выявлено, что у представителей татарской этнической группы доминирующей стратегией используемой в конфликтном взаимодействии является стратегия открытой и честной конфронтации, и чуть в меньшей степени стратегия компромиссного решения ситуации. В сфере межличностных отношений у представителей татарского этноса преобладают агрессивный, авторитарный типы отношений, что проявляется в упрямстве и упорстве, настойчивости в достижении це-

ли, энергичности и непосредственности, демонстрируемой уверенности в себе. Практически не проявляются представителями татарского этноса такие типы межличностных отношений как недоверчивый и альтруистический типы отношений, что свидетельствует об их критичности по отношению к окружающим, скептичности и неконформности.

По результатам исследования было выявлено, что у *представителей русской этнической группы* доминирующей стратегией используемой в *конфликтном взаимодействии* является стратегия компромисса и чуть в меньшей степени стратегия открытой и честной конфронтации. В сфере *межличностных отношений* у представителей русского этноса в одинаковой степени преобладают авторитарный, агрессивный и покорно-застенчивые типы отношений, что проявляется в уверенности в себе, упорстве, настойчивости в достижении цели, непосредственности, а также скромности, робости, уступчивости, способности подчиняться, четко выполняя свои обязанности, на данные парадоксальные черты русских указывали многие исследователи.

У *представителей удмуртской этнической группы* доминирующей стратегией используемой в *конфликтном взаимодействии* является стратегия компромисса и чуть в меньшей степени стратегия открытой и честной конфронтации. В сфере *межличностных отношений* у представителей удмуртского этноса преобладает авторитарный тип отношений, что проявляется в уверенности в себе, упорстве, настойчивости.

Далее были исследованы различия в уровне выраженности используемых разными этносами стратегий в конфликтном взаимодействии, а также типов межличностных отношений.

Было выявлено, что испытуемые татарской и русской этнических групп значительно отличаются друг от друга по выраженности «стратегии ухода» в ситуации конфликтного взаимодействия ($U=57,500$; $p\leq 0,065$). То есть, представители татарского этноса более ориентированы на уклонение от разрешения конфликта, его игнорирование, чем русские. Представители татарского этноса предпочитают уходить от конфликтного взаимодействия в большей степени, чем русские, если понимают, что ситуация может разрешиться сама собой, либо если в данный момент времени нет условий для эффективного разрешения конфликта, но они могут появиться в будущем.

Результаты исследования особенностей межэтнических отношений представителей русской и удмуртской этнических групп показали, что между ними существуют два значимых различия по показателям выраженности «стратегии ухода» ($U=44,000$; $p\leq 0,047$) в конфликтном взаимодействии и «независимому типу» межличностных отношений ($U=46,000$; $p\leq 0,061$).

То есть, представители русского этноса в межличностных отношениях более ориентированы на себя, более независимы, чем удмурты. При этом удмурты чаще используют стратегию ухода от конфликтного взаимодействия, чем русские, предпочитая подождать, когда ситуация разрешится сама собой, либо появятся условия для его эффективного разрешения.

Представители татарской и удмуртской этнических групп отличаются по четырем показателям межличностных отношений, выраженность которых значимо выше у представителей татарского этноса. То есть, представители татарского этноса более часто используют стратегию сглаживания острых углов ($U=38,000$; $p\leq 0,055$), они больше чем удмурты стремятся к тому, чтобы их принимали, любили, ради чего могут жертвовать своими целями. Также представители татарского этноса более независимы ($U=38,500$; $p\leq 0,055$) и более агрессивны ($U=34,500$; $p\leq 0,030$) в межличностных отношениях и чуть более альтруистичны ($U=37,500$; $p\leq 0,047$), чем представители удмуртского этноса, они уверены в себе, ориентированы на себя, упрямы и настойчивы в достижении цели, энергичны и непосредственны, но при этом более деликатны, бескорыстны и отзывчивы к людям, чем удмурты.

В ходе проведенного исследования были изучены особенности межличностных отношений представителей татарской, удмуртской и русской этнических групп, что позволило нам сформулировать следующие выводы:

1) выявлено, что представители трех этнических групп отличаются друг от друга по используемой стратегии ухода в конфликтной ситуации, чаще всего предпочитают уходить от конфликтного взаимодействия удмурты, далее татары и очень редко русские. Удмурты чаще, чем представители татарского и русского этносов уходят от конфликтного взаимодействия, если понимают, что ситуация может разрешиться сама собой, либо если в данный момент времени нет условий для эффективного разрешения конфликта, но они могут появиться в будущем;

2) зафиксировано, что татары и русские отличаются от удмуртов по выраженности независимого типа межличностных отношений, показатели которого ниже у удмуртов. То есть, представители удмуртской этнической группы менее всего ориентированы на себя в общении и менее, чем татары и русские склонны к соперничеству;

3) представители татарского этноса значимо отличаются от удмуртов большей выраженностью стремления к принятию, чаще пытаются сгладить острые моменты взаимоотношений, они больше чем удмурты стремятся к тому, чтобы их принимали, любили, ради чего могут жертвовать своими целями. Также представители татарского этноса более агрессивны в межличностных отношениях и чуть более альтруистичны, чем представители удмуртского этноса, они уверены в себе, ориентированы на себя, упрямы и настойчивы в достижении цели, энергичны и непосредственны, но при этом более деликатны, бескорыстны и отзывчивы к людям, чем удмурты, что в целом уравнивает проявления их агрессивности и напористости с межэтнических отношениях.

Таким образом, своевременно проводимые исследования состояния межэтнических отношений, принимаемые на республиканском уровне программы по «Гармонизации межэтнических отношений, профилактики экстремизма и терроризма в Удмуртской Республике» должны способствовать стабильной этнополитической ситуации в Удмуртии, консолидации многонационального населения республики, формированию единого информационного пространства для пропаганды и распространения идей толерантности, гражданской солидарности, уважения к другим культурам, в том числе через средства массовой информации [1].

Список литературы: 1. Гармонизация межэтнических отношений в Удмуртской Республике // Администрация Президента и Правительства Удмуртской Республики. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.udmurt.ru/about/info/news/?ELEMENT_ID=5447. 2. Национальный состав населения Удмуртии [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://udmurtia.labore.ru/nacionalnyj-sostav-naselenia-udmurtii>. 3. Стефаненко Т. Г. Этнопсихология: [учебное пособие] / Стефаненко Т. Г. – Москва: Институт психологии РАН, «Академический проект», 1999. – 320 с.

*Тучкова Т. В.
г. Мурманск, Россия*

ПОНИМАНИЕ ФЕНОМЕНА НАЦИИ В КОНТЕКСТЕ ОТЕЧЕСТВЕННОГО СОЦИОКУЛЬТУРНОГО РАЗВИТИЯ

Метафизический уровень национального самопознания ярко, оригинально, всеобъемлюще представлен в работах православных богословов и философов русского зарубе-

жья. Исследование феноменов национального сознания, осуществленное в работах философов серебряного века, позволяет выделить такие его грани, как понимание нации с ее этноконсолидирующими признаками; «русская идея» как концептуальное выражение национального сознания, отражающая специфику национального характера; взаимоотношения и взаимодействие национального и общечеловеческого компонентов в самосознании русского народа; национализм как результат и форма национальной рефлексии народа.

Вопросы этнических общностей издавна занимали видное место в трудах многих исследователей. В отечественной философской традиции понятия этнического и национального не всегда рассматривались как тождественные, а порой можно встретить и отказ нации в праве на ее объективное реальное существование. Показательна в этой связи эволюция взглядов П. А. Сорокина по данному вопросу. Оценивая различные точки зрения на природу национальности, он выделяет признаки, которые исследователями были положены в основу определения сути нации. Но П. А. Сорокин не удовлетворен этими теориями, сводящими этнос к общности людей с особой связью, возникающей на базе признаков единства крови, языка, религии, исторических судеб, морали, права, нравов, мировоззрения. В противовес каждой позиции он выдвигает контраргументы, заявляя, что не существует национальных проблем и национального неравенства, а есть общая проблема неравенства, поскольку нельзя отыскать специальных национальных факторов, отличных от религиозных, экономических, интеллектуальных, правовых, бытовых, сословно-профессиональных, территориальных и других. Философ замечает, что национального объективно не существует именно вне социального контекста – определенных экономических, политических, духовных отношений, взаимодействия людей в их единстве. Отрицание всех признаков нации, тем не менее, не мешает ему признать наличие социальных групп, объединенных рядом условий, и это сближает его с теми, кто называет их нациями [8].

Через полвека П. А. Сорокин отказывается от попытки подвести все многообразие национальных проблем к одним лишь проблемам социального неравенства, считая возможным назвать нацию своеобразной социальной системой «...с многосторонними связями, объединенной сращением государственных, этнических и территориальных связей». Признаки нации, которые, по его мнению, позволяют достичь этнической идеентичности, – это принадлежность граждан к одному государству, владение общим языком и совокупностью культурных ценностей, нажитых их предшественниками в процессе общей для данной нации истории; обладание общей территорией, на которой жили предки. И свою задачу ученый видит в том, чтобы изучать нацию как целостную систему, состоящую из структурных и динамических черт, меняющихся в истории ее становления и развития [9].

Проблема национального сознания так же является центральной в творчестве Г. П. Федотова. Он раскрывает мировоззренческие и методологические основы подхода к данным вопросам: «Нация... это категория прежде всего культурная, а во вторую очередь политическая. Мы можем определить ее как совпадение государства и культуры. Не народ (нация) создает историю, а история создает народ» [11]. По мнению философа, культурное единство, включающее религию, язык, систему нравственных понятий, общность быта, искусства, является венцом государственного, формируется в процессе исторической эволюции народа. Особую роль отводит религии как важнейшему компоненту национальной жизни, заявляя, что без нее нет нации.

Логика рассуждений И. А. Ильина подводит его к умозаключению, что дух и жизнь нации едины и именно духовный опыт является глубокой сущностью национальной жизни. По мнению мыслителя, национальное единение людей «возникает из их духовной однородности, из сходного душевно-духовного уклада, из сходной любви к единому и общему, из единой судьбы... из одинакового созерцания, из единого языка,

из однородной веры и их совместной молитвы» [3]. По убеждению И. А. Ильина, своеобразие нации обуславливается высоким духовным строем, который задает православие, особенностями национального характера народа и национальной культуры.

С. Н. Булгаков уже в ранних трудах уделяет много внимания исследованию проблем национальности, раскрывая природу, идею и ценности нации. Еще в ранних работах он выделяет два подхода к пониманию сути нации: позитивизм, описывающий нацию через совокупность национальных черт и проявлений, и мистический реализм, к которому тяготел и сам философ, настаивая на значительной роли бессознательного в жизни нации, утверждая нацию «как трансцендентную реальность, интуитивно познаваемую в непосредственном переживании». Инстинкт национальности, согласно С. Н. Булгакову, способен из слепого состояния переходить в сознание, переживаться как род эроса, любви, мистического влечения к народу, как переживание соборности, т.е. нахождения себя в единстве с другими. Национальные характеристики проявляются в культуре народа, прежде всего в языке, вере, мифологии [2].

Учение о нации и национальном характере наиболее полно в русской зарубежной философии развито в трудах Н. А. Бердяева. Нацию и национальность он рассматривал как исторически детерминированные явления жизни народа, динамические субстанции. «Национальность – сложное историческое образование, она формируется в результате кровного смешения рас и племен, многих перераспределений земель, с которыми она связывает свою судьбу, и духовно – культурного процесса, создающего ее неповторимый духовный лик». В представлении философа национальность отличается иррациональностью, мистичностью, таинственностью; сущность нации нельзя исчерпать рационально уловимыми признаками, хотя к ним относят язык, религию, территорию, государственный суверенитет, единство исторической судьбы [1].

Таким образом, анализ взглядов философов русского зарубежья на природу нации показал, что данный феномен расценивается ими как сложное явление, как синтез осознаваемых, исторически детерминированных признаков, и бессознательного, иррационального начала. Мыслители подчеркивали ведущую роль культуры, религии как оплота и стержня национальной жизни (С. Н. Булгаков, Н. А. Бердяев, И. А. Ильин, Н. О. Лосский) и государственности (И. Л. Солоневич, Г. П. Федотов). В них им видится объединяющее начало нации. В характеристике нации наряду с этнообразующими факторами (общность территорий, эндогамия) они указывают на наличие в ней этнодифференцирующих признаков (языка, культуры, ценностей и норм, представлений о родной земле) и национального самосознания, производного от первых двух и избирательно их отражающего. Подобное, отчасти мистическое представление о нации стало проекцией ярко выраженных религиозных тенденций философского ренессанса, эмоционально-интуитивистского способа познания объекта, свойственного многим ученым, предположений о религиозности как смыслообразующей черте русского народа, о стихийности как о глубинном основании национального характера.

Выявленные тенденции в понимании нации русскими философами современны и поныне. Философская полемика российских ученых вокруг терминов «нация» и «национальность» выражена в двух подходах: историческом и постмодернистском. Сторонники первого видят в нации мощную социальную и историческую реальность, которая обладает объективными характеристиками: территорией, языком, общностью хозяйства, психологического склада и т.д. и предполагающими самоидентификацию с ними. Они так же, как и философы русского зарубежья, отмечают историчность процесса образования наций: «Нация – понятие не статики, а динамики, социально – исторического творчества, ею не рождаются, а становятся. Она – не индульгенция, а исторический путь формирования и разви-

тия единого смысла существования национальной общности. Жизнеспособны лишь те нации, которые способны обновлять исторический смысл своего бытия» [5].

Теоретики постмодернистского подхода понятие нации расценивают как семантико-метафорическую категорию, отказывая ей в объективности содержания. Авторы, разделяющие такой подход, связывают возникновение наций как «воображаемых общностей» (термин Б. Андерсона) с усилиями политиков и отдельных представителей интеллигенции по конструированию суверенных социумов с целью решения идеологических задач воздействия на массы и управления ими. По мнению В. А. Тишкова, «метафора нации служит символом в утилитарных целях достижения консолидации и общей лояльности населения государства». Автор предполагает, что о «нации-строительстве» можно не беспокоиться, если у граждан имеется достаточно высокий уровень социального комфорта [10].

Эмпирические данные исследования современного массового сознания россиян показывают актуальность выделенных философами русского зарубежья признаков нации. Так, этническая консолидация русских связывается с идентификацией с Российским государством в целом. Главными этноконсолидирующими признаками нации в отсутствие нормальной национальной идеи являются государство, в котором мы живем (33,7%), образ жизни (31,1%), язык (33%). Схожие результаты были обнаружены при проведении исследования «Советский менталитет в массовом сознании русских» (1996 г., 650 человек): 84,7% участников всероссийского опроса убеждены в том, что государство должно заботиться в равной мере обо всех гражданах, причем стереотип патернализма в ментальных установках россиян не зависит ни от пола, ни от уровня образования, ни от возраста, ни от места жительства [7].

Национальное самосознание русских включает в себя такую модальную ценность, как этатизм – особое ценностное отношение к государству- державе, которое, прежде всего, обеспечивает национальную консолидацию. В 1996 г. 67,8% россиян были уверены в том, что Россия должна сохранить статус великой державы. Многие исторические события (например, война с Наполеоном и другие) или свидетельства технической революции (полет Ю. Гагарина) интерпретируются гражданами как проявление могущества государства [7].

Причины гипертрофии надежд на власть видятся ученым в огромности пространств России, отрезанности сельского населения от городов и столицы, в чересполосице культур и цивилизаций, в необходимости подчинения отдельных индивидов интересам целого, в потребности поддержания политической традиции, которая бы сдерживала социальную и национальную конфронтацию, в «недостатке скрепляющей силы», роль которой на Западе играет «третье сословие» [6].

В ряду параметров идентичности высок рейтинг такого признака, как «русский характер». Но не только внешние ориентационные индикаторы (этноним, язык, культура, семья, родственники и т.д.), а и самоощущение, самочувствие индивида предопределяют процесс идентификации. 79% опрошенных ориентируется не на объективные признаки «русскости» (за исключением отмеченных выше), а на субъективное самоощущение человека («считает себя русским»). Такое самоощущение сегодня кажется людям гораздо важнее, чем постоянное место проживания («живет в России»), гражданство, национальная принадлежность, вероисповедание, политическая деятельность [5].

Анализируя реалии российского общественного сознания, исследователи отмечают доминирование ориентации на традиционно русские ценности у россиян (46%) при относительно сдержанном отношении к советским (16%) и более чем сдержанном – к западным (4%). По их мнению, такая направленность показывает, что образ нации и государства люди предпочитают искать не в зарубежном настоящем и не в советском

прошлом, а в глубинной отечественной традиции, что является подтверждением ненайденности этого образа: сознание россиян все еще пребывает в стадии отмежевания от советского и от западного опыта. Исследование представлений россиян о том, какие признаки обязательны для русского человека, показало: самоидентификация русских сегодня – это, прежде всего, идентификация с Россией как территориально-страновой общностью («любит Россию, считает ее своей Родиной» – 87%), русской культурой («любит русскую культуру, обычаи, традиции» – 84%) и русским языком («говорит на русском языке» – 80%) [5].

Список литературы: 1. Бердяев Н. А. Судьба России. – М., 1998. С. 350–358. 2. Булгаков С. Н. Размышления о национальности // Сочинения: В 2 т. М., 1993. Т. 2. С. 435. 3. Ильин И. А. Религиозный смысл философии // И. А. Ильин. Возрождение гегелианства. Сочинения: В 2 т. – М., 1993. Т. 2. С. 42. 4. Клямкин И. М., Лапкин В. В. «Русский вопрос» в России // Политические исследования. – 1995. № 5. С. 78. 5. Левяш Т. Я. Культурология. – Минск, 1998. С. 121. 6. Российская ментальность (материалы «круглого стола») // Вопросы философии. 1994. № 1. С. 32. 7. Сикевич З. В. Социология и психология национальных отношений. – СПб, 1999. С. 147–150. 8. Сорокин П. А. Национальный вопрос как проблема социального равенства // Психология национальной нетерпимости. Хрестоматия / Сост. Ю. В. Чернявская. – Минск, 1998. 9. Сорокин П. А. О русской нации. Россия и Америка // П. А. Сорокин. Существенно важные черты русской нации в XX веке. – М., 1992. С. 25–32. 10. Тишков В. А. Забыть о нации // Вопросы философии. – 1998. № 11. С. 8–14. 11. Федотов Г. П. Новое Отечество // Г. П. Федотов. Судьба и грехи России. В 2 т. – СПб, 1991. Т. 2. С. 245.

*Фролов В. М.
г. Харьков, Украина*

РУССКИЙ ПОЛИТИЧЕСКИЙ АЛАРМИЗМ О ПЕРСПЕКТИВАХ РОССИЙСКОГО ГОСУДАРСТВА

Употребляя термин «алармизм», обычно имеют в виду позицию, тревожное мироощущение, связанное с остро негативным представлением о существующем в обществе положении вещей, предвидение нарастающих проблем и бедствий, призывы к принятию необходимых спасительных мер. Обычно это относится к опасениям и прогнозам учёных, исследователей, общественных деятелей в отношении быстрого истощения земных ресурсов (ископаемых, пресной воды) в результате неразумной деятельности человечества, к проблемам загрязнения окружающей среды, сокращения биологического разнообразия на планете, неконтролируемого роста населения и тому подобным процессам, которые значительно ухудшат качество жизни большинства людей, а может быть, приведут к вырождению и гибели человечества.

Ещё несколько десятилетий назад многими учёными, общественными и политическими деятелями, массами людей остро ощущалась и переживалась опасность глобальной ядерной войны. В последние десятилетия, с уходом в прошлое холодной войны, противостояния двух мировых социально-экономических и идеологических систем, уменьшилась тревога по поводу глобальной ядерной войны. В целом в мире и в значительной мере на постсоветском пространстве возобладало представление о том, что эта опасность уменьшилась именно вследствие того, что нет больше острого противостоя-

ния приблизительно равных по силе и непримиримых идеологически лагеря государств. Насколько оправдана эта относительная успокоенность? И не является ли собой не меньшую опасность возросшая угроза первоначально локального ядерного удара, особенно в условиях постепенного расползания ядерного оружия? – Это весьма важный, но частный вопрос.

В разных регионах земного шара и особенно в России, наоборот, усиливаются настроения «политического» алармизма. Угрозы локальных и глобальных ядерных войн предстают в них лишь как частный случай быстро актуализирующихся серьёзных опасностей на пути мирового развития, связанных с логикой развития именно *политических* процессов.

Можно предположить, что эсхатологическая тревога, ощущение смертельной угрозы естественно и закономерно должны поражать идеологов уходящих, отмирающих режимов, государств, классов, народов, культур, цивилизаций, которые сходят с авансены или вообще со сцены истории. Тогда весь остальной мир, перед которым открываются широкие перспективы дальнейшего развития, должен с оптимизмом смотреть в будущее, радоваться исчезновению препятствий – и в меру своей гуманности сострадать людям, переживающим беду. Например, в начале двадцатого века идеологи марксизма связывали упаднические настроения в буржуазной среде именно с уходом буржуазии с авансены истории. Так субъекты современных авторитарных режимов смотрят на «арабскую весну», так, возможно, патриоты и идеологи сильного русского народа и государства должны смотреть на понижение статуса русского этноса.

С другой стороны, известно, что угрозы, смертельно опасные, но преодолимые, во многих случаях стимулируют поиски выхода из ситуации, обостряют способность понимания и предвидения, в первую очередь у представителей тех народов и социальных групп, которые получают первыми наиболее сильные удары. Такие удары в последнюю четверть двадцатого века в результате поражения в холодной войне, распада СССР, крушения мировой социалистической системы, реставрации капитализма в его наиболее отягощённых формах, деиндустриализации страны, упадка сельского хозяйства, деградации морали и культуры испытали массы, «низы» (а вместе с ними – часть элиты) ряда постсоветских государств, прежде всего российские и русские. Представители других народов, этнических групп, можно сказать, пострадали меньше, хотя бы в результате действия специфических приёмов идеологической и психологической войны. Имеется в виду обвинение во всех нахлынувших бедах в первую очередь русских, как ядра разрушаемой цивилизации. Часть деморализующего психологического груза при этом снимается с представителей других народов и перекладывается на русских. Поэтому, взгляды современных российских и русских политических алармистов представляют особый интерес.

Мы не можем претендовать на то, чтобы в данной небольшой работе точно выяснить, насколько является политический алармизм в России следствием проецирования переживания собственного упадка, понижения статуса русских и российского государства – на всю реальность, на весь мир. Мы можем лишь в некоторой степени уяснить, присутствует ли в этой тревоге *адекватная оценка* развивающихся мировых и региональных процессов, предвидение нарастания деструктивных тенденций для страны, региона, мира. Также важно знать те меры и рецепты, которые предлагаются алармистами для смягчения проблем и предотвращения катастроф. Эта работа представляет собой, может быть, первую попытку только поставить эти вопросы и осуществить самое элементарное знакомство и систематизацию взглядов некоторых ярких представителей спектра российского политического алармизма. Глядя из Украины.

Нынешнее состояние российских средств массовой информации, относительная доступность ряда изданий, разнообразных по направленности радиостанций и телеканалов, развитость сети интернет, позволяют получить адекватное представление о том, кто в российском обществе, по крайней мере, в основных европейских центрах России выражает и формирует представления населения о стоящих перед обществом проблемах, задачах, целях, и каковы эти представления. В силу известных причин (специфических информационно-пропагандистских интересов) официальные источники и оценки официальных лиц российского политикума нецелесообразно ставить для рассмотрения в первую очередь. Хотя в выступлениях высоких должностных лиц российского государства заметно нарастание алармизма, продуктивнее обратить внимание в первую очередь на выразителей дум и чаяний широких масс, на субъектов формирования этих дум, действующих из глубины гражданского общества. Это влиятельные, харизматичные общественные деятели, политики, писатели, журналисты, учёные.

Ситуация в России, экономическая, социальная, политическая, моральное состояние всеми алармистами оцениваются резко негативно. При дальнейшем рассмотрении их взглядов обнаруживаются важные различия в определении причин существующего положения вещей, в определении виновных в этом, в определении перспектив развития России. Важным показателем является представление о том, насколько трудно преодолеть нынешнее пагубное состояние, при каких условиях возможно возрождение и развитие, что надо делать. Важна оценка состояния и перспектив развитых капиталистических стран, капиталистического строя. Каковы перспективы человечества: относительное благополучие или упадок, сопровождающийся нарастанием, обострением проблем и страданий сотен миллионов людей.

В спектре российских политических алармистов выделяется специфическая группа идеологов, которые резко негативно оценивают настоящую ситуацию в России и её ближайшие перспективы, но в целом спокойны за человечество. Это группа известных политиков, интеллектуалов, журналистов, многие из которых исповедуют либеральные и неолиберальные взгляды. Можно сказать, что важными центрами их консолидации и артикуляции являются радиостанция «Эхо Москвы» (Газпром-медиа-холдинг, 1 млн. слушателей), телеканал RTVI (зрители в России, Украине, Израиле, Германии и далее до США; владелец В. Гусинский), в какой-то степени коллектив НТВ, ряд печатных и интернет изданий. На состояние умов с этой стороны эффективно влияют директор ИНИОН РАН, академик Пивоваров Ю. С., писатель В. Шендерович, доктор наук и телеведущая Е. Альбац, профессор-историк и телеведущий Н. Сванидзе, историк и писатель Л. Млечин, экономист-международник и политолог М. Урнов, известный экономист и топ менеджер С. Алексахенко, известные правозащитники и много других талантливых интеллектуалов. Они представляют то направление политической мысли, которое в России набрало силу с периода Перестройки и безраздельно господствовало в официальной политике в ельцинский период. В рамках этого направления доминирует и пропагандируется представление о том, что большинство серьёзных проблем современного российского общества является наследием тоталитарного советского прошлого, а также порождено нынешним авторитарным режимом власти, который есть воплощение господства силовых структур, поражён страшной коррупцией, осуществляет ошибочный и опасный антизападный и антилиберальный курс. Ситуация, по их мнению, очень тяжёлая, но не катастрофическая, поправимая, если убрать этот режим, вернуться к более выраженной либеральной экономической политике, войти в когорту демократических стран, которые помогут утвердить свободу, реализовать на деле принципы правового государства.

Очень показательна в этом отношении ситуация по делу С. Магнитского, который был руководителем отдела налогов и аудита в британской фирме Firestone Duncan, оказывавшей юридические услуги, в том числе и американскому фонду Hermitage Capital Management. Магнитский стал давать показания о том, как в 90-е и 2000-е годы российскими корруппантами с помощью названных компаний незаконно присваивались многомиллиардные суммы. Как считает Л. Алексеева и другие правозащитники, он был убит в СИЗО [2]. Российские правозащитники обратились к руководству США с просьбой оказать давление на российское руководство с тем, чтобы последнее наказало виновных в смерти Магнитского. Также, как желаемый и вероятный вариант спасения страны и решения острейших проблем рассматривается проект и план действий А. Навального. Это политический деятель и блогер, особенно известный публикациями имён и коррупционных схем российских чиновников. Он и его однодумцы считают весьма вероятным и желаемым, чтобы коррумпированный режим в России был устранён в ближайшие годы по типичному варианту «цветных» революций и революций «арабской весны». Что касается развитого капиталистического мира, то, согласно этому направлению либеральной мысли, он является хорошей опорой для преобразований в России, поскольку в целом здоров и имеет хорошие перспективы, стремится поддерживать демократию по всему миру. Кризисы здесь, если и случаются, то неизбежно сменяются динамичным развитием.

Можно сказать, что большинство представителей другой части спектра российских алармистов отличаются от либералов тем, что считают внутренние и внешние проблемы, ныне стоящие перед развитыми капиталистическими государствами, западом, серьёзными и могущими привести в дальнейшем к более значительным потрясениям. Согласно этим взглядам запад исчерпывает свои возможности лидерства, динамичного развития. Не может быть надёжным старшим партнёром, а тем более образцом в деле выведения России и других стран из деструктивного состояния. Напротив, отстаивая свои эгоистические интересы, запад является источником опасности и проблем для всего мира.

По-своему типичными в этой части спектра являются взгляды тех, кто в период Перестройки, или даже ранее, выступал с резкой критикой официальных советских ценностей и участвовал в борьбе против сложившегося в России, СССР порядка. В результате же перестроечных и постперестроечных изменений, особенно ельцинского периода, они с сожалением осознали, что с разрушением советского порядка были утрачены достижения советской цивилизации, которые были весьма значительными (мощная экономика, социальная защищённость, созидательный потенциал, высокий культурный и моральный уровень, образование, мощные вооружённые силы, патриотизм, относительно высокий уровень межнационального согласия) и могли быть хорошим трамплином для дальнейшего развития. Типичными, но вместе с тем очень разными представителями такой позиции являются, например, журналист и телеведущий М. Леонтьев, и социальный философ, политолог, профессор МГУ А. Дугин. Дугин выступил с позиций романтического «динамичного» консерватизма. Он имел смелость, работая в такой стране как Россия, попытаться найти в фашистской теории, не отождествляя её с идеологией человеконенавистничества, шовинизма и расизма, какую-то конструктивную мобилизационную логику. Он называет себя автором идеи создания движения национал-большевиков Э. Лимонова. В последние годы со своими российскими и зарубежными (Ален де Бенуа) единомышленниками разрабатывает «Четвёртую политическую теорию развития». Согласно этим разработкам человечество Нового Времени (модерна) переживает ожесточённую идеологическую борьбу и борьбу политических проектов.

По его мнению, основными проектами были либеральный, фашистский, коммунистический. Полностью победил либеральный. Но современное «постлиберальное» общество является вырожденческим, в социальном, политическом, моральном плане, обществом симулякров и фейков (кажимостей и подделок), где «массы людей приравняются к единой массе индивидуальных предметов». Нынешний кризис – только начало волны мировых бедствий. Необходимо преодоление такого состояния. Тем более, что «в мире постмодернизма и постлиберализма место для России не предусмотрено» [4]. Как инструменты и приёмы в борьбе с постлиберализмом, а также в основе порядка нового оздоровлённого человечества и России должны использоваться, помимо науки, - традиции, здравый смысл, народная интуиция, религия, особенно православие, но и политеизм, мифология, элементы других политических теорий, но встроенные в конструктивную логику четвёртой теории. Всё, что возвращает общество к подлинным ценностям. А как основной геополитический принцип возрождения России Дугин видит современное евразийство.

В позитивном отношении к евразийству с Дугиным солидарен *Гейдар Джемаль*. Идеолог российского исламизма, председатель Исламского комитета России. По предложению интернет ресурса «Свободная пресса» Джемаль дал интервью, где в условной, полуигровой форме прогнозировал «Россию 2015» во взаимосвязи с мировыми процессами. Джемаль напророчил третью мировую войну и новую русскую революцию как взаимосвязанные события. В духе воинствующего пассионарного исламизма он предвидит большую кровь, но в результате глубоких изменений Россия и всё человечество выйдут на более высокий уровень организации, справедливости. Как С. Кургинян, Г. Джемаль видит возможность возрождения России в связи с глубочайшими мировыми потрясениями, трансформациями, уже в составе обновлённого мира. Возможный сценарий событий он описывает так. В России нарастает конфликт между силовой элитой и преемниками советских партийно-хозяйственных органов, включивших в свой состав бывший теневой бизнес, криминал. Государственность в стране начинает разрушаться при поощрении этого процесса извне. Но в стране находятся силы, которые могут принять вызов и успешно бороться за сохранение страны. США и их помощники начинают вмешиваться открыто. Даже украинцы и белорусы осуществляют рейды по российской территории в рамках акций НАТО. Но страна отвечает тотальным «заказыванием» – вооружением и сопротивлением при активном участии исламского фактора. Тотальная мировая дестабилизация начинается с обострения конфликта между Японией, Китаем и другими странами Юго-Восточной Азии. Как и сто лет назад борьба между мировыми гигантами и блоками государств мешает им эффективно вмешиваться в процессы в России. А там развивается движение, вбирающее в себя все мировые сверхмодерновые силы [3].

Далее рассматривая спектр алармистов, целесообразно сопоставить позиции троих мыслителей, которых объединяет хорошо аргументированная стабильно высокая оценка советского строя и СССР, но и признание факта лёгкости его разрушения с последующей глубочайшей деградацией российского государства и народа. *Сергей Кара-Мурза*, доктор химических наук и социальный философ, автор бестселлера «Манипуляция сознанием». *Сергей Кургинян* кандидат физико-математических наук, системный аналитик, политолог, театральный режиссёр. *Александр Проханов*, писатель, тонко чувствующий «метафизику» социальных и политических процессов.

С. Кара-Мурза детально и глубоко раскрыл сущность, достоинства и недостатки советского общества, обстоятельства его распада и пришёл к выводу, что с помощью эффективных приёмов был осуществлён демонтаж как государства, так и советского народа [5]. Кара-Мурза считает, что разрушение государства, упадок народа произошли весьма основательные, но полагает, что это с российским государством бывало не раз,

и сохраняются реальные шансы на его возрождение и динамичное развитие. Правда, наиболее вероятно, что это произойдёт после периода смуты. С Кара-Мурзой в принципе согласны Кургинян и Проханов. Но есть разница в использовании терминологии. На наш взгляд, Кургинян и Проханов, как идеологи и политические деятели, пропагандисты значительно теряют, используя термин «империя» для характеристики не только царской России, но и для СССР и для желаемого союзного государства будущего. Ведь в России, Украине, на постсоветском пространстве со времён советской школы сохранилась устойчивая традиция понимать под империей образование, включающее господствующие и подчинённые народы, предполагающее неравенство. При этом Проханов и Кургинян остаются интернационалистами и являются сторонниками союзов равноправных народов. Можно предположить, что термин «империя» они упорно используют, стремясь объединить патриотов правого и левого толка, духовенство. В этом отношении более точен Кара-Мурза. Он для обозначения СССР использует термины «советская» и «российская цивилизация», имея в виду сформированный на принципах равноправия и общих интересов союз народов и государств, вырабатывающих общую культуру и идентичность.

Несмотря на его отдельные промахи, популярность позиции С. Кургиняна растёт, и он получает растущую поддержку десятков и сотен тысяч россиян. Это видно по результатам голосования на различных политических ток-шоу, требующих учёта мнений масс людей («Суд времени», «Исторический процесс», антишоу «Суть времени» и др.). Это объясняется значительным совпадением общественного мнения и позиций, излагаемых алармистами левого толка. Это было подтверждено двумя масштабными квалифицированными социологическими исследованиями в России. Так в начале 2011 года по инициативе либеральных политиков была инициирована кампания по осуждению политики СССР, так называемая программа «десоветизации». Для того, чтобы выяснить отношение к этой инициативе населения страны пять тысяч сторонников Кургиняна 6-22 апреля 2011 года на бесплатной основе провели опрос 36014 человек в 1732 населённых пунктах 77 областей России. Один из основных вопросов, который задавался респондентам: «Если бы в России решили провести общенародный референдум и спросили: «Нужно ли в России осуществлять программу, предполагающую признание Советского Союза преступным государством, осуществлявшим геноцид собственного народа и виновным в развязывании Второй мировой войны», то как бы вы ответили?». «Нет» на этот вопрос ответили 89,7% респондентов [1]. Этот результат тем значительнее, что на протяжении двадцати лет в стране в СМИ доминировали критические оценки политики СССР.

По мнению Кургиняна и других алармистов левой группы, народу (СССР, России, прежде всего русским) нанесён сокрушительный удар. Народ атомизирован, деморализован, лишён достойного дела, утратил умение создавать высокие образцы материальной культуры. Он, вероятно, прошёл точку невозврата к возрождению потенциала. Но исследования показали, что он повреждён, но не уничтожен. И минимальные шансы на возрождение, возможно, есть. Страна падала в пропасть от перестройки до путинского режима. «Путинцы» резко затормозили падение, но не остановили его, поскольку это невозможно сделать в рамках сложившегося социально-экономического строя. Надо не только режим менять, а строй. Но разрушать порядок, государство по типу цветных революций нельзя. Поскольку, как и в странах арабских революций, в России в настоящий период нет реальной созидательной силы, которая могла бы удержать падающее в хаос общество от окончательного разрушения, и реорганизовать его. Эту силу надо готовить. Хотя времени чрезвычайно мало. Сторонники Кургиняна начали работу, делая ставку на «когнитариат» (в основном, специалистов, работающих в сфере информационных технологий и зарабатывающих средства к жизни своим трудом) При этом после-

дователи Кургиняна считают важной задачей в господствующей социальной группе, в капитале, в бизнесе отделить от доминирующей паразитической, компрадорской части тех, кто настроен действительно патриотически и готов работать на возрождение общества. По мнению Кургиняна, россияне, народы других постсоветских республик, обладают уникальным опытом социально-экономического строительства и могут при определенных обстоятельствах помочь всему миру, фашизирующемуся, сползающему к глобальной дестабилизации и войне, выйти на новый перспективный уровень организации, на новые принципы взаимоотношений людей и народов [6].

Выводы. Более обстоятельный анализ ситуации в стране, на постсоветском пространстве и в мире, учёт тенденций и закономерностей общественного развития подтверждают выводы о том, что либеральный политический алармизм постсоветского пространства мало продуктивен. Во многих случаях экспорт либерализма из стран ядра капиталистической миросистемы в периферию и полу-периферию является инструментом подчинения последних первому. При этом можно в основном согласиться с оценками и логикой патриотического крыла российских алармистов, признавая, однако, что шансы на сохранение страны, возрождение потенциала народа, на уход России от статуса сырьевого придатка в мировой капиталистической системе в обозримом будущем весьма невелики.

Список литературы: 1. <http://axio.eot.su/index.htm>. 2. http://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%9C%D0%B0%D0%B3%D0%BD%D0%B8%D1%82%D1%81%D0%BA%D0%B8%D0%B9_%D0%A1%D0%B5%D1%80%D0%B3%D0%B5. 3. Джемаль Г. Нас ждет Третья мировая и новая русская революция // <http://svpressa.ru/politic/article/50243>. 4. Дугин А. Четвёртая политическая теория // <http://konservatizm.org/konservatizm/theory/140309014819.xhtml>. 5. Кара-Мурза С. Г. Демонтаж народа. – М.: Алгоритм, 2007. – 704 с. 6. Манифест движения «Суть времени» // <http://eot.su/manifest>.

*Ченцова А. С.
г. Белгород, Россия*

ЭТНОЯЗЫКОВЫЕ МОДЕЛИ ГОСУДАРСТВ НА ПОСТСОВЕТСКОМ ПРОСТРАНСТВЕ

Постсоветское пространство в наше время – чрезвычайно динамичная, нестабильная территория. Отношения между государствами региона очень часто носят напряженный и противоречивый характер. Значительную составляющую в решении межнациональных проблем занимает лингвокультурная составляющая. Язык в массовом сознании расценивается как национальный символ, особая «этническая» ценность, мощное средство этнической мобилизации. Об этом в своё время говорил ещё В. Г. Белинский: «Все народы потоку только и образуют своею жизнью один общий аккорд всемирно-исторической жизни человечества, что каждый из них представляет собою собственный звук в этом аккорде, ибо из совершенно одинаковых звуков не может выйти аккорд» [3, С. 5].

Известный американский политолог Бенедикт Андерсон в своей книге «Воображаемые сообщества. Размышления об истоках и распространении национализма» рассматривает данный вопрос, где «битве языков» даёт своё определение: «лингвистический национализм» [2, С. 210].

Как правило, наибольшее внимание языковой политике уделяют народы, борющиеся за свою независимость. Особенно сложен вопрос языковой ситуации в регионах,

в которых сам факт разнообразия этносов, культур и языков используется для обострения межэтнической власти и собственности.

Этноязыковой механизм в постсоветских странах носит несколько аранжированный характер. Тенденция этнократического подхода нашла своё выражение в проведении политики о статусе языков титульных национальностей. Титульным языком принято называть язык этноса, по которому названо национально-государственное или национально-территориальное образование [6]. Результаты изучения этноязыковой политики позволяют представить всю совокупность государств постсоветского пространства в виде пяти моделей.

Первая модель является наиболее жесткой, этноэгоистичной. Проявляется в исключении русского языка из административной и социальной сферы, прекращении его преподавания в вузах и школах, запрет на «делопроизводство и общение на русском языке», использование его в официальных государственных документах, увольнение работников, плохо знающих титульный язык, штрафование на суммы (около 10–50 латов) за недостаточный уровень знания [1, С. 88].

Данная модель находит яркое применение в странах Балтии. Особенно болезненно на себе это ощущают смешанные семьи.

Вторая модель является мягкой формой аналогичной политики, которая требует знание титульного языка и возможность использования русского языка в быту. Замена русского языка украинским во всех социальных сферах вызывает недовольство населения Южной, Центральной и Восточной Украины, где население, в целом, владеет двумя языками. Ярким примером послужили парламентские выборы в Украине в марте 2002 г., когда, во время переписи населения, каждый второй назвал русский язык своим родным языком, хотя официально этнических русских на всей территории страны 12–15%.

Третья модель этноязыкового национализма урезает число сфер использования русского языка в регионе путём сокращения числа русскоязычного населения, вынужденного уезжать из этих районов. Эта модель используется такими странами, как: Узбекистан, Туркмения, Грузия, Азербайджан. Сокращение программы преподавания русского языка в этих странах происходит наряду с расширением объема преподавания английского и турецкого языков, которые представляются как более привлекательные для школьников и студентов вузов. В этих странах отмечается «информационный геноцид» русского языка на каналах местного телевидения и радиовещания, вводятся ограничения на использование русского языка в рекламе. Увольняются все русскоязычные, занимающие хозяйственные и административные посты. Осуществляется попытка поместить русский язык вне социального информационного пространства.

Четвертая модель «диалога», компромисса не устраивает полностью ни одну из участвующих в ней сторон. Находит своё яркое проявление в Киргизии и Казахстане, где русский язык не признан государственным, ему придан статус официального языка благодаря широкому использованию в официальной и повседневной жизни. Целые районы не имеют казахского населения, и, следовательно, отсутствует языковая среда, поэтому опыт по обучению всего населения казахскому и киргизскому оказался неудачным. Даже в период самого большого натиска националистических сил в начале 90-х годов согласно социологическому опросу больше половины населения Казахстана (57,1%) выступили за придание русскому языку статуса второго государственного (опрос июля 1994 г. 1116 человек по республиканской выборке, «Мнение»).

Пятая модель активно применяется внутри России, подчеркивается неоднозначность и спорность законодательного закрепления русского языка с языками национально-государственных образований. В частности, в Чечне и Туве за титульным языком закрепляется статус государственного. В других случаях (Татарстан и др.) признава-

лось, что государственными языками являются русский язык и язык «титულიной» нации. Существует принцип распределения власти по этническому принципу – в Адыгее, Чувашии приняты законы, устанавливающие ограничения на занятие высших государственных чинов, на которые, включая главу республики, могут рассчитывать только представители «титულიной нации», которые гарантируют «самобытность и целостность» народа. Среди задач языковой практики, стоят также вопросы о реформах письменности. 15 сентября 1999 Госсовет Татарстана принял закон «О восстановлении татарского алфавита на основе латинской графики», вступивший в силу 1 сентября 2001. Планировался поэтапный переход с кириллицы на латинский алфавит в течение целого десятилетия. С осени 2000 г. латиница применяется в ряде школ в виде эксперимента. К концу 2011 г. рассчитывалось завершить переход на латинский алфавит, печатная продукция должна издаваться как на кириллице, так и на основе латинского алфавита [7].

Вопрос культуры письменных традиций перерастает в политический. Но лучшим ответом на этот вопрос может быть мнение самого татарского населения: По данным А. Ф. Валеевой, социологическое обследование жителей Татарстана показало, что и в городе и в селе 45–43% соответственно к этой идее относятся отрицательно и при 31% равнодушных и только 9,2 и 21,9% относятся к этому позитивно [5].

Таким образом, на постсоветском пространстве установился «этнолингвистический национализм», который отчётливо проявляется в заметной политизации проблем национальных языков, законодательном закреплении статуса государственного языка «титულიной» нации при активном влиянии государственных структур на существующие языковые отношения путём регламентации сфер употребления языка [4, С. 309].

Список литературы: 1. Аклаев А. Р. Законодательство о языках и межэтнические конфликты в республиках Российской Федерации // Конфликтная этничность и этнические конфликты, – М., 1999. – 200 с. 2. Андерсон Б. Воображаемые сообщества. Размышления об истоках и распространении национализма / Пер. с англ. В. Николаева; Вступ. ст. С. Баньковской. – М.: «КАНОН-пресс-Ц», «Кучково поле», 2001. – 288 с. 3. Белинский В. Г. Сочинения Александра Пушкина / Ред. предисл. и прим. Н. И. Мордовченко. – Л.: Гослитиздат, 1937. – 706 с.: ил. 4. Иванов В. Н. Россия федеративная: Проблемы и перспективы / Под общ. ред. В. Н. Иванова. – М.: ИСПИ РАН, 2004. – 360 с. 5. См. Аргументы и факты. – М., 1994. – № 34. 6. Бенедиктов Н. А. О правовых основах государственной языковой политики [Электронный ресурс] О некоторых терминологических квалификациях языка // . – Режим доступа: http://www.gramota.ru/biblio/magazines/mrs/mrs2003-02/28_492. – Дата обращения: 5.11.2011. 7. Татарский язык [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%A2%D0%B0%D1%82%D0%B0%D1%80%D1%81%D0%BA%D0%B8%D0%B9_%D1%8F%D0%B7%D1%8B%D0%BA. – Дата обращения: 2.11.2011.

*Шостка В. И.
г. Симферополь, Украина*

ГЕОПОЛИТИЧЕСКИЕ ПРОЦЕССЫ В КРЫМУ: СИТУАЦИЯ, ПРОБЛЕМЫ И РАЗВИТИЕ

Крым за время независимости Украины не раз оказывался на «геополитическом разломе» государственных взаимоотношений не только между Россией и Украиной, но

и центральной властью в Киеве и крымской властью, что и обусловило драматизм и сложность событий, которое пережило крымское сообщество. Внимание большого количества людей приковано к Крыму как в России, Украине и в самом Крыму не только ввиду большой остроты развивающихся здесь конфликтов. Эта острота здесь не так значительна как, например, в Абхазии или Южной Осетии, а, пожалуй, внимания заслуживает в первую очередь большой конфликтный потенциал, связанный с нахождением здесь базы Черноморского флота; во-вторых, ранее обычно рассматривалось политическое противостояние между крымским сообществом и центральной властью, получившее не совсем верное название «крымский сепаратизм»; в-третьих, ситуация с возвращением и обустройством крымских татар и др. Давно замечено, что распад империй всегда чреват самыми неожиданными последствиями для населения. Особенно тяжело становится тем регионам, которые находятся на «геополитических разломах» прежнего государства. Такие регионы оказываются камнем преткновения и предметом спора и зачастую превращаются в «мины замедленного действия» под будущую стабильность в регионах [1].

В ходе многолетних дипломатических баталий из-за стоимости газа «разменной монетой» становился Черноморский флот. Россия, безусловно, сохранила своё присутствие в Крыму и это есть в её руках мощный рычаг воздействия на ситуацию в Черноморском регионе.

Сохранение Черноморского флота с главной базой в Севастополе свидетельствует о том, что Украина и Крым по-прежнему остаются в орбите российской военно-политической стратегии. Превратятся ли сегодняшние отношения между Россией и Украиной со временем в подлинное партнёрство, или по истечении срока аренды споры вокруг будущей судьбы флота вспыхнут с новой силой?

Основным итогом украино-российского противостояния для Крыма явилось то, что Севастополь фактически отторгнут от территории республики. Сегодня город переживает ряд тяжелых экономических потрясений, связанных с сокращением армии и флота, закрытием военных заводов, отсутствием инвестиций в этот политически нестабильный регион и другими проблемами. Город не получает ничего от аренды территории, т.к. все средства идут в центральный бюджет, а присутствие в нём военной базы другого государства делает практически невозможным его полноценное развитие как торгового порта, курорта и т.п. [1, 2].

Ликвидация самостоятельности исполнительной власти Крыма и ограничение в целом автономии усугубило проблему взаимоотношений центральной власти и крымского сообщества. Сфера реальных полномочий Крымского руководства сегодня не совпадает со сферой юридически признанных полномочий.

Если говорить о внутривластной ситуации на полуострове, то она характеризуется усилением административно-государственных институтов, связанных с Партией Регионов. Перед государственными органами Крыма стоят сегодня серьезные проблемы социального и экономического характера, связанные со стабилизацией экономики полуострова. Что касается населения Крыма, то оно переживает период разочарования в политической деятельности «макеевского» руководства республикой. Для большинства крымчан их сегодняшняя жизнь оборачивается невыплатами зарплаты, высоким налогообложением, давлением на малый и средний бизнес и другими явлениями, порождая большую социально-психологическую напряженность, чувство апатии и безысходности.

Чрезвычайно болезненными в отношениях центра и автономии остаются вопросы управления собственностью. Один из характерных конфликтов связан с переподчинением украинскими ведомствами предприятий курортно-рекреационной сферы, сейчас

решается также вопрос о переподчинении Киеву памятников культуры Крыма. Составной частью «Крымской политики» Киева является ликвидация бюджетной самостоятельности Крыма. Болезненным является вопрос о государственном трехязычии в Крыму и официальный статус русского языка.

Крымский автономизм, с этой точки зрения, действительно – явление не вполне типичное [3]. Здесь сложилось весьма своеобразное в этнокультурном отношении сообщество, большей частью состоящее из потомков русских и украинских переселенцев, довольно четко осознающее свою особую роль по отношению к своим соотечественникам на материке. Украинские аналитики не готовы признать право на самоопределение за крымскими татарами, как этносом, не имеющим другой территории, кроме Крыма, однако, очевидно, что Крымская автономия в этом смысле не является крымско-татарской [2, 4].

Конечно, за двадцать лет независимости организация власти и управления, созданная в Крыму, несмотря на постоянные и серьезные изменения, позволила решить многие проблемы, связанные с репатриацией крымских татар и других этнических групп, снизить риск межнациональных и межэтнических конфликтов, обеспечить их представительство в структурах власти. Хотя здесь существуют достаточно серьезные проблемы, именно автономия является оптимальным механизмом интеграции репатриантов в социальную среду полуострова [5, 7].

Крымско-татарский вопрос является мощным внутренним фактором и влияет на региональную самостоятельность Крыма. Наиболее структурированным и мощным является национально-либеральное крыло крымско-татарского народа, а также Организация Крымско-татарского национального движения (ОКТНД). Современный этап крымско-татарского движения характеризуется, прежде всего, тем, что центр тяжести его отчетливо смещается из политической в социально-экономическую сферу, частично смягчается острота противостояния крымских татар и их объединений с республиканскими властями, зато обостряется противоречия внутри самого Крымско-татарского движения. Современное движение сегодня представлено тремя основными направлениями: это, прежде всего, НДКТ, которое условно можно назвать как «Социальное»; Меджлис и ОКТНД – «национально-либеральное» движение и «Адалет» и близкие ему группы «Адет», «Давет», «Иман», «Эски-Юрт», «Возрождение», «Виляят Крым», «Хизбут-Тахрир» и другие – «национал-радикальное» движение крымских татар [6, 7].

Тяжелые условия жизни репатриантов в Крыму приводят к неблагоприятным последствиям, способствуют росту преступности в среде крымских татар, падению нравственности, значительного социального их расслоения. Как пишет С. Червонная: «Когда проезжаешь сегодня по Крыму мимо «татарских новостроев», где рядом с лачугами и землянками возвышаются двух-трехэтажные кирпичные дворцы... трудно представить себе единый крымско-татарский народ. Сегодня менее одного процента его населения держит в своих руках 90% реальных доходов и капиталов...» [2].

Исламский фундаментализм – одна из любимых страшилок XXI столетия... Если мы относительно недавно говорили главным образом о выходках активистов Меджлиса – самозахватах земли, спекуляциях участками, спекуляциях национальной принадлежностью при переделе собственности или о представительстве крымских татар в органах власти и подобных мирских делах, то в недалеком будущем исламский радикализм вполне может стать частью крымской действительности. Например, мусульманская община «Давет» открыто пропагандирует идеи создания всемирного Халифата уже более пяти лет. Ваххабиты из организации «Хизб-ут-Тахрир» поставили цель – воссоздание единого мусульманского государства, в котором действуют законы шариата. Все немусульманские народы должны будут платить дань Халифату и за это станут пользо-

ваться его покровительством. Если же немусульманские страны откажутся платить дань, халиф может объявить им священную войну – джихад. Правительства Таджикистана, Киргизии и Узбекистана обвинили членов «Хизб-ут-Тахрир» в терроризме, запретив их деятельность на своих территориях. В 2003 году «Хизб-ут-Тахрир» была признана террористической и запрещена на территории России. Духовное управление мусульман Крыма (ДУМК) обвиняет украинские и крымские власти в двойных стандартах: несмотря на множество громких заявлений об угрозе исламского радикализма реальных шагов по противодействию сектам не предпринято. Верховный муфтий Крыма Эмир Али Аблаев заявил: «Мы все однозначно против любых действий «Хизб-ут-Тахрир», такие партии приносят зло мусульманам Крыма, в частности крымским татарам» [6]. «Эта зараза распространяется по всему миру. И на Украине тоже. У Вас ваххабитов больше, чем в Чечне, – такое мнение выразил президент Чечни Рамазан Кадыров в интервью одной из украинских центральных газет. – Очень многие фанатики приходят к нам через вашу страну. И если Вы не будете бороться с этим явлением, завтра – послезавтра они натворят у Вас то же, что сделали в Чечне, Дагестане, Ингушетии...» [6].

Один из главных парадоксов крымской действительности заключается в том, что заинтересованные политики и пресса, как правило, говорят об угрозе со стороны легальных организаций крымских татар, а о существовании преступных группировок, организованных на этнических и религиозных принципах, предпочитают громко не говорить. Нынешней весной в Феодосии правоохранительными органами был задержан неизвестный чеченский уголовный авторитет Омар Уфимский (Бекаев), несколько лет находившийся в розыске в Российской Федерации. Киллеры из печально знаменитой преступной группировки Аслана Дикаева квартировали в Симферополе. Здесь же проживает и его гражданская жена. Согласно данным исследований миграционной службы наибольшее количество нелегалов из Средней Азии и Кавказского региона сосредоточено на юго-востоке Украины, ...в Крыму и Одесской области. По словам народного депутата от Партии регионов Валерия Коновалюка, отсутствие последовательной миграционной политики стало одной из причин одесской трагедии.

Как видно из приведенных примеров, Украина, успокоенная долгим, относительно спокойным существованием в стороне от мировых бурь, на самом деле лишь сознательно укрывалась иллюзией того, что «ситуация под контролем». Реальность оказывается иной: в религиозно- общественной жизни происходят процессы, которые могут привести к неконтролируемым выплескам насилия. Насколько сегодня сложна ситуация в Украине показали недавние события в Одессе. Увы, от возможности их повторения никто не застрахован, в том числе и Крым.

Таким образом, проблема крымских татар – это в значительной степени проблема нашего собственного самосознания, проблема уровня нашего понимания своего места и места других этносов на благодатной крымской земле.

Крымское сообщество может строиться только сообща. Очевидно, только так, на уровне диалога, причём такого диалога, в котором участвовали бы самые многочисленные заинтересованные группы и представители разных этносов, а не политически заангажированные «полномочные представители». Поиск различных механизмов взаимодействия между властью и этническими и религиозными объединениями просто жизненно необходим, в противном случае над Крымом всегда будет висеть дамоклов меч раздоров.

В политическом поле Крыма практически полностью отсутствуют политические программы и документы, направленные на качественное улучшение межнационального климата в регионе. Отсутствует единая стратегическая программа развития Крыма, что

говорит о том, что основные этнические группы пока не только не создали проект совместного проживания, но даже и не сформулировали его основные принципы.

Практически все крымчане заинтересованы в том, чтобы власти автономии и Украины с большим вниманием отнеслись бы к проблемам, переживаемым населением полуострова, своевременно реагировали на сигналы, предупреждали появление конфликтных ситуаций. Этнические группы, проживающие в Крыму, отстаивают положение, при котором был бы удовлетворён определённый уровень их культуры, образовательных, информационных потребностей, стремятся к тому, чтобы их голос мог быть услышан на уровне государственной власти.

Напряжение в области национальных отношений, которое наблюдается в Крыму, реально отражается на снижении общего качества жизни в регионе, причём это ощущают как представители отдельных этнических групп, так и всё сообщество вместе.

Поэтому стабилизация и нормализация этнической жизни в регионе, разрешение наиболее острых проблем, о которых мы рассказали выше, соответствуют интересам всех жителей Крыма независимо, от их вероисповедания и национальной принадлежности [5, 6].

Список литературы: 1. Габриэлян О. А. Политические процессы в Крыму. Последние десятилетия XX века / О. А. Габриэлян. – Симферополь: 2000. – 160 с. 2. Мальгин А. Украина: соборность и регионализм. / А. Мальгин – Симферополь: Сонат, 2005. – 279 с. 3. Автономная республика Крым в XXI веке: опыт, проблемы, развитие // Мат. научно-практ. конф. – Симферополь: Антиква, 2007. – 368 с. 4. Шостка В.И., Шостка О. В. Социально-демографическая ситуация и роль национально-культурных общественных объединений в трудоустройстве населения Крыма / В. Шостка, О. Шостка. // Мат. IV Межд. научно-практ. конф. «Проблемы гармонизации межэтнических отношений в многонациональном обществе», Харьков, 2008. – С. 207–220. 5. Шостка В. И. Социально-демографическая ситуация и проблемы занятости полиэтничного населения Крыма в индустрии гостеприимства // Мат. 10-й Межд. междисципл. научно-практ. конф. «Сучасні проблеми науки та освіти» 30.04 – 10.05.2010, Севастополь, Харьков, 2010. – С. 61–68. 6. Филиппов Н. Мы медленно спустимся с горы... // Н. Филиппов – г-та «Крымская правда», № 200 (25263), 3 ноября 2011 г. – С. 2. 7. Ішин А. В., Беднарський І. Г., Швець О. Б. До питання щодо проявів етнополітичних суперечностей в Криму на сучасному етапі / А. В. Ішин, І. Г. Беднарський, О. Б. Швець – Сімферополь, 2005. – 60 с.

СОДЕРЖАНИЕ

РАЗДЕЛ 1

НЕРАЗРЫВНОСТЬ ИСТОКОВ СЛАВЯН

Товажнянский Л. Л.	
Роль науки и образования в гармонизации украино-российских отношений.....	3
Ганичев В. Н.	
Добрые люди, созидатели, подвижники, милостивцы, благотворители.....	10
Романовский А. Г.	
Украина: проблема цивилизационного выбора.....	13
Архиереев С. И.	
Старейшие университеты – единое пространство исторической преемственности.....	17
Беспалов С. В.	
Перспективы повышения эффективности политики России на постсоветском пространстве в условиях мирового кризиса.....	21
Бобр А. М., Новиков В. Т.	
Проблема сохранения идентичности славянской цивилизации в глобализирующемся мире.....	26
Лыкошина Л. С.	
Православие в современной Польше.....	30
Олейник Н. Н.	
К истории создания на Слобожанщине украинских казачьих полков.....	36
Чернов С. И.	
Приграничное сотрудничество как основа устойчивых и взаимовыгодных связей Украины и России.....	42

РАЗДЕЛ 2

ПРОБЛЕМЫ ОБЩЕГО И ОСОБЕННОГО В ИСТОРИИ ВОСТОЧНОСЛАВЯНСКИХ НАРОДОВ

Бондаренко К. М.	
Современная белорусская историография монархического движения в Российской империи начала XX века.....	44
Британ В. Т., Савич А. В.	
Сотрудничество украинских и российских ученых в развитии металлургической науки (XX – начало XXI в.).....	49
Висоцький О. Ю.	
Ціннісні основи технологій легітимації політичної влади в контексті східнослов'янської цивілізації.....	55
Гужовська З. І.	
Вивчення спільного історичного минулого як необхідний елемент участі молоді в гармонізації україно-російських відносин.....	60
Дворкін І. В.	
Національна політика Російської імперії та український національний рух у XIX ст.: деякі аспекти сучасної історіографії.....	63
Древаль Ю. Д.	
До питання про методи оцінювання персоналу публічної служби.....	66
Кабачек В. В.	
Відображення історії україно-російських взаємостосунків у сучасній українській шкільній літературі.....	67

Качахідзе Д. М. Українсько-російське зближення 2000–2004 рр.....	73
Лавринович Д. С. «Союз 17 октября» и национальный вопрос в северо-западном крае Российской империи (1905–1915 гг.).....	77
Леонов М. Я. Відносини Давньої русі з країнами Європи.....	83
Леонова Н. В. До питання гармонійного співрозвитку східнослов'янських мов.....	86
Мищенко В. И. Российско-украинские отношения: историческая ретроспектива и их развитие в III тысячелетии.....	89
Мотенко Я. В., Шишкіна Є. К. Оцінка наслідків української євроатлантичної інтеграції в працях російських науковців початку ХХІ ст.....	94
Николаенко В. И. Украина: «Зона свободной торговли – или Таможенный союз» (к российско-украинским отношениям).....	97
Олейник А. Н. Политика заработной платы большевиков в 1930-е гг. в Украине.....	101
Пономаренко Р. О. Война в Ираке и геополитический выбор Украины.....	105
Савченко Л. П. Ломоносов и историческая наука.....	109
Скляр В. М. Зміни чисельності росіян в Україні наприкінці ХХ – на початку ХХІ ст.....	112
Телуха С. С. Реставрація патріаршества РПЦ в контексті особистих ініціатив митрополита Антонія (Храповицького) напередодні та під час роботи Всеросійського помісного собору (1917–1918 рр.).....	121
Харченко А. В. Наслідки переяславської угоди в міжнародних відносинах другої половини ХVІІ ст.....	126
Шепеленко О. Г. Науково-технологічна взаємодія Росії та України.....	130
Юрченко Н. С. Историческая память о Великой Отечественной войне: тенденции и факторы ее сохранения для единства братских народов.....	134

РАЗДЕЛ 3

ОБРАЗОВАНИЕ В СИСТЕМЕ ВЗАИМОДЕЙСТВИЯ СЛАВЯНСКИХ КУЛЬТУР

Арабаджи Т. Д. Кар'єра і професійне самовизначення спортсмена.....	142
Бабічев Є. Р. Формування політичної та національно-патріотичної позиції студентської молоді в контексті викладання політології.....	146
Беркутова Т. И., Тычина Н. В. Интерактивный подход в комплексном обучении иностранным языкам профессиональной ориентации.....	150

Брославська Г. М.	
Виховна складова викладання фундаментальних дисциплін.....	153
Васильєва І. Г.	
Педагогічні технології як засіб забезпечення цілей освітньої програми.....	157
Гаврилюк Ю. Р., Сладких І. А.	
Історико-педагогічний аналіз розвитку системи підготовки іноземних громадян на теренах колишнього СРСР.....	162
Генькіна М. А.	
Досвід підготовки інженерів-теплотехників у вищій школі України та Росії.....	167
Гончаренко Т. Є.	
Проблеми підготовки студентів вищих навчальних закладів, що навчаються англійською мовою.....	172
Грень Л. Н.	
Ситуация успеха: её значение и принципы организации.....	176
Грінченко О. М.	
Психологія успіху як основа соціального оптимізму.....	181
Девятьярова Т. А., Самошко Я.	
Личность современного педагога системы профессионально образования.....	184
Демидова Ю. Є.	
Методичні аспекти формування екологічної культури майбутнього фахівця.....	188
Дьяченко О. В.	
Религия в системе образования Республики Беларусь.....	195
Згурська М. П.	
Сутність і загальна структура педагогічної культури викладачів технічних дисциплін у ВНЗ.....	198
Канивец М. В.	
Изучение психологической готовности студентов к саморазвитию и самосовершенствованию.....	203
Кириченко О. М.	
Методические аспекты формирования творческих умений у будущих инженеров-педагогов швейного профиля.....	207
Кононова А. А.	
Диалог культур Украины и России.....	211
Конохова Н. В.	
Розробка системи дистанційної освіти.....	216
Кузьменко Н. Н., Мокрецова Н. Я.	
Психологические аспекты подготовки менеджеров аграрной сферы.....	219
Курявська О. М.	
Гуманізація вищої інженерної освіти України та Росії як її умова вдосконалення.....	224
Михайличенко В. Е.	
Педагогика успеха как интегральный личностно-ориентированный подход к формированию успешности студентов.....	227
Марченко В. С., Марченко І. І.	
Адаптація професійної освіти України в Європейський освітній простір.....	231
Мовчан Я. А.	
Ответственность как неотъемлемое качество личности профессионала.....	235
Нагайцева Н. И.	
Единый социально-экономический словарь как удачная альтернатива учебным словарям по отдельным общественным и экономическим дисциплинам.....	238
Орел В. В.	
Дослідження ролі культури у соціалізації майбутніх фахівців в роботах російських та українських педагогів.....	242

Петутина Е. А. Этика преподавателя и его жизненные приоритеты.....	244
Пономарьев О. С. Філософія освіти як методологічна основа формування професійної компетентності фахівців.....	248
Резнік С. М. Удосконалення педагогічного спілкування у навчальному процесі вищої школи.....	253
Решетняк С. Б. Исползование интерактивных мультимедиа в вузовском учебном процессе.....	257
Рибка Ю. В. Формування професійної компетентності вихователя дошкільного навчального закладу.....	261
Рябченко Л. О. Проблема удосконалення навчально-пізнавального процесу в українській та російській педагогіці вищої школи.....	264
Сергородцева А. А. Современные трансформации психологических аспектов образовательной деятельности в Украине и России.....	267
Снігурова І. І. Особенности мовленнєвої взаємодії російської та української мов як чинник розвитку молодшої людини на сучасному етапі.....	270
Фурманець Б. І. «Пострадянський простір» України: оновлення людського потенціалу та сучасної еліти.....	275
Харченко А. О. Актуальні проблеми підготовки економістів.....	281
Шостка В. И., Дубинянский Ю. М. Образование как важнейший фактор развития и усиления интеллектуального потенциала нации.....	286

РАЗДЕЛ 4

РОЛЬ ЭКОНОМИЧЕСКОГО СОТРУДНИЧЕСТВА ДЛЯ РАЗВИТИЯ ПОСТСОВЕТСКОГО ПРОСТРАНСТВА

Броницький О. М. Гуманізація соціально-трудових відносин у духовному виробництві як умова ноосферізації соціально-економічної системи.....	292
Броницкая В. В. Духовный капитал: социально-экономическое содержание и роль в духовном производстве.....	296
Балабанова Г. Г. Экономическая безопасность России в условиях глобализации.....	300
Бахчеванова Н. В., Москаленко К. В. Інноваційне співробітництво України та Російської Федерації.....	303
Винницкая С. Г., Назаренко Е. В. Перспективы развития украинско-российских отношений.....	307
Воробьев Е. М., Барвенко Е. Ю. Экономические отношения России и Украины в контексте геополитики.....	311
Давыденко Т. А. Социально-экономические проблемы повышения качества человеческих ресурсов.....	319

Двинских В. Н. Институциональные аспекты экономической интеграции Украины.....	323
Дяченко Т. А., Сорокіна Н. О. Перспективи україно-російського співробітництва в інноваційній сфері.....	329
Журавлева Л. И. Трудовые ценности современного человека.....	332
Івашенко М. В., Удодова В. І., Олефір Є. А. Актуальні питання розвитку очес в сучасних умовах та місце України в цій організації.....	335
Кажанова Е. Ю. Проблемы взаимодействия национальных экономик в условиях глобализации.....	340
Карвицкая Г. В., Обухов С. В. Формирование системы показателей оценки эффективности госзакупок как механизма управления общественными финансами.....	344
Карпова І. В., Черних А. А. Проблеми забезпечення конкурентоспроможності економік України та Росії в сучасних умовах.....	347
Касян Л. А., Івашенко М. В. Розвиток торговельних відносин між Україною та Росією.....	352
Климова Н. І., Шахова О. О. Необходимость формирования нового механизма залучения инвестиций в экономику Украины.....	355
Лысенков А. В. Украина и постсоветское пространство: итоги основных нововведений (2005–2009).....	358
Микитась А. А., Климова С. О. Анализ интеграционных векторов украинской экономики.....	362
Максименко я. а., Меглій а. в. Основні напрямки регулювання та стабілізації міграційних процесів в Україні.....	366
Никитина Е. А. К вопросу о необходимости повышения конкурентоспособности страны.....	371
Олійник Ю. А. Інновації та інноваційні процеси як підґрунтя взаємодії суб'єктів господарювання в ринкових умовах.....	374
Попадинец Е. В. Усиление социальной функции предпринимательства в Украине и России.....	378
Подрез О. И., Черепанова В. А. Роль экономического сотрудничества постсоветских государств в борьбе с валютно-финансовым кризисом.....	382
Решетняк Н. Б., Момот Е. В. Трудовая миграция как фактор занятости населения Украины и России.....	384
Сидоренко Ю. В., Климова С. О. Анализ влияния деятельности зарубежных ТНК на экономику Украины.....	389
Соболєва О. П., Поліщук В. О. Сучасні проблеми міжнародної трудової міграції.....	391
Сычева О. В., Кулябин А. Оценка инструментов инвестирования управляющих компаний пенсионного фонда РФ.....	396
Чмирева Е. В., Кривцунова О. Л. Влияние интеграции России и Украины на развитие малого инновационного бизнеса.....	399
Шкодїна І. В., Чепелюк М. С. Вплив Росії на фондовий ринок України.....	402

Шипілова М. В., Жарков В. М.	
Вплив впровадження соціального житла на розвиток суспільства.....	405
Яцина В. В.	
Складові транзакційних витрат на підприємствах України та Росії.....	409

РАЗДЕЛ 5

ПОЛИТИКО-ПРАВОВЫЕ ПРОБЛЕМЫ И ПУТИ РАЗВИТИЯ УКРАИНО-РОССИЙСКИХ ОТНОШЕНИЙ

Анучина Л. В.	
Постать Фритьофа Нансена та українська культура.....	413
Бакуменко О. О.	
Діяльність органів земського самоврядування в рамках процесів формування громадянського суспільства в Російській імперії межі XIX–XX ст.: етносоціальний аспект.....	415
Васильєва І. Г., Кашаба О. Ю.	
Чинники формування політичного іміджу держави.....	419
Вергун В. Г.	
Политико-правовая проблема Черноморского флота с точки зрения украинско-российских отношений.....	423
Вергун В. Г., Питкевич К. О.	
Перспективы вступления Украины в ЕврАзЭС.....	427
Гаевая А. В.	
Украинско-российский опыт в сфере определения государственных норм.....	431
Гаряєва Г. М.	
Франчайзинг в системі російської та української освіти.....	435
Герасина Л. Н.	
Правовая жизнь общества и типология правовой культуры.....	437
Єфімов Є. О.	
Застава виключних майнових прав на об'єкти інтелектуальної власності, як засіб забезпечення виконання зобов'язання.....	441
Жуков С. М.	
Учні земських шкіл Харківської губернії: етносоціальний портрет (д.п. XIX – п. XX ст.).....	446
Зимогляд В. Я.	
Громадянське суспільство: особливості й умови формування в Україні.....	450
Киян М. Ш., Окладна М. Г.	
Україно-московський договір 1654 р. та його геополітичні наслідки.....	455
Комнатная Ю. А.	
История отечественной науки международного частного права Дореволюционного периода – забытые имена: Мирлес Александр Акимович.....	459
Криворученко В. К.	
История – фундамент патриотизма.....	462
Кузьменко О. В.	
Використання в Україні та Росії зарубіжного досвіду правової освіти молоді.....	466
Легуновский В. К.	
Поиски и результаты реформирования пенсионной системы в Российской Федерации.....	471
Мирошников Е. В.	
Общественная теория местного самоуправления в российской и украинской конституционно-правовой науке.....	473

Моргун Ю. А. Создание законодательного регулирования в сфере экономического образования (в конце XIX – начале XX ст.).....	477
Муренко Е. Л., Горяева А. М. Слово и право.....	481
Муренко Е. Л., Горяева А. М. Украина: в поисках себя.....	486
Олейник Н. Н., Летуновский В. К. Проблемы и недостатки пенсионного обеспечения Украины.....	489
Олейник Н. Н., Яковлева Т. В. Особенности правового статуса наследников и иных субъектов авторского права Российской Федерации.....	493
Первалова Л. В. Проблеми формування правової культури сучасної молоді в умовах становлення громадянського суспільства.....	497
Сазонова О. А. Основные направления конституционно-правового регулирования современной миграционной политики РФ и развитие украино-российских отношений.....	501
Сидоренко Ю. Причини корупції в Україні.....	504
Стасевська О. А. Людина в системі сучасної культури.....	505
Тавшунский О. М., Щёголева Е. С. Украина и Россия: взгляд в будущее.....	507
Ткачев М. М. Проблемы инновационных процессов в российско-украинских отношениях.....	511
Черномаз П. А. Сотрудничество в рамках еврорегиона «Слобожанщина»: состояние и перспективы развития.....	515
Щербаков В. И. Влияние политико-правовых проблем функционирования русского языка в Украине на развитие украино-российских отношений.....	520
Шеховцов А. Н. Политико-правовые проблемы, пути развития украино-российских отношений.....	524

РАЗДЕЛ 6

ДУХОВНО-КУЛЬТУРНЫЕ ЦЕННОСТИ ВОСТОЧНОСЛАВЯНСКОЙ ЦИВИЛИЗАЦИИ

Белова Т. М. Гуманітарні та культурологічні підходи до проблем перспективного розвитку східнослов'янських народів засобами викладання світової літератури.....	530
Більдер Н. Т. Спільна проектна діяльність студентів художніх навчальних закладів в освітньому просторі України та Росії XXI століття.....	533
Дольська О. О. Методологічна раціональність в освіті: її роль в трансдисциплінарному підході.....	537
Лигачева А. А. Проблема символизма в эстетических теориях России первой пол. XX века.....	542
Мархайчук Н. В. Памятники деятелям российской культуры в Харькове.....	545

Пазиніч С. М. Дукачі, як перлина народної художньої творчості в системі східнослов'янської культури.....	547
Панфилов Ю. И. Духовность общества как условие возрождения нации.....	553
Паршина Н. О., Сухоруков В. А. К проблеме формирования умений преодоления социальных стереотипов как одной из задач современной высшей школы.....	557
Старостенко В. В. Идеи свободы религии в белорусско-украинской полемической литературе по проблеме Брестской унии.....	562
Усманов С. М. Постсоветские перспективы в наследии послереволюционного Русского Зарубежья: пути мертвые и живые.....	566
Щербин М. М. Социально-экономические и культурные факторы развития идей патриотического воспитания в педагогической мысли восточнославянских земель X–XII вв.....	568

РАЗДЕЛ 7

ПРОБЛЕМЫ ГАРМОНИЗАЦИИ МЕЖНАЦИОНАЛЬНЫХ ОТНОШЕНИЙ НА ПОСТСОВЕТСКОМ ПРОСТРАНСТВЕ

Болотова В. А., Тарасенко О. А. Ксенофобия в Украине: уровень и особенности проявления.....	573
Вілков В. Ю. Актуальність дослідження генезису сенсів-значень поняття «нація».....	577
Гарник Л. П. Україна та Близький Схід: вектори розвитку співробітництва.....	581
Глебова Л. И. Политика как фактор межэтнических отношений в современной Украине.....	588
Кодис О. С. Глобализация и национальное государство.....	591
Мухина И. Г. Роль культурно-образовательного пространства в укреплении межнациональных отношений: история и современность.....	594
Непипенко Л.П. Взаимосвязь этнических и религиозных факторов в політико-культурном развитии современной украины.....	598
Сунцова Я. С., Харитонова Л. С. Особенности межэтнических отношений представителей этнических групп, проживающих в Республике Удмуртия.....	604
Тучкова Т. В. Понимание феномена нации в контексте отечественного социокультурного развития.....	607
Фролов В. М. Русский политический алармизм о перспективах российского государства.....	611
Ченцова А. С. Этноязыковые модели государств на постсоветском пространстве.....	617
Шостка В. И. Геополитические процессы в Крыму: ситуация, проблемы и развитие.....	619

Наукове видання

**ПЕРЕЯСЛАВСЬКА РАДА: ЇЇ ІСТОРИЧНЕ ЗНАЧЕННЯ
ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ
СХІДНОСЛОВ'ЯНСЬКОЇ ЦИВІЛІЗАЦІЇ**

Збірник наукових праць

За матеріалами

VI Міжнародної науково-практичної конференції
15–16 грудня 2011 року

Відповідальний за випуск канд. психол. наук, доц. *Панфілов Ю. І.*
Комп'ютерна верстка та технічне редагування *Бондаренко О. І.*

В авторській редакції

Підп. до друку р. Формат 70 × 100 1/16. Папір офсетний.
RISO-Друк. Гарнітура Times. Умов. друк. 50,95 арк.
Наклад 150 прим. 1-завод 1–150. Зам. № . Ціна договірна.

Видавець і виготовлювач
Видавничий центр НТУ «ХП»,
вул. Фрунзе, 21, м. Харків-2, 61002

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 3657 від 24.12.2009 р.